MARTINI DEL-RIO
E SOCIETATE IESV
SACERDOTIS, DOCTORIS
THEOLOGI, ET SACRÆ SCRIPTVRÆ
in Academiâ Salmantinâ publici professoris,

AD CLAVDIVM AQVAVIVAM EIVSDEM
Societatis Præpositum generalem,

PHARVS SACRÆ SAPIENTIÆ,

Quo
quid contineatur pagina sequens docebit.

NVNC PRIMVM IN LVCEM EDITVS.

ECCLES. XLIII. vers. XXV.

In sermone eius siluit ventus, & cogitatione suâ placauit abyssum, & plantauit in illâ Dominus insulas. Qui nauigant mare, enarrent pericula eius: & audientes auribus nostris admirabimur. Illic præclara opera & mirabilia: varia bestiarum genera, & omnium pecorum, & creatura belluarum. Propter ipsum confirmatus est itineris finis, & in sermone eius composita sunt omnia. Multa dicemus, & deficiemus in verbis; consummatio autem sermonum, ipse est in omnibus.

LVGDVNI,
Sumptibus Horatij Cardon.

M. DCVIII.

Cum priuilegio S. Cæsar. Maiest. & Christianiss. Franc. & Nauarr. Regis.

- PHARVS SACRÆ SAPIENTIÆ continens
  - Apparatũ qui diuiditur in
    - Hierologicã cuius partes sunt
      - dicta, vt
        - Adagia seu Parœmiæ
        - Idiotismi, tropíque
      - gesta secundùm
        - Chronographiam,
        - Chorographiam,
        - Anthropologiam.
    - Hierophysicam in qua de
      - Deo secũdùm
        - se,
        - attributa,
        - Nomina,
      - Creaturis vt v. g.
        - Mundo & cælo,
        - Principiis & elemẽtis,
        - Mixtis seu compositis vt
          - Inanimis
          - Vegetabilibus,
          - Sensilibus,
          - Intellectu pręditis
            - Angelis
              - bonis.
              - malis.
            - Hominibus & eorum partibus
              - animâ
              - corpore
    - Ethicam sacram κατὰ ἦθος καὶ κατὰ ἔθος, eáque vel
      - Singulorum quæ propriè Ethica quoad
        - credenda hic
          - loca controuersa cum hæreticis,
          - citari solita à Scholasticis.
        - operanda, seu de Decalogo.
      - Familiæ, quæ vocari solent Oeconomica, vt de
        - coniugiis,
        - liberorum educatione.
        - seruis & ancillis.
        - pecuniâ & supellectile.
        - ponderibus & mensuris.
        - conuiuiis, & sepulturâ.
      - Reipubl. quæ Politica siue
        - sacra vt
          - cærimoniæ & ritus
          - sacrificiorum, oblationum,
          - festorum, Sacerdotum, Leuitarum, &c.
          - de Templo & aliis sacris Fabricis.
        - Prophana quæ rursus vel
          - Polemica vt
            - Præfecti,
            - Ordines,
            - Apparatus belli.
          - Irenica
            - Magistratus,
            - Leges,
            - Iudicia,
            - Commercia.

Nota *His omnibus, vbi res deposcet, Mystici sensus adijcientur ex probatissimis scriptoribus* & Glossam seu succinctum commentarium κατὰ πόδας in Vetus & Nouum testamentum ordine continuo.

Plura de hac re in fine cap. 3. licet videre, hæc pro frontispicio suffecerint.

REVERENDO AD-
MODVM PATRI CLAVDIO AQVAVIVÆ SOCIETATIS IESV PRÆ-POSITO GENERALI, MARTINVS DEL-RIO Soc^{tis}. eiuſdem ſacerdos S. P.

VIDES, (mi pater) veſtibulum magnæ domus, quam ædificare inſtitui, diuinâ fretus ope, non viribus meis; quę, quàm, in continuâ inualetudine ſint imbecilles, vnus optimè noſti, cui mea omnia ſunt perſpecta. Mitto ad te, vt iudices, & ſtent iudicio tuo, cadántve hæ parietinæ. ſi placebunt, pergam: ſin, deſiſtam ſpontè ab opere, quod me vel cogitatione magnitudinis perterret. ſolatur vtilitas; ſed retrahit, & cogit abrumpere ſcriptionem ſolicitudo laborioſa prælectionis quotidianæ. Recipe, quo ſoles affectu caritatis filiorum tuorum munuſcula, hoc leuidenſe. Deus tibi, tam vtilem & præclaram adminiſtrationem Societatis IESV diuturnam largiatur. hoc opto, hoc voueo, & de meis annos adjici. Salmanticæ Kalend. Febr. 1607.

Facultas Ordinis.

EGo CHRISTOPHORVS DE LOS COBOS, Præpoſitus Prouincialis Societatis IESV, in Prouinciâ Caſtellanâ, poteſtate ad id mihi facta ab admodùm R[do]. P. N. Præpoſito Generali Claudio Aquauiua, facultatem concedo, vt *Phari ſapientiæ ſacræ pars, qua continentur Commentarij, ſeu Gloſſæ literales in Geneſim*, à P. MARTINO DEL RIO. S. Theologiæ Doctore, & publico diuinarum literarum in Salmanticenſi Academia profeſſore, compoſita, & eiuſdem Societatis grauium, Doctorúmque virorum iudicio examinata, & approbata, typis excudantur. In quorum fidem has litteras manu noſtra ſubſcriptas, ſigillóque noſtro munitas dedimus. Metimnæ 2. die Februarij, anni 1607.

CHRISTOPHORVS DE LOS COBOS

ex mandato P. Prouincialis

PETRVS OSORIO Secretarius.

Facultas R. P. Prouincialis Societatis Ieſu in Prouincia Lugdunenſi.

LVDOVICVS RICHEOMVS Prouincialis Collegiorum Societatis IESV, in Prouincia Lugdunẽſi, iuxta priuilegium eidẽ Societati à Regibus Chriſtianiſſimis Henrico III. 10. Maij 1583. & Henrico IV. nunc regnãte 20. Decẽbris 1606. cõceſſum, quo Bibliopolis omnibus prohibetur, ne libros ab eiuſdẽ Societatis hominibus cõpoſitos, abſque Superiorum permiſſione imprimãt: permittit Oratio Cardon Lugdunenſi Bibliopolæ, vt librum qui inſcribitur, *Pharus ſapientiæ ſacræ, ſeu Commentarij & Gloſſæ literales in Geneſim*; *Martino Del-Rio Auctore Societatis I*ESV, ad ſex proximos annos imprimere, ac liberè diuendere poſſit. Datum Lugduni 16. Octobris, 1607.

RICHEOMVS.

HVNC R. P. Martini Del-Rio, è Societate Iesu, librum qui inscribitur, *Pharus sapientiæ sacræ, seu Commentarij & Glossæ literales in Genesim*, & pium, & eruditum dignum censuimus, qui prælo commissus publicæ vtilitatis caussa in lucem ederetur. Datum Lugduni die 16. Octobris, 1607.

CHALOM V. G. Lugd.

EGO MARTINVS DEL-RIO, Societatis IESV presbyter, sacræ Theologiæ Doctor, & LL. Licentiatus, Concessâ mihi à Cæsareâ Majestate facultate eligendi typographũ, cui mea cum XX. annorum priuilegio cudenda traderẽ: tibi Horati Cardone, confisus de fide, pietate, & industria tuâ, facio potestatẽ excudendi libri huius, qui inscribitur, *Pharus sapientiæ sacræ, seu Commentarij & Glossæ literales in Genesim*, & pœnam Cæsaream exigendi à typographis contra Cæsaris edictum illud prælo subdentibus, vel vendentibus, &c. iuxta præfati diplomatis tenorem. Datum Vallisoleti in Castellà, quarta Augusti anno millesimo sexcentesimo sexto.

MARTINVS DEL-RIO Soc. IESV
Presbyter, S. Theol. Doctor, &
LL. Licentiatus.

Summa Priuilegij Imperatoris.

RVDOLPHI II. Romanorum Imperatoris ſemper Auguſti cautum eſt publico hoc edicto,ne quis chalcographus,vel bibliopola, ſiue alius quilibet, quacumque ſacri Romani Imperij & ditionis eius fines patent, librum qui inſcribitur, *Pharus ſapientiæ ſacræ,ſeu Commentarij & Gloſſæ literales in Geneſim, Martino Del-Rio Auctore* SOCIETATIS IESV, excudat, aut excudendum curet,vendat ipſe,aut diuendendum mandet, aut denique excuſum ab aliis intra eiuſdem Rudolphi & Imperij fines vendendum importet, præter illum Typographum aut Bibliopolam, cui ipſe Del-rio permiſerit, idque per ſpatium viginti annorum à prima editionis die computandorum. Qui ſecùs faxit, ſibi mulctam decem marcharum auri puri irrogatam ſciat, quarum dimidia fiſco Imperiali fraudis vindici, reſidua verò pars ipſi Del-Rio,vel eius mandatario,aut mandatariis, cedet,præter librorum amiſſionem & confiſcationem; quos per ſe idem Del-Rio, vel per ſuos quoſcumque mandatarios vbicumque nactus fuerit, adiumento Magiſtratus loci,vel citra,propria auctoritate ſibi vindicare, inque ſuam poteſtatem redigere poterit.In cuius rei fidem ipſi edicto manu ſubſcripſit, & ſigillum apponi iuſſit Cæſarea Majeſtas, vt latiùs patet in ipſo diplomate dato Pragæ decimaquinta menſis Iunij,anno Domini milleſimo ſexcenteſimo ſecundo.

Subſignatum.

RVDOLPHVS.

Ad mandatum ſacræ Cæſareæ Majeſtatis proprium.

IO. BARVITIVS.

Summa Priuilegij à Chriſtianiſſimo Galliarum Rege obtenti.

HENRICI IV. Galliæ, & Nauarræ Regis Diplomate cautum eſt,ne quis in ſuo regno, aliiſve locis ditioni ſuæ ſubiectis, intra proximos annos decem, à die impreſſionis primæ inchoandos,excudat,vendat,excudendum vendendúmque quouis modo, ac ratione conetur librum qui inſcribitur, *Pharus ſapientiæ ſacræ, ſeu Commentarij & Gloſſæ literales in Geneſim, Martino Del-Rio Auctore* SOCIETATIS IESV,præter HORATIVM CARDON Bibliopolam Lugdunenſem, aut illos quibus ipſe conceſſerit: ſub pœnis Originali Diplomate contra delinquentes expreſſis. Datum Pariſiis 30. Maij anno 1607.

De mandato Regis,

Signatum, BERNARD.

PROLOQVIA PHARI SACRÆ SAPIENTIÆ TRIA.

QVOD ad Sacratissimæ Trinitatis gloriam, & triplicis laureæ qua Deiparæ virginis caput radiat cõmemorationem, & meam legentiumq; spiritualem vtilitatem cedat; tria visum huic operi SACRAE SAPIENTIAE densas & multiplices tenebras in hoc pelago nauigãtibus depulsuro præmittere, tribus capitibus comprehensa, ne illotis manibus pedibúsque in hoc Spiritus sancti sacrarium irrumpere videamur.

De Sacræ Scripturæ studio & excellentia obiter.

CAPVT I.

NAM † quis ausit ex professo laudes omnes pertexere? illud nunc tantum. Si quanta Sacræ Script. dignitas, vtilitas, & voluptas est, tantum omnes arbitrarentur; plures illa in plerisque orbis academiis admiratores, & amatores magis sedulos

1. *Cur plerique ad hoc studium minus propensi?*

ac feruentiores haberet: nec, vbi quidem Theologia tota non iacet,cæteræ partes eius vtcumque excolerentur,hæc vna Princeps & præstantior, negligeretur, aut minoris longè, quàm par sit,æstimaretur. Sic enim natura comparatum est, vt mortales nullius rei studio facilè capiantur, nisi si aliqua commodi sui, honoris, vel voluptatis illecebra pelliciantur;quas his carere illectamentis rentur disciplinas, eas velut deformes atque indotatas virgines deserant atque contemnant: quæ verò à dotibus hisce studia commendantur,eorum omnes ardeant desiderio,flagrent cupiditate. Vna hæc & sola cunctis esse causa consueuit, qui à Sacræ scripturæ lucubrationibus sunt alieni: quòd vel iniucundam operam,vel infructuosam, vel ingloriam arbitrantur.Faciendum itaque mihi putaui in horum Cõmentariorum vestibulo: quos multorum annorum meditatione concinnaui, gloriæ diuinæ & boni publici, quàm

2. *Refelluntur.* valetudinis aut mei commodi studiosior: vt hunc † errorem perniciosum verbis ac ratione reuincerem, & quasi præludium dicendorum,de sacrarum litterarum præstantia quædam præfarer, non de nuda mei ingenij coniectura aut adinuentione: cui qui minimùm tribuerit, ne ille mecum optimè consentit: sed petita ex Sanctorum Patrum dictis atque sententijs, qui hoc iter fæliciſſimè transmiserunt: quiq; mentium diuinarum monumentis illustribus, tanquam luculentissimis facibus, diuinæ sapientiæ thesauros vtriusque testamenti voluminibus infossos,scrutati effoderunt, effossos posteris non inuiderunt: quos errare, in eo quod cuncti sentiunt, stolidum sit credere,quia sapientissimi fuerunt: aut in errorem inducere voluisse, alia scribentes,alia sentientes, impium planè opinari, cùm illi sanctissimi fuerint: adeò vt causæ penitùs reliquum sit nihil, cur non illis plenissimam fidem tribuamus.

3. *Dignitas ostenditur ab auctore, sancta Triade.* Quam ergo † trium illarum sacræ scripturæ dotem deesse prætendunt? Dignitatem? librorum dignitas omnis petenda ab auctore, fine, materia, forma siue modo tractationis: quæ si in diuinis codicibus adeo excellunt, vt in nullis libris vel artibus alijs quicquam simile reperiatur, neque quicquam dignius diuiniúsve queat cogitari,nonne vicimus? Auctor imprimis non mendaculus poëta, non rhetor

rhetor garrulus, non ſophiſta captioſus, non philoſophus glorioſus: non, qui poſſunt, ac ſolent errare hominum alius; non, quorum, vt libet magna, precaria tamen certiſque finibus comprehenſa ſcientia, vllus Angelorum: ſed ipſemet Deus; æterna, infallibilis, infinita bonitas & ſapientia. Sanctiſſima namq; Trinitas, cui abſolutè conuenit ſoli Canonicam ſcripturam condere primarius eſt ſacræ Scripturæ fons & author, ideo ſingulis perſonis, diuerſo reſpectu, ſed eodem & æquali iure id tributum legimus, Patri quidem, velut primo principio & auctori, cùm æterna veritas ait; *Mea doctrina non eſt mea, ſed eius qui miſit me.* Ioan. 7.16. & iterum; *qui miſit me, verax eſt: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo.* Ioan. 8. 26. item Pater ipſe apud Moyſen, ait de Filio, Deuteron. 18. verſ. 18. *Prophetam ſuſcitabo eis de medio fratrum ſuorum, ſimilem tui: & ponam verba mea, in ore eius, loqueturq; ad eos omnia quæ præcepero illi.* Filio tribuitur vt verbo Patris & æternæ ſapientiæ à Baruch propheta c. 3. v. 37. *Hic eſt Deus noſter, & non æſtimabitur alius aduerſus eum. Hic adinuenit omnem viam diſciplinæ, & tradidit illam Iacob puero ſuo, & Iſraël dilecto ſuo. Poſt hæc in terris viſus*, &c. & ipſe CHRISTVS Matth. 11. 27. *Nemo nouit Filium, niſi Pater, neque Patrem quis nouit, niſi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.* & de doctrina quam euangelizarat Galatis aſſerit B. Paulus Apoſtolus. Galat. 1. 12. *quia non eſt ſecundum hominem: neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, ſed per reuelationem* IESV CHRISTI. Denique ab vtroque miſſo & procedenti Spirituſancto tributum inuenias: quia tam ſublimia & neceſſaria ad ſalutem docere, magnum eſt bonitatis & caritatis opus: ſic in ſymbolo, quod canit Eccleſia; *Qui locutus eſt per prophetas*, ex D. Petri ſententia 2. Canon. 1. in fine: *hoc primùm intelligentes, quod omnis prophetia ſcripturæ propria interpretatione non fit. Non enim voluntate humana allata eſt aliquando prophetia: ſed Spirituſancto inſpirati, locuti ſunt ſancti Dei homines.* & ipſius Saluatoris dicentis; *Paraclitus autem Spiritus ſanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcumque dixero vobis.* Ioan. 14. 26. Vnde videmus quod à magnifica illa Dei in ſolio reſidentis gloria fuerat Iſaiæ reuelatum cap. 6. v. 9. id à pleriſq; Patribus Pa-

Patre.

Filio.

Spirituſancto.

tri aterno, quem apparuisse volunt est tributum, à plerísque dico, quia multos reperio, & D. Athanasius *lib. de communi essentia Patris, Filij & Spiritus Sancti* scribit hanc totius Ecclesiæ sententiam esse: & tamen S. Ioannes reuelationem illã Filio ascribit, cap. 12. v. 41. *hæc dixit Isaias, quando vidit gloriam eius* (IESV nempe) *& locutus est de eo*, scilicet cap. illo 6. v. 9. quinetiam D. Paulus hoc de Sancto Spiritu accepit inquiens, *Quia benè Spiritussanctus locutus est per Isaiam prophetam ad Patres nostros dicens: vade ad populum istum, & dic ad eos*, &c. Sed præter hunc primarium Sacræ scripturæ authorem Deum, alij fuêre secundarij, ad vnum omnes Deo pleni, vitæ probatæ, veritatis exploratæ, inter quos Dauid Rex se dumtaxat instrumentum Numinis profitetur, *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis*, Psalm. 44. 2. & de cæteris omnibus, vnus eorum nomine cunctorum, magni pater prophetæ Zacharias clamat; *Sicut locutus est* (Dominus Deus Israël) *per os sanctorum, qui à sæculo sunt prophetarum eius*. Luc. 1. 7. & vas electionis idem sapit, idem propinat: *Omnis* (ait) *Scriptura diuinitùs inspirata, vtilis est*, &c. Quorum omnium prophetarum, os Domini futurorum typus præcessit Moses, ipso populo flagitante: *Loquere tu nobis, & audiemus: non loquatur nobis Dominus, ne fortè moriamur.* Perculsi fuerant formidine ad Dei vocem. *Exod.* 20. 19. Et quis hominum illam ferat? ideo benignitatis & amoris fuit, quod per alios, quæ vellet, nobis effaretur: ita tamen eos dirigens, vt nihil aliud, quàm quod inspirarat, illi eloquerentur. Quanta hæc dignitas & maiestas Sacræ Scripturæ, quæ canonica dicitur, esse ab auctore suo cælestem authoritatem? quis neget; quod tam efficaciter probatum verbis ipsius Saluatoris, & eius Apostolorum? hoc Patres omnes docuerunt, hoc (ait Augustinus) in agris & in vrbibus cum doctis atque indoctis tot tantiq; populi crediderunt.) *lib.* 18. *de Ciuitat. Dei cap.* 41.

2, à fine. Auctore tanto minimè finis eius indignus; quem, si vltimum spectes, omnem superat dignitatem. Sacræ Scri-
Vltimo, pturæ Finis vltimus est IESVS CHRISTVS, *Finis totius legis ad iustitiam omni credenti.* ad Rom. 10. 4. Nam ideò scripta, *quæcumque scripta sunt: vt credamus, quia* IESVS *est*

Filius

„ *Filius Dei, & vt credentes vitam in eius nomine habeamus.* Ioan. 20. in fine. Vah! quanto omni arce celsior est ars, cuius conatus ad tale culmen fastigiúmque non nituntur tantùm, sed peruadunt? Si finem proximum requiras, vltimo illi simillimus, & æquali proportione comparatus, Regina virtutum CHARITAS est; Apostolo teste, *finis præ-* & proximo.
„ *cepti.* 1.Tim.1.5. Nec quicquam in sacris litteris præcipi-
„ tur, nisi charitas: quicquid ad hunc finem pertinet, pro-
„ prium scripturæ dicendum: quicquid ad hoc non perti-
„ net, fictum esse cognoscendum *ita D. Augustin. lib.* 1. *de doctrin. Christian. cap.* 37. *& vlt. & lib.* 3. *cap.* 10. Nihil nobilius hoc fine à quo dignitas omnis profluit. Nihil dignitatis potest in ea disciplina desiderari; cui finis ille adeò proprius & certus est, vt & compendio certo ad eum perducat, & nulla queat alia semita ad illum perueniri.

Iam sacrorum librorum quàm excellens materia sit, 3. *à materia.* videte, differunt de Dei natura, potentia, cæteris attributis; de supercælesti & ineffabili Trinitate, in qua Monadem Triadi miraculosè mixtam inuenias, & Patrem Filio non seniorem, nec Filium Patre iuniorem; sed Patrem Creatorem, Filium Redemptorem, Spiritum sanctum ductorem doctorémque differunt, de mirificentissimæ clementiæ in mysterio incarnationis dispensatione; de magni illius mundi, & rerum, quas continet, ortu, interitu, renouatione; de parui huius (hominem dico) plasmatione, lapsu, restauratione: de rebus à populo Dei plusquā quatuor millibus annorum vel fortiter & fœliciter vel secus gestis: de lege & gratia, moribus & virtutibus, de bene & fortunatè viuendi norma, de malorum suppliciis, de præmiis & gloria vitæ sempiternæ.

Commendatio quarta desumitur à methodo & formâ 4. *à Formæ.* tractationis; penitiùs enim, & diligentiùs intuenti tam perfecta deprehenditur, quàm quæ sunt perfectissima: nihil adiici, nihil adimi, nihil in illa mutari vt posse videatur. Quod credendum, sine fuco; luculenter quid sciendum, proponit sacra Scriptura, grauiter præcipit agenda, seuerè sancit quibus abstinendum; singula denique tam aptè, tam amanter, tam decorè proponit, vt nec librorum ordo vel textura melior, queat reperiri: nec verborum

cui nec ars deest, nec eloquentia contra multos.

complexionem, vel sententiarum grauitatem, aut opportunitatem vllo loco possis desiderare. Nihil deest artificij; sed potiùs suprà omnem artem & humanum artificium est, quicquid in Bibliis continetur. In promptu ratio est. Quoniam (vt præclarè S. Ambrosius) sacri scriptores non « secundùm artem scripserunt, sed secundùm gratiam, quæ « suprà omnem artem est. Scripserunt enim, quæ spiritus « illis loqui dabat. *Sic ille Epist. 63. ad Iust.* Quædam in hunc « sensum planè diuina protulit S. Gregorius in hæc verba; quæ quòd dignissima sunt vt à S. Gregorio scriberentur, & à vobis attentè audiantur, non pigebit me nunc repræsentare. Quamuis (ait) omnem scientiam atque doctri- « nam Scriptura sacra sine aliqua comparatione transcen- « dat: vt taceam, quod vera prædicat, quod ad cælestem « patriam vocat: quod à terrenis desideriis ad superna am- « plectenda cor legentis immutat: quod dictis obscuriori- « bus exercet fortes, & paruulis humili sermone blanditur: « quod nec sic clausa est, vt pauesci debeat, nec sic patet vt « vilescat: quod vsu fastidium tollit, & tanto ampliùs medi- « tatur: quod legentis animum humilibus verbis adiuuat, « sublimibus sensibus leuat; quod aliquo modo cum legen- « tibus crescit: quòd à rudibus lectoribus quasi recognosci- « tur, & tamen doctis semper noua reperitur: vt ergo de « rerum pondere taceam, scientias tamen omnes atque do- « ctrinas ipso etiam locutionis suæ more transcendit: quia « vno eodémque sermone, dum narrat textum, prodit my- « sterium: & sic scit præterita dicere, vt eo ipso nouerit fu- « tura prædicare; &, non immutato dicendi ordine, eisdem « ipsis sermonibus nouit & anteacta describere, & agenda « nunciare. *Tantum D. Gregorius lib. 20. Moral. cap. 1.* Quid « (age) simile simul omnes methodorum artificiorúmve dicendi scribendíque vel Græci, vel Latini, vel Barbari propolæ, Platones, Aristoteles, Demetrij, Thessali, Varrones, Tullij, Quinctiliani? Dicam aliquid magnum; sed verum, sed expertis exploratum; omnia illorum scripta gerræ, quisquiliæ, & mera sunt mapalia præ sacris codicibus: habent quod commendes, si per se sola intueare; si ad solem istum cicindelas componas, obtenebrantur, & lucidulum, quod in earum nocte micabat, penitùs deperit: ita,

vt qui

vt qui radiis hiſce diuinis ſemel colluſtrati fuerint, ſe terrenis iſtis ampliùs non ſinant collutulari, & nitedulas vera carentes luce de vepreculis legere dedignentur. Vereor ne diſpliceant hæc quæ nunc dico nonnullis; quibus ſacræ paginæ vepreta videntur, humaniorum (vt vocant) litterarum libelli, Florida Tempe, & Adonidis horti cenſentur. Eo quòd putent libros ſacros ſtilo incompto, horrido, ſenticoſo, & ab omni ornatu & mundo eloquentiæ nudo conſcriptos: Prophanos autem melle perlitos, ſeſamo ſparſos, ſalem & venuſtatem meram ſpirare: quod ſi non ridiculè, parùm certè prudẽter, aut pudenter affirmant. Quoniam de libris ſacris iudicant, quos vel nullâ vel rarâ & non curiosâ lectione haut ſatis cognouerunt. Deinde, quia quid vnumquemque deceat, & quid cuíque materiæ conueniat, illud inquam in omni ſcriptione præcipuè conſiderandum, quod Græci vocant τὸ πρέπον, nos decorum, non ſatis attendunt. Sacrorum voluminum ſcriptores fuêre viri ſapientiſſimi. Sapientiæ portio nonnulla eſt eloquentia. Functio melior eloquentiæ in eo poſita credenda, vt ſingula propriè & aptè rei accommodis vocabulis exprimantur: non vt emineat oratio, & elata cothurnis, cùm nihil opus, ampulletur. Quare verã ſolidámque eloquentiam quærenti, non tam cincinni & phaleræ, vel verbis curioſè conquiſitis teſſelata & vermiculata dictio, expetẽda, quàm quæ perſonam deceat, & rem commodiùs explicet. Quod cùm vbique conſtanter in ſacra Scriptura ſeruetur, nonne reiiciendi: qui mallent Prophetiam puerilem in modum luxuriare, quàm ſonorem grauem, magnificum, plenum dignitatis, & Dei maieſtate dignũ ſonare? Quid? quod ſi diligenter in noſtris libris iſti deliciis effluentes verſarentur, ſi ſacra ſcripta legerent attentiùs, ſi lecta relecta capere conarentur; profectò intelligerent, nihil ornatus, aut polituræ, nullum lumen eloquij vel artis ſolidæ diuinis ſcriptoribus defuiſſe. Mihi hoc arguto dilemmate perſuaſit S. Auguſtinus, vtinam & iſta legentibus: cùm lib. vlt. de doctrin. Chriſtiana cap. 6. de ſacris libris ita ſcribit; Vbi eos intelligo, non ſolùm nihil illis ſapientiùs, verum etiam nihil eloquentius videri poteſt. Et audeo dicere, omnes qui rectè intelligunt quod illi loquuntur, ſimul

intelligere eos non aliter loqui debuisse. Sicut enim est " quædam eloquentia, quæ magis ætatem iuuenilem decet, " est quæ senilem: nec iam dicenda est eloquentia si per- " sonæ non conueniat loquentis: ita est quædam, quæ viros " summa auctoritate dignissimos planéque diuinos decet: " hac illi locuti sunt: nec ipsos decet alia, nec alios ipsa: ipsis " enim congruit: alios autem, quanto videtur humilior, " tantò altiùs, non ventositate, sed soliditate transcendit. " Vbi verò non eos intelligo, minùs mihi apparet eorum " eloquentia: sed tamen eam non dubito esse talem, qualis " est vbi ego intelligo. Hæc magnus iste Diuus, qui fasti- " dierat & ipse sacræ Scripturæ simplicitatem, sed quando iunior & Gentilis. Visa tum fuerat indigna quam Tulliano nitori compararet: quia tumor eius refugiebat scripturæ modum, nec acies eius interiora sacrarij huius penetrabat (*lib.3. Confess.cap.5.*) Post maturior æuo, prudentia firmior, D. Ambrosij cõsilio legere cœpit Isaiam: cuius difficultas tumorem illum depressit, & eloquentia pressior atque sincerior Ciceronianũ illum fluxum, velut obiectis aggeribus, fortiter repulit & retroegit. Mutauit itaque senior sententiam, & quid iam sentiret testatus est verbis quæ recitaui. Deus bone, vir quantus: qualis ingenij, iudicij, doctrinæ? Tali coram iudice an formidem molliculis, tenellulis, delicatulis istis, nondum ab vbere Tullioli sui ablactatis respondere: Si nihil in sacris libris eloquentiæ reperistis, aut non legistis diligenter, aut lecta non intellexistis: Nam si intellexissetis, certè probaretis: noua vobis opus & iterata lectione, studio repetito & intensiore. Sin vno in loco deprehensam, alio nequiuistis inuenire: credite hæc illis esse paria, & æqualem vbique sibi constare scripturam: inæqualitatem non illi, sed mentis vestræ imperfectioni & imbecillitati adiudicate. Præclarum dictum sancti Martyris Irenæi *lib. 2. aduers. hæreses cap.47.* animo reuoluite: Credere hæc autem talia debe- " mus Deo, qui & nos fecit, rectissimè scientes: quia Scri- " pturæ quidem perfectæ sunt, quippe à Verbo Dei & Spi- " ritu eius dictæ: nos autem secundum quod minores su- " mus, & nouissimi à Verbo Dei & Spiritu eius, secundum " hoc & scientia mysteriorum eius indigemus. Et non est " mirum,

„ mirum,ſi in ſpiritualibus,cæleſtibus, & in his quæ habent „ reuelari hæc patimur nos : quandoquidem etiam eorum, „ quæ ante pedes ſunt (dico autem quæ ſunt in creatura) „ quæ & conteruntur à nobis, & videntur, & ſunt nobiſcũ, „ multa fugerunt noſtram ſcientiam.) Si quod D. Irenæus aſſerit verum eſt, vt eſt veriſſimum, cur miremur eloquentiam ſacræ Scripturæ non capi ab illis, qui nec admodum in ea aſſidui, nec eam gratiæ cæleſtis regula, ſed fallaci debilis opinionis ſuæ decempeda metiuntur?

Et ſi deſoret eloquentia, compenſabit Vtilitas, quæ ſumma,

Verum ne in hac ſalebra diutiùs hæreamus, detur illis quod doctiſſimus Cyrillus Alexandrinus *lib. 7. contra Iulianum*, idem illi obiicienti concedebat: Scripturam vulgari atque plebeio ſermone loqui: Gentilium verò res diſertè dictas, lepore & facundia pollere: numquid ideò minùs: vt paruis, mediocribus, magnis, doctis, indoctíſque benè conſulatur, familiari vtendum ſermone fuit, qui nullius captum tranſcenderet? Sint illorum libri ſonori & faſtoſi: certè decorum non ſeruant, & à veritate aberrant. Sint noſtri libelli ſimplices & impoliti: de Deo ſanè rectam fidem, de morum honeſtate fugáque vitiorum, virtutum etiam adeptione, veras opiniones, & amorem „ mentibus legentium norunt inſtillare. *Omnis enim* (vt ait „ S. Paulus 2. Tim. 3. in fin.) *Scriptura diuinitus inſpirata vtilis eſt ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iuſtitia: vt perfectus ſit homo Dei, ad omne opus bonum inſtructus.* (Meritò igitur Cyrillus ſubdebat, à diuina Scriptura, quiſquis fuerit auditorem lectorémque meliorem euadere, & aliis quoque non inutilem diſcedere: at ex Gentilium ſcriptis ſolùm quem fieri facundiorem, iuſtitiæ verò, honeſtatis, religionis nihil prorſus neque ſibi, neque aliis acquirere. Iſtos ideò libros non iniuria laudari, quòd ad eloquentiam aliquid adferant adiumenti: iis tamen nimis addictos meritiſſimò culpari, quòd, cùm eloquentiæ numeros probè ſeruent, optimas virtutes negligant. Quid minùs præſtant ſpectatoribus vel ludia ſaltatricula, vel hiſtrionalis in proſcœnio mimus? lactant lepore, mulcent ſalibus, ludo ioco facetiis & cætera feſtiuitate animos reficiunt, & mœrorem diſpellunt: ſed cùm vt iſti, ſic & illi, nupta & propudioſa multa permiſceant;

& ſuprà omnem Gentilium litteraturam.

virtutum vacuos, & vitioſarum affectionum plenos lectores ſpectatoréſque ſuos dimittunt domum. Age, ſodes, ſi quis tibi in cratere aureo lethale aconythum; & alia manu in poculo fagino propinet

Ambroſios ſuccos & odoriferam panacæam,

labráne potiùs noxio quàm vitali potioni, ſolius adſpectu vaſculi admoueres? Noli, noli has Sirenes diutius auſcultare: noli orichalcum auro, vitrum margarito, cænum cælo ampliùs præferre. Locum guſtaſſe ſufficiat, Syrtim relinque, patriam cogita. Facio (inquis?) & ad diuina per hæc tendo. Gradus ad celſiora exſtruo. Exſtruis? dum hæres deſtruis, nam te interim vita deſerit: per hos amfractus tendis? næ tu vel numquam, vel ſerò peruenias ad metam, qui viam nec tutam, nec certam, nec compendioſam inis. Attende tibi, audi quid Nemeſio ſic affecto, non Theologicæ tantùm, ſed omnis humanæ ſcientiæ gnarus per epiſtolam Gregorius Nazianzenus ſcripſerit: verba ſunt: Puderet me ſanè fabulæ adiumento ad diuinitatis cognitionem niti. Quis tibi hanc neceſſitatem adfert, vt per Scyllæos ſcopulos, per crudelem Charybdin, vbi fortaſsè naufragium facturus es, non ad Ithacam ſaxis adfixam aſperis, ſed ad cœleſtem beatitudine cumulatam patriam properes? Quis te cogit, vt ad puriſſimum diuinitatis fontem pergens cænoſæ paludi immoreris? Fiet, mihi crede, fiet vt dum in luto volutaris, limpidiſſima interim aqua dilabatur] dilabatur inquam tibi cum optimis vitæ tuæ diebus: quæ non de ciſternis confractis, & cœnoſis ambitioſarum cogitationum, ſed de puris & nitidis defluit fontibus Saluatoris. Miſcebis (inquis) meliora & tempeſtiuè periculis obuiabis. Annos ergo tibi ſpondes, & ſcis quod

adijcient hodiernæ tempora vitæ
Craſtina Dij Superi?------

demens! quid ſi nunc iſte nouiſſimus illuceſcat dies? Neſcis tritiſſimum illud Muſis Græcanicis? *βορβόρῳ ὕδωρ λαμπρὸν μιαίνων, οὔποτ' εὑρήσεις ποτόν.* Luto ſplendentem conſpurcans aquam nunquam inuenies potum, cur tu hanc limpidam cæno illo contaminas? an, vt ſpurca illa & verè bruta animalia imitere, quæ fontem vngula turbidant

priuſquàm

priusquàm bibant? Miserum te, si mauis postea pœnitere, quàm culpæ te nunc maturè subtrahere. Non cunctis dat Deus tempus illud resipiscendi, & ad meliora veramque sapientiam transeundi. Quis in litteris sæcularibus doctior aut diligentior iuuene Basilio Cæsariense? quis temporis illam iacturam (sic enim ducebat) grauiùs tulit, & vberiùs deplorauit? indicant, quæ ad Eustathium Sebastenorum Episcopum ita scribit: *epist. LXXIX.* Ego sanè postquam multum temporis *vanitati* impendissem, & omnem propè iuuentutem *inani studio* attriuissem, quo tenebar, cùm apprehendendis *infatuatæ à Deo sapientiæ* disciplinis immorabar: tandem aliquando, vbi velut ex graui somno expergefactus, *ad Euangelicæ veritatis admirabile lumen* respexi, agnouique *inutilitatem sapientiæ.* Principum huius sæculi qui abolentur. deplorata plurimùm miserabili mea vita, ductorem mihi dari optabam, qui ad pietatis me dogmata introduceret.) Mox subdit hunc sibi fuisse Euangelij lectionem. Notate verba singula: nihil instituto sermoni aptius aut accommodatius. Quid poësis Basilio experto & expergiscenti? *vanitas*: quid studium humanæ eloquentiæ? *inane studium*: quid philosophica curiositas? *infatuata à Deo sapientia*: quid sacra volumina? Euangelicæ veritatis admirabile lumen, ductores ad pietatis doctrinam, solidum magisterium, labor fructuosus. Denique quid quæso in prophanis illis, quod non in sacrario nostro parabilius, iucundius, salubrius? Nihil verius elogio D. Clementis Romani, quod hodie lib. 1. Constitut. Apostolicar. c. 7. legitur, & ab Anastasio Nicæno quoque in Sacræ Scripturæ Quæstionibus refertur; Quæcumque in Gentilium libris desiderari possunt, in Sacra scriptura longè reperiri meliora. Quid ergo deest legi Dei, vt ad has fabulas confugiamus? Vis prudentiam iuris & reipub. gerendæ præcepta? fontem Græcarum Romanarumque legum scias in Pentateucho scaturire. Vis Physiologiam? Geneseos priora capita, & Iobi dissertationes, & multiplices morborum curationes passim sed sparsim reperies. Vis moralem sapientiam? supra Pythagoræos, Stoicos, Academiam veterem & nouam, Salomonis & Siracidæ libelli præbebunt. Placet eloquentiæ vis hominum animis apta

permouendis? vberem mete segetem, ex maiorum & minorum prophetarum, Isaiæ, Nahum & cæterorum vaticinijs. Iuuat historias & in ijs fortia facta patrum, prosperos & infaustos pacis ac belli euentus domi quietum & tranquillum voluere? En tibi ab initio mundi plusquam quattuor annorum millibus gesta in Pentateucho, Iosue, Iudicum, Ruth, Regum, Paralipomenῶn, Esdræ, Tobiæ, Iudith, Machabæorum historijs, quibus res prorsùs stupendæ, & memoria dignissimæ, quàm simplici, tam vera narratione contexuntur. Delectat prophana poësis? inuenies epicam in Iobo grauitatem, & cinnum inopinatę Tragicocomediæ; lamentabiles quæstus, & luctuosam complorationem in flebilibus elegis Ieremiæ; hymnodiam & lyricos modos in psalmis Dauidicis Pindaro & Flacco dulciores & elaboratiores: Bucolicam contra Theocritos & Biones venustatem, in Salomonis Cantico Canticorum. Habes ista omnia in gentilium schedis languida, effæta, emortua: in scripturæ fauissis, vt à vitæ auctore profecta, quæ & ipsa vita viuunt, & legenti vitalem succum infundunt, & peccatis mortuos orci faucibus eripiunt & cogunt reuiuiscere. Tantum hîc habent efficacitatis: vt Origenes *homil. 20. in Iosue*, quod in ijs aridissimum videtur & minimi pretij, nudos etiam nominum catalogos & genealogiarum stemmata, maiorem afferat mirabilioremq; energiam habere cunctis operationibus, quas gẽtiles magicis carminibus tribuebant. Quod, si cui superstitiosum videatur, quamquam rectè interpretatum non sit superstitiosum, audiat aliorum Patrum de vi ac vtilitate Sacræ Scripturæ suffragia, Chrysostomum imprimis audiat *hom. 36. in Genes.* ita disserentem: Magna diuinæ scripturæ virtus est, & multæ latent „ in verbis sententiarum diuitiæ, diuina enim sunt doctrina- „ non humana. Illic (*in Gentilium libris*) post longam & in- „ dicibilem nugacitatem, vix dignæ aliquæ sententiæ venan- „ tibus occurrunt: hic autem, vt scitis, etiam paruum voca- „ bulum integram sæpe nobis præceptionem contexit.) & „ postea *hom. 41. in Matthæum* istarum præceptionum effica- „ citatem hoc pacto ostendit: Quicquid quæritur ad salu- „ tem, totum iam adimpletum est in scripturis. Qui ignarus „ est, inueniet ibi quod discat. Qui contumax est & pecca- „

tor, inue

,, tor, inueniet ibi futuri iudicij flagella quæ timeat. Qui la-
,, borat, inueniet gloriam & promissiones vitæ perpetuæ,
,, quas manducando ad opus ampliùs incitetur. Qui pusilla-
,, nimus est & infirmus, inueniet ibi temperatos iustitiæ ci-
,, bos; qui etsi animam non impinguent, tamen macie non
,, sinant emori. Qui magnanimus est & fidelis, inueniet ibi
,, spirituales escas continentioris vitæ, quæ perducant eum
,, propè ad Angelorum naturam. Qui percussus est à Dia-
,, bolo, & vulneratus in peccatis, inueniet ibi medicinales
,, cibos, qui eum per pœnitentiam reuocent ad salutem.)

Quæ omnia tam multa tam magna dixisse, non contentus Chrysostomus, mox dictum quodque sigillatim comprobat exemplis ex sacra Scriptura petitis: quorum & vsus & robur mihi videtur à D. Basilio *epist. 1. ad Gregor. Nazianzen.* non minus manifestè quàm breuiter significari, quando dicit esse οἷον εἰκόνες ἔμψυχοι, similia simulacris non mortuis aut cassis, sed animatis atque spirantibus: fidei in Abrahamo, obedientiæ in Isaaco, laboris in Iacobo, continentiæ in Ioscpho, tolerantiæ in Iobo, clementiæ in Dauide, mansuetudinis in Moyse: multis horis non finiam, si singula recenseam. Hinc factum vt plurimis aphisimísque metaphoris & comparationibus vsi fuerint, in hac Sacræ scripturę vtilitate demonstranda, Principes illi Doctores ac Patres Ecclesiæ militantis. Origenes hic optimè verissiméque locutus, vt solet cùm verè benéque. *Hom. 2. in Genesim* arcam Noachi nominauit; quoniam ea vecti Heroës, delecti & dilecti Deo, non aureum Æëthæ vellus auertere conati; sed huius mundi periculosas Cyaneas petras, duce dia columba, prætervecti, meruerunt illæsi,

vada salsa cita percurrere puppi;

& in Agni immaculati regno, stolas eius sanguine exalbati, sempiternis olim gaudiis perfruuntur: at qui sæculi nescio quas cymbas, senio & materiæ vitio fatiscentes, miseri prætulerunt, procellis iactati, humore degrauati, decumanis fluctibus absorpti flebiliter interierunt. Audacter itaque B. Chrysostomus, audacter iteratò *hom. 3. de Lazaro* dicere nõ dubitat: *neque nunc fieri* potest, non potest inquam fieri: vt quisquam salutem assequatur, nisi perpetuo versetur in lectione spirituali.) quod etsi videri queat hyperbolicum,

Epitheta Sacræ Scripturæ.

Arca Noë.

Chrysost. l. cit.

dixit tamen id circo, quia cum Origine myſtico ſenſu mundum peccatis exundantibus, velut aquis diluuij, obrutum, & ſacram ſcripturā velut aliam Noë arcam conſiderabat: & ſciebat extra receptum arcæ illius tum temporis nihil vlli mortalium tuti vel refugij fuiſſe. Origenis præceptor Clemens Alexandrinus, *in exhortatorio ad gentes*, Sacra volumina vocat carceres ſapientiæ, & præterea nullis agitatū fluctibus portum ſalutis; D. Athanaſius *epiſt. ad Marcellin. de interpretat. pſalmorum*, nuncupat virtutis & veræ fidei magiſtram. Siquidem (*vt teſtatur S. Hilarius in pſal.* 24.) ſemper omnis ſcriptura vel ſcientiam docet, vel ad voluntatis innocentiam confirmat. Magnus ille Baſilius *loco citato*, latiſſimam & maximè regiam viarum quæ ad veri inueſtigationem ferunt, meditationem eſſe ſcripturarum contendit. Alter etiam Magnus & Oecumenicus Gregorius Romanus *lib. 2. in Ezechiel. hom.* 16 ſcribit nobis eam ſignificari per turrim Dauidicam: de qua ſponſus in Cantico mille clypeos pendere cecinit, cunctam fortium armaturam: & vt armis hiſce norimus vti, tela inde contra omnes hoſtilium incurſionum impetus ipſe legentibus depromit. Idem *lib. 2. Moral. in prin.* quaſi quoddam ſpeculum eſſe aſſerit mentis humanæ. Socrates diſcipulos iubebat in ſpeculo quotidie vultum ſuum intueri; vt ſi forma placuiſſet, animum corpori parem efformarent: ſin deformitas faciei diſplicuiſſet, vitium corporis animi pulcritudine compenſarent. Quantò nos vtilius operam ponemus, ſi in iſtud morale ſpeculum aſſiduè mentis aciem intendemus, & animi & animæ vultum lineamentis, quæ in illo totius perfectionis exemplari, cernuntur, componere ſtudeamus? Iidem Patres, *Origenes hom. 27. in Numer. Chryſoſt. hom. 2. in Iſai. & hom. 5. de fide Annæ, & Gregor. lib. 1. Moral. c.* 21. vtriuſque teſtamenti libros, non ſolum theſauro abſcondito in agro, & obryzo excocto cunctiſque recremētis perpurgato, quibus pretium & vtilitatem eius indicant; ſed etiam fonti perenni aſſimilant, & cibis ac potui, & menſæ ſplendidè & opiparè inſtructæ, vt delicias etiam ſanctamque voluptatem ex Sacra Scriptura peti poſſe ſciamus.

Carceres ſapientiæ. Portus ſalutis.

Magiſtra fidei & virtutis veræ.

Via regia ad verum.

Turris Dauid.

Speculum.

Aliæ variæ comparationes congeſtæ.

Vtilitate nō minores deliciæ & iucunditates.

Qui in Sanctorum voluminum lectione diu multumq; verſati ſunt, illi facilè mihi aſſentiuntur plurimum iucun-

ditatis hanc lectionem adferre,tum aduersis,tum secundis rebus. Equidem nihil his calamitosis temporibus vtilius vel efficacius confirmandis animis autumo. Nam sacri libri contra tribulationes omnes prompta & præsentanea remedia præbent, efficacissimas consolationes suppeditant. *consolatur in aduersis.* Nonne *lib.* I. *Machab. cap.* 12. *vers.* 9. Machabęi hostibus vndique circumsepti negant se cuiusquam auxilij humani aut solaminis indigere, quia solatio sanctos haberēt libros? *vt Machabæos,* Nonne Rex & Propheta Dauid negauit se tum confundi posse, cùm mandata Dei perspiceret? *Dauidem,* *Psal.* 118. *vers.* 6. Nonne cùm paulominùs eum hîc in terra hostes consumpsissent, in Verbo Dei supersperauit? *ibid. vers.* 87. *&* 114. Nonne cùm tribulatio & angustia inuenissent eum, hæc meditatio illius fuit? *ibid. vers.* 143. Nonne quando Principes eum immeritò persequebantur, super eloquia Dei, sicut qui inuenit spolia multa, lætabatur? *ibid. vers.* 161. Nonne vas electionis, Apostolus Gentium *Paulum,* idem confirmat epist. ad Roman. *cap.* 5. *vers.* 4. his verbis? *locus Rom. 5. vers. 4. explica* *Quæcumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, vt per patientiam & consolationem scripturarum spem habeamus.*) Consolatur ergo spes ostensa, sicut naufragum tabula reperta, vel portus in proximo se ostentans. *Spe, & aliis momentis rationum.* Quid queat esse contestatius? etsi testes deficerent, ratio ipsa peruinceret, & oculis fidelibus subiecta veritas, nobis illic cum spe proposita præmiorum, alia multa proponi lætitiæ incitamenta: Dei bonitatem, amorem, & curam nostri: patientiam & constantiam hominum sanctissimorum: premi virtutem, non opprimi: infœlices exitus malorum, & bonorum mortem gloriosam, & succedentem breui cruciatui vitam sempiternam. Quale robur, quos spiritus hæc addent, ad libenti quoque animo, non æquo tantùm, quæuis toleranda? Præterea voluptates & suauitates omnes internæ, quotquot animo sunt desiderabiles, *& copia voluptatum internarum,* obuiæ nobis sunt & paratæ in Paradiso sacrarum litterarum. Possum id ostendere proportione illarum, quæ corporeis sensibus percipiuntur: quarum semper obiectis viri sancti & eruditi sunt vsi, ad id explicandum. Multi mortales odoratus oblectationes quærunt: accedant illi hûc, *Odoratus animæ.* faxo vt à Sponso in cellam vinariam introducantur, (*Cant.*

 2. *vers.*

2. *verſ.* 4.) ſucturi vbera meliora vino vnguentis optimis fragrantia, (*Cant.*1.*verſ.*2.)eloquia hauſturi dulciora ſuper mel & fauum: (*Pſal.*118. *verſ.*103.) vbi afflentur piſticorum aromatum ſuauiſſimo odore, adeò vt & ipſi fiant CHRISTI bonus odor, (2.*Cor.*2.15.) & coram hominibus

Auditus. fragrent, *ſicut odor agri pleni cui benedixit Dominus*, (Geneſ. 27.27.) Alij modos muſicos amant & concinnos harmoniæ concentus: poterunt eos puræ mentis auribus de ſcripturarum barbyto iucundiſſimos excipere canente Salomone, liram pulſante Dauide, citharizante citharis citharizantium multitudine infinita: quorum melos feris & ſaxis duriores efferatioréſque permoueant animos ad pietatem & humanitatem: quibus collati Orpheus, Apollo, & Mnemoſynes filiæ: merito cenſeantur, quod cum his ipſis vel quæ in picas conuerſæ, vel qui excoriatus fingitur Marſias in fabulis poëtarum comparatione inſtituta. Quid æquale vel Arion, vel Iſmenias, tibiis aut fidibus modulati, cantico trium in fornace puerorum, aut epiniciis Debboræ, Iudithæ, & Mariæ Moyſis ſororis? qui olores comparandi cum cycnæo morituri Simeonis cantu? ne dicam cum Muſæ Muſarum, cæleſtis luſciniæ, MARIÆ Deiparæ, præ qua raucæ voces Angelorum, liquida illa Symphonia, & Deum magnificantis, & gaudio & lætitia exultantis ſine dolore puerperæ, iubilatione: híſne poteſt aliquid gratius, poteſt aliquid modulatius, poteſt aliquid ſalutarius Chriſtianis auribus accidere?

Guſtus. Plures epulis & dapibus Saliaribus, vt guſtatui deſeruiant, ventris mancipia, delectantur. Nonne ſæpè vobis

Explica. Sap.9.verſ.1. lectum & auditum illud Salomonis *Sapien.9.verſ.*1. de ſapientia æterna CHRISTO DOMINO, *ædificaſſe ſibi domum*, *excidiſſe* ſeu ſuppoſuiſſe *columnas ſeptem*, *immolaſſe victimas ſuas*, *miſcuiſſe in cratere vinum ſuum*, *& paraſſe menſam ſuam*? ad hoc ergo triclinium optimè ſtratum nunc inuitamini, vt hoc vinum bibatis, de his carnibus comedatis, læti ad hanc menſam epulãtes. Nam eo loco *domum* vocari Eccleſiam, *menſam* ſacræ Scripturæ volumina, peritè expoſuit Origenes, *in Epiſt.ad Rom. lib. commentar.*8.

Explica. Pſal.22.5. Hanc menſam ante ſe poſitam, in carmine Euchariſtico Dauid memorabat, & eo ſibi nomine plurimùm gratula-

batur

batur cùm caneret; *Parasti Domine in conspectu meo mensam aduersùs eos, qui tribulant me.* Psalm. 22. 5. Quis non ad hanc mensam properet, quæ posita non in locis desertis aut remotis, sed in cuiusque *conspectu*? Philostratus scribit Apollonium Tianæum ad vltimos vsque Gymnosophistas profectum, videndæ tantùm Solis mẽsæ causa; quam arbitrabantur miseri magicis decepti præstigiis, sine vllo humano ministerio, epulis omnigenis sponte sua cumulari, quibus vesci cuilibet gratis liceret. Id vt cerneret, quod erat vanissimæ vanitatis, illi dulcia fuère

Serpens, sitis, ardor, arenæ:

nos segniores futuri, quibus mensa duplex proponitur à CHRISTO vna venerandi mysteriorum mysterij, sacrificij æterni & oblationis Agni immaculati, ab initio mundi immolati, & ad mundi finem vsque duraturi in Ecclesia (reclament, rixentur, ringantur, rumpantur hæretici) in mundi vsque exitum sacrificij duraturi, de qua Dauidem capiunt S. S. Chrysostom. & Cyprianus. Altera sacræ Scripturæ, de qua cum Origine capit D. Hieronymus; vtraque sanè nos ad tertiam (de qua Didymus exposuit) perductura, quã in regno Patris sui IESVS præparauit. Quarum trium mensarum figuram arbitror fuisse, in sancto Salomonio, vbi olim vtrimque in mensis hinc inde dispositis duo Panum propositionis ordines stabant, & inter mediam viam relinquebant, qua ad Sanctum Sanctorum tendebatur: sic hæ duæ mensæ, quas dixi, nos ad tertiam illam perducturæ. Nam prorsùs censeo Didymi expositionem Anagogicam esse, Cypriani allegoricam, Hieronymi verò litteralem.

Ad hanc igitur sacræ Scripturæ mensam nunc lectores inuito, non Sybariticis vel Apitianis opsoniis refertam; sed cibo qui nõ corrumpitur, cibo spirituali animarum, quem qui vescitur vita viuet immortali, fructu ligni vitæ: pomo scientiæ boni & mali, iam non prohibito, sed exhibito. Nam vltrò nos ad eum vocat Saluator dicens; *comedite amici, & bibite, & inebriamini carissimi. Cant.* 5. 1. O sanctam ebrietatem, quam suadet ipsa sanctitas! ô dulcem inuitationem eius, *sub* cuius *lingua lac & mel!* biberat *vinum germinans virgines*, & Sodalibus idem propinabat: comederat

derat mel & fauum, & ideò *super mel & fauum* eloquia eius; quibus nihil dulcius, nihil mellitius: non ſeſamum, non ſaccarum, non defrutum, non Hyblæi faui aut Cecropij queunt comparari. Virgulam attentionis intinge Ionatha, & præ inedia caligantes animæ oculi pandentur. Sume ô Samſon hunc fauum, & comede quantum voles, & reliquias fer affectibus cariſſimis, repleberis ſapientia, loqueris ænygmata: non potes nimium comedere, nequit hoc mel in fel vertere. Igitur, *Comede fili mi mel, quia bonum eſt: & fauum dulciſſimum gutturi tuo*, Prouerb. 24.13. Non quem in terra Aſſur veſpæ & crabrones de prophanis floribus legunt, & ſtipant, turgidæ ſcientiæ aluearia concinnãtes: ſed opus caſtum illius volucris, de qua Spiritus ſanctus cecinit: *breuis in volatilibus eſt apis, & initium dulcoris habet vultus eius.* (Eccleſ. 11. verſ. 3.) nempè ſcriptorum, qui quàm magni coram Deo, tam parui fuerunt in oculis ſuis: qui in petræ foraminibus mel optimum elaborarunt. *Inueniuntur* (verba ſunt Origenis homil. 2. in Iſai.) Prophetæ apes eſſe: fingunt ſiquidem ceras & mella conficiunt, &, ſi audienti mihi expedit dicere, faui eorum Scripturæ ſunt quas reliquerunt.] *Et mox ſubdit*: Putáſne hoc dicit Spiritus ſanctus: *comede mel*, quod in vſu eſt: *quia bonum eſt*? ego non audeo dicere, à Spiritu ſancto mihi præcipi, de melle corporeo, *comede mel.*] Et meritò id dicere veretur. Quid enim ſi mel huiuſmodi locis illis, vbi ſum nequeat inueniri? Cur id mihi præcipiatur? quid ſi ſim naturæ & complexionis, quæ mellis eſum auerſetur? cur iubeat Spiritus ſanctus me cibis abſtinere congruis & appetibilibus, veſci verò, tanta cum nauſea, cibo quem anima deteſtatur? Cur id imperet? cur etiam cauſam adiiciat? *bonum eſt enim*: hoccine bonum mihi, quod nec ſine labore nanciſci poſſim; &, ſi nanciſcar, veſci ſine noxâ & cruciatu non poſſum? Quid ergo? reſpondet idem Adamantius, Si videas apes prophetas, & opus eorũ mella vel fauos; tunc videbis quo modo pro dignitate ſancti Spiritus intelligas, *Comede mel fili, bonum eſt enim.* Si quis meditatur eloquia diuina, & nutritur ſermonibus ſcripturarum; complet mandatum diuinum, *Comede mel fili*: & faciens quod iuſſus eſt, potitur ſermone qui ſequitur;

locus Prouerb. 24.13.

locus Eccli. 11. 3.

Bonum

Bonum est enim.) Hoc iudice sacra Scriptura est quoddam alueare, & singula volumina cellulæ, quas dulcissimo impleruntnectare Moses,Dauid,Salomon,& Prophetæ alij, Apostoli quoque & Euangelistæ spirituales apiculæ; & quod in his omnibus loquebatur VERBVM, apis illa super apes.Nam sicut apibus suus est Rex, sic Prophetis & Apostolis omnibus præest & antistat Dominus Prophetarum & Apostolorum. Discrimen tamen non exiguum inter eos inuenio. Nam apiculæ illæ pennatæ vitam pro Rege suo ruentes in vulnera exponunt: hæc verò apis apum præstantissima pro apiculis suis pugnans occubuit,& morte sua morituro examini vitam restaurauit. Quippe apis erat,& tamen Leo quoque fortissimus animalium erat:de huius Leonis Iuda mortui ore rursus examina prodierunt suauissimè mellificantia. Examina voco, tot agmina Sanctorum Patrum, sacræ Scripturæ interpretum: vt fauum huius examinis inueniret Samson, à via vulgi declinauit. (*Iudi.*14.8.) O quam salutaris, *de comedente exiuit cibus*, & quanta *de forti egressa est dulcedo!* (ibid. vers.14.) Hoc mel iacet sub labiis Ecclesiæ Romanæ, veræ sponsæ; nec inuenias sub labiis meretriciis Iudæorum vel hæreticorum. Nam venenum tetræ aspidis sub labiis eorum latet. Prolixus fui de gustu interno.

Compensabitur breuitate dicendorum de *tactu*; quia sensus iste adeò terrenus est, adeò animalis vt illi nullus in animo respondeat, præter ipsas potentias, intellectum & voluntatem: respondeat (inquam) non re ipsa; Nam, nec aliis sensibus in animo sensus vlli sic respondent; sed explicatione & conceptu nostro, qui quam facilè concipimus in animo aliquid visui, auditui, odoratui, immò & gustui proportione respondens; tam difficilè tactum spiritualem explicamus. Pergamus itaque ad sensuum principem visum, de tactu dicere contenti: quicquid illi contempleris in animo simile: id in sacra Scriptura & æqualius,& lenius, & mollius,obiectum fore,quam in vllis corporeis obiectis reperiatur. Tactus.

Inuenias plerósque,qui suprà modum rerum nouarum spectaculis delectentur,alij magis formarum speciosarum intuitu, vel ad insaniam vsque. Noxiarum formarum Visus.

 spectator,

ſpectator, iſtic quod creatas omnes formas pręcurrat multis paraſangis haberet, ſi lippitudinem concupiſcentiæ terrenis curis induratam oculis detergeret. Interea credat S. Gregorio Nazianzeno, Epiſt. ad Nemeſium, affirmanti corpus ſacræ Script. (*Sic vocat litteræ corticem*) miro " planè ſpendore collucere: ſed animã (*hoc nomen dat myſtico ſenſui*) præclaram eſſe & prorſus diuinam. Totam verò " conferri poſſe cum duplici veſte: interiùs niuea, exteriùs " purpurea.) Dic (quæſo) quid ſpecioſius ebore affabrè leuigato, quod perita manus oſtro decenter imbuerit? Quid ſuauerubentibus pallidularum roſarum foliolis in candidiſſimi lactis cymbio natitantibus? Talis Nazianzeno Theologo Scripturæ ſacræ color, talis pulchritudo; cui non ero tam iniquus, vt cum pulchritudine fœmineæ formæ componam. Quid enim iſta, niſi fimetum niue coopertum? cutem detrahe cogitando: moriar, ſi à canini cadaueris colore & ſqualore queas diſcernere. Cæteri ſpectaculorum auidi plurima hic habent, quæ non iniuria magis admirentur, quæ ſpectent cupidiùs, quibus vehementiùs & crebriùs applaudant. Mihi non poſtulo credi, B. Cypriano, non poteſtis non credere. Libro de ſpectaculis in fine, ita ſcribit. *Inueniet* Chriſtianus fidelis condi- " gna Chriſtianæ fidei ſpectacula: videbit inſtituentem " Deum mundum ſuum, & cum cæteris animalibus, homi- " nis illam admirabilem fabricam, melioremque facientem; " maria Dei populo ſiccata (*ſic emendo*) & de petra rurſus " populo maria porrecta: ſpectabit de cælo deſcendentes " meſſes, non ex areis: inſpiciet flumina tranſitus ſiccos re- " frenatis aquarum agminibus exhibentia: videbit in qui- " buſdam fidem cum igne luctantem, religione ſuperatas " feras, & in manſuetudinem conuerſas: intuebitur & ani- " mas ab ipſa morte reuocatas: conſiderabit etiam de ſe- " pulchris admirabiles ipſorum conſummatorum iam vitas " corporum reductas: & in his omnibus iam maius videbit " ſpectaculum, Diabolum illum, qui totum detriumphaue- " rat mundum, ſub pedibus CHRISTI iacentem. Quàm " hoc decorum ſpectaculum (fratres) quàm hoc iucundum? " quàm neceſſarium ſemper intueri ſpem ſuam, & oculos " aperire ad ſalutem ſuam?) Creditis Cypriano? credite " præterea Procopio Gazæo *in Leuit. fol.* 362. ſcripturam ſi-

milli

millimam oculis ſe ingerere amænissimo Paradiſo, pulcherrimis & optimis arboribus ornato. Credite, quem à Deo datum Eccleſiæ in exponendis ſcripturis Doctorem maximum ſcitis, B. Hieronymo *in Matth. cap.* 12. *&* 22. nomen *regni Dei* ſacris libris quàm optimè conuenire. Credite S. Chryſoſtomo *hom.* 2. *de verb. Iſaiæ;* qui, cùm loquitur, Aurea torrenti deducit flumina lingua: lectionem ſcripturarum eſſe cælorum reſerationem) quod explicat *hom.* 44. *in Mattheum* inquiens in illis regnum cælorum ſitum; pãdi, quando vera illarum interpretatio promitur: clauem, eſſe verbum ſcientiæ: clauigeros verò Sacerdotes, quibus creditum eſt docere & interpretari ſcripturas.) Hoc munere, quia, licet indignus, fungor, Micheæ verbis vos lubet
» adhortari, *cap.* 4. 2. *Agite, venite aſcendamus ad montem Domi-*
» *ni & ad domum Dei Iacob, & docebit nos de viis ſuis, & ibimus*
» *in ſemitis illius*) ibimus, vt potiamur hoc regno, fruamur paradiſo, accumbamus ad illam cæleſtem menſam, ſaturemur vberibus melle plenis, oſculemur labia illa electa, labia odora, dulcia, vitalia. Benedictus Dominus noſter IESVS CHRISTVS, qui nos hoc ſponſæ ſuæ labio electo dignatus oſculari, qui nos hoc melle dignatus paſcere. Benedicta liberalitas immenſa, quæ ſine auro & commutatione, non ſtillas, ſed ſalientes; non riuulos, ſed flumina & fontes perenniter per Eccleſiam ſuam huius mellis & lactis voluit manare. Benedicta bonitas & miſericordia, quæ non dedignatur me viliſſimum homuncionem, in tanti muneris ſiue præconem, ſiue pariarium aſſumere. Benedicti etiã & fælices illi, qui certo ſibi perſuaſerunt, nihil nec vera ſapientia dum hic peregrinamur magis optandum; nec aliam eſſe veram ſapiẽtiam, quàm quæ de diuinis fontibus æternæ Sapientiæ manauit; neque hos fontes alibi limpidiores aut integriores, quàm in vtroque teſtamento ſcaturire. Non eſt cur plura ſcientibus inculcem, minùs cur ſpontè & benè currentes calcaribus vrgeam. Coërcendi potiùs quidam, qui temerè irrumpunt in adyta malè initiati, peiùs feriati: qui non miſſi currunt, & ideò malè currunt; qui magno labore nihil aliud conſequuntur, quam olei & operæ iacturam: nec inueniunt, quod non vt oportet quærunt, de quibus ſequenti cap. dicendum.

Quæ necessaria ad Sacræ Scripturæ vtilem lectionem?

CAPVT II.

Magna in S.S. difficultas.

ID quæritur, quæ animi præparatio necessaria sit ad sacrorum librorum intelligentiam? Scitè dictum: Quicquid pulchrum, idem arduum: Nam quo res quæque melior pulchriorq́; hoc ad intelligēdum obscurior, ad potiendum obstructior esse consueuit. Id cum in cæteris rebus, & artibus; in Theologia tamen longè verissimum docet experientia. Nimirum homini ad superbiam & amorem sui prono, ita Deus consuluit, vt imbecillitatis & imperfectionis propriæ admoneretur. Deinde ne vilescant sacræ litteræ, si cuiuis obuiæ, & ne fastidium pariat facilitas. Ideo.

Armat spina rosas, mella tegunt apes.

vt illi puncturam vites, hic aculeos refugias. De melle dixi: & de mensa quoque summi Regis, ad quam non promiscuè omnes, sed amici & carissimi inuitantur: non vestiti amictu nuptiali expelluntur, & vt ab Eleusiniis prophani edicto procul arceantur. Illis timori sit, quod ex psalmista ps. 68.23. refert Apostolus ad Rom. 11.9. *Fiat mensa eorum in laqueum, & in captionem, & in scandalum, & in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum ne videant & dorsum eorum semper incurua.*) hoc ad Iudæos, hoc ad hæreticos omnes spectat, & ad illos quoque Catholicos; qui velut aranei venena, non mella, legunt ex flosculis Paradisi voluptatis: quod tamen ipsorum vitio, non culpa Sacræ Scripturæ fit, quid aqua vel igne vtilius? hic tamen si incautiùs accedas amburet, illa si temerè te iniicias submerget. Plerique similes sunt papilionibus: tenues alarum suarum membranulas flammæ admouent: quid mirum si cum exitio? alij non Spiritus sancti opera, sed arte Dædalæa (hoc est humana) ceratis pennis, ipsi soli iustitiæ se ingerunt: quid mirum si, cera liquata, decidant? Si radiatum illud iubar pertinaciùs & contumaciùs intuentes obcæcentur? Si superbi maiestatis scru

Ingens periculum. Locus ps. 68 23. & Rom. 11.9.

tis ſcrutatores à gloria opprimantur? videas hodie vulgus Grammaticorum, Medicorum, Iuriſtarum illotis manibus & mentibus (vetus eſt D. Hieronymi querela) volumina ſacra voluere; ita fit, vnde meliores fieri poterant, deteriores effecti, velut clitellaria iumenta, maiore peccatorum ſarcina degrauentur. Sic oculi illorum obſcurantur ne videant, & dorſum ſemper incuruatur, ne aſſurgentes vultum à terrenis auferant, & oculos ad cæleſtia attollant. Sic etiam Euchariſticæ menſę panis ille vitalis, Mors eſt malis, vita bonis.

Vide paris ſumptionis,
Quàm ſit diſpar exitus:

vt parem intelligas hac in re vtriuſque menſæ conditionem. Quid ergo nobis faciendum, dicet aliquis, vt ſine periculo, & cum fructu, de hac Domini aurea menſa veſcamur? Multa poſſent adferri, ſed de multis quatuor præcipua ſeligam, & illorum vni nonnihil immorabor. Primò videndum ne ad hunc montem beſtia accedat: beſtiam voco, carnalem (vt vulgò vocamus) ventri & iis quæ ſub eo deditum. Nam *Spiritus* Dei *non permanet apud hominem qui caro eſt, nec habitat in corpore ſubdito peccatis*. Gen. 6. 3. & Sap. 1. 4. Deinde curandum vt ſincerum proficiendi affectum ad lectionem auditionémve adferamus, Deum vbiq; aſpicientes, in eum vt in ſcopum collimantes, & non noſtram ſed illius gloriam, noſtram verò & proximi ſalutem nobis ante oculos proponamus: alioquin *Spiritus ſcientiæ fictum refugiet*. d. v. 4. Tertiò accedendum cum humilitate & animi demiſſione, vt ab indignis, ignaris, indigis. Nam Deus humilibus dat gratiam, ſuperbis reſiſtit, hos auerſatur, cum his ſermocinatur. *Iaco*. 4. 6. 1. *Pet*. 5. 5. *Prouerb*. 3. 32. Hoc mare tranant ouiculæ, merguntur fluctibus elephanti. Denique cautio ſit, ne inuidia vel odium proximi in corde noſtro inueniatur. *Nam in maleuolam animam non intrabit ſapientia*, (d. v. 4.) illa vera; quæ ſita in Sacræ Scripturæ cognitione. Legendæ ſunt ſacræ litteræ, quo ſpiritu exaratæ fuerunt; qui eſt Spiritus caritatis. Quando ſponſus vnicam ſuam in cellam vinariam introduxit, ſimul in ea caritatem ordinauit. Quid multis, vno verbo dicam, hæc Sapientia ſingulare Dei donum eſt, deſcendens à Patre luminum; præparandum

[Margin notes:]
Id euitabitur, ſi quatuor caueãtur.
1. Grauia peccata carnis.
2. Hypocriſis,
3. Superbia,
4. Inuidia vel odium.
Denique omni modo mẽtis & cordis munditia procuranda, & docent

dum dignum Deo in corde noſtro hoſpitium deſcendenti. Scopandum, euerrendum, eluendum, expiandumq; quicquid excludere poſſet venientē, quidquid admiſsũ eiicere. Seriò nos id maiores noſtri Sanctiſſimi monuerunt, dabo verba non multorum, ſed grauiſſimorum maieſtate plena.

Cyrill. Alexandr. Primus loquatur B. Cyrillus Alexandrinus, qui prior nunc occurrit, & ſi iunior Athanaſio. *in lib.* 1. *contra Iulianum* aſſe-" rit ad hanc ſcientiam diuinam Scripturarum obtinendam, " eos duntaxat idoneos eſſe, qui à carnis paſſionibus, & ter- " renis immunditiis liberi, mentis integritate prædi<i, veram " ſe pietatem colere operibus oſtendunt.) Secutus fuit S. "

Athanaſius. Athanaſium, qui hoc ipſum *extremo de incarnatione verbi libro* inſuper apta comparatione illuſtrarat, his verbis; *Nam* " *ſine pura* mente, & Sanctorum imitatione, nemo compre- " henderit Sanctorum verba. Quemadmodum ſi quis in- " tueri velit Solis iubar, oculos planè detergit, & in ſplendo- " rem redigit quantum poteſt, ad eius ſimilitudinem, cuius " conſpiciendi deſiderio tenetur ſeſe purificans: vt ita ocu- " lus, iam lumen redditus, lumen Solis contempletur. Aut " quemadmodum ſi quis ciuitatem aut prouinciam perlu- " ſtrare velit, plane ad ipſum locum ſpectandi cauſa proce- " dit: ita quoquē qui volet mentem virorum cæleſtia lo- " quentium intelligere, priùs detergere & abluere viuendi " diſciplina animam debet, & ad ſanctos accedere, cum ſtu- " diorum factorumq; ſimilitudine, vt, illis conſuetudine pa- " ris vitę familiaris redditus, quę ipſis à Deo reuelata sũt co- " gnoſcat.) prudẽter. Nec enim poteſt aliquis eũ intelligere, " qui peregrino loquatur idiomate, cuius auditor ſit ignarus. Quo pacto qui ſolum mundi aut carnis ſermonem nouit, Dei & cæleſtis illius ciuitatis capiat idiotiſmum? Quod ſi hæc manifeſta ſunt de Sanctorum Patrum operibus; quãto adhuc euidentiùs & certiùs id tenendum, iis qui Spiritusſancti verba in Bibliis expreſſa ſunt audituri, lecturíve? Bonè Deus! quam illorum aures purgatæ, oculi lucidi & deterſi ſint oportet, vt hanc functionem vtiliter & cum fructu obeant! Sapientia in mentes ſanctas migrat, & intellectus bonus eſt facientibus eum. Qui vindemiam col-

Ambroſius. ligit (*vtar facundia D. Ambroſij, propria deſtitutus* vaſa priùs, quibus vinũ infunditur, mũdare conuenit, ne ſordes aliqua

vini

„ vini gratiam decoloret. Quid enim prodeſt ponere vitem „ ordine,fodere quotannis aut arare, ſulcos ducere,putare, „ ſubrigere, adiungere vlmis & quodam cōnubio copulare, „ ſi in tanto labore vina quæſita,in vaſe coaceſcant? Matuti- „ nos quoque ſolis ortus ſi quis ſpectare deſiderat, emundat „ oculos ſuos,ne quid pulueris, nequid purgamentorum in- „ ſideat,quo intuentis hebetetur obtutus,néve aliqua caligo „ nebuloſa corporeos viſus ſpectantis obducat. Nobis in le- „ ctione exoriendus eſt Sol,qui ante non fuerat, Sol incipit: „ oculos mentis emunda (ô homo) animiq; interiores obtu- „ tus,ne qua feſtuca peccati aciem tui perſtringat ingenij,& „ puri cordis turbet adſpectum. Emunda aurem,vt vaſe ſin- „ cero ſcripturæ diuinæ nitida fluenta ſuſcipias, ne qua in- „ grediatur contagio.) Quem non permoueant tam diſertè, tam prudenter,& grauiter ſcripta? Quis,ſi Sapientiam ve- ram diligat; vt omnes eam diligitis; per inertiam atque ſe- cordiam malit in ſordibus,vt amica luto ſus,volutari,quàm ſolem hunc ſplendidiſſimum contemplari, & ab vberibus voluptatis diuinæ affatim inebriari? Non poſſum, nec æquum ſit, vobis ſubtrahere Neſteri Abbatis luculentiſſi- mam de hac ipſa re diſſertationem, quo nemo (quantum commemini) copioſiùs vel accuratiùs, quod cæpi dicere, confirmauit eum Caſſianus *Collat.*14.*cap.*14.ſic loquentem „ inducit. Impoſſibile eſt immundam animam, quantalibet „ deſudauerit lectionis inſtantia, adipiſci ſcientiam ſpiritua- „ lem. Nemo enim in vas fætidum atque corruptum, vn- Caſſianus. „ guentum aliquod nobile, aut mel optimum, aut pretioſi „ quicquam liquoris infundit. Facilius enim quamuis odo- „ ratiſſimam myrrham, ſemel horrendis imbuta fætoribus „ teſta contaminat,quàm vt aliquid ex ea ſuauitatis aut gra- „ tiæ ipſa concipiat, quia multò citiùs munda corrumpun- „ tur, quàm corrupta mundantur. Ita igitur & vas pectoris „ noſtri, niſi priùs fuerit ab omni fætidiſſima vitiorum con- „ tagione purgatum, non merebitur ſuſcipere illud benedi- „ ctionis vnguentum, de quo dicitur per prophetam: *Sicut* Pſal.132. „ *vnguentum in capite, quod deſcendit in barbam,barbam Aaron,* „ *quod deſcendit in oram veſtimenti eius*: nec illam ſpiritalem „ ſcientiam, & *eloquia* ſcripturarum, quæ *dulciora ſunt ſuper* „ *mel & fauum*,impolluta ſeruabit. *Quæ enim participatio iuſti-*

tiæ cum iniquitate? aut quæ ſocietas luci cum tenebris? quæ autem „
conuentio CHRISTI *ad Belial?*) Cùm verò Germanus Ab- „
bas illi objiceret, multis peccatis ſordidos pleríſque viris ſanctitate conſpicuis perfectiùs ſcripturarum intelligentiam conſecutos: Prudenter idem Neſterus *collat.* 16. huiuſmodi hominibus aliquam diſputandi peritiam & elocutionis ornatum concedit: ſcripturarum venas, & arcana ſpiritalium ſenſuum intrare poſſe non concedit. Quoniam vera Dei ſcientia non niſi à veris Dei cultoribus poſſidetur; non à Iudæis, non ab hæreticis, ſed à Catholicis & Orthodoxis; nec ab his quidem omnibus, ſed à bonis & iuſtificatis. Hos ſolos ait hanc Corinthum adire, & non niſi hoc

Oſee locus c. 10. 12. ordine, quem Oſëe ſapienter expreſſit: *cap.* 10. *v.* 12. *Semi-* „
nate vobis ad iuſtitiam, metite ſpem vitæ, illuminate vobis lu- „
men ſcientiæ.) Sic enim citat ille, nos paullo aliter verſum habemus. Principio igitur Prophetæ iuſſu *ſeminandum* nobis *iuſtitiam*; hoc eſt actualis perfectio iuſtis operibus propaganda: deinde *metenda ſpes vitæ:* id eſt expulſis carnis deſideriis vitiiſque, fructus virtutum ſpiritalium in horrea congregandi: poſtremò, his potiti, poterimus *luce* ſcripturarum *illuminari*, quæ illuminatio nihil eſt aliud quam eas intelligere, & exſequi. Eundem nobis ordinem Propheta & Rex Dauid voluit commendatum, cùm cecinit hymno 118. *Beati immaculati in via qui ambulant in lege Domini. Beati qui ſcrutantur teſtimonia eius.*) Non enim præmiſit ſcrutinium teſtimoniorum Domini, ſed ſubdidit vitæ puritati, & immaculatis in via ſcrutatores: per hoc non ineuidenter oſtendens, neminem tutò poſſe ad perſcrutandas Sacras ſcripturas, in quibus Dei teſtimonia leguntur, aut debita ratione modóque ad illas voluendas accedere, niſi priùs (vt ait idem Caſſianus) per actualem conuerſationem in via CHRISTI immaculatus ambularit. Poſſunt „
ergo vitiis impurati illam adipiſci væſanam ſciẽtiam, quam vocat Timotheo ſcribens. 1. *Epiſt.* 6. 20. B. Paulus, τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως; *prophanas vocum nouitates, & oppoſitiones falſi nominis ſcientiæ.* De talibus, qui nuda intumeſcunt ſcientiæ nebula, qui cùm ſacros libros legant, & verbis laudent: cæno tamen peccatorum non emergunt, ſapienter Rex omnium Regum

gum sapientissimus in Prouerb. *cap.* 11. 22. eos mulieri malè moratæ comparans dixit; *Circulus aureus in naribus suis, mulier formosa & fatua.*) huc retulit Cassianus loco citato,
,, & rationem adtulit his verbis; *Quid enim* prodest quem-
,, piam ornamentum eloquiorum cælestium, & illam pre-
,, tiosissimam scripturarum speciem consequi: si eam lutu-
,, lentis operibus vel sensibus inhærendo, quasi immundissi-
,, mam terram subigendo confringat, aut cænosis libidinum
,, suarum polluat volutabris? Fiet enim vt id, quod rectè vtentibus decori esse consueuit, non solum istos ornare non possit, verumetiam maioris cæni colluuione sordescat.)

Sic nimirum ex optimo vino acerbissimum acetum fieri; & vellerum candidissima cernimus euadere maculosiora: nec vllos ferè noui deteriores, quàm qui semel tincti præceptis veræ Sapientiæ, peccatis obruti, animo tandem obbrutuerunt. Nihil Theologo sordente sordidius; nihil pestilentius iis qui sacris scripturis abutuntur.

Meministis opinor, eius comminationis, quam ore Dauidis & Apostolis bis Spiritus sanctus geminauit, de mensâ in laqueum, & in captionem, & in schandalum, & in retributionem versâ; de acie intellectûs obscuratâ, de dorso ac viribus voluntatis incuruatis: meministis, nam initio capitis exposui. Idcirco Dauidis filius CHRISTI typus Salomon *Prouerb.* 23. 1. Sapiens consilium suggerit obuijs vlnis excipiendum, ait: *cùm sederis vt comedas cum Principe, diligenter attende quæ posita sunt, ante faciem tuam: & statue cultrum in gutture tuo: si tamen habes in potestate animam tuam.*) mensam hanc venerabilis Beda intelligit Sacramscripturam, sensu mystico: Sedemus qui in eâ laboramus explicandâ, ad hanc Regum Regis mensam: quantâ nobis opus est circumspectione? *diligenter attende.* LXX. interpretes reddunt *νοητῶς νόει*: quasi dicas (vt in epist. ad Rom. vertit Sedulius Hibernus) *intellige intelligenter* eadē paronomasiâ Hebraicè est בין תבין *Bin Tobin considerans considerabis*; quasi dicas attentissimè tibi ipsi attende, & quæ apponentur singula perpende, & consideranter considera ne quo vitio tuo malè ijs vtaris, & in perniciem conuertas quæ ad salutem proposita sunt tibi. Quapropter *statue cultrum in*

Locus Prou. 23 1.

Prolog. c. 3.

gutture tuo: nimirum vt non nisi ſedulo meditata, ruminata, & ſale diſcretionis cõdita dentium ſeptis emittas. Nam, quod perpenſo iudicio Beda ſcripſit, myſtice *guttur* eloquium, *culter* diſcretionem in his verbis ſignificat: *vt* ita admoneamur, quanta prudentia, reuerentiáque ſacræ ſcripturæ volumina ſint diurna nocturnáque manu verſanda: id ſi hodie præſtaretur, non tot diſcidijs Eccleſiæ inconſutilis tunica ſcinderetur, non tot hæreticorum maculis candida ſponſæ ſtola defædaretur. Ne nos quoque in idem vitium incurramus, omniũ catholicorum, qui hæc legent, & quorum commodis exiguum hoc vitæ, & imbecillæ valetudinis impendimus, preces demiſsè flagitamus.

De ratione & methodo in hac ſacræ ſapientiæ Pharo ſeruanda.

CAPVT III.

Quàm pronum in S. S. Expoſitione ſit labi.

SI quàm mihi facilè eſt defectus commentariorum ab alijs editorum animaduertere, tam procliuè foret vitia & errores effugere; meliùs de hac opera ſperarem. Nunc quia cæca eſt humana fragilitas in proprijs, nec videmus manticæ quid in tergo ſit: iurè metuo multorum meritò reprehẽſiones incurrere; non quòd graue ſit cùm lapſus ſim, alienâ caſtigatione ſubleuari & erigi; gratum id potiùs, & beneficij vice; ſed quia graue & moleſtum caſtigationi cauſam præbuiſſe. Ne tamẽ id ipſum valdè metuam, facit communis conditionis conſideratio. Auriculas aſini, quis non habet? clamat ille. Vitijs nemo ſine naſcitur, beatus qui minimis vrgetur, alius exclamat. Errorum operis initiò veniam idcirco poſtulo, & admonitus correctionem ſpondeo. Benè in tam arduo opere, & tam prolixo mecum actum putabo, ſi nec grauiter, nec frequenter impegero. Qui meliora de ſe in hoc ſtadio promittunt, næ illi non ſatis perſpectam habent, quam decurrunt viam.

Propter ſummam illius diffcultatem.

Etenim nihil in Sacris litteris eſt, quod non admirandum, non maximi faciendum, non diligenti digniſſimũ ſit conſideratione, hoc illarum dignitas, iucunditas, vtilitas; hoc penitùs abſtruſorum ſenſuum, & reconditæ ſapientiæ

abyſſi

abyſſi poſtulant. Nam nouatores qui clara & peruia cuncta, & ideò in hoc ſacrarium lippos tonſoréſque, omnem ſexum & ætatem promiſcuè admittendum, iactitant; clara ſe luce cæcos & palàm ſtolidos, non planè rudibus & illiteratis hominibus eſſe demonſtrant. Quanta quæſo plerumque cunctarum artium & diſciplinarum cæterarum neceſſaria, vt intelligas, eſt cognitio? quantopere requiſita Latinæ, Græcæ, Hebrææ, & quæ ex hac manarunt linguarum, intelligentia? Nec diffitentur aduerſarij, quia idcirco volunt illas in vulgarem verti ſermonem, vt idiotæ legant: de quo errore pernicioſo, alibi dicendum. Hoc ipſo tamen fortaſſis non minùs ridiculus aliorum; qui cùm Hebraicè aut Græcè nec legere norint, Latini ſunt ſermonis adeò ignari, vt vix alia vocabula intelligant quam quæ vulgo in ſcholis trita, & quæ in officio Eccleſiaſtico quotidie legunt, ſi tamen illa citra Mamotrectum aut Calepinum intelligunt; certè DD. Ambroſium, Hieronymum, Saluianum, Pacianum, & non raròD. Auguſtinum, ne dicam Sidonios, Arnobios, Tertullianos, ſæpiſſimè, non intelligunt: & tamen adeò ignari verborum, res ipſas, quæ ſine verbis quibus expreſſæ non capiuntur, ſe aſſequi poſſe credunt, & hodie, tam erudito & exculto litteris ſæculo, ſarcinas commentariorum in ſacros codices accumulant: hoc labore conſequuti ſuo, vt plerumque fatis contrariis liberi parentum ante oculos Libitinam præoccupent. Deinde eſt vbi non niſi acutiſſima ingenij acie queas rimari, quo ſacer ille ſermo collimet. Eſt vbi ex pluribus explicationibus, quæ ſe quærenti & conſideranti ingerunt, facilè quæ minùs vera vel accommoda ſit, eam niſi iudicio, prudentia, & exercitatione polleas, illi præferas quæ mera nititur veritate. Eſt vbi longinqua vetuſtas æui, quædam inuoluerit, quædam mutauerit, quædam etiam deprauarit; quæ nec euoluas, nec reponas, nec perſánes, niſi doctus ab alto, niſi diuina luce colluſtratus. Quo igitur pacto, quod ſine ſummo ſtudio eruditione varia, ingenio perſpicaci, iudicio accurato, memoria fideli, mentis ac animi munditia, humili de ſe ſenſu, calida in Deum & proximum caritate, aſſiduis & ardentibus ad Deum obſecrationibus nulli conceſſum; id omnibus obuium,

cuiuis datum & expositum αὐτοδίδακτοι isti audent asserere? Vetus hæreticorum fraus ista; eo fine concinnata, vt sic vulgus ignarum seducant, cùm singulis persuaserint, quod quisque animo conceperit, & de vnoquoque loco senserit; id & optimum, & germanum, & à Spiritu sancto inspiratum ipsi fuisse, ac proinde pertinaciter quoque tuendum retinendúmque. Ex hac Lerna tot hæreses emersere, hinc contemptus ille Orthodoxorum Patrum, hinc tot tam variæ & dissidentes sacræ Scripturæ versiones, hinc tot adeò prodigiosa monstra commentariorum, hinc nihil certum in rebus fidei extra Catholicam, nihil firmum, stabile, exploratum, inuiolatum.

Ideò quidam conati totum Bibli. volum. exponere, plurimi partes aliquas. Quid peccent, qui omnia in vnum librum congerunt.

Huic malo viri huius sæculi, & Patrum memoria, grauissimi doctissimíque, vt occurrerent, omnem lapidem mouerunt, & quid non conati: viget eorum laus vigebítque, nec ego detraxerim iis quos ex animo veneror & honoro, quibus me plurimum debere profiteor. Horum plerique partes aliquas sacræ Scripturæ sibi desumpsêre quas dilucidarent; & in illis, quid in cæteris quoque potuissent, si libuisset, vel per alia licuisset, ostenderunt. Sanè multi illorum tam copiosi fuêre, vt quicquid notatu dignum putarint sciuerintque id in vnum cõmentarium, quasi in penum condiderint constiparíntque. Vnde tamen, quod illorum bona cum venia dicere liceat, id incommodi ortum, vt magno & pecuniæ & temporis impendio lectorem grauarint, & dum plura iusto comprehendere in vnum fascem voluerunt, laxiùs æquo strinxerint. Ex aliis sacræ Scripturæ libris locos congerunt; quos dum loco quem tractant volunt assimilare, eos sæpè violenter & parùm appositè coguntur exponere, nec otium fuit vel voluntas sententiam genuinam singulorum, quæ ex antecedentibus & consequentibus fuerat petenda, sedulò peruestigare. Temporis iacturam lector facit, quia quod in παρέργοις absumit, vtiliùs in pluribus sacræ Scripturæ legendis libris posuisset; Pecuniæ verò, quia cogitur multa & magna volumina coëmere, in quibus eadem crambe, sed diuersis locis, velut ollulis recoquitur. Nam quod vnus suum in commentarium, hoc alius in alium, & quotquot alij in noua pomaria inserunt, parua cura de

sua an

ſua an de aliena meſſe legerint. Pauci fuerunt, qui corpus vniuerſum Bibliorum ſpectarint, & ex his nemo quæ dicenda occurrebant omnia diſcutere in animum induxit, præter vnum (quod ſciam) Alfonſum Toſtatū Epiſcopum Abulenſem, qui tamen veteris teſtamenti vix dimidium, Noui vix initium explicuit. Magnus æuo ſuo vir, & dignus meliore. Strabus, myſticos ſenſus venatur, vt & Anſelmus Laodunenſis, ille Ordinariæ, hic Interlinearis Gloſſæ auctor: Sed quod potiſſimè expetimus, eſt gloſſa ſeu expoſitio Litteralis. Hanc Nicolaus Liranus proſecutus, vtinam non ex vno R. Samuele Iarrio, Iudæo perfidiſſimo; cui nimis credulus fuit, ſicut Pagninus R. Dauidi Kimchio. Mauult Eccleſia Catholica peti ſenſum ſcripturarum ex Græcorum Latinorúmque Patrum limpidiſſimis fontibus, quàm ex cænoſis recutitorum lacunis; quorum ideò commentarios, nominatim duorum, quos dixi, & Abenezræ, Pontificius Sanctiſſimi D N. N. Clementis VIII. Index in prohibitæ lectionis claſſem retulit. Quapropter ſcholiorum Franciſco Vatablo inſcriptorum, licet ex emendatione almæ huius Academiæ Theologorum lectio licita; minùs tamen tuta, cui ſoli adhæreſcat lector: alia verò copioſior expoſitio ſub ſigno Oliuæ à Rob. Stephano concinnata, & ſine Vatabli nomine edita, primùm Geneuæ (quamuis nomen vrbis prætermiſſum) poſtea ante paucos annos ab Hieron. Commelino Heidelbergæ, Vatabli ſcholiis adiicit excerpta ex Caluini præcipuè, Muſculi & aliorum hæreſiarcharum ſcriptis: propinans malum virus aureo calyce Babylonis. Ex Catholicis, vir dignitate, vitæ ſanctimonia, & humanæ ſacræque Philoſophiæ laude clariſſimus Caietanus in totum nouum Teſtamentum, & in vetus vſque ad tertium Iſaiæ caput commentarios (excepto Cantico, & Eccleſiaſtico) elaborauit: ſed illius ſcopus fuit fontes (vt ſcribit) explicare, nō vulgatam (quæ ab Eccleſia ſola recipitur) illuſtrare. Zelo ille permotus bono, ſed opera minùs vtili. Quinetiā quòd neceſſarium erat imperito Græcanicæ & Hebraicæ litteraturæ, & ideò Rabbinis quos domi conductos alebat (teſtatur ipſe Præfat. in Pſalmos) nimium deferenti, ſæpè in veteri fœdere Rabbini illi, nec rariùs in Nouo ignotus

De his qui in Biblia ſeriatim, vt Toſtatus.

Strabus, Anſelm. Laodunenſis.

Nicolaus de Lira, Rabbini recititi.

Vatablus.

Biblia Oliuæ.

Caietanus.

Græcæ linguæ explicator, Erasmi admirator, imposuit, & excitauit Ambrosium Catarinũ eiusdem instituti virum religiosum, vt in Caietanum paulò amarulentiùs stomacharetur, & Melchiorem Canum vt commentariorũ illius in sacram Script. illaudatum elogium locis suis insereret. Ex iis qui vulgatam amplexi; Isidorus Clarius Brixiensis, nimiùm deditus Rabbinis, & cui non tuto te credas. Hugo Carensis in mysticis sensibus acumen ingenij exeruit, in Historicis inferior: Dionysius Cartusianus, si quæ illi ex Lirano, & D. Hieronymo ad manum obuia demas, haut multa possidebit peculiaria in litterali sensu: & non iniuria nudæ transcriptionis, non iudicij aut discussionis lima illi à Ribera nostro, *Præfat. in Malachiam*, tribuitur. Pater noster Emanuel Saa, quẽ vnum, scopum breuitatis proposuerat, vt assecutus fuit; sic, quem ante oculos non proposuerat, vt exactiora quærentibus satisfaceret, non attigit. Breuis esse laborabat, cõsecutus vt obscurior videatur. Profectò in iis quos aliorum vidi commentariis, cum illo commune est, lectorũ magis accendere sitim, quàm exstinguere. Multos audiui quærentes, non rarò & ipse mecũ tacitè quæstus de nimia breuitate, & vtilium parca exhibitione. Modò desideratur ab auctoritate probatio in re grauiore, vel à ratione saltẽ, quò lector dubius securè assentiatur: modò versionis vulgatæ defensio, quæ necessaria est tot illam hodie impugnantibus, vel deserentibus; modò similiũ locorum collatio, vnde vera significatio petatur: modò in speciem pugnantiũ, quæ quibusdam negotium facessit, conciliatio: modò citationes scriptorũ, vnde vberior cognitio petita, petendáve: modò mysticorum sensuum medulla, & horũ inter se distinctio, & separatio quoque à litterali, modò aliquid ad mores faciẽs, & interiorem hunc hominẽ pascens suauiter, & vtiliter reficiens. Sumus enim debitores omnibus, lac debetur paruulis, cibus solidus grãdioribus: communis est mẽsa sacræ Scripturæ cunctis proposita. Habeat ergo in commẽtariis illius, quod agnoscat poëta, quod miretur orator, quod consideret philosophus, quod placeat Iurisconsulto, quod medico sit vsui, quod scholæ disputẽt, quod concionator tonet, quod consciẽtiæ expiator infundat. Sunt in hisce ferculis, quæ diuinæ Sapientiæ aromatibus pro

Isidorus Clarius.

Hugo Carensis.

Dionys. Rickelius.

Emanuel Saa.

Quã multa præstanda Bibliorũ enarratori?

bus probè condita, varia edulia pro cuiuſuis inſtituti aut voti hominibus: nullum decet arceri, vel impaſtũ dimitti, dummodo nõ careat veſte nuptiali caritatis, nec fidei parma, vel baltheo ſpei ſit deſtitutus. An ergo quouis hæc loco dicenda, & vnum in librum cuncta ſunt coaceruanda? Nihil minùs: ſed, quod periti Patresfamiliarum ſolent, ſuo quæque loculo reponenda. Confuſio foret non digna Ieroſolymis, ſed *Babylone*. Quid enim ſtultius quàm in veſtiario penum, in cella veſtimenta, in granario vina, in hypogæo ſi frumenta reponas? cur non poſtulas, eodẽ iure, aquam cribro haurire, aut hordeũ radio vannere? Neſcio quam alieni ſint ab hac culpa, qui, ſicut ille in nuce Iliadẽ, ſic ipſi in vnum Prophetam, omnia quæ norunt, ſtudent conferre, & dum multa magna volumina in vnum libellum effundunt, otio pariter ſuo, & lectorum abutuntur, & cogunt in montibus piſces, in fluctibus apros venari. Prudenter, qui medium tenuere, & eorum (mea quoque ſententia) labor laudatior, & induſtria fructuoſior cenſenda. Fateor perdifficile eſſe, quàm multa diximus, paucis præſtare, & breuitati ſimul cõſulere, & luminibus nõ obſtruere, & neceſſaria ſcitu non præterire: attamen aliquotenus id poterit obtineri, primò ſi ſingula ſuis locis tractentur: ſecundò ſi inaniloquentiæ ſeu ſuperfluæ eloquentiæ compendium fiat, vtpote à commentarios ſcribentibus & non pro roſtris dicẽtibus: Demum quod vno dictum loco aliis non inculcetur; nec ſcriptorum, quos laudant, verba, niſi paucis obuia, & multis neceſſaria apponantur; vel ſaltem ſuis abſtineat recitator, quando teſtimoniũ non eſt obſcurum. Mirum dictu quantũ his tribus obſeruatis volumina illa gigantæa decreſcent: vitabitur nauſea lectorum, temporis, deſcriptionis, chartæ, typi, cæterorum laborum, & impendiorum iactura.

Ordine tamen.

Quamobrem mihi deinceps hoc ſeruare conſtitutum his multorũ annorum in vniuerſam Scripturã Dei, tractationibus: quas viſum in duas partes principales, ſeu genera commentariorũ duo diſpeſcere: nempè in *Apparatum* ſeu *Patagium*, & in *Gloſſam litteralem*. Diuiſionis cauſa fuit, ne 1.
ſenſus myſticos inter ſe, vel cum ſenſu litterali confunderem; & ne idem ſæpiùs repetere ſimilibus locis occurrentibus

Institutum auctoris & dicendorum methodus.

Rationes methodi.

2. tibus cogerer; & ne quid non ſuo loco collocaretur, dum
3. Commentarij plenitudini conſulitur: ſed vt, velut in apo-
4. theca copioſa, aptè ſuis loculis diſtincta, quod cuique col-
liberet, id ſtatim liceret promere: denique ſi nō perfecto toto opere, mors aurẽ velleret, (cuius quàm certa ſpes, tam dies incerta: non tamen diu differendam monet ætas & morborum multitudo) poſſent ſingulæ partes abſolutæ lectori prodeſſe. Propterea quoque viſum Gloſſæ Apparatũ præponere: tum etiã, quia difficultatibus diſcuſſis, & quaſi vi ferrofacta, licebit illi quã nunc affectamus in Gloſſa cõſulere breuitati, & lectorem non ad inanem componẽdorum ſpem remittere, ſed in rem ipſam manu ducere.

Gloſſa litteralis, quid continebit.

Glossa κατὰ πόδας continebit ſuccinctam interpretationẽ omnium ordine librorum veteris & Noui Fœderis, non ex ciſternis confractis Rabbinorũ, vel ex Neotericorum dumtaxat adinuẽtionibus, vel proprij ingenij fiducia depromptam: ſed vt Doctorum Catholicorum ſolemne iuſiurandum exigit, ad Patrum Orthodoxorũ, fidei veræ luminum, mentẽ concinnatam, & ideò nomina authorũ, vnde copioſior expoſitio petenda, fideliter aſcribentur.

Apparatus partitio in ſacram.

Apparatvs, ſeu vt Tertullianus loquitur *Patagium* quo, velut in ſcena, oculis proponitur, quicquid circa difficiliora, & vtiliora ſacræ Script. loca inquiri ſolet, in Sectiones, quaſi Actus, tres diſpartitum, imitatione humanæ Sapientiæ: quã ſecant in Logicam, Phyſicam, & Ethicam: ſic Patagij huius partes futuræ: Prima Historia sacra,

Hiſtoriam.

quàm *Hierologicam* vocare viſum, eò quòd nec mores, nec naturã rerum cõſideret, ſed dicta, factáque, & quaſi nudos euentus, loquelariáque ſacra cõplectatur. Secunda Phy-

Phyſiologiã.

siologia sacra, quæ rerũ omnium naturã, de quibus in Scripturis mentio, ex ipſiſmet ſcripturis, & earũ ex probatis tantùm ſcriptoribus myſteria depromet, cõcionatoribus partẽ maximè neceſſariam: vt queant certa & digna relatu tractare prætermiſſis Olkothi, Geminiani, Anglici & ſimilium proprietatibus, ſi non commentitiis planè, ſaltẽ

Ethicam ſacram.

nulla nixis auctoritate. Tertia Ethica sacra κατὰ ἦθος & κατὰ ἔθος; quæ ad mores & ritus ſeu inſtituta Populi Dei comparata fuerunt, ſiue ſingulos ſpectes, ſiue familias, ſiue Populum vniuerſum.

Hæ rurſus

Hæ rurſus partes ſingulæ in ſua capita ſeu mēbra diuidentur. Nam *Hierologiæ dicta* ſeu loquelaria conſtabunt *Adagiis* ſeu Paræmiis; *Idiotiſmis* difficilioribus, & *Tropis* præcipuis; & diſceptatione accurata de *veterum verſionum diuerſitate & conciliatione*; præſertim L X X. interpretum Græca, & Latina vulgata cum fonte Hebræo, Græcóque; & non ſegni defenſione noſtræ verſionis. *Facta* verò, geſtáſque res *Sacræ Hiſtoriæ* viſum reducere; ad *Chronographiam, Chorographiam, & Anthropologiam*; quarũ *prima* temporum rationem ſuggeret ab initio mundi, vſque ad Domitiani imperium: *Secunda* de mari, fluminibus, ſiluis, prouinciis, montibus, oppidis, & fabricis prophanis futura: *Tertia* de viris ac fœminis memorabilibus, quorum in ſacra Scriptura ex profeſſo mentio fit. *Hierologicæ ſubdiuiſio in*, Adagia, Idiotiſmos, Tropos, Verſionum cõciliation. Chronographiam, Chorographiam, Anthropologiam.

Phyſica deinde *Sacra* partim *de Deo*, partim *de creaturis* futura: *de Deo*, ſecundùm ſe, quoad attributa, & de Nominibus eius: de *creaturis* hoc ordine; de mundo & cælo, de principiis & elemẽtis: item de mixtis, ſcilicet inanimis, vegetabilibus, ſenſibilibus, intellectu præditis: & de his, ſeorſim de Angelis, bonis malíſque: de homine & partibus eius. *Phyſicæ ſacræ partes.* de Deo. De creatis rebus.

Ethica ſacra longè latéque diffunditur: ſed circumſcripſi terminis Ariſtotelicorum, in eam quæ ſingulos attendit, quæ peculiariter *Ethica* ſeu *moralis* ſolet vocari, & tradit *credenda*, & *operanda*. Ad *credenda* faciunt, quæ ex Sacris litteris vel cũ hæreticis controuerſa loca; vel quoad dogmata in Scholis inter Catholicos compulſata: quoad illa, exponetur verus ſenſus contra hæreticos; quoad iſta diſcutietur an iuxta litteram aptè & concinnè ſoleant allegari. Ad *operationem* verò quæcumque tradita, ad Decalogi, in quo Iuris Græci Romaníque fontes ſunt, bis quinque capita, ſunt reuocanda. *Familiaria* vocant Oeconomica: vt de coniugiis, liberorum educatione, ſeruis & ancillis, pecunia, & ſupellectile, conuiuiis, põderibus & menſuris, & de ſepultura. *Polytica* reipubl. vniuerſæ, diuidentur in *Sacra* & *Prophana*. *Sacra* voco, cærimonias, ritus ſacrificiorum, oblationũ, Feſtorum, &c. Leuitas, Sacerdotes, &c. & hic de Templo ac ſacris Fabricis. *Prophanorũ* capita, vel *Polemica* ſunt, vel *Irenica*, illa complectuntur ordines mili- *Ethicæ ſacræ ſubdiuiſio in ſingulorum* credenda, *Facienda.* *Familia.* *Reipubl. Sacra.* *Prophana.*

tares, præfectos, belli apparatum : hæc verò Magiſtratus, Leges, Iudicia, commercia.

In his verò cunctis ſolùm ea diſquirentur, quæ vſque ad Veſpaſiani tempora apud Iudæos viguerunt; quæ quidem in ſacris Litteris exprimuntur, vel apud Ioſephum & Philonem illis conſentanea leguntur. Deuteroſes enim, & Thalmudicas Nęnias non tanti faciendas duxi, vt vllam in hoc opere partem habere ſinerem : quia non ſine damno tantùm, ſed etiam cum lucro temporis & operæ negliguntur.

Habes (Lector optimè) concilij noſtri & inſtituti rationem. Accipe & canones quoſdam, ad quos velut ad amuſſim ſacræ Scripturæ interpretatio à me exigetur.

REGVLÆ QVÆDAM, QVÆ mihi in his gloſsis ſequendæ viſæ ſunt.

I.

VSque ad tempora S. Auguſtini & donec à Latinis recepta eſt D. Hieronymi verſio; vulgata vocabatur illa Græca, quam L X X. ediderant, teſtis Eugypius de auctoritate L X X. interpp. c.329. & D. Auguſt. lib.18. de ciuita. Dei.cap. 43.

I I.

Illam vulgatam L X X. quòd eſſet in multis vitio antiquitatis aut Iudæorum hæreticorum fraude corrupta, correxerunt Origines & Euſebius; & poſt hos ipſe Hieronymus; & inter ſic correctam, & incorrectam hoc diſcrimen facit D. Hier. 5. epiſt. ad Sunium & Fretellam, *quod licet vtraque κοινὴ vocatur, tamen illa κοινὴ incorrecta nō mereatur nomen illius vulgatæ ſeu LXX. interpretum : & ideò diſcriminis cauſa vocari debeat κοινὴ, non vulgata : altera verò ſic correcta cadē ſit vulgata, & κοινὴ ipſorum L X X. nec diſtingui debeat; hoc vult epiſt. ad Principiam. & in d. quoque epiſt. ad Sun. & Fretell. & tenent* Auguſtin. *& Eugyp. V. Leon. Caſtr. In Prolegom. Apolog. cap.*1.

Poſt quam

III.

Postquam D. Hieronymi versionem Latinam (quæ sancti illius tempore non Vulgata, *sed* Noua translatio *vocabatur) recepit Ecclesia Romana: desiit illa Græca versio L X X. interpretum Latinis vocari* vulgata, *& hoc nomen adhæsit versioni D. Hieronymi; quam nunc solam pro Authentica habet ex decreto Concilij Tridentini Ecclesia Catholica.*

IIII.

Versioni L X X. semper magnus honor exhibendus quia tot annorum centuriis eam Ecclesia recepit; & si foret incorrupta esset etiam infallibilis veritatis: nunc quando dissidere videtur à nostra vulgata, vel est Paraphrastica; vel sensu saltem conuenit: vel aliter sine punctis legit quam D. Hieronymus: vel à librariis aut aliis vitiata fuit: correctio verò petenda ex antiquorum Patrum Græcorum maximè libris, & Conciliis vbi citata. Inter editos codices, plus tribuendum Vaticanæ editioni Græcæ quàm ceteris: quoad versionem eius Latinam Flaminij Nobilij, non par auctoritas quæ Græci contextus. Nam constat Græca sæpè aliter nec incommodiùs verti potuisse.

V.

Quoad versiones Ag. hymm. Theodotionis, vt pote hostium fidei, nihil illis credendum, quando perfidiosè fauent Iudæis aut hæreticis, vtiles tamen sunt ad duo, primum quia corroborant sæpè vulgatam nostram versionem, & explicant, secundum quoniam ex illorum versione patet, quo pacto vsque ad illorum tempora Hebræa verba Synogoga legerit sine punctis: & hinc deprehenditur dolus recentiorum Iudæorum Massoretarum, qui, vt prophetias de CHRISTO *velarent, & Christianorum argumenta eliderent aliena puncta supposuerunt, aut litteras transposuerunt, omiserunt, vel commutarunt, vt toto hoc opere probabitur.*

VI.

Recentiorum post D. Hieronymum versiones, non solum hæ-

reticorum: sed etiã Catholicorum periculosas esse: eo quòd omnes ferè secuti sunt lectionem & dispunctionem Massoretarum: & sic, non CHRISTI *& Apostolorum, (qui oum LXX. aliter legerunt & citarunt in Nouo Testamento) sed nouitiæ Synagogæ sunt secuti Magisterium: quod ipsi vocant, Hebraicam veritatem, aut Fontem purum: cum potius sit Hebraica perfidia, & Fons cænosus.*

VII.

In quibus Hebræa conueniunt cum Latinæ vulgatæ dictis: sunt certæ & infallibilis veritatis, in quibus dißident, corrigenda sunt ex Latino, non è contra. Idem obtinet in Græco contextu Noui Testamenti, cuius exemplarium maxima, & longè maior quam Latinorum discrepantia est.

VIII.

Optima interpretandæ Sacræ Scripturæ veteris testamenti ratio est, & verißima interpretatio: quæ ex CHRISTI *Domini & Apostolorum in Nouo Testamento dictis colligitur: quia Deus hos nobis fidei & morum magistros dedit,* Diuus Irereneus l. 5. super. hæres. Clemens Alexandrinus Stromat. 6. S. Athanasius lib. de humanitate verbi: Tertullian. in Scorpiaco, *& proinde peßima Rabbinorum, quando huic est contraria, vt solet esse in Prophetiis de* CHRISTO, *& Ecclesia Chana.* Vide Leon. Castrium Apologet. libro primo capite 3. & 4.

IX.

Iudæi etsi interdum quædam loca de Meßia capiant: tamen hunc Meßiam volunt non esse CHRISTVM, *negant venisse: & ideo negant primum aduentum*, vt benè Irenæus lib. 4. cap. 55. Tertullianus lib. 3. contra Marcion. cap. 4. Athanas. lib. de Incarnat. verbi in prin. Origin. contra Cels. lib. 3. in prin. & lib. 4. in prin. Augustin. in psalm. 9. *Meßiam verò venturum putant Regem fore potentißimum, qui Iudæos cumulet terrenis opibus, & orbi terrarum sæculari more imperet: quare nec de secundo aduentu bene sentiunt, sed ita vt quæ*

vt quæ de illo ſcripta potius accommodent Antichriſto, quem & recepturi ſunt.

X.

Hinc factum, vt ad extorquendam nobis veritatem Prophetiarum de CHRISTI *primo aduentu Iudæi recentiores varios dolos ſint commenti: primò variam diſtinctionem, qua intellectus mutaretur: ſecundò mutatione punctorum, quæ in legendo ſunt pro vocalibus, & ſic alia pro aliis vocabula obtruſerunt. Qua in re credendum LXX. qui ante* CHRISTVM *per manus acceperant lectionem & pronunciationem à Maioribus; à quibus cùm diſſentiant recentiores, patet eos innouaſſe. tertiò vnius vel duarum conſonantium litterarum, quæ ſimiles ſunt, exigua in alias deflectione; quartò interpretationem à* CHRISTO *ad Dauid, Salomonem, Ezechiam, &c. detorquendo. In his fraudibus oſtendendis verſatur tota Apologia Leonis Caſtrij in ſex libros diuiſa. Ego de ſingulis agam ſuis locis.*

XI.

Et quia Recentiores quidam, ſuſcitata quadam antiqua hæreſi, vix vllam Prophetiam exponunt de CHRISTO *litteraliter ſed omnes Allegoricè: qua in re rem gratam Iudæis faciunt, qui ſenſum allegoricum contemnunt & irrident: Seruandus eſt certus Canon ſcripturarum: vt quando manifeſtè, adeo vt legiſſe ſit quaſi intellexiſſe, verba prophetiæ competunt* CHRISTO, *defendamus eſſe ſenſum litteralem, ne per allegoriam prophetia extenuetur.* eſt regula Tertulliani in lib. de reſurrect. carnis cap. 14. & 15. & lib. aduerſ. Praxean cap. 9. & D. Hieron. in Zachar. cap. 9. & 14. in Malach. cap. 1. Orig. lib. 2. contra Celſum, *vbi docet queſtos Iudæos, quod multi, nudis allegoriis decepti fidem ſuam deſererent. Nec alium illos magis quærere, quam vt de* CHRISTO *tantum allegoricè prophetias intelligamus: nam allegoriis ſe ligari non patiuntur, & rident inde argumentantes.*

XII.

Maſſoreth à voce מסר *tradidit, ſignificat Traditionem,*

 nempe

nempe Pharizaicam Synagogæ, ex Thalmudicis Næniis auctores habuit quosdam recentiores Rabbinos æuo post ipsum Hieronymum: quibus magna illa nomina indita Esdras, Gamaliel, & Eleazarus: varietas Scripturę quæ ab illis adfertur, est quæ cæpta à quingentis vt summum annis: horum inuentio sunt puncta, quibus nunc vtuntur. Numerant syllabas & literas, sed suo more, & eas tantum quas vel reliquerunt vel suppofuerunt vitiatis exemplaribus. Quare apud me nulla Massoretharum auctoritas, nulla credulitas. Lege Castrium d.lib.1.c.55.& 56. & in fine cap.vltimi: & lib.2.cap.20.

XIII.

Cauendum ne prophetias aut alia loca mysteriis prægnantia ad Hebræorum idiotismos reuocantes, quod nuda verba sonant, exponamus dumtaxat. Nam hac fraude multas prophetias & fidei dogmata labefactant, vt docet idem Leo d.cap. vlt. *adductis exemplis.*

XIIII.

LXX. interpretes alias vocales addiderunt consonantibus, quam fecerunt Massoretæ: aliter etiam dispunxerunt, quam illi: item aliquando etiam LXX. legerunt voces coniunctim, quas Massoretæ diuisim, & è conuerso. Sed LXX. lectionem & dispunctionem secuti sunt CHRISTVS *& Apostoli citationibus suis in Nouo Testamento, vt constat: Massoretarum verò expresserunt editiones Hebrææ quæ nunc exstant depromptæ ex membranis recentium Iudæorum. Ideo cuiuis Catholico credendum, veriorem esse lectionem & dispunctionem illam veterem ista nouitia, & hæc ex illa corrigenda, non è contrario,* quod bene docet idem Leo Castr. d.lib.2.cap.19. cum quatuor sequent. ex ipso D. Hieronymo adductis exemplis varietatum.

XV.

Nota verisimile videri Iudæos per suum QVERI, CHETIB, *id est, lege, scribe, voluisse tegere corruptelas Hebræi contextus, nam cùm dicunt aliter legendum quàm scriptum est hodie in excusis, apparet hodiernum contextum esse vitiatum, & aliter olim*

ac me

ac melius lectum: paßim occurrunt exempla in lexico Pagnini, & multa colligit Leo Castr. apologet. lib. 2. cap. 56. & potes varietates deprehendere, quia plerisque vocabulis huiusmodi, maximè vbi persona mutata supernotant litterulam seu notulam parui. Quod cum reperisti, confer Hebræum textum cum versione LXX. aut vulgatâ & deprehendes. Nam in Latinâ versione interlineali Montani, solet poni persona non quæ est in Hebræo scripta, sed quæ est legenda. En tibi reuelatio mysterij, קרי חטב.

X V I.

Nota præcipuas sedes seu loca deprehendi quo pacto veritas nostræ vulgatæ versionis defendi poßit contra Nouatores & Rabbinizantes, reuocari ad sequentia capita. Primum est, quando prima lectio Hebræa admittit vtramq; sensus interpretationem, Ecclesiasticam & Iudaicam; tunc, iudice Hieronymo, non est pectoris Christiani, illa derelictâ hanc sequi.

Secundum, quando verba seu voces Hebrææ habent multiplicem significationem, tunc inuestigandum quod sit primarium significatum: & si attendas, inuenies nostrũ vel primarium posuisse, vel ne poneret sapientißimè aliquâ ratione adductum. 2.

Tertium, attendendum num diuersas radices vocabulum habere queat, & credendum potius nostro, quam Iudæis, quia noster à Spiritusancto edoctus, melius mentem eius assecutus, & ideo quoque veram radicem certiùs attigit. Cauendum ne hac in re fidas punctis, vel regulis Massoretarum. Solet sub his fragorum folijs anguis latere. 3.

Quartum, quando sunt prophetiæ de CHRISTO, *vel etiam versio illa confirmat alterius loci versionem vbi continetur prophetia de* CHRISTO, *perpendendum malam manũ intulerint textui Iudæi, corruptione litterarum, mutatione distinctionis, vel punctorum varietate. Sæpe enim litteras reperies in alias sibi similes migrasse, sæpe puncta quæ superiùs adscribuntur in alia,* (vt Scin in Sin; vaf cholen in vaf schureck) *mutarunt, sæpius etiam quæ supponuntur, nonnumquam dictiones duas in vnam contraxerunt, vel è contra, vnam in duas diuiserunt. Aliquando quæ de essentiâ vocis sunt, de eâ negant esse, & è contra: sæpe* א *aut* י *adijciunt vel abijciunt perperam, quorũ singulorum exempla plurima suggerit Lexicon Complutense, omnium optimum, & quod rectiùs vtiliusq; additum fuisset Biblijs Regijs, quàm* 4.

prætermissum, & ex illo Lexico congerit nonnulla Leo Castrius sub fin.lib.2. Apolog.suæ.

XVII.

Cauendum à dicto Isaac Leuitæ Neophyti, qui ausus affirmare vbicumq; in S. S. in Hebræo duplex est lectio neutram habere quicquam virium ad probandum, quod velis dicere. Potiùs dicendum quod quando est secunda lectio tunc illa habet vires, quæ est consentanea vulgatæ nostræ, & L X X. si vna est consentanea L X X. & altera nostræ vulgatæ, conandum in concordiã vtramque reducere. Si non potest id fieri, tunc vel L X X. versio est approbata in nouo testamento, & tunc obtinet dictum S. Augustini vtramque lectionem à Spiritusancto esse ad duplex mysterium indicandum. Ita Leo Castrius Apol.lib.vlt.num.317. *Si non est approbata in nouo testamento, standum est illi quæ vulgatæ nostræ consentit, & illa habebit vim ad probandum; quod infertur ex decreto Concilij Tridentini approbantis vulgatam.*

XVIII.

Quoad L X X. versionem: quia lectionum diuersitas magna est; puto illam esse præferendam, primò quæ magis consentanea simul fonti Hebræo, & vulgatæ nostræ: secundo loco, quæ cum vulgata consentit, quam quæ ab illa dissentit, etiam si videatur minus consentire cum Hebræo, pro vt nunc legitur.

SCRIPTORES, QVIBVS VTAR, QVI EX PROFESSO IN SACRAM SCRIPT. TOTAM.

GLOSSA ordinaria & Interlinealis,
F. Hugo Carensis Cardinalis,
F. Dionys. Rickel. Cartusianus,
F. Nicola. de Lira,
F. Isidorus Clarius Brixiensis Scholia addidit suæ versioni.
Francisc. Vatablus, si auctor illi ascriptorum.
Annotationes { P. Emanuel Saa SOCIET. IESV. / Francisci Lucas Brugensis.
In multa ordine loca,
Paulus Burgensis ex Iudæo Christianus,
Sixtus Senensis in Bibliotheca Sancta.

IN VETVS TESTAMENT.

Thargum Chaldaicum, Onkeli, R. Ionathani, & Ioseph cæci.
Notæ Romanæ ad LXX. Interpp.

IN OCTATEVCHVM.

Procopius Gazæus.
Alfonsus Tostadus Abulens.
F. Thomas de Vio Caietan. Cardinal.
Iosephi quoque libri Antiquitat.

IN HEPTATEVCHVM.

S. Augustini lib. 7. Locutionum, & lib. 7. Quæstionum.

IN PENTATEVCHVM.

Cathena Græcorum interprete Zephir.
Theodoreti quæstiones.
F. Hieron. de Oleastro.
P. Augustin. Steuchus Eugubin.

Alchimus Auitus poëta.

Vſui quoque Philonis Iudæi opera.

IN GENESIM.

Origen.tom.1. S.Ambroſius Mediolan.tom.1.
S.Hieronym.tom.3. S.Cyrillus Alexandr. tom.1.
S.Chryſoſtom.tom.1.
S.Auguſtin.Variis opuſculis.
Hugo Victorin.tom.1. Beda tomo 4.& 8.
Alcuinus in Bibl.Patrum.
Iunilius Afer,ibid.putatur Beda,
Rupertus tom.1.
F. Thomas Anglicus.
Anton.Honchala.
Cathena Aloyſij Lipomani.
F. Guilh. Hamerius.
P. Benedictus Pererius, Societ. IESV, fuſiſſimè & diſertiſſimè.

De Hexaëmero.

S.Baſilius,& eius interpres B.Euſtathius Epiſcop.
S.Ambroſius. S.Anaſtaſius Antiochenus,
Marius Victor, poëta,
Victorinus Pitabionenſis,poëta,
F. Ambroſ. Catarinus,
Ludouic.Fidelis Neruius.
F. Hieronym. Vielmius,
P. Aſcanius Martinengus, qui peruenit tantùm vſque ad creationem Adæ excluſiuè.

Ex Scholaſticis egregiè duo Societatis Patres Commentar. in 1. p. D.Thom.

P. Ludouicus Molina,
P. Gregorius de Valentia.

GLOSSA LITTERALIS SEV COMMENTARII BREVES IN LIBRVM בראשית seu GENESIS: AVCTORE MARTINO DELRIO è Societate IESV.

PROLOGVS.

QVINQVE † priorum Veteris testa- 1.
menti librorũ; qui Hebræis תורה *Thorah,* Pentateuchi auctor Moyses.
Græcis Πεντατεῦχος nobis *lex* vel *Quinque libri*; auctor Moyses, *vt habetur Deuteron.*31.24.nec † ab alio quidquam mu- 2.
tatum vel insertum : quod, si contendas An quo ad singula verba?
de Deuteron. cap. vlt. initio, & Numeror.21.ver.14.& 15.illa ipsi Iosue, vel Esdrę tribuenda non pugnabo, dummodo æqualis ista cum ceteris quæ liquidò à Moyse scripta, auctoritatis esse fatearis. Quæcũque † hoc 3.
GENESIS libro, veraci & simplici, qualis Historiam sacram Vnde illa sciuerit Moyses quæ narrat in Genesi?
decet, stilo traduntur, ea Moyses hautdubiè didicit partim fidâ maiorum ab ipso vsque Adamo traditione, partim Prophetici luminis illustratione vt Philo *lib. de mundi opificio* testatur. Quantus autem & qualis vir Moyses fuerit, in ANTROPOLOGIÆ volumen reseruetur. Præcipua † GE- 4.
NESIM scribendi causa fuit, vt, per ea quæ visibilia sunt, in Causa & Scopus libri seu finis.
cognitionem & amorem inuisibilium rapiamur. Nam Deũ nobis opera eius clarissimè prædicant *Psal.*18.1.*Roma.*1.20. sed quia ad hunc cæli terræque concentum plerique obsurduerunt sunt præterea necessarij præcones alij, qui nos

 tum

tum voce tum calamo iugiter admoneant, cauerè, ne dum in hoc ſpeculum oculos intendimus, tam celſarum & abditarũ rerum contemplatione alucinemur, vanis philoſophorum argutationibus præſtricti, ſed vt inoffenſo nauigio ad Biblicam hanc Cynoſuram curſum inſtituentes, in veritatis portum ſuaui Spiritus ſancti aura impellente, perueniamus: ad CHRISTVM nempe promiſſum Patribus qui *totius legis*(TORAH Moyſis operum) *finis eſt ad iuſtitiam omni credenti*. Rom. 10. 4. Si D. Hieronymo credimus; cui multi aſſentiuntur, GENESEOS finis eſt CHRISTVS, vult enim quod, Apoſtolo interprete Hebr. 10 7. CHRISTVS in pſalmis dixit, *In capite libri ſcriptum eſt de me*, pſ. 39. 9. id de veteris teſtamenti primo volumine, quod Geneſis eſt,

5. accipiendum. Magna† libri dignitas *caput* totius ſacrę ſcripturę, vt ordine, ſic maieſtate cenſeri. Non immeritò cùm eius materia ſeu argumentum complectatur omnium rerum creatarum primos natales, hominis lapſum, fœdus & reſtitutionis promiſſionem magnitudinem diuinæ iuſtitiæ, & erga Eccleſiam amorem, & in eâ tuendâ regendâque ſollicitudinem, terræ diluuium, linguarum & gentium diuiſionem, & Patriarcharum res geſtas vſque ad obitum Ioſeph, hiſtoriam plus mille & trecentorum annorum, vt in Chronographico volumine docebo.

Dignitas libri, materia & argumentum.

6. Hebræis inſcriptio ritu patrio ducitur à prima libri voce בראשית *Bereſcith*: L X X. γένεσιν vocarunt, Latini nomen retinent quaſi dicat librum quo narratur rerum omnium creatarum *generatio*, latè accepto vocabulo, vt etiam creationem propriè dictam includamus, Euangeliſtæ dicerent *librum generationis mundi*, Hebræi ספר דור ספר תולדות *ſepher dhor vel ſepher tholedoth*.

Inſcriptio.

CAP.

CAPVT PRIMVM.

IN PRINCIPIO creauit Deus cœlum, VER
& terram. * Terra autem erat inanis & 2.
vacua, & tenebræ erãt ſuper faciem abyſ-
ſi: & Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas. * Dixit- 3.
que Deus: Fiat lux. Et facta eſt lux. * Et vidit Deus 4.
lucē quòd eſſet bona: & diuiſit lucem à tenebris. * 5.
Appellauitque lucem Diem, & tenebras Noctem:
factumq; eſt veſpere, & mane, dies vnus. * Dixit 6.
quoque Deus: Fiat firmamentum in medio aqua-
rum: & diuidat aquas ab aquis. * Et fecit Deus fir- 7.
mamentum, diuiſitq; aquas, quæ erant ſub firma-
mento, ab his, quæ erant ſuper firmamentum. Et
factum eſt ita. * Vocauitq; Deus firmamentum, 8.
Cœlum: & factum eſt veſpere & mane, dies ſecun-
dus. * Dixit verò Deus: Congregentur aquæ, quæ 9.
ſub cœlo ſunt, in locum vnum: & appareat arida.
Et factum eſt ita. * Et vocauit Deus aridam, Ter- 10.
ram, congregationeſque aquarum appellauit Ma-
ria. Et vidit Deus quòd eſſet bonum. * Et ait: Ger- 11.
minet terra herbam virentem, & facientem ſemen,
& lignum pomiferum faciēs fructum iuxta genus
ſuum, cuius ſemen in ſemetipſo ſit ſuper terrã. Et
factum eſt ita. * Et protulit terra herbam viren- 12.
tem, & facientē ſemen iuxta genus ſuum, lignumq;
faciens fructum, & habens vnumquodque ſemen-
tem ſecundùm ſpeciem ſuam. Et vidit Deus quòd

13. eſſet bonum. * Et factum eſt veſpere & mane,dies
14. tertius. * Dixit autem Deus:Fiant luminaria in fir-
mamento cœli,& diuidant diem ac noctem,& ſint
15. in ſigna & tempora, & dies & annos: * vt luceant
in firmamento cœli,& illuminent terram.Et factũ
16. eſt ita. * Fecitque Deus duo luminaria magna:lu-
minare maius, vt præeſſet diei: & luminare minus,
17. vt præeſſet nocti: & ſtellas. * Et poſuit eas in fir-
18. mamento cœli, vt lucerent ſuper terram, * & præ-
eſſent diei ac nocti,& diuiderent lucem ac tene-
19. bras.Et vidit Deus quòd eſſet bonum. *Et factum
20. eſt veſpere & mane , dies quartus. * Dixit etiam
Deus: Producant aquæ reptile animæ viuentis, &
21. volatile ſuper terram ſub firmamẽto cœli. * Crea-
uitq; Deus Cete grandia,& omnem animam viuẽ-
tem atq; motabilem , quam produxerant aquæ in
ſpecies ſuas,& omne volatile ſecundùm genus ſuũ.
22. Et vidit Deus quòd eſſet bonum.* Benedixitq; eis,
dicens:Creſcite, & multiplicamini,& replete aquas
23. maris:auesq; multiplicentur ſuper terram. * Et fa-
24. ctum eſt veſpere & mane, dies quintus. * Dixit
quoque Deus: Producat terra animam viuentem
in genere ſuo,iumenta,& reptilia, & beſtias terræ
25. ſecundùm ſpecies ſuas. Factumq; eſt ita. * Et fecit
Deus beſtias terræ iuxta ſpecies ſuas, & iumenta,
& omne reptile terræ in genere ſuo. Et vidit Deus
26. quòd eſſet bonum, * & ait:Faciamus Hominẽ ad
imaginem,& ſimilitudinem noſtram, & præſit pi-
ſcibus maris,& volatilibus cœli,& beſtiis, vniuer-
ſæq; terræ, omniq; reptili, quod mouetur in terra.
27. * Et creauit Deus hominẽ ad imaginem ſuam : ad
imaginem Dei creauit illum, maſculum & feminã
28. creauit eos. * Benedixitq; illis Deus,& ait:Creſcite
& multi

& multiplicamini,& replete terram,& subiicite eã,
& dominamini piscibus maris, & volatilibus cœli,
& vniuersis animantibus,quæ mouentur super ter-
rã.* Dixitq; Deus Ecce dedi vobis omnẽ herbã af- 29.
ferẽtem semen super terram, & vniuersa ligna quæ
habent in semetipsis sementem generis sui, vt sint
vobis in escam: * & cunctis animãtibus terræ,om- 30.
niq; volucri cœli, & vniuersis quæ mouẽtur in ter-
ra,& in quibus est anima viuens,vt habeant ad ve-
scendum.Et factum est ita. * Vidítque Deus cun- 31.
cta quæ fecerat:& erant valde bona. Et factum est
vespere & mane,dies sextus.

1\. *INitium libri aptissimè ducitur ab orbis creatione, hoc est sex dierum opere,* Hexaëmeron *Græcè vocamus; de cuius explicandæ difficultate B.Theophilus Antiochen.* lib. 2. ad Autolycum *scribit; Hexaëmeri ordinem vel dispositionem, nullum hominem posse pro dignitate eloqui; nec si quis haberet decies mille ora, totidémque linguas, nec si totidem annis, in hoc mundo peregrinans viueret, tantam esse excellentiam, magnitudinem, & tantas diuitias diuinæ Sapientiæ, in hac tractatione latentes.] Idcirco Iudæis ante sextum ætatis lustrum hanc Geneseos partem legere non licebat.* D. Hieronym. Prologo in Ezechiel.

Ordo & difficultas.

ARGVMENTVM.

2. Argumentum cap.

Mundi creatio, partium eius diuisio, & ornatus: hominis plasmatio, & dominium in ceteras creaturas.

DE OPERE PRIMÆ DIEI, qui est DOMINICVS.

VERS. I. 1. In quo principio creatus mundus.

IN PRINCIPIO] primordio seu initio, non æternitatis, nec æui, sed temporis. *Basil. hom.* I. *Seuerianus & c. firmiter, de summ. Trinit. & fi. Cathol.* hoc est quando, more hominum loquendo, tempus esse incipiebat: nam quod circa temporis initium fit, id in principio temporis fieri rectè dicitur: seu, quod in eundem sensum recidit, in exordio mundi, quando mundus esse cœpit, *ita Philo lib. de Mundi opificio, Ambros. Cyrillus, Tertullianus.* CREAVIT] propriè & presse sumendum.

2. Bara seu creare quid significet.

Nam si non ex nihilo creauit; ante omnia creata, seu in principio omnium non fecit. Alias ברא *Bara*, solet latiùs patere; pro vniuersim aliquid efficere seu formare. vt vers. 21. *Creauit Deus cete grandia.*

3. Quomodo creauit.

CREAVIT † autem iubendo, Fiat cœlum & terra, sicut mox legitur de luce, *Dixitque Deus: Fiat lux,* docetur Ps. 32. v. 6. *Verbo Domini cæli firmati sunt:* & apertiùs 4. Esdr. 6. *Domine locutus es ab initio creaturæ in primo die dicens, Fiat cælum & terra, & tuum verbum opus perfectum.*] omissum id à Moyse, vt intellectu facilè, & in sequentibus exprimendum. Nec dici potest id repugnare sacræ Scripturæ quod vno loco expressum, alio subintellectum, creauit ergo iubendo, *iussit & facta sunt*, & quidē creauit solus, virtute propriâ; Isai. 44. 24. *Ego sum Dominus faciens omnia, extendens cælos solus, stabiliens terram, & nullus mecum.*

4. Elohim quid. Hieronymi locus.

DEVS] אלהים *Elohim*, cōmunis numeri est (ait D. Hieronym. «
epist. ad Marcell.) quod & vnus *Deus*, sic vocetur & plures: ad quam «
similitudinem *cælum* quoque appellatur, & *cæli* id est *Scamaim.*] sen- «
sus est, non hanc vocem esse quoque singularis numeri, quod quidam cum historiâ Scholasticâ errantes putant; sed quod licet sit numeri pluralis, vim tamen habeat significandi & plures, & vnum. Nam & *Scamaim* hautdubiè pluralis tantùm est numeri, vim tamen vnius quoque cæli denotandi possidet: ideo subdit Sanctus Doctor, nos huius rei exemplum in linguâ nostrâ habere, Athenas, Thebas Salonas; quas nemo dixerit, singularis esse numeri, sed tantum de vnica vrbe dici pluralem. Sic ergo Hebræi *Elohim*, pro Angelis, & pro vno Deo capiunt, hoc discrimine, quod non pro vno Angelo: sed pro vno Deo cur? an quia singuli Angeli vt essentiâ, sic numero seu personâ singuli: Deus vnus essentiâ, sed personæ tres? de iudicibus numquam ELOHIM accipitur, nisi quatenus Deum repræsentant, vt eius vicem iudicando fungentes, qua in re mihi videtur vocabulum, tunc Deum potiùs

tiùs quàm homines iudices significare, ſicuti cùm dico, iſte eſt Achil-
les, de Petro; vel de plagoſo, dic huic Orbilio: non continuò Achillis
vel Orbilij nomen dico ſignificare Petrum vel plagoſum hũc, ſed in-
dico ſimilitudinem illorum, & morum conuenientiam. Singulare 5.
אלוה *Eloha* rariſſimum eſt, habes tamen, *Iob.* 12.4. *&* 36.2. *Habac.* 1.11. ELOHA.
& 3.3. frequentius eſt plurale: cui ſolet adiungi verbum † ſingulare
etiam cum de creaturis ſermo eſt; vt facilè intelligas id *nullius* myſte-
rij gratiâ fieri; ſed ex naturâ ſermonis Hebræi; qui hanc phraſim amat 6. Hebraiſ-
ſic Geneſ. 24. v. 9. *Abraham Dominorum ſuorum*, vbi nos *Domini ſui.* mus verbũ
Exo. 21.4. nos, *dederit Dominus vxorem.* Hebraicè, *dederit Domini.* Eſai. ſingulare cũ
19.4. *Domini duri*, Hebræi. *dominorum duri.* Exo. 32.10. *Dominus eius.* nomine plu-
Hebræi. *domini eius.* Res hodie nota. Si quid myſterij velis elicere, rali.
illud conuenientius. Deum vocari in plurali ELOHIM, per excellen-
tiam, non potentiam, ſeu poteſtatem, ſed potẽtias, ſeu poteſtates; quia
vnus inſtar, & plusquam omnes potentiæ ac poteſtates, omnium po-
tentiſſimus: duplici emphaſi, prima, qua abſtracto ſignificatur con-
cretum; ſecunda, qua more Hebræo plurale ſignificat præcipuum
quid & maximũ in eo genere, ſicut BEHEMOTH, ponitur pro animã-
te maximo, quaſi dicas maius multis ſimul animantibus: ita videri ſi-
bi inquiebat vir eruditus, Alfonſus Maldonatus ordinis D. Dominici
religioſus. CAELVM] puto † de ſolo hic empyreo, quæ ſedes 7.
Angelorum & beatorum accipiendum: quæ ſententia videtur olim Cæli Empy-
fuiſſe B. Clementis Romani, ex ore D. Petri accepta, ex lib. 2. Reco- rei creatio.
gnit. Philonis etiam lib. de mundi opificio, Origenis hom. 1. in Genes.
& à nongentis annis adeo recepta, vt communiorem vocet S. Bona-
uentura, probatiorem Toſtatus, veriſſimam Catharinus: ſequor illam
cùm Molinâ; nam quæ obiiciuntur, haut difficilia ſunt. habes apud
Pererium hîc. Cum empyreo crediderim Angelos ſimul creatos ſpe- 8.
cioſæ habitationis incolas futuros; vt aſſerunt præcedentis dicti de- Angelorum
fenſores Beda, Victorinus, cæteri. Confirmant Epiphanius, & Con- creatio.
cilium Lateranenſe. Nam ille aſſerit poſt cœlum & terram, ſed ante
ſidera creatos. *tomo 2. hæres. 65.* Iſtud in d. c. firmiter, approbat ſenten-
tiam Auguſtini, volentis Angelos non fuiſſe conditos ante ceteras
omnes creaturas corporeas: & ideo cùm aptiorem creationi illorum
locum, quam empyreum; nec aptius momentum primo die in ſex
dierum loculis, lubens in hanc ſententiam diſcedo. Angelorum crea-
tio à Moyſe prætermiſſa, quia corporatæ dumtaxat creaturæ (ideo
empyrei creatio non omiſſa) originem proponere ſtatuerat, ne tam
excellentium Mentium mentione, inuitus ad idololatriam propenſis
Iudæi petram offenſionis obiiceret, contentus ipsâ domicilij men-
tione incolas indicaſſe. Cur non igitur & terræ commemoratione
contentus incolarum narrationem omiſit? Empyreo nihil ornamen-
torum poſtea acceſſit, vt terræ; & illius incolæ ſimul creati, terræ po-
ſtea: nec in terræ incolis periculum illud metuendum fuit.

ET TERRAM] corpus † illud, quod poſt ſeparationem diuiſum mã- 9. Terræ crea-
ſit in elementa & cælorũ orbes, cuius pars ima poſtea vocata *terra*: tũc tio.

autem cum aquarum abyſſo qua tegebatur totum futuri mundi ſpa-
10. Chaos. tium,quod ad empyreum vſque implebat. Veteres gentiles,† hoc to-
tum ſignificarunt nomine CHAOS,nām empyreum illis ignotum
fuit. Nos non poſſumus dicere ex CHAO creatas res, tum ne empy-
reum ex corruptibili materiâ cōponamus,tum ne materiam in creatā
vllā mūdo præmittamus. De Chao ſi multa voles lege Aſcaniū Mar-
tinengū *in cap.*1.*Geneſeos à fol.*251.*tom.*1.Hanc humidam & incompo-
ſitam congeriem,luce carentem;*terram* potiùs,quam aërem,vel aquā
nuncupauit;eo quod ſola ea mutationem aliam non ſubitura, ſed ex-
ornanda dumtaxat proximis diebus: & quia magna cæterorum ele-
mentorum vis in terræ viſceribus ſolita latere.Contegebatur tum ſu-
perficies telluris aquis , quæ ſuam quidem formam,hoc eſt aquæ ha-
bebant;ſed partium mundi,mox ex illis procreandarum,formis,quas
recepturæ,deſtituebantur. Et harum formarum reſpectu Salomon
11. † *Sapient.*11.*cap.*18.ſcripſit;*omnipotens manus tua , quæ creauit orbem ter-*
Locus Sapient. 11.18. *rarum ex materia inuiſa* , ἀμόρφου informi ; materiam intelligens , non
præexiſtentē aquæ formę;(nā initio *Dominus terram fundauit*,Pſal.101.
26.hoc eſt ante alia cuncta,quæ ſub cælo ſunt) ſed materiam ipſarum
illarum partium,quæ fuit,antequam partes illæ actu diſtinguerentur,
& alias formas proprias ſortirentur (quas *orbem terrarum* vocat) has
enim mundi partes productas ait, ex rudi & indigeſtâ illâ mole. Igi-
tur hoc primo commate,duo tantùm memorat,quæ ex omnino nihil
creata , nempe empyreum , & moles iſta terræ aquarúmque ; quam
informem & fluctu ſubditam tellurem Tertullianus;*ſemina rerum informia*
Marius Victor ambo *carmine de Geneſi* vocarunt. Quæ dixi de *terræ*
acceptione,& aquâ ſimul creatâ,hac vt ſeminario, illâ cū cœlo vt re-
pagulis rerum cæterarum,petita ſunt ex D.Baſilio *in Hexaëm.hom.*1.
*& Euſtathio eius interprete lib.*1.& B.Clemente Roma.*Recognition.lib.*1.
circa medium.

VERS. 2. TERRA AVTEM] hæc quam dixi *terra*,quæ cum cœlo crea-
12. Autem disiunct. ta fuit,(nam *τὸ autem*, hic non eſt aduerſatiua,ſed disiungens particu-
la);ſic,vt tum erat quando creata,aliquanto temporis ſpatio,fors ho-
13. Erat. ris nonnullis , vacua & inanis iacuit. ERAT] fuit, † nam poni-
tur pro certo, & determinato temporę præterito,ſicut Iob. 1. 1. *Vir*
erat in terrâ Hus. non ſignificat ergo hanc molem ab æterno fuiſſe.
*Tertullian.lib.aduers.Hermog.c.*27.*Ambroſ.lib.*1.*Hexaë.c.*7.*Baſili.hom.* 2.
& alij.

INANIS & VACVA.] תהו ובהו *Thohu ve bohu*,ſicut Ierem.
4.23.ſubſtantiue ſolitudo ſeu inania,& vacuum:ſed more communi,
14. ſicut ſcelus pro ſceleſto:noſter phraſim reddidit,de vocibus Hebræis
Inanis & vacua terra. conſule Honchalam & Oleaſtrum hic. Sicut † nux dicitur *inanis*
Idiotiſmus concretum pro abſtracto. quæ caret nucleo;& *crumena* vacua;quæ vidua pecunijs, quia ad hæc
claudenda continendaq; ſunt comparata:ſic terra vocatur *inanis* &
vacua;quod adhuc ijs omnibus deſtitueretur,ad quæ poſſidenda,na-
turalem aptitudinem,& quaſi propenſionem haberet. Interiùs qui-
dem carebat ſeminibus,& mineralibus ; forinſecus verò hominibus,
brutis,

brutis,arboribus,plantis,quibus habitanda, ornanda, conſerendaq́; nondum diſtincta in colles & valles; nondum amnibus ac fontibus, vt venis,irrigua;nondum exſtans & firmata ſuper aquas, ſed ijs preſſa & cooperta.

Et tenebrae] tenebras † cape, non pro luminis præcedentis priuatione,nondum luce creatâ:ſed pro luminis defectu,& ipſâ obſcuritate,& caligine, vt de hac ipſâ re loquitur Iobus cap.38.9. *caligine illud (mare) quaſi pannis infantiæ inuolueram.* Senſus vtrobique eſt;iſtam aquarum abyſſum, vndique intus & deforis fuiſſe decolorem & perobſcuram,vt pote lucis nondum natæ expertem. 15. Quæ iſtæ tenebræ ante lucem.

Svper faciem] Hebrai. *facies*, nempe tam conuexam quam concauam ſuperficiem.vt intelligas tenebras non modo ſuper immenſam hanc voraginem incubuiſſe,(vt vertunt LXX. ſecundum quoſdam libros) ſed totam quanta fuit,lucis & coloris indigam fuiſſe. ἄβυσσος propriè id quod fundo caret, ſeu ad cuius fundum nequit penetrari,quod impenetrabile propter altitudinem,vt ex DD.Baſilio & Auguſtino docet Pererius, ex Suidâ & Ariſtophane Hamerius. Euſtathius Dicaſpoleos Epiſcopus.lib.2.*Abyſſus, aqua nimia infinitum habens profundum*,nec aliter Philo. 16. Abyſſus, quid.

Spiritvs domini] Inter omnes huius loci explicationes magis placet, illa de tertiâ Sanctiss.Trinitatis perſonâ, primò quia Patrum iſta receptior eſt, Græcorum Latinorumq́ue qui contra Iudæos & Hæreticos Spiritusſancti diuinitatem hinc probant, & pro litterali eam habent,*referam præcipuos, ita Tertullian.lib. 4. contra Marcion.c.26.lib.de baptiſm. c. 4.& 5.Ciprian.lib. de Spirituſancto, in prin.Nemeſianus à Thubunis in concil.Carthaginen.Philaſtrius lib.de hæres. Hieronym. Quæſtionib. in Genes. Optatus lib. 5. contra Parmenian. Paſcaſius Diaconus lib.1.de SpirituSancto c. 5.Iſidorus, Beda & alij Latini. Ita S. Athanaſius ſerm.contra hæreſes & epiſt.ad Serapion.Niſſenus lib.teſtimonior aduers.Iudæos,Cirillus Alexandrin.lib.1. & 3. contra Iulian. Damaſcen.lib.1.Orthod.fid.c.9.& Procop.hic. Adeò vt D.Baſilius hom. 2. ſcripſerit merito,hoc verius eſſe,& à maioribus probatum; Ambros. verò Hexaëm. lib 1.c. 8. Sanctorum & fidelium ſententiam eſſe.* Secundò quoniam iſta expoſitio nullis ferè difficultatibus aliarum interpretationum eſt obnoxia;& conuenit cum vocis ſignificato, רוח אלהים *Ruah elohim*,vt Steuchus,Hamerius,& Oleaſter fatentur.Denique hæc explicatio ab Eccleſiæ precibus in fontium benedictione confirmatur. 17. Spiritusſanctus hic capiendus.

• Ferebatvr] ſupervectabatur inquit Tertullianus, in ſimilitudinem volucris(ait Hieronymus) oua calore animantis, incubabat ſiue confouebat, & vitali in fuſo calore prolificam vim aquis largiebatur hoc ait Cilix Diodorus his verbis; ὅτι καθάπερ ὄρνις ὠὰ θάλπει ταῖς πτέρυξιν, ſicut auis oua fouet alis, εἰς τὸ ζωογονεῖν vt ea quaſi animet & gignat in vitam, ſic Spiritū aquis ſuperuectum vt eas redderet aptas procreationi ζωοθαλπεῖν.& hoc inquit βούλεται ἡ ἑβραΐκη λέξις,hæc vis verbi מרחפת *Merachepheth.* quis hoc potuit niſi Deus; à cuius oris Spiritu omnis virtus cœlorum.pſal.32.6. quàm rectè Marius Vi

rius Victor cecinit?

Et sacer extensis impendens spiritus vndis
Altrices animabat aquas, ac semina rerum
Nondum compositis fundenda ad germina terris
Insinuanda dabat.

18. Baptismi figura. hanc expositionem doctissimo cuidam Syro fert acceptam D. Basilius, & roborat Thargũ Chaldæum. Itaq; sic exponenda versio LXX. & noster non reprehendendus.

A Q V A S] Super hanc molem tenebricosam, è qua mox cetera spiritus huius aurâ obstetricáte prodierũt. Hanc baptismi figurã fuisse
19. volũt Tertul. lib. de baptismo c. 3. & 5. Hieronym. epist. ad Ocean.

V E R S. 3. Synecdochica creatio. Quæ deinceps sequuntur, non prorsus ex nihilo fiunt: sed creata dicuntur, secundùm partem sui, nempe materiam, seu molem illam quæ ex nihilo producta.

20. Dicere quid Hebræis. D I X I T Q V E] dicere Hebræis sæpè significat velle, iubere, decernere (ita Theodoretus) & cùm de Deo sermo, efficere. Vndè *dixit*, S. Ambros. *hîc lib. 1. cap. 9.* interpretatur, voluntatis suæ cognitionem prodidit operationis effectu. nec aliter Athanas. serm. 3. contra Arian. quia Dei velle, est quod vult facere. *Dixit* autem post creatum cœlum & terram, & aquarum illam molem, eodem die durante.

D E V S] tota Trinitas. Didymus lib. 2. de Spiritusancto.

21. Hebraism. futuri pro imperatiuo. F I A T] existat. Hebrai. *erit.* † Sed ponitur futurum præsens pro imperatiuo ex vi idiotismi. sic Vielmius & Oleaster.

L V X] אור *Or* Hebræ. significat lucem & lumen; ideo licet philosophis *lux* sit fons, *lumen* radius inde profluens, tamen sacræ litteræ

22. qualis lux quæ primo die creata. quomodo durant lux & lumen. non raro pro ijsdem capiunt: quare mirandum non est LXX. vertisse τὸ φῶς *lumen.* Ardua quæstio est, qualis & quæ ista lux primo creata die? duæ sunt sententiæ ceteris nobiliores & probabiliores, nam certi nihil occurrit. vna volentium fuisse accidens quoddam corporeum luminosum, non sine miraculo, immediatè, & sine subiecto productum, quod Dei iussu in certâ huius molis aquarum parte, ab eo spatio vbi creatum, mox per integrum hæmispherium vniformiter difformiter diffundi, & illud collustrare cœperit ad eũ modum, quo sol id postea facturus erat, discurrens ab eâ plagâ mundi quæ mox Oriens, & in eam quæ Occidens properans, curriculumq; suum, spatio viginti quatuor horis æquali, conficiens. Hoc accidens sine subiecto fuisse volunt duo, velut fratres amici, Patres grauissimi,

23. Nazianzeni locus. Basilius Magnus *hom. 6. in Hexaëm.* & Gregorius Nazianzen. *Orat. in nouam Dominicam*; qui quod videtur corporeum negare, non de essentiâ eius loquitur, quasi fuerit Spirituale quid, sed subiecto negat vlli inhæsisse, aut vlli substantiæ velut vasculo inclusũ, vt Nicetas exposuit. idem tenuere alij Patres Græci *Theodoret. q. 14. & 16. Athanas. q. 74. Anastasius Antiochen. in Hexaëm. lib. 4. Procop. hic, & Damascen. lib. 2. de fid. orthod. c. 7. Didymus, & Apollinar. in Cathenâ:* hi omnes volunt hanc lucem quarto die inditam luminaribus cœli: quod si hanc tuearis planè dicendum; vel potiùs quarto die, vt non ampliùs necessariam,

riam,euanuisse,quod de merâ qualitate dici,minimè absurdum.Tuentur hanc sententiam eruditè Paulus de sancta Mariâ vulgò Burgensis vocatus,*hîc* & Lud.Molina *de opere.6.dier.disp.7.comm.in 1.p.D. Thomæ.*& crediderim hanc lucem nubis, in columnam fortassis conformatæ,formâ præluxisse.Solemne enim Deo docent sacræ litteræ, quotiescumq; luce aliquâ ordinariâ præter istam solis & siderum vti voluit,nube lucidâ vti,sicuti cùm deduxit filios Israël ad terram promissionis.Exo.14.19.*Deuteron.*1.33.& volens significare,fore vt Deus electis suis clarissimam lucem præbeat,id explicuit dicens;*creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est nubem per diem, & fumum & splendorem ignis flammantis per noctem,*Isai. 4.5.primo vocabulo fortè ad hanc primã lucẽ respiciens, reliquis ad illã historiam Exodi.Deinde Ezechiel.1. 4.nubes ostenditur magna & igno splendens inuoluto.Deniq; Matth. 17. 5. in transfiguratione nube lucidâ Apostoli obumbrantur. Altera opinio est D. Thomæ & communior in Scholis, hanc lucem fuisse ipsum solem, adhuc informem &
imperfectum:quam probant D.Dionysij Areopagitæ auctoritate *lib.* 24.
*de diuin.nomin.c.*4.vbi tamen D.Maximus in scholijs istud primo formatum die lumen vult, ex mẽte Dionysij quarto die in solem transformatum, *καὶ ὅτι τὸ πρωτόκλιστον φῶς τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ μετεσχηματίσθη εἰς ἥλιον*:& censet à D.Basilio hoc dilucidius explicatum, non tam de ipso sole,quàm de huius luminis primò formati in solem conformatione,vt sim ambiguus,vtrum S.Dionysius id senserit, quod sensisse Scholastici Latini eum opinantur;an verò tantùm, hoc lumen id ipsum esse, quo postea sol illuxit, quemadmodum S. Nazianzenus & ceteri illi Patres censuerunt, à voce etiam Luminaris argumentum ducentes, quod *φωστῆρα* vocant. D. Dionysij Areopagitæ locus.

F a c t a   e s t] prodijt, extitit incertum † an ex illâ præexistente 25.
abysso,an ex omnino nihilo.Non obscura causa est,cur ceterarum rerum creationi, lucis creatio præmissa, sine qua mansissent inuisibilia.*De thesauris suis protulit lumen luminosum, quo appareret opus suum.* 4.Esdr.6.40. Vnde & cur lux producta.

V i d i t] crebra phrasis bibliorum † *vidit,*pro fecit nos videre & V e r s. 5.
cognoscere. de qua postea, sic hunc locũ exponit D.Hieronym. *epist.* 26.
15. *De ijs quæ Deo in sacra Scriptura tribuuntur.*phrasim notant alij quoque,*Polychronius Cathena in Iob, in Prolegomen. & 5.Gregor.lib.19.Moral.cap.5.* Vidit, pro fecit nos videre, idiotism.S.S.

B o n a] טוב *tob* significat omne bonum, pulchrum,decorum, 27.
amœnum,vtile, benè placens:hîc habet vim adiectiui;& superlatiui, quasi dicat, lux erat optima in suo genere, nam hoc sensu Hebræi, quòd careant superlatiuis,*bonum*,dicunt.

D i v i s i t   l v c e m   a   t e n e b r i s] eodem recidit,quod 28.
LXX.*diuisit † inter lucem,& inter tenebras.*diuisit autem ipse Deus,*Augustinus libro imperfecto de Genesi cap.5.*diuisit loco,luci assignans superius hæmispherium,tenebris inferius(*Iunil.& Chrysost.hom.3.*) diuisit naturâ,quoniam illa quid positiuũ,istæ sunt mera priuatio; *Augusti-* Quo pacto diuisæ tenebræ à luce.

nu: lib.1. de Genesi contra Manichæos c.9.) tertiò diuiſit cauſâ, quia lux oriebatur ex illa qualitate corporeâ, tenebræ de telluris opacitate reſultabant, denique diuiſit tempore, quia certo horarum interuallo, has illi ſuccedere ſtatuit, & huc potiſſimùm verba Moſis pertinere indicat ſequens verſiculus: & iuxta hanc diuiſionẽ habes pſal. 103. 20. *ponis tenebras, & facta eſt nox.* & Iſaiæ 45. 7. Deus dicit ſe *formare lucem & creare tenebras.*

VERS. 4. APPELLAVITQVE] κατ' ἀνθρωποπάθειαν dictum. *Chry-*
29. Appellat Deus quo pacto. *ſoſt.*) non † enim ſic Deus locutus, ſed ſanciuit vt hæc rebus conuenientia nomina Adam imponeret, & ea poſteri vterentur. (*Auguſtin. d l.cap.9.*)

30. Quo pacto tunc dies & nox ſibi ſucceſſerint. LVCEM, DIEM] יום *iom* hoc loco ſumitur pro illo die, qui poſtea dictus eſt artificialis, temporis ſcilicet ſpatium, duodecim horis duraturum: ſic D. Auguſt. *d. lib. 1. cap. 14. & in lib. imperfecto de Geneſi cap. 6.* vt ſumitur etiam dies infer. cap. 8. v. vlt. *dies quoque & nox non ceſſabunt.* diximus hanc lucem vniformiter difformiter ſe diffudiſſe per ſpacium illud, eo more & morâ quibus Sol poſtea vtrumque hemiſpherium erat illuſtraturus: nullus tunc Horizõ, nullus Æquator erat, ſic tamen lumen illud ferebatur, & ſucceſſiuè has & illas partes illuminabat, & quas non ampliùs luce perfundebat, obſcuras relinquebat, vti nunc ſol facit: quàre nullam hic opus eſt radiorum contractionem pro nocturno tempore comminiſci, quod à D. Auguſtino, & Beda benè confutatum fuit.

31. Cur veſpere ante mane. VESPERE ET MANE] Vel *veſpere* nomine noctem, & nomine *mane* diem artificialem vocat, vt voluit Toſtadus, & illam præponit, eo quòd circa meridiem lux iſta creata, & hic tenebræ ſeu nox præceſſit, lucem ſiue diem: vel potiùs ſeruatâ vocabulorum proprietate, dicimus cũ S. Baſilio, Moyſem hoc pacto prærogatiuam diei ſeruaſſe, quem cum à termino ſeu fine ſuo, qui veſpera eſt ſignificarit, prætulit nocti, cuius terminus eſt ipſum mane. confirmatur, quia non dicit Veſpere & mane vnum diem conſtituerũt; ſed *ex veſpere & mane factus eſt dies vnus.* hoc eſt decursâ iam diei curriculo per ſuccedentem veſperam, & finito quoque noctis ſpacio ſuccedente illi mane, completus eſt dies.

DIES VNVS] totum tempus quod intercederet à Solis
32. Dies iſte qualis, & de triplici Iudæorum die. exortu vſque ad exortum ſolis ſequentem in eâdem terræ plagâ, confecit primum diem naturalem: dico naturalem. Nam Moyſes toto hoc opere, ſex naturales dies intelligit, quia diſertè ex die, & nocte illos componit. Sciendum Hebræis triplicem diem fuiſſe, *vſualem*, quem à mediâ nocte ad mediam alterius diei noctem; *legalem*, quem à veſperâ ad veſperam; & *naturalem*, quem à Solis ortu vſque ſolis exortum computant. Dixi *primum.* Nam *vnum*
33. vnus pro primo, Hebraiſm. hîc ordinis eſſe conuincitur ex verſicul. 8. vbi ſequitur, *dies ſecundus*; quod non eſt verum, ſi non iſte *primus*: & frequens Hebræis Cardinales numeros pro Ordinalibus vſurpare, de quo Martinus Cãtapetrenſis *lib. 6. hypothypos. cap. 4.* ſufficit vnus & alter locus.

Daniel.

Daniel.9.v.2. *Anno vno regni eius.* quod Ioan.20.1.dictum *vna Sabbati* Matthęus c.28.1.dixerat *primam Sabbati.* frustrà igitur nobis Iosephus lib.1.pollicetur se causam alibi explicaturum cur μίαν dixerit: frustrà Philo, ad mundi vnitatem; S. Chrysost. ad noctis & die complexum; Hippolytus Martyr, ad totius hebdomadæ complementū retulerunt.

DE OPERE SECVNDÆ DIEI.

34. *Opus secundi diei.*

IN diuini huius palatij structurâ, primo die terra pro fundamēto iacta & empyreum quasi tectum impositum; moles autem illa rudis & indigesta terræ superfusa incubuit: quæ vt conspicua fierent, simul vicaria quædam lux creata. Sequenti die, progreditur Deus, ad chaos illud aquarum euoluendum, distinguendum, expoliendumque.

VERS. 6.

Fiat] Vnde? an ex quinctâ quadā essentiâ, vt Aristoteles censuit? sed eam ab illo inuentam stabiliendo errori de mundi æternitate, D. Ambrosius *hic lib.1.cap.6.* acutè animaduertit illius quintæ essentiæ à Deo creatæ nulla in Moyse expressa legi vestigia. Patrum concors sententia est, eandem aëris & cælorum (aquas) esse materiam, eamque corruptibilem esse naturâ suâ, hoc si verum est; ex mole illâ aquarum coaluit firmentum. Ego non libenter me à veteris Ecclesiæ placitis abripi sino. *Tenuerunt, quod dixi post Clementem Roman. ex D. Petri relatione lib.1. Recognition. Tertullianus siue Nouatian. lib. de Trinita. cap.* 8. *Hippolytus Martyr, Gennadius, Acacius & Seuerianus in Cathena Græcâ, Cyrill. Hierosolymita. Cateches.3. & 9. Theod. hîc q.11. Anastasius Synaita Hexaëm. l.2. Oecumen. in 2. Pet. c.4. D. Hieron. epist. ad Ocean. quæ est 83. August. (si ipse auctor) libro quæstionum vtriusque testamenti, Marius Victor lib. 1. in Genes. Anselmus Cantuariensis lib. 1. de imagine mundi cap.25. Laodunensis, Beda, Iunilius, Hugo de Sancto Victore hic.*] *en XIX. testes.*

35. Cælorū orbes præter empyreum ex aquâ creati.

Firmamentvm.] prodeat, existat, expandatur, solideturque ex hac aquarum incompositâ colluuie, corpus quoddam melius & solidius, quod inter aquas superiores & inferiores, quasi quidam murus, ad eas dispescendas coërcendasque interponatur. *Sic S. Basili. hom.3. & Chrysost. hom.* 4. רקיע *Raqhiah* propriè & vt plurimùm significat expansionem seu extensionem, non quamlibet, sed eam maximè, quæ extensione ipsâ corpus fluidum firmat solidatque: ideo LXX. (quicquid recalcitret Caluinus) optimè vertunt στερέωμα noster *firmamentum*; quod non tantùm Zamorensis, & Lipomanus Catholici, sed ex Caluini amicis Fursterus & Auenarius hæretici comprobarunt. radix רקע *Raqhá*, proprie significat contundere, & vt ita loquar malleare, quo more fabri ferrū extēdunt, & poris occlusis solidius reddūt, quod cernas in thoracibus qui glandibus sclopor ū resistunt: cernas etiā in argillâ cōculcatâ. Ideo Rabbini, cùm de corpore stereometrico disserūt, illud *Raqhiá* appellant. Vox igitur *Firmamenti* aptissima est cælo; quod Deus, scribitur extendisse sicut pellem seu cortinam tabernaculi *Ps.*104.3 *Isai.*40.22. Sed etiā eos præparasse, *Prou.*8.27. hoc est *firmasse sursum, ibid. v.*28. & solidissimos instar fusilium æreorū fabricasse. *Iob.* 37.19.

36.

רקיע Quid hoc loco.

38. Empyreum non vocatur firmamentum, ſed reliqui cælorum orbes, & cur.

37.19. Quæ loca non de empyreo,(quod non niſi cælum,numquam firmamentum, inuenias vocatum.nimirum quia non fuit ex fluidâ & fluxâ materiâ firmatum,& ideo nomen Hebræum illi non ſatis aptum.) Sed de reliquis orbibus cæleſtibus ſunt accipienda: qui orbes paſſim ſic appellantur,vt cum Sol & Luna dicuntur creati in firmamento ỹ.v.17.& ita ſumitur Eccleſi.43.in prin.& Dan.3.36.& 12.3. Hîc tamen *firmamenti* nomine complectimur etiam aërem & (ſi qua talis)ſphæram ignis: non quòd vi ſignificati contineantur, ſed per quandam concomitantiam,& ſitus connexionem,ſiue vt acceſſionem exiguam magnæ molis.Scio à Zoroaſtre & Damaſcio varios firmamentorum orbes poni, & eorum primum empyreum, tres ſequentes æthereos,& tres vltimos materiales nuncupari:nunc non de iſtorum deliriis, verum de Sacræ ſapientiæ ſermone agitur.

VERS. 7. IN MEDIO]non mathematico,ſed rudi Mineruâ ſumpto, ſpacio quod interiacet inter imum globum terræ & aquæ, & inter cælum ſupremum:ſeu in medio,aquarum ſeparandarum.

39. Super cælos eſſe veras aquas.

DIVISITQVE AQVAS]Multi ex Catholicis ſuperiores haſce cōtendunt eſſe nubes ipſas, & firmamentum medium eſſe aëris elementarem partem;ſeu totum ſpatium inter cælum & terram diffuſum:quam tuentur in Coſmopeiâ Eugubinus, & Pererius noſter *in huius vers. commentariis*,citans ſuæ ſententiæ nonnullos.Vnde apparet mentiri Caluinum; cùm ſcribit Catholicos velle pro fide tenendum has aquas ſupra cælos veras aquas eſſe. Addo cetera quoque huius hirci petulca dicta contra hanc ſententiam Catholicorum plurium,ſcuticâ potiùs vel ardenti titione,quàm refutatione digna. Primò dicit hoc à ſenſu communi alienum; Secundò id prorſus incredibile.Ain Calue?Quomodo alienum à ſenſu communi, quod receptius viris doctiſſimis & ſapientiſſimis ab omni antiquitate? Nam has aquas veras eſſe & homogeneas cū inferioribus, tam multi,tam graues prodiderunt,vt Oecumenici cuiuſdam conſilij decretum & conſenſum mihi referre videantur. Enumerabo Græcos, Latinóſque ordine ſuo,quos noui.*hoc volunt Clemens Roman.lib.2.Recognit.Iuſtinus q.93.ad Orthodox. Baſilius hom.3. Epiphanius in Epiſt. ad Joannem Hierosolym.Chryſoſt.hom.4.& in pſalm.148.Cyrillus Hieroſ. catheche.9. Theodoret.hîc q.11.Procop.hic,Hippolytus & Seuerian.in Cathe.Euthym.in pſal. 103.Ex noſtris Tertullian.d.c.8.Hilarius in Pſ.135.Ambroſius lib.2.Hexaëm.capit.3.& 4. Hieronym. d.epiſt. ad Oceanum, Auguſtinus lib.2.de Geneſ.ad litt.cap.5.lib.11.de Ciuita. Dei cap.vlt.& in d.pſ.103.& ibi. Caſſiodor.Haymo,Bruno,Lombardus, Richardus Pampolitan. nec non Eucherius,Rupertus, Hugo de Sancto Victore, Beda & Strabus hîc, Anſelmus Cantuar.d.loco c.25.& 28.Richardus de S. Victore lib.2. exceptio. c. 7. & vetuſti vates Chriſtiani Dracontius Hiſpanus,& Marius Victor de opere ſex dierum,& Drepanius Florus in Hymno trium puerorum.* Multa concilia ſunt, quibus non tot Patres ſubſcripſerunt. Non deſunt recentiores qui defendant quod diximus *vt Anton. Honchala & Oleaſtrius hîc, Vielmius lib. de opere ſex dier. lectione 14. Ludouicus Molina eodem*

tractatu

tractatu quæſt. 10. *& copioſiſſimè differens, Aſcanius Martinengus in tomo* 1. *Cathenæ magnæ in Geneſim à fol.* 648. A ſenſu ergo communi non abhorret opinio.

Maximè verò credibilem patet, quia Sacræ Sripturæ verbis maximè contentanea eſt nudè & ſimpliciter acceptis, quæ contrarium tenentes, tropicè coguntur accipere. Sunt enim (meo iudicio) loca Sacræ Scripturæ clariſſima, præter hunc noſtrum, alia tria. pſalm. 103. 3. habes; *extendens cælum ſicut pellem, qui tegis aquis ſuperiora eius.* pſal. 148. 4. *aquæ quæ ſuper cælum ſunt.* Daniel. 3. 59. *benedicite omnes aquæ quæ ſuper cælos ſunt Domino* cedo vllum S. S. locum vbi nubes ſuper cælos poſitæ dicantur? vix vnquam *cæli* in plurali † pro aëre capiantur? Semper ferè quando pro aëre, inuenias numerum ſingularem, vt pſal. 146. 8. *qui operit cælum nubibus.* Gen. 9. 14. *obduxero nubibus cælum.* Iob. 38. 29. *gelu de cælo.* Iſai. 55. 10. *deſcendit imber & nix de cælo.* Ierem. 10. 13. *dat multitudinem aquarum in cælo*, vt *volatilia* ſeu *volucres cæli*, vt infr. hoc cap. verſ. 26. & 30. & paſſim, & *nubes cæli & cataractæ cæli*, Gen. 7. 11. & 9. 14. venti cæli, 4. Eſdr. 11. 2. contrà cum de orbibus cæleſtibus indiſtinctè habes vnius vel plurium numerum, vt *rorem cæli*, Gen. 27. 28. & *cælorum*, vt Deuteron. 33. 28. *cælique caligabunt rore.* Item Iſai. 45. 8. Aggæi. 1. 10. & Zachar. 8. 12. adeò vt cum in plurali vſurpet, opponi videas ipſis nubibus, Iud. 5. 4. *cælique ac nubes diſtillauerunt.* Sunt huiuſmodi teſtimonia plurima. Contra vix vnum inuenias pro aduerſariis, 2. Reg. 22. 12. *cribrans aquas de nubibus cælorum*, vbi non poſſumus nubes cælorum interpretari, quæ cælitùs videntur dependere, & demitti, quoniam in pſal. 17. 12. qui huic capiti reſpondet habemus, *tenebroſa aqua in nubibus aëris.* Iſai. 45. verſ. 8. *Rorate cæli deſuper, & nubes pluant iuſtum.* cælis nubes opponuntur, illis ros, his pluuia tribuitur. Non obſtat Ierem. 14. 22. *aut cæli poſſunt dare imbrem*: non enim loquitur de cælis veris, ſed de fictitiis habitaculis falſorum numinum, quæ à Gentilibus confingebantur: ideo non eſt poſitum pro vero aëre. Nam cum de verò aëre loquitur alium numerum vſurpat, vt cap. 51. 16. *multiplicantur aquæ in cælo.* Cur autem Hebræi ſoliti rorem orbibus cæleſtibus potiùs quàm aëreis nubibus aſcribere, in Sacra phyſicâ diſcutietur. Satis probatum verbis & conſuetudini loquendi Bibliorum, ſine vllâ vi, noſtram ſententiam eſſe conſentaneam: aliter volentium violentam.

40. Cæli in plurali vix in S. S. pro aëre.

Locus 2. Reg. 22. 12.

Locus Iſai. 45. 8.

Locus Ier. 14. 22.

Æquè probabilis eſt, ſi rationes ſpectes. Nam quæ ſolent obiici nulla nos premit. Corruptibiles eſſe naturâ ſuâ haſce lymphas, fateor, corrumpendas actu nego, cur non poteſt corruptio impediri? an otioſa vis frigiditatis tot aquarum, calori, quem excitat motus orbium, apta reſiſtere? nonne id poteſt, qualitas loci conſeruantis? aut vis aliqua ſupernaturalis à Deo impreſſa? & quid intellectu facilius, quàm ſi Deus cenſeatur concurſum ſuum vniuerſalem ad omnem alterationem neceſſarium, qua corrumpi aquæ poſſent, iam ab initio ſubtraxiſſe? Finem, quô illic poſitæ, nouit qui poſuit & creauit, &

41. Reſpondetur obiectionibus aduerſ. de his aquis.

dispescuit: ego consiliarius eius non fui; sed certus sum, quicquid ab eo factum, id optimo fine prudentissimè factum. Quot alia sunt ante pedes, quorum causas & fines ignoramus? Violentiam illic nullam perpetiuntur hæ aquæ, nec descendere anhelant, quia sursum aut deorsum ferri, tum demum natura elementorum postulat, quando infra orbem lunæ, & extra locum connaturalem statuuntur. Con- »
cludo cum B. Augustino quoquomodo & qualeslibet aquæ ibi sint, »
esse eas ibi minimè dubitandum: maior est quippe huius scripturæ »
41. auctoritas, quàm omnis humani ingenij capacitas.] *d. lib. 2. de Gen. ad litt.* Et locum hunc explico ex traditis ab S. Hippolyto in Catena; hoc secundo die Deum hanc molem aqueam in tres portiones diuisisse: & vnam eamque mediam subitò condensasse in orbes cælestes: aliàs duas iussit aquæ substantiam & accidentia retinere; & vnam quidem partem mansisse impositam toti cælestium corporum hoc die creatorum globo, subditam empyreo seu cælo cælorum; alteram relictam infra concauum orbis lunaris, supra terrarum molem; & hanc imam vim aquarum, rarefactâ earum non exiguâ parte in aëris, & ignis fortassis elementum migrasse, reliquam, quod erat, aquam remansisse de quo postea.

Explicatio huius operis 2. diei.

Vers. 8. VOCAVITQVE DEVS FIRMAMENTVM CÆLVM)
42. cæli nomen meritò tributum firmamento, tum quia huius firmamenti maior & melior pars sunt cæli: tum quia illud ex aquis produxerat, & cælum Hebræis dicitur שמים *Scamaim* quasi שם *Scam* מים *Maim* quod interpretatum *illic aqua*. (Hieron. epist. ad Ocean.) denique quia in sacra Scriptura *cæli* nomine venit, quicquid supra
43. terræ & aquæ globum fluctuat vel voluitur, etiam aëris pars ima, sicut cùm Deus dicitur *dare pluuiam de cælo* Acto. 14. 17. aut *aquilæ cæli* dicuntur. Thre. 4. 19. Et ideò hìc complector cum orbibus cælestibus, eam quæ supra nos est regionem elementarem; quæ moles à superiore quidem parte debuit esse solida, sicut est crystallinum cælum; ab inferiore verò sui parte etiam eatenùs firmam esse oportuit; vt non defluat aër terræ marisque globum cōtinens & gyro circumdans suo: pluuiæ de vaporibus huius globi natæ, sursùm eleuatæ, & in aëre condensatæ sine aëris defluxu recidunt: aër ipse manet illæsus. Sic fermè qui de Hexaëmero scribunt *D. Basilius hom. 3. D. Nyssen. de opere sex dier. & S. Ambrosius lib. 2. cap. 4. & Procopius hìc.*

Cur cæli impositum nomen firmamento.

Firmamentum quid hoc loco.

44. Porrò in codicibus † Græcis hodie legimus, *& vidit Deus quod bonum*: quod nec legit Chaldæus, nec est in Hebræis, nec vllus vett. interpretum transtulit, vt testatur S. Hieronymus *Apolog. ad Pamm. pro libris aduersus Iouinianum.* legit tamen D. Basilius d. hom. 3. fortassis vitiosum nactus exemplar. Nam mihi probabilius est, L X X. id non posuisse. Cur hìc Moses non dixerit, ratio de binario D. Hieronymi, non est truphatica (vt barbarè & impudenter Nicolaus) sed est mystica; litteralis est alia, luci diei primi nihil ornamenti accessurum; firmamentum verò quarto demum die venustandum & perficiendum erat: est Iarrij, quem Catarinus, & alij secuti: huic

An Deus hoc opus viderit esse bonum? & cur Moyses id prætermisit scribere.

tamen

tamen obſtat,quod ſequenti verſ. dictum id, de terra & mari, non- 45.
dum creatis animalibus. Connexio

DE OPERE TERTIÆ DIEI.

MOre architectorum, magnæ huius domus mundialis velut integrantes partes compoſuit: nunc illas exornare ſingulas,& fini, ad quem conditæ, incipit adaptare. Ideò terram maris integumento liberat, & duobus his corporibus ſedem ſtatuit: tellurem inde herbis & arboribus veſtit & honeſtat, vt animantium habitationi fiat idonea. Opus tert. Diei.

CONGREGENTVR AQVÆ] iam erant creatæ: ideò non dicit, fiat aqua: ſed iubet eas congregari. Erat aqua dumtaxat eius denſitatis,cuius nunc ſunt flumina (quæ videtur eius naturalis eſſe denſitas) maiorem aquarum ſublunarium partem Deus (ſcilicet, quæ nunc eſt marina) nonnihil ampliùs (fortaſſis admixto aliquanto terreo) conſpiſſauit; & ita factum, vt minore quàm priùs alueo indigens, partem terræ magnam reliquerit *aridam*, cuius ante totam ſuperficiem contegebat. *Sic Auguſtin.lib.*1.*de Geneſ. ad litte.cap.*12. *& lib.* 1. *contra aduerſar. legis & Prophetar.*) Præterea fecit Deus terræ partem in valles ſubſidere, partem in montes aſſurgere: atque ita multum aquarum in varios hinc inde natos hiatus ſe abdidit, multum etiam à terra, quæ altior & maior eſt aquis, & circumquaque declinis iacet, per varios riuos & ſubterranea in Oceanum defluxit. Quem modum ex Pſalm. 103. à verſ. 5. præclarè probat & deducit Rupertus *hic lib.*1.*cap.* 34.*&* 35. VERS. 9. 46. Quo pacto aquæ congregatæ in maria.

QVÆ SVB CÆLO SVNT] aliæ ergo ſuprà cælum ſeu firmamentum. IN LOCVM VNVM] in congregationem,vt ex LXX. vertit Tertullian.vnam vnitate continuationis. Nam ex veriore ſententia omnium aquarum confluges tandem Oceano vniuntur. *D. Baſil.hic hom.*4. *Ambroſius lib.*3.*c.*2.*&* 3.*Hieron.in c.*3.*Habac.* Vel ſanè *vnum* ſegregem ſeorſum ab arida. *Sic Rupert.d.lib.*1.*cap.*32.*Damaſcen. lib.*2. *de fide cap.*9. 47. Omnes aquæ Oceano iunctæ.

APPAREAT ARIDA] non fieri ſeu produci iubet,quæ iam erat; ſed detegi & in gratiam animantium nudari vndis,& deſiccari ab vligine, & ſic (vt ait Baſilius) quaſi velo remoto & cortinis reuolutis,ſe conſpicuam præbere. Hanc Dei iuſſionem quotidie cernimus in aquis vigere: quæ multis ſemper gyris & mæandris circa montium radices conantur decliuem locum inuenire: quod ſi nequeant propter editorum locorum impedimenta; illic vbi impediuntur, in lacus ſe porrigunt, & defixæ ſtagnant in paludes: tandémque altitudine aquarum obicis cacumen ſuperantes, cum impetu rurſus ad ima decurrunt: ſin tam modicæ ſint, vt nequeant cacumen conſcendere, protinùs meatus occultos rimantur,& ſubterraneas cauitates implet,locíſque accommodis fontium,& puteorum venas ſuggerunt. Probabile † hoc eodem tertio die Deum marmo- 50. 48. Vnde fiat vt aqua ſemper ad ima terrarum tendat. 49. Fontiū ſcaturigines, lacus, & paludes.

ra, metella, fossiliaque cetera produxisse, quæ in terræ penetralibus abdita cupiditatis humanæ insatiabilis audacia perscrutatur. Denique in † imo terræ centro eleuata inde portione tot montiũ, & litorum editorũ, vastũ spacium reliquisse: crediderim, vbi de ipsâ terræ substantiâ sulphurei ignis & conflagrationis inexhaustam materiam, & per illud inane Diabolo & Angelis eius, sedes æternas, pænamque præparauit: quem locum Gehennam & infernum nuncupamus. *Matth.* 25.41. describit eleganter Tertullianus libr. de animâ cap. 55. sed pluribus: neruosè paucis Apologeti. cap. 47. definiens, *ignis arcani subterraneum ad pænam thesaurum.*

Metalla, & cætera Fossilia.

51. Inferni locus.

FACTVM EST ITA.] recesserunt aquæ, non solis ardore, (qui nondum creatus) nec vento valido (quo nihil opus) nec pedetentim (quoniam Dei efficax iussio moras abrupit:) sed solâ Dei virtute & voluntate, cui cuncta obediunt (*Basil. sup. Ambros. sup. cap.* 5. *Chrysost. hom.* 5.) totus ille orbis terræ, qui non futurus mari pro alueo, se simul repentè ostendit: & mari terminus positus quem non transgrediatur, nec redeat cooperire terram *Iob.* 38. *à v.* 8. *psal.* 103. *v.* 9. terra quoque stabilis facta, & licet pendula, tamen immobilis super nihilo appensa, *Iob. d. c.* 38. *vers.* 4. *&* 6. *& c.* 27. *vers.* 7. *& d. psal.* 103. *v.* 5.

Quopacto terrâ aqua deseruerit, stabilita sit & mari terminus positus.

VERS 10.

VOCAVIT] vide sup. v. 5. ARIDAM] sic appellat non quod arenosa tota & infrugifera foret, sed quia, quæ priùs limosa & aquis cooperta, nunc fuit ad congruam siccitatem perducta. Nam radix יבש *Iabasc,* significat exsiccare. Sensus ergo huic arefacto elemento inditum nomen ארץ *Eretz,* cum sex punctis, hoc est *terra*; quæ sic vocata à RAZAZ *calcare,* sicut Latinis à terendo: creata vt ab animantibus incolatur, teratur, calceturque. *Eugubinus in Cosmopæ.* Dicunt Hebræi בישׁ vocari, quod omni fructu careret: ארץ quod iugiter appetat fructum ferre. *Sic Isidor. Clarius* Porrò sicut Hebræi *aridæ* nomen absolutè vsurpant de terrâ; sic Græci ὑγρὴν de mari. Exempla Callimachi, Apollonij & Oppiani, suggerit Conrad. Rittershusius *Comment. in Oppianum.*

53. Arida cur dicta terra.

ὑγρὴν.

CONGREGATIONES AQVARVM) nihil sententia mutat, siue dicas in singulari *congregationem*, vt est Hebr. & Chaldai. siue vt noster & LXX in plurali, loquitur de cunctis aquarum generibus, siue dulces sint, vt mare Genezareth; siue salsæ, vt Oceanus ימים *Iammim*, teste Hieronymo hîc, vtrasque significat. Sensus: maris nomen quibusuis multarum aquarum receptaculis indi statuit. Salsugo non est mari natiua (*bene post Aristotelem* 2. *Meteor. Theophylus ad Autolycum lib.* 2. *& Damascenus lib.* 2. *de fide. c.* 9.) sed Deus, cùm aquas marinas ab aliis distinxit, illis terrenas & adustas exhalationes admiscuit, vnde salsugo; idque vt à putredine conseruarentur, tum ipsæ aquæ, tum marinæ illæ ingentes belluæ: sed & alias ob causas. Easdem aquas in tot alueos, tot locis in varios sinus terrarum intulit, vt tota hæc arida vicinior esset mari, è quo maiori ex parte nubium materia ascendit, vt ita tellus commodius irrigaretur, & ventis marinis ad salubritatem & fœcunditatem perflaretur.

54. Maris significatio apud Hebræos.

55. Salsugo an mari natiua: cur addita.

56. Mare cur in tot sinus partitum.

VIDIT

VIDIT QVOD ESSET BONVM] nempè hanc aridam esse de- 57.
coctam,& aquas seorsim in vnum congregatas : eo quòd hoc facto, Formulæ; *Bonū factum*
tam terra quàm mare pulchrior & vtilior animalibus futura. Non origo.
ergo istud *bonum* hìc refertur ad ipsam terram, & mare quasi quæ
iam perfectè exornata , sed ad terræ ostensionem, & separationem
prædictam. Vnde patet solutio obiectionis factæ sup. in fine vers.8.
Videtur † autem ista clausula non absimilis illi Romanorum , quam
rebus actionibúsque ascribebant ; BONVM FACTVM , de qua
Brissonij formulæ consulantur : fortassis ab Hebræis hoc quoque
sumptum.

GERMINET TERRA] Tertullianus, *fruticet,* sensus,materiam † VERS. 11.
suppeditet germinationi.Nam terra dumtaxat hac vice passiuè,Deus 58. Germinare
solus actiuè & efficienter germina produxit. Psal.103.vers.14. *Produ-* terram quid
cens fœnum iumentis, & herbam seruituti hominum, vt educas panem de & quæ cau-
terra. Produxit hæc germina † Deus tertio die ante Solem, ne ger- sa.
minum vt auctorem mortales Solem venerarentur. *Theophil.d.lib.*2. 59. Cur ante
*Basilius hom.*5.*Procop. Ambros. alij.* Ante † animalia verò, vt iis natis Solem ger-
statim pabulum præparatum occurreret, *Basili. & Ambros. sup.* mina.
*Theodoret.quæst.*13. 60.

HERBAM VIRENTEM] דשא *Desce*, significat omne germen Cur ante animantia.
siue herbæ , siue arbusti, dum adhuc tenellum & recens est : עשב 61.
Ghesceb, idem significat iam adultum & grandiusculum. Itaque Herba virēs
Hebræo textu significatur, omne genus herbæ & plantarum pro- quid.
ductum,hoc est,vt vocant vna voce Sallust. in Iugurthi. & Lactan- Gignentia.
tius lib.de ira Dei omnia *gignentia*, Græcis φυτὰ καὶ βοτάναι , plantæ φυτὰ καὶ
& herbæ. Noster prudentissimè,vt solet,viridem seu virentem ver- βοτάναι.
tit,non coloris tantum indicandi gratia, sed vigoris & succi , ne quis
siccum germen seu fœnum putaret significari : siccitas enim herbæ
& arefactio ad corruptionem , non ad generationem pertinet. Et
quoniam initiò omnia creata sunt adulta perfectáque,ideò posterius
vocabulum *Ghesceb* censuit additum , pro restrictione prioris *Desce*,
quod aliàs latissimè patet : quod seqq. confirmatur. Sensus † ergo 62.
est , herbam adultam quidem , sed adhuc viuidam & succi plenam Herba qua-
aptam alimento. LXX. *herbam fœni,* non quæ iam fœnum , sed quæ lis creata.
fœnum futura cùm demessa.

ET FACIENTEM SEMEN] Tertullian. *seminantem semen* 63.
ex Græco ; tam adultam vt mox apta quæ paulò pòst queat semen, Hebraism.
ad speciei suæ propagationem, seminare. lignum pro

LIGNVM] arborem † Hebraismus. arbore.

POMIFERVM] *fructuosum faciens fructum*, ex Græco Tertullian. 64. Pomum pro
noster optimè : † quia pomum pro quouis arboreo fructu Latini omni fru-
vsurpant. *Vide quæ dixi Aduersar. ad Thyesten Senecæ Tragici vers.*110. ctu inde po
Sub frugiferis infrugiferas † Moyses comprehendit,vt ignobiliores, miferum.
Sic Basil.& Procop. Quamquam & hæ suo fructu non carent : nulla 65. Quādo crea
enim quæ non aliquam exhibeat vtilitatem,quæ homini pro fructu, tæ infrugife
quare & earum quoque vsusfructus appellatur. *Sic Ambros. hic lib.*3. ræ arbores.

66 Vis ſibi ſimile gignendi in plantis.

cap.13. & D. Auguſt. lib.3. de Geneſi ad litt.cap.18. CVIVS SEMEN] quod ſibi ſimile gignendi vim habeat, non precariam vel emendicatam aliunde, ſed natura ſua in ſeipſo; ſiue in fructu, ſiue in folio, ſiue in ramis, ſiue in radice. *Baſil. ſuprà homil.5. & Ambroſ. cap.14.* SVPER TERRAM] hîc idem quod, in terra elemento ſibi proprio. LXX. ἐπὶ pro, ſuper. Vis hæc illis indita hac iuſſione etiamnum perſeuerat.

VERS. 12. 67 Productio hæc quo differat à ſequentibus.

PROTVLIT TERRA] non tantùm tunc † vim accepit hac iuſſione in poſterum proferendi; ſed illo ipſo, quo Deus iuſſit, momento actu eam cum fructu maturo produxit. Nam licet ſequentium productionum, quoad modum quoque, efficientia ſit terræ connaturalis; attamen primæ huius productionis effectus diuinæ omnipotentiæ ſoli, quoad modum, eſt aſcribendus, quam decuit primo inſtanti cuncta perfecta producere. *Philo. lib. de Coſmopæia, Baſili. Ambroſ. Marius Victor hic.* Tum etiam protulit terra † roſam cum ſpinis, paliuros, cactum, cicutam, & omnes venenatarum vel moleſtarum plantarum ſpecies. Veriſimilius enim mihi, hiſce ſex diebus Deum creaſſe cunctas rerum completarum ſpecies, & ab huiuſmodi rerum productione ſeptima die quieuiſſe. Nam cap.2.verſ.5. non obſcurè ſignificatur Deus hoc ſex dierum ſpacio omne agri virgultum feciſſe; huiuſmodi autem multa & ſpinoſa, & virulenta. Sed quo anni tempore? † Nondum annus erat ſole nondum producto: ſed queritur quæ anni tempeſtas cœperit Sole iam creato. Hebræi omnes mordicùs tuentur auctumnale æquinoctium: nec res caret probabilitate. Tutior tamen ſententia, quæ verno cenſet, hæc fuit Concilij Palæſtini, cui Cæſaræ præſedit Theophilus iuſſu Victoris Papæ, & eam Patres communiter tenent.

68. Spinæ & venena, &c. An tunc producta.

69. Quo anni tẽpore mundus cõditus.

DE OPERE QVARTÆ DIEI.

Opus quart. Diei.

QVarto die Deus ſidera & ſtellas omnes, fixas & erraticas generatione quadam ſupernaturali ex cælorum materia produxit, eam condenſando quo ipſe nouit modo: nam exactior de his, & ſiderum cælorúmque diſcrimine diſputatio Phyſicæ ſpeculationis eſt.

VERS. 14. 70. Luminare, quid hoc loco.

FIANT] exiſtant. LVMINARIA] vaſa quædam luminis. Φωστῆρες † LXX. hinc nata opinio lumen primæ Diei Soli inditum quaſi lampadi. Sanè prophanis etiam Sol, *lampas* dictus Lucretio & Virgilio: meliùs eidem Lucretio *fons luminis*: & ſic Latinam vocem capio; Græcam quoque, quia lumen præbet.

IN FIRMAMENTO] in illa cælorum mobilium expanſione. Nam Hebræum vocabulum non eſt peculiare vlli cælorum: vt nec Græcum.

71. Diei & noctis diuiſio.

DIVIDANT DIEM AC NOCTEM] hominibus † & animantibus mox naſcituris, vices laboris & quietis indicent. Diſcrimen inter diem & noctem ſtatuant, vt explicant LXX. Patet de artificiali die loqui, & hæc rudi populo craſſa Minerua proponi, quaſi

Luna

Luna noctem adducat, ſicut Sol diem: cùm Sol vtriuſque cauſa ſit, diei ſua præſentia, noctis abſentia ſua à noſtro hemiſpherio.

In Signa] Non vana illa & coniectanea aſtrologorum, quos 72.
paſſim ſacra Scriptura damnat, vt oſtenſum à me, *lib.* 4. *Magicar.* Signa multiplicia.
*diſquiſit.cap.*3.*q.*1. Sed alia quæcumque licitum obſeruare de Sole & Luna, ſiue fuerint miraculoſa, velut Solis ſtitio ad Gabaa,& vmbræ regreſſio in horologio Achaz (*ita Diodorus Tarſens. & Procopius:*) ſiue prodigioſa & prænuncia diuinæ vindictæ, vt acies equitum diſcurrentium in hiſtoria Machabæorum, Solis obſcuratio in Apocalypſi, (*ſic Ambroſ.& Eucherius,& illi alij laudati:*) ſiue ſint naturalia, vt ſunt Prognoſtica τῶν φαινομένων, (*ſic Philo, Baſilius, Damaſcenus,*) ſiue alia qualiacumque. Hebræ. אות *Oth,* cuiuis ſigno conuenit.

Et tempora] מועד *Moghed*, Hebræum noſter ad quædam 73.
tempora ſtata & definita retulit, vt intelligamus agi, primo de qua- Temporum quomodo ſol & luna definiant.
tuor anni tempeſtatibus; (*ſic Philo & Baſilius*) ſecundo de temporibus meſſis, vindemiæ, oliuitatis, & aliis naturalibus oportunitatibus (*ſic Theodoret. hic,& Athanaſ. in Quæſtionibus.* Tertio quadam conſequentia & extenſione de feſtis ſeu feriis Eccleſiaſticis illius populi, Neomeniis, Kalendis,& aliis. (*Procop.& Cyrill. hic:*) item de forenſibus, vt nundinis,iuſtitiis,&c. Radix eſt יעד *Iaghad,* definire, deſignare,& certo ſtatuere,vt rectè Furſterus. Inde *Moghed*, ſignificat rem quampiam certam & definitam ratione temporis vel loci, nam porrigitur ad agmen, & teſſeram militarem, tentorium ducis, & quemuis indictum conuentum. Quod verò ſequitur, *& dies & an-* 74.
nos, exegeticum eſt, q. d. hoc eſt,vt ſint notæ & indices omnium † dierum & annorũ genera.
dierum,naturalium,artificialium,ſacrorum,profanorum,criticorum, forenſiúmque; annorum quoque ſolarium, lunarium, magnorum; de quorum differentiis conſulendi Cenſorinus & Macrobius.

Vers. 16.

Dvo lvminaria] illa duo luminaria quæ dixi,patet ex arti- 75.
culo Hebræo: intelligit Solem & Lunam. Luna † minor eſt omni- Luna quo pacto magnum luminare.
bus aſtris, excepto Mercurio, vocatur tamen *luminare* magnum, quia nobis propter viciniam maior ſideribus videtur: & quia maiore vi & efficacitate, quam ſtellæ, in hæc inferiora pollet. *Chryſoſtom. hic hom.* 6.

Lvminare Maivs) Solis lumen † cum ſtellarum & Lunæ 76.
lumine comparat; quæ ſimul vix tenebras nocturnas leuiter conlu- Solis luminare cur maius.
cant: Sol ſolus etiam clariſſimum diem præſtat.

Præesset] non tribuit † hac voce vllum dominium in crea- 77.
turas. Nam ambo luminaria Dei iuſſu hominibus ſeruiunt, auriga- Sol & luna quomodo præſunt.
rum lucis vicem fungentes, vnde natæ fabulæ de quadrigis Solis,& de Lunæ bigis. Sol ſeruit interdiu lucendo, & in inferiora influendo: Luna verò & ſtellæ idem præſtant nocturno tempore: quæ eſt germana expoſitio Hebrææ locutionis לממשלת *Lememſceleth,* à radice Mascal, *ad dominandum* ſeu *vt dominetur.* Noſter,ne imperium Locus pſ. 135 7.
aliquod imaginère præeſſe vertit,quaſi dicas præcedere, & viciſſitudini huic præire, velut ductorem & ideo vtitur voce, *poteſtatis* pſal.

ἀρχή. 135.7.*Solem in potestatem diei, lunam & stellas in potestatem noctis*.hoc est vt ille diei, hæc nocti ita præsit: secutus est LXX.qui ἀρχὴν vertêre;
Defensi LXX. contra Steuchũ. cuius versionis causâ reprehenduntur ab Eugubino, cui nunc, quia nostræ quoq; versioni offundit Coliginem, respondendum. Etiamsi ἀρχὴν sumpsissent pro Dominio & Principatu, tamẽ posset dici cum D.Augustino, *de Genesi opere imperfecto cap.* 13. *& lib.* 1. *de Genes. contra Manichæ.cap.*14.principatum die solem obtinere, lunam noctu, quia tunc iis nihil splendidius aut excellentius apparet.Nũc cùm εἰς ἀρχὰς etiã significet *ad principia*, simplicissimè dicim⁹ quod idẽ Augustinus scripsit *lib.*2.*de Gene.ad litt.cap.*15.*&* 16.id de initiis diei & noctis accipiendum. Quot modis ἀρχὴ sumatur docet Aristoteles. 4. *Metaphys*.huius loci commentarius est Ierem.c.31.35.*qui dat solem in lumine*
Locus Ierem.31.35. *diei, ordinem lunæ & stellarum in lumine noctis*; hoc est qui dedit solem vt diurnum lumen præbeat, & ordinauit stationem lunæ ac stellarum vt noctu luceant.Nihil hîc pro stellarum in humanas actiones imperio, quod impij astrologi confingunt.

ET STELLAS] subaudi etiam creauit, vt cum lunâ nocti præsint. ita eas iungit psalmista d.v.7.

VERS. 17. POSVIT EAS] non stellas tantum: sed est enallage generis† pro *ea*,
78 Enallage generis Hebraism. nempe solem, lunam, stellas, patet ex vers.sequ.& Complut.& quidã Manuscrip.habent, *ea*.Hæc omnia collocauit. IN FIRMAMENTO,] hoc est *in cælo* creando ponens, & ponendo creans. *sic Augustin.d. cap.*13.

DE OPERE QVINTÆ DIEI.

79. Aues ex aquis ortæ. PRODVCTIS astris vt lucerent & influerent, vt herbis & pomis vt alerent; nunc, quæ his vterentur, ex aquæ densiore materiâ pisces, ex rariore Deus aues†produxit, productas aues non ex aëre, sed ex aquis, probabilior sententia est.primò quia textus hoc indicat, cùm de aëre his vers.nulla mentio fiat. 2. quia hoc canit Ecclesia in vesperis Feriæ 5.Denique quia hoc censent grauissimi scriptores tum Patres præter Rupertũ ferè, tum Scholastici quoque.Hieronymum, Augustinum, & D. Thoma citamt Pererius; Addo Philonem qui idcirco aues piscium cognatas vocat lib.de mundi opificio.Ambros. lib.5.c.14.Cyrill.hîc, Theodoret. lib. 5. diuinor. Decretor. Marium Victorem hic lib.1.Damascen.d.lib.2.cap.9.Hugonem & Richard.de sancto Victore & alios.

80. PRODVCANT] Hebræũ שרץ *Scaratz* vix vno verbo potest Latinè explicari: Germani duo habent, *VVedlen vnd Grodlen*.possumus exponere, scaturiant in maximâ copiâ. Nam respicit ac piscium innumeras species.sic ps.103.25. *Illic reptilia quorũ non est numerus*. AQVÆ]
81. An ex solâ aquâ pisces geniti. Basili. Theodoret. Ambros. Chrysost. solam aquam memorant: sed S.Bonauentura & Scholastici ex quatuor elementis compingunt, & seq.c.v.19.volatilium generatio etiam terræ tribui videtur Concilio, quia præcipuè ex aquæ materiâ, non tamen sine reliquorum elementorum

torum admixtione. Reptile)vt potuit,noster expressit Hebræum 82.
Sceretz vt & LXX.qui in plurali ἑρπετὰ vniuersim de iis quæ vel nul- Reptilia
los habent pedes,vt congri,murenæ,anguillæ;vel idoneos tantùm ad quæ.
repen dum,vt lacerti,crocodili,centipedes,*repentiâ*, vertit Tertullia-
nus.Sic autem vocantur pisces;quia sicut colubri in terris, ita pisces
in aquis super ventrem & pectus mouentur. Ad pisces †, seu repti- 83.
lia referũtur amphibia,vt fibri,lutræ,hippopotami: quia licet pedibus Amphibia
prædita, ijs tamen,dum sunt in aquis, non gradiuntur,sed rependo, quãdo creata.
vtuntur pro remigio. Videant Euripides & Seneca, quam aptè pho-
cam seu *pristim* exitialem Hippolyto describant.

Animæ viventis]*animarum viuarum*,Tertullian.ex LXX.Cla- 84.
rius noster,vt est Hebraicè in singulari, quia singulis vna dumtaxat viuens quid.
est anima vitæ largitrix,anima sensitiua,quę motus principium,& quâ
propriè viuitur à brutis. & sic solet *viuens* in sacra Scriptura sumi.
J.v.30.

Volatile] Tertullian. ex LXX. *volatilia volantia super terram.*
Hebrea ad verbum,*& volatile volet super terram.* Vnde Steuchus,Caie-
tanus, & alij recentiores cum suis Rabbinis contendunt, hoc loco nõ
probari aues ex aquis genitas,& nostrum non rectè transtulisse. Sed
pro nostrâ versione faciunt LXX. qui non crediderunt verbo *volet,*
sed κατὰ παρονομασίαν, τὰ πετεινὰ πετόμενα, quia Hebraicè haut absimili
sono habes עוף יעופף *Shoph Ieghopheph.volatile volet:* quod noster bre-
uitatis causâ prętermisit,sciebat enim perinde esse ac *volatile quod aptũ*
volare,seu *volans*. Deinde frequens est Hebræis verbum aliquod sub- 85.
audire. Hoc certè loco censuerunt LXX. & Hieronymus subaudiri Hebraismus
voculam,*quod* scilicet *volatile quod volet*,& repeti præcedens producat sæpe verbũ
à quo tota regitur oratio.hac sententia, producat etiam aqua animal subaudit.
omne,cui natiuum volare.

Svb Firmamento Caeli] in vasta hac expansione aëris quæ Vers. 21.
cælo subiicitur.LXX.*secundum* seu *iuxta firmamentum*.obscurè Tertul- 86.
lianus,*per firmamentũ cæli.* Clarius:*in prospectu cœli,vt cũ dicitur sub diuo:*

Cete Grandia]*magnos cetos*, Tertullian. תנינים *Thaninim.* † si-
gnificat quaslibet belluas vastæ magnitudinis,aut formæ prodigiosæ,
siue in terris,siue in aquis degant;Sirenes *Isai.*13.*v.* 22. dracones ter-
restres *Malach.*1. 3. & marinos *Ezech.* 29. 3. Vnde patet, & fatentur
Rabbini,de aquatilibus belluis tantum agi,hoc loco;sed non restrin-
gi ad certam speciem, verùm pro quouis maximo pisce quales
esse solent qui de cetorum genere, sumi. *Sic Gennadius, post Theo-*
dorum in Cathenâ. Quare rectè LXX.& noster vertunt *Cete* tum hîc
tum alibi,Iob.7.12. *Numquid mare ego sum,aut cetus.* Isai. 27. 1. *occidet* 87.
cetum,qui in mari est. Porro sub† magnis piscibus, intelligendi mino- Pisces parui
res quoque creati.*ita Procopius.* Atqve Motabilem] coniunctio† quando creati.
vim habet explicandi id quod præcessit.significat Moyses se vocasse 88.
animam viuentem,quoduis animal quod naturâ seu ab intrinseco præ- Atque pro
ditum vi se ipsum mouẽdi. Tertul.cum LXX. *omnem animam anima-* id est.
lium repentium. In species] iuxta species suas. Secvndvm genvs]

 hoc

hoc eſt ſecundùm ſpecies ſuas, vt dixit de piſcibus.

VERS.22. BENEDIXITQVE] Dei benedicere, eſt ipſum benefacere; quod
89. ſignificat Hebræum ברך Barach, cum de Deo ſermo. (ſic Oleaſtrius)
Benedixit Deus bene faciendo. Benefecit† autem tribuendo illis virtutem prolificam, multiplicandi & ſpeciem ſuam per maris & fœminæ vnius ſpeciei congreſſum, propagandi & conſeruandi (*Sic Chryſoſtom. hom. 7.*) inditâ quoque
90. Benedictio animãtium qualis. illis ad id naturali propenſione, quàm huius eſſe benedictionis partem Procop. & Rupert. hîc cenſuerunt meritò. Nam niſi hoc foret, facilè ſe animantes, homines maximè (de quibus poſtea) abſtinerent, tot incommodorum, quæ accedunt, gratiâ. EIS] reptilibus & vola-
91. Fructus animantium proles. tilibus. CRESCITE] non mole corporis: nam quibus loquebatur, debitâ quantitatem iam erant conſecuta: ſed numero per copulam. q.d. vos quoque † nõ minùs quàm plantę & arbores fructificate. Hebraicè פרו Pheru. ne dubites quis ſit animalium fructus, addit, & MVL-
fructus ventris. TIPLICAMINI. Notum ab Hebræis filios vocari *fructum ventris*; & à Iuriſconſ. agnos in ouium fructu cenſeri.

92. Hebraiſm. Imperatiui pro futuro. REPLETE] ſit piſcium vbique aquarum ſumma copia. ſic v. 28. etiam homini dicit *replete terram*. Ceterum ex† idiotiſmo imperatiui hîc habent vim futurorum. creſcetis, multiplicabimini, replebitis. Sic Gen. 20.7. *Redde viro ſuo vxorem quia propheta eſt*. cap. 42.18. *facite quæ dixi, & viuetis* cap. 45.18. *tollite inde patrem veſtrum & cognationem, & venite ad me.* Et licèt his tribus locis queat imperatiuus iuxta vim ſuã conſiſtere, malunt tamen multi eruditi, quod dixi. Noſtro quidem loco ſacra Scriptura vtitur imperatiuo potiùs quàm futuro, vt Deus denotet, ſe ſimul illis vim & facultatem tribuiſſe quod iubet faciendi, iuxta illud, *ipſe dixit & factum eſt.*

93. SVPER TERRAM] Sic loquitur, quoniam † volucres in terrâ ni-
Aues cur dicantur ſuper terram multiplicari. dificant, prolificant, & ſomnum capiunt. Nam & Manucodiata ſe tenui filo ad arborem deuincit volatu feſſa: & Phænycem (ſi quis eſt) ſcribunt, & cinnamo in celſiſſimis arboribus ſibi nidum conſtruere. Sed de animantium indole & proprietatibus *in Hierophyſicis*
Manucodiata. diſſeretur.
Phænix.

DE OPERE SEXTÆ DIEI.

Opus ſextæ diei. DEderat aquæ & aëri, nũc terræ ſuos incolas & alũnos trãſcribit. PRODVCAT] de terrâ, vt ex materiâ naſcantur: ſicut de aquâ
VERS.24. dictum.

94. hocdie creata etiã carniuora, & venenata, IN GENERE SVO] ſecundùm terreſtrium animãtium ſingulorũ ſpecies; quę videlicet per vim ſeminalem maris & fœminæ procreantur. Sub † his, cum nonnullis, etiam carniuora cõprehendo, nec non venenata; quorum hæc nocitura non erãt, ſi peccatum abfuiſſet;
95. Et quæ ex putri materia ſolita. illa, ſibi victum prouidente Deo, ſpeciei cicurum non adlatura detrimẽtum, donec ſatis propagata. De his †, quæ ex putri materiâ naſci ſolent, veriſimilius arbitror, tunc etiam à Deo producta, verũ non ex putri, ſed cõmuni ceterorum materiâ; nam tunc nulla adhuc putre-

do

do erat,& à primâ creatione omnis abfuit corruptio. Vim tamen hâc 96.
peculiarem his infeuit, feu potiùs cùm hac imperfectione ea produ- Et hybrides,
xit, vt etiam ex putredine nafci poffent. Quoad † hybrides, quæ pa- quæ ex fpe-
rentes habent diuerfarum fpecierum, res problematica. inclino in af- ciej diuerfę.
firmatiuam nunc productas, cum Pererio & Martinengo; quos le- 97.
ge. *hunc p.2. tomi primi fub finem, illum lib.1. in Genef. v.24.* IVMENTA ET REPTILIA ET BESTIAS TERRÆ) rectè ver- Iumenta
tit nofter. Nam † *iumentorum* voce complexus eft, omnia domeftica quid noftro
feu mâfueta animalia maximè quæ mactari aut immolari folent (quo
pertinet Græcum κτῆνος παρὰ τὸ κτᾶν, vel fi immunda, faltem κτῆνος.
gramine & fegete vefcuntur, & funt pedibus ad gradiendum aptis, 98.
quæ dicuntur בהמה *Behemot.* *Reptilium* † nomine fignificat, quæ- Reptilia
cunque non funt greffilia, fed repentia vel faltitantia, quæ Hebræis quid.
רמש *Remefc. Beftias* † denique vocauit, quidquid animantium fuper-
erat, maximè ferarum, quæ nec nomine Reptilium, quia gradiun- 99. Beftiæ quid.
tur; nec nomine Iumentorum, quia manfueta non funt, & pleraque
immunda, carniuora, noxia; fatis erant expreffa Hebræis hæc com-
muni voce, חיה *haia*, fed Grçci propriè vertunt θηρία, nofter, vel
beftias terræ vt hîc, vel *beftias agri*; *Exo.23.11. fic fermè Eucher. Beda, Rupertus & Oleafter.*

VIDIT DEVS QVOD ESSET BONVM] quicquid eo VERS. 25.
die produxerat. Quod de pifcium benedictione † præcedenti die di- 100. Benedixe-
xerat; idem Moyfes voluit, de ceterorum animantium multiplicatio- ritne terre-
ne virtute à Deo inditâ, à nobis intelligi: fed quia ad operis totius co- ftribus.
lophoné, nempe productionem hominis feftinabat, breuitatis causâ, quod à prudenti lectore procliue erat colligi, duxit fibi non repetendum. Mox propter dignitatem hominis, cùm de illo fermo, repetet vers. 28. & ne in liberorum legitimâ procreatione vllum peccatum ineffe, cum hæreticis antiquis, fufpicio nafcatur. *fic S. Auguftin. lib.3. de Genef. ad litteram c.13.*

DE HOMINIS CREATIONE.

Sanctius his animal, mentifq; capacius altæ.
Deerat adhuc, & quod dominari in cetera poffet.

Hoc ergo animal præftantius fexto die † Deus creauit, hominem; VERS. 26.
& vt Principem vt in, omni ornatu, fuperllectile, feruitio, inftructam 101.
ornatamq; regiam, introduxit, in hunc mundum. *D. Ambrofium epift.* Cur homo
38. *ad Orontianum.* FACIAMVS] numero pluratiuo † myfte- vltimo loco creatus.
rium Sanctæ Trinitatis indicatur, quia non alloquitur Angelos, quo-
rum in creatione minifterio Deus nec eguit, nec vfus fuit, cõtra Pla- 102.
tonem, & Iudæos: fed alloquitur Filium & Sanctum Spiritum Pater, Myfteriũ S.
collegas potentiæ & diuinitatis fuæ coæquales, filio Dei dictum aiũt Trinitatis.
Apoftoli *lib.5. Conftitution. c.6. & lib.8. cap.12. apud Roman. Clementem*; item Spirituifancto, tradunt S. Bafilius & Theodoretus, & Cyrillus

lib.1.contra Julianum. Indicatur etiam operis, excellentia, quia Deus
quasi consultans & deliberans inducitur. *ita Rupertus hic lib. 2. cap. 1.*

Adam, quid significet.

103. HOMINEM] אדם *Adam*, hîc non est propriū vni homini, sed cō-
mune toti speciei nomen; & ponitur pro plurali. Nam Hebraicè se-
quitur verbum plurale, *præsint.* & v. seq. & cap. 5. 2. *masculum & fœmi-*

Hebraismus. Imago & similitudo, quid significet.

104. *nam creauit eos:* non simul, sed successiuè. IMAGINEM ET SI-
MILITVDINEM] idē quod Sap. 2. 24. *ad imaginem similitudinis,*
vterque Hebraismus, significat, imaginem, quoad rei natura fert, pro-
totypo simillimam atque verissimam, & quidem imaginem non de-
lineatam, sed essentialem, habemus enim צלם *Elem,* non תאר *Thoar*
tantùm, vt notat Moses Ægyptius *in more hanibulum.* Porro nihil hoc
loco diuersum significare *imaginem* à *similitudine*, patet, quia sacra
scriptura de hac re loquens promiscuè hisce vocabulis vtitur, aliquā-
do vtrumq; vocabulum coniungens vt hîc & Genes. 5. 3. de Sem, *ge-*
nuit ad imaginem & similitudinem suam: aliquando alterum solum po-
nit, Gen. 5. 1. *ad similitudinem Dei fecit illum.* Gene. 9. 6. *ad imaginē quip-*
pe Dei factus est homo. Coloss. 3. 10. de nouâ *creatura, qui renouatur magni-*
tionem. secundùm imaginem eius qui creauit illum: Sibyllinū oraculum,
ex propriâ imagine expressit, Εἰκὼν ἐξ ἰδίης ἀπομαξάμενος. Ce-

Imago est homo & secundū quid?

105. terum] totus quidem homo est imago Dei, sed non ratione cor-
poris, verùm ratione intellectus & voluntatis. Ideo hæc imago ve-
rè spiritualis est: eaque duplex † vna naturalis, & altera superna-
turalis. naturalis seu essentialis vocatur, quâ homo est animal intelle-

Imago Dei duplex in homine.

106. ctu & libero arbitrio pollens, qua dignitate gradum naturæ supre-
mum, in quo sunt mentes cælicæ, attingit. hæc imago cùm sit conna-
turalis homini, hominis peccato prorsus illi nequiuit adimi. nisi homo
esse desineret. Supernaturalis imago seu accidentalis, gratiæ & iusti-
ficationis, quæ demùm in gloriâ planè solidabitur perficieturq;, qua-
damtenus ab humani arbitrij quo ad amissionem libertate depende-
bat, quod eam reijcere & repudiare poterat, ideo per peccatum amit-
ti potest, sed per gratiam atque iustificationem iterum recipitur, &
sic restauratur, de hac enim secundâ imagine dictum illud Apostoli

Loca duo S. Pauli.

est, *d. v. 10.* & 2. ad Cor. 3. 18. *Nos verò omnes reuelata facie gloriam Dei
speculantes: in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatem,
tamquam à Domini spiritu.* Ephes. 4. 23. *Renouamini autem spiritu mentis
vestræ: & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est in iu-
stitia, & sanctitate veritatis.* hoc est sanctitate verâ, eodem Hebraismo.
Vnde etiam infertur intellectum, & liberum arbitrium non esse in
nobis imminutum vel debilitatum (multo minus amissum vel serui-
tuti mancipatum, vt volunt hæretici). debilitatùm inquam in ijs quæ
substantia eius exigebat, seu quoad nudam illam essentialem imagi-
nem; sed quoad effectum, vsum, & operationem, & vires suas exe-
rendas, vulneratum, & ornamentis quoque quæ originalis iustitia
præbebat, spoliatum fuisse. Multa enim potuissemus in statu innocen-
tiæ, quæ nunc non possumus: sed hoc contingit ratione huius secun-
dæ imaginis. Atquæ ita Patres intelligendi, quando de debilitato vel
imminu

imminuto libero arbitrio, aut de imaginis Dei in nobis necessariâ restauratione scribunt. NOSTRAM) non Angelorum, sed loquentis Patris, & aliarum Personarum quas alloquitur.

PRAESIT] sic etiam Tertullianus vertit. Hebraicè est. *præsint*, 107.
non enim hoc ad Adamum solum pertinet, sed ad Euam quoque: De dominio
mox vtriq; dicetur; *dominamini piscibus maris &c.* Noster in singula- hominis in creaturas.
ri, quia Latinis *homo*, vtrumq; sexum denotat. Sensus est; domet homo, & domitis dominetur, & ei cuncta animantia obtemperent, & ita factum. Nam in statu innocentiæ dominium hoc plenum & perfectum erat: post peccatum, factum imperfectius, & non sine sudore ac periculo, dominium tamen. ita *Nissenus orat. de homin. creatione, & Augustin. lib. 9. de Gene. ad lit. cap.* 14. Secundi huius imperfecti dominij testimonium est Gen. 9. 2. *& terror vester ac tremor sit super cuncta animalia terræ, & super omnes volucres cœli, cum vniuersis quæ mouentur super terrã: omnes pisces maris manui vestræ traditi sunt*] plura de hoc dominio habes Iacobi. 3. & ps. 8. v. 8. Musculus hæreticus hîc vitilitigatorem agit, cùm argutatur de differentiâ inter præesse & dominari.

MASCVLVM ET FEMINAM CREAVIT EOS] eodem VERS. XXVII.
nempe die. Primus formatus est Adam pater orbis terrarum, *Sap* 10. 1.
vt puto extra paradisum (iuxta Tostadum in campo prope Hebron, 108.
iuxta alios in agro Damasceno, quæ res incerta) vnde operâ Angeli Quo ordine
in Paradisum trãslatus, & eodẽ die Eua, in paradiso procreata de viri & loco primi parentes
costa. creatã in Paradiso Euam, auctores sunt grauissimi, SS. *Basilius* creati.
& Ambrosius. EOS] non dixit, *eum*; nequis primos homines androgynos fuisse somniet, cum Platone in *Symposio*.

CRESCITE ET MVLTIPLICAMINI.] Sententia est, Deum illis benedixisse, sicut & alijs animantibus, idq; hac ipsa formula † vtentem, *Crescite & multiplicamini &c.* explicui superius. v. 22. inde petite, & cauete, ne præceptũ esse, omnibus & singulis hominibus sancitum, hæreticis credatis: quos confutaui in Adagijs sacris, §. 3.

REPLETE] posteris nostris. TERRAM] orbem terrarum.

SVBIICITE EAM] habitationi vestræ, domitis aut pulsis feris, idoneam facite. DOMINAMINI] Hebræum ורדו *Vrdu* est misticotaton. Nã si formes à רדה *Radah*, significat dominamini, imperate: sin verò, à ירד *Iarad.* decidite seu descendite. Arcanus itaque sensus videtur, si præcepto meo parueritis, dominabimini illis; sin, dominio vestro excidetis, factum deplorat ps. 48. 15. *Homo cum in honore esset, non intellexit: comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis:* non iam dominator, sed æqualis, cui non nisi dolo vel vi grassanti parent, & sæpè ne sic quidem.

QVÆ MOVENTVR] sententia postulat vt hoc loco He- VERS. 28.
bræum הרומשת *Haromesceth* extendamus à reptibilibus ad saltitan- 109.
tia, & gradientia, fatente Vatablo, ideo sapienter à vulgato vox *mo-* Crescite & multiplic.
uentur latior posita. non est præceptum.

Quemadmodum Deus ad speciej conseruationem, sexus discrimen instituerat, & ad habitationem terram creauerat: ita nunc ad VERS. 2.

hominis alimentum, Paradisi herbas & fructus assignauit. Quoniam hæc in Paradiso post Euæ creationem dicta probatur ex particula, *Vobis*. nempe tibi, vxori, & liberis nascituris.

111. Ecce, affirmatiuum. ECCE] † non est admirantis particula, sed tantùm affirmantis, pro sanè, vtique frequens id Hebræis.

112. Præteritum pro præsenti, Hebraism. DEDI] pro † do. Hebraismus. HERBAM FERENTEM SEMEN] Tertullianus; *omne fœnum sementiuum*; † more Græco *fœnum*, pro qualibet herbâ vsurpans.

113. fœnum pro herba quauis. IN ESCAM] scio ambiguum, sed propendeo in communiorem sententiam, ante † diluuium mortales à carnibus se abstinuisse, non vllo peculiari mandato prohibente, sed nonnullâ religione, inde natâ quòd Deus vsum carnium nondum disertè concesserat, sicuti côcedet. *Genes. 9.2. Omne quod mouetur & viuit, erit vobis in cibum: quasi olera virentia tradidi vobis omnia. Excepto, quod carnem cum sanguine non comedetis.*]

114. Carniũ esus an ante diluuium.

115. In paradiso etiã arbores infrugiferæ. ET VNIVERSA LIGNA] videlicet pomifera. Nam reliquas arbore, in alios vsus, quàm cibi, dedit. Nam in Paradiso fuisse etiam arbores steriles, seu infructuosas vt sunt platani, cedri, abietes persuadet Ezechiel c.31.8. *Cedri non fuerunt altiores illo in Paradiso Dei, abietes non adæquauerunt summitatem eius, & platani non fuerunt æquæ frondibus illius: omne lignum Paradisi Dei, non est assimilatum illi & pulchritudini eius.*] ad amænitatem, & opacitatis voluptatem id requirebatur.

VERS. 30. IN QVIBVS EST ANIMA VIVENS) quæcumq; aliquo sensu sunt prædita, etiam solo tactu, vt quædam vilissima saxis adhærentia, aut in litus à mari eijci solita. *viuens* enim ad sensitiuam animam hîc restringitur, *vt* s̃. *v*. 20.

116. viuens de sensili.

VERS. 31. VALDE BONA] quia carent superlatiuo Hebræi, pro eo vtuntur hoc additamento nonnunquam. vidit ergo, quod essent optima: de singulis dixerat *Bona*: de omnibus cunctim, *valde bona*. Nam singulorum bonitas, particula quædam est vniuersæ bonitatis. His non pugnat, quod Apostolus ait, *creaturam subiacere vanitati*. Rom. 8. 20. & Sapiens, *omnia esse vanitatem*. Eccles. 1. in prin. Nam indicant tantum omnia obnoxia interitui & corruptioni: corruptio verò rei, quæ per se corruptibilis est, naturali bonitati & præstãtiæ non repugnat. Sufficit vt creaturæ bonæ sint, constare substantiâ suâ & accidentibus necessarijs. hoc omnes habebant, & præterea nulla erat, quæ naturâ suâ non esset apta vtilitatem aliquam hominibus adferre.

117. Superlatiuũ quo pacto indicent Hebræi.

118. Pulcræ & bonæ & vanitati subditæ. ET FACTVM EST VESPERE &c.] Sic (ait) transactus est dies sextus, & opificium mundi perfectum; in quo quæ nobis potissimum meditanda ad morum instructionem D. Bernardus suppeditat *sermo. 3. in Pentecostem*: ad fidei fidei verò doctrinam quinque colligit Philo *in fine suæ Cosmopeïæ*, quæ licet inde petatis.

CAP.

CAPVT SECVNDVM.

IGITVR perfecti ſunt cæli & terra, & 1.
omnis ornatus eorum. * Compleuítque
Deus die ſeptimo opus ſuũ quod fecerat: 2.
& requieuit die ſeptimo ab vniuerſo opere quod
patrarat. * Et benedixit diei ſeptimo; & ſanctifi- 3.
cauit illum: quia in ipſo ceſſauerat ab omni opere
ſuo quod creauit Deus, vt faceret. * Iſtæ ſunt ge- 4.
nerationes cæli & terræ, quando creata ſunt, in die
quo fecit Dominus Deus cælum & terram: * Et 5.
omne virgultum agri antequam oriretur in terra,
omnémque herbã regionis priuſquã germinaret:
non enim pluerat Dominus Deus ſuper terram, &
homo non erat qui operaretur terram: * Sed fons 6.
aſcendebat è terra, irrigans vniuerſam ſuperficiem
terræ. * Formauit igitur Dominus Deus hominem 7.
de limo terræ, & inſpirauit in faciem eius ſpiracu-
lum vitæ, & factus eſt homo in animam viuẽtem.
* Plantauerat autem Dominus Deus Paradiſum 8.
voluptatis à principio: in quo poſuit hominem
quem formauerat. * Produxítque Dominus Deus 9.
de humo omne lignũ pulchrum viſu, & ad veſcen-
dum ſuaue: lignum etiam vitæ in medio Paradiſi,
lignúmq; ſcientiæ boni & mali. * Et fluuius egre- 10.
diebatur de loco voluptatis ad irrigãdum Paradi-
ſum, qui inde diuiditur in quatuor capita.* Nomẽ 11.
vni Phiſon: ipſe eſt qui circuit omnem terrãm

12. Heuilath, vbi naſcitur aurum:* Et aurum terræ
illius optimum eſt:ibi inuenitur bdellium, & lapis
13. onychinus.* Et nomē fluuij ſecundi Gehon: ipſe
14. eſt qui circumit omnem terram Æthiopiæ.* Nomen
verò fluminis tertij, Tygris: ipſe vadit contra
15. Aſſyrios. Fluuius autē quartus, ipſe eſt Euphrates.*
Tulit ergo Dominus Deus hominē, & poſuit eum
in Paradiſo voluptatis, vt operaretur, & cuſtodiret
16. illum: * Præcepítq; ei, dicens: Ex omni ligno Pa-
17. radiſi comede: * De ligno autem ſcientiæ boni &
mali ne comedas: in quocumque enim die come-
18. deris ex eo, morte morieris. * Dixit quoque Do-
minus Deus: Non eſt bonum eſſe hominē ſolum:
19. faciamus ei adiutorium ſimile ſibi. * Formatis igi-
tur, Dominus Deus, de humo cunctis animátibus
terræ; & vniuerſis volatilibus cæli, adduxit ea ad
Adā, vt videret quid vocaret ea: omne enim quod
vocauit Adam animæ viuentis ipſum eſt nomen
20. eius. * Appellauítq; Adam nominibus ſuis cuncta
animantia, & vniuerſa volatilia cæli, & omnes be-
ſtias terræ: Adæ verò non inueniebatur adiutor
21. ſimilis eius: * Immiſit ergo Dominus Deus ſoporē
in Adam: cumq; obdormiſſet, tulit vnam de coſtis
22. eius, & repleuit carnem pro ea. * Et ædificauit Do-
minus Deus coſtam, quam tulerat de Adā, in mu-
23. lierem: & adduxit eam ad Adam.* Dixítque Adā:
Hoc nūc, os ex oſſibus meis, & caro de carne mea:
hæc vocabitur Virago, quoniam de viro ſumpta
24. eſt.* Quamobrem relinquet homo patrem ſuum,
& matrem, & adhærebit vxori ſuæ: & erunt duo in
25. carne vna. * Erat autem vterque nudus, Adam ſci-
licet & vxor eius: & non erubeſcebant.

ARGV

ARGVMENTVM.

Sabbatum sanctificatur. Eua producitur, & matrimonio iungitur. Adamo Paradisus (qui & describitur) colendus custodiendúsque traditur. Multa superiori capite breuiter narrata copiosius explicantur.

ASSERIT mundum suis partibus & supellectile abundè instructum & ornatum à Deo. CAELI.] De cælorum numero in Physica Sacra agendum: hoc tantum, nostrum promiscuè solere vocem Hebræam, eò quod sit numeri pluralis, & vim habeat singularis, modò in hoc, modò in illo numero vertere. LXX. hîc in singulari, vt noster cap. præced. vers. 1. qui sapienter: nam illic agebat, de empyreo solo, hîc de empyreo, & firmamẽto. In sacris enim litteris, quantum commemini, duorum (si tertium D. Pauli aërem addit) tantum cælorum mentio, illorum; quod est beatorum domicilium, & Dei sedes vocatur, & quod est siderum receptaculum seu theca, istud secundo die creatum ex aquis, illud primo & ex nihilo: & sic, nondum ex motus varietate numero maiore ab Astrologis deprehenso, veteres Theologi duos tantum esse cælos, mordicus tuebantur, & Chaldæos, qui tum Astrologi, reprehendebant: lege hîc in Cathena, Theodorum, Theodoretum, & Seuerianum: quos miror laudari hodie ab Eugubino, & qua solet audacia Scholasticis Theologis crimẽ fabulosæ traditionis idcirco impegisse. Sed aliàs de hoc, vt dixi, ex professo disceptabo. Nunc dico nostrum omnes cælos decem mobiles plurali numero, empyreo immobili coniunxisse.

VERS. 1.

1. Cæli quot in sacris litteris.

OMNIS ORNATVS] Angeli, & sidera. Hebræum צבא *Tzeba*, noster solet vertere, militiam, exercitum, virtutem, ornatum, eodem sensu: nihil enim ordinato exercitu est ornatius. Angeli ergo & astra, qui hic *ornatus cæli*, vocantur exercitus seu militia, 3. *Reg.* 22. 19. & *Luc.* 2. *vers.* 13. quia Deus Angelis militat contra peccatores: tum quia ad mandatũ Dei astra suis statis temporibus oriuntur, & occidunt, & Angeli ad omnem Dei iussionẽ sunt promptissimi: *Virtutes* verò, quia per ea Deus potentiam suam manifestat, *Psal.* 23. *vlt. Psal.* 32. 6. & 46. 10 & 67. 13. *Luc.* 21. 26. *Ornatus* denique quia summopere cælum exornant. Sic enim aëris ornatus, sunt aues; terræ, quadrupedes & bipedes, plantæ & arbores; maris & fluminum, cete, & omne genus piscium. *Plura pete ex Adagiis sacris*, §. 1.

2. Cæli ornatus, & exercitus, & militia idem.

VERS. 2.

DIE SEPTIMO] violenta est expositio D. August. Satis clarẽ ex ipsis verbis Moyseos patet mundũ non momentò simul, sed sex diebus integris successiuè conditũ: *sexto* scilicet die inclusiuẽ, sic intelligendi LXX. Septimo autẽ exclusiuè, sic Hebraica & noster capiẽda. Cœpit ergo mũdus condi, die, qui respõdeat nostro Dominico. *c. quod die dist.* 75. & toto die Veneris seu feria sexta opus Cosmopæium fuit perfectum: atque ita septimus dies, qui nobis Sabbati, quietẽ attulit.

3. Mundus successiuè creatus.

4. Conciliãtur LXX. & noster.

5. Dominico die mundus cœpit cõd

6. Locus Ioan. 5.17 à quo opere Deus cessarit.

OPVS SVVM] Gubernationis & cōseruationis opus, numquam Deus, nec omisit, nec intermisit. Ioan.5.17. *Pater meus vsque modo operatur, & ego operor.* Sed nunc dicitur quieuisse ab opere creationis nouarum specierum, perfectarum, & ex seipsis propagabilium: quod opus tunc facere instituit, ea quam voluit perfectione. Nam posset plures & perfectiores mundos cōdere. Quia non est abbreuiata manus eius, cui non est impossibile omne verbum.

7. Quiescere Dei

REQVIEVIT] nulla defatigatione, vt nos solemus, sed sola omissione operationis: confirmat Hebraismus.

8. Hebraism quiescere, pro tacere, & cessare.

Nam שבת *Scabath,* significat etiā desinere, & cessare, & requies cessationem nudam. Isai.1.16. *Quiescite agere perversè.* cap.2.22. *quiescite ab homine cuius spiritus in naribus eius est.* c.14.4. *cessauit exactor, quieuit tributum* desiit exigi. Apocal.4.8. *requiem non habebant die ac nocte dicentia*: numquam desinebant clamare: hinc quando de verbis mentio, transfertur ad silere & silentium, vt ostendam alibi.

9. Patrare.

QVOD PATRARAT] omnino perfecerat: apud prophanos ad obscœnam significationem ab obscœnis translatum. Hæc vox addita, denotat de quo loquatur opere.

VERS. 3.

10. Sabbati institutio.

BENEDIXIT] laudauit, & approbauit: *sic Philo, in Cosmop.* SANCTIFICAVIT] diuino cultui segregauit, seu dedicauit. (*ita Chrysost. hic*) sensus ergo: Deus inditum à se nomen feriæ septimæ; nempè Sabbatum; approbauit, & exemplo quietis suæ, venerabile reddidit, & inuiolabili præcepto seruari statuit. Sabbatum ergo Deus selegit ad specialem suum cultum; & postea Iudæis præcepit, (*Exod.* 20.10.) hoc die ab omni opere seruili abstinere, & diem hunc, in suæ quietis memoriam, & de creationis beneficio gratiarum actionem, celebrare.

11. Quo pacto commutata.

Quod præceptum, † si cultum Deo tribuendum aliquo simpliciter tempore spectes, morale est, nec sublatum: si verò ad illius præcisè diei cerimoniam attendas, tempore gratiæ sublatum. Nam pro Sabbato illo, Dominicus dies colendus prisco Ecclesiæ ritu sancitus; qui memoria nouæ & melioris creationis parui mūdi, qui est homo.

12. Hebraism perfecti præteriti pro imperfect.

QVOD CREAVIT DEVS VT FACERET] Hebraismus primus, *creauit* pro creauerat. Secundus, † *vt facere*: pro faciēdo. Tertiò *creauerat faciendo* habet vim repetitionis, creando fecit, seu faciendo creauit, vt alibi *iurando iurauit, numerando numerauit, percutiendo percussit*; qua geminatione duo solēt denotari.

13. Itē præteriti pro gerundio.

Primò studium, diligentia & affectus in faciendo, quasi diceret, quod studiosè libentérque faciendo creauit. Sicut Psal.39.vers.9. *Vt facerem voluntatem tuam, Deus volui.* Hoc est cupienter desideraui exequi quicquid iuberes.

14. Repetitio eiusdē verbi, quid notet Hebræis. Locus Psal. 39 9.

Secundò, quod consectarium est, ipsius operis perfectio, vt intelligamus per omnia hoc Hexaëmeron opus perfectum & consummatum exstitisse. *Alia de repetitionibus hisce, vide in Adag.* §.2. & 16. Denique versio LXX. confirmat primùm illud, & etiam secundum. Nam cum ait *incœpit facere*, & rei molem, & affectum architecti indicat. Præterea (quod aliàs ostendam) incœptione ipsa operis consummatio denotatur: nam quod incipit Deus, vtique perficit: quia nihil est, quod eius resistere queat voluntati.

Sequitur

Sequitur epilogus omnium narratorum. GENERATIONES) creationes. Sequitur, quando creata sunt, quasi dicat, cælum & terram, quo diximus modo, Deus creauit. LXX. *hic est liber generationis*, hoc est summa seu narratio rerum creatarum, & quo ordine creatæ. Sic Matth. 1. in prin. (vbi plura) *Liber generationis* IESV. INDIE) toto sex dierum spacio: *sic Beda.* DOMINVS DEVS) hucusque solummodo vocauit Deum אלהים *Elohim*: nunc, toto opere perfecto, addit nomen perfectissimum, & vt indicet Deum omnis vitæ & essentiæ authorem, nominat nomine Tetragrammato, deducto à radice היה *Haia*, fuit; quod communiter etiam orthodoxi hodie IEHOVA pronunciant, alij HEIIE, alij pronunciari posse negant, alij id saltem non decere asserunt: *de quo nos tractatu de Dei nominibus.* VERS. 4. 15. Liber generationis. 16. Iehoua, nûc primò positum.

Hic vers. à præcedenti dependet, & initio (*sic Vatablus*) subaudiendum & in die quo fecit Dominus omne *virgultum*, hoc est omne arbustum & arborem: vtrumque significatur Hebræo שיח *Siach*, imo & herbæ: sed quod sequitur ostendit nostrum rectè restrinxisse. Græci latiùs, χλωρὸν, omne viride seu luteum. VERS. 5. Virgultum quid.

ANTEQVAM ORIRETVR) more scilicet naturali ex seminis vi, sicut post peccatum nunc fit. Vult † enim significare primam illam productionem virgultorum & herbarum, non esse ascribendam naturali virtuti, sed omnipotentiæ Dei: probat, quia cùm post hominis peccatum videamus omnes plantas & arbutea, nasci cæli solique beneficio, multa etiam non sine hominis culturâ & industriâ: id de tertio illo die productis suspicandum non esse, quoniam illo die (de hoc nunc agitur) nec homo erat, qui sereret aut plantaret, nec quæ iam sata vel plantata rigaret, vlla erat pluuiæ beneficentia. 18. Prinæ plantæ Deo soli non solo aut cælo debitæ.

PLVERAT] Hebraicè, *nondum pluere fecerat Dominus.* Sic solet Sacra pagina Deũ significare *pluuiũ & imbricitorẽ*, quæ falsò falso suo Ioui gentiles epitheta largiti. Exod. 11. 14. *dabit* (Deus) *pluuiam terræ vestræ temporaneam & serotinam, vt colligatis frumentum, & vinum, & oleum, fænumque, &c.* & 28. 12. *aperiet Dominus thesaurum suum optimum, cælum, vt tribuat pluuiam terræ tuæ.* Ierem. 5. 24. *Metuamus Dominum Deum nostrum, qui dat nobis pluuiam, &c.* 19. Pluuiarum author & dator Deus.

SED FONS) SED, alij *nubem*, vt Chaldæus; alij *Nebulam* vertunt; alij *vaporem*, quod recentioribus maximè arridet. LXX. πηγὴ, vt noster, & Nicolaus Papa *epist. ad Michaël. Imper.* censet singulare positum pro plurali, *fontes*, quod ante placuerat Philoni. Omnia conciliantur nullo negotio: quia plures vapores, fontes dici possunt; & quia omnes in vnum quasi conglobati ascendebant, *fons*; item quia ad † irrigandam terram fontis vices obibant; sed quia vapor nebulosus in morem nubis condensatus erat, ideo & *nebula*, & *nubes* quoque, & *vapor*. Nam vaporem vi suâ Sol è terrâ sursùm attrahebat & leuabat, & vapor postea noctis frigore spissatus in nubem rorulentam cogebatur, denique præ graui humore resolutus in terram guttatim decidebat, & superficiem penetrabat, donec Deus terræ pluuias cœpit elargiri. Primos mundi creati dies sudos esse decuit, non nubilos aut 20. Fons pro vaporis nube. איד seu אד Conciliatæ versiones. 21. Terra quo pacto ante pluuias de cælo irrigata.

nebuloſos: nec tamen par erat humorem congruum, quo foueren- tur, herbis vel plantis nouellis deeſſe.

22. Aſcendere de terra.

Ascenderat e terra) *aſcendere de terrâ* ſimpliciter, non de- ſignato nomine terræ, ſignificat in ſacra Scriptura de paruo principio valdè creſcere, & latè diffundi, atque ita terræ ſuperficiem vbique irrigare: ſed aſcendere de terra N. vel N, ſignificat proficiſci in aliam, quæ ſitu magis edita, *docet Franc. Ribera in Oſe. cap. 1.*

Vers. 7.

23. Cur repetat de homine ordiens à materiâ Theologicę cauſæ hominis, formalis, finalis.

Redit Moyſes καθ' ἐπανάληψιν, vt ait Theodoretus, ad opus ſextæ diei, vt hominis creationem luculentiùs explicet. Et ne ſuperbiat homo de theologicis illis & nobilibus cauſſis ſui, nempè formali, quæ eſt anima rationalis Dei imagine inſignita; & finali, quæ eſt, vt quod pote, Deo aſſimiletur, & animantibus ſublunaribus dominetur. Ideo nunc cauſas aliàs viliores memorat, & phyſicas planè, pro materiâ terræ limum; pro formâ, flatum ſeu ſpiraculum; pro fine, vt quem- admodum bruta quoque viuunt, ipſe viuat.

Phyſicæ verò { Materialis, Formalis, & finalis.

Formavit igitvr) hoc eſt iam ante formauerat: nam *vaf* hoc loco non ſolum copulat, ſed etiam deſignat. Sicut s. cap. 1. 9. *Dixit verò Deus*: formare poſitum pro *plaſmare*. Sic Iob. 10. v. 8. *manus tuæ fecerunt me, & plaſmauerunt me totum in circuitu*. Hebræum יצר *Itzer*, & Græcum ἔπλασεν, propriè ad figulinam pertinent: & ſolet ſa- cra Scriptura Deum figulo, hominem argillæ comparare, lege Iere- miæ cap. 18. à v. 2.

Hominem) ipſum corpus. Synecdoche, nam anima non eſt de terrâ ſumpta, ſed à Deo creando infuſa.

24. Deſignatiuum.

25. Homo plaſma Deus figulus.

26. Homo pro corpore.

27. Cur corpus de terra, & quidem de limo.

Conciliatæ verſiones.

Locus Iob. 10. 9.

Locus 4. Eſdr 3. 4.

De limo terræ) duo hîc notanda. Primò licet humanum corpus ceteris quoque elementis conſtet, tamen hoc loco prædo- minantium duntaxat fieri mentionem, quæ ſunt aqua & terra, vt do- cent grauitas deorſùm vergens, & cadaueris in hæc duo proximare- ſolutio. Secundò Hebr. עפר *Ghophor* ſignificare minutum & vilem puluiſculum: ſed quia puluis aridus inidoneus eſt ad plaſmandum: ideo noſter, poſt Tertullianum vertit *limum*; vt intelligamus Deum de terrâ puluerem ſumſiſſe (ſic L X X.) & poſtea illud, addito opi- mo liquore (vt explicat Tertullianus) in limum & quaſi argillam coagulaſſe: & demum ita, in morem luteæ ſtatuæ, hominem figu- raſſe, indicat hoc noſtra verſio. Sed & Iob d. c. 10. v. 9. *Memento quæſo quod ſicut lutum feceris me.* Et Sapient. 7. 1. Adam vocatur πρωτόπλαστος καὶ γηγενὴς, primoplaſmatus & terrigena, *de terrâ* quoque *terrenus* dicitur à D. Paulo 1. Cor. 15. 47. Denique cum vltimâ diſpoſitione, infudit ſuo plaſmati creando, & creauit infundendo ipſam animam. Sic intelligendus ſcriptor apocryphus, ſed pereruditus & vetuſtus. 4. Eſdr. 3. 4. *Dediſti Adam corpus mortuum: Sed & ipſum figmentum ma- nuum tuarum erat, & inſufflaſti in eum ſpiritum vitæ, & factus eſt viuens coram te.* vocat corpus mortuum, quod numquam vixerat, ſed adhuc, abſente prima corporis organici formâ, inamime. Sanè corpus tem- pore ante animam cæptum condi non tamen planè perfectum; Satis

ex ſerie

ex serie textûs nostri colligitur, & sanior sententia videtur. *Lege P ere-rium lib. 4. in Gen. vers. 7. & 8. Disputat. quæst. 4.*

Et inspiravit] *insufflauit* vertit D. Ciprian. & interpres Esdræ, meliùs quàm Tertullian. *afflauit*. Non igitur anima fuit educta ex materiâ, sed ab extrinseco à Deo infusa; qui, non vt partem substantiæ suæ; (vetus hæc hæresis) sed, vt effectum quendam omnipotentiæ suæ, de nihilo in homine illam creauit. 27. Anima immaterialis & infusa.

In faciem eius] Hebræum אפי *Aphoi, nares* & faciem significat, vt fatetur Eugubinus: Aqu. & Symmachus illud amplexi, μυκτῆρας. L X X. & noster, quoniam aduertebant si *nares* vertas, hoc ambiguum fore, an de animâ, an de nudâ respiratione dictum; sicut nonnulli exponunt illud Isaiæ 2. 22. *cuius spiritus in naribus eius*: vel sanè *nares* synecdochicè pro toto corpore poni, illi πρόσωπον; noster aptissimè *faciem* vertit. Tum quòd Latinis sæpè *facies* pro toto corporis habitu sumatur, vt docui meis in Tragædiam: tum quia, si malis strictè illam sumere, ob sensus in eâ vigentes clarissimè in eadem se vitales operationes exerunt. Indicium quoque vitæ reciprocatione anhelitûs per nares, quæ faciei portio, deprehenditur. Hæc autem respiratio præsentis animæ, & nondum digressæ, certissimum signum est. Et solet sacra Scriptura ei membro aut sensui spiritum ascribere, quo exercendus est, aut in quo se prodit: ita Ezech. 3. 1. volumen ei proponitur non oculis inspiciendum, sed deglutiendum ore; quia legationis munus ore & linguâ obeundum. 28. LXX. & noster defenduntur, cur non *nares*, sed *faciem* reddant.

Spiracvlvm vitae] sic vocat † animam rationalem, non quatenùs intelligens est: sed quatenus vegetabilis est, & homini flatum vitæ indicem tribuit: hinc anima † Latinè quasi ἄνεμος, ventus: Græcè ψυχὴ παρὰ τὸ ψυχάζειν quod respirãdo refrigeremur; Hebraicè *Nephesc à Naphasc* refrigerauit; & נשמה *Nessomoh*, halitus visibilis, & רוח *Ruach* ventus siue spiritus inuisibilis, priora duo nomina Hebræa tantum indicant signa & effectus quosdam animæ, posterius magis ad spiritualem eius essentiam referendum. 29. Cur anima homines spiraculum seu flatus. 30. Animæ etymon, item ψυχῆς, & נפש.

Dicit itaque Spiracvlvm vitae] pro spiritu † vitali & animante, vt tenent S. Hieronym. *epist. de erroribus Ioannis Herosolymita.* & D. August. *lib. 12. de Ciuita. Dei cap. 13.* spiritum seu auram vitalem vocat Sybylla lib. 8. ζωαρκέα πνοιήν. Pro *vitæ*, Hebraicè est Vitarvm, primò quia hac phrasi indicant excellentiam vitæ quam tribuit, & multiplicem spiraculi huius potestatem, sicut infra v. 9. *lignum vitæ* vocatur Hebraicè *lignum vitarum*. Secundò quia rationalis anima, eadem est sensitiua & vegetatiua, & ita largitur homini quasi triplicem vitam, plantarum, brutorum, & angelorum. 31. Cur Spiraculum vitæ, seu vitarum cur.

Et Factvs est] ויהי *Veiehi*, factus fuit. Notãda vis particulæ *ve* seu & multiplex, vt multis conatur ostendere Martinus Martinius author Hypotiposeων: cuius dicta examinabo (Deo dante) *in Apparatu, tractat. de idiotismis.* 32. Particulæ ו seu & multiplex potestas.

Factvs est in animam viventem] Hebraismus, pro factus est animal viuens: cæpit se posse mouere, sentire, & vitæ opera exercere 33. Fieri in animam viuentem.

exercere, vt ſolent animantia. Sic videtur explicare D. Paulus, cùm opponit hanc animam viuentem Adami, gratiæ ſeu ſpiritui viuificanti Saluatoris noſtri 1. Cor. 15.45. *Factus eſt primus homo Adam in animam viuentem, nouiſſimus Adam in ſpiritum viuificantem.* Vnde patet primò verſionem noſtram approbari à D. Paullo, & non rectè Chaldæum exponere *animam loquentem:* quod proprium animæ intellectualis. Secundò cauendum ab expoſitione B. Philaſtrij *in Catalo. hæreticor. cap.* 99 qui hoc ſpiraculum putat eſſe Spiritum ſanctum, quod refellit D. Auguſtin. *lib.* 13. *de Ciuitat. Dei cap.* 24. Significat ſpirabilem, ab intrinſeco, Sibylla vocat ἔμπνοον ἔργον.

VERS. 8.

34. Hebraiſmus vnius præteriti pro altero.

Quæ ſequuntur vſque ad verſ. 15. pertinent ad opus tertiæ diei. ideo ne referas ad VI. diem vertit noſter, *plantauerat*. Solent Hebræi † perfecto præterito imperfectum & pluſquam perfectum ſignificare: habes exempla in Pagnino *lib.* 3. *inſtitut. cap.* 12. & Martin. Martines *lib.* 5. *hypotypos. cap.* 3.

35. Plantare quid.

PLANTAVERAT] germinare iuſſerat, vt explicat ſtatim: aliàs ſignificat formare ſeu producere.

36. *Sheden*, quid

PARADISVM] de cuius ſitu poſtea. VOLVPTATIS] Nomen עדן *Sheden* † aliquandò eſt proprium loci, ſed tunc non arbitror ſumi pro Paradiſo terreſtri, verùm pro alio quopiam fertili & amœno in Meſopotamiâ loco, & ſic intelligo tres locos ſequentes. 4. Reg. 19. 12. *Et filios Eden, qui erant in Thelaſſar.* Iſai. 37.12. eadem verba repetuntur. Ezech. 27.23. *Haran & Chene, & Eden negociatores tui.* Aliquando eſt nomen appellatiuum, ſignificans voluptatem ſeu delicias; id hoc loco ſecutus Symmachum noſter interpres amplectitur, neque halucinatur vt garriunt Luther & Caluinus: ipſe Vatablus vertit *hortos delicatiſſimos*, & Pellicanus apoſtaſiâ & hæreſi ſectator Lutheri, vertit *in deliciis*. Sibylla, *paradiſum ambroſium* vocat lib. 1.

37. *Mikedem*, quid.

Conciliatio vulgatæ cũ LXX.

A PRINCIPIO] idem Caluinus cornu fæniculario contra noſtrum interpretem arietat, quod non retulerit potiùs ad terræ plagam Orientalem. Sed valde diſſentit à Caluo fraterculus eius Muſculus, & mauult cum noſtro ad tempus referri: quia nõ eſt Hebraicè בקדם *Bekedem in Oriente*, ſed מקדם *Mikedem* ab anteriore ſeu priore tempore. Sed ſinamus iſtos Cadmigenas mutuò ſe conficere. Aquila olim tranſtulit quo modo noſter: nec diſſentit Symmach. qui ἐκ πρώτης *à principio*; nec Theodot. qui ἐν πρώτοις *in primis*. Si velis conciliare LXX. cum noſtro, potes dicere noſtrum de principio plagæ ſeu loci locutum.

38. Oriens primum habitatus, & claratus à Sole

Nam LXX. vt & Ioſeph. Lactantius, Suidas eos ſecuti vertunt κατ᾽ ἀνατολάς *ad Orientem*. Ferunt † Orientis plagam primò habitatam, primam quoque Solis iubare illuſtratam; & Paradiſum in Orientis plagâ fuiſſe † longè probabilius eſt. *Orientis* dico, non

39. Paradiſus in Oriente.

40. Oriẽs quomodo ſumatur in S. S.

abſolutè, ſed reſpectu terræ promiſſionis. Sic enim Orientalem plagam † ſolet ſacra Scriptura ſumere. Gen. 25. 6. *Separauit illos à filio ſuo Iſaac dum adhuc viueret ipſe, ad plagam Orientalem.* & 29.1. *Profectus ergo Iacob venit in terram Orientalem.* & clarè patet, quia qui Numer. 23. verſ. 7. dicitur veniſſe *de montibus Orientis*, is Deuteron. 23. 4. ſcribitur

veniſſe

veniſſe ex *Meſopotamiâ*.cauſa eſt,quia Meſopotamia Iudææ eſt Orien-talis. Muſculi argumento reſpondetur prępoſitiones has variè acci-pi & confundi.Si tamen magis arridet *In principio* referre ad tempus, per me licet.dum tamen ad tertium diem protendas non ad primum tantum, & dum fugias ab auctore lib.4.Eſdr. 3. *6*. qui expoſuit,*ante terram plantatum*;quod & abſurdum,& erroneum hodie cenſetur.

Et ad vescendvm]copula iſta hoc loco nō copulat,ſed diſiun- Vers 9.
git. ſignificat enim Paradiſi arbores vel amænas tantùm ad adſpe- 41.
ctum & oculorum voluptatem, (vt ſolent infrugiferæ multæ) vel Et pro vel.
etiam fructuoſas,& eſui ſuaues fuiſſe.ſic omne genus complectitur.

Lignvm vitæ] hoc eſt arbor vitalis ſeu viuifica. ſic dicitur non 42.
quòd dumtaxat ſymbolum eſſet,ſeu ſignum vitæ Adamo conceſſæ Lignū vitæ
à Deo,vt in Hęreticâ Cathenâ Geneſeos quidam Petrus Artopæus nugatur;malitioſè,vt vel ſtramineum hinc argumentum contra Sa-cramentorum ex opere operato efficacitatem petat:ſed dicta *lignum vitæ*, quia efficaciter & re ipſâ poterat comedentis vitam diutiſſimè prorogare, & interea ſanum ac validum ſine morbis hominem præ-ſtare,naturali quadam vi diuino munere inſitâ & conceſſâ. *Sed plura de hac re pete à Pererio noſtro hîc lib.3.* & Franciſco Valeſio *Sacræ phi-loſoph.cap.6.*

In medio] inter alias Paradiſi arbores eminens. Hebraiſmus eſt, 43.
† quo dicitur *in medio eſſe*,quod inter alia magis eximium.Gen.23.10. In medio eſſe,Hebraiſ.
Habitabat autem Ephron in medio filiorū Heth.3.Reg.11.20.in Hebræo, Locus
ſecundum quoſdam.Nam illic poteſt ſimpliciter accipi pro inter, vt 3.Reg.11.20.
noſter illic reddidit.Certum eſt hîc medium Mathematicè capi non poſſe.Nam tale medium duas arbores non capit.

Scientiæ]non cuiuſuis rei,ſed boni & mali]quod comeden- 44.
ti de fructu eius tribuebat ſcientiam diſcernendi inter bonum & ma- Lignū ſciē-
lum. *Sic Tharg. Hieroſolymitan.* Quod per προλήψιν dictum. Nam tiæ boni &
nomen hoc illi non fuit ſtatim atque productum fuit, ſed poſtmo- mali, vnde
dùm ab euentu inditum. (*ſequor D.Auguſtin.lib.*14.*de Ciuit. Dei c.*17. dictum.
& communem Scholaſticorum ſententiam. Vt enim pomum comedit Adam,bonum obedientiæ cognouit quod amiſit; & malum quoque cognouit inobedientię,in quod peccando incurrit.*Ita Thargum Chal-daicum & videtur id velle Nemeſius lib.de Naturâ hominis cap.*1. Calui- 45.
nus hęreticus, relatus à diſcipulo eius Marlorato, cenſuit ſcientiam Scientia hęc
hîc in malam partem accipi,vt ſic etiam huius mali auctorem faceret boni & mali
Deum:ſed malè. Nam ipſum noſſe diſcernere inter bonum & malū, res optima.
non malis, ſed optimis annumerandum eſt. Si hęc ſcientia mala fo-ret,non illa Emmanueli noſtro Ieſu tribueretur.*Iſai.*7.15.Quid verò 46.
denotetur hac phraſi adagiali, Scire bonvm & malvm, refer- Scire bonū
uetur *in Tractatum de ſacris Adagiis §.quincto*.Cuius verò ſpeciei hęc &malū quid
arbor fuerit non liquet.Multi ex verbis ſponſi Cant. 8. 5. *Sub arbore* remiſſiuè.
malo ſuſcitaui te;putant fuiſſe eius pomi matrem, quod vulgò malum 47.
ſtrictè vocamus *vn Mançano*,Hiſpan.Sed hoc nomē Macrobius do- Cuius ſpe-
cet etiam ficui conuenire:& de ficulneâ potiùs crediderim Theodo- ciei arbor
ſcientię boni & mali.

 reto,

reto,Procopio,& Moyſi Cephę filio,cuius de Paradiſo liber accuratus teritur multorũ manu.hoc ſanè Goropius non inaccuratè probauit.Hic verò planè εἰκελόνειρος eſt vanus & ſomnio ſimilis Eraſm.Marbachius hęreticus,qui ſcribit hautdubiè in Paradiſo plures fuiſſe arbores vitę,& plures arbores ſcientię boni maliq́.ſomniauit in Bromio Parnaſſo.pugnat cum contextu ſacrę Scripturę cùm totâ vetuſtate, cum ſuis oraculis Luthero & Caluino.Iuuat aliquando hęc hominum ſuperborum deliramenta adſcribere,vt appareat nihil ſani, ne quoad hiſtoriam quidem & Grammaticam, in qua ſe iactant eorum commentariis contineri.

48. Hæreticorũ commentarij commẽtis ſcatent.

VERS.10. FLVVIVS] in magna ſententiarum varietate tutiſſimum reor Patrum plurium veſtigiis inſiſtere;quàm cum recentioribus, inter quos hęreticus etiam Caluinus & mancipium eius ſuperciliosum Ios. Scaliger,in libris de emendat.temp.pro duobus de quattuor fluuiis,duas tantùm ex Tigridis & Euphratis confluge foſſas accipere, quod fuit etiã ab Illuſtriſſ. Cardinale & Archiepiſcopo Capuano, Rob.Bellarmino confutatum *lib.de gratia primi hominis cap.*12.Igitur D.Auguſtinus *lib.*8.*de Gene.ad litt.cap.*7.Theodoret.*hîc q.*28.& Rupertus *hic lib.* 2.*cap.*24.Paradiſum ſitum verſus Orientem loco aliquo mortalibus incognito,& ibi adhuc quoad eſſentiam (non quoad ornatum, quem olim habuit)ſupereſſe:& in hoc paradiſo verè exſtitiſſe fluuium,quatuor horum maximorum amnium genitorem, quantumuis iſti nunc in longè diſſitis regionibus diuerſis cernantur locis ſcaturire. id enim contigiſſe potuit,quia poſt multos & longos annorum terrarumque tractus,ſe alicubi ſub terram abdiderint (vt de Alphæo, Arethuſa, & Hiſpano Ana legimus)& poſt,iis locis emerſerint, vbi nunc fontes habere creduntur. Abſorbuerit ergo tellus hanc eorum originem & poſtea diuiſim effuderit.

49. Fluuij quatuor,nõ duo ex his foſſę ſeu elicia.

50. Paradiſi ſitus.

EGREDIEBATVR]natus in editione paradiſi loco,inde defluens illũ totũ irrigabat;& delapſus extra paradiſum,in quatuor flumina velut in brachia ſe diffundebat. DE LOCO VOLVPTATIS]iterum capit EDEN vt appellatiuum ſignificãs locum amęniſſimum, & per excellentiam denotans paradiſum vnde Adam eiectus, vt ſup. v. 8. AD IRRIGANDVM] vt irrigaret vel exundando vt Nilus ſolet, vel per varios ſinus & amfractus ſe intorquens vt Meander, vel pér meatus occultos tellurem humectans vt ſolent amnes plerique. INDE]poſt exitum'è paradiſo. QVATVOR CAPITA] fluuios terrę præcipuos, vel etiam in quatuor fontes, ſeu initia fluuiorum. vtrumque patitur vox Hebr.& Græca.

51. Eden quid.

52. Paradiſus quo modo irrigabatur.

VERS. 11. PHISON] de his fluuiis filius Sirach.ita;*Qui implet quaſi Phiſon ſapientiã,& ſicut Tigris in diebus nouorũ:Qui adimplet quaſi Euphrates ſenſum:qui multiplicat quaſi Iordanis in tempore meſſis. Qui mittit diſciplinam ſicut lucẽ,& aſſiſtens quaſi Gehon in die vindemiæ.* Eccl. 23.35.vbi † vides Gehon,& Phiſon, non vt elicia,ſed vt magnos fluuios memorari, & ab Euphrate ac Tigri ſeparari,non minus quàm Iordanem.Nec veriſimile foſſas illas recentiorum Moyſis tẽpore exſtitiſſe. Magno conſenſu

53. Phiſon & Gehon fluuij non foſſæ manuductæ.

ſenſu Ioſephus, Auguſtinus, Epiphanius, & D. Hieronymus & alij tradunt, *Phiſon* eſſe fluuium Indiæ maximũ, qui & Ganges: non dictũ tamen crediderim Philoni ἀπὸ τῆ φείδεσθαι à parcendo ſeu ſeruando: ſed à פוש *Phos* creſcere & multiplicari, vnde פישון *Phiſon* ab aquarũ multitudine quia Plinio teſte augetur amnibus vigintiquinque. *Gehon.* ijdẽ † Patres contendunt eſſe Nilum, qui vindemiæ peractæ tẽpore aquis exũdet *d. cap. 23. v. 36.* Philo exponit pectus ſeu cornupetam; prius melius eſt nam גחון *Gachon* ventrem ſignificat. Non obſtat quod *Nili* nomen in ſacra Scriptura ſit שיחר *Scichor.* Nam vbi nos habemus, *In aquis multis ſemen Nili.* Eſai 23.3. Hebraicè eſt *Scichor*, vt & Ierem. 2.18. in illis noſtris *quod tibi vis in viâ Ægypti, vt bibas aquam turbidam.* Nã diuerſa vni fluuio nomina indi, docent Padus qui & Eridanus, & Danubius qui etiam Iſter. Dicitur ergo GEHON quaſi venter ſordibus lutoq; plenus; & SICHOR quaſi ater niger ac turbidus, vnde & Melas dictus de quo alias. Sanè veteres Iudæos his recentioribus millecuplo doctiores cenſuiſſe GEHON eſſe Nilum, vel inde conſtat, quod d. loco Ieremiæ vbi Hebraicè eſt Scichor, ipſi reddunt γεών. Ægypti ergo fluuium eſſe cenſuerunt: & quem alium, quam *Nilum*? Abiſſini adhuc hodie Nilum vocant, *Guion*, teſte Fran. Aluarez hiſtor. Æthiopicæ cap. 122. Quo ergo pacto ſi de Nilo ſermo, qui Ægypti fluuius vocari ſolet, hîc dicitur *Æthiopiæ*? meâ ſententia, vt originem & fontem Nili nobis Moyſes indicaret, ignotum planè gentilibus Hiſtoricis & Geographis, vt oſtẽdi breuiter olim *in Notis ad Cl. Claudianum.* conſtat hodie Itinerariis Luſitanorum fontem Nili in Æthiopiâ, cui pretioſus Ioannes imperat, haut longè à montibus Lunæ, è lacu quodam emergere. Igitur idem Nilus Æthiopię in qua naſcitur & longè decurrit; & Ægypti quoque per quam in mare tendit, fluuius eſt. Quod verò longè hodie diſtet origo Nili, à fonte Euphratis & Tigris, nihil obſtare iam oſtenſum. Minus obſtant cetera Pererij contra communem hanc Patrum ſententiam argumenta: cui aſſentior dum refellit Abnezram & Steuchum putãtes agi de Gihone, Hieroſolymis vicino fonte. tam ille Gihon noſter Gehon, quam viburnum eſt cupreſſus.

54\. Ganges, vnde Phiſon dictus.

contra Philon. lib. 1. allegor.

55\. Nilus idẽ qui Gehon.

56\. Nilus cur flumen Æthiophię.

HEVILATH] nomen *Heuilath* in ſacra Scriptura Polyſymon eſt: †. aliquando ſignificat Getuliam Africæ, dictam ab vno filiorum Chuz *de quo Geneſ.* 10. 7. aliquando regionem vicinam Suſianæ & PERSIDI, iacentem inter Aſſyriam & Palęſtinam, oppoſitam Sur. Geneſ. 25. 18. de Iſmaele; *Habitauit autem ab Heuila vſque Sur, quæ reſpicit Ægyptum introëuntibus Aſſyrios.* 1. Reg. 15. 7. *percuſſitque Saul Amalec ab Heuila, donec venias ad Sur, quæ eſt è regione Ægypti.* hanc cenſeo dictam ab Heuila filio Iectam, *de quo Geneſ.* 10. 28. hoc verò loco ſuſpicor ſignificare regionem aliquam Indię quam totam circumdet Ganges, & ad quam ex huius Heuila Iectamij poſteris aliqui commigrarint, quemadmodum & Ophir fratris eius poſteri, Indiæ regiones Ophir denominarunt, *vt docent Ioſephus in lib. antiquita.* 8. *& D. Hieronymus epiſt. ad Marcellam & alia ad Principiam.* Negat vir doctus

57\. Heuilath quid & vbi.

certis hæc argumentis colligi:quaſi verò ipſe demonſtret,de illis ſuis foſſis nouis,quas ego quod Nouatorum ſint odi, amo hæc fæcunda flumina quę patres omnes approbarunt,nec amo ab his recedere niſi conuincāt argumenta ipſius nonne leuidenſia? EVILATH: mitem, placidam ſeu propitiā exponit Philo τὴν δ᾽ μέν ϗ πραεῖαν. ſed ad Græcū nomen alluſit quaſi foret compoſitum ex ἐυ & ἴλεων. Hebræū potiùs deduxerim à חול *Chol*, arenâ, quod propter eiectiones Gangis à quo perluitur ſit arenoſa: ſeu vt poſtea rectè Philo, dicta quaſi parturiens, quod voci Hebrææ conſentaneum.

VERS. 12. OPTIMVM] quia Hebræi carent ſuperlatiuis, noſter ad ſenſum vertit LXX. vt erat Hebraicè, *bonum*.

58. BDELIVM] LXX. vertunt *carbunculum*. Hebraicè eſt בדלח *Bedolah*,

Bdeliū quid. quod quid ſignificet,† tam incertum mihi, quàm certa & vera eſt Oleaſtri Regula Rabbinos in ſignificationibus animalium, plantarum, arborum, & lapidum nihil certi vel comperti habere. Puto LXX. ἄνθρακα generaliter pro quouis ſplendoris igniti lapide vel gummi ſumpſiſſe, non verò de carbunculo ſeu pyropo propriè dicto, qui ſanguinei coloris eſt. Nam Num. 11. v. 7. verterūt *cryſtallum*, quod aquei coloris: fortaſſis etiam latè vtentes voce cryſtalli, pro omni humore aqueo incruſtato, ſeu indurato, vt etiam vniones ſeu margarita & gummi induratum cōprehendant. Quo confirmatur ſententia RR. Haghaon, Sahadię, & Aueneſræ, qui BEDOLACH exponunt margaritum probabiliter. nam Moyſes d. v. 7. illud dixit colore ſimile fuiſſe MAN, & rotunditate quantitatéque quale coriandrū: quæ quadrant vnionibus ſeu perlis noſtris, quarum ad Gangem copia, ad illas recentiorum foſſas inopia eſt. Scio *Bdelium* & arborem & gummi arboris vocari lib. 12. hiſtor. Natura. c. 9. qui conſentire Plinio videtur Ioſeph. lib. 3. antiqu. c. 1. ſed neſcio an Hebræis illa בדלח *bedolah* vocata: nec opinor deduci à radice בדל B*adal*, hoc eſt diuidere, & quaſi attenuare, vt ſignificet lapidem politum & attenuatum, donec argenti nitorem referat, poſſet quis ſuſpicari, ex Zachar. 4. 10. vbi meminit lapidis ſimilis ſtanno, האבן הבדיל *Haeben habbedil*, ſtanni ſanè color perſimilis argento, & vnionibus. mihi quidem BEDIL & BEDOLAH, ſi diuerſa, ad eamdem radicem referenda videntur; & D. Hieronymus, ad vocis Hebrææ ſimilitudinem potiùs, quam ad arborem illam Plinianam attendiſſe.

59. ONYCHINVS] שהם *Scoam*, LXX. hîc praſynum hoc eſt lapidē more porri virentem; ſed in Exodo *ſmaragdum*, qui eſt ipſe viridis, vertūt.

Onyx, & Onychinus lapis. Ioſephus *Sardonycham*, quę mixta candori rubet. Hieronymus hîc & Exo. 25. 7. *Onychinum*, ſed Iob. 18. 16. *Sardonichon* vocat, illic Ioſephū ſecutus, hîc vero Aqui. Symmachum & Theodotion. de Onyce, qui vnguis humani colorem refert Plinius lib. 37. cap. 6. Haghaon dicit SCOAM eſſe candidum purum putum: prudentiùs Abenezra qui fatetur ignorari quid ſiet. Quę apud authores de his lapidibus SCOAM tradita ſciri poſſunt inuenies à Pinedâ noſtro periti incluſoris modo, in pretioſam dactylothecam inſerta: doctiſſi. dico commentar. in Iobi c. 28. v. 16. à nu. 15.

ÆTHIO

Aethiopiae] propriè dictæ, quæ vocatur Occidentalis; ad Vers.13.
distinctionem Madianitidis quæ Chananeæ vicina. In illa est origo 60.
Nili,vt dixi.Porrò *circumit*,non significat ambire more circuli, sed Æthiopia duplex.
per Mæandros quosdam eam perlabi, non recto prorsus cursu,quod 61.
verum,& est phrasis S.S. quando vult significare aliquem peragrasse Circuire,
regionem,vt dicat circuiuisse.loca multa sunt,quædam dabo,℣. vers. pro pera-
12.de Gange,*circuit omnem terram Heuilath* perfluit,non verò insulam grare.
facit.& de Ioseph ℣. 41. 46. *circuiuit omnes regiones Aegypti*, hoc est
perlustrauit.2. Paralip.17. 9. *circuibant cunctas vrbes Israel*. Matthæus
23.15.*circuitis mare & aridam*.Hebræ.11.7.*circuierunt in melotis*.

Flvminis tertii] sunt ergo quatuor flumina, cùm sequatur Vers.14.
Fluuius autem quartus:nam sicut Tigris & Euphrates,sic etiam Gehon
& Phison fluuij expressè vocantur: quemadmodum etiam isti duo
illis duobus exæquantur à Iesu filio Sirach *Sapientiæ suæ c.*23. *à nu.*35. 62.
cuius verba adscripsimus.Porro *Tigris*(malim scribere,quã *Tygris*) iã Tigris vnde
vel ipse nomen à celeritate indidit feræ, vel fera ipsi.Sanè Hebræam dictus.
vocem חדקל *Chidekel* significare velocem vt sagittam nonnulli
aiunt.de Euphrate plura dicenda suo loco.

Quæ sequuntur vsque ad finem capitis ad opus sextæ diej spectãt: nisi hoc quod sequitur de præcepto spectet ad Sabbati diem.

Posvit evm]extra Paradisũ creauerat;& vt colligitur ex v.23.c. 3.postea transtulit in eũ,vnde & eiecit denique.Sed ad quid trãstulit?

Vt operaretvr] vt iucundè & per modum recreationis eum colens,nec fatigaretur,nec ocio labasceret. *Sic fermè Chrysost. hom.*14. *& Augustin. lib.*8. *de Genesi ad litt.*

Item vt Cvstodiret illvm]à feris,quæ extra paradisum erant. (*iuxta SS.Basilium & Augustin.*) Si quæ animalia erant in paradiso,vt verisimile,vt caueret ne culta protererẽt aut vastarent, Illvm]hor-
tum.nam Hebraicè est affixum fœmininum, respondens voculæ גן Vers.16.
gan, quæ generis illius.

Præcepitqve] Nota primò † hyperbaton, sic explicandum: 63. Hyperbatõ.
Præcepit ei Deus,dicens de ligno scientiæ boni & mali ne comedas, 64.
de omni autem alio Paradisi ligno comede. Nota.2.verbum *præce-* Præceptum
pit solummodò pertinere ad lignum scientiæ boni & mali,& vnicum Adæ datum
hîc esse præceptum,idq. negatiuum: quod verò de ceteris arboribus explicatur. 65
additur,nudã esse permissionem. (*asserunt DD.Basilius & Chrysostom.* Idiotismus
*& fusè demonstrat,Tostadus in.*13.*c.Genes.q.*206.*cum sequent.*)vt ex hoc vocis repe-
pateat contra ciborum delectum frustrà hinc hæreticos argumentari. titæ. Vers.17.

Comede] Hebraicè † אכל תאכל *Ocol Tocol*, *comedens comedas*. 66
LXX.*esu edes*.significat idiotismus dari liberam & securam quando- Hebraism.
cumq; & quomodocumq; vescendi illis facultatem. lignum pro fructu Metonym.

De ligno] de fructu arboris.† ℣.c.3.17.*comedisti de ligno*. sic 4.
Reg.18.31.Hebraicè habes,*comedite vir ficũ suã & vir vineã suam*. Vbi 67
noster explicat,*comedet vnusquisque de vinea sua, & de ficu sua*. Vnde Regula no-
†potes colligere canonẽ,quẽ in suâ versione noster vulgatus,secutus stri interpre
morem LXX.seniorum, sapientissimè solitus obseruare: Nempe cũ- tis in vertendo.

dem Hebraiſmum vno loco retinere, & alio loco explicare, vt hoc pacto poſſit lector & ſenſum aſſequi, & idiotiſmum addiſcere. Mille exempla paſſim toto opere obuia futura.

68. Enallage numeri.

69. Præceptum hoc an ſoli Adamo, an ſimul ſuæ dictum.

70. Canon pro conciliandis LXX. & vulgato.

Ne comedas] Enallage ſingularis pro plurali. † Nam præceptum hoc datum ſimul Euæ, vt colligitur infer. ca. 3. 3. *præcepit nobis Deus ne comederemus*, ait Eua: & euentus declarauit, vt pœnam, ſic præceptum commune fuiſſe. Sanè LXX. vertunt in plurali, *ne comedatis*, & *morte moriemini*. Qua ex † re & ſimilibus paſſim occurrentibus, videor mihi canonem colligere conciliandi LXX. & vulgati verſiones, vt vna ſit alteri pro commẽtario. Et idcirco Deum permiſiſſe, quin & prouidiſſe, vt non eodem ſemper modo verterent: ſed vnus ad ſenſum, alij ad verbum redderent. Sic enim neq; proprietas Hebraiſmi, neque ſenſus vllam iacturam patitur. Probabilis itaq; eſt ſententia B. Gregorij lib. 35. in Iob cap. 10. Euam iam tum natam fuiſſe: quare quod eius productio poſtea narretur, id fieri per recapitulationem eorum quæ antè facta fuerant. Oſtendit autem Tertullian. *lib. aduers. Iudæos cap. 2.* hanc fuiſſe primordialem legem, quaſi matricem omnium præceptorum legis poſtea per Moyſem latæ.

71. Dies pro momento.

72. Hebraiſmus *morte mori*, quid ſignif.

In quocumque] † quocunque momento ſeu tempore.

Morte morieris] Notandum volunt quidam recentiores, hunc † Hebraiſmum, quo moriendi vocabulum ſic iteratur, non eſſe pleonaſmum, ſed valdè energeticum, cum inſeritur præceptis. cùm enim res morte ſancitur ſine hac repetitione, tum eſſe nudam comminationem, quaſi ferendæ (vt aiunt) ſententiæ, & legiſlatorem ſibi reſeruare poteſtatem necis cùm libebit inferendæ, vt Leuit. 22. 9. *Cuſtodiant præcepta mea, vt non ſubiaceant peccato, & moriantur in ſanctuario cùm polluerint illud.* quod polluerũt, qui non occiſi? Sed quando vox geminatur, eſſe quaſi latæ ſẽtẽtiæ pœnam, non ſemper in inſtanti, ſed certò & infallibiliter mortis inferendæ. Sic Salomon minatur Semei 3. Reg. 2. 36. in Hebræo, *ſcias quod moriendo morieris, Mot Tomot*, vbi noſter, *ſcito te interficiendum*, certò & infallibiliter, & vt ait 1. Reg. 14. 39. *abſque retractatione morietur:* & quia latam à ſe legem volebat ſeruari, hac mente mox idem Saul ait vers. 44. *hæc faciat mihi Deus, & hæc addat, quia morte morieris Ionatha.* Vide Adag. noſtra §. 2. Senſus ergo hoc loco eſt: fietis obnoxij certæ moriendi neceſſitati; à qua lege liberi eratis futuri, ſi non peccaſſetis comedendo. hoc indicauit Symmachus vertens θνητὸς ἔσῃ *mortales eritis*. didicere id ex Sacris litteris etiam poëtæ, vt ille qui cecinit.

73. Mortis neceſſitas quæ hîc ſancita.

Tunc macies & mala febrium
Terris incubuit cohors.
Remótique priùs tarda neceſſitas
Lethi, corripuit gradum.

74. In ſtatu innocentiæ an homo moriturus.

In † ſtatu innocentiæ, naturæ lege mortalis erat, nunquam tamen moriturus fuiſſet, ſi non peccaſſet: quoniam eſu ligni vitæ, eo vel ſemel guſtato, vt quidam volunt, vel vt alij ſæpius & ſubinde ſumpto, vitam propagare potuiſſet: quod indicat ſatis, clarè cap. 3. v. 22. Deus ipſe di

ipse dicens; *ne sumat forte de ligno vitæ, & comedat, & viuat in æternum.* poterat ergo in æternum viuere si sumpsisset, & comedisset: quę est D. Irenæi & aliorum Patrum sententia, quos refert & sequitur noster Bellarminus *lib. de gratiâ primi hominis cap.* 18. *& sequenti.* 19. *respondet obiectionibus.* Poterat ergo quoad corpus hominem fructus iste immortalem facere. Hîc autem mors † corporis directè sancitur. (*Sic contra Pelagium docuit D. Augustin. lib.* 1. *de peccat. meritis & remiss. c.* 2.) nihilominùs consequenter & indirectè mortem etiam animi significari, quæ per peccatum incurrenda, fateor, *cum S. Ambrosio lib. de Paradiso, c.* 9. *S. Augustino lib.* 13. *de Ciuita. Dei cap.* 12. *& D. Gregor. lib.* 5. *ep.* 14. Atque ita diuersimodè Primi parentes peccãdo mortem incurrerũt: quoad corpus secundũ necessitatẽ mortui, quia necessariò erãt idcircò morituri, quoad animã statim actu mortui fuerũt. *Sic B. Felix Papa ad Petrũ Antiochenũ habes in quinctâ Synodo Constantinopolitanâ.* 75. Mors quæ hîc sancita.

DIXIT] Sexto die positum pro dixerat. NON EST BONVM] non est aptum, congruum, conueniens, vt genus humanum propagetur, & hoc animal sociale vitam iucundè transigat. Nam BONVM † istud ex Apostolicâ doctrinâ ad liberorũ susceptionẽ, & consequendum benedictionis illius, *crescite & multiplicamini,* finem, restringi debere docuit Clemens *Roman. lib.* 6. *constitt. Apostolicar. c.* 27. post multiplicatum verò satis genus humanum, iam laude digni cęlibes & spirituales spadones. *Matth.* 19. 12. 1. *Cor.* 7. 18. *Qua de re plura in Adag. Sacris* §. 3. VERS. 18. 76. Quo pacto non sit bonũ homini care re vxore, cõtra hæreticos.

HOMINEM] hunc Adam. Nam Hebraicè additur articulus ה.

ADIVTORIVM SIMILE SIBI] Chaldeus explicat; † *sustentaculum quod sit penes eum,* quod sit ad manum, vt ab eo adiuuetur & subleuetur, eique per omnia velut ἀντίστιχον καὶ ἀντίστροφον correspondeat, & congruat, ad morem tabularum contrapositarum & agglutinatarum. hoc indicat Hebræum כנגדו *Kenegdo,* positum pro eo quod noster, *simile sibi,* & compositũ est ex particulâ similitudinis כ. & verbo *Neged,* contra vel ex aduerso. LXX. eodem sensu *adiutorem secundum eum,* adiutorium intellige primò quoad procreationem, deinde quoad ceteras vitę necessitates. Sed, vah! quàm vitio nostro sępè hoc adiutorium (vt delicię bonorum, Lipsius meus, dicere solitus) in molestiam vertit. SIBI] Hebraismus frequens, pro ei. 77. Vxor quale adiutorium. 78. Lipsij dictũ verũ & falsum.

DE HVMO] *min-hoadomoh, à terra:* hoc est † super terrâ, ne putes ex terrâ creatas aues. Vel, istud, *de humo,* solummodò referendum est ad proximum, bestiam scilicet agri, non etiam ad aues. *vide sup. cap.* 1. 20. 38. VOLATILIBVS] nempe *formatis,* sed ex aquis. 79. VERS. 19. Aues ex aquis creatę.

ADDVXIT] insito † illis occulto quodam motu ad hoc, quo spontè accederent, & subiectionem suam quodammodo profiterentur: vel adducta Angelorum ministerio, bina & bina ab Adamo nominanda. masculũ & fœminam adductos probabile est, vt ipse quoque sibi fœminam speciej suę ad propagationem opus esse intelligeret. 80. Animalia quomodo ad Adam adducta.

VOCARET EA] quod nomen singulis imponeret à cunctis hominibus, vsque ad turrim Babel & labij confusionem, vsurpandum. 81. Adã nominã singulis quæ imposuerit, & quã apta.

 Nam

Nam Hebræam linguam, quæ omnium prima, diuinitus à Deo acceperat, & eâ fuit vſus in hac nomenclaturâ, ante (opinior Euæ productionem.

81. Nominum impoſitione quid Deus intenderit.

81. IPSVM EST NONEN EIVS]ſingulorum naturæ conuenientia nomina indidit: ita vt quod illis proprium erat & peculiare ſpeciei, id ipſo nomine exprimeretur. *Euſebius lib. 11. præparat. Euangel. cap* 4. Hac † nominũ impoſitione non ſolùm Deus voluit Adæ ſapientiam oſtẽdere: ſed dominij quoque in animantia traditi vſum atque poſſeſſionem:

81. Nomina ſeruis mutabãtur.

81. ſolebant enim ſeruis nomina commutari, Pharao vertit Ioſephi nomen, *& vocauit eum lingua Ægyptiaca Saluatorem mundi*, Genes. 41.45. & in captiuitate Babylonicâ. *impoſuit eis præpoſitus Eunuchorum nomina; Danieli, Baltaſſar: Ananiæ, Sidrach: & Azariæ, Abdenago. Dan.* 1.7. Sed & CHRISTVS, vt Dominus, hoc more nomina ſuis, Petro Cephæ, Zebedej filijs Boanerges, indidit. *Philo lib. de mundi opificio & Patrum multi hæc obſeruarunt, quorum verba inuenies apud Martinum Martines lib. 2. hypotyp. cap.* 1.

VERS. 20.

83. Piſcibus & ex putri natis materia non indidit Adam nomina.

83. CVNCTA ANIMANTIA] præter piſces, qui † adduci extra aquam in contrarium elementum, ſine miraculo, non potuerunt: erant etiam, & ſunt, ab hominum commercio remoti. Sed nec adducta, quę ex putri materiâ naſci ſolent, propter eorum imperfectionem: ſi verba conſideras, nullis horum Adamus nomen impoſuit: ſed piſcibus homines, vt illos capere cœperunt & comedere: alijs iſtis, vt ſuis temporibus exſtitere.

ADÆ VERO] q. d. cunctis diligenter perpenſis, nullum animal inueniebatur aptũ vel dignum, cum quo vitæ communionem Adam inſtitueret. quare huic indigentiæ fuit à Deo proſpiciendum.

84. Hebraiſmus actiuũ pro imperſonali ſeu paſſiuo.

84. NON INVENIEBATVR] Sępenumerò Hebręi † tertiã perſonã paſſiuorum ſeu imperſonale, exprimunt voce actiuã, vt hoc loco habes מצא *Maza inuenit* pro *inueniebatur*, & Iſai. 9. 6. ויקרא *Veiquera*, & *vocabit* pro *vocabitur*, nec locus ibi mendoſus eſt. *Vide Steuchum Coſmopeiæ fo.* 69.

VERS. 21.

85. Locus Iſai. 9.6.

85. IMMISIT ; ſoporauit, † vt de adiutorio illi proſpiceret, nec tamen ad apertionem lateris Adam exhorreſceret, néve dolorem de coſtę exemptione & ſuppletione ſentiret. *ſic Epiphan. contra hæreſim* 48. *& Chryſoſt. hic hom.* 15.

86. Adamo cur ſuper immiſſus.

86. SOPOREM] תרדמה *Thardhemoh*, hîc & infra 15. v. 12. vbi etiam noſter *ſoporẽ* dicit *irruiſſe*; & Ionę. 1. 5. vbi noſter, *dormiebat ſopore graui*. propriè ſignificat grauem & adeo profundum ſomnum, vt lethargo ſit ſimilis, & quaſi rapiat hominem in extaſim. Symmachuș vertit καρὸν, quod morbi genus: Aquila καταφορὰν, quaſi deſcenſum ſeu totius vigilię lapſum. Meliùs ſenſu LXX. ἔκστασιν; qua voce abuſus Tertullianus lib. de animâ cap. 21. *amentiam* vocans, ſed explicuit cap. 45. *quaſi amentiam*, propter viſiones imaginum quę ſomno adiunctę: verùm mihi non videtur aſſecutus mentem LXX. interpretum: qui non verterunt *exſtatim*, propter vanas rerum imagines quæ ſomniantibus ſe offerunt: verùm vt indicarent ſopori coniunctam fuiſ

Tertullianus explicatus.

ctam fuisse mentis supra se eleuationem prophetico illustratam lumine (vt bene *D. Epiphanius contra hæres. 85.*) adeò vt Adami mens tum eo soporato & à corporis ac sensuum functionibus soluta fuerit, & ita diuinitus clarata, vt videret mentis oculis, costam sibi eximi, & corpus suppleri, & ex costâ mulierem formari, & insuper mysterium eo facto significatum probè intelligeret. hoc indicant verba Adæ. ĩ.v.23. 88. Sopor Adami cum reuelatione coniunctus.

89. Costa ex qua Eua formata qualis. Tvlit vnam de costis eivs] non superfluam vel † supernumerariam aliquam, sed vnam de requisitis ad indiuidui integritatem. Etenim verè ex Adamo Eua producta, non quatenùs ille erat homo, sed quatenus iste homo, & Euæ maritus futurus. Quoniã sic ex Adami osse dicitur os Eua, sicut ex eius carne caro vocatur. videlicet ex duobus indiuiduis quasi vnum futuri, & sicut in vnâ carne duo, sic etiam in vno osse duo. Scito etiam contra Rabbinos recentiores צלע *çalagh* propriè significare costam, & non nisi metaphoricè pro latere capi, eo quòd latus sedes costarũ: hinc vlteriùs extensa translatio fuit, ad trabes & latera ædificiorum. atque ita conciliandi † Patres idem diuersis verbis explicantes, vt S. Ignatius *epist. 3.* dicens creatam ex latere Adæ, D. Cyrillus *lib. 3. contra Iulian.* dicens creatam ex particula, & D. Martialis *epist. ad Tolosanos cap. 9.* scribens formatam ex costâ.

90. צלע quid.

91. Conciliati Patres de formatione Euæ.

92. Costa redditur Adamo, sed alia. Replevit Carnem] costam non sine carne abstulerat, † nunc etiam carnem reponit non sine costâ: sic carne & costâ nouis hians illud vulnus lateris clausit & continuauit: quæ post quosdam veteres Catarini sententia est, animo meo optima. Sed cur potiùs ex latere, quàm ex capite? vt significaretur Ecclesia nascitura ex latere Saluatoris in cruce dormiẽtis. Assumpta autem ex viro potiùs quàm aliunde: tum vt constet eiusdem illam esse speciei & naturæ: tum vt doceamur quantum par sit esse coniugum amorem, & quàm sanctum & indissolubile matrimonij vinculum futurum.

93. Eua cur ex latere creata

94. Cur creata ex viro.

Ædificavit] Hebræis Bono, significat ædificare, † & liberos gignere, eò quod liberi sint quasi quoddam domus (id est familiæ) complementum. *de quo plura dicentur cap. 16. 2.* Vers. 22.

95. בנא, & ędificare pro liberos gignere.

Costam In Mvlierem] addidit † Deus costæ; quam exemerat Adamo, cum carne illi adhærente; aëris circumstantis, & aquæ, & terræ quantum opus erat: & hæc elementaris materia fortassis in Euæ membra corpusque immediatè fuit mutata (potuit certè): adhuc tamen dicitur Eua formata ex Costâ, quia materia hæc elementaris, etsi maior; dumtaxat fuit quædam accessio ad costam; quæ præcipua materia Dei destinatione.

96. Euæ materia vnde producta.

Addvxit eam] ipsemet Deus, vt paranymphus, viro coniugem in matrimonium obtulit, quam in paradiso creauerat loco ab Adamo dormiente non multum distante.

Dixit] visa muliere vt mysterio intellecto, admirabundus exclamauit. Vers. 23.

Hoc Nvnc os] q. d. apage à me animantia prius adducta:

non placent, non congruunt mihi: quia ſpecie diſſimilia, & prono vertice in terram vergentia,& rationis expertia. hæc mihi ſimillima

97. Os de oſſe, & caro de carne Hebraiſmus.

eſt,particeps rationis,conſilij,ſermonis; denique carnis† & oſſis mei portio. Video nunc mihi à Deo conceſſum,ſingulari priuilegio, coniugem ex me natam accipere: vt poſteri intelligant ex quàm arctæ coniunctionis origine matrimonij vinculum ducatur. Ex hoc Adami

98. Conſanguinei caro & os vocantur Hebraiſm.

dicto nata phraſis Hebrea, qua conſanguinei *caro* & *os* appellantur; de qua lege Adaq. ſacra §. 4. Latini dicerent *ſanguis meus,viſcera mea.*

NVNC] hac vice:ex Hebreo. VOCABITVR VIRAGO] ſubſtan-

99. Nomina in variis linguis mulieris ex viri nomine ductis.

tiam habet à me,nomen etiam accipiat. D.Hieronymus hîc notat etymologiam hanc etiam Grecè noua voce inuenta à Symmacho (alij tribuunt Aquile) ſeruatam, qui ἐκ τ̃ ἀνδρὸς fecerit ἡ ἄνδρεις. hanc vocem vtpote nondum receptam LXX. non agnouerunt, ideo prorſus ab etymo exciderunt, vertentes γυνὴ, cui quid commune cum ἀνὴρ?

Diodorus Tarſenſis notatus.

Vidit Diodorus Tarſenſis,ſed dum ipſe conatur meliùs, & vult Hebraicè haberi ἄνθρωπον,grauius allucinatur. Noſter; *viraginem*; vertit

Vir,vira.

non habitâ ratione ſignificationis tantum,ſed etiam etimi. Nam virago dicitur animi virilis mulier, & à *viro virago*. Quare Steuchus potuit cenſoriâ hîc virgulâ abſtinere. Feſtus tradidit fœminas *viras* vo-

Man mannim.

catas, potuit itaque(niſi quod vox obſoleta,ſicut & *puera*) reddi, *vocabitur vira* &c.ſic Teuthones noſtri à voce *Man*,deducunt *Mannim*

Hombræ hembra.

& Hiſpani,de hombre formant *hembrâ*, iiſdem conſonantibus. He-

lepida alluſio ethymi nominis.

brei ab איש *Iſc*,faciunt אישה *Iſſca*.de qua voce lepidè luſit Abraham

ISSCA

Efre F. ſcribit in voce אישה contineri nomen contractum Dei יה,qui autor coniugij:& quamdiu hoc nomen duarum litterarum in coniugio manet(manere autem quamdiu Deum coniuges timent, & mutuùm amant(tamdiu nuptiis Deum adeſſe & benedicere: ſi verò inuicem oderint,& Dei obliuiſcantur,tum illud nomen coniuges abiicere,ſaltem mutilare, nam ex איש tollere Iod, & ex אישה tollere cum Iod etiam He;atque ita vtrimque dumtaxat relinqui אש & אש *Eſc & Eſc*,hoc eſt ignem & ignem:hîc ignem rixarum & aſſidue moleſtie,in alterâ vitâ ignem eternum. Veriſſimè & ſapientiſſimè,nec duxi omittendum.

VERS.24. QVAMOBREM] quidã volunt hanc legem ab ipſo Adamo hîc

100. Indiſſolubilitas matrimonij hîc à Deo ſancita.

ſanciri:crediderim à Moyſe nunc introduci† Deum loquentem, qui dicta protoplaſti confirmet, & ex iis legem matrimonij eliciens,decreto ſuo ſanciat.quia CHRISTVS Matth.19.5. diſertè hæc verba tribuit Deo,& hæc eſt ſententia D. Hieronymi & Theodoreti in illud Malachiæ,*quia Dominus teſtificatus eſt inter te & vxorem pubertatis tuæ quam tu deſpexiſti,& hæc particeps tua,& vxor fœderis tui.* Malach. 2. 14. fœdus vocat hanc legem *à Deo* latam: ſed eam clariùs explicauit

Locus Mat. 19 5.

CHRISTVS loco citato: *Non legiſtis,quia qui fecit hominem ab initio maſculum & fæminam fecit eos? & dixit: Propter hoc dimittet homo patrem* &c. Senſus eſt idem qui noſtri loci, nam quod Moyſes, *Quamobrem*; CHRISTVS *propter hoc*; ſenſus(inquam)eſt:cùm Deus primam

con

coniugem ex viri sui corpore formauit, & nō nisi vnā formauit; satis hoc ipso indicauit, nullam colligationem humanæ necessitudinis vel affectuum, cum matrimonij vinculo & nexu esse cōferendam: & posteros Adami & Heuæ semper memores esse debere primorū coniugum; vt quamuis ipsi ex inuicem non essent nati sicut illi primi; recordarentur tamen illos primos ideo sic natos, vt ostenderent etiam sequentium coniugum inuiolabilem esse debere societatem, & dilectionem maximam. Proinde hanc coniugij legem Deum sanciuisse, (*Sic Hierony. & Theodoret. in Osee cap.* 1.) vt, si res exigat, coniux coniugis causâ patrem & matrem deserere teneatur. (*vide Rupert. hîc libr.* 3. *capit.* 36.) Verumtamen sapienter & verè hoc explicat B. Thomas. 2.2. *quæst.* 26. *ar.* 11. *ad.* 1. istud intelligendum de cohabitatione & vitæ consortio. Nam in pari casu famis, vel alterius huiusmodi necessitatis, potiùs esse patri & matri subueniendū. Et satis perspicuè ad hoc præceptum alludens auctor lib. 3. Esdræ cap. 4. v. 20. hæc ad cohabitationem retulit: *Homo patrem suum relinquit, qui enutriit illum, & suam regionem, & ad mulierem se coniungit. Et cum muliere remittit animam, et neque patrem meminit, neque matrem, neque regionem.*] Ex supra dictis patet perfidia Caluini, qui hæc vult interiici tātùm à Moyse, vt à Doctore: ne conuincatur contra Dei legem repudia & matrimonij dissolutionem ex quauis causâ suis sectatoribus permisisse: refellit hanc hæresim Bellarminus *lib.* 1. *de matrimonio cap.* 15. *et* 16. Et splendidè Musculus mentitur, dum quod suæ synagogæ est, id Catholicæ Ecclesiæ impingit,

101. Pater & mater quo casu vxori præponendi.

102. Hæretici soluunt matrimonia quoad vinculū.

ADHÆREBIT VXORI] LXX. προσκολληθήσεται, quod† Tertullianus benè reddit, *conglutinabitur.* Hebræum דבר *Dakar* denotat arctissimam adhæsionem: sic noster sumit vocem adhærēdi apud Matthęum d. v. 5. & Ruth. 1. 14. *Ruth adhæsit socrui suæ*, vt numquam ab eâ recessura. Mysterium horum verborū de nuptiis CHRISTI & Ecclesiæ Paulus explicuit: *Ephes.* 5. *à. vers.* 24.

103. דבר seu adhærere vxori quid.

DVO IN CARNE VNA] voculam *duo* Hebraicè hodie non esse cōstat. dubium est mihi, an olim fuerit, fuisse & erasam à Iudęis vult Leo Castrius in Apolog. lib. 3. ceteri malunt non fuisse olim, sed rectè id LXX. ad sententię plenitudinem adiecisse, & ideo ex LXX. id citasse CHRISTVM Dominū d. v. 5. & Mar. 10. 8. & Paulum d. cap. 5. v. 31. & nostrum quoque interpretē hîc retinuisse. Propendeo in Castrij sententiam excidisse ex Hebręo Iudęorum oscitantiâ. Deinde LXX. habent, *in carnem vnam*, eodem sensu quo noster, *esse in carne vnâ.* hoc est secundum nonnullos erunt sicut vna caro. Sicut Hebręum ל sumitur Abdię. 18. v. vbi Hebraicè, *sicut stipula*, noster, *erunt stipula*, scilicet combustione. sicut stipula comburentur: ita hic, *in vnam carnem*, erunt sicut *vna* caro tunc subaudiendum indiuisibiles, sicut enim vna caro, non potest diuidi, & vna caro manere. Sic non potest coniux à coniuge separari, eo ipso quod sit vna caro effectus cum coniuge: vnitati namque diuisio repugnat, sed pręstat non exponere per

104. An olim Hebraicè fuerit duo.

notam ſimilitudinis:ſed identitatis,vt ſignificet,erunt vna caro, quia vxoris caro eſt caro viri, & viri caro,eſt caro vxoris. Non ſunt ergo duo,ſed vna caro, vt CHRISTVS met expoſuit,d.v.5. & Marci 10.8. Notat Tertullian.*Exortat ad caſtitatem c.*5.his verbis Poligamiam refutari; à qua Lutherus non abhorrebat, ſed Ochinus eam & facto & doctrinâ profeſſus.Refellit Bellarminus d.lib.1.cap.10.

VERS. XXV. 105. Protoplaſti ſoli nudi, poſteri nequaquam.

VTERQVE NVDVS] Iſidorus Clarius putat eis pro veſtimento diuinam quamdam gloriã fuiſſe, cuiuſmodi & in reſurrectione futura] ſed hoc gratis fingitur. Non indigebant veſtium tegmine cùm nullis extrinſecis incommodis eſſent obnoxij. Neque id pudori ducebant, qui legi mentis legem aliam contrariam in membris non ſentiebant. cur puderet,vbi nihil quod refrenandum, vel dedeceret? conſcij poſtea malitiæ, texerunt internæ concupiſcentiæ membra proditricia. *Lege D.Auguſtin.lib.2.de Gen.ad litt.cap.*1.*de veſtitus origine* Tertullian. *de Pallio cap.*3.Ex hoc loco duo collige,verum non eſſe quod in Politico Plato & poëtæ hanc nuditatem ad omnes aurei ſæculi homines extendunt. Secundò refelli væſaniam † Anabaptiſtarum illorum,qui in Batauiâ Adamitæ.nam nudus Adam in ſolo ſtatu innocentiæ:olim ſimiles re ac nomine hæreticos refutauit S.Epiphanius *lib.*2. *contra hæreſ.* 52.

106. Adamitæ hæretici.

CAPVT

CAPVT TERTIVM.

SED & ſerpens erat callidior cunctis ani- 1.
mantibus terræ, quæ fecerat Dominus
Deus. Qui dixit ad mulierẽ:Cur præcepit
vobis Deus vt non comederetis de omni ligno pa-
radiſi? * Cui reſpondit mulier:De fructu lignorum, 2.
quæ ſunt in paradiſo, veſcimur:*de fructu verò li- 3.
gni, quod eſt in medio paradiſi, præcepit nobis
Deus ne comederemus:& ne tangeremus illud, ne
fortè moriamur.*Dixit autẽ ſerpens ad mulierem: 4.
Nequaquam morte moriemini. * Scit enim Deus 5.
quòd in quocũque die comederitis ex eo,aperien-
tur oculi veſtri:& eritis ſicut dij,ſcientes bonum &
malũ. * Vidit igitur mulier quod bonũ eſſet lignũ 6.
ad veſcendum,& pulchrum oculis, aſpectuq; dele-
ctabile:& tulit de fructu illius, & comedit: deditq;
viro ſuo,qui comedit. *Et aperti ſunt oculi ambo- 7.
rum:cumq; cognouiſſent ſe eſſe nudos,conſuerunt
folia ficus,& fecerũt ſibi perizomata. * Et cùm au- 8.
diſſent vocẽ Domini Dei deâbulantis in paradiſo
ad aurã poſt meridiem, abſcõdit ſe Adam & vxor
eius à facie Domini Dei in medio ligni paradiſi.
*Vocauitq; Dominus Deus Adam, & dixit ei:Vbi 9.
es? * Qui ait:Vocẽ tuã audiui in paradiſo:& timui, 10.
eo quòd nudus eſſem, & abſcondi me. * Cui dixit: 11.
Quis enim indicauit tibi quod nudus eſſes, niſi
quòd ex ligno, de quo præceperã tibi ne comede-

12. res,comedisti? * Dixitq; Adam:Mulier,quā dedisti
13. mihi sociam , dedit mihi de ligno,& comedi. * Et
dixit Dominus Deus ad mulierē : Quare hoc feci-
sti?Quæ respondit:Serpens decepit me,& comedi.
14. *Et ait Dominus Deus ad serpentem : Quia fecisti
hoc,maledictus es inter omnia animātia,& bestias
terræ:super pectus tuum gradieris,& terram come-
15. des cunctis diebus vitæ tuæ.* Inimicitias ponā in-
ter te & mulierem,& semē tuum & semen illius:ip-
sa conteret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo
16. eius.*Mulieri quoque dixit : Multiplicabo ærūnas
tuas,& conceptus tuos:in dolore paries filios,& sub
17. viri potestate eris,& ipse dominabitur tui.*Adæ ve
rò dixit:Quia audisti vocē vxoris tuæ,&comedisti
de ligno,ex quo,præceperā tibi,ne comederes,ma
ledicta terra in opere tuo:in laboribus comedes ex
18. ea cunctis diebus vitæ tuæ.*Spinas & tribulos ger-
19. minabit tibi,& comedes herbam terræ.*In sudore
vultus tui vesceris pane,donec reuertaris in terram
de qua sumptus es:quia puluis es , & in puluerē re-
20. uerteris.*Et vocauit Adā nomen vxoris suæ,Heua:
21. eo quòd mater esset cunctorū viuentiū.*Fecit quo
que DominusDeusAdæ &vxori eius tunicas pelli-
22. ceas,& induit eos:*Et ait : Ecce Adā quasi vnus ex
nobis factus est,sciens bonum & malum:nūc ergo
ne fortè mittat manum suam,& sumat etiam de li-
23. gno vitæ,& comedat,& viuat in æternum.*Et emi-
sit eum Dominus Deus de paradiso voluptatis , vt
24. operaretur terram,de qua sumptus est.* Eiecitque
Adam : & collocauit ante paradisum voluptatis
Cherubin, & flammeum gladium , atque versati-
lem,ad custodiendam viam ligni vitæ.

Creauerat

Creauerat Deus hominem bonum & felicem, vt audiuimus: nunc vnde factus prauus & infelix videamus.

ARGVMENTVM.

Tentantur primi parentes, & peccant, & puniuntur, maledicti, & paradiso pulsi: sed ne desperent promissio redemptoris futuri inseritur.

STatim hîc initio villum † vnum atheismi Caluinus ostendit, dum asserit non sine Dei ordinatione lapsum Adamum, & quod Deus eum labi voluit, nam si Deus voluit labi, voluit peccare; quia lapsus iste peccatum, & labi hîc peccare fuit. Si præordinator, ergo author peccati. hoc verè tenuit Caluinus: sed vtrumque blasphemum est. Præuiderat Deus lapsurum, & labi permisit; vt Catholici asserimus; qui mala pœnę, nō culpæ Deo ascribimus. VERS. 1. 1. Deus nō fuit ordinator, nec volitor culpæ Adami.

SERPENS] radix Hebræi nominis, נחש *Nochosc*, est נחש *Nochasc*, quod est malis artibus curiosè explorare, obseruare, tētare. 2. vnde nomen obscænum rectè competit; tum, ei quo Diabolus abusus est animanti, quod vafrum, malignū, & naturâ suâ insidijs & ponendis & cauendis aptum; tum etiam † ipsi Diabolo, qui malarum 3. artium inuentor, per serpentem primo Adamo, hoc loco, & per se secundo insidias tetendit, vnde & *tentatoris* nomen accepit, Matth. 4. v. 2. *accedens ad eum tentator*, & solet vocari *serpens antiquus*. Serpēs & tētator nomina Diaboli.

CALLIDIOR] in sacra Scriptura *callidi* † nomen aliquando bonam prudentiam significat, vt in Prouerb. docebitur: & è contra *prudens* aliquando significat vafrum & astutum. Inde factum, vt hoc loco LXX. φρονιμώτατος reddāt: noster, *callidior*. Hebræa vox ערום *Gharum* indicat in malam partem capi debere, pro malignâ & veteratoriâ astutiâ. quare rectè Diodorus monet vsum instrumento ad fallendum idoneo, delectum à dæmone ait, ego potiùs censuerim cum Barcephâ *lib. de Paradiso cap.* 27. non permissum à Deo vti alio animantium; tum vt sic appareret vilitas & abiectio dæmonis; tum vt tortuosi & maligni animalis adspectu faciliùs Eua fraudem deprehenderet. Rectè Aqui. vertit πανοῦργος. Iubemur quidem esse *prudentes sicut serpentes, Matth.* 10. 16. sed quod additur, *& simplices sicut columbæ*, cōuincit, nos iuberi vti sollertiâ serpentis in nostri defēsione, nō in aliorū damno. Bona † est prudentia serpentis, quâ vt caput seruet reliqua vulneri opponit, & quâ de fonte bibiturus venenum priùs deponit, ne alijs animalibus ad aquam accessuris noceat: sed mala versutia, quâ soporantis medicam mulcedinem aure obturatâ excludit, 4. Callidus & prudens nomina æquiuoca in bonum & malum. 5. Cur serpente vsus Diabolus. Locus Matth. 10. 16. 6. Serpentis astutiæ indicia.

excludit,item qua hominem latenter mordere conatur.*Psal.37.5.Eccles.* 10. 11.Non conſtat qua ſpecie ſit abuſus dæmon, qui regulum

7. Serpens iſte cuius ſpeciei.

putant,à Percrio refelluntur:ipſe *Scytalen* cenſet;& pulchritudo, addo & magnitudo ſuadet. Spolium vnius vidi in Theſauro rerũ Naturalium,docti & curioſi viri Vlyſſis Aldrouandi,niſi memoria labor pluſquam ſeptẽpedale , totum artificio naturæ pulcherrimè variegatum,auri ſplendore,& argenti nitore radians.Suſpicio tamen mihi de viperâ : quoniam Diaboli filios,Iudæos CHRISTVS vocauit,*Ioan.*8. 44.eo quod vt ille hac Euæ ſeductione homicida fuit, illi homicidiũ imitati patriſſabãt,*Matth.*23.23.& propterea Præcurſor eos *genimina viperarũ* nũcupauit *Matth.*3.7.ſed cuiuſcũque ſpeciei ſerpẽs iſte fuit,

8. Serpẽte quo vſus pacto dæmõ cum Euam allocutus?

Diabolus † eum ſubingreſſus , ſicut energumenos ſolet : deinde in eius ore,quaſi in organo,aëre moto & modulato, vocem humanam, vt potuit,effinxit,nõ vitali actione,ſed artificiali. Sic mendacij & homicidij initia dedit,cùm ex inuidiâ mortem homini in mundum introduxit.*eſt ſententia Seueriani & Procopij hîc & D. Auguſtini lib.*11.*de Genes.ad litt.cap.*27.*& lib.*14.*de Ciuita.Dei cap.*11.Non † dubito Euæ

9. Cur Eua nõ exhorruit & refugit colloquiũ ſerpentis.

nonnullam ante à Serpente auerſionem fuiſſe ; ſed quia ſciebat ſibi nocere non poſſe,nec exhorruit,nec loquentem fugit;vel rei nouitate,ſi ſciebat loquelæ expertem , allecta , vt euentum inſolitæ rei opperiretur.(*Sic D.Thomas* 1.*p.q.*94.*ar.* 4.)vel ignorans intellectuali creaturæ proprium eſſe ſermonem,quod Procopius *hic.* & B. Cyrillus *lib.*3.*contra Julianum* cenſuerunt. Inferiorem eâ tempeſtate noſtri æui mulieribus ſcientiâ illâ,quam experimenta gignunt, adhuc Euã fuiſſe:nihil abſurdi eſt.Non pugnat cum ſtatus fælicitate, vſu & experientiâ , quæ initio neſciebat , addiſcere quædam. pugnat cum eo vera pro falſis,vel falſa pro veris firmo aſſenſu complecti. Quod Patres illi Euæ non tribuunt.

10. QVI] Diabolus in ſerpente per os ſerpentis.

Plura verba non præceſſiſſe.

CVR PRÆCEPIT] Procopius, plura † præceſſiſſe verba, ſed à Moyſe præcipua tantum commemorata , cenſuit. verùm id minimè neceſſarium, neque conuincit Hebræum *Aph-chi* Senſus enim:Itane verum eſt. quod colloquij initio , adſpectu ad aliquid ante geſtum vſurpari poſſe patet. Eadem eſt ſententia noſtri:*cur præcepit*?q. d. cur Deus præcepiſſet aut vellet vos à fructu vllius arboris carpendo manum abſtinere , cùm omnes ſuauiſſimi ſint & ſalutares. Nolite ergo putare hoc ſeriò dictũ ab eo : nec eſt quod metuatis inde mortis periculum. Scit Deus nullam in Paradiſo arborem eſſe lethiferam : ſed omnium fructus optimos,& edules:illius præcipuè, à qua vos video continere , & vix audere illam intueri. Quam ipſam Deus nouit vtiliorem ceteris.

DEVS]ſubticet † nomen ineffabile, quod hactenus poſitum,quia

11. Diabolus cur non niſi *Elohim* Deũ nominarit.

hoc diuinam eſſentiam ſignificabat:ſed vtitur nomine *Elohim* , quod communicabile creaturis , & cuius ſimilitudinem mox illis polliciturus.

VT NON

VT NON COMEDERETIS] Ecce primum & apertum menda- 12. Diabolus
cium calumniatoris, verbum Dei corrumpit: ex permissione, & præ- verbum Dei
cepto negatiuo, vtrumque mutilans, vnicum facit præceptum nega- corrumpit.
tiuum: quasi Deus prohibuisset vllo paradisi fructu vesci (*Vide Ter-*
tulli in lib. 2. contra Marcion. cap. 10. & Rupertum hic lib. 3. cap. 4.) Sic ta-
men verba temperans, vt posset deprehensus dicere, se de vnâ tan-
tùm hac arbore sensisse, non de omnibus: & hinc recognosce à quo
didicerint hæretici sacram Scripturam citare, & corrumpere.

DE OMNI] ambiguum est an dicat de vllo, an verò de aliquo
tantùm neget.

Corrigit mulier mendacium Satanæ, vt rectè Seuerianus: Sed ni- VERS. 2.
mis molliter. Non est, vt ais: sed licet de ceteris vesci. Nam † Hebrai- 13.
cè futurum positum pro præsenti. Hebraism. futuri pro præsenti.

DE FRVCTV VERO] de illo tamen pretiosissimo, non licet. He-
braicè, arbori articulus additur: vt videas iam nonnihil commo- VERS. 3.
tam.

ET NE TANGEREMVS] tædio & odio præcepti, addens de suo,
inuidiosè exaggerat. Deus enim nec adspectum, nec tactum, sed esum
dumtaxat prohibuerat. *D. Ambrosius lib. de paradiso cap. 12.*

NE FORTE MORIAMVR] In Hebræo est פן *Phen, ne forte*, quod 14.
etiam Chaldæus habet; ideo arbitror excidisse ex versione LXX. in LXX. libri mendum.
qua hodie, *fortè*, non exstat. Deus absolutè affirmarat, *moriemini*; mu-
lier dubitat, Diabolus negat, *de quo lege Rupert. lib. 3. de Trinita. cap. 5. &*
Bernard. sermone de quadruplici debito: restabat vt quassatus & nutans
paries subuerteretur: & fecit Satan, inclinatum impulit.

Vt nutantem tentator vidit, instat impellere: nam & pœnæ metum VERS. 4.
apertè remouet, & promissis lactat. *Qua de re lege D. Gregorium lib.* 15.
24. in Iob cap. 7. & 8. Præterea aduertè aliquot splendida in tam pau- Diaboli mendacia.
cis verbis mendacia. Primò intendit negare, quod Deus seriò sit
mortem minatus. Secundò tribuit arboris fructui vim, quam non
habebat, nempe scientiæ & sapientiæ infusæ donum, quod solius est
Dei conferre. Tertiò dicit Deum scire hæc esse vera, & ita euentu-
rum illis: quæ omnia falsissima.

SCIT] q. d. Scientia Dei falli non potest, nouit omnium rerum VERS. 5.
ingenium & dotes: ideo non ignorat hanc arborem vobis vtilissi- 16.
mam esse, vt pote quæ rerum omnium cognitionem possit solo esu Dolus ver-
adferre. Præterea cùm bonus sit, & vestri curam gerat; non est pu- borum eius ostensus.
tandus voluisse vos hoc bono priuare: sub hoc præcepto credendum
potiùs mysterij aliquid occuluisse, quod nondum scitis; sed scietis
fructu gustato. Quod de mysterio latente dixi, D. Augustinus *lib. 11. de*
Genesi ad litt. cap. 30. insinuat: quod addidi in laudem Dei, & non de-
tractionem vel insimulationem inuidiæ, (quod plerique solent) id me
profiteor à B. Epiphanio, *contra hæresim Cainianorum*, mutuatum.
Caluinus id latenter arrodit; sed homo, contumeliis Dei insaturabi-
lis, præ liuore non attendit, ita solitum cacodæmonem simulatâ pie-
tatis specie mentibus bonorum illabi; sic tamen, vt semper aliquid

de ſuo apponat, mendax atque blaſphemum.

In qvocvmqve die] quouis momento, quandocumque. Indicat certitudinem & celeritatem effectûs, quia quod Deus ſcit futurũ; id non poteſt non fieri.

Aperientvr ocvli] adeò perſpicacis intelligentiæ efficiemini, vt meritò ſitis exiſtimaturi vos antea cæcos fuiſſe. Nam ſæpe † in ſacra Scriptura effectus, pro opinione vſurpatur, de quo alias.

17. Idiotiſmus, effectus ſeu res pro opinione.

18. Similitudo Dei qualis hîc promittatur?

19. Scientia boni & mali, quid.

Eritis sicvt Dii.] meliùs quàm Fauſtus Reginenſis *lib. 1. de lib. arbitr. cap. 1.* & quidam alij hæc retulerunt ad ſimilitudinem diuinitatis; meliùs, inquam, ceteri id reiecerunt. Quia non obſcurè Moyſes oſtendit, in quo ſit poſita hæc ſimilitudo, reſtringens illam ad boni & mali cognitionem, hoc eſt exactiſſimam rerum omnium ſcientiam. Sicut enim quando Hebræi † volunt indicare aliquem inſtar infantuli, rerum omnium inſcium & ignarum eſſe, dicunt; neſcit eligere bonum & reiicere malum, *vt Iſai.* 7. 16 ita cùm volunt alicui tribuere quandam quaſi rerum cunctarum, quæ ſciri queunt, ſcientiam, dicunt eum ſcire bonum & malum, hoc eſt omnia. Nam quicquid eſt, bonum vel malum, vtile vel inutile eſt: vnde Horatius; *Qui quid ſit pulchrum, quid turpe, quid vtile, quid non:* quamquam id de moralibus tantum, diabolus de cæteris etiam: *de hac phraſi vide Adagia ſacra* §. 5.

20. Deorũ multitud initiũ.

Sicvt dii] Iuſtinus Martyr *lib. contra gentes*, docet Diabolum hîc Polytheïæ fundamentum ponere.

Vers. 6.

21.

Vidit] non innocuo vt ante affectu, ſed concupiſcens, cupida guſtandi, curioſè & attentè pomum conſiderans, de oculorum neceſſariâ cuſtodiâ, huius loci ratione, grauiter & diſertè D. Gregorius *lib. 21. In Iob. c. 2.* Tria in arbore perpendit miſella mater viuentium, quæ ex Hebræo † patent clariſſimè: primò, quantum adſpectu diſcernebat, pomum eſſe ſuauiſſimum & aptiſſimum eſui. Secundò

Euæ lapſus vnde, & tres laudes arboris.

22. Chaldæus explicatus.

idem eſſe pulcherrimum & amæniſſimum oculis, תאוה לעינים *Taaſih Laghenaim, deſiderium oculorum*, h. viſu gratum & deſiderabile. Chaldæus, *ſanitas oculorum*, † hoc eſt cibus, paſtúſve oculorum: nam illis ſonare oculos, idem quod oculos paſcere: ne ſuſpiceris, de medicata vi quapiam. Tertiò quod eſſet נחמד להשכיל *Nechmad Lehaſchil*: hoc Fagius, Lutherus, Caluinus hæretici, referunt ad dæmonis promiſſionem, vt ſenſus ſit, vidit vtile eſſe ad intelligendum ſeu ad intelligentiam boni malique. Non placet, quia hoc oculis videre nequibat. Verbum verò, *vidit* quod ad hæc omnia æquè ſpectat, de corporeo viſu accipiendum docent duo membra præcedentia.

23. Conciliatæ verſiones ex Hebræo.

Quare oportet exponere de iis † quæ foris arbor oculis offerebat, vt ſenſus ſit; vidit arborem eſſe dignam attentâ pulchritudinis eius conſideratione, & comtemplatione moroſâ otioſaque hoc indicat noſter, qui vertit; *adſpectu delectabilis*, ſicut Chaldæus, *arbor delectabilis ad intuendum in eam*: nec alia mens LXX. interpretum, ὡραῖον κατανοῆσαι. Mecum facit Vatablus, & ex parte Eugubinus.

24. Peccati gradus.

Tvlit] abſtulit, decerpſit. En tibi gradus † peccati. Suggeſtio dia

ſtio diaboli, Euæ auſcultatio, conſenſus & patratio peccati; *de quibus preclarè D. Bernard. in libro de gradibus humilitatis & ſuperbia.* Porro † primum peccatum hoc protoplaſtorum, non fuiſſe infidelitatem, vt contendunt hæretici, ſed ſuperbiam, docent non modò Patres *D. Auguſtinus lib.* 14. *de Ciuitate Dei cap.*13.*S.Baſilius Orat. quod Deus non ſit auctor malor. S.Leo ſermo.* 5. *de Natiu. Domini, & alij*: Sed & ſacra Scriptura Eccleſi. 10. 14. *Initium ſuperbiæ hominis, apoſtatare à Deo, quoniam ab eo, qui fecit illum, receſſit cor eius, quoniam initium omnis peccati eſt ſuperbia.*] initium enim peccandi Euæ fuit motus ſuperbi animi, indignantis ſe præcepto arceri ab eo quod luberet: inde impatientia, curioſitas, inobedientia, omnes filiæ ſuperbiæ. *Contrariorum obiectiones ſoluit Bellarminus tom.* 3. *lib.* 3, *de gratiâ cap.*5. 25. Euæ & Adami primum peccatum, ſuperbia, nō infidelitas

COMEDIT] primum † ſola: cùm placeret pomum, tulit alia ad virum; vel Adam ſuperuenit comedenti: hæc, volens illum boni à ſerpente promiſſi participem facere, ſpeciem pomi oſtentat, & inuitat porrectum comedere: iubens eſſe ſecurum à metu mortis, cùm eam quæ comederat ſuperſtitem videret. Sic *à muliere factum eſt initium peccati, & per illam omnes morimur. Eccli.* 25. 33. quo reſpexit S. Orientius in Commonitorio, 26. Adam quo pacto ſeductus ab vxore, & an deceptus? 27. Locus S. Orientij.

" *Prima mali labes, heu! femina, te dolus anguis,*
" *Ac hominem per te, reppulit à Domino.*
" *Erepti tu cauſa boni, tu ianua mortis,*
" *Tu citò decepta, tu citò decipiens.*

Quo loco in Notis oſtendi ſic Patres loqui ſolere, quaſi & Adam deceptus. Breuiter quid de hac re putem certius, & B. Paulli ſententiæ, qui negat Adamum ſeductum, 1. *Timoth.* 2. 14. magis conſentaneum: accipite, cenſeo narraſſe Euam marito, quæcumque illi Diabolus promiſerat, & Adamum dictis Diaboli fidem habuiſſe: quæ eſt haut dubiè mens omnium Patrum, qui vel à ſerpente deceptum, vel credidiſſe promiſſis ſerpentis, vel plus Diaboli promiſſis quàm Dei comminationi aut diuinitatem appetiiſſe tradiderunt; hoc enim nequit verificari, niſi dicamus Adamum ſciuiſſe quid ſerpens vxori dixerat: quo autem pacto ſciuit, niſi ex illius narratione? Nam de reuelatione, nemo id ſuſpicatus. Patres autem quod dixi tenentes ſunt, Irenæus lib. 3. aduerſ. hæreſ. cap. 33. Tertullian. Hilar. & alij plurimi, quos inuenies citatos à Bellarmino *d. lib.* 3. *cap.* 7. Cenſeo præterea Euam verè & formaliter loquendo ſeductam à Diabolo, qui eam voluit decipere & ſeducere, & miſellam crediδiſſe Deum noluiſſe illis ſeriò mortem pro pœnâ infligere, ſed aliquid aliud arcani in dictis Dei latuiſſe, ſeque adepturam cognitionem illam boni & mali promiſſam. Adamum verò propriè & formaliter ſeductum non fuiſſe; quia nec Eua illum volebat ſeducere vel decipere: nec credidit vxori vel ſerpenti, Deum non prohibuiſſe pomi eſum, vel non ſeriò mortem comminatum: ſed excæcauit illum propria prauitas, & occulta animi elatio: qua parui pendit Deo diſplicere, vt coniugi placeret. Ex hoc errore natus alius, fore in hac tranſgreſſione præcepti veniale 28. Locus Paulli 1. Timoth. 2. 14.

ſolummodò peccatum(*Sic D. Auguſtin. lib.*14.*de Ciuitat. Dei c.*11.*&* 13.) hoc eſt veniabile & facile remiſſibile, vt amore coniugali perpetratum,& ideo ſpei aliquid ſibi ſupereſſe poſſe,Deum id non vſque adeo difficulter condonaturum. Acceſſit quòd videns vxorem viuam, cæpit ſubdubitare de pœnæ ſancitæ certitudine, ſaltem nec ſe ſtatim moriturum,ſi vt vxor comederet. Ex hac dubitatione, paulatim decidit in pronitatem quandam credendi promiſſis illis, *aperientur oculi & eritis ſicut Dij* &c. facit φιλαυτία, vt libenter credamus,quod valdè cupimus. Sic ſeductus Adam non fuit ab vxore, neque à ſerpente: quare neque Deo,pro excuſatione dixit, *mulier decepit* vel *ſeduxit me:* Sed decepit ſe ipſum,quoad illa tria quæ dixi, plura de hac re doctiſſimè diſputauit Bened.Pererius *hic in Commentar. integrâ Diſputatione.* In hac tentatione lapſus eſt errore, quem libertate arbitrij cum gratiâ quam habebat,potuit vitare;& cuius permiſſio ad pugnam & periculum de eius fidelitate capiendum pertinebat. Lege Molinam noſtrum in 1.p.de opere ſex dier.diſp.26.

DEDITQVE VIRO] LXX. addunt,*ſecum*,& eſt in Hebræo. Scilicet dedit vt ſecum vnâ veſceretur: videtur Eua bis comediſſe: nam vbi nos habemus *& comedit*,LXX. *& comederunt*.Comedente Adamo,vitium contractum quo originale peccatum in totum genus humanum erat transfundendum.

VERS. 7. 29. Peccatum oculos aperuit, quomodo.

APERTI SVNT OCVLI.] priùs † non aduerterant, quam grauiter delinquerent,neque quid illis indumentum gratiæ conferret:nũc eo per peccatum ſpoliatis,pœnæ magnitudo oſtendit criminis grauitatem; & ablatio tegumenti fecit exutos cernere motus in membris, propter internæ concupiſcentiæ indicium,inhoneſtos, & legi mentis repugnãtes:quæ res illos,& attentos,& confuſos reddidit,*eſt explicatio D. Auguſtini d. lib.* 14. *cap.* 17.*ſecun Græcos D. Athanaſium lib.*1. *contra Gentiles*, *S. Nazianzen. lib.* 2. *de Paſcha*, *& D. Cirillum d. lib.* 3. *contra Iulianum.*

VIDERVNT SE] viderant ante,ſed non aduerterant: nunc aduertere cæperunt.

NVDOS] amictu corporis (hoc oculis corporeis viderunt) & ex motu membrorum oculis mentis viderunt ſe ſtolâ gratiæ nudatos.

30. Corporis nuditas cur pudenda.

ERVBVERVNT] contra quam in ſtatu innocentiæ *cap.* 2.*v. vult.* Cur corporis † nudationem naturaliter pudor conſequatur docet B. Cyprianus *lib. de ratione circumciſionis*.Non pauca in denudationis corporeæ deteſtationem ſedulò,& lectu digna P.Hamerius in huius loci commentario congeſſit: dixeram & ego multa iam olim *Aduerſariis ad Senecæ Medæam v.*77.

31. Caluini nugacitas.

CONSVERVNT] non accurato opere,aut acu & filo: ſed ramuſculos teneriores circum latera plectentes, vt foliis pendulis verenda occultarentur. Mirè hîc nugantur hæretici: ſed inter eorum nugas nugaciſſimum iſtud Caluini: hoc feciſſe, vt tamquam (verba belluæ) inuicto propugnaculo Deum procul arcerent.] quaſi non fugam potiùs, quam pugnam; & latibula, quàm mænia turrita,me

rita, meditarentur. Causa † verò, quod mutuum nuditatis fœdæ 32. Ficus folia cur sibi aptarint.
conspectum non ferrent.

Ficvs] quoniam est arbor latifolia,& fors erat in proximo. Mysteria hoc facto insinuata reperies apud SS. Ambrosium *lib. de Paradiso cap.* 13. & Irenæum *lib. 3. cap.* 37.

Perizomata] lumbaria, seu ventralia † subligacula. D. Au- 33. Perizoma quid, campestria.
gustinus d. cap. 17. vertit, *campestria.* Sic enim ea luctatores vocabant. *Succinctorium* vertunt D. Irenæi interpres & S. Ambrosius. De adagio quod ab his Perizomatis ficulnis ducunt hæretici, dicam Adag. Sacr. §. 6. quod sufficiet.

Post peccatum, sequitur actus iudiciarius. Primò reorum latita- Vers. 9
tio. Secundò citatio. Tertiò reorum confessio, seu potiùs tergiuersatio. Quartò sententia in conuictos, & eius executio.

Avdissent] protoplasti. Vocem] magnum † ac formidabi- 34. Vox Dei quæ hic.
lem fragorem, quem excitabant folia, ramíque arborum moti & tremefacti vestigiis maiestatis diuinæ, quasi de longè aduenientis; & vox, instar tonitrui, Adam inclamantis: hæc & sequentia omnia humano more dicta.

Ad avram post meridiem] Hebraicè tantùm est, חיום 35. Conciliātur versiones de tēpore, quo Adam damnatus à Deo.
לרוח *Leuach Chaiam*, *aduentum diei:* quod Aqu. & Symm. æquè obscurè reddiderunt: ille *in vento diei* ἐν τῷ ἀνέμῳ τῆς ἡμέρας: hic autem διὰ πνεύματος ἡμέρας, *per auram diei.* Quod cæteri interpretes cùm prudentiùs vidissent ambiguum manere, quo diei tempore hæc acciderint, censuerunt sibi explicandum, & in eo veteres præclarè conueniunt, vt mox patebit: veteres dico. Nam Nouatores decipiunt. Caluinus, vt cum Africa semper aliquid monstri pariat; colligit agi de matutino tempore. Vult enim tota illos nocte latitasse (adspectu fors ad latibulum Æneæ & Didûs) & orta post luce à Deo accusatos iudicatósque. Sed cur hoc coniicit? primò, mane (ait) aura consurgit. Quasi non & aliis horis diei. Deinde, quia hæc propriè aura diei. Quæro, cur hæc magis quàm quæ aliis horis diurnis spirat? Mihi nullum dubium est, loqui de aura Moysen, de qua Salo-
mon locutus Cant. 2. 17. *Donec aspiret dies, & inclinentur vmbræ,* secun- 35. Conciliātur versiones.
dùm Luisium Legionensem ibi. Nempè de vento qui oritur inclinante iam post meridiem die, quo tempore scribit Aristoteles in Problematibus Zephiros spirare, & docet experientia, tum frigidiorem auram solere ab hominibus diurno fatigatis æstu aptari: hoc clarissimè vertit Theodotion, qui ἐν τῷ πνεύματι πρὸς κατάψυξιν ἡμέρας; *in aura versus refrigerationem diei:* eodem sensu L X X. τὸ δειλινόν (leuiter corrupta hîc Biblia regia, vbi duæ voces in vnum coaluerũt) quod alij *in meridie*, alij *ad Vesperam*; ego *post meridiem*, seu *à meridie* verterim. Chaldæus etiam, *ad quietem diei*, hoc est, *postquam æstus diei deferbuit.* Simplicissimè ergo & verissimè noster sententiā exposuit, & fatetur Nouator hanc opinionem inualuisse: cur non præua- 36.
leat? Auream Tropologiam D. Gregorius *lib.* 28. *in Iob. c.* 3. Adam, cur se
Abscondit] consternatione quadam mentis ignari quid age- abscondérit.

rent.

rent. Sciebant ſe Deum latere non poſſe: *Pſalm.*138.*à verſ.*7. Oderant tamen lucem, quia peccarant. *Ioan.*3. 20. Pudebat culpæ, pœna timebatur, & latendo differri videbatur. IN MEDIO LIGNI] in loco, vbi arbores erant denſiſſimæ: lignum pro arbore, ſingulare pro plurali.

VERS. 9. 37. Deus quot modis homine alloquatur.

Non arbitror Deum per ſe, ſed per Angelum hîc collocutum cum reis: de variis modis quibus homines Deus alloquatur diuinè B. Gregorius *lib.*28. *in Iob. à cap.*2. *vſque ad* 7.

VOCAVITQVE] ad iudicium clementiæ plenum citauit: cur tam longum inſtitueret ſermonem, ſi non vt ſpacio ad pœnitentiam conceſſo, poteſtatem à ventura ira fugiendi daret? Gerit ſe vt paſtorem, qui ouem perditam quærit. *Matth.*18.12. *Luc.*15.4.

38. Adam cum articulo ה, non ſemper eſt appellatiuum.

ADAM] ſatis patet ex contextu non pro homine, vt appellatiuum eſſe poſitum, ſed vt nomen proprium. Ipſum enim Adamum citabat, & eum interrogauit vbi eſſet: cum Eua nondum loquitur. Vnde cùm ſit Hebraicè האדם *Haadam*, cum affixo, patet nô eſſe certam, nec perpetuam Pagnini in Inſtitutionibus regulam, nominibus propriis non præfigi ה, teſtimonia plura ſuis oſtendam locis. Hîc Adamum affatur, vt caput fœminæ, & à quo familiæ delicta exigenda: ideò malè nouelli, qui vertunt *hominem*: rectè Chald. LXX. & noſter, qui *Adam*, vt & ſup. verſ.8. *abſcondit ſe Adam & vxor eius*, vbi etiam eſt האדם, & ridiculè vertas, *homo & vxor eius*, cum Pagnino; quis ita Latinè loquitur? Deſinant † ergo hanc regulam contra D.

39. Ioſue locus c.14.15.

Hieronymum ſtrepere Ioſue cap. 14. verſ. vlt. & protoplaſti ſepulchrum amoliri.

VBI ES] Hebraicè additum, *tu*, emphaticum: non, vt ſarcaſmus inſultantis Dei; ſed vt interrogatio commiſerantis. Prodi foras miſer: nondum vides, in quod baratrum miſeriæ, de tam fœlici & glo-

40. Deus, cur peccatores interroget, quæ nô neſcit.

rioſo ſtatu, te præcipitaris? *Ambroſ. de Paradiſo c.*14. Mos iſte † Dei eſt, eos qui errarunt variis interrogationibus conari ad reſipiſcētiam perducere; vt agnoſcant, fateanturque, & confeſſionem miſericordia ſubſequatur. Sic egit cum Cain, cum Balam, cum Ezechia, *Num.* 22.9. *Geneſ.*4.9. 4.*Reg.* 20.14.

VERS. 10. 41. Timor, pro pudore.

TIMVI] præ verecundia in conſpectû tui venire, nam his ficulneæ foliis non ſatis me contegi cernebam: non dolebat de peccati reatu, quod leue cenſebat; nec magnoperè pœnam metuebat, quàm ſperabat haut grauem fore; ſed humani dedecoris pudore angebatur. Multa hic planè impertinentia Caluinus effutit de totius hominis corruptione, quæ refutata inuenies à Bellarmino *libr. de Peccato Originis.cap.*5.& 6.

42. Et, cauſale.

NVDVS] cæterum corpus præter pudenda. ET ABSCONDI] ideò me abſcondi: frequens & cauſale.

VERS. 11. 43. Deus protoplaſtos iudicio conuincit.

Deus ex Adæ verbis confeſſionem elicit. q. d. cùm tu veram metus tui cauſam coneris ſilentio tranſmittere, nempè peccatum tuum: ego illud tibi ante oculos ſtatuam.

QVIS ENIM] quid † *enim* (additum lucis & connexionis gratia) eſt

tia) est cur causeris nuditatem? priùs & nudus eras, & sciebas, & non pudebat. Vnde igitur nunc tibi illa visa indecens & erubescenda? conscientiam tuam vrgeo. Potuisses id nosse, nisi de agnitionis (sic vocat Tertullianus) arbore comedisses? NISI QVOD] Hebraicè est interrogatio, *Nonne ex arbore*, &c. noster secutus LXX. rectè sensum expressit: sunt enim hæc vehementer admirantis, & increpantis tam audacem ingratitudinem. *Rupert. hic lib. 3. cap. 15.*

MVLIER] iustus in principio est accusator sui: nobis Adā præit, VERS. 12.
quærere excusationes † in peccatis: deinde culpam in vxorem, quin 44. Adæ contu-
& in ipsum Deum deriuat. Peccaui quidem, sed non peccassem: nisi max & iniu
tu mihi talem vitæ sociam adiunxisses: non fecisses adeò pellacem & riosa respon
persuadere aptam: debebas præuidere. DEDIT] non ait se de- sio.
ceptum: quia sciebat se malè facere comedendo.

DIXIT D. D. AD MVLIEREM] Adæ excusationem, vt friuo- VERS. 13.
lam & pœna quàm responsione digniorem, sicut & mox Euæ præ- 45.
terit. QVARE] reprehenditur noster † interpres à Caluino, quod מה, idē sæ-
non verterit, *quomodo*: Sed reprehendi dignior ipse. Quoniam hoc pè cū למה.
loco non est איך vel איכה, quomodo, qualiter; sed est מה idem cum למה cur, quare: sic Chaldæus & LXX. *Quid* id est quorsum, & Vatablus, cur? q. d. fuitne vlla ratio tam potens vel efficax, quæ te potuerit in tam graue flagitium pellicere?

SERPENS] Hebraicè, *serpens ille*, quem † tu creasti, & inter nos 46.
hic degere permisisti, cui tantùm versutiæ tribuisti. ME] mulier- Euæ mali-
culam improuidam, simplicem, fraudis nesciam. Vides vt ipsa quo- tiosa excusa
que vltro Deum accusat, quasi mali occasionem præbuisset: qui præ- tio.
buerat vincendi, & merendi.

Conuertit se Deus ad primum mali auctorem, malesuadum an- VERS. 14.
guem, nec interrogat: quia mera malitia diabolus peccarat: ideò 47.
maledicit & sententiæ fulmen vibrat. In quem? Locutus † fuerat Maledixerit
in serpente & per serpentem cacodæmon: eidem nunc, & serpenti Dei cui, dæ-
quoque maledicit: aliter tamen huic, quàm illi. Historicè serpenti moni, an ser
verò, quod fuisset aptum & idoneum instrumentum ipsi diabolo. penti.
Chrysostom. hom. 17. sensu autem mystico & allegorico, & præcipuè intento, maledicit dæmoni, qui serpente abusus. *Augustin. ita intelligo lib. 11. de Genesi ad litt. cap. 36.* Nàm verba Dei sic in serpentem tendant, vt ad diabolum magis etiam pertinere videantur. Sicut quæ
Num. 21. exstat narratio de serpente æneo, ad illum ipsum æneum Locus Nu-
serpentem Historicè pertinet; sed allegorico præcipuè intento sen- mer. 21.
su, prophetia est de crucifixo Saluatore. Nec iniquum † censeri de- 48. Cur serpēti
bet iudicium in bestiam ratione destitutam: nam benignus parens maledixit.
etiam sicam, qua filius interemptus, solet execrari: & sapientes iudices omnia scelerum instrumenta, atque noxiam supellectilem non raro flammis adiudicant, secuti exempla sacræ Scripturæ. *Exod. 21. 29. Leuit. 20. 15. Deut. 7. 25. & 13. 15. Iosue. 7. 24. 1. Reg. 15. 3.* Omnia hæc iræ diuinæ indicandæ causa fiunt: ideò etiam Deus serpentem alloquitur, non vt intelligentem; neque vt intelligat; sed vt homo ad

peccati magnitudinem, & vindictæ ſeueritatem contremiſcat: ſicut
49. Serpēs, quæ illi naturalia accepit in maledictum.
& CHRISTVS ficulneam idcirco maledixit *Matth.21.19.* Nec verò putandum eſt, quod nonnullis viſum, † ſerpentem, ante maledictum, rectum ambulaſſe, valdè amabilem fuiſſe, cæteris animantibus præcelluiſſe, victu quoque ſuaui ex optimis frugibus veſci ſolitum, gratum quoque homini & iucūdum familiarem fuiſſe, & quaſi congerronem, vt ſuauiter hîc garrit & nugatur hæreticus Marbachius; vt neſcio quas inſulſas antitheſes obtruderet. Multò namque probabilius eſt, quod ſapienter docuit Bened. Perer. *lib.6.in Geneſ.diſp.1. quæſt.4.* & illo prior Eugubinus *Coſmopeia fol.81.* Serpenti quā nunc habet formam, reptationem, eſum, ab homine auerſionem naturalia fuiſſe: Sed quæ illi à natura competebant, hæc eadem illi Deum in pœnam & ſupplicium vertiſſe: quare nihil hac maledictione ſerpēti nocitum, quàm quòd infame iuſſum eſt eſſe, quod infame non foret ſi iuſſum non fuiſſet. Sicut è contrariò CRVX, quæ priùs erat ignominioſa, & qui in ea appenſus maledicto obnoxius putabatur; poſtquam à Dei Filio electa per quam nos redimeret, capit eſſe optabilis & glorioſa, & in benedictionem tranſiuit: non abſimiliter ſerpens cœpit hominibus eſſe abominabilis & maledictus, quia ruinæ hominum fuit inſtrumentum: atque ita, quæ fuit ſemper antipathia naturalis inter ſerpentum & hominum ſæcla; poſt hanc præuaricationem per Dei maledictionem, qua ruptis repagulis & habenis laxatis, in bellum noxium & infeſtum vtrimque erupit, quod priùs ne mutuò noceret, ſingularis Dei prouidentia reprimebat. Cur quæſo ſerpenti naturalia dona tollerentur, quæ nec Dæmonibus propter
50. Serpētis ſupplicium quàm congruum conatui.
peccatum ablata fuerunt? Alia hic † ſupplicij & delicti ἀναλογία ſe offert. In amicitiam & familiaritatem conatus anguis irrepere, fit odium & execratio: crexerat cum diabolus, vt cum fœmina miſceret colloquium: iubetur in ſolo ſerpere: perſuaſerat eſum pomi, ad eſum pulueris condemnatur: in os fœminarum intuitus, calcaneo nunc inſidiatur.

51. Inter, pro præ.
INTER OMNIA] præ omnibus, vt LXX. explicant, affixum Hebræum מ *Mi*, ſignificat *ab*, vt vertit interpres Irenæi lib. 3. c. 35. Sed habet vim comparatiui: vt Pſalm. 44.3. *Speciosus præ filiis hominum:* & Cant.1.2. *meliora ſunt vbera tua vino.* Hebraiſm. eſt מיין *Miiin*, præ vino. PECTVS] pro ventre poſitum, in verſ. LXX. ex alia quapiam fuit geminatum.

GRADIERIS] repes, ſerpes. TERRAM COMEDES] puluerem, vt alibi ſolet vertere. Eſai.65.25. *Serpenti puluis eius.* Michæ.7.
VERS. 15. 17. *lingent puluerem ſicut ſerpentes.*

52. Mulieris & ſerpētis bellū indicitur.
INIMICITIAS] non tantùm, quoad propenſionem, aut occultas, ſed actu, & apertas, & in nocendi conatum erumpentes: bellum irreconciliabile καὶ ἄσπονδον. Quod (vt ait Didymus) noſtræ aduerſus diabolum inimicitiæ eſt αἴνιγμα, id eſt, ſignum & indicium. Ideò
53. Figura B. Virginis & diaboli.
ſollerter & verè ſecundum allegoriam S. S. Patres interpretati ſunt per *mulierem*, MARIAM; per eius ſemen, IESVM; per ſerpentem, diabolum;

diabolum;per eius ſemen,infideles & impios Chriſtianorum hoſtes.
Sic præter alios, Epiphanius contra Anticomariani. hæreſim lib.2. Theodor. hic, Cyprianus lib.2. teſtimon. aduerſ. Iudæ.c.9. Auguſtin.d.lib.11.cap.36. Rupert.hic lib.5 cap.19.& lib.2. de Victor. Dei cap.16. Beda hic & alij.

ET SEMEN] *Et* hoc loco ἐξηγητικὸς,pro,id eſt : vt ſup.2.3. *& ſan-* 54. & exegeticum.
ctificauit illum. Matth. 13.41. *colligent de regno eius ſcandala omnia, & eos qui faciunt iniquitatem.* Roman.2.5. *in die iræ,& reuelationis iuſti iudicij Dei.* Matth.3.11. *baptizabit in Spiritu ſancto & igni.*

IPSA CONTERET:] Primùm vel legendum *Hi*, vel *Hu*, pro 55. Vulgata defenditur.
Hi, accipiendum, † in Hebræo, & maſculinum, vt fœmininum le-
gendum : quod non eſt nouum Hebræis : idcircò rectè noſter; *Ipſa* היה pro הוה
vertit : quam lectionem ſemper Romana Eccleſia fuit ſecuta. Quo pacto verterint L X X. non conſtat. Nam veteres multi legerunt, αὐτη, vt Ioſephus, qui lib.1.cap.3. *Præcepit vt mulier capiti eius plagas inferret*, vt vertit Ruffinus, ex quo patet olim αὐτη lectum Ioſepho, ſed hæreticos typographos vocem γυνὴ ſuſtuliſſe. Sed parùm refert,ſiue αὐτὸν, ſiue αὐτη, ſiue αὐτὸς legas. Nam omnia vera ſunt : & ſemper in filio, ſeu ſemine ſuo contritura ſerpentem prædicitur. Eua contriuit quando pœnitẽtiam egit : Euæ ſemen MARIA & CHRISTVS. MARIA contriuit, quia ſemper diaboli victrix fuit : IESVS contriuit,quando in cruce hoſtem calcauit propria virtute : MARIA & Eua,id fecere virtute accepta à Deo ; tamen & ipſæ contriuerunt, quia CHRISTVS ipſarum ſemen fuit. Nos quoque conteremus, ſi IESV & MARIÆ veſtigiis inſiſtemus. Iſta nunc ſufficiant. Nam fuſa diſputatio petenda ex §.7. Adagiorum ſacrorum.

CONTERET] hic libri Græci variant : quidam τηρήσει *obſeruabit*; quod ſequutus eſt Philo. *lib.2. allegoriar.* alij τειρήσει, conteret, quod ſecutus eſt Ioſephus. Hebræum שוף *Scuph*, quidam cenſent etiam ſignificare inſidiari & obſeruare; vt noſter vertit in proximis verbis *inſidiaberis calcaneo*; & ideò vtrobique Chaldæus, reddidit verbo obſeruandi : contra Vatablus *conterendi* vtrobique : Quod conſentaneum Rabbinis, Abenezræ, Iarrio, & Kimchi : & verè puto vocis ſignificationem eſſe percutere, vulnerare, lacerare, conculcare, vt vertit Pſal. 138.11. Cur ergo L X X. & † noſter, vno in loco variè ver-
tunt? elegantiæ conſulunt,ſenſu ſaluo. Nam elegantiæ eſt; quia res 35.
aliqua diuerſimodè lædi ſolet,illud genus læſionis exprimere, quod Canon, cur idẽ vocabulum noſter ſæpè veriat diuerſis vocabulis.
rei & loco conuenientiſſimum. Solet hoc vulgatus interpres facere,quod ſæpè oſtendam : nunc de noſtro vocabulo tantùm : fœmina anguem reptantem calcatura prædicitur,ideò vtitur voce,*conteret caput*, ſcilicet pede impoſito. Serpens humi reptans & calcatus, plantam petat neceſſe eſt, ſi ſe vlciſci velit; ideò de ſerpente calcando,
vtitur voce *inſidiaberis ſeu obſeruabis* locum vulneri. Sata & plantæ à Locus Iſaiæ 40.24.
vento vrente lædi ſolent, ideò cùm vento huiuſmodi Deum homines exſcindentem & conterentem comparat,dicit afflatu id facere,& 36.
נשף *Naſcaph*, quæ idem cum *Scuph*,exponit; *flauit in eos & aruerunt*, Caput calcare. Adag.
Iſai.40.24. Porrò de Adagio *Calcare caput*, vide d.§.7.

INSIDIABERIS] etſi ſuperiori commate, LXX. verterint, *τειρήσει*: hoc tamen vertiſſe *τηρήσεις*, nihil dubitandum. Sic enim legerunt Philo *d.lib.*2. Ioſeph.ſup. Irenæus,Hieronym.Ambroſ. & corrigenda Biblia Regia in quibus eſt *τειρήσεις, conteres*. Significatur genus humanum anguino genere ſuperiùs fore, adeò vt non aperta vi, ſed dolis queat ſe vlciſci. Soliti ſanè ſerpentes incautos ex inſidiis adoriri,&,dum in pratis vel nemoribus latitant,pedes ambulantium
37. dentibus appetere: hinc Adag. *calcaneo inſidiari*, de quo dicturus
Calcaneo inſidiari, Adag. plura d.§.7. TROPOLOGIAM pete à D.Auguſt: *Pſal.*48.*&* *Pſ.*103.
MVLIERI.] Nunc ſexui fœmineo proprium ſupplicium ſancit.
VERS. 16. MVLTIPLICABO ÆRVMNAS] quas in poſterum es exantlatu-
38. ra. Hebr. הרבה ארבה *Harboh Arbeh, multiplicádo multiplicabo.* LXX.
Mulieri inflicta pœna tripl. retinent geminationem; quæ hoc loco denotat crebritatem & certitudinem. q.d. certò certiùs, & crebrò iteratas, multifariam, plurimùm multiplicabo. Mox id explicat triplici pœna expreſſa. Prima
39. eſt multiplicatio ærumnarum in concipiēdo: hoc ſignificat cùm ait,
Hebraiſm. quo duorū ſubſtantiuorum habet vim genitiui. *ærumnas tuas & conceptus tuos.* Hebraiſmus † eſt, quo duorum ſubſtantiuorum per copulam (*&*) iunctorum poſterius habet vim caſus patrij: vt hic ſententia ſit: valdè multiplicabo ærumnas cōceptuum tuorum. Sed quæ iſtæ? Fluores menſtrui priuſquàm apta concipere,
40. in ipſa deintegratione pudor & dolor,& in iam corruptis immundi-
1. Cōceptus ærumnæ. tia fœtórque: poſt conceptum retentio menſtruorum, incontinens appetitus, & moleſta ſuperfœtationis aggrauatio, geſtatio vteri tam diuturna,laſſitudines,ſpaſmi,deliquia, faſtidia deniq; omnis generis: *Vide Ariſtotelem lib.*7.*Hiſtor. animal.cap.*4.*& ex eo Plinium lib.*7.*Natur. hiſtor.cap.*6.*&* 7.

41. Secunda pœna eſt *dolor partus*, & periculum vitæ, de quo illa ex-
2. Partus dolores. perta; *malle ſe decies ſub armis vitam cernere, quàm ſemel parere.* Cauſas, cur mulieri, quàm cæteris animantibus, ſit difficilior partus, habes phyſicas apud Ariſtotelem *d.lib.*7.*cap.*9. Fortaſſis ad naturalem difficultatem,multùm Dei hac cōminatione adiectum.Naturale quidem eſt mulieri; cū dolore parere, propter continuarū partium diuulſionem: Sed hunc dolorē in eo ſtatu Dei beneficio effugiſſet:nunc hoc illi munus adimitur: & ſi nihil mali additum; tamen quod abſolutè loquēdo mulieri pati naturale fuit,id,reſpectu ſtatus fœlicioris,ſupplicio aſcribitur. Acceſſere naturali dolori, non neceſſarij metus & mœrores,quibus ante caritura: quot fœtus cōcepti ante natiuitatem pereunt immaturi? de cæteris numquā deeſt metus ne ad gehennam iræ filios pariat,ſi redemptionis beneficio nō ſint efficaciter fruituri.
42. SVB VIRI POTESTATE ERIS] en pœnam tertiam: parebis
3. Subdita viro mulier vel inuita. viro,non, † vt priùs,ſemper ſpontè,ſed interdum in gratiis & inuita. Hebraicè habes, *& ad virum tuum,* תשוקתך *Teſukothech*, deſiderium tuum, concupiſcentia tua, conuerſio tua, prompta voluntas tua ad
43. nutū illi obſequendi: à radice שוק, excurrere,cōcupiſcere,conuerti:
Conciliatio & defenſio verſ. noſtræ & LXX. hinc orta hoc loco mira varietas verſionū,vt & infer.Gen.4.v.7. vbi eſt eadē phraſis. LXX. vertunt, *ἀποστροφή, conuerſio tua*: ſic etiam Chal-

dæus.

dæus: quod cum nostro conuenit. q. d. oculi tui semper nutum viri tui obseruabunt (iuxta illud, *Oculi seruorum in manibus dom.*) Vt illi placeas & morem geras. Eodem sensu Abenezra, *& viro tuo obedientia tua.* Imò nec recentiorum versio sensu dissidet, qui malunt, *appetitum* seu *concupiscentiam.* Sensus, si sapis, non aliud appetendum tibi, quàm quod marito libebit. Si quæ desiderabis velis effecta, necesse est à viro impetres, ab eo tota pendeas: cum illo sentias si pacem ames: hanc legem tibi fero. Caue ne contra stimulum calces: Apud Homerum Odyss. ζ' vxor maritum vocat πόσιν, hoc est, desiderium à verbo ποθῶ. Noster præclarè vertit ad sensum, vt significaret, ita vxori maritum esse refugium, portum, præsidium & amorem, vt etiam lupatum sit & frenum; & (quod rectè D. Chrysostomus, hoc loco,) amor & illa reliqua timori coniuncta sint: in quo pœna. Vide quæ de hoc loco dicuntur à me fusiùs Adagiorum sacrorum §. 8.

Et ipse dominabitvr tvi] naturæ ergo hæc lex à naturæ auctore insita. Sanè legem vocat Apostolus 1. *Cor.* 14. 34. quàm nimis frequenter, vel ambitiosi sexus impotentia, vel virorum non virorum fœmineus animus infringit: de hac re præclarè Rupertus Abbas *lib.* 3. *de operibus Trinitatis cap.* 21. 44. Virũ fœminæ subesse legi naturæ repugnat.

Quemadmodum mulieris pœnæ hominis natiuitatem præcedunt ferè; sic viri supplicia ad iam nati conseruationẽ maximè referuntur. Quoad exitum ex hac vita communis vtrique pœna ponitur sequ. versiculo 18. Benè Isid. Clarius notat pulchrè pœnas infligi: serpentis arrogantiæ opponi, vt supra ventrem gradiatur; in muliere delitias puniri doloribus partus; ignauiam Adami laboribus excitari. Vers. 17. 45. Adami supplicia.

Qvia avdisti] vocem vxoris præcepto meo præferens ei obediuisti.

Vxoris] quam tuum erat corripere.

Maledicta terra] priuata benedictione fertilitatis spontiuæ, quam in Paradiso vidisti. In opere tvo] propter peccatum tuum, patet ex Hebræa lectione hodierna, quæ est בעבורך *Baghaburecha*, cũ *Resch*, id est, *propter te*, vt vertunt Aquila & Chaldæus, & apertè exposuit Theodotion, *in transgressione tua*, deductum enim est à עבור, cui præpositum ב significat, *in* † & valet *propter* more Hebræo. Eodem modo LXX. *In operibus tuis*, vt cùm D. Hieronymo intelligamus opera vocari peccata (quæ in vna transgressione multa fuerunt) non verò ruris colendi opera & labores illi subeundos; qui possent intelligi, si בעבודך *Baghabudecha* cum *Daleth* legeretur, hoc enim esset, *in labore terræ colendæ*, à עבד *Ghabad, coluit terram*: similis litterarum mutatio occurrit Num. 33. 22. & Ionæ. 1. 9. Vt verò intelligas, quo pacto propter peccatum eius terra sit maledicta, subdit. 46. *In*, pro *propter.* Litteræ ד & ר permutatio.

In laboribvs:] *In* hîc sumitur pro *cum* ex alio Hebraismo, † & *labor* pro ærumna, ac dolore: עצבון *Ghiçobon*, significat ipsam agriculturam molestiæ & laboris plenam, qua homo post plurimam 47. *In*, pro *cum*. 48. Terræ maledictio quæ.

defatigationem,vix ſumptum & impendia conſequitur. Græciſtam labor quàm dolor, κόπος: neutrum enim ſine altero ſolet. In Paradiſo innocenti Adamo tellus largè omnia ſuppeditaſſet leuem cum voluptate operam impendenti: peccatori & extra Paradiſum,eadem maligna nutrix inarata nihil, arata parcè quædam & quibuſdam locis redditura denunciatur. Ait,*in laboribus*,vt multiplices & aſſiduos cogitet.

49. Terram, ſeu menſam comedere Hebraiſm.

Ex ea] ex eius prouentu. Hebr.*comedes eam*,locutio Metonymica: ſicut 2.Reg.19.28. *inter comedentes menſam*,hoc eſt conuiuas menſæ, ſicut benè noſter ibi: longè alio ſenſu dictum illud, *etiam menſas conſumimus*,à Marone. Cur hæc homini maledictio irrogata ſit,conſule D. Ambroſium *præfat.in Lucam.*

Vers. 18.

50. Spinæ & malæ plantæ etiam ante peccatũ fuerunt; poſt multiplicatæ.

Spinas et tribvlos] non,vt antea, † paucas & paucis locis; ſed copioſè paſſimque ſenteis & plantas noxiales progerminabit.

Tibi] tuæ moleſtiæ, adeo vt,ſi vel herbis terræ, quas priùs in cibum iumentorum produxeram, veſci velis; labor in peſtibus illis euellendis,& ſæpè dolor aculeorum pungentium tibi ſit perferẽdus.

51. Herba agri vel terræ, quid.

Herbam terræ] Hebræi *herbam terræ vel agri* vocant, viliores herbas, quæ cum iumentis & aliis beſtiis communes. Dignum & iuſtum fuit hoc pabulo illum inuitare, qui per peccatum factus fuerat,vt equus & mulus. Tropologiam pete à Caſſiano *Collation.* 23.*cap.*11. Et quid multis opus eſt;

Vers. 19.

52. Panis pro quouis cibo.

53. Sudor, cur primulũ in vultu.

In svdore vvltvs] nihil omninò eduliorum † (nam Hebræis *panis* quemuis cibum ſignificat) cibariorúmque tibi cõtinget, ſine graui,& tædij fatigationiſque pleno labore,qui copioſum faciei ſudorem ſua difficultate exprimet. *Vultus* † meminit, quia copioſus hinc ſudor ſolet erumpere: cauſam reddit Ariſtoteles *Problemat.ſect.* 2. Quod de ſacræ Scripturæ ſtudio tropologicè capiendum monet D.Auguſtin. *in Pſalm.* 77.

54. Reuerti in terrã,Adag.

Donec revertaris] donec moriare,toto vitæ tempore,ſermo prouerbialis. *Vide tract. de ſacris adagiis.* §.9.

55. Moriẽdi neceſſitas,léxque vnde.

Qvia pvlvis es] En pœna vtrique ſexui † communis, neceſſitas moriendi; de qua lege Paulus; *per hominem mors, & per hominem reſurrectio mortuorum: Et ſicut in Adam omnes moriuntur,ita & in* Christo *omnes viuificabuntur:* inflicta nobis pœna, non lege naturæ,ſed in peccati ſupplicium. *Quoniam Deus creauit hominem inexterminabilem. Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum.* Sap. 2. 23. *Per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatum mors,& ita in omnes homines mors pertranſiit, in quo omnes peccauerunt.* Rom.5.12. vide Concil. Tridentin. *ſeſſion.* 5. *de peccato originali.*

56. Mortis pœna, quàm vtilis.

Quam porrò fuerit hæc pœna nobis vtilis,grauiter & eruditè oſtendit Rupertus, *d.lib.*3. *cap.* 24. *&* 25. Pro *puluere*, terram legit Ambroſius Anſbertus *libr.* 1. *in Apocal.* & ſanè עָפָר *Ghopor*, poteſt reddi, humus, lutum, terra, puluis, nec mirandum † cur Eccleſia,cum cineribus conſignet, initio Carniſpriuij dicat *Memento, quia puluis*, &c.

57. Ritus formulæ in die Cinerum.

Vers. 20.

Vocavit

VOCAVIT] ſolatium ſibi & vxori ex nomine petens : puto nomen impoſuiſſe mox, vt paradiſo eiecti, & hîc per prolepſin narrari, eo quòd de pœnâ ſeu lege mortis mentio facta. VERS.20.

HEVA) LXX. hodie ζωὴ. vita puto illos Hebræum nomen voluiſſe explicare ; ſi ſic ſcripſerunt : nam valdè ſuſpicor in exemplaria hoc irrepſiſſe ex gloſſulâ quæ adſcripta vel inſcripta voci Εὔαν. Nam Tertull.lib.de veland.virg.c.5.qui non aſpirant,peccant in vocabulũ Hebræum & etymon eius , nam dicta חוה Chouo per duo Cames, non quòd Adamo dicta ſerpentis annunciaſſet, quaſi annuntiatrix (vt quidam Rabbini, ſed ex Chaldæo) nec quod eſſet futura ærumnoſa ſicut ipſa vita , vt alij nugantur : ſed à viuendo , nempe radice חיה Choio viuere, mutato IOD in vaſ iuxta regulam litterarum ÆVI, vt optimè noſter accepit , inquiens; 58. HEVA vnde dicta & defenſi. LXX.

EO QVOD FVTVRA(nã in Hebręo † præteritũ poſitũ pro futuro.) 59. Præteritum pro futuro.

MATER VIVENTIVM] omnium poſterorum, non reſtringas ad ærumnoſos,Ratio hæc videtur à Moyſe inſerta, etſi potuit etiam ipſe Adam vxori illam inſinuare. Nam ad nominis impoſitionem motum puto,tum vt dominij quod in vxorem acceperat,quaſi poſſeſſionem hoc facto inchoaret, *iuxta tradita ſup.cap.* 2.19. tum quia nouerat ſolius hominis animam eſſe immortalem ; & ideo mortem , quam illis Deus ſubeundam ſanciuerat dicendo , *in puluerem reuerteris* , nihil ad animam pertinere , & ſomno cuidam alto ſimilem, propter futuram corporum reſurrectionem. Sciebat etiam ex vxore ſibi liberos naſciturosos, in quibus ipſe ſuperſtes cenſeri poſſet , iuxta Siracidem; *Mortuus eſt pater eius , & quaſi non eſt mortuus : ſimilem enim reliquit ſibi poſt ſe.* Eccli. 30. 4. His ergo nominibus ſe conſolatur : & propterea B. † Epiphanius hæreſ. 78. Euam B.Virginis typum fuiſſe tradidit. 60. Adam cur nomen hoc vxori impoſuit. 61 MARIAE figura Heua.

FECIT] videte Dei prouidentiam & miſericordiam:peccatoribus de amictu proſpicit; molli , & parabili,& hyeme æſtateque ſolâ inuerſione iuxtà vtibilj ; de tunicis ſcorteis (vt vertit Tertullianus) ſeu pelliceis. † Sed qua ratione fecit ? an quod diuinitùs inducti ad mactandum aliqua animalia, & eorum corijs detractis ſe contegendum ? an potiùs id Deus Angelorum miniſterio effectum dedit ? an de nihilo creauit? variæ namque ſententiæ ſunt, *quas vide apud Theodoretum & Procop. hîc, & Epiphanium lib. 2. hæred.* 64. Cauſa fuit , vt nuditati conſulerent, & aëris iniurias arcerent. ALLEGORICE Adam pellitus, eſt figura CHRISTI qui peccati carnem induit *Philipp.*2.7. TROPOLOGIA exſtat apud Auguſt.*in pſal.*103. VERS.21. 62. Pelliceæ veſtes cur datæ ? & quomode.

ADAM] homo , vir & fœmina. Sarcaſmus iſte ad totum genus humanum pertinet : nam Deus, more hominis irati κατὰ εἰρωνίαν, ſuperbam ſpem protoplaſtorum increpat(vt benè Gennadius & Theodoretus) ad efficaciorem medicinam morbi , & ad futuri cautelam. Sententia eſt : cernite vos Angeli , tuque adeo liuide ſerpens auctor mali, in quantam inobedientiã & vanis ſpebus miſeriam venerit homo, qui ad ſimilitudinem ſcientiæ diuinæ auſus aſpirare : ſcilicet potitus quæſitis. Contrarium ſubauditur : cernite quàm mihi factus VERS.22.

 diſſimi

dissimilis, in maximam densissimamque mentis cæcitatem & ignorantiæ caliginem, vanâ scientiæ cupiditate, incurrerit. *Sic fermè Epiphanius & Theodorus Heracleotes.*

63. Trinitatis probatio.
NOBIS] benè Tertullianus *libro contra Praxean cap.12.* hinc personarum pluralitatem collegit: sed malè *lib.2.contra Marcion.cap.25.* retulit ad statum vitæ alterius post resurrectionem, interpretatione admodum violentâ.

NVNC ERGO] oratio, vt solet iratorum & obiurgantium, defectiua. Subaudiendum: *nunc ergo* restat, arceamus illum in posterum à ligno quoque vitæ.

NE FORTE MITTAT] & in fine versûs, rursus supplendũ; quare eiiciamus eũ paradiso NE, si in illo manere sinitur, FORTE MITTAT.
64. Adam de ligno vitæ nõ gustauit.
Vbi meo iudicio verisimilis est sententia † Ruperti; Adamum adhuc non modò non gustasse, sed & ignorasse vbi sita, & quæ esset arbor vitæ, quod & diabolum latuerit. Qua ignoratione bellè Deus & misericorditer Adamo consuluit, ne qui miser futurus, æternum miser fieret: quod perpendunt SS. Ireneus *lib.3.ca.37.* & Hilarius *in psal.68.*

DE LIGNO VITÆ] cuius illi suo tempore vescendi vsum permittere constitueram; sed reuoco, vt ab indigno & ingrato.

65. dif-fe-rũt. { עלם / עלם / עולם }
VIVAT IN ÆTERNVM] quam illi vim fructus arboris largiri poterant: *lege Bellarmin. tom. 3. Controuers. 1. lib. 1. cap. 19.* *Sholom* significat latere, seu ignotum esse: inde fit עולם cum vaf. Notat S. Hieronym. comment. in cap. 1. ad Galat. עלם sine vaf significare spacium quinquaginta annorum; עולם cum vaf, spacium æternum.] Sed vel hæc differentia non est perpetua, vel olim D. Hieronym. &
Mendum Hebræi textûs.
LXX. hîc legerunt עולם cum vaf, cùm exponant *in æternum* optimè: cur enim formidandum valdè ne quinquaginta annis viueret, qui multo vixit pluribus?

VERS.23.
66.
ET EMISIT EVM DOMINVS] ignominiosè & violenter expulit. hanc vim habet Hebræum ישלח *Iscolach* in Piel, vt & Ieremiæ. 15. 1. vbi noster, *eiice illos à facie meâ, & egrediantur.* peracutè & breuiter
67. Adam quot diebus in Paradiso? Dies lapsus octauus à creatione.
more suo Tertullianus scribit; exterminatum Paradiso, pellitum orbi, vt metallo datum. *de pallio cap.3.* Sed quoto à creatione die? Probabile eodem quo peccauit, sub solis occasum. *Sic Ireneus lib. quincto cap.23. Epiphanius, Ephrem, Diodorus & alij in Cathenâ Græca, & Barcepha lib. de Paradiso.* Suadet Dei oratio, nolentis illic eum relinquere, ne gustet de arbore vitæ. Arbitror etiam hunc peccati diem, fuisse feriam VI. nempe octauam creationis eius. Videtur opus fuisse aliquot dierum interuallo, vt beatum illum statum nonnihil experiretur: vt eodem quoque die peccarit, quo redemptus: est sententia B. Gaudentij, & fortassis Irenæus, & alij illic Patres, *vno die* dixerunt, pro tali seu simili die; hoc est sicut die Veneris creatus, sic die Veneris peccauit & eiectus. *lege Perer. lib. 6. in Gen. peculiari de hoc dubio disputatione.*

DE QVA SVMPTVS] igitur extra Paradisum creatus, quia extra eum in terram missus.

COLLO

Collocavit] Aliter LXX. nam ſignificant Adamo habitatio- Vers. 24.
nem aſſignatam ad partem Orientalem è regione ſeu in conſpectu 68.
paradiſi: nimirum vt eius adſpectu bonum amiſſum impenſiùs lugeret, acriùs pœniteret, & ardentiore odio in diabolum mali authorem accenderetur. Noſter verò vult eo loco Cherubin collocatum: de Adamo nihil aliud aſſerit, quàm pulſum inde: ſed ſatis † eſt veriſimile cuſtodem locatum medium inter paradiſum & exulantes, atque vtraque verſio vera. Hebræus contextus fauet noſtræ verſioni.

Conciliatæ verſiones.

Chervbim) cauſa collocandi, vt & homines & dæmones ab in- 69.
greſſu arcerent, illos, ne de ligno vitæ ſumerent: hos ne ingreſſi decerperent, & homini darent, & tali munere væcordes aliquos, pollicitis immortalis vitæ, ad obſequium ſuum & idololatriam pertraherent: fuiſſe puto Chervbim iſta, non μορμολύκια aut ἀγάλματα: (qui eſt error Theodori & Theodoreti, & quorumdam hodie hæreticorum) ſed veros angelos, & quidem ex ſupremæ hierarchiæ Cherubinorum ordine, vt cenſuerunt DD. Auguſtinus *lib.* 11. *de Gen. ad litt. cap.* 40. Chryſoſt. hìc *hom.* 18. Rupertus, Strabus & alij. Radix nominis כרב *Cherub*, per tranſpoſitionem eſt רכב *Rokab*, vehi quomodocumque, ſiue alis, ſiue curru: pingebantur enim in ſanctuario ſenis alis inſignes, vt quadriga Dei volantis ſuper Cherubim. Certum eſt Hebræos nutro genere carere: ſed, cùm illud exprimere ſoleant nomine maſculino; mihi quoque certum, prudenter Eccleſiam Sancta Chervbim & Sancta Seraphim celebrare: non quia hoc Alexander ille triuialis Grammaticus docuit (amarulenta hæc, ſed ſtolida Steuchi commentatio & irriſio eſt) qui nullus in mundo cùm iam hoc in vſu Eccleſiæ. Sed, tùm quia, nullius ſexûs ſpiritibus, neutrum genus aptiſſimum: tum quia etiam Aquila, & Theodotion, & tot ante Christvm generationibus LXX. interpretes ita locuti: vt appareat ſemper Synagogæ viſum, maſculinum in hoc nomine pro neutro vſurpari.

Cherubim, cur in neutro genere vſurpent, & quid & cur poſiti.

Contra Eugubinũ pro Eccleſia

Flammevm gladivm atqve Versatilem] Explodendus 70.
† Conrad. Pellicanus hæreticus, qui hoc loco figuratam locutionem eſſe voluit, nec aliud ſignificari, quam omnem aditum homini in paradiſum non ſecus obſeptum, atque ſi plures Cherubim cum huiuſmodi romphea ante paradiſum excubarent, vbi verba propriè poſſunt accipi, non decet ad tropos confugere. Non decet etiam gladium & flammam ſeorſim quaſi diuerſa (cum quodam viro docto) capere: refellit Hebræus contextus, *flammam gladij ſe vertentis Lahat Hachereb Hammi Haphceqeth.* Nam לחט eſt ardere, & quaſi לַהַט
ſtricturas flammicantes emittere. Vnde *Loheth* cum cholem, ſignificat ardentem vt pſal. 104. v. 4. *ignem Loheth*, noſter vertit *ignem vrentem* D. Paulus ad Hebræos 1. 7. πυρὸς φλόγα *flammam ignis*. Sic hoc loco *flamma gladij*, idem quod *flammeus gladius* hoc eſt adeò ſplendens & exacutus, vt vibratus flammas vomere videatur. Sic enim & poëtis Græcis Latiniſque thoraces, galeæ, enſeſque flammiuoma

Gladius flãmeus & verſatilis.

deſcribuntur. LXX. quoque & Chaldæus cum noſtrâ verſione ad hanc mentem planè conſpirant. Denique alibi quoque tales Angelis gladij tribuuntur. *Num.*22.23.1.*Paralip.*2.*v.*16.*&* 27.

71. Gladius iſte an verus.

VERSATILEM) hoc eſt aptum verti in omnem partem, quia anceps & vtrimque ſecans. Poteſt accipi de vero gladio æreo vel chalybeo. Quod ſi malis flammam fuiſſe inſtar veri gladij conformatam, ſicut Actor. 1. *linguæ igneæ* fuerunt: non repugno. Quæri ſolet, † an adhuc hodie Angelus cum gladio ſit ante paradiſum? curioſa quæſtio, ſed pendens ab eâ qua controuertitur an ſuperſit paradiſus? Veteres ferè omnes ſupereſſe volunt: recentiores nonnulli non ſupereſſe: quidam per diluuium amænitate ablatâ locum ſupereſſe de qua re aliàs ex profeſſo diſſeretur, in Chorographiâ Sacrâ. Si arbor vitæ cum loco ſupereſt; cauſa nulla, cur Cherubinorum cuſtodia deſierit: illam verò ſpeciem arboris non annihilatam nec perditam, & eâ Enochi vitam propagari, meâ ſententiâ valdè probabile eſt. Supereſſe paradiſum negat Pererius *li.* 7.*in Geneſim*, ſed affirmatiuam doctè defendunt Bellarminus *d. opere de gratiâ*, & Gregorius Valentia *commentarior. in primam Diui Thomæ partem*, *quibuscum ſentio.*

72. Paradiſus & eius cuſtodia an ſuperſit.

CAP.

CAPVT QVARTVM.

ADam verò cognouit vxorem suā Heuam: 1.
quæ concepit & peperit Cain, dicens: Pos-
sedi hominē per Deum. *Rursumque pe- 2.
perit fratrem eius Abel. Fuit autem Abel pastor o-
uium, & Cain agricola. *Factū est autem post mul- 3.
tos dies vt offerret Cain de fructibus terræ munera
Domino.* Abel quoque obtulit de primogenitis 4.
gregis sui, & de adipibus eorum: & respexit Domi-
nus ad Abel, & ad munera eius.* Ad Cain verò, & 5.
ad munera illius non respexit: iratusque est Cain
vehementer, & cōcidit vultus eius.* Dixitque Do- 6.
minus ad eum: Quare iratus es? & cur cōcidit facies
tua? *Nónne si benè egeris, recipies: sin autem ma- 7.
lè, statim in foribus peccatum aderit? sed sub te erit
appetitus eius, & tu dominaberis illius.* Dixitque 8.
Cain ad Abel fratrem suū: Egrediamur foras. Cū-
que essent in agro, consurrexit Cain aduersus fra-
trem suū Abel, & interfecit eum. *Et ait Dominus 9.
ad Cain: Vbi est Abel frater tuus? Qui respondit:
Nescio: Num custos fratris mei sum ego? *Dixitq; 10.
ad eum: Quid fecisti? vox sanguinis fratris tui cla-
mat ad me de terra.* Nunc igitur maledictus eris 11.
super terram, quæ aperuit os suum, & suscepit san-
guinem fratris tui de manu tua.* Cùm operatus 12.
fueris eam, nō dabit tibi fructus suos: vagus & pro-
fugus eris super terram. *Dixitque Cain ad Domi- 13.

num:Maior eſt iniquitas mea, quam vt veniá me-
14. rear.*Ecce eiicis me hodie à facie terræ, & à facie
tua abſcondar, & ero vagus & profugus in terra:
15. omnis igitur qui inuenerit me,occidet me.*Dixit-
que ei Dominus: Nequaquá ita fiet:ſed omnis qui
occiderit Cain,ſeptuplum punietur. Poſuitq; Do-
minus Cain ſignum,vt nõ interficeret eum omnis
16. qui inueniſſet eum.*Egreſſúſque Cain à facie Do-
mini,habitauit profugus in terra ad orientalẽ pla-
17. gam Eden.*Cognouit autem Cain vxorem ſuam,
quæ concepit,& peperit Henoch: & ædificauit ci-
uitatem,vocauitq; nomen eius ex nomine filij ſui,
18. Henoch.*Porrò Henoch genuit Irad, & Irad ge-
nuit Mauiael,& Mauiael genuit Mathuſael,& Ma-
19. thuſael genuit Lamech.*Qui accepit duas vxores,
20. nomen vni Ada,& nomen alteri Sella.*Genuitque
Ada Iabel,qui fuit pater habitantium in tentoriis,
21. atque paſtorum.*Et nomen fratris eius Iubal: ipſe
22. fuit pater canẽtium cithara & organo.* Sella quo-
que genuit Tubalcain, qui fuit malleator & faber
in cuncta opera æris & ferri.Soror verò Tubalcain,
23. Noema.*Dixitque Lamech vxoribus ſuis Adæ &
Sellæ:Audite vocem meam vxores Lamech,auſcu-
late ſermonem meum: quoniam occidi virum in
vulnus meum,& adoleſcentulum in liuorem meũ.
24. *Septuplum vltio dabitur de Cain:de Lamech ve-
25. rò ſeptuagies ſepties. *Cognouit quoq; adhuc A-
dam vxorem ſuam:& peperit filium,vocauitq; no-
men eius Seth, dicens: Poſuit mihi Deus ſemen a-
26. liud pro Abel,quem occidit Cain.*Sed & Seth na-
tus eſt filius, quem vocauit Enos: iſte cœpit inuo-
care nomen Domini.

Continuatio

CONTINVATIO ET ARGVMENTVM.

Prima Geneſeos pars fuit de hominis creatione & lapſu : ſequitur ſecunda de humani generis propagatione : habes liberos Adæ & poſteros Caini; ac Sethi, qui Abeli occiſo ſucceſſit, ortum; è quo CHRISTVS *oriturus, in quem, vt reſtauratorem lapſi hominis tota ſacra Scriptura colllimat. habes Caini parricidium, & Abelis martyrium. Vnde duæ ciuitates oriundæ, vna Diaboli in Cain, altera Dei in Abel; quæ materia librorum D. Auguſtini de ciuitate Dei.*

COGNOVIT] Latini dicunt, † operam liberis dedit. Græci, VERS. 1.
communicauit vxori: de cauſa phraſis Hebrææ multa 1.
Liranus & Oleaſter: veram puto, quia virginem intactã Cognoſcere
vocant עלמה *Ghalma*, quod ſignificat abſconditam ſeu pro liberis
incognitam: ideo corrumpere virginem exprimunt ver- operam dare, vnde di-
bo *reuelandi*, (vt docebo in Iſaiam) quia quæ abſcondita, ſolent co- ctum.
gnoſci cùm reuelantur. Quidam Rabbinorum volunt ידע *Iadagh co-*
gnouit, poni pro cognouerat. Nam cenſent Heuæ zonam in paradiſo 2.
ſolutam: de tempore non conueniunt; quidam ſtatim vt ad illum ad- Adã an co-
ducta quod inſinuatur lib. 1. Sibyllinorum oraculorum circa princip. gnouerit
ſed apage à protoplaſto tam impotentem ſui libidinem, cùm adhuc Heuam in
ornatus iuſtitià originali. ceteri Rabbini, cum noſtris hæreticis putant paradiſo.
ſtatim poſt peccatum. Non eſt veriſimile metu conſternatis id colli-
buiſſe. Sequor ſententiã digniorẽ loco paradiſi, & verbis inhærẽtem;
non dediſſe liberis operã, niſi poſt expulſionem. facit iſte locus, vbi
primùm mentio, & quia *cognouit*, præteriti perfecti eſt, & ſic vertunt
LXX. noſter & Chaldæus, & recentiorum quique doctiſſimi: conue-
nit id ſeriei contextus, qui recapitulationis nullius hîc eget. ſi in *co-*
gnouit admittas enallagen temporis, cogêris etiam in *concepit*, quod
abſurdum, quia cogêris etiam in *peperit*. hui tot menſibus illi in para-
diſo? & nonne Deus apertè ſignificauit poſt peccatum ante expulſio-
nem nondum concepiſſe ca. 3. v. 16.? Denique hæc Patrum Orthodo-
xorum eſt opinio communis, ante peccatum (*ſic Irenæus lib. 3. cap. 33.*
& Procopius hîc fol. 62. Epiphan. lib. 3. contra hæreſ. 78. Iuſtinus Dialo. con-
tra Triphon.] & quamdiu in Paradiſo fuerunt virginem permanſiſſe
tenẽt *Tertullianus lib. de veland. virginib. cap. 5. D. Hieronym. lib. 1. contra*
Iouinian. Ambroſ. lib. de Inſtitut. virgin. Baſilius epiſt. ad Letoïum de vera
virgin. Chryſoſt. hic hom. 18. Marius Victor. lib. 2. in Geneſ. Auguſtin. lib. 3. 3.
de Geneſ. ad litt. & alij. Nec aliud ſentit Procopius fol. 62. † qui dumta- Procopius
xat vult Adamum ſciuiſſe Euam ſibi vxorem conceſſam. Nec pugnat explicatus.
nobiſcum S. Cyrillus Hieroſolymitan. *catecheſ. 12.* Nam in codice 4.
Plantiniano vitioſa diſpunctio turbauit : repone ; *acceſſit ad mulierem* Cyrillus Hieroſ. ex-
adhuc plicat.

adhuc virginem. Nam poſt caſum in paradiſo, tum primum cognouit Euã.] at inter caſum, & expulſionem non fuit tempus commodum Veneri vacare, nec ſatis ſpacij. *vide c.3.v.7.& 8.*

CONCEPIT] poſt expulſionem. Nam ſi ante ergo iam indigna paradiſo iuxta Tertullianum: optimè probant LXX. *concipiens peperit.*

5. Eua an ſemper gemellos pepererit.

PEPERIT] vbi conceperat, & cõcepit vbi cognita. Sed an geminos? quidam volunt, & cùm his Princeps Nouatorum, opinor ex fabuloſis quibuſdam Methodio per impudẽtiam aſcriptis: ſed potuit alternis filios & filias parere, quæ fratribus ſuis, ſaltem Caino quæ nuberet vnam, & vt arbitror alteram quæ Setho.

POSSEDI] aucta ſum homine, acquiſiui ſobolem ſpeciei conſeruandæ, & generi humano propagando: *vide infer. cap. 14.19.*

6. Homo pro viro.

HOMINEM] Hebræi איש virum, nempe vnde ille oriturus Meſſias, quem VIRVM fæmina circumdabit.

7. Per Deum.

8. את & pro cum.

9. Cain quid.

PER DEVM] diuino munere ac beneficio: non enim eſt iurantis, ſed beneficium agnoſcentis, ſicut & in illo Apoſtoli, *& hæres per Deũ.* Galat. 4.7. nam † Hebræum את inter cetera ſignificat, *cum.* σωῦ θεῷ adiutore Deo. Nomen CAIN deducitur à קנה *Qanah* poſſedit: vnde etiam colligitur malus iſte fuiſſe primogenitus & eo ipſo figura Iudæorum CHRISTI occiſorum. Non placet quod Clarius exponit; Poſſedi hominem Deum, id eſt qui ſit Deus & homo: nam CHRISTVS non naſciturus ex Cain.

VERS. 2.

10. Cain primogenitus, non gemellus Caini.

11. ותסף ללדת adiicere ad Hebraiſmus quid.

RVRSVS PEPERIT] Hebraicè ותסף ללדת *Vattoſeph Laledeth & addidit vt pareret*, cum Rabbinis collegit Caluinus Abel & Cain fratres gemellos fuiſſe, ſed priùs prodiiſſe Cainum. ficulneum argumentum eſt: Nam † Hebraiſmum retinent LXX. & is optimè à noſtro interprete explicatur: nihil enim aliud ſignificat, quàm iterùm peperiſſe: ſic Deute. 5.25. *addentes audierimus*, hoc eſt, iterùm audierimus, & alibi; *addidit vt interrogaret*, pro iterùm interrogauit. ſic paſſim *addidit loqui* & ſimilia.

12. Abel, quid. Ioſephus de ſenſus. & cur primogenitus vocatus Caĩ minor vero Abel.

ABEL] Ioſephus & Euſebius aiunt ſignificare *luctum* non ignorantiâ linguæ Hebrææ, ſed cenſentes ה poſitum pro א per regulam commutat. litterarũ אהוי Hodie non ſcribitur אבל *abel* ſed *Hebel* הבל quod ſignificat vanum. Sicût primogeniti † natiuitate recordata fuerat ſeminis à Deo promiſſi, quod ſerpentem contereret: ita natiuitate ſecundi, facta memor conditionis humanæ per peccatum vanitati ſubditæ. quia *vniuerſa vanitas omnis homo viuens.* Præterea moraliter hinc colligas mundanas cogitationes animam matrem ſuam efferre, diuinas humilitatem & compunctionem gignere. Cain reproborum, Abel electorum figura.

13. Abel virgo.

FVIT ABEL] ſacra Scriptura nec meminit vxoris eius, nec exprimit virginem fuiſſe. hinc Caluinus, vt ineptus erat, argutatur maritum fuiſſe: contra Patres orthodoxi, Hieronymus, Baſilius, Ambroſ. Althelmus ceteri paſſim deducunt virginem fuiſſe: hi rectè, quia Sacra Scriptura meminit liberorum Cain, & vxoris: idem dictum de Abel, ſi non virgo deceſſiſſet argumentum eſt ex contrario:

Calui

Caluini ex mere negatiuâ particulari.

Post Mvltos Dies]dies pro annis.nam aliquot multi elapsi inter natiuitatem fratrum,& inter sacrificium. Vers. 3.

Factvm Est Vt Offerret]benè explicat Hebraismum ,*fuit vt adduceret oblationem.* Adducere,pro offerre , sæpiùs occurret.Et si etiam Adam(contrarium non est probabile) priùs sacrificarit;tamen huius filiorum sacrificij prima mentio fit ex more Sacræ Scripturæ quæ tantùm memorat sacrificia in quibus aliquid memorabile diuinitus accidit , vel quibus aliquid singulare præfigurabatur : sacrificandi ritum ab Adamo filios edoctos,docet B. Athanasius *in epist.de perfidiâ Eusebij , & in lib.super illo , omnia mihi tradita sunt.*

14. Hebraism. adducere pro offerre.

15. Sacrificauit etiam Adam ante filios.

De frvctibvs terræ] quia non additur fuisse primitias,cēsent Patres Cain obtulisse secundos seu viliores fructus, primoribus sibi reseruatis.*Ambrosius lib.1.de Abel & Cain.c.* 7. *& Suidas in voce Cain.*

16. Cain viliora obtulit.

De primogenitis] primo † vt sic sibi Deum præponeret.(en amorem Dei.) secundò vt profiteretur , spiritu prophetico , fidem suam de Agni immaculati oblatione , qui primogenitus inter mortuos.hoc insinuat D.Paulus ad Hebr. 11. v. 4. *Fide plurimam hostiam Abel,quam Cain,obtulit Deo &c.*vbi nos plura , interea vide Rupertū lib.4.c.2.*Tropologiam* pete à D.Ambrosio lib. 2. de Cain & Abel. Vers. IV.

17. Abel cur de primogenitis obtulerit. Locus ad Hebr. 11. 4.

De adipibvs] sic significant Hebræi † eum , quæ inter primogenita gregum,pinguissima & maximi pretij erant,obtulisse ; *plurimam hostiam* vocat Paulus.

18. Adeps quid significet.

Respexit] sibi † in eis complacens , benignè & gratanter illa accepto tulit hoc totum significat ישע *Iscagh* , à verbo שעה , *Scagah* , vnde orta varietas versionum , Tertullianus † *lib.* 2. *contra Marcio.c.*22.*& lib.*2.*contra Iudæos*,vno loco ; *placuit* alio; *accepto tulit.* LXX. vt noster, Symmac. ἐτέρφθη *delectatus est*, alij ἐυδόκησεν , *accepta habuit.* Theodotion ἐνεπύρισεν , *inflammauit.* Benè Procopius, „ rem optimè explicuit , adscribam Latina interpretis verba , defectu „ Græci autographi Theodotion interpretatur,*incendit.*Aquilas reddi- „ dit,*consolationem accepit*:Symmachus verò vertit , *oblectatus est.*at Sy- „ rus habet, *placuit.*Sed singuli interpretes peculiarem respexerunt fi- „ nem. Theodotion enarrat, quomodo sacrificium acceptarit Domi- „ nus,& allusit ad modum,quem in libris Mosis,& in libris Regum de „ Eliæ sacrificio legimus.Aquilas docet Deum placatum & deposuis- „ se iram,quia in Adamum exarserat,& sic suscepisse sacrificium.Sym- „ machus significat Deum delectatum esse illo sacrificio,quod consta- „ bat viuentibus animalibus,non rebus inanimatis, siquidem Deus ip- „ se in creationis rerum primordio , gauisus est plurimùm animatis, „ & sese mouentibus creaturis,quas solas benedictione exhilarauit.Sy- „ rus docet illo verbo,quod in suâ translatione collocauit, Deus Abeli sacrificia & munera prætulisse Caini.]Ex quibus verbis habes etiam signum quo Deus declarauit se respicere ad oblationē Abeli:quòd igne de cœlis demisso oblationem eius absumpserit, Caini intactam

19. Respicere ad aliquid.

20. Conciliatæ versiones.

21. Signum quo Deus ostēdit se acceptare oblationem Abeli.

 reliquit

reliquit. Lutherus & Caluinus † hæreticorum vertices, pro ſuâ impudentiâ hoc vocant fabulas Iudaicas: cùm ſit Orthodoxorum Patrũ communis ſententia. id tenuerunt Procopius, & Hieronym. & Cirillus hic, & Fauſtus Regienſis *lib.2.de libero arbitrio cap.6.* nec ſcio qui reiecerit. Eſt etiam conſentaneum mori Diuino. ſic *Leuit.9.24.* flamma cœleſtis abſumit ſacrificium Aaronis, *Iudic.6.21.* Gedeonis, 1. *Paralip.21.* Dauidis, 2.*Paralip.7.* Salomonis, 3.*Reg.18.38.* Eliæ 2.*Machab.*

22. Abelis ſacrificium cur prælatum. 1. Nehemiæ. Porrò hac prærogatiuâ Deus vſus erga Abelem fuit, † quia maiore fide, quàm Cain obtulit (*ſic D. Ambroſ.d.lib.2.c.7.*) quia cum cordis ſimplicitate & metu Dei obtulit (*Sic Tertullian.d.cap.22.*) quia cum ſincerâ in Deum & proximum caritate obtulit, Cain verò zelum & malitiam contra fratrem fouebat (*Sic Irenæus lib.4.cap.34.*) quia præſtantiora liberaliore animo obtulit. (*Sic Ioſephus lib.1.antiqu. cap.3. & S.Chryſoſt.hîc hom.18.*

VERS. V. NON RESPEXIT] hoc eſt recuſauit munera, vt loquitur Tertullianus *lib.de patientiâ cap.5.*

23. חרה à יחר IRATVSQVE] Hebræum יחר *Ichar* à radice חרה *Charah*, ſignificat eum vehementer excanduiſſe animo, & inuidiâ ſtimulante, quod fratri ſe poſthabitum cerneret, cœpiſſe illi malum meditari irâ in odium conuerſâ.

24. Concidit vultus, quid. CONCIDIT VVLTVS EIVS] qui bene † ſibi conſcij, & ſimpliciter ambulant: ambulat vultu erecto confidenter: qui verò liuore cõtabeſcunt & malum machinantur, frontem caperant & faciem obnubilant, & oculos in terram demittunt. hoc ait Caino accidiſſe. vide Rupertum Tutienſ.*lib.4.cap.3.*

VERS. VI. DIXITQVE DOMINVS] vide, vt ſoleat Deus iuſtorum defenſio-

25. Deus ſolet ſuſcipere defenſionem iuſtorum. nem contra improbos ſuſcipere, & eos increpare, ſic Pharaonem increpat, Abrahamum defendit *infra caput* 12. 17. idem accidit Abimelecho *.caput* 20. 3. item Labano & Iacob. *caput* 3. 24. Sed quo pacto hæc Deus dixit Caino? Leutherus ſomniat hoc Deum

26. Lutheri ineptia maligna. Adamo reuelaſſe, deinde filium ſic paterne ab Adamo admonitum: quod Symniſtæ eius, Caluinus lepidè ridet, Muſculus temerarium pronunciat: Sed neuter malitiam latentem voluit indicare, id ego in eorum gratiam præſtabo. Idcirco hoc ſceleratus iſte confinxit, vt quæ ſequenti verſiculo ſequentur pro arbitrij libertate, ea non nihil eleuet, quaſi non Dei, ſed Adami, hoc eſt hominis verba ſint, non vt Dei verba referentis, ſed vt de ſuo promentis. Mordicus ergò teneamus hæc vel immediatè Deum Caino dixiſſe, vel per Angelum qui Dei perſonam repreſentabat; vt videtur velle Tertullianus lib. aduerſ. Iudæos cap.5.

VERS. VII. *Conciliatio verſionum.* Verſionum varietatem, quæ hoc commate maxima eſt, quoniam diligenter exhibet Pererius noſter lib. 7. Commentar. nolo actum agens hîc exhibere. probabo dumtaxat noſtrum interpretem benè vertiſſe. Hebraicè eſt הלא אם תיטיב שאת *Halo-im tetib ſeeth nonne ſi benefeceris, portare.* ואם לא תיטיב לפתח חטאת רבץ *Veim lo tetib lapethach chattath robeç. Et ſi non benefeceris ad oſtium peccatum cubans.*

יטב *Iatab*

יטב *Iatab* significat boñ esse, placere, benè agere, dirigere, ordinare, 27.
aptare (*hoc secuti LXX. qui diuidere seu partiri, exponunt*) *Seeth*, hîc non quid sit יטב
est nomen, sed verbum descendens à radice נשא *Nassa*, significat suscipere, acceptare (*ita Theodotion*) parcere siue remittere (*Sic Thargumæi, Chaldæus & Hierosolymitanus*) tollere, leuare, portare, quæ videtur primaria significatio) vt benè Oleaster *& alij* & hanc secutus noster interpres: NONNE SI RECTE EGERIS, RECIPIES, *te Cleuaras tu galardon*, Hispan. ô (quod idem(*recibiras lo merecido.* Sẽsus si abstinueris à peccando, si deponas machinabundam hanc cogitationem, quam corde voluis aduersus Abelem fratrem tuum: si resipiscas 28.
à malo, & deinceps te benè gesseris; si mente quoque sinceriore & animo mundiore mihi sacrificium obtuleris, nonne referes iustum præmium? idque duplex. primum bonæ conscientiæ internum testimonium, cuius contarium nunc sentis. secundum, attestationem acceptationis meæ, quam retulit frater tuus signo à me ostenso, quod te nunc angit, & coquit sub pectore. Liranus & Honchala confirmant *Nassa* etiam interdum significare idem quod *recipere*; &, vt non significaret voce, sensu tamen, vt dixi. Præterea licet שאת *Seeth* sit infinitiuus ponitur tamen pro futuro, quod Hebræis consuetum docet Pagninus *lib. 2. Institution. capite 6*. Sane *Seeth* etiam Thargumæi ambo & Dauid Kimchi ad mercedem *hîc* retulerunt; licèt minùs 30.
benè ad recipiendam in alterâ vitâ; meliùs, qui ad mercedem huius vitæ, vt explicui, Vocula deinde חטאת *Chattath*, significat † peccatum, & pœnam peccati: & possumus nostram versionem vtrouis modo accipere.

Conscientiç bonæ & malæ in hac vita merces.

29. Infinitiuus pro futuro.

Peccatũ pro pœna peccati.

SIN AVTEM MALE] malâ intentione erga fratrem, vel te Deo præferendo in oblationibus.

STATIM IN FORIBVS PECCATVM ADERIT] Adagialis locutio, 31.
adesse in foribus, hoc est ad manum esse, impendere, imminere. Locus insignis de conscientiæ iugi cruciatu: de quo multa egi varijs locis *Syntagmatis Tragici*, & *Sacris lectionibus Marianis*, ijs quas *de conscientiâ* inscripsi. Prouerbium verò explicui §. 10. Adagiorum sacrorum, inde petatur loci explicatio. si *peccatum* sumas propriè, sensus est; si ampliùs in fratrem tuum peccaueris, si pergas animo malignari, multóque magis si quod cogitas opere perfeceris; assiduè horrenda species tam fœdi facinoris ante animi oculos tibi obuersabitur. Si verò quod mallem, peccatum sumas pro vindictâ criminis; nempe pro flagello conscientiæ, & furijs illis quas poëtæ fingunt, ita cruciatum internum exprimentes, & supplicium illud, à quo nemo nocens se iudice absoluitur; tunc sensus erit, hanc pœnam semper peccatori, velut saxũ Tantalo, impendere, nunquam illum deserere; sed siue foras prodeat, siue domum se recipiat, semper adlatrare & 33.
morsum minari; sicut canis irata solet, quæ vinculo alligata cubat ante fores heriles. Nam רובץ *Robeç* idem quod cubans seu iacens à verbo רבץ *Rabaç* ita hunc locum explicat Rupertus. *d. lib. 4. c. 3.*

In foribus esse.

32. Conscientiç cruciatus.

Comparatio conscientiæ & canis.

SED SVB TE ERIT APPETITVS EIVS] Leuassent me labore hîc multa dicendi, vel qui Controuersias fidei, vel qui commentaria in hunc locum ediderunt: pergerem citato cursu. Nunc illi prætermiserunt,

34. Libertas arbitrij contra hæreticos stabilitur.

quæ hoc loco necessariam lucem adlatura, & simul hæreticorum perfidiam detectura,, & stabilitura maximè articulum de humani arbitrij libertate. Quare quod intactum fermè relictum mihi, id bonâ cum Lectoris fauentiâ aggrediar, & specimen aliquod dabo, tractationis locorum sacræ Scripturæ Controuersorum, quam in *Apparatum sacrum* reseruo.

Legitur Hebraicè, ואליך תשוקתו *Veelecha Tescuqatho*, phrasis

35. Vulgati prudentia.

ista hîc in Genesi bis occurrit, hîc & sup. cap. 3. 16. quorum vno noster interpres idiotismum interpretatur, altero Hebraismum retinet, vt sic nobis & loquendi modum & locutionis significationem seu interpretationem indicaret *vide d. vers. 16.* Sequitur ואתה תמשל בו *Veatah Timsal Bo.* ET TV DOMINABERIS ILLIVS. cuius? hîc tota quæstio est. Catholici dicimus, *illius*, qui præcessit *appetitus*. contra nituntur hostes fidei, arbitrium seruituti mancipantes. nos ex hoc loco vindicias secundùm libertatem damus, & regnum rationis humanæ in concupiscentiam stabilimus. vim veritatis vt infringant, quid non aduersarij moliuntur? Non se in tot facies Proteus aut Vertumnus olim verterunt. Dissentiunt Nouatores inter se de † loci interpre-

36. Refelluntur explicationes hæreticorum variæ.

tatione, sed contra veritatem consentiunt caudis colligati. Oecolampadius & Fagius appetitum referunt ad affectus, cupiditates, & libidines animum sollicitantes: sed etiam hîc constricti tenentur. Lutherus & Selneccerus volunt iuberi Caino, vt credat in Deum, & pro- »

Oecolāpadij & Fagi. Lutheri & Selnecceri.

missum semen, tum enim illi Deum propitium fore. sin cupiditatibus » obtemperet, tum peccatum eius ipsi quidē posse occultū atque sopitū » videri; sed tamen illud *in foribus cupiturū*; hoc est in loco vbi non queat » diu quiescere vel latere. Quod enim in foribus est, ab omnibus cōspi- » ci, siue egrediantur siue ingrediātur. si tamē peccatū pergat illum sol- » licitare: curet sedulò, vt resistat motui, & ei dominetur per fidē: alio- » qui certò periturum.] Sed quis non hîc, ligna exclamet, vt sententiæ » frigus torpidum discutiat? ego etiam vt tantum scelus exuratur. Inprimis. quæ hîc de promisso semine, in contextu vel vmbra? vnde hariolantur stolidi peccatum Caini fuisse infidelitatem fidei rectæ oppositam, potiùs quàm inuidentiam? Quid illud est motus per fidem reprimere? agnosco fraudem. censent opus non esse peccatum vitare; & licere patrare, idque impunè fore, si tantùm confidant se saluandos meritò Saluatoris, hîc latet anguis iste Lutheranus. Sed frustrà totum hoc. Nonne blasphemum sit hanc Dei dictis sententiam ascribere: si vrget tentatio; resiste si potes: sin; crede te à CHRISTO saluandum, etiamsi patres, etiamsi herbam porrigas tentanti. Hoc illos velle, palàm est, quia fides illa, quā insinuant, fides est non auxilij contra tētationē; sed fiducia certæ salutis. Deinde quæro, an hæc Dei verba præceptū aliquod cōtineant? Si continēt, hoc erit vt resistat cōcupiscentiæ. Ergo vel potest resistere; & tunc liberū est arbitriū: vel nō potest

& Deus

& Deus homini quod impossibile est, præcipit. Has angustias vt Lu-
" ther effugiat, subdit: *Non ideo statim sequi, posse nos facere, quod à Deo iubemur.* Si non sequeretur, Deus iniustus & immitis foret (horresco scribere) quia iuberet homini quod homo nequeat præstare; & interea punit, quia quod iussit non præstatur. Hoc animaduertentes discipuli Lutheri, magistro digni Borrhaïus & Marbachius, eius durum dictum malacissare nituntur, & aiunt; neque id Deum præcipere, nec ad id vires Caino tribuere: monere tantùm, quid eum fa-
" cere deceat.) Sed isti Deum faciunt stolidum aut imprudentem.
" Nam vt iubendo impossibilia iniustitiæ, sic eadem suadendo vel monendo insipientiæ & imprudentiæ notam incurreret. Quis enim prudens alteri suadeat, vel ad id adhortetur honestate propositâ, quod
" nouit eum facere non posse? Alij ergo hæretici, vt hæc vitent in-
" commoda tam aperta; negant hoc dominium referri ad peccatum, vel peccati motus reprimendos, sed ad Caini fratem Abelem.] Verumtamen isti; qui ad Abelem spectant, & *τὸ illius*, subaudiunt, *Abe-*
" *lis*; rursus diuiduntur. Pellicanus sic explicat. Ambo mei estis: cur
" tibi displicet fratris integritas in offerendo? cur odisti fratrem? si
" pergis vt cæpisti, peccati pæna in proximo te manet: palàm te im-
" pium comprobabis. Num te fratrem suscipere sic debet Abel, velut
" vxor maritum? Num tu illius Dominus? num ad tuum imperium attemperare debet fidem suam in Deum?] Videtis quàm iste apostata audacter detorqueat, & procul abducat à vero. Quòd videret eamdem hîc esse locutionem quæ fuerat cap.3.16. de Eua, censuit sibi licere, tot tam extrauagantes fingere interrogationes, quas nullus ante somniarat, nullus postea probauit. Ideo VVolph. Musculus meritò iudicauit hunc commentarium esse prorsùs contrarium menti loquentis Dei, & iuri primogenituræ has interrogationes repugnare. Nam Musculus supponit primogenitis ceteros fratres obedire debuisse. Hæreticorum acutissimus & perniciosissimus scriptor. *lib.2.Institut cap.5.num.16.& hic in Commentar.* vult etiam de Abele ac-
" cipi, sed alio sensu: Nullam habes causam inuidiæ aduersùs fratrem:
" quòd illius sacrificia sint mihi acceptiora quàm tua: tibi imputa, quòd
" non sis iustus, vt ille, sed impius; qui scelus in fratrem meditaris; &
" sis ingratus erga me pro accepto primogenituræ beneficio: nec potes
" subiectum tibi fratrem ferre, in quem integrum ius & imperium tibi
" manet. Nam ipse tuâ in potestate permanebit, & tu ei tamquam primogenitus dominaberis.] Sequitur varus varum, vt solet, Musculus: sed ne nihil videatur noui pipire posse, addit Hebræa sibi videri potiùs debuisse per præsens tempus quàm per futurum reddi: quòd ad Grammaticorum ferulas relego. Sequitur etiam hac in parte Caluinum Marbachius. Omnes isti volunt Deum his verbis occurrere offensioni Caini, & iubere, vt acceptæ ex repudiato sacrificio ignominiæ memoriam aboleat, & beneficio primogenituræ saluo manente consoletur sese. Bone Deus! quo recedunt, ne ad veritatem accedant? Nulla hîc primogenituræ vel adumbrata mentio reperitur: & hanc

Borrhaij & Marbachij.

Conra. Pellicani.

Musculi, & Caluini.

hanc explicationem iam olim, quasi prophetico ſpiritu nocituram
37. ſcirent, SS. Ambroſius & Auguſtinus prædamnarant. *ille lib. 2. de Cain*
Obiectiones hæreticorum & ſolutiones. *& Abel cap. 7. hic lib. 15. de ciuitat. Dei cap. 7.* Verumtamen videamus, quid pro ſuâ væſaniâ in medium adducant. Primo ſic Caluinus pugnat. Res ipſa & grammaticæ ratio poſtulat, vt de Abele, & non de peccato locus accipiatur. Res quidem; quia maior frater minori poſthabitus non eſſet, niſi ſcelere deterior fuiſſet. Quid tum? de ſcelere tamen hic vnius Cain agitur, & non de fratre; qui innocens fuit & iuſtus. De grammaticâ ſic probat: quia *tuus* & *ei*, nequeunt ad peccatum referri: cùm Hebræis *peccatum* ſit feminini generis, *tuus verò* & *ei* ſint maſculina, vt *frater* & *Abel.* Reſpondeo D. Hieronymum ad hanc conſtructionem aduertiſſe, ſed eam non emendaſſe, quia pro-

Fæminino interdũ iungitur vox maſculina. bam norat. *Tuus* enim & *ei* ſciebat referenda non ad peccatum, appetitúmve ſeu conſcientiam peccati; ſed ad appetitum ipſius Caini: quaſi dicat, tuus ô Caine appetitus, & tuo ô Cain appetitui. Notum etiam vel grammaticis maſculina verba nominibus fæmineis, & hæc

Neutrum cũ fæminino vel maſulino. illis iungi ſolere. *lege Pagninum lib. 2. Inſtitut. cap. 3.* Deniq; תשוקה neutri vim habet, ideo tam fæminino quàm maſculino pronomini poteſt iungi: quare de appetitu vel concupiſcentiæ motibus ipſi Hebræi acceperunt, vt ſtatim docebo. Quid? quòd ipſe Caluinus hoc cogitur fateri, quando fatetur agi, non de peccato, ſed de peccati reatu: quod tamen eſt abſurdiſſimum. Nam licet peccatum cauere, & de commiſſo, per pœnitentiam perfectam triumphare, cum Dei gratiâ homini ſit poſſibile; reatui tamen ipſi cùm peccaris ſic dominari, vt is peccatum non comitetur; hoc eſt, cum peccato ſis irretitus reatum abs te reiicere & arcere, ne in reatum incurras, non opis eſt humanæ.

Secundum & ſolutio. אל pro על, ad pro ſuper. Secundò Muſculus argutatur eleganter, vt mures molas lingunt. Non dicit *ſub te*, ſed, ad te erit appetitus tuus. Reſpondeo אל non rarò ſignificare idem quod על ſuper, vt notum eſt vel ex Pagnino *lib. 4. inſtitut. cap. 1. circa medium.* & ita hoc loco præter D. Hieronymum, Paraphraſis Chaldæa & Hieroſolymitana, LXX. Abenezra, Iarius, Kimchi, acceperunt, agnoſcentes eamdem eſſe phraſim quæ fuit cap. 3. 16.

Tertium & ſolutio. Tertium argumentum proponunt: Nemo dicitur habere poteſtatem peccandi, cùm nemini liceat peccare: igitur malè accipimus de poteſtate peccandi vel non peccandi. Sed hoc ſophiſticum eſt.

Peccandi poteſtas alia moralis; alia naturalis. Nam poteſtas peccandi quædam eſt moralis, quædam naturalis. Naturalis prouenit à libero arbitrio; qua dicitur homo, ſi velit, poſſe non conſentire concupiſcentiæ peccati; & poſſe ſi velit, ei conſentire: nec negatur, ſi conſentiat peccaturum: & de hac naturali poteſtate, falſum eſt in antecedenti, neminem habere poteſtatem peccandi: nec ratio contrarium probat, quia tantum eſt vera de poteſtate morali. Nam moralis poteſtas eſt quæ à lege & iure pendet: & de hac loquendo poſſe peccare, vel non poſſe peccare, idem eſt quod licere vel non licere peccare. Et hoc ſenſu procedit argumentum:

tum: sed nobiscum non pugnat. Sunt illi perridiculi sic à morali potestate ad naturalem inferentes, non secùs ac si dicerent. Nemo habet potestatem occidendi hominem, quia non licet hominem occidere: ergo in latronis armati & robusti potestate non est, occidere viatorem, quem solum, inermem, debilem & dormientem nactus. Distinguant inter ius, & factum: ad factum quod attinet, quis neget liberum tunc latroni occidere, vel parcere?

Quartum argumentũ & solutio.

Addunt præterea. Cain hîc monetur, quid facere debeat, non quid facere valeat: cur igitur hæc ad naturam arbitrij refertis? Antecedens probant, quia Hebræi sermonis ista consuetudo est, vt futuris indicatiui pro imperatiuis vtantur. Sicut cùm dicitur: *Non habebis Deos alienos*; non dicitur quid possint vel non possint facere, vel quid sint facturi: sed vetatur quod non licet facere. Ita hoc loco non dicit Deus, quid Cain possit facere, vel quid facturus sit: Sed quid illi liceat, quid eum facere deceat. Respondeo, quamuis hoc totum illis largiremur, nondum hoc se nodo expedirent: quoniam in eo quod decet facere, includitur id ab eis fieri naturali potentia posse: vt etiam patet in exemplo quod adducunt. Nam nisi includeretur in hac prohibitione, posse si velint Deos alienos colere, frustrà vetarentur eos colere: quis enim prohibeat (nisi nugax) ne faciam, quod facere non valeo? Tu cæco dicas, ne mulierem ad concupiscendum fixis oculis intueatur: vel muto, ne lasciuum carmen recitet? Ita hoc loco nugaciter Caino diceretur, decet te appetitui dominari; si non possit illi dominari: vt si dicas lusco, decet te non intueri limis præterea argumentum eorum est à particulari ad vniuersalem; aliquando sic capiunt: ergo semper. Immo frequentius absolutè, & iuxta vim verborum vtuntur futuris indicatiui.

Futurum indicatiui pro imperatiuo.

Decet & licet includũt facere posse.

Quintum argumentum & solutio.

Quinto nobis sic sunt molesti, licet concederemus (aiunt) ista ad peccatum referenda, nihil adhuc ista facerent pro arbitrij libertate: quia possent ista adhuc aliter explicari ex Patribus; vel cum D. Ambrosio, vel cum Gennadio & Chrysostomo. Nam D. Ambrosius d. c. 7. exponit ascribi Caino errorem, cuius ipse sit author. Verba sunt: " In te reuertitur crimen, quod à te cæpit: in te retorquetur improbi- " tas tua, tu Princeps es illius.] Gennadius autem cum D. Chrysostomo hom. 18. in fine, apertè hæc ambo capiunt de primogenituræ priuilegio & obedientia Caino ab Abele præstandâ. Respondeo, ab illis Ambrosij locum mutilari citando. Nam prætermittuntur verba quæ repugnant hæreticorum instituto, vt illa; *non enim ei frater addicitur, sed error ascribitur*; quibus apertè chimera illa de Abelis subiectione reiicitur: omittitur etiam & illud ab Ambrosio verbis quæ citant immixtum; *non habes quod necessitatem magis, quàm mentem tuam arguas.* Quibus apertè D. Ambrosius explicat, quo à se pacto Cain princeps sui criminis vocetur, & quo ab eo dixerit modo peccatum cæpisse, & qua ratione improbitas in eum retorqueatur; videlicet nullâ necessitate, sed liberâ mentis eius malitiâ. Quid est, si hoc non est, libertatem arbitrij stabilire? quod Sanctus iste solet, vt libro primo de

Ambrosij locus explicatus.

mo de Iacob capite tertio, vbi, quam hîc mentem, vocat voluntatem; vt commentariis in psalm. 40. vbi vocat eligentis affectum.

D. Chrysostomi locus & sententia.

De Gennadio palàm est ex Chrysostomo id accepisse & cum eo sensisse. Itaque respondeo Chrysostomum planè ab aduersariis nostris quoad arbitrij humani libertatem dissensisse, quia non negat ex hoc etiam loco libertatem voluntatis probari posse, quam Patrum nullus ipso acriùs solet propugnare, vt statim facit hom. 22. adeò vt Caluinus scribat eum sibi videri nimium in viribus liberi arbitrij prædicandis: quia videbat verba Chrysostomi non posse vllâ interpretatione eludi. Quare Chrysostomi testimonium ad aliud nihil Musculum iuuat, quàm vt deprehendamus contra Chrysostomi mentem flagitiosè Chrysostomi verbis eum abuti, & effugium aliquod sibi quæsiuisse. Attamen (instant) locus iste, de quo disserimus Chrysostomo non videtur facere ad liberum arbitrium.] Esto de hoc loco sic putarit: non dubito si ceterorum patrum consensum ei videre contigisset, qua fuit modestiâ & sanctimoniâ, libens in eorum sententiam à suâ discessisset. Nec æquum est vnius sententiam licet grauissimi, contra reliquorum omnium in stateram appendi.

Sextum argumentum & solutio.

Vltimus aries est Nouiodunensis stigmatiæ, armatus frontem charactere bestiæ, immani dico blasphemiâ, quam sic euomit: Deus hoc iubendo, vel promittendo dixit. Si iubendo; nihil inde probatur, cùm interdum iubeat impossibilia. (*vides mendacem blasphemiam*) si promittendo, falsa fuit promissio: quia Caino peccatum, non ipse peccato dominatus. Nec euades, si dicas promissioni conditionem inclusam, si legitimè certaueris. Sunt enim (ait) istæ ambages meræ. Respondeo veriùs hoc asseri de ipsius argumento, à quo si ambages, insaniam, impietatem sustuleris; nihil reliquum remanebit. Nam siue foret promissio, siue iussio, nihil consequeretur eorum, quæ contendit sequi, sed contraria penitùs. Si iussio foret, benè sequeretur, ergo est possibile: quia nemo sapiens iubet quæ nouit esse impossibilia: alioquin talia iubens iubendus ipse Chorœbo vel Oresti assidere. Si promissio foret, foret necessariò vera, quia Deus nequit promittendo fallere. Si conditio viriliter resistendi inesset promissioni, nulla perplexi sermonis inuolutio adesset: quid enim clarius, quàm; vinces si fortiter restiteris? nunc nec iussio, nec promissio est conditionalis nisi implicita: sed est nuda declaratio virium liberi arbitrij, quod Caino Deus, cùm eum formauit, cum animâ indiderat. Quasi diceret, Tu quidem hactenùs à peccato passus fuisti te superari: & sæpiùs deinceps luctator ille dolosus aggredietur: poteris tamen, si voles, cum auxilio gratiæ illum vincere: insurgent impetus concupiscentiæ, compesces si voles adniti: nam gratia non deerit.

Tu ne cede malis, sed contra audentior ito.

Sin

Sin vinci malis, iusta punitio præsto futura peccanti. Conditio igitur inest, sed ista; Si velis. Cui non repugnat, nolentem resistere, victum postea fuisse. Non enim promisit semper Cain fore victorem, sed promisit se illi adfuturum auxilio gratiæ; vt si vellet vincere, posset non vinci. 38. Loci vera explicatio.

Hic Ecclesiæ sensus est, hæc Catholicorum interpretatio: Quam singula contextus membra confirmant. Primò dicitur: *Quare iratus es, & quare concidit vultus tuus?* inanis foret interrogatio, nisi potuisset non irasci, & non mœrere. Sicut si claudo diceremus, cur claudicas? Sequitur, *nonne si benè egeris, recipies? sin autem malè, statim in foribus, &c.* poterit ergo, bene aut malè, si velit agere. Quis enim sanus seriò dicat? si biberis oceanum, si olympum manu moueris, dabo tibi centum aureos; sin autem, centum prægnantes plagas? cur hoc nugax & delirum videatur, nisi quia conditio non est in hominis potestate? Postea dicitur; *Sub te erit appetitus tuus, & tu dominaberis eius.* Nonne his verbis exprimitur, fore Caino possibile posse cupiditatem refrænare, posse non sinere, vt in eius mortali corpore regnet peccatum? *ad Rom.6.12.* Nonne quando Deus fore dicit, vt illi dominetur, significat se gratiam illi largiri vt possit? 39. Quæ probatur.

Præterea semper ista fuit communis Hebræorum, Græcorum, & Latinorum veterum huius loci explicatio; agi de peccato, & arbitrij
» ad alterutram contradictoriarum libera electione. Thargum Chal-
» daicum ita: Nonne si benè egeris opera tua, dimittetur tibi? &, si
» non benè egeris, in diem iudicij peccatum tuum seruatum est: in qua
» futurum est, vt vlciscatur de te, si non cõuerteris: &, si cõuerteris; di-
» mittetur tibi.] Vbi habes ואם תחוב *ve im tethub* ים לא תחוב *Im la tethub.* Non conuerti igitur, vel conuerti tribuit ipsi homini, vt &
» Abenezra, Iarrius, & Scimchi. Thargum Hierosolymitanum adhuc
» clarius ex versione Genebrardi; Nonne si emendaueris opera tua
» in sæculo isto, condonabitur & remittetur tibi in sæculo futuro?
» Quod si non emendaueris opera tua in sæculo hoc, ad diem iudicij
» magni peccatum tuum conseruabitur, & ad ostium cordis quiescet.
» Verumtamen in manum tuam tradidi potestatem concupiscentiæ
» tuæ, & tu dominare ei, siue ad bonum, siue ad malum. Isidorus Cla-
» rius, Thargum (ait) Ionathæ sic exponit; in manu tua tradidi arbi-
» trium fomitis; & tu Dominus illius eris.] Ex Patribus Orthodoxis, æquè disertè locuti accedunt plurimi. *Hugo de sancto Victore, Anselmus Laodunens. Strabus, Rupertus, Rabanus, Beda, Alcuinus, Eucherius, & Hieronymus hic. Bernardus sermone 5. de Quadrages. Gregorius lib. 4. in Iob. cap. 22. Prosper lib. 2. de vocat Gentium cap. 7. Augustin. lib. 15. de ciuitate Dei cap. 7. Ambros. supr. cap. 7. ipse quoque Chrysostom. d. hom. 18. nimis quàm manifestè tribuit Caino, si velit posse concupiscentiæ fluctus compescere.* Sed redeamus ad contextum; si priùs notaueris hæreticorum stultitiam semper extrema consectantium, & dum vitium fugiunt, in opposita incurrentium. 40. Pelagianorũ error contrarius ex hoc loco.

Illis quos refellebam, ad Manichæos accedebant †: contra Pela-

giani ex hoc loco Moysis inferebant, posse hominem solis naturæ viribus concupiscentiæ tentationes superare. Verùm hi pessimè hoc inferebant, & gratiam Dei concurrentem excludebant. Nec enim, quia hîc mentio gratiæ non fuit facta, eius ideò necessitas exclusa. *De quo consule Bellarminum lib.5. de gratia & libero arbitrio à cap.6.*

VERS. 8. DIXITQVE CAIN] vultu verbisque beneuolentiam prodens, sed mente altum odium premens. *Sic Cyrillus.*

41. Egrediamur foras, an à Moyse additum.

EGREDIAMVR FORAS] LXX. *in agrum.* Sed de his † verbis multa est altercatio. Primùm temerè Fagius ait à sciolo quopiam adiecta: & mentitur, cùm addit in Latinis veteribus libris non haberi: an vidit ille antiquiores Ambrosij codicibus aut Hieronymi? Secundò Caluinus caluitur, cùm D. Hieronymũ innuit ea inseruisse: legerant enim LXX. ante Hieronymum. Tertiò sciendum hæc hodie deesse in Hebræo, & olim à multis libris abfuisse; iam ab Originis temporibus, nec ea vertisse Aquilam, Symmachum, aut Theodotionem; quia illa non legerunt, vt nec Onkelos Thargumæus. Quartò, non esse hæc verba superflua, vt scribit D. Hieronymus; puto ex aliorum sententia, non sua: nec esse desumpta ex apocryphis, vt innuit ex Hebræis Origenes; sed verè scripta fuerunt à Moyse, & ex Hebræo per incuriam librariorum exciderunt, vt censet Cyrillus. Probatur, quia se reperisse illa in Samaritanorum Pentateucho fatetur Hieronymus, & ea legerunt LXX. & Thargumæus Hierosolymitanus, & vulgata versio retinuit; & ideò censenda sunt pars sacræ Scripturæ: sine quibus etiam verè locus mutilus maneret: quæ etiam Nicolaus Diaconus legit. Vide Lindanum lib. 1. de opt. gen. interp. cap. 5. Quinctò censeo hæc verba dixisse Cain priusquàm egrederentur, & alia illa, quæ subdit Thargum Hierosolymitanum, & ex eo conuertit Genebrardus & retulit Pererius, dixisse postquam in agrum egressi.

42. Cain & Abel iurgiũ, & cædis causa.

CVMQVE ESSENT IN AGRO INSVRREXIT] inuasit † inopinantem subito iurgio: quod quale fuerit, certò nescitur. Non caret verisimilitudine Paraphrasis Hierosolymitana: Cainum in agro cœpisse conqueri de Dei prouidentia & iustitia; nec blasphemiis abstinuisse: Sed ab Abele patrocinium Dei susceptum, & fratrem reprehensum: ad hanc contentionem secutam cędem innocentis. Si more Hebręo opera capias pro verbis, videatur id significare Ioannes. 1. Canon. 3. 12. *Propter quid occidit eum? quia opera eius maligna erãt, fratris autem iusta.*

Locus Ioan.

INTERFECIT EVM] nescitur quo modo. vers. 11. terra dicitur bibisse sanguinem Abel: vnde patet non pręfocatum, sed quopiam lapide vel alio telo necatum. Vulgò mandibulam pingunt. Iosephus & Procopius addunt, eum, vt occuleret cędem, cadauer humo obruisse.

43. Abel CHRISTI typus.

ALLEGOR.] Abel figura CHRISTI, à Iudęis occisi. *Sic Irenæus lib.4.cap.42. Augustinus lib.12. contra Faustum cap. 9. & 10. Rupertus lib.3.cap.6.* Nota primum mortalium Abel mortuum, & primum descendisse

descendisse ad limbum, seu ad inferos latè sumpta voce, & ideò appa- Sibyllini oraculi error.
ret vanitas etymi inserti Sibyllinis oraculis *lib.*1. orcum vocari ἀδὴω
quod eo primus Adam descenderit.

AIT DOMINVS] externa locutione fortassis per Angelum, qui VERS. 9.
Deum repræsentarit: interrogat autem vultu minaci, & voce acri, vt iudex; non quòd ignoraret, sed cupidus confessionem vltroneam, & culpæ deprecationem ferreo pectori extorquere. *Vide D. Ambros. dict. lib.2. cap.9.*

FRATER TVVS] emphaticum, vt cor vulneret.

NESCIO] S. Irenæus † *lib.3. c.36.* vult grauiùs peccasse sic men- 44. Irenæus, Chrysost. & Cyrillus explicati.
tiendo, quàm nece fratris: intellige grauiùs, quoad circumstantiam istam impudentiæ Deo in os mentientis; non absolutè, Cyrillus & Chrysostomus, indicant propterea adiudicatum æternæ gehennæ: quod capias, complectẽdo parricidium, & desperationem; non verò excludendo illa crimina.

CVSTOS] cum indignatione loquitur, & quasi subsannãs Deum. Quid mihi cum fratre meo rei? scilicet curæ mihi, vbi, ille locorum versetur? ecquid custodiam eius in me suscepi?

QVID FECISTI?] vnico verbulo ostendit se conscium rei per- VERS. 10
petratæ, & simul exaggerat atrocitatem criminis. Considera miser, nihil mihi in adbitò latere: tolero etiamnum, & ad pœnitentiã prouoco. Tu recognosce, cupio parcere. Quid? frontẽ cum animo obduras? cassa præsidia occupas: en testimonium locuples.

VOX SANGVINIS FRATRIS TVI] cædes iniusta & parrici- 45.
dalis. Hebraicè SANGVINVM, quòd fabulosè Chaldæus refert ad liberos, quos habiturus Abel, si non fuisset occisus. Enallage potius Enallage numeri.
Hebræa est, pluralis pro singulari: si quid subesset mysterij, explicarem singulas fraterni sanguinis guttas.

CLAMAT] reatus parricidij celerem & atrocem in conspectu 46. Peccatũ clamans apud Deum.
Dei vindictam vehementer expostulat. Hoc enim est peccatum clamare † apud Deum. Sic de homicidio sacra Scriptura: *veniet super vos sanguis iustus*, Matth. 23. 35. & Deus dicitur facturus *vindictam electorum suorum clamantium die ac nocte.* Luc. 18. 7. habes hunc clamorem, dicentium, *vindica sanguinem sanctorum tuorum qui effusus est.* Apocal. 6.10. & ideò *Abel defunctus adhuc loqui dicitur.* Hebr. 11. 4. hoc est clamátve: vt patet ex alio loco, de CHRISTI sanguine, *sanguinis effusionem meliùs loquentem quam Abel.* Hebr. 12. 24. Sic clamat peccatum Sodomorum. *inf. cap.* 19. 13. & merces operariorum detenta. *Iacob.* 5. 4.

MALEDICTVS ERIS SVPER TERRAM] Puto esse hypalla- VERS. 11.
gen, † pro; terra quam tu coles erit maledicta: ante quidem male- 47. Hypallage.
dicta fuerat propter Adami peccatum respectu totius generis hu- 48
mani, sed nunc iterum maledicitur in particulari respectu Caini; eo Terra quo pacto maledicta, respectu Caini.
quòd Deo fœcunditatem, quæ terræ fuerat relicta, reprimente, laboribus eius non erat nisi parcissimè responsura. Sic explicat Tertullianus *lib. de Resurrect. carnis cap.* 26. & *lib. aduersus Iudæos cap.* 5.

vertit; *propter quod maledicta terra:* & Hebraicè eſt; *maledictus tu de terra:* itaque tellus vltrix criminis conſtituitur, quę, effuſione ſanguinis in eam, fuerat iniuriam paſſa. Sed cur ſic iacitur maledictio, per enallagen, cũ ſimplicius potuerit dici, ſicut Adamo c.3.17. *maledicta terra in opere tuo?* fortaſſis, vt ponderat S. Chryſoſtomus *hom.*19. quia ex Adami ſemine per Seth oriturus fuit Meſſias; Caini verò ſemen totum à promiſſione ſeminis alienũ: crimen quoque Cain longè

49. Cain figura Iudæorum.

exſecrabilius erat. Per ALLEGORIAM ad Iudæos CHRISTI necatores hæc transferunt Cyrillus *hic lib.*2. & Rupertus *lib.*4.*c.*6.

QVÆ APERVIT OS] hac metaphora ſignificat ipſum irrationale elementum, ad crudele facinus exhorruiſſe, &, abſorpto innoxio ſanguine, conatum occulere, quod ille non veritus perpetrare.

VERS. 12. Nunc oſtendit quo pacto terra vindictam ſceleris ſit ſumptura: quod futura pro matre nouerca.

50. Terræ vires ſunt fructus.

NON DABIT TIBI FRVCTVS SVOS] pro † fructu Hebraicè eſt; Non addet dare tibi כוחה *Coha*, quod ſignificat vim, ſiue virtutem vt vertunt L X X. & Chaldæus. Sed quæ virtus terræ, niſi prouentus eius? ſic de filio ait ille; *Nate meæ vires, mea magna potentia nate.*

VAGVS ET PROFVGVS ERIS] LXX. στένων καὶ τρέμων, *gemens & tremens*: alij σαλευόμενος καὶ ἀκαταστατῶν, quod noſter explicuit, & hoc ſonant Hebræa verba: נע ונד *Nagh Vanad.* Vbique te ſceleris pœnæ, vbique carnificina conſcientiæ per incertas vagantem ſedes

51. Cain an corpore tremulus ſimul & profugus.

exagitabunt. Scio L X X. & Græcos ferè omnes hæc † retuliſſe ad quemdã corporis tremorem, pauoris & conſternationis animi proditorem: nec negarim fors Cainum, quaſi tremulum & nutabundum vixiſſe, & hoc ſuſpicor Spiritum ſanctũ verſione L X X. nobis indicare voluiſſe: & ſimul per D. Hieronymi verſionem id quod dixi.

52. Vagantur & fugiunt aliter iuſti, aliter impij.

Sanè נוע vagari πλανᾶσθαι, נדד celeriter fugere ſignificat. Aliter fugiunt de oppido in oppidum, & vagantur iuſti, (de quibus hoc paſſim Sacræ S. *Matth.*8.20.1. *Cor.*4.11.*& Hebr.*11. *verſ.*13.*&*38. nã iſti vbicumque fuerint, habent circa cor *robur & æs triplex*, ſemper ſecuri & tranquillo ſunt animo, propter conſcientiæ teſtimonium: improbi verò, nullibi ſe tutos credunt, vbique pallent & pauent, etiam vbi nihil timendum, quoniam intrinſecus mala.

Mens agit attonitos, & cæco verbere pulſat.

VERS. 13. MAIOR EST INIQVITAS MEA, QVAM VT VENIAM MEREAR] difficilis locus; adeò, vt quidã ſub his aquis gigantes gemere, crucẽ alius à Moyſe Grammaticis omnibus defixã inquiat: Pererius verò ſententiis quatuor enumeratis, quid veriùs reliquerit. Rabbini quidam hic addunt interrogationis notam, & volunt crimen ſuum à Caino extenuari: quod audax & nouum commentũ eſt, & ipſis (quę

53. Iniquitas ſeu peccatũ pro eius pœna, S.S. phraſis.

illis tanti) punctis Maſſoreticis repugnat. D. Chryſoſt. *hom.*19. ſententia, ſingularis eſt ipſius, nec videtur ſatis tuta, quia ſupponit alicui in hac vita ſerã eſſe poſſe pœnitentiam: quòd neutiquam dicendum. Tertia opinio Abenezræ & Kimchij, necnon Pagnini Vatabli & Oleaſtrij, עון *Auon, iniquitatẽ* ſumi pro iniquitatis ſeu peccati pœna Hebrææ

Hebrçç voci cõlẽtanea eſt, vt 1. Reg. 25. 24. *In me ſit Domine mi, hæc ini-
quitas* 4. Reg. 7. 9. *ſceleris arguemur.* Sed hanc explicationem non amo,
quòd videam hæreticorum vertici Caluino tantoperè placuiſſe, &
nõ ſcio vlli Patrum id viſum, niſi ſi Auctori quæſtionum breuium in
ſacrã Scripturã quæ Athanaſio adſcribũtur q. 96. Amplector † quod 54.
ſecurius, & æquè conuenit contextui, eſſe verba Caini deſperatione Cainum his
plena, negantis Deum poſſe illi (aut ſaltem nolle) veniam criminis verbis deſ-
dare. Probatur ex Hebræo. Nã עוני *Ghaoni* deducitur à ענה *Ghanah*, peraſſe.
quod ſignificat incuruari ſub onere, & ſolet ad animum transferri.
Quæ incuruatio tam poteſt oriri ex culpæ grauitate, quàm ſupplicij 55.
pondere: quamobrem in ſacra Scriptura paſſim de peccatis vſurpa- Incuruari
tur, cuius maior preſſura, & onus vt Æthnâ, ſic ipſo ſupplicio ponde- nos peccato.
roſius. Sic propriè capitur peccatum etiam in Hebræo עון. *Pſal.* 39. 12.
& 51. 7. *Prouerb.* 5. 22. 1. *Reg.* 20. 8. Iuuat nos hoc loco ſequẽs vocabu-
lum נשא *Naſſa*, quod ſignificat ferre ſeu leuare. Sed *ferre* ſeu *leuare*
iniquitatem Naſſa Auon, Hebræorum phraſi, cum dicitur adſpectu ad 56.
alium, idem eſt quod veniã obtinere alteri, ſeu remittere iniquitatem. Ferre ſeu le-
Nam qui remittit, vel redimit, illam aufert, & quaſi leuat alium hoc uare iniqui-
onere. Quare cùm ſic additur, de peccato alterius, eſt veniæ & clemẽ- tatem, He-
tiæ, quo etiam ſenſu dicimus; *Agnus Dei, qui tollis peccata mundi.* αἴρειν braiſmus.
Græci: & ſic iſta duo iuncta reperias in Hebrço, Pſ. 32. v. 5. Vbi noſter
vertit *remiſiſti iniquitatem peccati mei.* Sicut etiam Tigurinus & Vata-
blus explicat *iniquum peccatum.* Iſai. 33. v. vlt. Vbi noſter, *auferetur ab eo*
iniquitas. Ezech. 4. v. 5. & 6. Vbi vno loco vertit, *portabis iniquitatem do-* Locus Eze-
mus Iſrael. altero, *aſſumes iniquitatem domus Iuda.* Hoc eſt ſuſcipies in chiel. 4 v. 5.
te, lues pro illis. Et eâdem ſententiâ verbum *Naſſa* ſunt interpretati & 6.
Chaldæus, & Kimchi, & Hieroſolymitanum Thargum, Gen. 4. v. 7.
Deinde probatur iſte commentarius, quia de ipsâ culpâ ſeu internâ
accuſatione culpæ, hoc loco acceperunt LXX. ἡ αἰτία, hoc eſt factum
meum, cauſa vt vertit D. Ambroſius, ſeu delictum, vt Tertullianus: &
Abenezra fatetur hoc velle omnes qui ipſum Hebræi præceſſerũt: ſe
primũ pro pœnâ peccati accepiſſe. Tertiò vt expoſui, capiũt cõmuni-
ter magnâ cõſpiratione Patres, iã ab initio Chriſtianiſmi ferè; *Philo lib.*
quod deterius meliori inſidietur. Tertullianus lib. cõtra Iudæos c. 5. Ambroſius
de Cain & Abel lib. 2. c. 9. Hieronym. ep. ad Damasũ 25. q. 1. Theodoretus hîc
q. 57. Gregorius in Pſal. 5. ad illud, ne proijcias me. D. Bern. ſer. 12. & 62. in
Cãt. & Declamatione ſuper illo, ecce nos reliquimus omnia. Rupertus lib. 4. c.
7. Gloſſa interlineal. hîc & S. Thom. 3. p. q. 84. ar. 10. in corpore. Et omniũ op-
timè S. Iſidorus Hiſpalenſis cuius verba habes in Cathenâ Lipomani. Vlti-
ma ratio eſt, quia hoc vltimum *vt merear veniam*, nullo modo patitur
explicationem illam Abenezræ & recentiorũ. Quis enim iſte ſenſus,
vel connexio; *Maior eſt ſupplicij vis, quàm vt merear veniam*, vel quàm
vt mihi ignoſcatur. Niſi dicas per modum ſigni capiendum q. d. ipſa
ſupplicij magnitudo indicat te mihi nolle remittere, ſed hoc durũ fo-
ret, nec benè colligeretur. Sæpè Deus grauiter multat, vt citiùs homo
reſipiſcat, & ita veniã impetret. Quare fallitur ſiue Athanaſius, ſiue quis

alius Quæſtionũ illarũ author. Nã reuerâ non poteſt recipi expoſitio illa, iniquitatis pro punitione eius; niſi verſionem noſtrã damnemus,
57. Michael Medina notatur. quam ſancta Synodus Tridentina approbauit. Vnde etiam infero, nõ † videri recta, neque ſecura, quæ de Caino non deſperante ſatis licẽter ſcribit Michael Medina *p.1. de Indulgent. diſp.*1. Item infero † cum Caino errare grauiter & contra fidem, qui tenent vllum adeò graue
58. Crimina cuncta poſſunt à Deo remitti. ſcelus eſſe, quod Deus remittere non poſſit, vel nolit, ſi homo ſatisfacere quantum poteſt nitatur. Hæc fuit hæreſis Nouatianorum teſtibus S. Paciano *epiſt.3. ad Simpronian.* & S. Ambroſio *lib.1. de pœnitẽtiâ cap.9.* quod damnatum ſub Innocentio 3. in Concil. Lateranen. cap. 1. Egregiè Marius Victor, lib.2. in Geneſ.

At verò nulla eſt hominis tam dira nefandi
Culpa, Deus quam non animo clemente remittat,
Si modò pœniteat facti.

Vnum reſtat, contra noſtrã explicationem, quod noſter interpres: dixerit; *veniam merear*: Sed ſenſus eſt, vt pœnitentiâ vllâ veniã à Deo queã mereri. q.d. fruſtranea mihi & caſſa futura omnis pœnitentia.

VERS. 14. EIICIS ME] Hebraicè † eſt, *Eieciſti*: ſed præteritũ poſitum pro prę-
59. Hebraiſm. præteritum pro præſenti. ſenti. Eiectio † verò violentã & ignominioſam ſignificat expulſionẽ, vt ſup. cap.3.24. Meritò (ait) deſpero. Nam video te iam mei curam abijcere, & priuare ſolitâ prouidentiâ tuâ; quem nuſquam locorũ tutò pateris conſiſtere, vel vllam capere requiem. Nonne docet apertè,
60. Eiicere. ſe non dolere, quòd Deum offenderit, ſed quòd exilij incommodis & mortis periculo ſit expoſitus?

61. Terræ ſignificatio duplex. A FACIE TERRÆ] vel terra † ſumitur pro hominibus Metonymicè, vel propriè pro ipſo ſolo. Poſteriore modo ſenſus eſt, ablegas me à terra natiuitatis meæ, vbi natus & educatus. Priore verò, facis me hominum odium, adeò nec illi me viſu dignentur, nec ego illos auſim aſpicere.

62. Deus oſtendit vel abſcondit faciem, quomodo? A FACIE TVA ABSCONDAR] Deus † dicitur faciem ſuam oſtendere, quando claris indiciis ſe fauentem & beneuolum oſtendit. Abſcondere verò faciem ſuam dicitur, cùm factis oſtendit ſe aliquẽ deſerere, vel ei aduerſari, & punire. Pſal.12.v.2. *Vſque quo auertis faciẽ tuã à me.* Pſal.26.9. *Ne auertas faciem tuam à me.* Ieremi.33.5. *quos percuſſi in furore meo abſcondens faciem meam à ciuitate hac.* Itaque hoc † loco eſt
63. Hypallage. hypallage, pro, tu abſcõdes faciem tuam, ne me oculis æquis aſpicias. Nam nemo poteſt ſe à cuncta vidente oculo abſcondere, vt alibi docet ſacra Scriptura. *Pſa.*138.7. *Ieremi.*23.24. Si non admittis Hypallagen; dic Cainum cumulare hęreſes hęreſibus, & blaſphemias blaſphemiis.

OMNIS QVI INVENERIT ME] nequeo effugere, quin ab aliquo mox interimar. Omnis in me creatura inſurget, vah! quanta eſt ex aduerſo ſecuritas iuſti! *Pſal.*22.4.

OCCIDET] nec iram Dei, nec animę timet mortem, ſed ſolam vitæ huius & corporis noxam veretur. *lege Ambroſ. d. cap.9.*

VERS. 15. NEQVAQVAM] non erit, quod ais. deterrebo cũctos pœnâ grauiſ-

ſimâ

ſima propoſitâ,ne quis tibi manum violentam inijciat.ponam in te ſignum,quo moniti,ſe à cæde tuâ contineant. Hebræum לכן *Laken. certè,profectò*.defectiua oratio reiiciens Caini dictum,quod non repetit;ſed ſubintelligit.ideo ſapienter noſter intellexit ineſſe tacitam refutationē,& vertit,*Nequaquam*,ſecutus LXX.Symmachū, & Theodotionem.Mens iſta:ego verò faxo,ne fiat,quod metuis.Quicunque te occiderit, næ ille mihi graues pœnas daturus.

SEPTVPLVM PVNIETVR.] numerus†finitus pro infinito. Sæpè multūque grauius,quàm tu:quia tuo non fuit exēplo deterritus, quo minùs te de medio tolleret,quē in delicti ſui pœnā, & aliorū admonitionem ſupereſſe ſic volebā,vt & vitam pro ſupplicio, & mortem pro ſolatio haberet.*Sic Alcuin.hic in quæſtionibus.* Sed quo metienda grauitas huius pœnæ?interpretibus id dubiū fuit, & ideo aliter ac aliter reddunt,vt apud D.Hieronymū in epiſt.ad Damaſum. d. ep. 125. eſt videre.ad quantitatē ſeu numerum retulerunt LXX. & Theodotion qui vertunt,*ſeptem vindictas*;ad qualitatem ſeu grauitatem ſupplicij Aquila,qui *ſeptemplicìter*;ad durationem , ſeu numerum ſuccedentium generationum Symmachus,cum vertit *ſeptimum*,vt &Chaldæus:quæ omnia ſi rem ſpectes,in ſe vera reperias : & potuit omnia ſpiritus ſanctus intendiſſe. Noſter cum videret Hebræum שבעתים *Scibghathaim* valdè ambiguum eſſe,generalem ſignificationem ęquè lato vocabulo expreſſit;*ſeptuplum*:quod ego libentius ad qualitatem, & quantitatem ſupplicij retulerim , quàm vt Symmachus & Chaldæus fecēre.*Vide de hac adagiali locutione ſacra adagia* §.II.

64. Septuplum puniri.

65 Conciliatæ verſiones.

POSVITQVE DOMINVS CAIN SIGNVM]quale?non ſatis id mihi liquet.†Rabbini,quidam fabulantur fuiſſe canem ſemper pręcedentem,& per vias tutas deducentem:alij litteram fronti impreſſam: alij faciem torram,& aſpectum truculentum cunctis formidabilē. Muſculus ſcurratur,quaſi Mimum de Attellanis exponeret.Communior D.Hieronymi,Procopij,Eucherij & aliorum Patrum doctrina eſt,de aſſiduâ motitatione & quaſſatione querqueri corporis,cum quadam vultus & mentis conſternatione.Qualecumque fuit,externum fuit; magis in reliquorum ne inſcij peccarent,quàm in Caini fauorem datum.TROPOLOGIAM,Ambroſius d.lib.2.c.10.

66. Caini ſignū quale.

VT NON INTERFICERET EVM OMNIS.] Primus † iſte locus eſt, vbi *omnis* ponitur pro *nullus*,quam regulam Euthymij paſſim omnes amplectuntur:quod intelligendum quando negatiua particula præcedit , vel ſequitur particulam *omnis* , vt benè notatum à Martino Martines,*lib.6,Hypotyp.cap.*3.Exo.20.4.*Non facies tibi ſculptile, neque omnem ſimilitudinem &c.*& v.10.*Non facies omne opus in eo.* Pſalm.118. 133.*Non dominetur mei omnis iniuſtitia.* Habac. 2.19. *omnis ſpiritus non eſt in viſceribus eius.*Matthęi 24.22.*Niſi breuiati fuiſſent dies illi,non fieret ſalua omnis caro.*Luc.1.37.*Non erit impoſſibile apud Deum omne verbum* 1.Ioan.3.6.*Omnis,qui in eo manet,non peccat:& omnis , qui peccat, non vidit eum,nec cognouit eum.*His omnibus locis noſter retinuit Hebraiſmum,ſed alibi more ſuo explicuit,vt Exo. 22.22. Hebraicè , *omnem*

67. Omnis pro nullus, ex Hebraiſmo.

niem viduam & pupillum non affligetis. noſter; *viduam & pupillum non affligetis.* Sic Leuit.3.17. *nec ſanguinem, nec adipem omnino comedetis.* Hebraicè erat; *omnem adipem & omnem ſanguinem non comedetis.* Eccleſ. 1. 10. *Nihil ſub ſole nouum, nec valet quiſquam dicere.* Hebraicè, *& non omne nouum ſub ſole.*

VERS. 16. 68. Cain deſertus à Deo, & factus deterior.

EGRESSVS CAIN A FACIE DOMINI] recedente ab eo Domino ipſe quoque exiuit è patriâ; vbi illi Dominus ſolitus eſſe propitius, nunc deſtituitur ſpeciali illâ curâ & præſidio peculiari quo Deus ſibi amicos tuetur *Philo, lib. quod deterius meliori inſidietur in fi.* & egreſſus ruit in omnia flagitia. *lege Ioſephum lib. 2. 3. antiqui. cap. 3.*

69. Verſiones conciliatæ. 70. Nod ſeu Naid vnde dicta.

HABITAVIT PROFVGVS] quia vocabulum נוד *Nod*, (deductum à *Nud, mouere*) tam poteſt eſſe appellatiuum quàm proprium, factum vt hîc duæ ſint verſiones, quarum neutra reprehenſione digna, & poteſt altera alteri eſſe auxilio; ſi dicamus; Cainum profugum primùm veniſſe ad eum locum, vbi poſtea ciuitas *Naed*, (apud LXX. & omnes hodie legitur *ναὶδ* mallem *νὰδ*.) condita, & ab hoc aduentu Caini profugi nuncupata. Coniicio. quia Græci ferè, & cum his Ioſephus accipiunt vt nomen proprium loci, ſic dicti; non quod tellus ſub Caini pedibus vbicumque veſtigium poſuiſſet ſolita contremiſcere, vt quidam Hebræi commenti, quos fortè ſecutus Clemens Alexandrinus quando *lib. 2. Stromat.* NAID exponit fluctum, & tropologiam quandam illi nomini accommodat: ſed potiùs quaſi dicas terram palationis, ſeu profugij, eò quod ſe huc initiò Cain receperit, id mihi LXX. videntur cenſuiſſe cùm vertunt, ἐν γῇ Ναΐδ. Noſter & Chaldæus acceperunt vt appellatiuum nomen & de Caino poſitum: quia NOD verè ſignificat idem quod ἀλώμενος, vagus, fluctuans, ſubindè ſedem mutans. *Sic Diuus Hieronymus.*

71. Eden certa regio.

AD ORIENTALEM PLAGAM EDEN] malè libri, qui; *Edom.* Nota *Eden* hîc non dici de paradiſo voluptatis, ſed de certâ regione de qua ſuperius cap. 2. verſ. 8. id patet, contra Caluinum & alios, quia paradiſi locus erat proximus Orientali cardini: ergo, ſi de paradiſo capias, debuit Cain vltra paradiſum tendere, & (vt ſic dicam) ipſi Orientis ſolis cubili ſe intrudere.

VERS. 17. 72. Hæreticorum ineptiæ.

Si luberet cum laruis luctari & ineptis inſultare, bella ſe mihi hoc loco daret occaſio lepidè hæreticos exagitandi. Lutherus omnem mouet lapidem vt rationem reperiat, cur Moſes agat de generatione Cain, priuſquam de generatione Seth; qui nondum natus. tam acutè: ac ſi quæras, cur Titus Liuius de Romulo, priuſquàm de Pompeio diſſeruerit. Caluinus pro monſtro & portenti loco habet, quod Cain profugus animum ad vxorem & liberos quærendos adiicere potuerit. magnũ miraculum! quaſi non id exules ſoliti, & non exul Beza Candidam ſuam curarum ſuarum partem eſſe voluerit. Muſculus pro miraculo habet, quod homo ſanguinarius, &

naturæ

naturæ hostis humanum genus propagare affectarit. Hui! qualia miracula veris destituti obtrudunt! Hæc (lector) horum lucumonum insipiens sapientia est,cùm pauxillum vltra grammaticam assurgunt, Et tales mihi pro corde peponem habere non videantur?

VXOREM] cuius nomen ex fictitio Methodio edit Scholastica Hi- 73.
storia *cap.5.* non † dubitandum sororem germanam fuisse. nam Abel Caini vxor
virgo mortuus: & ante Sethum natum (fors & ante Abel occisum) quæ.
vxorem duxit. Scribit enim Iosephus *d. lib.1. cap. 2.* Euam post Abel 74.
& Cain genitos,ante Sethum, pluries filios & filias peperisse: quod Connubia
de filiabus verum esse sufficit. D. Hieronymus *lib. contra Heluidium* sororũ initio licita.
testatur, in primis hominibus sorores fratribus nupsisse: sed sacram Scripturam id propter aurium honestatem non exprimere. idem testantur Chrysostomus, Theodoretus, Procopius. Videlicet auctor legis naturæ, dispensabat; qui solus potest in gradu primo consanguinitatis.

PEPERIT] Henoch, primogenitum.

ÆDIFICAVIT] ex rudi † materiâ, metu ferarum. semper 75.
enim pauent impij. factum id multi post Henoch natum annis, (ita Henochia
Iosephus) cùm iam quingentorum vel ampliùs annorum esset Cain, prima ciuitas,cur ædi-
& posteritas, in sæculi illâ fæcunditate, adeo multiplicata, vt pluri- ficata.
bus etiam oppidis incolendis sufficeret. *D. Augustinus lib. 15. de Ciuitat. Dei cap.8.*

NOMINAVIT] non à se, quia nomen ipsius omnibus inuisum sed à filio, in quo cupiebat memoriam sui conseruari, vocauit Henochiam *Tropologia*, mali in terris, boni in cœlis ciuitatem deligunt. *D.Gregorius lib.16. in Iob. cap.6.*

HENOCH] חנך *Chanoch* à radice † חנוך *Chanach*,instruere, erudire, VERS. 18.
initiari,auspicari; boni nomen ominis Philoni significat lib. de Abra- 76.
ham,idem quod κεχαρισμένος, *gratiosus*. Perpende quàm raptim per- Henoch,etymon.
stringat posteritatem Caini. vnam tantùm lineam memorat, ex qua 75.
Lamech;qui per metathesim,.quasi *Melech*, *Rex*: & in eius linea se- Lamechi
ptimam tantùm generationem; in qua, diluuio tota progenies Caini etymon.
ad vnum interijt.vnde clarescunt mendacia Caianorum, quæ in eo- למך quasi מלך
rum hæresi S.Epiphanius refutauit.

ACCEPIT DVAS VXORES] Luther commendat illum ab ingenio 76. Cainitæ
quod primus ausus.cur nõ & ipse? an quod Borrham saam metuebat, omnes diluuio perierũt.
& sæculi leges? mitto nugatorem; & Rabbinos,de Ada & Sellâ multa VERS. 19.
fabulantes. volunt priùs ab eo viros necatos, post adductas vxores. 77.
fieri potest,sed non probant. Nicolaus Pontifex † Lamechum vocat Polygamia
homicidam & adulterum, *in c.an non.24.q.3.* sed homicidam propter an vnquam licita.
alias cædes, de quibus statim: adulterum, vt opinor, quia sine vllâ 78.
dispensatione plures simul coniuges habuit: hac enim in re Lamecho Explicat. c.
similis Lotharius Rex.Primus Lamech ante diluuiũ, fors & vltimus, an non. 24.
polygamiam ausus,& vnam carnem in duas vxores diuisit, sicut ait qu 3.
Hieronymus *lib.1.contra Iouinian.& refertur in c. quomodo. 31.q.1. seu vt loquitur* Tertullianus *lib.de exhortat. castitatis Cap. 5.* primus tres in

vnam carnem effecit. Monogamiæ legem Deus ſanxerat, dicẽs Adamo; *Et erunt duo in carne vnâ*, (vide ſup.cap.2.24.) contra hanc legem peccauit Lamech, non quia plures vxores habuit, ſed quia plures vno
79. tempore. Cauendus Tertullianus, qui iam hæreſi Montanâ imbutus
Tertulliani *lib. de Monogamiâ cap.* 4. effutiuit, nihil referre, an duas vxores quis
error. ſingulas habuerit, an pariter ſingulæ duas fecerint.] quod probat, quia idem numerus coniunctorum & ſeparatorum.] Sophiſticè paralogizat. Numerus quidem eſt idem, ſed legi à Deo latę in coniun- "
ctis repugnat, nõ in ſeparatis. cùm ſucceſſiuè duę ſunt, vna ſola habe- "
tur, & defunctę ſufficitur altera, & nullo tempore plures ſunt quam "
duo in carne vna, nullo tempore diuiditur caro in plures: nam quę eſſe deſijt prior, iam mariti caro non eſt; & priore viuâ, poſterior nondum eſt: quando verò ſimul duę coniuges habentur, iam vno tempore plures ſunt in carne vnâ, quàm duo; iam caro viri in tres diuiditur, iam tres in vnam carnem efficiuntur, vt patet.

80. Lex iſta poſt diluuium † à Deo fuit quodammodo per diſpenſa-
Polygamia tionem abrogata. Nam niſi hoc fuiſſet, nunquam Patriarchę ſanctiſ-
ex quadam ſimi plures vno tempore duxiſſent: Diſpenſatio in eo fundata, quòd
Dei diſpenſatione poſt diluuium. Monogamia vnius vno tempore vxoris, eſſet proculdubio legi naturę maximè conſentanea: non tamen polygamia plurium eodem tempore vxorum, adeò legi naturę refragabatur, vt non poſſet aliquo euentu cenſeri ea lege non eſſe prohibita; nec eſſet adeò mala, vt non poſſet aliquo caſu tempore, & in perſonis quibuſdam tolerari; maximè quando ad Eccleſię myſteria pertineret; vt conſtat de polygamiâ Abrahę & Iſaac. Vnde cùm poſt diluuium pauciſſimi forẽt homines, & eorum vita quàm ante diluuium eſſet adductior; ipſa naturalis ratio ſuadebat hanc polygamiã permitti potiùs, quàm vt adeò lentè &
81. ægrè genus humanũ propagaretur. Verũ poſtea, hominib. ſatis mul-
Polygamia tiplicatis, apud cultiores & prudentiores nationes Hebręos, & Grę-
iterum abrogata. cos, deſeri paulatim polygamia cępit: donec eam tandem CHRISTVS Dominus planè antiquauit, primamque illam Monogamię, vnius vno tempore vxoris, ſerio renouauit. Quę de re valdè controuerſâ, contra Ochini hęreſim; & calumnias frequentes Caluini aduerſus Patriarchas, breuiter dicta ſuffecerint. *Lege, ſi lubet Franc. Feuardentium lib.* 1. *additionum eruditarum ad Alphonſi à Caſtro lib. contra hæreſes, tit. de Po-*
VERS. XX. *lygamia Abrahæ, & Bellarminum lib.* 1. *de matrimonio cap.* 11.
82. PATER] Hebręi † vocabulo patris ſolẽt ſignificare, quemuis artium
Patris nomẽ apud Hebræos latè patet. inuentorem vel excellentem magiſtrum. Opes olim ſitę in re pecuaria, cùm itaque Iabel † pecore abundaret, inuenit modum conficiendi tentoria, quæ pro oportunitate paſcuorum facilè tranſ-
83. ferrentur.
Iabel inuẽtor tẽtoriorum. Partis opibus, ſtudium voluptatis quærendæ gignitur. ideo Pluti filium Comum finxêre.
VERS XXI. CANENTIVM] Hebraicè, *apprehendẽtium* ſeu *tractantium*. ideo *cane-*
84. *re* hîc latè patet, vt ſcias inuentorem fuiſſe omnium muſices inſtru-
Iubal pater muſicorum. mentorum, quæ feriuntur, aut inflantur.

Vides

Vides Dei clementiam, quæ dona ingenij varia etiam malis largitur, teſtimonium benificentiæ ſuæ, & ingratitudinis mortalium. VERS. XXII 95.

Iubalcaim inuentor fabrilium ferri & æris; gladiorum, lancearum, &c.

CVNCTA OPERA] Hebraicę, *acuentem omne opificium æris & ferri.* inuentor fuit ferrum & ęs rude in belli inſtrumenta exacuendi, & conformandi. Nam belli inſtrumenta ab hoc auctore, rectè Philo & Ioſephus deducunt, fruſtrà quęrunt alium ad iſtud Tibulli:

Quis fuit horrendos primus qui protulit enſes?
Quàm ferus & verè ferreus ille fuit?

NOEMA, ſignificat venuſtam & pulcrã HADA comptam & ornatam SELLA, à radice, צלה ç*alah* amore ſuo torrentem. 86.

Noema Hada, Sella, quid ſignificent.

Haut dubiè ex totius Sacrę Scripturę difficillimis locis eſt iſte: prolixus ſim ſi væc ordes imaginationes † Lutheri, Caluini, Selnecceri, Marbachij recenſeam, & impugnem. Cui Theodoreti codex ad manum eſt, is eorum dicta libro de hęreticis fabulis meritò ſubiunxerit: conſulere mihi certum eſt breuitati, & quæ minùs incerta exhibere. Impium † hunc Lamechum fuiſſe communis Hebræorum traditio eſt Philonis quoque, & Nicolai Papæ, & D. Hieronymi ac ceterorum. hoc tamen quod hic ab eo dicitur, puto probè † & ſenſatè dictum non ſtolidè, vt ait Philo: nec vanâ virium oſtentatione, & inſultando Deo, vt hæretici ſcribunt. Nec credo † prophetico dictum ſpiritu, neque id vult Ioſephus, ſed tãtùm vult eum fuiſſe peritum diuini oraculi quod Caino reſponſum fuerat: quanquam potuit ignarus de CHRISTO ex ſeptuageſima ſeptima generatione naſcituro aliquid allegorico sẽſu prędicere, vt videtur ſignificari in c. quomodo 31. q. 1. ſed ego mentem eius non adeo attollo. Cauſam hæc dicendi vxoribus, facilè admiſero, quam Moſes Gerundenſis tradidit; quod cùm metu eſſent perculſæ; ſic eas voluit conſolari & animare: quinetiam vt criminis ſui aliquam reſipiſcentiam oſtẽderet & doceret quàm Deo ſit odioſa humani ſanguinis effuſio, *vt voluere D Chryſoſto. hom.* 20. *Rupert. Suidas, & alij.* Nunc ad ſingula.

VERS. 27. 87. Hæreticorũ fabulæ. 88. Lamech homo impius. 89. Locutus tamẽ hic ſanè & opportuna, ſed nõ vt propheta. 90. Cauſa hæc dicendi.

VXORES LAMECH] meæ, more Hebræo de ſe in tertiâ perſonâ loquitur.

AVSCVLTATE] hac repetitione oſtendit magni momenti, & perobſcura fore, quæ dicturus.

QVONIAM OCCIDI] non habet vim aithiologicã, ſed ſimplicis narrationis, fateor me occidiſſe eſt Hebraiſmus. 91.

Præteritum pro futuro Hebraiſm.

OCCIDI.] *occidero*, malunt Pagninus & Vatablus, & reſoluunt præteritum tempus in futurum, quod indefinitè accipiunt. durè admodum, quodque extra propheticum ſermonem, vbi tali phraſi certitudo denotatur, non eſt recipiendum, quare hoc loco Arias à Pagnino receſſit. LXX. quoque Chaldæus, & omnes Hebræi, Gręci, Latinique veteres interpretes pręteritũ hic retinuerunt. Nec ſanè illud; ſi quis me laceſſat, facilè illum necauero, vllo modo cohęret cum ſequenti,

in vulnere meo &c. *in liuore meo.*

92. Lamech quos occiderit, an Caînum? Sed quem occidit ? VIRVM IN VVLNVS MEVM, & ADOLESCENTVLVM IN LIVOREM MEVM] Magna hîc quæstio est, quis iste vir, & an vnus cum adolescente ? Inhærens Sacræ Scripturæ verbis censeo non vnum ; sed duos fuisse, *quæ fuit sententia Philonis lib. quod deterius, potiori insidietur, & plurimorum.* Sed qui isti duo, non habeo pro comperto affirmare, quia nec Scriptura sacra id expressit, nec vnanimes in eo sunt Orthodoxi scriptores. Pro verisimili habeo traditionem Hebræorum quoad occisorum personas, Cainum & puerum comitem armigerum Lamechi fuisse : quoad quædam quæ assuunt, non æquè. D. Hieronymus *hic in Traditionibus* hoc adfert vt traditionem Iudæorum; cùm tamen in epistol. 125. ad Damasum scribit, *maiorum nostrorum ista traditio est*, non obscurè indicat hoc etiam visum multis Patribus Orthodoxis. Non arbitror quoad omnes circumstantias id Hieronymum velle, vel tenuisse : sed quo ad rem principalem, vt aiunt. suspectum mihi, quod de latitante in siluis Caino narrant, quasi defectu domicilij. erat illi Regia Henochia. nam quod profugus esse iussus, id ad finem vsque vitæ non extendendum, sed magnam eius partem ; & quod demum delectâ sede, semper ad omnem folij vento agitati motum trepidarit. illa quoque de Lamech planè capulari, & cæcutiente, & puero sagittam manumque dirigente, parum accommoda ferarum venatori : nec putandus Lamechi ad senium Cainum peruenisse ; nedum vsque ad cataclysmum, vt opinatur Burgensis. tunc vixisset annis plus mille sexcentis. quod incredibile. Fieri potuit, vt domum egressus Cain ; & syluam ingressus captandi frigoris causâ inter arbores densissimas consederit ; quò tempore Lamechus, adhuc vegetus, more suo feras auidè venatu fatigans in illâ syluâ versabatur. & venatorum vnus, vel armiger Lamechi, de foliorum & ramorum motu, feram illic versari ratus, hero indicium fecerit : qui puero credens iaculum in eum locum intorserit, & senem miserum suum tritauum confixerit. Mox accurrens, errore cognito, suspicatus indicem id lasciuiâ vel malitiâ peccasse, subitâ iracundiâ, fuste vel arcu contuderit, ita vt ex contusione paulo post interierit. Qua in re nihil video, quod fabulæ nomen mereatur : nisi si, quæcumque in archiuis veterum traditionum continentur, quia nobis ignota, pro fabulis habenda. Sunt pro nobis graues auctores, Hieronymus s. Rabanus, Strabus, Anselmus Laodunensis ; & recentiores Comestor, Liranus, Tostadus, Caietanus, Lipomanus, & Pererius. Nec me mouent quæ obijci solita. Aiunt primò graues auctores fabulam vocant, vt Augustinus qq. *id vetus & nouum testament. quæst. 6.* & Theodoretus *hîc q.* 44. Respondeo, librum illum Augustini non esse, nec tanti auctoris, qui Hieronymo conferatur ; vt pote qui non paucis erroribus scateat : præterea innititur falso fundamento, nempe

à Caino

à Caino non duos, virum & adoleſcentẽ, ſed vnicum adoleſcẽtulum occiſum: qui error, etiam Theodoreto cauſa fuit, hanc hiſtoriã refellendi: & licet Ruperto idem viſum, verumtamen non eſt, nec contextui ſatis conueniens. Ait Burgenſis multa in hac opinione Iarrium ſupponere; ſed non pauciora ſupponit Gerundenſis, quẽ ipſe ſequitur. Immò nihil hic ſupponitur, niſi ex veteri traditione acceptum, & commodè explicatum. Fortiùs inſtat Oleaſtrius. Primò, falſum tunc fore occiſorem Caini ſepties luiturum; nec enim legitur Lamech tot pœnas dependiſſe. Secundò, quia Deus Caino receperat à nemine occidendum: quo igitur modo à Lamech occiſus dicitur? Expedio; illud, *ſepties vltio dabitur de Cain*, non intelligi de certo numero pœnarum, ſed de graui ſupplicio luendo, quam certè pœnã Lamech ſubiit, cum vxoribus, & omnibus liberis (LXXVII. fuiſſe vult Ioſephus) diluuio ſubmerſus. Dei verò promiſſio fuit dumtaxat, neminẽ auſurum manus in Cainum violentas mittere, & deſtinata voluntate eum interimere: timebat enim miſer, ne à quouis obuio necaretur. Lamech autem caſu, & ignarus, immò & inuitus, illi necem intulit. Cæterùm ſi verba Domini conſideres; *Omnis qui occiderit Cain, ſeptuplũ punietur*; Satis innuunt ab aliquo occidendum; & illa; *poſuit Dominus Cain ſignum, vt nõ interficeret eum, omnis qui inueniſſet eum*; remouent ſolummodò eos, qui Cainum inuentum vellent interimere; nec ſignum poſitũ iis, qui eum non viderent. Cur ergo Lamech punitus? propter inaduertentiam, & iactum teli temerarium; qui dolo, ſed culpa non vacabat.

VIRVM] non fratrẽ Henoch, vt vult Suidas; ſed Cain decrepitũ.

IN VVLNVS MEVM] Hebraiſmus pro vulnere à me impoſito.

ET ADOLESCENTVLVM.] non proprium filium Tubalcain, vt quidam ſcribunt: nec alterum iuſti Henoch, vt Suidas ariolatur, fratrem; Sed vnum ex venationis comitibus: alium fuiſſe à viro illo, præterquam quòd tradunt Philoſ. Ephrem. *in cathena*, Hieronymus, 93. Lamech duos occidit.
Chryſoſtomus, Suidas; probatur ex Hebræo contextu, in quo ſic vir & adoleſcens exprimũtur, vt ambo nomina vni vix poſſint conuenire: dicit enim וילד *Veieled*, ילד autem non ſignificat adoleſcentem vel iuuenem validum aut robuſtum, ſed imbellem & imbecillem adoleſcentulum ſeu puerulum, LXX. νεανίσκον, qualis certè non ſolet איש *Iſc, vir* vocari, quod nomen præceſſit.

IN LIVOREM MEVM] ex liuore confuſionis ei meo verbere illato, è quo malè curato mortuus: vt benè Caietanus. Hæc ergo confeſſio delicti: ſequitur ratiocinatio humana de ſupplicio.

SEPTVPLVM VLTIO DABITVR DE CAIN] Scio (inquit) mihi cædem illam non impunè ceſſuram: quia Deus prædixit, grauiter puniendum Caini occiſorem. Vnde poteſtis colligere (ô meæ) grauiùs adhuc plectendũ, qui, quod vos adeò metuitis, me per iniuriam interimeret. Nam Cain fratrem ſuum ſponte occidit, nec pœnituit facti: & ideò digniſſimus, qui & ipſe occideretur. Ego duos quidem occidi, ſed auum inuitus & ignarus: puerum illum nolens occidere, Vers. 24. 94. & pœnituit.

occidere, volens solùm castigare quod me in fraudem pertraxisset: & vtriusque facti fateor me pœnitere: quare me iam nemo reum, sed pœnitentem occisurus: ideò de me, LAMECH occiso, exigeretur
95. Septuagies septies, adagium. vltio SEPTVAGIES SEPTIES,] id est, † vt, Latini dicere solet, sæpè sæpiùs, plurifariam, & graui grauior: de hac phrasi dictum abundè in sacris adagiis §.11. sufficit nunc monere, cùm CHRISTVS Dominus ad hunc locum adspexerit Matth. 18.22. *Non dico tibi vsque septies, sed vsque septuagies septies*; ex CHRISTI verbis aptissimè nos de infinitis vicibus, non de certis, interpretari: cum Tertulliano *lib. de orat. cap.7.* Chrysostomo & Euthimio *in Matthæum.* Quare quæ de septenario numero hic multi speculantur, cum Niceta *in orat. Nazianz. de Pentecoste*, parùm ad rem pertinent. Quod verò Nazianzen. & Chrysostomus ea retulerint ad pœnam luendam ab ipsismet Caino & Lamecho, id non posse placere: quia repugnat Hebræo contextui, & versioni L X X. & Paraphrasi Chaldaicæ. Deinde pœnæ istæ ambæ sunt eodem modo intelligendæ, cùm opponantur: sed in priore manifestè Deus locutus de pœna, non à Caino: sed ab occisore Caini exigenda, vers. 15. *Omnis qui occiderit Cain, septuplum punietur.* Ergo etiam istud; *de Lamech verò septuagies septies*; intelligendum, non de Lamecho Caini occisore, sed de quolibet ausuro Lamechũ occidere. Ruperti commentarius planè alienus est à phrasi, & serie contextus. Expositio de LXXVII. generationibus, & in earũ vltima CHRISTO nascituro, qui Lamechi peccatum, luiturus; quam indicat D. Hieronymus, *d. epist. 125. ad Damas.* & secuti Nicolaus Pontifex *d. c. an non.* 24. *q.* 3. Iulianus Pomerius *lib. 3. contra Iudæos* & Beda *hic*, qui putat historicam; allegorica tantùm videtur: nec toti textui potest aptari. Denique Moyses hic sepelit memoriam Cain, & posteritatis eius non nisi obiter semel tantùm *cap.6.* meminit.

VERS. 25. COGNOVIT QVOQVE] paucis arbitror annis post Abel à Caino necatum.

VOCAVIT] non Adam, sed Heua, ex Hebræo affixo.

96. Seth quid significet. SETH] שת, propriè † est positio seu fundamentum: nomen hoc instinctu Dei indidit: tum quia futurus fundamentum ciuitatis Dei, pro Abel; tum quia figura CHRISTI, qui fundamentum Ecclesiæ
VERS. 26. vocatur *Esai.* 28.16. 1. *Cor.* 3.11.

97. Enos quid significet. ENOS] deducitur † ab אנש ANASC, *dolere*, & significat hominem miserum, afflictum, ærumnosum: nouerat Seth hanc futuram suorũ, nempè iustorum, in hac vita sortem. *Omnes enim qui volunt piè viuere in Christo Iesu persecutionem patientur.* 2. Tim. 3.12. & fusiùs ad Hebræ. 11. à vers. 37. de nominis etymo consule Eusebium lib. 7. & 11. de præparat. Euangelica & D. Hieron. in quæstionibus Hebraicis.

Nomen Domini pro Domino. CÆPIT INVOCARE NOMEN DOMINI] *Nomẽ Domini*, pro, *Dominus*, quem Hebraismum mutuati Græci, & Latini. Æschylus Θηβαίων ὄνομα, pro Thebanis. Cæcilius Comicus, *Nomen virginis deintegrauit*, hoc est virginem. Valerius in Diris, *fœlix nomen agelli*, pro agro fœlici: Hebraicè *& cœptum est ad inuocandum in nomine Domini.*

mini. הוחל לקרא בשם יה ה *Huchal liqro beſchem iehoua.* Inter multas ſignificationes verbi חלל *Chalal*, eam noſter retinuit, quæ fuit hiſtoricæ veritati magis conſentanea; ſecutus Aquilam, τότε ἤρχθη τοῦ καλεῖσθαι ἐν ὀνόματι κυρίου. *Tunc cœpit inuocari in nomine Domini.* Itaque 98. Verſio noſtra defenſa, & conciliati LXX. & Hebræ.
noſtra verſio præferenda eſt fantaſiis recentiorũ Hebræorum, & Paraphraſis Chaldaicæ: clarior eſt quoque, quàm LXX. qui vertunt *ſperauit*, οὗτος ἤλπισε. Sed illi cauſam expreſſerunt, hæc enim inuocatio, ex ſpe nata. Senſus ergo, tum temporis, auctore & ſuaſore Enos, cœpiſſe homines paſſim & publicè, certis cærimoniis † & conceptis 99. Cęrimoniarum origo.
precum formulis Deum colere; inferiùs cap. 5. 22. de alio mentio fit, nempè de Henoch filio Iared: ideò falſum & ridiculum eſt, quod homini Caluiniano excidit, idem bis fruſtrà repeti: quod, vt vitent, ſolent illius ſectæ homines ſequi Rabbinos, qui hoc loco tradunt Enoſi tempore idololatriam cœpiſſe, & ideò hîc vertunt: *Tunc profanata eſt inuocatio nominis Domini*: Sed de adoratione Onkelos Chaldæus nobiſcum ſentit, iuxta codicem Complutenſem: nam in aliis deprauatè addita negatio.

DOMINI] Hebraicè eſt tetragrammaton. יהוה, quod ſemper ſoli 40. *Iehoua* incõmunicabile nomen.
Deo datum, † quare numquam tributũ legas, Enocho aut filiis eius: ideò non ſunt audiendi graues alioquin ſcriptores B. Cyrillus, Theodoretus, Emeſenus, & Suidas; qui exponunt tunc Enoſo, propter inſignem pietatem, Dei; & liberis Filiorum Dei, nomen datum: quibus reſiſtit Hebræus contextus: decepit eos quod non diſtinxere inter HELOHIM, *quod eſt cap. 6. verſ. 1.* & ineffabile nomen, quod hic po- 41. *Iehoua* nomen ante Moyſem incognitum.
ſitum. Alia quæſtio eſt, vtrum iam hoc tempore cœperint Deum, expreſſo nomine יהוה inuocare; cenſent Rupertus, & Caietan. *hic*, Ruchlin, & Goropius: Sed magna vi contra tendit Petrus Faber *in Dodecameno*; cui aſſentior, Moſi hoc nomen primò reuelatum, vt in Exodo docebitur: huic loco & ſimilibus in Geneſi, reſpondeo, ab auctore Geneſeos Moyſe poſitum, adſpectu ad ſuum æuum, non adſpectu ad æuum Patriarcharum.

CAPVT QVINTVM.

1. HIc eſt liber generationis Adam. In die
qua creauit Deus hominem, ad ſimilitu-
2. nem Dei fecit illum.* Maſculũ & fœmi-
nam creauit eos, & benedixit illis: & vocauit no-
3. men eorum Adam, in die quo creati ſunt. * Vixit
autem Adam centum triginta annis: & genuit ad
imaginem & ſimilitudinem ſuam, vocauítque no-
4. men eius Seth. * Et facti ſunt dies Adá, poſtquam
genuit Seth, octingenti anni: genuítque filios & fi-
5. lias. * Et factum eſt omne tempus quod vixit Adá,
6. anni nongenti triginta, & mortuus eſt.* Vixit quo-
que Seth centum quinque annis, & genuit Enos.
7. * Vixítque Seth poſtquá genuit Enos, octingentis
8. ſeptem annis, genuítque filios & filias. * Et facti
ſunt omnes dies Seth nongẽtorum duodecim an-
9. norũ, & mortuus eſt.* Vixit verò Enos nonaginta
10. annis, & genuit Cainam. * Poſt cuius ortum vixit
octingentis quindecim annis, & genuit filios, & fi-
11. lias. * Factíque ſunt omnes dies Enos nongenti
12. quinque anni, & mortuus eſt. * Vixit quoque Cai-
13. nan ſeptuaginta annis, & genuit Malaleel. * Et
vixit Cainan poſtquam genuit Malaleel, octin-
gentis quadraginta annis, genuítque filios & fi-
14. lias. * Et facti ſunt omnes dies Cainan nongenti
15. decem anni, & mortuus eſt. * Vixit autem Ma-
laleel ſexaginta quinque annis, & genuit Iared.

* Et

* Et vixit Malaleel poſtquam genuit Iarad, octin- 16.
gentis triginta annis:& genuit filios & filias. * Et fa- 17.
cti ſunt omnes dies Malaleel octingēti nonaginta
quinque anni, & mortuus eſt. * Vixitq; Iared cen- 18.
tū ſexaginta duobus annis,& genuit Henoch. * Et 19.
vixit Iared poſtquā genuit Henoch octingētis an-
nis , & genuit filios & filias. * Et facti ſunt omnes 20.
dies Iared nongēti ſexaginta duo anni, & mortuus
eſt. * Porrò Henoch vixit ſexaginta quinq; annis, 21.
& genuit Mathuſalam. * Et ambulauit Henoch cū 22.
Deo:& vixit,poſtquam genuit Mathuſalam,trecē-
tis annis,& genuit filios & filias. * Et facti ſunt om- 23.
nes dies Henoch trecenti ſexaginta quinque anni.
* Ambulauitq; cum Deo, & non apparuit:quia tu- 24.
lit eum Deus. * Vixit quoque Mathuſala centum 25.
octoginta ſeptem annis,& genuit Lamech.* Et vi- 26.
xit Mathuſala, poſtquam genuit Lamech , ſeptin-
gentis octoginta duobus annis , & genuit filios &
filias. * Et facti ſunt omnes dies Mathuſala nōgenti 27.
ſexaginta nouem anni , & mortuus eſt. * Vixit au- 28.
tem Lamech centū octoginta duobus annis,& ge-
guit filium. * Vocauitq; nomen eius Noë, dicens: 29.
Iſte cōſolabitur nos ab operibus & laboribus ma-
nuum noſtrarum in terra, cui maledixit Dominus.
* Vixitq; Lamech,poſtquam genuit Noë, quingē- 30.
tis nonaginta quinque annis , & genuit filios & fi-
lias.* Et facti ſunt omnes dies Lamech,ſeptingen- 31.
ti ſeptuaginta ſeptem anni,& mortuus eſt.Noë ve-
rò cum quingentorum eſſet annorum,genuit Sem,
Cham,& Iapheth.

ARGVMENTVM.

Præmissa breui recapitulatione, catalogus posterorum Seth vsque ad Noë texitur. Scopus huius narrationis fuit, proponere quo pacto Deus semper Ecclesiam suam in aliqua successione integram & illibatam conseruarit: & vt constet de CHRISTI *vsque ad Adamum genealogia, quam secutus D. Lucas. 3. a. vers. 35.*

VERS. 1. LIBER GENERATIONIS] enarratio continuatæ prosapiæ Adami vsque ad Noë, quæ continet historiam temporis à mundi natali vsque ad diluuium.

AD SIMILITVDINEM.] Hebraicè, *Deus fecit hominem ad imaginem Dei:* est idiotismus, pro *suam*, positum

1. Antecedens pro relatiuo, Hebraism. † antecedens pro relatiuo. Significatur Adam sine patre & matre natus, non alium patrem habuisse cui similis esset, præter Deum, à quo creatus.

VERS. 2. VOCAVIT NOMEN EORVM ADAM] vnum & idem illis nomen dedit, vt scirent coniuges se quasi vnum hominem in duobus esse

2. Adam nomē speciei. corporibus. Hîc *Adam* est † nomen speciei, non indiuidui, etiam Heuæ à Domino impositum, significans *hominem*, ideo vera lectio, *eorum:* sic quidam codices LXX. αὐτῶν, & sic Hebraicè & Chaldaicè, & legerunt D. Hieronym. *in Traditionibus* & D. Augustinus *lib. 15. de ciuitat. Dei cap. 21.* Illud etiam obserua, sicut sequ. versu, pro indiuiduo, sic isto pro specie poni אדם sine articulo.

VERS. 3. AD IMAGINEM ET SIMILITVDINEM] Hebraicè, *in similitudine sua secundum imaginem suam.* eâdem phrasi, quæ sup. c. 1. v. 26. quare eodem modo explicanda, de imagine simillimâ, quoad vim intelligendi & arbitrij libertatem. Quærunt cur idem non sit dictum de Cain & Abele? facilis responsio, quia Abel sine liberis moriturus, ex Caino nulla generatio post diluuium superfutura. Caluinistæ perperam imaginem referunt ad corruptionem, quæ ex Adamo per Seth in posteros originaria labe trāsmittitur: similitudinem ad ipsam naturæ originem. Quæro, cur ergo de Cain non idem dictum, cui & liberis eius hæc æquè quadrabant?

3. Nomen liberis primo loco mater dabat: interdū pater. VOCAVIT] ipse Adam, confirmans nomen ei ab vxore inditum. sup. cap. 4. 25. videtur consuetudo fuisse, vt mater primo loco prolem nominaret, & pater id confirmaret, vel mutaret. habes infer. c. 16. 15. de Ismael. cap. 19. in fine de Moab & Ammon. cap. 25. 25. de Iacob. cap. 29. & 30. de Ruben & alijs patriarchis: cap. 35. 18. quem mater vocarat *Benoni* pater vocat Beniamin. cap. 1. Lucæ, Zacharias confirmat nomen ab vxore filiolo inditum, quòd priùs Angelus indiderat: aliquando tamen Patres ipsi hoc munere functi, vt Genes. 21. 2. Abraham, cap. 41. 51. Ioseph. & Exod. 2. 22. Moses. Nam nominum interpretatio,

pretatio illis locis addita id ad patrem docet referendum.

VERS. 4.

Pro huius & sequentium commatum intelligentiâ, quædam sunt breuiter præsupponenda. Primò ab Adamo ad diluuium generationes decem recenseri, & hanc vocari solitam, primam ætatem. Secundò de quibus hîc agitur annos fuisse mensium duodecim, vt nostri sunt. Tertiò Hebræos & Ecclesiam Romanam cum nostrâ versione vsque ad diluuium numerare annos *Mille sexcentos & quinquaginta sex:* quod cùm sit consentaneum Hebræis exemplaribus, vel grauiter lapsus vel turpiter mentitus fuit hæreticus, qui in Marlorati catenâ scripsit, Christianos tam longè discrepare in hac annorum supputatione ab Hebræis. Nec enim Christiani vniuersi; (hoc est Ecclesia) sed quidam dumtaxat, amplexi calculum Græcorum librorum secundùm editionem LXX. sic ab Hebræis discrepant. Nam LXX. vt habetur in editione Vaticanâ, cui præfuit Cardinal. Carafa, ponunt annos BIS MILLE DVCENTOS QVADRAGINTA DVOS, & sic excedunt annis quingentis octoginta & sex. Sequendos hac in dissentione codices Hebræos, iam olim monuerant D. Hieronymus *in quæstionibus* & D. Augustin. *lib.* 15. *de Ciuitat. Dei cap.* 13. *De his plura petes à Gilb. Genebrardo lib.* 2. *chronograph. & Pererio lib.* 7. *in Genes. peculiari disputatione.*

4. Chronographia Hebræa præferenda Græcæ LXX.

5. Anni post genitum filium non computati.

POSTQVAM GENVIT SETH] obseruandum ex Iosepho *lib.* 1. *cap.* 4. in isto annorum calculo per generationes deducto, computari tantùm annos vniuscuiusque vsque ad filij generationem seu filium genitum: deinceps non computari annos reliquos genitoris; sed filij tantùm: ne iidem anni bis numerentur, qui concurrunt patri filioque communes. Igitur isti octingenti non veniunt in calculum.

6. Adami filij & filiæ, cur omissi multi.

GENVITQVE FILIOS & FILIAS] certum est ante Sethum saltem vnam filiam habuisse, Caini vxorem; certum & alios liberos, ex hoc loco: quorum non fit mentio, quia eorum posteri diluuio deleti.

VERS. 5.

7. Adam cur paucioribus annis vixerit quã alij multi.

OMNE TEMPVS QVOD VIXIT ADAM] ne mireris † multos Adamo diutiùs vixisse: nam istorum tempus vitæ ab infantiâ computatur, quæ pro ratione illius æui vt minimum ad sexagesimum annum æquipollenter producenda: sic æquaretur eius vita annis aliorum nongentis nonaginta. *Sic Bened. Pererius.*

8. Mortuus est cur toties repetatur.

MORTVVS EST] additur hæc clausula capite isto ferè singulis: vt intelligamus sanctionem latæ legis statim effectum sortitam; *quacumque horâ comederitis moriemini*; quæ pulsat æquo pede pauperum tabernas, Regumque turres, omnibus præscripta. *Heb.* 9. 26. Incipit ab Adamo, quia per illum vnum peccatum, & mors intrauit. *Rom.* 5. 12. Huic legi secundus Adam non erat obnoxius, quia peccati expers; mortuus tamen vt multorum peccata exhauriret. *Heb.* 9. 28. & moriendo debellaret eum, qui mortis imperium habebat. *Heb.* 2. 14.

9. An Adam saluatus.

Mortuus ergo Adam morte prima; non secundâ. Scio Tatianum negasse Adam ex limbo liberatum: sed hoc aliis eius erroribus annumeratum, & refutatum à martyre Irinæo *lib.* 1. *contra hæres. cap.* 31. *& lib.* 3. *cap.* 34. *& seq.* quem secuti patres alij *Tertullianus lib. de præscript.*

circa fin. Euſebius lib. 4.*hiſtor.* Eccleſ.*cap.*27.*& Epiphani.hæreſi.*46.fortiſſimum argumentum ducitur ex Sap.c.10.in prin.Hæc *illum qui primus creatus eſt à Deo pater orbis terrarum, cùm ſolus eſſet creatus cuſtodiuit, &*

10. Adami pænitentia.

eduxit illum à delicto ſuo. Græcè eſt,*à lapſu.* Gelaſius † quidem Pontifex librum quendam de Adami pænitentiâ reiecit, ſed pænitentiam egiſſe non negauit. *vide Alph. à Caſtro contra hæreſes, verbo Adam, errore.* 1. De ſepulturâ eius † nunc taceo,quia quod addam,*dictis in Panegyri de viſitatione B.Virginis* MARIÆ non habeo.

11. Adami ſepultura.

VERS. 7.

12. Fæminæ cur nullæ nominatæ inter poſteros Seth.

ET FILIAS] nota in generationibus Caini fæminam vnam nominari,nempe Noëmam: hîc in generationibus iuſtorum dici fuiſſe, ne ſuſpiceris Sethi poſteros ſemper contraxiſſe connubia cum Cainitis: nullam tamen nominari, quia iuſtorum eſt viriliter agere, nec vanâ capi pulcritudine,nec voluptatis vllam rationem ducere.

VERS. 22.

13. Ambulare cum Deo.

AMBVLAVIT CVM DEO] Seth & alij viri iuſti ac pij viuebant, & tamen Henoch † ſolus Spiritus Sanctus præconio hac laude ornatur,propter raram & ſingularem eius ſanctitatem. Nam genus hoc dicendi ſignificat vitam perfectam & inculpatam, diuinæ placitam & conſentientem voluntati. (*vide Adag. ſacra* §. 12.) Rectè igitur explicant LXX. εὐηρέστησε τῷ θεῷ. *placuit Deo.* Idem geminatur paullo poſt v.24.q.d.iſte inquam, iſte ambulauit cum Deo.

VERS. 24.

14. Henoch viuus tranſlatus.

ET NON APPARVIT] Hebr. ואיננו *Veenenu & non ipſe.* LXX. καὶ οὐχ᾽ εὑρίσκετο *& non inuentus eſt*, quod ſecutus B.Paulus ad Hebr.11. 5.*& non inueniabatur.* Sic enim illi Hebraiſmum explicant, eodem ſenſu quo noſter. Nam ſubauditur, amplius inter homines. *Si voluiſſet dicere mortuum; ſcripſiſſet, vt de ceteris, Et mortuus eſt.*Sed, hoc valet † phraſis, clamat Abenezra, & probationi teſtimonia producit; quibus tamen nihil plus conſequitur, quàm aliquando hanc phraſim de mortuis quoque vſurpari. Nos facilè probamus etiam de viuis dici, qui non comparent. Sic Geneſ. 42.36. dicitur, de Ioſeph, quem pater mortuum putabat, ſed ſimul idem Hebraicè additum de Simeone,quem pater ſciebat mortuum non eſſe:vbi confirmant verſio LXX. & Chaldæa paraphraſis. Sic pſal. 72. verſ.5. vbi nos habemus,*in labore hominum non ſunt*,exſtat Hebraicè, *in labore hominum non ipſi*, hoc eſt non laborant vt reliqui. Denique fauet nobis Chaldæus hîc exponens; *& non comparuit.*

15. Et non ipſe, Hebraiſm.

QVIA TVLIT EVM DEVS] id eſt in alium locum tranſtulit, LXX.& D.Paulus d.v.5.μετατέθεικεν. Hebræa vox לקח *Laqach* etiam poteſt reddi, rapuit: & quia omnes qui mortui tranſlati ſunt à Deo ex hoc ſæculo in aliud, facilè apparet aliquid præter ceterorum morem indicari de Henoch. Sed diſcrepant multi à nobis, quid hoc ſit. Sequor ſenſum & verba D.Auguſtini *lib.* 2.*contra Pelagium & Celeſtium cap.* 23. ſic ſcribentis: mihi quidem fas non eſt dubitare, cum B.Apoſtolos hoc nimis expreſsè tradiderit, *Henoch tranſlatus eſt,vt non videret mortem.* d. v. 5. quid hoc aliud,quàm,raptus eſt ne moreretur, ſicut ceteri moriuntur. Hac authoritate conuicti communiter Patres aſſeruerunt, viuentem tranſlatum. *Clemens Romanor. lib.* 5. *conſtitut.*

Apoſtol.

Apostol.cap.6.Irenæus lib.4.cap.30. Tertullian.lib. de resurrectione carnis cap.58.Cyprianus in lib.de Sion & Sina. Epiphanius in Anchorato, Nemesius lib.6.de Naturâ hominis cap.4.Hieronymus lib.3. contra Pelagian. Augustinus sup.& lib.15.de ciuita.Dei cap.29.& Chrysostom.hom. 21. in Genes.& in cap.11.ad Hebræos. nec aliter Iosephus lib. 1. antiq. cap. 4. cum ait transiuisse ad cœlestia seu diuina,& ideo mortem seu exitum eius non memorari. ἀνεχώρησε πρὸς τὸ θεῖον ὅθεν οὐδὲ τελευτὴν αὐτοῦ ἀναγεγράφασιν. Instat in contrarium Abenezra,†contendens hanc locutionem, *tulit eum Deus* significare, mortuum esse,& loca accumulat. Reuerâ tamen לקח nunquam significat occidere, nisi vox alia accedat 16.
mortem indicans, vt in loco Tobiæ 3.v.4.quem adducit, additur nomen *animæ*. propria verò significatio verbi est, iure vel iniuriâ auferre, vel accipere, aut rapere. Quod autem citauit ex Iobi 32. capite nihil ad rem pertinet, quondam aliud ibi vocabulum est. Iuuat hîc Lectori ostendere, quàm væcordes & stolidi sint hæretici hoc loco de Henoch scribentes,& quàm ridiculè fabulosi. Caluinus,& eum secuti Musculus & Marbachius, noui quid prodigij hîc attulerunt: Henoch non quidem mortuum separatione animæ à corpore violentâ (*quasi Adam & alij plerique non essent mortui morte naturali:*) Sed alio nouo modo, nempe exutâ tantùm corruptibili naturâ,& absolutum à miseriis huius sæculi, placidâ quadam ex hac mundo migratione. Et (*ne fallaris putans illos loqui de morte naturali, qua multi placide dissoluuntur*) addunt, se loqui de tali, qualis fuisset transitus in statu innocẽtiæ, & qualis (*ipsorum sententiâ*) futurus eorum, quos dies vltimus superstites inueniet, 1.*Thessal.*4.15. atque ita in cœlestem patriam Henoch translatum fuisse; non quidem futurum illic participem gloriæ cælestis, sed absolutum dumtaxat à miseriis sæculi, donec CHRISTVS in
" cœlum ascenderet. Hæc est summa Chymeræ Caluinisticæ; quæ (vt
" verbis authoris vtar) suâ absurditate abundè refellitur, & mirum est
" quenquam tam crassis ac prodigiosis deliriis potuisse fascinari. Quale hoc, introduci nouum genus mortis citrà separationem naturalem animę à corpore, postquam ob noxam originalem statutum omnibus hominibus ita semel mori? *Heb.*9.27. Nec valet expositio Caluini, hoc posse capi de duplici illo mortis genere, quia id malè colligit ex d. v. 15. Vt illic ostendam. Nunc sat refellitur commentum, quia falsum præsupponit: nempe Enoch iam nunc esse immortalem, nec ampliùs moriturum; quod statim refellam. falsum etiam, quod aliquos anima & corpore in cœlum introducit, ante CHRISTVM; qui regni cœlorum viam debebat propalare,& cœlestis palatij portas aperire. Nec valet solutio, id intelligendum de gloriæ fruitione. non inquam hoc valet. quia prorsùs inauditum est, aliquem in empyreo degere, qui beatus non sit. Quid? quod D. Augustinus lib. de peccatorum merit. & remissio.c.3. negat, Henochi & Eliæ corpora esse incorruptibilia, qualia post resurrectionem futura: quod apertè est contra Caluinum. Martinus Borrhaius Lutheranus fatetur Henoch verè mortuum, quoad corpus more ceterorum, sed sepulto corpore; quoad animam,

Laqach quid in sacra Scriptura contra Abenezrã.

17. Mortis genus nouum ab hæreticis excogitatum.

T propter

propter fidei præſtantiam, translatum in cœlum, & ideo dici nō mortuum, hîc & à D. Paullo. verùm hoc multis Anticyris indiget. Etenim vel hoc commune fuit Henocho, cum Abel, & aliis iuſtis; & tunc nihil peculiare traderetur de Henoch, quod Paullo & Moyſi non eſt conſentaneum: & præterea ſic ſinus Abrahę, vel limbus Patrum tolleretur, quod hęreticum eſt: vel peculiare Henocho fuit; quærerem tum vbi ergo anima Abel, & aliorum iuſtorum? non in cœlo, iuxta Borrhaium quia hoc peculiare Henocho: non in limbo, quia limbum hęretici non agnoſcunt magis quàm purgatorium: non in gehenna, quia iuſti deceſſerunt: non ſub altari, quia hoc quoque erroneum. Vbi ergo? Viuus ergo aſſumptus Henoch.

18. Henoch ex quo loco translatus. Hæreticorum nugæ.

Sed ex † quo loco? certum quod ex terrâ vbi degebat. Incertum dormiens an vigilans, domi an foris, cùm ſolus eſſet an coram aliis? & inanis iſta quęſtio viſa patribus, ideo prętermiſſa. Mouent hęretici, vt ſuauiter fabulentur. Lutherus vult raptum ſuauiter in gramine dormientem, nullo conſcio, bellè: credo de raptu Ganymedis ſumpſit. cur non potuit vigilans? cur non de lecto vt de gramine? cur non conſciis multis? an quod impedituri? Selneccerus in ſuo iudicio contra magiſtrum abundans, ſcribit vigilantem coram totâ Eccleſiâ, vel pręcipuis Patriarchis raptum: alioquin, vnde ſciuiſſent (ait) raptum à Deo? meliùs & certiùs potuerunt id reuelatione diuina intelligere. Nam talis raptus non certo foret indicio, à Deo factum. quia legimus non paucos cernentibus aliis à cacodęmone raptos, & dedi exempla *in Magicis Diſquiſitionibus*. Fateamur nos neſcire, quo tempore, loco, modo, & coram quibus à Deo raptus fuerit. Scimus raptum viuentem, & à Deo.

19. Henoch an in paradiſum terreſtrem tranſlatus.

Maior difficultas † de loco in quem translatus: quia nobis hîc non cum hęreticis tantùm, ſed & cum viris quibuſdam Catholicis colluctatio eſt. Sed amicus ille contra quem dicendum, magis tamen amica veritas. Hæretici etiam inter ſe pugnant, & Luther, quoad Paradiſum Patribus conſentit. Sit effatum, *Henoch à Deo in Paradiſum raptus*. reclamant Caluinus, Muſculus & alij farinæ huius, & volunt raptum in cœlum, vt diximus. Vnico nituntur argumento, Henoch trāſlatus in locum in quem Elias: ſed hic translatus in cœlum. ergo & ille. Quid ſi negem maiorem? ſat ſcio non poſſent probare, qui vel Apocalypſin reiiciunt; vel locum vnde id eliciam, poſtea lōgè aliter accipiunt. Sed eſto, maior tranſeat. Minorem probant † ex 4. Reg. 2. 11. *aſcendit Elias per turbinem in cœlum.* Verùm *cœlum* illic pro aeris regione ponitur, ſignificaturque de terra ſublatus in aëra, & per aëra in paradiſum transferēdus; ſicut explicat B. Gregorius *hom. 29. in Euangel.* & eodem modo interpretor, quod obiter de Henocho † dixit D. Ambroſius lib. de Paradiſo cap. 3. *raptum in cœlum.* Nec obſtat quod † Tertullianus lib. de reſurrectione carnis cap. 58. Scribit hos ambos *de orbe* translatos. nam orbem vocat hanc terram ab hominibus habitatam; vt ſolent Poetę loqui. Nitimur nos verbis Siracidę, Eccl. 44. 16. *Enoch placuit Deo, & translatus eſt in paradiſum, vt det gentibus pœnitentiam.*]

Locus 4. Reg. 2. 11.

Locus Ambroſij

Locus Tertulliani.

20 Locus Eccli. 44. 16.

tentiam.] A quo loco, vertant se in quamcumque volent faciem, nunquam aduersarij effugient. Musculus respondet librum non esse Canonicum. Sed hoc hæreticum est, *vide Bellarminum lib. 1. de verbo Dei cap.* 14. Modestiùs Catholici, negant in Græco contextu haberi εἰς παράδεισον. Quasi non sufficiat haberi in vulgata nostra, quam authẽticam esse iussit Concilium Tridentinum; & inde non constet olim in Græcis libris, quibus noster vsus, id lectum: Sanè nostrum meliores nactum codices, multis argumentis est exploratum. Deinde hæc est traditio eorum, qui Apostolorum discipuli fuerunt, quæ certè plerísque patribus, si non omnibus, placuit; à qua recedere, meritò temerarium videatur. *de traditione testatur Irenæus lib. 5. cap. 5. sequuntur Iustinus in q. 85. ad Orthodox. & alij multi relati à Feuardentio ad d. c. 5. Irenæi.*

Non sum ignarus S. Chrysostomum, Theodoretum & Rupertum dubitasse, an in Paradisum terrestrem translatus; quosdam verò recentiores id negasse, propter opinionem destructi diluuio paradisi; quos nec damno, quia reuereor; nec sequor, quia tutiores habeo ductores, neque mihi gratum aut volupe est receptas multis sæculis sacræ Scripturæ interpretationes conuellere recentibus commentis. Aiunt isti, qui vulgatam versionem retinent, paradisum in Ecclesiastico non accipi de paradiso Adami, sed de quopiam alio amæno & salubri horto, nobis incognito: sic alibi sæpe in sacra Scriptura paradisum capi, quod fateor; sic isto loco Siracidæ, quod nego, fretus cõmuni Patrum explicatione. Nullum ipsi proferunt veterum, qui sic clarè acceperit; quosdam, quos ipsi id voluisse suspicantur: vt Rupertum, qui solummodò affirmat nusquam id in sacra Scriptura de paradiso tradi in quo fuit Adamus. *lib. 3. de Trinitate & operibus eius cap.* 33. non est additum expressè, *Adami*; sed subintelligendum, quia nihil additum, vnde colligatur de alio paradiso sermonem esse, quàm de illo præcipuo: iuxta regulam Logicorum de significatione vocis analogæ. Addunt Chrysostomum, *d. hom.* 21. qui vel in mutilum Ecclesiastici exemplar inciderat, vel memoria lapsus fuit, vt & Theodoretus q. 45. qui à Chrysostomo id mutuatus. Quod attinet ad sacræ Scripturæ de paradiso loca, obseruatum mihi variè sumi solere & debere: † pro quo autem sumi debeat ex circunstantiis id ponderandum. Nam si dicitur, *paradisus voluptatis*, vt sup. c. 2. & 3. vel *paradisus Domini*, aut *Dei*, Genes. 13. 10. Ezech. 31. v. 8. & 9. certum est de Adami paradiso capi. Si verò additur aliud aliquid, vnde potiùs colligatur de quouis amæno horto agi, quàm de vno aliquo certo, tunc generaliter positum censendum. Sic accipio *paradisum malorum punicorum* Cant. 4. 16. & *paradisum benedictionis*, seu *in benedictionibus*, Ecclesi. 40. 17. & 28. id est cui largè Deus benedixerit. Sed quando simpliciter ponitur nomen paradisi, tunc aut Metaphoricè cœlum significat empyreum, ducta metaphora ab Adami paradiso, vt fortassis Luc. 23. 43. *hodie mecum eris in paradiso*, quoad statum & dignationem. 2. Cor. 12. 4. *raptus est in paradisum*. Apocal. 2. 7. *Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod*

21. Paradisi nomen in sacra Scriptura dupliciter sumi. Paradisus voluptatis.

tæ, quod eſt in paradiſo Dei mei. 4. Eſd. 4. 7. *Qui ſunt exitus paradiſi*, & cap. 8. 52. *vobis enim apertus eſt paradiſus, plantata eſt arbor vitæ.* cuius explicatio petenda ex Apocalypſi d. v. 7. Vel ſine metaphorâ ſimpliciter denotat paradiſum Adami, vt quidam exponunt d. verſ. 12. & dicta loca Apocal. & Eſdræ: ſic ſanè capitur in ſequentibus. Gen. 2. v. 9. *lignum etiam vitæ in medio paradiſi.* v. 10. *ex omni ligno paradiſi comede.* & c. 3. v. 1. 2. 3. 8. & 10. & d. 4. Eſdræ. 3. 6. *induxiſti eum in paradiſo, quem plantauerat dextera tua.* cap. 6. 2. *antequam confirmarentur fundamenta paradiſi.* c. 7. 53. *quoniam oſtendetur paradiſus, cuius fructus incorruptus perſeuerat.* niſi iſtud metaphoricè capias, de regno cœlorũ. alioquin teſtimonium foret pro paradiſo adhuc exſtante incorrupto. Quare cùm de Henoch agens Eccleſiaſticus, ἁπλῶς dicat, *in paradiſum*; probabilius eſt, de Adami paradiſo locutum, & paradiſum poſuiſſe, pro paradiſo Dei, ſeu voluptatis: tempore translationis Henoch ſuperfuiſſe paradiſum non eſt ambigendum.

22. Henoch an, & quando moriturus.

Vltimò quæritur † an Henoch aliquando moriturus? Moriturum patet, quia hæc lex omnibus hominibus poſt peccatum ſancita, & quia eſt recepta Patrum traditio, vt patet ex eodem Feuardentio ſupra citato: & docet efficaciter D. Thomas *in c. 5. ad Hebræos.* Tertullianus *lib. de animâ*, vocat *immortalitatis candidatos* Eliam & Henoch quo verbo ſignificat nondum aſſecutos; Ireneus *d. cap. 5.* dicit eoſdem eſſe in paradiſo *coauſpicantes immortalitatem*, hoc eſt eius auſpicium accipientes, & quaſi adumbrationem futuræ. Trucidandum iuſſu Antichriſti, dum ab eo ſeductos ad viam reuocat, ex D. Ioannis verbis *Apocalypſ. 11. in princip.* de duobus fidelibus teſtibus, colligunt veteres ſummo conſenſu; *Clemens Roman. & Iuſtin. ſup. Hippolyt. Mart. lib. de Antichriſto. Tertullian. lib. de anima cap.* 28. *Hieronym. in epiſt. ad Pammach. contra errores Ioann. Hieroſolymita. Auguſtinus lib. 20. de ciuita. Dei cap.* 29. qui dicit hoc celeberrimum in ſermonibus & cordibus fidelium, *Gregorius lib. 9. moral. cap. 4. & homil. 12. in Ezechiel. Proſper de prædiction. & in dimid. temp. cap. 13. 15. & 16. Ambroſius, Stratus, Haymon, Rupert. Anſelmus, Richard. & D. Thomas, necnon Andræas & Arethas ad Apocalyp. cap. 11. vbi Arethas dicit* hoc ex traditione inuariabiliter in Eccleſiâ recipi.] Vnde elucet impudens audacia Muſculi, magno ſupercilio pronunciantis tria. primò hoc de paradiſo & de prædicatione Henoch in fine mundi, errorem eſſe. Secundò hunc errorem natum ex vulgati interpretis negligentiâ. tertiò hunc errorem iam à Cipriani tempore in Eccleſiam introductum.] Nos autem ſcimus delirare Muſculum, Eccleſiam verò columnam veritatis eſſe, & in ſacræ Scripturæ expoſitione vniuerſam errare non poſſe. Scimus etiam hoc Muſculi tertium dictum, pluſquàm ſupinâ negligentiâ dicentis, ſecundo dicto contradicere. Nam ſi à Cipriani tempore; ergo non ex vulgatâ verſione natus error, quæ Cipriani tempore adhuc ignota. An & Hippolytus, & Tertullianus, & Irenæus, & Clemens, & illi presbyteri Apoſtolorum auditores, etiam ſecuti vulgatum interpretem, diu poſtea natum? apage fœdam & immanem ἀνιςορισίαν.

Muſculi fœdi lapſus.

Cauſa

Causa translationis Henoch † habetur Sap. 4.10. quia *dilectus* Deo, 23.
& viuebat inter malos bonus, ne malis moribus innocens inquinaretur. Henoch cur translatus.

Cauendum sedulò ne nostrum Henoch confundas, cum Henoch filio Cain: aut Lamech filium Mathusalemi, cũ Lamech filio Mathusael. nam iste Lamec ex posteris Caini fuit, *sup. ca.* 4.18. ille ex posteris Seth & maioribus CHRISTI *hic cap.* 5. 25. idem discrimen est in duobus illis Henochis *c.* 4.17. *&* *c.* 5.18. 24. Henoch duo & duo Lamech.

Hinc patet Mathusala † annosiorem ceteris patriarchis fuisse. obijt sex annis ante diluuium, vt monet Augustin. *lib* 1. *quæstion. in Genes.* D. Hieronymus verò *in traditionibus* vult obijsse ipso anno quo ceptum diluuium; quod fuit annis à morte Adami DCCXXI. VERS. 27. 25. Mathusala senior omnibus.

ISTE CONSOLABITVR NOS] LXX. vertunt, *faciet nos quiescere* διαπαύσει, hoc secuti Philo & Iosephus. Sensu conueniunt cum nostro. causa diuersæ versionis, quòd secundum nonnullos Hebraicè נחם *Nacham*, sit radix nominis vt ipsi pronunciant נח *Noach*; quæ radix significat *consolari*, & hoc placuit D. Hieronymo, & Chaldæo. alij verò putant nominis radicẽ esse נוח *Nocha requiem præstare* Nehem. 9. 28. & sic LXX. censuerunt, putantes hîc in ינחמנו *Ienachamenu* nõ esse ם radicale. Neutra itaque versio potest reprehẽdi, & præstat eas conciliare dicẽdo, quod Lamech à Deo doctus præuiderit hunc filium futurum generis humani quoad corpora restauratorem; & ex eius semine nasciturum verum Messiam eiusdem generis humani, quoad animam seruatorem: qui nostra non modò consolatio, sed & requies; *venite ad me omnes*, clamaturus, *qui laboratis, & ego reficiam vos.* VERS. 29. 26. Noe vnde dictus.

CVM QVINGENTORVM ESSET ANNORVM] subaudi † circiter, nã duæ sunt sententiæ vna volentium Sem, primogenitum natum Noëmi anno fermè quingentesimo puta, biennio minus: alia fuisse biennio maiorem quingentis annis. Quæ sit verior spectat ad tractatum Chronographiæ. Certè Semi lineam decreuit sequentibus capitibus prosequi. Verisimile est Sem natum anno quingentesimo secundo Noëmi, quod contra Funccium pugnacissimè defendit, vir eruditus & acutus, Ioan. Goropius Becanus *sub fin. lib.* 4. *Originum.* An verò ante Semum Noë vllos alios liberos susceperit, nec significat sacra Scriptura, nec potest definiri: quia D. Augustinus docuit *lib.* 15. *de ciuitate Dei cap.* 2. hunc catalogum per primogenitos non contexi. Censeo hunc versiculum isto loco per anticipationem positum, vt omnes hæ generationes simul, quasi in vnâ tabulâ, nobis spectandæ proponerentur: & habeamus consummatam primi illius quasi originarij mundi descriptionem. VERS. 31. 27. Sem quoto Noëmi anno natus. 28. Sem an primogenitus.

CAPVT SEXTVM.

1. CVmque cœpiſſent homines multiplicari
2. ſuper terram, & filias procreaſſent, * Vi-
dentes filij Dei filias hominum quòd eſ-
ſent pulchræ, acceperunt ſibi vxores ex omnibus
3. quas elegerant.* Dixítque Deus:Non permanebit
ſpiritus meus in homine in æternum,quia caro eſt:
4. eruntq; dies illius centum viginti annorum.* Gi-
gantes autem erant ſuper terrã in diebus illis:poſt-
quam enim ingreſſi ſunt filij Dei ad filias homi-
num,illæque genuerunt, iſti ſunt potentes à ſecu-
5. lo viri famoſi. * Videns autem Deus quòd multa
malitia hominum eſſet in terra, & cuncta cogita-
tio cordis intenta eſſet ad malum omni tempore,
6. * pœnituit eum quòd hominẽ feciſſet in terra. Et
7. tactus dolore cordis intrinſecus, * Delebo, inquit,
hominem,quem creaui, à facie terræ, ab homine
vſque ad animãtia, à reptili vſque ad volucres cæ-
8. li:pœnitet enim me feciſſe eos, * Noë verò inuenit
9. gratiam coram Domino. * Hæ ſunt generationes
Noë: Noë vir iuſtus atque perfectus fuit in gene-
10. rationibus ſuis, cũ Deo ambulauit.* Et genuit tres
11. filios,Sem,Cham,& Iapheth.* Corrupta eſt autem
12. terra coram Deo, & repleta eſt iniquitate. * Cum-
que vidiſſet Deus terram eſſe corruptam, (omnis
quippe caro corruperat viam ſuam ſuper terram.)
13. * Dixit ad Noë: Finis vniuerſæ carnis venit coram

me:

me: repleta eſt terra iniquitate à facie eorum, &
ego diſperdam eos cum terra. * Fac tibi arcam de 14.
lignis læuigatis: manſiunculas in arca facies, &
bitumine linies intrinſecus,& extrinſecus. * Et ſic 15.
facies eam: Trecentorum cubitorum erit longitu-
do arcæ, quinquaginta cubitorum latitudo, & tri-
ginta cubitorum altitudo illius.* Feneſtram in ar- 16.
ca facies, & in cubito conſummabis ſummitatem
eius: oſtium autem arcæ pones ex latere, deorſum,
cœnacula & triſtega facies in ea.* Ecce ego addu- 17.
cam aquas diluuij ſuper terram, vt interficiā omnē
carnem, in qua ſpiritus vitæ eſt ſubter cælum: Vni-
uerſa quæ in terra ſunt, conſumentur.*Ponamque 18.
fœdus meum tecum:& ingredieris arcam tu & filij
tui, vxor tua,& vxores filiorum tuorum tecum.* Et 19.
ex cunctis animantibus vniuerſæ carnis bina in-
duces in arcam, vt viuant tecum: maſculini ſexus &
feminini.* De volucribus iuxta genus ſuum,& de 20.
iumentis in genere ſuo, & ex omni reptili terræ
ſecundum genus ſuū: bina de omnibus ingredien-
tur tecum, vt poſſint viuere. * Tolles igitur tecum 21.
ex omnibus eſcis, quæ mandi poſſunt, & compor-
tabis apud te: & erūt tam tibi, quàm illis in cibum.
* Fecit igitur Noë omnia, quæ præceperat illi 22.
Deus.

ARGVMENTVM.

Habes de humani generis in omne scelus corruptione, de vltione per diluuium, de arcæ fabricatione.

VERS. 1. 1. Multiplicatio hominũ & vitiorũ.

CVM CAEPISSENT] priùs etiam cęperunt, sed nunc loquitur de multiplicatione in immensam multitudinem; cum qua pari passu nequitia & deprauatio morum gliscebat. circa septimam generationem id accidit. *Iosephus lib. 1. antiquita. cap. 3. Theodoret. hic q. 47.*

2. Filiæ plures quod filij.

FILIAS PROCREASSENT] antè quoque natæ illis filiæ, sed nunc plures † filijs, caussæ non paucæ. profusa libidine vis generatrix erat debilitata. fortè medicamentis etiam id curabant, vt singuli pluribus fœminis fruerentur. demum permittente Deo, ad celeriorem & vberiorem humani generis prouentum. Mihi suspicio † fuit, ironicè nomine fœmineo comprehendi & filios, eò quod effeminati, & animis muliebribus. sic sanè poëta, *Phrygiæ neque enim Phyges.*

3. Filiæ pro filijs effeminatis.

VERS. 2. FILII DEI FILIAS HOMINVM] cum nostra versione consentit receptior & emẽdatior lectio LXX. quę *filios*, habet, & non, *Angelos*; de quo Cyrillus *lib. 9. contra Iulian.* Theodoret. *q.* 47. Augustinus *lib. 15. de ciuitat. Dei cap.* 21. & Suidas *in Seth.* nihil dubito hanc alteram ex glossemate irrepsisse alicuius, errore de concubitu Angelorum, qui vetustissimus: re vera posteris Seth nomen filiorum Dei adhæsit, propter reseruatam illis promissionem seminis benedicti; & peculiarem illis sanctitatem, religionem, iustitiam, aliarumque diuinarum virtutum quamdam Dei quasi splendentem in illis imaginem: quæ quòd deerant † omnia Cainitis, terrena tantum sapientibus, & hanc suam possessionem (iuxta nominis etymon) censentibus, dicti sunt filij hominum. *Ita communiter Patres post Chrysostomum, Cirillum, Theodoretũ, & Augustinum.* de cauendo quorundam antiquiorum errore illo, iam egi *lib. 2. Disquisition. Magicarum. q.* 15. PVLCHRÆ bono † corporis habitu, curâ artisque lenocinijs comptæ, musicæ delenimentis illecebrosæ. Hebrai. est *bonæ*, Græcè καλαί. notat Augustinus *d. lib.* 15. *cap.* 23. in sacra Scriptura *bonos* solere vocari qui speciosi corpore sunt. sic quidam illud de Egnatio capiunt. *quem bonum facit barba.* Dictum de pulchritudine vt aduertas matrimonij huius finem fuisse libidinem. *Sic Chrysostomus hom.* 22.

4. Filij Dei qui.

5. Filij hominum, qui.

6. Bonum pro pulchro.

ACCEPERVNT VXORES] Suidas fabulosam causam memorat de minis Cainarum: longè aliam retulit Moyses. *Acceperunt*, quâ vi, quâ prece; & tot quisque quot lubebat, retinendas quamdiu placerent. Omnes Sethiani in hanc nassam inciderunt, exceptis posteris Henochi, qui semper abstinuere: ceteri ab Adamo fortassis acceptam legem de non miscendis connubijs cum Cainitis, non cæperunt præuaricari.

DIXIT

DIXITQ. DEVS] ſubaudienda his minis conditio, niſi reſipiſcant, & ad frugem ſe recipiant : quod malebat, quàm punire : cur alioquin tot annis ante minaretur ? cur tam diu differret, ceſſaret, moraretur? VERS. 3.

NON PERMANEBIT] Leo Caſtrius *lib.* 3. *Apologiæ* vult D. Hieronymum legiſſe ילון *Jalon*, à verbo לון *Lun* permanere ꝧ morari, vt ante voluit Lindanus lib. 1. de interpretat. opt. c. quarto hodie legitur ידון *Iadon*, quod ipſum ſi ſcribas cum chiric, ידון ſignificat immanebit velut in vagina, à radice נדה *Nadah* elongare, producere, morari; vel à נדן *Neden* immanere : quaſi dicas euaginabo ſeu extraham animam de corpore, non ſinam diutiùs viuere. Chryſoſt. ita exponit, & ex traditis ab Honchâla & Oleaſtrio patet noſtram verſionem eſſe probam. Immò licet deducas cum Ariâ à דון *Dũ* quod eſt cõtendere, aut *diſceptare* vt Symmachus vertit, ſimilis eſſet ſententia : deſinam poſthac cum illorum peruicaciâ diſceptare, & conari in rectam viam illos reducere : nolo diutiùs oleum & operam perdere : quoniam illos video, qui ſecundùm ſpiritum viuere debebant, totos ſe carni dedidiſſe. Tollam de medio, qui nolunt emendari. Sed magis placet prior interpretatio, quam confirmant LXX. & Chaldæus, & Paul. Burgenſis & Diadorus, & alij communiter Patres. Aramæis etiam corpus dicitur נדנה *Nidneh* quod ſit quaſi animæ vagina. Sequitur etiam; *& erunt dies illius centum viginti annorum.* 7. Defenſa noſtra verſio.

SPIRITVS MEVS] ſpiraculum † vitæ, quod illis inſpiraui; *Gen.* 2. 7. ſeu flatus cuius conſeruandi vel auferendi poteſtatem in manu habeo, *Daniel.* 5. 23. 8. Spiritus pro vitâ.

IN HOMINE] ſingulare † pro plurali, *in hominibus iſtis*, vt LXX. nempe qui nunc viuunt tam effrenatè. 9. Enallage numeri.

IN ÆTERNVM] tam † longo tempore, quàm permiſi maiores eorum viuere. 10. Æternorum pro longo tempore.

QVIA CARO EST] ſunt toti caro, † non naturâ, ſed culpâ & vitæ inſtituto : perinde viuunt, ac ſi mens illis non vt rectrix, ſed pro ſale, ne putreſcant, data foret. Loquitur ergo de culpâ ſingulorum actuali, non de omnium originali. Nam originalis æquè inhæſerat maioribus eorum, de quibus non queſtus fuit Deus, vt de iſtis. *Vide D. Chryſoſt. ſup. & S. Gregorium lib.* 14. *in Iob. c.* 31. *& l.* 6. *in primi Regũ c.* 16. 11. Homines caro, quo ſenſu.

ERVNTQ. DIES ILLIVS] non loquitur † de termino vitæ in communi hominum poſteà naſciturorum (quorum multi hunc terminum prætergreſſi) : ſed vt benè Hieronymus, Chryſoſtomus, & Chaldæus paraphraſtes, de termino vitæ peruerſi illius ſæculi hominum peſſimorum; quos diluuio delere ſtatuerat, quibus tamen ad pœnitentiam tam laxum ſpacium largiebatur, centum & vigtnti annorum. Locutus iſta videtur Deus annis fermè viginti ante natum Sem : Nam ſexcenteſimo vitæ Noë anno diluuium exundauit *cap.* 7. 6. Sem verò natus circiter quingenteſimum annum Noëmi : & diluuij tempore Sem fermè centum ſaltem annorum fuit. *Gen.* 11. 11. Sic iſta à Deo dicta, cùm Noë eſſet fermè quadringentorum & octoginta annorum, iuxta ſententiam quorumdam Hebræorum, & 12. Vitæ humanæ tempus.

D.Auguſtini *d.lib.*15.*cap.*24. Non obſtat verſ.vlt.cap.5.nam Semi na-
tiuitas illic per prolepſin narratur.

Vers. 4. 13 Gigantum nomina, & deſcriptio,

GIGANTES] hos diuerſimodè nuncupant † Hebræi, à robore
גִּבֹּרִים *Gibborim*, à ſtirpe ſeu origine רפאים ענקים *Rephoim* & *Ghe-
naqim*, ab *Ghenaq* & *Repha* maioribus eorum: Sed hoc loco vo-
cantur, à prauitate נפלים *Nephilim*, à radice נפל *Naphal*, id eſt
cadere: opinor actiuè ſumptâ voce, quaſi dicas inuadentes, irruentes,
& cuncta procellæ more proſternentes, confirmat Aquila vertens
ἐπιπίπτοντες οἱ βιαῖοι, illi violenter irruentes. inde illud Iobi 16.15. *irruit in
me quaſi gigas.* Fuere homines corpore proceriſſimo, *Num.* 13.35. *&
Amos* 2.9. Veloces & agiles, *pſal.*18.7. fortes & robuſti, *Pſal.*32.16. Bel-
licæ rei peritiſſimi, *Baruch.* 3.26. cunctorum metus & odium, *Prou.*19.
18. *Eſai.*14.9. Superbi, confidentes ſibi, & (qualis ille Mezentius) dex-
tram pro Deo colentes, Sap. 14. 6. *Ecclesi.* 16. 8. Porro imperfectum
(*erant*) indicat, iam ante nonnullos fuiſſe, poſtea ex commiſtione illâ
Dei filiorum & filiarum hominum, longè plures exſtitiſſe, quod fons
Hebræus clarè prodit, vt & verſio LXX. prout laudatur à D. Augu-
ſtino *d.lib.*15.*cap.*23. Igitur illud, *poſtquam enim* idem valet, quod maxi-
mè ſeu præſertim poſtquam.

ISTI SVNT POTENTES] ex tali copulâ geniti, qui tam celebres
ab initiò mundi, & ſcelere atque flagitijs tam nobiles, maximè tyran-
14. Gigantes verè fuerũt. nide, fuere. † Veros Gigantes exſtitiſſe docui *nouiſſimè in Magicis Diſ-
quiſitionibus lib.*2.*q.*15.

Vers. 5. Oſtendit iuſtam diluuij cauſam. VIDENS] accuratè perpendens.
QVOD MVLTA MALITIA] *malitiam*, κακίαν, latiſſimè cape; &
multam per omnem modum, continuam, variam, vehementem, longè
latè diffuſam, ideo D.Cyprianus epiſt.ad Nouatian. id exprimit ver-
bo, redundandi.

15. Verſio noſtra defenſa.

CVNCTA COGITATIO CORDIS INTENTA ESSET AD MALVM
OMNI TEMPORE] Certatim hîc irruunt in Catholicam æui noſtri
Nephelim, & iuxta nomen irruentes corruunt: duæ ſunt machinæ pu-
gnantium, vna contra verſionem dirigitur: altera contra ſenſum, fi-
demque. Contendunt illâ, † noſtrum interpretem prauè vertiſſe, ad
extenuandam culpam originalem: (*ita Chemnitius*) hac verò iactat
Marloratus liberi vires arbitrij planè proſterni: neque contentus apo-
ſtata id iactaſſe, ſplendidè inſuper mentitur, nos ſimilia impudenter
gloriari, & neſcire Dei gratiâ vacuos nihil poſſe, niſi peccare? quaſi
vnquam Catholici liberi arbitrij vires à gratiâ Dei ſepararint, aut
huius concurſum neceſſarium vllo tempore negarint. Sit axioma
primum, Noſter interpres & rectè vt verè vertit: & ideo (quod »
conſequitur, & aſſolet Chemnitius.] Hebraicè eſt ad verbum, »
& *omnis imaginatio cogitationum cordis eius tantùm malum omni die.*
וכל-יצר מחשבת לבו רק רע כל-היום *Vechol-Ieçer Machſceuoth Libbo
Raq Ragh Col-haiom.* Hæretici ex his duo carpunt, primum quòd non
vertit *figmentum cogitat.* Reſpondeo figmentũ cogitationum nihil eſt
aliud quàm ipſæ cogitationes, ideo nihil noſtrum detrahere de ſen-
tentiâ,

tentiâ, vt nec alij veteres: nam LXX. reddunt, καὶ πᾶς τις διανοεῖται ἐν τῇ καρδίᾳ, *omnis cogitat in corde suo*, Chaldæus exponit, omnis sensus cogitationis, וכל-יצרא מחשבת *Vechol-içero Machscebath*. Quid? quod Marlorati numen Caluinus, pro *figmento*, maluit, imaginationem. Sanè vox *figmenti* obscurior, errorem potuit parere, vt videre licet in Flacco Illyrico, qui inde monstrosam figlinam commentus, originale peccatum conatus fuit in substantiam plasmare. Alterum vrgent, quod non expresserit exertè voculam *Raq tantummodo*. Respondeo id quoque sine culpâ prætermitti potuisse, quod prætermisit Chaldæus, LXX. reddunt *diligenter*. Nonne qui dicit, *omni tempore* aliquid fieri dicit id semper sine intermissione fieri, & innuit contrarium non fieri? Deindè quid si dicam *Raq*, defuisse ab exemplaribus, quibus D. Hieronym. vsus, vt videtur defuisse illis, quibus vsus fuit Chaldæus: nec LXX. hanc exclusiuam verterunt, quia non viderunt, vel Hebraicum pleonasmum iudicarunt. Sit axioma secundum: Nihil ista pugnant cum libertate arbitrij humani.] Primò quia non sequitur homo semper imaginatur praua; ergo non potest imaginari bona. Quia non valet consequentia ab actu ad potentiam negatiuè. Tantùm sequitur, ergo vel non potest, vel non vult. Si quia non vult, ergo sequitur eum habere liberum arbitrium, sed abuti libertate. Quod vero hîc ita fieret, quia nolebant aliter: probatur, quoniam idcirco puniuntur à Deo, crudelis enim punitio fuisset, si aliter imaginari nequiuissent. Secundò non obstat hæc arbitrij libertati, quia (fatetur Caluinus) hæc dicuntur de hominibus illius sæculi, nec ad alias ætates pertinent, nisi quadam extensione. Ideo non possunt torqueri contra liberum arbitrium, nisi admissâ illâ extensione. Vide, quanta sit fiducia bonæ causæ. Transeat illa extensio, vt agam liberaliter. Nō enim cogunt illorum argumenta. Non Lutheri, ex c.8.v.21. verbis istis; *sensus enim & cogitatio humani cordis in malum prona sunt ab adolescentiâ suâ*, quod non stringit nos, quia hîc agitur de actu & facto, illic solummodò de propensione naturæ corruptæ ad actum, sicut & Ierem.17.v.19. *prauum est cor hominis*. posse autem, & sæpè contra propensionem homines velle & agere, quis neget? Nec Caluini quoque machinatio, qui quæ Dauid & D. Paullus contra sui sæculi deprauatos mores dixerunt, *psalm*.5.10.*&* 13.3.*ad Roma*. 3.12. audet ipse ad omnes omnium ætatum mortales trahere: quoniam (inquit) non est illis locis simplex de paucis hominibus querela, sed humani ingenij descriptio, vbi spiritu Dei vacuum sibi relinquitur. Non (inquam) hoc vrget, quia falsum supponit, esse humani ingenij descriptionem: descriptio est non paucorum (fateor) sed plurimorum illius æui hominum. Est sermo locis istis omnibus, de peccatis hominum actualibus, non de originali: & de moribus ac vitę institutis, non de ingenio aut naturâ: & (vt dixi) non sequitur semper malè agunt, ergo bonum velle numquam possunt. Denique † (quicquid ogganniant vulpeculæ) his ac similibus locis inest hyperbole seu amplificatio frequens sacræ Scripturæ: qua non totum

16. Liberum arbitrium defenditur.

17. Hyperbole in S. S.

id quod verba ſonant, ſed plurimum quid,& ſummum debet intelli-
Senſus noſtri loci.
gi: vt hoc loco noſtro, non opus iſtis hominibus fuiſſe externâ occaſione,conſilio, aut ſuaſu ad peccandum; non errore, aut infirmitate lapſos, ſed ex mera & deliberata malitia, id vnum ſolitos animo voluere, & in cordis officina effingere; non rarò aut per interualla, ſed omni die,omniq́ue momento.] Qua tamen figurata auxeſi, non negatur aliquando boni aliquid illos cogitaſſe, dixiſſe, feciſſe: ſed id adeo infrequens,exiguum,& parui momenti fuiſſe indicatur, vt pro nullo & nihilo ſit habendum. Nonne conſtat in his Dei verbis ipſum Noë non comprehendi, & in Dauidis verbis quæ Apoſtolus citauit ipſum Dauidem,& Gad,& Nathan,& alios iuſtos excipiendos? Quid frontem contrahunt ad hyperbolem? ait ſe Rex ille, dies & noctes in lege Dei meditari,& in omni tempore Deum benedicturum; iubemur ſine intermiſſione & ſemper orare,& numquam deficere:nihílne ergo aliud nobis agere licebit, aut non Dauid aliquod tempus ſomno dedit,& alijs interdum vocauit? Ioannis 12.dicitur totus mundus poſt CHRISTVM abire,hi tamen ipſi qui dicebant, non abibant, nec alij Principes aut Sacerdotes,nec maior pars ciuium Ieroſolymitanorum. Si locus exceptioni, coguntur hyperbolen agnoſcere: coguntur inſuper fateri non ipſius humani animi poteſtatem, ſed multorum mores & inſtituta his verbis perſtringi. Nam ſi ad naturam re-
18.
Actiones humanæ quædam bonæ & Deo gratæ, contra hæreticos.
feras,nec Noë,nec Moyſes, nec Dauid,nec Apoſtoli eximendi. Quo igitur pacto ex his Moyſis verbis, inferunt, ipſas actiones humanas omnes,propter originale peccatum, & figmenti vitium ſecundùm ſe ſemper malas & inuiſas eſſe Deo,vtpote peccata vera & mera? Sceleſta peruerſitas opinandi, damnata in Concil. Tridentino *ſeſſ.6.de Iuſtificatione can.*12 Confugiunt ad locum 1.*cap.*8.*v.*21.iam citatum,vbi ſignificatur cogitatûs humani quædam congenita propenſio ad malum. Fateor hanc propenſionem vulnus eſſe naturæ peccato originali velut telo illatum nobis: ſed contendo illam pronitatem numquam eſſe,nec dici poſſe peccatum, niſi in actum voluntarium proruperit, ſaltem animo intrinſecum, & noxium mora vel conſenſu: tum verò iam non eſt originale peccatum, ſed actuale. Si hoc non vident,cæci, ſi non intelligunt, blenni ſunt & buccones: vt etiam quando hac propenſione putant tolli libertatem arbitrij poſſum, quod ægrè poſſum; & faciò ſæpè,quod,vt faciam,vix à me queo impetrare. An Lethen olim biberant, vt non recordarentur promiſſi diuini? *Sub te erit appetitus eius,& tu dominaberis illius*? c.4.7.

VERS.6.
POENITVIT EVM] Sine pænitentia † ſunt Dei dona, quia Deus
19.
Deus an pæniteat.
immutabilis: ſed quod naturę intellectualis creatę propriũ,cui propriũ multa non præuidere,id in Deũ transfert κατ᾽ ἀθρωποπαθείαν. *Vide D. Aug.d.lib.*15.*c.*23.*Chryſoſt.ſup.* & *Ambr.l.de arca Noë c.* 4. Symmachus
20.
Conciliatæ verſiones.
† vertit ἀπέστρεψεν *auerſatus eſt*. Aquila vt noſter, μετεμελήθη quod Tertullianus lib.cõtra Praxeam retinuit. & hæc eſt illa Dei cogitatio quã ſignificant L.XX. καὶ ἐνεθυμήθη: *& recogitauit*. nam quos aliquid egiſſe pænitet, ſæpè illud verſant animo, eccur feci? vtinam ne feciſſem.

TACTVS DOLORE CORDIS] Hebraicè, *dolore affectus erga cor ſuum:*

quod

quod ille alter dixit; ipſe ſuum cor edit. Tenuius LXX. *διενοήθη*, *cogi-*
tauit. Suſpicor aliquid excidiſſe: quamquam nec Chaldæus de cordis
dolore quicquam, ſed tantùm; *dixit in verbo ſuo.* quod miror, niſi alia
quoque fuerit Hebræa lectio.

DELEBO] verba Dei adhuc ſecum deliberantis. VERS. 7.

NOE VERO INVENIT GRATIAM CORAM DOMINO] VERS. 8. 21.
Non ignotus Hebraiſmus, pro acceptior & gratior fuit Deo quam Gratiam in-
cæteri, promeruit Deum magis propitium habere. Geneſ.18.verſ.3. uenire.
Si inueni gratiam in oculis tuis. cap.19.19. *Quia inuenit ſeruus tuus gra-*
tiam coram te. cap. 39. 4. *Inuenitque Ioſeph gratiam coram Domino ſuo.*
Lucæ.1.30. *Inuenisti enim gratiam coram Deo.* Rectè autem Catholici
(quicquid dicant Caluinus & Oecolampadius calumniantes more
ſuo) ex verbo *inueniendi*, eliciunt aliquid ad eſſe in promerendo au-
gmento gratiæ conatus humani. Primam † gratiam, nec poſſumus,
nec Noë promeritus fuit vel inuenit; Sed beneficio gratuito primæ 22.
gratiæ adiutus, gratiæ acceptæ non ingratus, fuit cooperatus, non ſi- Gratiæ aug-
ne coadiuuante gratia: & quia non eſt paſſus Dei gratiam in ſe va- mentum ho
cuam eſſe; rectè dicitur gratiam nouam, ſeu primæ gratiæ augmen- mo mereri
tum, inueniſſe. Quoniam datam ſibi gratiam priorem excepit, co- poteſt.
luit, conſeruauit, & ſuauiter ducentem fuit ſponte ſecutus: nihil qui-
dem horum ſine gratia, quæ tamen illum iuuabat, non phyſicæ cauſæ
more prędeterminabat; multò minùs ſic vinciebat, obſtringebátque
vt illam repudiare, vel recuſare, ſi vellet, non poſſet. Sed de his plura
diſſerere, ad ſcholas pertinet.

IVSTVS ET PERFECTVS] tali locutione † nō excluditur maior VERS. 9.
virtus acquirenda, ſed oſtenditur iam maiorem partem imperfectio 23.
peccati & defectuum ſuperata. Excluditur etiam, non quoduis pec- Perfecti
catum, ſed mortale tantùm iuſtitiæ & caritati valdè repugnans: ideò quo ſenſu
perperam ex hoc & ſimilibus locis inferebant Pelagiani, hominem iuſti dicātur
poſſe & debere omni culpa, etiam veniabili, vacare. *Lege D. Auguſt.* in hac vita.
lib. de perfectione iuſtitiæ contra Cæleſtium. Porrò de hac laude Noë,
habes Siracidem cap. 44. Eccleſ. eam confirmantem: & Sibyllam
lib.1. quæ vocat iuſtiſſimum, veracem, fidum & bonis ſtudiis dedi-
tum, vnum inter omnes; *μοῦνος δ' ἐν πάντεσσι, δικαιότατος καὶ ἀληθὴς ἦν*
Νῶε, πιστότατος, καλοῖς τ' ἔργοισι μεμηλώς.

IN GENERATIONIBVS SVIS] emphaticum eſt, quaſi dicat toto 24.
vitæ decurſu, etiam inter tā corruptos ſæculi eius mores & homines, Generatio-
etiam præ maioribus ſuis. Sic fermè quotquot legi. Equidē obſeruo, nes pro a-
etſi noſter hoc eodem verſu vtrobíque *generationes* ponat, tamen He- ctionibus.
braicè, Chaldaicè & Græcè voces eſſe diuerſæ ſignificationis & ſoni.
Nam vbi noſter, *hæ ſunt generationes Noë*, ibi LXX. *αἱ γενέσεις*, Hebr.
& Chald. תולדות *Tholedoth:* hic vbi noſter, *in generationibus ſuis.*
LXX. *ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ* Hebr. & Chald. בדרתיו *Bedorothou*, à radice
דור *Dor* habitare, peregrinari: ideò capio *generationes* hoc ſecundo
loco, pro totius peregrinationis ſeu vitæ illius ſpacij actionibus, quæ
ſunt quaſi liberi, quos homo parit: *γεννᾶν* eodem modo capi poſſe,
nihil dubitandum. Sic etiam alibi ſumuntur *generationes*. Eccleſ.1.21.

 Omnem

Omnem domum implebit à generationibus. & cap.6.20. *citò edes de generationibus illius.* & 24.26. *à generationibus meis adimplemini.*

VERS. 11. 25. Metonym terra pro hominibus. CORRVPTA EST TERRA] Metonymiæ iuncta hyperbole. Tanta colluuies & inquinatio criminum fuit, vt ipsa, in quibus homines degebant loca, contagem hausisse viderentur; non hominibus qui falli possunt, sed ipsi qui cuncta videt & decipi nequit Deo.

CORAM DEO] verè. INIQVITATE] fraude, calumniis, violentia.

VERS. 12. 26. Hyperbole & Synecdoche. OMNIS CARO] mixta Synecdoche auxesi. Nam *omnis* pro † plerisque: *caro* † pro homine. Sic Isai. 40.5. *Videbit omnis caro pariter.* Zachar. 2.13. *Sileat omnis caro à facie Domini.* Vide D. Ambrosium *de arca & Noë cap.5.*

27. Omnis pro multis. 28. Caro pro homine. 29. Via & viæ differunt. VIAM SVAM] Via † in singulari (vt hic) significare solet, vt plurimùm modum & rationem viuendi. Psalm.1.1. *& in via peccatorum non stetit.*] *Viæ* in plurali significant ipsamet opera. Iob.40.14. *Ipse est principium viarum Dei, qui fecit eum.*] quæ opera dixi etiam vocari *generationes*, d.vers.26. Eccles.1.& supr.vers.9.

SVAM] meliùs est, quàm, *ipsius.*

VERS. 13. Tria hoc & sequentibus versiculis notanda sunt. Primò indicari concilium Dei de mundo perdendo. Secundò dari præceptum & modum arcæ conficiendæ. 3. à vers. 18. dari mandatum ingrediendi in eam, & introducendorum animalium, quæ futura seminario viuentium: & promissionem de conseruandis quæ introducerentur à diluuio, vsque ad capitis finem. Diuersis autem temporibus, non vno & eodem hæc à Deo Noëmo iussa puto.

30. De arca in genere, & mystici sensus. Quæ ad arcæ fabricationem † spectat, difficilia & coniecturalia sunt latissimè tamen à Buteone, Montano, & Pererio explicata; quid mihi videatur non reticebo. ALLEGORICE arca significat Ecclesiã, *vt docent* post D. Petrum 1.can.3.21. *Tertullianus libr. de idololatria & lib.de baptismo, Epiphan. lib.2. Panarij, Augustin.d.lib.15.cap.26. Gregorius hom.16. super Ezechiel.* TROPOLOGICE animam. *Docent Origenes hom.2. in c.6. Genes.& Hugo de sancto Victore lib.2. de arca morali.* Videamus singula.

VERS. 14. 31. Arcæ forma. ARCAM] ipso nomine Hebræo *Teuath*, significatur † arcæ forma, non nauigij in morem, sed capsæ, suprà & infrà latæ, & infrà quidem non concameratæ, sed æqualis ac planæ: vt benè D. Augustinus *sup. cap.27.* idem patet significare Græcam vocem λάρνακα, & κιβωτὸν. Latina etiam voce finis exprimitur, ab extrinseca iniuria arcendi, secundùm Varronis analogiam: & propter hanc formã non ventricosam (vt sunt nauium carinæ) sed planã puto vocari *ratem* suprà 14.v.5.

32. Arcæ materia. DE LIGNIS LEVIGATIS] Hebraicè, עצי-גפר *Ghaçe-gopher.* LXX. ἐκ ξύλων τετραγώνων. *Ex lignis quadratis.* Chaldæus de lignis דקדרוס *Dequadros.* Mihi primùm dubium est an aliter olim lectum, & in quibusdam libris fuerit כופר *Kopher*, quia D. Hieronymus scribit in Hebræis libris haberi, *lignis bituminatis:* vel existimauit idem significari voce GOPHER: cuius significatio cùm vnico hoc loco contineatur, incerta est. Quidam ad modum seu præparationem ligni.

gni fabrefacti retulerunt, vt vulgatus & L X X. Quidam verò ad
ligni ſpeciem natiuam vt recentiores, quorum nonnulli piceam vo-
lunt, vt Oleaſter, quia Gophrith *picem*, ſignificat: alij verò *cedrum*,
quod Abenezræ & Rabbinis aliis non diſplicuit, vt nec mihi; nam in
Syria cedrorum copia; quæ arbor apta longiſſimis tabulis exciden-
dis, nec aquis, nec corruptioni cedit, leuis eſt & ſuperfluitans. Chal-
dæa vox id ſignificat, & confirmant DD. Ambroſius *lib. de Noë &
arca cap.* 7. & D. Auguſt. *tracta. in Ioan. 6.* Caue te fallant L X X. &
Plinius, qui *lib.* 19. *hiſt. nat. cap.* 1. ſcribit in Ægypto fruticem eſſe,
quem nos goſſipium illi ξύλον vocant: vt inde opineris de goſſipij
ligno arcam fabricatam: *fruticem* dicit Plinius non *arborem*; de fruti-
ce tabulæ aut coſtæ nauigij fieri nequeunt: de partibus autem præ-
cipuis ſaltem arcæ agitur. Goſſipij ramuſculi adeò tenues & fragiles
ſunt, vt nec leuigari, nec quadrari queant: quare hoc verſioni noſtræ
& L X X. repugnaret: Quæ inter ſe probè conueniunt: vtraque 33.
enim fuere hæc ligna, *leuigata* ſeu deaſciata vt commodiùs illineren- Conciliatæ
tur, & *quadrata* vt arctiùs iungerentur, teſte D. Ambroſio. fuere ergo verſiones.
hæc cedrina ligna, non rudia, indolata, vel rotunda; ſed exaſciata, per-
polita, & quadra, ſtabilia, firmaque quod Græcis eſt τετραγῶνον. Illud
D. Hieronymi *bituminatis* ſuſpicabar poſitũ pro *bituminoſis*; ſicut adi-
patũ dicere ſolemus, quod intrinſecè eſt pingue: & *bitumen* latè, pro
reſina ſumptum: pinus autem & cedrus reſiniferæ: ſic omnia con-
uenirent: vt & Gophrith, latè reſinam quoque complectatur, in
ſibyllinis orac. *lib.* 1. dicitur hæc ligna fuiſſe durabilia, & quæ humo-
rem non imbiberent, ideoque & imputribilia eſſent, οἱ δ' ἐκ ῥίζης γε
ἀδιψήτοιο τεθηλὸς Δουράτεον κέλομαι δῶμ' ἄφθιτον ἀσκήσασθαι. Græci alij ἐκ
ξύλων ἀσήπτων. ex lignis putreſcere neſcijs.

Mansivnculas.] Hebraicè, *nidos facies arcam* ſic L X X. eò
quòd in arca ſtabula parua, ſeu manſiunculæ inſtar nidulorum: has
iubet per totam arcam fabricari, variè iuxta ſingulorum animantium
neceſſitatem: non pro ſolis auibus, ideo non vertit *nidulorum*.

Bitvmine] aptius † *bitumen* quam pix; maximè Syriacum ſeu 34.
Iudaicum, cui laudem tribuit contrito, & accenſo per ſuffitum ſer- Bituminis
pentes fugandi Epiphanius *d. lib.* 2. integrum hic adhibitum, quod vſus.
etiã ſic reſiſtit fœtori & graueolentiæ; quæ in arca multiplex propter
fimum & ſtercora tot brutorum, intolerabilis fuiſſet, niſi illam & ce-
drinorũ, & bituminis (quod ei tribuit Dioſcorides *lib.* 1.) odor diſpu-
liſſet. Præterea bituminatio ſeruiebat aquis exteriùs arcendis, & in-
teriùs prohibendo vuori ac oblimationi; & non gratiæ tantum atque
decori, conciliando: ſed tabulis etiam ſolida conglutinatione con-
nectendis, & cunctis materiæ vitiis prohibendis.

Sequuntur tres arcæ dimenſiones. † Longitudo decupla ad pro- Vers 15.
funditatem, nempè trecentorum ad triginta; Seſcupla ad latitudinẽ, 35.
nempè trecentorum ad quinquaginta. Cuiuſmodi proportionẽ eſſe Arcæ fabri-
humani corporis notatum DD. Ambroſio & Auguſtino locis me- ca.
moratis. Cubitus conſtat ſeſquipede, palmis ſex, digitis viginti.

Modus iſte longè maior olim quàm hodie, pro analogia membrorum tunc multò maiorùm. Hoc ſolemni cubito, quem dixi, arcam conſtructam Arias *in Tubalcain,* & Pererius *lib.*10. *in Geneſ.diſp.*4. volunt. Origenis *hom.*2. opinio exagitatur hodie, cenſentis fuiſſe cubitos Geometricos, quorum ſinguli communes ſex continent, vaſtiſſimam ſanè molem; ſed nobis homullis admirandam, temporibus illis non incredibilem: longitudinis mille octingentorum cubitorum, latitudinis trecentorum, altitudinis centum octoginta, ſi ad cubitos ſolemnes ſeu communes reducas: hoc eſt duûm millium & ſeptingentorum pedum in longum, quadringentorum & quinquaginta in latum, altitudo ducentorum ſeptuaginta. Hanc ſententiam cum Iſidoro Clario ſequor, quia profitetur Origines, quæ traditurus de arca, ſe maiorum traditione accepiſſe: & quia non diſplicuit B. Auguſtino *ſupr. & lib.*1. *Quæſtionum in Geneſim,* qui obiectionem illam de arcæ magnitudine vocat ineptiſſimam calumniam: & ſoluit ſimilitudine vrbium maiorum. Non diſplicuit etiam Caietano: mihi verò ridiculum videtur, malle animantia in arctum illic compacta fuiſſe, ita vt commodè ſe mouere, & cubare nequeant, quàm laxè & ſalubriter degere.

37. Arcæ magnitudo.

38. Arcæ operarij.

Tantam † molem Noë cum familia copioſa, & operariis ad id conductis, centum ſolidis annis vix perfecit, *teſte Origine lib.*4. *contra Celſum.*

39. Arcæ contignationes & tabulata.

1. tabulatũ, imum.

Interiùs arbitror quatuor fuiſſe tabulata, totam longitudinem & latitudinem arcæ complexa, ſed altitudinem in partes quatuor inæquales ſecantia. Primùm voco, quod imum erat, & aquam tangebat: vt ſub infimo cænaculo vacuus locus fuerit; qui, pro ſentina, ſordes ſuperioribus tabulatis excretas, & detruſas, reciperet per certos canales deuolutas; ſaburræ quoque quod erat neceſſarium, ad arcæ in aquis libramentum contineret: hoc primum tabulatum quatuor cubitis (ſed Geometricis. Nam de his loquor) altum, benè Arias pingit: videtur ſuas foricas ita diſpoſitas habuiſſe, vt inde ſordes in aquam delaberentur: nihil tamen aquæ ſubintraret, ſaburráque ſtabilis & immota conſiſteret: quantumuis capax locus fuiſſet, ſordibus tamen ſalubritatis cauſa dandus exitus fuit.

2. Tabulatũ.

Secundum ordine tabulatum aſcendenti ſtabulationem præbebat cunctis animalibus terreſtribus, tam reptilibus, quàm gradientibus, altitudinis fortaſſis duodecim cubitorum: hic fuerint manſiunculæ plus minùs trecentæ, in ſex ordines diſtinctæ extenſos ſecundùm arcæ longitudinem, diſiunctæ ab inuicem ſecundùm eiuſdem latitudinē, ſingulæ cancellis, aſſeribus, & portis ſuis munitæ. Singulis manſiunculis ſpacium pro animantium magnitudine maius minúſve attributum: Et inter omnes, via per quam homines diſcurrerent, (quæ *agaja,* ſeu (vt M. S. Iſidori habet) *agéa* vocatur) gratia curandi, quæ neceſſitas animalium poſceret. In loculis quoque animalium, putarim præſepia fuiſſe & vaſa ad cibum potúmque præbendum accommodata. Hoc primum cænaculum.

3. Tabulatũ.

Secundum cænaculum fuit ſuper primo, & tertio tabulato impoſitum: hic penus cibariorũ & diſtinctæ apothecæ diſparis capacitatis,

pro varie

pro varietate commeatuum, fœni, paleæ, frondium, pomorum, frumenti, ſeminum, leguminum, deinde in magnâ eius parte dolia, vaſaque lignea, ſeu teſtacea, in quibus dulcis aquæ copia, ad potum & lotionem: foramina quoque & tubi ex hoc loco impendebant præſepiis & ſtabulis animantium, per quæ cibum, & potum acciperent. deniq; locis vacuis à prouido patrefamiliâs ſupellex tam ruſtica quàm vrbana fuit repoſita, poſt diluuium vſui futura. hoc cænaculum potuit eſſe altum ſex cubitis.

Quartum tabulatum.

Quartum tabulatum ſuſtinebat ſupremam triſtegam ſeu cænaculum, quod hominibus & volucribus præbebat habitationem, & fuit accuratè à Buteone delineatum; quem, quoad iſtud, ſequar. Primo loco ſe offerebat cænaculum grande, Noë & familiæ domicilium, cui lumen infundebat arcæ feneſtra: cęnaculo iunctus caminus & focus ex lapideo ſtratu, molæ truſatiles cum clibano, lignile de lignis coctis quæ ἄκαπνα, ſtrues carbonum, andronitis & gynecæum, ſeorſim thalami virorum & feminarum; à quibus ſe illos diluuio durante continuiſſe Rabanus, & Anſelmus Laodunenſis & alij graues ſcriptores prodiderunt; culina & penus annonæ hominum capiebant à cænaculo lumen ſecundum: ad cetera loca lucernis accenſis accedebatur, ſi vnica feneſtra fuit; ſin plures, per illas lux ſe in totam hanc contignationem inſinuabat; vt & in cellam, vbi conditi fructus ruſticani, & auium pabulum, & in ipſas earum cauulas ſeu nidulos aluearij more vel columbarij ad latera contignationis huius affixos; interuallis congruis ſeparatos, quibus aër exſpiratione feruefactus velut æſtuariis refrigeſceret. Addit Buteo ad oram quoque ſuperiorem ab vtraque lõgitudinis parte ſpiracula, vnde tamen propter ſuggrundiorum ἐκφορὰς, nec lumen, nec pluuialis aqua in arcam deſcenderet: ſchalas etiam ſuis locis exteriùs appoſitas, quæ ad cunctas manſiunculas aditum præbebant. certum eſt onera & vectores ſic diſpoſitos vt in neutram partem arca deprimeretur: huic dentur cubiti ſeptem in medio, ad latera paullo amplius.

Quintum tabulatum.

Poſtremò his omnibus tectum impoſitum ſcribit Arias arcuatũ, ad modum columnæ ſecundùm longitudinem fiſſæ; vt ita ventis irruentibus meliùs obſiſteret; & imbres illapſos vtrimque effunderet. putarim fornicem hunc in medio, vbi ſummus, cubito non eminentiorem. Nunc ſigillatim, quæ in ſacra Scriptura exprimuntur, diſcutiamus. nam iſta ad architectonices normam, rudiore Minerua, breuiter dicta, ſuffecerint; vt Apelli Marcionitę, Porphyrio, & aliis Moyſen, velut fabuloſæ Deucalionis arcæ narratorem, calumniantibus os 40.

Arcæ capacitas ſuffecit animantibus.

obſtruatur. Patet enim capacem fuiſſe, non elephantorum duodecim (vt ille nugabatur) ſed omnium animalium quæ in eam introducta ſcribuntur. Tolle hybrides, & quæ ex putredine naſcuntur, tolle piſces, & amphibia cum B. Auguſtino, *d. cap.* 27. quouis pignore certarim, te mihi vltra reptilium forte triginta ſpecies (*conſule librum Buſtamantij de ſacra Scriptura reptilibus, & Vlyſſis Aldrouandi opus de omnibus inſectis & ſerpẽtibus diligenti curâ conſcriptum*) quadrupedum cen-

tum triginta; (*vide Geſneri volumen de quadrupedibus & Pererium hîc lib.*10.) auium centum quinquaginta (*vide Geſnerum de auibus, & Vlyſſis Aldrouandi Ornithographiam*) minimè inuenturum. cùm itaque tam exiguus ſingularum ſpecierum numerus ſit introductus, & auium paucæ ſint maiores oloribus; pleræque minores: quadrupedum quoque maiores equis vix ſex ſpecies reperiamus: nihil cauſæ video, cur de hac narratione vllus dubitandi locus relinquatur.

VERS. 16. 41. Feneſtra præcipua qualis. FENESTRAM] pręcipuam † vnam grandiorem, ad latus vnum altitudinis arcę, valuis inſtructam, de vitro, cryſtallo, vel lapide ſpeculari, qui cæli iniuriam repelleret, lucis radios admitteret: quæ intrinſecùs aperiri, extrinſecùs claudi poterat. Pellucidam fuiſſe docet Symmachus ſuo διαφανὲς, & Hebræum צהר *çoar*, quod D. Hieronymo interprete ſignificat *meridianum*, & capitur tam pro ipſâ luce, quàm pro eo quod lucem præbet. Huius feneſtræ ſolius meminit, quia per illam poſtea coruus & columba emittentur. Nihil tamen obſtat quin aliæ in tertio cænaculo per circuitum ex eadem materiâ minuſculæ, ad lucis vſum, fuerint?

42. Oſtium arcæ. SVMMITATEM] altitudinem, nempe feneſtræ. OSTIVM] vnica † fuit ianua ad latus longitudinis, quinto à terrâ cubito, quæ cathenis demittebatur, ita vt vice pontis animalibus ingredientibus commodum præberet aſcenſum, & per eaſdem cathenas iterum attracta leuabatur; &, vt feneſtra, intus aperiri, foris claudi poterat, *cap.* 7. 16. Suffecerint eius magnitudini decem cubiti longitudinis, & octo latitudinis. EX LATERE] ex vno laterum; D. Ambroſius, *ex aduerſo.* Græcè ἐκ πλαγίων.

43. Deorſum pro à ſummo ad imũ. DEORSVM CÆNACVLA & TRISTEGA.] propter Hebræum contextum, qui ſonat; *inferiora ſecunda & tertia facies eam.* & Symmachum qui clariùs δίστεγα καὶ τρίστεγα, *ſecundum binas & ternas contignationes*; perſuadeor vocem, *deorſum*, iungere ſequentibus & dicere portam illam, in ſtatione quadrupedum collocatam fuiſſe, vt ſit ſenſus: primò tibi fabricandum eſt imum arcæ tabulatũ, quod ſuperiacet arcæ fundo: huic tabulato ſuperimpones duas præterea contignationes, nempe ſecundam & tertiam. hoc ſatis indicant fons Hebræus, verſio LXX. & Thargum Chaldaicum, & benè explicat D. Auguſtinus *hîc in quæſtionibus*. Igitur *deorſum*, non refertur ad ipſum oſtium, quaſi oſtium fuerit altius triſtegis: ſed ad ipſas inter ſe triſtegas & cęnacula, vt deorſim vnum ſub alio conſtituatur, q. d. à ſummo ad imum arcæ facies cænacula & triſtega. Præterea putarim cum

44. Triſtega quid, & diſtega. Honchâla Eugubino & Lipomano vulgatum interpretem per cænacula intelligere ſecundam contignationem ſeu δίστεγον; per *triſtega* tertiam. Nam *diſtegon* idem eſt quod ſuperior thalamus, vbi ſolet eſſe cænaculum: & quod Iuuenalis dixit *tabulata tertia*, id vetus eius Scholiaſtes exponit *triſtega*. noſter plurale vſus pro ſingulari.

IN EA] per totam arcam. Sequitur vindicta qua genus ſe Deus dixerat deleturum, & præmittit iuſſionem de inducendis & inferendis in arcam.

VERS. 18. Iubet induci animantia in arcam, & inferri ad eorum victum neceſſaria.

ceſſaria. Homines in arcam ingreſſi non plures octo. ſeptem alij propter Noë ſeruati. *c.* 7. 1. 2. Pet. 2. 5. *Octauum Noë iuſtitiæ præconem cuſtodiuit.* Henoch interea in paradiſo conſeruatus. 45. Octo in circa homines.

PONAMQVE FÆDVS] ante promiſerat, nunc ait ſe illud confirmaturum, & ſpem in rem collaturum, ipſum enim cum ſuis diluuio erepturum.

VXORES FILIORVM.] quas filij tui ducturi, ſi nondum duxerant; aut iam deſponſatas, ſed quæ nondum pepererant: fors nondum cognitæ. An inter has vna Sibylla Babylonia? ipſa quidem hoc aſſerit in oraculis Sibyllinis: mihi tamen id de fuco valde ſuſpectum, ne quis laciniam hanc verſibus illis aſſuerit auctoritati conciliandæ.

BINA] maſculum & fœminam, non alterius ſexus tantum. Nec enim hoc verbo præſcribitur numerus inducendorum, ſed ipſa tãtùm pariatio ſeu combinatio adſpectu ad propagationem. VERS. 9.

VT VIVANT TECVM] Hebraicè † eſt, *vt viuifices ea*: hoc eſt vt ea nutrias, & conſerues tecum. ſic etiam explicat verſic. ſequ. & LXX. verterunt. 46. Viuificare pro alere, Hebraiſm.

INGREDIENTVR TECVM] quantumuis effera, ſponte venient & ſe tibi offerent, vt introducas. factum id inſtinctu diuino, vel etiam Angeli alicuius miniſterio, ſicut priùs ad Adamum fuerant adducta. *ſup. c.* 2. 19. *D. Auguſtinus d. cap.* 27. VERS. 20.

Sciebat Noe diuinâ inſpiratione, quo cibatu & quanto ſingulæ ſpecies animalium introducendorum indigerent: & ad id paullatim omnia congeſſit: etiam iis quæ alias carniuora, ſine carnibus tunc ſufficientes eſcas Deo faciente præparauit. *vide Auguſtin. ſup.* VERS. 21.

QVÆ MANDI] non mandunt aues, ſed mandere ſimpliciter pro quouis modo veſci poſitum. Ennius, 47. Mandere.

Volturis in ſiluis miſerum mandebat homonem.

Sed apud Attium propriè;

Impius hortatur me frater vt meos malis miſer
Mandem natos. - - - pro mandam.

& Lucretius in manuſcripto,

Ne Saturnus eum malis manderet adeptus.

notatum id Gifanio.

Indicatur perfecta Noemi obedientia; qui nec prætermiſit eorum quæ iuſſa quicquam, & quicquid imperatum eo fecit modo quo imperatum. Apoſtolus eum prædicat iuſtitiæ quæ ſecundùm fidem eſt *Heb.* 11. 7. Sed hæc fides tota fuit per obedientiam & operis exhibitionem conſummata: & quia quæ iuſſus, præſtitit; patet nihil iuſſum impoſſibile (quod blaſphemat Caluinus) & ſufficerent etiam homini, (qui dæmonem non induit) ad libertatem arbitrij fortiter ſtabiliendam vel ipſi Caluino; ſi hæreticæ pertinaciæ molliendæ quicquam ſoleret ſufficere. VERS. 22. 48. Noe obedientia.

CAPVT SEPTIMVM.

1. DIxitq; Dominus ad eum: Ingredere tu, &
omnis domus tua in arcam: te enim vidi
2. iustum corã me in generatione hac. *Ex
omnib.animantib.mũdis tolle septena & septena,
masculum & feminam:de animantib.verò immũ-
3. dis duo & duo,masculum & feminam. * Sed & de
volatilibus cæli septena & septena, masculum &
feminam:vt saluetur semen super faciem vniuersæ
4. terræ:*Adhuc enim, & post dies septẽ ego pluam
super terram quadraginta diebus & quadraginta
noctibus:&delebo omnem substantiam,quam fe-
5. ci,de superficie terræ.*Fecit ergo Noë omnia,quæ
6. mandauerat ei Dominus.*Eratq; sexcentorum an-
norum quando diluuij aquæ inundauerunt super
7. terram.*Et ingressus est Noë & filij eius, vxor eius
& vxores filiorum eius cum eo in arcam propter
8. aquas diluuij.* De animantib.quoque mundis &
immundis,& de volucribus,& ex omni,quod mo-
9. uetur super terram, * duo & duo ingressa sunt ad
Noë in arcam,masculus & femina, sicut præcepe-
10. rat Dominus Noë.*Cumq; trãsissent septem dies,
11. aquæ diluuij inundauerunt super terram. * Anno
sexcentesimo vitæ Noë,mense secundo, septimo-
decimo die mensis,rupti sunt omnes fontes abyssi
12. magnæ,& cataractæ cæli apertæ sunt:*& facta est
pluuia super terrã quadraginta diebus & quadra-
ginta

ginta noctibus. * In articulo diei illius ingressus 13.
est Noë, & Sem, & Cham, & Iapheth filij eius: vxor
illius, & tres vxores filiorum eius cum eis in arcam:
* ipsi & omne animal secundum genus suum, vni- 14.
uersáque iumenta in genere suo, & omne quod
mouetur super terram in genere suo, cunctúm-
que volatile secundum genus suum, vniuersæ
aues, omnésque volucres. * ingressæ sunt ad 15.
Noë in arcam, bina & bina ex omni carne,
in qua erat spiritus vitæ. * Et quæ ingressa sunt, 16.
masculus & femina ex omni carne introierunt, si-
cut præceperat ei Deus: & inclusit eum Dominus
de foris. * Factumque est diluuium quadraginta 17.
diebus super terrã: & multiplicatæ sunt aquæ, & ele-
uauerũt arcã in sublime à terra. * Vehemẽter enim 18.
inundauerunt: & omnia repleuerunt in superficie
terræ: porro arca ferebatur super aquas. * Et aquæ 19.
præualuerũt nimis super terrã: opertique sunt om-
nes montes excelsi sub vniuerso cœlo. * Quin- 20.
decim cubitis altior fuit aqua super montes, quos
operuerat. * Consumptáque est omnis caro quæ 21.
mouebatur super terram, volucrum, animantium,
bestiarum, omniumque reptilium, quæ reptant su-
per terram: vniuersi homines, * & cuncta, in quib. 22.
spiraculum vitæ est in terra, mortua sunt. * Et de- 23.
leuit omnem substantiam, quæ erat super terram,
ab homine vsque ad pecus, tam reptile quàm vo-
lucres cæli: & deleta sunt de terra: remansit autem
solus Noë, & qui cum eo erant in arca. * Obtinue- 24.
rúntque aquæ terram centum quinquaginta die-
bus.

ARGVMENTVM.

Ingreſſus Noë in arcam & orbis diluuium deſcribitur.

VERS. I. 1. Lutheri fabulæ.

DIXITQVE DOMINVS] Deus per Angelum, non per Mathuſalem, vt cantherino ritu aſtans hîc Lutherus ſomniat etiam fabellas miſcens, & oratiunculam fingens, quàm paullo ante diluuium ſenex ille ad nepotem habuerit. Et addit ſe iſta commentum, vt ad honorem miniſterij (ſuorum prædicantium) commodè referantur. Eſtne hoc verbum Dei verè & decenter interpretari, aut vt in Æſopi apologis ludere? laudabile miniſterijs, quod futilibus mendacijs honorandum.

IN GENERATIONE HAC] inter illos huius ætatis homines; qui prædicationi tuæ credere noluerunt, & admonitione facti ſunt deteriores.

VERS. 2. 2. Immunda animalia.

MVNDIS] hoc tempore animantia dicebantur immunda, eo quòd ex traditione Sethi nõ liceret Deo ſacrificare: Moſaico tempore immunda dicta, quibus in Leuitico veſci prohibiti. puto tamen vtraque eadem fuiſſe.

3. Septena & Septena Hebraiſm.

SEPTENA & SEPTENA] nunc numerum præſcribit: nempe ſingularum † ſpecierum de mundis ſeptem, non quatuordecim; & de immundis duo; non quatuor: ſcilicet de illis quatuor maſculos & tres fœminas, de his maſculum dumtaxat & fœminam. *Sic exponunt Ioſephus lib.1.antiq.cap.5.Tertullianus de monogamia cap.4. Ambroſius lib.de Noë cap.11.Eucherius hîc, & alij quos citat Pererius lib.11.diſp.3.* Notat D. Auguſtin. lib. de locution. veteris teſtamenti, *Septena & ſeptena*, ſeu Græce ἑπτὰ ἑπτά, Hebraicè שבעה שבעה *Scibghah Scibghah*, non ſignificare quatuordecim, ſed ſeptem, q.d. ex ſingulis ſpeciebus, ex vnâ ſeptena, & ex aliâ ſeptena. & ideo (vt hoc intelligamus) de immundis agens, tantum ſemel dicit *bina*, שנים *Scenim*, quod accuratè vtrobique retinuit Chadæus. LXX. verò vt ſupra geminant, δυὸ δυὸ, & noſter *duo & duo*. Alibi phraſim explicuit noſter. nam Ezechiel 43. 23.
4. duo & duo Hebraiſm.
Hebraicè eſt, *cubitus, cubitus*, noſter reddit, *vnum cubitum*. Marci 6.7. Gręcè δυὸ δυὸ, noſter reddit *binos*? quod D. Lucas cap.10.1. ἀνὰ δυὸ, per paria, noſter *binos*. CAELI] aëris.

VERS. 3.

VT SALVETVR] vt cunctarum ſpecierum ſeminarium ſuperſit.

VERS. 4.

ADHVC ENIM ET POST DIES SEPTEM ADDVCAM] vide miſericordiam, inſuper ad tot annos adijcit hebdomadam dierum, vt vel tũ pœnitentiam agant. Senſus eſt: ideo te nunc arcam ingredi iubeo, quia poſt diem ſeptimum à tuo ingreſſu incipiam imbres ciere. fortè mouebit exemplum tuum, quos adhortatio nihil mouit. Septiduo iſto durante animalia cuncta ſunt ingreſſa, & Noë cunctis hoſpitio metatus.

EGO

Ego plvam]Hebraicè,*ego pluere faciens*. Vtitur præſenti ad denotandam certitudinem,& addit,*ego*,emphaſis cauſâ.q. d. non ſiderum vi aliquâ, nec cauſis naturalibus alijs id proueniet, ſed abſolutâ meâ potentiâ & & voluntate. Svbstantiam] omne viuens vitâ ſenſitiuâ & ſubſiſtens,ab homine vſque ad pecus incluſiuè. *Ambroſ. d.lib.c.*13.

De svperficie terræ] additum ad excludendum aquatilia. amphibia ſimul periere,quia nequibant tam diu carere terrâ, in qua ſolent quædam pabulari,quædam nocte ſtabulari.

Dvo & dvo]per paria,ſeu bina.Hebraicè, *bina bina*, vt ſup.v.2. Vers. 8.
& tam munda quam immunda *Auguſtin.hic q.*8.

Noe]Hebraiſmus pro *ei*, antecedens pro relatiuo.

Septem dies]illi pœnitentiæ ſuperadditi.ſ. verſ.4.totâ iſtâ heb- 5.
domadâ Noë cum familiâ ſuâ ſe intra arcam continuerat. Hebraiſm.

Sexcentesimo]currente. Mensis]qui illius anni ſecundus, vt 9.
veriſimile eſt Aprilis. Diluuium

Rvpti svnt omnes fontes] Præcipua & † ſupernaturalis cæpit Aprili menſe.
diluuij cauſa efficiens Dei voluntas fuit: ſed præter illam tres alias 7.
memorat, vt ſciamus Deum aptiſſimis medijs vſum. Prima quòd Diluuij cauſæ.
rupti omnes fontes abyſſi magnæ, hoc eſt abyſſorum multarum. Nam
רבה *Rabah* ſignificat multitudinem. ſententia eſt:omnes voragines, 8.
ſiue concauitates profundiſſimæ,quibus ſubterranei fontes aquarum Magnum pro multo.
dulcium toto terrarum orbe diffuſarum continebantur, ſurſum eruperunt.Secunda cauſa,*cataractæ cæli apertæ ſunt.*Cataractas etiam Pa- 9.
gninus vertit, vocabulo Græco à καταῤῥήγνυμι, præceps deorſum ruo. Cataractæ cœli, quid.
ſic catadupas Nili Heliodorus cataractas vocauit, quod maximo illic impetu & fragore amnis delabatur.Senſus ergò, à mediâ regione aëris (quem *cælum* vocat.) tanto impetu vis aquarum maxima in terras diffuſa eſt, vt totus aër per vaſtiſſimas ſciſſuras quodammodo hiare, & non guttatim, ſeu ſtillatim ſed fluuiorum furentium more fluctus effundere videretur.*Chryſoſt.hom.* 25. *& Rupertus libr.* 4. *cap.* 20.Sacra Scriptura † dicit *cœlum aperiri*, quando 10.
pluit;*claudi* quando negat imbrem. Luc. 4. 25. *In diebus Eliæ quando* cœlũ claudi vel aperiri quid.
*clauſum eſt cælum.*quod Elias prædixerat his verbis; *ſi erit annis his ros & pluuia,niſi iuxta oris mei verba*,3.Reg.17. 1. Tropologiam pete à D.Ambroſio de arcâ & Noe cap. 14.

Tertia cauſa fuit, duratio tantæ pluuiæ per quadraginta dies & noctes artificiales: quo toto tempore crediderim illam aquarum, ex terræ venis,eruptionem duraſſe.Ita factum, vt etiam mare exundaret, & ſimul miſtis atque graſſantibus ſalſis ac dulcibus aquis, tota tellus mox obruta cooperiretur. Pluuiæ tantæ támque † diu- 11.
turnæ materiam ſuppeditabat vaporum aſſidua multiplicatio, & Pluuiæ tantæ materia.
reſolutio in liquorem;vaporum (inquam)qui iam ante in aëre erant, & qui recens porrò naſcebantur ex magnâ terræ extenuatæ portione euaporati;& ex aëre corrupto,qui ſpacium illud terræ proximum occupabat, quod altitudo aquarum ſuperauit.

VERS. 13. IN ARTICVLO DIEI] Noe septimo ante die fuerat ingressus nec
12. egressus postea, ideo capiunt de primo illius hebdomadæ die. nã re-
Articulus diei. petit quod ante. Si dicas semel egressum, vt aliquid circa animantiũ ingressũ curare; sensus, ipsâ momenti illius opportunitate ingressum, quando iam pluuia incipiebat decidere. sic Cicero *temporis articulum*, vsurpauit. Græci ἀκμὴν vocant. LXX. dumtaxat, *in ipsa die*: & sic est Hebraicè.

VERS. 14. VOLATILE] Hebræum עוף *Ghoph* significat † quicquid in
13. altum eleuatur motu proprio, siue alis, siue pinnulis, & his si-
volatile quid. ue mobilibus siue immobilibus, vt fertur de aue paradisi seu manuc odiata.

14. AVES] צפר *çipor* pennatum † seu pennipotens, siue idoneum vola-
Aues. re, vt columba; siue non, vt passer marinus.

15. VOLVCRES] כנף *Kanaph* † significat omne alatum, siue
volucres. habeat pennas, siue membranulas vt vespertilio. atque ita ex He-
16. bræo patet † nihil hîc labdacismi vel repetitionis inanis esse; nec
Moyses defensus, contra Lutherũ. incipere hîc mirabiliter esse multiloquium, ita vt aures delicatas (*asininas credo ipsius Lutheri*) verbositate offendat, nec si-
17. ne fructu eadem repeti: quæ hîc omnia, honoris causa, scele-
Defensum & explicatũ c. nuptiæ. 32 q. 2 pro cælibatu & virginitate. ratus ille diuinis verbis impingit. Nec fas mihi prætermittere, Sacrorum Canonum defensionem. Nam Musculus hic, satur molas lingere, & de Cocyto bibere omne virus animi virulentissimis verbis euomuit in D. Hieronymum *lib. 1. contra Iouinian.* vnde desumptus canon, *nuptiæ* 32. *q.* 2. plura in Diui huius dictis re-
18. prehendit. primò † quod dixerit nuptijs terram, virginitate reple-
virginitas paradisum, nuptiæ terram replẽt. ri paradisum; quasi censeat maritos cęlo excludi. Non hęc mens Hieronymi fuit: sed alludens ad protoplastos, qui in paradiso virgines vixerunt, extra paradisum verò generationi vacarunt, et iã illud significat; quia in cœlis nec ducunt, nec nubunt, nuptias ipsas illic ciuem nullum gignere; virginitatem verò etiam hîc in terris seruatam, plurimos cælo transcribere, & sic cœlum implere. Et quis non credat ἀναλογικῶς plures in cælo virgines esse quàm coniugatos? Negẽt qui nesciunt cõiugatos diuisos esse amore & cogitatione, virgines totas
19. Deo cedere. Deinde calumniatur, quasi Sanctus † ille masculi & fœ-
virginitas puriòr nuptijs. minæ coniunctionem impuritatis damnarit, cum priscis hęreticis: sed agit sophistã. Nã Hieronymus eo loco non voluit simpliciter coniugium impurum haberi: sed comparatiuè dumtaxat, quasi dicat; tantò puriorem esse angelicam hanc laudem virginitatis, vt præ illo coniugium, maximè iteratum (nam de digamia Gloss. canon. accepit) impurum esse videatur: ea phrasi, qua veterum quidem solum Deum incorporeum dixerunt. Tertiò canonem mendacij arguit, sed ipse-
20. met mentitur. Non enim dixit † Hieronymus omnia animalia,
Immũda bina ingressa. quæ bina sunt ingressa, fuisse immunda; sed tantùm animalia quæ immunda erant *bina & bina* (hoc est duo solummodo) ingredi iussa; cùm munda, septena sint ingressa; quo
21. nihil verius. Quod verò hinc præterea Hieronymus † subinfert;

impar

impar numerus est mundus, eum habet sensum; animalium mundorum numerus in arca fuit impar, scilicet septem; immundorum fuit par, nempè duo. Nonne id verissimum? calumnia est Diuum voluisse numeris pari vel impari (qua tales) puritatem vel impuritatem ascribere. Verissimè quoque † Canonis auctor tradidit, binarium numerum à perfectione deficere. Scitum enim omnibus vnionem diuinitati sacrum esse: vnde & illud apud Gentiles receptum. Numero Deus impare gaudet. Ideò dicit, non esse bonum duplicem numerũ qui ab vnione diuidat, & præfiguret fœdera nuptiarum,] ita capiendum, vt dixi; & ipsemet Hieronymus non semel inculcat, collatione quadam boni, quod est in virginitate, & boni, quod in fœdere nuptiarum intelligitur: ipsa comparatio necessariò indicat nuptias esse bonas: nam si non essent bonæ, nec melior esset virginitas. Numeris verò attributa bonitas non est moralis, vt illa, sed significatiua dumtaxat. Fit comparatio boni significantis imaginarij, cum bono verò & morali significato. Quibus cognitis, poteris (Lector) quas Musculus addit calumnias, & conuitia, quæ crepat homo ventosus, difflare instar titiuillitij, vel papporum salicis lanuginosæ.

Numerus impar quo modo mundus.

22\. Binarius deficit à perfectione.

VERS. 16. Deus accuratè per Angelum aliquem forinsecùs ostium arcæ, fortassis etiam bitumine obturauit: ne vel aqua intraret, vel Noë horrendum illud diluuium per rimas obseruaret: & sic à vi extraria securus esset. A feris inclusis nullum ei periculum fuit; quæ, vt olim Adamo, sic illi, renouata Dei iussione, per omnia parebant, quasi cicures cortis aues aut mites agnelli. *Lege D. Chrysostom. hom.* 25.

VERS. 17. DIEBVS] naturalibus: ideò vitandæ ambiguitati, L X X. *& noctibus*, addiderunt.

ELEVAVERVNT ARCAM] à solo, vt fluitaret & seruarentur inclusi. Nota, hic, peculiarem cum iustis † Dei prouidentiam: aforis arcam claudit, non vt maleficos carceri includens sicut clausit Angelos impios. 2. *Petr.* 2.4. Sed vt solemus cymelia, & res nobis carissimas, ne quid illis noceat. Priùs etiam eripit iustos, quàm perdat impios, vt videbimus de Loth & Sodomitis *infer.* 19.12. & in extremo iudicio electorum remuneratio præcedet impiorum damnationem. *Matth.* 15. 24.

23\. Dei cura erga iustos.

VERS. 18. FEREBATVR] non velis aut remigio acta, sed sine periculo fluitans instar nauigij. Quid mirum? pro gubernatore Deus erat: putarim opera Angelica vsum. Quadragesimo demũ die, tantùm aquæ excreuerunt, vt arcam leuare & ferre possent.

VERS. 19. AQVÆ PRÆVALVERVNT NIMIS] ità vt ædificia cuncta subruerent; arbores, plerásque saltem, eradicarent; montium altissimorum cacumina superarent, etiam Athon & Olympum; quos ad mediam vsque aëris regionem quidam in altum attollunt, *vide D. August. sup. c.* 27. Vnde patet † aquas aliquam mediæ regionis aëreæ partem occupasse: quæ regio cùm sit vastissima & plurimorum milliarium, nihil hæc inundatio officit, quin adhuc potuerit ex suprema eius parte pluuia in aquas excrescentes decidere; & ex eius inferiore

24\. Aëris regio media an diluuio inundata.

regione ad quindecim cubitos aër totus in aquam fuerit reſolutus, &
25. non exiguum diluuio addiderit incrementum. Poſtmodum, aquis
Ignis in mũdi fine quo vſque ſe extendet. recedentibus, totam hanc quindecim cubitorum ſedem iterum aër impleuit: veriſimile eſt in mundi fine loci tantumdem vindicis ignis flammas occupaturas, quam eſſe ſententiam ſacræ Scripturæ. 2. *Petr. vlt. verſ.* 5. & 7. inſinuat D. Auguſt. *lib. 3. de Geneſi ad litt. c. 2.*

PRÆVALVERVNT] noſter ſecutus Symmachum, eodem ſenſu L X X. *exaltata eſt.* Aquila, *obtinuit.*

SVB VNIVERSO CÆLO] docet vniuerſale fuiſſe diluuium.

VERS. 20. QVINDECIM CVBITIS] menſura idonea, vt nec gigantes, nec vllum animal altiſſimum in editiſſimi montis vertice ſeruari potuerit; & tam vaſta moles inoffenſa in aquis fluitaret. Videtur mihi hæc altitudo aquarum, ſententiam Origenis de cubito geometrico aſtruere.

VERS. 21. OMNIS CARO QVÆ MOVEBATVR SVPER TERRAM] omne viuens ſenſile ſiue aëreum ſiue terrenum, *vt ſupr. cap. 6. 17. & cap. 7. 4.*
26. Hinc colligitur aquatilia non exſtincta diluuio. Nam quod
Piſces non exſtincti diluuio. Rabbini ea necant aquis calidis, gerris ſiculis adnumero. Nonne ſatis clarè etiam mox verſ. 23. notatum ea tantùm animantia periiſſe quæ ſuper faciem terræ fuerunt?

VERS. 24. OBTINVERVNTQVE AQVÆ] durauerat pluuia & cum ea in-
27. crementum aquarum, diebus quadraginta: poſtmodum ſic aucta,
Diluuij duratio. roborata, & exaltata (tot modis reddi poteſt גבר *Gauar*) terrã obtegens & obtinens naturalibus diebus centum quinquaginta manſit, donec penitùs decreſceret: ita Ioſephus, Chryſoſtomus, & ſimiles, quibus credendum potiùs iniuratis, quàm Muſculo per ſtyga ſuam, & Pyriphlegetonta iuranti. TROPOLOGIAM hic ſuggerit Eucherius, & Proſper de Prædictionibus p. 1.

CAPVT

CAPVT OCTAVVM.

RECORDATVS autem Deus Noë, 1.
cunctorúmque animantiũ, & omnium
iumentorum, quę erant cum eo in arca,
adduxit ſpiritum ſuper terram, & im-
minutæ ſunt aquæ. * Et clauſi ſunt fontes abyſſi, 2.
& cataractæ cæli: & prohibitæ ſunt pluuiæ de cæ-
lo. * Reuerſæq́; ſunt aquæ de terra euntes & redeũ- 3.
tes: & cœperunt minui poſt centum quinquagin-
ta dies. * Requieuítque arca menſe ſeptimo, vige- 4.
ſimo ſeptimo die menſis ſuper montes Armeniæ.
* At verò aquæ ibant & decreſcebant vſque ad de- 5.
cimum menſem: decimo enim menſe, prima die
menſis, apparuerunt cacumina montium. * Cum- 6.
que tranſiſſent quadraginta dies, aperiens Noe
feneſtram arcæ, quam fecerat, dimiſit coruum: * 7.
qui egrediebatur, & non reuertebatur, donec ſic-
carentur aquæ ſuper terram. * Emiſit quoque co- 8.
lumbam poſt eum, vt videret ſi iam ceſſaſſent aquę
ſuper faciem terræ. * Quæ cùm non inueniſſet vbi 9.
requieſceret pes eius, reuerſa eſt ad eum in arcam:
aquæ enim erant ſuper vniuerſam terram: exten-
dítque manum, & apprehenſam intulit in arcam.
* Expectatis autẽ vltra ſeptem diebus aliis, rurſum 10.
dimiſit columbam ex arca. * At illa venit ad eum 11.
ad veſperam, portans ramum oliuæ virentib. foliis
in ore ſuo: intellexit ergo Noe quòd ceſſaſſent

12. aquæ ſuper terram. * Expectauítque nihilominus
ſeptem alios dies: & emiſit columbam, quæ nõ eſt
13. reuerſa vltrà ad eum. * Igitur ſexcenteſimo primo
anno, primo menſe, prima die menſis imminutæ
ſunt aquæ ſuper terram: & aperiens Noe tectum
arcæ, aſpexit, vidítque quòd exiccata eſſet ſuperfi-
14. cies terræ. * Menſe ſecundo, ſeptimo & vigeſimo
15. die menſis arefacta eſt terra. * Locutus eſt autem
16. Deus ad Noe, dicẽs: * Egredere de arca, tu & vxor
17. tua, filij tui, & vxores filiorũ tuorum tecum.* Cun-
cta animantia quæ ſunt apud te, ex omni carne,
tam in volatilib. quàm in beſtiis & vniuerſis repti-
libus, quæ reptant ſuper terram, educ tecum, & in-
gredimini ſuper terram: creſcite & multiplicami-
18. ni ſuper eam. * Egreſſus eſt ergo Noe, & filij eius:
19. vxor illius, & vxores filiorum eius cum eo. * Sed &
omnia animantia, iumenta, & reptilia quæ reptant
ſuper terram ſecundùm genus ſuum, egreſſa ſunt
20. de arca. * Ædificauit autem Noe altare Domino:
& tollẽs de cunctis pecoribus & volucrib. mundis,
21. obtulit holocauſta ſuper altare. * Odoratúſque eſt
Dominus odorem ſuauitatis, & ait: Nequaquam
vltrà maledicam terræ propter homines: ſenſus
enim & cogitatio humani cordis in malum prona
ſunt ab adoleſcentia ſua: non igitur vltrà percutiã
22. omnem animam viuentem ſicut feci. * Cunctis
diebus terræ, ſementis & meſſis, frigus & æſtus,
æſtas & hiems, nox & dies non requieſcent.

ARGVMENTVM.

Finis diluuij, egressus animantium ex arcâ, sacrificium Noe, & promissio Dei de diluuio non iterando.

ADDVXIT SPIRITVM] hæc prima naturalis causa cessationis diluuij. Spiritus iste fuit ventus quidam vehemens, pollens vi ad disiiciendum exsiccandumque: quem sacra Scriptura solet vocare *vrentem*. Exod.14.21. *Cumq; extendisset Moyses manum super mare, abstulit illud Dominus flante vento vehementi, & vrente tota nocte, & vertit in siccum.*] Tribuitur ista potestas quibusdam Aquilonibus. Prou. 25. 23. *Ventus aquilo dissipat pluuias.* Ecclesi.43.22. *Frigidus ventus aquilo flauit, & gelauit crystallus ab aqua, super omnem congregationem aquarum requiescet, & sicut lorica induet se aquis. Et deuorabit montes, & exuret desertum.*] Verumtamen aquis tam altè terram tegentibus, non potuit naturaliter talis venti tam efficax vis exoriri: nec si exoriretur, posset adeò breui tempore tot aquas absumere. Sunt ergo hæc Dei virtuti tribuenda. Quare Moyses scribit, *Adduxit spiritum*; siue, vt est in Hebræo, *fecit transire*, hoc est vento, quem adduxerat, vim dedit penetrandi totam aquarum voraginem, & telluris ima penetraliâ: quo factum etiam, ne ex hoc diluuio vlla postea lues vel pestilitas diffunderetur.

> VERS. 1.
> 1. Diluuij cessatio: & causa proxima ventus vrēs, sed præcipua voluntas Dei.
> 2. Ventus vrēs quis.

IMMINVTÆ SVNT] quieuerunt, resederunt.

CLAVSI SVNT FONTES] desierunt erumpere; † non quidem omnes, qui eruperant, sed illi qui priùs clausi ad solam vindictam se effuderant: non, qui ad terræ irrigationem & potum animalium desiderabantur. Sed *Cataractæ cæli* omnes † clausæ, vt sudum cælum & serenum esset, & post nubila Phæbus gratior. CLAVSÆ verò respectu diluuij vniuersalis, in perpetuum: respectu quotidianæ pluuiæ, singulæ ad tempus, donec iterùm plueret. Decrementum diluuij statim post illos quadraginta dies cæpit, verum ita lentè vt non aduerterentur aquæ minui, & viderentur eodem statu consistere vsque ad mensem decimum, *infer.v.5.* ALLEGORIAM DE CHRISTO Rupertus *lib.4.super Genes.cap.22.*

> VERS. 2.
> 3. Fontes qui clausi.
> 4. Cataractæ cæli an omnes & in perpetuum clausæ.

EVNTES ET REDEVNTES] fluctuantes, & huc illuc dilabentes. VERS. 3.

CAEPERVNT MINVI] in fine centum & quinquaginta dierum adeò notanter imminutæ sunt, vt intuentibus palàm esset illas decrescere & deficere. ויחסרו *Vaiachesru, defecerunt.* Chaldæus, *diminutæ sunt.* eodem sensu LXX. ἠλαττονοῦτο.

REQVIEVIT ARCA.] iam circa montium capita deficiente aquâ, immota arca consedit. VERS. 4.

MENSE SEPTIMO] à diluuij initio.

VIGESIMOSEPTIMO DIE MENSIS] Eugubinus hîc, quia Hebraicè 5.

5. Hebræus cõ textus corrigendus ex Græco & Latino.

braicè & Chaldaicè eſt; *in ſeptima decima die menſis*, vult codices Græcos & Latinos omnes eſſe corruptos, & ex Hebræo caſtigandos, vt legamus; *decimo ſeptimo dies menſis*. cum Eugubino ſentiunt Caietanus, & Lipomanus. Imprimis conſtat alterutram lectionem mendoſam eſſe debere. Secundò Eccleſiam hac in re tot ſæculis etiam ante CHRISTVM, & tot ſæculis poſt CHRISTVM non credendam prætuliſſe lectionem vitiatam integræ. Tertiò facilem & procliuem eſſe eam quæ duabus voculis ex vnâ diuiſis fit mutationem. Quartò (mea ſententia) plures in Hebræis etiam codicibus lectionum varietates reperiri, quod fatentur ipſi Rabbini. Quintò certum eſt Iudæos deſcriptores bibliorum Hebraicorum ſæpè indoctos, ſemper homines fuiſſe, & ſcribendo labi potuiſſe: quare nihil magnoperè mirandum, ſi quis aſſerat hoc loco, non fraude (cauſam nullam video cur corrumpere voluerint) ſed negligentiâ, poſt D. Hieronymi tempora, codices Hebræos vitiatos fuiſſe, errore non magno: & pro *Gheſerim* vnâ voce, hoc eſt vigeſimâ, (ſubaudi die) intruſum voculis diuiſis, *Ghaſar Iom*, ex עשרים factum עשר יום id eſt, *decima die*: iſto modo legitur hodie, illo alio D. Hieronymi, immò & LXX. interpretum æuo legebatur. Quis auſit negare priſco illo *Synhedrio* codices emendatiores fuiſſe, quàm nunc ſint in pellionum & cerdonum iſtorum Synagogis? vidi hominem eruditum ex noſtris hîc mirè æſtuantem, quod metueret fateri Hebræos libros hodie corruptos circumferri: & ideo conari vtramque lectionem defendere: fruſtrà. Si decem & ſeptem tantum dies fuêre, falsò noſter ponit vigintiſeptem: ſi benè noſter viginti ſeptem; mutili Hebræi diebus decem. Sed inquiunt: ab inchoatione diluuij pluit quadraginta diebus: & aquæ ſuper terram manſerunt centum quinquaginta diebus, qui conſtituunt, ſex menſes & dies decem & ſeptem ſolummodò. Falluntur: cape ſex menſes lunares ab initio anni vſque ad viceſimum ſeptimum diem menſis ſeptimi: erunt dies ducenti & quatuor: hos ſic inuenies: primo pone quadraginta dies pluuiæ, deinde centum quinquaginta dies quibus aquæ terram obtinuerunt: his adde dies quatuordecim, qui intercellerunt interea, donec tantum aquæ decreuiſſent, vt arca penitus conſideret & quieſceret in montibus Armeniæ: & ecce tibi dies plenos ducentos & quatuor, nempe ſex menſes lunares, & ſeptimi menſis dies viginti ſeptem. Quod cùm rationi tam ſit conſentaneum, tueamur potiùs Eccleſiaſticam auctoritatem, quàm diligentiam Rabbinorum fraudulentiſſimorum ſuſpiciamus & in maius efferamus.

6. Arca Noë quo loco reſederit.

MONTES ARMENIÆ] Hebraicè & Græcè, אררט *Ararat* quod D. Hieronymus ait Armeniam eſſe; non dubito vocari *montes Armeniæ*, quoniam huic regioni fuerint vicini. Sunt pars Tauri, qui varia locis diuerſis nomina accepit. *Gordiæos* vocat Curtius *lib. 4. de geſtis Alexandri*, vt & Beroſus qui κορδυαίων, facili mutatione inter g. & *Kappa*. Nicolaus Damaſcenus (corruptè legitur in verſione Ruffini; *Mnaſeas Damaſcenus*, apud Ioſephum lib. 4.) aliud nomen dat, nempe βάρις. Chaldæus Paraphraſtes conſentit cum Beroſo, nam vertit mon

Locus Ruffini correct.

rit montes קרדו *Qordu.* Vnde patet emendandum codicem D. Am-
brosij *lib. de arca & Noë cap.* 17. vbi dicitur mons *quadrati*, pro *Ararat*, Locus Am-
vt est apud LXX. quos D. ille sequebatur. Videtur mihi has diuersi- brosij.
tates nominum conciliare voluisse S. Epiphanius in principio Pana-
rij, dicens, post diluuium requieuisse arcam Noë in montibus *Ararat* Locus Epi-
(ecce LXX.) medijs intermedio Armeniorum, & Cardyensiũ fines, phanij.
(*ecce nostri versionẽ & Chaldæi paraphrasim*) in monte *Lubar* appellato.
Ecce nomen quod Damascenus prodidit sed aliter inflexum cum suo
affixo. ἐν τοῖς ὄρεσι τοῖς ἀραρὰτ, ἀναμέσον ἀρμενίων καὶ καρδυαίων ἐν τῷ λυ-
βὰρ ὄρει καλυμένω. Procopius; Ararat: medius inter Armeniam &
Parthiam excurrit versus Adiabenorum regionem.] Sibyllina ora-
cula lib. 1. post princip. videas pro Armenia Phrygiam obtrudere:
quod falsum planè: vt & illud quod subdit eadem Sibylla se cum
marito suo in arcâ inclusum fuisse.

IBANT ET DECRESCEBANT] magis magisque deficiebant. He- VERS. 5.
braismus, vt Prou. 4.18. *procedit & crescit vsque in perfectam diem.*

DECIMO MENSE] à cæpto diluuio mense ferè septimo exacto sic
aquæ defecerant, vt arca desineret fluctuare & deprehensa solo hæ-
reret: nondum tamen vsque adeo defecerat aqua, vt vllo se loco ter-
ra proderet. Nam arcæ moles aliquot cubitis, fortè plus minùs no-
uem, pondere suo se sub aquas penetrarat, vt nauigia solent oneraria.
Nunc demum mense decumo inchoante, hoc est quinquagesimo
postquam arca resederat die, montium editorum vertices nudati con-
spiciebantur. Multa solent obiici huic calculationi, quam veriorem
duco; pro quorum solutione sciendum † Moysem in hac diluuij de- 7.
scriptione non numerasse omnes omnino dies vel menses anni, quo Diluuij dies
diluuium cæptum finitumque fuit, sed multos inuoluisse silentio, quo pacto
dumtaxat verò meminisse illorum, quibus aliquid occurrit necessa- Moyses ex-
rium historiæ diluuij illustrandæ. Meminit diei septimæ decimæ se- presserit.
cundi mensis *v.* 11. *cap.* 7. quia tunc cæpit pluere. Meminit quadragin-
ta dierum incrementi aquarum per pluuias. *cap.* 7. *v.* 12. & 17. vt in-
telligamus aquas altissimè excreuisse: his quadraginta diebus vnum
addit Oraculum Sibyllinum lib. 1. Meminit centum quinquaginta
dierum quibus diluuium terras occupauit, & quasi pacificâ posses-
sione tenuit, & post quos aqua imperceptibili quodam defluxu sub-
sidere cæpit. *d. cap.* 7. *v. vlt.* Addidit diem vigesimamseptimam mensis
septimi, quia tunc arca fœderis velut deprehensa solo hæsit. *cap.* 8. *v.* 4.
Subdit diem primum mensis decimi, quia tunc cacumina montium
cæpta nudari. *cap.* 8. 5. Mox recenset alios quadraginta dies, quibus
elapsis Noë exploratrices volucres arcâ emisit. *ca.* 8. *v.* 6. & 8. & septi-
mi diei subsecuti mentionem subinfert, post quem columba pacis
sponsorem ramum attulit. *cap.* 8. 10. patientiam adhuc Noë demon-
strat, & septem dies expectasse post columbam emisisse rursus, quæ
non redierit. *cap.* 8. 12. Denique concludit cum mensis secundi die vi-
cesima septima, eo quod illa, cùm iam terra sufficienter exsiccata
esset, iussu Dei, Noë sit arcam egressus, & orbi renato restitutus.

*cap.8.v.*16. Hæc certa ſunt: cetera obſcuriora & incertiora, quàm vt certò aliquid clarè de illis queat affirmari. Aliam viam iniuiſſe virum ſingulari acumine ingenij, linguarum peritiâ, & ſacræ Scripturæ cognitione præditum Luiſium Legionenſem comperi poſtquam hæc ſcripſeram; quam malo legi, in lib.*de agnotypico*, quem nunc edidit eiuſdem D. Auguſtini Eremitarum nobiliſſi.ordinis lumen alterum, Baſilius Poncius Legionenſis, dignus tali patruo nepos; cap. 3. quam hic meis verbis commemorare.

VERS. 6. TRANSISSENT] à primo die menſis decimi.

APERIENS] menſis vndecimi die duodecimo.

8. LXX. explicati. FENESTRAM] illam de qua ſuperius cap.6.16. quam ſeptuaginta vocant *oſtium*; quod moneo, ne putes illos locutos de arcæ ianua, quam aforis Deus occluſerat.

DIMISIT CORVVM] craſſior enim erat arca, quàm vt ipſemet Noë exerto capite circumquaque poſſet longe lateque aſpicere: ideo coruo vtitur, ex cuius reditu vel emanſione colligeret, egrediendúmne an adhuc remanendum.

VERS. 8. QVI EGREDIEBATVR ET NON REVERTEBATVR] Hebraicè eſt;
9. Coruus an ad arcã redierit. ויצא יצוא ושוב *Vaieçe Iaço Vaſcob & exiit egrediendo & redeundo.*
Canus & alij volunt lectionem Hebræam eſſe mendoſam & ex noſtrâ corrigendam, additâ negatione: non video cur id aſſeramus.
Defenſa verſio noſtra. Nam & Chaldæus Paraphraſtes negationem non legit, & Ioſephus
Iosephi locus. Græcè, vt hodie exſtat *lib.* 1 *.antiq.cap.*4.habet, πρὸς νῶχον ἐπανῆλθε. Veruntamen ea lectio mihi ſuſpecta eſt, quia Ruffinus vertit, *non regreſſus eſt ad Noë*: vt legiſſe appareat πρὸς νῶχον οὐκ ἐπανῆλθε. nam Ioſephus ſequitur verſionem LXX. in qua habes, καὶ ἐξελθὼν, οὐκ ἀνέστρεψεν, *& exiens non eſt reuerſus*: ex qua verſione ſic citauit D.Hieronymus *Dialogo contra Luciferianos & epiſt. ad Oceanum*, non verò ex Hebræo, vt vir doctus putauit. Plus vrget, quod hîc ex Hebræo transferens negationem retinuit: verùm opinor ad ſenſum attendens, non ad apices litterarum. Auctor qui latet ſub Sibyllarum nomine lib. 1. etiam legit negatiuè, vt LXX. Verùm Hebræos codices affirmatiuè etiam Procopius legerat: maneat ergo inconuulſus codex Hebræus. An ergo Græca & Latina exemplaria corrigenda? volunt ex Catholicis Ælius Nebriſſen.& Anton.Honchâla,& conſtat quoſdam libros Latinos carere particulâ abnutiuâ: ſed illa minùs probantur. Nam Complutenſia, Regia, Aldina, & Vaticana exemplaria Græca Latinaque eam particulam retinent; & hoc omnes Patres, vno Procopio (ſi hæreticus interpres hîc nihil turbauit) excepto, ſunt ſecuti. Recta lectio noſtra, nec repugnat Hebræo fonti: *vt benè Franciſcus Lucas, Annotatio. tertio in Geneſ.* Iſte non dicit; *coruus exiuit & reuerſus eſt ad Noë*, ſed dicit *exiuiſſe egrediendo & redeundo*; quæ diuerſa ſunt. Nam hac phraſi ſignificat non ita rediiſſe, vt Noëmo nuncium referret; ſed vago volatu, modò quo lubebat auolaſſe, & modò ad arcam, vt in ſumnio eius conſideret, reuolitaſſe, longiùs à feneſtrâ, quàm vt eũ Noe poſſet introferre, ſicut columbæ fecit. hæc eſt Lirani, &

ni, & Tostadi, post Iarrium sententia, fuit etiam SS. Augustini hîc q. 13. & Chrysostomi *hom.26.* sententia; qui addiderunt coruum, iacentia in montium cacuminibus detectis cadauera, depastum. Quod cur Caluinus fabulam vocaret, & (quod magis miror) etiam Eugubinus, planè indignor, ausos ita de grauissimis Patribus loqui. Nec tãta difficultas oriri, quanta cuidam visa, mihi videtur; si dicamus nec omnia cadauera gigantum illorum omnino dissoluta, nec omnia quoque à piscibus ita deuorata, vt auidæ aliti non esset quærendi & indagandi occasio. Volitabat ad cadauera, stimulante gulositate; reuolitabat ad arcæ culmen suadente fatigatione, & vuore limositatéque telluris illam abigente. Sic ad Noemum non redibat infidus explorator: fors quòd vafrum & malignum animal nolebat iterum in caueam subire, gustatâ libertate natiuâ. Ita factum, vt siue Noe aduerterit ita circũuolitantem, siue non aduerterit, dubius tamen manserit, satisne sicca tellus ad egrediendum.

DONEC] non quod † postea redierit, sacræ Scripturę frequens locutio. Ps. 109.2. *donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorũ.* Matth. 1.v.vlt. *non cognoscebat eam, donec peperit.* 10. Donec pro nunquam Hebraism.

COLVMBAM POST EVM] septimo die ab emissione corui. Hebraicè, *à se*, vtrumque verum; *à se emisit*, sed *post coruum.* VERS. 8.

VBI REQVIESCERET] vbi pedem figeret. adhuc omnia erant lutulenta à limo obsita. VERS. 9.

SVPER VNIVERSAM TERRAM] non æquales vbiq; sed super quosdam montes nullæ, super alios exiguæ, super conualles satis altæ.

DIEBVS ALIIS] sic secundo emissa die, post coruum, decimoquarto. VERS. 10.

VENIT AD EVM] tota lutulenta pedes. πεπηλωμένης, Iosepho. VERS. 11.

AD VESPERAM] toto pasta die (*Chrysost. hom. 26.*) ad comparem in hospitium notum redit nocturno frigori vitando.

RAMVM] עלה *Ghaleh*, folium, Synecdochicè pro paruo ramulo frondoso. LXX. φύλλον ἐλαίας κάρφος *folium oliuæ festucam.* hoc est frondosam festucam seu potiùs rami surculum supremum tenuiorẽ; quẽ videlicet columba rostro potuerit defringere. Iosephus θαλλὸν ἐλαίας κομιζούσης. Sibylla lib. 1. κάρφος ἐλαίας σῆμα φέρουσα. *ramum frondentis oliuæ ore ferens.*

OLIVÆ] Plinius *lib.16. cap.20.* scribit oleę folia, nec defluere, nec virorem hyeme amittere: ideo seruauit sub aquis annum integrum foliorum decus. Chrysost. sup. ALLEGORICE Tertullianus *lib. de baptismo cap.8.* scribit typum eius sacramenti fuisse. 11. Oliuæ naturalis viror.

INTELLEXIT ERGO NOE QVOD CESSASSENT AQVÆ SVPER TERRAM.] Sciebat iam aliquot diebus pluuias cessasse, sciebat quædam loca aquis libera: sed nondum fuerat satis certus, an aquæ omnia loca quæ priùs occuparant, ita deseruissent, vt posset in terra degi, & pasci animalia. Dubium columba sustulit, nam ramusculum attulit viridem, & folia nec humida nec vuida, sed sicca habentem, quem columba sub aquis non decerpserit. *ita D. Ambros. lib. de arca & Noe cap.19.* Non est prætermittendum acutum istud Tertulliani *lib.*

aduersus Valentin. in prin. columba à principio diuinæ pacis præco: »
serpens verò à primordio diuinæ imaginis prædo.]iste typus hæreti- »
corum,illa Ecclesiæ Catholicæ figura: quam Allegoriam, & diluuij
atque arcæ,columbæque figuram totam accuratè proponit S.Chry-
sost.*Homil.in terræ motum*, quam habes in Decade illa Græcè & La-
tinè edita,per frontonem Ducæum Soc.Iesu Theologum.

VERS.12. NON EST REVERSA VLTRA]clarè reddidit idiotismum; *& non addidit vt reuerteretur:de quo dictum superiùs.*

VERS.13. IMMINVTÆ]hoc die solummodò superficies terræ siccata, interiùs limosa cænosaque perstitit:pedetentim subsequẽtium quinquaginta sex dierum spacio fuit *arefacta*, hoc est perfectè siccata, *infer. v.14.*

APERIENS NOE TECTVM] non totum, sed ex parte, tot tabulis remotis, quot ad explorandum terræ statum necessariæ. *Caietanus.*

VERS. 17. CRESCITE & MVLTIPLICAMINI]imperatiuum posuit† pro futu-
12. ro,nam est benedictio, & ea(vt rectè Chaldæus) propriè ad bruta
Hebraism. imperatiui pro futuro. dirigitur. quia de hominibus sequenti capite agetur.

VERS.18. Ipse ordo egressionis ex arcâ satis indicat,intus viros ab vxoribus fuisse separatos,vt notat Caietanus:nec contrarium Caluinus potuit probare.

VERS. 19. SECVNDVM GENVS]quilibet masculus cum fęmellâ suæ speciei, taurus cum vaccâ,verres cum sue,aries cum oue,hircus cum capella,caballus,cum equa &c.

VERS. 20. ÆDIFICAVIT AVTEM NOE ALTARE] מזבח *Mizbeach* † à radi-
13. ce זבח *mactare*, vocatum, eo quòd in altari victimæ macten-
Altarium origo. tur. Latini quasi *altam aram* dixerunt. Primum hoc *altare* legitur: & hinc gentiles ritum suum in altaribus sacrificandi accepisse censet Diodorus Tarcensis.Spontè, & non iussum, exstruxisse tradit D.Ambrosius, *d.lib.cap.22.* Catholicum altarium vsum egregiè tuetur Fran. Feuardentius *lib.1.additionum. Ad Alf.Castrij contra hæreses librum.*

14. HOLOCAVSTA]ex septimo illo mundorum animalium cælibe seu
Holocausti origo. solitario,iuxta Diodorum Tarcensem *in Cathena Græca.*De holocausti significatione res non obscura,& peti potest à Ribera *lib.4.de templo cap.2.*

VERS.21. ODORATVSQVE] Nouatianus *lib. de Trinitate* vertit; *odoratus est odorem bonæ fragrantiæ.* Sed Tertullianus rectè *lib. 2. contra Marcionem*, explicuit Hebraismum, vertens; *odoratus est liben-*
15. *ter.* Significat enim † odorem sacrificij (hoc est ipsum sacrificium,
Hebraism. odorari suauitatem sacrificij. nostro more loquitur, qui nidore carnium delectamur) Deo acceptum fuisse. Sensus, iste, ab Gentilibus exprimeretur, *litatum fuit.* Chaldæus clarè; suscepit Dominus cum beneplacito oblationem »
eius.]Hebraicè habes *odorem quietis*,ab effectu,quod Dei placet iram,
Deum tranquillet commotum. *Sic Vatablus & Oleaster.*

DIXIT AD EVM]non,Deus *pater ad filium seu verbum*,seu vt ineptissimè

tiſſimè Mattheſius hæreticus apud Selneccerum: ſed, vt antiquitas omnis expoſuit; Deus ad Noemum. Hebraicè quidem eſt; אל-לבו; 16.
El libo, ad cor ſuum quod Chaldæus exponit, *in verbo ſuo*: & LXX. Hebraiſm. dicere ad cor ſuum.
διανοηθεὶς, recogitans, poſt *multam cogitationem*, ſeu *conſiderans*. quibus phraſibus volunt ſignificari firmum & deliberatum Dei decretum, *ſic Vatablus & alij*. Chaldæus eodem recidit, veluti ſi diceret, pollicitus eſt verbo ſuo, *diole ſu palabra*. Sed quid hæc ad noſtram verſionem, in qua nihil horum habetur? an mutila? abſit. Equidem admiror doctrinam & ſapientiam auctoris. Vidit & intellexit Hebraiſmum elegantiæ plenum; Noemum vocari *cor Dei*, eo quod à Deo diligeretur ſummopere. q. d. dixit ad eum qui corculum erat. 17. Cor pro dilecto.
Sicut Latinis, *corculum populi, corculum Mineruæ*, &c. tunc; *ſuum*, propriè accipitur: ſed (quod mallem) ſi *ſuum* capias pro *eius*, tunc ſententiâ commodiore res eodem recidet, Deus dixit ad cor Noemi; locutus eſt ad cor eius, benignè valdè placentia & conſolationis plena verba profatus: de quo loquẽdi genere dicam pleniùs inferius *cap.* 34. 3. loqui ad cor, eſt verba vitæ, hoc eſt cariſſima & planè viuifica alicui loqui. 18. Loqui ad cor alicuius.
ſumpta phraſis fortè, quia vitæ & animæ ſedem præcipuam Hebræi in corde collocabant. Et vide an non vitæ verba; NEQVAQVAM VLTRA MALEDICAM, &c. non ampliùs terras, vt feci, diluuio perdam. quoniam volo homines deinceps propagari. ſic *D. Ambroſ. ſup. c.* 22. & ipſe Deus exponit Eſaię 54. 8. *In momento indignationis abſcondi faciem meam parumper à te, & in miſericordia ſempiterna miſertus ſum tui: dixit redemptor tuus Dominus. Sicut in diebus Noe iſtud mihi eſt; cui iuraui, ne inducerẽ aquas Noe vltra ſupra terrã: ſic iuraui, vt nõ iraſcar tibi.*

PROPTER HOMINES] propter hominum peccata. *Chaldæus.*

SENSVS ENIM & COGITATIO HVMANI CORDIS IN MALVM PRONA SVNT AB ADOLESCENTIA SVA] confer cum hîc dicendis dicta ſup. c. 6. 5. huius loci ſententia eſt: adeo infirmus eſt homo, & ab adoleſcentia tam pronus in malum, vt ſi quoties peccet, ego vindictam pergam ſumere, ſæpè mihi mundus ſit diluuio mergendus, nec vlla generis humani propagatio ferè ſit futura, ſemper abſumendis qui vix ſuffecti abſumptis. Ideo decreui mitiorem viam inſiſtere, & deinceps ſingulos ſuis ſupplicijs plectere. Non dubium eſt hoc noſtrum interpretem voluiſſe; ſed aduerſarij verſionem ipſam inuadunt, & vehementer accuſant. Lutherus moloſſicè baubat, interpretem Papiſtis anſam hîc prębuiſſe, aſſertioni de libero arbitrio; (quam ipſe vocat errorem) & dicendi hominem ad peccandum non cogi: ſed pronum dumtaxat eſſe. 19. Verſio noſtra defenſa, vna cum libero arbitrio.
fundamentum eius eſt, יצר ליב *Ieçer leb* ſignificat ipſam naturam ſeu eſſentiam hominis, ipſam (ait) rationem cum intellectu & voluntate. ſimilia latrant Oecolampadius, & Caluinus hîc. Verùm quod ipſis probandum imprimis erat, id non fecerunt: hoc autem fuit, *Ieçer* hoc loco non poſſe ſignificare cogitationem, vt aliis locis ſignificare lexica docent. Sufficiat quidem hoc reſpondiſſe. Ex abundanti tamen probabo, *Ieçer* iſtud, etiamſi *figmentum* vel *machinationem* vertas, non † poſſe hîc ſignificare naturã 20.

Figmētum hominis, differt à figmento cordis hominis.

ſeu eſſentiam animæ rationalis,quò illi inſciè detorquēt; ſed procliuitatē tantū & propenſionem,vt nos cōtendimus.Quod primū inde conuincitur,quia nō habetur; *figmentū hominis Ieçer haadam* (quod adhuc ambiguum foret, nec malè ſumeretur pro imaginatione hominis,vti ſup.cap.6.5.)Sed dicitur *Ieçer leb haadam,figmentum cordis hominis*,ſeu cordis humani;quod non poteſt, niſi longè petitâ explicatione,ſumi de ipſa hominis eſſentia,qua homo eſt; quæ cordis humani figmentum non eſt:ſed neceſſariò capi debet de figmento,machinatione,&adinuentione cordis humani,hoc eſt de iis quorū quaſi

21. Cor officina cogitationum.

plaſtes,formator,& procreator† eſt cor:quod figmentū CHRISTVS explicuit,cùm dixit;*cogitationes malas de corde exire* Matth.15.19. velut ex officinâ, vbi fabricatæ ſunt. In corde potiſſimum cenſetur latere peccati fomes & cōcupiſcentia,qui hominē variis illecebris & pellaciis fallacibus nunquā deſinit ad malū inuitare.Sic Metonymicè *cor*

22. Cor pro cōcupiſcētia.

†hîc etiā poteſt ſumi pro iſto fomite ſeu concupiſcentiâ.Ad quā vim concupiſcentiæ exprimendā noſter interpres efficaciter admodū & peritè duob.vtitur vocabulis,*ſenſus & cogitationū* vocat *ſenſum*,ipſum appetitū concupiſcibilē:*cogitationes* verò vocat cōſilia, adinuētiones, & imaginariorū moliminū diuerſa figmenta,quæ homines fabricantur & confingunt,vt votis prauæ cōcupiſcentiæ ſatisfaciant:quę non ſunt ipſa hominis eſſentia, ſed naturæ peccato originali vulneratæ, quaſi purulētæ quędā exhalationes,& fætores:& accedēte mora delectatione aut conſenſu,euadunt mera actualia peccata. Secundò id aſtruitur,quia nullus(quòd ſciā)Gręcus,Hebræus, Latinus interpres ſacrę Scripturę,ante infęlicē Lutherū, cenſuit hoc loco ipsā hominis eſſentiā denotari;ſed ſolūmodò effrenem concupiſcentiā, quæ verè mala eſt,&eius quoq; molimina ſunt improba.IdeoLXX.illi,qui cōſtituebant integrum SYNHEDRION magnum,tranſtulerunt; *quia cogitatio hominis diligenter incumbit in mala.* ὅτι ἔγκειται ἡ διάνοια τ̃ ἀνθρώπυ ἐπιμελῶς ἐπὶ τὰ πονηρά: quibus verbis nihil niſi propenſio cum conatu iuncta inſinuatur. Rabbini quoque recentiores *Ieçer* exponunt concupiſcentiam ſeu inclinationem, *vt Kimchi in radicibus, & alij.* Eodem modo Patres acceperunt, *vt Chryſoſtomus homil.26.D.Ambroſ.ſup.cap.22.Rupertus d.lib.4.cap.28. & Strabus hîc.* Tertio quia falluntur craſsè Lutherani, dum hæc referunt ad culpam originis,& ad vitiatam propter eam naturam hominis: tantùm enim abeſt;vt nec,de concupiſcentiâ ſeu propenſione ſecundùm ſe, ſit ſermo;ſed tantùm de actu peccante,& quæ re ipsâ malis operā dat cōſcientiâ agi,rectè dicti Patres obſeruarint.*Chryſoſtomus Sic*: incumbit »
mens diligenter in mala opera. *Ambroſius*: diligenter cor hominis ad »
peccata propendere,&,quod peius eſt,ſtudium non deeſſe. *Rupertus*: »
nomine *ſenſus* quinque ſenſus corporis ſignificat, qui proni ſunt in »
malum; præſertim vbi cogitatio cordis, qua reſtringi & gubernari »
debuerant,& ipſa prona ad malum,ijſdem ſenſibus pro armis vtitur »
ad opus malum.] Quartò hæc ad actuale peccatum ſpectare patet, »
quia Deus dicit ſe non amplius hominum peccata diluuione punitu-

rum.

rum.agit ergo de peccatis eius generis, cuius fuerant quæ aquis puniẽrat.Sed diluuio non puniuit originale peccatum, nec vulnera per illud naturæ imposita;verum puniuit illo peccata hominum actualia. Igitur de peccatis actualibus, & non de originali Deus loquebatur.

Vltimò probatur ista Catholica explicatio:quia, si de naturâ ipsâ, siue de originali peccato mentio fieret,diceret potiùs hominem pronum in malum à correptione suâ:iam enim tunc originale peccatum eum inuasit.Nunc verò, ne ab infantia quidem, nec à pueritiâ dixit; sed *ab adolescentia sua* : quo satis indicat se respicere ad id,quod sapiẽter D. Ambros. his verbis scribit:ex illâ ętate crescit malitia,licet alibi legerimus,quòd non sit sine peccato nec vnius diei infans ; sed & infantiâ sine peccato non sit propter corporis infirmitatem: diligentia autem & studium peccandi incipiat à iuuentute : vt puer, quasi infirmus peccet:iuuenis,tãquam improbus, qui studiosè cupiat peccata committere, & in criminibus glorietur.] similia Rupertus. Vidit Caluinus id suis refragari. quare contendit esse vertendum *à pueritia*, non, Ab adolescentia.& hac(ait)particula meliùs exprimi homines nasci malos:vt ostendat simulac per ætatẽ cogitationes formare inceperint,corruptã se nactos mentis radicẽ.) Ita conatur elabi coluber iste tortuosus : sed stringatur aspero folio. Contendo vocem נער *Nachar*, deduci à verbo simili quod punctο tantùm priore discrepat, & significat excutere, ideo מנעריו *Minneghurau* hîc non censendum significare *à pueritia*, quatenùs illa restringitur ad infantulum, vel puerulum,vt ille vult:sed ad puerum adolescentiæ vicinum, seu potiùs adolescentem,qui iam curâ parentum solutus, hoc iugum quasi excussit, & ad faciendum cogitandumque quod lubet alacris ac vegetus est,quales esse solent iuuenes à calce pueritiæ vsque ad virilem statamque ætatem,quos describit ille;

Iob. 14.

23. Adolescentia rectè redditur à nostro.

Imberbis iuuenis tandem,custode remoto.
Gaudet equis,canibúsque,& aprici gramine campi:
Cereus in vitium flecti,monitoribus asper,
Vtilium tardus prouisor,prodigus æris,
Sublimis,cupidúsque,& amata relinquere pernix.

Quare LXX.vt noster,ἐκ νεότητος αὐτῆ, *ab adolescentia sua,* vt etiam Pagninus, & Vatablus:sed & hæretici,Marbachius,Pellicanus, Musculus, & ipse Caluini antecessor Lutherus *adolescentiæ* vocabulo vt meliore vsus;quamquam perabsurdè mox adolescentiam iste retulerit ad annum ætatis sextum,quo ratione homines vti incipiunt,quis vnquam vel semibarbarus puero sexenni tribuit nomen adolescentis ? Confirmatur hoc argumentum. Deus agit de peccatis grauioribus,propter quæ diluuium terris immiserat:ergo non de puerilibus, quæ tam atrox supplicium non solent promereri, propter iudicij infirmitatem & decretorum inconstantiam. Aliter respondet Lutherus, teneræ illius ætatis mentionem fieri, eo quòd occulta tum latent, quæ in adolescẽtiâ se manifestant. Insto:vel vult latere eò quòd procliues sint ad illa;& hoc non pugnat nobiscum, quia procliuitas illa,

cum per se peccatum non sit, punitio indigna est: vel vult latere, eo quod cuperent committere, quæ non audent, vel non possunt per imbecillitatem: & iam ille consensus actuale peccatum est, non ex essentiâ malâ naturæ; sed ex concupiscentia natum. quod nihil iuuat figmentum hæreticorum, nec obstat arbitrij libertati. quia sponte consenserunt. Quid si dem ex hæreticis, non minimæ inter illos auctoritatis vnum, quem vis veritatis coegit hunc locum nobis

24. Musculus suos magistros dänat.

cedere? Musculus est, qui hoc loco quæst. 2. sic scribit? Non dicit, « quoniam figmẽtum cordis humani malum *à creatione*, aut *à principio*; « sed *ab adolescentia sua*; vt significet se loqui de consilijs, studijs, & co- « gitationibus humani cordis; quæ homo in corde suo corrupto, ab eo « tempore voluit ac reuoluit; quo per ætatem capax est studiorum, « cogitationum, ac meditationum id quod statim ad adolescen- « tia fieri solet.) quid clarius potuit discipulus contra magistrum « suum Lutherum, & contra symmystem Caluinum? Ecce dicit, non agi de natura, seu radice deprauata, neque de originali culpa; sed de actuali consilio, studio, cogitatione meditatione; idque non de tempore pueritiæ, sed de inchoata adolescentia, Sic, sic (Domine) præstas salutem ex inimicis nostris.

VERS. 22. CVNCTIS DIEBVS] non quamdiu stabit *terra*, quæ *stat in æternum*; sed quoad homines in terris degent, in quorum gratiam hæc temporũ vicissitudo fuit ordinata. propterea malè ex hoc loco Peripatetici æternitatem mundi colligerent. Promittit enim Deus, remota dilu-

25. Anni diuisio secundũ Hebræos in sex partes.

uij confusione, gratam & necessariam homini mortali tempestatum successionem. *D. Ambros. 9. lib. cap.* 23. SEMENTIS & MESSIS] in recto casu hæc posita. Non displicet mihi Hebræorum explicatio, quam sequitur Antonius Honchala: nempe describi vicissitudinem anni tempestatum, & partium diei naturalis; hoc quidẽ, cum dicitur, DIEI & NOCTIS: illud verò sex præcedentibus, SEMENTIS & MESSIS, FRIGVS & AESTVS, AESTAS & HYEMS: nõ habuit noster Latina vocabula, vt nec LXX. Græca; quibus clarè explicaretur proprietas Hebræi fontis, Nam Hebræi annum in sex partes diuidebant, cæteri in quatuor tantùm, & ideo duas cogũtur bis repetere. Sex illæ sunt, incipiendo vt hîc à semente, זרע *Zeragh satio*, à medio Septembri, vsque ad medium Nouembrem. 2. קר *Qora frigus* vsque ad medium Ianuarium. 3. חרף *Choreph hyems* vsque ad medium Martij, quamquam hoc non est indubitatum. quarta est קציר *Qaçir messis*, vsque ad dimidium Maij. quincta קיץ *Qaiç*, *æstas* vsque ad dimidium Iulij. Sexta חם *Chom*, vsque ad medium Septembrem, & hunc vocant *æstum*. Sic singulis duos menses assignant, vt nos veri, æstati, auctumno, hyemi ternos vnicuiq; Isidorus Clarius has sex tempestates conatur Latinè. floritionẽ, maturationẽ calorẽ, seminationẽ, frigus, & hyemem. Si cui hæc non placẽt, dicat, describi vicissitudines laboris, vnã messis, alterã semẽtis; & vicissitudines anni, æstatẽ & hyemẽ, & vicissitudines tẽpestatis, frigus & æstũ. ALLEGORIAM pete ab Eucherio hîc. NON REQVIESCENT] nõ desinent sibi mutuò succedere.

CAPVT

CAPVT NONVM.

BENEDIXITQVE Deus Noë & 1.
filiis eius. Et dixit ad eos: Cresci-
te, & multiplicamini, & replete
terram. * Et terror vester ac tre- 2.
mor sit super cuncta animalia ter-
ræ, & super omnes volucres cæli,
cum vniuersis quæ mouentur super terram: om-
nes pisces maris manui vestræ traditi sunt. * Et 3.
omne, quod mouetur & viuit, erit vobis in ci-
bum: quasi olera virentia tradidi vobis omnia.
* Excepto, quòd carnem cum sanguine non co- 4.
medetis. * Sanguinem enim animarum vestra- 5.
rum requiram de manu cunctarum bestiarum:
& de manu hominis, de manu viri, & fratris eius
requiram animam hominis. * Quicumque ef- 6.
fuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis
illius: ad imaginem quippe Dei factus est homo.
* Vos autem crescite & multiplicamini, & in- 7.
gredimini super terram, & implete eam. * Hæc 8.
quoque dixit Deus ad Noë, & ad filios eius cum
eo: * Ecce ego statuam pactum meum vobis- 9.
cum, & cum semine vestro post vos: * & ad om- 10.
nem animam viuentem, quæ est vobiscum, tam

in volucribus quàm in iumentis & pecudibus ter-
ræ cunctis, quæ egressa sunt de arca, & vniuer-
11. sis bestiis terræ. * Statuam pactum meum vo-
biscum, & nequaquam vltrà interficietur om-
nis caro aquis diluuij, neque erit deinceps di-
12. luuium dissipans terram. * Dixítque Deus: Hoc
signum fœderis quod do inter me & vos, & ad
omnem animam viuentem, quæ est vobiscum
13. in generationes sempiternas: * Arcum meum
ponam in nubibus & erit signum fœderis inter
14. me, & inter terram. * Cúmque obduxero nu-
bibus cælum, apparebit arcus meus in nubibus:
15. * & recordabor fœderis mei vobiscum, & cum
omni anima viuente quæ carnem vegetat: &
non erunt vltrà aquæ diluuij ad delendum vni-
16. uersam carnem. * Erítque arcus in nubibus,
& videbo illum, & recordabor fœderis sempi-
terni quod pactum est inter Deum & omnem
animam viuentem vniuersæ carnis quæ est su-
17. per terram. * Dixítque Deus ad Noë: Hoc
erit signum fœderis, quod constitui inter me &
18. omnem carnem super terram. * Erant ergo fi-
lij Noë, qui egressi sunt de arca, Sem, Cham, &
Iapheth: porrò Cham ipse est pater Chanaan:
19. * Tres isti filij sunt Noe: & ab his disseminatum
est omne genus hominum super vniuersam ter-
20. ram. * Cœpítque Noë vir agricola exercere
21. terram, & plantauit vineam. * Bibénsque vi-
num inebriatus est, & nudatus in tabernaculo
22. suo. * Quod cum vidisset Cham pater Chanaan,
verenda scilicet patris sui esse nudata, nuncia-
23. uit duobus fratribus suis foras. * At verò Sem
& Ia-

& Iapheth pallium impoſuerunt humeris ſuis, &
incedentes retrorſum, operuerunt verenda patris
ſui: facieſque eorum auerſæ erant, & patris viri-
lia non viderunt. * Euigilans autem Noe ex vi- 24.
no, cùm didiciſſet quæ fecerat ei filius ſuus mi-
nor, * ait: Maledictus Chanaan, ſeruus ſeruo- 25.
rum erit fratribus ſuis. * Dixitq; : Benedictus 26.
Dominus Deus Sem, ſit Chanaan ſeruus eius.
* Dilatet Deus Iapheth, & habitet in taberna- 27.
culis Sem, ſitq; Chanaan ſeruus eius. * Vixit 28.
autem Noe poſt diluuium trecentis quiuqua-
ginta annis. * Et impleti ſunt omnes dies 29.
eius nongentorum quinquaginta
annorum: & mor-
tuus eſt.

ARGVMENTVM.

Deus Noemo, familiæ, & coniugio benedicit, eſum carnium concedit citra ſanguinem, homicidij pœnam ſancit, fœdus percutit cum Noë: hic inebriatur, nudatur, ridetur, tegitur, Sobrius denique vni filiorum maledicit, duobus benè precatur.

VERS. 1.

1. Hominis ſemel conceſſa confirmantur.

BONA quæ † Deus homini recens creato conceſſerat, & poterant videri propter peccatum adempta; nunc eidem illa quaſi reſtaurato confirmat, propagationem, fœcunditatem ſui generis, in beſtias imperium quod poſt peccatum Adamo relictum: denique commodos vitæ tuendæ cibos.

VERS. 2.

2. Hominem beſtiæ naturaliter obſeruant & timent.

TERROR VESTER] ita fit: timent † hominem feræ naturaliter, fugiunt quâ conſpectum, quâ caſſes & inſidias, trepidant ad vocem minasque: nec ſæuiunt in dominum niſi laceſſitæ iniuriâ, fame, aut aliâ perturbatione concitatæ. TROPOLOGIAM D. Gregorius *lib.* 21. *Moral.cap.* 11. ponit.

MANVI VESTRAE TRADITI] Sic tamen, ne in poſſeſſione vlla fraus, vis, aut iniquitas intercedat, nec in vtendo intemperantia vel abuſus. Nam idcirco Deus poſtea leges contra fures rei alienæ, & eos qui ſuis animalibus abuterentur, ſanciuit. *Exod.* 23. 12. *Leuiti.* 20. 15. *Deuteron.* 25. 4.

VERS. 3.

3. Carniũ eſus an ante diluuium fuerit.

4. Ciborũ poteſtas homini à Deo cõceſſa, non obſtat legibus Eccleſiaſticis de ieiunio & ciborum delectu.

OMNE, QVOD MOVETVR ET VIVIT ERIT VOBIS IN CIBVM] Cum D. Chryſoſt. *hom.* 27. & Theodoreto *q.* 55. cenſeo † ante diluuiũ licuiſſe carnibus veſci, ſed poſteros Seth illis abſtinuiſſe: nunc Deus ſignificat non fore ſibi ingratum, ſi carnibus deinceps, æquè ac oleribus, veſcantur: cauſam puto fuiſſe, plantarum vim debilitatam, & terrarum fœcunditatem diluuio imminutam. Sic enim Deus conſuluit humanæ neceſſitati, vt benè Nouatianus *epiſt. de cibis Iudaicis.* malè Tertullianus iam Montaniſta *lib. contra Pſychicos cap.* 4. id humanæ incontinentiæ indultum dixit. Refelluntur hac Dei permiſſione Pythagoræi, qui nefas putabant animal occidere & veſci: ſcita de hac re illa Naſonis Metamorphoſi extremâ;

Heu quantum ſcelus eſt in viſcere viſcera condi,
Congeſtóque auidum pingueſcere corpore corpus,
Alteriusq; animantem animantis viuere leto.

Non refellitur delectus ciborum & carniſpriuij legibus Eccleſiaſticis ſanciti, huic enim permiſſioni, vt ceteris, includuntur circumſtantiæ debitæ; ſcilicet vt ſumantur carnes loco, tempore, modo, diſcretione quâ oportet: breuiter Clemens Alexandrin. *lib.* 2. *pædago.c.* 1. Sed de hac re contra hæreticos huius temporis, plura Rob. Bellarminus *libro ſecundo de bonis operibus capite ſeptimo.* Pugnaret cum Dei permiſſione lex Eccleſiæ, ſi carnes ſemper & omnibus prohiberet;

non pu

non pugnat, quæ certis temporibus & personis prohibet.

CARNEM CVM SANGVINE] aliquando in sacra Scriptura *carnem* VERS. 4.
comedere significat hominem occidere. Psal. 26. 2. *Appropiant super* 5.
me nocentes vt comedant carnes meas. Iob. 31. 31. *Quis det de carnibus eius* Sanguinis
vt saturemur. (etsi sit etiam alia loci expositio) verùm tunc non addi- esus interdictus.
tur, *cum sanguine.* Hebraicè hoc loco ad verbum habetur; *carnem in* 6.
anima sua in sanguine suo non comedetis. quod de more † illius linguæ est Carnem comedere, quid.
per appositionem exegeticè dictum, quasi dic. Non comedetis car-
nem cum animâ suâ, quæ anima est sanguis vel consistit in sanguine,
animalis ipsius, vt post D. Chrysostomum & Abenezram egregiè 7. Anima in
hic tradidit Eugubinus. Sanè propter Spiritus vitales vegetabilium sanguine.
vita potissimùm videtur sanguine conseruari, qui est vitæ vehiculum.
Ideo D. Hieronymus vitata illa Hebraica prolixitate, plenè reddidit,
carnem cum sanguine: Præscribitur modus carnis comedendæ istiusmodi, vt primùm animal iuguletur, deinde sanguis effundatur, denique caro comedatur. Prohibentur autem duo modi sanguinem comedendi, vnus est sanguinis adhuc existentis in animali; siue illud sit viuum, siue suffocatum, aut morticinum, alter est sanguinis iam ab animali separati, siue in escam sit farctus aut coagulatus, siue liquidus & potabilis. *Ita Eucherius:* addit *Seder Gholam* membrum animali viuo excisum interdici esui. Sed hoc reduco ad priorem modum. Lutherus hîc putat veram & simplicem loci sententiam esse, viui corporis, quod adhuc habet animam agitantem mouentemque carnibus & sanguine abstinendum: ne sicut miluus pullos, aut Lupus oues vorat, nos crudas, & palpitantes, & sanguine calido stillantes partes animantium voremus: quæ opinio mihi fatua videtur. Scilicet Læstrygonibus & Cyclopibus, non Noëmi & Sethi posteris, lex ferebatur. Est autem hoc præceptum positiuum; cuius ratio præcipua 8.
videtur; vt hac prohibitione homo ab hominis effundendo sanguine Sanguinis
deterreretur: neque id immeritò cauebatur. Nam Gentiles postea comedendi
vsque ad sanguinis humani potum prorupisse, docet Tertullianus prohibitio
Apolog. cap. 9. Renouatum ab Apostolis præceptum *Actor.* 15. 29. du- nunc cessat: & cur olim
rauit obseruatio præcepti huius temporibus Tertulliani, *d. cap.* 9. & sancita.
Minutij *in Octauio*, & vsque ad æuum Bedæ ac Rabani, *vt ex huius pœnitentiali patet.* Demum (nescio quando) Ecclesia permittente, per non vsum posterior comedendi sanguinis modus, sed non bibendi, liber factus; fortè, quando cessauit suspicio & periculum idololatriæ de carnibus immolatitiis. Nam hanc causam fuisse Apostolicæ illius prohibitionis quidam tradiderunt. *vide Franciscum Turrianum ad Clementis lib. 6. constit. Apostolic. cap. 12.*

SANGVINEM ENIM ANIMARVM] Nunc indicat cur præceptum 9.
illud positiuum, de abstinendo à sanguine animalium, tulerit: nem- Homicidij
pe ne assuescendo sanguini bestiarum, tandem nec humano parce- lata lex, vt
rent. q. d. adeo mihi pretiosus est sanguis vester, vt eius gratia vos occidatur
vetuerim vesci sanguine animalium, abstinete ergo vos à cædibus. qui occidit.
Nam sanguinem vestrum, quo corpus vegetatur & viuificatur, etiam

 à brutis

à brutis, quæ hominem necarint, requiram. (Fecit Exodi. 21. 28. *Si bos percuſſerit virum aut mulierem, & mortui fuerint, lapidib obruetur, & non comedentur carnes eius*) quanto magis cum à vobis ſum requiſiturus? Nam ſi necanda fera, quæ cæco impetu, & cibum quærens adacta fame: quid homo qui homini factus deterior feris? Tria inculcat, *hominis*, quem nomen & natura humanitatis memorem eſſe iubebat; viri, quem decebat iræ dominari, & robore ac potentiâ non abuti; *fratris*, cui tam arctè coniunctus frater amandus & defendendus erat, non perdendus. Senſus ergo: requiram ſanguinem hominis, de cuiuſuis manu; ſiue ſit vir ſiue fæmina, ſiue nobilis aut potens, ſiue plebeius aut inops; ſiue alienus, ſiue ſanguine iunctus, nullo diſcrimine habebo. *Lege D. Ambroſium de arca & Noë capite 26.*

VERS. 6. 10. Talionis lex. Hoc verſu docet ſe necatorum fore vindicem, & occiſores talione multaturum; variis vitæ caſibus, in rixâ, in adulteriô, per naufragia, ruinas, incendia, præcipitia, latrones, & quas quotidie cernimus mille mortis vias; ſed præcipuè, & ordinariè per iuſtitiæ adminiſtros, quibus ad hoc gladium dedit. *Rom.* 13.3. confirmatur hæc lex Moſaicâ lege, *Exod. 21. 12.* & in vſu erat CHRISTO prædicante *Matth.* 26 57. & Apocalypſis 13. verſ. 19. retinetur. Hoc loco fanatici Anabaptiſtæ abutuntur contra legitimos magiſtratus ad mortem damnantes: ſed conſiderare debuiſſet, dici, *qui effuderit ſanguinem hominis*; ſubaudi innoxij, non dicitur *homicidæ*: quia talis non tam homo, quàm tigris aut alia rabioſa fera eſt. Deinde niſi talis exciperetur, contradiceret ſibi legiſlator; qui ſanguinem eius fundi iubet (*fundetur ſanguis illius*, hoc eſt æquum eſt fundatur;) quare, ſi ab hoc requireret, obedientem iuſſis ſuis mulctaret indigniſſimè. Si ſanguis eius fundendus, ab aliquo fundendus: ſed à nullo potiùs, quam à Dei vices agente; qualis eſt iudex.

AD IMAGINEM] ſi non mouet te natura communis, imago mea permoueat, ne cæleſtis. Regis viuens ſimulachrum demoliaris. *Chryſoſt. ſup.*

VERS. 7. Videtis me hac prohibitione velle conſulere generis humani propagationi, quin ergo illi incumbitis? *Rupertus lib. 4. cap. 33.*

VERS. 9. & 10. Quæ Rupertus ſcribit allegorica ſunt, ſed lectu digniſſima, *ibid. capite 34.*

VERS. 12. Generatio quot in ſacra Scriptura ſumatur modis. IN GENERATIONES] לדרת *Le-Doroth, in peregrinationes.* Sic autẽ loquũtur quia *vita hominis eſt peregrinatio ſuper terram*; & ſic illam vocat. Sacra Scriptura Geneſ. 47. 9. *Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum ſunt*, nam reſpondet, quærenti; *quot ſunt dies annorum vitæ tuæ*: Semper autem denotat longum tempus, aliquando centum annorum, Geneſ. 15. 16. *Generatione autem quartâ reuertentur huc*: aliquando totum vitæ tempus, vt ſit idem quod ætas. Pſal. 60. 7. *Dies ſuper dies regis adiicies, annos eius vſque in diem generationis & generationis.* Quando verò vocabulo *generationis* additur nomen ſæculi,

[illegible] æternita

æternitatis,vel ſempiterni ; tunc ſignificat,*in perpetuum*,ſiue per omnes ſæculorum ætates; quod aliter dicitur,*in ſæculum ſæculi*,vel *in generatione & generationem*, vel *in generationem & in ſæculum.*

SIGNVM] in arcus figuram conformatum. Myſticè D. Ambroſius exponit *d.cap.*27. de Iride loquitur,quam † vocat ſuam, propter eximium decorem cum quo illum creauit. Eccleſ.43.12. *Vide arcum, & benedic eum qui fecit illum: valdè ſpecioſus eſt in ſplendore ſuo. Gyrauit cælum in circuitu gloriæ ſuæ, manus excelſi aperuerunt illum*] De hoc ait; VERS. 13. 12. Iris an ante diluuium & quale ſignũ.

PONAM] pro quo Hebraicè, *poſui*; Græcè,*pono*. Poſuerat eum Deus antè diluuium,credendum enim ante diluuium ſæpiùs pluiſſe,& Iridem apparuiſſe: Sed tunc eum Deus poſuerat ſolum in ſignũ naturale *pluuiæ*; nunc *ponit*; hoc eſt,ſtatuit eum eſſe ſignum ſupernaturale ex beneplacito,nõ futuri ampliùs diluuij : hinc nata fictio poëtarum Iridem Thaumãtis(hoc eſt admirationis)filiã,& Iunonis nuntiã eſſe.

IN NVBIBVS] roridis, ſolis aduerſi radiis illuſtratis : quæ nubes pluuiæ baiulæ diluuij renouandi memoriam refricarent: hic de Iride & Halone in commentariis tam indoctè & ſtolidè Lutherus, & de igne fatuo tam fatuè paginis aliquot nugatur, vt mirer aſinum tantum tot hominibus perſuadere vel placere potuiſſe.

TERRAM] homines & animantia terræ incolas.

FOEDERIS SEMPITERNI] ponderat ipſe Deus hanc ſuam bonitatem, breuis ſupplicij,& miſerationis perpetuæ, Eccleſ. 53.8. *In momento indignationis abſcondi faciem meam parumper à te: & in miſericordia ſempiterna miſertus ſum tui*; & mox ad diluuium,& fœdus iſtud refert. TROPOLOGIAM pete à D.Auguſt.*c.*20. *cõtra aduerſariũ legis.* VERS. 16.

PATER CHANAAM] nondum nati, quando ex arca egreſſi fuerunt,ſed naſcituri, à quo orituri Chananæi ; quorum poſſeſſiò Semi poſteris,hoc eſt Iſraëlitis ceſſit, vt audiemus Deum pollicentem ỹ.*c.* 15. *à verſ.*18.*& Leuit.*18.3. Mentionem iniicit, vt viam ſibi ſternat narrandæ maledictionis in eum latæ *infer. verſ.*25. VERS. 18.

Ex hoc verſiculo falſitatis conuincuntur narrationes de multis fictitiis filijs Noë,vt Anniani Beroſi,& Chronicorum Germaniæ de ſuo Tuiſcone, & Hiſtoriæ Scholaſticæ de Ioduthum : nam præter hos tres,alios filios non eſt credendus Noë habuiſſe. VERS. 19. 13. Noë filij.

Adam terram coluerat & alij ante diluuium,fortè ſarculo aut alio laborioſo inſtrumento : primus aratra manu ſollerti Noë fecit,quem Pagani vocant Oſirim. Vites ante diluuium fuerant tantùm eſui: Noë primus † vitiſator fuit,quia illas in vineta diſtribuit,plantauit & coluit, & liquorem inde in potum expreſſit, quo potu antè non fuerant vſi. *Sic D.Hieron. lib.*1. *contra Iouinianum.* Baccho ſuo Gentes id tranſcripſerunt. Vitis alicuius radices potuerunt in aquis putrefieri, & putrefactæ iterum calore Solis repullulaſcere : quæ indoles huius benigni fruticis eſt teſte D. Ambroſio *de arca & Noë cap.*23. VERS. 20. 14. Noë agricola primus quomodo. 14. Noë vites ſæuit.

BIBENSQVE] paulò largiùs. † Sic ſumitur *bibere*. Gen. 19.33. *dederunt itaque patri ſuo bibere vinum.*] Caluinus, Lutherus,& gregales eorum clamant patriarcham inexcuſabilem ineſſe : an vt ſuas comeſ- 15. Noë ebrietas excuſata contra calumnias hæreticorum.

 ſationes

ſationes & ingurgitationes exemplo tueantur? an vt virus maledicentiæ effundant? Certè tribuunt intemperantiæ, quod fuit inexperientiæ. Noë neſciebat quanta diluendum aqua vinum eſſet, & quantùm poſſet ſine noxa ſumere. *Sic à peccato liberant, S. Chryſoſtom. hom. 29. & Theodoretus q.* 56. Accedit quòd labore feſſi citiùs vino grauentur, & ideò de labore proximo verſu præmittitur.

Bibere quid in S. S.

16. Noë nuditas ſine peccato.

NVDATVS IN TABERNACVLO] Caluinus hæc ita pingit, vt Noë Cynicum cyniciſſimum faciat: metiebatur illum ingenio & verecundia ſua. Non ſe Noë in terram nudus proiecerat, tectus recubuit, & dormiens non ſponte denudatus. Solitum dormientibus iactare membra, tegiméta diſiicere. *Sic Theodoret.* Permiſit Deus hoc viro ſancto dedecus accidere, noſtri cauſa: non vt eo exemplo lapſus noſtros excuſemus, quod ſuadet Lutherus; ſed vt ebrietatis fœdum vitium, multorum grauium probrorum & flagitiorum incitamentum, properè fugiamus.

VERS. 22. 17. Cham & Chanaan hac in re peccatum.

VERENDA] Hebr. & Græcè, *nuditatem.* Aquila, *turpitudinem,* ſicut alibi noſter reddit. Non opus Sphynge ad hoc explicandum. Theodoretus † & Hebræi ſcribunt opprobrium Noë primò viſum à Chanaan puerulo, hunc deriſiſſe, & patri ſuo Cham renunciaſſe; hunc mali oui coruum malum non modò, non reprehendiſſe nati petulantiam, ſed probaſſe, & inſuper ſenem fratribus ſuis ludum propinaſſe. Si hoc tam verum, quàm veriſimile videtur, manifeſtũ eſt cur mentio Chanaan adiecta, & cur in eum paulò pòſt maledictionis telum vibretur. Spectate hic genium improborum, qui voluptati & gloriæ ducunt bonorum lapſus & peccata propalare, quod diligenter hoc loco ex DD. Baſilio, Ambroſio & aliis Guilh. Hamerus Dominicanus oſtendit.

VERS. 23. 18 Superiorum maximè cleri peccata tegenda.

Habemus in duobus piis fratribus exemplum laudabile, charitatis, verecundiæ, reuerentiæ, & pietatis in parentem: quod D. Gregorius *lib. 25. in Iob c. 22.* Senſu TROPOLOGICO commodè applicat parentibus ſpiritualibus: habes exemplum profeſſi id Conſtantini Magni Imp. in Eccleſiaſtica hiſtoria, *Ruffini lib. 1. & Theodoreti lib. 1.*

EX VINO] ex ſopore in quem vis vini illum dederat.

VERS. 24. 19. Cham filius ſecundus Noë, hæreticorũ typus.

DIDICISSET.] quia vidit ſe opertum pallio alieno, quæſiuit cauſam: nec auſi filij negare. MINOR] Cham natu iunior Semo, ſed maior Iaphero: ideò non dixit minimum. Ordo iſte ætatis ponitur ſup. v. 18. & eſt D. Auguſt. 16. *de Ciuit. Dei c.* 1. & Eucherij: quos ſequi malo quam Martinum Martin. *lib. 5. hypotyp. c.* 1. contra differentem. Per Cham intelligi hæreticos docet idem Auguſtin. per Noë CHRISTVM, allegoricè. *d. lib. 16. cap. 2.*

VERS. 25. 20. Maledictio pro prædictione futuri mali, phraſis S. S.

MALEDICTVS] ſubaudi *erit:* quia non tam † maledicendi vel imprecandi animo hæc dicta, quam ſpiritu prophetico prædicendi ea, quæ poſteris ſuis olim euentura: de qua locutione legendus eſt S. Auguſt. *ſermo. 109. de Tempore, & lib. 1. de ſermone Domini in monte ſub finem.*

MALEDICTVS CHANAAN PVER] delenda vox, *puer:* quæ in quoſdam

quosdam libros Latinos ex LXX. irrepserat: non habetur in Romano codice, nec in aliis libris emendatis. Fortè Chanaan anno vno vel paulò plùs post diluuij cessationem natus, quare cùm hæc decennio post egressum ex arca gesta fuerint, iã doli & malitiæ capax erat. *D. August. d. c.* 1. *& Theodoret. hic.* Meminit Chanaani, † vt ostendat istius criminis vltionem non finiendam in Chamo, sed in posteros transituram; non quidẽ in omnes, sed in eos, qui per Chanaan erant descensuri, hoc est in Chananæos: completum † hoc in Gabaonitis, qui vilissimo calonũ & lixarum seruitio adiudicati fuère. *Iosue.* 19.27. Ideóq; subditur; SERVVS SERVORVM] Hebraismus, pro vltimus seruus, mediastinus infimæ sortis, vt benè explicat Rupertus d. lib. 4. c. 37. hoc additamẽto vult significari, vilissimũ genus seruitutis quod coniunctũ cum opere abiectissimo, & seruili nequitia; nisi addatur † *Dei*; vt quando Pontifex Maximus, se, ad animi submissionẽ significandã, scribit SERVVM SERVORVM DEI. Vnde apparet scurrilis calumnia Caluini, hoc loco scurram agentis, & titulum Pontificium ad Chami hanc maledictionem referentis. Non vidit additum illud DEI, quod Rupertus vidit; quia Rupertus Deum in cælis visurus, Caluinus, quem hic in mundo in Eucharistia credere noluit, in cælis non erat visurus.

21. Chanaani cur meminerit.

22. Chami maledictio cõpleta in Gabaonitis.

23. Seruus seruorum, Hebraism.

24. Seruus seruorum Dei. VERS. 26.

BENEDICTVS DOMINVS DEVS SEM.] Deus Semi posteros tam effusa copia bonorum temporaliũ & spiritualium; præcipuè veri Dei fide, cultu, cognitione cumulabit; vt cuncti hoc videntes benedicant Deum Semi, vt mirè munificũ & misericordem in suos: cœpit prophetia impleri in carnalibus Semi posteris Iudæis; sed perfectiùs impleta in spiritualibus Sem posteris, per CHRISTVM, hoc est in Christianis. Cæterùm † laude dignissima fuit Hebræorum veterum consuetudo, qui cùm narrarent vel audirent raram aliquã vel insolitam fœlicitatem, vel excellentiam alicui à Deo concessam; ad Deum ab homine repentè animum attollebant, & in Dei laudẽ atque gratiarum actionem, grati saltem animi significationem erumpebãt, per verbum *Benedictus Deus, laudemus Deum,* aut quid simile.

VERS. 26. 25. Semi benedictio in Christianis completa.

26. Iudæorum mos, ad omnia benedicendi Deũ.

DILATET DEVS IAPHETH,] siue ab hoc suum Iapetum Promethæi parentem prophani deduxerint, siue non: in Hebræo contextu hic est manifesta nominis allusio יפת ליפת *Iaphthe leiepheth,* quam Chaldæus retinuit, Græci verò & Latini nequeunt exprimere, cogeremur dicere *dilatet Deus dilatatũ*: quod quia foret nomen omittere & obscurare, ideò vertitur, *dilatet Deus Iapheth*: quod etsi displiceat, quibus nihil placet boni, Luthero & Caluino: placuit tamen Pagnino & Montano, Hebrææ linguæ longè peritioribus: Sed & Abenezra negat aliter exponendũ, & LXX. πλατύναι vertunt: radix † est פתה *Phatah,* quod in Hiphil potiùs significat (teste Mercero) *dilatare,* quàm *persuadere,* quod illi; vel *venustare,* quod Eugubinus; quæ duæ interpretationes certè sunt alienæ ab hoc loco. Sensus verus est; nomen Iapheth optimè conuenire cũ euentu, eo quòd posteritas eius sit futura vberrima, & per plurimas terrarum regiones se diffusura,

VERS. 27. 27. Iapheti benedictio.

Defensa nostra versio. 28.

adeò, vt HABITET IN ipsis TABERNACVLIS SEM] hanc meliorem codicum LXX. lectionē secuti sunt D. Chrysost. & Theodoret. Est autem quasi secunda pars prophetiæ de posteris Iaphethi: qua significatur fore vt tandem aliquando gentes (quarum secundùm carnem ferè omnium parens est Iapheth) cum Iudæis, qui sunt carnales

29. Tabernaculum Sem Ecclesia. posteri Sem, in vnam tandem CHRISTI Ecclesiam coalescant. Hæc vocatur *Tabernaculum Sem*; quia principiò in sola Iudæa notus & cultus Deus verus: postea per CHRISTVM veri tabernaculi Pontificem & fabricatorem, qui etiam secundùm carnem Semi hæres, & spiritualis Israëlis Rex, quos adoptauit Iapheti posteros, nempè gentiles, in Tabernaculum hoc introduxit, & destructa maceria in vnum habitare vtrumque populum iussit. Carnales posteri Sem hac benedictione spoliati fuêre, & in Europa (quam IAPHETHI genus coloniis impleuit) Tabernaculum hoc Romæ, vbi CHRISTI vicarius, Petri successor, degit, erectum, vt obseruant S. Chrysostom. hom. 29. Hieronym. Rupertus, & alij: reclamet, quantū volet Musculus cum suis: maneat de Iudæorum tabernaculo sarmentum, nec pax illo idoneum: nos in Ecclesia CHRISTI oriundi, orti, Deo dante morituri; Salutem fatemur ex Iudæis esse *Ioan.* 4. 22. Fatemur oleastrum insertum oliuæ, & pinguedinis eius participem effectum, *Rom.* 11. 18. Sed contendimus etiam vetus illud tabernaculum Sem, cum templo materiali, destructum, & nouum Petræ Apostolicæ superædificatum, cuius indubitati administratores sunt Romani Pontifices; in hoc primitiæ Semitarum ingressi, prædicatione sua nos Iaphethianos introduxerunt; & sic spirituales Semitæ cum Iaphethianis in vnius populi CHRISTIANI ciuitatem coaluerunt.

CAPVT

CAPVT DECIMVM.

HÆ ſunt generationes filiorum Noe, Sem, 1.
Cham, & Iapheth: natiq; ſunt eis filij poſt
diluuiũ.*Filij Iaphet, Gomer, & Magog, & 2.
Madai, & Iauan, & Thubal, & Moſoch, & Thiras.
* Porrò filij Gomer: Aſcenez & Riphath & Thogorma. 3.
gorma.*Filij autẽ Iauan: Eliſa & Tharſis, Cetthim 4.
& Dodanim.*Ab his diuiſæ ſunt inſulæ gẽtium in 5.
regionibus ſuis, vnuſquiſq; ſecũdum linguá ſuam
& familias ſuas in nationibus ſuis.*Filij autẽ Chá: 6.
Chus, & Meſraim, & Phuth, & Chanaan.* Filij 7.
Chus: Saba, & Heuila, & Sabatha, & Regma, & Sabatacha.
batacha.Filij Regma: Saba, & Dadan. *Porrò Chus 8.
genuit Nemrod: ipſe cœpit eſſe potens in terra,
*& erat robuſtus venator coram Domino.Ob hoc 9.
exiuit prouerbium: Quaſi Nemrod robuſtus venator
nator coram Domino. * Fuit autem principium 10.
regni eius Babylon, & Arach, & Achad, & Chalanne,
lanne, in terra Sennaar. * De terra illa egreſſus 11.
eſt Aſſur, & ædificauit Niniuen, & plateas ciuitatis,
tis, & Chale. * Reſen quoque inter Niniuen & 12.
Chare: hæc eſt ciuitas magna. * At verò Meſraim 13.
genuit Ludim, & Anamim, & Laabim, Nephthuim,
thuim, * & Phetruſim, & Chaſſuim: de quibus 14.
egreſſi ſunt Philiſthiim & Caphtorim. * Chanaan 15.
naan autem genuit Sidonem primogenitum
ſuum, Hethæum, * & Iebuſæum, & Amor- 16.
Bb rhæum,

17. rhæum, Gergesæum, * Heuæum, & Aracæum:
18. Sinæum, * & Aradium, Samaræum, & Ama-
thæum: & post hæc disseminati sunt populi Cha-
19. nanæorum. * Factíque sunt termini Chanaan
venientibus à Sidone Geraram vsque Gazam, do-
nec ingrediaris Sodomam & Gomorrham, & A-
20. damam, & Seboim vsque Lesa. * Hi sunt filij
Cham in cognationibus, & linguis, & generatio-
21. nibus terrísque & gentibus suis. * De Sem quo-
que nati sunt, patre omnium filiorum Heber, fra-
22. tre Iapheth maiore. * Filij Sem: Ælam & Assur,
23. & Arphaxad, & Lud, & Aram. * Filij Aram: Vs,
24. & Hul, & Gether, & Mes. * At verò Arphaxad ge-
25. nuit Sale, de quo ortus est Heber. * Natíque
sunt Heber filij duo: nomen vni Phaleg, eo quòd
in diebus eius diuisa sit terra: & nomen fratris
26. eius Iectan. * Qui Iectan genuit Elmodad, &
27. Saleph, & Asarmoth, Iare, * & Aduram, &
28. Vzal, & Decla, * & Ebal, & Abimael, Saba,
29. * & Ophir, & Heuila, & Iobab. omnes isti, fi-
30. lij Iectan. * Et facta est habitatio eorum de Mes-
sa pergentibus vsque Sephar montem orienta-
31. lem. * Isti filij Sem secundùm cognationes &
32. linguas, & regiones in gentibus suis. * Hæ fa-
miliæ Noë iuxta populos & nationes suas. Ab his
diuisæ sunt gentes in terra post diluuium.

ARGVMENTVM.

Noe posteri præcipui describuntur; à quibus gentes nobiliores ortæ & nominatæ; & partitio orbis terrarum.

MOnendus lector, ne multùm laboret circa varietatem Hebræorum, Grecorum & Latinorum nominum: nam Hebrea castigatiora olim fuere, & punctorum adscriptorum mutatione aliter atque aliter sonant: Greci quoque & Latini more gẽtis suæ inflectẽtes conati sunt lenire. Fuerit maius operæ pretium si legatur diligenter Ariæ Montani Phaleck seu de gentium primis originibus, nec inutilis labor Ioannis Goropij Becani, si cum iudicio quis vtatur. VERS. 1.

SEM, CHAM, IAPHETH] à tribus his ita videtur orbis terrarũ diuisus, †vt Iaphethanis obtigerit Europa, & pars Asiæ Septentrionalis versùs occasum, ab Amano & Tauro montibus, vsque ad Tanaim: Chamæis Asiæ pars meridionalis ab Amano & Tauro, nẽpe nõnihil Syriæ, totæ verò Ægyptus, & Africa: Semæis Asiæ pars Orientalis ab Euphrate vsque ad Indicum Oceanum. colligitur ex Iosepho *lib.1. antiq. cap.7. secundum Græcum exemplar, quod soleo sequi*, cum Iosepho sentit D. Hieron. *hîc*, & ex eo sumsit sua D. Isidorus Etymol. *lib.9. cap.* 2. nec abit lõgè S. Epiphanius *in Anchorato*; sed addit à †Noë filios iureiurãdo adactos, se verũ Dei cultũ & mutuã concordiã seruaturos. 1. Terræ diuisio à posteris Noe facta. 2. Iusiurãdum filiorum. Noe.

POST DILVVIVM] ante filiis caruerat. *Caietan.*

Incipit à Iapheth, cuius vltimo loco meminerat, in Semo desinit, quia deinceps solius Semi posteros erat enumeraturus. In his autem illud obscurissimum & incertissimum, quæ recentiora Gentium nomina illis antiquis Mosaicis respondeant. Nihil ego hac in re certi possum spondere, diligentiam tantum scrutandi verisimiliora. VERS. 2.

GOMER) Iosephus, Hieronymus, Isidorus ab hoc deducũt Galatas, olim dictos γομαρῆς *Gomaritas*, Melæ *Chomari*: (inde Cimbri & Cimmerij) deniq; à lacteo colore *Gallos*, seu *Galatas*: nam qui Brenno duce in Asiam perruperunt, Cimbri erant, & in Asia *Galatæ*, & *Gallogræci* vocati. Non obstat locus Ezechiel. *cap.38. v.6.* vbi Gomeræi iungũtur cum Thogormæis, Gogitis & Magogitis: quia non illic regionum situs, sed gentium, quæ Antichristo adhæsuræ, confederatio describitur. *Vide Fran. Riberam ad c.20. Apocal.* 3. Gomeræi, Galli, Gallorum varia nomina.

MAGOG.] Getæ & Massagetę, ab his Scythis dicta *terra Magog*. d.c. 20. à Nicolao Damasceno *Magogæi* vocantur. qui *Magog* vocatam Edessam tradũt, cũ Plinio falluntur: Cedrenus & Suidas, qui Persas rẽtur *Magusæos*, confundũt *Magos* (quod Persicũ) cũ MAGOG, quod hautdubiè ad Scythas pertinet; Ego sub his comprehẽderim partem Asiaticorũ Tartarorũ, quorũ progenies adhuc hodie in regno *Mogor*: & nostros Europęos Scythas, qui Vualachi, Moldaui Trãsiluani, &c. Gog. Scythæ. Magog. Magusæi. Mogor.

Medi. MADAI] ab hoc orti Medi: quos Cedrenus in Baſpracanos & Aſpracanos diuidit, vereor ne Tartaricas gentes, quæ Moſco parent, in Aſiam transferat, ſimilitudine nominum deceptus.

Iones. IAVAN] ab hoc Iones omneſque Græci Ioſepho. Nam Græcia priùs *Ionia* dicta, poſtea *Hellas*.

Iberi. Hiſpani. TVBAL] à quo Iberi Aſiatici, propè pontum Euxinum; à quibus orti Iberi Europæi, qui & Hiſpani, ſecundùm pleroſq;: ſed Priſcianus

5\. Iberi Aſiatici ab Hiſpanis dicti. †contra cenſet, Aſiaticos ab Europęis deductos. Somniũ vocat ciuis meus Ortelius, homo diligẽtior, quàm doctior. cur ſomniũ? quia ſolus Priſcianus id ſcripſerit. an omnes qui ſoli aliquid, quia ſoli, idcirco ſomniant? ne mihi iã non ſeptem, ſed ter centũ dormiẽtes: & vnus ex his vir bonus, qui ſolus ideo ſomniare Priſcianũ dixit, ipſe quoque ſomniarit. Verùm ſolus non fuit Priſcianus, idem aſſeruit Dionyſius Afer, auctor Priſciano; idẽ apertè Strabo *lib.*1. ſed & Euſtachius Theſſalonicẽſis *in Periegeſin Dionyſii fol.*47. Appianus deniq; *in Ibericis*, tres ſententias refert, vnã Europæos ab Aſiaticis deducentiũ, aliam Aſianos ab Europæis, tertiam nihil præter nomen volentium illis cõmune. Confirmat Priſciani dictum, quòd in Aſia nullum flumẽ hoc nomine, vt apud nos: quod ſimiliter Aſiani Galatę à noſtris Gallis oriũdi. Scilicet Hiſpani pigriores in coloniis longinquis deducendis, aut illorum arma animíque domi ſemper latuerunt. quid igitur inuident

6\. Tubal Hiſpanorum progenitur. Europęis hanc laudem? Cur etiam Tubalem †parentem adimit alius? certè Ioſephus dedit, vt & Hieronymus, & Iſidorus ex eo. Hebræi recentiores qui Italos à Tubal deducunt, quia Italia priùs Heſperia dicta: non vrgent ratione, qui ſciam duplicem veteribus Heſperiam fuiſſe, & nomen Italiæ cum Hiſpania commune. Sed obiicit vir doctus Thubalæos cum *Moſoch* iungi; quos ipſe Arabes putat. Fallitur largè. Ezechielis variis locis iungũtur, nõ quòd cõtermini, ſed quòd mercaturæ dediti ad idem emporium confluxuri, *cap.*27.13. Vbi etiã *Græciæ* iungitur *Moſoch*. item quia gentes ambæ robuſtæ, *cap.* 32.26.

Setubal. & ſimul puniendæ, *cap.* 38.2. Confirmat quod dico, SETVBAL Luſitana, auctorem ſuum nomine prodens.

7\. Moſoch. MOSOCH,] ab hoc populi Moſoch, & Moſochæi; quos Hieronymus cum Ioſepho cenſuit eſſe Cappadoces; alij Syriæ aut Arabiæ populos; alij Moſchos ſeu Moſcouitas; alij *Meſchos*. Magis ad occidentem, *Moſoch* verò ad Hyrcanum mare ſtatuunt.

Thraces. Tyrus. THIRAS] ab hoc †*Thraces* ex cõmunione ſentẽtia: Eugubinus ab eo *Tyrum* deducit, ſed Hebræa nomina diuerſas litteras habent. Euſtathius quendam Thyram ait in Cyrenen migraſſe: ſed iſte recentior,

Tyras. & Lacon fuit. Tyras fluuius, & oppidum huc non pertinent.

VERS. 3. 8. Germani ASCENEZ] aſſentior Thargumæo Hieroſolymitano, Arię, Poſtello, Becâno, hũc Germanorũ Parẽtem. Illud Ioſephi ῥηγῖνες *Rhegini*, ſuſpicor mendoſum; nam nec vlla talis nominis prouincia; ſed duo tantùm oppida, Rhegium Iulium, & Rhegium Lepidi. repono non timidè γερμανοὶ: & repono nobilem gentem. ipſum nomen indicat originem. Aſchenezæi, ſeu Aſchanaxij primum à gentis parente; poſt,

à virtute

à virtute *germani*, quasi verè viri, post etiam circa Alexandri Seueri tẽpora *Allemanni* res quasi omnes viri, dici cœperunt. Hebræi iunio- Allemanni.
res Gallis & Hispanis nomina prisca mutarunt, nã Hispaniam appellãt *Sepharad*; *Carphat* verò Galliam vocant; Germaniæ nomen sinunt intactum ASCANES. Sed obijcit amicus, id falsum argui, quia Ieremiæ *cap.* 51. 52. Ascenes auxiliarij Medorũ numerãtur: quasi nouum Germanis etiam remota stipendia merere: aut non bellicosa gens sæpiùs Asiam ingressa. Quid si dicam vt Galatæ à Gallis; & Iberi ab Hispanis, sic Asiaticos Ascenes ortos ab Europæis?

RIPHATH] ab hoc aiunt descendere Riphæos seu Riphatæos; & Paphlagones.
postea vocatos Paphlagones, fides penes Iosephum: nam montes *Ripæi*, qui & Obij, alio sunt loco. Ryphatæi & Riphæi.

THOGORMA] ab hoc gens eiusdem nominis, *Ezechiel.* 27. 14. Iosephus *phrygas* vult fuisse. Hebræi recentiores hodie vocant Togar, Thogorma.
magnum Turcarum tyrannum, & volunt *Togorma* esse gentem Tur- Turcæ.
carum: sanè *Turciman*, vel *Turgiman*, haut longè abit. ideo assentior Beniamino Tudelensi *in suo Itinerario*, Postello, & Ariæ, potiùs quam Thargumæo Chaldaico *in Ezechielem*, *cap.* 27. qui *Germanos* exponit.

ELISA] ab hoc Iosephus Æoles Græcos deducit; Targum Chal- VERS. 8.
daicũ Italos; Pererius insulas Fortunatas, inde *Elisias* dictas. Claudia- 10.
nus, & Cæsar *Elisates* seu *Elusates* in Gallijs ponũt: sed crediderim Eli- Elisa.
sæos nostros insulas, quæ in Oceano sunt incoluisse si non omnes, Æoles. Itali.
multas sanè. Quia haut obscurè omnes isti Iauanæi ad maritima loca Insulę habi-
recessisse ostenduntur hoc loco, & Ezechiel c. 27. 7. *purpura de in-* tatæ à qui-
sulis Elisa facta sunt operimentum tuum. bus.

11.
THARSIS] ab hoc Tharsus Ciliciæ & vicini Cilices. Tharsus Ciliciæ.

CETTHIM] hæc vox duo significat. Primò Ciprum, Cretam, & Cetthim
omnes insulas maris mediterranei, præsertim quæ contra Syriam quid.
Aegyptũque. Secundò omnes transmarinas gentes respectu Iudææ, hoc est illos Europæos omnes, quos Hebræi insulas, seu insulares vocant, ad eum morem quo nunc Itali vsurpant vocem Transmontanorum. Hîc capitur *Cetthim* priore significato.

DODANIM] hunc volunt ferè omnes esse conditorem Rho- Rhodij.
diorum, & positum Daleth pro Resc RODANIM, alij tamen Dodo- Dodonæi.
næos Epiri ab eo deducunt; vel Rhodani accolas Gallos. Rhodanus.

INSVLÆ GENTIVM] sacra Scriptura solet vocare *insulas*, omnes VERS. 5.
† illas regiones ad quas ex Iudeâ non potest commodè sine nauigio 12.
iter institui, siue sint in mari, siue in continente. Ierem. 25. 22. *Regibus* Insulæ.
terræ insularum quæ sunt trans mare. Sophon. 2. 11. *adorabunt eum viri de loco suo, omnes insulæ gẽtiũ.* Græci ergo, Itali, & insulæ vicinæ Europæorum meridionalium cultæ sunt à posteris Iauan quem arbitror gentilium Ianum & Saturnũ esse; Asiaticæ, & Europææ Aquilonares ab alijs. DIVISÆ SVNT] vt addit, *secundum linguam suam*: ergo post cõfusionẽ Babel, & hæc omnia narrantur προληπτικῶς, habes ex Iapheth quatuordecim generationes, ex Noë per ipsum quindecim.

CHVS] Æthiopes † eius posteri sunt teste Iosepho χουσαῖοι. hæc VERS. 6.

ſententia LXX.interpp. D.Hieronymi, Ioſephi, Iſidori veriſſima eſt
13. Æthiopes qui Chuſitæ. Æthiopia duplex. meo iudicio,de omnibus Æthiopibus.Nam illos Pręſto Ioannis ſub-
ditos,qui ſub Ægypto ſunt,hodie nomen retinere conſtat. Nihil du-
bito hos originem ducere ab Æthiopibus Madianiticis ſeu Orienta-
libus : de quibus ſolis fermè loquitur ſacraScriptura.*dico fermè, quia*
*fortaſſis Ierem.*13.23.*&* 46.*v.*9.*&* 2.*Paral* 12.3.*&* *Pſ.*73.14. *agitur de*
*Occidentalibus.*Orientalis vicina eſt Madianitis, immò portio illoiū.
Abacuc.1.7.*vidi tentoria Aethiopiæ,turbabtũur pelles Madian.*nam bis
id repetit.à Dauide *pſal.*71.9.*&* 10. iunguntur vt vicini Arabibus &
Sabæis,qui haut procul à Meſopotamiâ.*pſal.* 86. 4. iunguntur Phili-
ſtæis & Tyriis.2.*paralip.*21.16.Philiſtæi & Arabes dicuntur contigui
Æthiopibus, quorum Rex Sarum *eiuſdem lib.cap.* 14. bellum intulit
Iudæis. Denique Moyſes ex Madiam vxorem Sepphoram acce-
pit, Exo. 2. quæ Chuſitis ſeu Æthiopiſſa vocatur *Nume.* 12. 1.
14. Meſraim. Ægyptus. MESRAIM]hic Ægyptiorũ parẽs;qui quod à Chã genitus inter-
dũ Ægyptus vocatur *terra Cham.* Hebręi cõueniunt cũ Ioſepho ſuo,
MESRAIM vocari Ægyptum;quã adhûc hodie Turcæ vocant Maſra.
15. Phuth. Lybia. Mauritania. PHVTH] ab hoc Lybes & Mauritani apud quos hoc nomine flu-
men eſt notum & Ioſepho & Plinio. hodie dicuntur ab Hebræis
Naphthuim Chanaam)pater Chananæorum.
VERS.7. 16. Saba duo diuerſi. Sabęi duplices. SABA]Confundunt profani Scriptores geminos Sabæos, igno-
ratione linguæ Hebrææ:diſcrimen notarat eruditè D. Hieronymus.
nempe hunc filium Chus.*Sabam*,ſcribi per *Samech* סבא & diſtingui
à quodam filio Regma,qui per *ſcin* ſcribitur שבא & ab his deſcen-
dere varios Sabæos.quos indicat Dauid pſal.72.10.vbi enim nos ha-
Locus pſal. 72.10. bemus;*Reges Arabum & Saba.* Hebraicè legitur Reges שבא וסבא
Sceba & Seba,hoc eſt Reges vtriuſq; Sabææ.poſteri Sabę Cuſæi,fue-
runt propinquiores ſinui Arabico;qui deſcẽderũt autem à Regmæo
Scabâ, fuerũt propinquiores mari Perſico, vtrique Arabiã εὐδαίμονα
incoluerunt.Illorum mẽtio fit Eſaiæ 45.14.*negotiatio Aethiopiæ & Sa-*
Regina Saba. *baim viri ſublimes.*Iſtorum regina fuit,quę Salomonẽ inuiſit.3.Reg.
10.v.1.vt contra Ioſephum benè hîc Eugubinus, & de his Scabæ po-
ſteris ait S.S.Iob.1.15.*irriuerũt Sabæi* &c.Eſai.60.6.*Omnes de Saba ve-*
nient. Ierem.6.20.*vt quid mihi thus de Saba adfertis.*& poëta,*molles ſua*
thura Sabæi.& hæc illa gentiũ *thurifera regio.*quod diligẽter notandũ.
17. Heuila. Getuli. Heuilæi Aſiani. HEVILA.]ab eo†Ioſephus & D. Hieronym. Getulos Africæ de-
ducunt:quod ſi verum,quærẽdus ſator alius illius regionis *Heuila* in
cuius ſolitudine Iſmahel habitauit. nã iſti Heuilæi non ſunt in Afri-
câ,ſed propè ſinum Perſicum, cõfines Amalechitis:quamquam poſ-
ſunt ab eodem diuerſis tẽporibus originẽ ducere. Apud Vuitichin-
Heuelli. dum reperio etiam Sclauorum gentem vnam *Heuellos* vocari.
18. Sabatha & Sabathæi. SABATHA] parens Æthiopum Orientalium illorum,qui *Sabathæi*
dicti.Græcis ἀσαβαρροὶ teſte Ioſepho. Nihil ad hos *Sabata*, ſeu *Sa-*
19. Regmæi. *batium vadum* Italiæ. REGMA]cuius poſteri, vicini Sabæis, *Eze-*
*chielis cap.*27.22.fortè Carmanij.Porrò ante *filios Regma*,non ponitur
Nemrod ſextus filius Chus.fortaſſis quòd de illo ſeorſim acturus.

SABA]

SABA]ſcribitur per ש DADAN] Aldadano mõti nomẽ dedit,pro- 20. Dadan
pe quem degunt Palmyreni,quorum regio hodie corrupto nomine Palmyrene.
Arden.Caſtaldo;videntur olim populi vicini Idumæis fuiſſe.

CHVS GENVIT NEMROD.]hîc recenſet, quem v. 7. prætererat, VERS. 8.
volens propter eius excellentiam fuſius de illo agere. *Auguſtinus lib.* 21
16.de ciuita.Dei cap. 13.nomen habet rei conuenientiſſimum, nam Nẽrod iſte
נמרד *Nimrod* Hebraicè ſignificat rebellem, contumacem,præua- qualis.
ricatorem:& Ioſephus ſcribit hũc fuiſſe virium fiduciâ Dei contemptorem:primus tyrannidem inuaſit; & iniquo iugo libertatem aliorum oppreſſit,vt rectè traditum à D.Hieronymo,malè negatũ à Bodino,quẽ dânant etiâ Alcuinus,& Hugo de S. Victore. Sic CÆPIT ECCE POTENS]hoc priore loco גבור *Gibbor* latè ſumitur, & quâlibet iniuſtâ ac violentâ occupationẽ dominij ſignificat:ſecũdo loco, vbi noſter ROBVSTVS vertit, reſtringitur ad corporis vires & exercitationem. IN TERRA] inter homines regionis illius. Volebat Semitis etiam & Iaphetanis dominari, quibus meritò paternę maledictionis æquius ſeruiuiſſet.

ROBVSTVS VENATOR[ſignificat locutio † metaphorica, vi il- 22.
lum & dolo ad necem aut ſeruitudinem homines captaſſe, *vt benè* Venatorpo-
D. Auguſtinus lib.16.de ciuita.Dei cap. 14. Solitum eſt ſacræ Scripturæ tens,quid.
† venationis nomen tyrannidi & ſæuitię imponere.pſal.90.3.*liberauit*
me de laqueo venantium.idem dicit pſal.123.7. Thren. 3. 52. *venatione* venatio pro
ceperunt me inimici.nempe venatores,quales illi de quibus Ezech.32. crudelitate
30.*Principes Aquilonis omnes,& vniuerſi venatores*. Non igitur neceſſe & tyrânide.
cum Abenezra & Vatablo capere de venatione ferarum. Ridiculus eſt Artopæus hæreticus, qui in bonam partem vult dici,quod fuerit inſignis perſecutor malorum, latronum, furum, ſicariorum. Vide quos hæreſis canonizet.

CORAM DOMINO]prætermiſsâ D.Chryſoſtomi explicatione,in- 23.
terpretor cum alijs, reuerâ & valdè robuſtus; vt pote in oculis Dei, Coram Do-
qui rem iuſtâ lance ponderat.Luc.1.15. *magnus coram Domino*.noſter mino, He-
indiſtinctè ſolet vertere,*magnus Deo* vel *magnus coram Deo* vt intel- braiſ.
ligamus illud, *coram*, non eſſe aliud, quàm in oculis & iudicio Dei. *Ribera in cap.3.Ionæ à nu.2.*

OB HOC EXIVIT VERBVM]Tâta fuit Nemrodi tyrannis,†vt,vo- 24.
lente Deo memoriam eius traducere, homines illius ætatis ad ſigni- Nemrod ty
ficandum aliquem efferum,crudelem iuxta & potentem, adagiali rannis.
ſermone,cœperint dicere, *iſte eſt robuſtus venator qualis Nemrod*, vel Adagiũ inde dictum, eſt ſimilis
ſimpliciter,*iſte eſt alius Nemrod* vide Adagia ſacra §.XIV. Nemrod.

PRINCIPIVM REGNI EIVS] Nemrodum cenſeo † fuiſſe Belum VERS 10.
Nini patrem,auctorem idololatriæ, vt inſinuat Ioſephus & tenent 25.
Euſebius, Hieronymus Auguſtinus & Hugo de Sancto Victore,re- Nẽrod quis
gnauit in Babylone ducentis ferme annis, iuxta eoſdem. Beroſus & & geſta eius
Euſebius eum tradunt fundaſſe vrbem, quæ poſt linguarum confu- Idololatriæ
ſionem,Babel vocata;quam Semiramis auxit & ornauit, Nabucho- origo. Babiloniæ
donoſor reſtaurauit: ideo hi quoque legũtur apud nõnullos fundaſ- fundator.

ſe, Ex hac, per vim regiones adiacentes bello petitas ſibi ſubiugauit.
26. Edeſſa duplex. ARACH] poſt vocata *Edeſſa*, non illa Arabiæ de qua Plinius *lib. 5. cap.* 24. ſed alia quæ *Băbyce* quoque, & *Raghes* in Celeſyriâ de qua idẽ Plinius *lib. 5. cap.* 23. cuius Rex Abagarus. ACHAD] putatur eadem
27. Niſibis. quæ *Niſibi*, in Meſopotamiâ ad Tigrim fluuium, eadem cum Mygdoniæ Antiochia, hodie *Sibin* dici cenſet Marius Niger, CHALAMNE]
28. Cteſiphon. dubitatur cũ D. Hieronymo ſitne Seleucia, an Cteſiphõ regia Perſarũ; poſterius mihi magis arridet. SENNAAR] ſic vocatur ager circumia-
29. Sennaar. cens Babyloni, cuius mentio apud Euſebiũ *lib. 9. de Præparat. Euangel. cap. vlt.* addita eſt mentio agri Sennaar, propter aliam Babylonem,
30 Babilon duplex. quæ eſt Cayrus in Ægypto. iſta Chaldaicè dicitur *Alchabyr*, Arabicè *Mizir*. illa Aſſyriorum, non quidem eſt *Baldach* ſeu *Bagdet* hodierna, ſed planè diruta, fuit loco huic Baghdatæ vicino: vt ex tabulis Iſmaëlis Abylfedeæ docet Ortelius.

VERS. 11. 21. Ninus cur dictus Aſſur. ASSVR non filius Semi, † ſed Ninus filius Nemrodi; qui vocatur *Aſſur*, per anticipationem, quia poſtea fuit Rex Aſſyriorum. *vide Riberam in Oſee 6. nu.* 37.

32. Niniue. NINIVE] non agitur de *Neneue* Arabum; ſed de Nino, ſeu Niniade, ſeu Ninâ (tot inuenio nomina) Aſſyriorum, de qua frequens mentio in Tobiæ & Ionæ libro, vbi lege commentar. Franciſci Riberæ, PLATEAS CIVITATIS] Hebr. רחבת *Rhochoboth*, quod quidam veteres
33. verſiones cõciliatæ. & Oleaſter cenſuerunt eſſe ciuitatis nomen proprium, vt ipſa Niniue fuerit etiam ſic vocata: D. Hieronymus voluit non eſſe nomen proprium, ſed ſignificans plateas vrbis: optimè. nam LXX. editio fortè eſt mendoſa, καὶ ἀνὰ μέσον χάλαχ *per mediã Chalach*, nam omittitur vocabulum *ciuitatis*, correſpondens Hebræo עיר *Ghir*: & obſcura eſt ſententia: puto excidiſſe voculam, & ἀνὰ μέσον poſuiſſe pro latitudine platæarum, quæ mediæ inter domos vtrimque ædificatas, ſanè vox
34. Hebræa רחבת etiam ſignificat latitudines, vt Eugubinus fatetur.
Chale & Reſem CHALE] Hebraicè & Græcè *Chalach*, Straboni χαλαχῆνα quæ ſit neſcio, vt nec quæ *Reſen*, quæ *Daſcen*. LXX.

VERS. 12. 35. Hyſteroproteron ſeu hyperbatõ. Non *Chale*, ſed *Niniue* eſt ciuitas magna, cui hoc epithetum ſolet in ſacra Scriptura tribui. Ion. 3. 2. *vade in Niniuen ciuitatem magnam*; vt pote cuius longitudo vno die tranſiri non poterat, *ibid. v.* 4. Hyſteroproteron ergo, quod hîc eſt, ita conſtrue; *Rheſen quoque inter Chale & Niniuen: hæc eſt ciuitas magna.*

VERS. 13. 36 Lydi, ſeu Ludim. LVDIN] hi ſolent vocari Lydi à noſtromet interprete *Eſai.* 46. 9. & *Ezechiel.* 30. 5. ſunt vicini Aegypto, fortaſſis pars Cyrenæorũ, poſſumus vocare *Iudæos* ad diſtinctionem Lydorum Crœſi, quorum Halys ter-
37. Hammaniẽtes. minus. ANAMIM] Hebraicè † cum ע ſcribitur. ſuſpicor eſſe Hammanientes ſeu Meſammones, qui poſtea Naſamones dicti, *vide Plinium lib. 5. cap.* 5.
Lybies. Numidæ. LAABIM] Lybies Africani. NEPHTHVIM] Numidæ & vicini.
VERS. 14. hodie regio vocatur, *Biledulgerid.* Ioanni Leoni.
Arabes Petræi philiſtim. ARABES] de triplici Arabiâ dicetur alibi. hîc ſermo de Petreiâ, ab vrbe Petrâ. CASLVIM] poſt vocati Palæſtini & Philiſtæi; qui partẽ

Chananææ bello inuaſerunt. Sophon. 2. 5. *Chanaan terra Palæſtinorum.*

Caphthorim] gẽtiles Philiſtæorũ. LXX. & noſter ſolet vertere Cappadoces, & *Capthor* Cappadociã, quod & Chaldæus Thargumiſta confirmat: Magna difficultas eſt, & intacta; quinã iſti Cappadoces ſint. Nam Cappadocia duplex, vna ad Pontũ, quæ & Põtus, & Põtica dicta, in quinq; præfecturas diuidi ſolita: altera & ipſa in totidẽ diuiſa, quæ Cappadocia magna, ſeu ad Taurum nuncupata, (*lege Strabonẽ lib. 1.*) de hac puto nunc agi, nam huius incolas à Græcis Syros nuncupari ſcripſit Herodotus *in Clio*, à Perſis verò dici Cappadoces tradit *in Polymnia*: hodie Pineto dicitur Cappadocia hæc *Tocatu alalien.*

Sequentium populorum mentiò frequens in lib. Iosve futura, & VERS. 15.
ibi nomina diſcutienda diligentius.

Maiore] Hagodol, *illo maiore*; & præſtat vertere caſu Latio, VERS. 21.
vt referatur ad Semum: quàm in genitiuo, vt referatur ad Iapheth: 38. Iapheth pri-
quoniam Sem fuit primogenitus. mogenitus.

Ab *Elam* Elamitæ Perſarum præcipui, quorum regia Suſan: ab VERS. 22.
Aſſur, Aſſyrij; ab *Arphaxat*, Chaldæi; à *Lud*, Lydi Gæſiani; ab Elamitæ. Aſſyrij.
Aram, Aramæi ſeu Syri, vicini Palæſtinæ; non illi Cappadoces, id Lydi.
eſt, ſubditi Medis, & vicini Lydis. Syri, dupli-

Hvs] Armenia minor, paraphraſtæ Chaldæo in Iob: eſt portio ces.
Idumeæ in Arabia Scenitide: à *Phul*, D. Hieronymo deſcendunt VERS. 23. Hus terra.
Armenij. Armenij.

Heber] à quo dicti Hebræi, qui Adami idioma cum vero Dei VERS 24.
cultu diu retinuerunt. Nota gens & odioſa cunctis, per Orbem to- Hebræi.
tum vaga. Ægyptij olim Ycsovs, hoc eſt Regios paſtores vocabant, teſte Manethone; eo quod Iacobi liberi pecoris Regij cuſtodiam habuerint, vt poſtea videbimus. Turcæ haut ſatis decore appellant eos Chifont.

Phaleg] etymologia ſequitur, Eo qvod terra diuerſa: In VERS. 25.
diebvs eivs] non Heberi, ſed Phalegi, cui à diuiſione nomen in-
ditum: *ita Ioſeph. & Eucher.* Iectan maior, Phaleg minor natu fuit, Phaleg. Iectan.
ſecundum Auguſtin.

Sequentia vſque ad verſ. 31. prætermitto, quia vt D. Hieronymus VERS. 26.
fatetur omnino ignoratur quibus gentibus nomina indiderint; nec poſſem quidquam adferre, niſi ex nominum ſimilitudine fragiles coniecturas. *Legite ſi libet Arias Phaleg.*

De numero familiarum, cognationum & linguarum, poſterorum VERS. 31.
Noë, diſſerit accuratè P. Pererius toto fermè lib. 15. & lib. 16. diſputat. 10, cui non habeo quod adiiciam.

CAPVT VNDECIMVM.

1. ERAT autem terra labij vnius, & sermo-
2. num eorundem. * Cumq; proficiscerentur de oriente, inuenerunt campũ in ter-
3. ra Sennaar, & habitauerunt in eo. * Di-
xítque alter ad proximum suum: Venite, faciamus
lateres, & coquamus eos igni. Habuerúntq; lateres
4. pro saxis, & bitumen pro cæmento: * & dixerunt:
Venite, faciamus nobis ciuitatem & turrim, cuius
culmen pertingat ad cælum: & celebremus nomẽ
nostrum antequam diuidamur in vniuersas terras.
5. * Descendit autẽ Dominus vt videret ciuitatem &
6. turrim, quam ædificabant filij Adam, * & dixit:
Ecce, vnus est populus, & vnum labium omnibus,
cœperuntq; hoc facere, nec desistent à cogitationi-
7. bus suis, donec eas opere compleant. * Venite igi-
tur, descendamus, & cõfundamus ibi linguam eo-
rum, vt non audiat vnusquisque vocẽ proximi sui.
8. * Atque ita diuisit eos Dominus ex illo loco in
vniuersas terras, & cessauerunt ædificare ciuitatem.
9. * Et idcirco vocatũ est nomen eius Babel, quia ibi
confusum est labiũ vniuersę terræ: & inde dispersit
10. eos Dominus super faciẽ cunctarũ regionum.* Hæ
sunt generationes Sem: Sem erat centum annorũ
quando genuit Arphaxad, biennio post diluuium.
11. * Vixitq; Sem postquam genuit Arphaxad, quin-
12. gẽtis annis: & genuit filios & filias. * Porrò Arpha-

xad vixit

xad vixit triginta quinque annis, & genuit Sale. * 13.
Vixitq; Arphaxad postquam genuit Sale, trecentis
tribus annis:& genuit filios & filias.* Sale quoque 14.
vixit triginta annis,& genuit Heber.* Vixitq; Sale 15.
postquã genuit Heber, quadringentis trib. annis:
& genuit filios & filias: * Vixit autẽ Heber triginta 16.
quatuor annis, & genuit Phaleg. * Et vixit Heber 17.
postquã genuit Phaleg, quadringentis triginta an-
nis:& genuit filios & filias. * Vixit quoque Phaleg 18.
triginta annis, & genuit Reu. * Vixítque Phaleg 19.
postquam genuit Reu, ducentis nouem annis, &
genuit filios & filias.* Vixit autẽ Reu triginta duo-
bus annis,& genuit Sarug.* Vixit quoq; Reu post- 20.
quam genuit Sarug, ducentis septẽ annis:& genuit 21.
filios & filias. * Vixit verò Sarug triginta annis, 22.
& genuit Nachor. * Vixítque Sarug postquam 23.
genuit Nachor; ducentis annis: & genuit filios &
filias.* Vixit autem Nachor viginti nouem annis, 24.
& genuit Thare.* Vixítque Nachor postquam ge- 25.
nuit Thare, centum decem & nouem annis:& ge-
nuit filios & filias. * Vixítque Thare septuaginta 26.
annis,& genuit Abram & Nachor, & Aran. * Hæ 27.
sunt autem generationes Thare: Thare genuit
Abram, Nachor, & Aran. Porrò Aran genuit Lot.
* Mortuúsque est Aran ante Thare patrem suum, 28.
in terra natiuitatis suæ in Vr Chaldæorum. * Du- 29.
xerunt autem Abrãm & Nachor vxores: nomen
vxoris Abram, Sarai: & nomen vxoris Nachor,
Melcha filia Aram patris Melchæ, & patris Ies- 30.
chæ. * Erat autem Sarai sterilis, nec habebat li- 31.
beros. * Tulit itaque Thare Abram filium suum,
& Lot filium Aran, filium filij sui, & Sarai nurum

 suam,

ſuam, vxorem Abram filij ſui, & eduxit eos de
Vr Chaldæorum, vt irent in terram Chanaan: ve-
32. nerúntque vſque Haran, & habitauerunt ibi. * Et
facti ſunt dies Thare ducentorum quinque an-
norum, & mortuus eſt in Haran.

GLOSSA IN CAP. XI.

ARGVMENTVM.

Turris Babel exſtruitur, linguæ diuiduntur, gentes diſpergũntur: genealogia Sem texitur vſque ad Abrahamum: qui ex Chaldæa iuſſu Dei in Meſopotamiam migrat.

VERS. 1. Labium pro ſermone. AIT omnibus hominibus vnum & idem idioma ſeu ſermonem fuiſſe; Sic enim prophetæ vſurpant *Labium electum*, linguam ſeu ſermonem bonum.

VERS. 2. CVMQVE PROFICISCERENTVR] non tantùm Nemrodiani, ſed & cæteri omnes, qui tum erant homines, & in Armenia aliquamdiu cum Noëmo ſubſtiterãt. Veriſimile eſt vno ſaltem poſt diluuium ſæculo turrim cœptam exſtrui.

DE ORIENTE] Armenia; quæ Babyloni eſt Orientalis. Egreſſi, partim quod eos terra non caperet multiplicatos, partim vt meliùs ſolum quærerent. ALLEGORIAM pete à Philone lib. de confuſione
VERS. 3. linguarum. TROPOLOGIAM à S. Chryſoſt. hom. 30.

2. Hebraiſm. vir ad virũ. ALTER AD PROXIMVM] Hebraicè; *vir ad virum.* Pro alter ad alterum, frequens locutio: hinc patet communi concilio id aggreſſos.

3. Imperatiuus pro adhortatione, vt & inf. verſ. 7. VENITE] Hebræi imperatiuis † vtuntur pro notis adhortandi: ad verbum; *Da laterificemus latêres:* dare pro agere. LXX. æque eleganter πλινθεύσωμεν πλίνθους.

4. Bitumen Aſſyrium aptum ædificiis. LATERES PRO SAXIS] hæc dicuntur, vt videamus eorũ pertinaciam cum inopia luctantem: lapides deerant, coquunt lateres: deerat calcis intritum, ſeu cæmentum, ſubſtituunt bitumen, † cuius laudatiſſimi fontes in Aſſyria teſtibus Strabone, Vitruuio, Ioſepho. Vide hic Eugubinum; qui noſtrũ egregiè tuetur: ipſum legite. TROPOLOGIAM pete à B. Gregorio, *Commentar. in 4. Pſal. pœnitentialem, in fine.*

VERS. 4. 5. Ad cælum, Hyperbole. Auctorem iſtius ſuperbi concilij fuiſſe Nemrodum ſunt auctores D. Auguſtinus & Ioſephus.

6. Turris Babel. AD CÆLVM] hyperbole Adagialis, ſignificans altiſſimam turrim. Vide Adagia ſacra §. 15. Hebraicè † eſt: *& caput eius in cælum,* de altitudine eius mira D. Hieronymus *in cap. 14. Eſai.* neſcitur

quanta

quanta fuerit; ac ne illud quidem an in vrbe Babylone, vbi postea templum Beli; an in *Chalanne*, vt volunt LXX. *vide dicenda Isa.* 10. *v.* 9. illud constat hinc ortam fabulam Gigantum bellum cælo inferentium, vt docet Alcymus Auitus, & indicant Sibyllina oracula lib. 3.

CELEBREMVS NOBIS NOMEN] exstruamus opus quod miraculi specie spectantium in se oculos conuertat, & passim vsque ad vltimos terrarum fines in perpetuum celebretur. Igitur causa conatus improbi, fuit ambitiosa cupido nominis æternandi. Sciebant orbem à Deo creatum, vt ab hominibus incoleretur: videbant adeò multitudinem hominum augeri, vt non diu illos vna regio posset alere vel capere: ideo hortantur se inuicem ad opus exigendum, quod sit ære perennius.

ANTEQVAM DIVIDAMVR] Hebraicè, *ne fortè dispergamur*, subaudi nondum vllo potentiæ nostræ relicto monumento. Non est dubitantium de dispersione, sed eam quam compertam sibi credebant cupientium præuenire.

DESCENDIT AVTEM DOMINVS] Deus loco moueri nequit, qui VERS. 5.
impletomnia: nostri adspectu dicitur † descendere, quando per ali- 7.
quem effectum nobis experimur seu sentimus quasi propinquiorem. Deus quomodo descẽdat.
Sacra Scriptura quando vult indicare Deum lento gradu procedere ad vltionem de terræ incolis sumendam, ait illum, *descendere*, hoc est accedere ad nos, vt rem totam clarius cognoscat, & postea maturè noxios puniat (*ita Philo & Chrysostom.*) Genes. 18. 21. ait Deus; *Descendam, & videbo, vtrum clamorem qui venit ad me opere compleuerint: an non est ita, vt sciam.* Micheæ 1. 3. *ecce Dominus egredietur de loco suo, & descendet, & calcabit super excelsa terræ.*

FILII ADAM] terrigenæ, de limo formati. LXX. *filij hominum.*

Sunt verba Dei, quasi consultantis, & pertinacem stoliditatem detestantis, cum quadam ironiâ. q.d. concordi studio feruntur, mutuo VERS. 6.
se exstimulant, animis & linguâ conspirant: quis queat eis obsistere, ne perficiant quod tam acriter, tam præmeditatè, tam callidè & calidè inchoarunt. Nam INCIPERE significat † sedulum conatum cum 8.
violento feruore coniunctum. Deut. 2. 24. *terram eorum incipe possidere.* Iud. 13. 5. *ipse incipiet liberare Israël.* 1. Reg. 3. 12. *incipiam & complebo.* Apocal. 3. 16. *Incipiam te euomere.* Incipere.

LABIVM] vt sup. pro sermone. v. 1. & inferiùs sæpe.

Illi quidem cogitant à nullo se impediri posse: attamen stultam VERS. 7.
& præcipitem eorum confidentiam leui momento dissipabo: non vtar multis machinis: confundam linguas, & implebo cuncta confusione.

VENITE IGITVR] Iulianus Apostata hoc loco abutebatur ad probandum suam πολυθεΐαν, quasi Moyses hìc plurium Deorum meminerit. Respondent Rabbini hæc à Deo dici Angelis: sed hoc falsum. Dicitur † ab vnâ Sacratissimæ Trinitatis personâ reliquis, vt 9.
potestate paribus. Sicut sup. *Faciamus hominem* cap. 1. 26. & cap. 2. 18. Trinitas personarũ probata.
Sicut enim illic creationis opus superat vires angelorum, & ideo pa-

 tet

tèt non dici angelis : ita etiam hîc tam repens confusio linguarum, non Angelicæ ôpis, sed opus omnipotentiæ censendum est communis sententia S. Cyrilli *contra Julian.* Chrysostomi, Procopij, Rabani, Ruperti, *hîc.* Hebræum הבה est aduerbium hortandi, & potest iungi vtrique numero, pro age, & agite. Musculus autem inconsultissimè reprehendit nostrum & LXX. quod verterint in plurali: nam si vertas in singulari tollitur probatio trium æqualium & consubstantialium personarum, quam ex huiusmodi locutionibus eliciunt SS. Athanasius, Hilarius, Cirillus, Idacius; Phæbadius & alij Patres.

10. LXX. & noster defensi.

VT NON AVDIAT] vt qui vnius cognationis est, eum qui alterius fuerit, loquentem non intelligat tot linguæ, quot cognationes: *infer. v.* 20. *&* 31. Sic cum non intelligerent inuicem, & petenti ligonem, alius bitumen porrigeret, inuicem irridentes, & mutuò irascentes, separati. Quod elegantissimè describit Marius Victor libr. 3. Genesis, vide Adag. sacrūm 288.

VERS. 8.

11. Linguarum diuisio. Linguarum vnio in Pentecoste. Locus Isaiæ 19. 18.

ATQVE ITA DIVISIT] sublato, quo colligabantur, præcipuo vinculo humanæ conuersationis (quod est similitudo sermonis) velut laceri corporis membra ignominiosè disiectos, huc illuc dispersit. Superbia meruit linguarum diuisionem : humilitas postea in Pentecoste earum vnionem obtinuit. *Act.* 2. 4. *notant Cassianus Collat.* 4. *c.* 12. *Gregorius hom.* 30. Prædixerat Isaias *cap.* 19. 18. communem quinque ciuitatibus fore linguam Chananæam; hoc est orbi toto sermonem veri Chananæi, cui mulier fortis cingulum vendidit (*prou. vlt.*) nempe CHRISTI Domini; quando Christiani vnum idemque locuturi in IESV CHRISTO clamabunt ABBA PATER. *Rom.* 8. 15. *Galat.* 4. 5.

VERS. 9.

12. Hebræa lingua primigenia.

13 Linguę quo pacto diuisæ.

NOMEN LOCI] ciuitatis, vt patet ex Hebræo & LXX. postmodum à ciuitate regio tota vocata Babylonia.

LABIVM] quod priùs vnicum fuit totius orbis idioma, voluit Deus in sola Heber familia permanere : in ceteras familias valdè diuersa immisit, ita vt nec Heber illos, nec Heberum illi, nec cognationes inuicem intelligerent, vt dixi. Hoc factum, deleto † per obliuionem habitu linguæ Hebrææ quam priùs nouerant, & illorum intellectui nouis diuersisque variarum linguarum habitibus infusis, iuxta numerum familiarum seu cognationum; quæ nec pauciores septuaginta, nec multò plures fuerunt. *Vide Pererium lib.* 16. *Disputat.* 10. TROPOLOGIAM pete à Philone d. oper.

VERS. 10.

14. Idololatria posterorum Noe.

15. Hebraismus quo numeri rotundi soli ponuntur excessu prætermisso.

Solitus Sem è quo CHRISTVS oriturus) & annos vitæ singulorum enumerat, in rectâ dumtaxat Abrahami lineâ. Ceteri namque vidente, & frustrà renitente Noëmo post idola recesserant; quin & Semi posteritas magnâ ex parte veri Dei fidem & cultum deseruit, etiam Thare & Nachor. *Iosue* 24. 2.

CENTVM ANNORVM] omnino præcisè : sed Noë cùm genuit Sem fuit quingentorum & duorūm annorum; dicitur tamen v. vlt. cap. 5 fuisse quingentorum annorum, quia mos Hebræorum fuit, ponere nu

nere numerum rotundum, & minutum quo excedit omittere: vt cùm dicimus LXX. interpretes, & LXX. discipulos Domini, qui LXXII. fuere. *ita hîc Beda.*

Filios & filias] quorum nomina tacentur, quia sunt extra lineam Messiæ. In hac porro recensione numeri Sobolis & annorum Græca versio sæpè est mendosa, nostra cum Hebræo præclarè consentit: vide Eugubinum hîc. Vers. 11.

LXX. interpretes hoc loco & 1. Paralipom. 1. 18. & 24. inserunt vnã generationem, καὶ ἐγέννησε τὸν Καϊνὰν: vt Arphaxad genuerit Caïnam, & Cainam genuerit Sale. Noster verò tantum habet, Arphaxad genuisse Sale, vtrobique præterito Cainan, quod est consentaneum textui Hebræo & Paraphrasi Chaldææ. quid dicendum? Non licet dicere cum Eugubino textum LXX. esse corruptum, quem sequitur D. Lucas; qui nec potuit errare, nec potuit velle errorem communem sequi. Nec licet dicere, quædam exemplaria LXX. non habuisse hanc generationem, quam etiam Iosephus omiserit, quod Beroaldo visum; nam Spiritus sanctus non permisisset veritatis Historicum sequi exemplaria mendacio inquinata. Nec expungendus è D. Lucæ Euangelio Cainan, quod nimis audacter nonnulli hæretici factitant. Nam omnia D. Lucæ exemplaria id semper exhibuerunt; & Syrus interpres agnouit, vt & Patres fermè omnes: & quando omittunt nonnulli, faciunt quia nõ citant D. Lucæ contextum, sed Moysis narrationem ex Hebræo, vel vulgatâ. Pererius *disp.* 11. *lib.* 17. Sententias ponit varias, & refellit prolixè, sed tandem nihil resoluit: dicam breuiter quod sentio. Puto Moysen deditâ operâ, sed iustâ ratione hanc generationem transiliisse: quoniam statuerat à Noë ad Abraham decem gradus dumtaxat recensere, sicut fuerant decem ab Adamo vsque ad Noë. Meritò etiam LXX. & eos secutum D. Lucam *cap.* 3. 36. eam non præteriisse puto quam Moyses præteriit, quia non attendebant ad illum numerum denarium, sed statuerant exactum catalogum omnium omnino generationum ponere: denique D. Hieronymus fidi interpretis officio functus fuit, eam omittens. Etenim cùm ex Hebræo fonte verteret, debuit omittere quod in Hebræis codicibus non repererat: contra D. Lucas, quia sequebatur LXX. versionem, debuit ponere quod apud eos legebatur, & veritati consentaneum erat. Restat nodus difficilis, cur igitur LXX. posuerunt cùm essent interpretes, quod in Hebræo non habebatur, & cur non ipsi ad denarium illum attenderunt? Equidem scio illos sæpè non interpretum tantum, sed & Metaphrastarum functos officio, & prophetarum quoque, atque ita nobis etiam immediatam generationem Arphaxad voluisse conseruare, quam B. Euangelista Lucas postmodùm exhibiturus erat. Sic ergo genuit Arphaxad Salen, quemadmodum Ioram genuit Oziam *Matth.* 1. 8. & sicut Leui dedit Melchisedecho decimas *Hebræ.* 7. 9. Cur autem tam diuersimodè Spiritussanctus calamos Moysis & LXX. mouerit, vt hi immediatam generationem, ille verò ad mediatam tantùm spectarit, quid etiam Moy-

Vers. 12. 16.

An Arphaxat genuerit Cainan.

Conciliata nostra versio cum Euãgelio D. Lucæ.

Cur Moyses omiserit.

Cur S. Lucas posuerit.

Cur D. Hieronymus omiserit.

Cur LXX. Moysi addiderint.

ſem mouerit, vt per Decades procederet,& cur Cainan potiùs quam alium præteriret, fateor, cum venerabili Beda *Præfatione in Acta*, me penitùs ignorare. Placet potiùs ingenij tarditatem & doctrinæ tenuitatem, quàm vanis comminiſcendis iactantiam & temeritatem, conteſtari. Quantò plura neſcimus? & ſequitur alterum, quod me fugit.

VERS.13. TRECENTIS TRIBVS ANNIS] Non liquet inquam mihi, quid dicendum, vel definiendum de hoc annorum mumero. Nam *trecentos & tres* reperio in codicibus Latinis Complutenſibus, Regiis, & Romanis; in Græcâ quoque verſione LXX. ſi libros inſpicis Baſileenſes Cephalæi, Venetos Aldi, Romanos Illuſtriſſimi Carafæ, idem numerus exhibetur: ſtant ex aduerſo codices Hebræi, Chaldæi, & Chaldæi, & quidam Latini, Græci quoque Complutenſes & Regij, & cum iis hîc *in quæſtionibus* S. Auguſtinus, centum adiiciunt ſummæ, & ponunt *quadringentos & tres*. Alius velim nodum ſoluat: ego nequeo.

VERS.20. TRIGINTA DVOBVS ANNIS] ſic legendum ex Hebræo, & emendatione Romanâ.

SARVG] Suidas errat referens eum ad poſteros Iaphethi.

VERS.24. A tempore diluuij vſque ad natiuitatem Abrahami ſunt anni trecenti & viginti duo.

VERS.26. GENVIT ABRAHAM] anno vtique Thare ſeptuageſimo, vt tex-
17. tus habet: nam de Abrahamo genito id accipiendum, quem ideo fratribus præponit, & etiam quia dignior: ſicut etiam Iſaac *cap.25.9.* præponitur Iſmaeli. Primogenitus Thare fuit Aram, ſecundus Nachor, tertius Abraham: horum duorum tantum memoriam Moyſes celebrat propter Abraham, cuius filius Rebeccam ex Nachor ortam duxit, & Sara vxor Abrahæ fuit filia Arami. Quod Abraham non fuerit primogenitus patet, quia Sara tantùm fuit decennio iunior Abrahamo: quare ſi Abraham primogenitus erat, iam Sara maior æuo patre ſuo foret.

Abrahã quà patris ætate natus, & an primogenitus.

Thare filij.

VERS.28. ANTE THARE] Hebraicè; *coram facie patris*: hoc eſt eo adhuc viuente, & fortè vidente. *Chaldæus*.

18. IN VR CHALDÆORVM] Mihi quoque † nonnihil fabulam ſubolet, quod Iudæi memorant; de Aram & Abraham in fornacem ardentem coniectis, illo combuſto, hoc euadente ſaluo. אור *Vr* hoc loco non ſignificat fornacem, neque ignem; ſed vrbis nomen eſt, vt vertunt LXX. & ſcribunt Ioſephus ſup. & Eupolemus apud Euſebium *lib.9. Præparat. Eu.ngel. cap. 4.* qui fallitur putans ὀυρίαν, ſignificare Chaldeopolim: nam Hebræa ſignificatio aliud indicat Plinius lib. 5.c.24. Vram, Ioſephus vocat, ὐρὴν, Ptolomæo corruptè ἀρχὸν pra ὀυρίν. Ammiano eſt Perſicum caſtellum: Volunt *Vr* dictam, quòd eſſet in conualle ſita alij volunt vocatam quod illic איר ſeu ignis ſacer quem iugiter fouebant & colebant, aſſeruabatur. Sic etiam Perſæ poſtea pluribus locis ignem hunc cuſtodierunt, quæ πυρεῖα vocat Procopius Hiſtoricus *in Perſicis*. Nihil dubitandum multa perpeſſum Thare cum

Vr Chaldæorum.

cum liberis,& maximè Abraham,ab illis idololatris eo quod eorum
perfidiam detestarentur,& testantur id Iosephus ac D. Augustinus.
hanc tribulationem & afflictionem fortassis † ignem more Hebræo 19. Ignis pro
vocarunt:& inde dicterium; Abrahamum ex igne Chaldæo libera- tribulatio-
tum.sic sumitur ignis;à Dauide;*Igne me examinasti.*Psal.16.3.*transiui-* ne.
mus per ignem & aquam,& induxisti nos in refrigerium. Sic capiendum
illud; *Deus qui elegisti Abraham,& eduxisti eum de igne Chaldæorum.*2.
Esd.9.7.nunquam Iosephus & Philo tam memorabilem Abrahæ li-
berationem prætermisissent,si *ignis* hîc propriè sumendus. Arbitror 20. Thare an
Thare † quamdiu in Chaldæa mansit, constanter veri Dei cultum idololatra.
retinuisse, vt probat Abulens.*q.*20. & videtur confirmari dictis A-
chior;Iudith.5.6.*Populus iste ex progenie Chaldæorum est,hîc primum in*
Mesopotamia habitauit,quoniam noluerunt sequi Deos patrum suorum,qui
erant in terra Chaldæorum. Deserentes itaque cærimonias patrum suorum,
quæ in multitudine Deorum erant,vnum Deum cæli coluerunt, qui & præ-
cepit eis vt exirent inde,& habitarent in Charan.]ex quo loco D.Augu-
stinus est explicandus.16.*de ciuita.Dei.cap.*13.In Charan postea, ma-
lorum ciuiũ contagio,Thare corruptus in idololatriam lapsus, iuxta
illud Iosue 24.2.*Trans fluuium habitauerunt patres vestri ab initio,Tha-*
re pater Abraham & Nachor,seruieruntque Dijs alienis.] Seruiuisse di-
cit,non omnes,(nam Sem, Noe, & alij non seruierunt) sed aliquos,
nempe Thare, (*sic Theodor. hic q.* 18.) & quosdam fortè de maiori-
bus eius(vt Sarug, quem videntur de hoc crimine insimulare Epi-
phanius & Suidas)& arbitror,Nachor quoque. Nam de Laban eius
nepote id postmodum videbimus. An & Abraham? videtur velle 21. Abraham
Philo,& est communior Hebræorum recentium opinio,quam mor- an aliquan-
dicùs tuentur Lutherus & Caluinus, valde hîc fœda & indecora e- do idolola-
uomentes:hoc magis displicet ista sententia, quòd illis tantoperè ar- tra.
riserit. sequor Iosephum & Suidam hoc delictum ab Abrahamo re-
pellentes.cur non eximam,cum Noe & Semo, Patrem credentium,
cuius præ ceteris fides toties tantoperè à Spiritu sancto commenda-
tur? Igitur apud Iosue illud,*seruierunt*, referendum ad vocem *Patres* Locus Io-
vestri;& ad *Thare*.cur ergo filij eius nominantur? quia ex Abraham sue 24.2.
natus Isaac,ex Nachor Rebecca;ex quibus natum semen promissum
Iesus.

SARAI NVRVM SVAM] si filia fuisset,non *nurum*,sed filiam vo- VERS.31. 22.
casset,erat neptis Thare,ex filio Aran,& alio nomine Iesca vocaba- Sarai, cuius
tur.*sup.*29.*sic Hieronym.& Augustin.*Erat cum his etiam Nachor,tota filia: bino-
namque domus Thare persecutionẽ ab idololatris passa fuit,(*Iudith.* mia fuit.
5.7.)& migrauit in Haram.Omittitur hoc loco Nachor, sed id sup-
plendum ex cap.24.& 28.*Augustin.d.cap.*13.

VT IRENT IN TERRAM CHANAAN.]quo tamen Thare non per- 23. Thare
uenit,sed obiit in vltima vrbe Mesopotamiæ,cui nomen Haram, *Iu-* mors.
*dith.d.c.*5.& docet S. Stephanus *Act.*7.4. profani scriptores *Carrhas* Haram
vocant, Notitiarum liber & Æthicus mendosè, *Charta* pro *Charra.* vrbs, seu
nobile oppidum clade Crassi, Lucanus cùm vocat Assyrias, nomen Carræ.

 latè

latè extendit.caue confundas cum *Carrhis* quæ ad ſinum Arabicum ſunt;noſtræ vocantur hodie HEREN, teſte Mario : an ſint Carrhæ Ptolomæi & Plinij eædem, res dubia eſt, certant Zardus, & Ortelius. Porro hæc per prolepſim hoc loco à Moyſe poſita. necdum enim Deus Abrahamo terram indicarat, in qua vellet eum habitare. patet Hebræ.11.8.*exiit neſciens quo iret*.Actor.7.3. *Veni in terram quam monſtrauero tibi.*

VSQVE HARAM]vbi Thare cum reliqua familia ſubſtitit: ſed Abraham paulò poſt recta in Chanaan contendit. cur ceteri ſubſtiterint,ignoro.an quòd tæderet itineris? an quòd Deus decreuerit illos ab Abrahamo ſeparari, quos nouerat mox in fide claudicaturos, colendo ſimul Deum verum (*cap.* 24. *&* 31. *infer.iuxta textum Hebræum*)& ſimul idola? *d.cap.*31. *de Labano.* DIES THARÆ] non habitationis in Haram,ſed totius vitæ. *D.Auguſt.d.lib.*16.*cap.*14.

CAPVT

CAPVT DVODECIMVM.

DIxit autem Dominus ad Abram: 1.
Egredere de terra tua, & de co-
gnatione tua, & de domo patris
tui,& veni in terram quam mon-
ſtrabo tibi. * Faciámque te in 2.
gentem magnam, & benedicam
tibi, & magnificabo nomen tuum, eríſque bene-
dictus. * Benedicam benedicentibus tibi, & ma- 3.
ledicam maledicentibus tibi, atque IN TE bene-
dicentur vniuerſæ cognationes terræ. * Egreſſus 4.
eſt itaque Abram ſicut præceperat ei Dominus,&
iuit cum eo Lot: ſeptuaginta quinque annorum
erat Abram cùm egrederetur de Haran. * Tulít- 5.
que Sarai vxorem ſuam, & Lot filium fratris ſui,
vniuerſámque ſubſtantiam quam poſſederant, &
animas quas fecerant in Haran: & egreſſi ſunt vt
irent in terram Chanaan. Cumque veniſſent in
eam, * pertranſiuit Abram terram vſque ad locum 6.
Sichem,vſque ad conuallem illuſtrem:Chananęus
autem tunc erat in terra. * Apparuit autem Do- 7.
minus Abram,& dixit ei: Semini tuo dabo terram
hanc.Qui ædificauit ibi altare Domino,qui appa-
ruerat ei. * Et inde tranſgrediens ad montem,qui 8.
erat contra orientem Bethel, tetendit ibi taberna-
culum ſuum, ab occidente habens Bethel, & ab

 oriente

oriente Hai:ędificauit quoque ibi altare Domino,
9. & inuocauit nomen eius. * Perrexítque Abram
10. vadens,& vltrà progrediens ad meridiem. * Facta
est autem fames in terra: descendítque Abram in
Ægyptum, vt peregrinaretur ibi:prævaluerat enim
11. fames in terra. * Cumque propè esset vt ingrede-
retur Ægyptum, dixit Sarai vxori suæ: Noui quòd
12. pulchra sis mulier: * & quod cùm viderint te Æ-
gyptij, dicturi sunt: Vxor ipsius est: & interficient
13. me,& te reseruabunt. * Dic ergo, obsecro te, quod
soror mea sis:vt bene sit mihi propter te,& viuat a-
14. nima mea ob gratiam tui. * Cùm itaque ingressus
esset Abram Ægyptum, viderunt Ægyptij mulie-
15. rem quod esset pulchra nimis. * Et nunciauerunt
principes Pharaoni, & laudauerunt eam apud il-
lum: & sublata est mulier in domum Pharaonis.
16. * Abram verò bene vsi sunt propter illam: Fue-
rúntque ei oues & boues,& asini,& serui, & famu-
17. læ,& asinæ & cameli. * Flagellauit autem Domi-
nus Pharaonem plagis maximis, & domum eius
18. propter Sarai vxorem Abram. * Vocauítque Pha-
rao Abram,& dixit ei: Quidnam est hoc quod fe-
cisti mihi? quare non indicasti quòd vxor tua es-
19. set? * quam ob causam dixisti esse sororem tuam,
vt tollerem eam mihi in vxorem? nunc igitur ecce
20. coniux tua, accipe eam, & vade. * Præcepítque
Pharao super Abram viris: & deduxerunt eum, &
vxorem illius,& omnia quæ habebat.

ARGV

ARGVMENTVM.

Ab Abrahæ vocatione tertius mundi millenarius inchoatur, & Geneſeos pars tertia: qua nobis Abraham, optimi viri typus proponitur: vt ingrediens virtutis iter, vſque ad cap. 17. vt in eo progrediens & proficiens vſque ad cap. 22. inde vt perfectus, ad cap. 25. De cuius laudibus integros libros Philo & D. Ambroſius compoſuerunt. Hoc capite continetur facta ei à Deo promiſſio, & duplex peregrinatio vna in Chananæam, altera in Aegyptum.

LVtherus hæreticorum Anteſignanus fingit, Abrahamũ non fuiſſe immediatè à Deo vel Angelo vocatum; ſed Deum id indicaſſe Semo, Semum id Abrahæ renunciaſſe. finxit hoc, quia putabat certum eſſe, quod Sem fuerit Melchiſedech: vnde tamen non haberet idoneũ figmenti huius fundamentum, præterea quod fingit, alienum eſt à verbis ſacræ Scripturæ hoc loco, & Actor. 7. 2. *Deus gloriæ apparuit patri noſtro Abrahæ, cùm eſſet in Meſopotamia, priuſquam moraretur in Charan, & dixit ad illum: Exi de terra tua* &c. non Semo apparuit, ſed Abrahæ; nec alteri hoc dictum, quàm cui apparuit. Iam olim figmentum illud confutatum à Paphnutio inuenies apud Caſſianum *initio collationis* 3. ſequor D. Auguſtinum *hic q.* 25. *& d. lib.* 16. *cap.* 15. vnicam fuiſſe vocationem Abrahæ, idque cum adhuc exiſteret in Chaldæâ, de qua vocatione fusè egit B. Stephanus *d. v.* 2. Nam illic Meſopotamiam pro vicinâ Chaldæâ vſurpat, quod conſentaneum etiam eſt Plinio *lib. 6. cap.* 26. vbi Babylona Meſopotamiæ annumerat: nec obſcurè indicat Achior *Iudith.* 5. 9. qui dicit Deum illis præcepiſſe vt exirent, & habitarent in Charan: præcepit ergo priuſquam ex Chaldeâ exirent. Cum filio Abrahamo Thare exiuit; cui tribuitur expeditio vt patri honoris causâ: Quãdiu cũ patre in Haran Abrahamus mãſerit, ſcire nõ poſſũ, haut multis annis putẽ. Solus Loth diſcedẽti Adamo adhæſit, vt habebimus mox v. 4. quod cũ cõtigerit anno Abrahæ ſeptuageſimo quinto, anno Phare centeſimo quadrageſimo quinto, neceſſe eſt diſceſſiſſe annis ante Thare mortẽ ſexaginta. Nã Thare ſeptuagenarius Abrahamũ genuit; mortuus poſtea ætatis anno ducẽteſimo quinto: quare Caluinus caluitur ſcribẽs *Comment. in Acta*, Abrahamũ in Charris mortẽ Thare præſtolatũ. Noſtræ ſententiæ quædã obijciuntur. Primò quia Moyſes hæc narrat poſt mortem Thare. Reſpõdeo Moysẽ vti prolepſi, vt quæ ad Thare pertinebant vno cõceptu narrarẽtur. Hoc verò loco, quia de profectione Abrahę ex profeſſo hiſtoriã ſcripturus, addit de Dei hac iuſſione, vt nequis ſuſceptũ hoc iter aliquâ leuitate vel curioſitate queat ſuſpicari. Secũdo, D. Stephanus apertè dicit Abrahamũ poſt mortẽ Thare tranſlatum Act. 7. 4. *poſtquam mortuus eſt pater eius, tranſtulit illum in terram*

VERS. 1.
Abrahæ vocationes vna an plures.
Lutheri falſiloquium.
Locus Act. 7. 2.
Locus Act. 7. 4.

iſtam,in qua vos nunc habitatis. Reſpondet D.Auguſtinus tranſlatum dici,non quòd primò tunc eô migrarit, vel tũc demum iuſſus fuerit à Deo migrare:ſed quia quo viuo adhuc patre profectus,ibi eo mortuo magis ex inſtituto & firmiùs domicilium delegerit. Poteſt etiã iſtud eum habere ſenſum,quod Abrahã dicatur in terram illam tranſlatus, quando Deus promiſit ſemini eius terræ poſſeſſionem; & eâ nomine ſeminis ſui acceptâ, exſtruxit ibi altare,& tabernaculum ſuum iuxta Bethel tetendit,*infer.v.7.*quod de illo priùs nõ legitur.Tertiò pugnãt contra nos auctoritate Patrũ,quia D.Chryſoſt.*hom.*31.dicit non ante euocatũ à Deo ex Charã,quàm Thare mortuus.Ambroſius *de Abrahãe.*2.iſta vult dici de ipſo exitu ex Charã,quod in *Cathena* Diodorus Tarſenſis confirmat.Verùm hi Patres,non examinarunt inexplicabilem ferè,quæ in temporum ratione hîc occurrit, difficultatem ; ſicut fecerunt Hieronymus & Auguſtinus , quos ſequor. Alia leuiora argumenta obijcit & ſoluit Pererius *hic Diſput.* 1. & multis oppugnat Abulẽſem, ſed nullũ argumentũ vrget,aut me abAbulẽſi nũc abſtrahit,quẽ deſero dũtaxat propter calculationem illam annorum:& quia non placet duos diſceſſus Abrahami ex Charam confingere. vnum ante mortem , & alium poſt mortem Thare. Magnus vir ex noſtris Commentar.in epiſt.ad Hebræos cap.11.Toſtatum ſequitur, ſed difficultatem illam Chronographicam non attigit.

2. Hebraiſm. perfecti pro pluſquam perfecto.

DIXIT]Hebraiſmus†pro,*dixerat.*perfectũ pro pluſquàm perfecto. EGREDERE]Hebraicè;*Vade tibi.*†hoc eſt planè cum tuis omnibus exi,non rediturus.vete de aſſiento,à no boluer yamas.TERRA TVA] Chaldeâ , ſolo natali. COGNATIONE] idololatris qui te affinitate

3. Hebr.vade tibi.

contingunt.DOMO TVA]ſi manere volent,deſere fratrem, & patrem ipſum,& vxorem,QVAM MONSTRABO] quam ego tibi indicabo.

4. Abrahæ fides.

propterea fidem Abrahæ Paulus commendat,quòd patriam reliquerit.ignarus quo properaret.*Hebr.*11.8.ANAGOGIAM pete à D. Auguſtino *ſermo.*51.*de tempore*;& Caſſiano *d.collat.*3.*cap.*3.6.*&* 10.

VERS. 11.

Hoc beneficium quod ſequitur commendat Deus apud prophetã; *Attendite ad Abraham patrem veſtrum , & ad Saram , quæ peperit vos: quia vnum vocaui eũ,& benedixi ei , & multiplicaui eum:*Iſai.51. 2. Solet vaga & incerata peregrinatio liberorum procreationi officere , opes deterere, famam maculare , amicitias ſoluere:contraria cuncta Deus Abrahæ peregrinaturo , in præmium obedientiæ , pollicetur. Primò poſteritatem copioſam,non carnalem tantùm,ſed & ſpiritualem,& in eâ Meſſiam.

MAGNAM]faciam vt ex te gens maxima oriatur æquanda numero ſtellis cœli & arenæ maris;cumulata opibus,honore,dignitate , cùm aliâ tum legis & veræ fidej,*Deuteron.*4.7. denique dabo ex illâ naſciturum Seruatorem,qui Deus ſimul & homo, & Dominus Iudæorũ; de his cum Ruperto capio:ſed,ne recentiores Iudæi ſuperbiant,noto

5. Goi nos vocant Iudęi.

hîc eos vocari גוי גדול *Goi Gadol*; & idcirco ſtoliditatem ſuam profiteri,quando *Goi,* vocant Chriſtianos per contumeliam , quaſi dicas Gentiles impios.

BENEDI

BENEDICAM TIBI] dabo tibi filiũ, & bona fortunæ naturæ & gratiæ † hoc in sacra Scriptura Dei benedictio denotat. ERISQVE BENEDICTVS] homines benè & malè precantur, & vltrà quod faciant non habent: ego quidquid volo, quidquid imprecor, præsto. † Hebraicè, *Sis benedictio* imperatiuus pro futuro, causa certitudinis: & † abstractum pro concreto, quod in benedictionibus est nota copiæ & perfectionis bonorum futurorum.

6. Benedictio Dei.
7. Imperatiuus pro futuro.
8. Abstractum pro concreto.

MAGNIFICABO NOMEN TVVM] Vt cũctis sæculis & orbe toto sit clarum & nobile: (*vide Eusebium lib.9. Præparat. Euangel*) & vt te posteri velut omnis virtutis speculum sibi proponant, & se à te oriundos glorientur. faciunt Iudæi, Sarraceni, Christiani, hi verè se spirituales filios; Sarraceni carnales, sed falsò; Iudæi carnales verè, spirituales falsò.

VERS. 10.
9. Abrahami gloria.

BENEDICAM BENEDICENTIBVS] † benefaciam benè de te merentibus; malefacientes tibi, mulctabo malis, q.d. iidem mihi futuri amici aut inimici, qui tibi: quod proprium perfecti fœderis hunc alludit Balam; *Qui benedixerit tibi: erit & ipse benedictus: qui maledixerit, in maledictione reputabitur* Num. 24. 9. vt verò doceat maledicentes benedicentibus fore pauciores, Hebraicè habes *maledicentem* in singulari. TROPOLOGICE hinc notent sæculi potentes, quàm bonum sit habere iustos viros amicos & beneuolos; quàm malum eos affligere, opprimere, contemnere.

10. Abrahami fœdus cum Deo offensiuum & defensiuum.

IN TE BENEDICENTVR OMNES &c.] Consuetudo † sacræ Scripturæ est obseruatu digna. quædam narrare promissa nonnullis, quæ nõ implentur in ipsis, sed in posteris eorum: tamen ipsis promittuntur, vt significet Deus, se hæc posteris in ipsorum gratiam præstare: tum quia quod posteris datur, hoc ipsis, quorum posteri portio, videtur dari, vt principio & capiti posteritatis: sic hoc loco. Item Gen. 13. 15. *Omnem terram quam cõspicis tibi dabo, & semini tuo, &c.* Gen. 27. 29. *Esto Dominus fratrum tuorum: & incuruentur ante te filij matris tuæ.* & Gen. 49. in Patriarcharũ benedictionibus pleraque sunt huiusmodi. Morem hunc docet D. Chrysost. *hom. 8. super Matth. ad illud, ex Ægypto vocaui filium meum.* Hoc posito sententia est ista. *In te benedicentur* hoc est vt explicat c. 22. 18. *in semine tuo*, quod *semẽ* (teste Paulo ad Gala. 3. 16.) est CHRISTVS. Per hoc enim Spirituale semen, Abrahã factus est, pater omnium credentium. Magna difficultas hîc occurrit, de tempore quo hæc promissio facta fuit Abrahæ, eò quod B. Paulus *d. v. 16.* dicat factam annis 400. & 30. ante legem Moysis promulgatam: cui rei videntur alia S. S. loca repugnare? Sed quia ex Pauli dicto quæstio nascitur, illam (age) relinquamus expositioni epistolæ Paulinæ; *Interea potest legi Pererius tomo. 3. in c. 12. disput. 2.* Sit ergo ratum Christianis, hoc loco promitti quotquot mortales benedicentur per Christũ, & in Christi nomine benedicendos. De Christo adfert Petrus; *vos estis* (ô Christiani) *filij prophetarum & testamenti, quod disposuit Deus ad Patres nostros, dicens ad Abraham: & in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ. Vobis primùm Deus suscitans filium*

11. Promissiones sacræ script. quomodo intelligendæ.
12. Abrahæ facta promissio de semine benedicto pertinet ad CHRISTVM.

suum misit eum benedicentem vobis, & sic D. Augustin. lib. 12. contra
13. Benedici in aliquoquid. Faustum cap. 6. sed obijciunt Iudæi. In sacra Scriptura *benedicere aut maledicere in aliquo* solet significare, ad similitudinem alicuius benè vel malè precari. Resp. solet: sed etiam solet sumi pro benè precari alteri, & beneficia illi à Deo impetrare propter aliquem. Deuteron. 10. 8. *& benediceret in nomine illius* (Dei) *vsque in præsentem diem*. Isai. 65. 16. *In quo qui benedictus est super terram, benedicetur in Deo, amen.* Eodem sensu hîc per CHRISTVM & in CHRISTI nomine benedictio promittitur. Secundò contendunt: Hebraicè est, non; *benedicentur*, sed; *benedicent se*, quid inde? Sensus est. hanc benedictionem sibi mutuò præcabuntur, gratulabuntur; & per pium sacramentorum nouorũ vsum quasi largientur, & sibi ipsis quoque (si adulti fuerint & mentis sanę) fide & operibus applicabunt. VNIVERSÆ COGNATIONES TERRÆ] de omni tribu, linguâ, & gente: nam in ipso omnes tibus terræ benedicentur: sicut in priore Adamo mortui, sic in posteriore omnes viuificantur.

VERS. 4. Proponitur peregrinatio Abrahami per totam Chananæam, postquam de Haram, relicto illic parente, primum egressus fuit.

SICVT PRÆCEPERAT] nihil omisit, nihil mutauit, ad amussim Dei mandatum impleuit: vnde & typum obedientię proponit nobis *Chrysostomus hom. 31. hic, & Gregorius in Ezech. hom. 15.*

VERS. 5. Iosephus vult Lothum ab Abramo in filium cooptatum, potiùs cre-
14. Loth an adoptatus ab Abrahamo. diderim iudicio Abrahæ permotum sapienter se illi adiunxisse, vt D. Ambrosius & alij volunt.

FRATRIS] Aran. frater ergo Loth Sarai.

15. Substantia. SVBSTANTIAM] sic † vocant Hebræi opes, quæ in pecoribus potissimum tunc positæ. ANIMAS] personas: pars dignior pro toto.
16. Anima pro personâ, Synecd. sicut; *Da mihi animas, cetera tolle tibi*. c. 14. 21. & *qui amat animam suã, perdet eam*. Ioan. 12. 25.

QVAS FECERANT] Scilicet, suas, quas vel emendo aut permutan-
17. Facere pro acquirere. do aut aliter compararant, vel ipsi genuerant & educarant sibi, hoc est omnes serui & ancillæ Lothi & Abrahæ. Hebræis † *facere* pro acquirere & parare sibi in dominium aut possessionem, sic passim *facere nomen*, *facere amicos* & similia. Non colligitur ex hoc loco animas hominum gigni, vel fieri ab homine.

VT IRENT] stabiliter mansuri.

18. Chanaan latè accepta. IN TERRAM CHANAAN] latè sumitur pro toto spacio quod possidebant, qui ex Chanaan & filijs eius orti, nempe Palæstinâ, Phænyce, & Arabiæ magnâ parte.

VERS. 6. PERTRANSIVIT] nusquam permissus tabernaculum tendere, per-
19. Abrahami iter. rexit vsque ad vltimos Chananeæ fines. Charan respectu Palæstinæ vergebat versus meridiem & occidentem, sic per Chananeæ partem Septentrionalem in orientis confinio ingressus, versus orientem vlteriùs progressus fuit, donec veniret ad locum vbi postmodum Sichem fuit ædificata; & vsque ad conuallem illustrem,

quæ in

quæ in extima terra promissionis est ad orientem.

SICHEM] decem † leucis ab Hierosolyma, prope montem Garizim, vrbs Samaritanorum postea, in qua natus Iustinus Martyr. Plinius videtur vocare *[illegible]*. Alia fuit in tribu Ephraim iuxta Eusebium, Masius tamen in Iosue id negat. Verum tamen est duas fuisse, sed valdè propinquas & ambas tribus Ephraim, vnam veterem, alteram nouam. Sic ex Breide bachio Adrichomius. TROPOLOGICE *Sichem* significat humerum suum. *vide Ambros. d. c. 2.* 20. Sichem.

CONVALLEM ILLVSTREM] Hebraicè אלן מורה *Elon Moreh.* 21.
primum vocabulum deducitur ab איל *Eial*, quod significat robur seu quercum: noster continens pro contento vertit, nempe conuallem, scilicet planiciem, robustis ac proceris quercubus spectabilem, ponitur *conuallis* pro querceto conuallis. Sic puto conciliari posse versionem LXX. *quercum excelsam.* Chaldæus *planiciem* MORE: & dubium est an מורה hîc proprium vt accepit Chaldæus, an appellatiuum vt voluerunt noster reddens *illustrem,* hoc est conspicuum, & LXX. τὴν δρῦν τὴν ὑψηλήν, vbi δρῦς fortè καλὰ δρυμὸς, positum, arbor pro nemore: quidam vertunt, *quercum Mambre.* de quo aliàs. Meo animo LXX. & noster optimè deduxerunt à ראה *Raah* aspexit. Nūc moneo de Elon Moreh multis & doctè differere Andezam Masium, *in c. 8. Iosue v. 30. & cap. 24. v. 26.* Conuallis illustris.

CHANANÆVS] populus ille sic propriè dictus, ad distinctionem Heuæi, Pherezæi, Iebusæi, &c.

ERAT IN TERRA] pacificè illam possidebat: ita vt Abraham solummodò ex conducto, & precariò ibi degere sineretur. Nec enim illi ipsi Deus vel terræ pedem tradidit. *Act. 7. v. 5. Hebræ. 11. 9.*

Modica planè quies iusto conceditur principio tantùm promittitur terra promissionis, longo post tempore posteris danda. VERS. 7.

APPARVIT] modo quem nouit ipsemet Deus: vt plurimùm arbitror, per Angelum vicem Dei repræsentantem. Nam quæ viri docti Moncerus Gallus, & Tyræus Germanus scripserunt, non transcribo: legantur apud illos: nam libri exstant, *De apparitionibus veteris & Noui Testamenti.* 22. Apparitiones Dei quales.

SEMINI TVO] carnali, quod ex Isaac descendet. *Augustin. lib. 16. de ciuitat. Dei cap. 18.* ANAGOGICE terra promissionis est regnum cælorum: semen, fideles. *Sic glossa Græca.*

ALTARE] vtique materiatum, ad agendas Deo gratias & sacrificandum.

AD MONTEM] Tostatus vult Garizim & Hebal: Pererius alium aliquem: mihi non displicet Tostati sententia. VERS. 8.

CONTRA ORIENTEM BETHEL] qui erat Orientalis ipsi Bethel. 23.

AB OCCIDENTE HABENS BETHEL] Hebraicè, *à mari habens Bethel.* clarissimè vertit Hieronymus, quia mare mediterraneū (quod respectu maris mortui Iudæi vocant magnum, & simpliciter, mare) est, respectu Iudææ & ipsius Bethel, ab occasu; mare verò mortuum Mare mediterran. Hebr. dicitur occidens, & mare magnum, & mare ἁπλῶς.

ab ortu. *Eugubinus*. Bethel per anticipationem dictum, nam *Luza* vocabatur.

ALTARE] D. Ambrosius; vbi Bethel (*ait*) hoc est domus Dei, ibi & ara: vbi ara, ibi & inuocatio Dei nostri.] desunt hæreticis ara & Bethel; ergo & inuocatio.

ET INVOCAVIT] professus est palàm, externo cultu & cærimoniis piis, nihil sibi in Dei veneratione commune esse cum prophanis illis gentibus.

VERS. 9. AD MERIDIEM] rectè: nam Hebraicè est, *ad Austrum*. Solet etiam hoc explicari voce, *deserti*, vt hîc vertunt LXX. quia terra promissionis qua spectat meridiem adiacet Arabiæ Petrææ quod D. Hieronymus monet notandum. MYSTICA hîc Rabanus & Rupertus.

24. Meridies, auster, & desertum idē.

VERS. 10. FACTA EST] grandis & diutina fames totam Chananæam obtinuit, ita vt Abraham cogeretur aliò commigrare.

VT PEREGRINARETVR] non vt habitaret, spem enim promissæ sibi terræ numquam abiecit.

25. Ascendere & descendere.

DESCENDITQVE] promissionis terra est altior Ægypto: ideo ad hanc ex illâ † proficiscentes, *descendere*: ex Ægypto verò in Iudæam proficiscentes, *ascendere* dicuntur in sacra Scriptura. Sed cur in Ægyptum? quia non licebat illi, si Deo vellet parere, in Mesopotamiam redire, vel quòd in solâ Ægypto fames illa non grassabatur.

VERS. 11. PROPE] cùm limiti Ægyptio appropinquaret.

NOVI QVOD] noui quia pulchra es mulier, Ægyptios dicturos; *vxor ipsius est, &c.* vt τὸ *noui* referatur ad id, quod Ægyptij dicturi erant: pulchritudo verò non sit terminus cognitionis, quasi iam demum illam cognosceret; sed sit causa futura conatus Ægyptiorum. Ait autem se hoc nosse seu moraliter scire; quia nouerat audaciam & incontinentiam illius populi, quam poterat accepisse relatione dignorum fidei, & communi famâ.

PVLCHRA] vt minimùm erat annorum sexaginta quinque, multis peregrinationibus, laboribus, & mæstitiis tentata, non potuit ergò sine speciali Dei curâ pulchritudo tanta conseruari. *vide S. Chrysost. hom.* 32.

VERS. 12. INTERFICIENT ME] vir fortis non mortem timebat, sed quod eâ damnum obuenturum humano generi. Sciebat sibi promissum semen benedictionis, in quo salus hominum: si sine liberis necaretur, non poterat, sine nouo miraculo, promissio seminis in ipso non euacuari. Hoc vt auertat, facit quod potest, seu potiùs quod in tantâ perturbatione occurrit. Vides (ait) quo in periculo versetur vita mea. Mihi aliud effugium non apparet promptius: quàm vt sororem meam te dicas: fortassis sic eripiar.

26. Viuificare Hebræis est à morte liberare.

RESERVABVNT] Hebraicè est, *viuificabunt*, hoc est parcent tibi, letho eximent. Psal. 40. 3. *Dominus conseruet eum, & viuificet eum:* & passim quando de viuente sermo est.

VERS. 13. BENE SIT MIHI PROPTER TE] vt hoc secreto & inuolucro silentij tui (nam גלל *Galal* id significat) vitam & hunc spiritum mihi tuearis.

tuearis. Lubricus locus. An exponit † illam adulterio, & conſentit? 27.
Origines Tertullianus, Chryſoſtomus, & Ambroſius diriuſculè lo- Abrahã defenditur à nota mendacij & lenocinij.
quuntur: commodè ſunt interpretandi iuxta ſententiam Ruperti *lib.* 5.*cap.*7. qui ſecutus Auguſtinum *hîc q.*26. *&* *d.lib.*16.*cap.* 19. *&* *lib.*22. *contra Fauſtum cap.* 33. nec mendacium adfuiſſe, nec formalem ſiue abſolutum conſenſum in mæchiam, qui conſenſus ad peccatum neceſſarius eſt. Tacere tantum iubetur, quòd ſit vxor, & verè dicere, quòd ſit ſoror. Cauit Abraham, quod cauere vt homo poterat, ne quia maritus occideretur: Deo reliquum commendauit, quod cauere non poterat, nempe ne vxor eriperetur, & eius integritati iniuria adferretur. *Si periculo*, quod apertum putabat, & docuit euentus non falsò putaſſe, ſe exponeret, nec faceret ad vitandum, quod poterat, totum miraculo committens; fuiſſet ſimilis tentantibus Deum. *Si cum vitæ ſuæ euidenti periculo non taceret*, peccaret contra charitatis ordinem, quo vitæ ſuæ periculum, illi Ægyptiorum deceptioni (quæ ex ipſorũ nata fuit malitia) præponere tenebatur. Potuit etiam ſat ſecurus eſſe de euentu rei, tum quia meritò ſperabat vxorem nunquam peccato conſenſuram: Tum quia non ignorabat conſuetudinem Regum illorum (quam hîc teſtantur D D. Hieronym. & Auguſtin.) eſſe, vt non niſi poſt longum tempus, & multiplices vnctiones, & mundi muliebris præparamenta, ad thalamum mulieres admitterent. Et ſi nihil horum fuiſſet, ſciebat ſe ſuáque Deo eſſe curæ, & fidei pater iam tum in ſpem contra ſpem credere incipiebat. Hæc dicta fuſiùs propter Caluini virulentiam qua Patriarchæ lenocinij ſuſpicionem nititur impingere.

LAVDAVERVNT] formam in maius extulerunt, hoc ſonant Hebræa. ET NVNCIAVERVNT.] Hebraicè eſt, & viderunt. Græcè καὶ εἶδον. noſter videtur aliter legiſſe, vel ponit effectum pro cauſa, quia viderant nunciarunt. SVBLATA] nolens à nolente auulſa, cum reſiſtere nequirent. IN DOMVM] vxor futura, & ſollemni ritu ducenda, non ad ſubitum ſtuprum. PHARAONIS] ſunt qui velint oſiridem fuiſſe. VERS. 15.

BENE VSI SVNT] Pharao multa in illum, tanquam in ſororium beneficia contulit, & ita Hebraicè eſt in ſingulari: noſter in plurali reddidit, cum LXX. vt ſignificet ſubditos Regis ad exemplum ſe compoſuiſſe. VERS. 16.

FLAGELLAVIT PHARAONEM) non vt adulterum; nam ignorabat coniugatam eſſe: ſed vt tyrannum, quia inuitam rapi iuſſerat. VERS. 17.
PLAGIS MAXIMIS) quibus? † Theodoretus *q.*61. in genere ſcribit 28. Pharaonis plaga quæ.
morbo vinctum, ne poſſet ea abuti. Iudæi ſcribunt morbum hunc fœdam gonorrhæam, & impotentiam coëundi, in omnes Ægyptios ſæuientem. Philo *lib. de Abraham* cenſet multiplicem morbum fuiſſe, & graues corporis cruciatus, cum iugi inquiete animi ac remorſu. Ioſephus *cap.*8.*lib.*1 poſt Eupolemum, ſeditiones & peſtilitatem, ceteri ſubitam fœminarum Ægyptiarum ſterilitatem: mihi N. L. ſed qualis qualis tandem pœna, ſatis indicat caſtam apud Pharaonem manſiſſe

ſiſſe. Cui námque tam ſeuere vltus eſt iniuriam iuſto illatam, multò magis vxorem illi impollutam ſeruauit, *bene Procopius.* Ex parte huc referendum illud; *Non reliquit hominem nocere eis & corripuit pro ijs Reges*, pſal. 104. 14.

Domvm eivs] nam & aulici, & plebs malo cooperata.

29. Verbum pro facto. Propter Saram] propter facinus in Saram Hebraicè, *propter verbum in Saram.* † Sicut facinus Dauidis in Vriam vocatur *ſermo Vriæ*, 3. Reg. 15. 5. & Græci pro, *nihil ad rem*, ſolent dicere οὐδὲν πρὸς ἔπος *nihil ad verbum.*

Vers. 18. Vxorem Abram] hoc additur: vt cùm videmus in gratiam mariti factum, cogitemus à ſtupri contumeliâ præſeruatam.

30. Res pro cauſa rei. Qvidnam est hoc qvod fecisti mihi] cur feciſti hoc mihi. † Hebraiſmus, res pro cauſa rei.

Qvod vxor tva esset] iuxta Chryſoſtom. ſciuit id Deo reuelante, fortè per ſacerdotes, quos id ei reſpondiſſe Ioſephus ſup. refert: quod autem *lib. 6. de bello Iudaico cap.* 11. dicit ſecundâ veſperâ remiſſam marito, vix credibile eſt: quo pacto tam breui tempore

Vers. 19. apparuit plagas à Deo illatas?

Vt tollerem eam) quia Rex loquitur, noſter interpres ad eius intentionem, non ad Abraham reſpexit. Non enim ſenſus eſt, hoc ideo dictum ab Abram vt rex illam tolleret; ſed ideo ſe ſuſtuliſſe, quia ſororem ſuam eſſe dixerat. Senſus; cum putarem non eſſe coniugatam & dumtaxat ſororem tuam, non dubitaui illam mihi in thalami conſortem accipere; & te vel inuitum affinitate Regiâ honorare.

Nvnc ergo] cùm ſciam eſſe coniugem tuam.

Accipe] à me intactam.

Facit Abrahæ liberam diſcedendi copiam, & cuſtodiam addit, nequis de populo barbaro viri peculio vel vxoris pudori vim adferret.

Vers. 20. *S. Ambroſ. ſup.* Hinc patet omnino exiguo tempore in Ægypto manſiſſe Abram, † vt lapſabundum nutet, quod Ioſephus prodidit Ægyptios Mathematicas diſciplinas ab Abram didiciſſe: veriùs Ioſeph patriarcham id Regis iuſſu in eos beneficij contuliſſe. Pſal. 104. 21. *Conſtituit* (Pharao) *eum* (Ioſeph) *dominum domus ſuæ, & principem omnis poſſeſſionis ſuæ: vt erudiret principes eius ſicut ſemetipſum: & ſenes eius prudentiam doceret.*) Allegoriam notatu digniſſimam de tota peregrinatione Abram petere vos ſuadeo à Procopio in cap. 13.

31. Abrahæ mora in Ægypto, & an docuerit Ægypt. aſtronomiam?

CAP.

CAPVT DECIMVM TERTIVM.

ASCENDIT ergo Abram de Ægypto, ipse 1.
& vxor eius, & omnia quæ habebat, &
Lot cum eo ad australem plagam.* Erat 2.
autem diues valde in possessione auri &
argenti. * Reuersúsque est per iter, quo venerat, à 3.
meridie in Bethel vsque ad locum vbi priùs fixerat
tabernaculum inter Betel & Hai: * in loco altaris 4.
quod fecerat priùs, & inuocauit ibi nomen Domi-
ni. * Sed & Lot qui erat cum Abram, fuerunt gre- 5.
ges ouium, & armenta, & tabernacula. * Nec po- 6.
terat eos capere terra, vt habitarent simul: erat
quippè substantia eorum multa, & nequibant ha-
bitare communiter. * Vnde & facta est rixa inter 7.
pastores gregum Abram & Lot. Eo autem tempo-
re Chananæus & Pherezæus habitabant in terra
illa. * Dixit ergo Abram ad Lot: Ne quæso sit iur- 8.
giū inter me & te, & inter pastores meos, & pasto-
res tuos: fratres enim sumus. * Ecce vniuersa terra 9.
coram te est: recede à me, obsecro: si ad sinistram
ieris, ego dexteram tenebo: si tu dexteram elege-
ris, ego ad sinistram pergam. * Eleuatis itaque Lot 10.
oculis, vidit omnem circa regionem Iordanis, quæ
vniuersa irrigabatur antequam subuerteret Do-
minus Sodomam & Gomorrham, sicut Paradisus
Domini, & sicut Ægyptus venientibus in Segor.

11. * Elegítque ſibi Lot regionem circa Iordanem,& receſſit ab Oriente: diuiſiq; ſunt alterutrum à fra-
12. tre ſuo. * Abram habitauit in terra Chanaan: Lot verò moratus eſt in oppidis,quæ erant circa Iorda-
13. nem, & habitauit in Sodomis. * Homines autem Sodomitæ peſſimi erant,& peccatores coram Do-
14. mino nimis. * Dixítque Dominus ad Abrá, poſtquam diuiſus eſt ab eo Lot: Leua oculos tuos, & vide à loco,in quo nunc es, ad aquilonem & me-
15. ridiem,ad orientem & occidentem.* Omnem terram,quam cóſpicis,tibi dabo,& ſemini tuo vſque
16. in ſempiternum. * Faciámque ſemen tuum ſicut pulucrem terræ: ſi quis poteſt hominum numerare puluerem terræ,ſemen quoque tuum numerare
17. poterit. * Surge, & perambula terram in longitudine, & in latitudine ſua: quia ſibi daturus ſum
18. eam. * Mouens igitur tabernaculũ ſuum Abram, venit & habitauit iuxta conuallem Mambre, quæ eſt in Hebron: ædificauítque ibi altare Domino.

ARGV

ARGVMENTVM.

Reuersus ex Aegypto, diuiditur propter pastorum rixas à Loth, iste Sodomam, Abram Chananæam petit, quam eius semini Deus iterato pollicetur.

VIDEAMVS nunc qualis Abram in prosperis. AD AVSTRALEM PLAGAM] adspectu terræ Sanctæ, talis enim locus vbi antea fuerat: qui respectu Ægypti ad Aquilonem foret. *Vide cap.12.vers.9.* VERS. 1.

DIVES] Hebrai. grauis. Sed est idem: nam qui † multas diuitias habet, multa fert onera, & impedimenta. Sic etiam Poëta, *dextram ære grauem* dixit, pro pecuniosa. VERS. 2. 1. Grauis pro diuite.

AVRO ET ARGENTO] recens multis Regis Ægyptij muneribus locupletatus. Diuitiæ ergo per se non sunt malæ: sed hominum vitio difficiliorum in cælos ingressum faciunt. *Matth.19.29. Luc.18.24. 1.Tim.6.vers.16.& 18.* 2. Diuitiæ an malæ.

PER ITER QVO VENERAT] per easdem mansiones, per quas in Ægyptum fuerat profectus. VERS. 3.

IN LOCO ALTARIS] fortè post discessum eius à Chaldæis destructi; vel ab ipsomet Abram, ne idololatræ illud contaminarent. VERS. 4.

INVOCAVIT] inuocauerat.

TABERNACVLA] tentoria siue papiliones, in quibus cum familia sua degebat: *casulas* vocat ad Hebræ.11.9. Loth indiuiduus Abram comes fuerat, ideò illi quoque Deus benedixit, vt sequitur. VERS. 5.

NEC POTERAT ILLOS CAPERE TERRA] illa Chananeæ portio, vbi tum simul metabantur, non sufficiebat tantæ multitudini gregum, quibus opus erant pascua latissima: & propterea: *Non poterant habitare communiter:* hoc est pariter pacificè vno loco tentoria figere. Necesse erat sua cuique pecora esse vicina, quòd loci angustia non patiebatur. VERS. 6.

SVBSTANTIA] opes diuitiæ. VNDE] quia terra eos capere nequibat.

FACTA EST RIXA] quia sibi quilibet vberiora pascua, & meliores adaquationes vindicabant. TROPOLOG. Nota † fructû diuitiarum, discordiam & auulsionem carissimorum: de quo multa hic Hamerius. VERS. 7. 3. Diuitiarum fructus discordia.

INTER PASTORES] non inter dominos. GREGVM] *Gregis Abram & gregis Loth:* vt est Hebrai. Non video, cur noster innuat vnum vtriusque gregem fuisse: quod nostro impingit & arrodit Luther. Sub gregibus etiam armenta comprehenduntur.

CHANANÆVS ET PHEREZÆVS] vt intelligas tantò periculosiorem dissentionem fuisse, quòd cincti essent impiis & efferis hominibus promptis ad iniuriam inferendam; & coram quibus non de-

4. Chananæi & Pherezæi situs. cebat fideles rixari. Respectu tentorij Abram, Chananæus degebat partim ad Orientem partim ad meridiem scilicet juxta fluenta Iordanis, partim etiam circa mare magnum; Pherezæus autẽ ad Septentrionem & occidentem, locis montanis & munitioribus habitabat.

Vers 8. Ne qvæso] adhuc nullum inter illos iurgium fuerat; Sed vix poterat euitari rixarum occasio, nisi separatione. *Vide D. Ambros. d. lib. 1. cap. 3.*

5. Fratres in S. S. qui. Fratres enim svmvs] in sacris litteris, quidam † sunt fratres natura, vt Iacob & Esau: quidã gente seu genere, vt omnes Hebræi: quidam affectu, vt omnes homines: quidam repræsentatione, vt fratrum filij. *D. Hieron. epist. contra Heluidium.* Loth erat Abrahæ nepos ex fratre.

Vers. 9. Vniversa terra] ista Chananæorum, in qua sum iussus degere. Coram te est] habitatores parati sunt quam voles plagam habitandam vendere, vel locare. Coram † aliquo esse dicitur,
6. Coram aliquo esse. quod in eius potestate est. inf. 24. 51. *En Rebecca coram te est, tolle eam & proficiscere.*

Recede a me] separare à me: subauditur alterum; si nobis, me recedentem ne sequaris: dat optionem manendi, vel in quam velit partem recedendi. Sinistram] septentrionem. *Chaldæus.*

7. Hereditatis diuidendæ mos. Dextram] meridiem. Hinc orta † videtur vetus consuetudo, cuius mentio apud Senecam *in Declamat.* Vt in familia herciscunda maior diuidat, minor optet: quod laudant D. Ambros. *d. cap. 3.* & D. Augustin. *d. lib. 16. cap. 20.* Allegoriam de Christo, Apostolis & Pharisæis, tradit Eucherius, *hic lib. 2. cap. 15.*

Vers. 10. Elevatis] obediens Abrahæ per omnia, quod illum velle sciebat, circumspicit, & magis amœnam eligit: nulla hic in Loth immodestia, aut incircumspectio fuit, vt Caluinus calumniatur.
8. Loth defensus.

9. Sodomorũ regio quam amœna. Omnem circa regionem Iordanis] *circa*, referendum ad Loth, qui contemplabatur totam planiciem Iordani adiacentem; quæ, ante subuersionem quatuor vrbium, tota irrigabatur fluendis Iordanis arte hominum ductis vbique riuis; adeò amœna & vber, vt comparari posset Paradiso terrestri, (*sic Augustin. q. 27. in Genes.*) & Ægypto, quam Nilus inundat & fœcundat. *sic post August. Caietan.*

Vers. 11. Elegitqve sibi] permisit eum Deus decipi, vt bono exemplo Lothi Sodomitæ ad virtutem prouocarentur, & promissio Abrahæ facta impleretur, & nos moneamur amœniora non præferre salutaribus.

10. Pẽtapoleos situs. Recessit ab oriente] referendum ad Loth iam digressum ab Abram, & ingressum in Pentapolim: tunc enim recessit à parte magis Orientali ad partem minùs Orientalem, nempè Sodomam; quæ totius Pentapoleos maximè occidua fuit; licet respectu totius
11. Hysteroproteron. Palæstinæ Pentapolis esset Orientalis. Est ergo Hysteroproteron †: nam priùs separati sunt ab inuicẽ, quàm Loth ab Oriente recederet.

Altervtrvm a fratre svo] hoc est alter ab altero, frater à fratre.

In terra

IN TERRA CHANAAN] Chananæorum ſtrictè ſumptorum, & VERS.12.
longiùs recedens à Iordane, quàm Loth.

MORATVS EST] tetendit tabernaculum, & māſiones diuiſit prope Iordanem, tranſiens ſingula oppida, donec ad Sodomam perueniret, vbi ſedem fixit. *De Iordanis* nomine & origine vide Toſtat. q. 68. 12.
& Pererium *diſp.* 2. Magna iuſti Loth † laus eſt, manſiſſe incontaminatum inter coinquinatiſſimos, & iuſtum inter iniuſtos. 2. Pet. 2. 7. *Iuſtum Loth oppreſſum à nefandorum iniuria, ac luxurioſa conuerſatione* 13.
eripuit. aſpectu enim & auditu iuſtus erat: habitans apud eos, qui de die in diem iniquis operibus animam iuſtam cruciabant.] D. Gregorius lib. 1. in Iob. cap. 1.

Iordanis nomen & origo. Laus Lothi.

IN SODOMIS] LXX. & noſter ad terminum profectionis reſpexerunt. alioqui עד *Ghad*, non ſolùm ſignificat, *vſque ad*, ſed etiā; *in* (Lipoman.) Toſtatus vult Sodomam fuiſſe Pherezæorum: † ſatis eſt veriſimile, ſed incertum.

עד pro in. Sodoma an Pherezæorum.

PESSIMI] in rebus, *iniuſti*: obſcæna ſui & aliorum contrectatione, VERS.13.
peccatores. ſic Chaldæus.

CORAM DOMINO] Hebraicè, † *Peccatores Deo*, ſeu *Dei*. hoc eſt 14.
veri, certi, nobiles, & perfecti peccatores. noſter phraſim explicat, vt & LXX. ἁμαρτωλοὶ ἐναντίον τοῦ θεοῦ σφόδρα. *peccatores in cōſpectu Dei vehementer*: quod reprehendit D. Hieronymus, non quaſi LXX. non rectè ſignificationem locutionis explicaſſent; ſed quia cùm dixiſſent. ἁμαρτωλοὶ σφόδρα, non opus erat addere ἐναντίον τοῦ θεοῦ, quoniam idem ſignificat. hoc viro docto conſiderandum fuerat. Poteſt etiam dici, *Peccatores Domino*, idem eſſe quod *contra Dominum*. ſicut dicitur Pſa. 50. *tibi ſoli peccaui*, & 2. Reg. 12. *peccaui Domino*. Luc. 15. *peccaui in cælum & coram te*, id eſt contra *te*, vt ibi Euthym.

Peccator Dei vel Deo.

A LOCO IN QVO NVNC ES] fortè Garizim, vel Hebal monte. VERS.14.

AD OCCIDENTEM] ad mare. *Hieronymus*.

OMNEM TERRAM] daturum ſe pollicetur omnem quam videret, VERS.15.
non ſolam tamen quam videret, *Auguſtin. q.* 28. vel ſimpliciter, omnem tantum quam videbat. potuit enim Deus imaginem aliquam efformare, quæ totam promiſſionis terram, & ſingulas eius partes exactè Abrahamo poneret ante oculos: ſicut oſtendit eam Moyſi è monte Phaſga, *Deuteron.* 34. 1. & (ſecundum aliquos) diabolus oſtendit CHRISTO omnia regna terræ, *Matth.* 4. & *Luc.* 4. 15.

Abrahā an viderit vno intuitu totam terram promiſſionis.

ET SEMINI TVO] & valet † idem quod, *id eſt*. fit hæc promiſſio de ſemine carnali per Iſaac; vltra tamen adhuc reſpicit Deus ad terram viuentium & ſpirituale ſemen Abrahæ, Rom. 4. 16. *Ideo ex fide, vt ſecundùm gratiam firma ſit promiſſio omni ſemini, non ei qui ex lege eſt ſolum, ſed & ei qui ex fide eſt Abrahæ, &c.* & cap. 9. 8. *In Iſaac vocabitur tibi ſemen: id eſt, non qui filij carnis, hi filij Dei: ſed qui filij promiſſionis, æſtimantur in ſemine.*] eſt ſententia D. Auguſtini *d. lib.* 16. *cap.* 21. quam cōfirmat quod ſequitur IN SEMPITERNVM. Nam terrena illa Chanaan, non dicam *in æternum*, ſed nec longiſſimo tempore (quod ſignificat Hebraiſmus) vel ipſis Chriſtianis conceſſa fuit. 16. 17.

Et exegeticum. Seminis cuius hæc promiſſio.

VERS. 16. SICVT PVLVERVM TERRÆ] Plenius hoc dici poteſt de ſemine
18. Comparatio pulueris terræ. ſpirituali, quod numeratu difficilius : ſed tamen de carnali quoque poteſt accipi κατὰ ὑπερβολὴν, iuxta D. Auguſtinum *d.cap.* 21. Nam de hoc dixit Balam; *Quis dinumerare poſſit puluerem Iacob, & numerum ſtirpis Iſraël*. Num. 23.10. Oſee quoque, *& erit numerus filiorum Iſraël quaſi arena maris, quæ ſine menſura eſt, & non numerabitur.*] *cap.* 1.10. habes eandem comparationem apud poëtam Sulmonenſem,

> *Tot mala ſum paſſus, quot in æthere ſidera lucent;*
> *Paruaque quot ſiccus corpora puluis habet.*

vide Adagia ſacra §.17. SEMEN QVOQVE TVVM] ſubauditur ſed terræ puluerem nemo poterit numerare. ergo nec ſemen tuum.

VERS. 17. PERAMBVLA] non eſt præceptum, ſed permiſſio. *Chryſoſt. hom.* 34. quaſi dic. vis ſcire quanti facienda ſit hæc terra? ſpaciare per illam, ſcrutare totam. miraberis & gaudebis. hoc pertinet ad terram hanc imam, & ſemen carnale.

VERS. 18. MOVENS] Sodomos & Loth reliquit ad Occidentem. ipſe de Hay & Bethel poſtea verſùs Orientem profectus.

19. Conuallis Mambre. CONVALLIS MAMBRE] fuit planicies roboreis ſiluis conſita, ſimilis conualli illuſtri: in hac fuit ilex, ſeu quercus illa nobilis, dicta *quercus Mambre.* Nomen accepit, vel ab vrbe Hebron, † quæ & Mam-
20. Hebron, dicta Mambre, & Cariatharbe. bre dicta, *cap.* 23. *in fine*: vel à viro quodam Principe, *de quo cap.* 14.

IN HEBRON] in Hebronis territorio. Hebron, quæ & Cariatharbe. *Ioſephus lib.* 5. *de Bello Iudaico. cap.* 7. & dixi de hac non pauca *in Panegyrico de viſitatione B. Mariæ Virginis.*

DOMINO] in Dei honorem. vides ſtudium Abram in conſtruendis vbique Deo altaribus. quis credat Abrahæ filios, qui altaria hodie vbique demoliuntur? Lutheranos dico, Caluiniſtas, Suencfeldianos, Memnoniſtas, & ſimiles ſæculi noſtri peſtes, religionis pollinctores, viperas conantes matrem, ex cuius ſinu eruperunt, ſæuiter trucidare.

MYSTICAM expoſitionem inuenies in epiſt. D. Hieronymi ad Dardanum.

CAPVT

CAPVT XIIII.

FActum est autem in illo tēpore, vt 1.
Amraphel rex Sennaar, & Arioch
rex Ponti, & Chodorlahomor rex
Elamitarum, & Thadal Rex Gen-
tium * inirent bellum contra Bara 2.
regem Sodomorum,&contra Ber-
sa regem Gomorrhæ,& contra Sennaab regem A-
damæ,& contra Semeber regem Seboim,contraq;
regem Balæ,ipsa est Segor. * Omnes hi conuene- 3.
runt in vallem siluestrem, quæ nunc est mare salis.
* Duodecim enim annis seruierant Chodorlaho- 4.
mor,& tertiodecimo anno recesserunt ab eo.*Igi- 5.
tur quartodecimo anno venit Chodorlahomor,
& reges qui erant cum eo : percusseruntque Ra-
phaim in Astarothcarnaim , & Zuzim cum eis , &
Emim in Saue Cariathaim, * & Chorræos in mō- 6.
tibus Seir,vsque ad Campestria Pharan, quæ est in
solitudine. * Reuersique sunt, & venerunt ad fon- 7.
tem Misphat , ipsa est Cades : & percusserunt om-
nem regionem Amalecitarum , & Amorrhæum,
qui habitabat in Asasonthamar.* Et egressi sunt 8.
rex Sodomorum , & rex Gomorrhæ,rexque Ada-
mæ,& rex Seboim,necnon & rex Balę,quæ est Se-
gor : & direxerunt aciem contra eos in valle Silue-
stri: * scilicet aduersus Chodorlahomor regē Ela- 9.

mitarum,& Thadal regem Gentium, & Amraphel
regem Sennaar,& Arioch regem Ponti: quatuor
10. reges aduersus quinque. * Vallis autem siluestris
habebat puteos multos bituminis. Itaque rex Sodomorum, & Gomorrhæ terga verterunt, ceciderúntque ibi:& qui remanserant,fugerunt ad mon-
11. tem. * Tulerunt autem omnem substantiam Sodomorum & Gomorrhæ, & vniuersa quæ ad ci-
12. bum pertinent,& abierunt:*necnon & Lot & substantiam eius,filium fratris Abram, qui habitabat
13. in Sodomis. * Et ecce vnus qui euaserat, nunciauit Abram Hebræo, qui habitabat in conualle
Mambre Amorrhæi fratris Eschol, & fratris Aner:
14. hi enim pepigerant fœdus cum Abram. * Quod
cum audisset Abram, captum videlicet Lot fratrem suum, numerauit expeditos vernaculos suos
trecentos decem, & octo: & persecutus est vsque
15. Dan: * Et diuisis sociis,irruit super eos nocte percussitque eos, & persecutus est eos vsque Hoba,
16. quæ est ad læuam Damasci.*Reduxítque omnem
substantiam, & Lot fratrem suum cum substantia
17. illius,mulieres quoque & populum. * Egressus est
autem rex Sodomorum in occursum eius postquã
reuersus est à cæde Chodorlahomor,& regum qui
18. cum eo erant in valle Saue,quę est vallis regis.*At
verò Melchisedech rex Salem,proferens panem &
19. vinum,erat enim Sacerdos Dei altissimi,*benedixit ei,& ait:Benedictus Abram Deo excelso, qui
20. creauit cælum & terram: * & benedictus Deus excelsus,quo protegẽte, hostes in manibus tuis sunt.
21. Et dedit ei decimas ex omnibus. * Dixit autem
rex Sodomorum ad Abram:Da mihi animas, cæ-
tera

tera tolle tibi.* Qui respondit ei: leuo manum 22.
meam ad Dominum Deum excelsum possessorem
cæli & terræ,* quòd à filo subtegminis vsque ad 23.
corrigiam caligæ non accipiam ex omnibus quæ
tua sunt ne dicas: Ego ditaui Abraham:* exceptis 24.
his, quæ comederunt iuuenes, & partibus viro-
rum, qui venerunt mecum, Aner, Eschol, & Mam-
bre: isti accipient partes suas.

ARGVMENTVM.

Assyrij cum Palæstinis bellum gerunt, Loth capitur, ab Abram liberatur, & Assyrij funduntur, dat Abraham Melchisedeco decimas, & ab eo benedicitur.

QVatuor occurrunt hoc capite notatu dignissima. Primum quo pacto Deus leui castigatione conatus sit Pentapolitas ad frugem reuocare: Loth quoque punierit eo quòd, allectus terræ bonitate, non sit veritus criminosis hominibus cohabitare. Secúdò, quòd in vnius iusti gratiā tot impios Deus liberarit, vt famulum suum Abram magnificaret. Tertiò CHRISTI Domini regnū & Sacerdotiū in Melchisedech adumbratū. Quartò huius belli, quæ solent, causas fuisse, ambitionem Chodorlahomor, qui priùs sibi Pentapolitas bello subiecerat; & victorum contumaciam qui Domino rebellabant. Porro Regum istorum nomina mirè Iosephus *lib. 1. antiquita. cap. 9.* corrumpit. — Vers. 1.

IN ILLO TEMPORE] mox ferè, vt Abram fixit tentorium in territorio Hebron.

AMRAPHEL REX SENNAAR] Rex Assyriorū † siue Babylonis, fortè tertius quartusue à Nemrod. hunc Iosephus indicat cæteris præfuisse, cum totum exercitum vocat Assyriorum. Assyriorum imperij hæc videntur circa annum centesimum vigesimum accidisse; quo tempore, qui iam ab initio sub Nemrod vicinos subiugare cœperāt, Reges aliquos subditos habebant, quibus soliti Regum nomen relinquere, vt patet ex Isaiæ cap. 10. vbi v. 8. dicit Assyriorum Rex; *Nūquid non principes mei, simul reges sunt?* Et quia Diodorus Siculus *lib. 3.* scribit Priamum Regem Troiæ sub imperio Assyriorum fuisse. — 1. Assyriæ monarchiæ initia.

ARIOCH REX PONTI] meritò negat Eubinus credibile esse D. Hieronymum, qui hæc loca tam sedulò lustrauit, errasse, quando docuit אלסר *Ellasar* à Latinis vocari *Pontū*: sed quem? pleriq; censent Euxinum, quos confirmat quædam vetus versio, sunt qui Symmachi putent — 2. Pontus quæ regio. 3. Ellasar vrbs.

putent, in qua; σκυθῶν *Schytharum.* Sed meâ opinione nimis longè hunc Arioch accersunt: vt alij quoque, qui de Hellespontο rentur. Si quam vrbem hoc nomine in his partibus reperirem, nihil ambigerem vlteriùs. Nunc meram coniecturam promo, vrbem *Ellazar*, etiam *pontum* vocatam & *Hellada.* Ellazar dicitur Hebræis, & Chaldæo, (vt puto) sita in Cœlesyriâ, & Stephano dicta ἐλλάς. Hieronymus in locis Hebraicis, *Ellezar ciuitas Regis Arioch*, quam hîc *Pontum* vocat, secutus Symmachum, quem Procopius scribit sic vertisse. An autem hic idem qui Iudith. 1. 6. vocatur *Erioch Rex Elicorum*? sunt qui suspicentur, quibuscum non pugno, & si vix credam.

CHODORLAHOMOR] puto hunc belli facem fuisse, quia Diodorus Tarsensis hoc bellum vocat bellum Persarum, qui ab Elam filio Sem orti, à Iudæis Elamytæ, à Gentilibus Elymæi, & regio Elymais vocata.

4. Elam, Elamitæ. REX ELAMITARVM] *Elam* populi † Persis vicini, & horum quasi parentes olim principesque; sed postea à Persis sub iugum missi, vix nomen retinuere, iuxta Iosephum.

5. Galilæa gẽtium. THADAL REX GENTIVM] *Melech Goim* dictus, quia vel imperabat multitudini collectitiæ erronum & profugorum, quibus fortè asylum aperuerat, vt postea fecit Quirinus pater Romanorum; vel quia Rex Galileæ superioris, quæ *Gentium* postea vocata, eo quod variæ gentes eam incolerent, Ægyptij, Arabes Phænyces *teste Strabone lib. 16.* erat enim mercaturæ propter multos portus & regionis fertilitatem oportuna; vel quod cum in extremo Iudææ sita sit, vndique gẽtibus circumdata; vel denique quod Salomon viginti ciuitates illius Hiramo Regi gentili dederit 3. *Reg.* 9. 12. *Gentium Galilæa* vocatur, Isai. 9. 1. Amat hoc capite ponere vrbium & gentium nomina, non quæ tempore Abrahæ in vsu, sed quæ suo, per prolepsim quam vocãt.

VERS. 2. BALÆ, IPSA EST SEGOR] à Syris parua ciuitas † vocata, *Zoara*,

6. Segor vrbis nomina. Hebræis *Segor*, sed id postquam Loth prætensâ paruitate in eam se recepit: priùs *Bala* dicebatur, *salissa* quoque, seu *vitula conternans*, nominum rationes pete à D. Hieronymo *hic in quæstionib. Hebraicis.*

VERS. 3. OMNES HI] Nouem Reges, quinque Reges Palæstini, & quatuor Assyrij. TROPOLOG. Rupertus *hic lib. 5. cap.* 16. vult significari sensus corporis & animi passiones.

7. Vallis siluestris. VALLEM SILVESTREM] amænam & † instar nemoris pulchris arboribus condensam. talis enim fuit ante exustionem. hoc significa-

Versiones conciliatæ. ri per שדים *Siddim* confirmat D. Hieronymus anctoribus Aquilâ & Theodotione LXX. φάραγγα τὴν ἁλυκὴν *vallẽ salsuginosam.* Hieronymus reddidit vocis significationem, LXX. id quod Moysis tempore erat. nam tunc propter exustionem præcedentem locus ille totus salsugine amarus, vt pote vitiatis aquis maris mortui. Ideo subditur QVÆ vallis olim nemorosa,

8. Mare salis, & mortuũ. NVNC EST MARE SALIS] significat ibi fuisse mare salsum seu salsarum aquarum colluuiem, quod Hebræis etiam vocatur *vallis salinarum*,

narum, teste Hieronymo. Pentapolis post vrbium concremationem, tam salsis aquis obtecta fuit, vt nihil inibi queat viuere. hinc *mare mortuum* nuncupatum: quod accidit post istud prælium & vrbium excidium.

RECESSERVNT AB EO] מרדו *Maradu*, rebellarũt, vltrà parere noluerunt. Vers. 4.

QVI ERANT CVM EO] vt fœderati eius iniurias vltum ibant, certè Amraphel non erat ei subditus. Vers. 5.

PERCVSSERVNTQ.] narrat quo pacto ante ingressum in Pentapolim, ne quid hostile post tergum vel ad latera relinquerent, quatuor vicinas gẽtes depopulati sint, Raphaim, Zuzim Emim, & Chorræos. רפאים *Raphaim* fuere de genere gigãtæo, vt & *Enazim*. habitarunt in terrâ Basan, quę ideo dicta terra gigantũ. *Deut*. 3. 13. videntur in speluncis habitasse montium, sicut & cyclopes. Nam *Riphaim* sonat inferos seu sub terrâ degentes *Isai*. 26. 14. alij deducunt à רפה *Rapha*, quod vires conciderent eorum qui tam vastos & truculentos intuebantur. Aquila, Symmachus & Theodotion, vt & noster soliti nomen retinere, vt proprium gentis, vel propter significati ambiguitatem. LXX. solent reddere *gigantes* adspectu ad corporis vastitatem, & ad significationem nominis vulgô recepti gentilibus. 9. Raphaim. Versiones conciliatæ.

ASTHAROTH CARNAIM] non est sermo de *Astharoth* illâ, quæ, Eusebio teste, in Basaniride fuit, non procul ad Adarâ, vbi habitarunt Raphaim; sed de alia quæ sita in supercilio Sodomorum, has duas videtur confundere Adrichomius *in descript. tribus Manasse nu*. 19. Sed benè distinxit Masius *in c*. 12. *Iosue*. 10. Astharoth duplex.

CARNAIM] Hebræa vox significat *bicornẽ*: & ita dictam à bicormi seu bicolli mõte vult R. Nahman. fieri potest: sed ego suspicor hoc nomen accepisse à Dianæ idolo, quod fortassis ibi colebatur, quæ ꝙ eadẽ cũ Lunâ, solita figurari cũ lunulâ bicorni in frõte: docẽt statuæ, marmora, numismata. Multi veterum Dianam seu Lunam eamdem censuerunt cum Iunone. Iam D. Augustinus asserit, linguâ Punicâ (quæ ex Hebræâ nata) Iunonem sine dubitatione vocari *Astarten*. li. 7. quæstion. 16. Multæ Iunones veteribus, sicut & Ioues, & Veneres; inde factum vt quarta Venus à Syris Astarte seu Astarete Syriæ & Tyri filia vocaretur, teste Cicerone *lib*. 3. *de natu. Deorum*: Syriam Deam Syros coluisse constat ex Plutarcho & Luciano. si filia eius credita Astarete (quod nomen perspicuè ex *Astaroth*) nihil mirum Syros Palæstinos eam coluisse, quæ alijs Luna seu Diana, alijs Venus credita. hinc *Astaroth Carnaim* nihil aliud significat, quàm Iunonis bicornis vrbem. Astarte seu Astaroth quę Dea. 11. Astaroth Carnaim; quid.

ZVZIM] nomen † gentis admodum robustæ, sed non satis notæ: suspicantur quidam vocari *Zonzommim* Deuteron. 2. 21. 12. Zuzim. CVM EIS] Hebraice est בהם, quod pro varietate punctorum diuersa significat. potest subscribi בהם *Betham*, & significat, *in ham*, vt vertunt recentiores: potest legi בתם *Bathem*, hoc est *cum eis*, sicut legerunt LXX. & noster, & Thargum Ierosolymitanum, & auctor magnæ Genesis. Conciliatæ versiones.

Aquilas vt nomen loci accepit vocans בהמתא *Behamtha*.Sequuntur
13. Emim. Emim]dicti etiã *Ommai* † vicini Sodomis,D. Hieron.ait à Chodor-
lahomor excisos ; hoc est ad exiguum numerum redactos. nam po-
stea, cum iterum gens valida essent facti, à Moabitis fuerunt expul-
si.*Deute*.2.*v*.10.*&* 11.

14. Saue. Save]Regia Emimorum. alij שוה planitiem vertunt ; fuit vrbs
in planitie supra mare mortuum.

VERS. 7. 15. Chorræi, siue Horræi. ה & ח. חורים Chorræos]propter similitudinem litterarum *He & Cheth*, fa-
ctum vt ab alijs *Horræi* vocentur; quos filij Esau montanis locis de-
iecerunt. *Deuter*. 2.12. Nachman tradit cognatos Heuæorum fuisse.
Montibvs seir]hi sunt mõtes Edom in Gabalenâ regione,postmo
dùm habitatio Esau.

16. Seyr mons. 17. Pharan. Campestria pharan] planitiem: איל LXX. vertunt, *terebin-
thum*:fortè alludentes,ad famosam aliquam in illâ planitie arborem
huius generis. Pharan]mons, vnde nomen † huic deserto Sara-
cenorum supra Arabiam,(*Hieronym.*)oppidum quoque ibidem ver-
sus meridiem sic dictum (*teste Procopio*) quod Græca scolia docent à
à sancto Iob habitatum.

In solitvdine]Hebraismus,pro iuxta solitudinẽ, *vt rectè Chal-*
18. In pro *iuxta*. *dæus*.hæc solitudo,sicut describunt qui videre, hodiè est itineris vn-
decim,dierum inuia,inaquosa,sterilis,inarabilis,sola bestijs & homi-
19. Desertum Pharan. nibus.nuda plantis & stirpibus,aspera montibus, prærupta rupibus,
ardore solis torrida,obsita sabulo profundo,tenaci, & lubrico.in hac
Israëlitica gens triginta & octo annis vagata. *Num*. 14. *& Deuteron*.
21.*&* 29.

Misphath] fons iste † vicinus vrbi Arabum Petræ.(*Hieronym.*)
20. Misphath fons. dictus fons iudicij:eo quod ibi Iudæi contra Moysen & Aaron mur-
murarunt,iurgati sunt,& velut iudicio expostularunt, ideo etiam di-
citur aqua contradictionis:ibidem Deus Moysen & Aaron propter
incredulitatem damnauit non ingredi in terram promissam. Postea
Cades. cùm illic miraculo edito Deus fuisset sanctificatus, dici cœpit mons
Cades. vide Num. 20. v.11.Ad hunc fontem quatuor Reges reuersi
sunt,cæsis illis gentibus,quæ se singulæ opposuerant. Chaldæus pro
Rechem. *Cades*,& *Cadesbarne*,semper vertit,*Rechem*, an ergo idem locus? D.
Hieronymus & communiter plerique diuersa censent.

Amalecitæ. Amalecitarvm]qui postea abEsau nepote sic vocati. *Genes*.36.
Asasonthamar. 16. sensus ergo;regionem,quã postea Amacitæ possederunt. Asa-
sonthamar]vrbs palmarum, quæ † fuit Amorrhæorum vrbs,etiã
Engaddi. Engaddi vocata. *D.Hieronym.Eucher.& Chaldæus*: describunt optimè
Brocardus & Breidenbachius Itin.6.

Versiones conciliatæ. Omnem regionem] noster legit vt habemus hodiè שדה *Se-
deh*:sed LXX.legerũt per resch, שרה *Sarah*,& ideo verterunt prin-
cipes τ῀ς ἄρχονδας rectè hoc aduertit Eugubinus, vt & illud non ac-
Hebræi codices variãt. cepisse hos doctiss. Hebræos literam pro literâ,sed Hebræos codi-
ces mutatos:ego duplicem puto lectionem fuisse,& nostram melio-

rem.non

rem: nondum enim Amalecitæ erant, & sic nec Principes eorum qui cæderentur: ager tamen erat, quem illi postea possederunt.

De valle siluestri iam actum. v. 3. PVTEOS MVLTOS] Hebraicè: *puteos, puteos* בארת בארת *Beeroth beeroth*: † geminatio nominis indicat copiam & multitudinem puteorum: Iosephus vocat vallem puteorum bituminis quod esset plena vallis huiusmodi materiȩ fontibus. Quinque Reges hunc locum elegerunt, eo quòd periculosus foret hostibus ignaris horum puteorum. VERS. 10. 21. Putei, putei. Hebraism. geminationis.

ITAQVE] non reddit rationem, sed connectit tantùm: non enim victi quòd eum locum elegissent, sed quòd viribus & pugnandi peritia impares.

CECIDERVNTQVE IBI] Reges Sodomæ & Gomorrhæ fugientes, cum paucis se ad montana receperunt: cæteri pars capti, pars gladio cæsi, pars nimia consternatione in bituminis puteos ruerunt, non locorum ignari, sed quid agerent parum solliciti, & mortem morte redimentes.

SVBSTANTIAM] opes, omnium quinque Regum; & si duos tantum, vt præcipuos nominet. Verisimile, non castra tantùm diripuisse, sed & oppida defensoribus ferè nudata deprædatos. VERS. 11.

NECNON & LOTH] fors in prælio captum, vel inermem in vrbe inuentum: haut dubiè hæc pœna perperæ electionis, & moræ inter improbos. Sic D. Chrysost. Ambrosius, & aureis versibus Prudentius in Præfatione Psychomantiæ, vbi hoc bellum describit. MYSTICAS expositiones pete à Rabano, & Ruperto. VERS. 12.

VNVS QVI EVASERAT] fors seruus vnus Loth, qui elapsus hostium manibus. NVNCIAVIT,] quæ in prælio gesta, & captum Loth. ABRAHAM HEBRÆO:] Errat Artapanus apud Eusebium, *lib. 9. de præparat. Euangel. sub fin.* qui censuit Hebræos dictos ab Abraham, quasi Abrahæos. Errat: quia ipse Abraham Hebræus vocatus. Deinde Abrahã scribitur per א. Hebræus per ע. Sed vnde Abraham vocatus Hebræus, עברי *Gheberi*? duæ sunt sententiæ probæ. Vna quam Burgensis sup. cap. 21. Matthæi fusè conatur probare à *Ghabar, transiuit*, scilicet Euphratem, quasi dicat transamnanum, quod voluere magni Doctores Origenes, Diodorus, Chrysostomus & Theodoretus. *q.* 60. confirmant LXX. τῷ περάτῃ *transitori*. Alia quæ mihi magis arridet, Hebræum dici ab Heber, à quo descẽdebat, & cuius idioma retinebat; & ab eodem Heber, non ab Abram, posteri dicti sunt Hebræi, est sententia D. Hieronymi & Acacij, & D. August. tandem hanc prætulit *lib. 1. retractat. cap.* 14. *Vide Eugubin. hic.* VERS. 13. 22. Abrahã vnde dictus Hebræus. 23. Conuallis Hebron, & Mambre.

CONVALLE MAMBRE] propè Hebron †, vnde & conuallis Hebron dicta, & ipsa Hebron Mambre vocata, *infr. cap.* 23. 19. *&* 49. 30. *Vide supr.* 13. 18. 24. BAGHAL Fœderis.

PEPIGERANT FÆDVS] erant fœderati, habes Hebraismum בעלי *Baghali, Domini* fœderis. *Vide Adag. sacra* §. 63. VERS. 14. 25. Numerus, & numerare castrensia vocabula.

NVMERAVIT] Hebræum † ריק *Riq*, propriè significat impedimentis liberare, siue educere. Noster significauit *numerandi* voce, non

non quosuis fortuitò captos & in pugnam eductos, sed delectos, qui magis idonei & more militari numeris (hoc est ordinibus) distributos. Est vocabulum castrense. Ideò etiam sequitur *expeditos* חניכים *Chanichim*, à radice *Canach*, probè instructos, moribus & præceptis domi eruditos, laboribus quoque ad robur & tolerantiam exercitos.

26. Abrahę 318. vernaculorum mysteria.

TRECENTOS DECEM & OCTO] non quantitas numeri, sed meritum electionis expressum: eos enim ascivit, quos numero fidelium dignos iudicauit: qui in D. N. IESV CHRISTI passionem crederent. Trecentos enim τ littera significat: decem & octo autem, summam in exprimit nomen fidei. Fidei ergo merito Abraham vicit, non copioso exercitu] hactenus D. Ambrosius *d.cap.*3. apud quē reposui *fidei* vocem, à sciolis semel inscitè sublatam. Vult ergo hoc numero præsignificatum propheticè Crucis & nominis IESV saluifici mysterium. Est & alia expositio eiusdē Ambrosij *lib.*1.*de fide ad Gratianum*, & Liberij Papæ *in epist.ad Orientales.* censentium præfigurari numerum Patrum Orthodoxorum, qui in Concilio Nicæno de Arianis triumpharunt, & rectam fidei summam tradiderunt, quam qui tenēt possunt fidei hostes vincere. *Vtraque explicatio placuit Ruperto lib.*5. *cap.*15. Placuit idem Prudentio in d.præfatione, volens hoc facto nos moneri;

> Nos esse largè vernularum diuites;
> Si, quid trecenti bis nouenis additis
> Possint, figura nouerimus mystica.

Antonius Nebrissensis retulerat hæc verba ad Concilij Nicæni Patres; id Gisclinio visum mordaciter reprehendere: quia putabat Nebrissensis commentum. Non est, sed Ruperti, sed Liberij, sed Ambrosij. Quantò sapientiùs medicus ille, si intra litterarios & iatricos se cancellos continuisset! fusior fui: eò quòd alij hic nimis parci & restricti.

27. Dan. Moysis prophetia. Lais seu Lesen.

VSQVE DAN] qui alterum + caput Iordanis, in terræ promissionis margine Boreali, haut procul à Paneade. *Hieronymus & Procopius.* Vides hic spiritu prophetico Moysen scribere nomē vrbis, quod diu post obitum eius acceptura. Multis enim annis postea adhuc Lais seu Lesen vocata. *Lege Iosue* 19. *& Iudi.*18.

VERS. 15. DIVISIS SOCIIS] suos in vnam, socios in alias, fortè tres, diuisit, vt diuersi irruerent, & inopinato sepultos somno vinóque opprimerent, clausis effugij viis.

28. Hoba seu Soba.

PERSECVTVS EST] in Dan cæsos, vsque in Oba insecutus. *Oba.* L X X. & Iosephus volunt esse Sobam Damasio, quæ & Syriæ Sobal nomen dedit. Postea dicta *Chobaa* nidus Ebionitarum. *D. Hieronymus.*

VERS. 16. SVBSTANTIAM] רכש *Rechusc*, non equos tantum, sed omnes

29. facultates significat: *etiam supr.*13.6. ideò malè recentiores.

ET POPVLVM] scilicet reliquum, mulieres, paruulósque.

VERS. 17. EGRESSVS REX SODOMORVM] qui prælio se fuga subduxerat in

rat in montana, inde regressus: vel ex vrbe sua ad quam direptam redierat.

IN OCCVRSVM] acturus gratias, & impetraturus sibi ciues suos reddi.

REVERSVS EST] Abram, cui ille obuius, in VALLE SAVE, hoc est plana †: quæ vocata etiam *Aulon*, & *vallis Regis*. Sed cuius? vt dubium tollant LXX. addunt *Melchisedec*. Incertum tamen dicta ab hoc, an ab alio Rege; cuius ibi deliciæ: an simpliciter, quòd dignitate & amænitate digna rege? sed maioris ponderis quæ sequuntur. 30.

Saue vallis; dicta Aulon & Regis.

VERS. 18.

MELCHISEDECH] de hoc multa quæri solent, & itur in sententias repugnantes etiam à Catholicis, rem in pauca conferam, vt scriptionis istius breuitas deposcit. Dico primò, purum & verum hominem fuisse: contra sentire hæreticum est. *Epiphanius hæresi* 56. *Cyrillus lib.* 5. *in Genes.* & est communis sententia. Dico secundò, Melchisedech est huius hominis nomen proprium: *est omnium Patrum contra Caietanum*. Dico tertiò, regnauit in Salem, quæ postea dicta Iebus, & denique Ierusalem. Satis quidem probabiliter D D. Hieronymus & Ambrosius voluerunt regnasse in Salem, quæ vicina Scythopoli, aliàs dicta Sichem; sed quod dixi, cum Iosepho Græci omnes, & post Hieronymum Latini communius docuerunt, & esse verius ostendunt è nostris Pererius *hic disp.* 4. & Ribera *in epist. ad Hebræos cap.* 7. Dico quartò mihi verisimilius videtur non fuisse Sem filium Noë, etsi Hebræi & D. Hieronymus contra senserint, quos defendit noster Francisc. Soarez. *in* 3. *p. D. Thom. tom.* 1. Quam opinionem non dico cum Procopio stultam & impossibilem esse; sed contrariam longè probabiliorem esse: nempè fuisse regulum aliquẽ Chananæum & Gentilem: tenuerunt S. Dionysius Areopagita *lib. de cælesti hierarch. c.* 9. Hippolytus & Irenæus etiam martyres, duo Eusebij, Eusthathius & alij laudati D. Hieronymo *epistol. ad Euagrium*. Item Epiphanius *hære.* 51. *&* 63. Theodoretus *q.* 63. Althelmus *lib. de virginitate circa finem*, Suidas & alij: rationes & argumentorum contrariorum solutiones Pererius *hic disp.* 3. & Ribera *sup. num.* 16. suppeditabunt. Dico vltimò Melchisedech obtulit Deo in sacrificium coram Abramo panem & vinum, & postea eadem proferens largitus est Abramo, vt ipse cum suis vesceretur: (vt videntur velle Clemens Alexandrin. *lib.* 4. *Stromat.* & Theodoretus *q.* 63.] protulit autem ea, non pro tempore, aut fortuitò; sed, vt ordinariam sui sacrificij materiam: hæc est rata sententia Catholicorum contra modernos hæreticos, Caluinum, Chemnitium, Musculum; qui contendunt magnis clamoribus, nullam hic sacrificij mentionem fieri, sed epuli tantum victorialis, & proinde nostrum interpretem malè transtulisse. Sed quoniam quæstionis decisio à recta textus explicatione dependet; ego, pro meo munere, breuiter singula verba discutiam: controuersiam integram habetis in Bellarmino *lib.* 1. *de missa cap.* 6. & Gregorio de Valentia *in D. Thom. tom.* 4. *disp.* 6. *q.* 11. *puncto.* 1.

31. Melchisedech quis & qualis. 1. 2. 3. Salem duplex. 4.

22. Proferre vocabulum sacrificale.

PROFERENS] Hebraicè חוציא *Choçi*, à radice יצא *Iaça*, eduxit seu protulit: qua voce, vt rituali in sacrificio, etiam vtitur contextus Hebræus Iudic. 6. 18. vbi noster vertit *portans sacrificium & offerens tibi*, LXX. cum nostro consentiunt, & D. Augustin. quæst. 53. vertit; *offeram*, & hanc quorumdam Rabbinorum sententiam esse docent eam sequentes Galatinus & Genebrardus: *hic in Chron. exordio tertiæ ætatis, ille lib.* 10. *de archanis Catholicæ veritatis*.

PANEM ET VINVM] qualia consueuerat offerre: hanc eius ordinariam in sacrificio materiam fuisse docent S. Cyprianus *lib.2.epist.3.ad Cæcil.* Eusebius *lib.5.demonstrat.Euangel.cap.3.* Ambrosius *libr.* 4. *&* 5. *de Sacrament.* Hieronymus *epistol. ad Marcellam, & epist. ad Euagrium* citat auctores Irenæum, Hippolytum & alios Patrum antiquissimos: sic etiam Augustin. Theodoretus & alij apud Bellarmin. & Valentiam *locis præfatis:* quibus vnum Philoné obscurè loquentem, præponere, non decet. Sententiam ergo Catholicorum multis rationibus probare possem, promam paucas, sed vrgen-

1. Probationes nostræ.

tes. Probatur primò, Testibus cunctis patribus, qui de hac re scripserunt, hoc sacrificium Melchisedech fuit typus venerabilis sacramenti Eucharistiæ, ratione materiæ: sed Eucharistiæ materia est panis & vinum: quo vt correspondeat figura figurato necesse est, vt

2.

sacrificij Melchisedech materia fuerit panis & vinum. Secundò licet sacrificij Melchisedech aliàs quoque in sacra Scriptura mentio fiat, nusquam tamen traditur, qua in sacrificando materia fuerit vsus, nisi hoc nostro loco: ergo quæ hoc loco traditur, credenda est materia fuisse. Consecutio probatur, quia necessarium fuit scire materiam noui sacrificij futuri fuisse similem materiæ sacrificij Melchisedech:

3.

alioqui non satis constaret de typi veritate. Tertiò sacrificium Melchisedech sacrificio Læuitico opponitur: Sed non alia ex causa magis quàm ratione rei oblatæ, quia Leuiticum fuit cruentum, istud verò incruentum futurum erat. Pro cuius intelligentia, nota CHRISTVM Dominum offerendo seipsum in cruce impleuisse id quod Leuitica sacrificia cruenta præsignificabant: Sed instituendo in vltima cœna sacramentum Eucharistiæ, impleuisse typum sacrificij Melchisedech: quo sacrificio iam instituto, consequens erat, vt in cruce moriens impleret typum sacrificij Leuitici, & implendo, vetus illud cruentum aboleret, seu cedere iuberet nouo pridiè instituto.

4.

Denique patet quod dixi, quoniam hic in textu pro ratione subditur, *erat enim Sacerdos*; quasi dicat, ratione Sacerdotalis officij tanquam Sacerdos panem & vinum obtulit. Hîc, hîc, recalcitrant aduersarij.

Argumentũ fundamentale hæreticorũ soluitur.

Volunt enim contextus verba aliter connectenda, nempè sic, Melchisedech fuit rex & Sacerdos (*hoc verum est*); &, vt Rex, in epulum præbuit Abrahamo & sociis vinum & panem: (*hoc falsum*) vt Sacerdos verò ei benedixit: (*hoc verum*) quod falsum esse dixi, hoc probant: tum quia *panis & vinũ* Hebræis omne genus ciborũ, significat: tum quia Hebraicè non est; *enim*, causale seu αἰτιολογικὸν, quod noster interpres posuit; sed dumtaxat est copula, &, ו. Respondeo ad primum, panem

panem & vinum in sacra Scriptura, & fonte Hebræo sæpius † sumi 33. Panis & vinum.
propriè pro cibi & potûs certâ specie, & sic hactenus isto loco Patres omnes Græci Latinique acceperunt, & sic accipi debere docent tres nostræ probationes. Ad secundum respondeo: particulam ו esse † 34 Et aithiologicum.
causalem, & non nudam copulatricem probatur auctoritate eorumdem Patrum ita capientium; & quia LXX. † interpretes verterunt, 35. δὲ, seu autē, pro enim seu γὰρ.
ἦν δὲ ἱερεὺς, *erat autem sacerdos*: ponentes δὲ pro causali, vt solent non rarò Græci. Theodorus Gaza *lib.2. Grammat.* docet δὲ copulatiuè, & ratiocinatiuè, & circumscriptiuè sumi, συμπλεκτικῶς, καὶ συλλογιστικῶς, καὶ περιγραφικῶς. Sanè Homerus *in Bœotiâ* dixit; ὁ δὲ οἱ παρελέξατο λάθρῃ, rationem reddens cur esset eius pater, *ipse enim cum ea clam rem habuit* frequentius adhuc Hebræis vé pro *enim* capiunt † dabo exempla. Genes. 20.3. noster; *habet enim virum*. Hebraicè, *& ipsa habet virum*. Psal. 142.7. *Non auertas faciem tuam à me, & ero similis descendentibus in lacum* hoc est, quia si auerteris faciem tuam à me ero similis, &c. 36. Ve Hebr. pro enim.
Isai. 64.5. *Tu ratus es & peccauimus*, Hebraicè, hoc est, quia peccauimus. Lucæ 1.42. *benedicta tu in mulieribus, & benedictus fructus ventris tui*, hoc est quia benedictus fructus ventris tui. Nam καὶ ibi teste Theophilacto λέγει τὴν αἰτίαν. Item psal. 59. v. 13. vbi noster, *quia vana est salus hominis*. Hebraicè & Græcè habetur *&*, sed sumendum pro *quia* docent ibi Auenes. & Dauid Rabbini, & ex nostris Theodoret. & Euthym. Item Psalm. 94. 5. *ipsius est mare & ipse fecit illud*, D. Hieronym. vertit, *quia ipse*. Psal. 107. 13. *& vana salus hominum*, noster, *quia vana salus hominum*. Hamerus etiam notat sic locutum Fabium *libr.* 1.

SACERDOS] Leo Castrius in apologet. frustrà pertendit כהן *Chohen* † non capi vmquam pro principe. negare non debuit: quia 37. כהן seu sacerdos, quid significet.
quod 1. paralip. c. 18. v. 17. dicuntur *filij Dauid primi ad manum Regis*; videtur esse explicatio eius, quod dictum lib. 2. Reg. 8. 18. *filij autem Dauid sacerdotes erant*: quos constat à sacerdotio alienos, eo quòd de Tribu Iuda, & non Leui fuerunt. Et tamen Hebraicè d. v. 18. כהנים *Kohanim* & noster vertit *sacerdotes*, quod LXX. vertunt αὐλάρχαι, nimirum significantes *Kohanim* non capi pro Sacerdotio propriè dicto, sed pro primaria aulæ dignitate, quam solent obtinere, qui Regij sanguinis sunt, ideo de filiis Regis *d. v.* 17. vsurpat, הראשנים ליד *Harisconim Leiad, principes seu capita ad manum Regis*. An ergo *Chohen* hoc nostro loco capiendum pro principe, sicut d. v. 18? omnino contendunt hæretici, non posse aliter. Sed contendunt, vt soliti, inuita sacra Scripturæ contextûs serie. Ideo subiungitur de benedictione; vt sciamus *Sacerdotis* vocabulum propriè ac strictè vsurpatum, vt acceperunt non solum Christiani Patres omnes, sed etiam Iudæi Philo ac Iosephus, Abenezra & alij Rabbini, & LXX. qui quando volunt indicare vocabulum *Kohanim* aliter accipi, solent aliter & aliter vertere, vt d. v. 18. αὐλάρχαι, d. v. 17. id explicantes πρῶτοι διάδοχοι *qui primi Regem excipiebant*: quando autem sumitur propriè & pressè pro Sacerdote, tunc vertunt ἱερεὺς, vt hoc loco & Psal. 98. 7. *Moyses &* Mos LXX. in vertendo. Locus Psal. 98 7.

 Aaron

Aaron in Sacerdotibus eius, *ἐν τοῖς ἱερεῦσιν* : vbi agi de vero Sacerdotio vtriusque consentiunt Rabbini & Patres orthodoxi, vide *Genebrad.*
Locus Psal. 109.6. *ibi*. Item Ps. 109 .v.6. *Tu es Sacerdos in æternum* (*σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα*) quo loco sequétibus verbis ipsemet Propheta Dauid probat verum Melchisedechi Sacerdotium; addit enim, לעולם על-דברתי מלכ-צדק כהן *Choen Lecholam Ghal Dibrothi Malkisedeq*. quod & si Montanus suâ versione; *Super verbum meum*; obscurarit, tamen clarè verterant LXX. *κατὰ τὴν τάξιν μελχίσεδεκ*, vt noster: & debuisset (meo iudicio) hunc pruritum nouandi coërcere Apostolica expositio D. Paulli *ad Hebræos cap.5.v.7. &* 10. qui exponit *κατὰ τὴν ὁμοιότητα*. *Secundum similitudinem*. & fatetur Abenezra על hîc pro כ positum, *super*, pro *in*, & DIBBAR nec verbum, nec rem, sed morem significare: itaque, *in more*, hoc est secundùm ritum & morem Melchisedech. Ex Paullo itaque sic argumentor. Prædicit Dauid CHRISTVM fore Sacerdotem ad similitudinem Melchisedech: sed certum est CHRISTVM fuisse verum sacerdotem, & de vero eius Sacerdotio Dauidem prophetare, Apostolum verò id ex professo docere: ergo verus & non Metaphoricus Sacerdos secundùm Dauidem & Paulum Melchisedech fuit. Ergo hîc debemus Moysis verba sic accipere: alioqui friuola esset ratiocinatio D. Paulli, qui ad hunc locum Dauidis respexit; & friuola etiam comparatio Dauidis, qui alio quam ad hunc locum Moysis respicere non potuit, cùm alio veteris testamenti loco nullo Melchisedechi Sacerdotis mentio fiat. Mihi res ista tam manifesta videtur, vt ferè pigeat tot verbis egisse. Addo tamen illud Dionysij Areopagitæ Melchisedech nō modo amicum, sed & Sacerdotem Dei appellatum, vt prudentioribus apertè indicarent, non modo ipsum ad verum ac sempiternum Deum esse conuersum; verùm & ceteris ad veram & solam Deitatem prouehendis, auctorem ducemque fuisse. *cap. 9. de cælist. hier.*

VERS. 19. BENEDIXIT EI] vtique vt maior minori, vt Sacerdos Sacerdotij æterni patri Sacerdotij tēporarij, bene precatus dicens; Abram à Deo excelso benedicatur & augeatur in bonis; sicut victoriam hanc eius munere fuit consecutus.

38. Possidere pro facere item possessor pro creatore. QVI CREAVIT] Hebraicè קנה *Qoneh* multi malunt vertere, possessori, seu, *qui possidet*. Sed noster maluit vim Hebraismi explicare, vt LXX. *ὃς ἔκτισεν*. illud enim paullò obscurius, licet idem sit sensus: idcirco enim cælum est (vt vertit Chaldæus) *possessio* Dei, quia Deus eius est creator: ideo Proclus longè meliùs dixisset; omnia esse Dei possessionem & creaturam seu prolem, quam omnia esse Dei possessionem aut prolem: vnum enim ad alterum consequitur. Ideo & prima mater, vt peperit filium, dixit; *possedi hominem per Deum* sup.c.4.v.1. vbi vide, quæ dicta. Et mox v.22. *possessorem cæli & terræ*, vocat, quem hîc crea-
Locus Psal. 138 13. torem, vbi etiam Hebraicè est CONEH, & LXX. vt hîc vertunt, *ὃς ἔκτισε*. Sic Ps. 138.v. 13. *possedisti renes meos*. hoc est creasti, fecisti, sic
39. Facere pro acquirere. interdum; *facere*; pro aquirere possessionem: sup.12.5. *animas quas fecerant*: interdum omnia tria cumulantur vt inuicem explicent. Deutero:32.6.

ron.32.*6.pater tuus qui possedit te,& fecit te,& creauit te.* Anton.Honchala hoc obseruauit.

Benedictvs Devs excelsvs] Laudent omnes Deum, qui quasi conclusit in manu tuâ,eos qui animam tuam in angustias redegerant. Vers. 20.

Dedit ei decimas] Abrã Melchisedecho sacerdoti.*d.c.5.ad Hebr.* 40.
& sic LXX. *ἔδωκε αὐτῷ ἀβράμ dedit ei Abrã*,in edit. Cõplut. & Regiâ, Decimarũ
& ita Philo & Iosephus. Illi qui pro eo sacrificiũ obtulerat, & qui ei origo.
benedixerat, dedit non simpliciter munera vel dona, sed vnum de decem (vt ait Chaldæus) decimas propriè dictas: alioquin malè hæc Apostolus interpretaretur,& inefficaciter hinc argümentaretur.*d.cap.5.vide D.Thomam 3.p.q.41.a.vlt.*

Ex omnibvs] ex totâ prædâ quam hostibus ademerat, fortassis etiam ex receptis bonis Pentapolitanorum iis consentientibus.

Da mihi] hoc ait more precantis, & ostendentis amorem erga subditos, rerum verò & bonorum iacturam nihili facere. *animæ* personas significant. Vers.21.

Levo manvm meam] vetus † cerimonia, qua vis iurisiurandi Vers.22.
exprimebatur: nam qui manum leuabat, hoc signo se profitebatur 41.
Deum præsentem habere, & testem veritatis ac periurij vindicem Iurisiurandi
precari: & nostro more, sicut iusiurandum, sic etiam ritus iste Deo ritus.
tribuitur, *Exod.6.8 Deuter.32.40. Numer.14.30.* & secundum quosdam Psal.105. v. 26. de variis significatis manum leuandi *vide Perer. hic,& Riberam in c.2.Zachar. & nostra Adagia sacra.*§.18. Leuo manũ.

A filo svbtegminis vsqve ad corrigiam caligæ] Vers.23.
nec vilissimũ nec minimum quid,vt benè Chrysost. *hom.35.* est pro- 42.
uerbialis locutio. *vide Adag.sacra.*§ 19.*vocem subtegminis*, addidit lucis A filo subtegminis vs-
gratiâ *Caliga* calceamenti genus, de quo dicam Act.12.8. que ad corrigiam caligæ.

Qvæ tva svnt] quæ sunt Pentapolitanorum nam ex bonis Assyriorum non negat se partem accepturum.

Ne dicas: ego ditavi] q.d. ne iactes me ex tuis incommodis mea quæsisse commoda; aut iactes me amore munerum tuorum tibi suppetias iuisse. Quia nihil tale suberat in muneribus Pharaonis, *cap.præcedenti*,ea recepit. De prædâ hostili nihil tale dici potuit,quam liquido belli iure suam fecerat.

Vers. vlt.] Iã socij eius cum prędæ suâ portione discesserãt: ideo addit. Exceptis his,&c. ne rex Sodomæ putaret Abram clam aliquid sibi retinere: de decimis datis Melchisedecho nihil ait, quia hoc pręsente Rege Sodomæ factum. Mystice explicat Cyrillus *hic libr. 5.* & Rupertus *d.c.15.*

* * *

CAPVT DECIMVM QVINTVM.

1. HIs itaque transactis, factus est sermo Do-
mini ad Abram per visionem dicens: No-
li timere Abram, ego protector tuus sum,
2. & merces tua magna nimis. * Dixitq; Abram: Do-
mine Deus, quid dabis mihi? ego vadam absque
liberis: & filius procuratoris domus meæ iste Da-
3. mascus Eliezer. * Addiditque Abram: Mihi autem
non dedisti semen: & ecce vernaculus meus, hæres
4. meus erit. * Statimq; sermo Domini factus est ad
eum, dicens: Non erit hic hæres tuus: sed qui egre-
5. dietur de vtero tuo, ipsum habebis hæredē. * Edu-
xitq; eum foras, & ait illi: Suspice cælum, & nu-
mera stellas, si potes. Et dixit ei: Sic erit semen tuū.
6. * Credidit Abram Deo, & reputatum est illi ad iu-
7. stitiam. * Dixitque ad eum: Ego Dominus, qui
eduxi te de Vr Chaldæorum, vt darem tibi ter-
8. ram istam, & possideres eam. * At ille ait: Domi-
ne Deus; vnde scire possum, quòd possessurus sim
9. eam? * Et respondens Dominus. Sume inquit, mi-
hi vaccam triennem, & capram trimam, & arietem
annorum trium, turturem quoque & columbam.
10. * Qui tollens vniuersa hæc, diuisit ea per medium,
& vtrasque partes contra se altrinsecus posuit: aues
11. autem non diuisit. * Descenderuntque volucres
12. super cadauera, & abigebat eas Abram. * Cumque
sol

ſol occūberet,ſopor irruit ſuper Abram, & horror
magnus & tenebroſus inuaſit eum. * Dictumque 13.
eſt ad eum: Scito prænoſcens quòd peregrinum
futurum ſit ſemen tuum in terra non ſua, & ſubii-
ciet eos ſeruituti, & affligent quadringentis annis.
* Veruntamen gentem, cui ſeruituri ſunt, ego iu- 14.
dicabo: & poſt hæc egredientur cum magna ſub-
ſtantia. * Tu autem ibis ad patres tuos in pace, ſe- 15.
pultus in ſenectute bona. * Generatione autem 16.
quarta reuertentur huc: necdum enim completæ
ſunt iniquitates Amorrhæorum vſque ad præſens
tempus. * Cùm ergo occubuiſſet ſol, facta eſt cali- 17.
go tenebroſa, & apparuit clibanus fumans, & lam-
pas ignis tranſiens inter diuiſiones illas. * In illo 18.
die pepigit Dominus fœdus cum Abram, dicens:
Semini tuo dabo terram hanc à fluuio Ægypti vſ-
que ad fluuium magnum Euphratem, * Ci- 19.
næos, & Cenezæos, Cedmonæos, * & He- 20.
thæos, & Pherezæos, Raphaim quo-
que, * & Amorrhæos, & Cha- 21.
nanæos, & Gergeſæos,
& Iebuſæos.

ARGVMENTVM.

Cum Abram Deus fœdus icit, & pollicetur eidem filium Isaac & ex eo semen, & liberationem de Aegyptia seruitute, & terræ Chanaan possessionem.

VERS.I. PRo serie Historiæ notandum, omnia quæ cap.14. narrata, & quæ hoc 15. cum sequentibus vsque ad 22. narranda, videri accidisse viuo adhuc Thare; ante annum centesimum tricesimum quinctum Abrami, post ætatis eius annum septuagesimum quinctum, spacio scilicet annorum sexaginta. Quo verò singula anno contigerint certò tradi non potest, quia de singulis id sacrascriptura non expressit. Prælium ante narratum putarim commissum nondum genito Isaac, aliquot annis postquam Lot in Sodomis degere cæperat. Igitur.

HIS TRANSACTIS] cùm sic Abram Regia munera contempsisset, & decimas Dei sacerdoti obtulisset, viri pietate & virtute delectatus Dominus, omnem eius animo timorem detergendum duxit. Voluebat enim corde belli varios euentus & vicissitates, timebat Chananæorum suspiciones & inuidentiam; Assyriorum verò arma renouanda & grauiora sibi impendere metuebat. Igitur nocturno tempore vigilanti Deus per Angelum apparuit, & dixit:

EGO PROTECTOR TVVS] vice clypei te protegam. sic Psal.5.13. *sicut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos.* optima & tutissima iustis est

1. Deus protector iustorum similis scuto.

Deus protectio. Dauid docet; *Nam etsi ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala: quoniam tu mecum es.* Psal.22.4. *Dominus illuminatio mea, & salus mea, quem timebo: Dominus protector vitæ meæ à quo trepidabo.* Psal. 26.1. *Dominus mihi adiutor, non timebo, quid faciat mihi homo. Dominus mihi adiutor: & ego despiciam inimicos meos.*] Psal.117.6.

MERCES TVA] nota mercedem meriti, contra hæreticos.

MAGNA NIMIS] lõgè maior mercede humana, quam repudiasti: item pretiosior & copiosior meritis laborum tuorum. Solus Deus,

2. Merces optima Deus.

merces optima & superefflueus. Dauid: *Dominus pars hæreditatis meæ & calicis mei: tu es qui restitues hæreditatem meam mihi. Funes ceciderunt mihi in præclaris: etenim hereditas mea præclara est mihi.* Psal.15.6. & ideo, *Quid mihi est in cœlo? & à te quid volui super terram?* Psal.72.25. hic sermo iustorum, contra impij dixerunt; *Vanus est qui seruit Deo. & quod emolumentum, quia custodiuimus præcepta eius, & quia ambulauimus tristes coram Domino? Malach.*3.14. Mentitur sibi iniquitas, quia Deus ipse merces magna nimis.

VERS.2. QVID DABIS MIHI.] vide sanctam audaciam, Dei promissione ad animi sui desiderium exponendum prouocatam. Credo Domine te

3. Vadere.

multa mihi bona largiturum, sed cui illa vsui futura? mihi quæ dedisti sufficiũt, & herede careo, liberis orbus. EGO VADAM] vadere † vel dimitti

mitti Hebræis idem, quod mori, vita decedere. Luc. 22. 22. *filius quidem hominis vadit*, moritur. Luc. 2. 29. *Nunc dimittis seruum tuũ in pace*. iube vita decedere, sine mori. Ait ergo, ego sine liberis moriar, quo mihi diuitiæ? cui thesaurisabo? Non dubitat de promisso sibi semine, *cap.* 12. 7. verùm, vt iusti semper de se sunt pauidi, veretur ne quâ sua culpâ commeritus sit promissionem antiquari. Dimitti.

FILIVS PROCVRATORIS] Hebr. משק *Mesceq*. LXX. & Diodorus ac Gennadius putarunt esse nomen proprium ancillæ Abraham Damascenæ. meliùs noster accepit vt appellatiuum nomen; sed quid significat? Eugubinus & Honchala exponunt relictitium quid & dimissum: Vatablus & Oleaster discursationem aut egressionẽ: meliùs Chaldæus & Theodotion, œconomiam seu procurationem: optimè noster sciens sæpè abstractum poni † pro concreto, & videns hoc cõtextum postulare, vertit *Procuratoris*, seu œconomi, cui cura dispensationis domus relicta; quos Romani *atrienses* vocabant. 4. משק quid. 5. Hebraism. abstracti pro cõcreto.

ISTE DAMASCVS ELIESER] Tres sunt sententiæ, quarum nulla est improbabilis. Diodorus, Gennadius & LXX. censent Damascum seu Damascenum vocatum Eliezer, eò quod matre natus Damascenâ. sicut apud Latinos à patriâ nomina imponuntur seruis, Syrus, Dauus, Geta. Verum si quod D. Hieronymus tradit, Damascus ab hoc Abrahæ seruo condita & vocata; quo pacto matre Damascena natus, cum nondum Damascus existeret? Contra tamen † ex Nicolao Damasceno tradit Iosephus, Abraham Damasci habitasse; sed mihi non persuadet, & arbitrer potiùs in confiniis, vbi domicilium Abrahę ab ipso Iosepho locatur *lib.* 1. *cap.* 15. non in vrbe quæ nondum erat: sed per Prolepsim præcedenti capite nominata. Secunda sententia est hunc seruum binomium fuisse, & vocatum Damascum Eliezer. sed non solet sacrascriptura duo nomina sic eodem loco geminare, vbi nihil opus. Tertia quæ mihi magis probatur est Tostadi & Honchalæ, *Damascus Eliezer* duo diuersorum esse nomina, & *Damascus* recto, *Eliezer* patrio casu positum, q. d. Damascus Eliezeri filius, sensu isto, ego decedam orbus, hoc vno infælicior meo vernâ Eliezero, quem administrationi meorum bonorum præposui; quod ipsi filius sit iste puer Damascus; ego verò careo prole. quare cogar hunc Damascum Eliezeri in filium adoptare, vt sit hæres meus. 6. Damasci origo. 7. Abram an habitarit Damasci.

MIHI AVTEM] pathetica repetitio eius quod iam insinuarat. VERS. 3.

STATIMQVE] nã propè est Dominus inuocantibus se, nec sustinet diu suos anxietate distineri. *Chrysost. hom.* 36. DE VTERO TVO] non quem adoptare cogitas, sed quem gignes. *De vtero* idem est quòd de intimâ tuâ substantiâ. Psal. 109. 3. *Ex vtero ante luciferum genui te.* quo sensu filios vocant *fructum ventris*. Psal. 131. 11. *De fructu ventris tui ponam supra sedem tuam*. Luc. 1. 42. *benedictus fructus ventris tui*. prius de viro dictum, posterius de muliere. VERS. 4. 8. Vteri nomine significatur substantia. Ventris fructus.

EDVXITQVE EVM] spontè sequentem præiuit. FORAS] extra tentorium in quo ei apparuerat. NVMERA] conare si potes numerare. tunc igitur nox innubis, & stellato clara peplo. VERS. 5.

SI POTES] ſcio te non poſſe. Nam ſolus hoc Deus poteſt. *D. Auguſtin. lib. 16. de ciuitate Dei cap. 23.* ALLEGORIAM pete à Philone, de
9. Philonis allegoriæ quales. cuius allegoriis hoc ſemel † moneo, philoſophicas eſſe, nõ verò quales ſancti ſolent adferre & à Spiritu ſancto typis ſacris adumbrantur.

SIC ERIT SEMEN TVVM] non modò carnale iſtud de quo nunc
10. Semen Abrahæ duplex. maximè ſollicitus es, quod ipſum etiam numeroſum admodum futurum, animale tamen, terrenum, ſterile & infæcundum; quod ideo comparaui, tantum *pulueri terræ.* ſup. c. 13. 16. Sed etiam aliud longe præſtantius cæleſte & ſpirituale, quod ideo *ſtellis* quoque *cæli* comparo, vt benè Procopius, Rabanus & Rupertus. Indicat CHRISTVM Dominũ, & eius filios adoptiuos, ſed ſpiritu cõceptos & genitos Chriſtianos, qui etiã vocãtur idcirco ſemẽ Dauid, hoc eſt CHRISTI ipſius; *Sicut numerari non poſſunt ſtellæ cæli, & metiri arena maris: ſic multiplicabo ſemen Dauid ſerui mei.* Hierem. 33. 22. Hoc ergo ſemẽ pollicetur Abrahamo ſecundũ naturam ſucceſſurũ, quia CHRISTVS ex Abrahę poſteris carnem aſſumpſit, per quem fideles ſalutis hæreditatẽ adepturi. Nam diem hunc incarnationis ſuæ hoc loco Deus Abrahamo oſtendit, quem videns Abram exultauit, vt indicat ipſemet Dominus Ioan.
Locus Ioã. 8. 56. 8. 56. *Abrahã pater veſter exultauit vt videret diem meum; vidit & gauiſus eſt:* iuxta explicationem S. Auguſtini *in Ioan. tract.* 43. D. Ambroſ. *de Abrah. lib.* 1. *c.* 3. Præmiſerat comparationis membrum vnum.

STELLAS CÆLI] nunc ait: *ſic erit ſemen,* ſcilicet cæleſte, cuius in cælis conuerſatio *Philip.* 3. 20. oppoſitum illi priori terræ præmiis inhianti. iuxta Apoſtolum, *Non prius quod ſpirituale eſt, ſed quod animale: deinde quod ſpirituale. Primus homo de terra terrenus, ſecundus homo de cælo cæleſtis. Qualis terrenus, tales & terreni: qualis cæleſtis, tales & cæle-*
11. Stellis ſimiles Chriſtiani. *ſtes.* 1. Cor. 15. 47. Igitur hoc ſemen erit ſimile ſtellis. primùm numero, quia velut infinitum. ſecundò magnitudine, quia *nulla gens tam grandis, quæ habeat Deum ſic appropinquantem ſibi.* Deuteron. 4. 7.
1. 2. nam ille *nobiſcum* manet *vſque ad conſummationem ſæculi.* Matth.
3. 28. 20. tertiò altitudine. nam CHRISTVS *præcelſus præ regibus terræ.* Pſalm. 88. 28. *excelſior cælis factus*, Hebr. 7. 26. *conſedere nos faciet in cæleſtibus* Epheſ. 2. 6. quando *ſumet nos ad*
4. *ſeipſum, vt vbi ipſe eſt & nos ſimus.* Ioann. 14. 3. quartò æternitate. nam huic ſemini Deus promiſit, *in æternum illi miſericordiam ſe ſeruaturum, & teſtamentum ſuum fidele ipſi, & poſiturum in ſæculum ſæculi ſemen eius, & thronum eius ſicut dies cæli.* Pſalm. 88. 29.
5. Quincto luce & ſplendore. nam CHRISTVS *eſt radix Dauid, ſtella ſplendida & matutina.* Apocal. 22. 16. cuius in monte Thabor, quando transfiguratus, *facies ſicut ſol reſplenduit, & veſtimenta candida facta ſunt ſicut nix.* Matth. 17. 2. & capiti futura ſimilia corpora Bea-
Locus Daniel 12. 3. torum in reſurrectione, vt docet Daniel c. 12. v. 3. *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quaſi ſplendor firmamenti: & qui ad iuſtitiam erudiunt multos, quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates.*] cuius loci paraphraſim habes apud Beatum Paulum 1. Corinth. 15. 40. cum verſibus ſequentibus. Hæc illa lux eſt, quam Abrahæ ſemini promiſſam

teſtatur

testatur Ecclesiã, cum in missis quotidianis defunctorum, animabus dormientium benè precatur, his verbis: *Signifer Sanctus Michael repræsentet eas in lucem Sanctam, quam olim Abrahæ promisisti & semini eius*: vbi &, exegeticum est pro, *id est semini eius*. Cedo vbi promisit, si non hoc loco: *benè Liran. & Tostad.* Ecclesiæ oratio explicata.

CREDIDIT] confirmauit & stabiliuit cor suum, ad indubitatè credendum sibi hoc semen nasciturum. Ponderant hanc Abrahæ promptam fidem S S. Hilarius *lib.10. de Trinita.* & Ambrosius *d.c.* 3. LXX. vertunt, vt noster, & vtuntur voce *Abram*; sed D. Paulus Rom. 4. scribit locum hunc citans, *Abraham.* quia D. Paulus ad legis Euangelicæ tempus attendebat, quod nominis mutatione fuerat præfiguratum: Moyses nomen posuit, quod habebat, quo tempore hæc illi dicebantur. *Sic Leo Castrius lib.5. Apologiæ.* VERS. 6.

DEO] propriè: nam agit de fide quam promittenti Deo præstitit. Cùm loquimur de fidei professione, quæ est vna virtutum Theologicarum solet disputari an sit idem credere Deo, & credere in Deũ. In sacra Scriptura pro ijsdem vsurpantur, & Rufinus ac alij confuderunt: sed prudenter in disputando vitandæ confusionis gratia post D. Augustinum ea Scholastici distinxerunt. *Lege Pererium hic disputat.2. fusè differentem.* 12. Credere Deo & in Deum.

REPVTATVM EST EI AD IVSTITIAM] Hebraicè, *reputauit illi iustitiam* prout hodiè legitur, & contendit Iarrius, nempe *Vaiachscebeba loçedaqah* ויחשבה לו צדקה Sed vt noster, sic etiam Chaldæus reddidit non actiuè, sed passiuè: vt & LXX. *καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.* & ita citant Apostoli; Paulus *ad Rom.*4.3. *Galat.* 3.6. & Iacobus *canon. suæ cap.*2.23. Tertullianus, Ciprianusque *deputatum* vertunt. Sunt qui censeant olim passiuè lectum in Hebræo punctis alijs. Sic Leo Castrius *lib.* 1. *Apologet. cap. vlt.* quod censet etiam accidisse in psal. 50. v. 6. vbi nos; *vt iustificeris in sermonibus tuis & vincas cum iudicaris* hodie Hebraicè legunt actiuè, *cùm iudicaueris.* & Esai. 25. vlt. nos, *concident, & humiliabuntur & detrahentur*, omnia hæc Hebraicè actiua sunt. Malo dicere lectionem Hebræam rectè se habere, & eam secutos LXX. & Apostolos, sed sapienter & doctè interpretatos Hebraismum, quo præteritum actiuum ponitur quasi deponens, pro passiuo, *de qua phrasi consule Fran. Riberam in cap.*13. *Osee. nu.*23. hoc ergo loco idem est sensu, reputauit ei Deus; quod, reputatum est ei à Deo seu iudicio Dei. EI] Hebræũ לו *Lo.* tam *sibi*, quàm, *illi*, significat. hinc cum † Hebraicè sit idem pronomen, noster psal. 24.22. *Libera Deus Israel ex omnibus tribulationibus suis.* at psal. 129. 8. Ipse *redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eius.* 13. Hebraism. actiuũ præt. pro passiuo. 14.

AD IVSTITIAM] iustitia hìc non capitur pro iustitiâ, quæ est vna quatuor virtutum cardinalium, cuius obiectum est suum cuique tribuere: sed pro perfectâ virtute, à qua (vt ait Cicero) boni nuncupamur, quæ in se virtutes omnes, Aristotele teste, continet. Sensus itaque loci est: hoc fidei tam feruentis actu; quo rem humano sensu incredibi 15. Iustitia pro perfectione virtutis.

credibilem atque impoſſibilem, ſolo diuinæ promiſſionis aſpectu, ſine vllâ hęſitatione credidit; ex iuſto, Abram factum iuſtiorem, ex bono meliorem, ex perfecto perfectiorem: iuxta illud; *Qui iuſtus eſt iuſtificetur adhuc:* & hanc tam raram Abraæ fidem, mirificè Deo placuiſſe, eò quòd eſſet teſtimonium illuſtre internæ eius bonitatis atque perfectionis, breuiter Philo *lib. de Abram & lib. quis rerum diuinarum ſit hæres,* ait Abram. quia crediderat, iuſtum ob eam rem habitum eſſe. Hinc patet, nec de primâ iuſtificatione agi, quia iam iuſtus erat Abram: nec etiam negari internam ſeu inhęrentem iuſtorum iuſtitiam: & proinde ſtultè hæreticos duobus erroribus hinc patrocinium petere. primus eſt ſolâ fide primam iuſtificationem obtineri; alter nos iuſtos eſſe per ſolam imputationem; quorum nihil hîc ſtabilitur, *contra hos lege Pererium hîc diſp. 3. & 4. & Bellarmin. lib. 4. de iuſtificat. c. 18.*

VERS. 7. EGO DOMINVS DEVS TVVS.] crede promittenti: nam quí nunc tibi ſemen promitto; idē ille ſum, qui ex Meſopotamiâ in hāc regionem migrare te iuſſi, & hanc ipſam tibi pollicitus fui: idem nunc repeto, vt omnino confidas promiſſis toties iteratis. Igitur animum eius firmat promiſſionis refricatione non verò miraculi memoria; vt Iudæi ſomniant.

16. Vr, quid ſignificet. VR CHALDÆORVM] de qua dictum *ſup.* 11. 28.

POSSIDERES] per poſteros tuoſ.

VERS. 8. VNDE SCIRE POSSVM] ſi hæſitaſſet in fide, non foret illi hoc ad iuſtitiam reputatum. Cupit tantummodò modum cognoſcere, implendæ promiſſionis, & rei quam crediderat ſimilitudinem aliquam ſibi oſtēdi. *Auguſtin. ſup. cap.* 14. *Chryſoſt. & alij.* Petit *ſignum* tū vt certò ſciat, nihil poſteros commiſſuros, cur hæc promiſſio illis non repreſentetur. (*Sic Rupertus.*) tum vt poſteritas tardè ſemper credula, hoc ſigno perſuadeatur. (*Sic Caietan.*) Sanè Deus precibus exoratus, mox modum docet, & quæ poſteris euentura manifeſtat.

VERS. 9. SVME MIHI] vt mihi poſt fœdus ictum ſacrifices. VACCAM TRIENNEM] buculam trimam ſeu iunicem triennem. Græci δάμαλιν Hebrai. עגלה *Gheglah.* Dauid Cimchi & Chaldæus epithetum משלשת *Meſculleſceth* referunt ad numerum: ſed melius ad ætatem LXX. noſter, Ioſephus & Abenezra. *Gheclath* ſignificat bouem

17. Aetates vaccæ ſeu vitulæ. fæminam, quæ iam pertranſitis primâ & ſecūdâ ætate; nec vitula eſt, nec iuuenca, ſed tertiam ingreſſa iunix eſt ſeu vacca nouella, nondum tamen adulta eſt vacca, quę quarta ætas Varroni lib. 2. de re ruſti. cap. 8. vide Riber. in Oſe. cap. 10. v. 15.

18. Sacrificij & fœderis prophetica explicatio. Quadrupedia hæc parantur pro fædere & ſacrificio: aues, pro ſacrificio tantùm: cuncta verò ſimul ſignificant ſtatum & conditionem futuram poſterorum. *Iuuenca* indomita ſignificat primam generationem qua Iſraëlitæ in

Vitula, Capra Aries. Ægypto liberè & delicatè egerunt. *Capra* ſecundam generationem, cui iam Ægyptij aliquid ſeruitutis imponebant, & ſic aliquem ex eis fructum percipiebant. *Aries*, qui quantusquantus eſt, Domino

ſuo

ſuo vtilis eſt, denotat tertiæ generationis tempus, quo ibidẽ duram & iniquam Hebræi ſeruitutem ſeruiuerũt. *Volucres duæ* tempus quo anno quadringenteſimo ex Ægypto ſe proripuerunt. *Turtur*, tempus manſionis querulæ in deſerto. *Columba*, ſociale animal, tempus quo in promiſſionis terrâ domicilia fixerunt. *Diſſectio* quadrupedum affli-ctiones varias, quas in Ægypto pertulerunt: *aues* integrę finem harũ afflictionum. *Volucrum volatus* ad cadauera, Ægyptios, & Amalecitas, Iſraëli proficiſcenti moleſtos: *Abram has abigens*, Dei prouidentiam ſuos defendentem. *Sic Diodorus in Catenâ & Theodoretus q. 65.* Sed cur ſingula quadrupedia iubentur deligi trima? an quod ſeruitus per tres generationes durauit? Caath, Aram, Moyſem? ſane in his animalibus tres ætates diſtinguuntur: vitula, iunix, vacca. ſic agnus, ouis, adaſia, ſic Græcis ἔριφος fœtus capræ adhuc tenellus, hædulus; χίμαιρος, capella vnius anni barbeſcens, αἶξ capra adulta. In auibus non reperitur huiuſmodi diſcrimen ætatis.

Aues. Turtur. Columba. Diſſectio. Abraham. Cur trima? Ouis tres ætates. Capræ tres ætates.

COLVMBAM] ſic etiam reddunt LXX. Aqui. Chaldæus & Ioſephus; intellige non de matre, ſed de pullo. גוזל *Gozal.*

TOLLENS] aſſumens & iugulans. DIVISIT PER MEDIVM] à capite ad caudam fidit. Morem hunc fœderis feriendi arbitror à Deo præceptum Abrahæ; cum Iudæi poſtea retinuerunt, Ierem. 34. 18. *Qui præuaricantur fœdus meum, & non obſeruauerunt verba fœderis, quibus aſſenſi ſunt in conſpectu meo, vitulum quem conciderunt in duas partes, & tranſierunt inter diuiſiones eius.* quo loco teſtatur Theodoretus hunc Chaldæorum morem fuiſſe. idem hîc Diodorus teſtatur. Hæc animalium diſſectio, erat pro diris in fœdifragos, vt ita diuiderentur. *Cyrillus contra Iulian.* & S. Auguſtin. *lib. 16. de ciuitate Dei cap. 14.* ſicut apud Romanos, qui cęsâ porcâ fœdera ſanciebant, addentes, ſi ſciens fallo, ita me feriat Iupiter, qui plus poteſt polletque. Tale quid Iſraëli innuebat Saul. 1. Reg. 11. 7. qui *aſſumens vtrumque bouem concidit in fruſta, miſitque in omnes terminos Iſraël per manum nunciorum dicens: Quicumque non exierit, & ſecutus fuerit Saul & Samuel, ſic fiet bobus eius.*] tales & atrociores diras continebat illud factum Leuitæ, quando *cadauer vxoris cum oſſibus ſuis in duodecim partes ac fruſta concidens, miſit in omnes terminos Iſraël.* Iudic. 19. 29. q. d. ita Deus faciet, negligentibus tam enormis criminis ſumere vindictam.

VERS. 10. 19. Fœderis feriend. ritus. Locus Iudic. 9.29.

PARTES CONTRA SE] altrinſecus oppoſuit medietates quadrupedum inuicem reſpõdentes, relicto ſpacio intermedio ad tranſeundum.

AVES NON DIVISIT] quia nihil ad fœdus faciebant. VERS. 11.

DESCENDERVNTQVE VOLVCRES] prior viſio & præceptum de rebus neceſſarijs huc adferendis, noctu contigerant: orto die omnia attulit & parauit, & tum (vt rectè Procopius) carniuoræ volucres more ſuo, velut ad prædam, aduolarunt. 20.

ABIGEBAT] toto die in his apparandis, nempe adferendo, iugulãdo, diuidendo, volucribus abigendis, fuit occupatus. Porro LXX. le- Conciliatæ verſiones.

 gerunt,

gerunt, ישב à וישב *Vaiesceb à Iascab*, *sedit*: noster verò נשב à וישב *Vaiaseb à Nasab amouit., expulit*. Præsignificantur Israëlitæ ob peccata sæpè ad hostibus affligendi, sed propter Abraham patrem eorum à Deo liberãdi. TROPOLOGIAM ad orationem & distractiones mentis eam turbantes transfert D. Gregorius *libro decimo sexto Moralium capite vigesimo*.

VERS. 12.
21. Somnus Abrahæ.

CVMQVE SOL] totius diei labore fessus, paullò ante solis occasum graui sopori cessit: hunc pauor vehemens, horrori & anxietati mixtus consecutus, vna cum extasi: in qua illi sequentia apparuerunt. de voce *Thardemah* vide sup. *cap. 2. 12.* de totâ hac re Philo *lib. de Somnijs*. Horror & angustia ista typus eorum: quæ in Ægypto populus Israel sensurus.

VERS. 13.
22. Scito sciens.

SCITO PRÆNOSCENS] Hebraicè, *scito sciens*, hoc ẽst scito hæc certò certius euentura.

SEMEN TVVM] Isaac & eius posteri. *Genes. 21. 12. In Isaac vocabitur tibi semen.*

IN TERRA NON SVA] in Ægypto, Mesopotamiâ, & Chananæâ successiuè. Nã licet Isaac & Iacob in Chananæâ fuerint nati, tamen in eâ nec vestigium possederunt vt suum, sed vt peregrini eam incoluerunt. ideo Iacob dicit Pharaoni, *dies peregrinationis meæ* &c. inf. Genes. 47. 9. & Paulus, de Abrahamo; *Fide demoratus est in Terra repromissionis tanquã in aliena, in casulis habitãdo cum Isaac & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem. Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem: cuius artifex & conditor Deus* ad Hebræos capite vndecimo versu nono.

23. Dequadringentis annis afflictionis, captiuitatis &c. Israëlis.

QVADRINGENTIS ANNIS] licet defendi non incommodè possit sententia Hieron. de oleastro hîc & Exo. 12. Tutius tamen est † sequi communiorem sententiam D. Augustini *q. 47. in Exod. & lib. 16. de ciuitat. Dei cap. 24.* quam secuti explicant & confirmant homines eruditi huius æui, *Martines hypotypos. lib. 6. cap. 4. Pererius hic disputat. 7. & Baradius lib. 5. concord. Euangel. ca. 20.* Volunt hoc oraculum non pertinere ad ipsum Abram, sed ad eius semen, & ideo rationem temporis subducendam ex ijs, quæ semini Abrahæ acciderunt, non à promissione primò factâ Abrahæ, nam ab hac vsque ad promulgationem legis in mõte Sina, tertio post egressum ex Ægypto mense, lõge plures sunt anni, nempe quadringenti triginta, *vt patet Exo. 12. v. 41. & Galat. 3. v. 17.* Sed ducendum initium computationis, à natiuitate Isaac, qui & posteri eius, partim in Chananæâ, partim in Mesopotamiâ, partim in Ægypto semper vt peregrini & aduenæ viatores vixerunt, vsque ad liberationem ex Ægypto. cùm vero Isaac natus sit vigintiquinque annis post primam promissionem Abrahæ factam, si de quadringentis & triginta annis subducas hos viginti quinque qui non pertinent ad seminis Abrahæ peregrinationem: huic peregrinationi manent residui anni quadringenti & quinque. Moyses autem † hoc loco quinque istos prætermisit, quia

24. Numeros perfectos ponendi prętermissis excurrentibus mos SS.

sacræ

ſacræ Scripturæ conſuetudo eſt, frequenter magnum dumtaxat ſeu plenum ac rotundum numerum ponere, & omittere paruos exceſſus. Sic enim dicuntur LXX. diſcipuli, qui erant LXXII. Sic etiam Act.7.6.B. Stephanus tantùm ponit annos quadringentos vt patet ex Græco,& Syriaco contextu, & Latinis libris caſtigatis; nam D.Thomas, Rabanus, & Caietanus ibi ſecuti ſunt codices mendoſos: hanc porro conſuetudinem ſacræ Scripturæ latè probat Martines *d. cap*.4. Denique oportet iſta Moyſis & alia D.Stephani, qui hunc locum citat, verba ſumere non ſeorſim de peregrinatione, ſeruitute aut afflictione; ſed coniunctim de his tribus: eò quod hæc tria non æquali tempore durarint, licet vno & eodem tempore cuncta deſierint ſeu terminata ſint. Nam in ſolâ Ægypto Iacob & poſteri tantùm habitarunt annis ducentis & quindecim, iuxta Ioſephum, Euſebium, Hieronymum,& Auguſtinum. Obiicitur Exod.12.verſ. 41. *Habitatio autem filiorum Iſraël, qua manſerunt in Ægypto fuit, quadringentorum triginta annorum. Quibus expletis, eadem die egreſſus eſt omnis exercitus Domini de terra Ægypti.* Quod non repugnat nobis: nam nomine Ægypti ſub intelligitur etiam terra Chanaan, vt exponunt Euſebius, Auguſtinus, & Beda: & apertè illic in LXX. hoc additur, ἐν γῆ Αἰγύπτȣ καὶ ἐν γῆ χαναὰν αὐτοί καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν. *in terra Ægypti & in terra Chanaam ipſi & patres eorum*, & rectè vt parapraſtæ hoc addiderunt. Sed dubium manet, cur ipſe Moſes in Hebræo contextu, ſolam Ægyptum nominet? mihi quædam occurrebant: id feciſſe, quia maior pars temporis in Ægypto fuit tranſacta, denominatione ſumptâ à potiori, deinde quia ſtatim à primâ promiſſione Abrahã cæpit peregrinari in Ægyptum fame compulſus. *ſup.c.*12.11. Sic cùm peregrinationis initium fuerit, quæ & terminus, eadem Ægyptus, meruit totus incolatus intermedius à terminis nuncupari. Denique Ægyptus tenebras ſignificat:& nomine tenebrarum ſolent Hebræi miſerias & afflictiones ſignificare, vt notum eſt: vnde poſſumus ſic Moyſen exponere; tot annis ſemen Abrahæ miſeriis ac mærore obruendum, adeò vt interea, quaſi palpantes in tenebris, vel incertis ſedibus vagetur, vel dura ſeruitute prematur. Certè tempus ſeruitutis in Ægypto, non fuit niſi centum & vigintiduorum annorum: cæpit enim poſt annum nonageſimum tertium migrationis Iacob in Ægyptum, nec illa vltima & diriſſima afflictio tam diuturna fuit, quàm ipſa ſeruitus: præcipua tyrannis & perſecutio videtur cæpiſſe circa tempus natiuitatis Mariæ ſororis Moyſis, & ſic duraſſe ſolis octoginta ſeptem annis, quæ eſt Hebræorum traditio. Verùm quia tam ſeruitus, quàm afflictio ambæ inciderunt intra annos illos habitationis in Ægypto, & habitatio iſta præcipuam partem temporis conſumpſit annorum, quibus ſemen Abrahæ peregrinatum fuit; ideo Moyſes *hîc* ait, coniunctim, ſemen Abrahæ fore peregrinum, ſeruitio & tyrannide opprimendum annis quadringentis.

Locus Act. 7.6.

Locus Exod. 12.41.

IVDICABO] grauiſſimè puniam plagis maximis, habes Exod. 7. cum ſeqq. capitibus. VERS. 14.

MVLTA SVBSTANTIA] ſuis,& Ægyptiorum, quos ſpoliabunt, opibus.

VERS.15. IN PACE] morte placidâ & quietâ.

IN SENECTVTE BONA] annorum centum ſeptuaginta quinque.

VERS.16. GENERATIONE AVTEM QVARTA.] Generatio † aliquando ſi-
25. gnificat certum genus hominum ſæculi alicuius, vt, *donec conſumere-*
Generatio quid. *tur vniuerſa generatio,quæ fecerat malum.* Num. 32.13. *quadraginta annis*
*offenſus fui generationi illi.*Pſal.94.10.aliquando ponitur pro certo tem-
poris ſpacio, vt annorum decem, Baruch.6.2. *eritis ibi annis plurimis,*
& temporibus longis, vſque ad generationes ſeptem: hoc eſt annis ſeptua-
ginta, aliquando ſpacium vitæ humanæ denotat quod ſolet definiri
centum annis, Eccleſiaſti. 18. 8. *Numerus dierum hominum vt multum*
centum anni: ita ſumitur in illâ Ezechiæ querelâ; *Generatio mea ablata*
eſt & conuoluta à me,quaſi tabernacula paſtorum. Iſai.38.12.Sic etiam hoc
loco intelligo, generationes quatuor,quatuor ſæcula,annos quadrin-
gentos, hoc eſt peracto quarto centenario de quo ante actum: deni-
que generatio propriè capitur, & idem eſt quod procreatio vnius ex
alio: vt prima generatio ſit filij, ſecunda nepotis,&c. Sic Exod. 20.
v.5. *viſitans iniquitatem patrum in filios,in tertiam & quartam generatio-*
nem, vbi Hebraicè eſt,*in tertium & quartum genitum* , hoc etiam ſenſu,
& commodiſſimè hic interpretaberis; computando ab his ſolis qui
in Ægypto geniti.nam per lineam Iuda,Eſron eius filius genuit Ram,
Conciliatæ verſiones. (en prima)Ram genuit Aminadab. (2.) Aminadab genuit Naaſſon,
(3.)Naaſſon genuit Salmon, qui terram promiſſionis ingreſſus. (en
4.)Sed Exod. 12.LXX.vertunt *quinctam generationem,* computantes à
capite tribûs ipſius Iudâ, qui genuit Eſron.ſic ſunt quinque.

26. NEC DVM ENIM COMPLETÆ SVNT INIQVITATES AMOR-
Iniquitas pro pœna eius. RHEORVM] nondum completum eſt tempus in quod ſtatui pœ-
nam peccatis ipſorum debitam differre.Non rarum † eſt,iniquitatem
Peccatum pro vindicta. ſeu peccatum pro eius vindictâ vſurpari. 2. Reg.12.13. *Dominus quo-*
que tranſtulit peccatum tuum; non morieris. Thren.5.7.ſeu in orat.Iere-
miæ, *Patres noſtri peccauerunt,& non ſunt: & nos iniquitates eorum porta-*
*uimus.*3.Reg.1. 21. *erimus ego & filius meus Salomon peccatores.* puniemur
morte,vt rei,*alia loca pete à P. Saa in Phraſibus ſacræ Scripturæ verbo pec-*
catum,& peccare. Concionatoria verò multa & præclara hîc Pererius
37. diſp.8. *Amorrhæos* ſolos nominat † comprehendens ſub iis etiam reli-
Amorrhæi. quos Chananæos; quia potentiſſimi & ſceleratiſſimi Chananæorum
fuere.Vnde natum Adagium de valde improbis; *Pater tuus Amorrheus*
*& mater tua Cethæa. Ezech.*16.3.

VERS.17. OCCVBVISSET] poſt ſolis occaſum, iam nocte obſcurâ.

38. FACTA EST CALIGO] hæc omnia Abram vidit in extaſi.

Clibanus fumans. CLIBANVS FVMANS] ardens † & valdè incenſus, ſed flammâ
fumosâ erumpens: fuit imago fornacis mataphoricæ, ſic enim ſolet
Fornax Ægypti. vocari ſeruitus † Ægyptia, quia ſeruituri in luto & latere coctili. *Ru-*
39. *pertus lib.5.c.22.* Sic Deuteron.4.20.dicitur *fornax ferrea Ægypti.*

Lãpas ignis. LAMPAS IGNIS] fax ſeu facula ignita. Solebant qui fœdus per-
cutiebant

cutiebant inter victimas transire vt docui sup.ad v. 10. itaque loco Dei transit † Angelus, in hac lampade accensâ apparens. Nam & Abram intelligendus, etiam sibi visus transire. In lampade potiùs quàm aliâ formâ, tum quòd ignis Dei figura aptissima, (*vide S. Dionys. Areopagitam cap.15. de cælesti hierarch.*) tum quia sic prædicebatur, ducatus columnæ igneæ per noctem, ex Ægypto liberatis & in deserta vagantibus, concedendus. ALLEGORICE transitus significat gloriam Dei à Iudæis ad gentes transituram. *Sic Rupertus.*

INTER DIVISIONES] quas etiam flamma consumsit vnâ cum columbâ & turture, in signum sacrificij accepti. *Chrysost. hom.37.*

PEPIGIT FOEDVS] supra cap. 13. promiserat, nunc signo promissa confirmat. VERS. 18.

A FLVVIO ÆGYPTI] sic vocat fluuium † seu riuum potiùs Nili, inter Pelusium & Rhinocoluram in mare defluentem, vt benè D. Augustinus *d. cap.* 24. qui solet etiam vocari *torrens deserti & Ægypti: lege Riberam in Hamos c.6. num.45. & in Zachar.9. num.44.* Origo è montibus Cedar haut procul à puteo Ismaëlis. LXX. solent illi nomen vrbis vicinæ imponere, quando vocant Rhinocoruram: sed de hoc aliàs. 40. Fluuius Ægypti. Deserti torrens.

VSQVE] ponit duos fines terræ promissionis † ab Aquilone Euphraten, ab Austro hunc Ægypti fluuium: reliquos duos fines habes Num. 34. v. 6. & 10. 41. Terræ promissionis fines.

EVPHRATEN] quæritur, quando tam longè imperarint Israëlitæ? Putem hoc magnâ † ex parte impletum temporibus Dauidis & Salomonis, & fuisse penitùs implendum in eorum posteris, nisi peccata impediuissent: fuisse promissum conditionale, mihi verisimillimum. *Lege Pererium hîc disp.10.* 42. Israëlitæ an imperarint vsque ad Euphraten.

Hoc & seqq. versiculis nominantur solummodò decem gentes; quæ quando *Heuæi* adduntur, sunt vndecim, & sic legit hoc loco Tostadus verùm longè melior est solutio D. Augustini *q.21. in Iosue.* vt quando ponuntur decem nationes vel vndecim, tunc intelligamus de terrâ quam tenuerunt regnante Dauide, & Salomone; quando verò tantùm septem, tunc de terrâ, quam occuparunt, ex Ægypto liberati; quando denique sex tantùm nominantur, *vt Exod.23.23.* tunc Gergezæos sub aliis comprehendamus, vt ignobiliores. TROPOLOGIAM huius capitis suppeditant D. Augustin. *in sermo.14. de tempore:* & aliam Philo *in libro quis heres rerum diuinarum.* VERS. 19. 43. Chananæorum gentes quot fuerint.

CAPVT DECIMVM SEXTVM.

1. IGitur Sarai, vxor Abram, non genuerat
liberos: sed habens ancillam Ægyptiam
2. nomine Agar, * dixit marito suo: Ecce,
conclusit me Dominus, ne parerem: in-
gredere ad ancillam meam, si fortè saltem ex illa
suscipiam filios. Cumque ille acquiesceret depre-
3. canti, * tulit Agar ægyptiam ancillam suam post
annos decem quam habitare cœperant in terra
4. Chanaan: & dedit eam viro suo vxorem: * Qui
ingressus est ad eam. At illa concepisse se videns,
5. despexit dominam suam. * Dixitque Sarai ad
Abram: Iniquè agis contra me: ego dedi ancillam
meam in sinum tuum, quæ videns quòd conce-
perit, despectui me habet. iudicet Dominus inter
6. me & te. * Cui respondens Abram: Ecce ait, an-
cilla tua in manu tua est, vtere ea vt libet. Affligen-
7. te igitur eam Sarai, fugam iniit. * Cumq; inuenis-
set eam angelus Domini iuxta fontem aquæ in so-
8. litudine, quæ est in via Sur in deserto, * dixit ad il-
lam: Agar ancilla Sarai, vnde venis? & quò vadis,
quæ respondit: A facie Sarai dominæ meæ ego
9. fugio. * Dixitque ei angelus Domini: Reuertere
ad dominam tuam, & humiliare sub manu illius.
10. * Et rursum multiplicans, inquit, multiplicabo se-
men tuum, & non numerabitur præ multitudine.

* Ac

* Ac deinceps: Ecce, ait, concepisti, & paries fi- 11.
lium vocabisque nomen eius Ismaël, eo quòd au-
dierit Dominus afflictionem tuam. * Hic erit fe- 12.
rus homo, manus eius contra omnes, & manus
omnium contra eum: & è regione vniuersorum
fratrum suorum figet tabernacula. * Vocauit au- 13.
tem nomen Domini qui loquebatur ad eam: Tu
Deus qui vidisti me. Dixit enim: Profectò hic vidi
posteriora videntis me. * Propterea appellauit pu- 14.
teum illum, Puteum viuentis & videntis me: ipse
est inter Cades & Barad. * Peperítque Agar 15.
Abræ filium: qui vocauit nomen eius
Ismaël. * Octoginta & sex annorum 16.
erat Abram, quando peperit
ei Agar Ismaëlem.

ARGVMENTVM.

Agar, Abram in vxorem data, concipit, fugit in desertum, redit, & Ismaelem parit.

VERS. 1.
1. Igitur inchoatiuũ ו.

IGITVR] est inchoatiuum sermonis † alterius, non illatiuum præcedentium. Hebraicè est ו *Ve*, & LXX. *Sarai autem.*

NON PEPERERAT] adhuc enim sterilis, ad manifestandam Dei gloriã, cùm pòst paritura. Quod autem suasit marito, desiderio prolis suasit. Iosephus scribit à Deo admonitam: & significat Augustin. *lib.* 10. *contra Faustum cap.* 32.

VERS. 2.
2. Conclusa pro sterili Hebraism. Vuluam cõcludere, & aperire. Vuluæ benedictio.

CONCLVSIT] sterilem fecit, concipiendi † vi priuauit. Hebraismum Chaldæus exponit, *priuauit me generatione.* Sic infrà 20.18. *concluserat enim Dominus omnem vuluam domus Abimelech*, & 1.Reg.1. vers. 5. & 6. & contrà, dicitur Deus *aperire vuluam*, quando illi, quæ sterilis est, tribuit fœcunditatem: sic infrà de Lia. 29.31. *aperuit vuluã eius*, & de Rachele 30.22. quæ *benedictio vuluæ* dicitur. cap. 49.25.

3. Effectus pro causa Hebraism.

NE PAREREM] effectus † pro causa, ne conciperem.

4. Ingredi pro concubere.
5. Sarai & Abræ factũ defensum.
6. Polygamia adhuc licita.

INGREDERE] nubat tibi: sic honestè † Hebræi exprimunt copulam: vt infer. vers. 4. *ingressus est ad eam. cap.* 29. *vers.* 21. *&* 24. *cap.* 30. 3. *&* 4. *cap.* 38. 2. *&* 8. *Iudic.* 16. 1. *Ruth.* 4. 13. *& passim.* Caluinus hic tartarino supercilio inuehitur in Sarai & Abram, quasi in lenam & adulterum: Sed vtrumque delicto liberãt idonei iudices *D. Ambros. supr. cap.* 4. quem obserua, primam excusationem ponere ex aliena sententia, quare vt à non vera transit ad secundam.) *D. Chrysost. hom.* 38. *Theodoret. q.* 66. *Hieronym. epist.* 83. *ad Ocean. & Augustin. lib.* 16. *de ciuitat. Dei. cap.* 25. *lib.* 21. *contra Faustum, & lib.* 3. *de doctrina Christ. cap.* 12. Fundamentum præcipuum excusationis est, quod Polygamia tunc adhuc permissa, *lege Augustinum quæst.* 27. *in Deuteron.*

7. Ædificare, & ędificium pro filiis.

EX ILLA SVSCIPIAM] Diligenter nota (inquit D. Hieronymus) quòd pro generatione filiorum, in Hebræo ædificatio scripta est. Legitur enim: *Si quo modo ædificer ex eâ* אולי אבנה *Oula Ibbaneh.* Sic sup. 2. 22. *ædificauit ex ea mulierem.* Exod. 1. 21. *ædificauit eis domos:* dedit illis filios hæredes, *& alibi, vt Genes.* 30. 9. *Deuteron.* 25. 9. *Ruth.* 4. 11. 3. *Reg.* 11. 38. causa huius locutionis est, quia quamdiu liberi supersunt domus (hoc est familia) stat; illis deficientibus ruit. *Vide Adagia sacra.* §. 20. Porrò hanc Sarai orationem ad maritum fusiùs exsequitur Philo *libr. de Abraham.* Saa scribit tunc Saram fuisse septuaginta sex annorum, sed vno anno seniorẽ facit, quàm par erat.

VERS. 3.

DEPRECANTI] vides ægrè inductum ad Polygamiam castitatis amatorem.

8. Agar quæ.

AGAR ÆGYPTIAM] erat genere Ægyptia, sed religione Hebræa (*Philo*) Sarai à Pharaone donata. *Chrysostom.*

QVAM

Qvam habitare] ex quo habitare. Vxorem] erroneum itaque vocare Iſmahel filium Abrahæ illegitimum, vel negare Agar fuiſſe eius vxorem: concubina erat, qua ſignificatione ſolent ſecundariæ vxores dici concubinæ: de quo poſtea plura ſunt dicenda: *infer*.25.6. Attamen poſtquam Abram vidit illam concepiſſe, poſtea ſe abſtinuit. *Philo*.

Despexit] non cuiuſuis eſt meliorem benè ferre fortunam, aut Vers. 4.
ex humili euecti non ſuperbire: vt notat Origenes *in Cathena Græca*. Tropologice plura Gregorius *in* 1. *Reg*. *c*. 3. *lib*. 2. Agar de quaſillo ad thalami conſortium traducta, animis effertur: & Dominam contemnit, velut indignam promiſſo ſemine. Noſter contentus fuit ſenſum dare, ideò illud Hebræum; *in oculis ſuis*, non tranſtulit; vt L X X. fecerunt.

Iniqve agis contra me] Hebræus, *Iniuria mea ſupra te eſt*. Vers. 5.
Mea, quæ mihi ab ancillula irrogatur. *Super te eſt*, tibi imputanda, qui non prohibes, nec inſoleſcentem caſtigas: *ſic Chryſoſtom*.

In sinvm tvvm] vt † vxor tibi eſſet, vt intimè copularetur. 9.
Ivdicet Devs] num æquum ſit iniuriam meam abs te diſſimulari. Non puto Sarai, poſtulare Deum vindicem; ſed ſimpliciter Deo rem totam committere. Quamuis † alibi locutio iſta ſit 10.
poſtulantis ſontem puniri à Deo. Exod. 5.21. *Videat Dominus & iudicet, quoniam fœtere feciſtis nomen noſtrum coram Pharaone*.

In ſinum dare.

Deus iudicet.

Vtere ea vt libet] hoc eſt, quod iudicabis conuenire: Vers. 6.
non permittit ſæuire, ſed iuſto modo compeſcere. Hebraicè: *fac illi, quod bonum eſt in oculis tuis*.

Affligente] coërcente inſoleſcentem. Non enim Sarai modum exceſſit, ſed immodicus animus & impotens ancillæ, non potuit ferre iugum herile, & quod æquum bonũ erat crudelitati aſcribebat. *Ambroſius*. Tropolog. ad hæreticos de Eccleſiæ iudicio & cenſuris proteſtantes peraccommodatè D. Auguſtinus *epiſt*. 48. & 50. retulit.

Angelvs domini] putat Ioſephus oratione Agar permotum Vers. 7.
Deum, potiùs meritis Abram tribuerim, cuius prolem Deus volebat conſeruatam. 11.

Fons Iſmaëlis.

Qvi est] nempè fons: hunc deſcribit à ſitu, quod ſit inſolitudine, ea parte, qua ex Chanaam per Sur eſt iter in Ægyptum: fugiẽs 12.
petebat patriam ſuam. Deſertum *Sur* † ſitum inter Cades & Barad, Sur deſertũ.
extenditur vſque ad mare rubrum Ægypto conterminum. *Sic Hieron. de locis Hebraicis*. Quidam volunt etiam hoc deſertum *Etham* Etham.
vocari. Syri vocant Agaram ab ipſa Agar, inde Agareni. Agara. Agareni.

Ancilla sarai] conditionis admonet, vt agnoſcat errorem. Vers. 7.
Paraphraſim verborum Angeli, pete à Ioſepho. 13.

A facie sarai] cauſam tangis (ait) ab hac mea domina fugio. Hebraiſmus, *facies*, pro perſona: vt à facie Dei aut hominis, pro à Deo vel homine. *Daniel*. 2.18. à facie mea pro à me. *Daniel*. 6.26. & 1. *Machab*. 5.21. Poteſt etiam exponi, propter Sarai, *Num*. 22.5.

Facies pro perſona. 14.

A facie, id eſt, propter.

alia loca ponit Saa in phrasibus scripturæ. Chrysost. vult non accusari heræ sæuitiam, sed culpam agnosci.

VERS. 9. SVB MANV] illius potestati & correctioni te subde.

VERS. 10. MVLTIPLICANS MVLTIPLICABO] plurimùm multiplicabo. Quoniam promissio hæc superat vires creaturæ, idcirco affirmat D. Hilarius *lib.4. de Trinitate* ista ab Angelo dici in persona verbi.

VERS. 11. EO QVOD AVDIERIT] Nam Ismaël, idem † quod exau-
5. ditio Dei.
Ismaël. AFFLICTIONEM TVAM] non aborsum, vt cum Rabinis Tostadus; sed sitim, laborem, lassitudinem, anxietatem, formidines; qui comitatus prægnatis fugitiuæ, & in solitudine vagantis.

VERS. 12. FERVS HOMO] Metaphoram Hebrææ † vocis פרא *Phere* noster
6. expressit: nam illa significat asinum agrestem, onagrum: qua voce
Onager. Adag. adagiali significat fore hominem durum, & intractabilem, sola diligentem loca, & omnis iugi impacientem. (*Vide Adagia sacra* §.21.) Quæ cuncta etiam de genio posterorum Ismaëlis accipienda: tales
17. enim Agareni; qui Saraceni † dicti, non à Sara (vt vulgus;) sed vel
Saraceni. à Saraca vrbe Arabiæ (*sic Stephanus*) vel ab vrbe *Sarra*, vt Euthymius Sigabonus: quàm benè sapiant auctorem gentis suæ docent Ammianus *lib.4.* & D. Hieronymus *in vita S. Malchi.*

18. MANVS EIVS CONTRA OMNES, ET MANVS OMNIVM
Manus contra omnes. Adag. Manus alicuius cum alio. CONTRA EVM] ipse omnes infestabit, & ab omnibus infestabitur: est adagium, ortum ex Hebraismo. Manus est cum aliquo, hoc est iuuat, vel instruit eum. 2. Reg. 14. 19. *Manus Ioab tecum est in omnibus istis.* Quam phrasim noster explicuit Psal. 88. 22. *Manus enim mea auxiliabitur ei.* Contrarium est, manus contra aliquem. *Erit manus Domini super vos, & super patres vestros.* 1. *Reg.* 12. 15. Super pro contra. *Vide Adagia sacra* §. 22.

19. E REGIONE] ante, siue ex aduerso. Habitauit enim Ismaël in
Ismaëlis domicilium. deserto Pharan directè contra habitationem Isaac, & reliquorum filiorum Abrahæ. Sic loquuntur Hebræi, vt significent impauidum,
20. Habitare è regione alicuius. & virium suarum securum.

FIGET TABERNACVLA] Arabes † plerique adhuc hodie degunt in papilionibus seu tentoriis, vt & olim, vnde & tentoria Cedarena
21. Arabū tentoria. celebrata in Cantico. 1. 5. Vbi vide Commentar. nostrum.

VOCAVIT,] hoc est inuocauit Dominum. *Vatablus.*

VERS. 13. Vocare pro innocare. DOMINI QVI LOQVEBATVR] Dei, cuius personam loquens Angelus repræsentabat.

TV DEVS] reddit Deo gratiarū actionē, quòd eam sit consolatus.

VIDISTI ME] misertus es mei, adspexisti meam afflictionem.

DIXIT ENIM] intra se cogitauit: nam redditur ratio, cur gratias egerit.

PROFECTO HIC] minùs mirarer, si Deum habuissem propitium
22. Agar, cur tantū vidit Angelum obuersum. in domo Domini mei Abram: sed obstupesco, quòd etiam in hoc deserto mihi præsto esse dignatus fuerit.

VIDI POSTERIORA VIDENTIS ME] certa sum eum mihi præsto

præsto fuisse,his oculis aspexi eum mihi obuersum † tergo, cùm me alloquebatur. Hebraicè; *Nonne etiam hic vidi post videntem me*.hoc est vidi ea quæ sunt post videntem me. Agar adhuc imperfectè Deum viderat, & cognoscebat, & amabat imperfectè, quia quæ obedientiam fugerat, Deum fugerat. nondum reuersa, necdum planè conuersa.Hoc ergo Dominus foris coram oculis corporis agebat, quod apud illam in corde versabatur.(*D.Gregorius hom.23.in Euang.*) sicut
† Dei faciem videre,perfectam cognitionem; sic posteriora eius vi- 23.
dere,imperfectam cognitionem significat,*de qua plura Exod.23.v.* 21. Dei faciem, vel dorsum videre.
& 23. Hebræum *Hagam*, significat, *Num* vel *an* aut *si*. Hoc Vatablus & Caietan. accipiunt pro negatiuo *non*,q.d. tam celeriter fugit ex oculis vt nequiuerim aspicere. Cum sit particula interrogatiua
† solet aliquando negare,aliquando affirmare, quia naturâ suâ neutram partem definit.Hoc tamen loco miror amicum nostrum Caie- 24. Num, valet aliquando affirmationem, aliquando negationem.
tano & Vatablo credidisse. Nam si negatiuè vertas, damnes necesse est nostrum interpretem;cui consentiunt LXX.& Chaldæus; & Patres omnes.Caietano tota antiquitas refragatur.

APPELLAVIT] vel ipsa Agar, vel indefinitè, quisque hoc nomen imposuit puteo,qui priùs fons fuerat. 25. Defensus noster interpres.

VIVENTIS]Dei qui æternum est & viuit,cui nomen יהוה.

BARAD] locus medius in Chebron & Cades. Chaldæus; inter Rhecam & Agara. Vocatur etiam *Barath*,Hieronymo. Fontis huius mysticas significationes quinque ponit Philo *lib. extremo de profugis*. VERS.14 26. Puteus viuentis & videntis.

PEPERITQVE]postquam domum reuersa veniam à Dominis impetrauit.

VOCAVIT]credens Agaræ,hoc nomen ab Angelo inditum. 27. Barad.

OCTOGINTA ET SEX ANNORVM] Hebraicè, *Filius octoginta & sex annorum*. Frequens locutio,pro erat homo natus tot annos. nam solent vocem *filius* præponere quando ætatis annos volunt indicare. *Genes.5.32.& cap.11.10.cap.12.5.cap.17.12.cap.25.20.Exod. 12.5. Leuit.12.16.Deuteron.34.7.1.Reg.13.1.Ezech.46.13*. tot loca adscripsi quia phrasis ista,vt & aliæ plurimæ à Saa prætermittitur. reponam suis locis,& vereor ne spicilegium messem æquet. VERS.15. VERS. 16. 28. Filius tot annorum, Hebraiſ.

TROPOLOGIAS Pete totius cap.à Ruperto lib.5. cap. 25. & seq. & à Philone lib.de profugis. & lib. de congressu eruditionis quærendæ gratia.

CAPVT XVII.

1. POstquam verò nonaginta & no-
uem annorum esse cœperat, appa-
ruit ei Dominus: dixitque ad eum:
Ego Deus omnipotens : ambula
2. coram me & esto perfectus. * Po-
namque fœdus meum inter me & te,& multiplica-
3. bo te vehementer nimis. * Cecidit Abram pronus
4. in faciem. * Dixitque ei Deus: Ego sum,& pactum
meum tecum , erisque pater multarum gentium.
5. * Nec vltrà vocabitur nomen tuum Abram : sed
appellaberis Abraham : quia patrem multarum
6. gentium constitui te. * faciamque te crescere ve-
hementissimè, & ponam te in gentibus , regesque
7. ex te egredientur. * Et statuam pactum meum in-
ter me & te,& inter semen tuum post te in genera-
tionibus suis fœdere sempiterno: vt sim Deus tuus,
8. & seminis tui post te. * Daboq; tibi & semini tuo
terram peregrinationis tuæ , omnem terram Cha-
naan in possessionem æternam , eróque Deus eo-
9. rum. * Dixit iterum Deus ad Abraham, Et tu ergo
custodies pactum meum, & semen tuum post te in
10. generationibus suis. * Hoc est pactum meũ quod
obseruabitis inter me & vos, & semẽ tuum post te:
11. Circũcidetur ex vobis omne masculinum. * & cir-
cumcidetis carnem præputij vestri,vt sit in signum
12. fœderis inter me & vos. * Infans octo dierum cir-
cumci-

cumcidetur in vobis, omne maſculinũ in genera-
tionibus veſtris:tam vernaculus, quam emptitius
circumcidetur, & quicunque non fuerit de ſtirpe
veſtra. * eritque pactum meum in carne veſtra in 13.
fœdus æternum. * Maſculus, cuius præputij caro 14.
circumciſa non fuerit, delebitur anima illa de po-
pulo ſuo:quia pactum meum irritum fecit. * Dixit 15.
quoque Deus ad Abraham: Sarai vxorem tuã non
vocabis Sarai,ſed Saram. * Et benedicam ei, & ex 16.
illa dabo tibi filium cui benedicturus ſum,eritque
in nationes, & reges populorum orientur ex eo.
*Cecidit Abraham in faciem ſuam,& riſit dicẽs in 17.
corde ſuo:Putáſne centenario naſcetur filius?&Sa-
ra nonagenaria pariet?*Dixitq; ad Deum: Vtinam 18.
Iſmaël viuat coram te.* Et ait Deus ad Abraham: 19.
Sara vxor tua pariet tibi filiũ, vocabiſq; nomẽ eius
Iſaac; & conſtituam pactum meum illi in fœdus
ſempiternum, & ſemini eius poſt eum. * ſuper Iſ- 20.
maël quoque exaudiui te.ecce, benedicam ei, &
augebo,& multiplicabo eum valde:duodecim du-
ces generabit,&faciam illum in gentem magnam.
* Pactum verò meum ſtatuam ad Iſaac,quem pa- 21.
riet tibi Sara tempore iſto in anno altero. * Cum- 22.
que finitus eſſet ſermo loquentis cum eo, aſcendit
Deus ad Abraham. * Tulit autem Abraham Iſ- 23.
mael filium ſuum, & omnes vernaculos domus
ſuæ: vniuerſóſque quos emerat, cunctos mares ex
omnibus viris domus ſuæ: & circumcidit carnem
præputij eorum ſtatim in ipſa die,ſicut præceperat
ei Deus.* Abraham nonaginta & nouem erat an- 24.
norum quando circumcidit carnem præputij ſui.
* Et Iſmaël filius tredecim annos impleuerat tem- 25.

26. pore circumciſionis ſuæ.* Eadem die circumciſus
27. eſt Abraham & Iſmael filius eius. * Et omnes viri
domus illius,tam vernaculi,quàm emptitij & alie-
nigenæ pariter circumciſi ſunt.

ARGVMENTVM.

Quod cum Abraha fœdus percuſſum cap.15.nūc Deus renouat, & Iſaacum natum,& ex eo natos natorum promittit; & ſignum pacti circumciſionem,& nominum mutationem imperat.

Vers.1. HÆc apparitio fuit per Angelum viſili ſpecie.cauſa:ne pu-
taret promiſſionem ſeminis cap. 15. factam , per Iſmahel
1. completam. Devs omnipotens] אל שדי *El ſadai.* Ego
Sadai quid (inquit)fortis & munificus,qui & poſſum,& volo,te bo-
nis cumulare.de *Sadai* voce multa hic Oleaſter,& doctè:tantùm nota,cùm negat *Sadai* ſignificare omnipotentem , negare de proximo & primario ſignificatu, non verò de conſequente. Cùm enim ſufficientia Dei,qua ſibi ſufficit,exigat vt quod malus auctor bene dixit, *ipſa ſuis polleat opibus nihil indiga noſtri* vel opis alienæ , explicans illa veterum epitheta αὐταρκὴς καὶ ἀνενδεὴς καὶ ἀπροσδεὴς ſeipſo contentus, ſibi ſufficiens & nullius indigens.certè *Sadai* non eſſet , ſi per ſe & à ſe non poſſet omnia,quare ad ſenſum rectè noſter vertit omnipotés. De hac re multa ex Athenagorâ,Theophilo,Cyrillo & Clemente Alexandrinis adferri poſſent,ſed ea præoccupauit Petrus Faber *in epiſtola erudita quam Dodecameno ſubiunxit à folio.303.*

Ambvla coram me] ſtude in omnibus mihi complacere & inſeruire.LXX.ἐναρέςει.

Esto perfectvs]cuncta conare,quantùm poteſt,perfectè conficere,enitere ad culmen virtutum cunctarum.

Vers.2. Ponamqve]ſi hoc feceris:ego quoque muneri non deero.promiſſionem de hac terra & ſemine multiplicando ratam faciam. Petit Deus ex parte Abrahæ, cultum & ſeruitutem ſibi debitam , & opera virtutis perfectioni conſentanea.

Inter me et te] vt peculiari cura ego tibi ſim Deus, tu verò peculiari quodam affectu mihi ſoli ſeruias.

2. Plurimum, plurimum. Vehementer nimis] Hebraiſmus,*plurimum,plurimum.* hoc eſt valdè,admodùm:quod dici ſolet,plus ſatis.

Vers. 3. Cecidit] adorans & gratias agens.

Vers.4. Ego svm] אני ינה *Ani inneh.Ecce ego.* hoc eſt Ego ille qui ſolus
ſum

ſum.D.Hieronym.*epiſt.ad Marcellam* notat,Deum tantum ESSE, quia 3.
nõ nouit *fuiſſe* nec *fore*:cuius eſſentia eſt *eſſe*,& cui noſtrũ eſſe compa- Eſſe propriũ
ratũ,non *eſt*. Alienũ à Deo quã Deus *fuiſſe* vel *futurum eſſe*. Nã qui *fu-* Deo.
turus,nondũ eſt : qui dicitur *fuiſſe*,dicitur nõ amplius eſſe. Secundùm Dei æterni-
noſtrã cognitionẽ & modũ intelligẽdi in ſacris literis Deus etiã dici- tas.
tur, *qui fuit*,& *qui futurus*;ſed adiũcto tertio *qui eſt* : & tũc *fuit* ſignifi-
cat ab æterno fuiſſe ſeu nunquam nõ fuiſſe, *futurus* ſignificat eum Dei immu-
numquam non fore:idem tradidit D. Gregorius Nazianzenus orat. tabilitas.
εἰς τὰ γενέθλια nec hoc tantum modo Dei æternitas ſignificatur,ſed &
eius immutabilitas optimè probatur & acutiſſimè à D. Hilario *in
pſalm.2. quare fremuerunt gentes*, quem ſuadeo legatis. facile tum in-
tellecturi, idcirco dici *Ego ſum*,vt aſtruatur fides promiſſorum ratio-
ne *τῆς τοῦ θεοῦ ἀναλλοιώσεως* & *ἀμεταβλησίας*. Idèo enim ſubditur, ET PA-
CTVM MEVM TECVM]immutabile, & inalterabile, & irreuocabile,
me dignum qui naturâ talis.

MVLTARVM GENTIVM]Iudæorum & Gentilium. præcipuè re-
ſpicit ad ſemen cœleſte CHRISTVM, & ex eo ac per eum fideles
Abrahæ filios, in cælo inſtar ſtellarum radiaturos. docet hoc nomi-
nis mutatio.

NEC VLTRA VOCABITVR NOMEN TVVM ABRAM]non diceris VERS. 5.
ampliùs ſolummodò pater excelſus,ſeu rerum cæleſtium(hoc ſigni- 4.
ficat vox compoſita ex AB *pater*,& RAM *excleſum* : & volunt Philo Abramquid.
ac alij Græci ſic dictum à peritiâ aſtronomiæ)*ſed* magnificentiore &
pleniore nomine APPELLABERIS ABRAHAM:]Ecce iam vt Domi- 5. Abraham
nus ſeruo nomen mutat,addens dignitatem nomini ex prophetica ſi- quid.
gnificatione,dicebatur אברם *Abram pater excelſus* ſeu *excelſarum* in
genere *rerum*:additur המון *Amon*,vt ſimul ſit אברהם *Abram Amon*,
pater excelſæ multitudinis ſeu multorum excelſorum:ſed Euphoniæ
cauſâ tollitur vltima ſyllaba,& medium ם *mem*,quod erat finale pri-
mi nominis, & copulatur ſeu coniungitur cum ה primâ litterâ vocis
additæ,quæ eſt vna conſonantium nominis tetragrammati quæ pau-
lò poſt additur nomini *Sarai*. Sed qui iſti excelſi multi ? ſtatim expli-
cat ? GENTIVM MVLTARVM.certum eſt gentes non eſſe carnale ſe-
men Abrahæ.itaque de ſemine ſpirituali agitur,quod ex cæleſti Ieſu
verè cæleſte:&, vt acutè Leo Caſtrius aduertit *lib.5.Apologiæ*, ſenſus
videtur;non tantùm eris pater illorum centum quadraginta quatuor
millium ſignatorum ex cunctis tribubus Iſraël, ſed etiam *illius turbæ
magnæ,quæ dinumerari non poterat*, *Apocal.7.9.* Pater ergo omnium cæ-
licolarum,qui *ſicut ſtellæ in arundineto diſcurrent*. Illud porro ה quod
duplex in nomine Dei, communicatum Abrahamo, & Saræ in hac
nominum impoſitione ſatis eſt iudicio eum, cui nomen IEHOVA cũ
patre eſt commune,ex Abrahamo quidem;ſed non niſi ex Sarâ pro-
mitti oriundum. *vide Lipomanum hic in Cathena.* ALLEGORIAM ha-
bes apud Philonem lib.de Abraham,& lib.de Gigantibus.

REGESQVE] Ex Eſau, Idumæorum & Amalecitarum:ex Iacob, VERS. 6.

Iſraëlis & Iuda.nihil neceſſe confugere ad filios ex Agar & Cethurâ: quia *in ſolo Iſaac ſemen vocabatur.*

VERS.7. STATVAM] confirmabo. INTER SEMEN] ſcilicet te mortuo.

GENERATIONIBVS]temporibus eorum. SEMPITERNO]diuturno valde; quamdiu ſeruabunt pactum; de ſemine carnali.ſed planè in perpetuum,de ſpirituali ſemine.

VERS.8. EROQVE DEVS EORVM] ſenſus:eâ lege,vt ſim Deus eorum. Pa-
6. Fœdus Dei & Abrahę. ctum fuit ſuperiore commate expreſſum:*Vt ſim Deus tuus & ſeminis tui poſt te.*hoc eſt vt nec tu nec ſemen tuum, præter me vllum, adoretis, ſed à me ſolo toti pendeatis: & ego viciſſim vos, quaſi peculium & oculi pupillam, protegam, & peculiari fauore ac curâ benedicam.

VERS.9. DIXIT QVE ITERVM]intermiſſo nonnihil ſermone.

7. Imperatiuus pro futuro. CVSTODIES] Hebrai. *cuſtodi*: ſed locutionem noſter declarauit, futurum ponens pro imperatiuo. *Sic D. Auguſtin. de locution. Hebraic.*

VERS.10. HOC EST PACTVM MEVM]id eſt ſignum pacti mei.Etenim pactũ
8. Res pro ſigno Metalepſis. iam expreſſerat:nunc per metalepſin pacti nomen dat ſigno pacti ſeu fœderis, inſtituit namque circumciſionem futuram huius fœderis ſignum myſticum, ſed viuidum ac verum: Ideo ſubdit de circumſione ſe illam iubere, *vt ſit ſignum inter me & vos.* Apoſtolus: Roman.4.11.*Signum accepit circumciſionis, ſignaculum fidei, quæ eſt in præputio.*

CIRCVNCIDETVR EX VOBIS] ex ijs qui fidem Abrahæ profitebuntur,ſeu ex Iudæis.

9. Fœminæ nõ circumciſę. OMNE MASCVLINVM]fallitur Strabo libr.17.putans etiam fœminas † Iudæas amputatas. ridiculum in ijs præputium quærere quod circumcidatur, ſuperfluum aliud pro præputio ſubſtituere. fœminis lex non fuit poſita. circumciſio enim inſtituta potiſſimùm ad diſtinguendum populum Abrahamidarum à gentibus: diſtinctiones verò populorum à genealogiis virorũ dumtaxat petebantur.eſt ſentẽtia Philonis,Ioſephi,D.Epiphan.& Suidæ:quod verò Rabbini quidam dicunt eas pro circumciſione, quadam aquæ luſtratione haut abſimili baptiſmo vſas, vt narrat Ioan. Benedictus *lib.1.ſumma de peccatis cap.*7.non puto verum.

VERS.11. CARNEM PRÆPVTII]locus hîc circumciſionis, & † non in alio,
10. Circũciſio cur in hoc membro. membro delectus quia in hoc membro ſe effectus peccati inobedientiæ primùm manifeſtauit. (*Alcuinus in Quæſtionib.*) & quia ſignum fidei.qua credebat Abraham CHRISTVM ex ſe naſciturum. *Caietan.*

11. Circũciſio quale ſignũ. IN SIGNVM FÆDERIS]En cauſa litteralis datæ Iudæis circũciſionis, vt hoc ſigno Iudæi à gentibus diſtinguantur, tamquã peculiaris Dei populus,& hæres fidei Abrahæ. *Sic Philo, Ioſephus, Iuſtinus, Tertullianus,Chryſ.& alij.*SIGNVM *allegoricum* ſeu propheticũ ſpiritualis circũciſionis per CHRISTVM ſemen Abrahæ introducendæ,in ſacramen-

tis

tis baptismi & pœnitentiæ. TROPOLOGICVM signum admonens abstinere à carnis concupiscentijs. ANAGOGICVM, perfectissimæ circumcisionis in Octauâ (hoc est nouissimâ resurrectione) quando corpora deponent omnem corruptionem. Fuit signum † Iudæis ab octauâ natiuitatis die ad salutem necessarium ceteris liberum, etiam descendentibus ex Ismaële, filijs Cethuræ, & ex Esau: huic enim præcepto Idumæos postea non paruisse patet ex Iosepho *lib.13.cap.17.* 12. Circumcisio quibus necessaria.

INFANS OCTO DIERVM] præcisè octauo † die; quia ante hunc nimis adhuc tenellus, nec ante septimum diem completum certitudo vlla vitalem fore vt ex Aristotele & Galeno docet Franc. Valesius *de sacra philosophia cap.* 18. MYSTICAM rationem pete ab Hugone de sancto Victore *lib.* 1 *.de sacrament. p.* 12. Non potuit hoc tempus anticipari, iuxta D. Ciprianũ *lib.3.epist.8.ad Fidum,* nam paruuli poterant ante hanc diem saluari, sicut & fœminæ, & Gentiles, cærimonijs legis naturæ. Ex iustâ verò causa poterat octaua dies prorogari, & id factum peregrinante populo in deserto, *Iosue.5.v.6. & ibi Theodore. & Damascen. lib.4.orthod.fid.* VERS. 12. 13. Circõcisionis tempus.

ET QVICVMQVE NON FVERIT DE STIRPE VESTRA] quicumque alius non fuerit de semine Abrahæ ex quo Messias nasciturus. Pro *emptitio*, Hebraicè; *acquisitio argenti*, abstractum pro concreto, *acquisitus pecunia.* Notandum etiam hic in Hebræo hanc circumcisionem vernarum, emptitiorumque seruorum; & liberorum alienigenarum bis repeti, & quidem non sine energia vocabulorũ: Sic enim ad verbum est; *natus domus* (hoc est vernaculus) *& acquisitio argenti, ab omni filio* Ch. homine] *alienigena, qui non de semine tuo ipse. Circumcidendo circumcidetur natus dom⁹ tuæ, & acquisitio argenti tui. Et erit fœdus meũ* &c. Noster repetitione abstinuit, quod Latinis auribus nõ esset æquè futura suauis, & de sententiâ nihil detrahebatur, si efficaciter acciperetur præceptũ prioribus verbis expressum; vt & abstinuerunt LXX. interpretes iuxta quosdam libros, vt Complutenses & Regios, & si in alijs repetitio habeatur, in Aldinis & Romanis. Porro vt rectè & efficaciter exponantur, primum dico nullam hic legem præfigi alienis liberis seu ingenuis, & tantũ ferri legẽ Iudæis, & eorũ seruis, qui serui essent duorũ generũ, quidam vernæ, & alij empti ab alienigenis, nam de seruis emptitijs ex gente Iudæorum, si qui tales forent, certum debuisse circumcidi, vt & ceteros Iudæos: de emptitiis alienigenis dubium tantũ erat. Igitur quod Latinè est, *& quicũque nõ fuerit de stirpe vestra*, id ex Hebræo exponendum, vt *&* non sit copulatiuum, sed exegeticum & ampliatiuum, quasi d. omnem emptitium etiamsi emptus sit ab alienigenis parentibus: nam Hebraicè, non est copula *&*, & coniungitur illud totum cum *acquisitione argenti*, vt sensus sit: vernaculus & quicumque alienigenâ fuerit à te pretio cõparatus. De bello captis, hîc non agitur. Sic Hebræa intellexit non modò Chaldæus Paraphrastes, sed & LXX. si probè dis- 14. Conciliata Hebræa Latina & Græca. 15. Serui an tenebãtur circumcidi.

pungas cum Regijs codicibus hoc modo, καὶ ὁ ἀργυρώνητος ἀπὸ παντὸς υἱοῦ ἀλλοτρίου, &c. *emptus argento ex omni filio alieno*, &c. Secundò dico eamdem emptitijs istis legem ferri, quæ fertur vernis, nempe iuberi omnino circumcidi etiamsi nolint. qua in re Caietani sententiam amplector. tum quia licet id durum aspectu, nimis tamen expressè id scriptum: nec ratio differentiæ inter vernas ex alienigenis natos, & emptitios idonea satis redditur: cùm æque hi ac illi sint res dominorum. tum quia quod Hebraicè est המול *Himmol* ימול *Immol Circumcidendo circumcidetur* & LXX. περιτομῇ περιτμηθήσεται, iuxta naturam locutionum geminatarum, significat omnino circumcidendos. tum denique, quia Exod. 12. 44. expressè dicitur *omnis alienigena non comedet ex eo*; (Phase) & v. 48. ponitur exceptio, nisi passus fuerit circumcidi se & omnes suos: de emptitio verò simpliciter dicitur, circumcidendum, & sic comesturum. nec de emptitio repetitur *d. v.* 48. si voluerit transire in coloniam, quia serui in coloniam non transibant; & alienigenæ Domino liberum non erat de phase comedere, nisi priùs omne masculinum suum iussisset circumcidi, nullâ inter vernas & emptitios distinctione *d. v.* 48. cur ergo liceret Domino Iudæo aliquid masculini generis de seruitiis suis eximere? Nam quoad Phase eadem certè lex erat Iudæo & alienigenæ vesci volenti: eadem non tantum quoad se, sed quoad omnes seruos. Scio nostrum Pererium hîc quæstione quinta dissentire; & fateor probabilem Ruperti ac Tostati sententiam; non tamen video quo pacto satis accommodate huic loco, præsertim iuxta Hebræa & Græca verba, coniuncta cum d. vers. 48. respondeant.

VERS. 13. 16. Æternū pro longo tempore.

IN FOEDVS ÆTERNVM] nihil hinc contra nos Iudæi efficaciter probant. quia (*vt ait D. Augustinus q.* 31.) locutionis est scripturarum vt *æternum* appellent, cuius rei finis (certus) non constituitur: aut non ita fit, vt deinceps non sit faciendum, quantum pertinet ad curam aut potestatem facientis. sicut ait Horatius.

Seruiet æternum, qui paruo nesciet vti.

Non enim potest in æternum seruire, cuius ipsa vita qua seruit æterna esse non potest.] Sic Augustin, *Aeternum* ergo hic *fœdus*. quod duraturum, donec nouum succedat. duratura vmbra, donec veritas per CHRISTVM illucescat.

CIRCVMCISA] ab octauo die.

Hebraism. actiui pro passiuo.

DELEBITVR ANIMA ILLA] ait *illa*, nempe incircumcisi persona, non parentum, vt putarunt Diodorus & Gennadius, nulla hîc negligentibus parentibus supplicia sanciuntur. Ne fallat Hebræus contextus: scito, simpliciter agi de præpuciato. cuius caro pelliculâ illâ non fuerit orbata. Ad verbum quidem † est, *Qui non circumciderit*: Sed LXX. & noster optimè interpretati sunt Hebraismum, passiuè, *si circumcisus non fuerit*, siuè à se, siue ab alio; & sic etiam paruuli continentur, contra Card. Caietanum. Sed quid est?

DELEBI

DELEBITVR ANIMA ILLA DE POPVLO SVO] 17. Circũcisionis omissæ, quæ pœna.

Rabbini exponunt de morte corporali: Volunt enim à Deo omnes incircumcisos ante quinquagesimum ætatis annum occidi solitos, at ipsi solitum faciunt, & nos fabulis ludunt. Catholici meliùs explicant, sed diuersimodè. Sequor eos, qui censent sensu litterali tam de adultis, quàm de infantibus agi; & hos omnes statui debere, à iudice mortis pœna damnari ob præuaricationem fœderis, adultos statim, infantes cùm adoleuerint. Nam sicut hoc loco Deus loquitur; sic etiam loquitur: *Exod.* 31. De violatore Sabbati, quod etiam erat signum inter Deum & populum suum, *vers.* 13. *& vers.* 14. *qui polluerit illud, morte morietur: qui fecerit in eo opus peribit anima illius de medio populi sui.* Vtrobique Hebraicè est ונכרתה *Venichertoh, & exscindetur anima eius.* Constat autem ex Historia Numerorum, hunc operantem die Sabbati iussu iudicis occidendum. *Num.* 15. 31. D. August. expositio *lib.* 16. *de ciuitat. Dei cap.* 27. *& lib.* 2. *contra Pelagium & Cælest. cap.* 30. *& lib.* 2. *de nuptiis cap.* 11. bona est, sensu mystico, nata huic sancto, quia secutus vitiosa exemplaria Græca, legebat: *Masculus qui non circumcidetur carne præputij sui octauo die, interibit anima,* &c. Sed illud; *octauo die*, propter quod cogebatur ad infantes restringere; spurium est hoc loco: deest Hebræo, & Chaldæo: deest Latinæ versioni; deest Græcis codicibus emendatioribus. Sequor ergo expositionem Lirani, Caietani, & Hugonis de sancto Victore. *Lege Bened. Perer. disp.* 6. *hoc copiosè probantem.*

IRRITVM FECIT] etiam infans; qui puniendus cùm adoleuerit: nec in eo punitur peccatum parentum, sed propria negligentia, quod compos rationis & malitiæ neglexerit.

Circa nominis Saræ mutationem vna difficultas occurrit: certum VERS. 15.
est priùs dictam שרי *Sarai, Princeps mea*, domina mea; more etiam 18.
Latino & Græco, quo vt vxor virum, *Dominum*; Sic etiam viri vxores vocabant *Dominas* (dixi Aduersar. *in Senecæ Agamemno. vers.* 262.) Sed non constat vtrum dicta SARA per RESCH lene, שרה, an verò SARRA, per ר fortè, שרה. Nam LXX. verterunt σάῤῥα non σάρα, & sic Philo, Iosephus, & D. Ambros. *lib.* 2. *de Abraham cap.* 4. *&* c. 11. &, quod, caput est, ita scribitur in nouo Testamento Græco *Rom.* 4. 19. *Hebr.* 11. 11. 1. *Petr.* 3. 6. & tunc mysterium in eo positum D. Ambrosio: significari beneficium nouum priori superadditum, nempè principatum virtutis & gratiæ, principatui familiæ. Nam Hebræis ר signat ducenta: nempè cumulum centenario, hoc est perfectioni additum. *Sic Leo Castrius lib.* 5. *Apologet.* Verùm quia hoc pugnat cum Hebræo, & cum nostra versione: sequor potiùs D. Hieronymum, qui vult nomen dumtaxat litteræ vnius mutatione mutatum, nempè pro י, finali, positum ה, quam per A simplex solent exprimere, שרה *Sara,* & mysterium in eo positum, quòd non iam solius mariti & familiæ domina, sed in filio seu semine suo omnium gentium Domina futura.

Sarai, an vocata Sara, an Sarra.

VERS. 16. BENEDICAM EI] ætatis & naturæ vitiis ſublatis fœcundam reddam.

EX ILLA DABO TIBI FILIVM] ex a Sra, ſicut ex Agar dedi. Hebraicè eſt in præterito, *dedi*: ad certitudinem denotandam.

CVI BENEDICTVRVS] non filio, ſed Saræ. Nam Hebraicè eſt fœmininum.

ERITQVE] Saræ filius. REGES POPVLORVM] Iſraël, Iuda, Idumæorum, & Amalecitarum: *ſup. verſ.* 6.

19. Conciliatæ verſiones. ORIENTVR EX EO] LXX. & noſter ad ſemen retulere, Hebræus ad *Saram:* nulla diſſenſio; immediatè ex Iſaac, mediatè ex Sara: ſeu ex Sara per Iſaac.

VERS. 17. 20. Riſus Abrahæ. RISIT] pace DD. Hieronymi † & Chryſoſtomi, non eſt addubitantis, vel non firmiter credentis: alioqui reprehenderetur à Deo: Sed eſt plenitudinis ſpei, gratulationis, & ad beneficij nouitatẽ atque magnitudinem obſtupeſcentis, vt benè DD. Ambroſius & Auguſtinus: planè ſic D. Paulus exponit: *Non infirmatus eſt fide, nec conſiderauit corpus ſuuum emortuum: cum iam ferè centum eſſet annorum: & emortuam vuluam Saræ. In repromiſſione etiam Dei, non habitauit diffidentia: ſed confortatus eſt fide dans gloriam Deo: pleniſſimè ſciens, quia quæcumque promiſit, potens eſt & facere.* Rom. 4. 19.

PVTASNE CENTENARIO] ſeipſum alloquitur; Hanc, animula mea, Dominus te tam inopinato beneficio beabit, vt cum centum eris annorum (nunc erat nonaginta nouem fermè completorum) naſcatur tibi filius anno proximo ex vxore ſterili & nonagenaria? His dictis ſe conuertit ad Deum, inquiens; Non auſus fui nec potui tantum ſperare gaudium, viciſti Domine ſpes & vota mea per tantam munificentiam: contentus eram Iſmaële. Pro quo, quia tam largè miſericors es, inſuper obſecro te.

VERS. 18. 21. Viuere corã Deo. VTINAM ISMAEL VIVAT CORAM TE] non qualemcumque vitam poſtulat, ſed veram † vitam, hoc eſt honeſtati & Dei voluntati conſentaneam. Hoc enim eſt viuere in conſpectu Dei, digna

22. Iſmaël ſaluatus. Dei iuſſis negotia gerere. (*S. Ambroſius*) cùm Deus † illi preces concedat, rectè hinc Hebræi & Rupertus colligunt, Iſmaëlis pœnitentiam & ſalutem.

SARA] Hebraicè additur affirmatio אבל *Abal, verè profectò*. q. d. non eſt quod quicquam dubites.

23. Iſaac vnde dictus. ISAAC] benè Hieronymus & Eucherius, ſic † vocatum propter riſum Abrahæ, & non propter riſum Saræ; quæ nondum riſerat; ſed poſtea propter riſum ſuum hoc nomen iterauit. Typicè ſic dictus, quia figura CHRISTI, qui gaudium allaturus mundo.

CONSTITVAM PACTVM MEVM ILLI] pacto promiſſa pertingent ad poſteros tuos per Iſaac, non per Iſmaëlem. Pactum (in-

VERS. 20. 24. Præteritum pro futuro. quam) vt ſit mihi populus, & ego illi Deus, & in ſemine eius (CHRISTO) omnes gentes terræ benedicantur.

BENEDICAM] Hebraicè, *benedixi*, propter † certitudinẽ, ſicut ſup.

16. &

16. & *notat S. Hilarius lib.4.de Trinitate.* DVCES] Principes suarum tribuum; sicut &. XII. nasciturí ex Iacob, *Cyrillus in Catena.*

STATVAM AD ISAAC] CHRISTVS ex te per Isaac descendet; VERS. 21.
& posteris Isaac dabo terram promissionis. ANNO ALTERO] proximè sequenti.

ASCENDIT DEVS AB ABRAHAM] in cælum ascendens desiit VERS. 22.
ab Abrahâ videri: hoc signo docebatur visio fuisse à Deo, sicut & 25. Visionis à
Iudic.13.20. *Cúmque ascenderet flamma altaris in cœlum: Angelus Do-* Deo signũ.
mini pariter in cælum ascendit. Quod cum vidissent Manue & vxor eius, proni ceciderunt in terram, & vltra eis non apparuit Angelus Domini. Statímque intellexit Manue, Angelum Domini esse, &c.

STATIM IN IPSO DIE] iussio facta mane, die eodem ad vmguem obediuit. Nota obedientiam Abrahæ, & totius familiæ: qualis herus tales serui. VERS. 23.

TREDECIM] hinc (*teste Iosepho lib.1.c. 12.*) Sarraceni † desumpsere ritum circumcidendi suos anno ætatis. 13. apertè à lege Dei, Abrahæ data, recedentes. VERS. 25. 26. Circumcisio Saracenorũ.

PRO MYSTICO capitis sensu adeundus Origenes *hom.3. in Genes.* Rupertúsque *lib.5.cap.28. cum multis sequentibus.*

CAPVT DECIMVM OCTAVVM.

1. APPARVIT autem ei Dominus in
conualle Mambre ſedenti in oſtio ta-
2. bernaculi ſui in ipſo feruore diei: *Cum-
que eleuaſſet oculos, apparuerunt ei tres
viri ſtantes propè eum: quos cùm vidiſſet, cucurrit
in occurſum eorum de oſtio tabernaculi, & ado-
3. rauit in terram. * Et dixit: Domine, ſi inueni gra-
4. tiam in oculis tuis, ne tranſeas ſeruum tuum: * ſed
afferam pauxillum aquæ, & lauate pedes veſtros, &
5. requieſcite ſub arbore. * Ponámque buccellam pa-
nis, & confortate cor veſtrum, poſtea tranſibitis:
idcirco enim declinaſtis ad ſeruum veſtrum. Qui
6. dixerunt: Fac vt locutus es. * Feſtinauit Abraham
in tabernaculum ad Saram, dixítque ei: Accelera,
tria ſata ſimilæ commiſce, & fac ſubcinericios pa-
7. nes. * Ipſe verò ad armentum cucurrit, & tulit in-
de vitulum tenerrimum, & optimum, dedítque
8. puero: qui feſtinauit & coxit illum: * Tulit quo-
que butyrum & lac, & vitulum quem coxerat, &
poſuit coram eis: ipſe verò ſtabat iuxta eos ſub
9. arbore. * Cumq; comediſſent, dixerunt ad eum:
Vbi eſt Sara vxor tua? ille reſpondit: Ecce in ta-
10. bernaculo eſt. * Cui dixit: Reuertens veniam ad
te tempore iſto, vita comite, & habebit filium Sara
vxor tua. Quo audito, Sara riſit poſt oſtium taber-
naculi.

naculi. * Erant autem ambo ſenes, prouectæq; 11.
ætatis, & deſierant Saræ fieri muliebria. * Quæ 12.
riſit occultè dicens: Poſtquam conſenui, & Do-
minus meus vetulus eſt, voluptati operam dabo?
* Dixit autem Dominus ad Abraham: Quare ri- 13.
ſit Sara, dicens: Num verè paritura ſum anus?
* Nunquid Deo quidquam eſt difficile? iuxta 14.
condictum reuertar ad te hoc eodem tempore, vi-
ta comite, & habebit Sara filium. * Negauit Sara 15.
dicens, Non riſi: timore perterrita Dominus au-
tem: Non eſt, inquit, ita: ſed riſiſti. * Cùm ergo 16.
ſurrexiſſent inde viri, direxerunt oculos contra So-
domam: & Abraham ſimul gradiebatur, deducens
eos. * Dixítque Dominus. Num celare potero 17.
Abraham quæ geſturus ſum: * cùm futurus ſit in 18.
gentem magnam, ac robuſtiſſimam, & BENEDI-
CENDAE ſint in illo omnes nationes terræ? * Scio 19.
enim quòd præcepturus ſit filiis ſuis, & domui ſuæ
poſt ſe, vt cuſtodiant viam Domini, & faciant iu-
dicium & iuſtitiam: vt adducat Dominus propter
Abraham omnia quæ locutus eſt ad eum. * Dixit 20.
itaque Dominus: Clamor Sodomorum & Go-
morrhæ multiplicatus eſt, & peccatum eorum ag-
grauatum eſt nimis. * Deſcēdam & videbo vtrum 21.
clamorem qui venit ad me, opere compleuerint:
an non eſt ita, vt ſciam. * Conuerteruntq; ſe inde, 22.
& abierunt Sodomam: Abraham verò adhuc ſta-
bat coram Domino. * Et appropinquans ait: Nū- 23.
quid perdes iuſtum cum impio? * Si fuerint quin- 24.
quaginta iuſti in ciuitate, peribunt ſimul? & non
parces loco illi propter quinquaginta iuſtos, ſi fue-
rint in eo? * Abſit à te, vt rem hanc facias, & occi- 25.

das iustum cum impio, fiátque iustus sicut impius,
non est hoc tuum: qui iudicas omnem terram, ne-
26. quaquam facies iudicium hoc. * Dixítque Domi-
nus ad eum: Si inuenero Sodomis quinquaginta
iustos in medio ciuitatis, dimittam omni loco pro-
27. pter eos. * Respondensq; Abraham, ait: Quia se-
mel cœpi, loquar ad Dominum meum, cum sim
28 puluis & cinis. * Quid si minùs quinquaginta iu-
stis quinque fuerint: delebis, propter quadragin-
ta quinque, vniuersam vrbem? Et ait: Non delebo,
29. si inuenero ibi quadraginta quinque. * Rursúm-
que locutus est ad eum: Sin autem quadraginta
ibi inuenti fuerint, quid facies? Ait: Non percu-
30. tiam propter quadraginta. * Ne quæso, inquit, in-
digneris Domine, si loquar: Quid si ibi inuenti
fuerint triginta? Respondit: Non faciam, si in-
31. uenero ibi triginta. * Quia semel, ait, cœpi, loquar
ad Dominum meum: Quid si ibi inuenti fuerint
32. viginti? Ait: Non interficiam propter viginti. *
Obsecro, inquit, ne irascaris Domine, si loquar
adhuc semel: Quid si inuenti fuerint ibi decem?
Et dixit: Non delebo propter decem.
33. * Abiítque Dominus, postquam ces-
sauit loqui ad Abraham: &
ille reuersus est in lo-
cum suum.

ARGV

ARGVMENTVM.

Abraham conuiuio excipit Angelos, putans peregrinos: hi promittunt ei nasciturum filium ex Sara: hanc ridentem increpant: mox Abrahæ excidium Sodomæ denunciant, & iustus conatur Dei iram placare.

DOMINVS] per Angelos in specie visibili & corporeâ trium viatorum, post circumcisionem diebus saltem septem vel octo, cùm iam Abraham conualuerat. Vnica hoc toto cap. visio narratur, quam imitati sunt Poëtæ prophani de Hiræo & Diis tribus eius hospitio exceptis, quæ cecinit vates Pelignus *lib. 5. Fastor.* VERS. 1.

SEDENTI] more suo præstolanti peregrinos, & velut expandenti sagenam hospitalitatis, *vide S. Chrysostom. hom.* 41.

FERVORE DIEI] tempore meridiano, vt explicant LXX. & Philo *lib. de Abraham*: tunc enim qui faciunt iter, in hospitium se recipiunt.

ELEVASSET OCVLOS] ipse in conualle, seu in querceto sedebat, via verò erat altior, in qua Angeli: & pro, *prope* LXX. *super eum* Hebræa vox על vtrumque significat. VERS. 2.

TRES VIRI] parùm mihi probatur opinio Tertulliani *lib. 3. contra Marcionem*, censentis vnum trium istorum fuisse CHRISTVM DOMINVM, nisi intelligat de repræsentatione. Meliùs D. Augustinus *lib. 16. de Ciuitat. Dei cap. 29.* tradit fuisse tres Angelos, qui sibi aëria corpora formarunt, ex D. Paullo Hebr. 13. 2. *Et hospitalitatem nolite obliuisci: per hanc enim latuerunt quidam Angelis hospitio exceptis*: quo enim pacto latuissent, nisi in corpore assumpto, cùm visio non fuerit imaginaria, sed vera & vigilanti oblata: & passi sibi pedes lauari, & comederunt? Admittendum tamen Angelos sanctissimam Trinitatem repræsentasse, vt volunt Eusebius, Hilarius, Ambrosius, & Cirillus. 1. Angeli tres repræsentabant S. Trinitatem.

PROPE EVM] non longè ab eo corpus sibi coaptarant, & sic subitò illos vidit.

ADORAVIT IN TERRAM] ciuili & Orientalibus consueto honore illos veneratus, valdè se demissè incuruauit, ex Hebræo.

DOMINE] Hebraicè, *Domini mei*; Sed quia sequitur in singulari *tuum & ne transeas*: prudenter noster, quod Hebræus sermo patitur transire de numero ad numerum; id in Latino, qui non patitur, explicandum potiùs, quàm imitandum censuit. Et videtur ad eum qui honoratior videbatur, sermonem dirigere, vt benè S. Chrysostomus. Vulgo solet † dici, *Tres vidit, & vnum adorauit*: hoc non habetur hîc in textu: sed colligitur ex textu, nam ex his verbis patet quòd vnum adorando allocutus, & ex v. præcedenti quòd tres viros viderit: Non 3. Numerorũ confusio ex Hebraismo. 4. Tres vidit, vnum adorauit, explicatum.

tamen est sensus, quòd Abraham tunc cogitauerit, & veneratus sit in eis mysterium Trinitatis: nam nesciebat adhuc Angelos esse, vt colligitur tum ex loco D.Paulli d.v.2.tum ex nostri textûs serie. Sed sensus est,quod illi tres, quorum vnum Abraham adorauit,Sanctissimæ Triadis tres personas repræsentabant.

NE TRANSEAS] ne prætereas vlteriùs tendens,aut ad alium diuertens.

LAVATE] conuertit sermonem ad socios eius quem primum affatus, vt solemus cum plures simul obuios salutamus. Orientalibus

5. Lauandi pedes hospitibus mos.

† in more positum fuit hospitum pedes lauare, lassitudinis refocillandæ, & sordium abluendarum gratiâ, quod & apud Homerum frequens: multa de hoc more hîc in commentar. Guill. Hamerus congessit. Nec ipsi sibi peregrini pedes lauabant, sed domestici eo munere defungebantur: & D. Augustinus serm. 70. de temp. insinuat ipsum Abraham hoc munere functum. Igitur LAVATE † perinde est ac si diceret, sinite vobis lauari: vt quidam libri, *lauentur.*

6. Actiuũ pro passiuo.

PONAM] apponam † simplex pro composito.

VERS. 5.

7. Simplex pro composito.

PANIS] cibi: nam † panis nomine Hebræi omnem cibum significant. inf. 31.54. *immolatisque victimis in monte, vocauit fratres suos vt ederent panem.* Sic etiam Exod.18.12. nam vtrobique de epulo agitur, & carne victimarum de lauto etiam conuiuio inuenias vsurpatum Iob.42.v.11. & Ierem. 41.1. quibus locis noster retinet Hebraismum; sed 2.Reg.13.5.vt eum explicaret *cibum* vertit,quod in fonte erat לחם *Lechem.* Porro *buccella panis* est adagiale, *vide Adag.sacra.§.23.*

8. Panis pro quouis cibo

Buccella panis Adag.

9. Cor confortare.

CONFORTATE COR] reficite vos cibo. Sic † loquuntur,quia cor calore innato nimium æstuaret & quasi squalore opprimeretur, nisi cibi humectatione reficeretur.

10. Occasio pro causa intenta.

IDCIRCO ENIM DECLINASTIS] non dicit † eos eò venisse hoc animo,vt ab eo conuiuio exciperentur: Sed Dei factum prouidentiâ, vt eâ horâ illâc iter haberent,quâ possent, hospitalitatis eius participes facti, ipsum honorare. Solemus loquendo sic loqui de occasione aliquâ oblatâ, quasi id delectu & perpenso consilio factum foret.

DIXERVNT] non simul tres locuti, sed vnus suo & ceterorum nomine.

SICVT LOCVTVS] modicè & parcè appara.

VERS. 6.

TRIA SATA] LXX. *tres mensuras.* Hebraicè tria סאים *Seim*

11. Satum quid.

seu *Saim,* Chaldaicè סאין *Sain,*vt & Syriacè apud Matthæum & Lucam cap. 13. in singulari est סאה *Saah.* De qua (mensuræ genus esse constat) multa dicta cùm aliis tum de nostris Ioanni Marianæ *lib. de Ponderibus & mensuris cap.*10.eum consulite,dicam quid mihi in mentem venerit veterum scripta rimanti. Imprimis B. Isidorus optimè

Isidori locus.

aduertit duo genera *Sati*, & illud quoque vocem esse Hebræam: & quæ de hac re scripsit, partim ex D.Hieronymo,partim ex Epiphanio

Sati genus primum.

mutuatus fuit. Ait Isidorus lib.16.cap.penult. *Satum genus est mensuræ iuxta morem Palæstinæ, vnum & dimidium modium capiens.* hoc est D. Hieronymi in cap. 13. Matthæi; qui à Iosepho mutuatus lib.9. Antiqu.cap.

tiqu.cap.2.τὸ σᾶτον, μόδιον καὶ ἥμισυ ἰταλικόν. Vnde mutuatus Phauorinus; σάτων μόδιος γέμων, ἤγουν εἷς ἥμισυ Ιτάλικον. & paulo ante, σάτον, σιτικὸν μέτρον. quaſi differant σάτον καὶ σάτων. quod non credo, ſed ſcribendum ſemper cum o paruo. Vt Epiphanius, & Ioſephus ſcribũt. Nam Suidas errat, qui rectum ſingularem facit; σάτα μέτρον ἑβράικον. An Epiphanius, duo *Sati* genera ponit? vnum quando agit de vino, oleo & liquidis circa finem libri, *de ponderibus & menſuris*, vbi attribuit quinquaginta ſex ſextarios. τὸ σάτον νς ξέςον ὑπάρχει. Sed pagina præcedẽte, quando de menſuris aridorum agebat, ſcribit *Satum*, eſſe vocem Hebræam, & continere Modium plenum ac ſupereffluentem quartâ modij parte; Suidas Satum vult eſſe plus modio, & addit humoris capere ſextarios ιε. quindecim, qui appendeant libras viginti quinque. κε. Venio in ſuſpicionem numeros hoſce tam Suidæ quàm Epiphanij valdè mẽdoſos eſſe. de Suidâ nunc nihil dico. de Epiphanio, priore loco *Satum* menſuram aridorum deſcribi. poſteriore verò agi de menſuris liquidorum: & primo poni menſuram vinariam νς' ζελ. poſtea Oleariam, & ideo poſteriore hoc loco eum non σάτον. ſed ϐάτον poſuiſſe, quod præcedenti pagina dixerat eſſe vas olearium & ſexaginta ſextariorum capax; non tamen pro vaſe hîc ſed pro menſurâ poſuiſſe: & quia quod Ephi in aridis, hoc Batus eſt in liquidis, & æqua vtriuſque menſura Ezech. 45. 11. Suſpicarer *batho* illic apud Epiphanium dandos iuxta modium Epiphanii ſextarios octoginta & vnum & legendum pro νς legendum πα. Inter Ioſephum verò & Epiphanium manet in Sato quadrantis diſcrimen: fortaſſis quia Samariticum Satum, quod Epiphanius deſcribit, à Iudaico diſcreparit, de quo Ioſephus; Addo & illud ex MISNAIOTH, (etiam notatum à P. Maldonato ad cap. 13. Matthæi) menſuram *Sati* auctam poſt reditum ex trãſmigratione: & de hoc Sato ſic aucto loqui Ioſephum, Epiphanium, & Hieronymum: ſacram ſcripturã verò agere de *Sato*, priorum temporum. De quo ſubdit Iſidorus, eſſe quaſi modium, & capax vigintiduorum ſextariorum. Epiphanius id docet, modium iuſtum eſſe viginti duorum ſextariorum, & id myſticè explicat de totidem diuinis operibus, generationibus, & litteris, & libris ſacris: idẽ docet maximam menſuram, quæ ſit onus Cameli, vocari *Chor*, ſeu *corum*, continentem modios triginta; eius dimidium *Lethec* quindecim modios capere; quod etiam vocetur *Gomor magnum*. nam *Gomor paruum* duodecim batos continere. De *coro* & modio idem ſcribit Procopius *in Geneſim*. Quod autem fuerit æquali modio *Satum*. Sic poteſt probari. LXX. interpretes eadem voce. *Menſurarum*, vertunt vocem *Seain* & vocem *Epha*, Nam *hoc loco* vbi Hebraicè eſt tria *Seain* vertũt τρία μέτρα, & *Exo.16.36. & Iſai. 5. 10.* vbi Hebraicè eſt vnum *Epha* reddunt eodemmodo τρία μέτρα. ergo illis idem eſt τρία μέτρα, quod *Ephi*. Sed *Ephi* continet tres modios, cùm ſit decima pars *Cori*, vt cõmunius receptum *ex d.v.10. & Ezechiel. 45.11. & vtrobique docuit D. Hieronymus*. & Chaldæus paraphraſtes *Epha* ſolet vertere tria באין *Seain*, *Leuit. 5.11. & 6.20. Num. 5.15. Ruth. 2.16. & Iſai. d. v. 10.* Igitur

[Margin notes: Phauorini locus. — Suidæ locus. — Epiphanij locus. — Alterum genus Sati. — Chor, & corus. λέθεκ. Gomor duplex. — Ephi.]

hîc tria *Seaim* faciunt vnum Ephi, & proinde modios tres, seu *Sata tria*, vt noster vertit. Sata (inquam) illa prioris temporis, hoc est sextarios sexaginta sex. Ruth. 2, 17. *inuenit hordei quasi Ephi mensuram; id est tres modios.*] Hebræi recentiores scribunt *Seah* continuisse sex *Qabim*; *Qab* tantum seminis seu aridorum, quantum concludas in vigintiquatuor ouis gallinaceis. *sic Montanus in Tubalcaim cap. Sarah. Seah* ergo contineret quantum centum quadraginta quatuor oua. Genus metiendi ridiculum, cum ouorum gallinaceorum tam sit diuersa magnitudo. Quod D. Hieronymus hîc *Satum* cum amphorâ æquet, quomodo probem non habeo, nisi dicas eum non vnicum Satũ, sed tria simul amphoræ æquare. nam amphora. 72. sextarios, quod ad 66. Sanè *tria sata* faciunt Hispanicos, *Seis çelemines.* nec de *Sato* plura habeo, Sat *Sati*. SIMILÆ] simila† secundarius flos farinæ Plinio, ego pro polline positum puto. SVBCINERICEOS PANES] forma fuit placentarum, seu latarum & planarum tortarum. dicti quod extra clibanum, cineribus contecti & operti coquerentur, operâ breui absque fermentatione. LXX. ἐγκρυφίας. S. Isidorus; *Subcineritius, cinere coctus & reuersatus. ipse est & focatius.* Hispan. hogaza. Isychius; ἐγκρυφίας ἄρτου εἶδος ὁ ἐν σποδῷ γενόμενος, τῷ μὴ εἶναι κλίβανον. nam qui in testâ vel Clibano coctus, Isidoro teste *clibanacius* dictus. Meminit etiam, vt delicati in conuiuio suo Athenæus, lib. 3. quod ex simila à Tegeatibus confectum Athenienses auidè coemerent, Archestrati ἐν γαστρονομίᾳ testimonio; cuius & Nicostratus *in Hierophantâ* meminerit. An totus ex similâ? negat Suidas, scribens tres partes similæ habuisse. addit ALLEGORIAM, his tribus satis encryphiorum, significari triduanam Domini sepulturam, qui panis vitæ. ἐγκρυφίας, ἄρτος ἐν σποδῷ κεκρυμμένος. τὰ δὲ γ' μέρη τῆς σεμιδάλεως, ἐξ ὧν ὁ ἐγκρυφίας ἐγένετο. τὴν τριήμερον τοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς ταφὴν ὑπαινίττεται. hautdubiè respexit, vel ad hunc nostrũ locum, vel ad *tria sata* Euangelica Matthæi. 13. Communiùs recepta est D. Ambrosij & S. Augustini expositio, tres sanctæ Trinitatis personas *tribus satis* adumbrari.

Rabbinorũ ridicula mẽsura.

D Hieronymi locus.

12. Simila.

13. Subcinericius panis.

Clibanacius. ἐγκρυφίας.

Suidæ locus.

VERS. 7. VITVLVM] ALLEGOR. significat CHRISTVM Dominum: sicut etiam in filij Prodigi parabolâ apud Lucam.

VERS. 8. Facere, pro coquere.

VITVLVM QVEM COXERAT] totum coxerat, sed partem eius optimam apposuit. Hebraicè, est verbum *facere*, pro coquere, & sic LXX. ποιῆσαι. Sed optimè noster hoc loco bis explicuit.

STABAT IVXTA EOS] vt ministrans & adhortans, humanitatis & officij gratiâ.

VERS. 9. 14. Comestio Angelorũ.

COMEDISSENT] non converterant† cibum in substantiam suam, vtpote incorporei & expertes potentiæ nutritiuæ: sed illum vi aliquâ nobis ignotâ in aërem tenuissimum resoluerant: eo ferè modo, quo Sol humorem terræ consumit, nec in se conuertit. *Theodoretus hîc q.* 68. Sed de hac re contra Rabbinos disserui *tomo. 1. disquisit. Magicarum. lib. 2. q. 28. sect. 3.* ALLEGORIAM pete à D. Ambrosio *lib. 2. de Abrah. cap. 5.* & Eucherio *in Genes. lib. 2. cap. 27.*

VBI EST SARA] sciebãt: sed sternunt interrogatione viam dicendis.

dis. *Gregorius lib. 9. in Iob. cap. vlt.* TROPOLOGICE exponit: ſed ALLEGORICE de B. virgine Damaſcenus *Orat. 1. de Dormitione Deiparæ.* Cùm SARAM nominant, ſe non ignotos oſtendunt, ſed gnaros rerum Abrahæ, vt Oraculo ſequenti fidem parent.

CVI] Abrahæ. DIXIT] ille qui inter tres Angelos præcipuus, & ad hoc ei denunciandum venerat, nec cum aliis duobus ad Loth miſſus. VERS. 10.

REVERTENS VENIAM] Hebraicè, *reuertendo reuertar* hoc eſt certiſſimò reuertar. 15. Reuertens reuertar.

TEMPORE ISTO] proximi anni hoc eodem die. etſi non legimus rediſſe: certò tamen id ex promiſſione credendum. ex LXX. colligas etiam eadem horâ rediſſe. nam pro *vita comite* vertunt εἰς ὥρας, q. d. ad eandem horam.

VITA COMITE] ſtultum ſit referre hoc ad Angelos, qui immortales. cum Chaldæo & Abenezra, refer ad Abraham & Saram, vt duo prædicat, nempe illos in eum diem victuros, & iam filio ſuſcepto gauiſuros. q. d. & viuetis tum, & filium habebitis. Eodem modo ait Helizeus 4. Reg. 4. 16. *In tempore iſto, & in hac eadem hora, ſi vita comes fuerit, habebis in vtero filium:* quod nequit accipi de vita loquentis, ſed ſunamitidis cui loquebatur. LXX. aliter legerunt quam noſter. Vita Comite.

POST OSTIVM TABERNACVLI] vbi ipſa erat, Angelus verò tergum oſtio obuerterat, vt bene Chaldæus.

FIERI MVLIEBRIA] fluere menſtrua ad conceptionem neceſſaria. *vide Perer. hîc diſp. 2.* Hebræi fluxum menſtruum vocant conſuetudinem, ſeu viam mulierum, *hîc* & noſter inf. 31. 35. *iuxta conſuetudinem feminarum nunc accidit mihi.* LXX. τὰ γυναικεῖα. VERS. 11. 16. Muliebria.

RISIT OCCVLTE] Hebr. & Chald. *intra ſe.* Græ. ἐν ἑαυτῇ. Sine cachinno, modeſtè & demiſſe, ſperans latere. Quod verbis non auſa, riſu refellit. nam quidam riſus eſt ſpecies confutationis. *Platoni in Gorgia.* de riſu multa moralia hîc Hamerus. Riſum hunc D. Ambroſius videtur tribuere ſpei: & apertè hoc Martinus Roa tenuit *lib. 4. ſingular. cap. 9.* Cur ergo Sara reprehenſa, & non Abraham, ſi vtrique eadem ridendi cauſa ex ſimili virtute? gaudebat vterque, ſed ille gaudij certus, hæc addubitans. *ſic D. Auguſtinus hîc q. 36. Gregorius lib. 9. in Iob. c. 51. & Interlinearis,* & id ſatis indicant verba Angeli; *Numquid Deo eſt quicquam difficile?* VERS. 12. 17. Riſus. Sara riſit ex dubitatione.

POSTQVAM CONSENVI] ſic Hebraicè. Sed LXX. οὔπω μέν μοι γέγονεν ἕως τοῦ νῦν. *nondum quidem mihi fuit vſque nunc.* q. d. hactenus concipere non potui, & nunc iam anus concipiam? vſi ſunt oratione defectiua, vt quæ ſatis caſtè Hebraicè habebantur, adhuc tectiùs explicarent. VOLVPTATI OPERAM DABO] Hebraicè *erit mihi voluptas. Hoitho Lighedna.* Chald. *iuuentutem* vertit. q. d. immemor ætatis quæ iuuentæ ſunt exercebo. DOMINVS MEVS] vide coniugalem reuerentiam. ſic Hiſpanicæ fæminæ maritos, *mi Señor.*

VETVLVS EST] conſenuit. q. d. indecorum hoc & inane, ſine ſpe fructus.

VERS. 13. Dominvs] Angelus ille præcipuus,nuncius. hac occulti riſus re-
uelatione ſe prodit pluſquàm hominem eſſe.

Qvare risit sara] quare,vt incredula, promiſſionem meam
riſu confutauit? Hebraicè; *quare hoc riſit.* nempe dictum meum.

Difficile] פלא *Pale*, idem quod ſeparatum. ſenſus; numquid a-
deò remotum à Deo quidquam vt omnipotentia eius eò ægrè per-
tingat? optimè expreſſit noſter. Sed & LXX. benè, qui; *μὴ ἀδυνατήσει,*
18. *non erit impoſſibile* propius ad ſignificatum Chaldæus; *Numquid occul-*
Deo nihil *tabitur à facie Domini verbum:* quod potes etiam eò referre, vt dicat
impoſſibile, occultum illud quod in corde cogitarat Sara, Deum non latere.
nec occul-
tum.

Ivxta condictvm] vt promiſi, tempore ſtatuto. מועד *Moghed,*
VERS.14. à verbo יעד *Iaghad*, conſtituere. LXX. hîc iterum *εἰς ὥρας. ad horam*
19. *eandem*. ſup. v. 10.
מועד à יעד

VERS.15. Negavit] ſic fuit verecundiâ & timore † conſternata, videns ſe
20. deprehenſam, vt quid diceret non attenderet. perturbationis & ob-
Saræ mendacium. reptionis, non determinationis hoc mendaciolum fuit. Nihil neceſſe
omni culpa illam liberare, vt conatur D. Ambroſius. Videtur audito
intùs oraculo, poſtquam riſerat, Abrahæ vocatu foràs prodiſſe.

VERS.16. Viri] tres illi angeli.

Direxervnt ocvlos] iter verſùs Sodomam conuerterunt.

21. Dedvcens] vt ſolent qui dimittunt hoſpites aliquantulum illos
Conciliantur verſiones. comitabatur. ſic omnia concordant. Nam Hebræum *Salach dimittere.*
Græcus & Chaldæus *comitans.*

VERS.17. Nvm celare potero] hoc eſt, Num par eſt vt celem, vel vt
22. velim celare. poſſe pro velle. Ioan. 12. 39. *Non poterant credere*, h. nole-
Poſſe pro velle Hebraiſm. bant credere, *Honchala.* v. 1. cap. 19. 22.

Cvm fvtvrvs sit] cùm proculdubiò ſit ex eo naſcitura gens
VERS.18. maxima & fortiſſima. Eſt argumentum à maiori. cur non conferam
beneficium iſtud leue in eum, quem tanto munere ſtatui honorare?

Robvstissimam] Hebraicè עצום *Ghaçum*, quod Sym-
machus *ἰσχυρὸν fortem*, Aquila ad verbum, *ὀστεινὸν oſſeam.* LXX.
πολὺ multam.

Benedicendæ svnt in illo] per Christvm ſemen eius.

VERS.19. Scio enim] altera ratio cur non celet eum. Noui enim te eſſe iu-
ſtum & pium, & ſummam benè inſtituendorum poſterorum ac fa-
miliæ curam gerere: idcirco par eſt tibi id indicem, vt hoc exemplo
ab huiuſmodi peccatis, metu ſupplicij conſimilis, eos deterreas.

Cvstodiant viam domini] Deum verum ritè colant, eiuſque
mandatis pareant.

23. Faciant ivdicivm et ivstitiam] verè nondum liquet
Facere iudicium & iuſtitiam. de exactâ differentiâ inter צדקה *çedoqah* & ומשפט *Miſphat*: no-
ſter ſolet vertere *iudicium & iuſtitiam.* An, vt *facere iudicium*, ſit reſ-
pectu ſui, ſeipſum diiudicare vtrum ſecundum Dei mandata vi-
uat; & quæ ſequiùs deprehenderit per pœnitentiam à ſe exigere?
& *facere iuſtitiam*, dicatur reſpectu proximi, ei quod eius eſt
tribuendo, nec quicquam faciendo alteri, quod ſibi fieri nolit?
Vide

vide Auguſt.ſerm.236.de tempore. An potiùs pro ijſdem ponũtur? aliquãdo enim cõiuncta vſurpata, aliquando ſeiuncta vnũ & idẽ denotant, vt cum de iure reddẽdo & ſupplicio inferendo, dicitur 2.Reg.8.15. *faciebat iudiciũ & iuſtitiã omni populo ſuo.* 3. Reg.10.9. conſtituit te *Regem, vt faceres iudicium & iuſtitiam.* Exo.12.12. *In cunctis Dijs Aegypti faciam iudicia, ego dominus.* pſ.9.5. *feciſti iudicium meum & cauſam meam.* v.17. *cognoſcetur Dominus iudicia faciens.* hæc quando ſermo de faciendo alijs iudicio & iuſtitiâ: ſed quãdo ſimpliciter, in ordine ad ſeipſum cum Deo, tunc verum quod ait Vatablus, Hebraiſmum eſſe, qui ſignificet iuſtè & ſanctè viuere. VT ADDVCAT] loquitur de ſe Deus in tertiâ perſonâ. quaſi de alio. ſenſus eſt: vt impleam, quæcumque Abrahæ promiſi, vt ea repreſentem poſteris eius.

CLAMOR &c] Hebraicè habes KI geminatum, hoc pacto, vt ſimul ordinem; *quia clamor Sodomorum & Gomorrhæ multiplicatus eſt, & quia peccatum eorum eſt aggrauatum: nunc deſcendam* &c. non agitur de clamore tantum oppreſſorum, & vindictam â Deo poſcentium (quamquam & de hoc agi cenſeo) quàm de peccantium licentioſâ graſſatione. Rectè D. Auguſtinus *lib. de locution. Hebraicis,* & S. Gregorius *lib.5.in Iob.c.7.& p.3.paſtoral.admonit.32.* ſcribunt; clamorem ſolere in ſacra Scriptura poni pro tantâ impudentiâ & libertate iniquitatis, vt nec verecundiâ nec pudore vllo ſcelera celentur. De hoc peccati clamore præclarè multa D. Remigius Antiſiodorenſ. *in c.1. Ionæ,* & Saluianus Maſſilienſis *lib.1. de Prouidentiâ Dei.* de gentium iſtarum ſceleribus disertè admodum Philo *lib.de Abraham.* plura de hac phraſi habes in in Adag. ſacris §. 24. SODOMORVM & GOMORRHÆ] hos tantùm nominat, quia vt opibus & nobilitate, ſic flagitijs cæteris antiſtabant. MVLTIPLICATVS] ad nefarium enim illud, acceſſerant, otium, gula, inhoſpitalitas, crudelitas, immiſericordia. Dei hominumque contemptus. *lege Ezech. 16.49.& Philon.3.* VERS. 20. 24. Clamor peccati quid.

DESCENDAM & VIDEBO] more humano loquitur, q.d. propius accedam & experimentum capiam, an vera quæ audio, vt ſi vera ſeuerè puniam. *Vide Adag. Sacra* §. 24. Notant moneri Patres † orthodoxi ex hoc loco Iudices, vt cõſideratè, & lentè, matureque ad inquirendum & condemnandum procedant. *ita Concil. Triburienſe cap.22. & Lateranenſe.1.cap.8.* VERS. 21. 25. Deus deſcẽdit. 29. Iudices debent eſſe lenti, & examinare ſedulò.

VTRVM CLAMOREM] vt, ſi reuerâ in tam nefanda flagitia ſe demerſerint, eos penitus deleam: ſi minùs atrocia clamore ſint crimina, mitius puniam.

CONVERTERVNTQ.] Non qui cum Abrahamo loquebatur, ſed alij duo Angeli. ADHVC] poſt duorum diſceſſum. CORAM DOMINO] tertio illo qui remanſerat, coram hoc ſtabat geſtu & habitu orantis ac ſupplicis, vt benè Chaldæus. & audi orationem. VERS. 22.

NVMQVID] artificioſiſſimè ſe inſinuat, vt obtentu iuſtorum, etiam indignis veniam impetret. VERS. 23.

QVINQVAGINTA IVSTI] de Sodomâ ſolâ loquitur, cuius illæ aliæ ciuitates erant filiæ (vt vocat Ezechiel s.v.48.) & vbi ſciebat Lothũ VERS. 24.

degere: & quia magis criminoſa, ab eius abſolutione ceterarum liberatiō pendere videbatur.

Peribvnt simvl] vltimum vocabulum non eſt Hebraicè, nec Chaldaicè, nec Græcè: ſed ſenſu exigente noſter poſuit.

Vers. 25. Vt occidas ivstvm cvm impio] non rectè argumentaretur, niſi vellet Deum propter iuſtos impijs parcere. potuiſſet alioquin petere, vt iuſti educerentur, vt factum fuit: & tunc iuſti cum impijs non punirentur, ſed ſoli impij perirent.

Qvi ivdicas omnem terram] qui recti iudicij norma, cunctorum iudicum es iudex ſupremus & generalis.

27. Eburonum Lech. Neqvaqvam facies ivdicivm hoc] paulò ante dixerat, *Abſit à te vt facias rem hanc. Halila lecha*, quæ dictio (vt ait Lipomanus) ſignificat rem pollutam & profanam: (vnde deſumptum infame cōuitium Leodicēſium, *Lech*) & vſurpant pro formulâ abominandi: ideo noſter ſenſum reddidit, *Abſit*, & L X X. *μηδαμῶς nequaquam*, & ſecundò inculcauit dicens, *Non eſt hoc tuum*; vbi iterum noſter ſenſum exhibet. nam Hebręa ad verbū erant obſcuriora, *Abſit tibi. Numquid iudex omnis terræ non faciet iudicium.* quod L X X. ad verbum ferè, *μηδαμῶς. ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν.* hoc eſt, non diſcernet & diſtinguet inter cauſam iuſtorum & impiorum, nullo il-

28. Futurum tēpus ſignificat debitū & decorum. los diſcrimine eodem ſupplicio perdens? Noſter elegantiæ ſtuduit, & adagiali more locutus. Non eſt te dignum, non es qui hoc facias. & poſtea, *nequaquam hoc facies*, non decet te ſic iudicare, nec æquum nec iuſtum hoc abs te committi. Hebraiſmus † elegans, quo quæ in futuro ponūtur, ſignificant debitum & decorū, *vide Adagia ſacra* §. *XXVI.*

VERS. 26. 29. Mediū pro toto ambitu In medio civitatis] in toto † ciuitatis ambitu. Omni loco] toti loco † Hebraiſmus geminus.

VERS. 27. 30. Omne pro toto. Cæpi loqvi] Inceptio † ſæpè in S.S. ſignificat deſiderium, conatumque, Hebraicè eſt חואלתי *Choalthi*, à radice *Iaal*, quæ ſignificat, velle, geſtire, & incipere. ideo quidam vertūt, *ecce complacuit mihi loqui.*

Vers 27. 31. Inceptio pro deſiderio & affectu. 32. Puluis & cinis. Cvm sim pvlvis et cinis] hoc eſt viliſſimus & abiectiſſimus. *vide adag. ſacra* §. XXVII.

VERS. 32. 33. Abrahā cur ſubſiſterit ab interrogatione. Propter decem] Hic ſubſtitit Abraham admirans tantam Dei clementiam, & quia Deus illi in animum immiſit verecundiam ſeu reuerentialem timorem: ne vltra progrederetur petendo, & ad tres perueniret, qui re verâ tantum Sodomis erant ſupplicio eripiendi; Loth & duæ filiæ; *ita D. Chryſoſt.* Quoniam ſi vſque ad tres progreſſus fuiſſet, negādo Deus illum cōtriſtaſſet. decreuerat enim quatuor ciuitates omnino delere, quorum peccati mēſura ſupereffluebat, vt bene Toſtadus. ſpacium tamen pænitentiæ dedit, ſi qui conuerterentur, *Chaldæus.*

34. Cur de Lotho nihil abrahā addidit. Sed cur de Loth nec vnum gry Abraham inſeruit preci? An vt rem claram, id Moyſes prætermiſit? an quòd iuſtum norat, liberandum confidebat?

CAPVT

CAPVT DECIMVM NONVM.

VEneruntque duo Angeli Sodomã 1.
veſpere, & ſedente Lot in foribus
ciuitatis. Qui cùm vidiſſet eos, ſur-
rexit, & iuit obuiam eis: adorauitq́;
pronus in terrã, * & dixit: Obſecro, 2.
domini, declinate in domũ pueri
veſtri: & manete ibi; lauate pedes veſtros, & manè
proficiſcemini in viam veſtrã. Qui dixerunt: Mini-
mè, ſed in platea manebimus. * Cõpulit illos oppi- 3.
do vt diuerterent ad eum: ingreſſiſque domum il-
lius fecit conuiuium, & coxit azima: & comederũt.
* Priùs autem quàm irent cubitum, viri ciuitatis 4.
vallauerunt domum à puero vſque ad ſenem, om-
nis populus ſimul. * Vocaueruntque Lot, & dixe- 5.
runt ei: Vbi ſunt viri qui introierunt ad te nocte?
educ illos huc, vt cognoſcamus eos. * Egreſſus ad 6.
eos Lot, poſt tergum occludens oſtium, ait. * Noli- 7.
te, quæſo, fratres mei, nolite malũ hoc facere. * Ha- 8.
beo duas filias, quæ necdum cognouerunt virum:
educã eas ad vos, & abutimini eis ſicut vobis pla-
cuerit, dummodò viris iſtis nihil mali faciatis, quia
ingreſſi ſunt ſub vmbra culminis mei. * At illi di- 9.
xerunt: Recede illuc. Et rurſus: Ingreſſus es, in-

quiunt,vt aduena,numquid vt iudices? te ergo ip-
ſum magis quàm hos affligemus. Vimque fa-
ciebant Lot vehementiſſimè:iamque propè erat vt
10. effringerent fores. * Et ecce miſerunt manum viri,
& introduxerunt ad ſe Lot, clauſeruntque oſtium.
11. * & eos,qui foris erant,percuſſerunt cæcitate à mi-
nino vſque ad maximum, ita vt oſtium inuenire
12. non poſſent:* Dixerunt autem ad Lot: Habes hic
quempiam tuorum ? generum, aut filios, aut fi-
13. lias,omnes,qui tui ſunt,educ de vrbe hac:* delebi-
mus enim locum iſtum eo quòd increuerit clamor
eorum coram Domino,qui miſit nos vt perdamus
14. illos.* Egreſſus itaque Lot, locutus eſt ad generos
ſuos qui accepturi erant filias eius,& dixit: Surgite
egredimini de loco iſto:quia delebit Domin⁹ ciui-
15. tatẽ hanc. Et viſus eſt eis quaſi ludens loqui. * Cũ-
que eſſet manè, cogebant eum Angeli, dicentes:
Surge,tolle vxorem tuam,& duas filias quas habes:
16. ne &tu pariter pereas in ſcelere ciuitatis.*Diſſimu-
lante illo, apprehenderunt manum eius, & ma-
num vxoris, ac duarum filiarum eius, eo quòd
17. parceret Dominus illi. * Eduxerúntque eum,
& poſuerunt extra ciuitatem : ibíque locuti ſunt
ad eum, dicentes : Salua animam tuam : noli re-
ſpicere poſt tergum, nec ſtes in omni circa re-
gione : ſed in monte ſaluum te fac, ne & tu ſi-
18. mul pereas. * Dixítque Lot ad eos: Quæſo Do-
19. mine mi, * quia inuenit ſeruus tuus gratiam co-
ram te, & magnificaſti miſericordiam tuam quam
feciſti mecum, vt ſaluares animam meam, nec
poſſum in monte ſaluari , ne fortè apprehendat
20. me malum, & moriar : * Eſt ciuitas hæc iuxtà,
ad quam

ad quam possum fugere, parua, & saluabor in ea:
numquid non modica est, & viuet anima mea?
* Dixitque ad eum: Ecce etiam in hoc suscepi pre- 21.
ces tuas, vt non subuertam vrbem pro qua locutus
es. * Festina, & saluare ibi: quia non potero facere 22.
quicquam donec ingrediaris illuc. Idcirco voca-
tum est nomen vrbis illius Segor. * Sol egressus est 23.
super terram, & Lot ingressus est Segor. * Igitur 24.
Dominus pluit super Sodomam & Gomorrham
sulphur & ignem à Domino de cœlo:* & subuertit 25.
ciuitates has, & omnem circà regionem, vniuer-
sos habitatores vrbium, & cuncta terræ virentia.
* Respiciensq; vxor eius post se, versa est in sta- 26.
tuam salis. * Abraham autem consurgens mane, 27.
vbi steterat priùs cum Domino, * intuitus est So- 28.
domam & Gomorrham, & vniuersam terram re-
gionis illius: vidítque ascendentem fauillam de
terra quasi fornacis fumum. * Cùm enim subuer- 29.
teret Deus ciuitates regionis illius, recordatus
Abrahæ, liberauit Lot de subuersione vrbium in
quibus habitauerat. * Ascendítque Lot de Segor, 30.
& mansit in monte, duæ quoque filiæ eius cum eo
(timuerat enim manere in Segor) & mansit in spe-
lunca ipse, & duæ filiæ eius cum eo. * Dixítque 31.
maior ad minorem: Pater noster senex est, & nul-
lus virorum remansit in terra qui possit ingredi ad
nos iuxta morem vniuersæ terræ. * Veni, inebrie- 32.
mus eum vino, dormiamúsque cum eo, vt seruare
possimus ex patre nostro semen. * Dederunt itaq; 33.
patri suo bibere vinum nocte illa: Et ingressa est
maior, dormiuítque cum patre: at ille non sensit,
nec quando accubuit filia, nec quando surrexit.

34. * Altera quoque die dixit maior ad minorem: Ecce
dormiui heri cum patre meo, demus ei bibere vi-
num etiam hac nocte: & dormies cum eo, vt ſal-
35. uemus ſemen de patre noſtro. * Dederunt etiam &
illa nocte patri ſuo bibere vinum, ingreſsáque mi-
nor filia, dormiuit cum eo: & nec tunc quidem ſen-
ſit quandò concubuerit, vel quando illa ſurrexe-
36. rit. * Conceperunt ergo duæ filiæ Lot de patre ſuo.
37. * Peperítque maior filium, & vocauit nomen eius
Moab: ipſe eſt pater Moabitarum vſque in præ-
38. ſentem diem. * Minor quoque peperit fi-
lium, & vocauit nomen eius Ammon,
id eſt filius populi meï: ipſe eſt
pater Ammonitarum vſ-
que hodie.

ARGVMENTVM.

Ob crimen contrarium naturæ quatuor Pentapolis vrbes, igne cœlitus demisso, concremantur. Segor oppidulo parci Loth impetrat, ipse eripitur, vxor in Salis statuam mutatur, filiæ ex patre ignaro pariunt.

DVO ANGELI] illi duo qui ab Abrahamo recesserant. VERS. I.

VESPERE] sub noctem, nam meridiano tempore pransi apud Abrahamum. ANAGOGICE iustis Angelorum præsentia lucem, impiis tenebras adducet. *Ambros. lib. 2. de Abrah. cap. 6.* Item vesper indicat æternam noctem quæ illis imminebat. *Gregorius lib. 2. in Iob. cap. 2.*

SEDENTE LOTH] qui hospitalitatem hanc ab Angelis adoctus, nec vespere intermittit gnarus petulãtiæ ciuiũ: pulchrè. *Chrys. hom. 43.*

IN FORIBVS CIVITATIS] fores ciuitatis, portæ sunt, vt in illis sederet, multas habebat causas, ex parte peregrinorum, vt illic eos primus exciperet, ne qua vis illis fieret, aut in commerciis circumscriberentur: nam propè fuit † forum rerum vænalium iudicia etiam illic exercebantur, *Prou. 22. v. 22. & vlt. v. 23. Amos. 5. 12.* Fortè etiam illic populo concionabatur, & ad Deum laudandum eos hortabatur, in portis conciones habitas, *patet ex Amos. 5. 10. & Prouerb. 8. 2.* & laudes Dei, & præclara hominum facinora decantari solita, colligitur ex *Psal. 9. 15. Prouerb. vlt. 31. Isai. 60. v. 18.* Dauid; *vt annunciem omnes laudes tuas in portis filiæ Sion.* Apud Salomonem concionabunda Sapientia, *iuxta portas ciuitatis in ipsis foribus loquitur, dicens: O viri, &c.* idem; *neque conteras egenum in portâ, quia iudicabit Dominus causam eius.* Item; *Nobilis in portis vir eius, quando sederit cum Senatoribus terræ:* &; *Date ei de fructu manuum suarum, & laudent eam in portis opera eius,* hoc est laudetur ipsa operibus eius illic decantatis. Sic Isaias: *occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio*; laudabitur ibi Deus. Amos denique; *Odio habuerunt corripientem in portâ: & loquentem perfectè abominati sunt:* & postea; *hostes iusti accipientes munus, & pauperes deprimentes in porta.* Nempè sententiis iniustis.

> 1. Loth cur in porta ciuitatis.
>
> 2. Portæ, quibus muneribus Hebræis in vsu.
>
> Locus prouerb. 31. 31. Isai. 60. 18.

ADORAVITQVE] valdè honoris causa se incuruauit decor vultus & splendor aliquos à Deo missos prophetas indicabat. *August. q. 41.*

PVERI VESTRI] significationis ambiguitatem tollit Hebræum עבדכם *Addechem*, serui vestri. VERS. 2.

MANETE IBI] pernoctate, dormite, hospitiô fruimini, omnia hæc continet Hebræum לין *Lun*, ideo noster (more suo) vtitur voce generali.

LAVATE] sinite lauari, *vt sup. c. 18. v. 4.* orta phrasis, quia † qui consentit facienti, videtur facere.

MANE PROFICISCEMINI] benè vertit: nemo enim proficisci manè potest, nisi priùs surrexerit, rediculi ergo qui nostrum carpunt, quòd

> 3. Actiuũ pro passiuo.

quòd non verterit, *manè ſurgentes proficiſcemini:* Cùm Hebraicè ſit שכם *Scacham*: idem enim eſt *manè proficiſci*, & manicare vt proficiſcaris, ὀρθρίσαντες LXX.

MINIME] negant ad primam inuitationem, honeſtatis cauſa; non nagaturi, ſi amplius vrgerentur. *Caietanus.* non placet quod Caſſianus *collat.* 17. *cap.* 25. indicat mutaſſe ſententiam.

VERS. 3. COMPVLIT ILLOS OPPIDO] valde vrſit, rogando: ſpeciem præ

4. ſe tulit, eos cogentis: ſic enim volebant videri, licet reuera non mane-

Chryſoſtomi locus. rent inuiti: hoc pacto cape Chryſoſtomum, dicentem; Mihi autem vi- »
detur & inuitos eos trahere. »

AZIMA] ſubcinericios panes, fermento carentes, vt ante Abraham c.18. ALLEGORIAM de IESV pulchrè hîc Ambroſ. ſup. & Rupertus *lib.* 5. *à cap.* 6.

VERS. 4. VIRI CIVITATIS] Hebraicè reperitur, *viri Sodomæ*; vt & Græcè & Chald. noſter, vt ad ſenſum non neceſſarium, præteriit.

5. A PVERO] pueros intellige doli capaces: & nota adag. *à puero*

A puero vſque ad ſenem. *vſque ad ſenem, de quo lege Adag. ſacra.* §. 28. explicatur verbis ſequentibus, *omnis populus ſimul*, hoc eſt omnes vrbis maſculi (*ſic Chryſoſt. hom.* 43.) vel ad cernendum, vel ad patrandum nefas, etiam ab extremis oppidi finibus, vt eſt Hebraicè מקצה *Michaçeh*: vides nec decem iuſtos Sodomis fuiſſe: nam ideò tam exſertè repetit de omnibus præter familiam Loth.

VERS. 5. COGNOSCAMVS EOS] veriſimile eſt nebulones nudè locutos, &

6. ideo LXX. hoc clarè dixiſſe, συγγενώμεθα αὐτοῖς; quod Moyſes Hebræo more tectius, vt noſtra verſio.

Cognoſcere, obſcænū.

Conciliatæ verſiones. MALVM HOC] quo & hoſpitij ius, & lex naturæ violantur, & ideo Deus grauiſſimè offenditur; de hoc crimine multa hîc Hamerus, plu-

VERS. 7. ra opere integro Hieronym. Magius.

VERS. 8. ABVTIMINI ILLIS] omnem abutendi liberam poteſtatē ſcarabæis iſtis verè copronymis permittit. Hebraicè; *facite eis ſicut bonum in oculis veſtris*, in his explete veſtram libidinem, impleantur malę cōcupiſcen-

7. tiæ veſtræ. *Sic Chryſoſtom.* Cōmuniter † cum D. Auguſtino *q.* 42. rece-

Loth filias offerēs, quo pacto peccarit. ptum, reuerâ Lothum obtuliſſe filias hac mente, vt vitium puellis offerrent, & ideo peccaſſe offerendo, ſed de peccati grauitate multum detrahi à perturbatione, quæ intellectum & iudiciū ſic ligarit, vt locus fuerit aliquali ignorantiæ, ſiue potiùs obreptioni. Qua occaſione fusè hîc Toſtadus diſputat, quādo inter duo mala minus liceat eligere? Equidem crediderim, ſi quid hac in re à Loth peccatū fuit, id imprudentiæ tantùm & inconſiderationi tribuendū, cum Caietano. Qui contendit, non obtuliſſe filias animo redimendi flagitium flagitio; ſed potiùs ſpe veriſimili, ita ſe conſecuturum, vt à cæptis deſiſterent, quē enim vel ferreum tā incredibilis ſubmiſſio non frangeret? deinde ſciebat hos eſſe pæderaſtas & miſogenes; in maſculos inſanire, fæminas auerſari: nec putandum vſuros oblatione. Euentus docuit. Placuit hęc ſententia etiam Emanueli Sa: ſed illam falſò aſcribit D. Chryſoſtomo.

CVLMINIS] tabulati vel tigni mei.

RECEDE

RECEDE ILLVC] abi ab ostio, ne nos impedias. Hebraicè, *cõcede vltrà:* sensu eodem. VERS. 9.

INGRESSVS ES, &c.] huccine ad nos aduena venisti, vt apud nos iudicem agas; an verò vt precariam habitationem impetrares? alludunt ad illud vetus dictum: Peregrinum in aliena republ. non decet esse curiosum. Hebraicè est; *Vnus venit ad peregrinandum, & iudicauit iudicando?* LXX. clarè; εἰσῆλθες παροικεῖν, μὴ καὶ κρίσιν κρίνειν: *ingressus habitare, non etiam iudicium iudicare.*

MAGIS QVAM HOS AFFLIGEMVS] si nõ exhibes, tibi subeundum: victimam te succidaneam cædamus.

VIMQVE FACIEBANT] pars domum nitentes effringere, pars ad probrum abripere conantes.

ET ECCE] rem inopinatam vide; hospites sui securi subitò reserant ostium, Lothum introducunt, populum depellunt. VERS. 10.

PERCVSSERVNT CÆCITATE] communior certè est expositio Iosephi, Ambrosij, Chrysostomi & Augustini *q.43.* tantùm percussos ἀορασίᾳ; qua cætera videntes ostium Lothi cernere non valebant. Nec opus erat aliam cæcitatem: sic enim frustrà quærendo fatigati, confusique domum suam repetere cogebantur. Sed facessit negotiũ locus Salomonis, Sap. vlt. Vbi docemur cæcitatem similem fuisse tenebris triduanis Ægyptiorum; (*Exod.*10.) quas constat subduxisse omnium æquè rerum aspectum: itaque non ἀορασία hæc, sed mera cæcitas fuit, vt nec domorum suorum ianuas viderent: *Percussi sunt autẽ cæcitate: sicut illi in foribus iusti;* (Loth) *cùm subitaneis cooperti essent tenebris, vnusquisque transitum ostij sui quærebat:*] ait *cæcitate.* Sed Græcè est ἀορασίᾳ; ait *ostij sui*, Græcè apertiùs in plurali: τῶν ἑαυτῶν θυρῶν. *suarum portarum.* Quare expono ἀορασίαν, non de solo ostio Loth, sed de omnibus ostiis: cætera videbant, ostia non videbant: alienas fores volebãt perfringere, dignum erat, vt nec suas inuenirent. Quid enim? esto, quod vult Iansenius, illud dictum à Salomone de ἀορασίᾳ Ægyptiorum: adhuc comparatio postulat, idem intelligamus de cæcitate Sodomorum, cui illa comparatur; & series contextus hoc refert ad Sodomitas, quibus Ægyptios in eo comparat. Sed ait nonnullus, *Sodomitæ tenebris cooperti non fuere.* Respondeo μετωνυμικῶς tenebras pro cæcitate hac seu auidentia vsurpâri, sicut Latini, tenebras & noctem cæcam dicunt: sic amplector & iungo Riberæ & Pererij sententias: ambas tueor, neutram reiicio. TROPOLOGIAM de inuidis pete à D. Gregorio *lib.6.in Iob.cap.*16.

8. Sodomorũ cæcitas. ἀορασία.

9. Locus Sapient. vlt. 16.

DIXERVNT] duo illi viri, vt exprimitur in Hebræo. VERS. 12.

HABES HIC QVEMPIAM TVORVM] omnes tibi sanguine, aut necessitatibus aliis iunctos parati sumus eripere tui gratia. VERS. 14.

QVASI LVDENS LOQVI] deridiculò, iocóque non seriò loqui, vel delirare. VERS. 15.

VERS. 16.

VXOREM TVAM ET DVAS FILIAS] hæ solæ paratæ comitari, cætera familia contempsit.

10. Loth an peccarit nõ statim exeũdo.

DISSIMVLANTE:] Eò quòd ניתמהמה *Vaithmahmah* à radice

Mahmah: quæ significat negligere, morari, turbari: ortæ sunt variæ versiones. LXX. καὶ ἐταράχθησαν perturbati sunt, obstupuerunt timore minarum. *Sic Chrysostom.* Chald. *& tardabat*, fortè moras nectens, & generis persuaderet discessum, *sic Ambrosius*. Rupertus tribuit amori rerum relinquendarum, & simulationi, quasi dicta Angelorum non intelligeret: & nostra interpretatio fauet, quæ videtur hoc innuere: fuerit hoc non peccati, sed imperfectionis, ac minùs promptæ obedientiæ. Nisi interea moratus sit, orans Deum, vt vrbi parceret, quod visum Tostado.

VERS. 17. SALVA ANIMAM] vitam eripe: cætera relinque & contemne:
11. sic † anima sumitur, in illo:
Anima pro vita.

I nunc: & animam ligno committe dolató.

12. NOLI] singularis † numerus pro plurali. Nam & vxori & filiabus præcipitur.
Singularis num. pro plurali.

RESPICERE POST TERGVM] propriè accipio, pro; ne respexeris: etsi soleat Adagialiter dici † de pœnitentia: Sed signum pro affectu positum. Nam qui retrò respicit, significat pœnitere quod egressus & progressus. *Lege Adagia sacra* §.29. TROPOLOGIAM de non redeundo ad veteris vitæ labes ponit D. Augustinus, *lib.16. de ciuita. Dei cap.*30. Sed Philo Cyprius in Cathena, refert ad curiositatem: satis est (ait) nouisse Deum scelerum pœnas exigere; quæ « verò illæ sint, aut quo modo infligantur inquirere, temeritatis est « quæ desiderat castigationem.
13. Respicere post tergũ.

IN OMNI CIRCA REGIONE] totam vallem erat destructurus; ideò iubet egredi planiciem. Hebraicè & Chaldaicè est, *in omni planicie*. Segor autem fuit in egressu vallis, ad montis adscensum quem iubetur petere.

IN MONTE SALVVM TE FAC] *Tropologiam*, Gregorius pag.3. Pastoral. admonit.28.

VERS. 18. DOMINE] Angelum alloquitur, vt Dei vicarium. Non est imitandus in eo, quòd non statim obediuit, & potiùs petiit fieri quod sibi placebat. Fructus proprij iudicij. *August. q.*44. ad mores multa D. Gregor. *lib.2. exposition. super cap.3. lib.1. Regum.*

VERS. 19. GRATIAM] vt in aliorum periculo me eximium haberes.

14. MAGNIFICASTI MISERICORDIAM] Hebraismus † pro maxima erga me vsus es misericordia.
Magnificare misericordiam.

NEC POSSVM IN MONTE SALVARI] prætextus, non vera necessitas. Nam postea iuit in montem: & comitatum Angeli ac Dei iubentis prouidentiam, non vires suas debiles, vel senium aspicere debuit.

VERS. 20. NVMQVID NON MODICA EST] parui oppiduli salutem peto, vt mihi sit refugio & saluti. Pauci in eo incolæ, quare & pauciora & leuiora crimina.

VERS. 23. DIXITQVE] Angelus qui eum, & vxorem manu ducebat. Nam alter medius filias ducebat.

15. SVSCEPI PRECES TVAS] Hebraismus, *suscepi faciem tuam*, quem retinuit
Suscipe faciẽ alicuius.

retinuit Chaldæus. LXX. explicant alio idiotiſmo, *honorandi* ſeu *reuerendi faciem*: Sic enim interpretor, vocabulum admirādi, ἐθαύμασά σου τὸ πρόσωπον: ſignificat eius preces exauditas. Conciliatæ verſiones.

VT NON SVBVERTAM] Deus ſtatuerat, oratione Lothi oppido parcere: quare in animum eius immiſit, vt pro eo deprecaretur.

FESTINA] ne qua de reditu te cogitatio ſubeat. Nam anima feſtinationi intenta, propter corporis motum, minùs poteſt ad alia attendere, viréſque ſenſitiuæ interiores occupantur, & fantaſiæ actus diſturbantur, & cogitationum diſtractiones properatione excluduntur. Deinde & illud in cauſa vrgendi, quod ſequentia verba ſuggerunt. VERS. 22.

NON POTERO QVICQVAM] iuxta diuinum decretum, quo iuſſus ſum te priùs periculo ſubducere, & totam poſtea planiciem inflammare. Nam hæc eſt moralis impotentia, & ἀδύνατον ex hypotheſi. Quot modis in ſacra Scriptura † aliquid dicatur *impoſſibile*, ſeu fieri non poſſe, docent S. Nazianzen. orat. 4. de Theologia, Cyrillus & alij. *Vide Adag. ſacra.* §. 30. 16. Poteſt vel non poteſt fieri quot modis ſumatur in S. S.

INGREDIARIS ILLVC] in territorium vrbis.

SEGOR] Hebraicè צער *çaghor*, ſed Syriace *Zohara*, aliis punctis, vt vocat Stephanus; qui addit poſteà magnum pagum, ſed munitum & propugnaculum Palæſtinæ fuiſſe. Priùs dicta *Bala. ſupr.* 14. *verſ.* 2. hoc eſt deuoratio teſte D. Hieronymo, & propter crebros quibus ter ſubuerſa terræmotus, *Saliſſa*, & *vitula conſternans*. Theodoretus & Procopius, & Suidas putant, Lotho ſe in montes recipiente, ipſam quoque ſubuerſam. Sed videntur his repugnare D. Hieronymus & Stephanus. Poſſet tamen dici, ſubuerſam & poſtea reædificatam eo loco aliam vrbem. Cenſeo denique codicem Theodoreti q. 69. mendoſum & mutilum eſſe, & cùm interciderit nomen *Balæ*, eius etymon malè coaluiſſe cum nomine *Segor*. 17. Segor vnde dicta & quo nomine priùs. Theodoretus, Procopius & alij defenſi.

SOL EGRESSVS SVPER TERRAM,] ſuper Horizontem Pentapoleos. Nam Sol ſemper ſuper aliquam terræ partem: hic ſignificatur Loth ante lucem exiuiſſe è Sodomis, & orto iam Sole, ſudo ſerenóque cælo Sodomam perueniſſe. *Sic Caietan. & Lipomanus.* TROPOLOGICE Philo; eadem hora ſalutem iuſtis, iniquis interitum adducit.] VERS. 23.

PLVIT DOMINVS A DOMINO:] Eſt quidem † phraſis linguæ Hebrææ, qua ſignificatur Deus nullius naturalis cauſæ vſus opera, ſed vi propria, & à ſeipſo, & ex theſauris omnipotentiæ ſuæ, hoc egiſſe: Sed nihilominùs ſimul ſignificatur myſterium diſtinctionis perſonarum Sanctiſſ. Trinitatis, hoc ſenſu: Deus Filius, *Verbum*, pluit à Deo patre, à quo vt eſſentiam ſic potentiam accepit, quæ eſt recepta Orthodoxorum Patrum ſententia, quam qui neget, ego pro eo cauſam non egero. Tale illud in Pſalm. 109. *Dixit Dominus Domino meo.* Solet enim in ſacra Scriptura, ſic Deus de ſe, quaſi de alio loqui, propter perſonarum differentiam: *Docent ſanctius Hilarius lib. 5. de Trinita. Hieronymus, in Zachar. cap. 3.* de toto hoc loco fuſiſſimè VERS. 24. 18. Hebraiſm. Dominus à Domino.

& optimè disseruit Pererius *hic disputat.*4. Quædam & ego *Adlagiis sacris.* §. 51.

19. Sodomorũ supplicium quã graue. SVLPHVR & IGNEM] incertum est an עפר Ghopher, significet sulphur, picem, an bitumen. Sulphure mysticè peccati fœtor, igne libidinis ardor notabatur, teste S.Gregorio *lib.*4. *Moral.c.*10. Magnitudo huius supplicij † solet à sacra Scriptura in exemplum produci Ierem.Thren.4.6. *Maior effecta est iniquitas filiæ populi mei, peccato Sodomorum: quæ subuersa est in momento, & non ceperunt in ea manus.*2.Pet.2.6. *Et ciuitates Sodomorum & Gomorrhæorum in cinerem redigens, euersione damnauit: exemplum eorum, qui impiè acturi sunt, ponens.* Iudæ vers.7. *Sicut Sodoma & Gomorrha & finitimæ ciuitates simili modo exfornicatæ, & abeuntes post carnem alterã, factæ sunt exemplũ ignis æterni pœnã sustinentes.*

DE CÆLO] aëris illa regione † vbi fulmina & cætera meteora ignita gignuntur: his autem nunc gignendis nulla subfuit naturalis ratio, (quicquid dicat Strabo *lib.*15.*Geograph.*) sed sola Dei voluntas.

VERS. 25. ET OMNEM CIRCA REGIONEM] Adamã quoque & Seboim. Deuteron.29.23. *Videntes plagas terræ illius & infirmitates, quibus eam afflixerit Dominus, sulphure & salis ardore comburens, ita vt vltra non seratur, nec virens quidpiam germinet, in exemplum Sodomæ & Gomorrhæ, Adamæ & Seboim, quas subuertit Dominus in ira & furore suo.*]

19. Pueri, & fœminæ, cur etiam Sodomis puniti. VNIVERSOS HABITATORES] de masculis doli capacibus dicta ratio vers.4. Fœminæ simul inuolutæ flammis, quia fors & ipsæ tribades, & viris qua non licebat morigerantes; inhospitales certè, auaræ, crudeles, luxus & superbiæ participes patet: Ezech.16.c.49. quia Sodomam vocat Samariam, quia mores huius illius moribus fœminarum similes. Infantibus Deus sic consuluit, ne superstites patrisarent, & actu peccata committerent, propter quæ sensus pœnam mererentur. Prodest non esse pauperem, ei qui Rex esse nequit: *ita Alcuinus.*

20. Sodomitarũ aliqui an salui. Sed an aliqui harum vrbium incolæ adulti, inferni incendia effugerunt? insinuat D.Hieronymus: sed negatiua sententia probabilior, vt receptior; quam insinuat D. Iudas *d.vers.*7. cum ait, *ignis æterni*: lege Pererium *disp.*6.

21. Strabonis errata. VRBIVM] quatuor quas dixi. Strabo *lib.*16. fallit † in duobus, primò dicit tredecim vrbes fuisse; Secundò Sodomam ad aliquot stadia integram mansisse: falsum vtrumque: quia S.S. repugnat.

22. Poma Sodomitica. CVNCTA TERRÆ VIRENTIA:] hoc quoque probatur Deuter. *d.vers.*23. Tota vallis igne cremata: minima eius pars, & quasi limes extimus mansit squalidus & cinerulentus: & in hac ora extima, testimonium diuinæ vindictæ, arbores † natæ, quarum poma pulchra & adspectu matura, sed contactu in fauillam conuertuntur. Tota vallis pars interior & latior post incendium aquis salsis & bituminosis submersa mansit; qui lacus † Asphaltites, Strabo videtur *Serbonem* dicere supr. Chærilus vocat stagnum;

23. Mare mortuum seu Asphaltites lacus.

ὤν ἤεεθ' ἐν Σολύμοις ὄρεσι, πλατέῃ ἐνὶ λίμνῃ.

His sedes erat in Solymorum montibus, prope latum stagnum: describunt (vt prophanos Tacitum *lib.*21.*Annal.* & Iosephum, *lib.*5.

belli Iu-

belli Iudaidi.c.5. præteream) Tertullianus *in carmine de Sodoma*, & Oroſius *lib.1.Hiſtor.* omnium diligentiſſimè Adrichomius *in Tribu Iuda nu.*186.

Respiciens] iam territorium † Segor ingreſſa, paullo ante op- VERS. 26.
pidi ingreſſum. Angeli ſtatim vt illos eduxerant extra vallem, quæ 24.
cremanda, cæperunt vltionem exequi. Mulier excita ſtrepitu imbris Vxor Loth.
flammei decidentis, nec credens verbis Angelicis, ideo vocatur à Salomone *Sap.10.7.* ἀπιςἑσης. *incredula*; fortaſſis etiam relictarum rerum amore, ad ea tollenda deſiderans redire, vt quidam volunt inſi-
" nuari Luc.17.31. ſed leui coniecturâ; aut (vt ait Seuerus Sulpitius)
" humano malo quo ægriùs vetitis abſtinemus.

In statvam salis] veram † effigie muliebri, & ſalis materia 25.
exuſtis in ſulphureum quid (vt volunt Hebræi) oſſibus, ſtatuam; quæ Statua Sa-
adhuc hodie ſuperat, vt oculati teſtes Borchardus, Breidenbachius, & lis.
Saligniacus *in ſuis itinerariis* profitentur. de hac ſtatua dixi multa, & de vſu prouerbij *in Adagijs ſacris* §.32. eo te (Lector) relego.

Cvm domino] cum illo tertio Angelo *ſup.v.22.* VERS.27.

Favillam] adhuc enim durabat incendium. vocat *fauillam*, ip- VERS.28.
ſum fumum fauillæ & flammæ mixtum. Hebrai. *Qitor*, vaporē. Chal- 26.
dæ. *fumum*. LXX. φλὸξ. flammam. Conciliatæ verſiones.

Cvm svbverteret] cùm ſtatuiſſet ſubuertere. Hebraiſm: exe- VERS. 29.
cutio pro decreto. 27.

Recordatvs Abrahæ] memor petitionis illius, *ne perdas iu-* Executio
ſtum cum impio. ſup.18.v.23.& 25. porrò noſter hîc vtitur compēdio, pro decre-
prætermiſſa Hebraici ſermonis inamænâ repetitione. † qui mos no- to.
tandus. nam ſæpè recurret. 28.

Timverat enim manere in Segor] D.Hieronymus † di- Vulgatus interpres
cit timuiſſe, quia ſæpiùs terræ motu hoc oppidum fuerat euerſum. E- ſolitus quæ-
go de hac Hebræorum traditione dubito, & ſuſpicor illas euerſiones dam verba,
poſt incendium iſtud accidiſſe. confirmat veteris nominis poſtea re- ſaluo ſenſu, prætermit-
nouata memoria. Nam ipſe D.Hieronymus ſcribit poſt nomen *Segor* tere.
ſeu *Zoara*, *Baleſonam* dictam, hautdubiè à nomine *Bala*, deuoratio. VERS.30.
Deinde Loth, antequam ingredi in eam peteret, certè ſciuiſſet toties 29.
ſubuerſam terræmotu, ſi antè ſubuerſa ter fuiſſet. Potiùs cenſeo, poſt- D.Hieronymi locus.
quam ingreſſus oppidum; quia Angelus tantum vetuerat in viâ re- 30.
troſpicere; ex eo contemplatum flammeos illos imbres, & longè la- Cur Loth in
téque populans incendium; & horribili ſpecie conſternatum, imme- montem
morem ſui, & promiſſionis Angelicæ, ad montana confugiſſe. Quic- fugerit.
quid eſt; nota lapſum Lothi mox narrandum proprij iudicij fructum fuiſſe.

Dixitqve maior] nec libidinis has puellas accuſarim, † quas VERS.31.
Venus non afflarat, nec ea mouebantur, vt docent accuratè ſancti 31.
Patres, *D.Irenæus lib.4.cap.51. Origenes, D. Hieron. & alij.* Nec tamen Filiarum
omni illas noxa abſoluerim, vt faciunt nonnulli cum Ioſepho; mihi Loth pec-
namque nulla cauſa videri poteſt ſufficiens ad ignorantiam fœditatis catum qua-
huius incæſtuoſi concubitus. poterant etiam facilè ſe errore opinio- le.

Oo nis

nis liberare, ſi patrem interrogaſſent, num genus humanum penitùs interiſſet. (quod fundamentum eſt D. Ambroſij & aliorum illas excuſantium à peccato.) planè præcipatio hîc muliebris, & inconſiderati ſexus fragilitas cernitur. *Vide D. Auguſtinum lib. 22. contra Fauſtum cap. 42. & 43. quem ſequor.*

PATER NOSTER SENEX] non ergo res differenda, dum ineptior ad generandum fiat, vel moriatur.

NVLLVS VIRORVM] en errorem, qui impulit.

VNIVERSÆ TERRÆ] omnium hominum in ſobolis procreatione.

VERS. 32. INEBRIEMVS] vt faciat mentis impos, quod ſobrius nunquã committeret, nec nos illi proponere auderemus. Sic volebant vino obruere, vt, mente ſolâ vino vinctâ, experrectus illas non noſſet.

VERS. 33. DEDERVNT ITAQVE BIBERE] vel nimis copioſum, vel aromatibus, ſi attulerant, cõditum, vt fumoſiùs eſſet. Vinum in Segor emerant, & inde cum ceteris ad aliquot dierum victum aſportarant.

32. Lothi ebrietas & incæſtus quale peccatum.

AT ILLE NON SENSIT] planè Loth expertus, quod ille cecinit;

Vino ſæpe ſuum neſcit amica virum.

Somno primò vinctus, ex eo vix euigilans; ſed mente adeò turbatâ; vt immemor vxorem obiiſſe, cum ea ſe putaret, filias deuirginauit. Idcirco ſacra Scriptura non dicit, eum non aduertiſſe, quid ſibi cum fæmina rei foret; ſed tantùm, non ſenſiſſe *quando accubuit filia, nec quando ſurrexit.* Non *quando accubuit*, quia tum ſomno ſoporatus; *nec quando ſurrexit*, quia poſt copulam iterum eo dormiente filia ſurrexerat: & Loth ſe mane ſolum in cubili reperiens, ſobrius cenſuit id ſibi per illuſionem in ſomnis accidiſſe. Secundâ nocte iterum ebrio, error de vxore rurſùs occurrit, & obliuio diurni temporis acti nuſquam viſa coniuge: Sobrio manè eadem de illuſione nocturnâ opinio impoſuit. Nec ante depoſuit errorem, quam vtriuſque filiæ vtero tumeſcente, rem totam cognouit. Tùm vt ſibi, ſic illis ignouit paternâ indulgentiâ: iuſtior in hoc Cinyrâ, & Niſo, quorum fabulæ ex hoc Lothi incæſtu fabricatæ. Si hæc non placent: ſequenda ſententia Caietani & aliorum hîc, totum hoc à dormiente peractum, vehementi vi imaginationis; ſicut videmus dormientes quoſdam progredi onera ferre, ſcandere tecta, natare & ſimilia gerere. vtrique ſententiæ æquè fauet contextus, Irenæus & Chryſoſt. non clarè aſtruunt ſecundam: priorem philoſophicis rationibus Toſtadus confirmauit, ego clarè explicui.

VERS. 35. DEDERVNT ETIAM] Loth † culpandus, non quantùm meretur incæſtus, ſed quantùm ebrietas meretur. *ſic D. Auguſtin. ſup. cap.* 44. prior ebrietas faciliùs excuſatur, quia mæror & afflictio potuerunt eſſe in cauſa, vt licet minùs ſolito biberet, vel pluſculum ſolito de fatigatione ſiticuloſus, citiùs citrà culpam inebriaretur. (*Theodoret. q. 69. & Chryſ. hom.* 44.) Sed cautiorem factum par fuiſſet, ideo non tam facile pro ſecunda patrocinere. fortaſſis vt filiarum mæſtitiam

de ma-

de matris, ſuam de coniugis interitu, & facultatum omnium ereptione, ſolaretur, & vino curas dilueret, modicum ſibi cenſuit & genio indulgendum: quod viſum Origeni *hom.* 5. & D. Auguſtino *ſup.* quod minuendo ſit crimini, non penitus purgando. nec arbitror ampliùs velle Theodoret. & Chryſoſt. ſup.

Mo a b] maior fuit ſchandalum minori, quare & impudentior VERS. 37.
nominis impoſitione crimen profitetur. Nam מואב *Moab ex patre* 33.
interpretatur: *Ghammi populi mei* ſubauditur *filius*, ideo Hebraicè
habes בין-עמי *Benghammi, filius mei populi*, ſeu *generis* vt LXX. Deus
permiſit horum nominum impoſitionem, ne Iſraelitæ poſtea Ammonitarum & Moabitarum, ſpecie cognationis, ſe connubiis contaminarent: ipſo nomine ſtirpem abominabilem indicante. *Theodoret. q.* 70.

Moabitarũ origo & etymon.

V s q v e h o d i e] Hebræum עד--היום *Ghad--Haiom* ali- V e r s. 38.
quando † ſignificat in perpetuum, vt docet Origenes 34.
hom. 7. *in Ioſue*: ſed hoc loco ſimpliciter accipe, pro vſque in diem hodiernum quo hęc ſcribebat Moyſes. nam poſtea nomina planè interierunt, ſubrogato generali Arabum ſeu Saracenorum nomine.

Vſque hodie.

CAPVT VIGE-SIMVM.

1. PRofectus inde Abrahá in terram
australem,habitauit inter Cades,&
Sur:& peregrinatus eſt in Geraris.
2. * Dixitq; de Sara vxore ſua, Soror
mea eſt. Miſit ergo Abimelech rex
3. Geraræ,& tulit eam.* Venit autem Deus ad Abi-
melech per ſomnium nocte, & ait illi:En morieris
propter mulierem quam tuliſti : habet enim virũ.
4. * Abimelech verò non tetigerat eam,& ait:Domi-
ne,num gentem ignorantem & iuſtam interficies?
5. * Nonne ipſe dixit mihi:Soror mea eſt: & ipſa ait:
Frater meus eſt?in ſimplicitate cordis mei,& mun-
6. ditia manuum mearum feci hoc. * Dixitque ad
eum Deus:Et ego ſcio quòd ſimplici corde feceris:
& ideo cuſtodiui te ne peccares in me , & non di-
7. miſi vt tangeres eam. * Nunc ergo redde viro ſuo
vxorem,quia propheta eſt : & orabit pro te , & vi-
ues:ſi autem nolueris reddere , ſcito quòd morte
8. morieris tu,& omnia quæ tua ſunt. * Statimque de
nocte conſurgens Abimelech,vocauit omnes ſer-
uos ſuos: & locutus eſt vniuerſa verba hæc in auri-
bus eorum , timuerúntque omnes viri valde.
9. * Vocauit autem Abimelech etiam Abraham,
& dixit ei : Quid feciſti nobis ? quid pec-
cauimus in te, quia induxiſti ſuper me & ſuper re-

gnum

gnum meum peccatum grande? quæ non debui-
ſti facere, feciſti nobis. * Rurſúmque expoſtulans, 10.
ait: Quid vidiſti, vt hoc faceres? * Reſpondit A- 11.
braham: Cogitaui mecum, dicens: Forſitan non
eſt timor Dei in loco iſto: & interficient me pro-
pter vxorem meam: * alias autem & verè ſoror 12.
mea eſt, filia patris mei, & non filia matris meæ,
& duxi eam in vxorem. * Poſtquam autem eduxit 13.
me Deus de domo patris mei, dixi ad eam: Hanc
miſericordiam facies mecum: In omni loco, ad
quem ingrediemur, dices, quod frater tuus ſim.
* Tulit igitur Abimelech oues & boues, & ſeruos 14.
& ancillas, & dedit Abraham: redditq. illi Saram
vxorem ſuam *: & ait. Terra corã vobis eſt, vbicun- 15.
que tibi placuerit, habita. * Saræ autem dixit: Ecce 16.
mille argenteos dedi fratri tuo, hoc erit tibi in ve-
lamen oculorũ ad omnes qui tecum ſunt, & quo-
cumque perrexeris, memẽtóque te deprehenſam.
* Orante autem Abraham, ſanauit Deus Abime- 17.
lech & vxorem, anxillaſque eius, & pepere-
runt: * concluſerat enim Deus omnem 18.
vuluam domus Abimelech pro-
pter Saram vxorem
Abrahæ.

ARGVMENTVM.

Abraham peregrinanti in Geraris rapitur vxor, à Rege putante vxorem eius esse: sed Rex in somno monitus intactam viro reddit; cuius precibus sanitas amissa restituitur.

VERS. I. 1. Peregrinationũ Abrahæ causa. PROFECTVS] moralis causa est, vt† sic variis in locis peregrinando veræ pietatis doctrinam, & virtutis exempla spargeret: physica verò quoniam aduertebat virulentas maris mortui exhalationes vicina loca sterilia & pestilentia reddituras, quod Diodorus Siculus, Tacitus, & Plinius testantur accidisse.

2. TERRAM AVSTRALEM] respectu conuallis Mambre; nã & hanc
Cades. & Gerara constat esse in terra Promissionis.

Cadesbarne Sur desertũ. & vrbs. CADES] Herodoto lib. 2. *Cadytis.* Goropius vult hunc fontem, in deserto Pharan, eumdem esse cũ *Barne* & *Mispath*: caue cum Cadesbarne confundas: nam ista vicina montibus Seir, illa verò aquis contradictionis, & ab ipsâ vocatum desertum Cades.

SVR] infra planiciem Pharan, desertum extensum vsque ad mare rubrum, & Ægypti confinia. Goropius putat esse *Sur* oppidum ad sinum Arabicum; quod hodie, *Tor*: sed Moyses loquitur de deserto.

3. GERARIS] Gerara vrbs (corruptè Straboni, *Gerra*, lib. 16.) Metro-
Gerara. polis Palæstinæ, & sedes Regia. *vide Hieronymũ de locis Hebraicis, & in Epitaph. Paullæ.* fuit in tribu Simeon inter duas illas solitudines, eam quæ Ægyptum, & quæ Saracenorum eremum attingit.

VERS. 2. DIXITQVE] Gerarititis interrogantibus, quid ad illum mulier attineret.
4. Saræ vetulæ pulchritudo Mirantur quidam Saræ nonagenariæ tantam fuisse pulchritudinem: & Procopius, gratiæ diuinæ tribuit; quæ pulchritudinem ei sicut aquilæ iuuentam renouarit, quando tribuit fæcunditatem. Alij dicunt tunc nonagesimum parem fuisse nostro quadragesimo: præterea continentiam, & quod nunquam pepererat, iuuasse.

TVLIT EAM] non auso resistere Abrahamo; cui summa hæc afflictio, si iam conceptus Isaac, vt vult Procopius. ALLEGORIAM de CHRISTO *Rupertus lib. 6. à cap. 14.*

VERS. 3. Pro historiæ cognitione sciendum paucis diebus à discessu Angelorum ab Abraham coniugem eius concepisse: & paulò post profectum in Gerara: quo tempore nõdum vterus intumuerat. mox abductâ illâ Deus Geraritas flagellauit, maximè Regẽ ipsum; quem morbo graui & medicis ignoto percussum impediuit, ne quid in Saram posset. desperatâ medicorum arte ad Deum æger recurrit; & dormiẽ-
5. Deus quo modo apparuerit Abimelecho. ti Deus apparuit, † Visione imaginariâ, per Angelum motâ phantasiâ, & formatis imaginibus Dei apparentis, & eum alloquentis: ita vt Rex certissimè videretur sibi & Deum videre, & audire, & se vicissim respondere.

EN MORIE

EN MORIERIS] Hebraicè, *mortuus es*, q. d. reus es mortis, subaudi, nisi feceris quod iussero.

NON TETIGERAT EAM] hoc nunc additur, quia intra menses aliquot Isaacum paritura, ne quis spurium suspicaretur: de Pharaone nihil necesse fuit addere. quia multis annis postmodum sterilis permāsit. Porro quod Hebraicè est, *nō cohæserat ei*, seu vt dixit ille cū eâ corpus non limarat, לא קרב *Lo Qarab*, id LXX. & noster honestissimè expresserunt. VERS. 4.

GENTEM] populum. IGNORANTEM] pro hac voce hodie nihil est in Hebræo: sed etiam LXX. olim sic verterunt an excidit? an explicat cur iustam dicat? an potius, *ignorantem & iustam*, idem est quod inuincibili ignorantiâ excusatam. 6. Ignorantem & iustum.

IN SIMPLICITATE] nec mente nec opere volui nocere. Simplex in † sacra Scriptura vsurpatur pro eo qui nulli noxius aut iniurius. *lege Adagia sacra*. §. 33. VERS. 5.

ET EGO SCIO] cur ergo puniuit, quem sciebat innoxium? non dicit Deus eum non peccasse simpliciter: peccarat enim inuitam auferēdo. sed dicit scire se, illum hoc facto noluisse vxorem viro abripere. VERS. 6.

NE PECCARES] ne vel inscius mæchareris. ne licet non iniustè, rem tamen faceres non iustam. Scholastici dicunt, ne materialiter saltem adulter esses.

NON DIMISI) morbo impediui.

ORABIT PRO TE] vt cesset plaga ista: subaudi, & exorabit. PROPHETA EST] familiariter cum eo versari, & multa illi mysteria futura reuelare soleo. Sic etiā Iosue vocatur propheta Eccles. 46. 1. *Iesus Naue successor Moysis in prophetis*. ET VIVES] Hebraicè est; *viue* noster idiotismum imperatiui pro futuro, explicuit † loca alia citat Saa. *in locutionibus*. tale illud, VERS 7. 7. Prophetæ vox. 8. Imperatiuus pro futuro.

Si fætura gregem suppleuerit, aureus esto.

STATIMQVE DE NOCTE] nox ponitur † pro extremâ noctis parte, siue summo mane, nam Hebraicè est וישכם בבקר *Vaiaskem Babboqer*, manicauit diluculo. sicut & LXX. καὶ ὤρθρισεν, & sic etiam Chaldæus. nunquam censendus esse in morâ, qui non iussus ipso momento facere, prudenter tempus rei gerendæ præstolatur. Quare fortassis eodem modo capiendum de Ioseph Matt. 2. 14. *Consurgens accepit puerum & matrem eius nocte*. Sed de hoc ibi. VERS. 8. 9. Nox pro diluculo.

QVID FECISTI] cur fecisti hoc. nec enim dubitat, sed vt solent irati expostulat, causam facti, quod sciebat, poscens. REGNVM] qui populus sol & Regum peccata luere. Quicquid delirant Reges plectuntur Achiui. VERS. 9. 10. Locus Matt. 2. 14.

PECCATVM GRANDE] grauem † peccati vltionem & pœnam, *vt s.* 4. 7. *&* 19. 13. *vide Saa, in locution.* VERS. 10. 11. Peccatum pro vltione peccati.

QVÆ NON DEBVISTI FACERE] quæ non decuit, nec licebat. *vide sup.* 18. 25.

QVID VIDISTI] quæ signa iniustitiæ aut libidinis in nobis deprehende

henderas, vt metuere iure posses à nobis si vxorem tuam fatereris: & vitæ tuæ consulendum putares, nobis in raptum & adulterium coniectis.

Vers. 11. Cogitavi] nihil equidem tale vidi, & vos non noueram, vt hoc suspicari possem: sed nullo vestri aspectu iam ab initio peregrinationis meæ, periculum vitare volens, vniuersim hoc concilium cæpi; dicere sororem meam.

12. Forsitan] Hebræum רק dubium est an significet, *verè*, an, *forte*,
רק significat forte. sed probabilius † istud secundum. nam ita LXX. & Chaldæus vertunt. non enim affirmando, sed dubitādo id dixerat. neq; mirandum:
13. Conciliatæ versiones. quia non semper prophetæ omnia sciunt, sed tantum quæ illis spiritus reuelat.

Timor dei] sic est Hebraicè *Irath Elohim.* Nam est pluralis numerus pro singulari: & *timor* ponitur pro virtute Pietatis ideo LXX. θεοσέβειαν vertunt, cùm enim sit sermo de timore filiali, nihil aliud est,
Timor Dei pro pietate. φοβεῖσθαι θεὸν quàm θεοσεβεῖν timere quàm reuereri. *vide Eugubin. hic.* Et ne putarent mentitum, addit:

Vers. 12. Alias autem] etiamsi non habuissem hanc causam simulandi, neutiquam mentirer dicendo sororem meam esse.

Et vere] hoc verbum iungendum, cum præcedentibus. vt subaudias, *& verè dixi*: non cum sequenti vocabulo, *Soror*; quæ res Caietanum & alios fefellit, inde colligentes; Saram fuisse veram Abra-
14. Sara Abrahæ neptis à fratre, non soror ex eodem patre. hæ ex parte sororem, non ex fratre neptem, vt nos contendimus cum Iosepho, & D. Augustino *lib. 22. contra Faustum c. 35.* Non obstat quod sequitur, filia patris mei & non filia matris meæ] sensus enim est, esse illam sibi sanguine paterno, non materno iunctam, ab eodem Thare, vt se filium sic illam filiam vocatam: & vicissim à Sarâ patrem Abrahæ, patrem, sed matrem Abrahæ nō vocatam matrem. q.d. est patruelis mea, non matruelis. Probo, tum quia Hebræis receptum vt nomine *Ben, & Bath* pro omnibus descendentibus in recta linea vterentur, sicut & Germani Belgæ, & Galli vocāt auos, magnos aut bonos patres. *Gran pere, groote oft beste vader.* tum quia cap. 11. 31. Sara vocatur Nurus Thare: tum denique quia licita erant coniugia in secundo gradu collateralium, non verò in primo, ne ex altero quidem parente. *Sic D. Augustinus d. cap.* 35. à quo cap. 38. pete Allegoriam.

Vers. 13. Postquam] initio cæptæ peregrinationis, quam Deus mihi imperauit.

Eduxit me deus.] Hebraicè; התעו אתי אלהים *Hitghau Ithi Elohim, postquam errare me fecerunt Dij.* Sensus: postquam iussit Deus, vt stabili domicilio relicto, vitam agerem sine certâ sede, erronis instar. quod noster secutus interpretationem Græcam, verbo *educendi* explicuit: quia quē quis patriâ educit, nullâ certâ sede propositâ; errare huc illuc iubet. Chaldęus Paraphrastes, causam eductionis indicauit; vertens: *& factum* est cùm aberrassent populi »
post opera manuum suarum me applicauit Dominus ad timorem »
suum

ſuum ex domo patris mei :] *ſubaudi*, educens. Cæterùm benè Eugu-
binus notat, in Hebræo, clarè probari diſtinctionem trium Perſona- S. Trinitas
rum diuinarum, quia nomini *Elohim* plurali iungitur verbum plurale explicata.
.התעו. L X X. & noſter veriti fuerunt offenſionem Gentilium ſi di-
cerent *Dij fecerunt*; nam eadem de cauſa ſemper *Elohim* reddunt, in
ſingulari cùm de Deo ſermo fit : vt Deuter. 5.26. *Quid eſt omnis caro,
vt audiat vocē Dei viuentis*. Hebraicè eſt *Deorum viuentium*. Caietanus
hic exponit de Angelis ; ſed repugnat noſtræ verſioni, niſi exponas,
Deus per Angelos ſuos.

Hanc misericordiam facies mecvm] hoc beneficium,
mihi præſtabis, חסד *Chaſed*, propriè miſericordia & beneficentia.
Cur ergo LXX. vertunt *iuſtitiam*, δικαιοσύνην ? quia † iuſtum erat, 16.
vt vxor mariti ſic miſereretur. Eſt quando beneficētia & miſericor- Conciliatæ
dia, ſine iniuſtitia, nequeunt denegari. verſiones.

In omni loco] in quo non conſtet me tutò poſſe dici ma- 17.
ritum tuum. Iuſtitia pro
miſericordia.

Tvlit itaqve] adduxit, vt ſatisfaceret Abrahamo quē con- Vers. 14.
triſtarat, eumque ſibi, & per eum placaret Deum. Hoc verſiculo in
LXX. irrepſit, ex verſ. 16. χίλια δίδραχμα, *mille didrachmas*. Quod nec
noſter, nec Chaldæus hic legerunt in Hebræo, nec habetur : dicto tā-
tùm verſ. 16. indicatur etiam pecunia data. Si LXX. hoc poſuerunt,
putem ex traditione maiorum hanc ſummam accepiſſe.

Terra coram vobis] habitate in regno meo quocumque Vers. 15.
lubebit loco.

Ecce mille argentei] arbitror præter animalia illa, iuxta Vers. 16.
LXX. Sed quales argentei. Hebraicè ; כסף *Keſeph*, æquè ambiguè: 18.
ſed explicant LXX. χίλια δίδραχμα, *mille didrachmas*, & Chaldæus, Aurei vel
mille ſiclos argenti. Eleph ſilghin dicſeph. Vnde poſſumus notare, quan- argentei, vt
do in S.S. fit mentio argenteorum, vel aureorum ſimpliciter, capi de plurimū in-
ſiclis, de argenti nummis patet, quia cùm 3. Reg. 10. v. 29. & 2. Paralip. telligendi
1.17. agitur de pretio quadrigarum quas Salomon ex Ægypto edu- ſicli.
xerat, d. v. 17. noſter reddidit *ſexcentos argenteos*. d. verò v. 29. *ſexcentos
ſiclos argenti*, vtrobique Hebraicè tantum eſt מאות כסף *Meoth keſeph*,
ſexcenti argenti. Sic enim ſolet noſter vno loco retinere Hebraiſmum,
alio explicare. Sic infrà Geneſ. 37.28. Ioſeph dicitur, *venditus viginti
argēteis* : hoc eſt *ſiclis*, vt Chaldæus addidit : rurſus 2. Reg. 18.11. noſter
explicat *dediſſem decem argenti ſiclos*. Sic etiam de aureis : nam Iudic. 8.
v. 26. explicat pondus inaurium mille ſeptingenti auri ſicli : vbi He-
braicè tantum eſt, *mille & ſeptingentorum aureorum* : contra Geneſ. 24.
22. Hebr. *inaurem auri dimidium pondus eius*, & ſtatim; *decem aurei pon-
dus eorum*. noſter *inaures aureas appendentes ſiclos duos* : & ſtatim; *totidem
pondo ſiclorū decem*. Vide Marianam *c. 6. de Ponderibus & menſuris*. Se-
cundo nota propter verſionē Græcam, ab ea *ſiclum* vocari *didrachma*;
ſed didrachmum ponunt pro Attico Tetradrachmo, hoc eſt pro ſiclo
maiore, & etiam pro didrachmo ſeu minore, de qua re poſtea iterum
ſermo futurus: hic puto de maiore ſiclo mentionem ; valereque hanc

 dona

donationem mille florenis Belgicis, ſeu regalibus Hiſpanicis, quater mille: quantillum hodie id foret?

FRATRI] ironicè, quem vocas fratrē cum ſis ei, quod Ioui Iuno.

19. Velamentū oculorum. Adag. HOC ERIT TIBI IN VELAMEN OCVLORVM] cum noſtro interprete הוא *Hu*, accipio in genere neutro; & velamen refero, ad nuptiale flammeum,& morem velandi nuptas de quo mox *cap.24.v.96*. Cùm igitur Sara ſic eſſet à Rege doli deprehenſa,ſiſtit eam marito, & non ſine aceto ſaléque; fungor ait vicem Paranymphi, & nouantiqui auſpex matrimonij, te viro vxorem in manum do Caio Caiam:quia & dotem ſuperaddo, ſiclos mille. Noli noua nupta erubeſcere. Flammeum habes, quo velêre. Ideò pecuniam dedi, vt ſi neceſſe illud emas. Simul & ruborē,quo manifeſta mendacij ſuffunderis,obnubet: atque omnem familiarium ac ignotorum ſiniſtram, de pudicitia à me imminuta ſuſpicionem diluet: facilè namque intelligent te,quòd tam ſolemniter & honorificè ſis viro reddita,caſtè & pudicè à me habitam ſimul monebit, vt in poſterum cautior,talia pericula deuites. Quotieſcumque enim recordaberis,periculi pudicitiæ tuæ in quod te conieciſti; & vanæ ſimulationis, quæ nihil tibi profuit,niſi ad ruborem faciei tuæ; Sapies vſu docta, & tam ancipiti ſtratagemate te abſtinebis:Idem Rabanus en Anſelmus Laodunenſis voluerunt, licet obſcurius: & confirmat Chaldæus,vt fuſiùs oſtendetur, *Adagior. Sacrorum tractatu* §.34.

QVOCVMQVE PERREXERIS] Hebraicè *Veeth Kol*, quod alij malunt vertere,*& cum omnibus*, ad perſonas referendo: noſter, quia de perſonis immediatè præceſſit, ad locum potiùs iſtud retulit, q. d. & vbicumque egeris. LXX. verò & Chaldæus, ad verba ſimulatoria ipſius Saræ; *ſuper omnia quæ dixiſti*: כל ad omnia hæc poteſt referri.

MEMENTO TE DEPREHENSAM] ונכחת *Venochachath* (à radice יכח *Iacach*, corripere: arguereque ſignificat) alij volunt eſſe præſens, vel præteritum actiuum, alij futurum paſſiuum: illi vertunt, & corripiaris,vel corripuit ſe: iſti, caſtigaberis, erudieris: noſter tempora commiſcuit eruditè,& explicuit clarè: quidam codices habent,*reprehenſam*. Quod placuit Lipomano: ſed codex Romanus; *deprehenſam*: certè ſat reprehenſa, quæ deprehenſa & verbis iſtis, vt ſale aſperſa.

LXX. defenſi. LXX. declararunt,in quo debeat ſe emendare;*& in cunctis eſto veridica*,quæ vera paraphraſis; nec valent hilum quæ hic altercatur Eugubinus. Nam hoc volunt,abſtine in poſterū ſimulatione: fatere,quod res eſt te vxorem:non fuerat mentita,ſed ſpeciem mēdacij ipſo facto præbuit.

VERS. vlt. 20. Concluſit Deus vuluā. CONCLVSERAT] tam breui tempore ſterilitas deprehendi non potuit: ideò phraſim hic aliter capio, quàm ſolet: nempè pro partis illius coarctatione; qua fiebat, vt nec puerperæ poſſent eniti, nec mulieres à viris cognoſci: & ſi attendas Hebræum בעד facilè perſpicies hanc eſſe mentem:ideò etiam vtitur voce *Ialad*, quæ & gignere, & parere ſignificat. PROPTER SARAM] marito ablatam. Hebraicè, *ſuper verbum Saræ*: noſter explicuit idiotiſmum.

CAPVT

CAPVT VIGESIMVM PRIMVM.

VISITAVIT autem Dominus 1.
Saram ſicut promiſerat: & im-
pleuit quæ locutus eſt. * Conce- 2.
pítque & peperit filium in ſene-
ctute ſua, tempore quo prædixe-
rat ei Deus. * Vocauítque Abra- 3.
ham nomen filij ſui, quem genuit ei Sara, Iſaac:
* Et circumcidit eum octauo die, ſicut præceperat 4.
ei Deus, * cùm centum eſſet annorum: hac quip- 5.
pe ætate patris, natus eſt Iſaac. * Dixítque Sara: 6.
Riſum fecit mihi Deus: quicumque audierit, cor-
ridebit mihi. * Rurſumque ait: Quis auditurum 7.
crederet Abraham quòd Sara lactaret filiũ, quem
peperit ei iam ſeni? * Creuit igitur puer, & abla- 8.
ctatus eſt: fecítque Abraham grande conuiuium
in die ablactationis eius. * Cumque vidiſſet Sara 9.
filium Agar Ægyptiæ ludentem cum Iſaac filio
ſuo, dixit ad Abraham: * Eiice ancillam hanc, & 10.
filium eius: non enim erit hæres filius ancillæ cum
filio meo Iſaac. * Durè accepit hoc Abraham pro 11.
filio ſuo. * Cui dixit Deus: Non tibi videatur 12.
aſperum ſuper puero, & ſuper ancilla tua? omnia
quæ dixerit tibi Sara, audi vocem eius: quia in
Iſaac vocabitur tibi ſemen. * Sed & filium ancillæ 13.
faciam in gentem magnam, quia ſemen tuum eſt.

14. * Surrexit itaque Abrahã manè,& tollens panem
& vtrem aquæ,imposuit scapulæ eius, tradidítque
puerum,& dimisit eam. Quæ cùm abiisset,errabat
15. in solitudine Bersabee. * Cumque consumpta es-
set aqua in vtre, abiecit puerum subter vnam ar-
16. borum, quæ ibi erant. * Et abiit, sedítque è re-
gione procul quantùm potest arcus iacere: dixit
enim: Non videbo morientem puerum: & sedens
17. contrà, leuauit vocem suam & fleuit. * Exaudiuit
autem Deus vocem pueri: vocauítque Angelus
Dei Agar de cælo, dicens: Quid agis Agar? noli
timere: exaudiuit enim Deus vocem pueri de loco
18. in quo est. * Surge,tolle puerum,& tene manum
19. illius: quia in gentem magnã faciam eum. * Ape-
ruítque oculos eius Deus: quæ videns puteum
aquæ, abiit & impleuit vtrem, dedítque puero bi-
20. bere. * Et fuit cum eo: qui creuit, & moratus est
in solitudine, factúsque est iuuenis sagittarius.
21. * Habitauítque in deserto Pharan, & accepit illi
22. mater sua vxorem de terra Ægypti. * Eodem tem-
pore dixit Abimelech, & Phicol princeps exerci-
tus eius ad Abraham: Deus tecum est in vniuersis
23. quæ agis. * Iura ergo per Deum, ne noceas mihi,
& posteris meis, stirpíque meæ: sed iuxta miseri-
cordiam, quam feci tibi, facies mihi, & terræ in
24. qua versatus es aduena. * Dixítque Abraham:Ego
25. iurabo. * Et increpauit Abimelech propter pu-
26. teum aquæ, quem vi abstulerant serui eius. * Re-
spondítque Abimelech: Nesciui quis fecerit hanc
rem: sed & tu non indicasti mihi, & ego non au-
27. diui præter hodie. * Tulit itaque Abraham oues
& boues, & dedit Abimelech: percusserúntque
ambo

ambo fœdus. * Et ſtatuit: Abraham ſeptem agnas 28
gregis ſeorſum. * Cui dixit Abimelech: Quid ſibi 29
volũt ſeptem agnæ iſtæ, quas ſtare feciſti ſeorſum?
* At ille: Septem, inquit, agnas accipies de manu 30
mea: vt ſint mihi in teſtimonium, quoniam ego
fodi puteum iſtum. * Idcirco vocatus eſt locus ille 31
Berſabee: quia ibi vterque iurauit. * Et inierunt 32.
fœdus pro puteo iuramenti. * Surrexit autem Abi- 33.
melech, & Phicol princeps exercitus eius, reuer-
ſique ſunt in terram Palæſtinorum. Abraham verò
plantauit nemus in Berſabee, & inuocauit
ibi nomen Domini Dei æterni. * Et 34.
fuit colonus terræ Palæſtinorum
diebus multis.

ARGVMENTVM.

Natiuitas & ablactatio Isaac, expulsio Agar & Ismaëlis, eiusque successus, fœdus Abrahæ & Abimelech.

VERS. 1. 1. Visitatio Dei. VISITAVITQVE] potest *visitatio* Dei hîc accipi † pro largâ eius gratiæ donatione (vt vult Rupertus) nempe adimpletione promissionis per Angelum factæ : tamen malo cum S. Chrysostomo *hom.* 45. propriè capere vocabulum; vt, iuxta promissionem, *sup.* 18. 10. Angelus iussu Dei Saram, vel paulo ante partum, vel mox à partu, inuiserit, & se gesserit Deus humano more, sicut solent amici amicis gratulari natum primogenitum.

VERS. 2. IN SENECTVTE SVA] Hebraicè, *Senectutis suæ*, affixo masculino, vt pateat dici peperisse ipsi Abrahæ iam seni : & licet Hæbræus textus tam clarus non esset, adhuc istud *sua* referendum esset ad eum : nam in sacra Scriptura vxores dicuntur parere maritis ; vt statim sequitur. De hoc miraculo legendus D. Augustinus *serm.* 68 *de tempore.*

TEMPORE QVO PRÆDIXERAT] quod à promittente præfixum.

VERS. 3. 2. Filij nascũtur patri. EI] marito suo. Nam sicut Romanis & Græcis, sic etiam Hebræis legitima proles dicitur patrem, non ventrem, sequi; & nasci patri, vt pote suus hæres. sequ. cap. 20. *Melcha genuisset filios Nachor.* & v. 23. idem repetitur : hîc noster geminationem eiusdem dicti omisit, vt pote nudum Hebraismum.

VERS. 5. 3. Hyperbatō. CVM CENTVM] habes hyperbaton. neque enim hoc ad præcepti tempus referendum ; Sed ad tempus quo Isaac circumcisus fuit. TROPOLOGICE D. Ambrosius *lib.* 1. *de Abraham cap.* 7. Si perfectus » fueris, habebis posteritatem lætitiæ exultationis, hereditatem vitæ » æternæ.] quod dixit, quia centenarius est nota perfectionis. *vide de eo Hamerum hîc.*

VERS. 6. 4. Sara typus Deiparæ. RISVM FECIT MIHI DEVS] Dominus me gaudio repleuit, & quicumque intellexerit, arridebit & congratulabitur mihi. *Chaldæus.* ALLEGORICE Sara est typus B. MARIÆ ; quæ ait, omnes sanctos omnium sęculorum ipsam prædicaturos beatam, præ ceteris mulieribus, quia verum Isaac, gaudium & risum cunctis hominibus bonæ voluntatis, pepererit.

VERS. 7. 5. Conciliatio versionum. QVIS AVDITVRVM] magna se hîc versionum & interpretationum diuersitas ingerit : eodem tamen omnes ferè tendunt. Hebraicè est, MI MILLEL LE ABRAHAM. *quis dixisset Abrahæ* L X X. τίς ἀναγγελεῖ *quis annunciabit*, hoc ait : certè priusquam parerem nemo fuisset hominum ausus Abrahæ nunciare, Saram lactare ei filium, quem anus ex senecione concepisset. Nec Abraham hoc sibi dicenti, nec alius Abrahamo id affirmanti credidisset : Nunc cùm hoc παράδοξον re completum videamus; restat euidens promissi auctorem solum fuisse

lum fuisse Deum, cuius est promittere & facere, quæ captum humanum excedunt.

LACTARE] si duntaxat peperisset: suspicio posset esse partûs subdititij. Sed istud papillarum emortuarum, & arentium mammarum lac adeò copiosum, vt multis alendis possit sufficere (Hebraicè *Banim filios*) omnem tollit dubitationem. TROPOLOGICE notat D. Ambrosius filios esse lactandos à propriis matribus, qua de re Phauorimus apud Gellium *lib.12. Noct. Atticarum*: nec Plato permittit in sua repub. vt matres quæ per se possunt, per nutrices id faciant. 6. Mater debet filium lactare.

ABLACTATVS] tunc temporis quincto ætatis anno † ablactabātur, iuxta D. Hieronymum: siue potius Pelagium *comment. breui in cap.4. ad Galat.* sed postea, quando singularum ætatum spacium fuit (vt & vita) breuius factum, cæperunt anno tertio ablactare. 2. *Machab.7.27.* quod voluit auctor Historiæ Scholasticæ. Quod de ludo sequitur, facit vt credam hîc agi potiùs de anno quincto, quàm tertio. VERS. 8. 7. Ablactationis tempus.

CONVIVIVM IN DIE ABLACTATIONIS] tunc potiùs quàm natiuitatis die, quo dubium an futurus vitalis; & ablactatus iam censetur idoneus solido cibo, solent Iudæi adhuc hodie hunc ritum imitari. *Lege Originem hom.7.* 8. Conuiuium in ablactatione.

LVDENTEM CVM ISAAC] amarè † & petulanter ei illudentem, affligentemque vt pote duodecim annis iuniorem. Hebræi צחק *Cachaq*, (hoc est ludere) vsurpant pro vexare, & pugnando alicui nocere, vt capit hîc in Catena Acacius, iuxta illud 2. Reg. 2.14. *surgant pueri ludere*, vbi de duello agitur. 2. Machab. 7. vbi promiscua hæc sunt, v.7. *deducebant ad illudendum*: & v.10. *post hæc tertius illuditur.* at v.13. *quartum vexabant similiter torquentes.* & 15. *& cum admouissent quintum, vexabant eum.* Ita de persecutione Ismaëlis, hæc interpretatur D. Hieronym. *commentar. in epist. ad Galat.4.* Secutus D. Paulum, qui sic exposuit ibi v.29. *Sed quomodò tunc is, qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum, qui secundum spiritum.* Verisimile planè filium ancillæ propter conuiuium hoc, irrisisse, & vexasse puerulum Isaac, & contendisse propter ætatem sibi hoc ius primogenituræ potiùs competere (*sic D. Hieronym.*) ideo Saram excanduisse, non tantum in Ismaëlem, sed etiam in Agar, eò quòd lasciuiam & iniurias sui filij non reprimeret. VERS. 9. 9 Lusus Ismaëlis cū Isacc. Ludere quid

EIICE] prophetico spiritu hæc ab ea dicebantur. (*Augustin. q 51.*) clarè etiam colligente conaturum Ismaëlem dominari, & insidias fratri structurum. VERS. 10.

HERES] primogenituræ & communium bonorum.

DVRE ACCIPIT] veritus ne ex iracundiâ hæc dicta, & ignarus à Deo Saram moueri. ideo hoc ei immeritò displicuit. VERS. 11.

FILIO SVO] Ismaële, qui proprius Abrahæ, & non communis Saræ & Isaac.

OMNIA QVÆ DIXERIT] quoad hanc expulsionem: ne putes vxori dominium tribui. Fuit autem ista Dei iussio de Agar expellendâ, quasi quædam thori separatio, qua Agar & Abraham à lege debiti mutuò reddēdi liberabantur: non tamen licebat Agaræ VERS. 12. 10. Thori separatio.

virum alium capere, *vt benè Tostad.*

11. Semē Abrahæ litterale & allegoricum.

In Isaac vocabitvr tibi semen] cùm Isaac † nō fuerit filius carnis, sed promissionis: ideò non qui filij (*tantum*) carnis filij Abrahæ, sed qui *semen* repromissionis illi propriè sunt filij Abrahæ reputādi, & ad hoc *in Isaac vocantur*; hoc est in Christo vocante gratiâ congregantur. Sic D.Paulus explicat *d.cap.4.v.23.& 28.* Sed (vt ipsemet dicit *v.24.* per allegoriam. Sensus ergo historicus est: posteri tui qui descendent ex te per Isaac, non qui per Ismaël, Abrahamidæ, seu Abrahæ filij nominabuntur, & ex illis, non ex Ismaële, benedictum semen orietur. Ismaëlis verò posteri ab aliis quidem Agareni, à seipsis verò Saraceni vocabuntur. Ideo illi non pertinent ad nomen tuum, quo soli Israëlitæ gloriabuntur.

Vers.13. Qvia semen tvvm est] in tui gratiam, quia etiam à te genitus.

Vers.14. Svrrexit] nocturna igitur visio fuerat, sicut capite præcedente.

Tollens panem] panes.

Et vtrem aqvæ] cuius per desertum penuria. Meminit necessariorum ad vitam tuendam: & probabilius est, quod Theodoretus q.71. docuit, non alia tum ei dedisse, quod certò crederet Deum Ismaëli non defuturum, & eius causa matris curam gesturum. Nihil

12. Agar in deserto vnde vixerit.

tamen † prohibet, quin postea sæpè illis multa miserit, & eorum necessitatibus subuenerit: quod verò Iosephus scribit eam liberalitate pastorum in deserto fotam, id de primis diebus interpretor.

13. Ismaël an humeris impositus matris.

Tradidit pvervm] saltem † ducendum, iam grandiusculus; cui (vt minimum) plus quindecim anni erant ætatis, nec poterat humeris imponi, quæ est sententia D.Augustini. Hebraicè est, ambigua locutio; nam potest videri Hyperbaton, sic ordinandum, *tulit panem & vtrem aquæ, & puerum, & dedit ad Agar, posuit super humerum eius*; vt puerum dicat traditum Agar, & vtrem ac panes humero eius impositos; vt noster vertit: vel sine hyperbato dicendum, quod illud; *& puerum*, non referatur ad omnia præcedentia, sed tantum ad; *dedit*: sic

Conciliatæ versiones. Locus LXX correctus.

etiam accipienda Paraphrasis Chaldæa. Quod LXX. qui vertunt; καὶ ἐπέθηκε τὸ παιδίον ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῆς: *& posuit puerulum super humeros eius.* Satis apparet ex D.Hieronymo & Augustino, verba fuisse transposita, & eos scripsisse prout est in Hebræo; καὶ ἐπέθηκε ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῆς, καὶ τὸ παιδίον, &c. Nam quod alij cum Lipomano dicunt,

14. Humeris imponere.

esse Hebraismum, humeris alicuius † imponi, quod curæ illius committitur, sicut Isaiæ 9.6. *factus est principatus eius super humerum eius*, & cap.22.v.22. *dabo clauem domus Dauid super humerum eius*. id hoc loco duriusculum, quia etiam vter humeris dicitur impositus, an ergo idem verbum de vno quod complectitur, Metaphoricè, & de altero propriè capiemus? Deinde hoc nostræ versioni non consentit.

Errabat] ignara viarum palabatur.

Bersabee] quæ sic postea vocata, vt arbitror, ab vrbe eiusdem nominis. *vide infer.v.31.*

Vnam

VNAM ARBOREM] quandam ex arboribus. Hebraicè est VERS.16.
plurale.LXX.speciem ediderunt,fuisse *abietem*,ἐλάτης:quod non pla- 15.
cet Lipomano & Eugubino,eo quod שיח *Siah* potiùs *virgultum* si- LXX. solēt
gnificet in genere.Putem illos non reddidisse verbum,sed ex Tradi- ex Tradi-
tione veteri rem explicâsse:quod & alias eos facere monui,& mone- tione quæ-
bò suis locis. dam expli-
care.

ABIECIT] habens eum pro derelicto & morituro, & non sustinens videre animam agentem,deseruit. *Augustin.q.52.*

ET ABIIT] ad iactum arcus sedit opposita puero.

LEVAVIT] ipsa Agar:non ait puerum quoque eiulasse, sed id sequentia indicant,cùm dicit vocem pueri à Deo exauditam.

Statim hîc † habes aliud hyperbaton, dissoluendum; *vocauitque* VERS.17.
*de cælo Angelus Dei Agar dicens.*ne putes Agar,vel Angelum dici esse 16.
de cælo,sed in cælo apparentem Angelum inde locutum : quidā hoc Hyperbatō.
addi censent,vt sciatur Angelus bonus fuisse: sed *cælum* videtur poni
pro aëris regione.quare hoc non est firmum.

QVID AGIS AGAR?] non ignarus quærit, sed parat occasionem responsioni,quam sacra scriptura vult subaudiri.

NOLI TIMERE] hoc † boni Angeli signum, qui timorem; quem 17.
aduentu suo adferunt;verbis mox conātur tollere. *Vide dicta in Dis-* Signum bo-
*quisit.Magicis tomo 2.lib.4.q.3.sect.6.*vetat autem timere,adspectum ni Angeli.
suum aut inopinatum sermonem eius quem non videret, si non ap-
paruit visili formâ;aut pueri mortem,qui Deo sit curæ.

SVRGE] quid animo es abiecta? TOLLE] quem abiecisti vt mori- VERS.18.
turum,leua vt victurum,& curam eius gere.

APERVITQVE OCVLOS] fecit vt aduerteret vicinum fontē,quem VERS.19.
priùs mærore turbata non aduerterat.sic habes Lucæ 24.16. *oculi eo-* 18.
rum tenebantur,ne eum agnoscerent.& postea v.31. *Et aperti sunt oculi eo-* Aperire
rum,& cognouerunt eum. oculos.

" DEVS] S.Isidorus † notat eundem, qui ante *Angelus* dictus, nunc 19.
" vocari *Deum*:quia fuerit filius Dei,qui per legatos & prophetas sem- S.Isidori lo-
" per locutus est;qui per obedientiam paternæ voluntatis *Angelus* vo- cus.
" catur;secundùm naturā verò patris, *Deus*;quia verè & ipse Deus, si-
" cut & pater.] Sequitur sententiam Patrum, qui semper in veteri te-
stamento volunt apparuisse secūdam Trinitatis personam:quod quia
satis incertum, expono Deus per Angelum aperuit,vt dixi.

ET FVIT CVM EO] ne de Agar accipias, expressè est Hebraicè, *& fuit Deus cum puero.*sic etiam est Chaldaicè,& Græcè.puto excidisse è nostra versione voculam, *Deus*:si non excidit,subaudienda.Si Deus fuit auxiliator & defensor Ismaelis,certè fabula videtur, quod aiunt Hebræi eum infamem latrociniis vitam duxisse.

IVVENIS SAGITTARIVS] significat † à iuuene vacasse sagittatio- 20.
ni ferārum,hoc illi assiduum exercitium fuisse,& ita peritiam iaculā- Conciliatæ
di consecutum.Hebræa,omnia hæc insinuant:nam רבה, *Robbeh*,à רב versiones.
Rab,id est multus,vnde רבי *Rabbi* magister quasi multæ peritiæ & e-
ruditionis.LXX.ἐγένετο δὲ τοξότης.*factus est sagittarius.*

VERS.21. DESERTO PHARAN]quod eſt trans Arabiam, cõtra plagam Auſtralem. an deſertum ab vrbe Pharan, an vrbs à deſerto nuncupata dubium,ſed crediderim prius.

ÆGYPTI] Ægyptia nurum aſciuit ſuæ patriæ.

VERS.22. ABIMELECH]de hac voce dicam poſtea.nunc admoneo,quod in LXX. verſione habes ; *& Ochoz ad pronubus eius* νυμφάγωγος , ex cap. 26.26.huc intruſum.

VERS.23. NE NOCEAS MIHI.]hîc noſtrum interpretem vellicant nõnulli, quia Hebraicè eſt אם תשקר *Im Tiskor*:& conſtat *Scakar*(quæ eſt radix verbi)idem eſſe quod mentiri ſeu falſum loqui.IM quoque, *ſi*, ad verbum, vt ſit,*ſi mentitus fueris mihi.* Sed noſter pro ſe habet LXX. qui μὴ ἀδικήσειν με.vt noſter,& Chaldæus etiam negatiuè *Dela quod non.*Sciendum itaque LXX.& noſtrum eruditè admodum explicaſſe idiotiſmum formulæ iuriſiurandi,Pro *mentiri* dicunt *nocere*,quia de hoc mendacio loquitur,quod in opere conſiſtit. Nam qui pollicetur quod vult præſtare;poſtea tamen mutata ſententia nõ præſtat; is non loquendo,ſed omittendo,vel contra faciendo hoc eſt nocendo,mentitur:reipſa verò & propriè,nocet.Pro,*ſi*,reddunt,*ne*, quia Hebræi in his formulis iuramenti *Si* pro *ne* vel *non* ponunt. Nam eſt oratio per Apoſiopeſin abrupta & mutila:ſicut illa Latinorũ in ſimili re, *ſi ſciens fallo*,in qua ſi non exprimitur,ſubaudienda pœnæ imprecatio. nempe in hominum iuramento,*tum me Deus malè perdat*:quando autẽ Deus ſic iurat,ſubintelligitur;*non habear pro Deo*,ſeu quod idem *non ero qui ero* hoc eſt verax.Hunc Hebraiſmum aliquando noſter interpres retinet,vt Pſal.88.36.*ſemel iuraui in ſancto meo,ſi Dauid mentiar.* & Pſal. 94.v.vlt.*iuraui in ira mea,ſi introibunt in requiem meam.*aliquando verò eum explicat per negationem *ne* aut *non*, vt hic & 1.Reg. 3. *iuraui domui Heli,quod non expietur iniquitas eius victimis.* Ceterum 1. Reg. 20.à v.12.habes integram formam additis imprecationibus , quæ in aliis ſubaudiuntur,*hæc faciet Dominus Jonathæ & hæc addat,&c.*

21. Iuriſiurandi formula, ſi mentieris, &c.

ET POSTERIS MEIS STIRPIQVE MEÆ]Hebraicè eſt,*filio meo & nepoti meo.*לי ולניני ולנכדי *Li Vlnini Vlnechdi*, quod notandum quia definitur gradus qui vltimus in pacto,nempe tertia generatio. Vnde ſequitur poſtea ſine periurio Geraritarum terram ab Iſraelitis,tempore ſequẽti occupatam,mortuis iam tertiis ſucceſſoribus Abimelechi. LXX.vt & noſter ſenſum reddiderũt voce generali μὴ δὲ τὸ ὄνομά μου, *nominis* voce,vt Græci & Latini ſolent ſtirpem ſeu *familiam* intelligentes:vt non magis deuient LXX.quàm noſter, ſi deuiarent : quod illis(vt ſolet)nimis ſeuerè & petulanter Steuchus improperant.

IVXTA MISERICORDIAM]Hebraiſmus,pro ſicut de te benè merui,ſic tu de meis fac mereare.

VERS.25. PVTEVM]quem ante eiectam Agar ſerui Abrahæ foderant:poſtea fuit à Palæſtinis vi ereptus,illis vti prohibitis.

VERS.26. NESCIVI]nec ex te,nec quoquam alio reſciui de iniuriâ , vel eius auctore.cur non indicaſti vindicaturo iniuriam tuam.

VERS.27. TVLIT]opima de gregibus & armentis ſuis delegit , & Regi do-

num

num obtulit.

SEORSVM] ſolas, ſegregatas.

SEPTEM] myſticum ſenſum benè Rupertus *cap. 26. ſup.* VERS. 30.

BERSABEE] noſter contraxit in vnam vocem duas contraxit, VERS. 31.
באר שבע *Bear Sabagh*, prior *puteum* ſignificat; à quo poſtea vrbs dicta BERSABEE, quæ à Chriſtianis ab aliquo factionis *Gibelinæ* vocata GIBELIN, teſte Borchardo: Poſterior *Scabagh* per Ain in fine, quibuſdã videtur ſcribẽda per vnicũ e, vt ſit *Berſabé*; nõ *Berſabee*, & eorũ ſententiam confirmat Ioſephus lib. 1. antiq. c. 12. & ſimilia, vt *Theme, Ioſue*, &c. Significat autem שבע, duo nempe iuramentum, & etiam ſeptem. propter primum LXX. vocant φρέαρ τȣ̃ ὁρκισμȣ̃ *puteum iuramenti*, vt & noſter ver. 32. quia ad illum ambo iurarunt. Si vertas *puteum ſeptem*, debes ſubaudire, *agnarum*; quas pro puteo & loco circumiacente Abraham Regi donauit: & ſic titulo permutationis, non verò gratuitò exiguum illum locum poſſedit: quæ eſt mens verborum D. Stephani, de Deo & Abraham; *& non dedit illi hereditatem in ea* (terra Paleſtinæ) *nec paſſum pedis*. Act. 7. 5. ſcilicet gratis. *ſic Auguſtin. q. 56.*

PLANTAVIT NEMVS] generaliter ſume pro horto vel quauis plantatione. ſic vocem אשל *Eſel* exponunt Onkelos *in Chaldæo Thargum*, & Ionathas *in Syriaco ſeu Hieroſolymitano*; qui addit in hoc eum horto plantaſſe frugiferas arbores, & ibi ſolitum peregrinos hoſpitio excipere, & cum illis paciſci; vt Deum creatorem cęli & terræ, cuius beneficio his bonis fruerentur, timerent & colerent: atque ita probè inſtitutos & vera imbutos religione à ſe dimittere] fides ſit penes illum: probabilis valdè narratio eſt. Ex ſequentibus patet ibidem altare exſtruxiſſe. LXX. lata voce, *agrum*, ἄρȣραν verterunt. VERS. 33.

22. Abrahæ nemus ſeu hortus.

COLONVS] incola peregrinus. Hebraicè גור *Gur*.

CAPVT VIGESIMVM SECVNDVM.

1. QVæ poſtquam geſta ſunt, tentauit
Deus Abraham, & dixit ad eum:
Abraham, Abraham. At ille reſpō-
2. dit: Adſum. * Ait illi: Tolle filium
tuum vnigenitum, quem diligis,
Iſaac, & vade in terram viſionis: at-
que ibi offeres eum in holocauſtum ſuper vnum
3. montium quem monſtrauero tibi. * Igitur Abra-
ham de nocte conſurgens, ſtrauit aſinum ſuum:
ducens ſecum duos iuuenes, & Iſaac filium ſuum:
Cumque concidiſſet ligna in holocauſtum, abiit
4. ad locum quem præceperat ei Deus. * Die autem
5. tertio, eleuatis oculis, vidit locum procul: * dixitq́;
ad pueros ſuos: Expectate hîc cum aſino: ego &
puer illuc vſque properantes, poſtquam adoraueri-
6. mus, reuertemur ad vos. * tulit quoque ligna ho-
locauſti, & impoſuit ſuper Iſaac filium ſuum: ipſe
verò portabat in manibus ignem & gladiū. Cúm-
7. que duo pergerent ſimul, * dixit Iſaac patri ſuo:
Pater mi. At ille reſpondit: Quid vis fili? Ecce, in-
quit, ignis & ligna: vbi eſt victima holocauſti?
8. * Dixit autem Abrahā: Deus prouidebit ſibi victi-
9. mā holocauſti, fili mi. Pergebant ergo pariter: * &
venerunt ad locum quē oſtenderat ei Deus, in quo
ædificauit altare, & deſuper ligna compo-
ſuit

ſuit: cumque alligaſſet Iſaac filium ſuum, po-
ſuit eum in altare ſuper ſtruem lignorum. * Ex- 10.
tenditque manum, & arripuit, gladium, vt immo-
laret filium ſuum. * Et ecce Angelus Domini de 11.
cælo clamauit, dicens: Abraham, Abraham. Qui
reſpondit: Adſum. * Dixitque ei: Non extendas 12.
manum tuam ſuper puerum, neq; facias illi quid-
quam: nunc cognoui quod times Deum, & non
pepercisti vnigenito filio tuo propter me. * Leua- 13.
uit Abraham oculos ſuos, viditque poſt ter-
gum arietem inter vepres hærentem cornibus,
quem aſſumens obtulit holocauſtũ pro filio.* Ap- 14.
pellauitque nomẽ loci illius, Dominus videt. Vnde
vſque hodie dicitur: in monte Dominus videbit.
* Vocauit autem Angelus Domini Abraham ſe- 15.
cundò de cælo, dicens: * Per memetipſum iuraui, 16.
dicit Dominus: quia feciſti hanc rem, & non pe-
perciſti filio tuo vnigenito propter me: * benedi- 17.
cam tibi, & multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas
cæli, & velut arenam quæ eſt in littore maris: poſſi-
debit ſemen tuum portas inimicorum ſuorum, * & 18.
BENEDICENTVR in ſemine tuo omnes gentes ter-
ræ, quia obediſti voci meæ. * Reuerſus eſt Abrahã
ad pueros ſuos, abieruntque Berſabee ſimul, & ha- 19.
bitauit ibi. * His ita geſtis, nunciatum eſt Abrahæ 20.
quòd Melcha quoque genuiſſet filios Nachor fra-
tri ſuo, * Hus primogenitum, & Buz fratrẽ eius, & 21.
Camuel patrẽ Syrorũ, * & Caſed, & Azau, Pheldas 22.
quoq; & Iedlaph, * ac Bathuel, de quo nata eſt Re- 23.
becca: octo iſtos genuit Melcha, Nachor fratri A-
brahæ. * Concubina verò illius, nomine Roma, 24.
peperit Tabee, & Gaham, & Tahas, & Maacha.

ARGVMENTVM.

Fidei,ſpei,dilectionis Dei,& cœcæ obedientiæ præbet Abraham exemplum,paratus filium immolare. quare & promiſſiones ei rurſus confirmantur. Texitur etiam catalogus maiorum Rebeccæ,quæ futura Iſaaci coniux.

VERS. I. 1. Deus quomodo tentet. QVÆ POSTQVAM GESTA]vt cap. 21.narrauit omnia,iuxta Chryſoſt.*hom*.47.

TENTAVIT]vt daret † exemplum & oſtenderet quãta virtus in athletâ ſuo lateret, eumque coronaret. ſic ad bonum Deus,Diabolus autem ad peccatum & ſubuerſionem tentat, quorũ malorũ intentator eſt Deus.*legendus D.Ambroſ.lib.1.de Abraham cap*.8.& qui totum caput egregiè appendit D.Auguſtin.*ſerm*.72. *de tempore*.

2. *Ecce ego*, Hebraiſm. ADSVM] Sic † noſter ſolet explicare formulam Hebræam,הנני *Hinneni*,qua ſignificatur animæ promptitudo ad parendum.q.d.ecce ego totus animo & corpore præſto ſum,quid me vis?ſic inf.7.v.Hebraicè eſt, הנני & noſter vertit, *quid vis*.Chal. & LXX retinent Hebraiſmum.

VERS. 2. TOLLE]Hebræa ſunt valdè pathetica;*Tolle nunc filium tuum, vnicum tuum,quem dilexiſti,Iſaac*.& LXX.illum filium tuum, *illum dilectum tuum,quem dilexiſti,illum Iſaac*.nam vbique adduntur articuli:& his repetitionibus dici nequit quantùm paterna viſcera torquerentur.*lege Philonem lib.de Abraham & Originem hom*.8.

3. Dilectus pro vnigenito. Conciliatæ verſiones. VNIGENITVM] more miraculoſo, & ſecundùm repromiſſionem natum,& Dei vnigeniti figuram.Hebraicè eſt,יחידך *Ichidecha,vnicũ*, quod LXX. ſolent vertere ἀγάπητον *dilectum*; quia non eſt dilectio maior vnigeniti dilectione:ſic etiam infer.v.16.vbi ex Philotheo Eugubinus docet idem eſſe vnigenitum & dilectum,τὸ ἀγάπητος ἴσον τῷ ὁμογενῆς, & ex Odyſſeâ Homeri confirmat.

4. Præteritum pro omni tempore. DILIGIS] Hebraicè eſt præteritum, אהבת *Ahabta, dilexiſti*. q. d. cogita illum iam non eſſe, vixit. ſed Græci & Chaldæus vt noſter in præſenti. quia adhuc diligebat, nec vmquam deſierat diligere. Solent Hebræi, quod † conſtans volunt indicare, certâ hac temporis differentia ſpecificare, vt intelligamus immutabilitatem & durationem actionis.ideo prudenter noſter cum LXX.præſens poſuerũt. *de hac locutione lege Franciſc.Riberam in cap.1.Oſee nu*.31.

ISAAC]qui tibi causâ riſus,& nunc mæroris.

VADE]Hebraicè,*vade tibi*.Hiſpanice,*vete*. notandus pleonaſmus, pro ſimilibus,vt in Cantico;*Si ignoras te*.vbi dixi.

6. Terra viſionis ſeu. IN TERRAM VISIONIS] ſic vocat per anticipationem. nam poſtmodum ab Abrahamo nomen illi inditum. מוריה *Moriah* † aliter & aliter vertunt.Noſter Symmachum ſecutus à radice ראה *Raah* deducit,

ducit,quæ ſignificat *videre*:quod licèt quidam ſugillent,placuit tamē Eugubino,& Oleaſter ait non improbandum:ambo Hebrææ linguæ peritiſſimi. Alias etymologias petere poteſtis ab eodem Oleaſtrio & Lipomanno, nempe vnam à ירה *Iarah,timere*,quaſi mons vbi colendus & venerandus Deus : aliam à MAR ſiue מרר *Marar hoc eſt myrrha*,quaſi mons amarus Abrahamo. Symmachus vertit τῆς ὀπλασίας, vt noſter : nec longè abit Aquila, qui τὴν καταφανῆ, *terram claram* ſeu *lucidam*. ſcilicet hi omnes cenſuerunt cum Diuo Hieronymo MEM & vah non pertinere ad radicem. *Mons Moria* † fuit in plures colles 6.
diuiſus. partem Orientalem poſtea incluſerunt muro , & in eâ Salomon templum poſtea conſtruxit, vbi fuerat area Ornam Iebuſæi. Moria mōs.
2.*Paralip*.3.1.alia pars extra vrbem manſit,vbi mons Caluariæ, iuxta Diodorū Tarſenſem *in Catena*, in hac parte extimâ crucifixum Dominum eodem loco vbi Iſaac immolādus poſt S.Hieronymum docet Auguſtin.*ſerm*.71.*de tempore*. VNVM MONTIVM]collem aliquem.

DE NOCTE]primo diluculo,Hebraicè *Manicauit Abraham mane* VERS. 3.
hoc eſt *ſurrexit ſummo mane*. Feſtinat implere præceptum , ne mora faciat peccatum,ait S.Zeno *ſermo*.5.*de Abraham*. Vtrum Sara † cō- 6.
ſcia fuerit immolationis filij ? Procopius affirmat , negat Ioſephus. ſi ſciuiſſet,non opinor matrem tantæ fortitudinis laude ſacraScriptura priuaſſet reticendo. ISAAC.]agentem ætatis annum vigeſimum quinctum.*Sic Ioſephus*. QVEM PRÆCERERAT] montem Moria. Sara ignara immolationis filij.

DIE TERTIO] in Geraris degebat:inde ad templum Ieroſolymitanum[quod in monte Moria]eſt iter triduj.Sic D.Hieronymus:quod capio de regioneGeraritarum , nō vrbe.nam probabilius videtur mihi,quod Toſtato,tum habitaſſe in Berſabee,quo mox videbimus redeuntem,*v*.19.Hæſit tamdiu in itinere quia lento gradu, Deo ſic diſponente vt diutiùs angeretur. Vel ſanè triduum partiale computandum,& quidem à die iuſſionis Dei, non à die diſceſſionis Abrahæ. VERS.4.

VIDIT LOCVM] ſigno aliquo illi à Deo dato cognouit collem, in quo Deus ſacrificium fieri volebat.Hebræi narrant fuiſſe columnam ignisin cacumine collis Abrahamo & Iſaac ſolis cōſpicuam.*Sic Abulenſ.*

REVERTEMVR] Melchior Canue , homo doctus , ſed audacior VERS.5.
quam deceret *lib*. 2. *de locis Theologicis cap*. 4. aſſerit Abraham leuiter mentitum. Nonne potuit & debuit de tanto patre loqui reuerentius? D. Ambroſius ait ignarum prophetaſſe. Malo cum Origene & D.Auguſtino & Alcuino dicere, certo crediddiſſe puerū ſecum rediturum,& mortuum à Deo ſuſcitari poſſe, & Deum , qui promiſerat ei ſemen ex Iſaac,mentiri non poſſe. Prophetat ergo: ſed fide gnarus *vide Auguſtin.lib.16.de ciuitate Dei cap*. 32. Aliter ſoluit Thomas Anglicus,ſeu Eboracenſis:nempe vſum amphibologiâ,vt ſerui crederēt illum de Iſaac & ſe loqui ; ipſum verò , more Hebræo, pluralem pro ſingulari vſurpaſſe,de ſe ſe ſolo. 7. Abrahā prophetat de filij reditu.

IMPOSVIT SVPER ISAAC]cerne figuram CHRISTI crucem ſuam VERS.6.
baiulantis.*vide B.Proſperum p.1.prædiction.cap*.17.& 18.

VERS 7. Etiam hoc colloquium augebat patris dolorem. *ponderat D. Ambrosius* s̃. *cap.* 8. VICTIMA] genus posuit pro specie. nam Hebraicè est *pecus*, masculinè, nempe aries vel agnus. Græcè τὸ πρόβατον. ouis. Hebraicè *Seh* שה paullo post noster vertit, arietem.

VERS. 8. DEVS SIBI] puto etiam fide gnarum, licet de modo, & indiuiduo
8. ignarum, prophetare, *vt sup.* 5. & sic expono dictum S. Chrysostomi.
videre pro prouidere. PROVIDEBIT] Hebraicè, *videbit*, & LXX. ὄψεται † phrasis etiã Latinis vsu cognita, & nostro mox vers. XIIII. & sic Tob. 12. 1. ὅρα μισθὸν, *cura seu prouide mercedem.* Cicero ad Atticũ, *vt prandium nobis videret.*

VICTIMAM] iterum Hebraicè in specie *agnus*; vt & Chaldaicè, sed Græcè πρόβατον.

VERS. 9. QVEM OSTENDERAT] Iosephus vult fuisse locum, vbi postea tẽ-
9 plum; quasi verò Isaac figura victimarum templi: meliùs Diodorus
Caluariæ mõs in quo Isaacimmolandus. fuisse montem Caluariæ: qua de re multa egregiè Stephanus Salazarius Cartusianus *Discursu* 10. *in Symbolum Apostolorum & ve.* s̃. *v.* 11.

ÆDIFICAVIT] obiter cespite fosso, & saxis aliquot coaceruatis.

ALLIGASSET] declaratâ illi priùs voluntate diuinâ. Lætatus » est iuuenis, patre fidele ipse quoque fidelior, nec recusabat mortem, » quam Deus, qui vitam dederat, imperabat. Lętatur pater filio quoque » gaudente, & cum gaudio vnici pignoris alligat manus, quas ille vin- » ciendas libentius offerret.] *Sic* S. *Zeno Veronensis* s̃, qui addit *pedes* » quoque ligasse, ne in exitu mortis concitata victima calcitraret. Potiùs arbitror manus pedesque vinctum, vt figurato figura responderet: & quia mos erat ita victimas constringere.

VERS. 10. ABRAHAM, ABRAHAM] vocem geminauit, ne animo incitato pater præueniret. *Sic Chrys. & Ambros.*

VERS. 12. NON EXTENDAS] manum eleuarat, & gladium vibrabat in ceruicem, manum iubet sustinere, ne percutias (ait) nec vllum dammum puero inferas. de locutione notaui quæ digna *ad cap.* 5. *Isaiæ*: de re totâ præclarè S. Petrus Chrysolog. *serm.* 108. & S. Martialis *epist. ad Burdigalens. cap.* 1.

10. NVNC COGNOVI] more hominum loquitur; qui, cuius rei pericu-
Nouisse. Deus quid dicatur. lum fecerunt, id se perfectè putant nouisse: quam † arbitror simplicem significationem istius Dei locutionis, nec tamẽ repudio aliorum, Diodorus exponit omnibus ndtum fecisti. D. Augustinus *q.* 58. & S. Gregorius *lib.* 28. *in Iob. cap.* 7. nosse te feci; S. Hilarius *in psal.* 1. nosse dignatus sum, NON PEPERCISTI] quantum in te fuit immolasti. *vide Philonem lib. de Abraham.*

VERS. 13. ARIETEM HÆRENTEM CORNIBVS INTER VEPRES] pro, *inter*
11. *vepres* Hebraicè est, בשבך *Bassebach.* Quid est *Sabech*? Emissenus &
Sabech quid. Procopius putant significari hircũ stãtẽ cornibus erectis, & ad carpẽdas arboris frondes sublimis: quod ridiculũ visũ D. Hieronymo, puto illos nõ tã explicare significatũ, quã rẽ describere, potuit autem sic stare, & simul in vepreto implexis cornibus hærere. Radix סבך significat implectere seu irretire, quod propriũ est dẽsi vepreti. Aquila συχνεῷ interpretatur, *in condenso* subaudi vepreto. Symmachus, rete.

LXX. &

LXX. & Theodotion, nomen *Sabech* retinuerunt; vertentes ἐν φυτῷ Σαβὲκ, *in planta Sabec*. Theodoretus & Gennadius (vt refert Eugubinus) ex quorundam (puto Diodori) ſententia exponunt ἄφεσιν *dimiſſionem* ſeu veniam quos ſuſpicor סכן pro סבך legiſſe. Noſter Ierem. 4.7. metaphoricè vertit, *aſcendit leo de cubili ſuo*; pro de ſyluâ ſeu condenſis: vt vertit, Iſai.10.v.34.*condenſa ſaltus*, & pſal.73.5.*ſiluam lignorum*, vt & ibi LXX. idem aliquando ſcribi per ש volunt ex 2.Reg.18.9.vbi, eſt שובך האלה *Subech Haelah* quod noſter reddidit *condenſam quercum*, hoc eſt ramis multis implexam. Non arbitror certi virgulti genus eſſe, aut arbuſti, ſed in genere ſignificare cuiuſuis virgulti, arbuſti, arborîſve implexam ramorum condenſitatem: & ſic hoc loco, Hebræum; *in implexu*, ſeu *implexione*, more idiomatis pro concreto poni; vt cum dicunt *ſpeluncam duplicitatis*, pro duplici; *hominem peccati* pro peccatore. ſic *hærentem in implexione*, hoc eſt in dumeto ſeu vepreto implexo ramis. Igitur optimè noſter, *inter vepres*. rectè etiam Aquila, & rectè Symmachus ſed metaphoricè; & ſuſpicor hunc per ש legiſſe. Cur LXX. hîc nomen retineant, quod alibi rectè verterunt, neſcio. Sic hærens in arbore aries CHRISTI figura fuit. iuuat quod Chaldæus, *in arbore* tranſtulit. Verus aries fuit alicunde ab Angelo adductus, & hæſit, ne Abrahamum effugeret, ſed præſto eſſet immolaturo.

DOMINVS VIDET] Abraham loco nomen impoſuit ex eo quòd ipſe filio reſponderat *v.*8. Sed D. Auguſtinus *d.c.*32. exponit; *vidit*, id eſt videri ſe fecit, apparuit. Secutus verſionem LXX. VSQVE HODIE DICITVR, &c. quod Abraham dixerat Actiuè יראה *Ireth*, videbit, hoc adagio mutatum in paſſiuum יראה *Ieraeth videbitur*. Sunt autem verba Moyſis quaſi interloquentis; Iam inde, ait, ab Abrahæ tempore in hunc vſque diem, quo hæc ſcribo, vulgi ſermone prouerbium teritur; IN MONTE DOMINVS VIDEBITVR: quo vtebantur in anguſtiâ conſtituti & Dei auxilium optantes. q.d. Sicut in monte, extremo in periculo miſertus fuit Abrahæ, ſic etiam noſtri tandem miſerebitur. Sed fuſiùs hac de re in Adagiis ſacris §. 35. ALLEGORICE. Nunc in hoc mundo Deus vidit ſciamachiam, videbit pugnam pugnaciſſimam, patiente hic ſuo vnigenito: prælu ſit Iſaac, Sed IESVS cataſtropham, vidente Patre, exhibebit.

VERS. 14.
11.
In monte Dominus videbit, adag.

SECVNDO] vocarat primò, quando filium vetuit occidere.

VERS. 15.

PER MEMETIPSVM] cùm non poſſet † per ſe maiorem iurare, iurauit in ſemetipſo, *Heb.*6.13. hoc eſt per ſuam ſtabilem determinationem, quâ prorſus independenter à cauſis ſecundis, & omnino immutabiliter id fieri decreuit. Nam phraſis ſignificat decretum Dei inuariabile. *Toſtadus*. Quod hîc ait *iurare per ſemetipſum*, hoc aliis multis modis exprimit ſacra Scriptura Ierem. 22.5. *in memetipſo iuraui dicit Dominus*. & c.51.14. *Iurauit Dominus Deus excercituũ per animam ſuam*. & cap.44.26. *Ecce ego iuraui in nomine meo magno dicit Dominus*. Amos 4.2. *Iurauit Dominus Deus in ſancto ſuo*, ſeu vt alij in ſanctitate ſuâ. Nam nomen, anima, ſanctitas Dei, ſunt ipſe Deus. Firmat Deus pro-

VERS. 16.
12.
Iurare Deũ per ſe, quid.
Item, in ſe iurare.
Iurare per animam ſuã
Iurare in nomine ſuo magno.
Iurare in ſancto ſuo.

Deus cur iuret. missiones suas iureiurando, more hominum. causas habes apud Philonem *lib.2.de Allegoriis legis,& lib.de sacrificio Abel & Cain*, vbi tamen cauendus eius Platonismus, quo, parens Arianorum, facit *Verbum* minus Patre.

VERS.17. 13. Portas hostium possidere. POSSIDEBIT SEMEN TVVM PORTAS] si capis de carnali semine, significat hostium victores fore Abrahami posteros sic infer. 24. 60. *Possideat semen tuum portas inimicorum suorum.* Vide Adagia sacra. §. 45. Si de spirituali semine, tunc explicandum cum Zachariâ Luc.1. 74. sine hostium formidine liberè & iucundè seruient Deo. CHRISTVS etiam portas inferorum confregit, & captiuam ex orco captiuitatem triumphans eduxit.

VERS.18. BENEDICENTVR IN SEMINE TVO] in CHRISTO Domino. nam ideo non dicit *in seminibus.* felices erunt, & tales à se & aliis reputabuntur. Sic ex Apostolo ad Galat.3.v.16. exponunt Origines & D. Augustinus. sup.

VERS.20. Sequens genealogia dumtaxat texitur, propter Rebeccam, vt constaret meritò illam Isaaco vxorem quæsitam.

VERS. 21. PATREM SYRORVM] Oleaster & Caietanus, eos accipiunt, qui postea vocati Syri Sobá. Aliorum ergo Syrorum Patrem Iosephus Semum asseruit. Non desunt, qui ABI ARAM, explicent patrem Aram, de filio Nachoris Aram. id mihi non placet, quia de isto Aram nullam inuenio mentionem alibi.

VERS.24. ROMA] Nihil est quod hinc superstitiosiùs quidquam ex nomine colligamus. Nam Hebraicè est ראומה *Reuma*, & Græcè *ῥέυμα,* seu vt alij libri, *ῥεμάν.*

CAP.

CAPVT VIGESIMVM-TERTIVM.

VIXIT autem Sara centum vigin- 1.
tiſeptem annis. * Et mortua eſt in 2.
ciuitate Arbee, quæ eſt Hebron,
in terra Chanaan: venítque Abra-
ham vt plangeret, & fleret eam.
* Cumq; ſurrexiſſet ab officio fu- 3.
neris, locutus eſt ad filios Heth, dicens: * Aduena 4.
ſum & peregrinus apud vos: date mihi ius ſepul-
chri vobiſcum, vt ſepeliam mortuũ meum. * Reſ- 5.
ponderunt filij Heth, dicentes: * Audi nos domi- 6.
ne, princeps Dei es apud nos: in electis ſepulchris
noſtris ſepeli mortuum tuum: nullúſque te pro-
hibere poterit quin in monumento eius ſepelias
mortuum tuum. * Surrexit Abraham, & adorauit 7.
populum terræ, filios videlicet Heth: * dixítque 8.
ad eos: Si placet animæ veſtræ vt ſepeliam mor-
tuum meũ, audite me, & intercedite pro me apud
Ephron filium Seor: * Vt det mihi ſpeluncam du- 9.
plicem, quam habet in extrema parte agri ſui: pe-
cunia digna tradat eam mihi coram vobis in poſ-
ſeſſionem ſepulchri. * Habitabat autem Ephron 10.
in medio filiorum Heth. Reſpondítque Ephron ad
Abraham cunctis audientibus qui ingrediebantur
portam ciuitatis illius, dicens: * Nequaquã ita fiat, 11.
domine mi, ſed tu magis auſculta quod loquor:

Agrum trado tibi,& ſpeluncam,quæ in eo eſt,præ-
12. ſentibus filiis populi mei,ſepeli mortuũ tuũ.* Ado-
13. rauit Abraham coram populo terræ. * Et locutus
eſt ad Ephron circumſtante plebe: Quæſo, vt au-
dias me: Dabo pecuniam pro agro: ſuſcipe eam,
14. & ſic ſepeliam mortuum meum in eo. *Reſpon-
15. ditque Ephron: * Domine mi,audi me:Terra,quã
poſtulas, quadringentis ſiclis argenti valet: iſtud
eſt pretium inter me & te:ſed quantum eſt hoc? ſe-
16. peli mortuum tuum. * Quod cùm audiſſet Abra-
ham,appendit pecuniam, quam Ephron poſtula-
uerat,audientibus filiis Heth,quadringentos ſiclos
17. argenti probatæ monetæ publicæ.* Confirmatúſ-
que eſt ager quondam Ephronis, in quo erat ſpe-
lunca duplex,reſpiciens Mambre, tam ipſe, quàm
ſpelunca,& omnes arbores eius in cunctis terminis
18. eius per circuitum, * Abrahæ in poſſeſſionem, vi-
dentibus filiis Heth, & cunctis qui intrabant por-
19. tam ciuitatis illius. * Atque ita ſepeliuit Abraham
Saram vxorem ſuam in ſpelunca agri duplici, quæ
reſpiciebat Mambre,Hæc eſt Hebron in terra Ca-
20. naan. * Et confirmatus eſt ager, & antrum,
quod erat in eo,Abrahæ in poſſeſſio-
nem monumenti à filiis
Heth.

ARGV

ARGVMENTVM.

Moritur Sara, sepelitur in spelunca Hebron, coempta ab Ephrone.

CIVITATE ARBEE] Cariatharbes † nomen proprium olim fuit Hebron, appellatiuum *Arbee*: Sed vnde sic dicta discutiendum Iosue cap. 15. hic ita vocatur per anticipationem. Vers. 2. 1. Cariatharbe.

QVÆ EST HEBRON] malo dicere spiritu prophetico hæc Moysen scripsisse, quàm à quoquam postea libris eius inserta.

VENITQVE] non significat aliunde accessisse; sed se accinxisse, & seriò comparasse ad iusta carissimæ coniugi faciendum. *Planctus* significat solemnem luctum: sic à fletu distinguitur. 2. Planctus

FILIOS HETH] populum † Hethæorum, qui vna Chananæorum gens. Sic *filij Orientales*, id est Orientales. Vers. 3 3. Filij, pro populis.

ADVENA SVM] Hebraicè, תושב *Thosab incola*, diu apud vos cum vxore habitaui. Sinite inter vos quiescere mortuam, quam non dedignati viuentem. Nam, quia sum *peregrinus* גר *Gur*, adhuc careo proprio sepulchro. Vers. 4

IVS SEPVLCRI] permittite vt ego meíque in regione vestrâ sepeliamur. Non petit misceri sepulcris idololatrarum: sed sibi seorsim locum postulat.

MORTVVM MEVM] etiam Hebraicè est masculinum, cùm agatur de fœminæ cadauere, nimirum, quia post obitum nulla sexus distinctio consideratur. Non verò hinc probatur delirium subtilis ingenij, quod putabat omnes in resurrectione sexu virili resurrecturos. *Vide infr.* 8. 4. Fœmina, cur in masculino, mortuus. Scotus.

PRINCEPS DEI ES APVD NOS] LXX. βασιλεὺς, sed vt notat D. Hieronymus NESI Ducem non Regem significat: verùm LXX. Regem pro Regulo posuerunt, sicut Hispani, *Rey mio*, est enim blandientis. *Princeps Dei*, q.d. tanta polles apud Deum gratia, & eæ virtutes elucent in dictis factísque tuis, vt omnes veneremur te quasi missum nobis cælitùs magnum & excelsum aliquem Principem. Est enim adagialis sermo, de quo in Adagiis sacris §. 36. Vers. 6. 5. Conciliatæ versiones. 6. Princeps Dei.

IN ELECTIS] in optimo & honestissimo sepulcrorũ nostrorum. Nón fuerant mentem Abrahæ assecuti, qui misceri nolebat. 7. Posse pro velle.

TE PROHIBERE POTERIT] nemo tam futurus proteruus, vt sustineat velitque prohibere. Vers. 7.

ADORAVIT] ciuili honore gratias acturus se incuruauit demisse. 8. Terræ populus.

POPVLVM TERRÆ] ipsum vulgus, indigenas loci, cæteros excepto Principe Ephrone, sic Ieremiæ 52.6. *Non erant alimenta populo terræ*, quod explicans vers. 16. dicit, *de pauperibus terræ*. Vers. 8.

SI PLACET ANIMÆ VESTRÆ] si vobis acceptum est.

9. Audire pro obedire.

AVDITE]exaudite,parete,obtẽperate,atque ita aliquoties poſtea.

MORTVVM MEVM] ſub cadauer ſeu corpus. Non placet quod D. Auguſtinus notat poni pro *mortuam meam.* Vide ſup.verſ.4.

VERS. 9. 10. Spelunca duplex.

SPELVNCAM DVPLICEM] Hebraicè מכפלה *Makphelah duplicitatis,* abſtractum pro concreto. *ſup.*22.13. vocata *duplex* ſecundùm S. Epiphanium *in vita Ezechielis,* quoniam in ea Abraham duas concamerationes exſtruxerat. Tunc foret neceſſe dicere, hoc loco per anticipationem vocari: non placet: quoniam ponuntur verba Abrahæ loquentis. Igitur *duplex* dicta, quòd foret vna ſpelunca interior intra alteram exteriorem, vt vult Abenezra; aut duplicem ambitum haberet iuxta Procopium: alij volunt ſic dictum quòd ſeorſim in ea locus eſſet pro virorum, & pro mulierum ſitu; hæc addi poſſunt, traditis ab Adrichomio *in tribu Iuda num.*100.

11. Pecunia digna. ἄξιον dignum.

PECVNIA DIGNA] iuſto pretio quod valorem loci planè exæquet. Hebraicè *plena,* ſufficiente. Noſter Græciſmum retinuit, LXX. ἀργυρίου ἀξίου. Nam Græci ita vſurpant, Homerus βοὸς ἄξιον. *boue dignus,* πλέος ἄξιον, *multo dignus.* Micheæ 6. 6. Quid *dignum offeram Domino.* Sic Latini, *Carcer vix carcere dignus.*

VERS. 10. HABITABAT] domicilium habebat.

12. Habitare in medio.

IN MEDIO FILIORVM] erat quaſi Princeps & præcipuus inter ſuos ciues: de varia ſignificatione locutionis lege Adagia ſacra §.37.

PORTAM] quia hoc actum in porta, vbi iudicia & commercia.

VERS. 11. 13. Sepulturæ locus an venalis. D.Hieronymi locus.

AGRVM TRADO TIBI] Gratis dare volebat, non vendere. Vnde notat D. Gregorius illicitum eſſe locum ſacrum vendere ad ſepulturam *lib.* 7.*epiſt.* 55.*Regeſti. & habes cap.quæſta.* 13.*q.* 2. Quæ verò à D. Hieronymo *in Tradition.* hoc loco referuntur, & à Gratiano inſeruntur Decreto *cap.poſtquam d.q.*2. Non ex ſua ſententia,ſed ex Hebræorum narratione poſuit. Hic autem emptus ager, non ius ſepulchri; & quidem ager prophanus,etiamſi in eum aliqua cadauera priùs fuiſſent illata; quod arbitror, ex Abrahæ mente,non factũ. Locus enim ſepulturæ fit ſacer,vt ſine ſimonia vendi non poſſit,non illatione ſola cadaueris: (quod videtur Toſtadus velle,) nihil hic diſtinguens inter locum religioſum more gentilium, & ſacrum ritu Chriſtiano; qui ritus Simoniæ locum prębet.) Sed fit ſacer ipſa conſecratione, ſiue benedictione Eccleſiaſtica, ex communi ſententia Theologorum & Canoniſtarum. *Vide Redoanum pag.* 1. *de Simonia cap.*30. *& Victoriam relect. de Simonia.* Nam ius ciuile Romanorum, quo ipſa illatione locus fit religioſus, ad Simoniæ crimen, quod Eccleſiaſticum eſt, nihil attinet. Vt nec ad nos vel Eccleſiam attinet Caluinus,qui more ſuo hic D. Hieronymum ſubſannat, & in Canoniſtas vomit; illum, quia peccatum dicit vendere ſepulturam: hos quia,quod peccatum credunt, continuò nundinantur: calumnia & mendacium eſt. Nam Hieronymus ad ius ſepulturæ,& loci ritè ſacri venditionem adſpiciebat. Canoniſtæ verò nec locum conſecratum, nec ius ſepulturæ nundinãtur. Catholica ſolet gratis & per modum antidoralis donationis loci vſum largiri: viciſſim pietas hominum

ex laudabili & vetusta consuetudine pro sartis tectis & ministrorum sustentatione aliquid Ecclesiæ offert. Si quis aliquando abusus fit, cum canonistæ non defendunt, sed damnant: Hæreticis verò sepulturam asini permittunt, & rogum gratis decernunt.

QVÆSO VT AVDIAS ME] nequaquam gratis accipiam: nec VERS. 13.
nisi dato tibi digno pretio. Nolebat gratis, ne qua postmodum controuersia nasceretur prohibentibus Ephronis posteris Abrahæ posteros; vel communem sibi sepulturā postulantibus. Hebræa noster
ferè ad verbum, LXX. paulò † remotius, ἐπειδὴ πρὸς ἐμοῦ εἶ, ἄκουσόν 14.
μου. Quoniam apud me es; audi me: vel potiùs *quoniam ades mihi,* Conciliatæ versiones
hoc est, quia tantoperè mihi faues: bona paraphrasis: nam adesse, vel astare alicui, etiam profanis significat fauere, vel auxiliari. Non ergo quid penitùs diuersum adferunt LXX. Sed egregiam metaphrasim. Nonne sic etiam Chaldæus? *Si tu vtique facis mecum misericordiam, acquiesce mihi.*

In versus huius initio, vel aliter legerunt L X X. vel eorum codi- VERS. 14.
ces valdè hic mendosi sunt: nec habeo quod ad conciliationem pertineat.

QVADRINGENTOS SICLOS ARGENTI VALET] initio *Sekel,* 15.
quod à *Sakal, id est ponderare* deducitur, ex materia rudi pōdus quod- Siclus quid quantum.
dam significauit, sicut & Romanis æs rude priùs fuit numismate signato: postea signari cœptus, cuius formæ supersunt hodie, & exhibent Arias Montanus *lib. Ephron in fine,* & Prado noster comment. in Ezechiel. aurei, argentei, & ærei Sicli materia non pondere differebant. Pondus sicli Eupolemus apud Iosephum contra Apionem facit talentare, sed errat à vero; meliùs ipse Iosephus, cuius hac in re fides rata, tradit esse drachmarum Atticarum quatuor. *lib. 3. Antiqu. Iudaic. cap. 10.* ὁ δὲ σίκλος νόμισμα Ἑβραίων ὢν Ἀττικὰς δέχεται δραχμὰς τέσσαρας. Sic etiam D. Hieronymus *in cap. 45. Ezechiel.* & in
Matth. cap. 17. & Procop. hic. Cur ergo L X X. Siclum solent ver- 16.
tere δίδραχμον, didrachmam, & non tetradrachmam? duæ sunt sen- Drachma Iudaica duplex ad Atticam.
tentiæ, vna volentium drachmam Iudaicam duas Atticas appendisse: *Riberam in cap. 8. Amos à vers. 15. Pererium supr. c. 20. vers. 14.* Alij quorum sententiam non nomina ponit Mariana *d. cap. 10. de pon-
derib. & mensuris* censent (& probabiliter valdè.) Siclorum ipsis Iu- 17.
dæis duo genera fuisse, vnum minus, alterum maius: istud describi Siclus maior & minor
à Iosepho; illud verò duarum tantum drachmarum, nempè sicli maioris dimidium; & in publico atque communi vsu in commerciis versatum hunc minorem siclum; & ideò vocari pondus Regium seu publicum, cum agitur de Cæsarie Absalonis detonsa quam noster dicit appendisse *ducentos siclos pondere publico,* Hebraicè, *in lapide Regis,* 2. Reg. 14. 26. libri Græci varij sunt, Regij habent, ἑκατὸν σίκλων: *centum siclis;* meliùs Aldini, διακοσίοις σίκλοις *ducentis siclis,* ideò non colligitur ex hoc loco quod quidam infert LXX. censuisse Siclum publicum esse sicli maioris dimidium: dico inde non colligi, licet fatear in seuerum esse. Nam sic sumitur 1. Machab. 10. vers. 42. *quinque*

millia siclorum argenti; Iosephus enim, *lib.*13.*antiquitat. cap.*5. exponit decem millia drachmarum, *μυρίας δραχμάς*. Sic & Goliæ thorax, *quinque millium siclorum* pondere legitur 1.*Reg.*17.6. hoc est drachmarum decem millium, vnciarum bis mille quingentarum. Et de eodem

Epiphanij locus.

siclo Epiphanius lib. de Ponderibus & mensuris, in his verbis; *Siclus qui & quadrans dicitur quarta pars est vnciæ, dimidium stateris habens drachmas duas*: & paulò antè. ***Libra est duodecim vnciarum, vncia habet stateres duos. Stater dimidium est vnciæ, habet autem duo didrachma.***] Loquitur de Siclo minore, cùm dicit esse dimidiũ stateris nempè maioris, qui est semuncia, & continet duas didrachmas Iudaicas, minor

Siclus Sanctuarij quis.

18. verò duas Atticas. Nam nisi sic explices sibi contradicit. Notandum autem parum solidam videri distinctionem Sicli sanctuarij, à Siclo communi, nisi sanctuarij siclum capias pro siclo (quem dixi, *maiorem*) de quo agitur Leuit. vlt. vers.25. *Omnis æstimatio siclo sanctuarij ponderabitur, siclus viginti obolos habet.* Num. 3.47. *accipies quinque siclos per singula capita, ad mensuram sanctuarij. Siclus habet viginti obolos*: idem habes, Num.18.16. Ezechiel. etiam 45. *vers.*12. licet non nominetur Sanctuarij Siclus, significatur tamen cùm mensura iusta esse iubetur, & agatur ibi de oblationibus Deo faciendis. Puto Sanctuarij

Sanctuarij siclus, cur dictus.

mensuram seu Siclum dictum, quod in Sanctuario mensurarum & ponderum modus legitimus seruaretur; sicuti & Romæ in Capitolio amphoræ & pedis mensura custodiebatur ad euitandas fraudes mercatorum. Non tamen inde sequitur, aliam quantitatem sacri & profani sicli fuisse: Sed magis profanum, Regium & communem

Stater duplex, maior & minor.

19. siclum ad sacrum illum appendi & examinari solitum. Erat autem sacer, vt diximus idem cum illo maiore, nempè pondus stateris maioris: nam & staterem necesse est. (Si Iosephum, Hieronymum, & Epiphanium conciliare volumus) duplicem faciamus, maiorem & minorem. De maiore acciperem, quod dicitur de munere à Saul dando

Locus 1. Reg. 9 8.

Samueli, vt Prophetæ. 1.*Reg.*9.8. Vbi cùm sit Hebraicè, *quarta pars Sekel*, noster vertit, *quartam partem stateris*, & L X X. *τέταρτον σίκλε*: ergo idem Siclus qui stater. Matth.17. vers.26. CHRISTVS iubet

Locus Ierem. 32.9.

solui, vt habet noster, *staterem*, pro se & Petro; *ex vers.*24. tamen patet pro singulis tantum exigi didragma: duæ ergo didragmæ vnus stater, vt etiam D. Ambros. notat *lib.*4. *in Lucam.* Nam census iste soluendus ex lege *dict.vers.* 13. *Exod.*30. Sed alibi, quia de priuato commercio agitur, & tum obsessa & capienda vrbe vili pretio vendebantur possessiones, de Siclo seu statere communi, seu minore accipio locum Ieremiæ 32.9. Vbi noster vertit *statteres septem*, Hebraicè autem sunt, *sicli septem*, vt & Græcè. Chaldæus conturbat.

LXX. defensi de didrachma.

20. Vtrumque Siclum, maiorem & minorem L X X. soliti vertere promiscuè *σίκλον*, vel *δίδραχμον*, de minore dedi exempla: de maiore habes manifesta *d.vers.*13.*& Leuit. vltim.*25. Vtrobique tribuunt ei viginti obolos; *εἴκοσι ὀβολοῖς ἔσαι τὸ δίδραχμον*; & Num.3.47. apertissimè, tam siclum quàm *δίδραχμον* obolis viginti æstimant, & addunt se de sancto didrachmo loqui, & cap. 18.16. quod dict. vers.25. tribuit

tribuit didrachmo de ſiclo dicitur *σίκλον τὸν ἅγιον εἴκοσι ὀβολοί εἰσιν*. ni-
hil apertius. ſic ergo loquuntur, non quidem maiorem cum minore
confundentes (vt voluit vir doctus) ſed cum agunt de rebus ſanctua-
riis & cærimonialibus, ſapienter drachmas Iudaicâ ſtaterâ appenden-
tes; quod & Ioſephus fecit: cùm verò de commerciis & vſualibus re-
bus agunt, propter crebra cum gentibus cõmercia, ad Atticas drach-
mas, quæ gentibus in vſu frequentiore, dicta ſua accommodantes.
Denique *Siclus* ſeu *ſtater maior* paullo plus appendet quam quatuor 21.
regalia Hiſpanica. ideo ſi de maiore locum noſtrum capis, pretium Siclus ad
ſpeluncæ futurum, regalium mille ſexcentorum & quod excur- noſtram
rit. monetam.

SED QVANTVM EST] q.d. non decet vel te vel me, qui & amici
& diuites ſumus de tantulâ ſummâ ſollicitari: vt non niſi coemptum
velis, vel ego non perſiſtam gratis offerre. Tantùm indicat quanti æ-
ſtimari inter amicos fundus ponit, pretium verò non præſcribit, ſed
pergit gratuitum offerre.

PROBATÆ MONETÆ PVBLICÆ] Hebraicè; *inter mercatores tran-* VERS. 16.
" *ſeuntis*. monnoye qu'a cours, *Gallicè*. Procopius, non omnis (ait) mo- 22.
" neta probata & examinata, etiam mercatoribus ſatis probata & exa- Moneta
" minata eſt. exactiore, quàm reliqua eſt, pecuniâ vel moneta mercato- tranſiens
" res negociantur.] hæc ille vt explicet verſionem LXX. *ἀργυρίου δοκίμου* inter mer-
ἐμπόροις. Chaldæus, *quod recipiebatur pro mercimoniis in vnaquaque pro-* catores.
uincia. noſter ſenſum dedit. Quædam de hac phraſi inuenies Com- Hebraiſm.
mentario noſtro in Canticum Salomonis, *c. 5. v. 5. ſect.* 1.

RESPICIENS MAMBRE] oppoſitum oppido Mambre, diſtantia VERS. 17.
mediæ leucæ ſecundùm nonnullos.

SPELVNCA AGRI DVPLICI] quidam libri continent *duplicis*, VERS. 18.
quam lectionem defendit vir diligens Fran. Lucas *Annotat.* 5. ſed, *du-
plici* potiùs eſt cum Vaticanis libris, & LXX. fieri poteſt, vt & *ſpelun-
ca* & *ager*, dicta ſint *duplicia* ſeu duplicitatis. ſuſpicor etiam מכפלה
nomen loci, in quo ager & ſpelunca.

HÆC] ciuitas Mambre.

CONFIRMATVS EST] Hebraicè, *& ſurrexit ager* ſubaudi, ad Abra- VERS. 20.
" ham. vſurpat enim hæc lingua ſurgere pro confirmari] ſic Iſid. Cla-
rius. Senſus eſt ſtabili iure tranſlatus in Dominium Abrahę. idem ha-
bes infer. cap. 49. verſ. 30. Vbi Iacob præcipit corpus ſuum ſepeliri:
*ſepelite me cum patribus meis in ſpelunca duplici; quæ eſt in agro Ephron
Hethæi, contra Mambre in terra Chanaan, quam emit Abraham cum agro
ab Hephron Hethæo in poſſeſſionem ſepulchri, &c.* & ita factum, iiſdem de
Abraham & Hephrone repetitis, ſubditur ibidem *v. 13.* Quo igitur
pacto D. Stephanus aſſeruit *Act. 7. v. 16.* emiſſe hoc ſepulchrum à fi- Locus Act.
liis Hemor patris Sichem; item Patriarchas tranſlatos in Sichem, & 7. 16.
ſepultos in ſepulcro quod emerat Abraham à dictis filiis, &c. verba
ſunt, de Iacob; *defunctus eſt ipſe, & Patres noſtri. Et translati ſunt in Si-
chem, & poſiti ſunt in ſepulchro, quod emit Abraham pretio argenti à filiis
Hemor filij Sichem.*] Nonne hæc pugnant? cenſuit Melchior Canus ex-

tremo *lib.2. de locis Theologicis* vbi pro Moyse (quasi Iudex,) contra S. Stephanum pronunciat, & eum damnat, quòd in subita ac longa narratione nonnulla confuderit, & memoria lapsus sit. Quis ferat in S. Stephani cænobio sic de sanctissimo Protomartyre Stephano loquentem religiosum? Nec Beda illi suffragatur, qui dumtaxat ait duas pariter narrationes coniunxisse, (quod mox ostendemus esse verum) nec tam ad ordinem historiæ attendisse, (quod etiam explicabo) quàm causam intendisse, &c. quod hîc de confusione, vel errore verbum? si sic Beda locutus foret, quemadmodum Canus, an idcirco, maior nobis Bedæ, quàm Hieronymi, aut Gregorij; mitto illos; quàm ipsius Stephani auctoritas esse deberet? sed sibi, & suis Musis talia Canus canat. Ego ad ea quę Protomartyri, & Protodiacono, qui Spiritu sancto plenus erat, contumeliosa sunt aures obturandas censeo. Ingeniosa satis est, nec omnino improbabilis Masij & aliorum opinio, vitio aliquo typographico Stephani verba contaminata fuisse. Si vox *Abraham* tolleretur, cuncta constarent: scripsisset Euangelista, & Stephanus dixisset; *ὁ ὠνήσατο τιμῆς ἀργυρίου, quod emit pretio argenti,* voluerit quidam interpretari, &, quia loci huius nostri v. 20. memor erat, margini ascripserit nomen, *Abraham*; quasi subaudiendum, cùm potius subaudiendum *ἐκεῖνος* vel *αὐτος*, ille vel ipse, Iacob de quo egerat, v. pręcedente, & à quo hic ager emptus Genes. 33. 19. Postea quod iste margini adscripserat, hoc alius contextui inscripserit, (vt assolet.) Sed quia D. Hieronymus apud Lucam inuenit in suis exemplaribus, habetur etiam in contextu Græco Chrysostomi & Oecumenij, licet non explicent: & hodie omnia Græca, Latináque exemplaria, & quędam Syriaca, Abrahami nomen continent. Ideo malo aliter conciliare. Et imprimis credo de eadem venditione & eodem agro agere Moysen & Stephanum cum SS. Hieronymo, & Gregorio, *illo in epist. ad Pammach. de opt. genere interpret. isto lib. 7. epist. 55.* deinde Ephronis nostri patrem fuisse binomium, Seor, & Hemor prius nomen sup. vers. 8. illi Moses, posterius d. v. 16. dat Stephanus. (*id visum S. Gregorio & etiam Bedæ*) emisse verò Abrahamum hunc agrum ab omnibus filiis huius Hemor, (vt expresè dicit S. Stephanus,) sed fratrum & suo nomine Ephronem natu maximum, celebrasse contractus sollemnia, & ideo Moysen hoc tribuere soli Ephroni. Præterea, Ephronis auum edidit Stephanus, quem Moyses reticuerat. Denique Stephanus duas narrationes, non duarum venditionum nempe alterius Abrahæ, *de qua hîc*, & alterius Iacob, *de qua cap. 33. Genes. & Iosue vlt.* (vt putauit Canus) sed sepulturarum duarum coniunxit. nam simul coniunxit sepulturas diuersas, nempe sepulturam Iacob & maiorum eius, qui fuerunt in Hebron sepulti, vt patet ex cap. 50. Genesis; & de hac sepultura dixit, *positi sunt in sepulcro quod emit Abraham*, &c. item sepulturam Ioseph & aliorum filiorum Iacob, qui sepulti fuerunt in Sichem, quod innuit quando dixit, *translati sunt in Sichem*, quod de Ioseph disertè traditur Iosue vltimo vers. 32. dicuntur autem translati ex Ægypto vbi mortui, nam cum Iosephi ossibus ceterorum quoque

que asportata, & in Sichem condita, vt testatur oculatus testis D. Hieronymus *in epitaphio Paullæ*. Vnde cernitis non confundere Stephanum narrationes, sed coniungere q. d. quosdam maiores eorum in Sichem, quosdam verò in Hebron sepultos. cernitis etiam hanc Bedæ mentem fuisse: Quod verò idem Beda & Rabanus dixerunt negantes Stephanum ad historiæ ordinem æquè ac ad scopum suum attendisse, non dicunt quasi ordinem historiæ peruerterit errando memoriæ lapsu: (vt vult Canus) sed quia de Iacob & maioribus eius, posteriore loco; de Ioseph & fratribus, priore egit; quoniam ad id probandum, quod instituerat, non referebat quos primo vel secundo loco recenseret. Atque ita puto perspicuè & D. Stephani verba explicata & defensa; & venerabilem quoque Bedam hac nota liberatum, & mentem eius etsi nouè, verè tamen propositam; quam nec noster Pererius hîc in 2. disputatione, qua de hac re diligenter & eloquenter disputauit, vllo modo fuit assecutus, existimans Bedam Cano præire.

Beda & Rabanus nihil fauent sententiæ Cani, & explicantur.

MYSTICVM totius capitis sensum pete à Ruperto *lib. 6. cap. 37.*

CAPVT VIGESIMVM QVARTVM.

1. ERAT autem Abraham ſenex, die-
rumque multorum: & Dominus
2. in cunctis benedixerat ei. * Di-
xitque ad ſeruum ſeniorem do-
mus ſuæ, qui præerat omnibus
quæ habebat. Pone manum tuã
3. ſubter femur meum, * vt adiurem te per Domi-
num, Deum cæli & terræ, vt non accipias vxorem
filio meo de filiabus Chananæorum, inter quos
4. habito: * ſed ad terram & cognationem meam
proficiſcaris, & inde accipias vxorem filio meo
5. Iſaac. * Reſpondit ſeruus: ſi noluerit mulier venire
mecum in terram hanc, numquid reducere debeo
6. filium tuum ad locum de quo tu egreſſus es? * Di-
xítque Abraham: Caue nequando reducas filium
7. meum illuc. * Dominus Deus cæli, qui tulit me de
domo patris mei, & de terra natiuitatis meæ, qui
locutus eſt mihi, & iurauit mihi, dicens: Semini
tuo dabo terram hanc: ipſe mittet Angelum ſuum
8. coram te, & accipies inde vxorem filio meo: * ſin
autem mulier noluerit ſequi te, non teneberis iu-
ramento: filium meum tantum ne reducas illuc.
9. * Poſuit ergo ſeruus manũ ſub femore Abrahã do-
10. mini ſui, & iurauit illi ſuper ſermone hoc. * Tulitq;
decem camelos de grege domini ſui, & abiit, ex
omnibus bonis eius portans ſecum, profectuſque
perrexit

perrexit in Mesopotamiam ad vrbem Nachor. * 11.
Cumque camelos fecisset accumbere extra oppi-
dum iuxta puteum aquæ vespere, tempore quo so-
lent mulieres egredi ad hauriendam aquam, dixit:
* Domine Deus domini mei Abraham, occur- 12.
re, obsecro, mihi hodie, & fac misericordiam cum
domino meo Abraham. * Ecce ego sto prope fon- 13.
tem aquæ, & filiæ habitatorũ huius ciuitatis egre-
dientur ad hauriendam aquam. * Igitur puella, cui 14.
ego dixero: Inclina hydriam tuam vt bibam: &
illa responderit, Bibe, quin & camelis tuis dabo
potum: ipsa est, quam præparasti seruo tuo Isaac: &
per hoc intelligam quòd feceris misericordiam cũ
domino meo. * Necdum intra se verba compleue- 15.
rat, & ecce Rebecca egrediebatur, filia Bathuel, fi-
lij Melchæ vxoris Nachor fratris Abraham, habens
hydriam in scapula sua: * puella decora nimis, vir- 16.
goque pulcherrima, & incognita viro: descenderat
autem ad fontem, & impleuerat hydriam, ac re-
uertebatur. * Occurritque ei seruus, & ait: Pauxil- 17.
lum aquæ mihi ad bibendum præbe de hydria
tua. * Quæ respondit: Bibe Domine mi. celeriter- 18.
que deposuit hydriam super vlnam suam, & dedit
ei potum. * Cùmque ille bibisset, adiecit: Quin & 19.
camelis tuis hauriam aquam, donec cuncti bibant.
* Effundensque hydriam in canalibus, recurrit ad 20.
puteum vt hauriret aquam: & haustam omnibus
camelis dedit. * Ipse autem contemplabatur 21.
eam tacitus, scire volens vtrum prosperum iter
suum fecisset Dominus, an non. * Postquam 22.
autem biberunt cameli, protulit vir inaures au-
reas, appendentes siclos duos, & armillas toti-

23. dem pondo ſiclorum decem. * Dixitque ad eam:
Cuius es filia? indica mihi: eſt in domo patris
24. tui locus ad manendum? * Quæ reſpondit: Fi-
lia ſum Bathuelis, filij Melchæ, quem peperit
25. ipſi Nachor.* Et addidit, dicens: Palearum quo-
que & fœni plurimum eſt apud nos, & locus ſpa-
26. tioſus ad manendum.*Inclinauit ſe homo,& ado-
27. rauit Dominum, * dicens: Benedictus Domi-
nus Deus domini mei Abraham, qui non abſtu-
lit miſericordiam & veritatem ſuam à Domi-
no meo, & recto itinere me perduxit in do-
28. mum fratris domini mei. * Cucurrit itaque
puella, & nunciauit in domum matris ſuæ om-
29. nia quæ audierat. * Habebat autem Rebecca
fratrem nomine Labam, qui feſtinus egreſſus
30. eſt ad hominem, vbi erat fons. * Cúmque vi-
diſſet inaures & armillas in manibus ſororis ſuæ,
& audiſſet cuncta verba referentis: Hæc lo-
cutus eſt mihi homo: venit ad virum, qui ſta-
31. bat iuxta camelos, & prope fontem aquæ * di-
xitque ad eum: Ingredere, benedicte Domini:
cur foris ſtas? præparaui domum, & locum ca-
32. melis. * Et introduxit eum in hoſpitium: ac de-
ſtrauit camelos, deditque paleas & fœnum,
& aquam ad lauandos pedes eius, & virorum
33. qui venerant cum eo. * Et appoſitus eſt in con-
ſpectu eius panis. Qui ait: Non comedam, donec
34. loquar ſermones meos. Reſpondit ei: Loquere.* At
35. ille: Seruus, inquit, Abrahã ſum:* & Dominus be-
nedixit domino meo valdè, magnificatuſque eſt:
& dedit ei oues & boues, argentum & aurum, ſer-
36. uos & ancillas, camelos & aſinos.* Et peperit
Sara

Sara vxor domini mei filium domino meo in
ſenectute ſua, deditque illi omnia quæ habuerat.
* Et adiurauit me dominus meus, dicens: Non ac- 37.
cipies vxorem filio meo de filiabus Chananæorũ,
in quorum terra habito:* ſed ad domũ patris mei 38.
perges, & de cognatione mea accipies vxorẽ filio
meo:* ego verò reſpõdi domino meo: Quid ſi no- 39.
luerit venire mecum mulier? * Dominus, ait, in cu- 40.
ius conſpectu ambulo, mittet angelũ ſuum tecum,
& diriget viam tuam: accipieſque vxorem filio
meo de cognatione mea & de domo patris mei. * 41.
Innocens eris à maledictione mea, cùm veneris
ad propinquos meos, & non dederint tibi. * Veni 42.
ergo hodie ad fontem aquæ, & dixi: Domine
Deus domini mei Abraham, ſi direxiſti viam
meam, in qua nunc ambulo, * ecce ſto iuxta fon- 43.
tem aquæ, & virgo, quæ egredietur ad haurien-
dam aquam, audierit à me: Da mihi pauxillum
aquæ ad bibendũ ex hydria tua:* & dixerit mihi: 44.
Et tu bibe, & camelis tuis hauriam: ipſa eſt mulier
quam præparauit Dominus filio domini mei. * 45.
Dúmque hæc tacitus mecum voluerem, apparuit
Rebecca veniens cum hydria, quam portebat in
ſcapula: deſcenditque ad fontem, & hauſit aquam.
Et aio ad eam: Da mihi paululum bibere. * Quæ 46.
feſtinans depoſuit hydriam de humero, & di-
xit mihi: Et tu bibe, & camelis tuis tribuam po-
tum. Bibi, & adaquit camelos. * Interrogaui- 47.
que eam, & dixi: Cuius es filia? Quæ reſ-
pondit: Filia Bathuelis ſum, filij Nachor,
quem peperit ei Melcha. Suſpendi itaque inau-
res ad ornandam faciem eius, & armillas poſui

48. in manibus eius. * Pronúsque adoraui Domi-
num, benedicẽs Domino Deo domini mei Abra-
ham, qui perduxit me recto itinere, vt ſumerem
49. filiam fratris domini mei filio eius.* Quamobrem
ſi facitis miſericordiam, & veritatem cum domino
meo, indicate mihi: ſin autem aliud placet, & hoc
dicite mihi, vt vadám ad dexteram, ſiue ad ſini-
50. ſtram. * Reſponderúntque Laban & Bathuel: A
Domino egreſſus eſt ſermo: non poſſumus extra
51. placitum eius quidquam aliud loqui tecum. * En
Rebecca coram te eſt, tolle eam, & proficiſcere, &
ſit vxor filij domini tui, ſicut locutus eſt Dominus.
52. * Quod cùm audiſſet puer Abraham, procidens
53. adorauit in terram Dominum. * Prolatiſque vaſis
argenteis, & aureis, ac veſtibus, dedit ea Rebeccæ
pro munere, fratribus quoque eius, & matri dona
54. obtulit. * Inito conuiuio, veſcentes pariter & bi-
bentes manſerunt ibi. Surgens autem mane, lo-
cutus eſt puer: Dimitte me, vt vadam ad domi-
55. num meum. * Reſponderúntque fratres eius &
mater: Maneat puella ſaltem decem dies apud
56. nos, & poſtea proficiſcetur. * Nolite, ait, me
retinere, quia Dominus direxit viam meam:
57. dimittite me vt pergam ad dominum meum *
Et dixerunt: Vocemus puellam, & quæramus
58. ipſius voluntatem. * Cúmque vocata veniſſet,
ſciſcitati ſunt: Vis ire cum homine iſto? Quæ
59. ait: Vadam. * Dimiſerunt ergo eam, & nu-
tricem illius, ſeruúmque Abraham, & co-
60. mites eius, * imprecantes proſpera ſorori ſuæ,
atque dicentes: Soror noſtra es, creſcas in
mille millia, & poſſideat ſemen tuum portas
inimico

inimicorum ſuorum. * Igitur Rebecca, & puellæ 61.
illius aſcenſis camelis, ſecutæ ſunt virum: qui feſti-
nus reuertebatur ad dominum ſuum: * Eo autem 62.
tempore deambulabat Iſaac: per viam quæ ducit
ad Puteum, cuius nomen eſt Viuentis, & videntis:
habitabat enim in terra auſtrali,* & egreſſus fuerat 63.
ad meditandum in agro, inclinata iam die: cumq́;
eleuaſſet oculos, vidit camelos venientes procul.
* Rebecca quoque, conſpecto Iſaac, deſcendit de 64.
camelo, * & ait ad puerum: Quis eſt ille homo qui 65.
venit per agrum in occurſum nobis? Dixítque ei:
Ipſe eſt dominus meus. At illa tollens citò pallium,
operuit ſe. * Seruus autem cuncta, quæ geſſerat, 66.
narrauit Iſaac. * Qui introduxit eam in taberna- 67.
culum Saræ matris ſuæ, & accepit eam vxo-
rem: & in tantum dilexit eam, vt dolo-
rem, qui ex morte matris eius
acciderat, temperaret.

ARGVMENTVM.

Abrahæ seruus atriensis adiuratus ab hero, eius filio Isaaco, vxorem de Mesopotamia Rebeccam adducit, adductam Isaac capit.

Vers. 1. DIERVMQVE MVLTORVM] subaudi, bonorum suffecisset alioqui, *senem* dicere. Tum fuit centum & quadraginta annorum. *August. lib. 16. de ciuitate Dei c. 33.*

Vers. 2. IN CVNCTIS] Deus eum bonorum spiritualium & terrenorum affluentia cumularat.

1. Iureiurandi formula, manu posita sub coxa. SERVVM SENIOREM] procuratorem suum Eliezer. *Vide sup. 15. 2.* Quantoperè expediat, vt filij parentum consilio vxores ducant, multis hic Hamerus. Veritati tamen repugnat quod contendit Caluinus, non esse validas nuptias, quæ contra parentū voluntatem contrahuntur: quod Theologiæ rectæ, & Canonibus repugnat; sed & rationi: quia non parentū, sed contrahentiū ipsorum consensus, nuptias facit.

Femur quid Hebræis. SVBTER FEMVR MEVM] Soliti Hebræi † femoris, lumborum, vteri nomine, significare omnes partes in quibus generationis principiū est: de femore, quod illis ירך *Iarah.* Gen. 49. 10. *Dux de femore eius.* Exod. 1. 2. *eorum qui egressi sunt de femore Iacob.* Ideò cùm hic iubetur seruus manum subter femur ponere, hoc est sub coxâ sedentis Abrahæ; non nuda, sed veste cooperta; facilè est notatu, id non in signū subiectionis, aut more regionis illius factum (vt censent S. Chrysost. *hom.* 48. & Abenezra:) cur enim de nullis aliis, quàm de patriarchis iuramentum exigentibus, id S. S. prodidit? certè quia peculiare in iis mysterium, nempè fides ex iis nasciturì Messiæ. Nec audiendus Gennadius cum Rabbinis, qui membro circumciso impositam vel suppositā manum volunt: tum quia falsum est *Iarach,* hoc membrum propriè significare, qua in re etiam Diodorus & Procopius decepti: sed solùm modò, femur ipsum, seu latus propriè dictum significat, & extensione quadā porrigitur ad ea quoque, quæ summa inter femina sub ventre, cuius quasi bases sunt femina. Nec circumcisio ad futurū coniugiū pertinebat. Nec etiā per contemptibilia illa membra adiurabatur, sed per Deum viuum ac verū ex contemptibilibus illis Patriarcharum membris nasciturum: quæ cōmunis est sententia & vera. *D. Ambros. lib. 1. de Abrah. c. vlt. D. Hieron. hic in Tradition. Hebraicis, S. Cyrilli lib. 7. hic, D. August. serm. 75. de tempore. vbi & allegoriam de Christo & Ecclesia prosequitur. D. Gregorij & aliorum.*

2. Adiurare quādo licitum. ADIVREM] licet superiori † in rebus magni momenti adiurare inferiorem. Sic fit in S. S. multis locis: nam Sponsus filias Sion adiurat *c. 2. & 3. Cantic.* Raquel Tobiam generum suum *c. 8. & 9.* Saul vt Rex populum 1. *Reg.* 14. & alius impiè Michæam *2. paralip.* 18. vt Caiphas CHRISTVM *Matth.* 26. Vide D. Thom. 2. 2. *quæst.* 90.

3. Abrahæ terra quæ. VT NON ACCIPIAS] PROPOLOG. docemur matrimonia non iungere

iungere cum hæreticis vel aliis infidelibus, ne fides detrimentum sentiat. *Ambros. d.cap.vlt.*

SED AD TERRAM MEAM] vtique non † Vr Chaldæorum, vbi nulla eius reliqua cognatio erat: Sed Aram Mesopotamiæ; quæ superiùs dicta fuit terra Abrahæ, *c.12.1.* eò quod cognatio illius diu in ea consedit. Vel potes dicere complexum totã regionem vltra fluuiũ, in qua tam Mesopotamia, quàm Chaldæa eius patria. VERS. 4.

COGNATIONEM MEAM] familiam Nachor; quæ Deum cæli colebat, sed cum idolis.

MVLIER] virgo. Nam † Hebræi solent *mulieris* nomen capere pro fœmina, vt sit non corruptionis, sed sexus. *Sic.D.August.de Locutionib.& Tertullian.lib.de Velandis virginibus c.4. cum seqq.* Sic CHRISTVS solet vocari, *filius mulieris*, & matri dixit, *mulier ecce filius tuus.* Sic Latini sæpè, *vt l. XXV. §. muliebri. D. de auro arg. lega.* VERS. 5. 4. Mulier, pro virgine.

CAVE NE,] nam Deus non Mesopotamiam, sed Chananæam eius semini promiserat. VERS. 6.

DE DOMO PATRIS] de Haram, vbi mortuus Thare. VERS. 7.

TERRA NATIVITATIS] de Vr Chaldæorum: priùs † de Vr, quàm de Haram: sed huiusmodi ordinem non multùm curat sacra Script. exemplum posui ex Act.7.16. *sup.c.præcedente v.20.* 5. Hysteropro teron in nar ratione sacræ Script.

LOCVTVS EST MIHI] cùm ipse mihi fuerit sanctè pollicitus, se hanc terrã semini meo daturũ; fas mihi non est dubitare, quin sit ipse mulierẽ inducturus, vt tecum, in terram posteris eius dandã, veniat.

ANGELVM SVVM] fide quoque † creditum Hebræis, à Deo custodes Angelos dari hominibus, vt seruent, ducant, doceant dirigantque. *Tob.4.& 5.* ACCIPIES INDE] illic acceptam huc deducas. 6. Angeli custodes hominum.

SIN AVTEM NOLVERIT] certus erat ipse, sed dubitationi serui respondet. VERS. 8.

SVPER SERMONE HOC] promisit fideliter se iussa completurum. VERS. 9.

DECEM CAMELOS] De camelis & dromedariis legendi Aristoteles *lib.9.de historia animal.in fine*, Plinius *lib. 8.cap.18.* & Schaliger Pater *Exercitat.209.nu.2.* Quid mysticè? docet Gregorius *lib.1.Moral.c.14.* VERS. 10. 7. Cameli.

EX OMNIBVS BONIS] Hebraicè, *omnia bona*, hoc est præcipua quædam ex singulis bonorũ generibus. Hebræi exponunt de inuentario cunctorum bonorũ Abrahæ, quem secum tulerit: quod nõ placet. Nuptiæ istæ ALLEGORIA sunt nuptiarum CHRISTI & Ecclesiæ; de qua fusissimè hic Guilhelm. Hamerus *à fol.132. col.5.* 8. Vrbs Nachor.

VRBEM NACHOR] Haram vbi Nachor habitabat, à Bersabee, vbi hæc dicta, septem vel octo dierum itinere distantem. *Tostadus.*

OCCVRRE] quod peto, fac vt se mihi offerat. LXX. εὐόδωσον ἐναντίον ἐμοῦ, prosperũ fac mihi occursum. Hebraicè est Hiphil, הקרה *Hakreh, fac mihi occurrere.* VERS. 12.

ECCE EGO STO;] Non dubitabat de promisso: sed de seipso, ne fortè vt indigno Deus non daret instinctũ & cognitionem peculiarem eius quam vellet Isaaco vxorem. Propterea † in re tam necessaria humano generi, nempè nasciturі ex hoc connubio SALVATORIS, VERS. 13. 9. Signi petitio an hic licita.

cupidus à Deo dirigi & instrui, signũ petit. Deinde quicquid in ipso signo incerti videtur, id totũ diuinæ prouidẽtiæ innititur, & promissis Abrahæ à Deo factis. Lege de signi petitione S. August. *hic q.63.*

10. Fons pro puteo. FONTEM] sacra Scriptura fontis ✝ & putei nomine promiscuè vtitur, vt docent Glossæ Græcæ.

VERS. 14. IPSA EST] Quæsõ, Domine, vt quam tu vis esse vxorem Isaac, illa ipsa hæc faciat & dicat, vt ex his eius factis dictisque cognoscam, quia ipsa sit & non alia.

VERS. 15. 11. Deus suos statim exaudit. NECDVM INTRA SE.] Nota quàm propè suos Deus exaudiat: sic apud Isaiam ait Deus; *Eritque antequam clament ego exaudiã; adhuc illis loquentibus, ego audiam.* c.65.24. & Daniel; *adhuc me loquente in oratione ecce vir Gabriel,*&c. cap.9.21. Istud, *intra se,* nõ est Hebraicè, sed LXX. explicationis causa addiderunt, quia nõ dixerat voce, sed mẽte.

VERS. 16. 12. Virginitatis perfectæ descriptio ex Hebraismo. ET INCOGNITA VIRO] hæc inculcat & ingeminat, vt intelligamus castam fuisse & planè incorruptam mente simul & corpore. Nam quod Origenes *hic homil.* 10. secutus præceptorem suum Clementem Alex. *Stroma. lib.* 4. de mentis puritate disseruit, allegoricum est. Quod verò vir doctus huius temporis reputat nudam esse repetitionem, haut parũ à verò dissidet: cùm sit elegantissima coniuncta gradationi descriptio: dixerat *vers.* 14. esse נערה *Nagharah,* quod ætatis tantùm discrimen erat puellaris; ne puellam tantùm putares; addit hoc versu בתלה *Betulah,* quod sæpè virginem significat, sed aliquando etiam non virginem; ideò, ne quid dubij supersit, addit nunc hanc *Nagharah Betulah*, etiam fuisse ex earũ numero quas virorum nullus cognouerat, & vt vna voce nuncupat vers. 43. עלמה *Ghalmah*, hoc est absconditam & nulli viro reuelatam: de qua voce multa hic D. Hieronymus, & Pererius *disp.*8. Sed plura dicturus sum Deo dante *ad c.7.v.*14. *Isaiæ*: vbi ostendam hoc nomine Rebeccam typum Deiparæ virginis fuisse. Hic tantum addo, istud *incognita viro*;

13. Incognita viro Hebraismus. more Hebræo accipiendum de copula. Nam vt aliter capias, non permittit ipsa narratio Moysis, ostendens Rebeccam publicò se nõ abstinuisse: & responsio Thomæ Eboracensis, solummodò suspicionem de castitate amouet: ac proinde nostram explicationem confirmat.

VERS. 18. SVPER VLNAM SVAM] non solùm potum præbet, sed etiam liberat illum molestia vrnam leuandi.

VERS. 19. DONEC CVNCTI BIBANT] donec omnes ad vnum satientur & cessent bibere.

VERS. 20. CANALIBVS] eliciis ad animantium potum excisis vel effossis.

VERS. 21. CONTEMPLABATVR EAM TACITVS] attonitus perpendebat non speciem tantùm, sed officiositatem, sedulitatem, caritatémque, & iam Domino suo dignam iudicabat. Vnum de genere dubium angebat. Ideò illam statim de genere interrogauit, vt habes *infrà v.*43. & (quod prorsus verisimile) vicissim ab illa interrogatus fuit, cur id quæreret? & quis esset? his vtrimque dictis munera data.

VERS. 22. POSTQVAM AVTEM BIBERVNT] & interrogationes, quas dixi, factæ; vt benè Thomas Anglicus. Possis etiam dicere, prolatas

inaures

inaures ante, interrogationem, (vt indicat iste verſ.) Sed poſt reſponſionem, puellæ demum datas, vt dicitur *d.v.*43.

Inavres avreas appendentes siclos dvos] ſicli duo maiores vnciam auri faciunt, pluſquam coronatos noſtros ſeu ſcutatos Hiſpanicos octo, *dos doblas de à quatro.* ideo non arbitror hoc ita capiendum, quaſi ambæ ſimul viriolæ duos ſiclos facerent maiores; nam pondus nimis pro vnâ aure graue foret tetradrachmus & Hebræa Græcáque repugnarent: multò minùs dicendum, ſingulas duo huiuſmodi ſiclorum pondo fuiſſe. Sed contendo ambas ſimul viriolas vnum, & quidem maiorem ſiclum; ſed duos minores appendiſſe, vt ſingulæ fuerint aureorum duorum plus minus, quod illa ætate non videtur nimium pondus. Probo quod dixi; tum quia, vt maior, ſic etiam minor, *ſiclus* vocabatur, & eamdem habebat inſcriptionem, ab vnâ parte (ſic quos vidi, maiores, & minores) vaſculum Mannæ cum litteris Samariticis *Sekel Iſraël*, & facie aduersâ florentem Aaronis virgam additis litteris *Ieruſalaim Kedeſſah*; pondus ſolum indicio erat, maior an minor ſiclus eſſet, quia minor maioris ſemiſſem æquabat. Deinde habes Hebraicè inaurem auri dimidium *ſicli pondus eius.* נזם זהב בקע משקלו *Nezem Zahab Bekagh Miſcqolo.* Quod Chald. exponit, *tulit vir inaurem aureã appendentẽ ſiclum vnum.* vterque textus conſentit, & vterque ſingulari vſus pro duali: quis enim credat vnam inaurem datam, & nõ duas? ſed Chaldæus vtriuſque pondus expreſſit, Hebræus verò etiam vtriuſque, ſed ſiclo maiore, Chaldæus minore. Nam minor maioris dimidium. בקע ſignificare dimidium ſicli tantùm docet hîc D. Hieronymus: quamquam de vnciæ & ſemunciæ vocabulis ab eo additis, quod dicam nõ habeo; niſi mendoſa eſſe: nec enim D. Hieronymum fugiebat, *Sekel* ſemunciæ pondus eſſe *Kekaab* vnciæ quadrantem. Deducitur à radice *Bakagh*, *ſcindere*; quòd ſit ſciſſus ſeu diuiſus ſiclus. Satis apertè indicat textus Hebræus Exod. 38.v.25. *Bekagh dimidium ſicli*, quod non inuenias in noſtra verſione, de quo ibi. Apertiſſimè quoque, quod contendo, confirmant hîc LXX. vertentes δύο ἐνώτια χρυσᾶ ἀνὰ δραχμὴν ὁλκῆς *duas inaures aureas ſingulas drachmæ ponderis.* nam ἀνὰ illic eſt diſtributiuum (vt optimè Lipomanus) ſicut Lucæ 9.v.3. μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας hoc eſt *neque ſinguli duas tunicas.* Singulæ inaures drachmam appendebant, ergo ambæ ſimul didrachmum. Sed LXX. (vt docui cap. ſuperiore) Siclum vocant didrachmum: ergo ſecundùm eos ambæ ſimul ſiclum maiorem, ſingulæ verò medium ſiclum maiorem appenderunt, hoc eſt vnum *Bekagh*; hoc eſt, vt noſter vertit, ambæ ſiclos duos minores appenderunt. Sic omnia probè conueniunt; quæ à me prolixiùs dicenda fuerunt, tum vt LXX. à reprehenſione Eugubini vindicarem, tum quia vel in prolixiſſimis illis ad Geneſim commentariis locus iſte, in quo nodus dignus vindice, ſilentio præteritur: Saa verò rem acu attigit, ſed more ſuo non probauit.

14 Rebeccæ inaures quanti ponderis.

15 Siclus maior & minor. Conciliatæ verſiones.

16 Bekagh quid.

Armillas totidem] ψέλια ſeu virias & ipſas aureas, ſingulas quinque ſiclorum, hoc loco cùm non ſit *Bekagh* ſed *Sekel*; de ſiclis

17 Armillarum Rebeccæ valor.

integris & quidem maioribus accipio, vt singulæ armillæ plus minùs viginti scutatorum nostrorum fuerint. LXX. *aureos decem* dicunt, sed de siclis id intelligendum, iuxta ea quæ diximus *sup. 20. v. 16.* Sic etiã intelligendus S. Irenæus *lib. 1. contra hæreses cap. 15.*

VERS. 23. DIXITQVE AD EAM] de † concordiâ diuersarum in sacra Scriptu-
18. ra narrationum, & regulis attendendis ne contrariæ videantur, erudi-
Narrationũ diuersitas in sacra Scriptura quo modo conciliãda? tè & copiosè admodùm differit Bened. Pererius *hîc disputat. 9.*

MISERICORDIAM ET VERITATEM] solent hæc duo Hebræi coniungere, vt idem significantia. *Augustin. notat. hîc q. 66.* Sensus est; Misericors & verax fuit ergo Dominum meum misericors pollicendo & decernendo, verax præstando.

VERS. 27. IN DOMVM MATRIS] festinanter rediit ad Gynæconytim, hoc
19. est eam domus partem, vbi mater seorsim cum puellis degebat, more
Misericordia & veritas. Hebræorum, & Orientalium omnium; quibus virorum & fæminarum vnâ in domo distinctæ habitationes; qua de re curiosè & eru-
VERS. 28. ditè noster Nicolaus Serarius *vtilissimis in Hesther commentariis*, ego
20. etiam nonnulla *in Speculo Mariano, tracta de Dei timore.* Vt nihil necesse
Gynæconytis, seu habitatio fæminarum, à viris seiuncta. sit confugere, ad varias illas Thomæ Anglici coniecturas, ex moris huius natas ignoratione. Filia ergo quæ acciderant matri, mater Bathueli, marito (qui adhuc viuus) narrat. hic communem filium Labanum iubet hospitis curam agere.

VERS. 30. CVMQVE VIDISSET] postquam viderat & audierat. Nam hæc oculis & auribus domi acceperat: nec superuenit Rebeccæ ad fontem existenti: ne fallaris, Hebraismi ambiguitate.

IVXTA] sicut עַל Hebræum, sic etiam ἐπὶ Græcum frequenter pro ad seu ponè capitur. Ideò rectè LXX. & non rectè eos damnat Steuchus.

VERS. 31. INGREDERE BENEDICTE DOMINI] Deo dilecte & gratiose, cui Deum fauere cerno, & vt porrò faueat opto.

AD LAVANDOS PEDES EIVS] quid sibi hîc velit Steuchus nescio. nam in nullis exemplaribus Latinis vlla mentio lauandorum camelorum, vt nec in Hebræis aut Græcis.

VERS. 33. NON COMEDAM] mandatum docet ante omnia exsequendum.
VERS. 35. *Sic D. Ambrosius.*
VERS. 37. BENEDIXIT DOMINO MEO VALDE] supramodùm ditauit.
21. MAGNIFICATVS] exaltatus LXX.

Canon in repetitionibus verborum. ADIVRAVIT] Canon † est in eiusmodi repetitionibus verborum sufficere si sententia congruat, etiamsi verba non sint eadem, & verborum alius ordo. *D. Augustin. hic q. 64.*

VERS. 41. INNOCENS ERIS A MALEDICTIONE] non teneberis ad pœnam iu-
22. risiurandi. Promiscuè vocat iuramentum & † maledictionẽ, eo quòd
Maledictio pro iuramẽto. in iurisiurandi fine addebatur imprecatio, si feceris, Deus sit tibi propitius; sint hæc & faciat tibi, & addat.

Iurisiurandi clausula. SVSPENDI] dedi, vt cùm vellet posset suspendere. nam manibus donum retulisse indicatur v. 30. *cùmque vidisset inaures & armillas in*
VERS. 47. *manibus sororis suæ.*

AD

AD ORNANDVM FACIEM EIVS] hoc videtur excidisse & mutilum esse in versione Græcâ, quæ in lib. Regiis tantùm, τὰ ἐνώτια καὶ τὰ ψέλια περὶ τὰς χεῖρας *inaures & brachialia circum manus*, quorum tamen verborum non est sensus quem fingit, vt feriat, Steuchus; scilicet inaures brachiis ornandis impensas, sed manibus inaures cum armillis tenuisse vt dictum, has brachiis, illas auribus ornandis, vt benè noster. Nimirum solet libido carpendi non modò fallere, sed excæcare.

SI FACITIS MISERICORDIAM ET VERITATEM] si gratum Abrahæ VERS. 49.
vultis facere, eique vos humanos exhibere, & gerere quales erga se 23.
putat esse, hoc est benè affectos: item ne signa diuinæ voluntatis Facere misericordiam
spem eius fallant. & veritatẽ.

VT VADAM AD DEXTERAM SIVE AD SINISTRAM] Puto † 24.
cum Procopio Hebraismum esse, q.d. vt hinc discedens vbi vbi potero Ire ad dexteram
aliam vxorem quæram. Nam erant adhuc alij vndecim filij Na- siue
chor à quibus poterat petere. sup. *cap.* 22. *in fine*. Est locutio parœmia- ad sinistrã.
lis. *vide Adagia sacra*. §. 38.

BATHVEL] hunc † Bathuelem fingere natu minorem Labani fra- VERS. 50.
trem, verè est sine authore fingere. planè fallitur Iosephus *lib.* 1. *c.* 16. 25.
scribens Bathuelem patrem Labani iam mortuum, cùm hîc viuat & Vnicus La-
loquatur. Præponitur Laban patri, quia (vt feruentior) præuênit pro- ban.
mittendo, & pater dictum eius ratum habuit. Nec mirum præuenisse, quia fortè pater iam senex, robusto filio curam totius familiæ commiserat. *Sic Caietan. & Lipoman.*

A DOMINO EGRESSVS EST SERMO] voluntas hæc Dei est. pro 26.
egressus est יצא *Iaça*, exiit. Sed significat motum voluntarium omni- Sermo egres
no, & in quo libertas volentis prædominetur. Et est locutio paræ- sus à Deo.
miaca. *lege Adagia sacra*. §. 39.

CORAM TE EST] in manum tibi traditur abducenda. *vide Adag.* VERS. 51.
sacra. §. 40. 27.

LOCVTVS EST DOMINVS] signo quo voluntatem suam decla- Dei locutio.
rauit. *D. Augustinus q.* 67.

VASIS] mundo muliebri, & aliâ supellectile. Sic enim † Hebræi VERS. 53.
vocant vasa musica, vasa bellica, vasa mortis: ipsa quoque corpora, 28.
eorumque membra dicuntur vasa. Vasa Hebraicè quid

DONA OBTVLIT] optimos Palæstinæ fructus, qui in Mesopotamia rariores: vel alia quæuis munera pretiosa. Vtrumque significat מגדנת *Migdonoth*. Hæc dona refero ad genus nuptiarum per coëmptionem: de quo infer. agendum *cap.* 29. *v.* 18.

PVER] seruus. VERS. 54.

FRATRES] Laban & ceteri cognati. cur Bathuel tacet? mira Rab- VERS. 55.
bini, & indigna relatu confingunt, quæ Tostatus habet. Solus Abenezra rectè respondet: quia filio Labano vices suas demandarat.

SALTEM DECEM DIES] hoc est menses, aiunt Iudæi. Sed inciuilis petitio foret. Sensus: breuem hanc moram ad amplexus & longum vale dicendum, largire.

VERS.57. VOLVNTATEM] non de ſponſalibus (*D. Ambroſius*,) in quæ cum parentibus conſenſerat, & arrabonem acceperat, munera *v*, 53. Sed de hac repentinâ profectione.

VERS.59. NVTRICEM ILLIVS] ex cap.35. in quoſdam libros *Debora*, nomẽ nutricis irrepſit : quod nec Hebraicè, nec Chaldaicè eſt, nec Græcè
30. apud LXX. qui pro *nutricem* verterunt, *ſubſtantiam*, ὑπάρχοντα. Hebr.
Conciliatæ verſiones. מנקתה *Menikta*, cuius radix ינק lactare. Sic noſter accepit. Sed LXX. putarunt radicem eſſe מנה *Manah*, vnde eiuſdem terminationis nomen, ſignificans partem ſeu hereditatem ; vt hîc ponatur pro donis quæ illi dotalia numerata.

VERS.60. SORORI] conſanguineæ. nam ad conuiuium cognati multi accurrerant, qui ab Hebræis fratres vocari conſueuerunt.

CRESCAS IN MILLE MILLIA] plurimam poſteritatem Deus tibi tribuat, ſicut Abrahæ promiſit.

PORTAS] hæ imperij, (quia in illis iudicia exercebantur;) & victoriæ, (quòd per illas victores irrumpunt) ſimul ſignum erat: inde nata phraſis, de qua Adag. Sacra. §. 41. Completa, victoriis prophetia quas Eſau & Iacob poſteri multas de hoſtibus obtinuerunt.

VERS. 61. PVELLÆ] ancillæ in dotem datæ, vt tum moris : ſicut & poſtea cap. 29. v. 24. & 29.

VERS. 62. PER VIAM] LXX. διὰ τῆς ἐρήμου. *per deſertum.* Negat Eugubinus hoc loco ſolitudinem eſſe, & ideo interrogat, quid LXX. ſibi velint? Explicant locum deambulationis Iſaac : qui vicinus deſerto Sur: ambulabat crebrò in hoc loco ſolo, maximè meditaturus.

AD PVTEVM] de quo mox cap. ſequ.

TERRA AVSTRALI] in eâ Palæſtinæ parte, quæ vergit ad meridiem, haut procul à Barſabee.

VERS. 63. AD MEDITANDVM] optimè noſter. nam † שוח *Scuach* ſignificat ſubmiſſâ & intra labia compreſſâ voce muſſare, quid ſit dicturus, vt ſolent ſecum, qui mente orant ſeu meditantur vt præter alios fatetur Clarius : nec diſſentiunt LXX. qui, de ſpirituali exercitatione intelligentes, verterunt, ἀδολεσχῆσαι. Quod verbum verè monet Auguſtinus. *q.* 69. etiam in bonum ſumi : neque id ſacræ Scripturæ proprium (vt Suidas cenſet) ſed inuenitur etiam in Platonis Cratylo. Procopius; »
ἀδολεσχῆσαι ſignificat magno ſtudio & ſollertiâ alicui rei eſſe inten- »
tum.] Sic etiam *meditari*, pro exercere, vtuntur Plautus, Virgilius, Iuuenalis vt docet Anton. Nebriſſenſis *Quinquagenæ.* 3. *cap.* 28. TROPOLOG. Orationi ſola loca & quietem neceſſaria multis hîc Hamerus.

VIDIT CAMELOS] ſubaudi, & obuiam iuit venientibus.

VERS. 64. DESCENDIT] cùm ſciret ſe prope domum Abrahæ, & virum videret ad ſe tendere, ſuſpicata quod erat ; interrogauit : poſt certior facta, velociter honoris ſponſo deferendi gratiâ de camelo ſe demiſit. Hebraicè, deſiliit.

VERS. 65. PALLIVM] LXX. θέριστρον, veſtis † fœminarum Arabiæ & Meſo-
32 Theriſtrũ. potamiæ ; (*Hieronym. hic & in cap.* 3. *Iſaiæ*) faciem totam vno oculo dempto contegebat. Tertullian. *lib. de virginibus velandis c.* 11. & de coronâ

coronâ militis *c.4.* hoc factum laudat, idem *lib. de pallio*, theriſtri vocem agnoſcit, & Lydæ Omphalæ tribuit. nomen indicat æſtiuum integumentum fuiſſe, vt Pollux *in Onomaſt.* notauit. Hebræum צעיף *ça-ghiph*, potes vertere, calyptram, velamen, flammeum, quo ſe pudoris & verecundiæ cauſa; adſpectum & contactum maritalem præſumens, contexit: qui mos nouarum nuptarum fuit & inde ab obnubendo nuptiæ dictæ *Lege B. Briſſonium, de ritu nuptiarum fol. 29. & infer. cap. 38. 14.*

NARRAVIT ISAAC] huic primum, quem primum inuenit: poſtmodùm Abrahæ, à quo miſſus. *ita Procopius.* VERS. 66.

IN TABERNACVLVM SARÆ] hinc patet quod dixi ſup. v. 28. ſeorſim viros, ſeorſim fæminas habitaſſe. Abraham Iſaaco tabernaculum matris cum bonis eius tradiderat inhabitandum. VERS. 67.

VT DOLOREM &c.] clariſſimè explicuit, quod erat Hebraicè; *& conſolationem accepit Iſaac poſt matrem ſuam.* Triennio nempe poſt mortem matris *benè Caietanus.* MYSTICA, fusè in Cathena proponit Aloyſ. Lypomanus.

* * *

Vv CAPVT

CAPVT VIGESIMVM QVINTVM.

1. ABraham verò aliam duxit vxo-
2. rem nomine Ceturam: * quæ pe-
perit ei Zamran & Iecſan, & Ma-
dan, & Madian,& Ieſboc, & Sue.
3. * Iecſan quoque genuit Saba, &
Dadan. Filij Dadan fuerunt Aſſu-
4. rim,& Latuſim,& Loomim. * At verò ex Madian
ortus eſt Epha, & Opher, & Henoch,& Abida,&
5. Eldaa:omnes hi filij Ceturæ. *Deditque Abraham
6. cuncta quæ poſſederat ,Iſaac:* filiis autem concu-
binarum largitus eſt munera, & ſeparauit eos ab
Iſaac filio ſuo,dum adhuc ipſe viueret, ad plagam
7. orientalem. * Fuerunt autem dies vitæ Abrahæ,
8. centum ſeptuaginta quinque anni.* Et deficiens
mortuus eſt in ſenectute bona, prouectæque æta-
tis,& plenus dierum:congregatúſque eſt ad popu-
9. lum ſuum. * Et ſepelierunt eum Iſaac & Iſmael fi-
lij ſui in ſpelunca duplici, quæ ſita eſt in agro
10. Ephron filij Seor Hethæi,è regione Mambre,*quē
emerat à filiis Heth: ibi ſepultus eſt ipſe, & Sara
11. vxor eius. * Et poſt obitum illius benedixit Deus
Iſaac filio eius qui habitabat iuxta puteum nomine
12. Viuentis & vidētis.* Hæ ſunt generationes Iſmael
filij Abrahæ: quem peperit ei Agar Ægyptia, fa-
13. mula Saræ: & * hæc nomina filiorum eius in voca-

bulis & generationibus ſuis. Primogenitus Iſmae-
lis Nabaioth deinde Cedar,& Adbeel,& Mabſam,
* Maſma quoque,& Duma, & Maſſa, *Hadar,& 14.
Thema,& Iethur & Naphis, & Cedma. * Iſti ſunt 15.
& filij Iſmaelis & hæc nomina per caſtella & oppi- 16.
da eorum, duodecim principes tribuum ſuarum.
* Et facti ſunt anni vitæ Iſmaelis centum triginta 17.
ſeptẽ deficienſq; mortuus eſt, & appoſitus ad po-
pulum ſuum. * Habitauit autem ab Heuila vſque 18.
Sur,quę reſpicit Ægyptum introeuntibus Aſſyrios
coram cunctis fratribus ſuis obiit.* Hæ quoque 19.
ſunt generationes Iſaac filij Abraham: Abraham
genuit Iſaac,* qui cum quadraginta eſſet annorũ, 20.
duxit vxorem Rebeccam filiam Bathuelis Syri de
Meſopotamia, ſororem Laban. * Deprecatuſque 21.
eſt Iſaac Dominum pro vxore ſua, eo quòd eſſet
ſterilis:qui exaudiuit eum,& dedit conceptum Re-
beccæ. * Sed collidebantur in vtero eius paruuli, 22.
quæ ait:Si ſic mihi futurum erat, quid neceſſe fuit
concipere?Perrexitq; vt conſuleret Dominũ.*Qui
reſpõdens,ait:Duæ gentes ſunt in vtero tuo,& duo 23.
populi ex vẽtre tuo diuidentur, populúsq; populũ
ſuperabit & maior ſeruiet minori.*Iam tempus pa-
riendi aduenerat, & ecce gemini in vtero eius re- 24.
perti ſunt.*Qui prior egreſſus eſt, rufus erat, & to-
tus in morem pellis hiſpidus:vocatumque eſt no- 25
men eius Eſau: Protinus alter egrediens, plantam
fratris tenebat manu:& idcirco appellauit eum Ia-
cob.* Sexagenarius erat Iſaac quando nati ſunt ei
paruuli.*Quibus adultis,factus eſt Eſau vir gnarus 26.
venandi,& homo agricola: Iacob autem vir ſim- 27.
plex habitabat in tabernaculis.*Iſaac amabat Eſau 28.

eo quòd de venationibus illius veſceretur: & Re-
29. becca diligebat Iacob.* Coxit autem Iacob pul-
mentum ad quem cùm veniſſet Eſau de agro la-
30. ſſus,*ait: Da mihi de coctione hac rufa,quia oppi-
dò laſſus ſum. Quam ob cauſam vocatum eſt no-
31. men eius Edom.*Cui dixit Iacob: Vende mihi pri-
32. mogenita tua.* Ille reſpondit:En morior,quid mi-
33. hi proderunt primogenita?* Ait Iacob: Iura ergò
34. mihi.Iurauit ei Eſau, & vendidit primogenita.* Et
ſic accepto pane & lentis edulio,comedit,
& bibit,& abiit paruipendens quod
primogenita vendi-
diſſet.

ARGV

ARGVMENTVM.

Abrahami tertia vxor, obitus, liberi. Rebecca parit Esau & Iacob, huic ille vendit primogenituræ prærogatiuam.

ALIAM]tertiam, mortuis opinor Sarâ (*Sic Origen.hom.*11.) VERS. 1.
& Agar, de quo statim. Potuit adhuc liberos gignere,
quia Deus effœtum illud corpus, vt Isaacum gigneret,
validum & fœcundum reddiderat. Causa ducendi, vt ex
eo semen inter gentes quoque multiplicaretur, instinctus Dei, Mysti-
cas causas, duorum generum, quæ impugnatura Ecclesiam, apertâ vi
Sarraceni, & dolo hæretici; petas ab Origine 5. & Epiphanio *in fine*
Panarij, à quibus sumpsit D. Augustinus *q.*70.

CETHVRA] iuuencula fuit Chananæa, quicquid ex Hebræorum 1.
traditione D. Hieronymus. aliam ab Agar textus docet, *v.6.* qui *con-* Cethura, nō
cubinas, dicit, nec vlla causa cur ad enallagen confugiatur. *vide Caie-* est Agar.
tan. & Tostadum. Puto fuisse ancillam Abrahæ: nam si ingenua, non
vocaret *concubinam*. Hæ nuptiæ factæ ductâ iam Rubeccâ: & datis
Isaaco, cum habitatione pristinâ. bonis hæreditarijs, retentis dumta-
xat, quæ sibi largè suppeterent. Nam præcedenti capite narrauit Elie-
zer, ante aduentum Rebeccæ, iam hæredem institutum *cap.* 24. 36.
nullâ (vt puto) prolepsi: sed quia hoc ordine res acta: moritur Sara,
mox bonis & tabernaculo pater cedit filio, denique Cethuram ducit.

PEPERIT] tradit post Iosephum D. Hieronymus hos Cethuræ fi- VERS. 2.
lios tenuisse Troglodytim, & Arabiam Felicem vsque ad mare ru- 2.
brum: addunt alij plerasque regiones Indiæ occupasse. vix vlli eorum Cethuræ fi-
noti præter solos Madianitas. lij.

DADAN]posterorum Dadan seu Dedan, mentio est in libris pro- VERS. 3.
pheticis, videntur mercaturæ dediti, & quidem in duos diuisi popu- Dedan.
los, nam Ezech. bis eos, vt diuersos nominat *cap.* 17. *v.* 15. *&* 20. &
habitasse in Idumæorum vicinia quia iunguntur exitio Idumæis, vt
eorum socij *cap.*25.13.*Ezechiel.& Ierem.*49.8.

ASSVRIM, LATVSIM, LOOMIM] Iosephus corrumptit hæc no-
mina, quæ ex Hebræo patet esse non singulorum hominum, sed po- Assurim.
pulorum: vt arbitror à suis conditoribus Abrahæ filijs nuncupato- Latusim.
rum: qui fortè sic fuerant appellati ab artificio cuiusque priuato. Nā Loomim.
(teste Hieronymo) *Assurim* significat negociatores; *Latusim.* ferri,
æris, & aliorum metallorum fabros; *Loomin*, multarum tribuum ac
populorum rectores. Chaldæus exponit habitantes in castris, in ta-
bernaculis, & in insulis.

EPHA]ab hoc regio Epha † *Esaia* 60.6. VERS. 4.

EPHER]cuius filius Afer, Libyâ domitâ, vrbi & regioni nomen Epha.
imposuit, vt ex Alexandro Polyhistore, & Cleomede Malcho (qui Africa.
fors, cuius supersunt in Bibliothecis philosoporum vitæ) retulit Iose- Malchus
phus. de reliquis, quæ ab ijs gentes propagatæ, N.L. mihi. quidam.

VERS. 5. CVNCTA QVÆ POSSEDERAT] antè dederat, vt dixi: nunc fortaſſis confirmauit donationem cauſa fuit, quia terra promiſſionis à Deo fuerat promiſſa ſolis poſteris Iſaaci; declarante id Sara: ***non erit filius ancillæ hæres cum filio meo.*** Sup. 21. 10. Alioquin, & ſi nonnulli negent,

3. Concubinarũ filij potuerunt hæredes inſtitui.

arbitror † potuiſſe filios ſecundariarum vxorum hæredes inſtitui, ſi pater vellet. Patet ex teſtamento Iacob, in quo eâdem cerâ quâ alij continentur, & diuiſa illis æquâ ſorte terra promiſſionis.

VERS. 6. FILIIS AVTEM CONCVBINARVM] non ſolius Agar, vt Chaldæus & Rabbini volunt: ſed Agar & Cethuræ, vt Latini. Notandum,

4. Concubinarum & vxorum diſcrimen.

ſicut Græcis inter παλλάκας & γυναῖκας (*de quo Hamerus hic*) & Latinis inter concubinas, ſeu contubernales, & vxores iuſtas ſeu Dominas & matresfamilias, (***qua de re lege Briſſonium lib. de ritu nuptiarum:***) ſic etiam Hebræis inter פלגשים *Pilageſſim* & נשי *neſcei*, multiplex diſcrimen fuiſſe. Nam in ſacra Scriptura nulla vxor primaria Domina ſeu mater familias, vocetur ***concubina***: ſecundariæ verò iſtæ modò *vxores*, modò ***concubinæ*** nuncupatur. quemadmodum hic Agar & Cethura dicuntur ***concubinæ***, quæ priùs *vxores*, nuncupatæ ***c. 16. 3. & hic v. 1.*** item illa Leuitæ infælix contubernalis, tam *vxor*, quam ***concubina Iudi. 19. v. 1. &*** 10. Deinde vxor primaria ducebatur ſponſalibus præmiſſis, dote dictâ, & certis ritibus interpoſitis: & non ad thori tantum, ſed dominij & bonorum omnium communionem admittebatur. nihil horum concubinæ; quæ vt plurimum ſeruilis conditionis, & ancillæ manebant, ***dixi de hac re Cant. 7. 6. & in ſpeculo Mariano, penultima de timore Dei lectione.***

5. Magorum triũ munera in Abraham muneribus prefigurata.

MVNERA] legatis opimis onerauit, quos hæreditatis ſucceſſione arcebat; pecunia ſignata, aurum, argentum, veſtes pretioſæ, & thus, & myrrham, & aurum data, quæ victor eripuerat Chodorlaomor & alijs Regibus. ***Sic Epiphanius in fine ferè Panarij.***

SEPARAVIT] ne idololatræ Iſacidas contaminarent, vel in pacificâ Terræ promiſſæ poſſeſſione turbarent.

6. Orientis filij ſeu Orientales.

AD PLAGAM ORIENTALEM] Geminat Hebræus; ***Ad orientem, ad terram orientis.*** ad differentiam Iſmaëlitarum: nam Iſmaëlitæ proximè Iſacidis erant Orientales; ſed Cethuriani † etiam ipſis Iſmaelitis, vlteriùs ad ortum Solis iuſſi recedere. vnde hi, & non illi ſolent perpetuò vocari ***Filij Orientis*** de horum finibus vide Ariam Montanum ***in lib. Chanaan. cap. 3. &*** 4.

7. Abrahæ mors.

MYSTICVM ſenſum de Cethurâ & filijs illius petite ab Origine, ***homil.*** 11.

ET DEFICIENS] rectè verſum ***gauah,*** fatentur etiam Abenezra & Kimchi ſignificat non violẽtiâ, aut vi morbi, ſed humido naturali deficiẽte deceſſiſſe ***vide Oleaſtrũ.*** Arbitror cùm Iacob & Eſau eſſent an-

Chronographia.

norũ quidecim, à nuptijs Iſaac anno triceſimo quincto. Natus Abraham fuerat poſt diluuium anno ducenteſimo nonageſimo ſecundo; poſt confuſionem linguarũ anno fermè conteſimo nonageſimo. Noë mortuus eſt anno Abrahæ quinquageſimo octauo. Anno ſeptuageſimo quincto ætatis ei Deus apparuit iubens ex Chaldæa diſcedere

& profe

& profectus in Harã. Anno ætatis octuagesimo quincto duxit Agarẽ, & 86. natus ei Ismahel. Nonagesimo nono anno fuit circumcisus, & in eundem annũ incidit excidium Pentapoleos. Centesimo natus il li Isaac. Anno centesimo quincto ablactatus Isaac, & eiectus Ismaël quẽ postea anno vicesimo, hoc est Abrahæ cẽtesimo vigesimo quincto conatus immolare. Postea anno Abrahæ centesimo trigesimo quinto mortuus est Thare. Anno cẽtesimo trigesimo septimo decessit Sara: centesimoquadragesimo Rebeccam Isaac duxit, cũ ipse esset quadragenarius. Anno cẽtesimo sexagesimo nati sunt illi nepotes gemini Esau & Iacob, quãdo Isaac erat sexagenarius. Anno ætatis 176. decessit è vitâ. quando erat Isaac LXXV. annorum, Iacob verò quindecim; Isaaël annorum octoginta nouem, filij & Cethura annorum plus minus triginta trium. *Lege Pererium hic disp.*4. SENECTVTE BONA] maturè, & tempore suo, siue spectes ætatem, siue gratiam illud, quia decrepitus; hoc quia sine ægritudine, & plenus meritis. PLENVS DIERVM] viuendi satur, & cupiens dissolui. CONGREGATVS EST] sicut quod sequitur; *sepelierunt eum*, ad corpus pertinet; & quod præcessit, *Plenus* seu satur *dierum*, ad totum compositum; ita istud *congregatus* &c. ad † alteram partem compositi pertinet, nempe animam. Manet † ergo, quod post mortẽ cum alijs congregetur, vt & illa ad quæ seu quibuscum congregetur. Hinc (vt † notat glossa Græca) rectè probatur animæ nostræ immortalitas, & iustos aliquo in loco simul congregari. Ex simili phrasi colligunt Rabbini Ismaelẽ in gratia Dei mortuum. Etenim cum phrasim perpendo, non inuenio in sacra Scriptura de alijs quàm iustis vsurpari. de Abraham *hic*, de Isaac *cap.*35.*v.*29. de Aaron, *Num.*20.24. Iosephus, sed malè de malis etiam vsurpat. De ceteris bonis malisque promiscuum illud in sacris literis. *dormiuit cum patribus suis*, vt modestiæ causâ de se loquitur Iacob, *Genes.*47.30. & propriè de Roobam 2.*paralip.*12. de Aza *ibid. v.* 16. de Achaz *ibid.v.*28. vbi ponitur simpliciter pro sepeliri seu decedere. In Nouo testamento de iustis potiùs vsurpatur *dormire*, & aliquando additur, *obdormire in Domino.*

8. Sepultura Abrahæ.

9. Anima humana immortalis probatur.

Congregari ad populum suum.

Ismael mortuus in gratia.

Dormire cũ patribus.

POPVLVM SVVM] Hebraicè *populos suos*: nempe iustos, in limbo qui Abrahæ sinus dictus.

Lymbus Patrum.

ISAAC & ISMAEL] fortassis & alij filij Cethuræ, & isti vt præcipui nominati.

A FILIIS HETH] ab Ephron, filio Seor, Hethæo, præsente populo. VERS. 10.

IVXTA PVTEVM VIVENTIS & VIDENTIS] non longè ab eo, nẽpe in Bersabee. Puteus † viuentis & videntis erat intra ipsam solitudinẽ, per quam Agarerra verat: quæ eremus dicitur *Solitudo Bersabee*, eo quòd proficiscentibus ex Bersabee in Ægyptum prima occurrat. hoc puteo agitur s.*cap.*16.14.*&* 21.19.*&* 24.62. Ipse Isaac habitabat in regione dicta Bersabee; quod nomen loco inditum ab alio putes, qui ante solitudinem erat: pro quo Abraham Abimelechum increpauit priusquam datis septem agnis cum eo feriret, vnde dictus *Puteus Bersabo* siue puteus iuramenti. *sup.*21.25.*&* 32. *sic Tostadus.*

10. Bersabee ciuitas & solitudo.

Puteus viuentis & videntis.

Nomina filiorvm]ei ab Angelo promiſſorũ *ſup.*16.10.& priùs Abrahæ.*ſup.*17.20. In vocabvlis & generationibvs svis]ſin-
Vers. 13. guli nomen ſuum tranſmittentes in tribus,quæ ab ipſis ortæ. *Naba-*
11. *ioth*]Ioſephus horum nomina paullo aliter inflectit: & ſcribit † eos
Iſmaelis poſteri & fines eorum. inhabitaſſe quicquid inter Euphratem & Erythręum mare interiacet, & totum illum tractum à primogenito eius Nabathæam vocatam. Crediderim ab illo, maiori Arabiæ parti nomen adhæſiſſe? reliquos fratres ſua quoque ad poſteros nomina tranſmiſſe,quorum pleraque
12. obliuione ſepulta. Cedar]Cedareni Arabes ſcriptis nobilitati,&
Cedareni,& Cedar. laudata eorũ tentoria paſſim in S.S.In Cant.in pſalmis. in prophetis.
13. Dvma.]inde *onus Duma* apud Iſai.c.21. vel ſunt ipſi Idumæi, vel
Vers. 14. valdè vicini illis.
Duma. Thema]à quo ciuitas & regio Themã ad meridiẽ Idumeæ cuius
Vers. 15. Res Eliphas amicus patientiſſimi Iobi. Cedma]à quo *Cedma* regio
14. Thema. ad Orientẽ Palæſtinæ.cetera nihil pudet cum D.Hieronymo neſcire.
Cedma. Deficiensq.] ſicut pater, ſenio defunctus. Appositvs] hinc
Vers.17. ortaHebræorum opinio de illius pœnitentiâ & ſalute.
Vers.18. Hevila]ea quæ † prope deſertum ſur,inter Ægyptum.Aſſyriam,
15. Heuila. & Palæſtinã,quam Euphratis quoddam brachium rigat.*ſup. c.*2.*v.* 11.
Imahelis habitatio,& fines filiorũ eius. Attamen † Iſmael longiuſculè à fluuio moratus: filij autem eius(de quibus omnibus hîc agi patet ex Hebræo וישכנו *Vaiskinu, habitauerunt*) omnem regionem à ſinu Perſico vſque ad Aſſyriam poſſederunt:quæ putatur hodie dici Cabana.*Sic Eugubinus.*Coram cvn-
Conciliatæ verſiones. ctis fratribvs]Iſaac ab occidente,Cethurianis ab ortu.
Obiit] vtitur Moyſes voce נפל *Naphal*, quæ ſignificat cadere: quod LXX.& Iarrius de fixis ibi ſedibus & habitatione,alij de morte capiunt.Concilio:vbi habitarat ſ.16.12.ibidem deceſſiſſe, ſenio qui-
Vers.29. dem fatiſcentem,ſed non plenum ſeu ſaturum viuendi, vt pater: ſed
16. viuere deſiderantem.
Bathuel,cur Syrus dictus. Bathvelis syri]habitantis † in illâ Meſopotamiæ parte, quæ confinis Syriæ campeſtri,nempe *Aram Padan.* Nam Padan lingua
Padan. Iſmaelitica ſignificat agrum ſeu regionem campeſtrem. vnde dedu-
Padus. ctum nomen fluuiorum Italicorum Regis,*Padus*,quia per planas regiones diu fluit.
Vers. 21. Deprecatvsq.]Hebr.יעתר *Ieghtar* ſignificat *multiplicaſſe preces.* & D.Chryſoſtomus,toto vicennio eas vult cõtinuaſſe.Pro vxore]
17. Hebraicè,*contra vxorem*,hoc eſt contra ſterilitatem vxoris. ideo noſter optimè explicuit.Sanctas mulieres † Saram,Rebeccam,Rachel,
Sanctæ mulieres ſteriles. Annam, Deus ſteriles eſſe ad tempus voluit; vt intelligamus ſemen illud benedictum ex mero Dei dono, non naturæ viribus nobis datum.*Chryſoſtomus hom.* 49. Cognoſcere potuit Iſaac impedimentũ eſſe ex parte vxoris, vel naturalibus & licitis experientiis, quas ars Medicorum non ignorat:vel quia ſciebat ex ſe ſemẽ promiſſum, ſed ignorabat ex qua coniuge;& quia Rebeccam ardenter amabat, malebat ex eâ quàm aliâ.Statuerat autem Deus Iacob naſci ex Rebeccâ, ſed mediantibus cauſis ſecundis, & obtinentibus id precibus Iſaaci.

Lege

Lege D.Thomam. 1.*pag.quæst.* 23.*a.* 9.

COLLIDEBANTVR] LXX. ἐσκίρτων: quod D. Ambroſius vertit, VERS. 22.
lib.de Iſaac cap.4. *exultabant*, D.Auguſtinus lib.16. de ciuit.Dei c.35. 18.
geſtiebant.D. Hieronymus, *ludebant*,ſiue *calcitrabant*. Symmachus διεπάλαιον, *colluctabantur*, ſiue vt citat D. Hieronymus διέπλεον *fluctuabant ſicut in ſuperficie maris ſolet nauigium*. Aquila; *confringebantur*. Propriè noſter tranſtulit,quia רצץ *Raçaç*, propriè eſt quaſſare, & collidere,non tamen ſic vt confringas, iuxta illud Iſaiæ 42.3. *calamum*, רעוץ quaſſatum non ישבור *Iſcbor confringes*, vnde quod dixi colligit Kimchi: Sed qualis motus infantium fuit in vtero? negat ſciri Caietanus poſſe.Coniicio,ex coniunctione & concordia verſionum;pueri- (Conciliatæ verſiones. — רעוץ.)
19. rulos quaſſaſſe inuicem,vt ſolent qui colluctantur; dum vterq; geſtit & nititur prior exire,& ſe inuicem impediunt,atque coarctant:quod non potuit: non matri eſſe moleſtiæ & doloris plenum. Quare meritò dixit; SI SIC MIHI FVTVRVM ERAT] ſi mihi abortiēdum, & vna cum paruulis moriendum. Sentiebat enim motum violentū, inuſitatum, & præternaturalem eſſe: ſed ignorabat, cuius myſterij cauſa Deus ita faceret. ALLEGORIAM de CHRISTO & Eccleſia pete à D.Auguſtino *ſerm.*78. *de tempore.* (Infantiū in vtero pugna.)

20. PERREXITQVE VT CONSVLERET DOMINVM] Diodoro, Theodoreto & Procopio aſſentior,ad domeſticum altare iuiſſe,& illic precibus voluntatem Domini exquiſiuiſſe,& per Angelū reſponſum accepiſſe: quod; Deo ſic diſponente,ad prophetiam ſequentem de primogeniis & benedictione præreptis; ipſa maritum & Eſau celauit. Alias coniecturas tradit D. Auguſtin. *hic quæſt.*72. (Rebeccæ redditū oraculum.)

DVÆ GENTES]duæ proles futuræ capita Iudæorū & Idumæorū. VERS. 23.
EX VENTRE TVO DIVIDENTVR]quam ſentis in vtero pugnā, ſcito ſignificare duarum illarum gentium diſcordiam duraturā, donec vtraque gens in vnam coaleſcat:de irreconciliabili Idumæorum contra Iudæos odio, lege Prophetam Amos *cap.* 1.11. MAIOR SERVIET MINORI. Hebraicè, *magnus ſeruiet paruo*. diſplicet quod Arias; *multus*,poſuerit. Nam ſi ſpectes numerum, certum eſt Iudæis plures eſſe Gentiles: an ergo gentes Iudæis ſubiiciendæ? ad ætatem ergo & tempus referendum,vt ſit idem quod *Senior ſeruiet iuniori*.nati ex Iacob imperabunt natis ex Eſau.Sanè verſionē noſtram,& LXX.
ὁ μείζων etiam D.Paulus approbauit. *Rom.* 9.10. Hiſtoricè vera pro- 21.
phetia,non † reſpectu Eſau & Iacob,ſed poſterorum vtriuſque.Nam tempore Dauidis & Salomonis Idumæi tributarij & ſubditi fuerunt Regibus Iuda. 2.*Reg.*8. *Auguſt.hic q.*78. poſtea iugum excuſſerunt,& diu liberi, rurſus ab Hyrcano ſubiugati, circumciſionem receperunt, & in vnam gentem coaluerunt. *Ioſephus lib.* 14. *Antiquit. cap.* 17. Vnde † factum vt Silius,Plinius,& alij nonnumquam Idumæos cum Iudæis confundant: ſed quando preſſè loquuntur, Idumæos vocant qui tales origine,Iudæos qui ab antiquis Iacobi poſteris nati:differentiā hanc me docuit Ammonius *lib.de differentiis nominum*. *Allegoria*, ſed à Spiritu ſancto præcipuè intenta, eſt de dominio ſpirituali Chriſtianorū in Iudæos;*ad Rom.d.c.*9.& bonorū in malos,hi illis (Idumæi ſubiecti Iudęis, circumciſi, & in vnam gentem redacti. — Idumæi cū Iudæis confunduntur à Scriptorib. Idumæi propriè qui.)

in exercitium & viam ad cælum ſunt; & ita ſeruiunt. *lege D. Auguſtin. d. ſermo. 78. & d. c. 35. & 42. Rupertum lib. 7. c. 3. & 4.* TROPOLOGICE Origines *hom. 12. de carne & Spiritu.*

VERS. 24. REPERTI SVNT] manifeſtarunt ſe, prout prædictum illi.

VERS. 25. TOTVS]non capite tantùm, ſed reliquo † ferè corpore : infantuli
22. glabri ſolent naſci: at Eſau שער *Scegar piloſus*, vide & *Seir* dictus: quare
Eſau cur ortus iſte prȩter naturā, vt & illud de plantæ apprehēſione, quod per-
Seir, & an- miſſu Dei factum, ad vitam vtriuſque deſignandam. Porrò quia hir-
talis præter ſutū & hiſpidum eſſe corpore, virilis ſeu perfectæ ætatis proprium
naturam. eſt; ideo *Eſau* quaſi † adultus & fortis, nominatus, *ita Caietanus* : pro-
23 Eſau cur dictus. pter coctionem verò ruffam, de qua ſtatim, dictus; *Edom* quaſi ſan-
Edom cur. guineus. *D. Hieronym. in c. 1. Abdiæ.*

PROTINVS]immediatè quaſi contendens de primogeniturâ; negans ſe poſteriorem, qui ſimul egreſſus, *plantam tenens*) q. d. ſi ianua non tam arcta foret, vel prior, vel non poſterior prodirem : ſignum erat; vi Eſau, ſed dolo Iacob præualiturum. *Rupertus.* ALLEGORIAM Eucherius *lib. 2. cap. 46.*

24 Iacob vnde IACOB] à verbo, עקב *Ghachab*, quod † ſupplātando, ſeu plantā te-
dictus. nendo decipere ſignificat : ſi loca perpendas vbi poſitum, & ſic vera eſt etymologia ſimul Iſaaci *hîc*, qui attendit *ad plantam* ſeu calcaneum tenentis geſtum; & alia quoque Eſau, *cap. 27. 36.* qui ſuâ etymologiâ indicat, quid ſignificarit ille habitus ſeu geſtus naſcentis; nempe fraudē qua ipſe ab illo circūueniendus: conciliari quoq; poterit hoc pacto diſſidium, quod eſt inter Oleaſtrum & alios, de vocis ſignificatione.

SEXAGENARIVS] hinc apparet multa per anticipationem ſuperiùs narrata, vt quod de morte Abrahæ dictum & alia.

VERS. 27. AGRICOLA]LXX. ἄγροικος: quaſi dicas, agebat vitam inquietam agreſtem, & foris verſabatur. Cernas inter hos geminos diſcrimen ferè, quale inter Zethum & Amphionem poëtæ fingunt.

25. Simplex, quid. SIMPLEX] LXX. ἄπλαςος *ſine dolo fucóque* meliùs exponas, perfectum, iuſtumque תם *Tam* deducitur à THAMAM, perficere, conſummare : ſic noſter *ſimplicem* ſolet ſumere pro eo qui nulli nocet. Matth. 10. *16. eſtote ſimplices, ſicut columbæ.* Habete ſerpentum pruden-
26. tiam, ſed ea nolite in aliorum damnum vti. Rom. *16. 19. volo vos ſapien-*
Iacob ſtu- *tes eſſe in bono & ſimplices in malo*; vt nouertis quicquid vobis & aliis
dia. expediat, nulli verò ſciatis vel velitis damnum inferre: vt quidam exponunt. Græcè tamen vtrobique ἀκεραίας vocat.

HABITABAT IN TABERNACVLIS] etiam Eſau habitabat in tabernaculis: nam hæ tum illis domus: benè explicāt LXX. οἰκῶν οἰκίαν. *hoc eſt inhabitans domum*: rarò foràs progrediens, nec venationi intendens, ſed rei domeſticæ curam gerens. Nam mores oppoſitos fratri oſtendit. *Habitare* igitur, noſter, pro manere & continuò eſſe ponit. Sanè Heſiodus olim dixit οἴκοι βέλτερον εἶνε, ἐπεὶ βλαβερὸν τὸ θύρηφι. *domi eſſe melius, damnoſum verò foris vagari* οἶκος φίλος, οἶκος ἄριςος, *domus amica, domus optima*, inquiebat illa. Poſſis etiam ſenſu Tropologico capere; Iacob ſui inueſtigatorem fuiſſe, & diſcuſſorem, iuxta illud; *Te-*

cum ha

cum habita, vt noris quàm sit tibi curta supellex. Nihil dubito solitum vacare meditationi, & ἀδολεσχεῖν, sicut & pater eius sup.c.24.53.Hebræi volunt adisse scholas litterarias & à Melchisedecho (quem Semum 27.
putãt)institutũ;crediderim potiùs paternâ & senis Abrahę operâ vsũ. Scholarum origo.
Chaldæus † exponit fuisse *ministrum domus doctrinæ* MESCAMMES BETH VLPANA, quod interpretor auditorem sapientiæ. Hoc si est verum, habes scholarum & Gymnasiorum antiquitatem.

ISAAC AMABAT ESAV] vt primogenitum, & teneriore quodam affectu, quòd edulia sibi grata subministraret: bonus & iustus erat: sed etiam boni, homines sunt. *Cyrillus.* VERS. 28

DILIGEBAT IACOB] saniore affectu, quòd meliùs moratum videret, & amabilioribus moribus, & propter promissiones sibi à Deo factas. TROPOLOGIAM pete à D. Gregorio *lib.* 5. *in Iob. cap.* 7. ALLEGORIAM ab Eucherio.

PVLMENTVM] lenticulæ Ægyptiæ, vt docet S. Augustinus *super psal.* 46. & de talis pulmenti suauitate quædam Athenæus *lib.* 4. δειπνοσοφ. & Gellius *lib.* 17. *Noctium Atticar. cap.* 8. *vide Pererium.* VERS. 29.
29. Lenticulæ Ægyptiæ.

DA MIHI] Hebraicè ipsa verba indicant auiditatem & intemperantiam petentis: *fac me vorare de ruffo, ruffo isto.* de coctione istâ, tam suauiter rubente: fortassis lenticula ruffa erat, vel croco tincta, aut alio cõdimento. Zeno lenticulæ Alexandrinæ coriandri grana, quæ ruffa, misceri iubebat. ALLEGORIAM pete à Prospero *p.* 1. *Prædictiõ. cap.* 20.

PRIMOGENITA TVA] Primogenituræ † priuilegia: quæ tempore legis naturæ fuerũt sequentia: primò in mensâ locus dignior. *inf. c.* 43. 33. Secundò ciuilis Principatus in fratres, & successio in patriam dignitatem, qua primogenitus ceteris loco patris erat, adeo vt corã eo se inclinarent. *inf.* 27. 24. & eum vocarent Dominum, colligitur ex eo quòd Iacob ita compellat Esau *inf. cap.* 32. *&* 33. Qua prærogatiuâ in peccati pœnam Ruben spoliatur, & ea transfertur in Iudãd. *inf. c.* 49. 3. *&* 8. sic capio quod Isidorus Pelusiota *in Catenâ* dicit primogenitos successisse in regnum & patriarchalem dignitatem. Tertiò in hęreditatis diuisione duas partes accipiebat natu maximus vbi alij singulas. *Theodoretus q.* 77. hæc quoque Ruben adempta, Iosepho cessit. 1. *paralip.* 5. 1. Quartò Pater moriturus primogenito benedicebat *inf.* 27. *v.* 4. Addit Tostadus, etiam ipsos primogenitos solitos fratribus benedicere. Quod nondum reperio in SS. confirmatum. Puto illum id asserere, quia credebat Primogenitis competijsse ius sacerdotij, quod foret aliud & maius priuilegium: id ex Hebræorum Traditionibus scripsit S. Hieronymus, tenuerunt autem apertè Isidorus Pelus. Rupertus, Eucherius, Tostadusque. Mihi non persuadent, quia noui Abel & Abrahamum sacrificasse, qui primogeniti non fuerunt. Non negauerim tamen fieri posse, vt competierit illis peculiare ius aliquod sacrificij pro totâ familiâ certo tempore & ritu offerendi, & in eum vsum peculiarem vestem sacerdotalem habuerit. Post Mosaicam verò legem nihil sacerdotale penes illos, quâ primogeniti, cõstat fuisse. Nam Leuitæ, loco omnium primogenitorum Israëlis, ad Sacerdotium eue-

VERS. 31. 30. Primogenita, in quibus posita. 1. 2. Isidori Pelusiotæ locus. 3. 4. 5. 31. An Sacerdotes fuerint.

cti. *Num.* 3. *v.* 12. & 13. & in tribu Leui vestis Sacerdotalis cessit primogenitus. *Num.* 20.28.

31. Iacob an peccarit emendo primogenita.

Alia quæstio, de peccato in hac venditione: constat Esau grauiter deliquisse. cur ergo Iacob non peccauit emendo, quod ille peccauit vendendo? Respondeo paucis. Esau peccauit, non quia vendidit quod suum non erat. bonâ enim fide putabat suum esse, vt & Isaac pater eius existimabat. Sed peccauit, quia rem spiritualem (nempe ius primogenituræ) quantum in ipso fuit, cum quodam contemptu, pro tam vili escâ, vendidit, vnde Apostolus eum meritò vocat profanum, *Hebræ.* 12.16. βέβηλον Græcè, quod propriè significat à sacris propter impuritatem arcendum. D. Chrysostomus verò & alij Græci cùm explicant vocē γαστρίμαργος; non vocis significatum, sed vitium ipsius Esau nobis proponunt, & causam profanæ venditionis. Quod cùm in D. Thomæ dictis vir doctus animaduerterit, miror illum Græcos interpretes in ius vocare propter id ipsum, quod in alio excusat. Iacob non peccauit, quia monitu matris sciebat τὸ πρεσβεῖον, ius primogenituræ sibi competere: Rebeccam id ex oraculo sciuisse constat, eamdem Iacobo indicasse colligitur, quia cùm mox *cap.* 27. audacter eum mater induceret ad præripiendam benedictionem, non prætexit sibi non esse debitam, sed dumtaxat, ne pater ægreferat sibi impositum, periculum subesse. Neuter tamen id vel Esau, quòd scirent iræ impotentem esse; nec Isaaco, ne mærore afficerent tenerè diligentem, fuit ausus declarare; nullâ præsertim se adhuc occasione commodâ offerente. Nunc Iacob oportunitatem nactus vindicandi confirmandique iuris sui per spontaneam fratris cessionem, diuinitus oblatum auxilium non neglexit. Quare propriè loquendo non tam emit formaliter ius istud, quàm à violento detentore extorsit, & (vt aiunt) pacificam possessionem parauit vexationis suæ redemptione. Vnde nec Simoniam ratione rei spiritualis (si modò talis fuit primogenitura) nec iniustitiam ratione inæqualitatis pretij, commisit.

Marginalia: Locus Pauli ad Hebræ. 12.16. Chrysostomus & Græci defensi.

VERS. 32. EN MORIOR] moriar certò, nisi cibum accepero. periculum contemptui prætexit, & quod auiditatis erat vult videri necessitatis. ALLEGORIAM pete à Ruperto *cap.* 7. TROPOLOGIAM à D. Gregorio *lib.* 30. *in Iob. cap.* 27. contra auiditatem etiam vilis edulij differente.

VERS. 33. IVRA ERGO MITTI] per te mihi licitum fore primogenitorum prærogatiuis pacificè vti frui.

ABIIT PARVIPENDENS] vt scias non resipuisse. Ventrem virtuti, cibum honori, gulam benedictioni præferebat. iam tum opinor meditatum; quod iure amiserat, ferro retinere. Quid mirum si præscius Deus eo priuandum decreuerat, quod tam profanè contempturum præuidebat? & an non hîc βέβηλος simul & γαστρίμαργος?

CAP.

CAPVT VIGESIMVM SEXTVM.

ORTA autem fame super terram 1.
post eam sterilitatem, quæ acciderat in diebus Abraham, abiit Isaac
ad Abimelech regem Palæstinorum in Gerara. * Apparuítque ei 2.
Dominus, & ait: Ne descendas in
Ægyptum, sed quiesce in terra, quam dixero tibi.
* Et peregrinare in ea, eroq; tecum, & benedicam 3.
tibi: tibi enim & semini tuo dabo vniuersas regiones has, complens iuramentum quod spopondi
Abraham patri tuo.* Et multiplicabo semen tuum 4.
sicut stellas cæli: dabóque posteris tuis vniuersas regiones has: & BENEDICENTVR in semine tuo
omnes gentes terræ,* eo quòd obedierit Abraham 5.
voci meæ, & custodierit præcepta & mādata mea,
& ceremonias legésque seruauerit.* Mansit itaque 6.
Isaac in Geraris. * Qui cùm interrogaretur à viris 7.
loci illius super vxore sua, respondit: Soror mea est: timuerat enim confiteri quòd sibi esset sociata coniugio, reputans ne fortè interficerent eum propter illius pulchritudinem. * Cúmque pertransissent 8.
sent dies plurimi, & ibidem moraretur, prospiciens Abimelech Rex Palęstinorum per fenestram, vidit
eum iocantem cum Rebecca vxore sua.* Et accer- 9.
sito eo, ait: Perspicuum est quòd vxor tua sit: cur

mentitus es eam ſororem tuam eſſe? Reſpondit:
10. Timui ne morerer propter eam. * Dixitq́; Abime-
lech: Quare impoſuiſti nobis? potuit coire quiſpiã
de populo cum vxore tua, & induxeras ſuper nos
grande peccatum. Præcepitq́; omni populo, dicẽs:
11. * Qui tetigerit hominis huius vxorem, morte mo-
12. rietur. * Seuit autem Iſaac in terra illa, & inuenit in
ipſo anno centuplum: benedixitque ei Dominus.
13. * Et locupletatus eſt homo, & ibat proficiẽs atque
ſuccreſcens, donec magnus vehementer effectus
14. eſt: * habuit quoque poſſeſſiones ouium & armen-
torum, & familiæ plurimum. Ob hoc inuidentes ei
15. Palæſtini, * omnes puteos, quos foderant ſerui pa-
tris illius Abraham, illo tempore obſtruxerunt, im-
16. plentes humo: * in tantum, vt ipſe Abimelech di-
ceret ad Iſaac: Recede à nobis, quoniam potẽtior
17. nobis factus es valde. * Et ille diſcedens, vt veniret
18. ad torrentem Geraræ, habitarétque ibi: * rurſum
fodit alios puteos, quos foderant ſerui patris ſui
Abraham, & quos, illo mortuo, olim obſtruxerant
Philiſtiim: appellauítque eos eiſdem nominibus
19. quibus antè pater vocauerat. * Foderúntque in
20. Torrente, & repererunt aquam viuam. * Sed & ibi
iurgium fuit paſtorum Geraræ aduerſus paſtores
Iſaac, dicentium: Noſtra eſt aqua, quam ob rem
nomen putei ex eo, quod acciderat, vocauit Ca-
21. lumniam. * Foderunt autem & alium: & pro illo
quoque rixati ſunt, appellauitq́; eum, Inimicitias.
22. * Profectus inde fodit alium puteum, pro quo non
contenderunt: itaque vocauit nomen eius, Latitu-
do, dicens: Nunc dilatauit nos Dominus, & fecit
23. creſcere ſuper terram. * Aſcẽdit autẽ ex illo loco in
Berſa

Betſabee,* vbi apparuit ei Dominus in ipſa nocte, 24.
dicens: Ego ſum Deus Abraham patris tui, noli ti-
mere, quia ego tecum ſum: benedicã tibi, & mul-
tiplicabo ſemen tuum propter ſeruum meũ Abra-
ham. * Itaque ædificauit ibi altare: & inuocato 25.
nomine Domini, extendit tabernaculum: præce-
pítque ſeruis ſuis vt foderent puteum. * Ad quem 26.
locum cùm veniſſent de Geraris Abimelech, &
Ochozath amicus illius, & Phicol dux militum, *
locutus eſt eis Iſaac: Quid veniſtis ad me hominem 27.
quem odiſtis, & expuliſtis à vobis? * Qui reſpon- 28.
derunt: Vidimus tecum eſſe Dominum, & idcirco
nos diximus: Sit iuramentũ inter nos, & ineamus
fœdus, * vt non facias nobis quidquam mali, ſicut 29.
& nos nihil tuorum attigimus, nec fecimus quod
te læderet: ſed cum pace dimiſimus auctum bene-
dictione Domini. * Fecit ergo eis conuiuium, & 30.
poſt cibum & potum,* ſurgentes manè, iurauerunt 31.
ſibi mutuo: dimiſitque eos Iſaac pacificè in locum
ſuum. * Ecce autem venerũt in ipſo die ſerui Iſaac 32.
annunciantes ei de puteo, quem foderant, atque
dicentes: Inuenimus aquam. * Vnde appellauit 33.
eum, Abundantiam: & nomen vrbi impoſitum eſt
Berſabee, vſque in præſentem diem. * Eſau verò 34.
quadragenarius duxit vxores, Iudith filiam Beeri
Hethæi, & Baſemath filiam Elon eiuſdem
loci: * Quæ ambæ offenderant 35.
animum Iſaac &
Rebeccæ.

ARGVMENTVM.

Deus, vt ſolitus Abrahamum, ita nunc filium eius Iſaac, aduerſis probat, vexatum ab alienis, contriſtatum à ſuis: interea multis eum bonis cumulat, & promiſsiones patrifactas reiterat. Iſaac peregrinatur, & cum Geraritis fœdus percutit. Eſau matrimonia multiplicat.

VERS. 1. 1. Fames iſta quo tempore. SVPER TERRAM] Chanaan vbi degebat. POST EAM] duplex fames fuit tempore Abrahæ, de priore agitur *ſupr. cap.* 12. cui centum poſt annis altera ſucceſſit; de qua dicit; *eam*, propter quam Abrahã in Gerara profectus cap. 21. & poſt hanc poſteriorem fuit tertia iſta, inter quam & poſteriorem illam etiam ferè interceſſerunt alij centum anni. Nam tempore illius Iſaac nondum natus, qui tempore huius vix minor centenario erat: accidit enim hæc tertia fames paulò antè digamiam Eſau, ante annum eius quadrageſimum, quem Iſaac ſexagenarius genuerat.

2. Abimelechi duo. ABIMELECH] D. Auguſtinus q. 75. Chryſoſtomus, Ioſephus & alij volunt † eundem eſſe, de quo cap. 21. actum, quoniam hic nominatur idem Phicol dux militum, qui illic. Verùm hoc argumentum non ſtringit, vt poſt oſtendam. Sequeretur hunc plus centum annis regnaſſe. Potiùs placet, alium fuiſſe, fortè filium illius: huc perrexit, quia in Ægyptum breuius iter eſt per Philiſtim: vt dicitur Exo. 13. 17. Ægyptum verò petebat Iſaac.

VERS. 2. 3. Iſaac cur prohibitus ire in Ægyptum. APPARVITQVE EI DOMINVS] incertum an in ſomnis, certum fuiſſe priuſquam in Ægyptum perueniret. Sed cur prohibitus ire, quo Pater fuerat permiſſus? an quod Ægyptiis neceſſarius fuerat Abrahæ aduentus, vt veræ fidei & religionis doctrina imbuerentur: nunc verò id minùs neceſſarium? & voluerit etiam Deus oſtendere, quod vel in rerum omnium inopia, & ſterili ſolo ſuos queat alere? *Theodoretus quæſt.* 76.

QVAM DIXERO] quam dicam: nondum ergo in Gerara peruenerat: vbi poſtea iuſſus ad tempus manere.

VERS. 3. PEREGRINARE IN EA] ad tempus ibi tanquam peregrinus habita.

TIBI ENIM] explicat quod dixerat, *benedicam tibi.*

VNIVERSAS REGIONES HAS] totam in qua verſaris regionem Chananæorum: nihil neceſſe vt ſingulatim tunc Deus eam oſtenderit (potuit tamen ſpeciebus ſingula repræſentantibus formatis in fantaſia) ſufficit ad quatuor mundi plagas intenderit, *vt ſup.* 13. 14.

VERS. 5. EO QVOD OBEDIERIT] vt videns ſe tam multa conſequi ob merita patris, ſperet ſe ob propria mercedem meliorem conſecuturum. *Vide Chryſoſtom. hom.* 51.

VOCI MEÆ] iuſſioni de necando filio.

PRÆCE

PRÆCEPTA] Hebraicè voces positæ ex quarum significatione patet nullam hîc esse Battologiam. primò pro *custodierit præcepta*, est allusio vocis *custodierit custodiam meam*: וישמר משמרתי *Vaiscmor miscmarti*, pro quo Chaldæus *custodierit custodiã verbi mei* eodem sensu, 4. Præcepta.
& LXX. ἐφύλαξε πάντα τὰ προστάγματά μου, addentes *omnia*. Nec mutatione numeri sensus mutatus. Nam *custodia* seu præceptum, latissimè & quasi genus ponitur, cuius mox ἐξηγητικῶς species subduntur, quasi diceret, omne quod præcepi, nempe omnia mandata, cærimonias, & leges. Nec enim ista tria hîc confundo, sed propriè singula capio. MANDATA.] LXX. ἐντολάς μου. Hebraicè מצות *Miçuoth* significant iussiones, &, quia primo loco ponuntur, præcipuas illas primarias, & incommutabiles iuris naturæ, pertinentes ad Dei cultum in genere, & proximi caritatem. Mandata.

CEREMONIAS] LXX. δικαιώματα quòd in his Iudæi maximè ponebant iustitię cum Deo quandam obseruantiã, & externum eius indiciũ חקת *hukoth* propriè ritualia significat, inter quæ præcipua fuit circumcisio, cuius adspectu Chaldæus, *pacta* vertit. Et intellige de cerimoniis, quas iussu Dei, tum fideles obseruabant; quas nihil vetat aliquas fuisse easdem, cum iis quas lex Moysis etiam præscripsit: aliquas dico. nam non omnes fuisse, conuincunt argumenta Tostadi. Ceremoniẹ.

LEGESQVE] LXX. πάντα τὰ νόμιμά μου, sic etiam Chaldæus, & Heb. תורת *Thoroth* propriè denotat doctrinas, & instructiones peculiares positiuas siue scripto, siue non scripto iure traditas, vt de non comedendo sanguine, & si quæ talia. Vnde & tota lex Moysis *Thoroth* dicta. fateor tamen, cum Lipomano & aliis, hæc vocabula interdũ promiscuè vsurpari: sed quando propriè capi possunt, omnino vocum proprietas est obseruanda. ALLEGORIAM pete à Ruperto *lib. 7. in Genes. cap. 8.* Leges.

MANSIT] iussu Dei. GERARIS] vt puto in ipso oppido. VERS 6.
LOCI] Gerare. SOROR] cognata excusandus vt pater *sup. c.* 20. NE FORTE] Tostad. rationem reddit, quia Chananæi magis abhorrebant ab adulterio, quàm ab homicidio: quod vnde didicerit, nescio. VERS. 7.

IOCANTEM.] licentiâ maritali liberius agentem quàm cum alienâ viri graues solebant. *D. Augustinus lib. 22. contra Faustum cap. 22.* Caietanus vult significari actum coniugalem: sequitur Iudæos, qui cùm sint homines impurissimi, nobis hîc sanctum patriarcham cum vxore, Cynicos faciũt, quasi de Cratete & Hypatiâ scriberent. Incredibile est tam sanctos coniuges sic in propatulo, vt aliunde conspici possent. Nec verba Abimelech illos iuuant, & vox שחק *Scachaq* condemnat, quæ propriè iocari & ridere significat, vt de Sarâ ridente vsurpatur à Moyse *sup. 21. 6.* VERS. 8. 5. Isaac lulus cum Rebecca qualis.

Pro viro iusto Rex Isaacum habebat, & ideo mentitum potiùs, quã incæstuosum suspicatur, Et ait: cùm sis vir honestus, grauis, probus; patet te non acturum tam licenter cum sorore: vel aliâ quæ non foret vxor tua. VERS 9.

VERS. 10. MENTITVS] causam quærit dicti, quod opinione Abimelech
6. mendacium erat, quia cognationis eorum ignarus Rex.

Dormire pro cōcumbere.

IMPOSVISTI] non rectè, neque iuxta leges amicitiæ hoc abs te a-
ctum. vsus es simulatione nobis & tibi periculosâ. Nā POTVIT COI-
RE QVISPIAM DE POPVLO] Non est hic verbum שחק, quod supra;
sed שכב quod iacere, dormire, coire significat. LXX. seruatâ consue-
tudine sacræ linguæ vertunt *ἐκοιμήθη dormiuisset* : noster phrasim ex-
plicuit, quæ est in vsu etiam Hispanis , *echarse ô dormir con alguna* : &
Belgis, *Byslaepen*. Totum Hebraicè ad verbum; *vt parum abfuit iacuit
vnus populi cum vxore tuâ*. minimum abfuit, quin vnus de populo ia-
cuerit cum vxore tua. Vatablus vult vnum pro primo & summo poni
& Regem significare sibi in mente fuisse illam in concubinam acci-
pere. videntur id etiam LXX. insinuare, qui habent; *ἐκ τοῦ γένους μου ali-
quis ex genere meo.*

Ignorantia pro peccato.

7. PECCATVM] noster explicationis causâ addidit *grande*: quod non
est in Hebræo, Græco vel Chaldæo. Hebraicè est אשם *Ascam*, quod
Oleaster scribit significare duo, nempe delictum ex ignorantia com-
missum, (ideo LXX. hîc vertunt *ἄγνοιαν ignorantiam*) & pœnam siue
desolationem propter peccatum. Propter quam latitudinem signifi-
8. cationis fortassis noster addidit, *grande*. Notandus autem Hebrais-
mus, *inducere super aliquem peccatum*, pro præbere alicui occasionem
peccandi.

Inducere super aliquem peccatum.

VERS. 11. QVI TETIGERIT HOMINIS HVIVS VXOREM] Noster *Tangere*
9. accepit, vt Latini sæpè solēt pro re venereâ : vnde & virgo dicitur *in-
tacta*, quæ rudis viro. Obscuriùs Hebraicè mens regis proponitur;
Qui tetigerit virum istum & vxorem eius, quod LXX. retinent. Noster
optimè intellexit, Isaaco indirectè caueri, Rebeccę directè, hoc sensu:
qui tangens impudicè vxorē lęserit ipsius virū. nā huiusmodi quid cū
10. vxore virū dehonestat. Ait verò tetigerit intelligēs quocumq; modo,
siue nolentem siue volentem. Hæc prima lex positiua adulterio mor-
tis pœnam præscribens, nam in genere, sed quoad Rebeccam: videtur
tamen vsu recepta hæc pœna, nunc declarari etiam in peregrini istius
vxore locum obtinere. Postea legem hanc Deus per Moysem Iu-
dæis tulit. ALLEGORIAM pete ab Eucherio libro secundo *ca-
pite* 40.

Tangere pro rem habere.

Lex prima contra adulterium.

VERS. 12. SEVIT] in terrâ conductâ.
11. INVENIT] messe collectâ, ex trituratâ admensus est ipse, & non
ceteri.

Centuplum.

IN IPSO ANNO] illo sterilitatis. vnde apparuit id præternatura-
le esse.

Conciliatæ versiones.

CENTVPLVM] Aquila *ἑκατὸν εἰκασμένον. centuplum æsti-
matum*. Hebraicè hodie exstat, *centum æstimationes*. מאה שערים *Meah
Scegharim* per Camets, quod æstimatione centuplo superaret im-
pensam, hoc placuit D. Hieronymo, & Chaldæus ; *quam æstimauerat*.
LXX. legerunt *Sceghorim* per cholem quod ordea significat. ideo
verterunt *ἑκατοστεύουσαν κριθήν. centuplicatum ordeum*. materiam expo-
nentes

nentes, ideò interpretor, *seuisse ordeum & illo ipso anno* tantum collegisse, vt pretio æquipolleret granis cētuplicatis. Sic enim concilianda versiones cū fonte. Nā si præcisè ad numerū seu quantitatē seminis referas cum D. Chrys. non conueniet cū Hebręo, & D. Hieronymo: si neges ordeum fuisse, repugnas LXX. interpretibus: & regionū quarumdam vt Bethici, Leontini & Ægyptij agri ordinaria ferè hæc messis est Plinio *lib.* 18. *cap.* 10. in Africâ quoque Byzacij vt plurimum centum quinquaginta, sæpè trecenta quinquaginta, Cyniphij trecenta pro vno soliti legere. *vide Pererium hîc.* Quare valdè propendeo vt centuplum interpreter cum Aloïsio indefinitè, nempè nō mathematicè vel præcisè, sed pro valde magno prouentu. sicut alibi, *si genuerit quispiam centum liberos* Ecclesi. 6. 3. *Peccator ex eo quod centies facit malum.* Cap. 8. 12. sic. Plinius *d. lib.* 18. *cap.* 11. fertilissimi tritici genus, *centigranum* appellat, & *lib.* 22. rosam plurimorum foliolorum *centifoliam.* sic *centum* passim apud poëtas vsurpatur. BENEDIXIT QVE EI] idiotismus, pro; *benedixerat enim ei.* tempus perfectum pro imperfecto & copula pro causali. Cētum pro plurimis.

LOCVPLETATVS] omni copia temporalium bonorum *sic Chrysost. hom.* 52. *& Augustin. q.* 76. ALLEGORIAM pete ab Origene *hic hom.* 12. TROPOLOGICE ait Diodorus; vbicumque quis manserit iubente Deo, illic bonis omnibus affluet. VERS. 13. 12. Locum quo Deus esse iubet fælicissimum.

INVIDENTES EI] cerne vt.

Inuidus alterius rebus macrescit opimis,

de quo bene Chrysost. s.

QVOS FODERANT] fossos tempore Abrahæ constat: de obturatione non ita. Nam viuo Abrahamo obturatos volunt LXX. vertentes *obstruxerunt in tempore patris sui.* Hebræa Chaldæa, & Latina ambigua sunt, & videntur magis indicare obstructos tempore Isaac, post Abrahæ obitum vt exsertè dicitur v. 18. ALLEGORIAM de hæreticis, qui Catholicæ doctrinæ puteos pertinaciter conspurcant & obturant, proponunt Origenes *hom.* 13. & pluribus Hamerus *hîc à fol.* 159. TROPOLOGIAM, quomodo piis animæ putei semper fodiendi docet B. Isidorus *hoc loco.* VERS. 14. 13. Inuidię malum hic & num. seq. VERS. 15. 14. Hæreticis similes Palæstinis.

IPSE ABIMELECH] vir aliàs non malus, sed tūnc liuore afflatus.

RECEDE A NOBIS] inuidiæ suffusio faciebat videri potentiorem, vt solet iuxta illud de inuidis; VERS. 16.

Fertilior seges est alieno semper in aruo,
Vicinumque pecus grandius vber habet.

TROPOLOG. consideranda Isaaci in tot iniuriis illibata mansuetudo, mala transmittens, bonorum operum nihil omittens. 15. Isaaci mansuetudo.

TORRENTEM GERARÆ] Iosepho teste hæc vallis dicta Pharan, sed per illam solitus exuberare torrens exiguus non nimis vicinus Geraræ, sed ab eâ nūcupatus. נחל *Nachal,* Hieronymus & Chaldæus, *torrentem,* LXX *vallem* verterunt, vtrumque re verum, vt dixi: sed & vocem Hebræam vtrumque volunt significare. *sic Lippomanus.* ALLEGORIAM de CHRISTO pete hîc à D. Hieronymo. VERS. 17. 16. Gerare torrens & vallis.

VERS. 18.
17.
Isaac cur veteres puteos eruderarit.
18.
Veteres explicationes eruderandæ potiùsquam nouæ conquirendæ.

QVOS FODERANT]maluit veteres eruderare & expurgare, quàm nouos fodere. 1. quia certus illic aquæ venam esse. 2. quia hoc facilius & minùs inuidiosum. 3. quia iustè vtebatur paterno labore, nec poterat ei nouum opus denunciari. 4. vt ita gratam patris memoriam recoleret & veneraretur, quare & eadam nomina renouauit. TROPOLOG. vtinam id sacræ Scripturæ interpretes facerent, & vino veteri mallent lectorem inuitare: non tot explicationum mōstra quotidie nascerentur, quibus nec cum Iolao Hercules conficiendis sufficeret.

VERS. 19.
10.
Fontes in vallibus.
20.
Torrens pro alueo suo.

IN TORRENTE]sapienter, loco ab aliis quidem derelicto; sed erat verisimile venas aquarum aliquas latere, vbi hyemali tempore tot exundabant confluges.

AQVAM VIVAM] caput scaturiginis aquæ perennis. Etiam in conuallibus fontes oriri docet experientia, quare negandum non est, torrente æstate desiccato quo ad superficiem, eoque effosso etiam in valle aquam viuam reperiri potuisse. Torrens enim vocatur, ipse alueus siccus; qui certo anni tempore solet repleri: κατὰ μετωνυμίαν.

VERS. 20.

PASTORVM]aliorum à prioribus *Sic Iosephus*.

21.
Calumnia.

NOSTRA EST]quia in nostro solo fodistis. Sed hoc iniustè prætexebant: quia illis consentientibus foderant. ideo vocauit eum; *Ghesceq*, quod noster CALVMNIAM *vocauit ex eo quod acciderat calumniam*. LXX. verò ἐκάλεσαν ὁ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου ἀδικία ἠδίκησαν γὰρ αὐτόν. *vocauit nomen loci illius iniustitiam: iniustè enim egerant cum ipso*. Chaldæus; *iurgium, eò quod iurgati sint cum eo*. seruata vocis allusione, עסק עסקן *Ggeseq ghassaqu*. vt & Hebraicè est ad verbum, *vocauit calumniam, quia calumniati eum fuerant*. Scito עשק cum quinque punctis & puncto in sinistro significare *litigium*; עשק autem cum Camets punctoque in dextro Cornu, est per vim vel dolo iniustè occupare. hoc posterius amplexi LXX. noster vtrouis modo potuit legisse. Calumniam significare etiam Honchala asserit.

VERS. 21.
22.
Inimicitiæ.
Satanas.

INIMICITIAS]nam toties iterata† vexatio fuit indiciū odij inueterati. שטנה *Sitnah* est auersio seu dissessio ab aliquo nata ex odio & rancore. quare benè vertitur odium, & inimicitia, & hostilitas. hinc *Satanas*, quasi hostis & contrarius. Et hoc loco Aquila & Symm. *aduersum* siue *contrarium* verterunt.

VERS. 22.

PROFECTVS] Dominicum *Math.* 10. præueniens præceptum, cùm in vno loco illum persequebantur, ad alium fugiebat: non se defendebat, sed iræ locum dabat: ita peruenit ad locum remotiorem, & ibi puteum fodit.

PRO QVO NON CONTENDERVNT]quia permittente Rege foderat, inquit Iosephus: vel quia ad tanto interuallo distantem Gerareni non soliti accedere, nec vllus color suppetebat, cur prohiberent.

23.
Latitudo.

LATITVDO] seu latifundium, sic Chrysostomi interpres ipso nomine gratiarum†actio significatur. Nam רחבות *Rechoboth* latitudines signifi

significat; & sic indicauit Dei beneficio liberiorem nunc sibi & abũdantiorem adaquationem suppetere.

DILATAVIT NOS] nescio cur Chaldæus futurum maluerit. Hebraicè & Græcè est, *dilatauit nobis*. Metaphora sumpta à redactis in arcum, qui postea euadunt:† & significat ex persecutionis pressurâ liberari. psal. 4.1. *in tribulatione dilatasti mihi.* Dilatare pro ex angustia eripere.

ALLEGORIAS pete ab Origine *hom.*13. & Ruperto S̃. *cap.*9.

EX ILLO LOCO] vbi puteum foderat vltimum.

IN BERSABEE] finitâ fame tandem rediјt eò, vnde propter famem exiuerat. & vbi cum patre solitus habitare. Memor tamen quàm iniqui in patrem loci incolæ fuerant, varias animo curas voluebat, multa formidans: in somnis illum nocturno tempore Deus consolatur. VERS. 33.

IN IPSA NOCTE] secunda hæc visio Isaaci, sed prima in hoc loco & in somnis. ALLEGOR. Origenes *hom.*14. VERS. 24.

EGO SVM DEVS] sum verus ille Deus, qui cum parente tuo hîc pactum pepigi. *sup. c.*17.

TECVM SVM] & quia sum, qui sum, tecum, ero, custos, & protector tuus futurus, quid timeat, cum quo, & pro quo Deus?

EXTENDIT TABERNACVLVM] postquam Deo altare exstruxerat, eique sacrificarat, papilionem fixit ad ibi degendum.

VT FODERENT] quærerent & eruderarẽt illum, quem olim Abraham his locis effoderat. *D. Gregor. lib.*31. *in Iob. cap.*22. VERS. 25.

CVM VENISSENT] ab eo quem læserant sibi vanè metuẽtes, vt timida semper est mala conscientia; venerunt, non tam (sic Philo & Procopius) vt societatem inirent, quàm vt specularentur. parati, ad bellum si tenuem & infirmum; ad fœdus, si validum & potentiorem inuenirent,] Habes autem hîc tria nomina, quæ nonnulli omnia propria esse volunt; aliј duo tantum esse propria, & medium *Ochozath* volunt significare turbam amicorum, quæ cum Rege venerat: ego cuncta puto appellatiua. In primis *Abimelech* fuit † commune nomen Regum Palæstinorum, sicut Pharao Ægyptiorũ. *Sic D. Hieronymus lib.*9. *in Ezechiel. Diodorus Tarsensis, & Procopius hic.* significat, Patrem Regis: vt Rex nomine moneretur, quo animo in subditos esse deberet. idem valet, quod Romanorum PATER PATRIÆ. appellatiuum esse inde patet, quod etiam ille alius Rex tempore Abrahæ sic vocabatur. S̃. *c.*17. *& c.*21. vbi, cùm *v.*22. etiã ille alter Regis socius vocetur, *Phicol*, vt iste; valdè suspicor, etiam *Phicol* (hoc est omnis facies) officiј ratione, appellatiuum fuisse; quod nomine ipso indicarentur, omnium militum animi & oculi in eum conuersi: ideoque cunctorum primus in acie suos ducere & præire debeat, sicut & facies corpus ipsum præcedit. LXX. φιγὼρ. VERS. 26. 24. Abimelech. 25. Phicol.

OCHVZATH] cum significat, qui possidet hunc: LXX. vel quod reuera olim vox illa† reperiebatur, vel more suo Paraphrastem agẽtes, *sup* 21. 22. & 32. aliјs duobus tertium inseruerunt, & quod de duobus cæteris, de isto quoque censeo, appellatiuum esse. Itidem 26. Ochuzath, quid & quale officium.

LXX.& illis verſiculis eum vocant *Pronubum*, & iſto quoque loco verterunt, ὀχωζὰθ ὁ νυμφαγωγὸς αὐτοῦ. *Ochozath pro nubus eius* male interpres Chryſoſtomi, *præfectum Gynecæi* pro eo quod noſter *Ochuzat amicus eius.* & Chaldæus, *comitatus amicis ſuis.* quod ex D.Hieronymo in Traditionibus ſequũtur Rupertus, Liranus, Toſtatus, Vatablus. Hebraicè eſt vt noſter tranſtulit. nam אחזת *Achuzath* quod quidam Hebræi ſubſtantiuum eſſe volunt, pro comitatu ſeu ſocietate melius interpretamur vt proprium vel vt dignitatis appellatiuum, vt puto LXX.& noſtrum capere:& vocem מרעהו *Mereſhehu, amicum eius.* vox enim *Regha, amicum, Hu eius* ſignificat, & MEM addititiũ eſt, vt benè Lipomanus, & Eugubinus: quibus tamen nõ aſſentior, LXX. interpretes carpentibus, Opinor enim, ſicut apud Perſas ſecundus à

Surenas. Rege, *Surenas* (quod docebo commẽt. in Eſther) cui Regis coronãdi

Amicorum cohors. munus incũbebat; ſic apud iſtos Palæſtinos Geraritas, Principem co-

Verſiones conciliatæ. hortis amicorũ vocatũ fuiſſe *Achuzath*, quaſi dicas poſſeſſoré gratiæ & amicitiæ Regis:& more Romanorũ magiſtratuum, qui in prouincias Prætores vel Proconſules mittebantur, & Perſarum ac Macedonum Regum, etiam iſtos Abimelechos amicorum cohortem habuiſſe (quod Chaldæus apertè inſinuat) cui præfuerit iſte Ochuzath, & propter principem locum ſimpliciter & καὶ ἐξοχὴν *amicus* Regis fuerit dictus: (ideo noſter ſic vertit, vt erat Hebraicè.) Veriſimillimum autem hanc cohortem potiſſimùm conſtitiſſe ijs, qui ſponſo Regi adfuerant, & cũ eo nuptialia ſolemnia celebrarant: talem amicorum cohortem, ex ęqualis ætatis hominibus ſecum educatis conſtantem, habuiſſe Reges Iudæorum patet ex Regum hiſtoriâ de Roboam *lib.3.cap.12.8.* Palæſtinorum verò mos de huiuſmodi ſocijs ſponſalitijs declaratur in Hiſtoriâ Samſonis, *Iudi.14.11.* vbi eſt eadem vox

Socij ſponſalium. Hebræa *Mereghim* quæ hoc loco, & noſter interpres ibi tranſtulit, *Sodales.* & hunc morem adſpexit Seruator *Ioan.3.29. amicus ſponſi ſtat, & audit eum, & gaudio gaudet propter vocem ſponſi:* Sic enim vt paranym-

Locus Ioan. 3.29. Matt.9 15. Marci.2.19. filij nuptiarum. phum ſuum deſcribit. & Matth.9.15. *numquid poſſunt filij ſponſi lugere, quamdiu cum eis ſponſus eſt?* quos Marci 2.19. *filios nuptiarum* appellauit υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, filij thalami nuptialis. vt & Luc.5.34. more Hebræo *filios* ponens pro iuuenibus, hoc eſt pro ſodalibus ex iuuente delectis, & ſponſo additis ad conuiuiũ celebrãdũ, & nuptiarũ lętitiã augendã. addidit τοῦ νυμφῶνος *thalami*, vt ſciamus ſponſos ad lectũ genialé deduci conſueuiſſe. Toto autẽ hoc feſtiuitatis ſpacio durãte, nullus mærori locus erat. Horum ſodalium ſeu amicorum præcipuum puto pronubi vice functum, & νυμφαγωγὸν Græcè; Hebraicè vero *Reghah* hoc eſt amicum (vt noſter vertit) vocatum per excellentiam. ſic enim d.cap.14.20. dicitur, vbi de pronubis non obſcura mentio. ſicut omnes amici, ſed iſte antonomaſticè amicus, ſic omnes pronubi, ſed iſte per excellentium pronubus. Quare qui Hebraicè amicus, rectè & ἐξηγετικῶς à L X X. dictus paranymphus ſeu pronubus. Hæc mea ſententiâ, quam deſeram doctus certiora melioraque.

VERS. 27. QVEM ODISTIS] quem vos odiſſe factis oſtendiſtis.

VIDIMVS

VIDIMVS TECVM ESSE DOMINVM] vnum cæli & terræ Deum Geraritæ colebant:& ostendunt se bona fide, vt cum Dei sui amico, fœdus ferire velle. VERS. 28.

SIT IVRAMENTVM[de non offendendo inuicem fœdus sanciamus,& id iureiurando stabiliamus:sicut fuit inter Patres nostros. *Sic Chaldæus.*

NIHIL TVORVM ATTIGIMVS]nihil eripuimus rerum tuarum.Latronum misericordia,cùm non,quantum valent,nocent.ideo addunt VERS 29.
NEC FECIMVS QVOD TE LÆDERET] nec personæ, nec rebus tuis nocuimus. Falsum hoc. nam ipsis conniuentibus pastores iniustè ab vsu puteorum suorum arcuerant. Sed malorum hoc ingenium est, culpam non agnoscere.quid iusti? dissimulare acceptam iniuriam, & malum bono vincere.

CVM PACE]beneuolè † saluum & integrum sine vllâ læsione.hoc valet שלום *Scalom. vide Oleastrum hic,& Pererium.*

27. Cum pace dimittere.

AVCTVM BENEDICTIONE DOMINI] subauditur causalis. *quia vidimus auctum* &c.Hebraicè est independenter, *Tu nunc benedictus domini.* Sic etiam Græcè καὶ νῦν εὐλογημένος, &c. Sic etiam Chaldæus.sensus:idcirco *cum pace* dimisimus, quia nunc cernimus à Deo amari & prosperari.Nec otiosa particula,*nunc*.admonet enim humanæ fragilitatis.ne insolescat præsenti fœlicitate.nam posse gratiâ, quâ nunc floret,peccando excidere.

SVRGENTES MANE] poscit † iuramenti publici & solemnis reuerentia,vt non nisi à ieiunis & sobrijs præstetur:quod,malo more,hodie non seruatur,cum canones vetent à non ieiunis testimonium dici *c.1. ext.de testibus*.hac mente poeta ille. VERS. 30.

28. Iurandũ nõ nisi à ieiunis in iudicio.

----puteat forumque Libonis.

Mandabo siccis:adimam iurare paratis.

VENERVNT IN IPSO DIE] statim ac Isaac peruenerat in Bersabee, misit seruos puteum quærere & fodere:hoc die illũ ibi assecutus Rex Gerare,quia sine sarcinis & milite expedito,& solâ cohorte amicorũ venerat.postridie,postquã percusso fœdere discessit,redierũt ad Isaac serui nũciantes se puteũ,nactos copiosâ lymphâ lætũ. Nam quod in quibusdã Græcis libris erat negatiuè,*non inuenisse*,id vt mendosũ meritò Cõplutenses epanorthotæ castigarũt.nã in Hebræo deest negatio,vt& Aquilæ & Symmacho & Chaldæo & res ipsa illã refutat.vetustamen mendum fuit,iam à D.Hieronymi temporibus.*eum lege hic.* VERS. 31.

ABVNDANTIAM]satiem,seu saturitatem.quia copia futura in posterum aquæ pecoribus & familiæ. VERS. 33.

NOMEN VRBI IMPOSITVM EST BERSABEE] cùm sine punctis legerent,non mirandum, si diuersimodè hoc nomen interpretatum. LXX. legerunt sicut hodie exstat Hebraicè per ש Scin stridulũ *Scebagh*.quod significat *iuramentum* vel *septem*, vt dictum alibi *sup. cap.* 21.31.quia radicalibus ijsdem litteris vtrumque scribitur, licet serui-les variet.Nam *Scibachah* שבעה significat *septem*,& quando cum He in fine est masculinum.sine He est fœmininũ.sed *Seebughah* siue *Scebughath*,

29. Bersabee diuersa significat secundum pũcta

bughath שבועה ſiue שבעת à verbo *Seabagh* שבע quod eſt *iurare*, ſignificat *iuramentũ*:ſed propter eaſdẽ radicales promiſcuè ſumũtur *baghah*, & *Scebagh*. Noſter autem interpres legit per *ſin* Ephraemiticum ſeu len, equod æquiualet ט vt hicdocet D.Hieronymus. nam à verbo *ſabagh* שבע *ſatiare, replere*, fit *ſcabagh* שבע *ſiue ſobagh* שבע *ſaturitas, abundantia*. hodierna exemplaria Hebræa fauent LXX. qui ὅρκος iuramentum. *vide Lipomanum hic*. Nota Iſaacum reſpexiſſe ad præſentem aquæ abundantiam & ideo pronũciaſſe *Berſabagh*: Abrahamum verò *d.v.* 31. reſpexiſſe ad ſeptem agnos quos offerebat, & ideo pronunciaſſe *Berſabagh*. confirmatum tamen vrbi nomen, qui-

VERS. 34. buſdam vno, alijs alio modo pronunciantibus. Procopius negat hoc etiam vrbis nomẽ fuiſſe, quod putei: ſed cæteris repugnat & fallitur.

Sequuntur affiictiones domeſticæ Iſaaci.

DVXIT VXORES] inuito pater iam centenario; qui tamẽ, ne filium

VERS 35. contriſtaret, diſſimulauit diſplicentiam. *ita* I*oſephus* addẽs ſoceros fuiſſe Dynaſtas Hethæorum quod credibile.

OFFENDERANT] malis moribus & contumaciâ, & quia manebant idololatræ. Sic Thargum Ieroſolymitanum. *vide cap.* 27. *v. vlt.*

MYSTICA Rupertus *ſup. cap.* 10.

CAPVT

CAPVT VIGESIMVM SEPTIMVM.

SENVIT autem Isaac, & caligaue- 1.
runt oculi eius, & videre non po-
terat: vocauítque Esau filium suum
maiorem, & dixit ei: Fili mi? Qui
respondit: Adsum.* Cui pater: Vi- 2.
des, inquit, quòd senuerim, & ignorem diem mor-
tis meæ. * Sume arma tua, pharetram, & arcum, & 3.
egredere foras: cumque venatu aliquid apprehen-
deris, * fac mihi inde pulmentum sicut velle me 4.
nosti, & affer vt comedam: & benedicat tibi ani-
ma mea antequam moriar. * Quod cùm audisset 5.
Rebecca, & ille abiisset in agrum vt iussionem pa-
tris impleret, * dixit filio suo Iacob: Audiui pa- 6.
trem tuum loquentem cum Esau fratre tuo, & di-
centem ei: * Affer mihi de venatione tua, & fac 7.
cibos vt comedam, & benedicam tibi coram Do-
mino antequam moriar. * Nunc ergo fili mi, ac- 8.
quiesce consiliis meis: * & pergens ad gregem, 9.
affer mihi duos hœdos optimos, vt faciam ex eis
escas patri tuo, quibus libẽter vescitur: * quas cum 10.
intuleris, & comederit, benedicat tibi priusquam
moriatur. * Cui ille respondit: Nosti quòd Esau 11.
frater meus homo pilosus sit, & ego lenis: * si at- 12.
trectauerit me pater meus, & senserit, timeo ne pu-
tet me sibi voluisse illudere, & inducam super me

13. maledictionem pro benedictione. * Ad quem ma-
ter: In me ſit, ait, iſta maledictio, fili mi: tantùm
14. audi vocē meam,& pergens affer quæ dixi.* Abiit,
& attulit, dedítque matri. Parauit illa cibos, ſicut
15. velle nouerat patrem illius.* Et veſtibus Eſau val-
de bonis,quas apud ſe habebat domi,induit eum:
16. * pelliculáſque hœdorum circumdedit manibus,
17. & colli nuda protexit. * Dedítque pulmentum, &
18. panes,quos coxerat, tradidit. * Quibus illatis,di-
xit: Pater mi? At ille reſpondit: Audio. Quis es tu
19. fili mi? * Dixítque Iacob: Ego ſum primogenitus
tuus Eſau: feci ſicut præcepiſti mihi: ſurge,ſede,&
comede de venatione mea,vt benedicat mihi ani-
20. ma tua. * Rurſumque Iſaac ad filium ſuum: Quo
modo, inquit, tam citò inuenire potuiſti, fili mi?
Qui reſpondit: voluntas Dei fuit,vt citò occurre-
21. ret mihi quod volebam: * Dixítque Iſaac:Accede
huc, vt tangam te fili mi, & probem vtrum tu ſis
22. filius meus Eſau, an non. * Acceſſit ille ad patrem,
& palpato eo,dixit Iſaac: Vox quidem, vox Iacob
23. eſt: ſed manus,manus ſunt Eſau. * Et nō cognouit
24. eum,quia piloſæ manus ſimilitudinem maioris ex-
preſſerāt.Benedicēs ergo illi,* ait:Tu es filius meus
25. Eſau?Reſpondit,Ego ſum,* At ille: Affer mihi,in-
quit,cibos de venatione tua, fili mi, vt benedicat
tibi anima mea. Quos cū oblatos comediſſet,obtu-
26. lit ei etiā vinū: quo hauſto,* dixit ad eum:Accede
27. ad me,& da mihi oſculum,fili mi. * Acceſſit,oſcu-
latus eſt eum, ſtatímque vt ſenſit veſtimentorum
illius fragrantiam, benedicens illi, ait: Ecce odor
filij mei ſicut odor agri pleni,cui benedixit Domi-
28. nus. * Det tibi Deus de rore cæli,& de pinguedine
terræ

terræ abundantiam frumenti & vini. * Et seruiant 29.
tibi populi, & adorent te tribus: esto dominus fra-
trum tuorum, & incuruetur ante te filij matris tuæ,
qui maledixerit tibi, sit ille maledictus: & qui be-
nedixerit tibi, benedictionibus repleatur. * Vix 30.
Isaac sermonem impleuerat: & egresso Iacob fo-
ras, venit Esau, * coctósque de venatione cibos in- 31.
tulit patri, dicens: Surge pater mi, & comede de
venatione filij tui: vt benedicat mihi anima tua.* 32.
Dixítque illi Isaac: Quis enim es tu? Qui respon-
dit: Ego sum filius tuus primogenitus Esau. * Ex- 33.
pauit Isaac stupore vehementi: & vltra quàm credi
potest, admirans, ait: Quis igitur ille est qui dudum
captam venationē attulit mihi, & comedi ex om-
nibus priusquam tu venires? benedixítque ei, &
erit benedictus. * Auditis Esau sermonibus patris, 34.
irrugiit clamore magno: & cōsternatus, ait: Benedic
etiam & mihi, pater mi. * Qui ait: Venit germanus 35.
tuus fraudulenter, & accepit benedictionem tuam.
* At ille subiunxit: Iustè vocatum est nomen eius 36.
Iacob: supplantauit enim me in altera vice: primo-
genita mea antè tulit, & nunc secundò surripuit
benedictionem meam. Rursúmque ad patrem:
Numquid non reseruasti, ait, & mihi benedictio-
nem? * Respondit Isaac: Dominum tuum illum 37.
constitui, & omnes fratres eius seruituti illius sub-
iugaui: frumento & vino stabiliui eum, & tibi post
hæc, fili mi, vltrà quid faciam? * Cui Esau: Num 38.
vnam, inquit, tantùm benedictionem habes pater?
mihi quoque obsecro vt benedicas. Cumque eiu-
latu magno fleret, * motus Isaac, dixit ad eum: In 39.
pinguedine terræ, & in rore cæli desuper * erit be- 40.
Zz 2 nedi

nedictio tua. Viues in gladio, & fratri tuo seruies:
tempúsque veniet cùm excutias, & soluas iugum
41. eius de ceruicibus tuis. * Oderat ergo semper Esau
Iacob pro benedictione qua benedixerat ei pater:
dixítque in corde suo: Venient dies luctus patris
42. mei, & occidam Iacob fratrem meum. * Nunciata
sunt hæc Rebeccæ: quæ mittens & vocans Iacob
filium suum, dixit ad eum: Ecce Esau frater tuus
43. minatur vt occidat te. * Nunc ergo, fili mi, audi
vocem meam, & consurgens fuge ad Laban fra-
44. trem meum in Haran: * habitabísque cum eo dies
45. paucos, donec requiescat furor fratris tui, * & cesset
indignatio eius, obliuiscatúrque eorum quę fecisti
in eum: postea mittam, & adducam te inde huc:
46. cur vtroq; orbabor filio in vno die? * Dixítq;
Rebecca ad Isaac: Tædet me vitæ meæ
propter filias Heth: si acceperit Ia-
cob vxorem de stirpe huius
terræ, nolo viuere.

ARGV

ARGVMENTVM.

Prærepta Iacob fratri paterna benedictione: in Mesopotamiam ad auunculum suum Laban fugit.

ANNOS triginta septem Moyses transmittit silentio, tot enim intercedunt à digamiâ Esau, quam superiore capite narrauit, vsque ad hanc Iacobi fælicem fallaciam. Nunc enim Esau LXXVII. & Isaac annum centesimum trigesimum septimum agebat. (*vide Tostatum hîc q.*1.) Quare biennio † halucinatus Alexander ille apud Eusebium *de Præparat. Euangelica lib.*9.*sub finem.* VERS. 1. 1. Alexandri Polyhist. error.

CALIGAVERVNT] tum ætate, tum crebris ægritudinibus (*Sic Augustin. lib.* 16. *de Ciuit. Dei cap.* 30. adeò contractum & confusum fuit videndi acumen, vt parùm admodùm cerneret; vt non esset cæcus, sed cæcutiret. 2. Isaaci caligo oculorũ

IGNOREM DIEM MORTIS MEÆ] breui me moriturum scio, quando id futurum nescio. idcirco nollem tibi non priùs me benedixisse. Sic soliti sancti morituri suis benedicere, filiis Iacob *cap.*40.*Genes.* populo Moyses *Deuteron.*33. VERS. 2.

ARMA TVA] Hebraicè, *vasa*: sic enim omnia instrumẽta † & vtẽsilia nuncupant: quæ verò dicat *arma*, mox explicans addit, *pharetram & arcum.* non benè Chaldæus *gladium* pro pharetrâ. חליך *Theliecha.* VERS. 3. 3. Vasa Hebræis quæ.

EGREDERE FORAS] in agrum, vt est Hebr. Græc. Chald.

PVLMENTVM] edulium gustui suaue & delicatum מטעמים *Mat-ghammim.* inde fortassis vocabulum Latinum *Mattya*, à Græcis mutuatum † *ματτύα*, *Tertulliano de testimonio animæ cap.*4. & Mattyolæ, *Arnobio lib. vlt.* VERS. 4. Mattya.

SICVT VELLE ME NOSTI] quibus scis me libenter vesci.

BENEDICAT TIBI ANIMA MEA] vt ex animo † tibi benedicam. Ignorabat oraculum Rebeccæ datum: alioqui non ausus fuisset Iacobum benedictione haq frustrari. Idcirco disponente Deo differtur benedictio, vt eam interim Iacob præriperet. Valdè sollicitus pro Esau pater, non quòd malum cupiebat benedictione munire (*vt non rectè Philo*:); sed quia reuerà filij obsequiis delinitus, eum tenerè diligebat, & amor cæcum hac in parte reddebat; *Theodoretus q.*77. ALLEGORIAM pete à D. Hieronymo *epist.*25.*ad Damas.q.*3. & Ruperto *lib.*7.*in Genes. cap.*15. 4. Benedicat tibi anima mea Hebraism.

CORAM DOMINO] Sic † fieri dicuntur, quæ rectè & iustè fiunt. ideo significat annuente, fauente, & aspirante Deo facere. *Vide Adag. sacra.*§.12.14. *&* 97.*confer. Num.*32. 21. *Iudic.*18.16.1.*Reg.*16.6.3.*Reg.*2.45. Contrà, quæ † improbè fiunt & cum peccato, dicuntur à Deo abscondita. Sic quidam illud exponunt *psal.*16.14. *de absconditis tuis adimpletus est venter eorum*; hoc est peccatis plenum cor; psal. 63. 5. *vt sagittent* VERS. 7. 5. Coram Domino fieri. 6. Abscondita Deo, quæ.

gittent in occultis immaculatum. de quibus locis aliàs. Nunc notandus

7. Can. vno loco relatum vt dictum; etsi ibi non positum, dictum tamē.

canon, quicquid in sacra Scriptura † aliquo loco tamquam dictum refertur, licet eo loco, vbi prius narratum, non referatur, reuerà tamē credendum est, dictum fuisse. Sic hoc loco dicitur Isaac dixisse, *coram Domino*; quod in eius verbis sup. v. 4. positum non fuit. Ioan. 11. 40. *nonne dixi tibi, quoniam si credideris videbis gloriam Dei?* Attamen non inuenias priùs in illo colloquio expressum. Sic quando aliquid erat

8. Can. credendum fuisse impletum quicquid positum in prædictione.

additum † in prædictione, quod prætermittitur quando prophetia narratur impleta, credendum hoc quoque impletum fuisse. Exemplum Honchala suggerit: Ioël. 2. 31. dicitur *Sol conuertendus in tenebras, & luna in sanguinem*: quod B. Petrus *Act.* 2. 20. exponit de tempore passionis CHRISTI: nihilominùs in narratione passionis *Matth.* 27. 45. *Marci* 15 33. *Lucæ* 23. 45. hæc Lunæ mutatio non commemoratur.

VERS. 8. CONSILIIS MEIS] obedi præceptis meis. Hebr. Græcè, & Chaldaïcè.

VERS. 9. LIBENTER VESCITVR] quemadmodum amat præparatos Hebr. אהב *Aheb.* Græcè φιλεῖ.

VERS. 10. EGO LENIS] Hieronymus, *leuis.* LXX. λεῖος, se significat glabrum.

VERS. 12. SENSERIT] me non esse Esau, quia non sum hispidus vt ille.

SIBI VOLVISSE ME ILLVDERE] Hebrai. *& ero in oculis eius tamquā deceptor*, seu delusor. LXX. *ὡς καταφρονῶν sicut despiciens vel vilipendens.* Noster clarè exposuit. hoc est putabit me sibi decipulam intendisse, & insidiatum cæcitati eius.

MALEDICTIONEM] sicut accidit Chamo, qui patri suo illusit.

VERS. 13. IN ME SIT] D. Chrysost. *hom.* 53. vult ingenti amoris excessu paratam pro filio pœnam subire. Meliùs *in catenâ* Gennadius, & Theodoret. *q.* 78. censent securam de prospero successu, diuinæ promissionis fiduciâ sic locutam. q. d. nihil periculi est, frustrà pauescis. TROPOL. quo pacto parentibus filij æqualiter amandi docet D. Ambros. *lib.* 2. *de Iacob cap.* 2.

VERS. 14. ATTVLIT] duos hædulos. vnde colligit Procopius robustæ senem complexionis fuisse, qui ætate decrepitâ & æger tantum ciborum absumeret. crediderim potiùs Diodoro Tarsensi duos allatos, vt ex iis in pulmentum meliores & teneriores partes deligerentur.

VERS. 15. Esau vestes.

VALDE BONIS] Hebraicè *Hamudoth*; quod † multa significat, nam Hieronymus significat quosdam vertere *desiderabiles*, Chaldæus *mundas*, LXX. in singulari *pulchram.* noster generali voce cuncta hæc complexus. loquitur enim de vestimento Esau optimo & pretiosissimo, quo rarò vtebatur, & ideo penes matrem in arcâ quapiam ex odoratis lignis, vel inter odoramenta (vt fit) asseruabatur quod floribus & radicibus iniectis solent etiam pauperiores sine luxu, mundítiæ causa & arcendis tineis. Nec credibile est vnguentis illitas vt vult vir doctus, *lib.* 5. *singular. in appendice cap.* 1. Luxus vnguentorum post Moysem apud Iudæos cœpit: nec inuenias vestigium antiquiùs. Non est necesse credere has fuisse vestes debitas primogenituræ, quibus indueretur sacrificaturus: Nam si id verum: cur nunc iis vteretur Iacob,

cob, quando ab Esau lasso, sudabundo, puluerulento cibi erant præstolanti patri inferendi?

Pelliculasq. hædorvm] pilosum enim & hirtum meliùs referebant, quàm pelliculæ agnelli aut lanicutis arietis. Vers. 16.

Circvmdvxit manibvs] in morem chirothecarum, vt tantùm exterior pars manuum & digitorum esset pilosa: interior vola, glabra & depilis.

Colli nvda] Secutus est LXX. qui τὰ γυμνὰ τοῦ τραχήλου. Hebræa significant, *mollitiem colli.* Sensus idem. munit partes, quas cæcutiens attrectaturus videbatur. Sic aptauit eum qui erat, vt posset videri qui non erat. Allegoriam pete à Prospero *p.1.prædict.cap.21.*

Panes] subcinericios, seu collyridas, de quibus ad Leuiticum. Vers.17.

Feci sicvt præcepisti mihi] Si dixisset solummodo † sum primogenitus tuus, poterat explicatio D. Augustini sup. & Theodoreti *q.80.* Gennadij & plurimorum, vt non incongrua litteræ defendi; eò quòd iure ac dignitate primogenitus esset. Si tantum addidisset, *se Esau*; dici posset eodem pacto ratione successionis & pacti talem se vocare. Verùm cùm dicat, *feci sicut præcepisti mihi*, cui nihil pater præceperat: & totâ narrationis serie manifestum sit, velle persuadere patri se Esau ipsum esse, non dignitate tantùm aut meritò, sed ὑποστατικῶς & secundùm personam; in quam, vt peritam venandi, & solitam patri gratos cibos adferre, ferinam videlicet, non vt in primogenitum, iussio dirigebatur: velit etiam persuadere ferinam esse, venatione captam, quæ hædina de domo erat: & dicat se fecisse sicut præceperat, scilicet sumpsisse arma sua, pharetram & arcum, & egressum foras, adferre quod venatu cæperat: & ipsemet Isaac factum eius fraudulentum vocet *v.37.* Facilius videatur fateri leuiter mentitum cum Chrysostomo, Scoto, Lirano, Hadriano, Caietano, & Lipomano; vt cogitur tandem non obscurè fateri Pererius *hîc disput. 5. num. 56. in fine.* Dico mendacium leue fuisse, non quòd contra suam mentem Iacob locutus: sed quia, cùm teneretur ad senis mentem respondere; ambiguè locutus, volebat aliter intelligi, quàm res erat. Si fateare hoc mendacium esse: necessarium est fateare peccatum veniale fuisse Rebeccæ & Iacob. Nam mendacium aliquod peccati expers inueniri, fuit error Origenis, Chrysostomi & Cassiani: solidè refutatus à D. Augustino. *Vide Sixtum Senes. lib. 5. Bibliothe. annotat. 107.* Veniale peccatum apertè fatentur Tostad. Caietan. Lipomàn. & Honchala hîc. Velle Patriarchas ab omni veniali peccato immunes præstare, quo nec Apostoli caruerunt, cassæ pietatis & irriti laboris sit. Dicat aliquis: mysterium fuit: ergo non mendacium. Respondeo ex parte Dei mysterium fuit, ex parte Iacob mendacium. Etiam incæstus Thamar, & Samsonis fornicatio mysteria & simul peccata fuerunt. Allegoriam pete à D. Ambros. *d. cap. 2.* & S. Gregorio *hom. 6. in Ezechiel.*

Vers. 18.
10. Iacob defenditur à peccato mortali, non à mẽdacio.

11. Omne mendacium peccatum.

Qvomodo tam cito] quid hoc rei, quod tam citò prædam nactus? Vers. 2.

VOLVNTAS DEI FVIT] diuinâ factum est prouidentiâ, vt, quam ruspabar fera, statim mihi obuiaret.

VERS. 21. VT PROBEM] agnita vox Iacobi senem dubium reddit.

VERS. 22. QVIA PILOSÆ MANVS] nec auditus circa suum obiectum †, nec
12. tactus circa suum aberrauit: sed similitudo rei tactæ, vt solet, intelle-
Isaac deceptio in quo? ctum in errorem induxit: Similitudo pilorum manum (vt ait ille) caluitur. Credidit potiùs tactui, quàm auditui: quia, teste philosopho, in aliis sensibus homo à brutis vincitur; sed tactu exactior est,
13. Tactus sensuum certissimus. ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἄλλαις λείπεται πολλῶ τῶν ζώων. κατὰ δὲ τὴν ἀφὴν, πολλῶ τῶν ἄλλων διαφερόντως ἀκριβοῖ.

BENEDICENS ERGO] certus animo mox benedicere. decretum
VERS. 23. significatur ipsâ executione eius. Hebraicè, Græcè, & Chald. est, *&* *benedixit ei*; quod per anticipationem positum. Nam benedictionem præcessit, quod sequitur.

VERS. 24. TV ES FILIVS] vt sit omnino certus de personâ, iterum interrogat, & restringit quæsitum, non ad primogenitum, sed ad ipsam personam. Quare cùm respondet *Ego sum*; vel non respondet ad patris mentem, quod facere tenebatur: vel si ad eam respondet, veritati parcit. id enim tum affirmaret, de quo pater dubitans quærebat.

VERS. 25. AFFER] propiùs, vt vescar, mensam admoue, cum cibis quos mihi præparasti.

FILI MI] vocatiuus est, & corrupti libri, in quibus; *filij mei*.

OBTVLIT] נגש *Nagas* significat appropinquare & offerre. ideo benè noster & Chaldæus, benè etiam LXX. *προσηνέγκεν, attulit.*

VERS. 26. DA MIHI OSCVLVM] Sanctum & amoris signum. Cur Deus
14 sic Isaacum decipi passum, cui poterat decretum suum reuelare, variæ
Isaacum decipi cur Deus permiserit. causæ redduntur, mihi propter mysterium id factum asserentes maximè placent. *Lege D. Hieronymum epist.* 125. *Chrysost. hom.* 53. *Theodoretum q.* 79.

VERS. 27. VT SENSIT] nec enim fragrantia tanta erat, vt à sene remoto posset percipi: percepisset autem, si vnguentorum odor fuisset, qui solet locum implere: sed sensit demùm cum eum osculatus caput capiti apposuit. Volunt quidam vestimentis materiam odoratam intextam fuisse: quod non credo. morem probare debuissent. *Vide sup. v.* 15. Ceterum ex odoris suauitate quæ Dei donum, lætitiâ perfusus, & amore filij accensus in benedictionem prorupit.

15. SICVT ODOR AGRI] Hebraicè, *vide odorem*, seu *vide vt odor*. No-
Imperatiuus pro aduerbio. ster, LXX. & Chald. *Ecce.* gnari Hebræos † imperatiuis sæpè vti pro aduerbiis. Comparationem vero hanc parabolicam lautè accepi in Adag. sacris §. 42. *odorem agri* commendat Plinius *lib.* 17. *cap.* 5.

16. CVI BENEDIXIT] statim explicabit quinque exemplis hanc be-
Isaaci sex benedictiones nedictionem Dei. Primum ab odore, quod hîc habes secundum.

1. DE RORE COELI] tempestiuo humore ac influxu; quo à cælo
VERS. 28. solet inebriari, infundi, & apta reddi ad germinandum Isaias, *Quomodo*
a. *descendit imber & nix de cælo, & illuc non reuertitur; sed inebriat terram, & infundit eam, & dat semen serenti, & panem comedenti.* cap. 55. 10. *Moyses*;

Aperiet

Aperiet Dominus thesaurum suum optimum, cælum vt tribuat pluuiam terræ tuæ in tempore suo.] Deuteron. 28. 12. Ros Palæstinæ optatissimus, vbi solebat tantùm pluere Octobri mense & Maio, seu Aprili: ideo intermedio tempore, ne sata exarescerent roris indiga erant, Pererius hic.

De pingvedine terræ] de terrâ vbere & pingui, bene affectâ, & ad vberem prouentum comparatâ: quæ nec arida, nec fistulosâ, nec scabra, nec cariosa, nec senescens, seu anus sit; sed tenera, & vt Cato vocat, puella. Sensus est, Deus tibi det de cælo rorido, & terra fertili, abundantiam Frvmenti et vini, hoc est omnium ad cibum & potum necessariorum. Quidam libri addunt, *& olei.* Sed hoc ex LXX. in ps. 4. 8. irrepsit *de quo dixi d.* § 41. Allegorice benedictiones istæ impletæ. in Christo vt accuratè explicat Theodoretus *q.* 81. & Augustinus *lib.16. de ciuita. cap.37.* Tropologice in anima cuiusque iusti D. Gregor. *hom.6. in Ezech.* & Rupertus *libr.7. cap.17.* Anagogica est explicatio S. Irinæi *lib.5. cap.33.* 3 4.

Serviant tibi popvli] Præcedentia ad opes pertinuit, istud ad imperium & dignitatem. Sensus est: Posteris tuis Dauidi, Salomoni & Assamonæis subiicientur Idumæi, Philistim, Moabitæ & alij populi. *sic Eusebius in Cathenâ.* Vers. 29. 5.

Adorent te tribvs] posteri Esau & Ismaëlis, quos in tribus ipsa hæc historia diuisit.

Esto dominvs fratrvm tvorvm] non bello tantùm vt dictum; sed etiam iure primogenituræ, hoc in posteris Esau & Iacob completum, non in ipsismet (*vide 2. Reg.* 8.) si factum spectes; si ius, statim in ipsismet. S. Irinæus s̃ pro fratrum, legit; *fratris tui*, sicut est Græcè.

Qvi maledixerit] vltimum benedictionis membrum pertinens ad fauorem Dei erga Iacob, æquè ac erga posteros. q. d. communes nobis amici & inimici futuri. Non est imprecatio, sed prophetia. sequitur LXX. qui totum in singulari numero: Chaldæus in plurali, Hebræus per enallagen numeros cõfundit; *maledicentes tibi maledictus & benedicentes tibi, benedictus*: hoc nec Græcę nec Latinę aures ferrent. 6. 17. Numerorũ enallage mira.

Vix isaac] vide prouidentiã Dei, venit lupus fabulâ peracta (quod aiunt) & non in fabulâ, ne pro ferociâ ingenij, cuncta turbaret.

Expavit isaac stvpore vehementi] Hebraicè est חרד *Charad*, admirari, expauescere. LXX. verterunt Isaac *raptum in exstasim magnâ vehementer*: vt intelligamus mente exsternatum, & in eâ abalienatione Deum illi reuelasse fraudem Iacob, & voluntatem suam, ne rescindere cogitaret. *lege D. Augustin. q.*80. Diuinæ parens iussioni subdit ratihabitionem. Vers. 30. 18. Isaaci exstasis.

Et erit benedictvs] *sic D. Hieron. & Alcuinus.* voculam Dvdvm noster addidit: quia iam aliquod tempus interea effluxerat, & si non magnum. nam *dudum* † sumitur pro ante, sicut & *nuper* & similia. cogimur sic exponere propter vers. XXX. & capere moram non à discessu Iacob, sed ab aduentu ad patrem. 18. Dudum, pro paullo ante.

VERS. 34. AVDITIS ESAV SERMONIBVS] vltimis potissimum verbis confirmatoriis facti.

19. Esau contẽtio pro benedictione. IRRVGIIT] vsus aptissimo vocabulo ad leoninã ferociã Esau iudicandã, & mærori mixtũ furorẽ. Hebraicè *clamauit clamore magno & amaro vsque nimis.* nascebatur hic affectus non tam ex dolore iacturæ quam fecerat, quàm ex inuidentiâ fraterni incrementi. *sic Philo & Eusebius in Catenâ.*

BENEDIC ETIAM ET MIHI] exprimit vtcumque πάθος Hebræum: *Benedic mihi, etiam ego pater mi.* subaudi filius tuus suum, & hactenus dilectior, & nunc iacturam hanc feci, quia discessi à te iussione tuâ, vt pararem quæ optabas; non æquum est, non præstare te, quod promisisti.

VERS. 35. FRAVDVLENTER] LXX. μετὰ δόλου dolosè & callidè. Chaldæus, *sapienter*: sed & sapientia in sacra Scriptura interdum in malam partem capitur: sicut *astutia* in bonã. Hebræum מרמה *Mirma* cum dolo seu fraude sicut sumitur etiam Ps. 34. 20. & Isai 53. 9. & fatetur Lyran. hîc. sed vtrum vsurpat Isaac in bonum, an in malum? iuxta mentem suam post reuelationem in bonum, iuxta mentem Esau in malum.

BENEDICTIONEM TVAM] quæ iure naturæ tibi bebita foret, nisi te illâ indignum præstitisses. vel quam ego tecum tuam opinabar *sic intellige Rupertum lib. 7. cap. 8.*

VERS. 36. ALTERA VICE] secũdo, bis, iterum. NVMQVID NON RESERVASTI] nõ est exhausta tibi omnis benedicẽdi copia vnicâ benedictione: restat quod mihi quoque filio tuo benè preceris: vt fecit ỹ. v. 38.

VERS. 37. OMNES FRATRES] omnes cognatos & consanguineos. VLTRA QVID FACIAM.] Hebraicè: *nunc, quid tibi facere possum*? poterat aliter benedicere: sed Esau benedictionem æquipollentem primogenituræ benedictioni poscebat, quam dare non poterat.

VERS. 38. EIVLATV MAGNO] clamori & precibus ploratum addit mouendæ compassioni: nec frustrâ planè. Nam.

VERS 39. MOTVS ISAAC] addidit noster de commotione lucis gratiâ cùm de illâ nihil sit in fonte, nec apud LXX. vel Chaldæum.

20. Esau benedictio. LocusHebr. 12. 17. DIXIT AD EVM] D. Paulus *ad Hebr.* 12. *v.* 17. Esau, licet cùm lacrymis benedictionem petierit, adeptum negat: sed de primariâ illâ iure naturæ debitâ loquitur, quæ primogenito dari solita, & Iacobo cesserat.

IN PINGVEDINE TERRÆ] solum in quo deges, crebris irrigationibus de cælo Deus fœcundum reddet: hæc est minima benedictionum Iacob; nempe affluentia bonorum temporaliũ non minor, quàm ipsius. Cur verò mutetur ordo verborum in benedictione hac, & Iacobi, quædam Tertullian. *lib.* 3. *contra Marcion. in fine.*

ERIT BENEDICTIO TVA] Hebraicè *ihie moscabecha*, sessio vel habitatio sua, & LXX. κατοίκησίς σου. sensus est: tibi planè terreno & carnali prædico & precor congrua, nempe vt diuturna sit & copiosa temporalium bonorum possessio. vides impletum mox cap. 33. 9.

21. Esau posteri VIVES IN GLADIO] Ne absoluta quidem benedictio hæc fuit, sed

victore

victore gladio coarctata. q. d. fertilem terram occupabis, non agri-colatione tuâ, sed vi, raptu, prædâ. *Eusebius & Procopius.* Quam olim bellicosi, rapaces, crudeles, fuerint Idumæi docet Iosephus *lib. 4. de bello Iudaico.* & adhuc hodie Arabes latrociniis & bellis vitam traducunt. *Glossa Græca.* seruierunt & imperarũt posteris Iacob.

SERVIES] impletum 2. Reg. 8. 14. EXCVTIES ET SOLVES IVGVM] Idumæi regnante in Iudâ Ioram rebellarunt 4. *Reg.* 8. sed post octingentos iterùm annos ab Hircano Simonis Asamonæi filio sunt subiugati. *Iosephus lib. 13. antiquita.* Denique vt Herodes Antipatri Idumæi filius regnum Iudææ fuit adeptus, ipse & posteri vsque ad tempus excidij sub Tito Iudæis imperarunt, annis centum quinquaginta. Lege Iosephum *lib. 14. antiquita. in princ. & lib. 1. de bello Iudaico.*

ODERAT ERGO.] memoriam doloris animo fouens continuam odio materiam suggerebat.

DIXITQVE IN CORDE SVO] decreuit magno affectu (*sic Diodorus*) perfecto mentis consensu & plenâ deliberatione secretò secum ipse statuit. hoc est † *in corde dicere* vel *in seipso* ps. 35. 2. *Dixit iniustus vt delinquat in semetipso.* Ecclesi. 2. 15. *Dixi in corde meo.* & alibi; *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.* Cogitationes tamen filij Rebecca cognouit, vel reuelante Deo (*secundùm D. Augustinum q. 82. & Acacium in Catenâ*): vel in sinum vxorum id effundente ipso, & illis, vt rimosæ mulieres sunt, effluentibus, sequitur enim ea Rebeccæ nunciata. *v. sequ.* VERS. 41. 22. Dicere in corde.

DIES LVCTVS PATRIS MEI] hunc nolebat contristare: de matre nihil sollicitus. hoc ait: pater morietur conueniemus ad iusta illius: illic dolori meo fratri nece parentabo. 23. Inuidię mala.

OCCIDAM] radix (*ait Crisostomus hom. 54.*) homicidij inuidiâ est, & fructus inuidiæ homicidium idem memini S. Orientium *in Monitis* tradere.

MINATVR] sic etiam LXX. fons habet מתנחם *Mitnachem*, consolatur se, à verbo נחם *Nacham.* noster sensum reddidit. nam consolatio hæc in eo posita, quod Esau dolorem suum lenibat, meditatione necis fraternæ, & insidiis struendis. ideo Chaldæus; frater tuus insidiatur tibi vt interficiat te. VERS. 42. 24. Consolari pro minari.

DIES PAVCOS] Hebraicè *Iamimachadim dies vnos*, solent † illi cùm volunt modicum significare, dicere *vnum.* quia vnum est minimum in quantitate discreta. sic Hebraicè; Genes. 29. 20. *visi sunt ei dies vni.* 1. Parali. 12. 14. *vnus pro centum, minor; & maior, pro mille.* hoc est minimus eorum poterat resistere centum hostibus; & fortior, mille hostibus. LXX. hîc; *dies aliquot.* VERS. 44. 25. vnus pro paucis. Locus 1. Paralip. 12. 14.

CVR VTROQVE ORBABOR FILIO] vtrique consulit, alterum immunem à periculo, alterum integrum præstat à crimine. (*sic D. Ambros.*) Metuebat vtroque orbari, si ad pugnam venientes mutuis concideren vulneribus, vel vno necato, adspectum occisoris ipsa non sustineret, eumque diris deuoueret. VERS. 45.

ORBABOR] nisi te subduxeris.

TÆDET ME VITÆ MEÆ] non est vox impatientiæ: sed modus lo- VERS. 46. 26. Tædet vitæ.

 quen

quendi, qua declaratur animi moleſtia. Prudens matrona, vt filium ableget, non idem Iſaaco cauſatur, quod filio, ne & maritum contriſtet, & alterum filium in inuidiam vocet: ſed cauſam reddit aliam, & ipſam veram & Iſaaco non ingratam. De filiabus Heth Chryſoſt. *homil.54.*

DE FILIABVS HVIVS TERRÆ] excludit Chananæas, & Iſmaelitidas, vt in Meſopotamiam filius mittatur. Hebraicè eſt. *De filiabus Heth ſicut iſtas de filiabus terræ.* hoc eſt quæ tam improbis moribus & contumaces adeò.

Nolo viuere. NOLO VIVERE] eſt hyperbole, hoc eſt, ad quid optem viuere vitam prorſus moleſtam & iniucundam. Hebr. LXX. & Chald. *vt quid mihi vita,* ſeu *viuere?* ALLEGORIAM inſignem nobis ex Hippolyto Martyre & Victorino D. Hieronymus *d. Epiſt. ad Damaſum quæſt. 3. literis* conſeruauit.

* * *

CAP.

CAPVT VIGESIMVM OCTAVVM.

VOcauit itaque Isaac Iacob, & be- 1.
nedixit eum, præcepitque ei di-
cens: Noli accipere coniugem de
genere Chanaan: * sed vade, & 2.
proficiscere in Mesopotamiã Sy-
riæ, ad domum Bathuel patris ma-
tris tuæ, & accipe tibi inde vxorem de filiabus La-
bam auunculi tui. * Deus autem omnipotens be- 3.
nedicat tibi, & crescere te faciat, atque multiplicet:
vt sis in turbas populorum. * Et det tibi benedi- 4.
ctiones Abrahæ, & semini tuo post te: vt possideas
terram peregrinationis tuæ, quã pollicitus est auo
tuo. * Cumque dimisisset eũ Isaac profectus venit 5.
in Mesopotamiam Syriæ ad Labam filium Bathuel
Syri, fratrem Rebeccæ matris suæ. * Videns autem 6.
Esau quòd benedixisset pater suus Iacob, & misisset
eum in Mesopotamiam Syriæ, vt inde vxorem du-
ceret, & quòd post benedictionem præcepisset ei,
dicens: Non accipies vxorem de filiabus Chanaan.
* quodque obediens Iacob parentibus suis isset in 7.
Syriam, * probans quoque quòd nõ libenter aspi- 8.
ceret filias Chanaan pater suus: * iuit ad Ismaelem 9.
& duxit vxoré absque, is quas prius habebat, Ma-
heleth filiam Ismael filij Abraham, sororé Naba-
ioth. * Igitur egressus Iacob de Bersabee, pergebat 10.

11. Haram.* Cumque venisset ad quendam locum,&
vellet in eo requiescere post solis occubitum, tulit
de lapidibus qui iacebant, & suppones capiti suo,
12. dormiuit in eodem loco.* Viditque in somnis sca-
lam stantem super terram, & cacumen illius tan-
gens cœlum: Angelos quoque Dei ascendentes &
13. descendentes per eam,* & Dominū innixum sca-
læ dicentem sibi. Ego sum Dominus Deus Abra-
ham patris tui,& Deus Isaac: Terram, in qua dor-
14. mis,tibi dabo & semini tuo.* Eríque semen tuum
quasi puluis terræ. dilataberis ad occidentem, &
Orientem,& septentrionem,& meridiem:& BENE-
DICENTVR IN TE & in semine tuo cūctæ tribus ter-
15. ræ.* Et ero custos tuus quocunque perrexis, & re-
ducam te in terram hanc: nec dimittam nisi com-
16. pleuero vniuersa quæ dixi.* cūque euigilasset Ia-
cob de somno ait: Verè Dominus est in loco isto,
17. & ego nesciebam.* Pauēsque. Quàm terribilis est,
inquit: locus iste. non est hic aliud nisi domus Dei,
18. & porta cæli.* Surgens ergo Iacob manè, tulit la-
pidem quem supposuerat capiti suo,& erexit in ti-
19. tulum,fundens oleū desuper.* Appellauitque no-
20. mē vrbis Bethel,quæ priùs Luza vocabatur.* Vo-
uit etiam votum,dicens: Si fuerit Deus mecum, &
custodierit me in via,per quam ego ambulo,& de-
derit mihi panem ad vescendum, & vestimentum
21. ad induendum,* reuersusque fuero prosperè ad
domum patris mei: erit mihi Dominus in Deum,
22. * & lapis iste,quem erexi in titulū, vocabitur Do-
minus Dei, cunctorumque quæ dederis mihi, de-
cimas offeram tibi.

ARGV

ARGVMENTVM.

Iacob parentum iussu in Mesopotamiam abit, dormienti in via innixus scalæ Deus apparet. experrectus vouet Deo votum. Esau pergit in contumacia, & Ismaelitidem ducit in vxorem.

BENEDIXIT EVM] præcedentes benedictiones confirmãs, ad maiorem gratiam iterauit. *Augustin.* q. 82. DE GENERE CHANAAM.] de huius terræ stirpe. nam latè sumit. VERS. 1.

VADE & PROFICISCERE] D. Augustinus censet iam Isaaco innotuisse conatus Esau. colligit & LXX. ἀναςὰς ἀπόδραθι. *surgens fuge.* positum pro celeriter & sine morâ discede; hoc significat, Hebræum, *surge & vade.* VERS. 2. 1. Surge & vade.

IN MESOPOTAMIAM SYRIÆ] in Charras oppidum Mesopotamiæ, quæ est pars Syriæ orientalis, Aram Padan. Hoc intendebat Rebecca; cui pariter displicebant Chananeæ, Ismaelitides, & Cethurianæ; quod minùs modestis moribus omnes essent, nec satis piæ: nec ab insidijs Esau, in tam propinquis locis, satis tutò acturus Iacob videbatur. DOMVM BATHVEL) cui tunc patre mortuo Laban præerat.

CRESCERE TE FACIAT ATQVE MVLTIPLICET] Deus det tibi fructum ventris copiosum: hoc est multos liberos. VERS. 3.

IN TERRAS POPVLORVM] hoc est populosas. tantam posterorum multitudinem, vt multas & populosas gentes exæquet.

DET TIBI BENEDICTIONES ABRAHÆ] faciat te tuosque dignos promissionibus Abrahæ factis eâ lege, si fœdus ictum cum Deo seruarent. SEMINI TVO POST TE] sit communis benedictio tibi & semini tuo. Hebraicè, *tuo tecum* אתך *Itach.* D. Augustinus *lib.* 16. *de Ciuita. Dei cap.* 38. & Rupertus *lib.* 7. *c.* 20. hinc colligunt promissiones hasce peculiariter à Deo factas Isacidis ex Iacobo, & sic Esauitas à Iacobitis. quoad fœdus & promissiones, seiunctos: ita vt iam Esau desierit ex semine benedicto Isaaci censeri, sed auctor alterius seminis & generis haberi. quare nec eius posteri tenebantur circumcidi. VERS. 4. 2. Esau desijt censeri ex semine Isaac. 3. Idumæi nõ tenebantur circumcidi.

VT POSSIDEAS] iure hereditario tu, & non Esau.

TERRAM PEREGRINATIONIS TVÆ] non in quam tendis, Mesopotamiam; sed Chananæam, è qua nunc abis peregrinaturus, & in quam redibis, & vt peregrinus inhabitabis.

PERVENIT IN MESOPOTAMIAM] itinere à Bersabee nouem vel decem dierum. Dicũtur hæc per Prolepsin. nam prius quam eo peruenit multa contigerunt, hoc & sequ. cap. narranda. SYRI] Aramæi, sic vocatus quia sedem sibi in Syriæ illâ parte delegerat. ALLEGORIAM pete à D. Augustino *serm. LXXIX. de temp.* VERS. 5. 4. Bathuel cur Syrus.

BENEDIXISSET] secundo iam. s. *v.* 1. VERS. 6.

PROBANS QVOQVE] cernens, deprehendens. Hebraicè, & vidit. VERS. 7.

5. Malum esse in oculis alicuius. QVOD NON LIBENTER ASPICERET FILIAS CHANAAN PATRIS SVI.] clarissimè reddidit Hebraismum, qui est; *quod † malæ filiæ Chanaan in oculis patris sui*: hoc est dilucide Chaldæus; *quod displicuissent in oculis patris sui*. LXX. retinuerunt idiotismum.

6. Esau nuptiæ tertiæ. IVIT] si hoc pacto culpam abolere, & patri placere voluit, stupidus fuit, accipiens de ancillari stirpe, quæ cum Saræ liberis hereditatem Abrahæ non poterat cernere. *S. Chrysost. hom.* 54. Si verò id fecit contumaciâ, & parentum contemptu, illis inconsultis hoc quoque matrimonium cōtrahens, planè improbus fuit. *Rupertus* 5. *cap.* 21.

7. Ismael pro Ismaelitis. AD ISMAELEM] ad Ismaelitas. † sicut Iudas ponitur pro Iudæis, Israel pro Israelitis, Beniamin pro Beniamitis. Cogimur sic accipere. quoniam istud accidit annis saltem quatuordecim post obitum Ismaelis. *Tostadus*, SOROREM NABAIOTH] eodem patre & matre natam.

VERS. 9.

8. Occurre in locum. VENISSET AD QVENDAM LOCVM] fortuito, & non cogitans in eo pernoctare, hoc indicat Hebraismus *& occurrit in locum* hoc est incidit in locum. Nam פגע *Phagaagh* est casu occurrere, & sic differt ab הקרה *Ikrah. sup.* 27. 20. Benè hic LXX. secundùm patrium sermonem, καὶ ἀπήντησε τόπῳ *& occurrit loco*, factum ergo, vt, quia nox ibi eum deprehendit, vt vellet in eo loco quiescere.

POST SOLIS OCCVBITVM] Auctor Scholasticæ Historiæ post Iosephum vult sub dio mansisse, non quod nox eum oppressisset, sed quia non audebat se nocturno tempore Chananæis oppidi Luz credere propter damna illis ab Isaac bello illata. habeo pro fabulâ Iudaica istud de bellis Isaac, quem sacra Scriptura nobis vt pacis quàm belli studiosiorem pingit.

VERS. 9.

9. Locus Procopij. TVLIT DE LAPIDIBVS] vnum commodiorem pro non blando ceruicali. magnus fuit. nam postea in titulum erexit.

DORMIVIT] sic LXX. eodem sensu quo Hebraicè, *pernoctauit*.

Cane & angue peius cauenda, quę de idololatriâ Iacobi, hoc loco, tanquam Procopij verba, Latinè leguntur in eius Octateucho. Licet Græcum exemplar mihi non contigerit videre; ausim quouis pignore certare, interpretem Latinum, à Catholicâ fide alienum, hanc laciniam de suo attexuisse: qualia facinora Origenis interpretem, libris

Origenis interpres malæ fidei. contra Celsum non pauca nec parua designasse, collatione Græci cū Latino codice, Leo Castrius non semel inculcat *in Apologia sua*.

SCALAM STANTEM, benè vertit. nā יצב *Iaçab* statuere, stare; inde מצב *muçab*. Visio fuit imaginaria, in sensu interiore per similitudines sensibiles repræsentata. *Lipomanus*. Fusissimè de hac scala mul-

10. Scala Iacob explicata, Historicè. tis disputationibus secundum omnes sensus disseruit Bened. Pererius, à *disp.* 3. Breuiter censeo; pro litterali sensu duas veterum explicationes debere commisceri, nempe vnam Diodori Tarsensis *in Catena* & alteram Theodoreti *q.* 82. quam etiam tenuit Abenezra. Primùm suppono agi de peculiari prouidentia Dei erga Iacobum. Dein-

11. Prouidentia Dei. de sic expono. Iacob mærore, sollicitudine, timoreque plenus obdormierat stratus membra super durâ silice. Benignus Deus dormientem confirmat animo, & consolatur. *Scalam* ostendit quâ significatur eius

in Me

in Meſopotamiam profectio, per *deſcenſum* Angelorum, reditus in patriam per eorumdem *aſcenſum*. Mæſtus erat ſe parentes deſerere, timidus quia ſolus & incomitatus: ideo *Deus* illi apparet *ſcalæ innixus*, נצב עליו *Niçab Ghaaf ſtans ſeu erectus ſuper vel iuxta illam*, quaſi auxiliator, ἐπεστήρικτο *firmatus* vt LXX. conſtanter illam firmans & erigens & ſuſtentans; vt ſciret hoc iter à diuina prouidentiâ dirigi, & Deum ipſius peregrinationis curam præcipuam gerere, ei defenſorem adeſſe, & rerum omnium affluentiam largiturum: ipſum præ oculis haberet: non ſe ſolum reputaret, Angelos illi comites initu & reditu futuros. quæ cuncta ad amuſſim, cum iis quæ hoc capite & ſequentibus dicentur, conueniunt: vt dubitari meritò non debeat hunc eſſe ſcalæ litteralem ſenſum. Alia quædam explicatio Diodori Euſtathij & aliorum Patrum communior, mihi ALLEGORICA vide-
22. Allegoria ſcalæ.
tur, nempè dicentium ſignificari myſterium deſcenſus verbi de cælo per incarnationem, & reditus in cælum per aſcenſionem. Quod non eodem modo explicant: D. Auguſtinus *ſermo. 79. de temp.* paullo obſcurior eſt. Euſtathius ſcalam vult eſſe crucem domini, quia ſcalæ genus olim tormenti fuerunt, vnde & *Gemoniæ ſcalæ*; à quo id Suidas ſumſit, ſed non placet, vt longiuſculè quæſitum. Diodori & Ruperti allegoria accommodatior eſt; & ideo illam aliquantulum firmabo nonnullis additis. Totâ viſione ſignificatur futura ex ſemine Iacob CHRISTI Domini incarnatio, varij ſcalæ gradus ſunt diuerſæ generationes apud D. Lucam *cap. 3.* & Matth. *cap. 1.* quarum illæ aſcendunt incipientes à terrâ; (IOSEPH & MARIA non quod Ioſeph concurrerit ad ortum CHRISTI, ſed, quia fœminæ in genealogiis ſolæ non computantur, ipſe vnâ cum coniuge vnam faciat perſonam) ordine retrogrado tandem ad ipſum Deum pertingunt, Adami patrem ſcalæ ſummæ innixum. Duo ſcalæ latera ſunt duo hominum genera, bonorum & improborum, huic catalogo intexta. Stat ſcala ſuper terram illam, cui benedixit Dominus, vt captiuitatem Iacob auerteret. Tangit cælum cacumine; quia verbum incarnatum eſt Deus de Deo, Deus verus de Deo vero: idem, verus homo, & ita terram attingit. Sic imis ſumma coniungit. Angeli deſcendunt, hoc myſterium Patriarchis, Prophetis, & demum Deiparæ annunciantes: iidem aſcendunt ſanctorum deſideria & preces ſursùm ferentes, & Deo præſentantes. Hanc allegoriam puto præcipuè à Sancto ſpiritu intentam. TROPO-
13. TROPOLOGIA Scilæ.
LOGIÆ variæ dantur, vnam de vitâ religioſâ, pete à S. Bernardo, *in ſermon. de verbis Euangelij ecce nos reliquimus omnia.* Aliàs proponunt S. Baſilius *in pſal. 1.* S. Gregorius *lib. 5. in Iob. c. 21.* quam ornat Pererius *diſput. 5.* Videndus Guillelm. Hamærus *hic fol. 176. vſque ad* 180. Philonis Hebræi ſpeculationes *in lib. de ſomniis*, Platonicæ potiùs ſunt, quam textui accommodatæ. ANAGOGICE Scala, ſunt chori hierarchici Ec-
14. Anagogia Scalæ.
cleſiæ triumphantis. Angeli deſcendunt, quando ad hominum cuſtodiam mittuntur: aſcendunt, quando redeunt, & iuſtorum animas, collocant in gradibus huius ſcalæ, hoc eſt in ſedilibus angelorum qui ceciderunt: vel ſanè ſunt homines ſaluandi & damnandi, iuxta Ter-

tullianum *lib.* 3. *contra Marcio.in fine*, hanc videtur astruere Spiritus-sanctus. Sap. 10. 10. *Hæc profugum iræ fratris iustum deduxit per vias rectas, & ostendit illi regnum Dei*, &c.

15. Mixta expositio scalæ. Mixta partim anagoge, partim moralis est, sed illustris admodum, D. Zenonis Veronensis *serm.* 8. scalam significare duo testamenta, quæ per quosdam obseruantiæ gradus à terris ad Deum perducunt. Angelos descendentes, esse homines, qui à spiritualibus ad sæcularia decidunt, & vestiti olim croceis stercora amplectuntur: adscendentes verò, homines iustos esse, qui in corde suo disponunt ascensiones, quærentes quæ in cælis sunt, & non quæ in terrâ. Nulli verò hîc subsistentes visi; quia in via ad æternam vitam, nihil inter profectum & defectum est medium. *S. Bernard. epist.* 254. & 341. Ad B. Virginem refert S. Damascenus *orat.* 1. *de dormitione Deiparæ*. Sed hoc accommodatitium, vt & illud Tertulliani, qui exponit de persecutione *in prin. lib. de fugâ* in persecutione.

VERS. 13. ABRAHAM & ISAAC] hi nominantur, quia his speciali ter pollicitus se illorum Deum futurum.

IN QVA DORMIS] totam Chananæam.

VERS. 14. TIBI ET SEMINI TVO] & pro *idest*. tibi hoc est semini tuo. id
16. impletum in Historiâ Iosue & Regum. Sic statim.

Et exegeticum. IN TE ET IN SEMINE TVO] In ipso quidem & in omnibus maioribus CHRISTI benedictæ fuerunt: sed dumtaxat, vt in fonte ac origine. In ipso solo IESV, vt verâ benedictionis effectrice causâ.

VERS. 15. NISI COMPLEVERO] sub. priùs. Igitur, *nisi*; pro *donec*: hoc est
17. non ante dimittam, nec tamen ait quod postea dimittet, sed solum

Nisi pro donec, includens præteritum, non futurum. quod non dimittet, donec ista cuncta perficiat. *D. Augustin. de locut. Hebr.*

DE SOMNO] imaginaria visio fuerat: sed vigilanti reuelatio facta. *Caietan.*

VERS. 16. DOMINVS EST IN LOCO ISTO] gratiam & fauorem hoc in loco
18. Deus in loco isto, quid mihi Deus ostendit. Nam Deus nullo loco excluditur, vel includitur, omnia implet, omnia continet.

PAVENSQVE] admirabundus & venerabundus. Sic *terribilis* ponitur pro sacro, religioso, qui sanctum incutit horrorem, & veneratione dignum se præbet.

VERS. 17. QVAM TERRIBILIS] totum hoc ita Chaldæus explicat. Quã terribilis est locus iste? Non est locus communis: sed locus in quo beneplacitum est coram Deo. Et è regione loci huius est porta cæli.

NON EST HIC ALIVD] Tertullianus sup. hæc ait à Iacob dici, quia ibi in somnis viderat CHRISTVM, qui est domus Dei & simul porta per quam aditur in cælum.

19. Domus Dei NISI] id est verè hîc est DOMVS DEI, quia viderat illic Deum Scalæ innitentem & stipatum Angelico satellitio, singulas sua munera diuidentem.

20. Porta cæli. ET PORTA CÆLI] quia viderat Beatas mentes inde quasi egredientes quo descendebant, & intrantes quando ascendebant. ALLEGORICE

GORICE

GORICE locus iste est † Ecclesia Christiana, in qua Deus facit opera 21.
admiranda & stupenda, & in qua propter filij sui (cuius Iacob figura Ecclesia
est) merita, portas cæli aperuit; & vbi, ratione venerabilis Euchari- Christi.
stiæ miraculosè domicilium delegit. hoc sensu potest Caietani ex-
plicatio de hac scalâ admitti.

ERECIT IN TITVLVM] rudem illum lapidem † in modum cippi VERS. 18.
leuauit & in terram erectum defixit in monimentum visionis præfa- 22.
tæ; vt in reditu eodem loco diuini beneficij memoriā recoleret, quod Lapis ere-
fecit *c. 35. v. 3.* non verò vt lapidem hunc adoraret quasi statuam vel ctus à Iacob
ei sacrificaret: quod solùm prohibetur Leuit. 20. 1. rudes verò lapides in monu-
in testimonium rei alicuius eleuare & statuere rectos, id postea quo- mentum, nō
que licuit. *vide Iosue* 4. 3. in statuam. Locus Leui. 26. 1.

FVNDENS OLEVM DESVPER] quoddam libationis genus fuit, ne 23.
putes hunc lapidem pro altari vel arâ ad sacrificandum fuisse. Sum- Chrismatis
mitatem cippi oleo imbuit. Hebræus & Chaldæus aiunt, *super caput* origo, quam
eius. Hoc fecit, vt Deo honorem exhiberet, & ei creaturam suam li- antiqua: &
baret, & lapidem diuinæ gratiæ indicem ita quodammodo honora- de modo
,, ret. Quod etiam nunc (*ait Theodoretus. q.* 83.) fieri solet à permultis inungendi
,, vxoribus fidelium. Nam consueuerunt in Dei templis vngere ady- cippos, sta-
,, torum cancellos, & sanctorum Martyrum thecas ad demonstrandam tuasque.
,, animi pietatem. Atqui non respuit etiam minima benignissimus Do-
,, minus, gratam habens operis intentionem.] Sic ille defendens san-
cti Patriarchæ pietatem contra hæreticos nostri temporis. Hunc cul-
tum religiosum, vt & alios, Dei Simius Zabulus vsurpauit, cùm ido-
lolatris suis persuasit, lapides. Termino dicatos vnguine sordidare. *te-
stes sunt Arnobius lib. 1. contra Gentes, S. Augustin. lib. 16. de Ciuitat. Dei
cap. 38. Appuleius lib. 1. Floridorum.* ALLEGOR. S. Augustinus vult
hoc pacto designari CHRISTVM & futurum Chrisma Christiano-
rū. *d. c. 38 & lib. de Genes. ad litt.* 10. *& d. serm.* 79. & prior insinuarat D.
Iustinus Martyr. *Dialo. cum Triphone* de CHRISTO etiam accepit S.
Cyrillus *hîc lib.* 10. non placet ad sepulturam Dominicam restringere
cum Eustathio Antiocheno: sed de CHRISTO capi, quatenus est vn-
ctus præ participibus suis; vnctus, & vngens, & petra supra quam
Ecclesia fundata. De Mosaico tabernaculo vult accipi Diodorus
Tarsensis: sed hoc non potest recipi, nisi quatenus illud CHRISTI fi-
gura fuit; qui sanctius & perfectius tabernaculum fuit, iuxta Aposto-
lum epist. ad Hebræos. VERS. 19.

BETHEL QVÆ PRIVS LVZA VOCABATVR] ואולם לוזשם 24.
Veulam Luz Scem. Vtique Luz nomen. LXX. locus iam olim corru- Vlā & Vlā-
ptus, hodie καὶ λάμμαυς, olim οὐλαμμαους; Non puto errore LXX. in- maus nō est
terpretum, sed librariorum; male capientes Hebræam vocem, codi- nomen vr-
cem LXX. vitiarunt, certum est VEVLAM significare, *at prius*, seu bis.
verum antè vt Aquila verterat teste Acacio. Vide S. Hieronymum in 25. Luz vnde dicta.
quæstionibus Hebraicis. Deinde, *Luz* dictum † à copiâ nucum amy- 26.
gdalinarum, sed noster vsus Latinâ inflexione. Non fuit † autem, quæ Bethel non
postea Ierusalem dicta, neque mons Moria: sed locus inde plus octo- eadem cum Ierusalem.

27. Duplex Bethel. decim milliaribus distans. *Bethel* quoque † duo inuenio, & satiùs hoc contra Masium arbitror. Vna fuit paruula & ignobilis in tribu Benjamin, de qua cùm agit sacra Scriptura non solet Luzæ mentio vlla adiici: hanc inuenias apertè distinctam, si Iosue cap. 18. v. 22. conferas cum v. 13. Nam isto loco, habes; *perueniens ad solitudinem Bethauen, atque pertransiens iuxta Luzam ad meridiem, ipsa est Bethel.* Ecce eam quæ dicta Bethel, & Luza. Illo verò loco dicitur, *Betharaba, & Samaraim, & Bethel, & Anim*, &c. ecce enumerat oppida tribus Benjamin, & non addit vocari etiam Luzam. Sic etiam nuda mentio fit huius Bethel Iosue. 8. *v.* 9. *&* 12. Altera nobilior fuit, quæ Iosue 18. 13. indicatur fuisse extra funiculum Benjamin ad meridiem & dicitur vocata Luza, & id confirmatur Iudic. 1. vers. 22. & 23. huic solet addi in sacra Scriptura. Vocatam priùs Luzam, vt hîc & infer. 35. v. 6. quamuis interdum id omittatur, vt quando per anticipationem nuncupatur Bethel, *vt sup. c.* 12. 8. *& cap.* 13. 3. vel eo ipso capite adduntur alia, vnde appareat de hac sermonem esse, *vt cap.* 31. 13. *& cap.* 35. *v.* 1. *&* 3. Caue † hâc Luzam confundas cum aliâ, quæ non dicta Bethel, & fuit in terrâ Hetthim *de qua Judic.* 1. *v.* 26. Illa Bethel Benjaminia fuit vicinior Hierosolymæ quàm nostra, & propè vrbem Hai: nostra fuit vicinior Samariæ & monti Garizim. Et in hac nostrâ Ieroboam collocauit vnum vitulum aureum, ideo quæ priùs *Bethel* hoc est domus Dei, cæpit à prophetis per contumeliam vocari *Bethauen*, domus vana seu domus iniquitatis. *Osee* 4. 5. *&* 10. mutuato nomine à solitudine aut vrbe Bethaue non longè à Iordane sita, si rectè Hadrichomius repræsentauit *in suâ Iudææ tabulâ.*

Marginalia: Benjaminia (beside "Bethel, & Anim"); Ephraimitica (beside "Iosue. 8."); 28. Luza duplex (beside "reat de hac sermonem"); 29. Bethauen (beside "vitulum aureum").

CAP.

CAPVT VIGESIMVM NONVM.

PROFECTVS ergo Iacob venit in 1.
terram Orientalem. * Et vidit pu- 2.
teum in agro, tres quoque greges
ouium accubantes iuxta eum: nam
ex illo adaquabantur pecora, & os
eius grandi lapide claudebatur. * Moríſque erat vt 3.
cunctis ouibus congregatis deuoluerent lapidem,
& refectis gregibus rurſum ſuper os putei ponerét.
* Dixitq; ad paſtores: Fratres, vnde eſtis? Qui re- 4.
ſponderunt: De Haran. * Quos interrogans, Num- 5.
quid, ait, noſtis Labam Filium Nachor? Dixerunt:
Nouimus. * Sanúſne eſt? inquit: Valet: inquiunt: 6.
& ecce Rachel filia eius venit cum grege ſuo. * Di- 7.
xítque Iacob: Adhuc multum diei ſupereſt, nec eſt
tempus vt reducantur ad caulas greges: date antè
potum ouibus, & ſic eas ad paſtum reducite. * Qui 8.
reſpõderunt. Non poſſumus, donec omnia pecora
congregẽtur, & amoueamus lapidem de ore putei,
vt adaquemus greges. * Adhuc loquebantur, & 9.
ecce Rachel veniebat cum ouibus patris ſui: nam
gregẽ ipſa paſcebat. * Quam cùm vidiſſet Iacob, 10.
& ſciret conſobrinam ſuam, ouéſque Laban auun-
culi ſui: amouit lapidem quo puteus claudebatur.
* Et adaquato grege, oſculatus eſt eam: & eleuata 11.
voce fleuit, * & indicauit ei quòd frater eſſet patris 12.

ſui & filius Rebeccæ:at illa feſtinans nunciauit pa-
13. tri ſuo. * Qui cùm audiſſet veniſſe Iacob filiũ ſoro-
ris ſuæ,cucurrit obuiam ei: complexúſque eum,&
in oſcula ruens,duxit in domum ſuam.Auditis au-
14. tem cauſis itineris, * reſpondit: Os meũ es,& caro
mea. Et poſtquam impleti ſunt dies menſis vnius,
15. * dixit ei: Num quia frater meus es, gratis ſeruies
16. mihi? dic quid mercedis accipias. * Habebat verò
duas filias,nomen maioris Lia, minor verò appel-
17. labatur Rachel. * Sed Lia lippis erat oculis:Rachel
18. decora facie,& venuſto aſpectu. * Quam diligens
Iacob,ait: Seruiam tibi pro Rachel filia tua mino-
19. re,ſeptem annis. * Reſpondit Laban. Melius eſt vt
20. tibi eandem quàm alteri viro, mane apud me. *
Seruiuit ergo Iacob pro Rachel ſeptem annis &
videbãtur illi pauci dies præ amoris magnitudine.
21. * Dixítque ad Laban: Da mihi vxorẽ meam:quia
22. iam tempus impletum eſt, vt ingrediar ad illam. *
Qui vocatis multis amicorum turbis ad conuiuiũ,
23. fecit nuptias. * Et veſpere Liam filiam ſuam intro-
24. duxit ad eum, * dans ancillam filiæ, Zelpham no-
mine. Ad quam cùm ex more Iacob fuiſſet ingreſ-
25. ſus, facto mane vidit Liam: * & dixit ad ſocerum
ſuum: Quid eſt quod facere voluiſti? nonne pro
26. Rachel ſeruiui tibi, quare impoſuiſti mihi? * Re-
ſpondit Laban: non eſt in loco noſtro cõſuetudi-
27. nis,vt minores antè tradamus ad nuptias. * Imple
hebdomadam dierum huius copulæ:& hanc quo-
que dabo tibi pro opere, quo ſeruiturus es mihi
28. ſeptem annis aliis. * Acquieuit placito: & hebdo-
29. mada tranſacta,Rachel duxit vxorem: * cui pater
30. ſeruam Balam tradiderat. * Tandémque potitus

optatis

optatis nuptiis, amorem ſequentis priori prætulit
ſeruiens apud eum ſeptem annis aliis. * Videns au- 31.
tem Dominus quòd deſpiceret Liam aperuit vul-
uam eius,ſorore ſterili permanente. * Quæ conce- 32.
ptum genuit filium, vocauítque nomen eius Ru-
ben,dicens: Vidit Dominus humilitatem meam,
nunc amabit me vir meus. * Rurſúmque concepit 33.
& peperit filium,& ait: Quoniam audiuit me Do-
minus haberi cõtemptui, dedit etiam iſtum mihi,
vocauítque nomen eius Simeon. * Concepítque 34.
tertiò,& genuit alium filium:dixítque;Nunc quo-
que copulabitur mihi maritus meus, eo quòd pe-
pererim ei tres filios: & idcirco appellauit no-
men eius, Leui. * Quartò concepit, & 35.
peperit filium, & ait: Modò confite-
bor Domino: & ob hoc vocauit
eum, Iudam: ceſſauít-
que parere.

ARGVMENTVM.

Iacob peruenit in Mesopotamiam, & cum auunculo Labano pascitur, & decipitur; fraude coactus duas sorores ducere pro quatuordecim annorum seruitio. Ex Lia quatuor filios suscipit.

1. Vers. 1. Leuauit pedes suos.

PROFECTVS ERGO] Hebraismus, *leuauit pedes suos*, significat alacriter aggressum iter, & non sequitur progressum. Et fallitur Iosephus, qui cum magno comitatu profectum narrat: Sed ipsemet Iacob significat se solum domo egressum, & comitatum redire, *cap.32. vers.10. in baculo meo transiui Iordanem istum, & nunc cum duabus turmis regredior.*

Iosephi locus.

IN TERRAM ORIENTALEM] Mesopotamiam. Hebraicè & Chaldaicè habes; *in terram filiorum Orientis*: noster & L X X. explicant idiotismum; † quo Hebræi amant addere vocem *Filij*: vt cùm dicunt filios sapientiæ, filios mortis, filios Israël, filios Adam, filios Austri pro Australibus hominibus, Israëlitis, reis mortis, & sapientibus. Porrò Orientalis terra dicitur respectu Palæstinæ: non absolutè.

2. Filius apud Hebræos sæpe abundat.

Huius capitis mysticam expositionem, quoad singulas personas pete à Philone *lib. de Profugis.* L X X. autem hic καὶ μετέφρασαν addiderunt sequentia; *Ad Laban ex Bathuel Syro, fratrem Rebeccæ matris Iacob & Esau.*] Nisi ex margine in illorum contextum sciolus aliquis transtulerit.

3. Iacobi fuga.

Vers. 2. PVTEVM] non valdè procul à Charris, iuxta Iosephum.

3. Greges tres & pastores.

TRES GREGES] GHEDER à radice עדר *Ghadar, ordinauit.* Grex enim nihil aliud nisi quidam ouium ordines. ALLEGORIAM Putei, & trium Gregum, de Ecclesia & tribus eius ordinibus pete à S. Augustino *super Psal.99.*

4. Puteus, & lapis eius operculum.

ACCVBANTES] pasta pecora & adæquanda. Sola moræ causa Rachel, quæ cum suo grege nondum aduenerat.

Vers. 3.

Hæc putei obturandi cura cautio fuit, vt possent greges salubriùs, puriùs & copiosiùs potari: cùm non liceret cuiquam remoto clam operculo, aquam sordidare, vel crebriùs haurire. ALLEGORIAM putei huius, lapidis, &c. Suppeditat egregiam Cyrillus *hic lib.10.* à quo Procopius mutuatur. Videndus etiam Rupertus *lib. 7. à cap.26. vsque ad 34.*

Vers. 4.

5. Fratris nomen.

FRATRES] nomen amoris, officij & societatis: vt pastor pastores alloquitur, quod clariùs mox insinuat dans illis vtile & peritum consilium.

Vers. 5.

6. Filius pro descendente quolibet.

FILIVM NACHOR] hoc est † nepotem, *Augustin. de Locution. Hebraic.* Non dixit filium Batuelis eò quod Nachor nobilior & caput familiæ. Vnde & Haram vocatur vrbs Nachor, *cap.24.10.*

SANVS

SANVS NE] integer & prosper. Nam SCALOM integritatem significat & quandam quasi beatitudinem, complectitur corporis sanitatem, mentis integritatem, transquillitatemque, fausta demum & prospera omnia. Vnde in epistolari limine, & quotidiana salutatione, sicut Latini *Salue*; vel, *salutē plurimā*; & Græci *εὖ πράττειν* & *χαίρειν* sic Hebræi שלם vsurpāt: quod noster aliquando *pacē* aliquando *sanitatē* transtulit. Tertul. *lib.5. cōtra Marcionē c. quinto* moris istius est testis: his verbis; Nā & hodie Iudæi in Pacis nomine appellāt: & retro in scripturis sic salutabant.] Matth. 10. 12. CHRISTVS præcipit Apostolis hunc morē seruare, vbi & formula continetur, sed fuit ex quibusdā libris Græcis malè sublata, ex Theophilacto & nostro interprete reponēda. Ipsemet à resurrectione sic Apostolos compellat. *Pax vobis* Luc. vlt. 36. — VERS. 6. 7. Pax, quid complectatur Hebræis Salus seu P.

ECCE RACHEL] æuo illo pudicitia cum simplicitate vigebat; & concordia erat castitati cum pulcritudine. puella diues, speciosa, & nobilis, sine periculo & suspicione inter pastores versabatur.

GREGE SVO] patris sui Laban. Oues (nam hoc Rachel significat oues ducebat. ALLEGORIAM, cur Isaac Iacob & Moyses vxores apud puteum inuenēræ docet S. Augustinus *ser. 80. de temp.*

NEC EST TEMPVS] ostendit se pastoritiæ disciplinæ peritū, & fraterno affectu curare rem ipsorum. Nam id vespere faciendum erat. — VERS. 7.

SCIRET] nam ex pastoribus audierat *v. 6.*

CONSOBRINAM] Hebraicè est filiam Laban auunculi sui. — VERS. 10.

AMOVIT LAPIDEM] quia intellexerat solam expectari, & iam in futuram coniugem officiosus: quod multi simul non poterant, solus naturâ robustus, & castitate aucto robore, & à Deo adiutus, iuxta S. Chrysostomum, S. Cyrillum & Procop. ALLEGORICE iidem istud transferunt ad robur Catholicæ doctrinæ CHRISTI.

OSCVLATVS] indicauit prius quis esset; & tum iuxta Prouinciæ morem & propinqui propinquas oscularentur, fecit iuxta D. August. hic q. 87. officiosi osculi ius erat, non basiij, aut suauij. Iosephus indecorè inducit ipsam virginem vltrò in oscula ruentem. — VERS. 11. 8. Osculū propinqui offerebant.

ET ELEVATA VOCE] Hysterologia † vt dixi quales illæ Virgilianę — 9. Hysterologia.

---frugesque receptas,

Et torrore parant flammis, & frangere saxo. Item;

Postquam altos tetigit fluctus, & ad æthera venit.

FLEVIT.] ex animi teneritudine, & vehementi lætitia. Iudæi fletus huius causas adeò ridiculas & fabulosas produnt: vt vehementer admirer eas Lyrano probari potuisse.

FRATER PATRIS] Nepos matruelis. FESTINANS] vt hospitalis & officiosa virgo. — VERS 12. 10. Abbreuiat aliquando vulgatus quæ fusius sunt in Hebræo.

AVDITIS AVTEM CAVSIS] breuitati noster studuit. Nā Hebræus fons, LXX. & Chaldæus disertè exprimunt, Iacobum Labano narrasse omnia verba hæc, hoc est quæcumque ipse cum Esau egerat, & iussionem parentum de vxore petenda, & periculum suum, quæ causæ aduenitus sui: & quæ in itinere, & ad puteum sibi acciderant. — VERS. 13.

OS MEVM ES ET CARO MEA] consanguineus meus. *vide s. Gen. 2. v. 23.* — 11 Os meū & caro mea.

2.v.23.ſenſus:cum ſis ſororis meæ filius,ſanguis meus; non poſſum abnuere.

IMPLETI SVNT]poſt integrum menſem,quo illi gratis ſeruiuit.

VERS. 15. FRATER] cognatus. GRATIS SERVIES MIHI] præfecerat illum cunctis gregibus ſuis,teſte Ioſepho.ait:cùm ſis conſanguineus,minus æquum eſt me gratuitâ tuâ operâ abuti.

VERS. 17. 12. Lia quomodo lippa. LIPPIS ERAT OCVLIS] non accipio de lippitudine propriè dictâ, quæ (Hiſpanicè *Lagañoſa* diceretur)eſt morbus ocularis,de quo legi poſſunt Celſus *lib. 6.* & Gorrhæus *in definitionibus medicis*; ſed de quadam oculorum humidiore temperie,hoc eſt teneritudine & mollitie,quâ fit vt non poſſint diu irretorti obiectum intueri, & proni ſint ad lacrymas,& pupillæ ſuis orbibus quodammodo innatare videantur. Hunc ſenſum poſcit vox Hebræa,רכת *Racoth teneri,delicati*; deductum à רך *Rach tenerum & debile*,infer.33.12.pſal.55.21. poſcunt LXX.qui ἀσθενεῖς, *infirmi*.Qua in re ſi ſit magnus exceſſus, non caret iddeformitate,& ſic Seuerus Sulpitius exponit deformes,& ſic videtur accipere noſter & Victorin.Martyr in Cathenâ.Si verò ſit modica mollities oculorum ad decorem formæ pertinet & ἑλκυστικὸν *illex* cenſetur.ideo vtrumque Thargum reddidit *pulchros*. hi volunt Liam oculis decorã,Rachel & illis & totâ & facie ſpecioſam fuiſſe. Communior ſententia de Rachele conſentit,de Lia vult ſolos in eâ oculos reprehenſibiles;ex illâ lippitudine.Nugantur qui longitudine deformes cenſent, & deficere litteram aleph, vt רכות *Rachoth* poſitum ſit pro ארכות pro *Aruchoth*, longis & deformibus. *Lia* interpretatur laborans. De ſpirituali lippitudine TROPOLOGICE diſſerit S. Gregorius *Paſtoral. p.1. admon.*11.

VERS. 18. 13. Iacob Rachelem an licitè magis dilexerit. 14. Pulchritudo vxoris cur expetẽda. Virtus † eſt in vxore digniſſima quæ diligatur:ſed(vt ait ille) gratior eſt pulchro veniens de corpore virtus.Sara,& Rebecca formoſæ & Deipara animo corporéq; decora fuit. forma Dei donum eſt. ideo licet cæteris paribus† formoſam vxorem malle & deligere,quam deformem:non libidinis cauſâ, ſed vt quis ita faciliùs concupiſcentiæ medeatur,& ab alienarum deſideriis arceatur,& vt ex pulchrâ decẽtiores,ac ſaniores liberi procreentur. Sed de tota quæſtione an propter ſolam formam licitè vxor capiatur legendus hîc Epiſcopus Abulenſis.

15. Labani iniuſtitia & ſordes. 16. Vxores coemptæ. SERVIAM TIBI] Iacob inops venerat, non erat vnde donationi propter nuptias ſatisfaceret; aut coemeret vxorem pro pretio ſeruit ſeptennium.Laban † ſordidus & iniuſtus fuit;qui cum diues eſſet indotatam filiam extruſit,& pretium nempe ſeruitium tam diuturnum & graue Iacobi generi comẽdit. ỹ.31.16. Itaque hoc ſeruitio, quaſi coemptione in manum† conuenerunt hæ ſorores. Nam matrimonij per coemptionem vſus,non apud Græcos tantum & Romanos (*lege Bar. Briſſonium de ritu nuptiarum.*) Sed apud Hebræos quoque fuit. vxor virum coemebat dote, vir vxorem datis pecuniis vel muneribus aliis.ſ.c.24.v.53. Eliezer nomine ſponſi dat Rebeccæ & ſoceris munera.ad hunc ritum reſpexit Lia ca.30.16.*ad me intrabis, quia mercede*

ce le conduxi te, pro mandragoris.c.34. 11. petẽs Dinam amator; *quacum-
que statueritis dabo: augete dotem, & munera postulate, & libenter tribuam
quod petieritis*.1.Reg. 18. 25. negat ſocer ſibi opus eſſe muneribus, ſic
enim ſponſalia exponit Ioſephus *lib.6.antiq.cap.*11.& 2.Reg.3. 14. di-
cit Dauid ſe Michol ſibi deſpondiſſe centum præputiis, quod optimè
explicat Ioſephus *lib.7.cap.*1.coemiſſe.

MANE APVD ME] ſuſcepta gregum meorum cuſtodiâ. VERS. 19.

PAVCI DIES] Hebrai. *vni dies*. VERS. 20.

PRÆ AMORIS MAGNITVDINE]magnus amor, non malus; vehe- 17
mens, non impotens fuit. Nullus in eo exceſſus, vel, ſiquis, veniabilis, Amor Iacob
& matrimonii cancellis conſtrictus. Non enim Dei amori coniugis excuſatus.
amorẽ præponebat; quod improbè ſolent, qui ardent vxorũ formam; Vxor quate-
vt, quãuis vxor nõ foret, cuperẽt tamẽ illâ frui. Hoc ſenſu nimius ama nusamanda.
tor vxoris dicitur in vxore mæchari. Iacobo tẽpus ipſum longũ, ſi de-
ſiderium ſuum attenderet, omnis amanti mora mors eſt: ſed adſpe-
ctu mercedis, præ illâ labor omnis breuis & leuis, & pretium pro Ra-
chele vile videbatur. nam ſpes potiundi cuncta dulcia & facilia facie-
bat. DIES ergo hîc ponuntur pro dierum illorum labore, vt monet
SS. Hieronymus & Auguſtinus. ANAGOGIA. Quid igitur nos pro æ-
ternâ beatitudine? *Chryſoſtomus hom.*55.

VXOREM]iam enim verbis de præſenti matrimonium contractũ. VERS 21.

VT INGREDIAR]vt matrimonium conſummem.

VOCATIS MVLTIS AMICORVM] omnibus viris loci illius, LXX. VERS. 22.
& Chaldæus.

FECIT NVPTIAS] ſic LXX. γάμον. Hebr. & Chaldæus, *conuiuium*, 18.
tantùm משתה *Miſteh*. ſed agunt de nuptiali conuiuio, ideo noſter γάμον.
vtrumque poſuit, conuiuium & nuptias. Quoad Græcam vocem no-
tat Pollux eâ, non tantum viri & fœminæ congreſſum, ſed etiam con-
uiuium nuptiale ſignificari.

ET VESPERE]captauit tenebras, non fraudi tantum: ſed quia ſic ſo- VERS. 23.
litum honeſtatis cauſâ, vt verecundiæ virginali conſuleretur: mos iſte 19.
etiam apud Spartanos ex Lycurgi lege *Plutarchus in Lycurgo*. Nupta in te

DANS ANCILLAM]omnino modica dos & quaſi nulla, pro perſo- nebris virũ adibant.
narum conditione. vt pote data ancillula in ſpeciem ne diceretur in- VERS. 24.
dotatam dediſſe quare poſtea filiæ hanc dotem pro nullâ duxerunt
infer.31.14.

AD QVAM]Liam, non Zelpham. ſic † in ſacra Scriptura ſæpe rela- 20.
tiuum reſpicit perſonam remotiorem. EX MORE]in tenebris & mo- Relatiuum reſpiciens
deſtè. ad remotio re loco po-

VIDIT] noctu non cognouerat, non quod ebrius eſſet (faceſſat ſitum.
cum hac ſuâ cauſâ Ioſephus:)ſed quia tenebræ & ſilentium virginis, VERS 25.
& ſponſi modeſtia laſciuiæ & curioſitatis vacua fraudi locum fece- 21.
runt vt illuxit, dies indicauit errorem. Miſertus cognatæ (quæ Patris Iacob cur
imperium prætendebat) in ſuam accepit, quam deintegrarat. ſic con- nocturnum
ſecutus conſummationem conſenſus, matrimonium fecit, quod alio- agnouerit
qui nullum erat. *vide Gratianum* 29.q. 1. Liam † ſimplicitas puellaris Liam.

22. Lia an peccauerit. quantulum excusat; quæ fortè credidit hac etiam in re paréti obtemperandum. Crassa nihilominus hæc ignorantia. consensit in stuprum, quia sciebat non esse maritum; adulteriũ quoq; quia sciebat alterius maritum; incœstus præterea, quia sciebat sororis maritum; denique fraus mala quia nolentem adigebat, vel ducere, vel cognatam ignominiæ obiicere. Grauiùs tamen Labanus peccauit, qui filiæ tot pec-

23. Labani peccatum. catorum auctor fuit, & generum, Rachelemque filiam iure suo spoliauit. Nec consuetudo illi suffragatur, vel enim conficta fuit, quod suspicor: quia publicè nuptias celebrarat quasi daturus Rachelem; quam omnes natu minorem sciebant. Vel esto fuerit vera, non erat iusta vt pote matrimoniorum tollens libertatem; nec tali fraude conseruanda: sed priùs debuit Iacobo indicari, quàm Rachel illi promitteretur. Iacob nihil † peccauit, quia bonâ fide putabat sibi Rachelem

24. Iacob non peccauit cũ Liâ. traditam. ANAGOGICE duæ istæ sorores duo vitæ genera, contemplationi & actioni dedita denotant. post D. Gregorium *lib. 6. in Job ca* 28. copiosè differit Hamerus *hic à pag.* 188.

25. Proiicere, pro contẽnere. QVARE IMPOSVISTI MIHI] cur adeò vilem habuisti, vt dignum iudicares, quem ita deciperes רמה *Ramah* significat proiicere, quod vsurpant Hebræi pro contemnere & despicere. *sic Oleaster*. Hoc sensu Latini hominem proiectæ audaciæ vel libidinis vsurpant.

VERS. 26. CONSVETVDINIS] quam, si erat, iam violarat. *vide Tostad. q. 5.*

VERS. 27. 26. Nuptiæ septem diebus durabant. HEBDOMADAM DIERVM] sustine per septem dies quibus nuptiarum sollemnia durãt. Nam Liæ, quam habes, turpè foret & inhumanum nouam nuptam interea superducere. hic hebdomadæ nuptialis ritus probatur Iudic. 14. v. 11. & 12. & ideo optimè S. Hieronymus *hîc* & D. August. *q.* 89. docent septem diebus, non septem annis Rachelis amplexus differri. Græcis tres dies fuerunt, quorum primus προαύλια, secundus ἐπαύλια, tertius ἀπαύλια. *Pollux*. HANC QVOQVE] Rachelé.

Græcis tres dies nuptiales. DABO TIBI] pleno iure & vsu tibi permittam: eâ lege vt de nouo mihi septem annis aliis seruias. sic cum Hieronymo, Augustin. Alcuinus, & Abnezra, nec contextus aliud patitur, nec numerus annorum, quo Iacob in Mesopotamiâ & Rachel sterilis permansit, Lia & ancillis toties interea parientibus, & tandem nato Ioseph ante discessum à Labano. vt planè sustineri nequeat sententia Iosephi & aliorum, putantium Iacobum decimoquarto demum seruitij anno Rachelem

27. Iacobi polygamia sine peccato. obtinuisse. Tetragamiam istam Iacob ab omni peccati vel lasciuiæ notâ liberant S. Chrysost. *hom.* 56. & Theodoretus *q.* 84. SERVIENS APVD EVM] post acceptam Rachel.

VERS. 31. 29. Iacob an oderit Liam. DESPICERET LIAM] Hebr. Chald. & Græcè, *quod hodio haberet*: noster vertit *despiceret*, vt sciremus non fuisse positiuum odium, sed comparatione Rachelis quendam amoris defectum; quod minus illam amaret, quam Rachelem, vt pote quæ deformior, & eum deceperat; & duxerat eam miseratione magis, quàm dilectione longe maiori: minor amor comparatus potest odium dici: sicut exiguum bonũ valdè excellenti collatum, malum nominatur.

30. APERVIT VVLVAM EIVS] fæcundam reddidit: hoc enim est

aperire vuluam Hebræis.*infer*.30.22.Vnde quia fæcunditatis maternæ Vluā aperire.Apertio
testis est primogenitus,Hebræis dicitur simpliciter *apertio*,Exo.13.13. ſt Apertio
vel cū addito *vuluæ apertio*,Exo.13.v.2.& 12.& c.34. 19.n.8.16.Cōtra- vuluæ pro
rium significat *vuluam claudere*,vel simpliciter concludere,*sup.c*.16.2. primogeni-
Aperuit Deus vuluam Liæ,vt quæ facie displicebat, fæcunditate pla- to.
ceret:vt pote ex qua oriturus Messias : omnes Patriarcharū Abrahæ, 31.
Isaac,Iacob,primariæ vxores steriles initio fuerunt natura fæcundatæ vxores Pa-
gratiâ Dei;vt moneremur genus,vnde CHRISTVS nasciturus,non tā triarcharum
concubitu,quàm diuino munere à Deo conseruatum, propagatum- cur steriles.
que *ita Theodoretus*.

STERILI]hanc Hebræi vocant עכוה *Ghachah eradicatam*, quia 32.
filios vocant parentum radices:quod in ijs parentes quasi repullu- Eradicata,
lent. sterilis. Ra-

RVBEN]qua ראובן *Reuben,videte filium*. scilicet, quem mei mi- dices,liberi.
sertus mihi largitus est Deus. VERS. 32.
32.

HABERI CONTEMTVI] Hebraicè Chaldaicè & Græcè, vt v.31. Ruben.
Quod odio ego, quod minus diligerer, à Iacob propter causas ibi me- VERS. 33.
moratas:à sorore,quod subsedi nuptijs illius.

SIMEON]auditio,obediens,à שמע *scamagh audiuit*.
33.

LEVI] à radice לוה *Lauah*, cuius † variæ interpretationes eodē Simeon.
recidūt. ילוה *Illaueh*, Aquila exponit,*mihi applicabitur*. LXX.*apud me* VERS. 34.
erit.Noster,*copulabitur mihi*.Rabbini; *prosequetur me*,pro *amabit me*, vt 34.
Chaldæus.Oleaster cōtendit,& nō ineptè, *Lauah* idē esse,quod mu- Leui.
tuum dare.hoc sensu : adhuc istâ vice concedetur mihi à sorore ma-
ritus meus mutuò,quæ totum illum sibi deuinxit & conglutinauit.

IVDAM]יהודה *Iehudah*,idest *laudatio*.nam radix ידה *Iadah* signi-
ficat leuare seu attollere. itaque *confiteri* ponitur pro laudare. sicut in VERS. 35.
illo;*Confitebor tibi Domine pater cæli & terræ.Matth*. 11.& in psalmis; Iudas.
Confitemini Domino quoniam bonus. 36.
Confiteri,

CESSAVIT PARERE]aliquot annis intermisit. hos quatuor qua- laudare.
drienno pepererat: postea cessauit, interea dum ancillæ duæ
quatuor pariunt.Denique iterum tres peperit liberos;
Issachar, Zabulon, & Dinam. Sed de his
capite sequenti.

* * *

CAPVT TRIGE-
SIMVM.

1. CErnens autem Rachel quòd infe-
cunda esset, inuidit sorori suæ &
ait marito suo: Da mihi liberos,
2. alioquin moriar. * Cui iratus re-
spondit Iacob: Num pro Deo ego
sum, qui priuauit te fructu ventris
3. tui?* At illa: Habeo, inquit, famulam Balam: ingre-
dere ad illam, vt pariat super genua mea, & habeã
4. ex illa filios. * Deditque illi Balam in coniugium:
5. quæ,* ingresso ad se viro, concepit, & peperit filiũ.
6. *Dixitque Rachel: Iudicauit mihi Dominus, & ex-
audiuit vocem meam, dans mihi filium, & idcirco
7. appellauit nomen eius, Dan: * Rursumque Bala
8. concipiens, peperit alterum,* pro quo ait Rachel:
Comparauit me Deus cum sorore mea, & in-
9. ualuit, vocauitque eum, Nepthali. * Sen-
tiens Lia quòd parere desiisset, Zelpham ancil-
10. lam suam marito tradidit. * Qua post conce-
11. ptum, edente filium,* dixit: Feliciter. & idcirco vo-
12. cauit nomen eius, Gad. * Peperit quoque Zelpha
13. alterum.* Dixitque Lia: Hoc pro beatitudine mea:
Beatam quippe me dicent mulieres. propterea ap-
14. pellauit eum, Aser.* Egressus autem Ruben tem-
pore messis triticæ in agrum, reperit mandragoras:
quas

quas matri Liæ detulit. Dixitque Rachel: Da mihi
partem de mandragoris filij tui: * Illa respondit: 15.
Parúmne tibi videtur quòd præripueris maritum
mihi, nisi etiam mandragoras filij mei tuleris? Ait
Rachel: Dormiat tecum hac nocte pro mandra-
goris filij tui. * Redeuntique ad vesperam Iacob 16.
de agro, egressa est in occursum eius Lia, & ad me,
inquit, intrabis: quia mercede conduxi te pro mã-
dragoris *filij* mei. Dormiuitque cũ ea nocte illa. * Et 17.
exaudiuit Deus preces eius: concepitque & pepe-
rit filium quintum, * Et ait: Dedit Deus mercedem 18.
mihi quia dedi ancillam meam viro meo, appella-
uitque nomen eius, Issachar. * Rursum Lia conci- 19.
piens, peperit sextum filium. * & ait: Dotauit me 20.
Deus dote bona: etiam hac vice mecum erit mari-
tus meus, eo quòd genuerim ei sex filios: & idcirco
appellauit nomen eius, Zabulon. * Post quem pe- 21.
perit filiam, nomine Dinam. * Recordatus quoque 22.
Dominus Rachelis, exaudiuit eã, & aperuit vuluam
eius. * Quæ concepit & peperit filium, dicens: 23.
Abstulit Deus opprobrium meum. * Et vocauit no- 24.
men eius, Ioseph, dicens: Addat mihi Dominus fi-
lium alterum. * Nato autem Ioseph, dixit Iacob so- 25.
cero suo: Dimitte me vt reuertar in patriam, & ad
terram meam. * Da mihi vxores, & liberos meos, 26.
pro quibus seruiui tibi, vt abeam: tu nosti seruitu-
tẽ qua seruiui tibi. * Ait illi Labam. Inueniam gra- 27.
tiam in conspectu tuo: experimento didici, quia
benedixerit mihi Deus propter te: * constitue mer- 28.
cedem tuam quam dem tibi. * At ille respondit: Tu 29.
nosti quomodo seruierim tibi, & quanta in mani-
bus meis fuerit possessio tua. * Modicum habuisti 30.

antequam venirem ad te & nunc diues effectus es:
benedixitque tibi Dominus ad introitum meum.
Iustum est igitur vt aliquando prouideam etiam
31. domui meæ, * Dixitque Laban: Quid tibi dabo?
At ille ait: nihil volo: sed si feceris quod postulo,
32. iterum pascam, & custodiam pecora tua. * Gyra
omnes greges tuos, & separa cunctas oues varias, &
sparso vellere: & quodcumque futurum, & macu-
losum, variũque fuerit, tã in ouibus quàm in capris
33. erit merces mea. * Respondebitque mihi cras iusti-
tia mea, quãdo placiti tempus aduenerit coram te:
& omnia quæ non fuerint varia, & maculosa, &
furua, tam in ouibus, quàm in cadris, furti me ar-
34. guent. * Dixitque Laban: Gratum habeo quod pe-
35. tis. * Et separauit in die illa capras, & oues, & hir-
cos, & arietes varios, atque maculosos: cunctum
autem gregem vnicolorem, id est albi & nigri vel-
36. leris, tradidit in manu filiorum suorum. * Et po-
suit spatium itineris trium dierum inter se &
37. generum, qui pascebat reliquos greges eius. *
Tollens ergo Iacob virgas populeas virides, &
amygdalinas, & ex platanis, ex parte decor-
ticauit eas: detractisque corticibus, in his quæ
spoliata fuerant, candor apparuit: illa verò
quæ integra fuerant, viridia permanserunt: atque
38. in hunc modum color effectus est varius. * Po-
suítque eas in canalibus, vbi effundebatur
aqua: vt cùm venissent greges ad bibendum,
ante oculos haberent virgas, & in aspectu ea-
39. rum conciperent. * Factumque est vt in ipso
calore coitus oues intuerentur virgas, & pare-
rent maculosa, & varia, & diuerso colore respersa.
*Diuisit

* Diuiſitque gregem Iacob & poſuit virgas in ca- 40.
nalibus ante oculos arietum: erant autem alba &
nigra quæque, Laban: cætera verò, Iacob, ſepara-
tis inter ſe gregibus. * Igitur quando primo tem- 41.
pore aſcendebantur oues, ponebat Iacob virgas in
canalibus aquarum ante oculos arietum & ouium,
vt in earum contemplatione conciperent.* Quan- 42.
do verò ſerotina admiſſura erat, & conceptus ex-
tremus, non ponebat eas. Factáque ſunt ea quæ
erant ſerotina, Laban: & quæ primi temporis,
Iacob.* Ditatúſque eſt homo vltra modum 43.
& habuit greges multos, ancillas
& ſeruos, camelos,
& aſinos.

ARGVMENTVM.

Contentio sororum de multiplicandis liberis cogit Iacobum duas ancillas earum, nouas vxores ducere: sic ex ancillis bis duos, ex Lia tres, ex Rachele, Iosephum gignit, & fit duodecim libererorum parens. deinde patriam cogitans, nouo pacto à socero retinetur; sed virgarum commento socerum vlciscitur.

VERS. 1. 1. Rachelis inuidia quale peccatum.

INVIDIT] ei, quòd doleret de sororis fœcunditate, & eam mallet sterilescere, lethalis culpa fuit: sin, quòd suam sortem doleret, quòd ipsa non pareret, potuit affectus iste culpâ carere, potuit etiam venialis zelotypia esse. quàm in filiabus idololatræ, & non benè educatis mirum non est dominari. *Theodoretus* 9. 85.

DIXIT] zelo ardens, & muliebri inconsiderantiâ, nec potens ferre desiderij magnitudinem, erupit in verba impatientiæ, & specie blasphema.

ALIOQVIN MORIAR] an minatur sibi se violentas manus illaturam? ita videtur velle S. Chrysostomus *hom. 56.* an verò tantum dicit, vitam sibi morte acerbiorem fore?

VERS. 2.

IRATVS] iure optimo ob inciuile, insipiens, & blasphemum dictum, quia petebat à viro, quod Deo reseruatum, nempe fecunditatem, ps. 126. 3. *ecce hæreditas Domini, filij: merces, fructus ventris,* idem asseruit Platio Plato *in Symposio.* & pulchrè Thargum Ierosolym. *hic.*

2. Num ego pro Deo. Adag.

NVM PRO DEO] 4.Reg.5.7. *Nunquid Deus ego sum, vt occidere possim & viuificare.* & infer.c.50.v.19.in Hebræo *vide Adagia sacra* §. 66. benè hîc Chaldæus; Numquid à me tu petis filios? numquid à „ facie Domini tu debuisses petere, qui prohibuit à te generationem „ ventris tui?] ab hoc ergo precibus impetra. Illa, videns se iustè corripi, non obloquitur, sed, memor similis facti Saræ *sup.16.* 2. cogitat, saltem ex ancillâ filium adoptiuũ habere. Hinc patet nullâ sorores hasce libidine percitas ad exoptandam sobolem. quomodo enim virum in plures vxores diuidi paterentur? sed mouebantur opinione felicitatis, quã in multitudine liberorum consistere, inde colligebant, quòd Deus benedictionis loco eam Abrahæ fuerat pollicitus *sup.* 15. 5. & inter reliquos Messiam futurum didicerant. Hoc pium muliercularum votum noluit frustrari Iacob, quæ corporis mariti potestatem habebant. (*ita D. Augustinus d. lib. 16. c. 38. & Theodoret. d. q.*84.) nec enim rem illicitam petebant, quando licebat vni viro plures vxores habere (*sic Cassianus collat.* 17. *cap.* 19.) ex aduerso vni fœminæ plures maritos capere, grauissimas ob causas, nunquam licuit. docet id S. Augustin. *lib. de bono coniugali cap.*17. & Tostadus *hic q.* 3.

3. Sorores istæ à suspicione libidinis excusantur.

4. Iacobi etiã polygamia vindicatur à lasciuiæ suspicione.

5. Mulier plures habere maritos nũquam permissum.

VERS. 3.

PARIAT SVPER GENVA MEA] vt filium, quem ipsa pepererit, ego

ego baiulem,& nascẽtem pro meo accipiam. Num alludit ad morem 6.
matrum filiolos super genua statuentium, dum eis blandiuntur. Isaias Genibus im
Deum sic inducit loquentem; *Ego declinabo super eam quasi fluuium pa-* ponendi in-
cis,& quasi torrentem inundantem gloriam gentium, quam sugetis: ad vbera fantes con-
portabimini, & super genua blandientur vobis.cap.66.12.& Iob.3.12. *qua-* suetudo.
re non in vulua mortuus sum, ex vtero egressus non statim perij? Quare exce-
ptus genibus? cur lactatus vberibus? An verò (quod scribit Honchala) 7.
mos fuit, vt quæ alterius prolem volebat adoptare, puerperam gre- Adoptionis
mio insidentem inter pariendum genibus fulciret, & recens natum ritus.
infantulum super sua genua statueret?
HABEAM EX ILLA FILIOS] Hebraicè, *ædificabor etiam ego ex illâ.* 8.
IN CONIVGIVM] in vxorem. Ædificari
INGRESSO AD SE] Sic honestè loquuntur. Orta phrasis, quia pro liberos
moris vt vir fæminæ tabernaculum ingrederetur, non fæmina viri. In habere.
nuptiis etiam fæmina prior in lecto collocabatur, vir in tenebris eam VERS.4.
accedebat. *sup.29.v.23.& 24.* idem etiam apud alias getes mos fuit. VERS.5.
IVDICAVIT MIHI DOMINVS] Iustè mecum egit. Nam vxori li- 9.
beri quasi debentur, quæ ad hoc facta. *Sic Caietan.* Ingredi ad
aliquam.
DANS MIHI FILIVM] saltem adoptatiuum. VERS.6.
DAN] id est iudicium. *Hieronym.*
COMPARAVIT ME CVM SORORE MEA DEVS] difficilis locus VERS.8.
quia verè incertum est, quid significet verbum פתל *Pathal.* Hebrai- 10.
cè habemus, נפתולי אלהים נפתלתי *Napthule Elohim Niphtalti*, quod Nephtalim
vnde dictus
Aquila vertit, συνέστρεψέν με ὁ θεὸς καὶ συνανεστρέφην, *comparauit me Deus* 1.
& comparata sum. LXX. συνελάβετό μοι ὁ θεὸς, καὶ συνανεστράφην. *suscepit* 2.
seu adiuuit me Deus,& comparata sum. Caietanus; quod à suis Iudæis Versiones
didicerat; exponit, *colluctationibus colluctata quodam calliditatibus Dei* conciliatæ.
callidè egi, quod alij *subuersionibus subuersia*; alij *peruersionibus peruersa,* 3.
referentes ad obliquationem corporum qua luctantes vtuntur quod 4.
Abenezræ visum, alij, *additione Dei seu con unctione Dei adiuncta sum so-* 5.
rori, alij cum Ruperto *ad dilatationem* referunt Vatablus; *vicissitudini-* 6.
bus Dei paria feci cum sorore mea, Oleaster, *Inuolutionibus Dei inuoluta* 7.
8.
9.
sum cum sorore. Tutissimum est sequi nostrum, cum quo sensu conue- 10.
" niunt LXX. & Aquila: sed & Chaldæus satis clarè exponens; *Suscepit*
" *Deus deprecationem meam, cùm deprecata sum in oratione mea, concupiui vt*
" *esset mihi filius. sicuti sorori meæ, quod vtique concessum est mihi.* Non magno
labore huc ceteræ versiones reducantur, si dicamus mentem Rachelis
iuxta verborum proprietatem se precibus ad Deum fusis, & simul
hoc vafro concilio suo, in hac contentione seu metaphoricá luctá cum
sorore suâ, susceptâ de liberorum adeptione, consecutam, vt non sit
censenda inferior, nec imbecillior sorore suâ. cùm iam duorum libe-
rorum sit mater. [vides inanem mulierculæ iactantiam, quæ de duo-
bus liberis ex ancillâ gloriatur, & se præfert veræ ac naturali quatuor
liberorum matri. Nam addit.
ET INVALVI] non solùm æquo sororem, sed præualeo.
NEPHTALI] variæ sunt nominis significationes, pro radicis va-

rietate. Veteres cum D. Hieronymo *comparatum*, seu *comparationem*
exponunt. Iosephus dicit *Nephtalim* idem esse quod artificiosum, hoc
est vafrum & callidum: quo confirmatur Oleastri sentētia, qui con-
tendit *Pathal* veram significationem esse *inuoluere*: & sic *Nephtali*
significaret *inuolutum*, seu *inuolucrum*: illum lege.

VERS. 10. FELICITER] indicat nomine, suum consilium prosperè excidisse.
11. Ex D. Hieronymo disces vocabuli גד *Gad*, duas significationes, *euen-*
Gad גד *tum bonum* & *procinctum*. Priorem confirmant LXX. & noster hic &
Græci Patres, (ἐν τύχῃ) qui ideò disputant, quo sensu liceat nomen
fortunæ vsurpare. Posteriorem amplexus Aquila, & noster interpres
infer. 49. 19. *Gad accinctus*. Et hæc videtur optima expositio. Nam si
cuncta sacræ Script. loca diligenter discutias, (quod fecit Oleaster)
inuenies *Gad* vbique posse verti exercitum seu agmen rectè ordina-
tum. *Procinctus* ergo iste est exercitus pransus paratus ad præliū. Sed
Defensa versio nostra & LXX quid hoc ad dictum *Feliciter* seu εὐτύχηκα. Respondeo: Hebraicè du-
plex est lectio; בגד *Bagad*, vt duæ voces quod Aquila exponit, *venit*
accinctio seu *procinctus*; hoc est tot iam habeo liberos, vt eos in aciem
queam educere. Altera lectio, vna voce, *Bagad*, vt prior syllaba sit
affixum significans *in*; vt tum sit *in fortuna* h. *cum fortuna*, seu *feliciter*.
Arbitror tamen veram lectionem fuisse alteram; qua, vt duæ voces,
capitur: & LXX. ac nostrum attendisse ad sensum: quia re vera fœ-
liciter cesserat Liæ, quod quasi exercitum filiorum iam esset adepta.
Nam quod illa hanc duceret magnam fœlicitatem, docet sequentis
filij appellatio. Igitur nomine *Gad*, propriè & primario significatur
procinctus seu exercitus benè ordinatus; consequentia quadam ipsa
fœlicitas, quam dixi.

VERS. 13. HOC PRO BEATITVDINE] non victrix modo ero, & fœlix isto
12. exercitu liberorum; sed iam sexto filio accedente, fœlicitas hæc mihi
Aser, Beatus secura & diuturna, cōstánsque reddetur: iam etiam ex ancilla sorori
æquor: & beata ab omnibus prædicabor. Factum id, in MARIA,
quæ ex ea orta, & beata dicta ab omnibus generationibus.

VERS. 14. RVBEN] puerulus fortè quinquennis lusurus cū æqualibus. Nota
septennio Iacobū duodecim liberos suscepisse. Quatuor ex Lia, spa-
cio trium integrorum annorum: cæteros spacio quatuor sequentium
annorū. Vnde necesse est plures vxores vno & eodē anno peperisse.

13. MESSIS TRITICEÆ] tempore messis serotinæ; ad differentiam
Serotina messis. messis hordeaceæ. Nam far & triticū serotina. *Vide Exod.* 9. 32. Sanè
cum mandragoræ verè exeunte floreant, *Cant.* 7. 13. fructum ferunt
demum autumno, teste Ramberto Dodonæo.

14. Mandragoræ. MANDRAGORAS] de his, vide quæ dixi de loco *Cantic.* 7. 13.
MATRI DETVLIT] admirans odorem & speciem fructus.

VERS 15. DORMIAT TECVM] Iacob partiebatur noctes vxoribus, & cùm
ista competeret Racheli, ius suum sorori cedit. *D. August. d. cap.* 47.
& singulis vxoribus separata erant tabernacula. ỷ. 31. 33. Iacob inter-
diu versabatur in pascuis, vesperi redux solebat diuertere ad illius
tabernaculum cum qua nocte illa dormiturus. Ne igitur ad Rache-
lem

lem diuerteret, Lia (vt sequitur *v.* 16.) præcucurrit.

MERCEDE CONDVXI TE] redemi operam tuam coniugalem Hebraicè, *emptione emi te*. alludit ad matrimonium per coëmptionem. Videris (ait) mihi de nouo coëmendus, adeò rarus es apud me, vt videaris pro vxore non habere. VERS. 16.

EIVS] Liæ, bono hæc animo facientis, & Deũ orare non cessantis. VERS. 17.

DEDI ANCILLAM] vt cessationis meæ defectum suppleret. VERS. 18.

ISSACHAR] quasi יש שכר *Jes Sachar*, est merces, ita LXX. Ioseph. & Hieronymus. 15. Issachar.

DOTE BONA] matrimonio, quasi dirempto, redintegrando & reconciliando, Deus mihi nouam fecunditatem, quasi dotem dedit: vt de nouo emptus maritus mihi perpetuò adhæreat. VERS. 20.

ETIAM HAC VICE] secura mihi videor, non ampliùs ei despicatui me fore.

ZABVLON] *habitaculum*, D. Hieronymo à radice זבל *Zabal cohabitare*. longè abit Iosephus, qui exponit, *pignus beneuolentiæ*. Chaldæus, vt noster, hac vice habitatio mariti mei apud me. LXX. Complutens. & Regij, αἱρετιεῖ με. *eliget me*. Scilicet, cui cohabitet. 16. Zabulon.

RECORDATVS] more humano loquitur. Nam in Deo nulla *recordatio*, cui omnia sunt præsentia, & nullus locus obliuioni. Sensus: ostendit se illius non oblitum. VERS. 22.

OPPROBRIVM MEVM] sterilitatem, quæ tum magno dedecori erat. VERS. 23.

ADDAT MIHI DOMINVS] huic nomen imponit ab euentu futuro, vocans, *augmentum*: eò quod mater alium huic addi optauerat. *D. Hieronymus*. 1. 49. 22. *filius adcrescens Ioseph*. Videtur Lipomano Rachel ignara prophetasse, quia Hebraicè putat vsam eâdem voce cùm dicit, *abstulit* seu *finiuit opprobrium*, & cùm petit *addi* sibi alterum: sed fallitur. Nam priore loco est אסף, posteriore יסף *Asaph*. consumere & auferre significat, simile ferè verbo *Aphes* אפס sed *Iasaph* significat addere, vt constat. ALLEGORIAM nominum præcedentium pete à D. Cyrillo *hîc lib.* II. Procopio *hîc*, & Richardo de Sancto Victore *lib. de XII. Patriarchis*. VERS. 24 17. Ioseph.

NATO AVTEM IOSEPH] Cur non antè hoc egit? Respondet Rupertus, quòd, nullâ ex Rachele prole susceptâ, metuebat, ne Laban discedenti Rachelem auferret. Puto potiùs quia septem pro illâ anni nondùm erant expleti. Nam Ioseph natus anno decimoquarto aduentus Iacobi in Mesopotamiam, ætatis verò nongesimoprimo. VERS. 25.

DIMITTE] permitte bonâ tuâ veniâ cum vxoribus & liberis me in patriam reuerti.

DA MIHI VXORES] compleui tempus seruitij debiti. Sine mecum abeant. VERS. 26.

NOSTI SERVITVTEM] scis me diligentiam & fidem, quam debui, toto tibi tempore præstitisse. De mercede verbum nullum: quia pro mercede vxores duxerant. Si quid vltrà velit adiicere, soceri relinquit beneficentiæ S. Chrysost.

VERS. 27. INVENIAM GRATIAM] Sine te abs me exorari. fac quod peto.

18. *Auibus bonis. Omine bono. Conciliatæ versiones.*

EXPERIMENTO DIDICI] vocabulum † נחש *Nachasc*, dubiæ significationis est primaria videtur *augurari*, vt vertunt LXX. οἰωνισάμην ἂν augurio didici. Non mirum foret augurium in homine, qui à rectâ fide in multis deuiabat, vt notant Origenes & Theodoretus. Hoc tamen loco non puto augurio vsum Laban, sed tantum phrasi seu adagio ab augurio ducto. Sicut solent Latini dicere, *bono omine* aliquid fieri, vel *bonâ alite*, aut *bonis auibus*, *auguratò*, & *auspicatò*, quæ omnia eodem recidunt, ducta à superstitiosis auguriis, & auspiciis, & ominibus. Sensus itaque est: ipsa experientia me docuit optimis te auibus ad me venisse: adeò mihi ab aduentu tuo feliciter cuncta processerunt.

BENEDIXERIT MIHI] me ditauerit.

VERS. 28. CONSTITVE] Hebraicè, *declara, æstima*. LXX. διάστειλον; *distingue partire*. Omnia eodem recidunt. q. d. tu pete quod voles, ego dabo.

MERCEDEM TVAM] Rabanus & alij putant de præterito tempore dici: magis arbitror de futuro loqui. nempe, qua mercede, velit in posterum seruire. Nam retinere volebat: & ad hanc mentem Iacob respondet, v. 31. *Iterum pascam*, &c. Id etiam suadet auaritiâ Labani, & quia de XIIII. annis ex pacto merces erant ipsæ filiæ.

VERS. 30. AD INTROITVM MEVM] Sensum Hebraismi benè expressit. לרגלי

19. *Ad pedem meum. Pede fausto. Namphanio.*

Leragli, ad pedem meum. LXX. ad verbum; ἐπὶ τῷ ποδί μου. clarè Chaldæus *propter me*. Theodoretus; pedem (ait) hîc appellat præsentiam. Sic Latini; pede fausto seu secundo adire. D. Augustinus *epist*. 44. huiusmodi bonipedis, homines, qui felicitatem adferunt, scribit à Pænis nuncupari, *Namphaniones*.

VERS. 31. QVID TIBI DABO] vt apud me maneas in munere pastoritio.

NIHIL VOLO] nisi quod dicam, gregis partem aliquam: nempe.

VERS. 32. GYRA OMNES] Nunc explicat quam partem pro mercede deposcat. Notandum verò ab hoc versu ad finem capitis, ad Hebræa verba nostrum interpretem non æquè atque ad commodam sententiam attendisse: sed quæ in fonte videbat prolixè, & implicatè posita, & à LXX. interpretibus atque aliis adhuc intricatiùs reddita, ea censuisse sibi in compendium redigenda. Quare facta est breuitate nonnihil tenebricosa versio, potissimùm quia varias mutationes pactionum à Labano factas prætermisit, & de multis quasi de vnâ loquitur. De hac intricatione D. Hieronymus conqueritur, & post illum Tostadus & Honchala; qui suspicantur etiam menda quædam per librariorum incuriam & inscitiam irrepsisse. Conemur (Deo duce) ex ipso fonte lucem mutuari.

20. *Conciliatæ versiones cũ fonte.*

GYRA] Hebraicè אעבר *Eghebor*, Transibo, circuibo. LXX. παρελθέτω. q. d. simul gyremus. lustremus omnes oues cogendo illas ante nos transire.

21. *Pactum primum cum Labano.*

SEPARA CVNCTAS OVES] En primum pactum, quod fuit, vt sola purè alba Labano cederent: furua verò seu nigra vna cum variis Iacobo in ouibus: in capris autem sola varia seu maculosa essent Iacobi,

cobi, furua verò & alba Labani. Ideo Laban primò reliquit Iacobo
custodiendas tantùm oues albas, capras verò purè albas & purè fur-
uas; verisimili spe fretus, fætus omnes parentibus similes nascituros,
& ita fæturam omnem sibi cessuram. Hoc enim (vt rectè Caietanus
indicant Hebræa, licet Latina inter oues & capras non distinguant.
Sunt autem hîc tria Hebræa vocabula valdè notanda; חום בכשבים
וכל וטלוא נקד שה *Nakod Vetalu Vecol Sceh Chum Bachscabim.* quod
vertunt, *punctatum, & maculosum, & omne pecus nigrum in agnis.*
pro quibus noster, *varium, sparso vellere, & furuum.* נקד *Nikud* † signi- 21.
ficat punctum seu stigma coloris alterius, quod sparsum vocare pos- Sparsa pe-
sumus; Gallis *pommele*, Hispanis *rodado.* Belgis, *Gespickelt*, quando cora.
maculæ paruæ sunt v.g. albæ in ouibus nigris; aut nigræ in albis. טלו 23.
Talu † maculosum quod habet valdè magnas maculas, instar scutorũ Maculosa
seu frustorum, quod Galli dicunt *pies*, quasi picas: vt cùm oues sunt pecora.
seminigræ, vel magnam corporis partem habent continuo colore alio
aspersam, quàm partem reliquam. חום *Chum* † torridum vel adu- 24.
stum significat: ideo verti potest *furuum*, seu nigrum, item pullum, & Furua peco-
fuluum seu subrufum nigricans, Hispanis; *pardo.* tales enim lanarum, ra.
quæ fuscæ sunt. LXX. pro furuo φαιὸν, pro vario διάλευκον *subalbum*
pro sparso vellere ῥαντὸν *sparsum.*

RESPONDEBITQVE MIHI CRAS IVSTITIA MEA] Quasi dicat VERS. 33.
sit pro me causæ iustitiâ: sit pro te naturæ vis & ordo. Quàm ego ti- 25.
bi iustè & fideliter seruierim, futura dies, Deo contestante, declarabit. Responde-
Quo pacto? quoniam confido fore, vt vel contra naturæ ordinem bit mihi iu-
Deus me ditet, & tribuat, quæ tu auertere conaris. Tam enim multa stitia mea.
mihi condicti coloris pecora nascentur, vt manifestum sit velle Deum
labores meos compensare. Hoc enim † significat *respondere*, cùm de Responde-
bono sermo: vt cùm Maro dicit semen auari agricolæ votis respon- re.
dere: & in malis, de supplicio vsurpatur, Isaiæ 59.12. *peccata nostra res-
ponderunt nobis.* Ierem. 14. 7. *Si iniquitates nostræ responderint nobis.* Hæc
autem dicit firmâ fretus Iacob, & fortè Spiritu prophetico.

CRAS] tempore futuro. Sic enim sacra Scriptura *cras* pro futuro 25.
vsurpat, *heri* pro præterito, *hodie* pro præsenti. Hebræ. 13. v. 8. IESVS Cras.
CHRISTVS *heri & hodie ipse & in sæcula.* TROPOLOGIAM pete à D.
Bernardo *serm. 5. de Natali Domini.*

PLACITI TEMPVS] in anni fine, quando portiones vtriusque di-
uidentur.

ET FVRVA] Si quid inueneris apud me, vel albarum ouium vel
caprarũ furuarum aut albarum, id habe pro indicio me furatum tibi
de tuis. Interpretandus noster ex Hebræo & Chaldæo iuxta distin-
ctionem inter oues & capras *sup. v. 32.* positam.

ET SEPARAVIT] Primâ vice commiserat Iacobo custodiendas VERS. 35.
oues purè albas, capras purè albas & purè nigras. Post, cùm videret id 27.
Iacobo fæliciter cessisse, mutat pactum: vt sibi cedant ex ouillo & ca- Pactio se-
prino grege omnes mixti seu varij coloris, genero omnes purè albæ cunda.
vel purè nigræ pecudes, *vt indicat cap. seq. vers. 8.* Ad hoc pactum se-

cundum refero quod hîc inſeritur: *cunctum autem gregem vnicolorem tradidit in manu filiorum ſuorum.* Nam hoc de filiis Laban intelligendum. hoc fecit ferè certus Iacobo ex non vnicoloribus, nullas vnicolores naſcituras. Senſus ergo eſt: ſeparaſſe Labanum, ſicut fecerat primâ vice, ita quoque ſecundâ greges puros à maculoſis: ſed aliter prima, aliter ſecunda vice. Primâ filiis ſuis abducendas dedit omnes pecudes varicolores, ſecundâ verò omnes vnicolores. Hebræa videntur aliter ſonare, & ad primum pactum omnia referre: ſed ſunt admodùm obſcura, nec in iis reddendis interpretes conueniunt. Non placet contextum noſtrum, vt facit Honchala, emendare alioquin minimo negotio & commodiùs quàm ipſe poſſem, vnicâ voculâ leuiter mutata & traiectâ; *cunctum gregem haud vnicolorem.* Nec placet mendoſum profiteri, vt cenſet Toſtadus; qui tamen illi ſanando nihil adfert. Hebræa ſonant ad verbum: *Et remouere fecit in illa die hircos & maculoſos, & omnes capras punctis & fruſtis diſtinctas; omne cui candor in eo, & omne cui nigrum in agnis, & dedit in manum filiorum ſuorum.* העקדים

Cinctutus. *Haghakuddim* reddo virgatos, vel cinctutos, vel faſciatos; quia *Ghakad* ſignificat cingere ſeu ligare: vnde *Ghakod*, eſt longioribus maculis faſciarum inſtar circumdatum.

Vers. 36. TRIVM DIERVM] neceſſariorum ipſis gregibus, non verò expedito pediti tanta loci intercapedo placuit, ne ex vno ad alium gregem admiſſarij tranſirent.

Vers. 37. 38. Iacobi commentum de virgis, defenditur. TOLLENS ERGO] ſequitur aſtus & ſtropha Iacobi, quam, vt ſequitur ſequenti capite, angeli in ſomnis monitu, humanæ Labani prudentiæ oppoſuit. In qua nihil eſt iniuſtitiæ. Licebat, iudice ad quem recurreret deſtituto, ius ſibi dicere: & per induſtriam, ſiue dolum bonum, manifeſtariam iniuſtitiam ſoceri repellere, vt conſequeretur mercedem laboris ſui quam aliter obtinere ab homine auaro, iniquo, & violento nequibat. Cui, cùm in ſomnis Dei admonitio acceſſerit, perinde ac de Ægyptiorum ſpoliatione de hac vafritie nobis ſentiendum; compenſationem, non furtum aliquod fuiſſe. Sed an hic pro-

39. Naturale an miraculoſũ ſic naſci agnos varicolores. uentus varicolor, naturalis & non miraculoſus fuit? Naturalem † eſſe facilè concedet, quiſquis nouit, quanta ſit fantaſiæ & obiecti oculis oppoſiti in fætus ſimilitudine efficacitas, tum maximè quando ſemen emittitur, *qua de re multa D. Hieronymus hîc & D. Auguſtinus qu. 93. & plura Valeſius de ſacra philoſophia cap. XI. nec diſplicitura puto quæ differui, Magicar. Diſquiſition. lib. 1. cap. 3. Quæſt. 3. editione vltima.* Libens fateor eam ad rem multùm preces Iacob iuuiſſe, & à diuinâ potiſſimum liberalitate tam copioſam & celerem benedictionis opulentiam manaſſe. Non aliud opinor voluiſſe, SS. Cyrillum, & Chryſoſt. ſup. & Theodoretum *q.* 88. qui negant hæc naturaliter contigiſſe, ſcilicet planè & ſine illo peculiari Dei dono ſeu beneficio.

VIRGAS POPVLEAS] LXX. *ῥάβδον ςυρακίνην χλωρὰν, καὶ καρυίνην, καὶ πλατάνου. virgam ſtyracinam viridem, & nuceam, & platani.* in primâ voce diſſidium eſt, nam de ſecunda nuceas amygdalinas ſignificari, etiam Chaldæus nobiſcum ſentit; non deſunt tamen, qui *corylum* ſeu

auella

auellanam,& *castaneam* præferant. sed & D. Hieronymus aliquando pro *platanınis* reddidit *virgas mali granati*. frustrà tempus in his teritur, nam quid Hebræa significent nomina, nescitur. Oleaster tamen ait à Laban quod est album, fit LIBNEH quod est populus arbor, sic dicta propter corticis & foliorum albedinem. LVZ videtur significare arborem à qua cortex facilè recedit. GHARMON arborem quæ facilè nudatur.

EX PARTE] ita vt pars vestita cortice furua, pars nudata seu deglubita candida maneret.

IN CANALIBVS] conchis, lintribus vel aquæductibus, quibus aqua infusa arte detinebatur ne deflueret, donec pecora bibisset. Hęc † prima Iacobi sollertia, ita virgulas variegatas disponere: interim dū feminæ bibebant mares admittere: sic maritus salientibus directę virgarum species in aquâ iacentium, & marium ineuntium vmbræ, vnā quasi speciem marium maculosorum oculis femellarum ingerebant. Sed nonne virgæ partim virides, partim albæ? In aquâ viriditas non apparebat ita clara, sed inumbrata: ideo species se fusca ingerebat. Et quamuis aqua tam pellucida fuisset, vt etiam viror oculis se insinuaret: tamen color vellerum & pilorum certam sibique accommodam temperiem deposcit: nec in quadrupedibus illa reperitur, quæ ad colorem viridem est necessaria. Licet etiam suspicari virgis harum arborum vim aliquam inesse aptam infuscare saltem ex parte vellera: qualem multis aquis tribuunt Aristoteles *lib. 3. histor. animal.* & Ouidius lib. vlt. Metamorph. VERS. 38. 30. Iacobi sollertia vt maculosę pecudes nascerētur.

IN IPSO CALORE COITVS] Hebraicè *Et incalescebant*, ויחמנה *Vaiechammenah* optimè noster. Nam D. Hieronymus ait ipsum significari momentum quo semen decidebatur, tunc enim anima vim suam maximè exserit, & imaginationis vis maxima. VERS. 39.

DIVISITQVE GREGES] Ecce secundum stratagema Iacob. omnia pecora recens nata in duas mandras distribuit, vnam Labani, in qua solæ pecudes vnicolores erant; alteram suam, in qua solæ varicolores. tum suum gregem in principiis statuebat, & faciebat præcedere, & primum adaquabat spectante altero grege & adaquatum è regione gregis Laban bibentis statuebat: vt sic species & color gregis sui fantasiæ gregis Laban subsequentis & ex aduerso bibentis fortiùs imprimeretur. Apertè hæc sententia in Hebræo indicatur, vbi pro eo quod habemus in vulgatâ ex pręcedentibus repetitum. (*& posuit virgas in canalibus ante oculos arietum*) clarè continet; *dedit facies pecudum ad varium* siue *ad fasciatum* quod confirmat Chaldæus. Istâ solertiâ tantum vtebatur, quando Laban sibi paciscebatur vnicoloria seu pura. Ideo addit: *Erant autem*; scilicet quando id Iacob faciebat VERS. 40. 31. Iacobi secūda stropha.

NIGRA QVÆQVE] Iam enim priore pacto violato, hæc Iacobo ademerat. VERS. 41. 32.

SEPARATIS] natarum pecudum post factam diuisionem. Admissura prima vere, Serotina autumno.

PRIMO TEMPORE] quod Virgilius cecinit oues in Italia bis quotānis parere: etiam in Syria contingebat: vel sanè quædam verno, quæ-

dam auctumnali tempore concipiebant. *Primum tempus* vocat vernũ
33. Iacobi tertia strophа. nempe Martio mense, NISAN: *serotinam* admissuram, vocat auctumnalem Septembris. TISRI. Itaque hîc innuitur tertia industria. Virgas verno tempore ponebat, & tunc etiam ita greges in conspectu sequentium locabat, quia tunc fœtura melior, hoc est maior atque robustior, multis de causis. sequitur calor æstiuus, quo nata meliùs fouentur. matres etiam & patres tunc ad gignendũ validiores. Scio Valesium has admissuras ambas in vnum diem reiicare; sed præstat in anni tempestates cum D. Hieronymo & Alcuino, Latinis quoque ceteris, & Hebræis.

34. Iacob quo pacto tam paruo tempore tam diues factus. VLTRA MODVM] multiplicato citiùs & multipliciùs quàm naturaliter pecus solet. Nam Deus multipliciter ad vota Iacobi concurrebat. Primò ante separationem diuisionis recens natorum, faciens vt eius coloris pleraque & meliora nascerentur, quæ ex pacto debita Iacobo. 2. post diuisionem separationemque gregis, quando Iacobus dederat suam partem liberis & seruis suis pascendam, ipse verò pascebat gregem communem, hoc est oues & capras Labani, & fœtus adhuc indiuisos: tum enim Deus partem illam Iacobi valdè augebat. 3. ex suis pecoribus ei venditis, seruos, ancillas & armenta emebat; hæc quoque Deus miris incrementis benedicebat. Ita intra triennium mirè locuples euasit. LXX. hic in fine capitis addunt, *mulos* καὶ ἡμιόνους: sed deest in Hebræo & Chaldæo: & fortassis illo tempore adhuc nulli
35. Muli. li muli fuerunt. ALLEGORIAM colorum & virgarum qui volet, legat D. Ambros. *lib. 2. de Iacobi cap.* 4. S. Gregorium *lib. 20. in Iob.* 1. & Abba. Tuitiensem. *sup. cap.* 36.

CAP.

CAPVT TRIGESIMVM PRIMVM.

POSTQVAM autem audiuit ver- 1.
ba filiorum Laban dicentium:Tu-
lit Iacob omnia quæ fuerunt patris
noſtri, & de illius facultate ditatus
factus eſt inclitus: * animaduertit 2.
quoque faciem Laban: quòd non eſſet erga ſe ſi-
cut heri & nudiuſtertius? * maximè dicente ſibi 3.
Domino:Reuertere in terram patrum tuorum, &
ad generationem tuam,eróque tecum. * Miſit, & 4.
vocauit Rachel & Liam in agrum, vbi paſcebat
greges, * dixitque eis: Video faciem patris veſtri 5
quod non ſit erga me ſicut heri & nudiuſtertius:
Deus autem patris mei fuit mecum. * Et ipſæ no- 6.
ſtis quod totis viribus meis ſeruierim patri veſtro.
* Sed & pater veſter circumuenit me, & mutauit 7.
mercedem meam decem vicibus:& tamen non di-
miſit eum Deus vt noceret mihi.* Si quando dixit 8.
variæ erunt mercedes tuæ: pariebant omnes oues
varios fœtus, quando verò è contrario ait: Alba
quæque accipies pro mercede: omnes greges alba
pepererunt.*Tulitque Deus ſubſtantiam patris ve- 9.
ſtri,& dedit mihi. * poſtquam enim conceptus o- 10.
uium tempus aduenerat,leuaui oculos meos,& vi-
di in ſomnis aſcendẽtes mares ſuper fœminas, va-
rios & maculoſos,& diuerſorum colorum.* Dixit- 11.
EEe 2 que

que Angelus Dei ad me in ſomnis: Iacob? & ego
12. reſpondi: Adſum.* Qui ait: Leua oculos tuos, & vi-
de vniuerſos maſculos, aſcendentes ſuper fœmi-
nas, varios, maculoſos, atque reſperſos. Vidi enim
13. omnia quæ fecit tibi Laban. * Ego ſum Deus Be-
thel, vbi vnxiſti lapidem, & votum vouiſti mihi.
Nunc ergo ſurge, & egredere de terra hac, reuer-
14. tens in terram natiuitatis tuæ. * Reſponderuntque
Rachel & Lia: Numquid habemus reſidui quid-
quam in facultatibus, & hæreditate domus patris
15. noſtri?* Nónne quaſi alienas reputauit nos, & ven-
16. didit, comedítque pretium noſtrum: * Sed Deus
tulit opes patris noſtri, & eas tradidit nobis, ac fi-
liis noſtris: vnde omnia quæ præcepit tibi Deus,
17. fac.* Surrexit itaque Iacob, & impoſitis liberis, ac
18. coniugibus ſuis ſuper camelos, abiit. * Tulitque
omnem ſubſtantiam ſuam, & greges, & quidquid
in Meſopotamia acquiſierat, pergens ad Iſaac pa-
19. trem ſuum in terram Chanaan.* Eo tempore ierat
Laban ab tondendas oues, & Rachel furata eſt
20. idola patris ſui.* Noluitque Iacob confiteri ſocero
21. ſuo quòd fugeret. * Cumq; abiiſſet tam ipſe quàm
omnia quæ iuris ſui erant, & amne tranſmiſſo per-
22. geret contra montem Galaad,* nunciatum eſt La-
23. ban die tertio quòd fugeret Iacob.* Qui aſſumptis
fratribus ſuis, perſequutus eſt eum diebus ſeptem:
24. & comprehendit eum in monte Galaa.* Viditque
in ſomnis dicentem ſibi Deum: Caue ne quidquã
25. aſperè loquaris contra Iacob. * Iamque Iacob ex-
tenderat in monte tabernaculum: cumque ille cõ-
ſecutus fuiſſet eum cum fratribus ſuis, in eodem
26. Monte Galaad fixit tentorium.* Et dixit ad Iacob:
quare

quare ita egisti, vt clam me abigeres filias meas
quasi captiuas gladio?*Cur ignorãte me fugere vo- 27.
luisti, nec indicare mihi, vt prosequerer te cũ gau-
dio, & canticis, & tympanis, & citharis?* Nõ es paſ- 28.
ſus vt oſcularer filios meos & filias: ſtultè operatus
es: & nunc quidem * valet manus mea reddere ti- 29.
bi malum: ſed Deus patris veſtri heri dixit mihi:
Caue ne loquaris contra Iacob quidquam durius.
* Eſto, ad tuos ire cupiebas: & deſiderio erat tibi 30.
domus patris tui: cur furatus es deos meos?* Re- 31.
ſpondit Iacob: Quòd inſcio te profectus ſum, ti-
mui ne violenter auferres filias tuas.* Quòd autem 32.
furti me arguis: apud quemcunque inueneris deos
tuos, necetur corã fratribus noſtris: ſcrutare, quid-
quid tuorum apud me inueneris, & aufer. Hæc di-
cẽs, ignorabat, quòd Rachel furata eſſet idola.* In- 33.
greſſus itaque Laban tabernaculum Iacob & Liæ
& vtriuſque famulæ, non inuenit. Cúmque in-
traſſet tentorium Rachelis: * illa feſtinans ab- 34.
ſcondit idola ſubter ſtramenta cameli, & ſedit de-
ſuper: ſcrutantíque omne tentorium, & nihil inue-
niẽti, * ait: Ne iraſcatur dominus meus quòd coram 35.
te aſſurgere nequeo: quia iuxta conſuetudinẽ femi-
narũ nũc accidit mihi: ſic deluſa ſolicitudo quærẽ-
tis eſt.* Tumẽſque Iacob, cũ iurgio ait: Quã ob cul- 36.
pã meam, & ob quod peccatum meum ſic exarſiſti
poſt me, * & ſcrutatus es omnem ſupellectilem 37.
meam? Quid inueniſti de cuncta ſubſtantia
domus tuæ? pone hic coram fratribus meis,
fratribus tuis, & iudicent inter me, & te.* Idcirco 38.
viginti annis fui tecum? oues tuæ & capræ ſteriles
non fuerunt, arietes gregis tui non comedi: * nec 39.

captum à beſtia oſtendi tibi, ego damnum omne
reddebam:quidquid furto peribat, à me exigebas:
40. * die noctúque æſtu vrebar, & gelu, fugiebatque
41. ſomnus ab oculis meis, *Sicq; per viginti annos in
domo tua ſeruiui tibi, quatuordecim pro filiabus,
& ſex pro gregibus tuis: immutaſti quoque merce-
42. dem meam decem vicibus. * Niſi Deus patris mei
Abraham,& timor Iſaac affuiſſet mihi, forſitã mo-
do nudum me dimiſiſſes:afflictionem meam & la-
borem manuum mearũ reſpexit Deus, & arguit te
43. heri. * Reſpõdit ei Laban:Filiæ meæ & filij,& gre-
ges tui,& omnia quæ cernis,mea ſunt:quid poſſum
44. facere filiis & nepotibus meis?* Veni ergo, & inea-
45. mus fœdus: vt ſit in teſtimonium inter me & te. *
Tulit itaque Iacob lapidem,& erexit illum in titu-
46. lum:* dixítque fratribus ſuis: Afferte lapides. Qui
congregantes fecerunt tumulum, comederuntque
47. ſuper eum:* quem vocauit Laban:Tumulum teſtis:
& Iacob, Acerum teſtimonij, vterque iuxta pro-
48. prietatem linguæ ſuæ: * Dixítque Laban: Tumu-
lus iſte erit teſtis inter me & te hodie, & id-
circo appellatum eſt nomen eius Galaad, id eſt,
49. Tumulus teſtis. * Intueatur & iudicet Dominus
50. inter nos, quando receſſerimus à nobis, * ſi affli-
xeris filias meas, & ſi introduxeris alias vxores
ſuper eas: nullus ſermonis noſtri teſtis eſt ab-
51. ſque Deo, qui præſens reſpicit. *Dixítque rurſus ad
Iacob:En tumulus hic,&lapis quem erexi inter me
52. & te,* teſtis erit tumulus,inquam, iſte & lapis ſint
in teſtimoniũ,ſi aut ego tranſiero illum pergens ad
53. te,aut tu præterieris,malum mihi cogitans. * Deus
Abraham, & Deus Nachor iudicet inter nos,Deus
patris

patris eorum. Iurauit ergo Iacob per timorem pa-
tris sui Isaac. * immolatisque victimis in monte, 54.
vocauit fratres suos vt ederent panem. Qui cùm
comedissent, manserunt ibi.* Laban verò de nocte 55.
consurgens, osculatus est filios, & filias suas, & be-
nedixit illis: reuersusque est in locum suum.

ARGVMENTVM.

Manu valida Iacobum cum suis fugientem Labanus insequitur. Rachel patris idola furata, scrutantem fallit. Gener socerque fœdus percutiunt.

DIscessus Iacobi tres causæ ponũtur, 1. mordaces calumniæ filiorum Laban. 2. ipsius odium vultu se prodens. 3. & præcipua, Dei iussio. Vers. 1.

Qvæ fvervnt] falso iniquitatis insimulant. acquisierat enim iure, quo qui optimo. Sed solet inuidia habentes consectari. Sophocles; πρὸς γὰρ τὸν ἔχονθ' ὁ φθόνος ἕρπει. hæc illos adegit mentiri. Nam *tulit*, hoc loco idem quod auertit, furatus est, ex Hebræo. vide. j. v. 9. 1. Inuidia mater calũniæ. sequitur dites, vultu proditur.

Faciem laban] hæc solet vel inuitam inuidiam claris notis prodere, vt docet S. Basilius *orat. de inuidia.* Vers. 2. 2.

Sicvt heri & nvdivs tertivs.] sicut priùs. de hac locutione, multis egi *in Adagijs sacris* §. 43. Heri & nudius tertius. adag.

Dicente sibi domino] per Angelum in somnis. Vers. 3.

Ero q. tecvm] te à Labano & Esau, & cunctis protegam, & tua multiplicabo. Quid illi deesse queat, cui adest rerum omnium plenitudo, inquit S. Ambrosius *d. lib. 2. cap. 5.*

Rachel] hæc præponitur, vt primaria & voluntariè sine fraude in vxorem accepta. Vnde & Ruth. 4. 11. prior nominatur, & per excellentiam Iacobi vxor vocatur *infer. cap.* 46. 19. Quod verò Liam præponit Moyses *cap.* 33. 1. facit, quia filiorum eius turma priore loco statuenda. Vers. 4. 3. Rachel præcipua vxor Iacobi.

In agrvm] vbi ipse tunc erat. eò aduocat, vt sine arbitris mentem suam illis pandere queat.

Circvmvenit] pacta me inuito, sed non audente contradicere mutauit. Vers. 7. 4.

Decem vicibvs] Græci ex Syriacâ † paraphrasi exponunt, *sæpius.* sic Origenes, Eusebius Diodorus & Procopius, optimè, quia cùm de- Decem pro sæpe.

 nar-

narius perfectionem significet, receptum est Hebræis eum numerum ponere pro multis, vt docet Cirillus *in Zachar. cap.* 8. vide de re tota, *Adag. sacra* §. 44.

VICIBVS] numeros significat Hebræum מונים *Monim*, à מנה *Manah numerare*. Sic ergo noster sumpsit, secutus Symm. & Aquilã, & fauet vtrumque Thargum. cur ergo LXX. δέκα ἀμνῶν, *decem agni*:
LocusLXX librarij corruperunt, cùm scribere deberent δέκα μνῶν. *decem amnis.* ad valorem fortè respicientes: *sed vide d.* §. 44.

VERS. 8. OMNES OVES] pleræque, adeò multæ † vt vix ceterarum habenda ratio præ paucitate. Si omnes omnino; fraudem aliquam suspicatus foret Laban, & deprehendisset. de hac acceptione τὸ *omnis* dicam ad c. 1. Isaiæ.

5. Omnis pro plerisque.

VERS. 9. TVLITQ.] sup. v. 1. vtitur verbo לקח *Lakach* quod denotat per nefas auferre. hic & vers. 16. vtitur verbo נצל *Naçal*, quod propriè significat iure auferre ab iniquo detentore. ponitur enim hoc vocabulum Exo. 3. v. 22. vbi noster vertit, *spoliabitis Aegyptum*: vt sit manifestum Iacobo & Israëlitis à Deo redditam mercedem, quam Labanus & Ægyptij per vim retinebant.

VERS. 10. VIDIQ. IN SOMNIS] probat Deum Labano abstulisse & sibi dedisse, quia in somnis illum Deus per Angelum docuit dolum bonum, quo vsus. Habeatur hæc paullò aliter in Hebræo fonte, & LXX. & Chaldæo: sed parum refert, explicanda sunt iuxta ea quæ cap. præcedenti proximè dicta.

VERS. 13. EGO SVM] hoc addidit, ne putet illusionem fantasiæ, vel dæmonis astum esse.

6. DEVS BETHEL] qui in loco, cui hoc nomen indidisti, tibi apparui.

Iacobi visiones duæ. NVNC ERGO SVRGE] videtur duas reuelationes cõmiscere. Prior fuit ante pactum initum; alioqui spontè suâ, non diuino consilio Iacob id fecisset: & illa visio tantum approbaret, quod ab eo priùs factum, quod Tostado minimè probatur. Posterior autem fuit in fine septennij, qua iussus redire in Chananæam.

VERS. 14. NVMQVID HABEMVS] nonne nos exheredes fecit. Duplex grauamen proponunt primùm, quòd in dotatæ paternâ domo & hæreditate exclusæ. Secundò quod coëmptionis pretium ad illas non peruenit, sed totum pater sibi vsurparit: quod non patris filias nuptura elocastis, sed mangonis est vendentis mãcipia, vel lenonis scorta prostituentis. Hebræum *pars & hæreditas* significat idem quod *pars hereditaria.* sicut Deutero. 12. 12.

7. Labani iniuriæ in filias.

VERS. 15. COMEDITQVE] Hebraicè, *consumptione deuorauit*, hoc est celeriter vel auidè abliguriuit.

VERS. 17. SVRREXIT] accinxit se ad iter.

IMPOSITIS LIBERIS] ætas id postulabat, nam maximus natu Ruben nondum quatuordecim annos compleràt, minimus Ioseph vix sexennis. TROPOLOG. docemur bona possidere & quærere, quæ nobiscũ auferre possimus; ne in vllo obnoxij ab aduersario detineamur. Item obortâ inuidia iusto illam declinãdam. Meliùs est enim sine lite abire,

abire, quàm cum iurgio residere. *Sic Ambrosius sup.* ANAGOG. quàm vtile in hac vitâ exagitari aduersis, vt maiori desiderio, ad veram patriam anhelemus. *Sic Rupertus cap.* 41.

SVBSTANTIAM SVAM] in fine sexennij Iacob Labano reddiderat oues omnes quas ab ipso pascendas acceperat: nec potuit apud eum quidquam Labani reperiri! quo igitur modo verum, quod scribit Iosephus, Iacob gregis dimidium secum abduxisse? Labani gregis nihil omnino secum duxit: suum verò gregem totum abduxit. hunc fortè vocat dimidium respectu vtriusque simul gregis. VERS. 18. 8 Iosephi locus.

ISAAC PATREM SVVM] hunc terminum itineri præfigebat. in viâ fermè decennium posuit, habitando in Sichem & in Bethel. Sic Tostadus.

IERAT LABAN] hanc eius absentiæ occasionem Iacob præstolatus. VERS. 29.

9\. FVRATA] id bonâ mente fecisse vt occasionē idololatriæ parenti eriperet, volunt multi, *S.S. Basilius prolo. commentar. in Prouer. Nazianzenus orat. de Pascha, Theodoretus q.* 89. quod probabile. Motam putem etiam, quia materia pretiosa erat, intentione dotis suæ compensandæ, quam iniustè Laban detraxerat, *sup. v.* 15. Furata igitur, astutè & clanculum subtraxit, patre inuito, sed iniustè. Idololatriæ adhuc deditam, id superstitiosè fecisse volunt alij. *S. Chrysost. hom.* 57. Gennadius *in Catenâ* & Rupertus, apud quem *cap.* 42. habes allegoriam, item apud Theodoretum. Rachelis furtum excusatum.

10\. IDOLA] *Theraphim* תרפים de his † duo mihi constant significare cuiusuis generis imagines aut statuas, sculptas, pictas, textas: siue hominum, siue alterius generis; de formâ humanâ colligitur *ex* 1. *Reg.* 19. *v.* 13. Vbi LXX. *Cœnotaphia*, vertunt. Secundò ab his responsa peti interdum solita, & dæmonem etiam sæpè respondisse, quæ primariâ significatio videtur *ex Ezech.* 1. *v.* 21. *Zachar.* 10.2. & verisimile est certas astrorum positiones ad ea conficienda gentiles obseruasse, certis etiam characteribus magicis insigniuisse, vt Abenezra & alij Hebræi sunt authores, ab his, vlteriùs nomen extensum ad omnes figuras: & ideo Aquila vertit μορφώματα id est figurationes, Chaldæus hîc *imagines*, & de hac significatione tantum egit D. Hieronymus *in epist. ad Marcellam*. Ratione verò strictæ significationis, & multiplicis hac in re vani cultus LXX. & noster hîc, & Iudic. 18.18. *idola*, seu *Deos*; Cuius autē hæc idola formæ fuerint Rabbini dissentiunt. Quidā putāt fuisse caput infantis primogeniti, dæmonibus immolati, & aromatibus conditum ne putresceret cuius linguæ imponebatur aurea lamina nomen dæmonis (quem colebant) inscripta, cui caput illud sacrum, & qui per illud oracula fundebat. Alij fuisse quædam instrumenta ænea cognoscendis horarum partibus ad diuinandum comparata. Alij hominis integri statuam, quem pro domestico lare colerent. Ceteri plures imagines etiam ferarum, ad certam astrorum coniunctionem vel oppositionem fabricatas, quæ singulæ de peculiaribus rebus consulerentur; vt de Michæ Teraphim, quisquis ille Philo An- Theraphim

nianus *in libro Hebraicarum Antiquitatum* minutim exequitur. Fuſius iſta libuit memorare; vt appareat, quàm inſulſè nobis hæretici de Theraphim obiiciant, ad improbandas imagines Beatorum.

VERS. 20. 11. Ioſephi locus. 12. Hebraiſm. furari cor alicui.

NOLVITQVE CONFITERI] Ioſephus ſcribit, priùs diſcedendi veniam poſtulaſſe, ſed non impetraſſe, quod ſacræ Scripturæ diſſentaneum eſt. Hebraicè; *Furatus eſt Iacob cor Laban* qua phraſi ſignificant prorſus occultare vel cælare aliquem. Caietanus vult Labanum in corde ſuo ſtatuiſſe, non pati Iacobum ex Aram auferre opes quas illic pepererat. Sanè hoc indicatur. i. 42. *forſitan nudum dimiſiſſes.* & quia Iacob eò clam diſcedens fruſtratus fuit hoc conſilium; dici furatum cor, in quo conſilium illud latebat. Clariùs Chaldæus exponit, *celandi* verbo. LXX. ἔκρυψε *abſcondit.* In Latino ſermone quid ſimile inuenio, qui pro tegere interdum furari ponit: Seneca in Agamemn. *Germane vultus veſte furabor tuos.* ideſt abſcondam. Sic κλύπτειν dictum volunt quidam à κλέπτειν, quod vultum furetur. Lipomani expoſitio, diuitias fuiſſe cor Labani, & ideo quia illos clam abſportauit, dici cor furatum, conuenit Hebræo, ſed non Latino textui. *vide* 1. *v.* 27.

VERS. 21. 13. Flumen pro Euphrate.

AMNE TRANSMISSO] Euphrate: qui in ſacra Scriptura ſolet vocari per antonomaſiam *flumen* Exod. 23. 31. Ioſue 24. 2. vel cum addito *magnum flumen.* ſup. 15. 18. potuit tranſmittere, naui, ſine miraculoſâ deſiccatione figmenti Hebraicè.

14. Galaadmõs, & vrbs.

IN MONTEM GALAAD] προλέψις. Nam hoc illi nomen poſtea inditum. tale illud.

---*Lauinàque venit littora.*

Mons ſitus à tergo Phænycis & Arabiæ, ad Libanum pertingit, ideo caput ſeu initium Libani dictus Ieremiæ *cap.* 22. *v.* 6. & per deſertum longè porrigitur. in eo vrbs eiuſdem nominis. *D. Hieronymus de locis Hebræis.*

VERS. 22. 15. Ioſephi locus.

DIE TERTIO] poſtridie, *Joſephus*, ſed malè.

VERS. 23.

FRATRIBVS] validâ manu cognatorum, & famulorum, & ciuium.

DIEBVS SEPTEM] computatis à diſceſſu Labani, poſtquam reſciuit & à caulis ouium reuerſus, cæpit generum inſectari.

IN MONTE] vbi quieturus tentorium fixerat. Cùm ſerò adueniſſet, Laban illâ ſe nocte quietum continuit. *Ioſephus.*

VERS. 24

VIDIT] ſpeciebus in fantaſiâ impreſſis.

16. Loqui à bono vſque ad malum.

NE QVICQVAM ASPERE LOQVARIS] Hebraicè, *Ne loquaris à bono vſque ad malum.* inf. 29. *exponit, ne loquaris quicqnam durius:* vbi eſt eadem locutio in fonte. Tantum abeſt vt velim te illi factis nocere, vt vetem verbis contendere, aut quidquam illi dicere, quod meritò queat diſplicere. Eſt ergo Hebraiſmus, pro, Caue quicquam illi loquaris, quod non ipſe probet. Statuerat duriùs cum genero agere.

VERS. 26.

VERS. 27.

DIXIT] poſtridie quàm eò venit.

17. Amicos diſcedẽtes pro ſequendi mos.

CLAM ME ABIGERES] vt homo impius & iratus digna indignis, falſa veris miſcet. Paraphraſim pete à Ioſepho.

VT PROSEQVERER] an iſte mos diſcedentes amicos proſequendi.

VT CLAM] Hebraiſmus qui ſuper *& furatus es cor meum*, vt *ſup. verſ.*20. VERS.28.

FILIOS MOS] nepotes ex filiabus.

VALET MANVS MEA] Hebraicè, *manus mea eſt ad robur*, id eſt manus mea ſatis eſt robuſta, poſſem tibi magnum malum dare.

ESTO AD TVAS, &c.] Hebræa ſunt elegantia, & affectus plenâ, VERS.29.
Et nunc diſcedens diſceſſiſti, quoniam deſiderans deſiderabas domum, &c. VERS.30.
הלך הלכת *Haloch Halacta*, itē נכסף נכספתה *Nichſoph Nichſaphtah* & LXX. ἐπιθυμίαν ἐπιθυμήσας. Sic etiam Chaldæus.

FVRATVS ES DEOS MEOS] Sic etiam Hebraicè; vnde patet iſta *Teraphim* fuiſſe figuras idolorum, quæ impius colebat, & pro Diis habebat. Nos ſacras imagines, nec Deos vocamus, nec pro Deo colimus; 18. nec coram illis Deo debitum honorem vmquam profundimus (quod hîc Catholicis calumnioſè impingit Caluinus) nullam in iis fiduciam ponimus, nihil ab illis petimus, nullam iis ineſſe diuinitatem credimus: honoramus tamen, propter prototypa, quæ noſtris oculis proponunt; non eodem cultu, quo honoramus id quod repreſentant, ſed imperfectiore; qui tamen analogiâ quodam ad ſpeciem illius reducitur, qui perſonæ repræſentatæ debetur. *Vide Nicolaum Sanderum lib. de Imaginibus, & qui poſt eum Controuerſias ſcripſerunt.* Imaginum ſacrarũ cultus.

FRATRIBVS NOSTRIS] filij Iacob adhuc pueri, inepti vt in iudices deligerentur: de cognatis ergo, quos Laban adduxerat, loquitur. Et iuſtus, ſe reum, Laban actorem, illos iudices deligit. VERS. 32.

APVD ME] in ſupellectile mea, vel meorum. Verſio LXX. hîc alium ordinem ſeruat, & fortè mendoſa eſt.

Hebræa inſinuant prius luſtraſſe tabernaculum ipſius Iacob, mox duarum ancillarum, deinde & Liæ, denique Rachelis noſter breuius vertit, omiſſis repetitionibus. VERS. 33.

ILLA FESTINANS] malè ſibi conſcia, ad quid parens veniret ſuſpicata. VERS.34.

SVBTER STRAMENTA] ſub ditellis.

SEDIT DESVPER] ne pater ibi quæreret.

DOMINVS MEVS] igitur Meſopotamiis patres, *domini* vocati, quod Romanis diſplicuit, vt patet ex Epigrammatibus Martialis. VERS. 35. 19.

IVXTA CONSVETVDINEM FEMINARVM] ægram ſe fluore menſtruo ſimulat: ne iubeat aſſurgere. hæc Hebræi vocant *muliebria ſuper.* de Sara cap. 18. 11. vel *viam mulierum* דרך נשים *Derech Naſcim, vt hîc.* de hac ægritudine vide Franciſ. Valeſium *ſacræ philoſophiæ cap.*10. Dominus patris nomen. 20. Via mulierum.

SIC DELVSA] quia credebat homo ſuperſtitioſus ſic affectum non auſuram Diis inſidere. (*Sic Ioſephus*) aut leuiter credidit excuſationi afflictæ, & fæmineis appropinquare immunditiis ægreſcebat. (*Sic Rupertus.*)

QVÆRENTIS] ſedulò ſcrutatum conſtat qui non credens oculis, ſingula manibus attrectarit, vt indicat verbum. משש *Maſcas.* ALLEGORIAM pete à D. Ambroſio *ſup.* & S. Gregorio *lib.* 30. *in Iob cap.* 32.

Anagogiam à S. Auguſtinus, *ſermo.* 80. *de temp.*

Vers. 36. 21. Iacobi tumor & iurgium defenſa. Tvmensq. iacob cvm ivrgio ait] Tumor internum affe-
ctum, iurgium externum indicat effectum. Nec miror, nam furor fit
læſa ſæpiùs patientia, & quandoque quamtumuis mites in voces aſ-
periores erumpunt, Iratusque Chremes tumido delitigat ore. Præte-
rea ſtulto fuit ſecundùm ſtultitiam ſuam reſpondendum, ne ſibi ſa-
piens videretur. Falſam tamen cauſam defendit, ſed ignarus. LXX.
pugnam ponunt pro iurgio, ſed eam intelligunt quæ verbis non ver-
beribus conſeritur.

Vers. 37. Fratribvs meis] quos tecum adduxiſti, mihi affines, tibi con-
ſanguineos.

Vers. 38. Idcirco] Spe talis retributionis. amara increpitatio.

Non comedi] vt ſolent mercenarij, qui ſe non gregem paſcunt.
Rupertus.

Vers. 39. Captvm a bestia] laniatum à beſtiâ, Hebr. & ſic LXX. θηριό-
βρωτον. Lex paſtoritia permittebat, vt ſi, ſine paſtoris culpâ, pecus à
feris necaretur, oſtenſa Domino parte aliquâ reſiduâ, noxæ paſtor
eximeretur. Hoc ſatis apertè inſinuatur, & neſcio vbi legerim.

Qvicqvid fvrtim peribat] voluiſti me non culpam tan-
tùm, ſed & caſum præſtare: quod iniuſtum fuit. Paullo poſt copio-
ſior eſt Hebræus contextus, ſed ſententiæ nihil adiicitur.

Vers. 40. 22. Frigus quo pacto vrat. Contrariorum idem effectus. Æstv vrebar et gelv] Non minùs dicimur vri frigore
quam calore. Quare ſuperflua quorumdam caſtigatio reponentium
vrgebar, quamuis etiam hoc recipiat Hebræum אכלנו *Acalanu* LXX.
συγκαιόμενος *combuſtus.* Tertullianus *contra Marcionem*;

> *Omne quod eſt nimium contra cadit. vnum operantur.* "
> *Et calor & frigus: ſicut hoc, ſic & illud adurit.* "
> *Sic tenebræ viſum, ſic ſol contrarius aufert.*] ita corrigo mendosè "

excuſos verſus.

In quibuſdam regionibus vbi dies æſtuoſi, noctes ſunt vehementer
algidæ, vt in Hungariâ plerâque cernimus. Sed quomodo idem iſte
effectus à causâ contraria? Vſtio nihil quàm nimia eſt arefactio. æſtu
poris dilatatis humor euaporat & reſoluitur. gelu cutis condenſatur,
pori clauduntur, & induratus humor minuitur & tandem exareſcit.

23. Paſtoris vigilare. Fvgiebatqve somnvs] boni † patrisfam. eſt vltimum decum-
bere, & primum ſtratu ſurgere. paſtoris boni noctu gregum cuſto-
diæ per vigilare. Diuinè Damaſus *epiſt.* 4. Si ergo ſic laborat & vigi- "
lat, qui paſcit oues Laban: quanto labori, quantisque vigiliis debet "
intendere, qui paſcit oues Dei?] Sed hoc Tropologicvm. Multa
hîc Hamerus *à fol.* 199.

Vers. 41. 24. Labani iniuſtitia contra generū. Decem vicibvs] quo modo mutauit? Ioſephus vult eum,
quando iam nati erant fœtus, qui Iacobo vi pacti obtigerant, abſtu-
liſſe ſibi. Si hoc ſemper faciebat, magna Iacobi patientia fuit, parati
de nouo paciſci: mirum etiam quomodo ſic ditari potuerit, cui pau-
ciora & deteriora ſemper cedebant. Probabilius ergo Adamantius,
Euſebius & Hieronymus tradunt, Laban cùm videret Iacobo con-
uentionem

uentionem feliciter cecidisse, pactionem in futuram commutasse, sperantem præcedenti similem fœturæ prouentum. Pro *vicibus* LXX. ἀμνάσι, sed benè Steuchus corrigit μιᾶσι. Nec est necesse dicere, *agnos* posuisse pro fœtura, & fœturam pro tempore futuræ, sicut Poëtæ aristas & messes pro anno ponunt.

TIMOR ISAAC] sic Isaias *cap.* 8.13. Deum † vocat terrorem & pauorem Israëlitarum; vbi timor pro religione poni potest, vt in illo Maronis 7. Æneidos, — VERS. 42. 25. Timor Isaac Deus, quo sensu.

--- multósque metu seruata per annos.

vel potiùs, propriè sumpta voce, *timor Israelis*, hoc est per quem metuunt iurare, quem testem & vindicem reformidant: sic Lucanus Styga vocauit *timorem superum*, nempè (vt alter ait) Dij cuius iurare timent & fallere numen. Hebraismus frequens, quo abstractum pro concreto † ponitur, interdum passiuè, *vt hic*, & cum in Psalmis legimus, *tu es spes mea & patientia mea*, in quem spero, & propter quem patior: interdum actiuè, vt *Diligam te Domine fortitudo mea*, qui me fortem facis, & in princ. prioris ad Corinthios; *Qui factus est nobis sapientia à Deo, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio*, qui nos docet, iustificat, sanctificat, redimit. — 26. Abstracta pro concretis.

NVDVM] bonis liberis, vxoribus spoliatũ: *vacuum* Hebraicè, Græcè, & Chaldaicè. AFFLICTIONEM] humiliationem, ταπείνωσίν μου.

QVID POSSVM] Deum timebat, fingit se φιλοστοργίας impulsu parcere. Non patitur natura me meis vllum nocumentum inferre. — VERS. 43.

VT SIT IN TESTIMONIVM] monumentum fœderis inter nos icti. — VERS. 44.

TVMVLVM] aggerem seu suggestum longum latúmque, sed plana superficie. Nam fuit illis pro mensa geniali. — VERS. 46.

QVEM VOCAVIT LABAN, TVMVLVM TESTIS, & IACOB ACERVVM TESTIMONII VTERQVE IVXTA PROPRIETATEM LINGVÆ SVÆ] sicut si Græcus cum Latino pactum iniret, & ille quidem ἅγιον nominaret, iste verò *Sanctum*, vnusquisque idem nomẽ significatu, sed, secundùm sonum linguæ vtriusque diuersum imponeret: eodem modo Iacob, qui Hebræus erat, tumulum vocauit Hebraicè גלעד *Galaëd*, (postea paulatim inflexa voce *Galaad*, dictus) appositiuè *tumulum testis*. Nam גל עד *Gal* tumulus, *Ghed* testis. Laban verò natus in Syria, & à stirpe Heber degenerans, Syriacum nomen indidit *Iegar* שהדותא *Sahadutha*, quod interpretatur appositiuè *Aceruus testimonij*. Nam *Iegar* est aceruus, *Sahadutha testimonium*. Et in hoc conueniunt cum D. Hieronymo, Isidorus Clarius, Lipomanus, Vatablus, Oleaster, Pererius & alij. Sed cùm sequatur; *vterque secundum proprietatem linguæ suæ*; quod, licet nec sit in Hebræo, nec in LXX. nec apud Chaldæũ, tamen iam olim Latinè lectum, & in m.s. reperitur, & continent codices Complut. Regij & Romani: dicit quidem Glossa interlinealis, id non esse de textu; sed intelligenda de textu Hebræo. Nam de Latino est, & à nostro interprete addita explicationis causa: magna hinc oritur difficultas. Si *Sahadutha*, Syrum — VERS. 47. 27. Tumulus testimonij. Galaad.

 est, &

eſt,& ſignificat *aceruũ teſtimonij*:ergo non Iacob,ſed Laban Syrus hoc nomen impoſuit:& ſi *Galaad* ſignificat *tumulum teſtis* Hebraicè, ergo iſtud nomen indidit Iacob,& non Laban. Quo ergo pacto contrariũ traditur in vulgata noſtra verſione? Hic ſilent, quotquot videre me memini,commentaria:mallem alios audire, quàm ipſe meã ſententiã proponere. Duplex ratio ſoluendæ difficultatis mihi occurrit:vna Labanũ Syriacè *aceruum teſtimonij* vocaſſe,& Iacobũ Hebraicè *tumulum teſtis*:& hoc apertè habetur in fonte Hebræo,verſione LXX.& Paraphraſi Chaldæa:& indicat Latinus illa ſua additione. Sed vt in fœderibus moris fuit,vt conceptis verbis ea ferirent, & iis dicendis inuicẽ præirent. Iacobũ præeuntẽ dixiſſe *Galghed*,& id Labanũ ſubſequentẽ verba repetiiſſe:ſimiliter Labanũ præiuiſſe nomen *Jeghar Sahadutha*, & id ſubſecutũ Iacob repetiiſſe:atque ita nomen ab altero impoſitum alterum mutuò confirmaſſe, & hoc noſtrum velle, cum Syrum nomen tribuit Iacobo,& Hebræum Labano. Hoc ſi minùs placeat,non habeo quod dicam aliud, quàm à librariis interpretis noſtri verba iam olim tranſpoſitis his duobus nominibus inquinata; & noſtrum vertiſſe ſcripſiſſeque: *Quem vocauit Iacob tumulum teſtis: Et Laban, Aceruum teſtimonij*: hoc enim conuenit cum eo,quod addidit, & Eccleſia ſemper recepit; *vterque iuxta proprietatem linguæ ſuæ*,& ſic conueniet interpretatio noſtra cum fonte Hebræo,& cum L X X. Nam Hebraicè habetur; *& vocauit eum Laban Ieghar Sahadutha: & Iacob vocauit eum Galghed*. L X X. καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν Λάβαν, βουνὸς τῆς μαρτυρίας: ὁ δὲ Ιακὼβ ἐκάλεσεν αὐτὸν, βουνὸς μάρτυς. Eodem modo Chaldæus. Nec obſtat, quod ſequitur verſ. 48. Labanum vocaſſe hunc tumulum *Galghad*. Intelligendum enim ſic vocaſſe,poſtquam à Iacobo nomen impoſitum fuerat; vel potiùs *Kara* imperſonaliter accipiendum, vt noſter vertit *vocatum eſt*, & vt L X X. ἐκλήθη. Non ignoro quid D. Hieronymus *hic in quæſtionibus*,nempè hunc eſſe ſenſum,aceruum teſtimonij Syriacè à Labano vocatum *Sahadutha*. & eundem acerbum teſtimonij vocatum à Iacob Hebraicè *Galhad*: & ſic eundem aceruum ab vtroque ſuo idiomate idem ſignificantibus vocibus ſignificatum. Sed videre non poſſum quo pacto hoc, ſine vi & contorſione Latinis verbis noſtræ vulgatæ queat accommodari,in qua disertè *tumulus* ſubauditur, & illa inter ſe opponuntur *tumulus teſtis*, & *aceruus teſtimonij*: & quale illud? *vocauit aceruum teſtimonij aceruum teſtimonij*. Non puto D. Hieronymum hæc dicentem ad noſtram verſionem reſpexiſſe, ſed ad fontem Hebræum.

VERS. 48. ID EST TVMVLVS TESTIS] hoc nec in Hebræo, nec in Græco, nec in Chaldæo habetur, & opus non erat explicatione ſuperiùs poſita: puto irrepſiſſe ex margine. Hebraicè eſt: אשר אמר יצף והמצפה : גלעד *Galghed: vehammiçpah aſcer amar içeph: vocauit nomen eius Galghed: & Miſpah, quia dixit: Speculetur Dominus*, &c. *Miſpah* ſignificat ſpeculam: ideò LXX. vertunt ἡ ὅρασις, *viſio*. Sen-

18. ſus: huic tumulo præter Syrum illud,duo nomina Hebræa impoſita,

MISPAH. *Galghed*,& *Miſpah*: illud, quia erat tumulus, teſtis fœderis initi;hoc,

quia

quia Laban Deum testem aduocans, dixit, eum desuper hoc cernere, & quasi speculatorem ipsis imminere, vt iudicet quomodo pacta vtrimque sarta tecta seruentur.

NVLLVS] Cogitandum, etsi mortalium nullus adesset, Deum esse præsentem, & semper inspectorem operum & cogitationũ vtriusque, etiam post discessum, futurum: ideò addit, *qui præsens respicit*: quem nihil vspiam potest latere. VERS. 49. 29. Deus vbi q. præsens.

LAPIS QVEM EREXI] hinc contra Mesopotamiam Laban, inde contra Chananæam Iacob, singuli columellam, suprà tumuli marginem extremum, erexerant; terminos quos ad nocendum neutri malo transgredi animo liceret. VERS. 51. 30. Columnæ fœderis.

SI AVT EGO] nec me, nec te transiturum. Chaldæus. VERS. 52.

DEVS NACHOR:] Homo impius Deo vero falsa Numina adiungit, Deo Abrahæ idola Nachor: sicut Alexander Mammea in larario suo Iouem & Romulum CHRISTO. Quoniam verò Thare principio coluit solùm verum Deum, postea etiam quos Nachor, ideò propriis, suis falsis, & verò Iacobi; communis Abaui Deos admiscet, quasi patrios & hæreditarios vtrique. Iacob hos repudiat, & per solum Deum Abrahæ & Isaac iurat. An hinc probatur, in contractu vel pacto cum idololatris inito, licere Christiano deferre idololatræ, vt iuret per falsa sua Numina, dummodo sinat se per verum Deum iurare? VERS. 53. 31. Iurandum nobis per verum Deum, Gentilibus permitti potest, vt per suos.

IMMOLATISQVE VICTIMIS] Hostiis pacificis ob reconciliationem cum socero: & sacrificauit Iacob Deo per quem iurauerat. Præbuit autem ipse conuiuiũ socero, vt hospiti, qui ad eum venerat. VERS. 44. 32. Conuiuium in fœdere.

VOCAVIT] vocare, pro inuitare ✝. Trita locutio. Iob 1.4. *mittentes vocabant tres sorores suas*. Matth.22.3. *misit vocare inuitatos ad nuptias*. Luc.14.9. *Veniens qui te & illum vocauit*. vers.13. *cùm facis conuiuium; voca pauperes*: hinc inuitans, *vocator*; & inuitati, *vocati*. 33. Vocare pro inuitare.

DE NOCTE] Diluculo.

IN LOCVM SVVM] Haram. VERS. 55.

CAPVT TRIGESIMVM SECVNDVM.

1. IACOB quoque abiit itinere quo
cœperat : fuerúntque ei obuiam
2. Angeli Dei. * Quos cùm vidisset,
ait : Castra Dei sunt hæc : & ap-
pellauit nomen loci illius Maha-
3. naim,id est, Castra. * Misit autem
& nuncios ante se ad Esau fratrem suum in terram
4. Seir,in regionẽ Edom : * præcipítque eis , dicens:
Sic loquimini domino meo Esau : Hæc dicit frater
tuus Iacob : Apud Laban peregrinatus sum, & fui
5. vsque in præsentem diem. * Habeo boues, & asi-
nos, & oues, & seruos, & ancillas : mittóque nunc
legationem ad dominum meum,vt inueniam gra-
6. tiam in conspectu tuo. * Reuersique sunt nuncij
ad Iacob dicentes : Venimus ad Esau fratrẽ tuum,
& ecce properat tibi in occursum cum quadrin-
7. gentis viris. * Timuit Iacob valdè : & perterritus
diuisit populum qui secum erat, greges quoque &
8. oues,& boues,& camelos in duas turmas,* dicens:
Si venerit Esau ad vnam turmam , & percusserit
9. eam,alia turma, quæ reliqua est, saluabitur. * Di-
xítque Iacob : Deus patris mei Abraham, & Deus
patris mei Isaac : Domine qui dixisti mihi : Reuer-
tere in terram tuam, & in locum natiuitatis tuæ,&
10. benefaciam tibi : * minor sum cunctis miseratio-
nibus

nibus tuis, & veritate tua quam expleuisti seruo
suo. In baculo meo transiui Iordanem istum: &
nunc cum duabus turmis regredior. * Erue me de 11
manu fratris mei Esau, quia valdè eum timeo: ne
fortè veniens percutiat matrem cum filiis.* Tu lo- 12.
cutus es quòd benefaceres mihi, & dilatares semen
meum sicut arenam maris quæ præ multitudine
numerari nō potest.* Cumque dormisset ibi nocte 13.
illa, separauit de his quæ habebat, munera Esau
fratri suo, *capras ducentas, hircos viginti, oues du- 14.
centas, & arietes viginti, * camelos fœtas cum pul- 15.
lis suis triginta, vaccas quadraginta, & tauros vi-
ginti, asinas viginti, & pullos earum decem. * Et 16.
misit per manus seruorum suorum singulos seor-
sum greges, dixitque pueris suis: Antecedite me:
& sit spacium inter gregem & gregē.* Et præcepit 17.
priori, dicens: Si obuium habueris fratrem meum
Esau: & interrogauerit te, Cuius es? aut, Quo vadis?
aut, Cuius sunt ista quæ sequeris? * respondebis: 18.
Serui tui Iacob, munera misit Domino meo Esau:
ipse quoque post nos venit.* Similiter dedit man- 19.
data secundo, & tertio, & cunctis qui sequebantur
greges, dicens: Iisdem verbis loquimini ad Esau,
cùm inueneritis eum.* Et addetis: Ipse quoque ser- 20.
uus tuus Iacob iter nostrum insequitur: dixit enim,
Placabo illum muneribus quæ præcedunt, & po-
stea videbo illum, forsitam propitiabitur mihi.
* Præcesserunt itaque munera ante eum, ipse verò 21.
mansit nocte illa in castris.* Cumque maturè surre- 22.
xisset, tulit duas vxores suas, & totidem famulas cū
vndecim filiis, & transiuit vadum Iabboc.* Tradu- 23.
ctisque omnibus quæ ad se pertinebant, * mansit 24.
GGg solus:

25. ſolus: & ecce vir luctabatur cum eo vſque mane.*
Qui cùm videret quòd eum ſuperare non poſſet,
tetigit neruum femoris eius, & ſtatim emarcuit.
26. *Dixitque ad eum: dimitte me: iam enim aſcendit
aurora. Reſpondit: non dimittam te niſi benedi-
27. xeris mihi.* Ait ergo: Quod nomen eſt tibi? Reſ-
28. pondit: Iacob.* At ille, Nequaquam, inquit, Iacob
appellabitur nomen tuum, ſed Iſrael: quoniam ſi
contra Deum fortis fuiſti, quanto magis contra
29. homines præualebis? *Interrogauit eum Iacob:
Dic mihi, quo appellaris nomine? Reſpondit: Cur
quæris nomen meum? Et benedixit ei in eodem
30. loco.* Vocauitq; Iacob nomen loci illius Phanuel
dicens, Vidi Deum facie ad faciem, & ſalua facta
31. eſt anima mea, *Ortusque eſt ei ſtatim ſol, poſt-
quam tranſgreſſus eſt Phanuel, ipſe verò claudica-
32. bat pede.* Quam ob cauſam non comedunt ner-
uum filij Iſrael, qui emarcuit in femore Iacob, vſq;
in præſentem diem, eò quod tetigerit neruum fe-
moris eius, & obſtupuerit.

ARGV

ARGVMENTVM.

Iacob exercitum Angelorum cernit: fratris metu perculsus munera mittit: cum Angelo luctatur, & nominatur Israel.

ITINERE QVO CÆPERAT] à monte Galaad in Chananæam tendens. ANGELI DEI] Comitatus illum fuerat Angelus custos Mesopotamiæ cum suis vsque ad confinia: nunc in Chananeæ collimitio, custos Chananeæ Angelus ei obuiam procedit cum suis inferiorum Angelorum cohortibus. Igitur apparuit illi vtraque turma, instar acierum ordinatarum hinc inde auxilio eius parata. Sed quis ille Angelus Chananææ? Diodorus Tarcensis † censet fuisse B. Michaelem Principem populi Israel. Additur, Dei, vt sciamus bonos fuisse & id Iacobum non ignorasse. Vanissimum verò est quod ex hoc loco Caluinus contendit, singulis hominibus, nō vnum, sed plures Angelos præesse: vanum inquam hoc est prorsus, cùm non agatur hoc loco de ordinariâ & perpetuâ Iacobi custodiâ, sed de prorsus extraordinariâ & temporariâ. Quod autem hæreticus addit, nos hac sententiâ de proprio cuiusque Angelo, gratiam Dei extenuare malignè, & proculdubiò hoc astu Diabolum fiduciam nostram aliquâ ex parte conatum minuere; id malignâ eius virulentiâ dignissimum est. Quid opus pluribus, Si (quod non diffitetur) vnus sufficit? Liberalius (inquit) Deus nobiscum agit. potuit fateor: tu doce voluisse. An semper, quidquid potest, Deus largitur? Non dicet opinor: nec dici potest. Audi Rabsaces, & intellige te blasphemare. Si semper largitur, quantum potest: ergo exhauritur eius potentia, quæ plus non potest si non largitur quantùm potest, si quid valet argumentatio tua, iam Deum facis illiberalem; quoties, quantum sibi videtur, & non quantùm potest largitur.

VERS. 1. — 1. Angeli custodes prouinciarum. — 2. S. Michael. — 3. Angelum custodem singuli homines habent.

CASTRA DEI] Hebraicè מחנה אלהים *Machaneh Elohim*, quia viderat quasi duas legiones ordinatas militiæ cælorū, à qua Deus eius imperator *Sabaoth* vocatur vide D. Augustinum q. 101. MAHANAIM] ita scribendum. Nam Hebraicè est מחנים *Machanaim*. merito noster loci nomen proprium posuit, LXX. significationem nominis. *παρεμβολαὶ castra.* Malè Regij libri, *Manaim* eo loco postea ciuitas eiusdem nominis ædificata.

VERS. 2. — 4. Castra Dei. Mahanaim.

MISIT AVTEM] nō sine singulari Dei prouidentiâ factum, vt, dum Iacob in Mesopotamiâ morabatur, Esau, indignatus parentum voluntatem in Iacob propensiorem, Chananæam reliquerit, & mōtana habitationi delegerit: vt sic Iacobi posteris libera cederet Chananææ possessio. hoc indicauit Malachias. 1. 3. *Dilexi Iacob, Esau autem odio habui? & posui montes eius in solitudinem.*] hoc est montana Idumeæ, quæ vt sibi deligeret eum induxeram. Migrationem fratris potuit Iacob,

VERS. 3. — 5. Esau migratio.

fido aliquo Rebeccę nuncio intelligere, vt pollicita super c. 27. 45. *postea mittam, & adducam te inde huc.*

NVNCIOS ANTE SE] exploraturos quo in ipsum Esau esset animo. *Sulpitius Seuerus.*

6. Edom siue Idumeæ situs.

IN TERRAM SEIR] hoc nomen & sequens *Edom*, per prolepsim posita. Edom, siue † Idumæa terræ Chanaan versus Austrum iungitur, quâ verò Sol occidit, versus Damascum porrigitur; ad Orientem in finibus superioris Bethoron, confinis est Arabiæ. Tota hæc regio posteris Esau cessit: habet *montem Seir* in regione Gabalenâ multis oppidis habitatum, qui solet etiam *mons Edom* vocari.

7. Seir mons, seu Edom mosu

VERS. 4.

DOMINO MEO] non cedit primogenituræ priuilegio, nec paternâ benedictione, quę in posteris adimplenda, interea manebat suspésa: sed vtitur hac blandâ compellatione, vt leniat hominis ferocis & superbi iracũdiam. sic etiam Seneca fratrem suum Gallimem, Dominum vocauit.

8. Fratres domini dicti aliquando.

FRATER TVVS] Hebraicè עבדך *Ghabdecha seruus tuus*, & sic LXX. παῖς σου.

VSQVE IN PRÆSENTEM DIEM] q. dicat, non est, cur discessus meus, vel absentia mea tibi sit suspecta: duram tot annis seruitutem seruiui, quasi exul & mercenarius. misereri te par est, & fratrem domo non arcere.

VERS. 5.

HABEO BOVES] non iactat diuitias, sed indicat fratri nec grauem nec indecorem futurum egestate; nec reditu paternas opes imminuturum.

VERS. 6.

REVERSIQVE] nunciarunt Esau placatum, & honoris amorisque causâ obuiam venire.

QVADRINGENTIS VIRIS] vt sic & fratri potentiam ostentaret, & amplius honoraret: causam hanc nunciis puto indicasse. fors etiam securitatis suæ causâ, quia homo violentus, vt verisimile, multorum odia prouocarat.

VERS. 7.

TIMVIT] humanâ quadam perturbatione conscius se non benè

9. Iacobi timor excusatur.

dè illo meritum, quæ perturbatio non pugnat cum fide promissorum. Potuit vereri, ne quam Esau, animo mutatus stragem daret, & simul adhuc credere Deum semen ex se, vel suscitatis mortuis, vel aliâ ratione conseruaturum. *vide D. Augustin. q.* 102. POPVLVM] homines vtriusque sexus.

DVAS TVRMAS] ita vt in singulis pretiosiora quæque vltimo essent loco: ideo secundæ turmæ agmen extremum Rachel & Ioseph, carissimi affectus claudebant, non verò constituebant tertiam turmam, vt quidam volunt.

VERS. 8.

SALVABITVR] effugio, vel cædis saturitate. TROPOLOG. Cõfidens Deo, debet ex parte suâ nihil negligere: ne sit sicut tentans Deum. *Augustinus.* S.

VERS. 9.

DIXITQVE IACOB] sequitur oratio ad impetrandum aptissima: qua miro artificio gratiarum actio, confessioni vilitatis, fiduciæ, & obsecrationi miscetur.

PATRIS

PATRIS]aut, eſt Hebraiſmus.

MINOR SVM] nullâ vel minimâ gratiâ vel miſeratione tuâ dignus VERS. 10
Nota Hebræos † ſolitos præpoſitione מִ *Mi*, quę ſignificat *ab* vel *præ*, 10.
poſitiuis adiunctâ facere comparatiuum. *Lipomanus* LXX. Obſcuriùs Comparatiuũ quo pacto Hebræi
tranſtulerunt, ſed interpretandi ex noſtro. nam ἱκανούσθω μοι, *ſufficiat* explicent.
mihi, perinde eſt ac ſi dicerent plus ſatis & pluſquàm merear in me
hactenus contuliſti. ſic de præteritis gratias agens, futuris ſe dignum
reddit. MISERATIONIBVS] δικαιοσυνῶαις LXX. qui ſolent miſeri-
cordiam vocare iuſtitiam. VERITATE] Chaldæus *beneficijs*. Sed He-
bræa fauent noſtro, & LXX. Senſus eſt, ex parte iam expertus fidem
in promiſſis explendis, confido de reliquâ in futurum.

IN BACVLO MEO.] ſolus (ſic Chald. & Ioſephus) ſcipioni ſeu pedo
innixus, egenus vt paſtor ſine grege, dominus ſine comitatu. ſic Lu-
cæ 1. in Cantico Zachariæ: *ſeruiamus ei in ſanctitate*. hoc eſt cum ſan- 11.
ctitate. ALLEGORIAM de cruce D. Auguſtinus *ſerm*. 80. In, pro cũ.

IORDANEM ISTVM] quem ex edito loco à longe conſpicio, & te
fauente cogito tranſmittere: necdum ad flumen peruenerat.

PERCVTIAT MATREM CVM FILIIS] Hebraicè, *ſuper filios* benè ex- VERS. 11.
plicuit: quaſi diceret, nulli parcat, nihil ſibi ad cædem reliqui faciat. 12.
videtur Adagium. *lege Adagia ſacra*. §. 45. Super, pro cum.

IBI] in Mahanaim.

CAMELOS FOETAS] quæ recens pręperant, & pullos lactabant. VERS. 13.

SEORSVM] ſingulas ſpecies congreges ſimul, iuſſo inter gregem & VERS. 15. VERS. 16.
gregem interuallo relinqui, vt ſic diutiùs ſpectaculi pompâ Eſau de-
tineretur, & plura ac ſplendidiora munera viderentur.

DIXIT ENIM] D. Auguſtinus *q*. 103. vult hoc à Moyſe inſeri com-
memorante, quid ſecum in corde Iacob voluerit. Potuerunt etiam à
ſeruis iſta dici mittendorum munerum rationem reddentibus. VERS. 20.

FORSITAN] id eſt vtique † quia vim vim habet continuandi & af-
firmandi, ſicut Homericum τάχα. & Ioan. 8. 19. *ſi me ſciretis, forſitan &* 13.
patrem meum ſciretis. Forſitan. Pro certè.

PROPITIABITVR MIHI] vultum timore & mærore deiectum, ſuâ
humanitate & miſeratione leuabit. *vel*, me aſpicere dignabitur. He-
bręum נשא *Naſca* propriè ſignificat leuare aut ferre. hinc ישא *Iſſa* fe-
ret, leuabit.

NOCTE ILLA] cuius die præcedente munera miſerat: poſtridiè
ſummo mane vxores, liberos, familiam, gregesque traduxit per *Iabok*;
qua traductione diei pars melior conſumpta, reliquum in Mahanaim VERS. 22.
ſubſtitit, vt animaduerteret numquid per negligentiam aut omiſſio-
nem retrò relictum: ſimul vt eâ nocte Solus quiete & ardenter Deo
ſupplicaret, quod dum facit in luctandi neceſſitatem venit. TROPO-
LOGIAM pete à D. Ambroſio *lib*. 2. *de Iacob cap*. 6.

VADVM IABOC] torrentem ſeu fluuiolum quâ vadari facilior. Io- 14
ſephus torrentem vocat. fluit inter Philadelphiam & Geraſam, duo- Iaboc.
bus fortè milliaribus ante Iordanem. Procopius vult eſſe fluuium
Arabiæ, & *Iambicem* vocari.

VERS.24. VIR LVCTABATVR CVM EO] Anagogia petatur à D.Ambros.l.5.
15. cap.7.Gregorio *lib.4.in Iob.c.40.& homil.14. in Ezechiel.* ALLEGORIA
Iacobi lu- est de CHRISTO Domino. Nam quicquid dicat, cum quibusdam,
cta,quid si- Leo Castrius *comment.in Isaiam*; litterali sensu verus Angelus fuit iste
gnificet: & luctator, secundæ personæ Sanctissimæ Trinitatis personam gerens.
an cum non ipsa secunda personâ in assumpto corpore,verùm in typo duntaxat.
CHRISTO, xat.sic intelligendi Patres antiqui *Iustinus Martyr Dialo. cum Tripho-*
aut Angelo. *ne.Clemens Alexandrin.lib.1. pædagogi cap. 7. Tertullianus, Ambrosius Cyrillus:Cassianus,Diodorus,Sulpitius. & alij.* Sirmiense conciliabulum non moror,apud Cassiodor.*lib.S.Tripartitæ*: nam plenum est Arrianicis locutionibus, & reprobum. Sequor B. Dionysium Areopagitam *lib.de cælest.hierarch.*Theodorum & Eusebium *in Catena*,D.Augustin. *lib.16.de ciuitate Dei cap.39.* Rupertum *lib.8.cap.6.*Iosephum & alios; quorum sententia,manifestè probatur ex Ose.12.3. de Iacob loquente; I*n vtero supplantauit fratrē suū: & in fortitudine sua directus est cū Angelo,Et valuit ad Angelū,& confortatus est.*] vbi Hebraicè est nomē מלך *Malach*,quod nō potest verti *Deus*;non verò habetur, vt hîc,nomen *Elohim*, quod etiā Deo cōuenit.ideo istud *Elohim* ex illo *Malach* re-
16. stringēdum.Secundū dubium,Qualis Angelus?Iudæi volunt malum
An Angelus fuisse in speciei Esau apparentem; & subindicat Fran. Georgius *Pro-*
bonus. *blemate 234.sect.3.to.1.* & meminit huius sententiæ Procopius. Sed, si malus? cur Iacob petat ab eo sibi benedici? quomodo nomē illi datum, quòd contra Deum præualuisset? quomodo locus ab hac apparitione
16. dicetur Phanuel? Bonum puto fuisse. Non tamen putarim fuisse cu-
An custos stodem Esau, volentem impedire Iacob ab ingressu terræ promissæ,
Esau. & vt redderet fratri primogenia, quod censuit idem Georgius. *Problem.232.* Quis enim credat bonum Angelum contra Dei voluntatem tendere,vel malam causam fouere? Si tam malè affectus erga Iacobum,cur illi mox in præiudicium Esau benedicit & victoriam pol-
17. licetur? Potiùs fuit custos ipsius Iacobi:& luctæ † causa, vt hoc pa-
Luctæ causa. cto timorem ei adimeret, & certam spem faceret fratris superandi. *S. Chrysost.hom.58.& Theodoret.q.91.*

18. LVCTABATVR]Origenes *lib. 3. de Principijs* censet tantùm fuisse
Lucta vera luctam spiritualem, & videtur idem velle S. Hieronymus *in epist. ad*
fuit. *Ephes.cap.6.* Sed communior † est citatorum Patrum sententia, verè corpoream luctam fuisse. Nam paullò post adueniente die rogat luctator Angelus Iacobum ne diutius eum detineat: contra petit Iacob ne se deserat,durante adhuc humano illo timore. fingit Angelus sibi decretum abire:contra hic sancta quadam audacia retentat, & victi speciem Angelus præbet seque huc illuc iactat, vt solent Palæstritæ. Conuincit hoc proprietas sermonis Hebræi, qui ad verbum *pulueri-*
Luctæ mos. *sabatur vir.*nam אבק *Abaq* significat puluerem seu terram,vnde verbum *Abaq* quod hic habemus.Duæ causæ possunt dari, cur *Luctari*,
Puluerisandi voce cur luctari significent. exprimatur voce *puluerisandi*,vna petita ex more palæstræ Græcanicæ & Romanæ,in qua luctantes se inuicem puluere aspergebant, vt faciliùs & firmiùs inuicem prehensos tenerent, de quo more multa reperies

reperies in Hieronymi Mercurialis Gymnasticis,& Petri Fabri Agonysticis,& repetita nonnulla apud Martinum Roam *lib. 6. singular. c. ult.* qui hunc locum Genesis ad moré illũ retulit. Ego dubito, quia mos iste palæstræ si vnquam apud Iudæos fuit id nõ fuit ante Machabæorum tempora, quando demum palæstra pessimo à Iudæis exemplo recepta. 2. *Machabæor.* 4. fortassis tamen quod postea lege sancitũ, id naturæ ductu nonnulli ante fecerunt. Sed mihi nõ verisimile nocturnis tenebris Iacobum pulueré quęsisse, quo Angelũ aspergeret. Placet potius alia causa, quia luctantes crebo pedum pulsu, & motitatione celeri ac vehementi puluerem excitant, sicut apud Maronem taurus ille pedibus qui spargit arenam. LXX. vtuntur verbo simplici παλαίω vnde *palæstra* dicta, hoc est lucta. Sed Aquila & Symmachus ἐκυλίετο, *versabat & mouebat se in omnem partem.* quod luctantium proprium. Quinetiam Oleaster contendit *Abaq* non puluerem, sed habitum significare. Lucta quãdo apud Hebræos more græcanico cæperit.

Vsqve mane] voluit huc vsque luctum extendere, vt ipsâ morâ magis animus illius firmaretur.

Qvi cvm videret] Angelus cernens Iacobum persistere in luctâ, & Deum non vltra secum concurrere, sed cum concursu vires subtrahere, vt à Iacobo vinceretur. Vers. 25.

Tetigit] percussit seu læsit, *Nagagh*: vt Iacob † intelligeret se non suis viribus, sed peculiari Dei auxilio præualuisse Angelicæ creaturæ, & eodem auxilio fratri præualiturum. *Sic Theodoretus.* 19. Angelus cur Iacobũ læserit.

Nervvm femoris] Hebræi vocant כף *Kaph.* quæ vox curuaturã significat. sed hoc loco curuaturæ nomine coxendix designatur. hæc enim luxata fuit, qua connectitur ischyo; sic enim vocant acetabulũ, cotylen, siue ossis illam cauitatem, in qua summa pars femoris abscõditur. Hoc caput iungitur illi acetabulo quodam tẽdine, quem noster vocat *neruum*: hunc tendinem læsit angelus, & sic coxendix loco mota. luxauit autem interius femur percussione seu collisione vehementiore, vt luctantes solent euadendi causâ, quocumque possunt modo, aduersario dolorem inferre. 20. De neruo femoris.

Emarcvit] nimiâ luxatione & extẽsione inutilis factus fuit. ותקע *Vatekagh* significat loco motũ fuisse, seu dissolutum à radice *Kaach.* dimouere, dissoluere. LXX. vt noster, ἐνάρκησε; ponẽtes effectũ pro causâ. Nam sic loco motus & dissolutus obstupuit & emarcuit, hoc est quasi marcidus factus; vt puto ad breue tempus

Dixitqve ad evm] Angelus ad Iacobum.

Ascendit avrora] Bonus Angelus nolebat sic luctans in formâ corporeâ clarâ luce adspici, qui iussus tantum nocturnâ luctâ eius fiduciam accendere. q. d. iam expleui mandatum nocturno tempore peracto. sine abire. Quæ Fran. Georgius *ex Zohara* retulit, vt pleraque scriptoris illius, plùs nouitatis, quàm soliditatis habent. Vers. 26. 21 Angelus cur aduenientе die velit discedere.

Non dimittam te] ita loquitur præ ardẽti desiderio benedictionis obtinendæ, quam cum lacrymis petijsse insinuat Oseas *d. c.* 12. 3.

VERS.28. APPELLABITVR] Hic primò nomen *Iſrael* ei imponitur † : ſed
22. cap.35.10.idem illi confirmatur & quaſi renouatur, vt rectè Ruper-
Nominum mutatione, quid obſeruandum in S.S.Canones tus *lib.8.cap.*14.vide Pererium *in d.c.35.diſp.*1.& 2.qui poſt Riberam
*in Malach.c.*1.& iſte poſt Martinũ Martinez *in libris Hypotypos.* quæ-
dam notatu digna tradiderunt, de obſeruandis in nominũ impoſitio-
nibus; quæ conabor in certas regulas redigere.Prima regula ſit:Quã-
do ſacra Scriptura nouũ nomen imponit intelligenda eſt nõ adimere
1. prius,ſed poſterius addere priori, vt iam vtroque poſſit,& modò vno
modò altero nũcupari, q.d.non tantùm I*acob*,ſed etiam I*ſrael* appella-
Ieroboal. beris.ſæpe nãque poſtea adhuc I*acob* vocabitur.ſic etiã *Gedeon.* Iud. 6.
Cephas. 32.dicitur ex eo die vocatus I*eroboal*:& nihilominus pergit ſacraScri-
ptura eũ nominare *Gedeonẽ*.ſic *Simon* poſtquã à Domino vocatus *Ce-
phas*,non rarò poſt adhuc *Simon* appellatur.Hęc regula notãda,quãdo
2. prioris nominis ita fit mẽtio quaſi illud in aliud cõmutaretur.Secũda
regula : quandò prioris nominis nulla mentio fit,ſed ſimpliciter aliud
nomẽ attribuitur,ſine prioris cõmutatione,v.g.prędicitur aliquis, ſic
vel ſic vocandus; tunc iſtud nouum nomẽ ſignificari , non tã illi actu
imponendum,ita vt ſic eum compellaturi ſint homines: quàm ea ab
illo gerenda,quæ hoc nomen mereantur , vt patet de multis nomini-
Emmanuel. bus quæ IESV CHRISTO prophetæ tribuunt,vt Iſai.7.14.*Emmanuel.*
Admirabilis & Dominus iuſtus noſter. cap.8.3.*accelera,ſpolia detrahere,prædari.*cap.9.3.*Admirabilis,conſilia-
rius,Princeps pacis,pater futuri ſæculi.*Ierem.23. 6. *Dominus iuſtus noſter.*
vir Oriens. Zachar.6.12.*Vir Oriens.*ſic Ioannes Baptiſta vocatur *Elias* à Malachię;
Boanerges? & filij Zebedæi in Euangelio dicti *Boanerges.* Nam in nullo locorum
Elias. iſtorum commutatum nomen reperitur.
23. ISRAEL] huius nominis † litigioſa eſt etymologia. tres ſunt opi-
Iſrael vnde dictus. niones.prima exponentium rectus à Deo ; hæc aliquando placuerat
an quaſi rectus à Deo. D.Hieronymo;ſed merito deſeruit. nam *Iſchar rectus* ſcribitur cum
an vir vidẽs Deum. ש ſcin aſpero , ISRAEL cum leni.Secunda eſt ſignificare idem quod
*videns Deum.*hæc eſt authorum grauiſſimorum.*Philonis lib.de profugis
in fine lib.de eo qui rerum diuinarum eſt hæres,& alibi ſæpe Origenis, Euſe-
bij, Baſilij,Nazianzeni,Chryſoſtomi,Hilarij & Auguſtini.*Quod attinet
ad D.Hieronymum,hîc in quæſtionibus eam reiicit , hoc argumento
tunc deberet ſcribi.איש ראה אל *Iſc roeh el* deinde nõ cõponi nomẽ ex
יש *is* & ראה *Raah*:ſed ex *Iſra & el* vt ſtatim : verũ vt putẽ D.Hiero-
nymum non tam ex ſua quàm ex aliorum ſententiâ(vt ſolet in hoc
quæſtionum opere)locutum facit , quia in plurimis locis librorum
ſuorum hoc etymon ſequitur , *vt in ca. Iſaiæ in* 31.*c.Ieremiæ,in Amos
cap.*4.*in Oſeæ cap.*8.*in Ioel cap.vlt.in Micheæ cap.* 5.*in Naum c.*2.*& vbiq;
ferme.*Nec vrgent illa duo argumenta.ad primum Reſpondeo,nõ eſſe
hoc neceſſarium.quia ſolet א elidi vel omitti in nominum formatione
& ſic ex איש factum יש & ראה & אל , quod eſt *Iſrahel.* Ad ſecun-
dum ; fateri nos poſſe dari magis conſentaneam regulis grammaticis
deriuationem(ſcilicet ſequentem,quam D.Hieronymus inſinuat:ſed
poſſe plures eſſe bonas vnius nominis Hebræi etymologias licet vna
ſit melior quã altera.Tertia igitur etymologia eſt.formari ex I*ſra* & *el*
ישרה

ישרה est futurum à verbo שרה *Sarah, dominatus fuit*, vnde & *Sar* Princeps: itaque ISRAEL significat *præualentem seu dominantem Deo.* Et quia deducitur à futuro, inest in nomine prophetia, fretum Dei auxilio cunctos hostes suos superaturum: confirmant hoc alij veteres interpretes, quos mox dabo. Hieronymi contextus hic vitiosus est: Locus D. Hieronymi.
nam scribitur: שרית *Sarith enim quod ab Israel vocabulo deriuatur, Principem sonat:* corrigerem ad verum; *Saritha enim à quo vocabulo Israel deriuatur, Principem sonat:*] hoc est Principem fuisse significat. Confirmat ratio hic ab Angelo disertis expressa verbis; SI CONTRA DEVM FORTIS FVISTI:] id est, si præualuisti, siue Dominatus es Angelo Dei personam agenti, & in eo cōueniunt vetustæ versiones nostra priores. LXX. & Theodotion; ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ θεοῦ. *Quoniam inualuisti cum Deo.* Aquila, ὅτι ἦρξας μετὰ θεοῦ. *Quoniam regnasti* seu *dominatus es cum Deo*, seu *ad Deum*, hoc est aduersus Deum: eodem planè sensu Symmachus, nisi quod addit in quo dominatus, nempè robore; ὅτι ἦρξω ἰσχύϊ πρὸς θεόν. Denique id astruit Oseas d. v. 4. vbi omnes etymi litteræ simul ponuntur, וישר אל-מלאך *Vaiasar-el Malach, & Princeps fuit in* vel *ad Angelum.*

CONTRA HOMINES,] contra Esau & cæteros hostes.

DIC MIHI, QVO APPELLARIS NOMINE] Angelum sciebat, VERS. 29.
sed nomen quærebat, vt posset eum in periculis adiutorem aduocare. Gratitudinis etiam gratia, vt nosset benefactorem suum, eiúsque beneficium posset prædicare.

CVR QVÆRIS NOMEN MEVM] Angelo cogitatio cordis eius 24.
manifesta non erat. Propria & à naturis illorum ducta Angelorum nomina nemo mortalium nouit: nec videtur non optimo iure Deus illa velle ignorari, ne humana curiositas præceps in superstitiosos & Magicos ritus feratur, vt quotidie videmus Necromanticos & specioso nomine Cabalistas; qui fictis quibusdam, & à mendaci cacodæmonum magisterio inductis, nominibus mentium supernarum, in illicita sua Theurgia, ad impios conatus, abutūtur: & nescio quas illorū ἀστραρχίας, & ordines militiæ minutim exsequuntur, & (quod haud ferendum) typis diuulgant. Sacra scriptura nobis paucula indicauit, indita à ministerio quo functi, aut mysterio aliquo desumpta, & cum Dei nomine *el* coniuncta: vt sic per ipsum nomen ad Deum animus eleuetur, cui omnes Angeli seruiunt, & qui solus illis nomina vocat. ALLEGOR. verbum incarnandum repræsentans Angelus, nomen suum proprium reticet, nec verbi incarnati profert: quia mysterij propalandi nondum tempus venerat, vt ab humana natura nomen vllum indicaret; nec à diuina quoque, quia nomen יהוה Moysi demum reseruabatur. Cur ergo addit Angelus; QVOD EST MI- 25.
RABILE? nonne PHELE est nomen Dei? Responsio certa est: istum limbum assutum huic loco, & corrupta multa Latina exemplaria, in quæ qui inciderunt Patres, soli illa agnouerunt. Non habentur in Latinis melioribus, vt sunt Complutens. Regij, & Romani codices: nec in Hebræo fonte, nec apud Chaldæum, vel LXX. editionis Com-

Angelorum nomina.

Admirabilis, nomen Dei.

plutenſis & Regiæ: in quædam Græca, vt in Aldina, Romana, & vt quo vſus Theodoretus; mutuò ſumpta ex Iudic.13. v.18. vbi Angelus Manue illa dicit. Contendit peruicaciter Leo Caſtrius *Comment. in Iſaiam.& in Apologia,* ab Hebræis iſta per Iudæorum fraudem vel negligentiam excidiſſe. Neutrum credo: cùm etiam abſit à LXX. & Chaldæo, & Latinis melioribus, nõ eſt locus negligentiæ Iudæorum. Si fraude ſuſtulerunt, cur *d.v.*18. intactum reliquerunt? Non eſt veriſimile eo id loco non vidiſſe: ſi viderunt, tollerent vt hic: ſed reliquerunt vbi erat, non ſuſtulerunt vbi non erat.

EODEM LOCO] vbi cum Angelo luctatus.

26. Phanuel. VERS. 30.

PHANVEL.] פניאל, facies dicitur PHANE, Deus EL, punctis ſuis Maſſoretæ veterem pronunciationem mutarunt, in PENIEL. LXX.

27. Nomina propria aliter hodie poſt Maſſoretas ſcripta quàm olim prorũciata.

& D.Hieronymus, vt eſt in Codice vulgato pronunciabant: quod ſemel moneo, ne quis miretur Biblia noſtra & LXX. aliter nomina propria vſurpare, quàm hodie codices Hebræi exhibent. Hic poſtea fuit vrbs exſtructa, quam Strabo Gentilis Dei faciem appellat, *lib.16. Geograph.*

VIDI] manum conſerui, colluctatus, pugnaui. Hebraiſmus eſt non obſcurus, *videre* † pro pugnare 4.Reg.14.8. *Miſit Amaſias nun-*

29. Videre pro pugnare.

cios ad Ioas filium Ioachaz, filij Iehu Regis Iſraël dicens: veni & videamus nos: & v.11. Aſcenditque *Ioas Rex Iſraël, & viderunt ſe, &c. Percuſſúſque eſt Iuda, &c.* 4.Reg.23.30. *Abijt Ioſias Rex in occurſum eius, & occiſus eſt in Mageddo, cùm vidiſſet eum:* hoc eſt poſtquam cùm eo præliatus, occubuit. Nec obſtat quod hîc additur. VIDI FACIE AD FA-

30. Iacob nõ vidit eſſentiã Dei.

CIEM] non enim aliud ſignificat, quàm pugnaui cum eo cominùs, manum manui, pedem pedi, latus lateri contuli & conſerui. Simile eſt illi Hiſpanico, *Vieronſe barba à barba, llegaron mano à mano.* Quam puto loci iſtius Germanam expoſitionem. Si quis tamen vocem *videndi* malit ad oculos corporis referre dicat, *videre Deum facie ad faciẽ,* diuerſimodè accipi in S. S. interdum † opponitur ei quod dicimus

31. Videre facie ad faciẽ.

videre in ænigmate, & tunc ſignificat viſionem beatificam, qua Beati diuinam eſſentiam vident. Sic ſumitur illud Apoſtoli, *videmus nunc per ſpeculum in ænigmate: tunc autem facie ad faciem.* 1.Cor.13.12. inter-

Locus. 1. Cor. 13.12.

dum verò ſumitur pro loqui ore ad os cum aliquo, παρὸν παρόντι, coram & præſens præſenti: tunc opponitur ei, quod eſt loqui per interpretem vel per litteras aut nuncium, vel etiam loqui eminùs, & ex loco remoto; & tunc ſignificat præſentis verba clarè & diſtinctè, & ex propinquo ſic audire, vt probè intelligas omnia, etiamſi nullam loquentis figuram vel perſonam videas, vt cùm dicitur *Deus locutus*

Loqui facie ad faciẽ, vel os ad os. Locus Deut. 5. 4.

Hebræis facie ad faciem in monte Sinai. *Deuter.* 5.*v.* 4. Nam τὸ, *Nobis* illic nõ capitur de ſolo Moyſe, ſed de Moyſe & populo ſimul (vt patet ex narratione,) cui tamen populo Deum ſolummodo coram auditũ, in nulla tamen ſimilitudine viſum traditur *c.4.v.12.&* 15. *Deute.* quare ſic etiam accipiendum quod de Moyſe *Num.* 12. 8. ſcribitur

Locus Num. 12.8.

Dominus ei *locutus ore ad os & palam & non per ænigmata.* Aliquando denique. *Videre facie ad faciem,* idem eſt quod videre perſonã in ſpe-

cie repræsentata, & sic accipias hoc loco pro vidi Deum in specie corporea mihi ab Angelo repræsentatum: sicut Isaias cap. 6. vers. 5. dicit *vidi Dominum exercituum oculis meis*. Quod velle referre ad essentiam Dei visam, mihi numquam visum. Cùm dico vidi Petrum facie ad faciem, certè non dico me substantiam Petri vel essentiam vidisse; sed indiuiduum illud κατὰ πρόσωπον accidentibus personalibus eius exhibitum: & cùm dico vidi Angelum facie ad faciem dicar oculis corporeis essentiam illam incorpoream vidisse? Hinc apparet quàm fragile sit eorum argumentum, qui ex hoc loco contendunt à Iacobo plus visum, quàm typum Dei, in Angelo. Quid? quod in tenebris fortè nec satis clarè assumptum corpus vidit? ideò mihi prior illa *videndi* acceptio summoperè probatur.

Locus Isaiæ 6. 5.

SALVA FACTA EST ANIMA MEA] confortatus sum, vt explicat Oseas: erepta est metu, quo vrgebatur. Nam cognoui mihi à fratre mortis periculum non imminere.

Vers. 31.

CLAVDICABAT] ex nerui illius dolore & luxatione. Gennadius vult claudum permansisse. Tostadus, non dolorem modò, sed totam claudicationē desiisse antequàm ab Esau postridie perueniret. Quod mihi verisimiliùs videtur: causa enim nulla erat, cur claudus permaneret.

32.

An Iacob claudus permanserit.

33.

NON COMEDVNT] Iacob & posteri non abstinuerunt † se omni neruo, sed isto tantùm. Verumtamen, quia multi etiam non Iudæi meris neruis non vescuntur, non displicet quod Vatablus censuit, intelligi per neruum ipsum musculum, qui est propinquus acetabulo quod diximus, qui mouet & contrahit ipsum femur.

Neruo quo abstinēt Hebræi.

EMARCVIT] sic dolore obstupuit & luxatus fuit quasi emarcuisset.

ALLEGORIAM] pete à sancto Ambrosio supr. & B. Prospero *pag.* 1. *Prædiction. cap.* 24. TROPOLOG. à D. Gregorio *in Iob. supr. cap.* 6.

CAPVT TRIGESIMVM TERTIVM.

1 ELEVANS autem Iacob oculos
suos, vidit veniẽtem Esau, & cum
eo quadringentos viros: diuisitq;
filios Liæ & Rachel, ambarúm-
2. que famularũ: * & posuit vtrám-
que ancillam, & liberos earum in
principio: Liam verò, & filios eius in secundo loco:
3. Rachel autem, & Ioseph nouissimos. * Et ipse pro-
grediens adorauit pronus in terram septies, donec
4. appropinquaret frater eius. * Currens itaque Esau
obuiã fratri suo, amplexatus est eum: stringénsque
5. collum eius, & osculans fleuit. * Leuatísque oculis,
vidit mulieres & paruulos earum, & ait: Quid sibi
volunt isti? & si ad te pertinẽt? Respondit: Paruuli
6. sunt, quos donauit mihi Deus seruo tuo. * Et ap-
propinquãtes ancillæ & filij earum, incuruati sunt.
7. * Accessit quoque Lia cum pueris suis: & cùm si-
militer adorassent, extremi Ioseph & Rachel ado-
8. rauerunt. * Dixítque Esau: Quænã sunt istæ turmæ
quas obuiã habui? Respondit: Vt inuenirem gratiã
9. coram domino meo. * At ille ait: Habeo plurima,
10. frater mi, sint tua tibi. * Dixítque Iacob: Noli ita,
obsecro: sed si inueni gratiam in oculis tuis, accipe
munusculũ de manibus meis: sic enim vidi faciem
tuã, quasi viderim vultũ Dei: esto mihi propitius,

* & susci

* & ſuſcipe benedictionem quam attuli tibi, & 11.
quam donauit mihi Deus tribuens omnia. Vix
fratre compellente, ſuſcipiens,* ait: Gradiamur ſi- 12.
mul, eróque ſocius itineris tui. * Dixitque Iacob: 13.
Noſti domine mi quod paruulos habeam teneros,
& oues, & boues fœtas mecum: quas ſi plus in am-
bulando fecero laborare, morientur vna die cun-
cti greges: Præcedat Dominus meus ante ſeruum 14.
ſuum: & ego ſequar paulatim veſtigia eius, ſicut
videro paruulos meos poſſe, donec veniam ad Do-
minum meum in Seir. * Reſpondit Eſau: Oro te, 15.
vt de populo qui mecum eſt, ſaltem ſocij remaneāt
viæ tuæ. Non eſt, inquit, neceſſe: hoc vno tantùm
indigeo, vt inueniam gratiam in conſpectu tuo
domine mi.* Reuerſus eſt itaq; illo die Eſau itine- 16.
re quo venerat in Seir. * Et Iacob venit in Socoth: 17.
vbi ædificata domo & fixis tentoriis appellauit
nomen loci illius Socoth, id eſt, tabernacula:* Trā- 18.
ſiuítque in Salem vrbem Sichimorum, quæ eſt in
terra Chanaan, poſtquam reuerſus eſt de Meſopo-
tamia Syriæ & habitauit iuxta oppidum. * Emít- 19.
que partem agri in qua fixerat tabernacula,
à filiis Hemor patris Sichem centum
agnis. * Et erecto ibi altari, in- 20.
uocauit ſuper illud for-
tiſſimum Deum
Iſraël.

ARGVMENTVM.

Fratres reconciliantur. Esau acceptis muneribus domum redit. Iacob habitat in Salem, & agrum illic emit.

VERS. 1. DIVISITQVE] Suos turmatim disposuit. Iosephus vult id fecisse animo decertandi, si cogeretur. Sed sine euidenti miraculo resistere fratri nequibat: vnde ergo hi animi? opinarer ex nocturnâ cum Angelo luctâ, & benedictione. Potiùs tamen ipse apparatus indicat, fuisse animi se submittentis, & quasi supplicis: qua vnâ re animus generosus frangi & vinci solet. hoc quæ sequuntur planiùs ostendunt.

VERS. 2. Duæ turmæ fuerunt. Vna gregum cum seruitiis, in suos ordines aptè distributa. altera verò quæ hîc describitur, cuius tres erant ordines. Primus Zelphæ & Balæ cum suis liberis: Secũdus Liæ cum suis: tertius Rachelis & Ioseph. liberos suos matribus adiunxerat, ardentiùs pro suis affectibus deprecaturas.

IN SECVNDO LOCO] Hebraicè est, *nouissimos* אחרנים *Acharonim.* Sicut etiam in hoc eodem versu, vbi habemus; *Rachel autem & Ioseph nouissimos*, est idem vocabulum Hebræum, vt sensus sit: posuit Liam cum suis post ancillas & earum liberos, Rachel verò & Ioseph post Liam & eius filios. † Vnde apparet nouissimum in sacra Scriptura ex Hebraismo sæpè poni simpliciter pro subsequente seu posteriore: & nostrum æquiuocationem Hebræam sapienter illustrasse.

1. Nouissimus pro posteriore seu subsequente.

VERS. 3. IPSE PROGREDIENS] sequens primam, secundam turmam præcedens, vt decebat Patrem familias pro carissimis pignoribus se primum periculo offerre.

2. Iacob an adorauit ipsũ Esau.

ADORAVIT PRONVS IN TERRAM] duplex est interpretatio: reuerâ totum in terram procubuisse, habitu quidem Esau; sed mente Deum, qui vbique præsens, adorasse. Melior altera; genu vno in terram posito, & capite submisso ciuilem fratri, vt natu maiori, honorem exhibuisse: id fecit per modica interualla septies, donec ad fratrem perueniret.

SEPTIES] potest capi pro sæpius. *Lipomanus.* potest etiam accipi definitè.

VERS. 5. QVID SIBI VOLVNT] quæ causa, vt tali ordine me excipiant? Suntne tui?

VERS. 8. QVÆNAM SVNT ISTÆ TVRMÆ] primæ gregum dono missorum. audierat à pastoribus: sed iterùm rogat, vt occasionem habeat ex fratris responso, non acceptandi munus.

VT INVENIREM GRATIAM] obseruantiæ meæ contestandæ causa misi munusculum, vt digneris mihi beneuolus esse, & præteritorum obliuionem animo admittere.

SINT TVA TIBI] nec his egeo, nec opus tibi ad condonationem. placatus sum.

NOLI

NOLI ITA OBSECRO] aſpernari quæ offero. VERS. 10.

SI INVENI GRATIAM IN OCVLIS TVIS] ſi bona fide mihi reconciliatus es, & ex animo condonas.

MVNVSCVLVM] Hebraicè, *munus meum.* מנח *Miacha* ſignificat 3.
† propriè munus, quod vel Deo, vel homini ſuperiori, ad conteſtandam, eorum excellentiam, & offerentis ſubiectionem offertur. Sic benè Honchala *hîc.* Vnde iam intelligis cur dicat.

SIC ENIM VIDI FACIEM TVAM, QVASI VIDERIM VVLTVM DEI] magni enim (*vt ait Chryſoſtomus*) obſequij gratiâ hoc dictum à iuſto, vt ferocem & arrogantem demulceret. Variæ ſunt loci interpretationes. Mihi † præ cæteris arridet, vt ſit hyperbolica locutio, qua ſolent omnia, quæ excellentiora ceteris ſunt, tribui Deo, vt mons Dei, paradiſus Dei, cedri Dei, fluuius Dei, &c. Senſus itaque: viſus eſt mihi vultus tuus inclytus, auguſtus, veneratione dignus, & quædam imago Dei. Sicut enim dici ſolet *Deus ex machinâ apparens*, quando ſubitum auxilium vel remedium adeſt: ſic mærore oppreſſo, & mortis metu anxio Iacobo, inexpectata clementia & comitas Eſau, lætitiâ & conſolatione animum impleratj; & quaſi à morte ſuſcitarat, quod Dei proprium. Similia ſunt alibi. † 2.Reg.14.20. *Tu autem Domine mi Rex ſapiens es: ſicut habet ſapientiam Angelus Dei, vt intelligas omnia ſuper terram.* & cap.19.27. *Tu autem mi Domine rex, ſicut Angelus Dei.* Eſther 15.16. *vidi te Domine, quaſi angelum Dei.* Hîc etiam *Elohim* poteſt *Angeli* exponi.

4. Facies Dei.

Hyperbolicæ locutiones.

4. Sicut Angelus Dei.

ESTO MIHI PROPITIVS] ita cenſebo te mihi benè velle, & cenſebo te propitium, ſi à me oblata non repudies.

BENEDICTIONEM] munus de benedictione, qua Deus mihi benedixit. particulam bonorum quibus me Dominus cumulauit. Ne putes mihi pauperiem vllam ex hac donatione metuendam. VERS. 11.

GRADIAMVR SIMVL] in terram meam Seïr.

NOSTI] cauſam reddit veram & idoneam, ne ſimul gradiantur. VERS. 12.

FOETAS] hoc eſt lactantes à radice CHAVAL lactare inde עולת *Chaloth lactantes.* quod, quia proprium eſt fœtarum, benè noſter. & hanc radicem ſecuti ſunt Chaldæus, Abenezra, & Iarrius, ipſi quoque LXX. qui non ſcripſerunt vt quidam libri habent χωλεύονται, *quæ claudicant:* ſed vt habent libri Complutenſes & Regij λοχεύονται *lactantes*, ſeu vt vertit D. Auguſtinus *fœtantes.* VERS. 13.

5. Locus LXX

MECVM] Hebraicè, *ſuper me.* עלי *Ghalai.* hoc eſt quarum cura & periculum mihi incumbit. *Sic Auguſtin. hîc in locutionib.* a mi cuenta, y ſobre mi. Hiſpan.

6. Super aliquem dicitur, quod eius curæ cõmiſſum.

PLVS IN AMBVLANDO] ſi paſtores eas verberibus aut impulſu coëgerint ſupra vires accelerare, vel longius iter progredi.

CVNCTI GREGES] multi † vel plerique greges. Hyperbole. Sic Matth.2.3. *& omnis Ieroſolyma cum eo.*

7. Omnes pro pleriſque.

SEQVAR PAVLATIM VESTIGIA] Hebræam obſcuritatem noſter valdè. Luculenter diſpulit. Hebr. *Ego minabo me ad ſuaue meum ad pedem gregis qui ante me*, &c. Suauiter pedetentim, *poco à poco ſegun pu-* VERS. 14.

dicerem commodamente andar mis reses, y mis niños y mugeres.

Ad dominvm mevm in Seir] ſic cogitabat facere, cum dixit: ſed poſtea ſententiam mutauit, veritus ne malè ſarta gratia citò abrumperetur. hoc mihi cum D. Auguſtino *q.* 104. placet: certè in poſterum ſe fratri nō ampliùs credidit. *ita Seuerus Sulpitius*. Mutauit ergo conſilium, mentitus non fuit.

Vers. 15. De pólvlo] de militibus meis, qui te in Seir dirigant, ſolentur & in viâ defendant, dum opus fuerit. *Chaldæus*.

Non est necesse] Hebr. *vt quid hoc?* למה זה *Lammah Zeh*. LXX. ἵνα τί τοῦτο? *ad quid hoc?* ſic etiam Chaldæus. Noſter interrogationem ſoluit in negationem eodem ſenſu.

Vers. 16. Reversvs] eodem die, quo fratrem amplexatus, cæpit domum tendere. Tropologiam. Quo pacto manſuetæ reſponſiones frangant iram, *Chryſoſtom. hom.* 58.

Vers. 17. Hoc illi † nomen poſtea fuit inditum a Iacobo. LXX. Ioſephus &

8. Socoth vrbes quatuor

Symmachus ſignificationem poſuerunt pro vrbis nomine, σκηναί *tabernacula*. Hebræum nomen eſt סכתה *Sucothah* ſignificat rem tectam, à *Sakah tegere*. Plures hoc nomine vrbes fuerunt: duæ in tribu Iudâ. tertia, quæ prima manſio Iſraëlis venientis ex Ægypto. quarta hæc noſtra in tribu Gad, propinqua torrenti Iaboc trans Iordanem reſpectu Ieruſalem: ſed venienti ex Meſopotamiâ citra Iordanem verſus montem Galaad, in parte Scythopoleos. *Hieronym. de locis.*

9. Iacobi mora in Socoht.

Ædificata domo] tugurio ſeu magali ſibi & ſuis, ad tempus ibi manſurus. Videtur benè decennio ſubſtitiſſe. Nam cùm Simeon & Leui huc cum patre venerunt, vix erant annorum vndecim: mox tamen initio aduentûs Iacob in Sichem ſtrages illa ab iis edita, vt credendum à iam viris.

10. Iacobi habitatio quam lata.

Fixis tentoriis] propter gregum multitudinem magno ambitu indigebat. Procopius author eſt habitationem extendiſſe à mari mortuo vſque ad Scythopolim, Dadaim, & ſiluam Acrabith: non quod tantum ſpacium tentoriis occuparit, ſed iis & gregum paſtione. Anagog. Iuſti in tabernaculis vt aduenæ habitant, non habentes hîc patriam, ſed futuram inquirentes. *Cyrillus & Procop.*

Vers. 18. Salem] ſequor noſtrum & LXX. qui *Salem*, non exponunt *Sa-*

11. Salem Sichimorum, Sichem. Sichar.

nus, ſeu *ſaluus*, nempe Iacob, velut foret appellatiuum, † ſed qui proprium nomen eſſe volunt; non quidem Hieroſolymæ, ſed eius, quæ ante dicta *Sichem*, poſtea *Salem*, denique corruptè *Sichar*. Ioan. 4. 5. *Venit in ciuitatem Samariæ, quæ dicitur Sichar iuxta prædium, quod dedit Iacob Ioſeph filio ſuo.* ita D. Hieronym. Rupertus & alij. שלם *Salem* ſignificat perfectam ſeu integram: Sic dictam volunt Hebræi, quia cùm ad eam Iacob peruenit, à claudicatione ſanatus fuit.

12. Iacob vbi ſanatus à claudicatione.

Habitavit ivxta oppidvm] ante Salem tentoria ſua defixit: & habitationem, caſtrorum more, vallo circumdedit: hoc ſignificat

Vers. 19. vocabulum חנה *Chanah*, vnde יחן *Ichan*. *Caſtrametatus eſt*. LXX. παρενέβαλεν. vocat *vrbem Sichimorum*, quia Sichimitæ eius incolæ & Do-

13. Vallorum origo.

mini, & dicit. Qvæ est in terra Chanaan] non ſumit Cha-

nanæam

nanæam ſtrictè pro ea quæ eſt citra Iordanem ab Oriente *Numer.* 34.12. ſed latiùs, vt comprehendit vltra Iordanem terras duorum Regum Amorrhæorum Og & Baſan, quę ceſſerunt Rubenitis Gadditis & dimidiæ tribui Manaſſis *vide Num.* 32. 14. Chananæa duplex.

EMITQVE] modú agri non ita magnú: eò quòd Sichimitę non aliâ lege permittebát ſuis in finibus habitare, niſi propriú quid poſſideret. VERS. 20. 15. Iacob cur emerit prę dium.

IN QVA] agri parte.

FILIIS HEMOR] Hemor princeps fuit Sichimorum: eius ſubditi hîc vocantur *filij*: quia verus Princeps idem verus Patriæ pater. ſic enim ſerui *patrem* vocant Dominum ſuum Naamá Syrum. 4.Reg.5. 13. *acceſſerunt ad eum ſerui ſui & locuti ſunt ei Pater & ſi rem grandem* &c. Notat etiam Macrobius eo ſenſu Dominos à Romanis *Patres familiæ* vocatos, vt ſeruos quaſi filios tractarent: qua de re actum à me *Aduerſarijs in Senecam*. Alius eſt. *Hemor* & alius *Sichem*, vt & alia emptio de qua in actis Apoſtolorum B.Stephanus locutus capit.7.v. 16. *vide ſuper. cap.*23.*v.*20. PATRIS SICHEM] ſi ſuperius τὸ *Filiis* accipias pro ſubditis, hîc vocem *patris* accipe pro Rege ſeu Domino, & *Sichem* metonimycè pro Sichimitis: vt dicatur in genere emptio celebrata cú Sichimitis: qui communé aliquem locum vendiderint. Si verò hîc τὸ *patris* propriè ſumis; etiá illud *Filiis* propriè ſumendum, vt emptio fuerit ab hæredibus cuiuſdá Hemor, cui filius Siché. 16. Hemor. 17. Filij pro ſubditis, pater pro domino.

CENTVM AGNIS] Hebræum קשיטה *Keſitah* ſumo pro veris agnis, ſeu *oue*, non numiſmate, ſed pecude lanigerâ cum Abenezrâ & Paraphraſte Chaldæo: cum D.Hieronymo, qui aliquando vertit *oues*, aliquando *oues nouellas*, aliquando *agnos*. hîc Ioſue 24.32. Iob. 42.11. & LXX. qui ſemper reddunt, ἀμνάς: neque hîc locus eſt emendationi Steuchi μνῶν, nam non agitur de minâ & conſtat *Keſitha* eſſe aliud quàm *Mnam*, quę Hebraicè dicitur *Maneh*. Denique quotquot legi Patres, vnanimiter de oue pecude acceperunt, vt Lyranus etiam Pagninus & Vatablus & Oleaſter nec Maſij & aliorum argumenta quidquam conuincunt. *videndi hîc Oleaſter & Pererius.*

FORTISSIMVM DEVM] Puto inſcriptionem altaris fuiſſe, משבח אל אלהים ישראל *Mizbeach El Elohe Iſrael. Ara Dei* FORTIS *Iſrael.* Vt; *Vocauit Deum fortiſſimum*, ſit idem quod inſcripſit Deo fortiſſimo; ſeu vocauit aram Dei fortiſſimi Iſraëlis: confirmat Chaldæus, ex quo & fonte Hebræo patet, *Inuocauit* poſitum pro ſimplici *vocauit*, poſtquá enim illic Deo fecit, & adorauit eidem cui fecerat Deo forti altare conſecrauit, & inſcripſit. Caietanus, Nomen (inquit) altaris eſt & nominatur *Iſrael*. Non ſignificatur, quod altare eſt Deus: ſed quod altare illud eſt ad ſacrificandum fortiſſimo iudici Dominati in Iacob. crediderim fuiſſe conſuetudinem, vt nomine Dei, cui altare dicabatur, inſigniretur altare: & propterea Moyſes tali loquendi modo vtitur tam hic quàm inferiùs c.35. de altari Bethel. Meminit *El* propter fortitudinem, & *Elohim* propter iuſtitiam contra Eſau, Laban &c. VERS. 20. Inſcriptiones altariú.

ISRAEL] Iſraelis, Iacob altare erigentis. TROPOLOG. de recto vſu & æſtimatione diuitiarum, pete à S.Chryſoſt. *hom.*59.

CAPVT TRIGESIMVM QVARTVM.

1. EGRESSA est autem Dina filia
Liæ vt videret mulieres regionis
2. illius.* Quam cùm vidisset Sichē
filius Hemor Heuæi, princeps
terræ illius, adamauit eam:& ra-
puit,& dormiuit cum illa, vi op-
3. primens virginem. * Et conglutinata est anima
4. eius cum ea,tristemq́; deliniuit blanditiis. * Et per-
gens ad Hemor patrem suum, Accipe,inquit,mihi
5. puellam hanc coniugem. * Quod cùm audisset
Iacob absentibus filiis, & in pastu pecorum oc-
6. cupatis, siluit donec redirent.* Egresso autem He-
7. mor patre Sichem vt loqueretur ad Iacob, * ecce
filij eius veniebant de agro: auditóque quod acci-
derat,irati sunt valdè eò quòd fœdā rē operatus es-
set in Israël, & violata filia Iacob, rem illicitam
8. perpetrasset.* Locutus est itaque Hemor ad eos:Si-
chem filij mei adhæsit anima filiæ vestræ:date eam
9. illi vxorem:*& iungamus vicissim connubia: filias
10. vestras tradite nobis,& filias nostras accipite. * Et
habitate nobiscùm: terra in potestate vestra est,
11. exercete,negotiamini,& possidete eam.*Sed & Si-
chem ad patrem & ad fratres eius ait: Inueniam
gratiam coram vobis: & quæcumque statueritis,
dabo,

dabo:* augete dotem, & munera poſtulate, & li- 12.
benter tribuam quod petieritis:tantùm date mihi,
puellam hanc vxorem.* Reſponderunt filij Iacob 13.
Sichem & patri eius in dolo,ſæuientes ob ſtuprum
ſororis: * Non poſſumus facere quod petitis, nec 14.
dare ſororem noſtram homini incircumciſo:quod
illicitum & nefarium eſt apud nos.*Sed in hoc va- 15.
lebimus fœderari,ſi volueritis eſſe ſimiles noſtri, &
circumcidatur in vobis omne maſculini ſexus,*tũc 16.
dabimus & accipiemus mutuo filias veſtras,ac no-
ſtras : & habitabimus vobiſcum , erimuſque vnus
populus:*ſi autem circumcidi nolueritis , tollemus 17.
filiam noſtram,& recedemus.* Placuit oblatio eo- 18.
rum Hemor , & Sichem filio eius : * Nec diſtulit 19.
adoleſcens quin ſtatim quod petebatur expleret:
amabat enim puellam valdè & ipſe erat inclytus in
omni domo patris ſui. * Ingreſſique portam vr- 20.
bis,locuti ſunt ad populum:* Viri iſti pacifici ſunt, 21.
& volunt habitare nobiſcum : negotientur in terra
& exerceant eam , quæ ſpacioſa & lata cultoribus
indiget filias eorum accipiemus,vxores : & noſtras
illis dabimus. * Vnum eſt, quo differtur tantum 22.
bonum:Si circumcidamus maſculos noſtros,ritum
gentis imitantes.* Et ſubſtantia eorum , & pecora, 23.
& cuncta quæ poſſident , noſtra erunt : tantum in
in hoc acquieſcamus , & habitantes ſimul, vnum
efficiemus populum.* Aſſenſique ſunt omnes , cir- 24.
cumciſis cunctis maribus.* Et ecce, die tertio quã- 25.
do grauiſſimus vulnerum dolor eſt:arreptis, duo fi-
lij Iacob,Simeon & Leui fratres Dinæ , gladiis,in-
greſſi ſunt vrbem confidenter: interfectiſque om-
nibus maſculis,* Hemor & Sichem pariter neca- 26.

uerũt ,tollentes Dinam de domo Sichem ſororem
27. ſuam.* Quibus egreſſis, irruerunt ſuper occiſos cę-
teri filij Iacob : & depopulati ſunt vrbem in vltio-
28. nem ſtupri. * oues eorum , & armenta , & aſinos,
cunctaque vaſtantes quæ in domibus & in agris
29. erant , paruulos quoque eorum & vxores duxe-
30. runt captiuas.*Quibus patratis audacter, Iacob di-
xit ad Simeon & Leui : Turbaſtis me , & odioſum
feciſtis me Chananæis,& Pherezæis habitatoribus
terræ huius.nos pauci ſumus: illi congregati percu-
tient me,& delebor ego,& domus mea.
31. *Reſponderunt:numquid vt
ſcorto abuti debuere
ſorore noſtra?

ARGV

ARGVMENTVM.

Dina rapitur: & vltio sumitur internecione Sichimorum.

DINA] filia Iacob ex Lia, tum annorum fortè quindecim VERS. 1.
post discesſũ è Mesopotamia nono malè cætus publicos 1.
virgo petiit,& ideo non virgo rediit. egressam puto cum Dinæ ætas
parentum consensu, mulieribus aliquot comitibus. & raptus.

VIDERET MVLIERES] virgines. † æquales suas. ideo Hebræ. 2.
Chald.& Græcè *filias*.curiositatis vitium *D. Bernardo tracta. d. gradi-* Mulier pro
bus humilitatis. REGIONIS] festum tunc fuisse vult Iosephus,ergo puella seu
omnes ad festum conuenerãt. virgine.

FILIVS EMOR HEVÆI] de stirpe Heuæi, filij Chanaan, nepotis VERS. 2.
Cham.*Genes*.10.17. 3.

PRINCEPS TERRÆ]hoc est filius Principis terræ. RAPVIT] quã Heuæus.
verbis nequibat inducere,vi in domum suam abripuit. DORMIVITQ.
CVM EA, VI OPPRIMENS VIRGINEM] coniunctim hoc totum ca-
pe: quia opressit cum ea dormiens.vna voce,constuprauit. Quare nõ
admitto hîc hysterologiam. Cauendus etiam error Procopij, qui pu-
tat puellam in stuprum consensisse : nam blanditijs deliniuit post stu-
prum, non ante.

CONGLVTINATA EST ANIMA EIVS] impotenter eam amauit. VERS. 3.

TRISTEMQVE DELINIVIT BLANDITIIS] Hebraismũ, *Locu-* Anima con-
tus est † *ad cor puellæ*, optimè reddidit. significat enim dicere verba glutinata.
grata seu consolatoria. vt explicant S.Hieronymus Procop. & Chal- 4.
dæus.Isai.40.2. *Loquimini ad cor Ierusalem, & aduocate eum.* Ose.2.14. Loqui He-
lactabo eam,& ducam eam in solitudinem,& loquar ad cor eius.vide Ada- braism.
gia sacra,§.175.ANAGOGIAM pete à D.Gregorio *p.3.Pastoral.admo-
nit.*30.

QVOD CVM AVDISSET] à comitibus Dinæ,qui effugerant;intel- VERS. 5.
lexisset filiæ raptum.

SILVIT] modestè tulit, & dissimulauit quod corrigere non po-
terat;Deo totum permittens.

HEMOR PATRE SICHEM] indulget filio, qui debebat corripere. VERS. 6.

VT LOQVERETVR AD IACOB] de futuris nuptijs.

ECCE FILII] hoc colloquium puto postridiè à raptu accidisse. VERS. 7.

IRATI SVNT] Hebraicè,*contristati sunt viri, & irati sunt valdè.* 5. Dolor vel
Nam iræ causa fuit tristitia.vnde cum dolor vel tristitia pro irâ poni- tristitia pro
tur,causa pro effectu ponitur. FOEDAM REM. Hebraicè נבלה *Ne-* ira.
balah abiectionem, ignominiam, vnde Latinum *nebulo*. OPERATVS 5.
ESSET] Sichem. Nec vllum hîc verbum est vnde potuerit, vel de- Nebulo vn-
buerit. Procopius colligere etiam Hemor Dinam incestasse. de.

6. IN ISRAEL] contra Iſrael patrem Dinæ.

Sic non fier. Hebraiſmus REM ILLICITAM PERPETRASSET] ſapienter explicuit Hebraiſmum, וכן לא יעשה *Vecem lo leghaſeh, & ſic non fiet*, quod Chaldæus exponit, ſic non debuerat fieri.

VERS. 8. Anima ad hæſit. ADHÆSIT ANIMA] deperit filiam veſtram. ſup. v. 3. dixit; conglutinatam animam. hæ phraſes indicant amantis animam magis eſſe vbi amat, quam vbi animat.

VERS. 9. Imperatiuus pro futuro. ACCIPITE] hoc & ſequentia; *habitate. exercete, negotiamini poſſidete*; cuncta vim habet futuri conditionati, *accipietis habitabitis*. &c. ſubauditur, ſi nobiſcum conſenſeris.

VERS. 10. TERRA IN POTESTATE VESTRA] habitate eam, & colite arbitratu veſtro.

VERS. 11. INVENIAM GRATIAM CORAM VOBIS] annuite precibus meis.

QVÆCVNQVE STATVERITIS DABO] in compenſationem iniuriæ, & donationem propter nuptias.

VERS. 12. AVGETE DOTEM] licet ſponſæ ſit dotem ſponſo dare, non tamen id raptæ eſt. ideo ait ſe dotaturum illam de ſuo. Cedebat hoc in magnum puellæ commodum. quia dotis proprietas ei acquirebatur, mãſura ſoluto matrimonio. cedebat etiam in Iacobi bonum, cuius erat filiam dotare. cedebat in fratrum lucrum, quibus ſic plenior hereditas paterna manebat.

9. vxor coempta gratuitò ἀλφεσίβοια. Tales virgines ſic gratis coëmptas Græci vocabant ἀλφεσιβοίας eò quod propter formæ decus facilè ſponſos inuenirent, vltro illis boues in dotem adducturos.

Munera data ſponſæ fratribus. MVNERA POSTVLATE] etiam ampliſſima vobis dari, vt mos ſponſæ fratribus dare. *vide ſup. cap. 25. v. 53.*

VERS. 13. 10. Ioſephi locus. Hanc totam reſponſionem & vltionem ſubſecutam pręter rei geſtę veritatem Ioſephus narrauit, vt perfidiæ notam à maioribus ſuis amoliatur.

IN DOLO] fraudulenter. non enim ſic illos intendebant ad Dei cultum allicere, ſed vulneris dolore ægros opprimere. Iacob doli fuit ignarus.

VERS. 14. NON POSSVMVS] Iacob filijs permiſit, vt reſponderent quod ipſis videretur: illi capita contulerunt, & dolum meditati, pietatem crudelitati prætexunt.

VERS. 15. IN HOC VALEBIMVS FÆDERARI] ita demum licebit mutuis iungi connubijs.

SIMILES NOSTRI] ritum à Deo præceptum, ſicut nos, imitantes.

VERS. 17. TOLLEMVS] diſcedentes dehoneſtatam abducemus, vos Deo puniendos relinquentes.

VERS. 18. PLACVIT OBLATIO] optio, ſeu conditio oblata.

HEMOR] qui ſpe lucri mouebatur, & volebat filio complacere.

VT SICHEM] cui præ amore nihil difficile.

VERS. 19. 11. Inclytus. INCLYTVS IN OMNI DOMO PATRIS SVI] totius familiæ honoratiſſimus, & princeps, præcipuus, potentiſſimus. ſic ſup. 31. 1. *factus eſt inclytus*, quod alibi dicit, *magnificatus eſt valdè* ſup. 24. 35. LXX.

ἐνδοξότατος

ἐνδοξότατος *honorabilissimus* vt sic dicam.

PORTAM] vbi prætorium erat, & iudicia concionesque fiebant, & forum vænalitium. VERS. 20.

PACIFICI] pacificè nobiscum hactenus versati. vtitur ad persuadendum, primò necessitate communi, terræ colendæ & inhabitandæ. 2. ratione voluptuariâ connubiorum, quæ optanda Chananæis, eò quod Mesopotamiæ mulieres longè formosiores & meliùs moratæ. (*Tostatus*.) 3. lucro proposito, quia participes futuri opum Iacob. vnde patet nec Regem, nec subditos vlla pietate motos ad circumcisionem, sed illectos terrenis spebus. VERS. 21.

VNVM EST] non aliter sunt consensuri, nisi circumcidamur. VERS. 22.

NOSTRA ERVNT] non proprietate, sed comercio & communicatione ciuili. VERS. 23.

DIE TERTIO QVANDO GRAVISSIMVS VVLNERVM DOLOR] Hoc de tertio & quarto die de cūctis vulneribus verissimū, esse docet auctoritas Hippocratis *lib. de fracturis*: rationes naturales pete à Franc. Valesio *sacra philosoph. cap.* 12. & videbis inscitiam Caluini qui hanc opinionem (vt putat) solorum filiorum Iacob, ausus reprehendere. VERS. 25. 13. Dolor vulnerum verè maximus tertio & quarto die.

DVO FILII IACOB] secundum S. Chrysostomum soli: secundùm alios, vt duces ceterorum intelligo non fratrum qui videntur occisioni non interfuisse; sed familiæ quam hi duo ducebant. ỹ. *v.* 27. Tunc Simeon viginti vnius, Leui minor vno, annorum.

CONFIDENTER] vt in oppressos dolore, & nihil tale suspicantes.

OMNIBVS MASCVLIS] vincerant enim & fouerant raptorem.

NECAVERVNT] Hebraism. *occiderunt ad os gladij*. h, acie gladij, Sic 2. Reg. 15.14. *percutiat ciuitatem in ore gladij.* לפי חרב *Lephi Charab.* VERS. 26. 14. Os gladij.

TOLLENTES DINAM DE DOMO SICHEM] vbi à die stupri manserat.

QVIBVS EGRESSIS] cùm Simeon & Leui sororem suam reduxissent: mox reliqui fratres (in Hebræo non habetur, *ceteri*, vt appareat etiam hos redisse statim accurrerunt amore spoliorum. VERS. 27.

DEPOPVLATI] diripuerunt quæ placebant, cetera verò perdiderunt: permittente id Deo, quia peccatum Sichem cunctis placuerat, vt indicatur Iudith. 9. v. 2. & 3. *Deus patris mei Simeō, qui dedisti illi gladium in defensionem alienigenarum, qui violatores exstiterunt in coinquinatione sua & denudauerunt femur virginis in confusionem: & dedisti mulieres illorum in pradā, & filias illorum in captiuitatem: & omnem prædam in diuisionem seruis tuis, qui zelauerunt Zelum tuum*] quo loco vide doctū & elaboratum Commentarium nostri Nicolai Serarij, de sacræ Scripturæ explicatione optimè meriti. 15. Sichimitæ cur omnes occisi vnius ob furias & noxam.

CVNCTA VASTANTES] Hebraicè eodem sensu. *Quidquid in ciuitate, & quicquid in agro deprædati sunt.* Sic etiam LXX. VERS. 28.

PARVVLOS QVOQVE EORVM] Hebraicè paullo pleniùs; *& omne robur* (hoc est substantiam) *eorum, & omnes paruulos* &c. & copiosius adhuc LXX. καὶ πάντα τὰ σώματα αὐτῶν, καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, καὶ τὰς γυναῖκας, &c. *& omnia corpora eorum, & omnem su-* VERS. 29.

pellectilem eorum , & mulieres &c.vbi noster vitatâ prolixitate Hebræâ primum membrum præterijt,quod satis præcedenti vers. explicarat.

16. σώματα. pro seruis. Græcum τὰ σώματα D.Augustinus ad seruitia restringit.constat seruitia à Græcis σώματα vocari, ex Anthologiâ in epigramm. Σώματα πολλὰ τρέφειν, &c. & ex Epiphanio *in Ancorato.* verùm Hebræus fons non patitur illic vocem sic arctari.

CAPTIVAS]cùm cædes & deprædatio fuerint iniustæ, credendus Iacob,vt resciuit,& potuit captiuos omnes liberos dimisisse, & quæ supererant bona illis restituisse.

VERS. 30. TVRBASTIS]metu & angore.

17. Fœtere facere. ODIOSVM FECISTIS] præclarè explicat idiotismum,*me fœtere fecistis*,de quo lege Adagia sacra §.46.

18. Viri numerus. Numerus. CHANANÆIS & PHEREZÆIS] qui sunt Heuæis vicini.

NOS PAVCI SVMVS] hæc vera explicatio gentium respectu, tam pauci vt vel puer numeret. Hebraicè, *Et ego viri numeri.* de quo loquendi modo lege Adagia sacra. §.47.

VERS. 31. NVMQVID VT SCORTO]iratorum friuola excusatio.nam iniuria fuerat remissa & in gratiam reditum. ANAGOGIAM Pete à glossâ interlineali. videndus etiam D. Gregorius *Regesti lib.* 3. *capite* 101.

* * *

CAPVT

CAPVT TRIGESIMVM QVINTVM.

INTEREA locutus est Deus ad Ia- 1.
cob: Surge, & ascende Bethel, &
habita ibi, facque altare Deo, qui
apparuit tibi quando fugiebas
Esau fratrem tuum. * Iacob verò 2.
conuocata omni domo sua, ait:
Abiicite deos alienos qui in medio vestri sunt, &
mundamini, ac mutate vestimenta vestra. * Surgi- 3.
te, & ascendamus in Bethel, vt faciamus ibi altare
Deo: qui exaudiuit me in die tribulationis meæ, &
socius fuit itineris mei. * Dederunt ergo ei omnes 4.
deos alienos, quos habebant, & inaures quæ erant
in auribus eorum: at ille infodit ea subter terebin-
thum, quæ est post vrbem Sichem. * Cumq; pro- 5.
fecti essent, terror Dei inuasit omnes per circuitum
ciuitates: & non sunt ausi persequi recedentes. * Ve- 6.
nit igitur Iacob Luzam, quæ est in terra Chanaan,
cognomento Bethel: ipse & omnis populus cum
eo, * Ædificauitque ibi altare, & appellauit nomen 7.
loci illius Domus Dei: ibi enim apparuit ei Deus
cùm fugeret fratrem suũ. * Eodem tempore mor- 8.
tua est Debora nutrix Rebeccæ, & sepulta est ad
radices Bethel subter quercum; vocatumque est
nomen loci illius, Quercus fletus. * Apparuit autẽ 9.
iterum Deus Iacob postquam reuersus est de Me-

10. ſopotamia Siriæ, benedixitque ei, * dicens: Non
vocaberis vltrà Iacob, ſed Iſraël erit nomen tuum.
11. Et appellauit eum Iſraël. * Dixitque ei. Ego Deus
omnipotens creſce, & multiplicare: gentes, & po-
puli nationum ex te erũt, reges de lumbis tuis egre-
12. dientur. * Terramq; quam dedi Abraham & Iſaac,
13. dabo tibi & ſemini tuo poſt te. * Et receſſit ab eo.
14. * Ille verò erexit titulum lapideum in loco quo lo-
cutus fuerat ei Deus: libans ſuper eum libamina, &
15. effundens oleum: * vocanſq; nomen loci illius Be-
16. thel. * Egreſſus autem inde venit verno tempore
ad terram, quæ ducit Ephratam: in qua cum partu-
17. riret Rachel, ob difficultatem partus periclitari cæ-
pit. Dixitq; ei obſtetrix: Noli timere: equia & hunc
18. habebis filium. * Egrediente autem anima præ
dolore, & imminente iam morte vocauit nomen
filij ſui Benoni, id eſt, filius doloris mei: pater verò
19. appellauit eũ Beniamin: id eſt, filius dextræ. * Mor-
tua eſt ergo Rachel, & ſepulta eſt in via quæ ducit
20. Ephratam, hæc eſt Bethlehem. * Erexitq; Iacob ti-
tulum ſuper ſepulchrum eius: Hic eſt titulus mo-
21. numenti Rachel, vſque in præſentẽ diem. * Egreſ-
ſus inde, fixit tabernaculum trans Turrem gregis:
22. * Cumq; habitaret in illa regione, abiit Ruben, &
dormiuit cum Bala concubina patris ſui: quod il-
lum minimè latuit. Erant autem filij Iacob duode-
23. cim. * Filij Liæ: primogenitus Ruben, & Simeon,
24. & Leui, & Iudas, & Iſſachar, & Zabulon. * Filij Ra-
25. chel: Ioſeph & Benjamin. * Filij Balæ ancillæ Ra-
26. chelis: Dan & Nephthali. * Filij Zelphæ ancillæ
Liæ: Gad, & Aſer: hi ſunt filij Iacob, qui nati ſunt
27. ei in Meſopotamia Syriæ. * Venit etiam ad Iſaac
patrem

patrem ſuum in Mambre, Ciuitatem Arbee, hæc
eſt Hebron: in qua peregrinatus eſt Abraham &
Iſaac. * Et completi ſunt dies Iſaac centum octo- 28.
ginta annorum: * Conſumptusq; ætate mortuus 29.
eſt & appoſitus eſt populo ſuo ſenex & plenus die-
rum: & ſepelierunt eum Eſau & Iacob filij ſui.

ARGVMENTVM.

Idolis Iacob familiam expurgat, & Deo iuſſus altare ædificat. nomen Iſraëlis ei confirmatur. Debora, Rachel, Iſaac ſepeliuntur, nato prius Benjamino: qui lucem recipiens matri ademit.

INTERRA] dum paret Iacob accolarum incurſum, Deus illi metum diſcutit & conſolatur. *Chryſoſtom. hom.* 59. VERS. 1.

1. BETHEL] vide ſup. 28. 19. Seuerus *in Hiſtor. Sacra*, vel memoriâ lapſus, vel à librariis deprauatus *Bethleem* vocat pro *Bethel*. Seueri Sulpitij locus.

2. FACQVE ALTARE] vt promiſiſti cùm lapidem erigeres. *Ioſephus*.

DEO] Angelus hoc dicebat, ſed Deum repræſentans. ideo ait; *locutus eſt Deus*. Acutè D. Auguſtinus odoratus eſt idiotiſmum, quo perſona loquens de ſe, quaſi de aliâ loquitur in tertiâ perſonâ. Num. 12. 6. *Propheta Domini*, hoc eſt meus. v. 7. *videt Dominum*, ſcilicet me. Ierem. 2. 17. *dereliquiſti Dominum Deum tuum eo tempore, quo ducebat te per viam*. vbi loquitur de ſe Deus ipſe. Sic iſto loco. DEO QVI APPARVIT TIBI ſignificat, mihi qui apparui. Non tamen nego hanc locutionem, ſaltem quando Deus illam de ſe vſurpat myſterio non vacare, de quo conſule Pererium *Commentar. tom. 3. in cap. 19. num.* 42. Loquens de ſe in tertia perſona Hebraiſm.

VERS. 2. DEOS ALIENOS] non quod ſint Dij, ſed quod ab alienigenis quaſi Dij colantur. Hoc nunc ait, quia non antè furtum Rachelis intellexerat: & ideo metuebat ne ſimiliter ex Sichimorum præda quidpiam huiuſmodi penes familiam remanſiſſet, vt planè veriſimile. *Procopius*.

3. MVTATE VESTIMENTA] exuite ſordida, induite munda, vt hoc cultu externo, munditiam animi, profiteamini. Contrarium præceptum habes Aaronis. Moyſis; *Exod.* 33. 6. vbi veſtes meliores iubentur deponi in pœnam. Poſſemus etiam hîc exponere, MVTATE VESTIMENTA, induite vos ſaccum ornatu depoſito, vt ſic per pænitentiam mundemini. Sed de conſuetudine priore clarum teſtimonium habes. Exod. 19. v. 10. & 14. Veſtes mūdas induebant Deo operaturi.

VERS. 3. SOCIVS FVIT] itu in Mesopotamiam, reditu in Chananæam.

VERS. 4. INAVRES] non quibus fæminæ vtebantur vsu recepto; sed mundum quo idola & idololatræ ornari solebant. D. Augustinus q. 3. vocat *phylacloria Deorum.*

INFODIT] priùs confracta ac liquefacta. Sicut fecere Moyses & Ezechias *Exod.* 32.20.2.*Reg.* 18.4. Potuisset materiam in vsum sacrum conuertere (licet Tostadus neget) sed noluit: ne quod vestigium superesset profani cultus. ANAGOGIAM pete à Ruperto *cap.* 12.

4. TEREBINTHVM] אלה *Helach*, genericum † nomen est, de quauis arbore, vnde licuit nostro hîc *terebinthum*, & alibi *quercum* vertere. *Iosue vlt.* 26. *Isai.* 1.29. *&* 6. *v. vlt. vbi plura.*

VERS. 5. TERROR DEI] ingens & à Deo immissus, ne auderent insequi discedentem. vide Adagiũ, *Panicus terror.* & Adagia sacra nostra. §. 48.

VERS. 6. QVÆ EST IN TERRA CHANAAM] ad differentiã alterius. *Iudic.* 1.26.

OMNIS POPVLVS] numerosa eius familia.

VERS. 7. APPELLAVIT] priùs inditam appellationem *sup.* 28.19. confirmauit. Hebraicè dicitur appellasse *El Bethel El*, *Deus domus Dei* hoc est
5. Bethel. ara Dei cui nomen Domus Dei.

VERS. 8. DEBORA] tripliciter hoc nomen libri præferunt, quidam *Delbora*,
6. Debora. quidam *Debbora*, quidam *Debora*; quod vltimum Chaldaica paraphrasis & Hebræus fons confirmant. LXX. *Deborra.* De hac suo quid S. Chrysostomus dicat: sed magis probo traditionem Hebraicam, hanc initiò cum Rebeccâ venisse in Chananæam: & mox à Rebecca missam reuocare Iacobum: interea dum redit cum Iacobo, mortuam in viâ, vt hîc refertur. ALLEGORIAM pete ab Eucherio, *libr.* 3. *in Genes. cap.* 11. & Ruperto *lib.* 8. *cap.* 13.

AD RADICES BETHEL] ad imum montis in quo Bethel.

SVBTER QVERCVM] Romana editio, *super.* hoc est *ad* seu *prope.* Ego lectionem non mutem, quæ Complut. & Regionum Hebr. est *sub quercu* תחת האלון *Tachath Haallon.* Sic LXX. ὑπὸ τὴν βάλανον. Chaldæus. *in planicie vallis.* Vnde disco, quercum hanc in plano sitam. אלון quid arboris sit nescio: Ezech. 27. 6. indicatur ex ea nauium remos fieri solitos: radix videtur אלל *leue.* nescio cur S. Ambrosius verterit *lentiscum* à quo cape ALLEGORIAM *lib.* 2. *de Iacob c.* 7.

7. Quercus fletus. QVERCVS FLETVS] sic vocata propter planctum, quem ibi fecit familia Iacob.

VERS. 9. ITERVM] proximè apparuerat, quando iussit eum in Bethel ascendere: nunc, postquam eò peruenerat. Sanè LXX. docent hanc apparitionem contigisse in Luzâ.

BENEDIXITQVE] cum nominis noui confirmatione, gratiæ donis, & virtutibus animum adauxit.

VERS. 10. NON VOCABERIS VLTRA] non amplius solo nomine *Iacob*, sed etiam nouo *Israel* compellaberis. *vide sup.* 32.28. de vtroque nomine multa Honchala *in fine cap.* 45.

VERS. 11. OMNIPOTENS] *Sadai.* vt scias posse præstare, quod promisit.

CRESCE & MVLTIPLICARE] cresces & multiplicaberis. *Gentes*

& natio

& nationes vocat, tribus (si Leuiticam annumeres) tredecim, multis gentibus & nationibus numero pares.

TIBI & SEMINI TVO] tibi dabo, quia semini tuo dabo. *Et* causale. Vers. 11.

LIBAMINA] Hebraicè in singulari; vt intelligamus, vinum: quod Vers. 13.
Iudæos libasse Num. 28. docebitur. 8.

VOCANSQVE] Hebraicè, *vocauit,* explicandum per imperfectum, Libamen vini.
postquam vocauerat. Vers. 15.

LOCI ILLIVS] nempè Luzæ; vt benè LXX. Iosephus & Chaldæus.

VENIT VERNO TEMPORE] longum foret omnes explicationes Vers. 16.
adducere, de quibus lege Lipomanum, Oleastrum, & Pererium. Varietas orta, quia † nescitur quid כברת *Chibrath,* propriè significet, & 9.
à qua radice descendat, & an sit simplex vna dictio, an verò composita: noster geminatam vocem esse censuit ex כ *Chi, circa,* & ברה *Barah, cibare*; vel eligere, vt sit ad verbum, *venit circa tempus quo terra* 10.
cibos adfert vel *gignit*: quod tempus anni selectissimum est: quod D. Viridationis tempus.
Hieronymus aliquãdo vocat *tempus viridationis,* vt hic *in Quæstionibus:* aliquando *tempus electum,* vt 4. Reg. 5. 19. aliquando *tempus vernum,* vt hic & Genes. 48. 7. quæ cuncta in vnum sensum confluunt. *Vide Pagninum in* ברה: verni temporis meminit, vt intelligamus propter auram calidiorem, obnoxiam putrefactioni, non licuisse cadauer Hebronem vsque perferre. Mortuam Rachel volunt Hebræi anno ætatis 36. puto plus quadraginta annis vixisse. *Pererius.* 11. Rachelis mors ex partu.

AD TERRAM] paulò plus milliario ab Ephrata.

FILIVS DOLORIS] laboriosi partus. Cyrillus *in Cathena*, hoc Vers. 18.
ALLEGORICE de S. Paulo accipit: qui ante conuersionem, Ecclesiæ 12.
filius doloris, postea filius fortitudinis à Deo factus. S. Pauli figura.

PATER VERO] Iacob, iam defuncta Rachele, vt ostenderet se forti animo hunc casum ferre, nomen auspicatius indidit: *Filium dextræ,* quia robur præcipuum in dextera. Iosephus fallitur, cùm dicit Benjamin vocatum eo quod matri causa doloris; nisi typographi pro *Ben-oni,* posuerint *Benjamin.* Certè exstat hodie & ita Ruffinus vertit; βενιαμιν ἐκάλεσε, διὰ τὴν ἐπ' αὐτῷ γενομένην ὀδύνην τῇ μητρί. Propter dolorem quem parturienti matri attulit. 13. Benjamin cur dictus. 14. Iosephi locus.

VIA QVÆ DVCIT] inter Hierusalem & Bethleem. Vers. 19.

VSQVE IN PRÆSENTEM DIEM] quo hæc scribo: videtur hoc, Vers. 20.
vel diuina reuelatione vel aliorum relatu accepisse. Nam ipse ad locum non accessit, nec vidit, vt puto.

TVRRIM GREGIS] עדר *Gheder:* non puto fuisse Ierosolymam: Vers. 21.
sed locum inter Hebron & Bethleem. Probatur ex ipso D. Hieron. 15.
Turris gregis vno fermè lapide sita est à Bethleem: Bethleem verò ferè sexto lapide distat à Ierusalem. Distat ergo turris gregis longiùs à Ierosolyma, quàm à Bethleem: non ergo est Ierosolyma: & apud Micheam cap. 4. Ierosolyma figuratè dicitur, *Turris gregis.* Quod dixi asserunt etiam Eucherius, Rupertus, Tostadus.

VERS. 22. NON LATVIT] ex tam fœdo casu doloris & tristitiæ Iacob non meminit S. S. non quòd stupidus esset aut ἀνάλγητος, sed quia pro rei grauitate sat exprimi non posse videretur. Sanè & filio post maledicit moriens *inf.cap*.49. & statim Balam deseruit, nec vmquã attigit, iuxta Abenezram & Kimchi ex c.49.4. Vbi dicit à Rubẽ stratum suumpollutum. Ego id potiùs arbitror, quia nolebat sibi thorum cum filio communem. Sic enim Dauid postea abstinuit concubinis, quas Absalon incestarat. 2.*Reg* 16.22. *iuncto cap*.20.*vers*.3. ALLEGORICE Rubẽn est figura Synagogæ iuxta S. Isidorum, vel hæreticorum iuxta Rupertum.

VERS. 26. IN MESOPOTAMIA] quid? Benjamin in Mesopotamia? Satum illic & conceptum volunt Cyrillus, Chrysostomus & Procopius: sed dici non potest, cùm tot annis Iacob in itinere fuerit. Dic cum D. Augustino *q*. 117. cùm vndecim fuerint nati in Mesopotamia, vnius Benjamin rationem non haberi, sed à cæteris denominationem sumi. Texitur autem hoc loco Catalogus iste, vt ante mortem Isaac, iam discernat prosapiam Iacob, à posteris Esau, genus electum à reprobo, de quo acturus cap. sequenti.

VERS. 27. VENIT] primùm à reditu ex Haram, parenti decrepito exhibiturus omne obsequium.

16. CIVITATEM ARBEE] Cariatharbe.

Mors Isaac. PEREGRINATVS] sine fixo domicilio.

VERS. 28. CENTVM OCTOGINTA] post aduentum Iacob anno decimotertio, cùm esset annorum centum viginti, & Ioseph annorum viginti nouem. *Vide Tostad. hic*, & corrige calculum Iosephi, qui addit Isaaco annos quinque.

VERS. 29. CONSVMPTVSQVE] deficiente calore naturali, & exarescente
17. humido radicali quod calorem naturalem conseruat, sicut lychni
Mortis causa. flammam oleum. Quare ad vitam diuturnam, necesse est hæc duo ita temperari, vt nec calor superabundante humido exstinguatur, nec humidum caloris in ipsum agentis vi absumatur.

APPOSITVS EST POPVLO SVO] patribus in lymbo. *Vide sup. cap*.25. *vers*. 8.

PLENVS DIERVM] satur vitæ.

SEPELIERVNT] apud Rebeccam, quæ priùs obierat.

ESAV & IACOB] filiorum munus est parentum iusta curare. Nota hic latentem Prolepsin: nam Ioseph venditus fuit, cùm esset annorum sexdecim: & proinde tredecim annis ante mortem Isaac.

CAPVT

CAPVT TRIGESIMVM SEXTVM.

HÆ ſunt autem generationes Eſau, 1.
ipſe eſt Edom. * Eſau accepit 2.
vxores de filiabus Chanaan: Ada
filiam Elon Hethæi,& Oolibama
filiam Anæ filiæ Sebeon Heuæi:
* Baſemath quoque filiam Iſmaël 3.
ſororem Nabaioth.* Peperit autem Ada,Eliphaz: 4.
Baſemath genuit Rahuel: * Oolibama genuit Ie- 5.
hus & Ihelon & Core: hi filij Eſau qui nati ſunt ei
in terra Chanaan. * Tulit autem Eſau vxores ſuas 6.
& filios & filias, & omnem animam domus ſuæ,&
ſubſtantiam,& pecora, & cuncta quæ habere po-
terat in terra Chanaan: & abiit in alteram regio-
nem,receſſitque à fratre ſuo Iacob. * Diuites enim 7.
erant valdè, & ſimul habitare non poterant, nec
ſuſtinebat eos terra peregrinationis eorum præ
multitudine gregum. * Habitauítque Eſau in 8.
monte Seir, ipſe eſt Edom. * Hæ autem ſunt ge- 9.
nerationes Eſau patris Edom in monte Seir, * & 10.
hæc nomina filiorum eius:Eliphaz filius Ada vxo-
ris Eſau: Rahuel quoque filius Baſemath vxoris
eius. * Fuerúntque Eliphaz filij: Theman, Omar, 11.
Sepho,& Gatham,& Cenez. * Erat autē Tham- 12.
na, concubina Eliphaz filij Eſau: quæ peperit ei
Amalech: hi ſunt filij Ada vxoris Eſau. * Filij au- 13.

tem Rahuel: Nahath & Sara; Summa & Meza:
14. hi filij Basemath vxoris Esau: * Isti quoque erant
filij Oolibama filiæ Anæ filiæ Sebeō, vxoris Esau,
15. quos genuit ei Iehus & Ihelon & Core. * Hi du-
ces filiorum Esau: Filij Eliphaz primogeniti Esau:
dux Theman, dux Omar, dux Sepho, dux Cenez,
16. * dux Core, dux Gatham, dux Amalech: hi filij
17. Eliphaz in terra Edom, & hi filij Ada. * Hi quo-
que filij Rahuel filij Esau: dux Nahath, dux Za-
ra, dux Samma, dux Meza: hi autē duces Rahuel
18. in terra Edom: isti filij Basemath vxoris Esau. * Hi
autem filij Oolibama vxoris Esau: dux Iehus, dux
Ihelon, dux Core: hi duces Oolibama filiæ Anæ
19. vxoris Esau. * Isti sunt filij Esau, & hi duces eorū:
20. ipse est Edom. * Isti sunt filij Seir Horræi, habita-
21. tores terræ: Lotan, & Sobal, & Sebeon, & Ana, *
& Dison, & Eser & Disan: hi duces Horræi, filij
22. Seir in terra Edom. * Facti sunt autem filij Lotan:
Hori & Heman: erat autem soror Lotan, Tham-
23. na. * Et isti filij Sobal: Aluan & Manahat & Ebal,
24. & Sepho & Onam. * Et hi filij Sebeon: Aia &
Ana. Iste est Ana qui inuenit aquas calidas in so-
25. litudine, cùm pasceret asinos Sebeon patris sui: *
26. habuítque filium Discon, & filiam Oolibama. * Et
isti filij Dison: Hamdan, & Eseban, & Iethran, &
27. Charan. * Hi quoque filij Eser: Balaan, & Zauan,
28. & Acan. * Habuit autem filios Disan: Hus, &
29. Aran. * Hi duces Horræorum: dux Lotan, dux
30. Sobal, dux Sebeon, dux Ana, * dux Dison, dux
Eser, dux Disan: isti duces Horræorum qui impe-
31. rauerunt in terra Seir. * Reges autem qui regnaue-
runt in terra Edom antequam haberent regem
filij

filij Iſrael,fuerunt hi: * Bela filius Beor,nomenque 32.
vrbis eius Denaba. * Mortuus eſt autem Bela, & re- 33.
gnauit pro eo Iobab filius Zaræ de Boſra. * Cumq; 34.
mortuus eſſet Iobab,regnauit pro eo Huſam de de
terra Themanorũ.* Hoc quoq; mortuo, regnauit 35.
pro eo Adad filius Badad, qui percuſſit Madian in
regione Moab:& nomen vrbis eius Auith.* Cum- 36.
que mortuus eſſet Adad, regnauit pro eo Semla
de Maſreca: * Hoc quoque mortuo regnauit pro 37.
eo Saul de fluuio Rohoboth.* Cumq; & hic obiiſ- 38.
ſet,ſucceſſit in Regnum Balanan Filius Achobor.
* Iſto quoq; mortuo regnauit pro eo Adar,nomen 39.
q; vrbis eius Phau: & appellabatur vxor eius Mee-
tabel,filia Matred filiæ Mezaab.* Hęc ergo nomi- 40.
na ducũ Eſau in cognationibus,& locis,& vocabu-
lis ſuis:dux Thamna,dux Alua,dux Ietheth,* Dux
Oolibama,dux Ela,dux Phinon,*dux Cenez , dux 41.
Themam,dux Mabſar,* dux Magdiel,dux Hiram: 42.
hi duces Edom habitantes in terra 43.
imperij ſui:ipſe eſt Eſau pa-
ter Idumæorum.

ARGVMENTVM.

Continetur separatio perpetua Iacobi & Esau, & huius posteritas.

VERS. 1. GENERATIONES] hæ isto loco & 1.Paralip.1. ponuntur, vt ostendatur non irrita fuisse benedictio patris, & quia Idumæos, cum Iudæis in vnam gentem coalituros, Deus ab illis pro fratribus haberi voluit. *Deutero.* 23. 7. IPSE EST EDOM] est idem qui alio nomine Edom nuncupatur. Scitum est Hebræos, solitos habere plura nomina, vndeꝗ magnæ tenebræ oriuntur in Genealogiis dum vno loco vnum, alio aliud ponitur: quòd non considerantes quidam desperant de conciliatione huius catalogi cũ 1.paralip.1.*à nu.35.vsque ad finem* Consuetudo ista etiam in mulieribus obtinuit, vt de Sara dictum, quæ & Iezka. Sequamur Cyrillum & Procopium, qui obseruant vxores Esau & earũ parentes aliis nominibus hic nuncupari, ac supra cap 26.34.&cap 28. v.9.nempe quę hic dicitur *Ada filia Elon Hethæi* illic *Iuditha filia Beeri*: & quæ illic *Basemath filia Elon,* hoc loco *Oolibama filia Ana*; quæ hic Besameth *filia Ismahel,* illic *Maheleth* nominata.

1. Nomina plura soliti habere Hebræi.

Locus 1. Paralip 1.a v.35.

Esau vxorum nomina.

VERS. 2. ESAV] multa hîc per recapitulationem dicta. FILIAM ANÆ FILIÆ SEBEON HEVÆI] cùm sic in plerisque membranis legatur, & Hebræa Chaldæaque suffragentur tum hîc, tum infrà v.14. & Pontificia editio hoc confirmet; corrigenda est Fran. Lucæ *Annotatio.7. in Genes.* Nec enim sensus hinc elicitur, vt satis callidè scripsit, nugax aut falsus; sed commodus iste: Oolibamam fuisse quidem filiam Anæ, sed neptem Sebeonis. Obserua mulierem hîc à patre & auo commẽdari.

VERS.6. TVLIT AVTEM ESAV] non, vt somniant Iudæi, armis Iacobi coactus, sed spontè suâ, Deo ad hoc illum permouenteꝗ: vt Iacobi posteris libera sine cæde fratrum Idumæorum maneret possessio Chananææ. Discesserat quidem prius Esau in Seir, sed non animo planè deserendi Chananæam: quare cum vniuersâ familia ad funus patris redierat, in Hebron habitaturus: sed propter gregum multitudinem & angustiam pascuorum mutatâ sententia reuertitur eô vnde venerat. *vide August.q.*119. OMNEM ANIMAM] personas omnes familiæ suæ. PECORA QVÆ HABERE POTERAT] possessionem omnem quam acquisierat. ALTERAM] aliam ab Hebrone. hoc à nostro vt & à Chaldæo claritatis causa fuit adiectum. *altera* autem hæc est, Seir.

2. Esau cur discesserit ex Chananæa.

3. Anima pro persona

VERS.7. DIVITES &c.] maior illis gregum & familiæ multitudo erat, quàm vt pacificè loca Hebroni vicina simul possent incolere. Imitatus Esau consiliũ proaui sui Abrahæ, qui eâdem de causa separatus est à Loth nepote suo: & fortè eandem optionem Iacobo proposuerat.

NEC SVSTINEBAT] id est quia non sustinebat. subauditur *enim.*

VERS.8. IPSE EST EDOM] ipse nõ mons, sed Esau. Hîc LXX. addunt Glossam de

ſam de habitatione Iacob quæ,quæ nec eſt Hebraicè nec Chaldaicè, nempè:*habitauit autem Iacob in terrâ quâ habitauit pater ſuus, in terrâ Chanaan.*

Nota eoſdē hîc poſteros Eſau repeti.primò ponũtur nudè, ſine vllo addito.2.vt duces,3.vt Reges.4.iterũ vt duces.Cauſa eſt,quia Idumæi primò † ſunt amplexi ariſtocratiã,poſtea monarchiã,tertio rurſus ad ariſtocratiã redierũt.hoc enim diſcrimen inter duces & Reges fuit: quia duces ſinguli ſuæ tribui & toparchię præerant,ſed ex cõcilij ſententiã regebãt.Reges verò,vnus toti Idumęæ pleno iure imperabat.Tã duces autem quàm Reges Idumæis electiui fuerunt:de Ducibus conſentiunt omnes; de Regibus probat Toſtadus.quia ponuntur Regni ſucceſſores,non defunctorum filij, ſed aliorum: quod argumentum tam en non conuincit.Illud certiùs,etiam poſt Saulem, quo tempore Reges in Iudæâ fuerunt, Idumæos iterùm ſibi Reges præfeciſſe: & poſtea demum cùm in Ariſtocratiâ degerent,Iudæis iunctos. VERS.9. 4. Eſau paſtorũ genealogia. 5. Idumęorũ reſpublica & politia. 6. Duces à Regibus in quo differrent.

PATRIS EDOM] Idumæorum.ſicut enim ab vno eius nomine *Seir* monti nomen:ſic ab *Edom* altero,toti genti nomen impoſitum.Græci leniùs inflectentes *Idumæos* vocarũt.Quare falſus Strabo *lib.16.* origine Nabathæos eſſe, & ſeditione pulſos patriâ. falſus etiam Stephanus περὶ πόλεων, eos à filio quodam Semiramidis ortos, ſicut ab alio eius filio Iudâ Iudæos. falſiſſimi verò Abenezra & Rabbini alij,qui Romam vocant Edom,& Pontificem Romanum monachum Edomæum appellant. quid vanius? IN MONTE SEIR] commorantis. Idumæi ab Edom orti. Strabonis locus. Stephani locus.

FILIORVM EIVS] nomine filiorum † poſtà nepotes quoque comprehendit.ſicut Matth.1.2.CHRISTVS dicitur *filius Dauid filij Abraham.* 8. Filius pro nepote.

THAMNA].1.Paralip.1.etiam eſt quidam filius Eliphaz hoc nomine:non conſtat an hæc fuerit fornicaria an vxor. VERS.12.

FILII SEIR HORRÆI] iſti *Horræi* fuerunt incolæ montis Seir quos Deut.2.Eſauitæ expulerunt.nominantur quia Thamna fuit ſoror Lothani vnius ex ducibus Horræorum.*ſic.R.Moſes in cathenâ.* VERS 20. 9. Horræi.

QVI INVENIT AQVAS CALIDAS] miror hic audaciã Iſidori Clarij quod auſus ſit aſſerere noſtrũ halucinatũ:& miror etiã alios quoſdã recentiores,tã pertinaciter hîc tueri,*mulos* pro aquis:eô quòd nunc Hebraicè legatur ימם *Iemmim*.cùm veriſſimum ſit,nec vnũ illos locũ adducere poſſe, vbi *Iem* vel *Iã* ſignificet mulũ:vbi verò *Iam* ſignificet mare,loca ſint numeroſa. Punctorũ quoque ſeu pronunciationis diuerſitas(vt verè ſcribit Oleaſter) non eſt idonea cauſa mutandæ ſignificationis.Nec ignorauit opinionem illam de *mulis* D. Hieronymus,cùm retulerit, & de vocis ſignificatione, quæ poſtmodum omnes,vnus ipſe paucis indicarit;ſed eam non probauit.Aquas ergo calidas retineo tantam auctoritatem ſecutus,quia quaſlibet aquarum cõgregationes Hebræi *iamim* vocant *Genes.*1.10.reperit ergo hîc aquarũ calidarum ſcaturiginem,in arido & deſerto loco,quod rarum.*ſic Euſebius,Diodorus,Theodoretus,& Procopius*.Noſter, *calidas* addidit,quod non eſt in Hebræo;ſed aliquâ traditione noſter acceperat tales fuiſſe, VERS. 24. 10. Aquarum calidarum inuenio. 11. Mulorum inuentio.

quales ſulphureæ & medicatæ eſſe ſolent: vel ſanè id ex ſignificatio-
12. Aenan. ne vocis Punicæ, quæ ex Hebræâ deſcendit & ſic aquas calidas vo-
cat, & deſumpſit, quod viſum B. Hieronymo. Fortaſſis ſeptuaginta
nomen proprium ſcaturiginis expreſſerunt. ἰαμὶν Procopius quidem
ex Euſebio refert *Aenan* locum fuiſſe deſertum vaſtumque humano
cultu, inter Aeliam & Dioſpolim, & ibi fontem ſcaturire, apud quem
indigenæ quoddam idolum venerati. Quid Chaldæum mouerit in-
terpretari *gigantes*, niſi fortè *Enacim* legerit? Aquila & Symmachus
cum plurali numero τοὺς ἰαμεὶν verterunt, Hebræum nomen retinent,
& plurale ſignificatum addito articulo exprimunt. Eugubinus planè
hîc temerarius fertur, & dignus caſtigatione.

VERS. 30. IN TERRA SEIR] ante Eſau.

VERS. 31. ANTEQVAM HABERENT REGEM] propriè dictum, vnctum & à
Deo datum, Saulem: hoc autem Moyſes, vt & aliâ multa dicit pro-
phetico ſpiritu.

VERS. 32. DENABA] fortè, quæ *Damnaba* tempore D. Hieronymi, octauo
13. lapide ab Areopoli pergentibus Arnonem.
Denaba. IOBAB] idem qui Iob, exemplar patientiæ: docet hoc doctè quæ-
VERS. 33. ſtionem diſcutiens Commentariis (vt auguror & ſpero) æternis; no-
14. in Iob. ſter Pineda *in c.1. Job. v.1. à nu.31.* Et Pererius *hîc diſp.2.* BOSRA] ſita
15. inter Adram & Adramam, prope torrentem Iabor.
Boſra. THEMANORVM] regionem accipio quam Ptholomæus vocat
VERS. 34. *Themorum* vbi ſinus Magorum, ſitus inter mare & Scenytin. aliud eſt
Themam. Thema. oppidum *Thema*, non procul à montibus Babyloniæ: aliud propè pe-
VERS. 36. tram Arabiæ; ex quo fors Eliphaz iſte.
16. MADIAN] vrbs à filio Ceturæ ſic vocata, à qua Regio Ma-
Madianæa. dianæa *ſic Hieronymus*. fortè alia à Madianiâ & Madianâ, vnde dicta
Madiana. Madian. regio Madian & populi Madianitæ: ideo diſcriminis gratiâ addit, *in*
Auith. *terrâ Moab*, ſignificans eam quæ Moabitis annumeratur. ANITH]
VERS. 38. quæ & Gethaim, vicina eſt Maſraca, ambo oppida Idumes.
17. SAVR DE FLVVIO ROCHOBOTH] de ciuitate Rochoboth, quæ pro-
Rochoboth pè amnem ſita. *1. paralip. 1. 48.* amnem, intelligo Euphratem *Chaldæ.*
VERS. 39. PHAV] quæ & *Phogo*, in Idumæa.
Phau. DVCVM ESAV IN COGNATIONIBVS] filiorum Eſau, qui fuerunt
VERS. 40. duces & capita cognationum habitantium in Seir, per loca ſibi
attributa in regionibus, quas ſinguli à ſuo nomine
appellarunt. Procopius ſcribit fuiſſe to-
parchias trecentas & quin-
que, niſi liber ſit
mendo-
ſus.

CAPVT TRIGESIMVM SEPTIMVM.

HAbitauit autem Iacob in terra 1.
Chanaan, in qua pater ſuus pere-
grinatus eſt.* Et hæ ſunt genera- 2.
tiones eius: Ioſeph cum ſedecim
eſſet annorum, paſcebat gregem
cum fratribus ſuis adhuc puer: &
erat cum filiis Balæ & Zelphæ vxorum patris ſui:
accuſauítque fratres ſuos apud patrẽ crimine peſ-
ſimo.* Iſrael autem diligebat Ioſeph ſuper omnes 3.
filios ſuos, eò quòd in ſenectute genuiſſet eum: fe-
cítque ei tunicam polymitam.* Videntes autem
fratres eius quòd à patre plus cunctis filiis amare- 4.
tur, oderant eum, nec poterant ei quidquam paci-
ficè loqui.* Accidit quoque vt viſum ſomnium re-
ferret fratribus ſuis: quę cauſa maioris odij ſemina- 5.
rium fuit.* Dixitque ad eos: Audite ſomnium 6.
meum quod vidi: *Putabam nos ligare manipu- 7.
los in agro: & quaſi conſurgere manipulum
meũ, & ſtare, veſtróſque manipulos circumſtantes
adorare manipulum meũ.* Reſponderunt fratres 8.
eius: Nũquid rex noſter eris? aut ſubiiciemur ditioni
tuæ? Hęc ergo cauſa ſomniorũ atque ſermonũ, in-
uidiæ & odij fomitẽ miniſtrauit.* Aliud quoque vi- 9.
dit ſõniũ, quod narrãs fratribus, ait: Vidi per ſõniũ,
quaſi Solẽ, & Lunã, & ſtellas vndecim adorare me.

10. *.Quod cùm patri ſuo,& fratribus retuliſſet,incre-
pauit eum pater ſuus, & dixit. Quid ſibi vult hoc
ſomnium quod vidiſti? num ego & mater tua, &
11. fratres tui adorabimus te ſuper terram?* Inuidebāt
ei igitur fratres ſui:pater verò rem tacitus conſide-
12. rabat. * Cúmque fratres illius in paſcendis gregi-
13. bus patris morarentur in Sichem. * dixit ad eum
Iſraël:Fratres tui paſcūt oues in Sichimis:veni,mit-
14. tam te ad eos. Quo reſpondente:* Præſto ſum, ait
ei:Vade, & vide ſi cuncta proſpera ſint erga fratres
tuos,& pecora, & renūcia mihi quid agatur. Miſ-
15. ſus de Valle Hebron,venit in Sichem:* inuenítque
eum vir errātem in agro,& interrogauit quid quæ-
16. reret.* At ille reſpondit:Fratres meos quæro,indica
17. mihi vbi paſcant greges.* Dixítque ei vir: Receſſe-
runt de loco iſto:audiui autem eos dicentes:Eamus
in Dothain. Perrexit ergo Ioſeph poſt fratres ſuos,
18. & inuenit eos in Dothain. * Qui cùm vidiſſent
eum procul,antequam accederet ad eos,cogitaue-
19. runt illum occidere: * & mutuo loquebantur: Ecce
20. ſomniator venit:*venite,occidamus eum,& mitta-
mus in ciſternam veterem:dicemuſque,Fera peſſi-
ma deuorauit eum: & tunc apparebit quid illi pro-
21. ſint ſomnia ſua.* Audiens autem hoc Rubē, nite-
batur liberare eum de manibus eorum, & dicebat:
22. *Non interficiatis animam eius,nec effundatis ſan-
guinem:ſed proiicite eum in ciſternam hanc, quæ
eſt in ſolitudine,manuſque veſtras ſeruate inno-
xias:hoc autem dicebat,volens eripere eum de ma-
23. nibus eorum,& reddere patri ſuo.* Confeſtim igi-
tur,vt peruenit ad fratres ſuos,nudauerūt eum tu-
24. nica talari, & polymita:* miſeruntque eum in ci-
ſternam

ſternam veterem, quæ non habebat aquam. * Et 25.
ſedentes vt comederent panem,viderũt Iſmaëlitas
viatores venire de Galaad, & camelos eorum por-
tãtes aromata,& reſinam, & ſtacten in Ægyptum.
* Dixit ergo Iudas fratribus ſuis: Quid nobis pro- 26.
deſt ſi occiderimus fratrem noſtrum, & celaueri-
mus ſanguinem ipſius? * Melius eſt vt venundetur 27.
Iſmaëlitis,& manus noſtræ non polluantur: frater
enim, & caro noſtra eſt. Acquieuerunt fratres ſer-
monibus illius.* Et prætereuntibus Madianitis ne- 28.
goti atoribus,extrahentes eum de ciſterna, vendi-
derunt eum Iſmaelitis,viginti argenteis :qui duxe-
runt eum in Ægyptum.* Reuerſusque Ruben ad 29.
ciſternam, non inuenit puerum: * & ſciſſis veſti- 30.
bus pergens ad fratres ſuos,ait Puer non comparet,
& ego quò ibo?Tulerunt autem tunicam eius,& in 31.
ſanguine hœdi,quem occiderant,tinxerunt: * mit- 32.
tentes qui ferrent ad patrem,& dicerent: Hanc in-
uenimus:vide vtrum tunica filij tui ſit,an nõ.* Quã 33.
cùm agnouiſſet pater,ait: Tunica filij mei eſt, fera
peſſima comedit eum, beſtia deuorauit Ioſeph. * 34.
Sciſſiſque veſtibus, indutus eſt cilicio, lugens filiũ
ſuum multo tempore.*Congregatis autem cunctis 35.
liberis eius vt lenirent dolorem patris,noluit con-
ſolationem accipere,ſed ait:Deſcendam ad filium
meum lugens in infernum. Et illo perſeuerante in
fletu,*Madianitæ vendiderunt Ioſeph in Ægypto 36.
Putiphari eunucho Pharaonis magiſtro militum.

ARGVMENTVM.

Ioſeph ſua narrat ſomnia, concitat in ſe fratrum odia, & ab his venditus, ſeruit Putiphari Aegyptio.

VERS. I. I N QVA] Hebron, Ioſephus, & hoc additur in quibuſdam libris.

1\. Generatio pro geſtis ab hominibus illius tẽporis.

ET HÆ SVNT GENERATIONES] hæ ſunt res geſtæ & euenta Iacob in generationibus ſeu filijs eius memoratis ſupra *cap.*35.23, ita generatio accipitur ſup. 6.9. *Hæ ſunt generationes Noe. Noe vir iuſtus* &c. ibi vide: hoc ſenſu dies craſtina dicitur parere euentum, quem adducit, Prou. 27.1. *ne glorieris in craſtinum, ignorans quid ſuperuentura pariat dies.*

VERS. 2.

2\. Ioſeph figura CHRISTI. Ioſephi geſta qui explicarint.

IOSEPH] hinc † incipit hiſtoria Ioſephi, qui fuit illuſtriſſima figura CHRISTI Domini patientis & reſurgentis; de illâ videndi Ioſephus *ab initio lib. 2. Antiquita.* Philo *lib. de vita ciuili*, Ambroſius *lib. de Sancto Ioſeph*, & Chryſoſt. *ad homil. 61.*

CVM SEDECIM] omnino expletorum; inchoato XVII. quare Hebr. Chald. LXX. & Ioſephus dicunt *ſeptendecim*. & Philo, erat circiter ſeptendecim annorum.

3\. Puer de innocẽtia vitæ.

PVER] iuuenis ætate, ſed vitæ innocentiâ puer. ſicut de Saule dicitur, 1. *Reg.* 13.1. *filius vnius anni erat Saul, cùm regnare cœpiſſet.*

ERAT CVM FILIIS BALÆ & ZELPHÆ] fortè Iacob gregum curam diuiſerat, ita vt partem curarent ſex filij Liæ; alteram quatuor filij ancillarum; cum quibus Ioſephum iunxit, quia non tam ægrè ferebant iſti, minorem natu ſibi præferri. priores illi tumebant vxore primariâ, & ſuperſtite adhuc, & ſeniore & ingenuâ, nati.

4\. Ioſeph accuſauit, & accuſatus fuit.

ACCVSAVITQVE.] hodie ſic eſt in Hebræo & Chaldæo. & ſic Aquilam vertiſſe, & Symmachum, & Theodotionem teſtatur Diodorus Tarſenſis: de Aquilâ diſſentit Procopius. difficultas eſt propter LXX. nam quidã libri & in his Complutenſes & Regij habent vt noſter, κατήνεγκεν *accuſauit*, vt Ioſeph fratres detulerit; quod etiam legit Theodorus. Contra Aldini & Romani codices habent, κατήνεγκαν *accuſauerunt autem* vt ipſi fratres Ioſephum detulerint, & ita legerunt Theodoretus, Diodorus, Cyrillus, Chryſoſtomus, & Iſidorus Peluſiota. Suſpicor ſic LXX. vertiſſe, eô quod non volebant verbum verbo reddere; ſed indicare allegoriam de CHRISTO qui fuit accuſatus à Iudæis: quos fratres repræſentabant. Aduerſabatur huic conciliationi noſtræ quod allegoria ab Hiſtoria & typus diſſentiat à fonte. Non diſſentit, ſed ſuperaddit. Nam intelligenda recriminatio. Ioſeph prior detulit; illi viciſſim recriminati. ſic CHRISTVS prior Iudæos maximè Pharizæos & ſcribas accuſauit, quod eſſent hypocritæ, ſuperbi, filij Diaboli, pulchra dealbata, & hæc verè: illi falſa reprehenderunt. vini potor, energumenus

5\. LXX. cõciliati noſtro.

menus,seditiosus,hæreticus,blasphemus. Priorem accusationem Hebræus textus,posteriorem illud καλήγορίαν Græcorum indicauit.

FRATRES] quibuscum versabatur, & ante fraternè admonitos. *D.Thom.2.2.q.33.a.7.ad 2.* hæc delatio fuit causa odiorum, quod filios Balæ & Zelphæ (de quibus hoc Cyrillus accepit:) cæteræ causæ magis attinent ad filios Liæ.

CRIMINE PESSIMO] Hebræum דבה *Dibbah,* à radice דבב *Dabab*, significat oblocutionem seu infamiam aliquam rumore perlatam seu acceptam: quare assentior explicantibus † Iosephum patri detulisse,quomodo & quid fratres de se murmurarent,& patri obloquerentur,& in se exasperarentur. Quod crimen meritò vocat *pessimum,* quia natum ex inuidia(vt optimè cecinit S. Orientius *in Monitis:*) quæ contraria virtuti optimæ caritati,& quidē in personas adeò coniunctas patrem & fratrem. Quæ verò de crimine contra naturam tradunt Hugo de S. Victore & S. Thomas, coniecturis parùm firmis nituntur. Hebraicè est, *de infamia mala*: sed illi carent superlatiuis. 6. Crimē pessimum, quid hoc loco. Inuidia.

EO QVOD IN SENECTVTE] hæc vna amoris causa,quam Iosephus omisit,eò quòd phrasim hanc aliter capiebat,quàm noster.Hebraicè est,*filium Senectutum*, plurale pro singulari: quod putauit Iosephus significare † grauem, modestum, & senilibus moribus, quod secuti:Chaldæus,Theodoretus,Pelusiota,& Paulus de sancta Maria, qui vulgò Burgensis vocatur; quem hic meritò laudat veris laudibus,Eugubinus: Sed Philo Iudæus accepit vt noster,& meliùs.Nam Genes.44.vers.20.eadem phrasis ponitur de Benjamino; quem satis ridiculum foret dicere dilectum à patre virtutis & prudentiæ senilis gratia. Quid enim tale in eo emicuit? & clarè noster explicat, *qui in senectute eius natus est.* Vbi Chaldæus & L X X. retinent idiotismum; *filius senectutis.* Et tum quando natus,non potuit cerni an prudens futurus,necnè. Cùm hæc de Iosepho dicta; natus, sed nondum ablactatus Benjamin erat. Ioseph genitus *in senectute* patris respectu fratrum cæterorum, non respectu Benjamin. Hanc amoris causam Iacob prætexebat, vt minùs inuidiosam: etsi aliæ quoque suberant. *Lege S. Chrysostom. d.hom.61.* VERS. 4. 7. Iosephi locus. Filius senectutis,quid.

POLYMITAM] Hebræum פסים *Passim,* frustorum, filorum vel liciorum varietate distinctam. L X X. ποικίλην *variam.* Aquila *talarem* ἀσραγάλ{ον, Symmachus *manicatam.* Symm. attendit ad partem formæ; Aqu.ad longitudinem: LXX. & noster ad colorem. Plinius » *lib.* 8. *cap.* 48. Colores diuersos picturæ intexere Babylon maximè » celebrauit,& nomen imposuit.Plurimis verò liciis texere,quæ poly- » mita appellant,Alexandria instituit:scutulis diuidere,Gallia.] Sic ille, de origine falsus: quot enim sæculis recentior Iacobo Rex ipse conditor Alexādriæ? de significatione rectè. Sic τρίμιτ𝈪 *trilix* Polluci. Polymita,quidā volunt Romanis *multitia* dicta: de quibus Martialis. 8. Polymita. Conciliatæ versiones. Plinij locus. τρίμιτ𝈪. Multitia.

ALLEGORIAM huius tunicæ Rupertus *cap.*: 9. *&* 20. VERS. 4.

Causæ odij. 1. amor iste patris. 2. delatio criminis. 3. tunica poly- 9. Odij in Ioseph causæ.

mita continuè oculos lædens. 4. ſomnia. TROPOLOGIAM Caſſianus *collat.* 18.17. *D.Gregorius lib.*5. *in Iob cap.* 33. *&* 34.

VERS. 7. 10. Somniũ de manipulis Ioſeph. LIGARE MANIPVLOS] ſignificat ſomnium, in Ægyptum profectionem fratrum pro frumento, & eorum adorationem. *Theodoret. quæſt.* 93.

VERS. 8. Ioſephi locus. REX NOSTER] cùm ſis natu minor, te nobis in Regem præficiemus? aut an vi & armis coactos tibi nos ſubdes? Apertè hic Ioſephus fallit, tradens eos puero non indicaſſe ſuſpicionem ſuam. Rectiùs iſta referuntur à Philone.

FOMITEM] cauſa fuit inuidiæ & odij maioris.

VERS. 9. 11. Ioſephi ſomnium 2. de ſideribus. ALIVD QVOQVE] ſimiliter † à Deo immiſſum ſomnium, quod eodem tendebat & geminatione ſua præcedentis certitudinẽ aſtruebat: ſicut dicitur infer. 41. 32. *Secundò ad eandem rem pertinens ſomnium: firmitatis indicium eſt.*

STELLÆ VNDECIM] fratres vndecim: ergo iam natus Benjamin & mortua Rachel: alioquin decem tantùm forent.

VERS. 10. Ioſephi locus. INCREPAVIT EVM] nec infenſus, nec dicta vilipendens: ſed hoc pacto liuorem fratrum prudenter leniturus. Ne hæc quidẽ ſatis verè Ioſephus.

MATER TVA] verba, quæ accipienda vt ſomniũ confutantis. q. d. Non vides, quàm vanum ſit ſomnium tuum? quis credat me, patrem tuum, quem Sol videtur ſignificare; & matrem, per Lunam indicata, quæ iam ſepulta, te ſuper terram adoraturos? Nam de Rachele mortua hoc capiunt Auguſtinus, Rupertus & alij. Quo ergo pacto verũ ſomnium? dices. Putem hoc ſomnio non indicari, omnes Ioſephum actu adoraturos: ſed illum ad tantam dignitatem euehendum, vt ratione dignitatis etiam à patre & matre illi ciuilis adoratio deberetur. Certum enim, quemadmodum fratres ipſum ignotum adorarunt; ſic ſi pater & mater ad ignotum in Ægyptum veniſſent, eodem illum modo fuerint adoraturi, quod lege lata fieri Rex Pharaò iuſſerat. Hac ergo lege lata ſomnium impletum puto. ALLEGORIAM pete à D. Auguſtino *ſerm.* 81. *de tempore*, & Ruperto *cap.* 22.

VERS. 11. REM TACITVS] ſuſpicans à Deo immiſſa, euentum exſpectabat.

VERS. 12. 12. Ioſeph mittitur ad fratres. IN SICHEM] Dei prouidentia fiebat, ne Sichimitæ in ſuo territorio verſantibus, quicquam damni dare auderent. Ioſephum pater domi retinuerat, vt tempus & abſentia inuidentiæ morbo mederentur. Poſt aliquot tempus iam ratus odia euanuiſſe, vt benè Philo; dixit ſequentia.

VERS. 13. Ioſephi locus. FRATRES TVI] conſcio ergo patre illic agebant, vt verè Philo; fallitur Ioſephus, qui putat ignarum.

VERS. 15. ERRANTEM IN AGRO:] ignarum vbi fratres inueniret, & palantem.

VERS. 17. Dothaim. Sichem. DOTHAIN] ad ſeptentrionem duodecimo à Sebaſte milliaria ſicut *Dothaim* defectum, *Sichem* humerum ſignificat. *Cyrillus*, *&* *Procopius*.

VERS. 18. COGITAVERVNT] animo machinati ſunt.

SOMNIA

SOMNIATOR] dedignantur vocare fratrem, vel Ioseph: sed vocant *Regem Somniorum*, hoc est in somnio Regem: vel peritum fingere somnia: vtrumque significat Hebræum בעל החלמת *Baghal Hachalomoth*. Vide Adag. sacra §. 63. Blasphemias in CHRISTVM & MARIAM rabbinicas hic ponit Hamerus. VERS. 19. 13. Somniorum Baal.

CISTERNAM VETEREM] in quamdam cisternam. Hebr. *vnam cisternarum*, scilicet confractam & quæ nulli vsui. VERS. 20.

NITEBATVR] de facto præsenti morti eum eripuit, vt patet ex Hebræo, Græco, & Chald. Sed coniectum in cisternam cogitabat clanculum extrahere & saluum patri restituere: vt amissam incæstu gratiam, hac in fratrem tam dilectum parenti pietate, recuperaret. Sic *nitebatur* in futurum eripere. Artificiosam & valdè verisimilem Rubeni orationem ponit Iosephus. VERS. 21. 14. Rubeni conatus pro Ioseph.

INTERFICIATIS ANIMAM] Hinc Sadducæi probabant † hominis animam esse morti obnoxiam. Malè: est enim Idiotismus; *Ne feriamus eum in anima*, hoc est † ne sauciemus, vel eripiamus vitam eius. Sic † sumitur anima in sacra Scriptura: *quærere animam*, hoc est insidiari vitæ: *tangere animam*, vitam euitare: *ferre animam in manibus*, in mortis periculo versari. 15. Anima immortalis. 16. Ferire in anima. 17. Anima pro vita.

TALARI & POLYMITA] Hebraicè, *tunica sua, tunica polymita quæ super eum*: vt intelligamus duplici veste spoliatum; interiore vna, quam vocat talarem; & exteriore altera, liciis varia. Sic nudum prorsus destitutum: sicut & CHRISTVS ad flagella. Puto postea iterum indutum talari, sed non varia: hanc ad patrem miserunt: illa indutum Madianitis vendiderunt. VERS. 23. 18. Iosephus duabus vestibus spoliatus.

MISERVNTQVE] Iosephus scribit à Ruben fune demissum. VERS. 24.

DE GALAAD] qua venientibus ex Arabia per Dothain in Ægyptum erat transeundum. VERS. 25.

AROMATA] vocem נכאת *Nechoth*, quidam volunt significare aromatum collectionem, alij ceram, alij varias merces.

RESINAM] non constat vtrum צרי *çari*, significet *theriacam, opobalsamum, an resinam*: de resina communior & probabilior sententia est. *Vide infer. cap.* 44. 10. 19. Resina.

STACTEN] constat esse myrrhæ lacrymam. לט *Loth*, quod hic habemus d. v. 10. quidam exponunt mastychen: alij pessimè glandes aut castaneas. 20. Stacte.

DIXIT ERGO IVDAS] metuens ne tandem alij fratres eum necarent: iudicabat minùs malè vendi in seruitutem. *Philo.* VERS. 26. 21. Iudas auctor venditionis Ioseph.

ET CELAVERIMVS] esto patrem lateamus, Deum non poterimus: & quem ex nece fructum consequemur, cùm cogamur vindictam reticere, nec de ea liceat gloriari?

Seuerianus notat venditionis auctorem Iudam esse debuisse, quia per alium Iudam Dominus vendendus. Consilium hoc Iudæ optimè explicat Rupertus *cap.* 24. VERS. 27.

ALLEGORIAM pete ab Ambrosio *supr. cap.* 3. & Prospe-

ro *pagin.* 1. *de prædiction. capit.* 26.

22. Manus esse in aliquem Hebraism. MANVS NOSTRÆ] Hebraismus, ***nostra manus non sit in eum:*** ne nos ei manus inferamus. 1.Reg.18.17. *Ne sit manus mea in eum; sed sit in eo manus Philistim:* ab his non à me occidatur, & vers.21. *Sit in eo manus Philistinorum.* Aliàs significat simpliciter affligere. Exod. 9. 3. *Manus mea erit super agros tuos*, &c.

23. Iustini histo rici locus. ACQVIEVERVNT FRATRES] octo qui aderant venditionis tempore: huius perfidiæ meminit Iustinus Historicus *lib.*36. sed falsa multa miscet.

VERS. 28. 24. Ioseph venditus. PRÆTEREVNTIBVS MADIANITIS] Madianitæ simul cum Ismaëlitis in eodem comitatu proficiscebantur: simul emerunt Ioseph,& simul vendiderunt. Propter hanc societatem Moyses modò Ismaëlitas,modò Madianitas vocat.

25. Argenteus pro siclo. VIGINTI ARGENTEIS] argenteos vocari siclos nihil dubito, cum Chaldæo, qua de re dixi *supr.cap.*20. *vers.*16. Sed dubium est de numero. Nam *triginta argent.* habent multi libri, & sic olim in breuiario Romano in Quadrages. hebdomada 3. legebatur: quidam etiam libri habent *vigintiquinque:* & valdè se torquet in hac re Martinez *lib.* 6. *hypotip. cap.*1. nec cogimur duplicem lectionem admittere,vt vult Leo Castrius in Apologia. Quamuis enim Origenes, Augustinus,& Beda legerint *triginta:* minùs illi proba nacti exemplaria,& moti congruentia summæ, qua CHRISTVS venditus. Sed non decuit famulum vænire,quanti Dominum. Hebraicè,Chaldaicè, & Græcè habemus *viginti*, & ita Iosephus legit (qui tamen malè *minas* exposuit:) sic etiam Latina exemplaria hic continent, Complutensia,Regia & Romana: & in breuiario,hodie iussu S.D.N.N. Clementis VIII. edito, mendum illud sublatum. Mendosè etiam LXX. *aureos* pro *argenteis* habent. Nam Hebræum, כסף *Caseph*, id non patitur, vt benè D. Hieronymus *hic & in cap.* 26. *Matthæi:* ita venditus Ioseph octoginta regalibus Hispanicis. ALLEGORIAM pete à D. Ambrosio & Prospero sup.

VERS. 29. REVERSVSQVE] abierat pascua quæsiturus. *Iosephus.*

SCISSIS VESTIBVS] præ tristitia, & figura Caiphæ.

VERS. 30. Orationem Rubeni disertè & patheticè Philo dilatat.

EGO QVO IBO] vt eum inueniam? Quoad venditionem ab omni culpa Rubenus liber. Fratres narrarunt viuum venditum. Sic placatus,consensit in patris deceptionem.

VERS. 31. HÆDI] additur Hebraicè nomen matris, שעיר עזים *Seghir Guizim hircum capræ*, seu *caprarum:* sicut *agnos ouium*, scilicet fœtus. Sic D. August. de locution. Hebraicis, & vide infer.cap.38.17.

26. Hædus caprarum. Hebræum שעיר significat hædum masculum: ideò potest etiam verti cum Iosepho *hircus:* sicut noster vertit Leuit. 4. & alibi. Vide infer. 38. 17.

VERS. 32. Iosephi locus. MITTENTES] hæc quoque non satis sincerè narrat Iosephus, quasi Iacob ante vestis missionem gnarus fuisset infortunij Ioseph: item

item quasi fratres met tunicam detulissent. Sed dederunt perferendam alicui non conscio venditionis: postea vt ignari superuenerunt patrem consolaturi.

Fera pessima] ita credebat. primò quia tam immane scelus animum non subibat paternum. deinde quia Palæstina leonibus, vrsis & feris aliis carniuoris scatebat, 1.*Reg*.17.34.*&* 4.*Reg*.2.24. Sic quidam illud 2.Reg.18.8. *quos consumserat saltus*, exponunt quos feræ saltus deuorarant. Vers. 33. 27. Iacob à filiis decipitur & luget Ioseph vt mortuum.

Scissisqve vestibvs] indicium mæroris, vt sup. planctum Iacob eloquentiâ & arte pari Philo exsequitur. Vers. 34. 28. Palæstina feris scatens.

Cilicivm] Hebraicè שׂק *Sak*, LXX. σάκκον: vox omni (quam norim) linguæ communis. Sacci, quibus in luctu vtebantur, cilicini erant, ex setis equinis, vel caprinis pilis texti, Procopius Historicus ita descripsit inquiens, προκαλύμματα ἐκ τραγείων τριχῶν, ἃ δὴ καλοῦσι κιλίκια. tegumenta *ex hircinis pilis, quæ vocant cilicia*. Apocal. 6.12. μέλας ὡς σάκκος τρίχινος. vbi noster, *saccus cilicinus*. Et solet interpres, cùm de ritu lugendi aut ieiunandi agit, promiscuè saccum & cilicium vsurpare. 29 Lugentium ritus, vestes scindere, cilicio, indui. Saccus.

Mvlto tempore] annis XXIII. donec ei nunciatum Ioseph in Ægypto viuere. *infer*.45.26. Nec ante putarim illos quidquam patri de suis insidiis narrasse: dubitem, an vel tunc.

Descendam ad filivm mevm lvgens in infernvm] Apud multos inualuit, significationem inferni propriam de sacra Scriptura, quasi proscribere: quibus tantum abest, vt assentior, vt integro opere sententiam illam refutarim. habeo penes me librum affectum planè. Nunc de hoc loco nostro. Contendo שאול *Sceol* Hebræum & ᾅδης Græcum, de inferno propriè dicto vbi erat lymbus patrum, & non de sepulchro capi debere. primò quia præter Alcuinum, omnes alij Patres ita sumunt, Augustin. Eucherius, Rupertus, Strabus, Beda & alij, item vetus Synagoga apud Hieronymum de Sancta fide *lib*. 1. *contra Iudæos*. & Genebrardum *Comment. in psal. & in Cantic. & lib*. 3. *de Trinitate*. Secundò ratione, Iacob habebat filium pro deuorato à ferâ, ergo pro sepulto, vel insepulto. Si pro insepulto, quo pacto dicit se ad sepulcrum descensurum (iuxta istorum interpretationem) vt ibi sit comes filio? Si pro sepulto habebat, ergo vult se eidem feræ deuorandum offerre, quæ filij sepulcrum. Nam de eâdem loqui oportet. in aliâ non esset comes filij. Sed quo se pacto eidem offerret, quam non nouerat? Esto nouisset, filio iam comesto & digesto, nec cadauer illic reperiret, nec animam; quam vtique confidebat ad maiorum animas accessisse, in sinum Abrahæ; quem etiam sibi reseruari sperabat. Huc ergo se descensurum dicit. Nam in inferno hic sinus. Aduersarij vt hos nodos soluant; aliò confugiunt. negant dicere se descensurum ad filium in sepulcrum; sed propter filiū ad sepulcrum descensurum, hoc est se mærore moriturum. Sed hoc Hebræo fonti non nisi violenter accommodant. Versioni LXX. aut Vers. 35. 30. Infernus propriè sumendus nō de sepulcro.

nostræ nullo modo: nisi vt *ad* pro *supen*, & *super*, pro *propter* capiatur. Apage. an tam imbecilli & fracto animo patrem tribuum putant; Quot mulierculæ vnigenitis superstites ? Parcunt etiam veritati; quia Hebraicè non est בעבור *Baghabur propter filium*, sed est על־בני *Ghel-Beni* vt & Chaldaicè, hoc est *ad filium* vel *super filium*, hoc est vt LXX. πρὸς τὸν υἱὸν, quibus includitur relatio ad locum vbi filius degebat. Quando verò על sumendum pro ideo vel propter, solet addi שם *Scem* aut quid simile. Sensus itaque est, consolationem nullam se admissurum donec Iosephum videat: quem visurus non sit iam mortuum, donec illi in communi iustorum receptaculo apponatur.

31. Eunuchus pro palatino, etiam non exsecto.

Evnvcho] Hebræum סרים *Seris*, non exsectum modò significat, sed & quemlibet Regium ministrum, sicut docent hîc Diodorus & Gennadius, & Procopius *inf. ad cap.* 39. Nam Orientalibus (secundum nonnullos) omnes Regij cubiculi custodes, & aulici quique Regibus propinquiores, vocabantur Eunuchi. ortâ appellatione, quoniam initio Eunuchis prætiosiorum cura demandari solita. inde extensa vox ad ipsum munus. Sic inferius pincerna & pistor Pharaonis Eunuchi vocantur *cap.* 40. *in prin.* Talis iste Putiphar, qui & vxorem habuit infer.cap.39. & à Chaldæo vocatur Rabraham hoc est præfectus seu Satrapa. Quare superflua sunt quæ ex Terentio & Philostrato accumulantur ad probandum Eunuchos cum mulieribus solere. Aptiùs hinc colligeretur, si veri Eunuchi forent, exsecti; falsum esse quod à Claudiano & aliis proditum Eunuchismum hûc Orphei, vel Persarum inuentum. Longè namque antiquius esset. Secundò falsum & illud Claudiani eunuchos numquam militiæ præfectos: quæ ambo ille lib. 6. in Eutropium prodidit.

32. Conciliatæ versiones.

Magistro militvm] Hebraicè *Sar hattabachim*, quod LXX. vertunt ἀρχιμαγείρῳ, quod quidam vertunt, *Principi coquorum*: plus æquô vocem restringentes, vt etiam qui *Principi laninum* vertunt. Nam hæ versiones non ad modum plausibiles sunt, & cum Latina nostra vix queunt in concordiam redigi. Hebræum הטבחים *Hatabachim* formatur à themate *Tabach* quod in genere significat iugulare, mactare, trucidare. Græcum quoque μαγειρεύειν teste D. Hieronymo significat vniuersim occidere: vnde coqui dicti μάγειροι, quod coquendas pecudas priùs occidant: à voce μάγις, quæ Phauorino idem quod Machæra. Sed de qua occisione loquitur ? vtique de qua noster accepit. id verisimillimum fuisse magistrum militum, & custodiæ Regiæ præfectum, sicut & Nabuzardan ille 4. *Reg. vlt.* Et olim præfecto Regiæ custodiæ munus incubuit, facinorosos in carcerem compingendi, & curandi eos custodiri, vt de nostro Putiphare videbimus *infer. cap.* 40. 3. ius etiam illis damnatos occidendi. De Banaiâ (qui præfectus custodiæ Dauidis, nempe Cerethi & Phelethi cohortibus 2. *Reg.* 20. *in fine*) legimus iussum 3. *Reg.* 2. occidere Adoniam *vers.* 25. & Ioab *vers.* 30. & Semei *vers.* 46. omnes

ad ne

ad necem à Rege damnatos, idem etiam mox toti exercitui præpositus 3. *Reg.* 4. *verſ.* 4. Talis ergo Putiphar *princeps mactantium* Hebræis & LXX. Et quia militum eſt homines partim flammâ partim ferro abſumere, & Principis iuſtitiam exequi; per metaphoram *Princeps carnificum, laniorum, coquorum* aliquo modo dici poteſt. Sulpitius Seuerus nimis obſcurè vocat *Præpoſitum & curatorem Regium.*

CAPVT TRIGESIMVM OCTAVVM.

1. EODEM tempore descendens Iu-
das à fratribus suis, diuertit ad vi-
rum Odollamitem, nomine Hi-
2. ram. * Viditque ibi filiam homi-
nis Chananæi, vocabulo Sue: &
accepta vxore, ingressus est ad
3. eam. * Quæ concepit, & peperit filium, & vocauit
4. nomen eius Her. * Rursumque concepto fœtu, na-
5. tum filium vocauit Onan. * Tertium quoque pe-
perit: quem appellauit Sela? quo nato, parere vl-
6. tra cessauit. * Dedit autem Iudas vxorem primo-
7. genito suo Her, nomine Thamar. * Fuit quoque
Her primogenitus Iudæ, nequam in conspectu
8. Domini: & ab eo occisus est. * Dixit ergo Iudas
ad Onan filium suum: Ingredere ad vxorem fra-
tris tui, & sociare illi, vt suscites semen fratri tuo.
9. * Ille sciens non sibi nasci filios, introiens ad vxo-
rem fratris sui, semen fundebat in terram, ne libe-
10. ri fratris nomine nascerentur. * Et idcirco percussit
eum Dominus, quòd rem detestabilem faceret.
11. * Quam ob rem dixit Iudas Thamar nurui suæ:
Esto vidua in domo patris tui, donec crescat Sela
filius meus: timebat enim ne & ipse moreretur, si-
cut fratres eius. Quæ abiit, & habitauit in domo
12. patris sui. * Euolutis autem multis diebus, mortua
est filia

est filia Sue vxor Iudæ:qui post luctum cõsolatio-
ne suscepta,ascẽdebat ad tonsores ouiũ suarũ, ipse
& Hiras opilio gregis Odollamites, in Thamnas.* 13.
Nunciatũque est Thamar quòd socer illius ascen-
deret in Thamnas ad tõdendas oues.* Quæ depo- 14.
sitis viduitatis vestibus,assumpsit theristrũ:&muta-
to habitu,sedit in biuio itineris, quod ducit Thã-
nam:eò quod creuisset Sela, & non eum accepisset
maritũ. * Quem cum vidisset Iudas, suspicatus est 15.
esse meretricem : operuerat enim vultum suum,ne
agnosceretur:* Ingrediensque ad eam,ait Dimitte 16.
me vt coëam tecũ : nesciebat enim quòd nurus sua
esset.Qua respondente: Quid dabis mihi vt fruaris
concubitu meo ? * dixit : Mittam tibi hœdum de 17.
gregibus.Rursumque illa dicente: Patiar quod vis,
si dederis mihi arrhabonem , donec mittas quod
polliceris.* Ait Iudas : Quid tibi vis pro arrhabone 18.
dari?Respondit:annulum tuum,& armillam,& ba-
culum quem manu tenes.Ad vnum igitur coitum
mulier concepit,* & surgens abiit:depositoque ha- 19.
bitu , quem sumpserat , induta est viduitatis ve-
stibus. * Misit autem Iudas hœdum per pasto- 20.
rem suum Odollamitem , vt reciperet pignus
quod dederat mulieri : qui cùm non inuenisset
eam,*interrogauit homines loci illius:Vbi est mu- 21.
lier quæ sedebat in biuio ? Respondentibus cun-
ctis:Non fuit in loco isto meretrix?* Reuersus est 22.
ad Iudam, & dixit ei:Non inueni eam : sed & ho-
mines loci illius dixerunt mihi , numquam sedisse
ibi scortum.* Ait Iudas : Habeat sibi, certè menda- 23.
cij arguere nos non potest,ego misi hœdum quem
promiseram : & tu non inuenisti eam. * Ecce 24.
NNn autem

autem post tres menses nunciauerunt Iudæ, dicen-
tes: Fornicata est Thamar nurus tua, & videtur vte-
rus illius intumescere. Dixitque Iudas, producite
25. eam vt comburatur.* Quæ cùm duceretur ad pœ-
nam, misit ad socerum suum, dicens: de viro cuius
hæc sunt: concepi cognosce cuius sit annulus, & ar-
26. milla, & baculus.* qui, agnitis muneribus, ait: Iu-
stior me est: quia non tradidi eam Sela filio meo:
27. Attamen vltrà non cognouit eam.*Instante autem
partu, apparuerunt gemini in vtero: atque in *ipsa*
effusione infantium vnus protulit manum, in qua
28. obstetrix ligauit coccinum dicens: * Iste egredie-
29. tur prior.*Illo verò retrahente manum egressus est
alter: dixitque mulier: Quare diuisa est propter te
maceria? & ob hanc causam vocauit nomen
30. eius Phares*postea egressus est frater
eius, in cuius manu erat
coccinum: quem
appellauit
Zara.

ARGV

ARGVMENTVM.

Recenſetur concubitus Iudæ cum Thamar, & inde orta ſoboles.

POtiùs fit mentio Iudæ & poſteritatis eius, quàm aliorũ fratrum, quia ex Iudâ de Thamar CHRISTVS naſciturus. præterea in hoc concubitu multa myſterij plena: & expediebat narrari, ne Iudæi gentiles deſpicerent, cũ tribus nobiliſſima ex Chananæis deſcẽderet. *Gennadius.* VERS. 1.

EODEM TEMPORE] Iudas valdè iuuenis eodem anno ſtatim poſt venditum Ioſephum vxorem duxit: in anni fine ſuſcepit Her: anno primo ſequente natus Onam, ſecundo ſequente Sela. Her cùm eſſet XVII. annorum Thamaram duxit, anno poſt patris coniugium decimo octauo, ſequenti anno decimonono, ætatis ſuæ decimo octauo Onam accepit vxorem fratris demortui, & eodẽ ipſe anno à Deo occiſus. debebatur Sela iam ſeptemdecim & ampliùs annorum Thamaræ: ſed Iudas differebat. illa ſterilitatis impatiẽs fortè biennio poſt mortuum Onam, Iudæ coniugij anno viceſimoprimo Iudam decepit, & ex eo concepit, & anno viceſimo ſecũdo geminos peperit. demum anno viceſimotertio Iudæ coniugij, Iacob cum liberis & nepotibus ingreſſus eſt Ægyptum. DESCENDENS] ex Dothaim terrâ magis 1.
Aquilonari, & ideo altiore, in Odollam magis Auſtralem. ſic 1. Reg. Odolla.
22.1. parentes Dauid ex Bethleem dicuntur in Odollam deſcendere.

A FRATRIBVS] fors improperantibus illi, quòd cauſa venditionis fraternæ foret.

NOMINE HIRA.] *Hira* interpretatur vidẽs fratrem. *Odollamites*, teſtimonium in aqua. ALLEGORICE CHRISTVS verus Iudas deſcendit Hira.
ad Iordanem & à Ioanne baptizaretur, & accepit vxorem filiam Chananæi, ſynagogã filiam Diaboli; quæ genuit illi tres filios, hoc eſt tres Apoſtolorum quaterniones, & poſt deſiit parere. *vide Lipoman. hîc.*

VIDIT] concupiuit. CHANANÆI] vox Hebræa † ſignificat aliquãdo mercatorem Prou. 31.24. *cingulum tradidit Chananæo.* Hîc malo capere de gente. Nam hoc imputat Iudæ Moyſes, de gente tam inuiſã maioribus ſuis vxorem duxiſſe. SVE] ſic ſcribendum cum Seuero Sulpitio. hodie aliis punctis *ſuagh.* Non eſt nomen filiæ, ſed patris eius ſoceri Iudæ: nam Hebraicè additur pronomen maſculinum; & probatur ex v. 12. infer. & 1. Paralip. 2.2. VERS. 2. 2. Chananæus quid. VERS. 3.

VXORE] explicandi gratiâ hoc noſter addidit. VERS. 4.

VOCAVIT] ipſe Iudas pater. Hebraicè; ויקרא *Vaikra* VERS. 5.

VOCAVIT] mater. nam Hebraicè, ואת'קרא *Vatikra.* 3. Nomen filio etiam mater imponebat.

APPELLAVIT] mater. ex Hebræo. Hinc patet † promiſcuè patrem & matrem filiis nomen impoſuiſſe: penes patrem tamẽ ius mu-

tandi, vt s̃. de Beniamin, & indicat Euangelista S. Lucas cap. 1. de Ioanne.

4. Mentiri & mendacium Hebraismus pro defectu. PARERE VLTRA CESSAVIT] Hebręis *mentiri* & *mendacium*, Genericum est ad omnem defectum veritatis, spei, rerumque. כזב *Cazab*, mẽtiri & deficere, hinc *Chezib*, hoc loco noster meliùs reddidit, quàm LXX. vel Chaldæus, vel recentiores, qui acceperunt quasi proprium loci nomẽ, vbi illâ Iudæ hos filios pepererit *vide hîc D. Hiero. & Oleastrum.* Aquila, vt noster; *stetit partus eius*; seu vt alij citant eum, *& factũ est vt mentiretur in partu*: seruato Hebraismo, eodem sensu. sic sumitur *mentiri*. Abacuc. 2. 17. *mentietur opus oliuæ*. 4. Reg. 4. 16. *Noli mentiri ancillæ tuæ*. psal. 4. 23. *vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium?* Isai. 58. 11. *fons cuius non deficient aquæ*. Hebraicè, *non mentientur*. sic dicitur *iniquitas sibi mentita*, hoc est non satisfecisse spei datæ.

VERS 9. THAMAR] Philo *lib. de Nobilitate*, scribit fuisse Palæstinam.

5. Thamar palæstina HER] corruptus est liber Seueri Sulpitij, habens *Heth*. Hebraicè ער. Græcè ἤρ.

VERS. 7. NEQVAM IN CONSPECTV DOMINI] πονηρὸς ἐναντίον κυρίου. LXX.

6. Nequam in conspectu Domini. verè & intolerabiliter nequam, indignus cui Deus parceret. Her & Onan fratrum, Hebræi & Christiani quoque censent idem fuisse peccatũ, nempè immunditiæ; eo quod in actu matrimonij se retraherent, & sic semine extra vas debitum fuso generationem impedirent.

7. Her & Onan peccatum. diuerso tamen fine ambo. Her, ne puerperia & liberorum lactatio de pulchritudine coniugis, quam deperibat, quidquam decerperet. Onan ne fratri suo filios gigneret. in hoc inuidiâ, in illo libido dominabatur, in vtroque summa sceleris atrocitas quantum in ipsis, & naturæ iura violabant, & hominem perdebant, & humani generis, quam texuerat Deus, telam graui flagitio abscindebât. Nec immeritò sacra Scriptura subiungit, *rem detestabilem operatos*. Martialis; aliàs impurus scriptor, & in multis indignus lectu, in hoc dignus laude, quod acerbissimè perstringat *lib. 9.* fœdum quendam masturbatorem, Ponticum, & concludat homicidam esse hoc ipso nomine, quia mollis: initium epigrãmatis est: *Hoc nihil esse putas? scelus est mihi crede, sed ingens, Quantum vix animo concipis ipse tuo &c.*

8. Her & Onan à quo occisi. OCCISVS EST] vt † & frater plagâ insolitâ, sed tali quâ manifestum esset hominibus propter scelus aliquod atrox interemptos opinor ministerio Angeli mali, quo solet Deus vti in vltione exigendâ, *ps. 77. v. 49. immissiones per Angelos malos*. fortè hîc Asmodeus fuit, necator libidinosorum maritorum Saræ. *Tobiæ* 3. 7.

VERS. 8. INGREDERE] iam ego in more positum, quod postea lege sancitum, vt fratris sine liberis relictam frater duceret, *Deutero.* 25. 5. *Ruth. vlt.* 10.

9. Fratris relictam sine liberis, frater ducebat. NON NASCI SIBI FILIOS] primogenitum, censendum fratris filium. Nam ceteri filij ipsi gignenti nascebantur, & dicendi filij

VERS. 9. Onan. vides inuidiam, ne fratri luceret, sibi ipsi lucernam exstin-

10. Enallage numeri. guebat. pluralis ergo per enallagen pro singulari. Et nota TROPO-

LOG.

loc. supplicium istorum fratrum confessarijs vtile memoratu hoc æuo omnium inquinatissimo. VERS. 11.

ESTO VIDVA] Moris hinc videtur fuisse, † vt quæ in familiam vnã nupserat, illius familiæ addicta maneret, quãdiu aliquis superesset cõsanguineus, qui defuncto semen suscitare vellet. Iuxta hunc morem, sine soceri consensu, non licebat Thamaræ, aliunde sibi conditionem quærere. Iudas autem; timens, ne Selæ simile quid ac fratribus accideret; vanis promissis viduam frustrari statuerat, donec ipsa, moræ pertæsa, peteret ab eo licentiam alteri nubendi. Quod illam non latebat, sed nolebat ex aliâ stirpe, quàm Abrahami prolem: & simul sterilitatis improperium oderat: quam obrem stropham commenta, quam in caput Iudæ, vel cum vitæ periculo, verteret.

11. Viduæ permanebant in familia in qua nupserant.

MVLTIS DIEBVS] biennio fortè post Onani obitum. VERS. 12.

TONSORES OVIVM] Iudæi non vellebant lanam, sed tondebant. hinc patet in Oriente antiquiorem fuisse tonsionem. Plinius lib. 8. videtur indicare vulsionem antiquiorem: sed Latinis. nam vellus à vellendo. Præterea † vides morem celebrandi conuiuij quando oues tondebantur. 1. *Reg*. 25. de Nabal, & 2. *Reg*. 13. de Absalone.

12. Tondere an vellere antiquius.

13. Cõuiuiũ celebrabatur die tõsionis gregum.

HIRAS OPILIO] rectè. is de quo supra v. 1. vt patet ex LXX. D. Hieronymus legit רעה *Rogheh*, *pastor*. non רעה *Reghek*, amicus, vt hodie. LXX. fauent D. Hieronymo.

THAMNAS] locus tonsionis ouium, qui tempore D. Hieronymi ingens vicus, dubium an tribus Iuda, an Dan. illud verisimilius, & diuersum à Thamnata Samsonis *Iudic*. 14. *v*. 1.

VERS. 13. Thamnas. Thamnata.

VIDVITATIS VESTIBVS] peculiares ergo fuere viduis. patet etiam ex libro Iudith, vbi de hoc plura. *cap*. 10. 2. VERS. 14. Viduitatis vestes.

„ ASSVMPSIT THERISTRVM] peplo se obduxit & celauit. de The-
„ ristro. in hunc modum Lipomanus; Est autem צעיף *Zaiph* genus ve-
„ stis, quo mulieres operiunt caput seu faciem pepolum videlicet, sin-
„ don amictusque lineus, ac velum æstiuale, proptereaque ab æstate no-
„ men sortitur apud Græcos. ducitur enim ἀπὸ τοῦ θέρους & dicitur *theristrũ*. Eratque is ornatus fœminæ, quæ nullo in mærore esset.] hæc verissima. *vide sup*. 24. *v*. 65.

15. Theristrũ.

SEDIT IN BIVIO ITINERIS] Sic olim scorta solita, vnde & *mœchæ Semitariæ* Latinis dictæ, quod in Semitis prostarent, maximè vbi plures semitæ iungerentur, nam ibi plures aduentores. D. Hieronymus cõstanter in Quæstionibus, & in locis *Hebraicis* affirmat, עינים *Ghenaim* significare *biuiũ*, vbi diligentiùs viator debet aspicere quod iter deligat ratio addita ostendit sensu id potiùs, quàm vocis significatu obtinere. putarem, cùm propriè significat *oculos*, posse etiam verti, *sedit in oculis itineris*, hoc est iter facientium, loco vbi ab omnibus transeuntibus aspiceretur, quo sensu etiam capio illud, Ezech. 16. 15. *exposuisti fornicationẽ tuã omni trãseunti*, & 25. *diuisisti pedes tuos omni trãseunti*. Quod ad nostrũ locũ attinet, puto fuisse biuium, seu viarũ duarum diuisionẽ,

16. Semitariæ mœchæ.

17. Scorta olim in biuijs.

Locus Ezech. 16. v. 15. & 25.

 quã

quia iter erat ad duos fontes, quos in æſtu viatores petere ſoliti: & ſic
etiã locus libidinis illex erat. id autẽ puto, quia Hebraicè ad verbũ; *&*
manſit in oſtio Ghenaim, quod cùm ſit duale ſignificat duos fontes vel
duos oculos. ideo noſter *biuiũ*. LXX. πρὸς τὰς πύλας Ἐνὰν *ad oſtia Enan.*
Chaldæus, *in ſeparatione* עינין *Ghanin* retentâ ambiguitate vocis. Via-
tores cùm ad biuium perueniunt. ſubſiſtunt, & de electione viæ deli-
berabundi oculis, qui in vnã hactenus viam intenti, quaſi oſtium pan-
dunt in duas, quas circumſpiciant, donec alteram præferant.

VERS 15. NE AGNOSCERETVR] additum à noſtro & LXX.

VERS. 16. INGREDIENSQVE AD EAM] non accipitur vt ſolet, ſed propriè.
18. Ingredi. nam ante congreſſum multa adhuc verba interpoſita: ſed ſignificat cũ
ea locutum, & in locum aliquem ab arbitris remotiorem ſeceſſiſſe.
quis enim credat palam in biuio ſcortatos?

VERS. 17. HOEDVM DE GREGIBVS] Hebraicè; *hædum caprarum*, ponitur plu-
19. Hoedus caprarum. rale pro ſingulari. *hoedum capræ filium*. conſtat hac phaſi ſignificari te-
nerum fuiſſe, & qui adhuc matrem ſequeretur, nondum ab vberibus
auulſus. Quando enim Hebræi nomini pecudis addunt genitiuum †
20. Hebraiſm. quo genus idem in genitiuo additur precudi. pluralem fæminarum eiuſdem generis, indicant illud animal adhuc
nouellum & quaſi rumans eſſe. Sic ſup. 27. 9. vbi noſter vertit *hoedos*
optimos, & v. 16. vbi ſimpliciter vertit *hœdorũ*, Hebraicè habes *hœdos ca-*
prarum. Sic ſup. 37. 31. dixit, *ſanguinem hœdi*, Hebraicè, *hirci caprarum*,
21. Locus Daniel. 8. 5. hoc eſt hœduli. ſic pſ. 113. 4. *colles exultant ſicut agni ouium*. hoc eſt *ſicut*
agnelli petulci. & Daniel. 8. 5. Alexander Magnus Metaphoricè voca-
tur, *hircus caprarum*; & non ſimpliciter, *hircus*, eo quòd Monarchiam
inuaſit adhuc luxuriante iuuentâ.

VERS. 18. ARRHABONEM] vides vocem merè Hebræam; ערבון *Gherrabon.*
22. Arrhabo. LXX. vocem retinent ἀρραβῶνα Chald. explicat pignus. Hoc planè ſi-
gnificat, & ſolitum meretricibus dari, in anteceſſum, patet ex Plauti
Truculento, vbi adoleſcens ruſticus ſyllabam priorem, ſermonis impe-
ritiâ, detruncat: ſed acutiſſimè. S. tene hoc tibi, Rabonem habeto, me-
cum vt hanc noctem ſies.

As. Perij. Rabonem? quam eſſe dicam hanc beluam?
Quin tu Arabonem dicis? S. at facio lucri,
vt Prœneſtinis conia, eſt ciconia.

VERS. 19.

23. Annulis ſignatorijs Iudæi vſi. ANNVLVM] ſigillum. vide quàm dementatus œſtro cupidinis, qui
pro vno hœdulo talia pignori opponat.

ARMILLAM] Hebraicè פתיל *Pethil*, incertum quid ſignificet: puto
24. Armillis Iudæi viri vſi, & torquibus. fuiſſe armillã aureis & ſericeis filis intẽtam, LXX. ὁρμίσκον monile ſeu
torquẽ. alij *tæniam* vertunt, Chaldęus *palliolum*. Notãt Cyrillus & Pro-
copius, priſcos Chaldæos patrio more torques collo & manu geſſiſſe:
ipſos quoque capillos coronare ſolitos: idque fortitudinis & nobilita-
tis inter illos ſignum fuiſſe.

25. Pedum ſeu baculus iter facientium. BACVLVM] Procopius vult hunc fuiſſe quaſi ſceptrum Iudæ, in ſi-
gnum regni ex eo prodituri. quaſi verò Iudas id tum ſciuerit. Potiùs
ex more

ex more iter facientium baculum pro scipione, seu pedo ferebat, quod de Arabibus testatur Strabo *lib.* 16. de Iacob patriarchâ habuimus *sup.* 32.10. In baculo meo transiui Iordanem.

AD VNVM IGITVR] noster, vt intelligi facile prætermisit; *Et dedi ei*, scilicet petita: quod tamen est Hebraicè, Græcè, & Chaldaicè. Reliqua explicuit optimè.

MERETRIX] huiusmodi pestis adolescentiæ vocatur ab Hebræis הקדשה *Hakkedescah.* separata. Græcis *κόρη*. VERS. 21. 26. Separata.

MENDACII ARGVERE] Hebraicè, *Ne & nos simus contemptui.* Ne res publicetur, & iactet illa se mecum congressam, neque me pactis stetisse. Chald. & LXX. *ne simus derisui.* idem est sensus, noster rem explicuit VERS. 22.

PRODVCITE EAM VT COMBVRATVR] Si vt Iudex fert sententiã, præceps fuit, reâ nõ audita: si, nõ vt Iudex, sed vt eam apud cõuentũ, vbi iudicia solebãt exerceri, accusaturus de adulterio; minùs peccat, & loquitur quasi de notorio crimine, quod nequeat inficiari; certus non esse grauidam ex Sela qui sponsus eius. Communior opinio est Iudam, vt patrem familias, in nurum sententiam tulisse, iudicis auctoritate: & tum adulterij pœnam, ignis fuisse. Puto illud *producite*, exponendum, de domo in carcerem, vt illic asseruetur donec pepererit, & postea comburatur. VERS. 24.

AD POENAM] non statim subeundam, sed post partum.

MISIT AD SOCERVM] palàm, vt constaret omnibus, eam ex socero grauidam: & ideò vel vtrumque plectendum, vel vtrumque absoluendum. VERS. 25.

IVSTIOR ME EST] Hebraicè, *Iustificata est ex me.* hoc est præ me potest iusta censeri. Non quòd minùs peccarit: sciens enim adulterium & incæstum commisit Thamar: Iudas verò solam scortationem committere voluit. sed si finem solum spectes, minùs mala Thamar, quoniam solus amor prolis eam impulit; Iudam sola libido. Prętereà totius mali prima Iudas causa. Nam iniustè illam marito priuarat: ipsa Iudam decepit: sed in vltionem. Iniustior itaque ille, qui iniurius non prouocatus. Itaque *Iustior* hìc significat minùs iniustam. Porro quod † Franciscus Georgius *Problema.* 265. *sect.* 4. negat Thamaram peccasse, quia mysteriosè id egit: erroneum est. nec iuuat eũ ratio illa. Nam si quidquam valeret; cùm in veteri testamento cuncta illis in figuram contigerint; liceret eodẽ modo Aman incæstũ, Dauidis adulteriũ, Absoloni perduellionem à peccato absoluere. D. Chrysost. *hom.* 62. hac in re tam Iudam, quàm Thamar videtur velle excusare; sed vt opinor, dumtaxat istam ab affectione libidinis, illum ab ipsa incęstus & adulterij deformitate, quoniam illam non nouerat. Sic etiam intelligendi S. Ambrosius *in Lucam* & Theodoretus *q.* 94. Numquam negarent isti Sancti Iudam fornicatum, & Thamar adulterium incæstuosum commisisse. Nam S. Chrysost. *hom.* 1. *&* 3. *in Matthæ.* apertè eis hæc crimina adscribit, vt & S. Hieron. *hic in Quæstionibus.* & D. Augustinus *lib.* 22. *contra Faustum*, egregiè docens diuinam prouidentiam ex apertè malis clara

27. Iustificatrix aliquo. Thamar grauius peccauit quàm Iudas. Thamar quo pacto iustior Iuda. 28. Fran. Georgij error. 29. Sancti Patres conciliantur.

bona elicere. verùm non ideo omnia facta probanda, ex quibus bona ſequuntur, aut per quæ futura bona ſignificantur. Grauius etiam labitur †Fran. Georgius *Problema.267.* vbi addit fornicationem tunc non-

30. Fran. Georgij alius error. dum fuiſſe prohibitam. ſi loquitur de lege Moſaica *Deutero.* 23.17. ineptum hoc: nam ſufficit iure naturali ac diuino prohibitã, quâ ſemper fornicatio mortale peccatum fuit. Quod ſi non fateatur, videant eius defenſores quo pacto hunc errorem excuſent, ab errore Græcorum: qui damnatus. QVIA NON TRADIDI] ſubaudi, idcirco, hoc fe-

31. Thamar abſoluta, vidua remãſit. cit. ATTAMEN VLTRA] dimiſſa ergo illi pæna: Iudâ abſoluente, & Sellâ iniuriam remittente: Vel ſi Iudas tantum accuſator erat, ipſo, vt correo criminis, actionem deſerente: ac, vt fieri ſolet, quando priuatæ iniuriæ nullus vindictam proſequitur, iudicibus publicam iniuriam diſſimulantibus. Poſtea Thamaram nec Iudas attigit, vt pote cum filijs nuptam; nec Sella quoque, quia cum patre ſuo rem habuerat: nec ipſa cuiquam nubere voluit, contenta ex Abrahę filijs ſtirpem habere. *S. Ambroſius & Theodoretus.* §. Sella verò aliam duxit, ex qua liberos ſuſcepit *patet. Num.26.v.19.*

VERS.27. APPARVERVNT] obſtetrix meam ad vterũ admotâ cognouit duos

32. Coccini fili alligatio. intus motitari, & quaſi luctari quis prior exiret. COCCINVM] duplicatum filium coccineum, vt conſtaret vter eſſet primogenitus, ſi duos ſimul effunderet, *ita Diodorus.* magis arridet filium fuiſſe coccibis tincti, ſeu dibaphi. Hoc ſuadet Hebræum שני *Scani* à radice שנה *Scanach* duplicare. Cur alligauit? cauſam dixi ex Diodoro. cur coccinum potius, quàm alterius coloris? an quia non alius tam ad manũ? an quia vetus ſuperſtitio (paſſim hodie viget in Sileſiâ, Morauiâ, & alijs Germaniæ locis (putare huiuſmodi coloris licio vel tæniâ faſcinũ arceri? *lege D. Chryſoſt. hom.12. in 1. ad Corinth.* Mouerit hoc mulierculã, quæ inſcia myſterio cooperabatur. nam iſto filo ſignificabatur CHRISTVM mundi ſaluatorem ex hoc partu naſciturum.

VERS.29. RETRAHENTE] cuncta hæc præternaturalia, myſterij ſignificandi causâ accidiſſe docet S. Chryſo. *hom.62.*

EGRESSVS EST] Phares, ex quo naſciturus IESVS Dominus.

DIXITQVE MVLIER] obſtetrix ægrè ferens, ſe deceptam: metuens etiam, ne violenta, hæc eruptio matri aut gemellis noceret.

33. Secundinæ vocantur maceria. QVARE DIVISA EST PROPTER TE MACERIA] pro maceriâ, *diuiſionem* Aqu. & Symm. tranſtulerunt. LXX. *διεκόπη διὰ σὲ φραγμός.* *quid propter diuiſa eſt ſepes?* Sensũ puto. Quare frater tuus primus egredi volens ſecundinas quibus eratis in vtero inuoluti diſrupit? an vt tibi viam præpararet, vti prior exires? eodem ſenſu Hebræa, *quare ſuper te diuiſa eſt diuiſio*] ſuper ponitur pro propter, & diuiſionẽ vocãt id quod diuiſum. PHAREZ] ſignificat † ſeparationẽ ſiue diuiſionẽ vt exponit

34. Pharez. Daniel c.4.28. PHAREZ. *diuiſum eſt regnũ tuũ, & datũ eſt Perſis & Medis.* ALLEGOR. Nũ Pharez CHRISTVS, qui venit diuidere affectus cariſſimos, & Eccleſiã quæ ante tantũ erat Iudæorum, in Iudæos & gentes?

VERS.30. POSTEA EGRESSVS] Seuerus Sulpitius, Cenſet poſtero die natum: crediderim cum aliis, minus interuallum interceſſiſſe.

ZARA

ZARA] Orientem significat זרח quod vnum ex nominibus 35.
CHRISTI: potest autem diuersis rationibus vterque gemellus CHRI- Zaraph.
STI figura allegoricè esse. *de quo lege D. Ireneum lib. 4. cap. 42. Chrysost. & Theodore. sup. S. Ambrosium lib. 3. in Lucam. paullo ante medium D. August. lib. 22. contra Faustum cap. 63. & 64.*

CAPVT TRIGESIMVM NONVM.

EGITVR Ioseph ductus est in Ægy- 1.
ptum, emitque eum Putiphar eunuchus
Pharaonis, princeps exercitus, vir Ægy-
ptius; de manu Ismaëlitarum, à quibus
perductus erat, * Fuitq; Dominus cum eo, & erat 2.
vir in cunctis prosperè agens: habitauitq; in domo
Domini sui, * qui optimè nouerat Dominum esse 3.
cum eo, & omnia, quæ gereret, ab eo dirigi in ma-
nu illius. * Inuenitq; Ioseph gratiam coram domi- 4.
no suo, & ministrabat ei, à quo præpositus omni-
bus gubernabat creditam sibi domum, & vniuersa
quæ ei tradita fuerant.* benedixitq; Dominus do- 5.
mui Ægyptij propter Ioseph: & multiplicauit tam
in ædibus quàm in agris cunctam eius substan-
tiam: * nec quidquam aliud nouerat; nisi panem 6.
quo vescebatur. Erat autem Ioseph pulchra facie,
& decorus aspectu: * Post multos itaque dies in- 7.
iecit domina sua oculos suos in Ioseph, & ait: Dor-
mi mecum. * Qui nequaquam acquiescens operi 8.
nefario, dixit ad eam: Ecce Dominus meus, omni-
bus mihi traditis, ignorat quid habeat in domo
sua: * nec quidquam est quod non in mea sit po- 9.
testate, vel non tradiderit mihi, præter te, quæ vxor

eius es: quomodo ergo possum hoc malum face-
10. re, & peccare in Deum meum?* Huiuscemodi ver-
bis per singulos dies & mulier molesta erat adoles-
11. centi: & ille recusabat stuprum. * Accidit autem
quadam die vt intraret Ioseph domum, & operis
12. quippiã absque arbitris faceret:* & illa, apprehen-
sa lacinia vestimenti eius, diceret: Dormi mecum:
Qui relicto in manu eius pallio fugit, & egressus
13. est foras. * Cumq; vidisset mulier vestem in mani-
14. bus suis, & se esse contemptam, * vocauit ad se ho-
mines domus suæ, & ait ad eos: En introduxit vi-
rum Hebræum, vt illuderet nobis: ingressus est ad
me, vt coiret mecum, cumque ego succlamassem,
15. * & audisset vocem meam, reliquit pallium quod
16. tenebam, & fugit foras. * In argumentum ergo fi-
dei retentum pallium ostendit marito reuertenti
17. domum, * & ait: Ingressus est ad me seruus He-
18. bræus quem adduxisti vt illuderet mihi:* cúmque
audisset me clamare, reliquit pallium quod tene-
19. bam, & fugit foras.* His auditis dominus, & nimiũ
20. credulus verbis coniugis, iratus est valde: * tradi-
ditq; Ioseph in carcerem, vbi vincti regis custo-
21. diebantur, & erat ibi clausus. * Fuit autem Domi-
nus cum Ioseph, & misertus illius dedit ei gratiam
22. in conspectu principis carceris. * Qui tradidit in
manu illius vniuersos vinctos qui in custodia te-
nebantur: & quidquid fiebat, sub ipso erat.
23. * Nec nouerat aliquid cunctis ei cre-
ditis: Dominus enim erat cum
illo, & omnia opera
eius dirigebat.

ARG.

ARGVMENTVM.

Deus Ioseph gratiosum reddit hero, diabolus amabilem heræ; quæ à casto iuuene reiecta, accusat innoxium: sed clausus in carcere gratiam apud commentariensem inuenit.

IGITVR] intermissa cap. 37. narratio nunc continuatur. VERS. 1.
Causa ordinationis interrupti, quòd Rubeni primogenituræ commoda diuidenda erant, inter Iudam, & Ioseph. priùs actum de Iudâ cap. 38. nunc de Ioseph.

A QVIBVS] qui illum in Palæstinâ emerant à fratri- 1.
bus, iidem nunc in Ægypto vendiderunt Putiphari. bis tantùm ven- Ioseph bis
ditus fuit, semel à fratribus, iterum ab Ismaëlitis. venditus.

FVITQVE DOMINVS CVM EO] semper eum diuina gratia comitabatur, omnia illi expediens, & omnibus gratum reddens. *Sic Chrysostom. sup.* VERS. 2.

VIR IN CVNCTIS PROSPERE AGENS] Vir non ætate, sed pru- 2.
dentiâ & maturitate, cui cuncta prosperè cedebant. Vir pruden-
HABITAVITQ.] Inter famulos domesticos & vrbanos, non in tia.
agris cum rusticâ familia.

QVI OPTIME NOVERAT] vnde nouerat? putem ipsâ experientiâ, qua videbat omnia illi quasi in manibus crescere, & (vt sic dicam) quicquid calcabat rosas fieri, quicquid tangeret auro refulgere. D. VERS. 3.
Hieronymus refert quandam Hebræorum Traditionem, & sequitur 3.
illam Rupertus: Putipharem id inde collegisse, quòd cùm formâ Io- Fabella Iu-
sephi illectus, flagitium cogitaret obiicere, subitò diuinâ percussum daica refu-
vltione; vt, qui vir erat antea, iam arefactis virilibus, nihil ampliùs tatur.
cum fæminis posset: & ideo creatum postea Sacerdotem Heliopoleos, & quam ante cladem susceperat, filiam Aseneth, ipsi Iosepho 4.
coniugem datam. infer. cap. 41. *&* *v.* 50. Sic cognouisse Ioseph Deo Aseneth.
dilectum. Facilè apparet commentum. nam nec Moyses rem tan- 5.
tam silentio inuoluisset: & hos Putiphares, non vnum sed duos fuisse Putiphares
docent Chrysostom. *hom.* 63. & Augustinus *q.* 136. & insinuant Philo duo.
& Iosephus. Sanè herus iste Iosephi scribitur. פוטיפר *Potiphar* & fuit Pharaonis Protospatarius: ille autem Hierophanta scribitur פוטיפרע *Potipheragh* vide infer. c. 41. 45.

DIRIGI] prosperari, fortunari † sic solet sumi, vt infer. v. vlt. *Do-* 6.
minus erat cum illo & omnia opera eius dirigebat. psal. 5. 9. *propter inimicos* Dirigere pro
meos dirige in conspectu tuo viam meam. psal. 100. 7. *qui loquitur iniqua, non* prosperare.
direxit in conspectu oculorum meorum. Prou. 28. 13. *Qui abscondit scelera* VERS. 4.
sua non dirigetur. Osee. 12. 3. *in fortitudine suâ directus est cum Angelo.* 7.

A QVO PRÆPOSITVS] addit Iosephus herum iussisse vt & arti- Iustini locus ex Trogo.
bus liberalibus operam daret, & victu quàm cæteri serui meliore Ioseph non fuit Magus.

vteretur. Quod autem Trogus Pompeius apud Iustinum *lib.* 36. narrat magicis artibus imbutum, id vel mendacium est apertum, vel de Sapientiâ Ægyptiorum intelligendum.

CREDITAM SIBI DOMINVM] totam domum, & negotia familiæ sibi credita curabat.

VERS. 5. 8. BENEDIXITQ.] in Hebræo, Græco, & Chaldæo quædam hîc præcedunt, quæ vt non necessariò repetita noster interpres prætermisit, nempe: *Et factum est ab eo tempore, quo constituit eum in domo sua, & super omnia quæ habebat.* Vnde notandus canon, hoc ipso capite sæpius † & passim alibi, Solere vulgatum interpretem, multa in Hebræo posita verba præterire, quando nihil subest mysterij, nec sensui perfectionis quidquam addentia, ad nudum idiotismum Israëliticæ linguæ spectant, quæ Latinis auribus Tantologismum sonarent. Quòd cùm semper accommodatissimè faciat, id non sine Spiritussancti afflatu factum crediderim.

Canon vulgati interpretis omittere quæ nihil ad sensus perfectionem faciunt.

IN ÆDIBVS QVAM IN AGRIS] domi forisque.

VERS. 6. 9. NEC QVIDQVAM ALIVD, &c.] Adagialis istius locutionis duæ sunt explicationes. Vna illud NOVERAT ad Iosephum refert, hoc sensu: licet Iosephus in potestate haberet omnia bona Domini sui, nihil tamen inde sibi vsurpauit, aut in vsus suos conuertit, præter solum panem cibarium, seu demensum suum, more cæterorum seruorum. Mira abstinentia. Posterior est Philonis & D. Ambrosij, qui τὸ NOVERAT referunt ad ipsum Putipharem, cui fauet, quod eadem phrasis habeatur mox de carceris custode v. 23. *Nec nouerat aliquid, cunctis ei creditis:* vbi locus vix est huic expositioni. Quare malo explicare vtrobique tantam fidem Iosepho ab hero habitam, vt nihil suarum rerum satagens, in vtramque aurem dormiret, nec rationes vllas accepti vel expensi exigeret, Sollicitus dumtaxat mensæ accumbere, & frui iis quæ Iosephi arbitrio apponerentur. *Vide Adagia Sacra* §. 50. ALLEGORIAM & TROPOLOGIAM pete à S. Ambrosio s. & Hrabano *hic.*

Nosse nihil præter panem quem comedit.

Nihil domi nosse.

VERS. 7. 10. POST MVLTOS DIES] annum captiuitatis decimum vel vndecimum fuisse, patet inde; quòd qui de carcere liberatus anno ætatis trigesimo, in Ægyptum abductus anno decimoseptimo: post accusationem autem è vestigio in carcerem compactus fuit, vbi non multis vltra biennium diebus egit. Nec putandum mulierem œstro amoris percitam, flammam sinu diu occultasse, quin in apertum incendium erumperet.

Iosephi chronographia.

INIECIT OCVLOS] non, vt solita, in culpatos, sed lasciuos, & flagitium spirantes. Non ille se ostentauit, nec cæpit in cautam: sed illa „ retia misit, & indagine suâ capta est. Prima adulteræ tela sunt oculo- „ rum: secunda verborum. Discant viri cauere oculos fæminarum. „ adamantur enim, & qui nolunt amari] hæc & plura ad mores Am- „ brosius, diuinè admodùm, vt solet vir planè diuinus, & dius flos Galliæ Cisalpinæ.

DORMI MECVM] fat rusticatim & sine velo. an quod furenti amor

amor, (vt assolet, concepta verba excusserat? an quod mulier vbi contempti pudoris frena semel abiecerit, captæ mentis, modum vllum habere vllum nesciunt?

QVI NEQVAQVAM] notanda Iosephi castitas, temperantia, modestiaque. VERS. 8.

ACQVIESCENS OPERI NEFARIO] Amator Dei (dilectissimi)
» amore mulieris non vincitur: castum animum incitans adolescentia
» non permouet, nec diligentis auctoritas.] *D. Ambrosius.*

OMNIBVS MIHI TRADITIS] solida mihi rerum suarum cura demandata, omnem ipse deposuit.

NECQVICQVAM] ferè ad verbum Hebraica sonant, *Non est ipse* (Putiphar) *maior me in domo hac: nisi quod tu mihi prohibita es:* cuncta mihi, te vna excepta, subiecit: te sibi reseruans soli, à me submouit. VERS. 9.

QVO MODO ERGO POSSVM] ita se res habet: quem amas verè, nequis velle offensum: Si fert animus vel leuiter offendere velle, verè non amas: cernis Iosephi gratitudinem & iustitiam.

HOC MALVM] tam benefico hero, talem inurere maculam.

ET PECCARE IN DEVM MEVM] esto, sustinerem animo tam ingratum me in hominem præstare; nec vellem nec possem in Deũ; qui in omnes tam bonus, quem amo, quem timeo, quem nequeo latere. Vtinam sic nos semper cõtra omnia nequissimi tela clypeemus. TROPOLOG. pete à D. Gregorio *lib.* 30. *Moral. cap.* 18.

PER SINGVLOS] nullam occasionem colloquij malesuadi, & pellacis elabi sibi patiebatur. VERS. 10. 11.

STVPRVM] Catachresis, pro adulterio: sicut in lege Iulia de adulteriis, & alibi sumitur. Stuprũ pro adulterio.

ACCIDIT AVTEM QVADAM DIE] graphicè castitatis & luxuriç duellum flos Celtiberiæ Prudentius *in Psychomach.* describit: sed vt scholæ loquuntur in actu signato: in exercito autem hic certamen cernitur, quod egregiè descripsit Philo Iudæus *lib. de Ioseph*, vbi notandum id quod ait adulteris supplicium mortis iam tum præfixum apud Iudæos, in genere intelligendum de capitali supplicio, vt confirmatur cap. præcedẽti de Thamar: sed Moyses postea genus ipsum & telum definiuit quo necandi, nempè lapidationem. VERS. 11. 12. Adulterij pœna mortis iã olim. Philonis locus.

QVADAM DIE] Hebr. *& fuit secundum diem hanc:* accidit post hoc tempus, interea dum hæc dipsas occasionem captabat, & sollicitare castum pectus non desistebat.

VT INTRARET IOSEPH DOMVM] eam partem domus, in qua tunc Domina sola degebat. Cur huc pedem intulit? cogebant Domini negotia quæ religio deserere. Chaldæus exprimit causam, ingressum vt scripturas ratiociniorum inuestigaret. D. Ambrosius, Qui 13. Ioseph an periculo se temerè exposuerit.
» aduersari sibi Domini sui videbat vxorem, neglecti etiam officij à
» Domino cauere debebat offensam: simul adhuc sermonis, non com-
» prehensionis putabat audaciam: excusatur itaque quod ingressus,
» laudatur quod elapsus est.] Præterea Hebræus textus indicat, neminem solitum illo in loco versari, & ideò Ioseph meritò nihil suspica- Iosephi locus.

 tus

tus de latente illic excetra. Suſpectum mihi de mendacio, quod de confićto ab illa morbo & die feſto ſolemni, quo familia reliqua Ægyptiorum aberat, ingenioſiùs quàm veriùs videtur Ioſephus commemorare. Si nullos illa in domo putabat, quare clamauit? ſi omnes à domo aberant, vnde ad clamorem repentè accurrerunt?

VERS. 12. LACINIA] extrema fimbria, ſeu oricula. Tertium telum, vis: non
14. Ioſeph, cur pallium reliquerit. ſolum petulans, procáxque, ſed etiam audax eſt libido.

EGRESSVS EST FORAS] potuiſſet robuſtus adoleſcens mulierculæ pallium de manibus violenter extorquere: ſed nec vim vllam facere Dominæ (vide reuerentiam) voluit: Nec contactam impuræ lupæ manibus veſtem vltrà geſtare ſuſtinuit: Sic etiam Senecæ Hippolytus clamat in re ſimili.

---hic

Contactus enſis deſerat caſtum latus.

Libido fugiendo vincitur. Hippolyti verſ.711. in quo nota puritatem animi virginalem: in fuga verò prudentiam. Nam libidinis pugna fugiendo vincitur optimè: hæc Tropologica, de quo conſule D. Ambroſ. *ſup. cap.* 5. & D. Auguſt. *ſerm.* 250. *de tempore*, qui eſt de cauta familiaritate mulierum. ALLEGORIAM pete à Ruperto *cap.* 34.

VERS. 13. VIDISSET MVLIER] ſi iuxta vetus dictum,

15. Fœminarũ furor & audacia cùm deprehenſę.

"*Aut amat, aut odit mulier: nihil eſt tertium;*"

Facilis ex amore in odium migratio. Accedit, quòd nihil eſt audacius illis Deprehenſis. Vires omnes de crimine ſumunt: ſic furens iſta conſilium animo agitat, quod Phædra illa tentatrix ex amore, & de repulſa calumniatrix *Hippol.* 716. inquit;

Deprenſa culpa eſt, anime quid ſegnis ſtupes? "
Regeramus ipſæ crimen, atque vltrò impiam "
Venerem arguamus: ſcelere velandum eſt ſcelus. "
Tutiſſimum eſt inferre, cùm timeas, gradum. "
Auſæ priores ſimus, an paſſæ nefas, "
Secreta cùm ſit culpa, quis teſtis ſciet? "

Hæc animo meditata meretrix Pharia, & ſtimulis iræ propter contemptum incitata, iniuſtam innocenti iuueni necem apparat: benè Satyricus,

--- mulier ſæuiſſima tunc eſt,
Cùm ſtimulos odio pudor admouet.

VOCAVIT AD SE] quiritans, adeſte familiares, opem ferte prehendite noxium. Vide D. Proſperum *pag.* 1. *prædiction. cap.* 27.

16. Illudere. VT ILLVDERET] contemptim & contumelioſè me tractaret. Et vide, vt ſceleſta etiam in maritum culpam aggeret, quaſi ipſe auctor iniuriæ: vt ita cogat acriùs in Ioſephum ſæuire.

VERS. 19. NIMIVM CREDVLVS] excæcante Zelotypia grauiter impegit:
17. Putipharis ſtultitia & iniquitas. quia nec poteſtatem fecit ſe expurgandi, nec ipſe ſedulò inquiſiuit: ſed ſubitò damnauit innocentem. Deinde non aduertit mulus hanc ipſam veſtem indiciũ eſſe violentię à muliere profectæ, & adoleſcentis reuerentiæ. Nam ſi (quod ſapienter Philo) vim Dominæ voluiſſet inferre,

inferre, facilè viribus melior amiculum retinuiſſet : nunc corpus ſubtrahens pallio ſpoliatus, quia illud neglexit. Notum quàm læſi thalami ſit in mariti animo vehemens excandeſcentia : & quàm induſtrium ſit genus muliebre verba & fraudes componere.

Hoc vnum didicit fœmina ſemper opus.

IN CARCEREM] Hebraicè, *In domum carceris*. Oleaſter inquit; Vers. 20.
" *Sahar* rotundum ſignificat. Vnde videtur, quòd domus carceris illo 18.
" tempore eſſent rotundæ : & hoc probatur etiam capite ſequenti, vbi Carceres ro-
" *puteus* vocatur. Nam & hi rotundi : & Cant. 7.verſ.2. *Vmbilicus tuus* tundi, &
" *crater* (*Haſſahar*) *rotundus*.] De hac re Dauid, *humiliauerunt in compe-* ideò putei vocati.
dibus pedes eius : ferrum pertranſiit animam eius. Pſal.104.18.ſcilicet ſta- 19.
tim initio quo in malam manſionem detruſus. Nam poſtea fuit ſicut Ioſeph an
inter vinctos liber. vinctus cõpede.

VBI VINCTI REGIS] quorum curatio ipſi incumbebat.

DEDIT ILLI GRATIAM] commentarienſi earum & gratioſum fecit.

TRADIDIT IN MANV] curæ & poteſtati eius permiſit. Vers. 21.

QVICQVID FIEBAT SVB IPSO ERAT] quicquid vinctis faciendum Ioſeph imperabat, & omnis illorum cura ei demandata. Vers. 22. Vers. 23.

NEC NOVERAT ALIQVID] non Ioſeph, ſed commentarienſis, 20.
qui munus omne ſuum Ioſepho crediderat. *Vide ſup. v.6.* Cum aliquo eſſe.

CVM ILLO] fauebat illi.

DIRIGEBAT] fortunabat. *ſupr. verſ.* 3. ALLEGORIAM pete ab 21.
Ambroſio, Ruperto, & Proſpero *ſup.* TROPOLOG. à Gregorio *lib.*2. Dirigere.
in Iob cap. 31.

CAPVT QVADRAGESIMVM.

1. HIs ita geſtis, accidit vt peccarent
duo eunuchi, pincerna Regis
Ægypti, & piſtor, domino ſuo.
2. * Iratúſque contra eos Pharao
(nam alter pincernis prȩerat,alter
3. piſtoribus)* miſit eos in carcerem
4. principis militum,in quo erat vinctus & Ioſeph. *
At cuſtos carceris tradidit eos Inſeph, qui & mi-
niſtrabat eis: aliquantulum temporis fluxerat, &
5. illi in cuſtodia tenebantur. * Viderúntque ambo
ſomnium nocte vna iuxta interpretationem con-
6. gruam ſibi: * ad quos cùm introiſſet Ioſeph mane,
7. & vidiſſet eos triſtes, * ſciſcitatus eſt eos dicens:
8. Cur triſtior eſt hodie ſolito facies veſtra? * Qui
reſponderunt: Somnium vidimus, & non eſt, qui
interpretetur nobis. Dixitq́; ad eos Ioſeph: Num-
quid non Dei eſt interpretatio? referre mihi quid
9. videritis. * Narrauit prior, præpoſitus pincernarũ,
10. ſomnium ſuum: Videbam coram me vitem, * in
qua erant tres propagines, creſcere paulatim in
11. gemmas, & poſt flores vuas matureſcere: * cali-
cémque Pharaonis in manu mea: tuli ergo vuas,
& expreſſi in calicem quem tenebam, & tradidi
12. poculum Pharaoni. * Reſpondit Ioſeph: Hæc eſt
interpretatio ſomnij: Tres propagines, tres adhuc
dies

dies ſunt.* poſt quos recordabitur Pharao miniſte- 13.
rij tui,& reſtituet te in gradum priſtinum: dabiſ-
que ei calicem iuxta officium tuum, ſicut antè fa-
cere conſueueras.* Tantum memento mei, cùm 14.
bene tibi fuerit,& facias mecum miſericordiam: vt
ſuggeras Pharaoni vt educat me de iſto carcere.
*quia furto ſublatus ſum de terra Hebræorum, & 15.
hic innocens in lacum miſſus ſum.* Videns piſto- 16.
rum magiſter quòd prudenter ſomnium diſſoluiſ-
ſet ait.Et ego vidi ſomnium,quod tria caniſtra fa-
rinæ haberem ſuper caput meum:* & in vno cani- 17.
ſtro quod erat excelſius, portare me omnes cibos,
qui fiunt arte piſtoria, aueſque comedere ex eo.
*Reſpondit Ioſeph:Hæc eſt interpretatio ſomnij: 18.
Tria caniſtra, tres adhuc dies ſunt:* poſt quos 19.
auferet Pharao caput tuum,ac ſuſpendet te in cru-
ce & lacerabunt volucres carnes tuas.* Exinde dies 20.
tertius natalitius Pharaonis erat: qui faciens gran-
de conuiuiũ pueris ſuis,recordatus eſt inter epulas
magiſtri pincernarũ,& piſtorum principis.* Reſti- 21.
tuitque alterũ in locum ſuum, vt porrigeret ei po-
culum:*alterum ſuſpendit in patibulo, vt conie- 22.
ctoris veritas probaretur.*Et tamen ſucce- 23.
dentibus proſperis, præpoſitus pin-
cernarum oblitus eſt
interpretis
ſui.

ARGVMENTVM.

Ioſeph duobus vinctis ſomnia explicat: explicationem probat euentus.

HIS ITAQVE] accuſato & in carcerem miſſo Ioſeph. VT
VERS. 1. PECCARENT] contra Ægypti Regem, fortè furantes de
1. Capti duo Eunuchi Pharaonis cur? annonâ. Philo ſcribit non rectè functos ſuis muneribus.
EVNVCHI] hoc loco id nec in Hebræo eſt, nec in Græco, nec apud Chaldæum: ſed ſumptum ex v.7. vbi id Hebraicè exſtat. commodam huius capitis paraphraſim petas à Ioſepho.

VERS. 2. NAM ALTER] In fonte clarior ſententia connexa cum præcedenti: *Iratus aduerſus alterum, qui pincernis præerat, & aduerſus alterum, qui piſtoribus.*

VERS. 3. PRINCIPIS MILITVM] heri Ioſeph putipharis, de quo præcedenti cap. 39. v. 20. conuincit textus Hebræus qui infer. v. 7. habet: *Et interrogauit Eunuchos Paroh, qui erant ſecum in cuſtodiâ domus Domini ſui.* hoc eſt Putipharis.

VINCTVS] captiuus. iam enim illi vincula adempta. *ſic Ioſephus.*

CVSTOS CARCERIS] ergaſtularius ſeu clauicularius, vt eum vocat D. Ambroſius. ALLEGORIAM pete à D. Proſpero. *p.* 1. *prædict. cap.* 28.

TRADIDIT] ſeruandos & curandos.

2. Dies abſolutè pro anno Hebraiſmus. ALIQVANTVLVM TEMPORIS FLVXERAT] Hebraicè, *fuerũt per dies in cuſtodiâ*: ſignificatur vnus annus retineat phraſim LXX. Quãdo annum † integrum volunt ſignificare, ſolent Hebræi abſolutè dicere dies. vt Leuit 25. 29. Hebraicè *diebus erit redemptio eius*, noſter explicat. *donec vnus impleatur annus* lege id docentem multis exemplis Franciſ. Riberam *in Amos* 4. 4. *nu.* 8. Igitur vno anno ante ſomnia Ioſeph in carcerem

3. Ioſeph captus triennio. † compactus, biennio poſt ſomniorum expoſitionem manſit, vt ſic poſt triennium iuſſu Pharaonis eductus figura eſſet CHRISTI DOMINI qui poſt triduum reſurrexit, & annus pro die foret, ſicut dicitur Numero. 14. 34.

VERS. 5. IVXTA INTERPRETATIONEM CONGRVAM SIBI] vnusquisq; vidit ſomnium congruum functioni ſuæ, & indicans quid ſingulis euẽturum.

VERS. 6. TRISTES] facie mutatâ.

VERS. 7. CVR TRISTIOR] turbatione mærorem animi ſatis indicans.

VERS. 8. NON EST] quia ſumus in carcere, nec facultas eſt adeundi coniectores. iam igitur tum erant in Ægypto oniropolæ, ſomniorum interpretes. quare fallunt † Plinius & Iuſtinus. ille cum inuentum onirocryſticæ tribuit cuidam Amphictyoni: hic cum ſcribit Ioſephum primum intelligentiam ſomniorum condidiſſe: nam ante ipſum ſolitos alios patebit ex ſequ. cap. v. 24.

4. Somniorum interpretes Ægyptij.

Plinij locus.

Iuſtini locus.

NVM

NVMQVID NON DEI EST INTERPRETATIO]promitto vobis,nec non ex me confictúrum expositionem (en humilitatem) : nam Dei hoc munus est.si quid rectè,is mihi reuelauit.(vide Chrysosto. hom. 63.)si rectè coniecero, colligite me Deo amicum, & veri Dei cultorem. nec *enim* aliis ille reuelat. De somniorum interpretatione quæ dicenda videbantur scripsi in Magicis Disquisitionibus *lib.* 4.*cap.* 3. *quæst.*6.

TRES PROPAGINES] tres palmites seu tria flagella vitium.שריגים *Scarigim*.vide D.Hieron.*hic in quæstionibus*. VERS.10. 5. Somnium pincernæ.

CRESCERE PAVLATIM IN GEMMAS] in Hebræo est; *eratque ipsa* (vitis)*sicut florescens,& erumpebat flos & percoxerunt botri eius racemos*.Sensus;ipsa quidem florere,& flores hiare,& ad maturitatem racemi videbantur perduci.Erant ergo Iosephus & Philo,dum scribunt momento statim grandes & maturos botros apparuisse.

TVLIT ERGO VVAS] vidit in somnis sibi portendi munus reddendum.cur hoc dicitur?Respondetur, quia omnis humana dignitas nil nisi somnium. *D. Ambros.* s. *cap.* 6. ALLEGORIAM pete à glossâ Interlineali. VERS. 11.

TRES ADHVC DIES SVNT] *sunt* pro significant, de quo Diuus VERS.12. 6.
" Augustinus *de locutionib.Hebraicis*.ita scribit:Multùm hæc locutio no- Esse pro significare.
" tanda est,vbi aliqua significantia,earum rerum quas significant nomi-
" nibus appellatur.Inde autem est,quod ait Apostolus,*Petra autem erat*
" CHRISTVS.non ait, *Petra autem* significabat CHRISTVM, quod ta-
" men intelligi volebat.)

POST QVOS] Hebraicè,*& dum adhuc tres dies*: quod potest significare,tam intra tres dies,quam post tres dies. ideo interpretor, post tertium inchoatum. VERS. 13. 7. Caput leuare vel tollere.

RECORDABITVR PHARAO MINISTERII TVI] Hebraicè, *eleuabit Pharao caput tuum*.Leuare caput hîc est restituere pristinæ dignitati,de hac phrasi vide Adag. sacra §.51.

RESTITVET TE] Chaldæus, ad ministerium pristinum. *vide Iosephum*.

TANTVM MEMENTO]non posco pretium tam fausti nuncij: tantum peto,vt,sicut ego tibi nunc lætitiæ tuæ causâ fui,& sicut mei memor es in aduersis;etiam recorderis tempore prosperitatis tuæ. FACIES MECVM MISERICORDIAM] misereberis afflictionis meæ.

FVRTIM] plagio fratrum venditus. nec dicit à quibus venditus, nec adulteram accusat,sed suam tantùm innocentiam profitetur:quod D.Chrysostomus s.ponderat ALLEGORIAM pete à S.Isidoro. VERS.14.

DE TERRA HEBRAEORVM]de terrâ Chanaan,in qua pater & fratres qui Hebræi degebant. VERS.15.

IN LACVM]Oleaster,in puteum.*vide cap.*39.18.

VIDENS]ex interpretatione præcedentis somnij spe bonâ plenus *sic Philo & Iosephus*. VERS.16.

PRVDENTER] magnâ verisimilitudine. TRIA CANISTRA tres cophinos.

8. Somnium pistoris. FARINÆ] Chaldæum כור *Chiuar* altum vel candidũ significat hinc Hebræis חרי *Chori* candida seu alba. quidam censent cophinos albos vocari propter viminum decorticationem. sed LXX. qui χοιδεριτῶν τρία κανᾶ *tria canistra panum farinaceorum*, item Chaldæus, noster & D. Augustin. q. 131. referunt ad contentum in canistris, nempe panem ex farinâ candidâ. Sensus: visum sibi se capite sustinere tria canistrâ inuicem superposita, in quorum imo & medio soli panes erant: in supremo autem omne genus cibi pistorij, etiam pastæ, artocreæ lucunculi & huiusmodi alia, ad quæ aues carniuolæ aduolabant. sic intellige quod de carnibus scribit Iosephus.

VERS. 19. POST QVOS] inchoatos. Nam ipso tertio die durante id accidit.
9. Caput auferre. idcirco ex tertio canistro volucres prædam petunt. idem confirmat Iosephus. AVFERET CAPVT TVVM] Hebraicè *caput auferre* † propriè significat *recensere* sicut vsurpatum *sup. v.* 7. sed tollendæ ambi-
10. Pistoris supplicium. guitatis gratiâ, hîc additur *à te*. Noster meritò prætermisit quia in Latinis verbis hæc obscuritas non inest; & sequitur, *& suspendet se*: vnde manifestum est; *Caput* hîc pro vita sumi, Philo † vult priùs decollatum & postea suspensum in cruce, quòd cùm fiebat, tum caput altiori crucis stipiti infigebatur. Sed Hebræa mihi potius indicant tantum fuisse appensum patibulo: sicut etiam CHRISTVS dominus dixit se exaltandum.

11. Crucifixorũ cadauera Gentiles in gabalis relinquebant Iudæi tollebant. LACERABVNT VOLVCRES] nam † gentiles crucifixorum cadauera sinebant in patibulis computrescere, vt patet ex dicto Theodori apud Valeriũ Maximũ *lib. 6. c. 2.* Iudæi eodem die deposita sepeliebant iuxta legem *Deutero. 21. v. 23.* Porro ex hoc v. 19. & sequenti satis luculentum est, interpretem nostrum *patibuli* & *crucis* nomina prò iisdem sumpsisse in veteri testamento: nam in nouo nunquam patibu-
12. Crux & patibulum an idem significent in S. S. li vocem vsurpauit. Strictè loquendo, *crux* est genus comprehendens omnem stipitem, cui quis adfigitur vel infigitur: *patibulum*, crucis species in qua appensus brachia expandit. vnde vocabulum. Lege Iustum Lipsium *commentar. in Tacitum, & in lib. de Cruce.*

RECORDATVS EST INTER EPVLAS] Hebraicè *eleuauit caput*
VERS. 20. *Principis &c.* vnum scilicet ad honorem pristinum, alterum in crucem Quidam vertunt: *Numerauit caput.* q. d. nomenclaturam seruorum suorum recensenti, horum duorum memoriam subiisse. Noster (vt vides) præclarè sensum reddidit.

VERS. 21. VT CONIECTORIS VERITAS] Hebraicè: *sicut illis interpretatus fuerat*
13. Vt consecutiuum. *Iosephus.* Vt, non denotat causam, sed consecutionem quod aiunt. Non enim Pharaoni causa faciendi fuit, vt quod nesciebat in somniũ & explicationem eius confirmaret: sed, faciendo quod portendebatur, ostendit vera fuisse, & non inania. ALLEGORIAM pete à Ruperto *lib. 8. cap. 37. & 38.*

CAP.

CAPVT QVADRAGESIMVM PRIMVM.

POſt duos annos vidit Pharao ſom- 1.
nium. Putabat ſe ſtare ſuper fluuiũ
* de quo aſcendebãt ſeptem bo- 2.
ues,pulchræ & craſſæ nimis:& pa-
ſcebãtur in locis paluſtribus.*Aliæ 3.
quoque ſeptem emergebãt de flu-
mine,fœdæ,confectæque macie:& paſcebantur in
ipſa amnis ripa in locis virentibus:*deuorauerunt- 4.
que eas,quarum mira ſpecies , & habitudo corpo-
rum erat.Expergefactus Pharao, *Rurſum dormi- 5.
uit.& vidit alterum ſomnium:Septem ſpicæ pullu-
labant in culmo vno plenæ atque formoſæ : * aliæ 6.
quoque totidem ſpicæ tenues , & percuſſæ vredi-
ne oriebantur , * deuorantes omnem priorũ pul-
chritudinem.Euigilans Pharao poſt quietẽ,& * fa- 7.
cto mane,pauore perterritus,miſit ad omnes con- 8.
iectores Ægypti,cunctóſque ſapientes : & accerſi-
tis narrauit ſomnium,nec erat qui interpretaretur.
* Tunc demum reminiſcens pincernarũ magiſter, 9.
ait:Confiteor peccatum meum.* Iratus rex ſeruis 10.
ſuis , me & magiſtrum piſtorũ retrudi iuſſit in car-
cerem principis militum:* vbi vna nocte vterque 11.
vidimus ſomnium præſagum futurorum. * Erat ibi 12.
puer Hebræus,eiuſdem ducis militum famulus:cui
narrantes ſomnia , * Audiuimus quidquid poſtea 13.

rei probauit euentus.ego enim redditus sum of-
14. ficio meo: & ille suspensus est in cruce.* Protinus:
ad regis imperium eductum de carcere Ioseph to-
15. tonderũt:ac veste mutata,obtulerũt ei.*Cui ille ait:
Vidi somnia,nec est qui edisserat:quæ audiui te sa-
16. pientissimè cõiicere.* Respõdit Ioseph:Absque me
17. Deus respõdebit prospera Pharaoni.*Narrauit ergo
Pharao quod viderat: Putabam me stare super ri-
18. pam fluminis,*& septem boues de amne consce n-
dere,pulchras nimis,& obesis carnibus: quæ in pa-
19. stu paludis virecta carpebant.* & ecce, has seque-
bantur aliæ septem boues in tantum deformes &
macilentæ, vt numquam tales in terra Ægypti vi-
20. derim:* quæ, deuoratis & consumptis prioribus,
21. * nullũ saturitatis dedere vestigium :sed simili ma-
cie & squalore torpebant.Euigilans, rursus sopore
22. depressus,* vidi somnium:Septẽ spicæ pullulabant
23. in culmo vno plenæ atque pulcherrimæ.* Aliæ
quoque septem tenues & percussæ vredine, orie-
24. bantur è stipula:* quæ priorum pulchritudinem
deuorauerunt.Narraui coniectoribus somnium,&
25. nemo est qui edisserat.* Respondit Ioseph: Som-
nium regis vnum est:quæ facturus est Deus,osten-
26. dit Pharaoni.* Septem boues pulchræ: & septem
spicæ plenæ septem vbertatis anni sunt: eandem-
27. que vim somnij comprehendunt.* Septem quo-
que boues tenues atque macilentæ, quæ ascen-
derunt post eas, & septem spicæ tenues, & vento
28. vrente percussæ:septem anni venturæ sunt famis.*
29. Qui hoc ordine complebuntur.* Ecce septem an-
ni venient fertilitatis magnæ in vniuersa terra Æ-
30. gypti:* quos sequentur septem anni alij tantæ ste-
rilitatis,

rilitatis, vt obliuioni tradatur cuncta retro abun-
dantia: conſumptura eſt enim fames omnem ter-
ram,* & vbertatis magnitudinem perditura eſt 31.
inopiæ magnitudo* Quod autem vidiſti ſecundo 32.
ad eandem rem pertinens ſomnium, firmitatis in-
dicium eſt,eo quòd fiat ſermo Dei, & velocius im-
pleatur.* Nunc ergo prouideat rex virum ſapien- 33.
tem & induſtrium,& præficiat eum Terrę Ægypti:
* Qui conſtituat præpoſitos per cunctas regiones: 34.
& quintam partem fructuum per ſeptem annos
fertilitatis,* qui iam nunc futuri ſunt, congreget 35.
in horrea: & omne frumentum ſub Pharaonis po-
teſtate condatur,ſerueturque in vrbibus.* Et præ- 36.
paretur futura ſeptem annorum fami,quæ oppreſ-
ſura eſt Aegyptum,& non conſumetur terra ino-
pia.* Placuit Pharaoni conſilium & cunctis mini- 37.
ſtris eius :* locutúſque eſt ad eos: Num inuenire 38.
poterimus talem virum, qui ſpiritu Dei plenus ſit.
* Dixit ergo ad Ioſeph: Quia oſtendit tibi Deus 39.
omnia quæ locutus es, numquid ſapientiorem &
conſimilem tui inuenire potero?* Tu eris ſuper do 40.
mum meam, & ad tui oris imperium cunctus po-
pulus obediet: vno tantum regni ſolio te præcedá.
* Dixitque rurſus Pharao ad Ioſeph Ecce, conſti- 41.
tui te ſuper vniuerſam terram Aegypti.* Tulitque 42.
annulum de manu ſua, & dedit eum in manu eius:
veſtiuítque eum ſtola byſſina, & collo torquem
auream circumpoſuit.* Fecítque eum aſcendere
ſuper currum ſuum ſecundum, clamante præcone 43.
vt omnes coram eo genu flecterent, & præpoſi-
tum eſſe ſcirent vniuerſæ Terræ Aegypti:* Dixit 44.
quoque rex ad Ioſeph: Ego ſum Pharao: abſque
 tuo

tuo imperio nō mouebit quiſquā manum aut pe-
45. dem in omni terra Aegypti. * Vertítque nomen
eius,& vocauit eum lingua Aegyptiaca, Saluato-
rem mundi: Dedítque illi vxorem Aſeneth filiam
Putiphare ſacerdotis Heliopoleos. Egreſſus eſt ita-
46. que Ioſeph ad terram Ægypti.* (triginta autē an-
norum erat quando ſtetit in conſpectu regis Pha-
47. raonis)& circuiuit omnes regiones Ægypti.* Ve-
nítque fertilitas ſeptem annorum: & in manipulos
redactæ ſegetes congregatæ ſunt in horrea Ægy-
48. pti.* Omnis etiam frugum abundantia in ſingu-
49. lis vrbibus condita eſt.* Tantaque fuit abundan-
tia tritici, vt arenæ maris coæquaretur,& copia mē-
50. ſuram excederet.* Nati ſunt autem Ioſeph filij duo
antequam veniret fames: quos peperit ei Aſeneth
51. filia Putiphare ſacerdotis Heliopoleos.* Vocauitq́;
nomē primogeniti, Manaſſes, dicēs: Obliuiſci me
fecit Deus omniū laborum meorū,& domus patris
52. mei.* Nomen quoque ſecūdi: appellauit Ephraim,
53. dicēs, Creſcere me fecit Deus in terra paupertatis
meæ.* Igitur trāſactis ſeptē vbertatis annis, qui fue-
54. rāt in Aegypto:* cæperūt venire ſeptē anni inopiæ:
quos prædixerat Ioſeph: & in vniuerſo orbe fames
prævaluit, in cuncta autē terra Aegypti panis erat.
55. * Qua eſuriente, clamauit populus ad Pharaonem,
alimenta petens. Quibus ille reſpondit: Ite ad Io-
56. ſeph, & quidquid ipſe vobis dixerit, facite.* Cre-
ſcebat autem quotidie fames in omni terra: ape-
ruítque Ioſeph vniuerſa horrea, & vendebat Ae-
57. gyptijs: nam & illos oppreſſerat fames.* Omneſque
prouinciæ veniebant in Aegyptum, vt emerent
eſcas,& malum inopiæ temperarent.

ARGV

ARGVMENTVM.

Ioseph duo somnia Pharaonis explicat, Aegypto præficitur, & ab ea septennem famem arcet industria sua.

POST DVOS ANNOS] exacto secundo anno à liberatione principis pincernarum : dixi, *exacto*: quia Hebraicè est ; *in fine annorum dierum.* Sic etiam LXX. ἔθη ἡμερῶν. *Annos dierum,* retinent idiotismum: quem noster & Chaldæus optimè explicant. Nam illis *annus dierum,* idem quod integer & exactus. *Vide sup. cap.* 40. *v.* 4. Quidam censent *annos dierum* vocari annos communes : *annum annorum,* iubilæi annũ. Priùs non placet, posteriùs alibi discutiam. Deus permisit † tamdiu pincernam sui interpretis obliuisci, vt ita Ioseph fornace afflictionis elueret leuia aliqua peccata, quibus nec sancti viri carere solét. *S. Augustinus serm.* 82. *de temp.* Voluit etiam Deus in hoc tempus liberationem incidere, quo per somnij interpretationem, à Rege exaltandus erat : *ita Chrysost. hom.* 63. Nec † permisit Deus quicquam de filij statu Iacobo innotescere : ne liberatione eius aliter procurata, descensus eius in Ægyptum, & quæ secuta fuerunt, impedirentur. *Vide Theodoretum quæst.* 99.

VERS. 1.
1. Annus dierũ Hebr.
2. Annus annorum.
3. Ioseph, cur tamdiu in carcere.
4. Iacobũ, cur Deus noluit de filio ante resciscere.

STARE SVPER FLVVIVM] super ripa, pone alueum fluminis. Notat † D. August. *quæst.* 132. solitam S. S. *super* aliquo id dicere, quod ei contiguum est in loco editiore.

5. Super aliquo, quod propè in loco editiore.

FLVVIVM] Nilum.

LOCIS PALVSTRIBVS] paulò remotiùs à Nilo, pratis tamen humidioribus, & proinde plenis gramine. Ab אחות *Achoth,* quod significat sororem, deducitur אחו *Achu* pratũ, vel gramen, eo quòd eiusdem prati gramina, quasi sororient colore & altitudine. LXX. videntur in codicem mendosum incidisse, qui iod pro vaf continebat, & ideò verterunt ἐν ἄχι, perinde ac si nomen proprium foret. *Lege D. Hieronymum hic in Quæstion.*

6. LXX. defensi.
Somnium Pharaonis.

IN IPSA AMNIS RIPA] Hebraicè, *super labium fluminis.* Nam † littus maris, vocant *labium maris,* ripam fluminis verò *labium eius.*

VERS. 3.
7. Labium fluminis, marisve.

Fertilitas Ægypti depédet à Nili exundatione : ideò pingues vaccæ visæ pasci remotiùs. Steriles anni sunt, quando flumen maligne solam viciniam irrigat : propterea macræ in ipsa ripa pascuntur. Vide autem mihi vanitatem Astramosychi oneirocritici, qui fortè ad hoc somnium malè alludens, de bobus in somnio visis, simpliciter ait rem malam portendere ;

Ægypti fertilitas est, sterilitas vnde.

Βοῦς θεωρεῖν, εἰς κακὴν πρᾶξιν φέρει.

Hoc de viuis : nam de bobus mortuis subdit famis tempora significare, Νέκροι βόες δηλοῦσι τῆς λίμου χρόνους. Bellum hoc æuum, quo tam bella nugamenta superstitiosæ nugacitatis passim in lucem prodeunt.

VERS. 4. DEVORAVERVNTQVE] poſtquam ad illas acceſſerant: hoc dicitur, quia ſterilibus annis omnis fertilium annorũ copia fuit abſumpta.

VERS. 5. ALTERVM] quo igitur pacto infr.num.25. vocat *vnum* ſomnium?
8. Secundum ſomniũ Pharaonis. vnum fuit ſignificatione prophetica: duo verò tempore, & modo ſignificandi.

VREDINE] vento vrente, Euro deſiccante: hoc malum ſegetis,
VERS. 6 Vredo, ſeu rubellio. quidam vocant *rubellionem.*

EVIGILANS PHARAO] Hebraicè; *Euigilauit Pharao,& ecce ſomnium*,ſcilicet ei iugiter obuerſabatur.q.d. poſtquam experrectus,non
VERS. 7. potuit aliud quàm de ſomnio cogitare. Deus hunc illi aculeum infixerat, ne vanum eſſe ſomnium cogitaret,aut contemnendum: ſicut cernimus in ſomnio Nabuchodonoſori,Daniel.cap.2.Vbi tamen ille oblitus ſomnij: vnde Ioſephus tranſtulit ad hoc ſomnium Pharaonis,
Ioſephi locus. cui vult à Deo explicationem quoque ſomnij reuelatam, ſed mane oblitum,quod vnde accepit? Dan. *cap*.4.2. dicit, *ſomnium vidi,quod perterruit me, & cogitationes meæ in ſtrato meo, & viſiones capitis mei conturbauerunt me.*

VERS. 8. CONIECTORES] חרטמי *Chartummei* ariolos ſignificat: & ita
9. vocat vt diſtinguat à Ioſeph, qui verè Propheta,& etiam à philoſophis veræ ſapientiæ deditis.

NEC ERAT QVI INTERPRETARETVR] aptè & ſapienter,ita vt Regi ſatisfaceret.

ALLEGORIAM pete à D. Iſidoro.

VERS. 9. CONFITEOR PECCATVM MEVM] ſuperbo regi videtur ingrata fore commemoratio crudelitatis eius in miniſtros ſuos,nec ſatis congrua huic aulicæ vulpi veteranæ: ideò poteſt intelligi non tam de culpa obliuionis erga Ioſeph; quàm de confeſſione priſtinæ ſuæ culpæ,vt ſit quaſi præfatio quædam dicendorũ, qua fateatur ſe olim meritò in neruum coniectum, & mera Regis clementia honori priſtino reſtitutum.

VERS. 11. PRÆSAGIVM] ſomniauimus vterque verum ſomnium, quod vtrumque euentus comprobauit: hæc vis Hebraiſmi; *vir ſecundùm ſolutionem ſomnij ſui ſomniauimus.* Singulorum ſomnium ita explicuit, quemadmodum ſingulis accidit.

VERS. 12. PVER] adoleſcens.

10. HEBRÆVS] Fl. Ioſephus laciniam aſſuit de ſua & non adoleſcen-
Ioſephi locus. tis vanitate; nempè tum illis iactaſſe de parentum & generis ſplendore. Quod nec fundatum eſt, nec veriſimile.

VERS. 13. SVSPENSVS EST] D. Ambroſius *ſupr. cap.* 6. ſuggerit inſignem TROPOLOGIAM de gratia fluxa Principum, & mundanæ proſperitatis incerto.

VERS. 14. ABSQVE ME] benè Chaldæus; Non à ſapientia mea, ſed à facie
11. Domini, reſpondebitur Pax Pharaoni.] Quod clariùs adhuc vertit «
Ioſeph humilitas. Symmachus, *Non ego ſed Deus reſpondebit*, &c. Credebat Rex Ioſephum humana fretum ſapientia explicare ſomnia: hunc errorem nunc

nunc eximit Regi, gloriam Deo adſcribens.

PROSPERA] puto vaticinium potiùs hoc eſſe, quàm benè precandi formulam. Nam ſicut Danieli *d. cap.* 2. ſic Ioſepho hic Deus ſomnium cum expoſitione reuelarat: ideò iam nunc proſperum euentum illi ſpondet.

VNVM EST] Nili exundatio tantummodò ſupplet pluuiæ & ſtercorationis defectum: quantumuis tamen exundet, & fimo inſuper terram pinguefacias niſi culturæ labor accedat, & ſparſio ſeminis, numquam metes. Bona enim agricolatio (quam denotant craſſæ boues, teſte Ioſepho) & boni ſeminis ſementis (quam denotant ſpicæ pulchræ & plenæ) vel in ipſa Ægypto, eſt adæquata & proxima fertilitatis. Ita defectus ſeminis & culturę, duplex ibidem & proxima cauſa & adæquata ſterilitatis cauſa debet cenſeri: pòſteriorem boues maciæ confectæ, priorem ſpicæ Euro exuſtæ deſignant. VERS 25. 12. Nili exundatio ad quid vtilis. 13. Somnij Pharaonis explicatio.

OSTENTIT DEVS] falſum ergo Ciceronis illud *lib. 2. de Diuinat.* nulla Deum mortalibus immittere ſomnia. 13. Locus Ciceronis.

OMNEM TERRAM] Ægypti & circumiacentium regionum. VERS. 30.

FIRMITATIS INDICIVM] vult non eſſe conditionatum, ſed Dei decretum abſolutum. Dicitur autem *firmitatis indicium* reſpectu noſtri; qui promiſſa geminata cenſemus firmiora: non reſpectu Dei, cuius vna promiſſio tam firma quàm mille. Hebraicè: *quia firmatum verbum à Deo, & feſtinans Deus ad faciendum illud.* Firmum ſeu paratum verbum † vocant, quod eſt omnino implendum; & geminatur ſomnium, vt ſciat ſtatim implendum. In ſacris enim † litteris, repetitio primò indicat certitudinem (*ſic S. Auguſtin. in Pſalm.* 74. *verſ.* 1.) Deinde implementi velocitatem. Ezech. 7. 2. *Finis venit, venit finis*: & ſæpè poſtea. Sic Sophon. 1. ſæpiſſimè iterantur, *congregans & diſperdam.* VERS. 32. 14. Verbum paratum ſeu firmatum. 15. Geminationis vis in S S.

QVINTAM PARTEM] cùm ſint totidem anni fertilitatis & ſterilitatis, cur non mediam? ſufficiebat quinta. 1. Quia famis tempore parciore homines victu contenti. 2. Quòd de fertilioribus annis multorum horrea plena. 3. Quia ſemper propè Nilum aliquid ſeri poterat: quod quia valdè parum, propter exiguas eius exundationes, id pro nihilo fere reputabatur: adeò vt idcirco dicatur inferiùs. 45. 6. *nec arari, nec ſeri* potuiſſe. VERS. 34. 16. Quinta pars cur ſeruata.

PER SEPTEM ANNOS] quibus ſeruari fruges poterunt: tum, quia quæ ſingulis annis collecta, ſeorſim reponebantur, vt quæ primo fertilitatis anno erant repoſita, primò ſterilitatis anno diſtribuerentur; quæ ſeptimo, ſeptimo: Sic nulla vltra ſeptennium aſſeruata: tum etiam quia repoſuit non excuſſa neque triturata, frumenta, ſed culmis inhærentia, & manipulatim in aceruos congeſta: quod cur fieri debuerit, Philo quinque rationes reddit. 17. Septem annorũ meſſes cur collectæ.

CONGREGET IN HORREA] per ſingulas vrbes diuiſa.

OMNE FRVMENTVM] quintæ illius partis, quam fertilitatis tempore coacti fuerunt Regi, congruo in præſens pretio, diuendere:

reliquæ quatuor partes permissæ fuerunt Dominis ad necessarium familiæ vsum, & ad sationem, & ad commercia. Tostadus vult, durante isto septennio fertili, licuisse indigenis vendere, non exteris: Quicquid autem indigenis supererat, Iosephum Regi coëmisse.

Vers. 40. Ad tvi oris imperivm cvnctvs popvlvs obediet] propter ambiguitatem verbi ישק *Issaq*, variæ sunt huius loci explicationes. Nam radicem נשק *Nasaq*, quidam exponunt *armare:* & iuxta hos sententia foret, *te iubente cunctus populus meus armabitur:* hi restringunt vocem, vt explicent qua in re pariturі: quod minùs necessarium. Quidam volunt significare *obediet*, vel *gubernabitur:* ita noster & L X X. & Chaldæus omnium optimè, nec repugnant, qui, *osculabitur:* & hi vertunt; *super os tuum osculabitur omnis populus meus*; metaphorica locutione, cuius sensus;

18. Osculari pro venerari & obedire. Locus Psal. 2. 12. Osculum genus honoris

omnis populus vnanimiter obseruabit, & venerabitur omne mandatum ex ore tuo egrediens. Simile quid exstat Psalm. 2. vers. 12. Vbi noster, *apprehendite disciplinam*, L X X. vertunt *osculamini filium*, de quo ibi plura. Nunc sufficit duo genera osculandi, signa venerationis fuisse, vnum quo quis propriam manum osculabatur, de quo alibi: quod erat cultus diuini 2. *Reg.* 19. 18. alterum quo quis eius quem venerabatur caput, & hoc duplex vnum ciuile, vt cum Saulem à se Regem vnctum Samuel osculatur. 1. *Reg.* 10. 1. Quem in India suo æuo morem fuisse, scribit Abenezra: & huc refertur à D. Hieronymo illud Daniel. 3. 7. *Cadent omnes populi:* aliud ad cultum religiosum seu diuinum pertinens, quo respexerunt fortassis L X X. vertentes, *osculamini filium* d. vers. 12. Sic etiam Catholici Sanctorum imagines osculamur cultu religioso; non quidem Latriæ, vt nos calumniatur Ioan. Drusus Caluinianus; sed minore, quem Duliæ dicimus.

Vers. 42. Annvlvm] signatorium ad sancienda decreta.

19. Annulus Regius. Stola byssina.

Stola byssina] quæ tunc Satraparum & Principum in Ægypto propria. Iosephus vult purpuream fuisse: si natiua, candida byssus. Nam fucari potuisse non nego. Sed quid byssus? Hebraicè שש *Ses.* Latini vocem à Græcis mutuati, de bombycino, serico, & bysso disserui *commentario in Senecæ Hippolytum vers.* 386. Diu post prodiit disputatio Petri Hieronymi Prado, viri doctissimi, & de sacris Litteris, si quis alius docendo, scribendo, quàm optimè meriti, *in Ezechiel.* Vbi magno conatu contendit *byssum* veterum,

20. Byssus quid. Gossipium.

esse gossypium nostrum. Sed *gossipium* etiam Plinio & antiquis notum, qui pro diuersis hæc habuerunt. Vtrumque constat lini speciem esse: vtrumque in Ægypto magno in pretio habitum: de *gossipio* ita Plinius; Superior pars Ægypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui gossipion vocant plures Xylon, & ideò lina inde facta Xylina. Paruus est, similémque barbatæ nucis defert fructum, cuius ex interiore bombyce lanugo netur.

Nec

" Nec vlla sunt eis in candore, mollitiéve præferenda. Vestes inde
" sacerdotibus Ægypti gratissimæ.] *lib. 19. Natiuit. histor. capit. 1.* Sed idem mox, vt de re longe diuersa: Ergo huic lino (*asbestino*) prin-
" cipatus in toto orbe proximus byssino mulierum maximè deliciis in
" Achaià circa Elim genito: quaternis denariis scripula eius permutata
" quondam, vt auri, reperio.] quis vmquam gossipio tantum tribuit? Nec tamen *Sericum* fuit idem cum *bysso.* distinguit Ezechiel cap.16.v. 11. si conferas cum Hebræo. & apertius ibidem. cap. 27.*byssum, & sericum, & chod eorum proposuerunt in mercatu tuo.* Sericum ex foliis palmæ minoris conficiebatur; veteres depexione lanuginis censuerunt: sed recentiores refellunt, & docent folia decerpi, & expurgari, & in fila tenuissima deduci solita. *describit Eduardus Lopesius in Descriptione Africa.* tale vix vllum hodie in Europâ. Bombycina sunt, quæ nos serica vocamus, ex bombyce vermiculo à quo fila istanentur. *Byssus* nō vermiculi partus est, sed terræ seu plantæ; quale illud Bengalense, cuius mentio apud Hugonem Lindescotum *in sua Nauigatione*: quæ videtur byssus Plinij, & Q. Curtij Carbasus Indica. Nobis in Europâ nihil bysso similius, quàm lina Samarobrina seu Cameracensia. l.16.§. species tit.2.lib.34. Digestorum, video distingui, byssina, bombycina, & serica. nam metaxa pro bombycinis sumi confirmat etiam l. . tit. 8.lib.11.Cod. — Sericum. Bombycinũ Byssus.

TORQVEM] catenam auream.

CVRRVM SVVM SECVNDVM] quo vehi solitus qui secundus à Rege. Iosephus videtur confundere cum sella curuli Romanorum. VERS.43.

VT OMNES CORAM EO GENV FLECTERENT] pro his omnibus Hebraicè vna vox habetur, אברך *Abrech*, de qua dubium † Hebræáne sit an Ægyptia. illud suadet, quod hæc Hebræis à Moyse scripta. Tamen, quia refert quid ab Ægyptiis Iosepho acclamatum inclinor vt putem Ægyptiacam, & significare, *Flecte genua*; quod visum Aquilæ, & refert etiam Elias *in Thisbi*: vel sanè, *tener pater*, quod sequitur S. Hieronymus *in Tradition.* vel *pater Regis*, quod voluit Thargumæus, & confirmat Lipomanus. Arbitror duo acclamasse præconem. ipsum nomen *Abrech*, quicquid hoc significet: & deinde nominis huius rationem, scilicet sic honorari, quia præpositus sit toti Ægypto. — 21. Acclamatio Ægypti.

EGO SVM PHARAO] q.d. iuro tibi per me ipsum, qui sum Rex supremus. omnes enim Ægyptij Reges † dicti Pharaones, annis fermè mille & quadringentis à primo cui hoc nomen. Postea Reges Alexandrini, omnes dicti Ptolomæi. *lege Iosephum lib. 8. antiquita. cap. 2.* — VERS.44. 22. Pharaones. Ptolomæi.

NON MOVEBIT QVISQVAM MANVM AVT PEDEM] *manum*, vt feriat; *pedem*, vt equum conscendat. Locutionis sententia est, nihil momenti alicuius fiet sine consensu tuo. videtur adagium. — 23. Non leuare manum nec pedem.

LINGVA ÆGYPTIACA] id nec in Hebræo, nec Chaldæo, nec Græco contextu habetur: additum à nostro, ne cruciemur, cuius linguæ vocabulum sit. Et cur Pharao vteretur nomine Hebraico? Mutari nomen eius patitur Deus †, ne vel à fratribus, vel quoquam alio — VERS.45. 24. Iosephi nomẽ in Ægypto mutatũ.

 Iose

Iosephus ex pristino nomine agnosceretur, vsque ad præstitutum tempus, quo se ipse proderet.

25. Saluator mũdi. SALVATOREM MVNDI] D.Hieronymus legit *Zaphanath Phaanecha*, hodie scriptum צפנת פענח *çaphnath Paghaneach*. nescio an D.Hieronymus aut alij sic inflexerint ad vsum vocum Hebræarum; an verò dictus, vt habent LXX. ψονθομφανήχ. Nec illud liquet, quid Ægyptiis hæ voces significarint. Iosephus, Philo, Chrysostomus, Theodoretus, Chaldæus Paraphrastes, & omnes Rabbini censent significare arcanorum reuelatorem: sed hi omnes ad radices Hebræas attendunt: quod (si vox Ægyptia) non videtur faciendum. Non infrequens est diuersarum linguarum voculas in syllabis conuenire, quæ tamen significatione discrepent, vt πᾶν Græcum & *pan* Hispanum: *bellè* Latium, *belle* Flandricum, & innumera talia. Quare quod

Procopij locus. Philonis locus. Philo dicit, vernaculâ linguâ significare ὀνειροκρίτην, id non est capiendum de Ægyptia, vt male Procopius; sed de Hebræa sumendum. Quamobrem cùm D. Hieronymus tam longo tempore in Ægypto habitarit, & harum rerum diligentissimus fuerit indagator, cur illi non credamus, Ægyptiacè significare *Saluatorem mundi*, & sic dictum eò quod orbem ab imminente famis exitio liberarit?

26. Aseneth. AZENETH] hanc Ioseph duxit idololatriæ renunciantem: hoc enim mihi dumtaxat verisimile visum in prolixâ illâ narratione, de huius virginis educatione, nuptiis ex libro Enoch apocrypho ponit Vincentius Belluacensis *lib.1. Speculi Historialis*.

27. Herapolis seu On. SACERDOTIS] vox כהן *Cohen* tam significat Sacerdotem quàm Principem: & hunc Sacerdotem fuisse confirmant LXX. Philo, & Iosephus. quia Heliopolis. Sacerdotum ciuitas fuit, quæ & ON dicta און vt hîc retinent LXX. & in Bibliis Complutensibus Exod. 1. v. 11. vbi addunt καὶ ὢν ἥ ἐστιν ἡλιόπολις, *& On, quæ est Heliopolis* de qua vide Strabonem *lib.* 17. Geograph. Ptolomæo dicta *Onion*. Hieronymo libro 11. in Ezechiel. *Auen*, sed locus mendosus ex און Hebræo. Perpe-

28. Tanis. ram quoque Chaldæus vocat *Tanis*, in Ezechiel: nam *Tanis* Hebræis vocatur *Soan*, vt alibi idem vertit: de qua psal. 79. *in campo Taneos*. Meritò autem additur hæc dignitas ne cum Putiphar Iosephi emptore confundas, vt multi faciunt. Nam ille militiæ Princeps sup. c. 39. 1. hîc

VERS. 46. Sacerdos, & proinde à militiâ immunis. ille degebat in vrbe Regiâ, hîc Heliopoli. vide sup. 39. 3.

29. Stare in cõspectu. Stare ad pedes. Circumpes. STETIT IN CONSPECTV] Hebræis, *stare in conspectu Domini*, est seruire seu ministrare. Daniel. 1. 19. *steterunt in conspectu Regis*. 1. Reg. 16. 21. *stetit coram eo*. Romani dicerent, stare ad pedes, & huiusmodi vocabât *seruos à pedibus*: vel vnico vocabulo, *circumpedes*, vt docet Agretius.

VERS. 47 IN MANIPVLOS] tanta fuit abundantia vt cuncta horrea manipu-

VERS. 49 lorum aceruis implerentur.

30. Hyperbole. VT ARENÆ MARIS] est Hyperbole, inquit D. Augustin. *q.* 137.

VERS. 51. MENSVRAM] annorum præcedentium etiam fertilissimorum.

31. Manasses. MANASSES] interpretatum est *faciens obliuisci*. à נשה *Nascah* oblitus. ALLEGORIAM pete à Procopio *hîc fol.* 193.

EPHRAIM]

EPHRAIM] fructificationes significat. à פרה *Parah* fructificauit. VERS. 52.
In etymo Iosephus aberrat, volens significare *redditum*, quia redditus Ephraim.
libertati maiorum suorum.

PAVPERTATIS] humiliationis & afflictionis. 32.

IN VNIVERSO ORBE] magnâ mundi parte, scilicet Ægypto, Sy- Paupertas
riâ, & Chananæâ. Nouum non est † sic *orbis* vocabulum accipi Luc. pro humi-
2.1. *describeretur vniuersus orbis*, de solo Romano imperio dicitur. Sic liatione.
Apuleius *lib. 1. Floridorum*, ait, vniuerso orbi suo Alexandrum edixisse. VERS. 54.
quota mundi pars Romanis aut Alexandro parebat? Sic statim v. 56. 33.
omni terra. de qua phrasi vide D. Fulgentium *lib. de incarnatione & gra-* Orbis pro
tiâ IESV CHRISTI *cap. vlt.* certa mundi parte.

OMNESQVE PROVINCIÆ] vicinæ seu proximæ. Nam cæteris Omnis ter-
vix ad pauculos menses Iosephi horrea suffecissent. ra, pro quadam parte.

ALLEGORIAM totius capitis proponunt S. Ambrosius s̄. cap. 7. B. VERS. 57.
Prosper lib. 1. prædiction. cap. 29. Eucherius in Genes. lib. 3. cap. 23. &
24. Rupertus d. lib. 8. cap. 39. & seqq.

CAPVT QVADRAGESIMVM SECVNDVM.

1. AVDIENS autem Iacob quòd ali-
menta venderentur in Ægypto,
dixit filiis suis. Quare negligitis?
2. * audiui quòd triticum venunde-
tur in Ægypto: descendite, & emi-
te nobis necessaria, vt possimus
3. viuere, & non consumamur inopia.* Descendentes
igitur fratres Ioseph decem, vt emerent frumenta
4. in Ægypto,* Benjamin domi retento à Iacob, qui
dixerat fratribus eius: Ne forte in itinere quidquã
5. patiatur mali: * ingressi sunt terram Ægypti cum
aliis qui pergebant ad emendum. Erat autem fa-
6. mes in terra Chanaan.* Et Ioseph erat princeps in
terra Ægypti, atque ad eius nutum frumenta po-
pulis vendebantur. Cumque adorassent eum fra-
7. tres sui,* & agnouisset eos, quasi ad alienos durius
loquebatur, interrogans eos: Vnde venistis? Qui
responderunt: De terra Chanaan, vt emamus vi-
8. ctui necessaria.* Et tamen fratres ipse cognoscens,
9. non est cognitus ab eis.* Recordatúsq; somniorũ,
quæ aliquando viderat: ait ad eos: Exploratores
estis: vt videatis infirmiora terræ venistis.* Qui di-
10. xerũt: Non est ita, domine, sed serui tui venerunt vt
11. emerent cibos.* Omnes filij vnius viri sumus: paci-
fici venimus, nec quidquã famuli tui machinantur
12. mali. * Quibus ille respondit: Aliter est: immunita
terræ

terræ huius conſiderare veniſtis. * At illi: Duode- 13.
cim, inquiunt, ſerui tui, fratres ſumus, filij viri vnius
in terra Chanaan: minimus cum patre noſtro eſt,
alius non eſt ſuper. * Hoc eſt, ait, quod locutus ſum 14.
Exploratores eſtis. * Iam nunc experimentum ve- 15.
ſtri capiam per ſalutem Pharaonis nō egrediemini
hinc, donec veniat frater veſter minimus. * Mitti- 16.
te ex vobis vnum, & adducat eum: vos autem eritis
in vinculis, donec probentur quæ dixiſtis vtrum
vera an falſa ſint: alioquin per ſalutem Pharaonis
exploratores eſtis. * Tradidit ergo illos cuſtodiæ 17.
tribus diebus: * Die autem tertio eductis de carcere 18.
ait: Facite quæ dixi, & viuetis: Deum enim timeo.
* Si pacifici eſtis, frater veſter vnus ligetur in car- 19.
cere: vos autem abite, & ferte frumēta quæ emiſtis
in domos veſtras, * & fratrem veſtrum minimum 20.
ad me adducite, vt poſſim veſtros probare ſermo-
nes, & non moriamini. Fecerunt vt dixerat, * & 21.
locuti ſunt ad inuicem: Merito hæc patimur, quia
peccauimus in fratrem noſtrum, videntes anguſtiā
animæ illius dum deprecaretur nos: & non audi-
uimus: idcirco venit ſuper nos iſta tribulatio. * E 22.
quibus vnus Ruben, ait: Numquid non dixi vobis:
Nolite peccare in puerum: & non audiſtis me? en
ſanguis eius exquiritur. * neſciebant autem quod 23.
intelligeret Ioſeph: eo quod per interpretē loquere
tur ad eos. * Auertitq; ſe parūper, & fleuit: & reuer- 24.
ſus locutus eſt ad eos. * Tollenſq; Simeon & ligans 25.
illis præſentib. iuſſit miniſtris vt implerēt eorū ſac-
cos tritico, & reponerēt pecunias ſingulorū in ſaccu
lis ſuis, datis ſupra cibarijs in viā: qui fecerūt ita. * At 26.
illi portātes frumēta in aſinis ſuis, profecti ſūt. * aper 27.

tóque vnus ſacco, vt daret iumento pabulum in
diuerſorio,contemplatus pecuniam in ore ſacculi,
28. * dixit fratribus ſuis:Reddita eſt mihi pecunia, en
habetur in ſacco & obſtupefacti, turbatique mu-
tuo dixerunt:quidnam eſt hoc quod fecit nobis
29. Deus?* Veneruntque ad Iacob patrem ſuum in
terram Chanaan, & narrauerunt ei omnia quæ
30. accidiſſent ſibi dicentes:*Locutus eſt nobis Domi-
nus terrę durè,& putauit nos exploratores eſſe pro-
31. uinciæ.* Cui reſpondimus Pacifici ſumus, Nec
32. vllas molimur inſidias.*Duodecim fratres vno pa-
tre geniti ſumus:vnus non eſt ſuper, minimus cum
33. patre noſtro eſt in terra Chanaan.* Qui ait nobis:
Sic probabo quod pacifici ſitis: Fratrem veſtrum
vnũ dimittite apud me,& cibaria domibus veſtris
34. neceſſaria ſumite & abite,*fratrēq; veſtrũ minimũ
adducite ad me,vt ſciam quod non ſitis explorato-
res:& iſtum qui tenetur in vinculis, recipere poſſi-
tis:ac deinceps quæ vultis,emendi habeatis licen-
35. tiam.* His dictis, cum frumenta effunderent: ſin-
guli repererunt in ore ſaccorum ligatas pecunias:
36. exterritisque ſimul omnibus, * dixit pater Iacob:
Abſque liberis me eſſe feciſtis,Ioſeph nō eſt ſuper,
Simeon tenetur in vinculis,& Beniamin auferetis:
37. in me hæc omnia mala reciderunt. * Qui reſpon-
dit Ruben:duos filios meos interfice, ſi non redu-
xero illum tibi: trade illum in manu mea, & ego
38. eum tibi reſtituam.*At ille:Non deſcendet,inquit,
filius meus vobiſcum:frater eius mortuus eſt,& ip-
ſe ſolus remanſit:ſi quid ei aduerſi acciderit in ter-
ra ad quam pergitis deducetis canos meos cum
dolore ad inferos.

ARGV

ARGVMENTVM.

Ioseph fratres suos, in Aegyptum coëmendi frumenti causa venientes, durè accipit, & retento Simeone domum abire permittit, ea lege vt redirent, & Beniaminum secum adducerent.

AVDIENS] benè explicat Hebræum *videns*. Nam videre† vsurpant pro functione auditus & olfactus. de auditu docebo in Esaiâ: de olfactu, sup. cap. 27. v. 27. *vide odorem filij mei*. hoc est olfac. Exo. 5. 21. *fœtere fecistis odorem nostrum in oculis*. hoc est in naribus, vt est Hebraicè. — VERS. 1. 1. Videre pro audire et olfacere.

QVOD ALIMENTA VENDERENTVR IN ÆGYPTO] Hebraicè, *quod esset diuisio seu fractio in Ægypto*, hoc est quod in Ægypto cuiq; diuideretur cibi, nam שבר *Scabar frangere*, vsurpant Hebræi pro diuidere seu partiri. Sicut in illis, *Frange esurienti panem*, & in Threnis dicuntur paruuli petere panem, & non esse qui frangat illis; vbi de hoc plura. — 2. Frangere pro distribuere.

QVARE NEGLIGITIS] Hebraicè, *quare vos ipsi aspicitis*. quid ociosi inuicem intuemini, nec fami vrgenti remedium facto quæritis. Sic solent pigri cùm aliquid agendum, mutuò se aspicere, & quisque expectare, dum alter rem expediat. TROPOLOG. pete à D. Ambrosio *c*. 8.

QVICQVAM PATIATVR MALI] Hebraicè, *ei mors occurrat*. ne moriatur & ipse, sicut frater eius Ioseph. nam qui loquitur, mortuum putabat. — VERS. 4.

VENDEBANTVR] Hebraicè, *diuidebantur*.

ADORASSENT] more Regio (sic Sulpitius & Rupertus) nempe vultu profundè ad terram inclinato (sic Hebræ. Chaldæ. & LXX.) Hoc euentu somnium comprobatum notant Philo & Procopius. — VERS. 6. 3. Adoratio quę regibus solita exhiberi.

QVASI AD ALIENOS] Hebraicè, *ostendit se alienum seu ignotum ad eos* h. offensi personam assumens, indignanti similis, similisq; minanti, eos obiurgatoriè alloquitur, & minimè familiariter. — VERS. 7.

NON EST COGNITVS AB EIS] quia iam ætas adultior, barbitium, & lineamentorum mutatio notam formam obduxerant. — VERS. 8.

RECORDATVSQVE] ex ipsa illâ adoratione, non vt vltionem propriam exigeret. — VERS. 9.

EXPLORATORES ESTIS] nihil laboro, vt hanc insimulationem mēdacij notâ liberem. Sciebat eos non esse exploratores. Sed hoc crimen impingit, vt adigat illos sibi de statu in quo pater versaretur, & quid de Beniamino fratre vterino actum, vera narrare. Non tamen iniustus fuit sic insimulando. cùm enim personam publicam gereret; licebat à reis, quos sciebat affines parricidij & plagij fraterni, reipub. nomine pœnam exigere, delicta enim non locis, sed personis adhærent. Quanto minorem exigit, quàm commeriti? Sed id facit, quia non — 4. Iosephi mēdacium.

publico iudicio,ſed priuatâ quadam correctione vtebatur: quod poſſunt,qui Regis perſonam in cognoſcendo gerunt. Reſtat,vt officioſum magis,quàm pernicioſum mendacium fateamur;vel cum D.Auguſtino,dicamus non mentitum,quia iocoſâ ſimulatione & non ſeriâ id dixit. *hîc quæſtion.*145.*habes in cap.quod autem. 22. q. 2.* Si ſeriò potuit (vt dixi), nonne magis ioco?

5. Ægyptus munitiſſima

In firmiora terræ]Hebraicè *nuditatem terræ* loca minùs arte munita. Nam Ægyptus naturæ ſitu tota munitiſſima, vt docent Lucanus *lib.* 8. & Ioſephus *lib.*4.*de bello Iudaico.*

VERS. 11. Pacifici] *kenim* recti,ſinceri, veraces. id poſtea non ſemel repetitur.

VERS. 13. Servi tvi] fratres ſumus (ne miretur tot ſimul veniſſe) hoc eſt fuimus.Nam Ioſephum mortuum ducebant.ideo addunt: *alius non eſt ſuper.* Hebraicè *vnus non ipſe.*fuit,deuixit.

VERS. 14. Hoc est ait] ex eo quod fingitis vos alium fratrē habere, qui nō adeſt,colligo cetera quoq; falſa:& me vobis meritò crimen intentaſſe.hoc agit,vt illum adducant, ne, quod ipſe expertus, præ liuore durius aliquid in puerum deſignent. *Chryſoſt. homil.* 64. *& Hrabanus hîc.*

VERS. 15. Experimentvm vestri capiam] in hoc probabimini.

6. Viuit Rex formula iuramenti. Viuit Deus.

Per salvtem pharaonis]benè expreſſit ſenſū formulę iuratoriæ *viuit Pharao.*hoc eſt ita viuat,vt verū dico, vel vt hoc faciā μὰ τὴν ὑγείαν LXX. & ſic etiā Chaldæus, *Per vitā Pharaonis.*Ita Hebræi ſoliti iurare.*Viuit Dominus.*Sed alio ſenſu.Nā ſic Deo tribuunt vitæ principium,q.d.ita verum eſt,ac verum eſt Deum ſemper viuere:cùm verò de homine dicitur.*Viuit Rex*, eſt præcarium, q. d.ita viuat &c. Nec mendacium hoc iureiurando Ioſeph aſtruit. nam dixerat ad omnes: *Non egrediemini donec* &c.Et hoc verum,quia remanſit Simeon, & ita non omnes egreſſi.deinde quod ait *exploratores eſtis*, non ſic capiendum,q. d.eos reuera tales,ſed habendos pro talibus niſi fratrem minimum adduxerint. Egrediemini] ſcilicet vt ingreſſi ſimul omnes.

VERS. 16. Mittite] hæc omnia diſertiſſimè, ſed non veriſſimè Philo exſequitur.

7. Eſſe pro reputari.

Exploratores estis] Hebraicè non habetur *eſtis.* ſed ſolum, *quia exploratores vos.*ſub.habebimini. & noſtra verſio poteſt ita accipi, q.d.eſtis indicandi.ſenſus, ſubeunda vobis exploratorum pœna. ſic 3. Reg.18.24.ipſe ſit Deus,hoc eſt habeatur pro Deo. eſt D. Auguſtini q.139.

VERS. 17. Tribvs diebvs] vt ita luerent triplex crimen, mortis intentatæ,proiectionis in ciſternam, venditionis: & vt ſicut ipſe triennio fuerat in carcere,ſic illi triduo.T r o p o l o g i a.vt intelligas omnis correctionis tres eſſe debere fines,commonitionem,pænam,& exemplum, νουθεσίαν, τιμωρίαν, παράδειγμα: de quibus niſi fallor Gellius *lib.* 6.*noctium Atticarum.*

Devm enim timeo] vobis opto clemens eſſe,vt & mihi ſummus ille.

illc.ô vtinam hoc cogitent,qui apud Reges regnant! VERS. 18.

Quicquid à vobis minor expauescit.
Maior hoc vobis Dominus minatur:
Omne sub regno grauiore regnum est.

VT POSSIM VESTROS PROBARE SERMONES] vt verba vestra verificentur. VERS. 20.

MERITO HÆC PATIMVR] vocabulum אשם *Asscam* significat desolare,& אבל *Abal verè.* Hebræa sonāt verbotenus; *Verè nos desolati* (meritò nunc soli & omni sumus auxilio destituti) *propter fratrem nostrum*, (quia comtensimus desolationem nostri fratris), *qui vidimus* (quia sustinuimus duri videre) *angustiam animæ eius, quando se nobis miserum exhibebat*) quando nos miser cum lacrymis deprecabatur) *&* *non audiuimus*.hoc est non acquieuimus precanti,vt eius miserti,puero parceremus. TROPOLOGICE non intelligitur peccati grauitas,nisi postquam consummatum,graphicè Chrysostomus.s̃. VERS. 21.

EN SANGVIS EIVS EXQVIRITVR] moriendum nobis, quia fratrem occidimus.nam mortuum credebant. VERS. 22.

QVOD INTELLIGERET] fuerat eos per interpretem allocutus: post discessum interpretis,se nec à Ioseph,nec alio quoquam intelligi putabant.Præterea submissa hæc voce dicebant,vt ait Philo:sanè Hebraicè est,*quod audiret Ioseph*:sed ratio,quæ subiungitur,indicat,*audire* positum pro intelligere.Deutero. 28. 49. *cuius linguam intelligere non possis*.Hebraicè, audire.Ierem.5. 15. *Gens cuius ignorabis linguam, nec audies quid loquatur.* VERS. 23. 9. Audire pro intelligere.

ET FLEVIT]naturali affectu simulationis artificium vincente. VERS. 24.

SIMEON] hunc eximit ad pœnam, quia cùm esset natu proximus Rubeno; si se illi adiunxisset, quia Iudas etiam in Iosephum propendebat, facilè ceteros auctoritate sua coercuissent. ideo præcipuam culpam Simeoni Philo, Theodoretus, & Gennadius ascribunt. VERS. 25. 10. Simeon cur captus.

ILLIS PRÆSENTIBVS] vt eos ampliùs terreret.*Procop.*

DATIS SVPRA CIBARIIS IN VIAM]dato insuper viatico.idest addita annonæ emptæ tanta panum & pabuli quantitate, quanta per iter ipsis & iumentis eorum sufficeret: vt quod coemerant integrum sine deminutione domum referrent.*Philo*.vides vt iniuriam,si quam intulit,largè compensarit.

APERTOQVE VNVS SACCO]vult Philo ceteros in diuersorio saccos suos nō aperuisse,sed visa vnius pecunia,metu cōsternatos,nequis eos consecutus retraheret,quam celerrimè potuerunt, continuato labore domum contendisse.Sed repugnat quod sequitur, *quod fecit nobis Deus*:& apertius c.sequ.v.21.*cum venissemus ad diuersorium, aperuimus saccos nostros,& inuenimus pecuniam in ore saccorum.* vnus ergo primò mox ceteri aperuerunt,vt benè Tostadus; & Honchala.Nec ob- VERS. 27. Philonis locus.

ſtat quod dicitur inf. v. 35. alium enim habet ſenſum, vt ſtatim dicam.

PABVLVM] hordeum vel auenam.

VERS. 28. OBSTVPEFACTI] Hebraicè *Egreſſum eſt cor illorum*, hoc eſt veriti
12. Hebraiſm. cor egreſſum. ſtrui ſibi inſidias & calumniam conſui, deſponderunt animum.

NARRAVERVNT] vltrò, ne anxius animi penderet, vbi Simeon. In caſibus inopinatis (ait Philo) leuior eſt cognitio, quàm dubitatio. « Nam re cognitâ, poteſt inueniri ad ſalutem aditus: hæſitatio nihil ex- « pedit.] Verè Tragicus, Iners malorum remedium ignorantia eſt.

VERS. 33. DIMITTITE APVD ME] Hebraicè, *requieſcere facite mecum*. q. d. non ero ei durus. benè tractabitur. Vides mendacium. nam coram ipſis vinxerat.

VERS. 35. SINGVLI REPERERVNT] In Hebræo fronte, *Et viderunt ligamina pecuniarum ſuarum, ipſi, & eorum pater: & timuerunt.* Vnde patet iſtud, *repererunt* & *viderunt*, potiſſimùm dici propter Iacobum & ad filios quidem, ſed ſimul cum patre, referendum. filij ſciebant pecunias ineſſe, ſed pater neſciebat. gerebant illi ſe quaſi ignari, ne increparentur, cur, cùm in itinere pecunias in ſaccis inueniſſent, non rectâ rediſſent retuliſſéntque viderunt illi ſinguli ſecundo, ſed cum Iacobo primùm. Timuerunt illi iam ante concepto vel ficto timore: Iacob & nouo & vero: ne quid propterea Simeoni, ſi non rediret; ipſis, ſi redirent, mali contingeret.

VERS. 36. ABSQVE LIBERIS] orbum feciſtis. IN ME HÆC OMNIA] ſolus omnia luo, qui ſic in liberis diſcerpor.

VERS. 37. DVOS FILIOS MEOS INTERFICE] auus nepotes? ſciebat non fore. ſed hyperbolica locutio eſt, ſignificans certò certiùs ſe reducturum.

VERS. 38. CANOS MEOS] me iam decrepitum. CVM DOLORE AD INFE-
13. Infernus propriè. ROS] Corpus in ſepulcro collocatur non anima, ſed corpus mortuum nec dolet, nec angitur: animæ paſſiones iſtæ, cùm eſt ſeparata, & ad inferos abijt. שאול *Sceol* igitur non ſepulcrum hîc nec foſſam, ſed locũ apud inferos ſignificat, vbi tum erat patriarcharum receptaculum. Sic exponunt D. Auguſtin. q. 142. Eucherius, Rupertus, Strabus & reliqui. ALLEGORIAM totius capitis pete à Ruperto *lib. 9. in Genes. à cap. 2.* & Proſpero *lib. 1. Prædict. cap. 30.*

CAP.

CAPVT QVADRAGESIMVM TERTIVM.

INterim fames omnem terram 1.
vehementer premebat. * Con- 2.
ſumptisque cibis, quos ex Ægy-
pto detulerant, dixit Iacob ad fi-
lios ſuos: Reuertimini, & emite
nobis pauxillum eſcarum. * Re- 3.
ſpondit Iudas: Denunciauit nobis vir ille ſub at-
teſtatione iuriſiurandi, dicens: Non videbitis fa-
ciem meam, niſi fratrem veſtrum minimum ad-
duxeritis vobiſcum. * Si ergo vis eum mittere no- 4.
biſcum, pergemus pariter, & ememus tibi neceſſa-
ria: * ſin autem non vis, non ibimus: vir enim, vt ſæ- 5.
pè diximus, denunciauit nobis, dicens: Non vi-
debitis faciem meam abſque fratre veſtro mini-
mo. * Dixit eis Iſrael: In meam hoc feciſtis miſe- 6.
riam, vt indicaretis ei & alium habere vos fratrem.
* At illi reſponderunt: Interrogauit nos homo per 7.
ordinem noſtrã progeniem: ſi pater viueret: ſi ha-
beremus fratrem: & nos reſpondimus ei conſequẽ-
ter iuxta id quod fuerat ſciſcitatus: Numquid ſcire
poteramus quod dicturus eſſet: Adducite fratrem
veſtrum vobiſcum? * Iudas quoque dixit patri ſuo: 8.
Mitte puerum mecum, vt proficiſcamur, & poſſi-
mus viuere: ne moriamur nos & paruuli noſtri. * 9.
Ego ſuſcipio puerum: de manu mea require illum:

nisi reduxero,& reddidero eũ tibi,ero peccati reus
10. in te omni tempore.* Si non intercessisset dilatio,
11. iam vice altera venissemus.* Igitur Israel pater eo-
rum dixit ad eos:Si sic necesse est, facite quod vul-
tis: sumite de optimis terræ fructibus in vasis ve-
stris,& deferte viro munera, modicum resinæ, &
mellis,& storacis,stactes,& terebinthi,& amygda-
12. larum.* Pecuniam quoque duplicem ferte vobi-
scum:& illam,quam inuenistis in sacculis,reporta-
13. te,ne fortè errore factum sit:* sed & fratrem vestrũ
14. tollite,& ite ad virum. * Deus autem meus omni-
potens faciat vobis eum placabilem : & remittat
vobiscum fratrem vestrum quem tenet, & hunc
Beniamin:ego autem quasi orbatus absque liberis
15. ero.* Tulerunt ergo viri munera,& pecuniam du-
plicem, & Beniamin: descenderuntque in Aegy-
16. ptum,& steterunt coram Ioseph.* Quos cum ille
vidisset,& Beniamin simul, præcepit dispensatori
domus suæ,dicens: Introduc viros domum, & oc-
cide victimas,& instrue conuiuium:quoniam me-
17. cum sunt comesturi meridie. * Fecit ille quod sibi
18. fuerat imperatum, & introduxit viros domum.*
Ibíque exterriti,dixerunt mutuo:Propter pecuniã,
quam retulimus prius in saccis nostris, introducti
sumus:vt deuoluat in nos calumniam,& violenter
19. subiiciat seruituti,& nos,& asinos nostros.*Quam-
obrem in ipsis foribus accedentes ad dispensa-
20. torem domus.*locuti sunt:Oramus domine vt au-
dias nos,Iam ante descendimusvt emeremus escas:
21. * quibus emptis,cùm venissemus ad diuersorium,
aperuimus saccos nostros,& inuenimus pecuniam
in ore saccorum: quam nunc eodem pondere re-
portaui

portauimus. * Sed & aliud attulimus argentum, vt 22.
emamus quæ nobis necessaria sunt: non est in no-
stra conscientia quis posuerit eam in marsupiis no-
stris. * At ille respondit: Pax vobiscum, nolite ti- 23.
mere: Deus vester, & Deus patris vestri dedit vobis
thesauros in saccis vestris, nam pecuniam, quam
dedistis mihi, probatam ego habeo. Eduxitque ad
eos Simeon. * Et introductis domum, attulit aquá, 24.
& lauerunt pedes suos, deditq; pabulum asinis eo-
rum. * Illi verò parabant munera, donec ingre- 25.
deretur Ioseph meridie: audierant enim quòd ibi
comesturi essent panem. * Igitur ingressus est Io- 26.
seph domum suam, obtuleruntque ei munera, te-
nentes in manibus suis: & adorauerunt proni in
terram. * At ille, clementer resalutatis eis, interro- 27.
gauit eos dicens: Saluus ne est pater vester senex, de
quo dixeratis mihi? Adhuc viuit? * Qui responde- 28.
runt: Sospes est seruus tuus pater noster, adhuc vi-
uit. Et incuruati, adorauerunt eum. * Attollens au- 29.
tem Ioseph oculos, vidit Benjamin fratrem suum
vterinum, & ait: Iste est frater vester paruulus, de
quo dixeratis mihi? Et rursum: Deus, inquit, mi-
sereatur tui, fili mi. * Festinauitq; quia commota 30.
fuerant viscera eius super fratre suo, & erumpebant
lacrymæ: & introiens cubiculum fleuit. * Rursum- 31.
que lota facie egressus, continuit se, & ait: Ponite
panes. * Quibus appositis, seorsum Ioseph, & seor- 32.
sum fratribus, Ægyptiis quoque qui vescebantur
simul, seorsum (illicitum est enim Ægyptiis come-
dere cũ Hebræis, & profanum putant huiuscemo-
di conuiuium) * sederunt coram eo, primogeni- 33.
tus iuxta primogenita sua, & minimus iuxta æta-

SSs tem

34. tem ſuam. Et mirabantur nimis, * ſumptis partibus quas ab eo acceperant: maiorque pars venit Benjamin, ita vt quinque partibus excederet. Biberuntque & inebriati ſunt cum eo.

ARGVMENTVM.

Secunda filiorum Iacob in AEgyptum profectio cum Benjamino: educitur è carcere Simeon; & fratres omnes epulantur.

VERS. 1. INTERIM] dum differt pater Benjaminum in Ægyptum mittere, ſecundo iam famis graſſantis anno.

VERS. 2. CONSVMPTISQVE] non prorſus, ſed propè. PAVXILLVM ESCARVM] quod huius anni inediæ depellendæ ſufficiat: neſciebat adhuc quinquenniū ſupereſſe.

VERS. 3. IVDAS] cur iſte magis quam alij? Philo reſpondet, quia fratres inter animo, prudentiâ, facundiâ, & authoritate excellebat. Ioſephus verò quia vir naturæ vehementioris in patris liberiorem increpationem erupit. SVB ATTESTATIONE IVRISIVRANDI] Hebraicè, *conteſtando conteſtatus*. hoc eſt adhibito ſacramento ſanctè pollicitus.

1. Iudas cur ſolus cum patre audeat, & impetret.

NON VIDEBITIS FACIEM MEAM] nullus vobis ad me patebit acceſſus tutus. nam ſi audeatis coram me vos ſiſtere, puniam velut exploratores.

VERS. 4. TIBI] cui totius alendæ familiæ cura incumbit. Nos enim de tuo victitamus.

VERS. 5. NON IBIMVS] nolumus fruſtra iter ingredi.

VERS. 6. IN MEAM HOC FECISTIS MISERIAM] Hebraicè; *Cur tam iniquè mecum egiſtis?* Verène hoc dictum, an vt ab afflicto & dolente exaggeranter? Sic viſum nonnullis. mihi vera locutus videtur, etſi nihil minùs quàm hoc filij intenderint. Euentum enim facti, non facientium voluntatem Iacob aſpexit. Canon in ſacra Scriptura diligenter notandus eſt, id † quod nuda occaſio fuit, pro verâ rei cauſâ ponere; eò quòd ita ſoleant homines ex euentu iudicare: qua de re doctè, vt ſolet, Ribera noſter *ad Amos cap.2.num.19.*

2. Occaſio & euentus pro vera cauſa ponuntur.

VERS. 7. INTERROGAVIT] primò inſimularat eos explorationis. deinde cauſantibus ſe XII. eſſe fratres vnius patris filios, cæpit de patre & fratre abſente percunctari. Verè de fratre quoque, *infr.44.19.* Nihil ergo Iudas mentitur, ſed de ordine quo Ioſeph interrogarat, diſſimulauit: ne pater deprehēderet ipſos interrogationi occaſionem dediſſe.

3. Iudas an mentitus?

VERS. 8. ET MORIAMVR] expedit vnum filium Benjamin incerto vitæ periculo exponi; quā ſimul illum tecū & nobiſcum certâ fame perire.

SVSCI

SVSCIPIO] vel tibi illum redditurus, vel ipse in Ægypto pro illo caput periculo, vel humeros seruituti obiecturus. Quanto iustior, honestior, prudentior ista ratio, quam alia Rubeni *sup.* 42. 37. VERS. 9.

PVERVM] Sic vocatur respectu fratrum, qui multò seniores. Nam erat annorum fermè vigintiquinque, liberorum iam aliquot pater; qui nominantur infra. 47. 21. qui an omnes eius filij, an quidam nepotes examinandum alibi. *ibi, vel* 1. *Paralip. c.* 7. DE MANV MEA] fideiubeo pro illo. ERO PECCATI REVS] quamdiu viuam, iure poteris mihi eius mortem improperare, & quam voles à me pœnam exposcere. 4. Benjamini ætas.

VICE ALTERA] secundò iam rediissemus, & nunc tertiò possemus abire. VERS. 10.

IGITVR ISRAEL] Iudæ rationes admittens.

DE OPTIMIS TERRÆ FRVCTIBVS] זמר *Zamar* significat laudare seu canere. hinc זמרת *Zimrath* res præstans & laude digna. Hebraicè itaque קחו מזמרת הארץ. *Kehum Mizimrath Haaretz, sumite de cantatione terræ*, seu *de laudabili*, est idiotismus, quem luculenter exposuit interpres, vt & Chaldæus, *Tollite de optimis terræ*. MVNERA] ad promerendam viri gratiam, vt citiùs Simeonem liberetis, & explorationis suspicionem à vobis amoliamini. *Philo.* RESINÆ] quod » Rabbani צרי *Cari* faciunt theriacam, faciunt eo iure, quo pictoribus » atque Poëtis. Quidlibet audendi semper fuit æqua potestas. Nam aliquid esse consolidandis vulneribus aptum patet ex Ierem. *cap.* 8. *v.* 22. *Numquid* צרי *non est in Galaad? aut medicus non est ibi? quare igitur non est obducta cicatrix populi mei?* cicatrices obducere meliùs conuenit resinæ, quàm theriacæ. deinde agitur de terræ fructibus seu simplicibus, non de arte medicâ concinnatis electuariis. Difficile tamen dictu, de qua resinâ loquatur, cùm plures sint arbores resiniferæ: de quibus Dioscorides *lib.* 1. *à cap.* 74. Plinius *lib.* 14. *cap.* 10. agit de resinâ Syriacâ & Iudaicâ. Tostadus hîc de galbano exponit, cui suffragatur Plinius *lib.* 12. *cap.* 25. *in fine*. Fl. Iosephus, pro, *resinâ & storace*, ponit *balaninum* vnguentum βαλάνε μύρον: quod longè aliud, scripserat fortè γαλβάνε, vide sup. 37. 25. VERS. 11. 5. Cantationes seu laudes terræ Hebraism. 6. Resina. Iosephi locus.

STORACIS] vocis significatio est incerta, נכאת *Necoth* noster aliquando vertit vniuersim *aromata*. LXX. *thymiama*, quidam *opobalsamum*. Aquila *Storacem*. Sed quid Storax? lacrymam recentiores esse volunt Styracis arboris de qua Dioscorides *lib.* 1. *c.* 68. Plinius *lib.* 12. *cap.* 25. Galenus, Oribasiusque. Storacis mentio fit etiam à poëtis. » Valerius in Cyri; Non storace Idæo flagrantes picta capillos. Vnde patet vnguentum styracinum capillis cum odore flauedinem conciliasse. 7. Storax.

STACTIS] noster consueuit *guttam* vocare, psal. 44. 9. *Myrrha, & gutta & casia à vestimentis tuis.* quo loco D. Basilius docet, *stacten* esse liquorem myrrhæ tenuissimum. Nam ex myrrhâ contusâ & expressâ, quod cohæsit liquidum, id in *stacten* separari; quod restat crassius, *myrrhæ* nomen retinere. 8. Stacte. Gutta.

9. Terebinthi ſuccus. TEREBINTHI] vſurpat pro arboris ipſius ſucco ſeu reſinâ, qui vulgò *termentina*. Hinc patet reſinam ſuperius memoratam de aliâ quàm terebinthi debere exponi, vt puta de reſina ferulæ, lentiſci, aut galbani, quod præfero. Terebinthinæ laus apud Theophraſt. *lib.* 3. *de Hiſtor. plantar. cap.* 15. & Dioſcorid. *lib.* 1. *cap.* 76. Ex Hebræo non poteſt certò colligi hîc *terebinthi* mentionem fieri: nam multi *pineas* vertunt. Hebraicè eſt בטנים *Batnim*, quod vt noſter vertunt LXX. & Chaldæus.

10. Nuces pro amygdalis. AMYGDALARVM] Sic Aqu. & Symmachus. Nec repugnant LXX. qui *καὶ κάρυα, & nuces*. nam genus pro ſpecie ponunt.

VERS. 12. ERRORE] famulorum incuriâ, non domini voluntate.

VERS. 14. QVASI ORBATVS ABSQVE LIBERIS ERO] interea dum vos omnes abſentes eritis, tot ſuperſtitum pater liberorum, me geram vt orbum: Sic me animo comparabo, tamquam cunctis orbandus: vt primùm Ioſepho, mox Simeone, nunc Beniamino, ceteris neſcio quando. Hebraicè eſt pathetica geminatio. שכלתי שכלתי *Scacoltei Scacalti, orbatus ſum, ah! orbatus*. LXX. ἠτέκνωμαι, ἠτέκνωμαι. Quædam verò hîc de ſuo Ioſephus infarcit.

VERS. 16. VIDISSET] non fuit allocutus, ſed diſtulit in conuiuium: properans mane ad negotia publica.

11. Victimæ pro occiſione animaliũ & hominũ. VICTIMAS] *occide occiſionem* eſt Hebraicè וטבח טבח *Viboah Tebah*. noſter, more ſuo, *victimas* reddidit, pro animalibus † diligenter & in copiâ iugulatis, etiam ad prophanum conuiuium. 1. Reg. 25. 11. ſimili modo Hebræum *Tebah* capitur: *Tollam ergo panes meos, & aquas meas & carnes pecorum* (Hebraicè *Tibchathi* victimam meam) *quas mactaui tonſoribus meis*. Et extenditur ad exercitus à Deo addictos internecioni. Iſai. 34. 6. *Gladius Domini repletus eſt ſanguine, incraſſatus eſt adipe, de ſanguine hircorum & agnorum, de ſanguine medullatorum arietum: victima enim Domini in Boſra, & interfectio magna in terrâ Edom.*] Ezech. 26. 10. *Gladius, gladius exacutus eſt, & limatus. vt cadat victimas exacutus eſt.* & cap. 39. 17. *Dic omni volucri, & vniuerſis auibus, & cunctis beſtiis agri. Concurrite, properate, concurrite vndique ad victimam meam, quam ego immolo vobis: victimam grandem ſuper montes Iſraël: vt comedatis carnem, & bibatis ſanguinem.*]Hoc noſtro loco intellige victimas, non ouium, hircorum; aut taurorum: nam hæc pro Diis colunt Ægyptij: Sed volatilium piſciumque quibus communiter Ægyptij & Hebræi poterant veſci.

VERS. 21. AD DIVERSORIVM] Ioſephus malè, *ad domum*. Nam loquitur de publico diuerſorio: quod illis paratum.

VERS. 22. NON EST IN NOSTRA CONSCIENTIA] non ſumus conſcij, neſcimus.

IN MARSVPIIS] in ſacciperiis, quæ in ore ſacci cuiuſque.

VERS. 23. PAX VOBISCVM] ſecuros eſſe iubeo.

DEDIT VOBIS] per me, cui id Deo inſpirante iuſſit Ioſeph.

THESAVROS] pecuniam arcanam, quæ vos latebat.

PROBA

PROBATAM EGO HABEO] Hebraicè, *pecunia vestra venit ad me*, sensus est: ego illam acceptam fero, fateor me accepisse. D. Augustinus *q*.143. ad mysticum sensum confugit. EDVXITQVE] iam liberum & vinculis exsolutum.

PRONI IN TERRAM] flexo poplite. VERS. 26.

SERVVS TVVS] LXX. παῖς, *puer tuus*. D. Ambros. 5.c.10. Ille *se-* VERS. 28.
" *niorem* dixit, vt honoraret: illi, *puerum* nominauerunt, vt deferrent 12.
" humilitatis obsequium: quòd senectus honoratæ sit dignitatis; pue- Puer pro
" ritia autē subiecta videatur, & proprior verecundiæ quàm superbiæ] seruo.
Ego *puerum* pro famulo accipio.

VIDIT BENIAMIN] priùs dissimularat se vidisse: nūc ex professo VERS. 29.
in eum oculos intendit, & alloquitur. FRATREM VTERINVM] 13.
Hebr. *Filium matris suæ*, est idiotismus. Sic sup. de nepte, 20.12. *Verè* Filius ma-
soror mea est, filia patris mei, & non filia matris meæ. DEVS INQVIT] Io- tris suæ.
sephus alia quædam ponit. MISEREATVR] faueat tibi.

FESTINAVITQVE] quasi ad aliud negocium (*Philo*) in cubiculū VERS. 30.
interius, quærens locum vbi sine arbitris lacrymaretur.

COMMOTA FVERANT VISCERA] efferbuerat fraternus amor. Hebraicè, *incaluerant miserationes eius*. ERVMPEBANT] parū abfuit quin palàm lacrymaretur. FLEVIT] vt amoris pij æstum lacrymis mitigaret, dolorémque minueret egerendo. *Sic S.Chrysost. hom.* 64.

CONTINVIT SE] animo confirmato fletum repressit. APHAK, VERS. 31.
roborauit, firmauit vultum. VERS. 32.

SEORSVM IOSEPH.] Non ergo Benjamin Iosepho assedit, vt vult 14.
Procop. Sed tres, vt minimū mensæ. In prima solus Ioseph, vt regno Procopij lo-
præpositus; in secunda, vndecim fratres; in tertia, proceres Ægyptij cus.
ad conuiuium vocati. Conuiuium Ioseph.

SIMVL VESCEBANTVR] non eadem in mensa, sed eodem tri- 15.
clinio & tempore, non postea cum vulgo famulorum. ILLICITVM Ægyptij
EST ENIM] primò quia homines sibi placentes, & suprà modum cur non con
superstitiosi, pastores & pecuarios, (quales erant Hebræi) immundos uiuētur cum
iudicabant. 2. Quia quibus vescebantur Hebræi, oues, hirci, tauri, Hebræis.
Ægyptiorum erant numina. *Exod*.8. Non quidem ista nunc Hebræis apposita: Sed sciebant iis vesci solitos.

SEDERVNT] sic Hebraicè ישבו *iasebu*. LXX. ἐκάθισαν; nondum VERS. 33.
enim mos accumbendi in vsu, qui recentior Troianis temporibus: 16.
vt patet ex Homero, Philone *hic*, & Seruio *in Virgilium*. Sederunt au- Sedendi in
tem sicuti ✝ fuerant domi soliti considere (*Iosephus*): quem † fuisse mensa mos
Iudæorum morem, in conuiuiis ætatis ordinem in discubitu seruare, antiquissi-
Philo testatur. Verùm hoc ita, nisi conuiuæ dignitate valdè impares: mus.
tunc enim honoratiori prior locus assignatus, vt patet ex Euangelio, Sedebant se
& docebitur alibi. IVXTA PRIMOGENITA] loco primo qui iure niores ante
primogenituræ ipsi debitus: hoc est primus Ruben, cū fratribus suis cos qui æta-
Liæ filiis; postea Dan & Nephtalim; Deinde Gad & Aser; vltimo te minores.
omnium loco Benjamin: hoc enim sequitur, MINIMVS IVXTA ÆTATEM] vltimo loco prout ætas postulabat. MIRABANTVR

NIMIS] non enim ipsi sic sponte sua consederant: sed ita ab œcono-
mo seu Tricliniarcha fuerant collocati: & præterea propter exces-
sum missus Benjaminij, vt sequitur.

VERS. 34. SVMPTIS PARTIBVS] sententiam reddit. Hebraicè est: *Et ele-*
17. *uauit eleuationes à faciebus suis ad eos.* Vnde patet consuetudo: Nam ci-
Cōuiuatori cibi apponebātur, & ille transmittebat ad alios. bi primò apponebantur Iosepho, ille verò distribuebat conuiuis cæ-
teris; misit itaque missus æquales cæteris fratribus, Benjamino soli
multiplicius. Quod indicarunt LXX. ἦραν δὲ μερίδας παρ' αὐτοῦ πρὸς
αὐτούς. *Tulerunt autem partes ab eo ad illos.* Hebræis *missus*, vocantur
18. Eleuationes. *eleuationes*, † quia, honoris caussa eleuatis in altum manibus, defere-
bantur. *A faciebus suis*, hoc est de cibis coram eo positis.

19. Benjamini portio quæ. ITA VT QVINQVE PARTIBVS EXCEDERET] siue Hebræa,
siue Græca, siue Chaldæa discutias, sensus vnus rectè rimāti se offert:
pro vna (vt sic dicam) cæterorum vncia Benjaminum quinque acce-
pisse, quæ fuit sententia Alexandri Polyhistoris apud Eusebium *lib.9.*
de Præparat.cap.vlt. & perspicuè id Chaldæus suggessit. Misit autem
tam affluenter Benjamino, non quòd indigeret, aut posset absumere;
sed vt eum sic præ cæteris honoraret, & peculiari à se affectu diligi
ostenderet. Non placet Iosephi & Tostadi expositio, singulis missos
quinque missus, sed Benjamino singulorum duplum: Nec aliorum;
portionem Benjamin quinta parte maiorē fuisse: vix enim excessum
20. hunc aduertissent, & fortuitus videri potuisset. INEBRIATI vox
Inebriari. שכר *Scachar*, mediæ † significationis est, aliquando sumitur in ma-
lam partem, pro tanto excessu, vt quis vsu rationis priuetur: non
minùs in bonam, pro bibere, quantum volunt, & satiari, atque exhi-
larari, citrà peccatum tamen: quo pacto hic accipi docent S. Hieron.
in Tradition. & D. August. *qu.*144. & patet, quia Ioseph vir sanctus
comissationem criminosam non permisisset. Sic Deuteron. 32. 42.
Inebriabo sagittas meas sanguine. Nam loquitur Deus. Psal. 64. 10. *Visi-*
tasti terram & inebriasti eam. Aggæi. 1. 6. *comedistis & non estis satiati:*
bibistis, & non estis inebriati: sic *ebrium* pro *saturo* promiscuè vsurpant
profani. Theocritus dixit *plagis ebrium*, πληγαῖς μεθύων. Plautus, *cæ-*
nam ebriam pro copiosa & referta. Varro, *Scholica dape aures ebrias:*
alij *vestes murice ebrias.* Lege Turnebum lib. 3. aduers. cap. 6.

ALLEGORIAM capitis petite à D. Ambrosio *lib. de Ioseph. c. 9. & 10.*
Prospero *sup. c. 31.* & Ruperto *sup. c. 6. cum duobus sequentibus.*

CAPVT

CAPVT QVADRAGESIMVM QVARTVM.

PRæCEPIT autem Ioseph dispen- 1.
satori domus suæ, dicens: Imple
saccos eorum frumento, quantum
possunt capere: & pone pecuniam
singulorum in summitate sacci. * 2.
Scyphum autem meum argenteum, & pretiũ quod
dedit tritici, pone in ore sacci iunioris. Factúmque
est ita. * Et orto mane, dimissi sunt cum asinis suis. 3.
* Iamque vrbem exierant, & processerant paululũ: 4.
tunc Ioseph accersito dispensatore domus; Surge,
inquit, & persequere viros: & apprehensis dicito:
Quare reddidistis malum pro bono? * Scyphus, 5.
quem furati estis, ipse est in quo bibit dominus
meus, & in quo augurari solet: pessimam rem feci-
stis. * Fecit ille vt iusserat. Et apprehensis per ordi- 6.
nem locutus est. * Qui responderunt: Quare sic 7.
loquitur dominus noster, vt serui tui tantũ flagitij
commiserint? * Pecuniam quam inuenimus in 8.
summitate saccorum, reportauimus ad te de terra
Chanaan: & quomodo cõsequẽs est vt furati simus
de domo domini tui aurum vel argentum? * Apud 9.
quemcumque fuerit inuentum seruorum tuorum
quod quæris, moriatur, & nos erimus serui domini
nostri. * Qui dixit eis: Fiat iuxta vestram senten- 10.
tiam: apud quemcumque fuerit inuentum, ipse

11. ſit ſeruus meus, vos autem eritis innoxij. * Itaque
feſtinato deponentes in terram ſaccos, aperuerunt
12. ſinguli. * Quos ſcrutatus, incipiens à maiore vſque
ad minimũ, inuenit ſcyphum in ſacco Benjamin.
13. * At illi, ſciſſis veſtibus, oneratíſque rurſum aſinis,
14. reuerſi ſunt in oppidum. * Primúſque Iudas cum
fratribus ingreſſus eſt ad Ioſeph (necdum enim de
loco abierat) omnéſque ante eum pariter in terram
15. corruerunt. * Quibus ille ait: Cur ſic agere voluiſtis?
an ignoratis quod non ſit ſimilis mei in au-
16. gurandi ſcientia? * Cui Iudas: Quid reſpondebimus,
inquit, domino meo? vel quid loquemur, aut
iuſtè poterimus obtendere? Deus inuenit iniquitatem
ſeruorum tuorum: en omnes ſerui ſumus
domini mei, & nos, & apud quem inuentus eſt ſcy-
17. phus. * Reſpondit Ioſeph: Abſit à me vt ſic agam:
qui furatus eſt ſcyphum, ipſe ſit ſeruus meus: vos
18. autem abite liberi ad patrem veſtrum. * Accedens
autem propius Iudas, confidenter ait: Oro domine
mi, loquatur ſeruus tuus verbum in auribus tuis,
& ne iraſcaris famulo tuo: tu es enim poſt Pharao-
19. nẽ * dominus meus. Interrogaſti priùs ſeruos tuos.
20. Habetis patrem, aut fratrem? * & nos reſpondimus
tibi domino meo: Eſt nobis pater ſenex, & puer
paruulus, qui in ſenectute illius natus eſt; cuius
vterinus frater mortuus eſt: & ipſum ſolum habet
21. mater ſua, pater verò tenerè diligit eum. * Dixiſtíque
ſeruis tuis: Adducite eum ad me, & ponam
22. oculos meos ſuper illum. * Suggeſſimus domino
meo: Non poteſt puer relinquere patrem ſuum:
23. ſi enim illum dimiſerit, morietur. * Et dixiſti
ſeruis tuis: Niſi venerit frater veſter minimus vo-
biſcum,

biſcum,non videbitis ampliùs faciem meam.*Cum 24.
ergo aſcendiſſemus ad famulum tuum patrem no-
ſtrum , narrauimus ei omnia quæ locutus eſt do-
minus meus.* Et dixit pater noſter : Reuertimini, 25.
& emite nobis parum tritici.*cui diximus:Ire non 26.
poſſumus:ſi frater noſter minimus deſcenderit no-
biſcum proficiſcemur ſimul:alioquin illo abſente,
non audemus videre faciem viri.* Ad quæ ille 27.
reſpondit:Vos ſcitis quod duos genuerit mihi vxor
mea.*Egreſſus eſt vnus,& dixiſtis:Beſtia deuorauit 28.
eum:& hucuſque non comparet.*ſi tuleritis & iſtũ, 29.
& aliquid ei in via contigerit, deducetis canos
meos cum mœrore ad inferos.* Igitur ſi intrauero 30.
ad ſeruum tuum patrem noſtrum, & puer defuerit,
(cum anima illius ex huius anima pendeat) * vi- 31.
deritque eum non eſſe nobiſcum, morietur, & de-
ducent famuli tui canos eius cum dolore ad infe-
ros.* Ego propriè ſeruus tuus ſim,qui in meam hũc 32.
recepi fidem, & ſpopondi , dicens : Niſi reduxero
eum,peccati reus ero in patrem meum omni tem-
pore.*Manebo itaque ſeruus tuus pro puero in mi- 33.
niſterio domini mei,& puer aſcendat cum fratri-
bus ſuis. * Non enim poſſum redire ad patrem 34.
meum , abſente puero:ne calamitatis,quæ
oppreſſura eſt patrem meum,
teſtis aſſiſtam.

ARGVMENTVM.

Scyphus in ſacco Beniamin deprehenditur. furti manifeſtum quaſi in ſeruitutem Ioſeph vindicat, ſed ſe illi ſuccedaneum Iudas animosè offert.

VERS. 1. PRÆCEPIT] poſt cænam illic dormientibus (*Ioſephus*) ſub diluculum(*ait Philo.*)

DISPENSATORI] quo ad hanc ſtropham vt prudenti & fideli vtebatur conſcio.

VERS. 2. SCIPHO]quo præcipuè delector. (*Ioſephus*) LXX. *κόνδυ poculum,* Aquila *ſcyphum,* Symmach. *phialam.* illud melius eſt. Nam Hebræum, גביע *Ghebbiagh* ſignificat poculum colliculi modo eleuatum fuiſſe, vel ſignis altioribus aſperum, Hiſp. *releuãdo.*

IVNIORIS] duplici de cauſâ, animi eorum explorandi, & vterini ſui penes ſe retinendi, dum pater adueniret. fecit enim vt ſic experiretur, quo animo in Beniamin fratres forent, & an aliqua illos inuidia afflaſſet propter portionum inæqualitatem. indicio fore anxietatem pro capto, vel neglectum *ita Philo, Ioſephus, Chryſoſto. & Theodoret. quæſt.* 105.

VERS. 3. DIMISSI] inopinato diſceſſu læti, ac doli ignari. Philo hæc lautè narrat.

PERSEQVERE]cum equitũ turmâ, (*Joſephus*) ex cohorte domeſticorum, iuxta Philonem. vt celeriter aſſecuti, vel ab inuitis Beniaminum abducerent.

VERS. 5.

1. Ioſephi dolus in Beniamin an iuſtus.

MALVM PRO BONO]quod extremæ ingratitudinis. Licebat Ioſepho ceteros fratres ſic affligere dolore & metu concepto ex inſimulatione fratris verè innocentis; quia vero ſcelere innocentem fratrem vendiderãt. Vt punirentur, exhibẽda fuit improbis aſperitas in ſpeciem, charitate intrinſecus ſeruatâ: vt oſtenſio illa delinquẽtes coerceret, & amor internus manſuetudinem conſeruaret. *Lege S. Gregoriũ hom. 21. in Exechiel.* Beniamino calumniam ſtruendi & vexandi ius nullum habebat: ſed hanc quæ modici temporis fuit, iniuriam, mox maiore lætitiâ & honore ſtatuerat compenſare. Mendacij aliquid interceſſit, ſed iocoſi: Calumniæ nonnihil, ſed ſine animo nocendi. D. Auguſtinus *q.* 145. cenſendus non tam ab omni prorſus mẽdacio illum velle liberare, quàm à ſerio & ſtrictè ſumpto mendacio, quod formale in ſcolis dicitur. Poſſet etiam ex reuelatione id Ioſeph feciſſe ſpiritu prophetico : quia omnium tribuum bellicoſiſſima & rapaciſſima fuit Beniaminia, *vt dicetur cap.* 49.

2. Auguratus an Ioſeph.

IN QVO AVGVRARI SOLET] ſubaudio quando auguratur. & colligo ex Hebræo; *in quo augurãdo auguratur* נחש ינחש *Naſcheſc Ienacheſc* alluſionem exprimunt, LXX. *οἰωνισμῷ οἰωνίζεται augurio auguratur.* ſenſus:

ſus: quando auguriis vacat, hoc ſcypho vtitur. quod dicens non diſertè aſſerit illum augurari, ſed diſſimulatione quadam vult, hoc illos opinari. vt in quotidiano ſermone, ſi dicat quis, quando in acié procedo, primo pedato ſic haſtam vibro, ſecundò ſic gladium ſtringo &c. Ambiguus itaque ſermo, non mendax, etiamſi numquam auguratus Ioſeph. Poteſt etiam dici, verbo; *ſolet* vſum noſtrum interpretem, propriè & hoc finxiſſe famulum ſolitum fieri, quod tunc tantum fiebat, idque etiam vocis ambiguitate ludentem. Nam *Nachaſc* ſignificat experimentum capere, & augurari. vult ergo audientes accipere de augurio ſuperſtitioſo cui mirè dediti Ægyptij, de quo egi Magicar. diſquiſit. *lib*. 4. *c*. 2. *q*. 7. *ſect*. 2. & ideo ſibi exprobari fatuitaté quod conati tam perito diuinationis ſurripere, & ſperare latere. Ipſe verò priore ſignificatu capiebat, q. d. nunc ſollerter hoc ſcypho animũ veſtrum explorat, & experitur, inquirendo inquirit, tentando tentat, rimando rimatur, hoc eſt diligẽter & ſedulo (vt ſolet) rimatur: ita verbum *Nachaſc* ſumunt hoc loco Chaldæus & quidam Hebræi Latina etiam vox *augurandi* pro quauis ſuſpicione aut cõiectatione ſumi poteſt, ſicut & nomen diuinationis. Ne quid diſſimulem prima expoſitio mihi placet.

PER ORDINEM] ſigillatim & ordine à ſeniore inchoans. VERS. 6.

QVI RESPONDERVNT] in eandem omnes ſententiam, quia ſingulis idem obiiciebatur. VERS. 7.

VT SERVI TVI] Hebraicè *turpitudo foret ſeruis tuis hanc rem facere.*

QVOMODO CONSEQVENS EST] ſi pecuniæ alienæ cupidi fuiſſemus: quod licebat clam retinere, non ſponte retuliſſemus, cum verò retulerimus, cur credis nos alieni appetentes? Hic Ioſephus & Philo certant eloquentiâ proponendâ paraphraſi luculentâ Iudæ in cauſâ deplorata. meo ſententia decoro vincit Philo artificiô flauius. VERS. 8.

APVD QVEMCVMQVE] mutat mortis pœnam in ſeruituté, & noxios ab innoxiis ſeparat; leniens dictum illorum, qui & mortis & ſeruitutis pœnam, & noxios innoxiosque iuxta comprehenderant. VERS. 10.

INNOXII] Hebr. mundi à peccato.

A MAIORE] norat ex conuiuiali ſeſſione ſingulorum ætatem: hoc autem ordine procedit, vt melius lateant inſidiæ ſtructæ Beniamino. VERS. 12.

SCISSIS VESTIBVS] vt ſoliti in mærore, vt audita quauis re moleſta valde. VERS. 13.

3. Veſtes ſcindendi mos.

REVERSI] nihil Beniamino improperantes, nihil pro illo cauſantes, ſed ab Ægyptiis captum ſecuti, parati vel veniam impetrare, vel ſimul ſeruitutem ſeruire. Nimirum, Paruæ curæ loquuntur, ingentes ſtupent.

PRIMVSQ. IVDAS] omnes in patrem pietas ſtimulabat, & amor in fratré accẽdebat, quem animo innoxium credebant, nec oculis ſatis fidebat: memores etiam ſibi, ignaris, pecunias in ſaccis incluſas. Ceteris nimio pauore conſternatis, Iudas animi & linguæ promptior, fors & præſumpta morte ferocior, præit exemplo & ſermone, memor promiſſi ſui. VERS. 14.

Necdvm enim]illos operiebatur cupidus se prodere.

VERS. 15. Qvod non sit similis mei in avgvrandi scientia]luculentissimè reddidit, quod in fonte est admodùm obscurum, nam Hebraicè est; *Quod factum hoc quod fecistis? nonne nouistis, quod augurando augurabitur vir, qui sicut ego?* sic etiam LXX. q. d. par erat vos recogitare, quemlibet tam peritum ariolandi statim arte suâ furti auctorem inuenturum: quantò magis me, quem Pharao & omnes eo nomine præ ceteris honorant. Insinuat coniectationem somniorum, & eam extendit ad omne genus inuestigandi, latè sumpta voce *augurandi*, vt sup. v. 5. Atque ita exposuit Isidorus Clarius, hisce verbis; „An nescitis quod vir augurandi gnarus, qualis ego sum, augurari potest, si quippiam amiserit, vt mihi nunc contigit? Et hæc quidem dicebant, non quod augurio vteretur; sed quæ ad propositam rem faciebant loquebatur.

VERS. 16. Avt ivste poterimvs ostendere]Hebr. Chald. & Græcè, *aut quo iustificabimur?* quid poterimus causari, quo culpam amoliamur. licèt enim nos conscientia huius criminis non redarguat, palam tamen vt noxij deprehensi sumus. Et fieri non potest, quin iusto Dei iudicio propter aliquod occultum crimen nostrum, cuius noxam satisfactione nōdum luimus, nunc hac calamitate obruamur. Respicit ad peccatum in Ioseph commissum.

Devs invenit]hoc facto ostendit se memorem iniquitatis nostræ. nos fratrem in seruitutem vendidimus: nunc iustæ subdimur seruituti.

5. Iniquitas pro pœna. Iniqvitatem] potest etiam sumi pro pœna iniquitatis.

Omnes servi svmvs] plus offert, quàm debebat, vt oblatione tot innoxiorum, vni, qui insimulabatur, veniam obtineat.

VERS. 17. Absit a me] flagitiosum hoc facere & tyrannicum.

VERS. 18. Oro domine]Hebr. *In me mi Domine.* Intende mihi, aduerte mētem ad ea quæ dicturus.

VERS. 19. Post pharaonem dominvs mevs] plura in Hebræo continentur: nam additur. *quia sicut tu, sic Paroh.* hoc est sic te veneror, & venerabundus alloquor, sicut Pharaonem. quod satis iam expressum erat.

VERS. 20. Qvi in senectvte] Hebrai. puer senectutum. *v. sup.* 37. 3.

6. Puer senectutū. Solvm habet mater sva]solus ex matre superest. sic Hebraicè, *remansit solus matris suæ*, quod etiam de mortuâ dici potest.

VERS. 21. 7. Oculos super aliquem ponere. Oculus pro fauore. Ponam ocvlos meos svper illvm] beneuolus ei sum futurus fauebo & iuuabo illum. sic sumitur idiotismus. Ierem. 39. 12. *Tolle illum, & pone super eum oculos tuos, nihilque ei mali facias.* nam in sacra Scriptura. *oculus* pro fauore sumitur. 1. Esd. 5. 5. *oculus autem Dei eorum factus est super senes eorum.* hinc nata phrasis Latina, *respice me*, pro faue mihi.

VERS. 26. Ire non possvmvs] scilicet sine Beniamin.

VERS. 27. Vxor mea] sic vocat Rachelem, quia hanc solam propriâ electione duxerat.

Dixi

Dixistis] Hebraicè, *dixi.* vtrumque verum. priùs filij dixerunt, post & ipse pater.

Anima illivs] vita. Hebraicè, *anima eius colligata est cum anima ipsius.* optimè hîc noster explicat: nam Hebraismus ambiguus est, & propriè videatur sonare aliud, nempe magnitudinem amoris, quare retinuit phrasim noster 1. Reg. 18. 1. *anima Ionathæ conglutinata est animæ Dauid.* simile habes sup. Genes. 34. 8. VERS. 30. 8.

Anima pro vita.

Anima conglutinata animæ alterius, Hebraism.

Proprie] peculiaris tibi seruus sim, qui & aptior futurus: nam robore, & rerum vsu sum potior puero.

In meam hvnc] prædem me pro illo dedi. spopondi me reducturum. VERS. 32.

Ne calamitatis] Hebr. *nisi fortè velim videre malum, quod inueniet patrem meum.* Nisi oculatus testis esse sustineam præproperæ mortis patri meo, mea illi promissione acceleratæ. Allegoriam capitis dabunt D. Ambrosius *sup. capite* 11. & Rupertus *superius capite* 9. & 10. VERS. 34.

CAPVT QVADRAGESIMVM QVINTVM.

1. NOn ſe poterat vltrà cohibere Io-
ſeph multis coram aſtantibus: vn-
de præcepit vt egrederentur cun-
cti foras, & nullus intereſſet alie-
2. nus agnitioni mutuæ.* Eleuauít-
que vocem cum fletu: quam audierunt Ægyptij.
3. omniſque Domus Pharaonis.* Et dixit fratribus
ſuis: Ego ſum Ioſeph: adhuc pater meus viuit? Non
poterant reſpondere fratres nimio terrore per-
4. territi.* Ad quos ille clementer: Accedite, inquit,
ad me. Et cùm acceſſiſſent propè, Ego ſum, ait, Io-
ſeph, frater veſter, quem vendidiſtis in Ægyptum.
5. * Nolite pauere, neque vobis durum eſſe videatur
quòd vendidiſtis me in his regionibus: pro ſa-
lute enim veſtra miſit me Deus ante vos in Ægy-
6. ptum.* Biennium eſt enim quòd cœpit fames
eſſe in terra: & adhuc quinque anni reſtant, qui-
7. bus nec arari poterit, nec meti. * Præmíſitque
me Deus vt reſeruemini ſuper terram, & eſcas
8. ad viuendum habere poſſitis. * Non veſtro con-
ſilio: ſed Dei voluntate huc miſſus ſum: qui fe-
cit me quaſi patrem Pharaonis, & dominum vni-
uerſæ domus eius, ac principem in omni terra Æ-
9. gypti. * Feſtinate, & aſcendite ad patrem meum,
& dicetis ei: Hæc mandat filius tuus Ioſeph: Deus
fecit

fecit me dominum vniuersæ terræ Ægypti : de-
ſcende ad me, ne moreris, * & habitabis in terra 10.
Geſſen:eríſque iuxta me tu, & filij tui, & filiorum
tuorum, oues tuæ, & armenta tua, & vniuerſa quæ
poſſides,* Ibíque te paſcam (adhuc enim quinque 11.
anni reſidui ſunt famis) ne & tu pereas, & domus
tua, & omnia quæ poſſides, * En oculi veſtri, & 12.
oculi fratris mei Beniamin vident quòd os meum
loquatur ad vos. * Nunciate patri meo vniuerſam 13.
gloriam meam, & cuncta quæ vidiſtis in Æ-
gypto: feſtinate, & adducite eum ad me. * Cum- 14.
que amplexatus recidiſſet in collum Beniamin fra-
tris ſui, fleuit, illo quoque ſimiliter flente ſuper
collum eius. * Oſculatuſque eſt Ioſeph omnes 15.
fratres ſuos, & plorauit ſuper ſingulos: poſt quæ
auſi ſunt loqui ad eum. * Auditumque eſt, & 16.
celebri ſermone vulgatum in aula regis: Vene-
runt fratres Ioſeph: & gauiſus eſt Pharao, at-
que omnis familia eius. * Dixítque ad Ioſeph vt 17.
imperaret fratribus ſuis, dicens: Onerantes iu-
menta, ite in terram Chanaan,* & tollite inde pa- 18.
trem veſtrum & cognationem, & venite ad me: &
ego dabo vobis omnia bona Aegypti, vt come-
datis medullam terræ. * Præcipe etiam vt tol- 19.
lant plauſtra de terra Aegypti, ad ſubuectionem
paruulorum ſuorum ac coniugum:& dicito, Tolli-
te patrem veſtrum, & properate quantocyus ve-
nientes.* Nec dimittatis quidquam de ſupellectili 20.
veſtra: quia omnes opes Aegypti, veſtræ erunt: * 21.
Feceruntque filij Iſrael vt eis mandatum fuerat.
Quibus dedit Ioſeph plauſtra, ſecundùm Pharao-
nis imperium:& cibaria in itinere. * Singulis quo- 22.

que proferri iussit binas stolas: Beniamin verò de-
dit trecentos argenteos cum quinque stolis opti-
23. mis:* tantundem pecuniæ & vestium mittens pa-
tri suo: addens & asinos decem, qui subueherent ex
omnibus diuitiis Aegypti: & totidem asinas, triti-
24. cum in itinere, panesque portantes. * Dimisit ergo
fratres suos, & proficiscentibus ait: Ne irascamini
25. in via. * Qui ascendentes, ex Aegypto, venerunt
26. in terram Chanaan ad patrem suum Iacob. * Et
nunciauerunt ei, dicentes: Ioseph filius tuus viuit:
& ipse dominatur in omni terra Aegypti. Quo au-
dito Iacob, quasi de graui somno euigilans, tamen
27. non credebat eis.* Illi è contra referebant omnem
ordinem rei: Cumque vidisset plaustra, & vniuersa
28. quæ miserat, reuixit spiritus eius.* & ait: Suf-
ficit mihi si adhuc Ioseph filius meus
viuit: vadam, & videbo il-
lum antequam
moriar.

ARGV

ARGVMENTVM.

Ioseph se fratribus aperit, & remissos cum muneribus, hortatur vt patrem in Aegyptum adducant: ille lætus filio obtemperat.

NON SE POTERAT] non valebat vltrà irati personam præferre, (*sic Ioseph:*) vel inuito coram cunctis lacrymæ erumpebant: ideò, ne cæteri aduerterent hanc affectus teneritudinem, clamauit; *foras egrediantur cuncti*, &c. Vers. 1.

ELEVAVITQVE VOCEM] fletu vox fuerat repressa, ideò maiore conatu altiùs dixit: *Ego sum*, &c. Ita proximi cubiculo potuerunt inaudire, & ab his rumor ad omnes domesticos permanauit. Vers. 2.

ACCEDITE] mira fides & constantia Ioseph fuit, in celando fratrum scelere: ideò iubet propiùs accedere, ne delictum alienus, quis auribus acciperet: *ita Philo.* Vers. 4.

VENDIDISTIS IN ÆGYPTVM] scilicet abducendum mercatoribus in Ægyptum tendentibus.

PAVERE] ne animo molestum sit, ne angustiemini. אל תעצבו *Al Theghasbu*, Hebr. Vers. 5.

NEQVE VOBIS DVRVM ESSE VIDEATVR] Hebraicè: *Ne sit indignatio in oculis vestris.* Ne vobismetipsis propter hoc factum irascamini: contrariam phrasim habes infer. v.16. Vbi noster explicuit, *gauisus fuit Pharao*; quod est Hebraicè, *fuit bonum in oculis Pharaonis.* 1. Indignatio in oculis Hebraism.

PRO SALVTE ENIM] vt victu suppeditato vitam vestram conseruarem: hoc significat Hebraismus, *pro viuificatione.* Nam *viuificare*, pro sustentare vsurpant. Psal.137.7. *Si ambulauero in medio tribulationis viuificabis me.* Vide Emān. Saa in Phrasib. verbo *viuificare.* 2. Viuificare, & viuificatio.

MISIT ME DEVS] q.d. æquanimi estote. Non tam est damnanda vestra iniquitas, quàm diuinæ sapientiæ prouidentia & misericordia prædicanda. *Sic S. Chrysostom. hom.64.* ALLEGORIAM pete à D. Augustino *quæst.* 148.

NEC ARARI POTERIT] nisi paucissimis locis ad Nili ripam: cæteris regionibus sterilitas erat ob pluuiæ defectum, Ægypto quia Nilus non exundabat. Vers. 6.

VT RESERVEMINI SVPER TERRAM] Hebr. *ad ponendum vobis residuum in terra.* Hebraismum retinent LXX. cuius sensus est, vt possitis viuere & posteritas, ac memoria vestra conseruetur. Vers. 7. 3. Reseruari super terrā.

ET ESCAS AD VIVENDVM HABERE POSSITIS.] Hebraicè est, *& vt viuificarem vos euasione magna.* Sensus est vt non finerem fame interire, sed ex euidenti illius periculo, mirabiliter vos eriperem. Hic *viuificare* idem est, quod non finere interire. *Vide sup. nu.* 2. LXX. longe aliter; *Vt relinquerentur vobis reliquiæ super terram, & enutrire vo-*

bis reliquias magnas. Pro iisdem accipientes שארית *Sceerith*, quod reddunt καλάλειμμα, & פליטה *Phelitah*, quod reddunt καλάλειψιν. magis ad rem, quam verba spectantes: nam vox posterior *euasionem* significat, sed ipsi *euasionem* indicant poni pro liberatis seu ereptis periculo, qui futuri seminarium magnarum tribuum, vt sit quasi prophetia futuri.

VERS. 8. NON VESTRO CONSILIO] vos conabamini somniorũ meorũ euentum frustrari: sed Deus in bonum vestrum illa fecit effectum sortiri.

4. Pater pro moderatore. QVASI PATREM] rectorem, instructorem, consiliarium. Nam pater Hebræis sæpè ponitur, pro moderatore & consiliario: vt 2. Paralip. 2. 13. *Misi tibi virum scientem & prudentissimum, Hiram patrẽ meum.* Vide Saa in Phrasibus. Hic vox *quasi*, abundat, vel ponitur vt affirmans, non vt minuens: nec est in Hebræo vel Chaldæo. L X X. addiderunt, quia non erat naturalis pater, sed curam Pharaonis gerebat quasi eum genuisset, & Pharao illum vt filius venerabatur.

5. Quasi, ocio sum.

VERS. 9. MANDAT] pro, *dicit*, positum, vt est Hebraicè *Amar* λέγει Græcè: nec enim filium patri iubere decet: *Mandat* ergo, hoc est significat, indicat: vt inf. c. 50. 16. *mandauerunt ei dicentes*, &c. Exod. 18. 6. *Mandauit Moysi dicens: Ego Iethro, cognatus tuus*, &c.

6. Mandare pro dicere.

NE MORERIS] ne restes, *ne stes*, vt est Hebraicè.

VERS. 10. GESSEN] Hebraicè sine punctis גשן L X X. legerunt cum Mem, γέσεμ; nisi sit typographorum vitium. Hebræi, *Gosen*. cum Cholem, & sic Chaldæus: olim tempore D. Hieronymi in Græco, τῆς ἀραβίας addebatur, quasi Gosen vel Gessen Arabiæ foret, quod benè refellit Eugubinus: Sed hodie illa additiuncula nõ est in libris Regiis, Complutensibúsque, licet sit in Aldinis & aliis. Falluntur etiam Rabbini, qui putant Thebaidem esse. Nam Thebais est in superiore Ægypti parte, in confiniis Æthyopum, & immodico æstu torretur: Gosen verò est in inferiore Ægypto, terra multis fossis irrigua: propè Delta; & pecoribus pascendis apta, quare à Iosepho deligitur.

7. Gessen seu Gosen.

IVXTA ME] non procul ab vrbe vbi domicilium meum.

VERS. 11. IBIQVE TE PASCAM] te tuósque nutriam demenso copioso viritim attributo.

8. Depauperari pro perire. NE ET TV PEREAS] Hebraicè, *ne depaupereris*. Quod Chaldæus explicat, *ne* fortè penuriam patiaris effectum noster & LXX. considerarunt, qui erat mors ex inedia. Hebræi vocem *depauperandi* latè pro quouis damno, sicut I.C. *pauperiem*. Titu. si quadrupes pauperiẽ fecerit. OMNIS DOMVS] domestici, tota familia, *vt sup. vers. 2.*

VERS. 12. QVOD OS MEVM LOQVATVR AD VOS] videtis me ipsum illum esse: patrium sermonem nostis, vultum agnoscitis & vocem. Ore ad os vobiscum & non per interpretem ago. *Sic Chaldæus.*

VERS. 14. AMPLEXATVS] nunc Zelo iustitiæ, miscet benignam comitatem, quam iusta lance appendit D. Augustinus *serm. 83. de temp.*

VERS. 15. AVSI SVNT] addit Iosephus mox adhibitos mensæ communi, non vt antè seorsim positæ.

9. Aulæ inuidia. GAVISVS] non ideò mirum de Pharaone, nam maior non inuidet minori:

minori: ſed mirum de aulicis quibus ingenitum alienæ felicitati inuidere: ergo Ioſephum mira propenſio faciebat, vt eius honori gratularentur: *ita Chryſoſt.* Fors ſibi gaudebant non vilem aliquem, ſed nobilem de Abrahæ ſtirpe ſibi præeſſe. *Sic Procopius.* Fors Pharao ex animo, aulici externis tantùm ſignis gaudebant.

OMNIA BONA ÆGYPTI] optimam & vberrimam Ægypti re- VERS. 19.
gionem.

10.
MEDVLLAM TERRÆ] Hebr. *adipem* ſeu *ſumen terræ.* Sic vocant Medulla.
quod in quaque re optimum. *Vide Adagia ſacra* §.52.

NEC DIMITTATIS QVICQVAM] exprimit clarè Hebraiſmum, VERS. 20.
qui eſt: *oculus veſter non parcat ſuper vaſa veſtra* ſenſus: quæ poteritis vobiſcũ aſportare, tollite: quę non poteſtis vendite, non graue ſit, aut moleſtum illa contemnere, & ſi neceſſe confringere ac perdere: hoc enim Hebræis eſt *non parcat, oculus,* nulla te ſubeat miſeratio, nullus 11.
amor inflectat. Habes, ne prolixus ſim; verba geminando, Deutero. Oculus non
7.16, & 13.8. 1.Reg.15.3. Iudith.2.6. Iſai.13.18. & Ezech. 5.11. Vbi ſi- parcat.
milis locus, *confringam & non parcet oculus meus.*

OMNES OPES ÆGYPTI] Hebraicè *Bonum omne Ægypti.* hoc eſt, vt rectè Chaldæus, optima totius terræ, non de fructibus tantum quos tellus edit, ſed de cæteris quoque bonis loquitur: ideò noſter *opes* poſuit.

BINAS STOLAS] Hebraicè: *mutationes veſtium,* ſeu veſtes muta- VERS. 22.
torias. חלפות שמלת *Chaliphoth Semaloth.* LXX. *duplices ſtolas* διασὰς 12.
ςόλας: idem eſt ſenſus: duas dediſſe vnam viliorem, quam domi fer- Mutatoriæ.
rent: alteram pretioſiorem, quâ in publicum prodirent amicti: de mutatoriis Ribera *in Zachar.cap.3.num.*13.

BENIAMIN VERO] maioris effectus cauſa, quia germanus: & quia immerentem ad modicum contriſtarat.

ARGENTEOS] mille ducenta regalia Hiſpanica. Nam, quicquid 13.
dicant Budæus & Alciatus, argenteus, ſtater, ſiclus idem valent, nem- Argenteus
pè tetradrachmum Atticum, & drachmum Iudaicum, ſeu viginti pro ſiclo.
obolos. *Lege Ioſephum lib.3. Antiqu. & D. Hieron. in cap.*4.*&* 45. *Ezechiel, & quæ nos ſup. cap.*20.:6.

EX OMNIBVS DIVITIIS] ex rebus quibúſque pretioſioribus VERS. 23.
& ſelectioribus Ægypti.

PANESQVE PORTANTES] vt eſſent patri venturo in viaticum. *LXX. & Chald.*

NE IRASCAMINI IN VIA] Hebr. *ne rixemini:* nempè crimen VERS. 24.
in me commiſſum inuicem improperantes, vt iam Ruben fecerat ſup.cap.præced. *ita S. Chryſoſt. & Rupert.*

ASCENDENTES] *Tropologiam* eleganter notat & adornat Origenes VERS. 25.
*hom.*15. notans in S. S. accedentes ad loca prophana, dici *deſcendere;* 14.
ad ſacratiora verò accedentes, dici *aſcendere.* Rectiſſimè, quia vt hi Aſcendere
cælo, ſic illi fiunt Tartaro viciniores. Mundanæ ergo dignitates de- vel deſcen-
ſcenſus potiùs quàm aſcenſus: religioſa humilitas & abiectio, aſcen- dere tropo-
ſus non deſcenſus. logicè.

VERS. 26. QVASI DE GRAVI SOMNO EVIGILANS] attonitus & ſtupens, ad intelligendum ineptus, ad reſpondendum habes. *Sic Rupertus.* Noſter ſimilitudine rem explicuit: tales enim qui ſubitò euigilant. Hebraicè tantùm eſt, *cor eius elanguit.* q.d. præ lætitia animo linquitur.

NON CREDEBAT] nam, poëta teſte, rara ſolet magnis rebus adeſſe fides: quod veriſſimum in miſeris, quorum mens eo magis incredula, quo tenaciùs animo infixerunt, ſe malis illi liberari non poſſe; dum quod metuunt nimis, Numquam amoueri poſſe aut tolli putant. Falſi itaque Philo & Ioſephus dum ſcribunt facilè Iacobum credidiſſe.

Philo lapſus Ioſephus lapſus.

VERS. 27. REVIXIT SPIRITVS EIVS] ſibi quaſi redditus fuit, cuius cor

VERS. 28. priùs elanguerat tam inopinatæ & incredibilis rei admiratione.

15. SVFFICIT MIHI] Hebr. *multum eſt mihi.* Superat vota, ſpes meas vincit.

Multum eſt mihi.

16. VADAM ET VIDEBO] proficiſcar vt videam. Hebraiſmus *&* pro *vt.* Vide Saa *in Phraſibus.* ALLEGORICE caput totum explicant D. Ambroſius ſup. cap. 12. & 13. & Rupertus ſup. cap. 11. cum tribus ſequentibus.

Vadam & videbo. *&* pro *vt.*

CAPVT

CAPVT QVADRAGESIMVM SEXTVM.

PRofectusque Iſraël cum omni- 1.
bus quæ habebat, venit ad puteum
iuramenti, & mactatis ibi victimis
Deo patris ſui Iſaac, * audiuit 2.
eum per viſionem noctis vocan-
tem ſe, & dicentem ſibi: Iacob, Iacob: cui reſpon-
dit: Ecce adſum. * Ait illi Deus: Ego ſum fortiſſi- 3.
mus Deus patris tui: noli timere, deſcende in Ægy-
ptum, quia in gentem magnam faciam te ibi. * Ego 4.
deſcendam tecum illuc, & ego inde adducam te
reuertentem: Ioſeph quoque ponet manus ſuas ſu-
per oculos tuos. * Surrexit autem Iacob à puteo 5.
iuramenti: tuleruntque eum filij cum paruulis &
vxoribus ſuis in plauſtris quæ miſerat Pharao ad
portandũ ſenem, * & omnia quæ poſſederat in ter- 6.
ra Chanaan: venitque in Ægyptum cum omni
ſemine ſuo, * filij eius, & nepotes, filiæ, & cuncta 7.
ſimul progenies. * Hæc ſunt autẽ nomina filiorum 8.
Iſraël, qui ingreſſi ſunt in Ægyptum, ipſe cũ liberis
ſuis. Primogenitus Ruben. * Filij Ruben: Henoch 9.
& Phallu, & Heſron & Charmi. * Filij Simeon: Ia- 10.
muel & Iamin & Ahod, & Iachin & Sohar, & Saul
filius Chanaanitidis. * Filij Leui: Gerſon & Caat 11.
& Merari. * Filij Iuda: Her & Onan & Sela & 12.
Phares & Zara. mortui ſunt autem Her & Onan in
terra Chanaan. Natique ſunt filij Phares: & Heſ-

13. ron & Hamul. * Filij Iſſacar: Thola & Phua &
14. Iob & Semron. * Filij Zabulon: Sared & Elon &
15. Iahelel: * Hi filij Liæ quos genuit in Meſopota-
mia Syriæ cum Dina filia ſua: omnes animæ filio-
16. rum eius & filiarum, triginta tres. * Filij Gad: Se-
phion & Haggi & Suni & Eſebon & Heri & Aro-
17. di & Areli. * Filij Aſer: Iamne & Ieſua & Ieſſui &
Beria, Sara quoque ſoror eorum. Filij Beria: He-
18. ber & Melchiel. * hi filij Zelphæ, quam dedit La-
ban Liæ filiæ ſuæ: & hos genuit Iacob ſedecim
19. animas. * Filij Rachel vxoris Iacob: Ioſeph & Ben-
20. jamin. * Natíque ſunt Ioſeph filij in Terra Ægy-
pti, quos genuit ei Aſeneth filia Putiphare ſacer-
21. dotis Heliopoleos: Manaſſes & Ephraim. * Filij
Benjamin: Bela & Bechor & Asbel & Gera & Naa-
mã & Echi & Ros & Mophim & Ophim & Ared.
22. * hi filij Rachel quos genuit Iacob: omnes animæ,
23. quatuordecim, * Filij Dan: Huſin. * Filij Neph-
24. thali: Iaſiel & Guni & Ieſer & Sallem. * Hi filij Ba-
25. læ, quam dedit Laban Racheli filiæ ſuæ: & hos ge-
26. nuit Iacob: omnes animæ, ſeptem. * Cunctæ ani-
mæ, quæ ingreſſæ ſunt cum Iacob in Ægyptum,
& egreſſæ ſunt de femore illius, abſque vxoribus
27. filiorum eius, ſexaginta ſex. * Filij autem Ioſeph,
qui nati ſunt ei in terra Ægypti, animæ duæ. Om-
nes animæ domus Iacob, quæ ingreſſæ ſunt in
28. Ægyptum, fuere ſeptuaginta. * Miſit autem Iu-
dam ante ſe ad Ioſeph, vt nunciaret ei, & occurre-
29. ret in Geſſen. * Quò cùm perueniſſet, iuncto Io-
ſeph curru ſuo, aſcendit obuiam patri ſuo ad eun-
dem locum: videnſque eum, irruit ſuper collum
30. eius: & inter amplexus fleuit. * Dixítque pater ad
Ioſeph

Ioseph: Iam lætus moriar, quia vidi faciē tuā, & su-
perstitē te relinquo. * At ille locutus est ad fratres 31.
suos, & ad omnē domū patris sui: Ascendā & nun-
ciabo Pharaoni, dicamq; ei: Fratres mei, & domus
patris mei, qui erant in terra Chanaan, venerunt
ad me: * & sunt viri pastores ouium, curamque 32.
habent alendorum gregum, pecora sua: & armen-
ta, & omnia quæ habere potuerunt, adduxerunt
secum. * Cumq; vocauerit vos, & dixerit: Quod est 33.
opus vestrum? * Respondebitis: Viri pastores su- 34.
mus serui tui, ab infantia nostra vsque in præsens,
& nos & patres nostri. Hæc autem dicetis, vt
habitare possitis in Terra Gessen: quia
detestantur Ægyptij omnes
pastores ouium.

* * *

ARGVMENTVM.

Iacob in Ægyptum proficiſcitur. Genealogia poſterorum cum eo proficiſcentium, & Ioſephi occurſus deſcribitur.

VERS. 3. NOLI TIMERE] eximit metum, quo teneri poterat multis ex cauſis. 1. ne liberi idolorum cultu & aliis Ægyptiorum vitiis imbuerentur. 2. ne poſteri illecti fertilitate & amænitate Ægypti in Chananæam redire nollent, & Dei promiſſa negligerent. 3. ne quid aduerſi pateretur, ſi Deo inconſulto hoc iter ſuſciperet. 4. ne moreretur in viâ priuſquam filium cerneret.

FACIAM TE IN GENTEM MAGNAM IBI] ſemen tuum in gentis magnæ numerum multiplicabo.

VERS. 4. DESCENDAM TECVM] adero & fauebo tibi eunti, & ſemini tuo redeunti.

INDE ADDVCAM TE REVERTENTEM] poſteros tuos, qui oſſa tua ſecum ex Ægypto aſportantes illa ſepelient in terrâ ipſis danda vt promiſi. Hebræa obſcura ſunt: *Et ego aſcendere te faciam* (ex Ægypto in Chanaan, è quâ nunc deſcendes) *etiam aſcendendo*, præſens tibi & quaſi comes viæ. LXX. *& ego reducam te in finem*, nunc ducam, poſtea tandem reducam.

1. Morientiū oculos ſillandi ritus. IOSEPH QVOQVE] faxo illum videas, iſque tibi morienti ſillet oculos. Mos † igitur Hebræis adeo antiquus vt morientium oculos cariſſimi clauderent: ab his Græci & Romani mutuati; qua de re conſuli poteſt Commentar. noſter in Troades *ad verſ.* 372.

VERS. 7. FILIÆ] Dina, & filiorum vxores. Si *nurus* addis, nihil neceſſe

2. Enallage numeri. enallagen cauſari pluralis pro ſingulari: alioqui frequens hoc eſſe in ſacra Scriptura conſtat, & ſi cui non conſtet legat Martinezium *lib.6. hypotyp.c.ap.*4.

VERS. 8. HÆC SVNT NOMINA] recenſentur, vt in exitu ab Ægypto manifeſtum ſit quantoperè fuerint multiplicati tam paucis annis. *Theodoretus & Procop.*

QVI INGRESSI] qui, quando Iacob in Ægyptum ingreſſus, ſuperſtites erant. quod fallit in filiis Iudæ, de quib. v. 12. fatetur eos in Chanaan mortuos.

VERS. 10. Iamuel & Namuel. IAMVEL] Num. 26.13. vocatur *Namuel.* factum ex ſimilitudine Iod & Num. י & נ.

Iamin, Iaminæi. IAMIN] à quo Iaminæi, dicit Procopius.

3. Ahod, & de eius poſteris. AHOD] iſte citò mortuus, vel nullam prolem reliquit, vel omnes eius poſteri in fornicatione cum filiabus Moab & Madian interierunt. quia Num. 26. 12. vbi numerantur filij Simeon, qui terram promiſſionis ingreſſi, nullus de familiâ Ahod nominatur, vt nec 1. Paralip. 4. v. 24.

4. Sohar vel SOHAR] Num. 26.13. vocatur Zare. Sed 1. paralip. 4. 26. ponitur quidam

quidam *Sarib*, qui fortè est Iachin. Zare.
FILIVS CHANANITIDIS] apage commentum Iudaicum de Dina, Sarib, Ia-
Simeoni nupta: hoc enim incredibile: & Moses loquitur de aliquâ ve- chin.
rà Chananitide. 5.
HER ET ONAN] hos duos addit in Chananæâ mortuos, ne il- Dina an nu-
los descendentibus in Ægyptum annumeremus. *Lege sup. cap.* 38. *à* pta Simeo- ni.
vers. 6. VERS. 12.
HESRON ET HAMVL] friuolum videtur quod tradit Chroni- 6.
con Hebræorum, Phares anno ætatis nono filium Hesronem genuis- Her & Onan
se. Hoc confinxerunt, vt eum includerent catalogo descendentium in non numerandi
Ægyptum. connumerandi quidem Hesron & Hamul descendenti- cum euntibus in
bus, non quod ante ingressum nati, & pedibus (quod dici solet) suis Ægyptum.
profecti, sed quia in ipsâ Ægypto nati, (quod calculationes To- 7.
stadi conuincunt) & videntur in locum Her & Onan successisse: & Phares non
quia ex Hezron Reges Iudâ & Beniamin & Messias ipse descende- genuit anno ętatis nono.
runt. Sicut postea filij Beniamin numerantur, etiam qui in 8.
Ægypto certò nati. Quare nomine *ingressus*, dicendum tempus omne Hesron, &
contineri quod ab ingressu Iacob vsque ad mortem Ioseph decurrit: Hamul cur numerandi
vt docet S. Augustin. *hîc q. vlt. & lib.* 16. *de ciuita. Dei cap.* 40. in hoc catalogo.
IOB] Num. 26. vocatur *Iasub.* 9.
HI FILII LIÆ] de sex propriè dictis filiis intelligit, non de nepo- Ingressus
tibus quoque. latè sumptũ tempus.
OMNES ANIMÆ FILIORVM EIVS] hîc *animæ* pro personis;
filij pro omnibus descendentibus accipiendi, vt Hesron & Hamul VERS. 13.
comprehendantur. 10.
TRIGINTA TRES] exclusis Her & Onan: inclusâ Dinâ. sed tum Iob, Iasub.
adhuc tantum inuenias triginta duos. Quare quidam Hebræorum 11.
annumerant Iochabeth filiam Leui, matrem Moysis, diu post in Ae- Filij propriè & impropriè
gypto natam. Alij cum Iosepho & D. Hieronymo pro illâ Iacobum sumpti eodem textu.
ipsum, eò quòd summa sit colligenda à v. 8. s. vbi Iacob ponitur simul VERS. 15.
cum filiis. quod magis probo. 12.
HARODI ET HARELI] hinc Haroiles & Arieles duo pagi Palæ- Iochabeth.
stinæ Procopio. VERS. 16.
IESSVA] periit huius stirps in Aegypto ante egressum Moysis, pa- Harodi. Hareli.
tet quia num. 26. v. 44. prætermissa. 13.
BERIA] d. v. 44. vocatur *Beri.* Iessua.
SARA] fortè nominatur in honorem nominis quod ei commune Beria.
cum Sara Abrahæ. VERS. 17.
MANASSES ET EPHRAIM] LXX. addunt hîc nomina nepotum VERS. 20.
Ioseph, sed ea in Hebræo non habentur: vera tamen esse patet ex 1.
Paralip. 7. à numer. 14. vnde huc infarta. noster fontem secu-
tus.
FILII BENIAMIN] Numer. 26. 38. quædam familiæ VERS. 21.
nominantur; sed non cunctorum filiorum, vt appareat mul- 14.
torum stirpem interiisse. Quidam alio nomine insigniuntur, vn- Benjamin
de patet binomios fuisse. Illic dicuntur Hopham & *Supham*, posteri.

qui hîc *Mophim & Ophim*:& 1.Paralip.d.2. habes, *Nohaa* & *Rapha*. Porro iſti decem,partim ſunt filij,partim nepotes, vt patet ex LXX. itaque noſter,*filios*,latè pro liberis ſumpſit,*ſicut* ſ. *v.* 15. Nepotes verò filiis miſcet,eo quòd,licet illi nondum nati viuo Iacob, iam tamen erant in patris ſui lumbis,ſicut Leui dicitur in Abrahæ lumbis decimatus.*ita D.Auguſti.q.*151.

15. Romano rumorigo. ROS] Theodoretus in cate. & Procopius volunt ab hoc Romanos deſcendere, quod non eſt veriſimile.Nam Romani à Romulo dicti.

16. Aradij. ARED]ab hoc Aradij Procopio.

HVZIM] in Numeris vocatur *Subam*,à quo familia Subamitarum.

VERS. 23. 17. Dan cur vnicum filium habuerit. Sed cur Dan vnicum filium Deus dedit? Reſpondent ſcolia Græca & Procopius,quia ſerpentis filios non decuit multiplicari: reſponſio obſcura & allegorica ex c.49.17. adſpicit ad Antichriſtum ex hac tribu naſciturum.

VERS. 26. 18. De femore egredi. Hebraiſmus & ratio phraſis. EGRESSÆ SVNT DE FEMORE] ex eo orti ſunt.vtuntur hac phraſi Hebræi,vel quia femur ponunt pro † partibus quæ inter femora: vel quia re ipſâ in femore tres venæ ſunt,quæ, ortæ ex venis lumborum, priuſquam,in crura deſcendant,viris per femora in ſcrotum; feminis in vterum recurrunt, & fecundi ſeminis materiam generationi ſufficiunt: ideo cùm de generatione agitur femora nominari in ſacris libris cenſuit Franc.Valeſius *de ſacrâ philoſophiâ cap.*13.vt infer. 49. 10. *Non auferetur ſceptrum de Iudâ,& dux de femore eius*, vbi tamen Hebraicè non eſt *femur*,ſed ſubindicatur.Num.5.22.inter maledictiones moechæ;*vtero putreſcente putreſcat femur.*

19. Numerus poſterorum Iacob. SEXAGINTA SEX] In hoc numero nunc non comprehendo Iacobum,quia Iacob ex ſuo femore non egreſſus.vt ſint LXVI. debet tolli Iacob,Ioſeph,& duo filij Ioſeph:nam forent cum his LXX.Tollitur Iacob, quia (vt dixi) non fuit à ſe genitus;Ioſeph, & filij, quia cum Iacobo in Ægyptum non deſcenderunt.

VERS. 27. 20. Animæ pro perſonis. ANIMÆ perſonæ.ſic Lucanus

Vos quoque qui fortes animas belloque peremptas:

hoc eſt viros ſtrennuos bello cæſos.

21. Septuaginta animæ domus Iacob. INGRESSÆ] cenſentur ingreſſæ,etiamſi ante Iacobum, vt Ioſeph & licet poſt ingreſſum Iacob natę vt nonnulli nepotū,viuo tamen Ioſepho nati,qui omnes cum Iacob dicuntur LXX. *hîc & Exo.* 1. *v.* 5. *Deutero.* 10.22.LXVI.quas poſui v.26.& prꝫterea duo filij Ioſeph cum patre & auo.Iacobum enim annumerandum volunt Ioſephus,S.Hieronymus & D. Auguſtinus: & textus confirmat, quia domus Iacob

LXX.interpretum defenſio. prima perſona eſt ipſe Iacob.Grauis hîc oritur quæſtio quo igitur pacto verū quod LXX.hîc transferūt ἑβδομήκοντα πέντε *ſeptuaginta quinque*.cùm Hebraicè & Chald.tantū ſint *ſeptuaginta*,& ſic ipſimet LXX. verterunt Deutero. 10.22? Quid dicemus? Eugubinum Melchiori Cano *lib.2.de locis Theologicis* iure quo optimo vapulare. Sed nodum

Locus Act. 7.14. relinquit Canus inſolutum, qui me quidem ſollicitat, cur D.Lucas Act.7.14.malueritſequi LXX. interpretes in locis quibus reddiderunt ἑβδομήκοντα πέντε vel πέντε καὶ ἑβδομήκοντα quàm in d. v. 22. vbi cum

cum Hebrço fonte cõsentiunt? item cur LXX. nterpretes vno loco secuti sint Hebræũ fontẽ, duobus aliis eũ deseruerint? Non cõquiesco, si dicas in LXXV. contineri LXX. Verũ hoc est, sed cur nõ LXXV. sẽper verterunt? & cur B. Stephanus potius id secutus, quod in speciem pugnat cum Hebræo fonte? sanè Fl. Iosephus vtebatur versione LXX. interpretum, & nihilominus *libro 2. Antiq. cap.* 4. ait; ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἑβδομήκοντα *erant autem omnes LXX.* & sic vertit Ruffinus, nec mendosus est locus, cũ exactè mox calculũ nominib. singulorum expressis Flauius subducat. Sed si calculum illum perpendas, facile apparebit; Iosephum non numerare nepotes ex Ioseph: & ideo quando Græci vertunt *septuaginta*, hos eos prætermittere; sicut & Hebræus fons & versio nostra prætermittit. Quandò verò vertunt LXXV, tunc vt paraphrastas per prolepsim seu anticipationem (vt benè D. Hieronymus) ponere pro ingressis, qui ex ingressis orituri, & non actu sed potentiâ in lumbis maiorum ingrediebantur. Ioseph enim patri obuius cum filiis suis, etiam ipse patrem ducens ingressus cum patre ad Pharaonem: in Iosephi verò filiis censentur ingressi etiam posteri illorum, quos quinque constat fuisse. Nempe Ephraimi filios Sutalaam, & Iaam, & Sutalaami filium Edem: (*Ecce tres*) & Manassis filium Machir, & ex Machir nepotem Galaad. (ecce alios duos) hi quinque nati viuo adhuc Ioseph, quia Ioseph vidit tertiam generationem suam, vt habes Genes. 50. 22. sic igitur sequor & explico sententiam D. Augustini, qui *lib. 16. de Ciuita. Dei. cap.* 40. docet ingressum intelligi debere; non pro die tantùm quo Iacob Ægyptum ingressus; sed pro toto tempore ab illo die vsque ad mortem Ioseph. Nempe hoc pertinere dico ad numerum *septuaginta quinque*, quem ponũt LXX. & S. Stephanus: nam quoad LXX. animas, quas ponunt versio nostra, fons Hebræus & Iosephus, possumus de ipsomet ingressus die intelligere, quo Iosephus Patrem suum ad Pharaonem introduxit, nec enim plenè ingressus, donec in Ægypto domicilium seu habitationis locum accepit, qui terminus itineris seu ingressus istius fuit. Nec nobis tunc opus vllâ recapitulatione, quam necessariam censuit Canus: quia non agimus de primo Ioseph ingressu, sed de ingressu Iacobi cum Ioseph, & posteris suis. Nec obstant nobis argumenta Martinezij *libr. 6. hypotypos. capite primo.* quia non dicimus Ioseph nepotes natos viuente Iacob, sed viuente Ioseph. Duo manent scrupuli. cur† ergo Septuaginta diuersimodè verterunt? Caluin⁹. & Beza volunt loca Genes. & Exodi mendosa esse, & mendosa quoque D. Stephani verba: sed hoc dignum ipsis, nempe hereticis audacissimis. Omnes enim libri, Noui testamenti, Latini, Græci Syriaci consentiunt in LXXV. In Genesi quoque, & Exodo, sic legerunt D. Hieronymus, Augustinus & alij veteres: Iosephus non locum Genesis vel Exodi. sed locum Deuteronomij secutus fuit. Malo igitur dicere spiritum sanctum ita calamum illorum direxisse, vt vno loco ponerent actu cum Iacobo ingressos, alio vero loco adderent etiam potentia (vt dixi) ingressos. Itaque conciliatio versionis vtriusque clara est: LXX. hîc ponere etiã

22. Iosephi locus.

23. Septuaginta quinque quomodo.

24. D. Augustinus explicatus.

25. Ingressus dies quis.

26. LXX. cur diuersimodè idẽ verterint.

eos,qui in lumbis patris ingressi:nostrum cum fonte tantum qui die ingressus nati erant,& actu intererant. Alter†est, cur in hoc Catalo-
27. Iosephi nepotũ cur hìc magis habita ratio quã nepotum ex aliis patriarchis. go potiùs habita ratio posterorum ex Ioseph, quàm ex fratribus eius oriundorum? D. Augustinus videtur reddere rationem, quia Ioseph fuit causa ingressus in Aegyptum. Addo & aliam, non minùs plausibilem, sicut à Moyse computati fuere nepotes Iudæ, eo quòd in illis mansit regnum duarum tribuum; sic etiam LXX. & B. Luca numeratos nepotes Ioseph, quia ex illis oriturum regnum decem tribuum in Ieroboam: & quia primogenituræ priuilegium Rubeno ademptum, in Iudam & Ioseph diuisum fuit.

VERS. 28. Misit avtem ivdam] vt prudentiorem, & Iosepho acceptiorem. ita Procopius post Fl. Iosephum.

In gessen] ad Heroopolim, ita LXX. & Philo.

Pastores ovivm] ideo Manethon solet Iudæos vocare opiliones, teste Procopio.

VERS. 34. Detestantvr Ægyptii] quia pastores armentorum & gregum mactatorum carnibus vesci soliti. Boues autem, hirci, & oues, sunt Aegyptiorum nomina. Allegoriam Capitis pete à D. Ambrosio *lib. de Ioseph. cap. vlt.*

CAP.

CAPVT QVADRAGESIMVM SEPTIMVM.

INgressus ergo Ioseph nunciauit 1.
Pharaoni, dicens: Pater meus &
fratres, oues eorum, & armenta, &
cuncta quæ possident, venerunt
de Terra Chanaan: & ecce consi-
stunt in Terra Gessen: * Extremos 2.
quoque fratrum suorum quinque viros constituit
coram rege: quos ille interrogauit: Quid ha betis 3.
operis? Responderunt: Pastores ouium sumus serui
tui, & nos, & patres nostri.* Ad peregrinandum in 4.
terra tua venimus: quoniam non est herba gregi-
bus seruorum tuorum, ingrauescente fame in terra
Chanaan: petimusque vt esse nos iubeas seruos
tuos in Terra Gessen.* Dixit itaque rex ad Ioseph: 5.
Pater tuus & fratres tui venerunt ad te.* Terra Ae- 6.
gypti in conspectu tuo est: in optimo loco fac eos
habitare, & trade eis Terram Gessen. Quòd si no-
sti in eis esse viros industrios, constitue illos magi-
stros pecorum meorum.* Post hæc introduxit Io- 7.
seph patrem suum ad Regem, & statuit eum co-
ram eo, qui benedicens illi, * & interrogatus ab 8.
eo: Quot sunt dies annorum vitæ tuæ?* Respon- 9.
dit: Dies peregrinationis meæ centum triginta an-
norũ sunt, parui & mali, & non peruenerunt vsque
ad dies patrum meorum quibus peregrinati sunt.

10. * Et benedicto rege, egressus est foras.* Ioseph ve-
11. rò patri & fratribus suis dedit possessionem in Ae-
gypto in optimo terræ loco, Ramesses, vt præcepe-
12. perat Pharao.* Et alebat eos, omnemque domum
13. patris sui, præbens cibaria singulis.* In toto enim
orbe panis deerat, & oppresserat fames terram ma-
14. ximè Aegypti & Chanaan,* E quibus omnem pe-
cuniam congregauit pro venditione frumenti, &
15. intulit eam in ærarium regis: * Cumque defecisset
emptoribus pretium, venit cũcta Aegyptus ad Io-
seph dicens: Da nobis panes quare morimur corã
16. te, deficiente pecunia?* Quibus ille respondit: Ad-
ducite pecora vestra, & dabo vobis pro eis cibos, si
17. pretium non habetis.* Quæ cùm adduxissent, de-
dit eis alimenta pro equis, & ouibus, & bobus, &
asinis, sustentauítque eos illo anno pro commuta-
18. tione pecorum.* Venerunt quoque anno secundo,
& dixerunt ei: Non celabimus dominum nostrum
quòd deficiente pecunia, pecora simul defecerunt:
nec clam te est, quòd absque corporibus & terra
19. nihil habeamus.* Cur ergo moriemur te vidente?
& nos & terra nostra tui erimus? eme nos in serui-
tutem regiam, & præbe semina, ne pereunte culto-
20. re redigatur terra in solitudinem.* Emit igitur Io-
seph omnem terram Aegypti, vendentibus singu-
lis possessiones suas præ magnitudine famis. Subie-
21. citque eam Pharaoni,* & cunctos populos eius à
nouissimis terminis Aegypti vsque ad extremos
22. fines eius.* præter terram sacerdotum, quæ à rege
tradita fuerat eis: quibus & statuta cibaria ex hor-
reis publicis præbebantur, & idcirco non sunt
23. compulsi vendere possessiones suas.* Dixit ergo
Ioseph

Ioſeph ad populos:En vt cernitis, & vos & terram
veſtram Pharao poſſidet: accipite ſemina, & ſerite
agros.* vt fruges habere poſſitis.Quintam partem 24.
regi dabitis:quatuor reliquas permitto vobis in ſe-
mentem,& in cibum familiis & liberis veſtris.*Qui 25.
reſponderunt : Salus noſtra in manu tua eſt:
reſpiciat nos tantùm dominus noſter ? & læti
ſeruiemus regi. * Ex eo tempore vſque in præ- 26.
ſentem diem in vniuerſa terra Ægypti regibus
quinta pars ſoluitur, & factum eſt quaſi in legem,
abſque terra ſacerdotali, quæ libera ab hac condi-
tione fuit.* Habitauit ergo Iſrael in Ægypto, id 27.
eſt,in Terra Geſſen,& poſſedit eam,auctuſque eſt,
& multiplicatus nimis.* Et vixit in ea decem,& ſe- 28.
ptem annis: factique ſunt omnes dies vitæ illius
centum quadraginta ſeptem annorum.* Cumque 29.
appropinquare cerneret diem mortis ſuæ, vocauit
filium ſuum Ioſeph,& dixit ad eum,Si inueni gra-
tiam in conſpectu tuo, pone manum tuam ſub fe-
more meo:& facies mihi miſericordiam & verita-
tem,vt non ſepelias me in Aegypto:*ſed dormiam 30.
cum patribus meis,& auferas me de terra hac,con-
daſque in ſepulchro maiorum meorum? Cui re-
ſpondit Ioſeph,Ego faciam quod iuſſiſti. * Et ille: 31.
Iura ergo,inquit,mihi.Quo iurante,adorauit Iſrael
Deum,conuerſus ad lectuli caput.

ARGVMENTVM.

Ioseph Pharaoni patrem & fratres sistit: datur eis terra Gessen. Iacob Iosephum de ossium suorum sepultura adiurat.

VERS. 1. NVNCVPAVIT PHARAONI] reuerentiæ in Regem id fuit, & fors metu ne animo mutatus. ideò non recta introduxit.

CONSISTVNT] iussa tua præstolantes.

VERS. 2. 1. Extremi qui. EXTREMOS QVOQVE] dubium quos sic appellet. puto extremos dici, residuos seu abstractos à totâ summâ: seu ex toto numero. Sicut capi potest, *Iudic.* 18.*v.*2.*ex cognatione sua quinque viros de extremitate sua:* quod videntur velle LXX. *vide Adagia sacra* §. 53. Communior receptiorque expositio est, Iosephum hoc ordine progressum, priore loco solũ ingressum, & indicasse Pharaoni adesse patrem fratresque, deinde illos introduxisse, ita vt primi essent quinque fratres, qui aspectu contemptibiliores & inbecilliores videbantur, ne qua lubido Pharaoni incideret cos in militiam vel palatina ministeria legendi: postremo verò loco senex ingrederetur.

VERS. 4. 2. Ægypti paludũ natura. NON EST HERBA GREGIBVS] si defectus ex siccitate, cur non in Ægypto totâ vt in Chananæâ? D. Augustinus *quæst.* 160. Ægyptiacas paludes eius indolis esse, vt quo Nilus minùs exundat, magis illę gramine luxurient: quo ille copiosiùs Aegyptũ inundat, hoc istæ parcius gramina suppeditent. Potest etiam responderi, Chananæam esse altiorem Ægypto, Gessen verò humiliorem Ægypti partem, fossis multis irriguam ex Nilo & alijs amnibus exiguas ductis. *vide Tostadum.*

VERS. 6. 3. In cõspectu tuo est terra. IN CONSPECTV TVO EST] elige quam voles partem. idem significat, quod, coram te est. *vide sup. cap.* 13.*v.*9.

IN LOCO] Hebraicè, *in benefica terra*, hoc est fertili.

4. Fortis, pro idoneo. VIROS INDVSTRIOS] Hebr. *viros fortes.* Fortis Hebræis significat strennum & idoneum. *hombres de pecho y hecho.* Sic Prou. vlt. *Mulierem fortem*, &c.

5. Ægyptiorũ armenta & greges. CONSTITVE ILLOS MAGISTROS PECORVM] ita factum Philo & Iosephus testantur. habebant autem Aegyptij camelos, asinos, equos magna copia: boues, capras, oues, longè minore numero, eò quòd illis essent sacræ, & quasi sepositæ ab omni vsu.

VERS. 7. 6. Benedicere pro bona precari. BENEDICENS ILLI] Salutans & fausta precatus Regi, forte dicens, *viuat Rex*, aut *Rex in æternum viue.* Nam differt benedictio qua minor maiori benedicit, ab ea qua maior minori.

VERS. 9. PEREGRINATIONIS MEÆ] Sanctis, quorum in cælo patria est, hæc vita, non nisi via & peregrinatio videtur. *ita Rupertus.* Ipsa quoque Iacobi vita verè continua peregrinatio & profectio fuit.

7. Parui pro paucis. PARVI] Hebraicè pauci hoc est multo breuiore tempore vixi, quàm maiores mei.

MALI]

Mali] pleni ærumnis & infelices. Vide Adagia ſacra §.54. *dies pauci & mali.* 8. Dies paucis & mali, adagium.

Benedicto rege] poſtquam Regi valedixit. deſpues de hecho el deuido acatamiento, ſe diſpidio del Rey. ita Martinus Roa *lib* 1. *ſingular. cap.* 9. cui aſſentior ita ſumi. 2. Reg. 14. 22. *Cadensq́; Ioab ſuper faciem ſuam in terram, adorauit & benedixit Regi.* Sequitur enim ſtatim abiiſſe. Non aſſentior de accuſatione Nabal, & dicto vxoris Iobi: de quibus ſuo loco. Vers. 10. 7. Benedicere pro valedicere.

Possessionem] alibi ſolet vertere partem, portionem, funiculum. Vers. 11. 8.

Ramesses] non ergo in ipsâ Heliopoli, vt vult Ioſephus; ſed haut procul ab eâ, in regione illâ prouinciæ Geſſen, vbi poſtea Rameſſe oppidum exſtractum ab Iſraëlitis. *Sic S. Hieron. lib. de locis.* Rameſſe.

Præbens cibaria singvlis] ſingulis κατὰ ζῶμα vt LXX. viritim ſeu capitatim, etiam minimis, quantùm volebant. hæc eſt vis Hebraiſmi † *ad os paruuli.* paruulus pro minimo familiæ, & *os* pro lubito ſeu voluntate, deſiderioque † Sup. 24. 57. Hebraice, *quæramus os eius*, hoc eſt eius voluntatem. Oſee. 10. 12. *metite in ore miſericordiæ*, hoc eſt copioſiſſimè quantum beneficentia optet. Num. 21. 24. *percuſſus eſt in ore gladij*, hoc eſt ſecundùm aliquos, vſque ad ſatietatem gladij, *vide Adagia ſacra* §. 55. Vers. 12. 9. Ad os paruuli. Os pro lubito.

Toto orbe] magnâ orbis parte, Hyperbole. Vers. 13.

Terram] incolas terræ, *Sic Auguſtin.* eſt metonymia.

E qvibvs] Aegyptiis & Chananæis. Vers. 14.

Intvlit eam in aerarivm] nihil inde ſibi reſeruans, ait Philo. tam alienus erat à noſtri æui peculatu.

Tota aegypt.] omnium Aegypti locorum procuratores. Vers. 15.

Panes] triticum.

Qvare morimvr] cur cùm nos fame perire videas, non poſtulemus à te tam benè erga rempub. affecto, mali remedium? adſpicis, non deſpicies.

Addvcite pecora vestra] moleſtiſſimâ pecorum tali tempore alendorum curâ eos liberat. *Sic Procopius.* Vers. 17.

Anno secvndo] à datis pecoribus, qui fuit quinctus vel ſextus ab inchoatâ fame. Vers. 18.

Non celamvs] indicamus tibi paupertatem & nuditatem noſtram vt ſubuenias. כחד *Chahad.* celare, item exſtirpare ſignificat. priorem ſignificationem noſter & Chaldæus, poſteriorem ſecuti LXX. *ne forte deleamur* μήποτε ἐκτριβῶμεν. 16. Conciliatæ verſiones.

Eme nos in servitvtem] fuimus tantum vaſſalli, parati ſumus mancipia fieri. famis vitandæ causâ non ſe tantum, ſed liberos quoque poteſt quis vendere. Vers. 19.

Praebe semina] an ergo aliquid quibuſdam locis ſeri poterat? an ſemina poſuit, pro annonâ? prius mihi placet. quia ſic v. 23. *accipite ſemina.*

VERS.20. OMNEM TERRAM AEGYPTI] parti quæ iam poſſeſſione & dominio Regis erat, ſingulorum poſſeſſorum partes addidit.

11. Ægyptij nequam & ſeditioſi.

SVBIECIT QVE] vniuerſam regionem, ipſos quoque incolas conſentientes, & re verâ indignos libertate, naturâ pronos in omne malum, ſeditioſos niſi ſeruitio promerentur. *lege Ioſephum contra Apionem, & Originem hom.16.*

12. Fieri alicui, Hebraiſm.

EAM PHARAONI] hoc eſt in vtilitatem ſeu proprietatem Pharaonis redegit. pſal.118. *Hæc facta eſt mihi,* hoc eſt in meam verſa vtilitatem. *vide D. Auguſtin. in locutionibus hîc.* Hebraicè, *& facta terra fuit Pharaoni.*

13. Seditionum vitandarum optimum remedium.

A NOVISSIMIS TERMINIS] vt ſcirent ſe nihil amplius in Aegypto poſſidere, incolas tranſtulit, de vnâ in aliam remotiſſimam ciuitatem. Vnicum remedium obuiandi rebellionibus: quo vſus Carolus Magnus, quando Saxones in Flandriam, & Flandros in Saxoniam traduxit. vnde linguæ ſimilitudo. Hebræa hîc apertiſſima ſunt: *& populum tranſire fecit ad ciuitates de vnâ extremitate termini Ægypti, vſque ad extremitatem eius.* Explicat Chaldæus; populum tranſtulit de ciuitate in ciuitatem, ſcilicet hos illuc, & illos huc viciſſim tranſmigrare faciendo, vt mutarent domiciliâ. LXX. totum hoc intactum reliquerunt; ſolummodò cauſam, quæ hîc ponitur reddentes: *& populum ſubiecit ſibi in ſeruos.*

VERS.22. 14. Immunitas Eccleſiaſticorum bonorum.

TERRAM SACERDOTVM] ſequitur locus inſignis pro † immunitate bonorum Sacerdotalium, vt ponderauit Theodoretus *q.*106. & S.Chryſoſt.ſ. *vide Hameriũ hic à fol.*260. TROPOLOGICA ſunt quæ adfert Origines docens, Dei Sacerdotes accipere partem in cælis, terrenam repudiare: Pharaonis (h. diaboli) Sacerdotes ſuam recipere & retinere in terra.

15. חק Statutũ, demenſum. δόμα. δόσις.

NON SVNT COMPVLSI] quia nullâ preſſi penuriâ, accipiebãt enim Alimenta gratuita à Rege iuxta demenſum cuiusque. nam certa ſingulis portio præſtituta. Hebraicè ſtatutum, חק *Choq.* LXX. δόματα & δόσιν, & à quibus δόμα poſitum ἀντι δώρυ. nam hîc de dono gratuito mentio eſt: & δόσις non pro remuneratione, ſed pro munere, ſeu congiario, vt veteres aliquando vſurparunt.

VERS.23. DIXIT ERGO IOSEPH] anno famis ſeptimo, & vltimo, ſpe futuræ fertilitatis adfulgente. *Sic Philo & Ioſephus.*

ACCIPITE] vt ſeminetis in annum futurum, qui votis reſponſurus.

VERS.24 QVATVOR RELIQVAS] ſatis magna liberalitas & indulgentia etiam iudice D. Chryſoſtomo *hom.* 65. Toſtatus vult iuſtè dimidiam paciſci potuiſſe. aſſentior, quoad primum annum: non quoad cæteros, quibus ſemina non præbiturus. Hebraicè eſt, *quatuor manus erit vobis.* ſolent *manum* ponere pro parte, quia manu partimur.

16. Manus pro parte Hebraiſm.

IN SEMENTEM] vt congruam partem ſementi impenderent. Vult Philo ſpeculatores poſitos, qui viderent vt ſationi ea pars impenderetur.

SALVS

SALVS NOSTRA] tu nos in hac vitâ conseruasti, per te salui sumus futuri. Hebraicè, *viuificasti nos*. LXX. σέσωκας ἡμᾶς. *seruasti nos*. Subaudi, quare par est voluntati tuæ nos permittamus. Si videatur; beneficij loco nobis erit, seruire Regi. VERS. 26. 17. Quinta Regibus Ægyptiis pendi solita.

VSQVE IN PRÆSENTEM DIEM] quo hac scribo.

QVASI IN LEGEM] id quod tunc Ioseph constituerat, vim perpetuæ legis accepit. Sic sumitur, *quasi tamquam*, & similia, Num. 14. 15. tamquam virum vnum, plane omnes ad vnum. Daniel 10. v. 16. & 18. *tamquam similitudo*, hoc est vera species & similitudo. Hoc sanè locò Hebraicè, Græcè, & Chaldaicè, simpliciter dicitur hanc legem à Iosepho in perpetuum latam. *Quasi, tamquam* veritatis indices sæpe.

ISRAEL] Iacob. VERS. 27

MISERICORDIAM ET VERITATEM] duæ sunt explicationes. vna quæ copulat ambo, vt sit sensus; beneficium certum, seu bonâ fide. altera quæ disiungit; *misericordiam*, promittendo non necessitate sed mei miseratione; *& veritatem*, quod verbis promiseris, in rem deducendo. VERS. 28. 18. Misericordiam & veritatem facere.

VT NON SEPELIAS] cur non † voluerit in Ægypto sepeliri, sed mortuus in Chanaan ex portari, causa quam Tostadus reddidit, non est solida; quam D. Augustinus *q.* 161. est allegorica. Veram puto & litteralem Theodoreti *q.* 107. & Chrysostom. 66. *hom.* Sic voluisse firmam spem posteris facere, & ostendere se diuinis promissis credere, de reditu & liberatione ex Ægypto, & possessione Chananææ. idem spectat Ioseph *infer. cap.* 50. 19. Iacob cur voluerit ossa sua ex Ægypto auferri.

IN SEPVLCHRO MAIORVM] in speluncâ duplici Hebronis. s. 23. 17.

IVRA ERGO] non diffidit filio, sed præbet excusationis postmodùm coram Pharaone causam. VERS. 31. 20.

CONVERSVS] ad orientem, siue ad terram promissionis. Conciliati LXX. & noster.

AD LECTVLI CAPVT] Hebræum מטה puncta diuersa recipit. Si subscribas Chirik & Cames, erit מִטָּה *Mittah*, & *lectum* significabit: Si verò subscritas patah & çegol, erit מַטֶּה *Matteh*, & significabit *virgam* seu baculum. Radix est נטה *Natah*, extendere, quia lectulus & baculus sunt quid extensum. Priori modo legerunt noster, Aquila, & Symmachus: posteriore LXX. Arbitror vtramque lectionem & versionem à Spiritusancto esse, & neutram reiici posse. Vtrumque enim verum est, & ambiguæ lectionis voce indicatam. Vtrumque amplexa Ecclesia. *Lectulum* hîc in vulgatâ, & sic etiam verterunt ipsi LXX. *mox initio cap. seq. &* 3. *Reg.* 1. 47. *vbi similia habes de Dauide*: sequuntur Chaldæus, & Hierosolymitan. Paraphrastæ, Augustin. *q.* 162. Rabanus, Beda, Rupertus. *Virgam* retinent hîc LXX. & Apostolus *ad Hebræos*. 11. 21. & ibi vulgata, & plerique DD. à me citati *in Panegyri Marianâ secundâ*. Gerebat Ioseph sceptrum, vt Pro rege; Iacob, audito filij iureiurando, filij sceptrum manu accepit, & conuertit se ad lectuli caput, & inclinauit paululùm ceruicem Lectuli caput. Iosephi virga adorata.

cem ac corpus, vt ſedens potuit, & ſceptrum fortè oſculatus, hac demiſſione corporis Deo gratias egit, & filium honorauit, vt Ægypti moderatorem, magis tamen ipſum Deum, à quo filio dignitas attributa. De ſceptro Ioſephi capiunt Chryſoſtom. *hom.66.* Theodoretus *q.108.* Leontius & Hadrianus Papa *in actis 2. Synodi Nicenæ*, D. Auguſtin. s̃. Procopius & Eucherius *hîc.* de Iacobimet ſcipione Diodorus & Gennadius. Mihi placet Chryſoſtomi ſententia, quia Iacob iacens in lectulo ſcipione non indigebat: & credo in ſceptro Ioſephi etiam præfiguratum & honoratum regnum ex Ephraim, non tam temporale illud Samariæ, quàm ſpirituale & æternum CHRISTI veri Samaritani; ſenſu allegorico. Videtis autem quàm tenerè Steuchus & Lipomanus ſcripſerint, hoc de virgâ non intelligibile eſſe.

CAPVT

CAPVT QVADRAGESIMVM OCTAVVM.

HIs ita transactis nunciatum est 1.
Ioseph quòd ægrotaret pater
suus: qui assumptis duobus filiis
Manasse & Ephraim, ire perrexit.
* Dictúmque est seni: Ecce filius 2.
tuus Ioseph venit ad te. Qui con-
fortatus sedit in lectulo.* Et ingresso ad se ait: Deus 3.
omnipotens apparuit mihi in Luza, quæ est in ter-
ra Chanaan: Benedixítque mihi, * & ait: Ego te 4.
augebo & multiplicabo, & faciam te in turbas po-
pulorum: dabóque tibi terram hanc, & semini tuo
post te in possessionem sempiternam. * Duo ergo 5.
filij tui, qui nati sunt tibi in terra Ægypti ante-
quam huc venirem ad te, mei erunt: Ephraim &
Manasses, sicut Ruben & Simeon reputabuntur
mihi. * Reliquos autem quos genueris post eos, 6.
tui erunt, & nomine fratrum suorum vocabuntur
in possessionibus suis. * Mihi enim, quando venie- 7.
bam de Mesopotamia, mortua est Rachel in terra
Chanaan in ipso itinere, erátque vernum tempus:
& ingrediebar Ephratam, & sepeliui eam iuxta
viam Ephratæ, quæ alio nomine appellatur Beth-
lehem. * Videns autem filios eius dixit ad eum: 8.
Qui sunt isti? * Respondit: filij mei sunt, quos 9.
donauit mihi Deus in hoc loco. Adhuc, inquit,

10. eos ad me, vt benedicam illis. * Oculi enim Iſraël
caligabant præ nimia ſenectute, & clarè videre
non poterat. Applicitóſque ad ſe, deoſculatus &
11. circumplexus eos, * dixit ad filium ſuum: Non
ſum fraudatus aſpectu tuo: inſuper oſtendit mihi
12. Deus ſemen tuum. * Cumque tuliſſet eos Ioſeph
13. de gremio patris, adorauit pronus in terram. * Et
poſuit Ephraim ad dexteram ſuam, id eſt, ad ſini-
ſtram Iſraël: Manaſſen verò in ſiniſtra ſua, ad dex-
teram ſcilicet patris, applicuítque ambos ad eum.
14. * Qui extendens manum dexteram, poſuit ſuper
caput Ephraim minoris fratris: ſiniſtram autem
ſuper caput Manaſſe, qui maior natu erat, commu-
15. tans manus. * Benedixítque Iacob filiis Ioſeph, &
ait: Deus, in cuius conſpectu ambulauerunt patres
mei Abraham, & Iſaac, Deus qui paſcit me ab
16. adoleſcentia mea vſque in præſentē diem: * An-
gelus, qui eruit me de cūctis malis, benedicat pue-
ris iſtis: & inuocetur ſuper eos nomen meum, no-
mina quoque patrum meorum Abraham, & Iſaac,
17. & creſcant in multitudinem ſuper terram. * Videns
autem Ioſeph: quòd poſuiſſet pater ſuus dexteram
manum ſuper caput Ephraim, grauiter accepit: &
apprehenſam manum patris leuare conatus eſt de
capite Ephraim, & transferre ſuper caput Manaſſe.
18. * Dixitque ad patrem: Non ita conuenit, pater,
quia hic eſt primogenitus, pone dexterā tuam ſu-
19. per caput eius. * Qui renuens, ait: Scio fili mi, ſcio,
& iſte quidem erit in populos, & multiplicabitur:
ſed frater eius minor, maior erit illo: & ſemen illius
20. creſcet in gentes. * benedixítque eis in tempore
illo, dicens: In te benedicetur Iſraël, atque dicetur:
Faciat

Faciat tibi Deus ſicut Ephraim, & ſicut Manaſſe.
Conſtituítque Ephraim ante Manaſſen. * Et ait ad 21.
Ioſeph filium ſuum: En ego morior, & erit Deus
vobiſcum, reducétque vos ad terram patrum ve-
ſtrorum. * Do tibi partem vnam extra fratres tuos, 22.
quam tuli de manu Amorrhæi in gladio & arcu
meo.

ARGVMENTVM.

Iacob Ioſepho & filiis eius ſeorſim benedicit, filios adoptat, & Ioſepho partem vnam hæreditariam ſegregat.

QVOD ÆGROTARET] langueret ſenio, paulatímque deficeret. Vers. 1.

CONFORTATVS] gaudio quaſi roboratus ob cariſſimi filij conſpectum, & ſimul ſpiritu prophetico eum implente. *Rupertus cap. 22.* Vers. 2.

SEDIT IN LECTVLO] ante iacebat, nunc reſedit, ita vt crura dependerent à ſpondâ.

ET AIT] iſta commemorat, vt, qui præſentes, intelligerent ius ipſi competere, diuidendæ terræ Chanaan, & filios Ioſephi adoptatos in partem hæreditatis adſciſcendi. Vers. 4.

POSSESSIONEM SEMPITERNAM] longo tempore duraturam; id enim ſignificat Hebraiſmus, *in poſſeſſionem ſæculi.* אחזת עלם *Achuzath Gholam.* 1. Hebraiſm. poſſeſſio ſæculi.

MEI ERVNT] adoptati ſortem ſortientur non minùs quàm Ruben & Simeon. Vers. 5.

QVOS GENVERIS] ſi quos genueris. Nec legimus vllos poſtea genuiſſe, nec eſt veriſimile. Nam Ephraim & Manaſſes iam excedebant 22. annum. Vers. 6.

NOMINE FRATRVM SVORVM VOCABVNTVR] quando diuidetur terra Chanaan, non accipient funiculum proprium tanquam capita tribuum, ſed ſub Manaſſe & Ephraim comprehendentur: *ita Hieron. & Procopius.*

MIHI ENIM] hæc dicit ne Ioſeph miretur eum tantoperè ſollicitum, vt in Mambre ſeu Hebron ſepeliatur, cùm vxorem ſuam dilectiſſimam Ioſephi matrem ipſemet in Ephratâ ſepelierit: docet ſe id non ſponte, ſed neceſſitate feciſſe. Vers. 7.

QVANDO VENIEBAM DE MESOPOTAMIA] facit mentionem primi termini à quo, non verò proximi.

VERNVM TEMPVS] & ideò non potui corpus in Hebron vſque deferre: licet enim expedito viatori foret iter breue: tot tamen ducenti greges, fœtas & lactentes, aliquot multorum dierum iter erat.

INGREDIEBAR EPHRATAM] non vrbem, ſed territorium eius. *Lege ſup. cap. 35. à verſ. 16.*

VERS. 8. VIDENS] cur poſtea quærit, qui ſint; ſi videbat? Non confugio ad ſpiritum propheticum Procopij: quia cæcus non erat, & ideò potuit videre duos iuuenes Ioſephum comitantes; ſed non diſcernebat qui eſſent, eò quòd longiùs diſtarent, & eius oculi caligabant.

VERS. 9. ADDVC] propiùs admoue. Nam ſecum iam adduxerat.

VERS. 11. NON SVM FRAVDATVS ASPECTV TVO] Hebræa hunc ſenſum præbent: Non iudicaſſem me vnquam te viſurum: nunc eſſe, & te video, & inſuper ex te nepotes.

VERS. 12. DE GREMIO PATRIS] accedentes ad ſenem genu flexerant, & ſic erant capite in ſinum eius demiſſo, & quaſi genibus incumbebant: ne ergo auum grauarent, & vt illis commodiùs benedictionem impartiretur, Ioſeph, inde amotos, vtrimque collocat ad latus ſenis ſedentis, & Iacob pedes ſuprà lectulum collegit.

2. Ephraim cur prælatus.

ADORAVIT] Ioſeph Deo pro tali beneficio gratias agens.

POSVIT] poſtquam ſic adorauit.

VERS. 13. SVPER CAPVT EPHRAIM] iſte † præfertur, quia eius futurum

VERS. 14. regnum in decem tribus, eique Sichem in partem obtigit. *Sic Euſebius in cathena:* tum quia ex ipſo naſciturus Ioſue, dux Iſraël, ipſo nomine & munere figura CHRISTI. *Hieronymus.*

3. Intelligere fecit manus.

COMMVTANS MANVS] ſic diſponens, vt brachia crucis decuſſatæ figuram exhiberent. Hebraicè eſt, *Intelligere fecit manus ſuas*, quem idiotiſmum habes explicatum in Adagiis Sacris §. 56.

VERS. 15. 4. Ambulare in cōſpectu Dei.

IN CVIVS CONSPECTV AMBVLAVERVNT] cui placuerunt, per omnia obſecuti, & vita laudabiliter tranſacta amicitia Dei fuerunt ornati.

VERS. 16. 5. Angelus cuſtos Gloſſ. Græca notata.

ANGELVS] de cuſtode ſuo loquitur. Cauenda hic gloſſula Græca; quæ videtur inſinuare in veteri teſtamento, malis hominibus nullos fuiſſe Angelos cuſtodes.

DE CVNCTIS MALIS] periculis in quibus verſatur.

6. Nomen in vocari ſuper eos.

INVOCETVR SVPER EOS NOMEN MEVM] Hebraicè, *vocetur eis nomen meum:* hoc eſt dicantur filij mei & filij Iſaac, & Abraham. *Sic Theodoret. in cathena.* Iſai. 4. 1. *tantummodo inuocetur nomē tuum ſuper nos.* Vbi de phraſi plura dicam.

7. Piſciū more multiplicari

CRESCANT IN MVLTITVDINEM] Hebraicè eſt, *multiplicentur inſtar piſcium:* nota eſt aquatilium fœcunditas, & ouorum multitudo. *Lege Oppiani Halicuti.*

VERS. 19. 8. Populus pro familia.

CRESCET IN GENTES] quærat aliquis, quæ hic diſtinctio inter *gentes & populos*? fortè *populus* more ſcripturæ ponitur pro familia, quaſi dicat ex Manaſſe duæ familiæ orientur. Nam tribus eius bifida,

9. Gentes pro nationibus.

vna citra, altera vltra Iordanem: *Gentes* ponuntur pro nationibus, vt ſignificetur Ephraim longè pluribus imperaturus, tum quòd maior

ſemper

ſemper huius tribus numerus fuit, quàm Manaſſæ; tum quòd penes
eam decem tribuum, hoc eſt quaſi gentium, fuit imperium. Hebraicè 10.
Manaſſes dicitur *futurus in populum*: Ephraim verò futurus *plenitudo* Plenitudo
gentium, hoc eſt futurus in gentes plenas & numeroſas. Sic ſumitur gẽtium, do-
plenitudo domus Num. 24. 13. *pugilli* Exo. 9. 8. Maris, ſeminis, ſtaturę &c. mus, pugilli, maris &c.

In te benedicetvr israel] quando Iſraëlitæ volent alicui VERS. 20.
benè precari dicent: Sic multiplicet te Deus, ſicut multiplicauit
Ephraim & Manaſſem. clarè hoc ex Hebræo colligitur.

Extra fratres tvos] futuræ diuiſioni eximens, iam nunc tibi VERS. 22.
illam cõcedo, vt eximiam. Hebraicè pro *partem* eſt שכם *Scichem* quod
partem ſignificat, & eſt etiam loci nomen. vnde LXX. σίκιμα, & *pro*
vnam ἐξαίρετον: vt hæc pars eximia ſit ipſa *Sichem*, quæ in ſorte filiorum
Ioſeph ponitur in Ioſue Hiſtoria *cap.* 17.

De manv] ab Emor, quem latè ſumpto vocabulo vocat Amorrhæum,
cùm Heuæus fuerit: ſic vocat; quia bellicorum inſtrumentorum
meminit, Amorrhæi verò fuerunt Chananæorum bellicoſiſſimi.

In gladio et arcv] Non malè Chaldæus exponit in oratione
& deprecatione ad Deum. Malo tamen cum Caietano exponere 12. Amorrhæus
propriè, de bellica virtute. Vt Iacob intelligatur primò quidẽ agrum latè ſumitur.
hunc pecuniâ emiſſe, poſt diſceſſum verò agrum iterum ab Amor- 13.
rhæis occupatum, ſed à Iacobo armis recuperatum, Deo videlicet po- Gladio &
pulis illis incutiente terrorem. Solent arcus & gladij nomine omnia arcu.
bellica inſtrumenta ſignificari, vt pſ. 43. 7. *non enim in arcu meo ſperabo, & gladius meus non ſaluabit me.* item militaris diſciplina, 2. Reg. 1. 18. *præcepit vt docerent filios Iuda arcum.* Pro *tuli in arcu.* Hebraicè eſt paranomaſia, quæ ceteris linguis nequit reddi, לקחתי בקשתי *Lakachti Bekaſcti* inter קשת *Keſeth* ſex punctorum quod ſignificat arcum, & קשט *Kazat* tulit comparauit, vnde fit *Keſitah*, nummus. plura dicam in Adagiis ſacris §. 57. Allegoriam pete à D. Ambroſio lib. de benedictionibus patriarch. c. 1. & D. Aug. li. 16. de ciuita. Dei cap. 42.

* * *

CAPVT QVADRAGESIMVM NONVM.

1. VOcauit autem Iacob filios ſuos
& ait eis. Congregamini, vt an-
2. nunciem quæ ventura ſunt vobis
in diebus nouiſſimis. * Congre-
3. gamini,& audite filij Iacob, audi-
te Iſrael patrem veſtrum:* Ru-
ben primogenitus meus, tu fortitudo mea,& prin-
cipium doloris mei:prior in donis,maior in impe-
4. rio.* Effuſus es ſicut aqua,non creſcas: quia aſcen-
diſti cubile patris tui , & maculaſti ſtratum eius.
5. *Simeon & Leui fratres: vaſa iniquitatis bellantia.
6. * In conſilium eorum non veniat anima mea, & in
cœtu illorum non ſit gloria mea : quia in furore
ſuo occiderunt virum,& in voluntate ſua ſuffode-
7. runt murũ:* Maledictus furor eorũ : quia pertinax
& indignatio eorũ,quia dura: diuidã eos in Iacob,
8. & diſpergã eos in Iſrael:* Iuda te laudabunt fratres
tui:manus tua in ceruicibus inimicorũ tuorũ , ado-
9. rabunt te filij patris tui : * Catulus leonis Iuda , ad
prædã fili mi aſcendiſti : requieſcens accubuiſti vt
10. leo,& quaſi leæna,:quis ſuſcitabit eum? * NON AV-
FERETVR ſceptrum de Iuda,& dux de femore eius,
donec veniat qui mittendus eſt , & ipſe erit expe-
11. ctatio gentium.*Ligans ad vineã pullũ ſuum,& ad
vitem,ô fili mi,aſinam ſuam.Lauabit in vino ſto-
12. lam ſuam,& in ſanguine vuæ pallium ſuum,* Pul-
chrio

chriores sunt oculi eius vino & dentes eius lacte
candidiores.*Zabulon in littore maris habitabit & 13.
in statione nauium pertingens vsque ad Sidonem.
* Issachar asinus fortis accubans inter terminos. 14.
* Vidit requiem quòd esset bona: & terram quod 15.
optima: & supposuit humerum suum ad portan-
dum,factusque est tributis seruiens.* Dan iudica- 16.
bit populum suum sicut & alia tribus in Israel.*Fiat 17.
Dan coluber in via,cerastes in semita,mordens vn-
gulas equi,vt cadat ascensor eius retro. * SALVTA- 18.
RE tuum expectabo Domine.*Gad,accinctus prę- 19.
liabitur ante eum: & ipse accingetur retrorsum.* 20.
Aser,pinguis panis eius, & præbebit delicias regi-
bus.* Nepthali,ceruus emissus & dans eloquia pul- 21.
chritudinis.* Filius accrescens Ioseph filius accres- 22.
cens,& decorus aspectu:filię discurrerũt super mu-
rũ.*sed exasperauerũt eum,& iurgati sunt, inuide- 23.
runtq; illi habẽtes iacula. * Sedit in forti arcus eius, 24.
& dissoluta sunt vincula brachiorum: & manuũ il-
lius per manus potentis Iacob:inde pastor egressus
est lapis Israel.*Deus patris tui erit adiutor tuus & 25.
omnipotens benedicet tibi benedictionibus cœli
desuper, benedictionibus abyssi iacentis deorsum:
benedictionibus vberum & vuluæ. * Benedi- 26.
ctiones patris tui confortatæ sunt benedictionibus
patrum eius:donec veniret desiderium collium æ-
ternorum fiant in capite Ioseph,& in vertice Na-
zaræi inter fratres suos. * Beniamin lupus ra- 27.
pax, manè comedet prædam & vesperè diuidet
spolia. * Omnes hi in tribubus Israel duodecim: 28.
hæc locutus est eis pater suus, benedixitque sin-
gulis benedictionibus propriis.*Et præcepit eis,di- 29.

cens:Ego congregor ad populum meum: ſepelite
me cum patribus meis in ſpelunca duplici quæ eſt
30. in agro Ephron Hethæi,* contra Mambre in terra
Chanaan, quam emit Abraham cum agro ab
31. Ephron Hethæo in poſſeſſionem ſepulchri.*Ibi ſe-
pelierunt eum, & Saram vxorem eius: ibi ſepul-
pultus eſt Iſaac cum Rebecca coniuge ſua: ibi &
32. Lia condita iacet.* Finitiſque mandatis qui-
bus filios inſtruebat,collegit pedes
ſuos ſuper lectulum, & obiit:
appoſituſque eſt ad po-
pulum ſuum.

* *
*

ARGV

ARGVMENTVM.

Iacob conuocatis filijs prophetizat quæ posteris bona malaque euentura, & singulis benedicit, & migrat ad vitam meliorem.

PRiusquam capitis aggrediar enarrationem, nonnulla (Lector) monita cape. Primo ex Origine *hom.* 17. Iacob prius filijs quædam annunciasse: post singulis benè precatum; non verò è contrà, vt insinuat Iosephus. Secundò prophetiam rerum futurarũ expressè & copiosè commemorari, benedictionẽ verò reticeri: quare hoc caput non satis propriè à multis vocari *Benedictiones Patriarcharũ*; cùm rectiùs dicatur Prophetia Iacob de tribubus duodecim (*ita D. Ambrosius* s. *c.* 2. *& Theodoret. q.* 109. *in princ.*) eo enim præcipuè differt à Moysis vaticinio *Deuter.* 33. quod Moyses benedictionem cum prophetiâ sic miscuerit, vt ægrè discernantur. Tertiò fore paris vtilitatis & iucunditatis hoc caput seriò conferre cum d. caq. 33. & Cantico Deboræ *cap.* 5. *Iudic.* & reuocare in memoriam, quæ de nominibus Patriarcharum dixi *cap.* 29. *&* 30. vnde manifestum erit nominibus, non sine numinis afflatu inditis, euenta optimè respondisse. Denique ea quæ hîc prædicuntur non eodem cuncta tempore impleta fuisse: sed quædam pertinere ad tempus paullo post subsecutum, vt quod Rubeni posteritas minus multiplicaretur, quàm ceterorum, quædam ad tempus sortitionis terræ Chanaan: quædam ad tempora Iosue sub aliis iudicibus: quædam, & quidem præcipua, ad æuum Messiæ Saluatoris nostri IESV CHRISTI: quædam etiam ad tempus Antichristi. Mos iste sacræ Scripturæ est, vt quod personæ alicui pollicitum, id non ipsi, sed posteris præstitum ostendere. *Notant morem S. Chrysost. hom.* 8. *in c.* 2. *Matthæi & ibi Euthymius.*

1. Prophetia præcedit benedictionem.

2. Inscriptio capitis huius non benedictiones sed prophetia.

3. Phrophetiæ similes.

4. Promissiones factæ vni in posteris implentur.

VOCAVIT] factum, postquam filiis Ioseph benedixerat; alia vice. Mos † Hebræorum fuit filios, vel alios curæ suæ commissos, morte imminente conuocare, & salutaria monita dare, ac bene precari, & interdum futura prædicere. Sic faciunt Moyses *Deutero. c.* 31. *& seqq.* Iosue, *historiæ suæ c. vlt.* Samuel. 1. *Reg.* 12. Tobias *hist. suæ cap.* 3. Mathatias 1. *Machab.* 2. 48. & CHRISTVS *Ioan.* 14. *&* 15. Idem memoriæ proditum fecisse duodecim Patriarchas, quorum testamentum exstat *tomo* 3. *Bibliothecæ Margarini,* in quo multa continẽtur idonea explicationi huius capitis, quibus tamen abstineo: quia mihi semper visum opus, non apochryphum modò, quod certum; sed etiam ab aliquo non probè catholico conscriptum. VERS. 1.

5. Benedicendi mos cum morituri.

Liber dictus Testamentum Patriarcharum, suspectus.

IN NOVISSIMIS DIEBVS] futuris temporibus, in posterum. Sic sumuntur in sacra Scriptura *dies nouissimi & tempora nouissima. docent allatis exemplis Franc. Ribera ad Michea c.* 4. *v.* 1. & Pererius *hic num.* 8.

6. Nouissimi dies vel tẽpora.

PROPHETIA DE RVBEN.

VERS. 3. 7. *Catalogus filiorum Iacob, cur non eodem ordine varijs locis referatur.*

PRIMOGENITVS] Secundùm carnem. nam iura primogenituræ illi iure adempta, vt impio in patrem. Miratur Origenes, cur sacra Scriptura texens catalogum filiorum Iacob, eos solita sit diuerso ordine recensere, miratur, & causam prætermittit *hom.* 17. *in princip.* nec mihi vacat illam inquirere.

FORTITVDO MEA] quem cum adhuc robustus & viridis ætate essem genui, vel in cuius generatione orsus sum virum.

8. *Principium doloris dicitur primogenitus, & cur.*

INITIVM DOLORIS] Hebraicè ראשית אוני *Rescith oni.* Non benè recentiores *initium roboris.* LXX. *principium filiorum.* noster ad verbum optimè: illi phrasim explicant, sicut † fecit noster Deuteron. 21. 17. & hoc loco Abenezra appellationis causa, quia nati liberi multum anxietatis, laboris, sollicitudinis parentibus adferunt, vt docet Demea Terentianus, *in Adelphis.*

PRIOR IN DONIS, MAIOR IN IMPERIO] Aquila, *abundans elatione & abundans potentia.* Symmachus, *ad capiendum excellentia & præter modum.* LXX. *durus ad ferendum, & durus pernicax.* σκληρὸς φέρεσθαι καὶ σκληρὸς αὐθάδης. Chaldæa metaphrasis luculenta est: *tu accepturus eras partes tres, primogenituram scilicet, Sacerdotium, & regnum.* in qua illud vnum de sacerdotio, intelligendum de familiæ sacerdotio, quod primogenituræ annexum: non de postea instituto Leuitico. Patet autem ex eo, quàm sapienter noster interpres hunc locum reddiderit, primùm seruata ellipsi, quæ est in Hebræo, vt sicut in illo, sic in Latino subaudiatur, futurus eras, nisi scelere demeruisses. Hebræa IETHER SEETH, VEIETHER GHAZ sonat, vel, *excellentia extollendi, &*

9. *יתר pro residuo sumi docet Oleastr.e*

excellentia fortis, iuxta Vatablum; vel *excellens dignitate & excellens fortitudine,* iuxta Pagninum; vel *præcipuus ferendo & præcipuus robore,* iuxta Leonem: vel, *residuum eleuatio, & residuum potentia,* quod Oleastrio visum, & mihi magis arridet. hoc sensu: in te reliqua siue hereditaria manere debebat tum dignitas, tum potentia mea. Tu fratribus ... dignitate, & opibus debebas antistare. posuerunt autem Hebræi abstractum pro concreto, & positiuum pro comparatiuo, quasi dicerent, tu potentior & ditior futurus eras.

10. *Primogenituræ prærogatiuæ.*

PRIOR IN DONIS] nam primogenito duplex debebatur portio hæreditatis Deutero. 21. 17. *agnoscet primogenitum, dabitque ei de his quæ habuerit omnia duplicia.* hoc ius in Iosephum fuit translatum. nam duæ sortes eius posteris attributæ seu duæ tribus, ager etiam eximius extra sortem *cap. præcedenti.*

MAIOR IN IMPERIO] quia primogenito fratres debebant subesse, fraterna quadam, & quasi paterna subiectione. hoc quoad duas

Locus 1. Paral. 5. 1.

tribus in Iuda, quoad decem diu in Ephraim permansit. Et quia vtraque prærogatiua cernitur in familia Ioseph, ideo 1. Paralip. 5. 1. dicitur

VERS. 4.

Ioseph potitus primogenitura Rubeni.

11. *Effundi sicut aqua.*

EFFVSVS ES SICVT AQVA] præceps in scelus ruisti. Vtuntur † hac locutione Hebræi, cùm significare volunt ardorem inconti-

nentiæ, effuſis habenis in peccata ruentem. ſicut enim cùm aqua effunditur, nihil eius in phiala manet reſiduum, non color, non odor, non ſapor: ita luxuriæ profuſio quicquid in homine rectæ rationis repperit, totum abripit, & eripit, iudicium, ſapientiam, boni exempli curam. Ioſue 7.5. *pertimuit cor populi, & inſtar aquæ liquefactum eſt.* vide Adagia ſacra §.58.

NON CRESCAS] non creſces. nam eſt prophetia. phraſim notat D. Auguſtin. *lib.* 12. *contra Fauſtum cap.* 33. benè hic Aquila apud Procopium: *Non eris abundantior.* Senſus, Tribus tua minùs multiplicabitur, quàm tribus fratrum tuorum; Non interibit, ſed erit exigua numero. Deutero. 33. *Viuat Ruben, & non moriatur, & ſit paruus in numero,* Falluntur Euſebius & alij Græci, qui putant eſſe Diras, ſed à Moyſe reuocari. 12. Imperatiuus profuturo. Rubenitæ pauci.

CVBILE PATRIS TVI] incæſtaſti nouercam. *ſup. c.* 35. 22. de hac re & Ruben pænitentia mira narrat apocryphus liber, *Teſtamenti Patriarcharum cap.* 1. Rubeni pænitentia.

MACVLASTI STRATVM EIVS] Hebraicè: *tunc fœdaſti, ſtratum meum aſcendit.* Senſus ô Ruben, quando cubile patris aſcendiſti, tunc me, nouercam, te, totamque proſapiam maculaſti. & mox auertens ab eo ſermonem ad fratres, ait admirabundus, *ſtratum meum aſcendit.* tam audax fuit, & impius, vt meum thalamum non fuerit veritus violare. adhuc vehementius foret, ſi notam patheticam legendo adiungas, *ſtratum meum aſcendit!* maximè quia nec verbum addit, quaſi indignitate rei per apoſiopeſin obmuteſcens. TROPOLOGICE Ruben denotat hæreticos, vt docet Rupertus. ALLEGORIAM huius prophetiæ de Ruben pete à D. Ambroſio *ſup. c.* 2. Ruperto *ſup. cap.* 26. Procopio *hic,* Eucherio *lib.* 3. *cap.* 38. & 39. Origine *hom. vlt. in Genes.*

PROPHETIA DE SIMEON & LEVI.

FRATRES] non tantum germani natura, ſed ſimillimi & coniunctiſſimi dolo, furore, crudelitate, & præ ceteris ob ſororis dedecus exardeſcentes in vltionem *ſup.* 34. 25. VERS. 5. 13. Fratres ſcelere.

VASA INIQVITATIS BELLANTIA] armis ad iniquam cædem & exitium aliorum abutentes. Hebraiſmus, *vaſa iniquitatis* pro inſtrumentis iniquis, aut receptaculis & quaſi theſauris iniquitatis, vt vas indicet copiam; *bellantia* verò non eſſe ocioſam aut inertem iniquitatem, ſed promptam & ſtrennuam in flagitium exequendum. pro BELLANTIA Hebraicè eſt, מכרתהם *Mecherothehem*, in cuius explicatione non conueniunt verſiones. LXX. paraphraſticè, *conſummauerunt iniquitatem propoſiti ſui*; maluerunt patrati quàm concepti tantùm criminis eſſe rei. Chaldæus vertit in laudem, quod haut dubiè ex ſequ. verſ. patet, in deteſtationem poſitum fuiſſe: ideo nos hîc non iuuat, recentiores quiſque quod lubet. incerta eſt ſignificatio vocis *Mecherah.* Eugubinus culpat eos, qui vertunt *machæra eorum:* contra hoc vnicè placuit Ariæ Montano, & Oleaſtrio. Eugubinus probat 14. Vaſa iniquitatis.

habitacula eorum:id Oleaſter improbat. Ego, ſi ad verbum verterem ſequerer Montanum. nam Rabbini diſſentiunt, vt patet ex Pagnino in מכר & Græci videntur hac ſignificatione vocem amplexi: & linguam Hebræam conſtat eſſe aliarum matricem. Noſter diuerſimodè ſolet reddere prout ſententia videtur exigere vocibus latè patentibus. Sanè vas belli eſt machæra.

VERS. 6. IN CONSILIVM EORVM] duæ bonæ explicationes occurrunt. vna Oleaſtrij, eorum fidei aut conſultationi honorem vitámue non crediderim. Altera communior patrum, abſit à me, vt vel nunc approbem eorum conſilium de perdendis Sichimitis: vel vt glorier hoc filiorum meorum facinore. olim deteſtatus ſum, & nunc auerſor atque abominor. Conſtat ſceleris authores & concinnatores fuiſſe Simeonem & Leui. Iſtud de conſilio, puto ſenſu allegorico, ſed præcipuè intento,

15. Scribæ & legis periti poſteri Simeonis. pertinere ad conciliũ quod contra CHRISTVM ſcribæ & legis periti, (qui teſte Hippolyto Martyre deſcendebant à Simeone) itẽ Pôtifices & Sacerdotes qui ex Leui poſteris inierunt. *Matth.* 26. 4. Cùm ſit Prophetia, neceſſe eſt aliquid, ſaltẽ myſtico ſenſu, futurũ annũciet.

16. Iecur pro deſiderio & gloria. GLORIA MEA] ſic in Hebræo ad verbum. nec mirum quod LXX. *non contendant iecora mea.* Nam כבר *Chabed* etiam ſignificat iecur. Idem (inquit Lipomanus) eſt ſenſus. Quomodo? an quod *iecur* ſoleat ſignificare amorem & deſiderium vt pote ſedes eorum? quid autem homini carius eſſet ſolet gloria & honore?

ALLEGORICE, Gloriam, deſiderium & amorem ſuum vocat IESVM Seruatorem noſtrum: me (ait) conſentiente non credet ſe illis.

IN FVRORE SVO] furentes ira.

IN VOLVNTATE SVA] affectui ſuo vehementer indulgentes. ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ. *in concupiſcentia* LXX. Hoc & ſequentia. Hiſtoricè tantum pertinent ad Hemor & Sichem: qnia criminis pœna, quæ ſubditur, nempe diſperſio harum duarum tribuum, CHRISTI mortem præceſſit: ea verò diſperſio, quæ ſubſecuta mortem CHRISTI, non magis harum, quàm ceterarum fuit tribuum.

17. Enallage. Murus ciuitatis, pro Principe. OCCIDERVNT VIRVM] Enallage, ſingulare † pro plurali, *viros*; vt complectamur omnem populum maſculini ſexus. Sic *Murum* expono muros, quorum nomine capio Hemor & Sichem populi Principes, hac ſententia; non tantùm vulgus maſculi ſexus, ſed & Principes populi nefariè iugularunt. Procopius: per muros intelligi poſſunt principes; qui potentia pollebant in illâ vrbe, eamque conſeruabant, & tuebantur inſtar muri munitiſſimi.] hac Metaphorâ vſos Græcos Latinosque docui Aduerſar. & Commentar. in Senecæ Troades *v.* 124. nũc addo & ſacrę Scripturę phraſim eſſe, 1. Reg. 25. 16. *pro muro erant nobis tam in nocte, quàm in die.* Prou. 18. 11. *Subſtãtia diuitis, vrbs roboris & eius, & quaſi murus validus circumdans eum.* Cant. 8. 10.

18. Vir quid ſignificet. *Ego murus, & vbera mea, ſicut turris.* Ierem. 15. 20. *& dabo te populo huic, in murum æreum fortem.* Viri autem ſignificatio, quia multifaria, debet peti ab adiunctis. ſi *vir* opponitur populo, accipitur pro principe ſeu præcipuo: ſi opponitur præſtantiori, capitur pro plebeculâ ſeu vulgo, vt

vt hoc loco. Si petas, cur noſter *murum ſuffoderunt*, L X X. verò *ſubneruauerunt taurum* verterint, ἐνευροκόπησαν ταῦρον, reſpõdeo, cùm עקר *Ghakar*, ſignificet vtrumque ſuffodere ſeu eneruare; ambos id amplexos, quod eorum inſtituto viſum oportunius. L X X. enim legerunt שור *Scor*, quod Taurum ſignificat, intelligentes Metaphoricè ipſum Sichem, tum quia libidinoſus & more tauri in fœminas ruẽs: tum quia ipſe inclytus, & præcipuus in domo patris ſui, notúmque *tauri* nomine ſpecioſos, robuſtos, validóſque indicari. Pſalm. 21. 13. *tauri pingues obſederunt me.* Pſal. 67. 31. *congregatio taurorum in vaccis populorum.* Deut. 33. 17. *quaſi primogeniti tauri pulchritudo eius.* Noſter autem legit שור *Scur*, quod murum ſignificat: ideò etiam L X X. verterunt *ſubneruare*, quod tauro; noſter *ſuffodere*, quod muro conuenit. Sanè *murus ſuffoſſus* corruit, quando progenies Hemor & Sichem interiit. — Defenſi L X X. — Taurus, cur dictus Sichem.

MALEDICTVS] hæc maledictio prophetica in fratres iſtos temporaria, & conditionalis fuit, niſi ſcelus nouis meritis expirarent: ideò propter Zelum Phinees Moſes eam à Leuitis ſuſtulit: propter crimen verò Zamri principis tribus Simeon, remanſit in tribu; cui propterea ſoli ex tribubus Moyſes non benedixit, Deuter. 33. *ita Procopius hic.* Qua de re nonnihil ambigo: ibi videbo. — VERS. 7.

QVIA PERTINAX] excuſari poſſent, ſi ſubitò impetu excanduiſſent: inexcuſabiles fuerunt, quòd iracũdia tenax, vindictæ amor inſatiabilis, & flecti neſcia fuit indignatio. Laudantur à Iuditha *c. 9. 3.* quoniam Zelum Dei Zelauerint: quia iuſtum fuit odium raptus: iuſtum ſtudium non ſinendi, tam atrox flagitium impunitum. Non laudantur ob odium tectum, neque ob modum vel tempus vltionis ſumendæ: in his perfidia, & crudelitas fuit. — Locus Iudith. 9. 3.

DIVIDAM] aptiſſima pœna malos † conſultores diſgregandi, & conſpirationem diſturbandi, ne rurſus in aliorum perniciem capita conferant. In Simeon id impletum, quando data ei ſorte portio in medio tribus Iudâ, *Ioſue* 19. 2. *&* 9. quæ portio exigua fuit, & ita factũ, vt cùm Simeonis tribus hominibus facta eſſet numeroſior, exierint in deſertum ad quærendas ſibi ſedes, pars in Gador, pars in montem Seir. *Vide* 1. *Paral.* 4. *v.* 27. 39. *&* 42. In Leui impleta, quia Leuitis nulla ſors obtigit propria, ſed per omnes tribus diſperſi. *Ioſue* 18. *v.* 7. *S. Hieron. hic.* ALLEGORIAM promas ex penu D. Ambroſij *ſup. cap.* 3. Ruperti *ſup. cap.* 23. — 19. — Simeon & Leui quomodo diui

PROPHETIA DE IVDA.

Prophetia de Iuda.

Tribum Iuda commendat à prærogatiua, nominis, victoriarum, primogenituræ, ſceptri Regij SALVATORIS ex ea naſcituri; cum cuius laudibus finitur prophetia verſ. 12.

IVDA TE LAVDABVNT] Hebræis verbis elegans alluſio ad nomen continetur. Vocarat eum mater (*ſup.* 29. *vlt.*) Iudam quoniam laudandi Dei cauſam habebat maximam: nunc pater addit — VERS. 8. 20. — Iudas vnde dictus.

 aliam

aliam nominis rationem, eo quòd ipſa tribus (ad hanc enim præcipuè prophetia pertinet) à fratribus ſit laudanda: ait אחיך אתה יהודה יודוך *Iehudah attah ioducha achecha, confeſſio tu* (S. Vocaris) *confitebuntur tibi fratres tui.* Meritò tibi nomen *Iuda* fuit inditum, quia cunctæ tribus te laudibus efferent. Sicut Iudas ipſe fratribus ſuis, 1. *Paral.* 5. 2. Sic eius tribus cæterorum tribubus fortior & animoſior fuit. Prima Moyſen auſa ſequi per mare rubrum: &, mortuo Ioſue, Iſraël iuſſu Dei ſibi in ducem delegit: ex hac ortus Rex Dauid, cui cunctæ tribus regnum detulerunt, cuius tot triumphi: ex eadem Zorobabel qui populi ex captiuitate redeuntis dux: ex hac denique SALVATOR mundi CHRISTVS.

Tribus Iuda laudes.

21. MANVS TVÆ IN CERVICIBVS] laudationis rationes ſubiungit: hac locutione ſignificat hoſtium victricem hanc tribum fore, in fugam vertendos, & in ſeruitutem abducendos. Chaldæus: manus tua præualebit contra inimicos tuos. Sic Pſalm. 17. 41. *inimicos meos dediſti mihi dorſum* poteſt etiam verti, ceruicem. *Vide Adag. ſacra* §. 59. Impleta prædictio præcipuè in Dauide, Aza, Ioſaphat, Ezechia. 2. Reg. paſſim, & 3. Reg. 15. & 4. Reg. 19.

Manus in ceruicibus hoſtium.

22. ADORABVNT] in Rege ex ea naſcituro. Hebraicè *incuruabunt ſe tibi.* LXX. προσκυνήσουσί σε. Chaldæus, *præuenient te ſalutantes*: de ciuili honore regibus exhibendo accipiens. Non exigua difficultas poſita eſt in explicando ritu & differentiis adorationis Iudæorum, quare viſum eſt mihi ſemel eam hoc loco diſcutere, quoad externi cultus exhibitionem. Hebræi explicandæ adorationi quatuor vocabula habent, in quibus omnibus reperitur incuruatio corporis. (Incuruatio dico, non ignominioſa ad ſtuprum ſpectans, (de qua apud Iobum,) ſed incuruatio honoris cauſa exhibita.

Adorādi ritus, ſpecies & nomina Hebræa.

Primum vocabulum eſt ברך *Barach* adorare cum genu flexione. Nam inde deducitur *Berech* ſex punctorum quod ſignificat genu: habes ſuper. 41. 43.

Secundum eſt כרע *Caragh*, quod eſt adorare cum incuruatione genuum & reliqui corporis: habes Iſai. 45. 23. & 2. Paralip. 29. 29. his vt plurimum ſignificatur nuda geniculatio γονυκλισία, non religioſæ modò adorationis, ſed ciuilis quoque & prophanæ, quam iuſſerat Aſſuerus Hamano exhiberi non nudam, ſed cum totius corporis proſtratione coniunctam, vt textus Hebræus declarat *Eſther.* 3. 2. *cum ſequentibus.* Vbi non ponitur ſolùm verbum *Karagh*, ſed & aliud ſimul nempè *Scachah*, de quo ſtatim dicemus; & vtrumque Haman exigebat, Mardochæus autem id recuſabat: quia ſciebat eum exigere honorem religioſum Diis exhiberi ſolitum, vt benè D. Thomas. 2. 2. quæſt. 84. a. 1. ad. 1. Conſtat enim Aſſuerum iuſſiſſe, exhiberi honorem qui ſibi exhibebatur: conſtat etiam Perſarum Reges ſibi diuinos honores vindicaſſe, vt Gentilium ſcriptores teſtantur, quorum & nomina, & verba habes apud beatum Briſſonium *in Perſicis*, & Nicolaum Serrarium, in commentar. illis elaboratis & eruditis *ad Eſther. cap.* 3. *quæſt. tertia.* Geniculatio iſta facta vtroque genu, ſi

Locus Eſther 3. 2.

quoti

quotidiana, & sine noua quapiam causa fieret, religioso cultui ascribebatur, velut Deo, cui semper debita, impensa: *Quòd patet ex* 3. *Reg.* 8.54. 2. *Paralip.* 6.13. & 1. *Esdr.* 9.5. Si verò raro, & ex vrgente quapiam occasione id fiebat, tunc ciuilis cultus censebatur, & ita reperitur exhibita Heliæ à tertio quinquagenario, qui mortem deprecabatur, quam lapso cælitus igne cæteri perpessi. 4. *Reg.* 1. 13. quamquam istud ad religiosum duliæ cultum non malè referretur; propter miraculum quo supplex iste pauefactus.

Tertium Hebræorum vocabulum est סגד *Sagad, Isaiæ* 44. *vers.* 15.17. & 19. & *cap.* 46. 6. *Daniel.* 2. 46. & 3.5. Quod significat venerationis causa toto corpore procidere: istud non inuenio tributum ciuili, sed dumtaxat cultui religiosi. Et, si vllum Hebræum vocabulum significat propriè incuruationem iunctam prostrationi in solum, putarim istud esse. 24. Incuruatio cum prostratione.

Quartum & frequentissimum est, שחה *Scachah*, quod sæpissimè in tertia & quarta coniugatione positum, & solet verti supplicare seu adorare, vnde vocatur השתחוה *Hischtachauah*; quod Mercerus, Fursterus, & alij volũt propriè significare adorationem cum prostratione in solum. Quibus tamen vix assentior: cur enim illi Hebræo adderetur aliquando vox significans ipsam prostrationem? vt Isai. 44.15. qui propheta obseruantissimus est proprietatis vocabulorum. Deinde hæc vox habetur *Genes.* 47. *vers. vlt.* vbi constat Iacobum in lectulo iacentem, vel sedentem, se toto corpore non prostrauisse super lectuli ceruical. Multis etiam locis vbi hoc vocabulum positum erat, adhuc expressè adiicitur, facie in terram cecidisse. *Iosue* 5.15. 2. *Reg.* 14. *vers.* 4. & 22. & 33. & 4. *Reg.* 4.37. Puto itaque hanc vocem שחה esse genericam, de omni supplicatione siue adoratione cum aliqua corporis incuruatione coniuncta: idcirco enim noster interpres aliquando vertit simpliciter adorare, aliquando adorare pronum in terram, aliquando adorare procidendo in terram: sicut & LXX. modò προσεκυνήσεν, vt hîc; modò προσεκύνησεν ἐπὶ τὴν γῆν, modò προσεκύνησεν κύψας *in curuatus*, vel præterea πέσων *procidens*. Etenim hæc addunt, quia vox sua natura nihil horum complectitur. Qualis verò † iste prostrationis cultus? Vulgò respondent omnem semper indifferentem fuisse, nec quidquam ad λατρείαν pertinere: contra Rabanus & alij in altero extremo, volunt semper fuisse & esse Latriæ, vt hinc argumentum ducant ad cultum humanitatis CHRISTI DOMINI. Media via tutior, quam cum Caietano noster Gabriel Vazquius ingressus *lib.* 1. *de adoratione disp.* 5. *cap.* 3. hanc adorationem ordinario ritu, siue (vt loquitur Tertullianus) passiuitùs exhibitam, pertinere ad cultum qui soli debitus Deo: Ex magna tamen occasione aliqua, & incidenter (vt sic dicam) aliquando creaturis licitè exhiberi potuisse (vt de genuflexione dictum) hominibus ciuili, Angelis religioso. Sed Duliæ cultu: & hoc sensu capienda loca, quibus dicitur hanc adorationem soli Deo reseruatam *Exod.* 20. *vers.* 5. *Exod.* 24.14. *Num.* 25.2. *Deuteron.* 4.19. 4. *Reg.* 17.16. *Psal.* 80.10. & hoc

25. Generale vocabulũ de omni veneratione.

25. Prostratio an cultus religiosi tantum.

modo timebat Mardochæus ne ordinarium hunc honorem exhibens homini, Deo debitum honorem auerteret, *Esther.*13.14. Vbi id sua versione LXX. astruunt. Confirmantur ista non inualidè, quoniam

שחה solum positum.

ex S. S. constat vocem שחוה aliquando solitariè vsurpari & ἁπλῶς nullo addito; & tunc sumi vel de cultu ciuili tantùm, *vt Gen.*23.7.*&*

שחה cum verbo incuruandi.

*cap.*27.29.*cap.*37.9.*cap.*49.8. vel de cultu religioso, *vt* 1.*Reg.*1.3.*Exod.* 11.8.*&* 24.1. 4.*Reg.*19.*vlt.* *Psal.*5.8. *Ezech.*8.16.*&* 42.2. Aliquando illi

26. Incuruatio capitis, seu faciei.

additur verbum significans incuruationem, vt כרע *Karagh, Genes.* 24.26. *Exod.*12.27. & sumitur de cultu Latriæ. Aliquando significatur hæc incuruatio facta tantùm capite seu facie, ne putetur fuisse genuflexio: hæc vel ciuilis cultus est, vel religiosi pertinens ad dulian,

Locus Num. 22.31.

quam Balam exhibuit Angelo *Num.* 22.31. nec enim ibi in Hebræo significatur de iumento descendisse, sed solummodò facie demissa adorasse, vt à stante vel sedente solet fieri. Quare illic nostram versionem ex fonte Hebræo interpretor: talem etiam puto illam incuruationem Iacobi *Gen.*47.*vlt.* quoad inclinationẽ capitis; nam quoad cultum, Latriæ fuit. Ista igitur erat cõmunis Deo & creaturæ, sed intentio adorantis discrimen faciebat. Nonnumquam plus additur, †

27. Incuruatio totius corporis vsque ad solum.

nempè incuruationem toto corpore vsque ad solum factam: & hæc quoque communis. Nam tribuitur cultui ciuili hominum, *Genes.*33.3. *&* 43.26. 2.*Reg.vlt.*21. item cultui religioso Angelorum. *Genes.* 18.2. *& cap.*19.2. quo etiam refero locum 4.*Reg.*2.15. Nam ibi exhibetur hæc veneratio Helizæo, vt sancto prophetæ & duplicem Dei spiritu habenti. De hac dubitari potest, vtrum solita fieri, facie valde ferè vsque in solum demissa, genuflexo, an verò perfecta in terram prostratione? vtrumque solitum fieri non dubito: sed an inter hæc duo discrimen aliquod, quoad venerationem, id non satis scio. Si ista duo distinguas, quatuor genera huius adorationis forent, iuxta quatuor illos modos interpretationum vulgatæ & LXX. Nempè genuflexio-

28. Adorationũ externarum tria genera.

nis, demissionis faciei, vtriusque iunctæ, & prostrationis. Si verò pro eodem sumas, quod nunc mihi probabilius videtur; tunc ista, & præcedens corporis incuruatio, referendæ ad supremũ venerandi ritum,

29. Prostratio seu cernuatio, cuius cultus.

quem mox adiiciam: & tria tantum futura præcipua adorationis externæ genera: genuflexio, capitis demissio, & cernuatio siue prostratio: hoc tertium clarè significatur, cùm additur cadere facie vel corpore in terram: de hac etiam statuo, quod de præcedentibus; ordinariam seu quotidianam, quæ non fiebat ex subita quapiam occasione vel necessitate, propriè religiosam fuisse, & Deo κατ' λατρείαν exhibitam, vt *Iob* 1.20.2. *Paralip.* 7.3. *Psalm.* 94.6. ideò hunc honorem tres socij Danielis aureæ statuæ noluerunt exhibere *Daniel.* 3. *vers.* 10.11.18. Huc refero quod in nostra versione habemus hunc ho-

Locus Daniel. 2.46.

norem exhibitum à Rege, *Daniel.*2.46. cùm enim eidem, coram quo se Rex prostrauit, etiam libamen seu sacrificium obtulerit, manifesta erat intentio Regis; & certum est, Danielem id minimè passurum sibi fieri; sed recusaturum fuisse. Quare necessariò, cum D. Hieron. & Theodoreto, intelligimus corã Daniele, sed Deo honorem

exhibi

exhibitum : & d.v.46. Nomen Danielis positum, pro Deo Danielis;
quem coram Daniele, vt eius interprete seu propheta, itâ Rex adorauit : Daniel verò , quia tam ipse , quàm adstates id satis intelligebant, fieri permisit. Eundem Latriæ honorem tres Magi CHRISTO puero exhibuerunt *Matth.*2.11. & quia sibi illum præstari à CHRISTO diabolus, postulabat, tam acriter repulsus. *Matth.*4.9. Ideo licet Ioan.9.38. Græcè tantum sit προσεκύνησεν ; quia tamen de veneranda diuinitate agebatur, optimè noster interpres transtulit, *procidens adorauit.* Ideo Act.10.26. Petrus, qua fuit humilitate , ignarus an Centurio sibi vt ciuilem , an vt religiosum honorem exhiberet,& an aliquid in se diuini suspicaretur, hoc eum facere vetuit, *inx. D.Hieronymum contra vigilantium.* Ideo Apocal. 22. 8.cùm caderet Ioannes ante pedes Angeli, vt eum adoraret ; quia talis Angelus apparuerat,& talia dixerat , vt posset verbum incarnatum putari ; meritò vereri Angelus potuit , ne Ioannes in personâ erraret, eumque pro CHRISTO honoraret : alioquin licebat, etiam de mente Ioannes securo , honorem reiicere ex modestiâ , vt fieri solet ; & vicissim mentis suæ conscio Euangelistæ licuit , semel recusanti, iterum aliâ vice eundem honorem, offerre. Planè contra Hrabanum multò verisimilius est,hunc prostrationis ritum solitum etiam creaturis exhiberi , sed κατὰ δουλείαν. Sic enim Iosue Angelum honorat *cap.*5.15.& Saul Samuelis animam suscitatam 1.*Reg.*28.14. & B.Virgini Deiparæ hunc honorem potiore adhuc iure tribuendum docet S. Bernardus *serm.super signum magnum* : seque illum SS. Martyribus impendisse Prudentius *carm.de S. Hippolyto,& alibi in lib.de coronis* profitetur.

Ioan. 9.38. *locus.*

Act. 10.26.

Apoc. 22.8.

Quinetiam non rarò fuit cultus tantùm ciuilis,maximè supplicum qui vel à suo vel ab alieno capite periculum amoliri nitebantur; eorum quoque, qui cùm magnum aliquid impetrassent, humiliter gratias agebant. Gratias agentium exempla sunt *Ruth.*2.10.2.*Reg.*14.22 & 33.& 4.*Reg.* 4.37. Supplicum pro se. 2. *Reg.*19. 18. 3. *Reg.*1.&7. *Matth.*18.*v.*26.& 29. pro alio, 1.*Reg.*25. 23.2.*Reg.*14.4. Hæc de adorationis ritu,quoad potui , clarè , ac distinctè : quæ non recuso comparari , cum iis quæ ab aliis non satis enucleatè scripta sunt. ALLEGORIA. IESVS est verus *Iehuda* quia assiduè Deum laudauit, *Confiteor tibi Pater,*&c. Luc 16. 21. & ipsum confessi fratres , sancti martyres omnes: *Qui me confessus fuerit coram hominibus : confitebor & ego eum coram patre meo.*Matth.10.32. *Manus eius in ceruicibus:*dæmonis, mundi, carnis,peccati,quæ debellauit. *Adorant eum filij patris* , veri filij Dei, non filij matris , hoc est carnis ex fornicatione cum diabolo nati. Illis data potestas, filios Dei fieri.

FILII PATRIS] non dicit,*& matris*; quia fratres Iudæ ex diuersis matribus fuêre : & Iacob de omnibus fratribus eius loquebatur. VERS. 9. 30.

CATVLVS LEONIS IVDA] Hebraismus;*Catulus leo.* גור אריה יהודה *Gur Arieh Iehuda.* in quo primum rectus significat patrium casum: deinde nota similitudinis (sicut,vt, quemadmodum) ex naturâ idiotismi subauditur, pro; sicut catulus Leonis es ô Iuda ita Sophon.2.9.

Hebraism. in quo nota comparationis reticetur.

propterea viuo ego propterea ſicut ego vitâ viuo, ſic fiet,&c. Zachar.7. 12. *cor ſuum poſuerunt vt adamantem.* Hebraicè tantum, *cor ſuum poſuerunt adamantem.* ita loci noſtri ſenſus eſt: ſicut leo fortiſſimus animalium ad nullius pauet occurſum, *prouerb.* 30. 30. ita Iudas fortiſſimus fratrum, in bellis futurus impauidus. 1.*paral.*5.2. de totâ tribu verum, hiſtorico ſenſu de Dauide veriſſimum; qui non ſolùm quando iam vir (hoc eſt leo,) ſed etiam quando adhuc puer (h. catulus) Leones, vrſos, gigantes occidebat. Latini de leone duas habent voces Leo,& Leunculus: Hebræis multa ſunt nomina, de quibus ita opinor.

31. Leonis varia nomina Hebræis, quid propriè. Puſillus leũculus,

אריה *Arieh* videtur eſſe nomen generis, nam ſolent illi nomina ſexûs; aut ætatis adiungi. Sexûs *vt Nahum* 2.12. אריה לבי *Arieh Labi, leo mas:* ætatis, vt hoc loco *Gur Arieh.* deinde ad ipſas ætates indicandas Hebræi & Græci habent nomina propria. גור *Gur* ſeu catulus generale nomen eſt, infantiam (vt ita loquar) & adoleſcentiam complectens. ideo aliquando dicitur de leone puſillo planè, qui per ætatem nondum aptus prædari, *Nahum* 2.*verſ.*12. *&* 13.*Ierem.*51,38.

σκύμνος. λεοντιδεὺς. λεοντίσκος. Catulus grãdiuſculus.

Græcis dicitur σκύμνος & λεοντιδεὺς: aliquando de catulo, qui iam incipit roboraſcere & prædas agere, vt hoc loco poſuit Moyſes: qui Græcis propriè λεοντίσκος Hebræis כפיר *Chephir*, poſſumus vocare *leunculum*, quaſi iam grandiuſculum catulum, ſed paruum leonem. *Chephir* apertè diſtinguitur à *Gur Arieh*, Nahum 2.v.13.& 14. vbi maior Leo dicitur catulis ſuis (*Gorothai*) prædam adferre: *Chephirim*, verò dicuntur rugire, vtpote iam maiuſculi & ferocientes, *Ierem.*51.*v.*38. Et Ezechiel. *cap.*19.2. apertè כפרים *Chephirim* ſeparat à catulis, cùm dicit leænam in medio leunculorum (*Chephirim*) multiplicaſſe catulos גוריה (*Gureiah*) Iob etiam 4.*v.*10. ſcribitur *Chephirim* euulſos dentes, qui iam ante prædas egerint. Quod aut S. Hieronymus & Sanctes interdum vertant *catulos*, fit Latinæ linguæ inopiâ. Poſtquam verò catulus ſtatum robur adtigit, communi nomine vocatur *Ari* vel אריה *Arieh.* 2.*Reg.*17.10. vbi vir fortis comparatur cordi leonis: nobis Leo, Græcis λέων.

Stati roboris. Seneſcens.

In hoc robore planè confirmatus, & iam ſeneſcens, dicitur *Laiſc*, quaſi annoſus, ſed exercitus & virens adhuc veteranus; qui Iob.4.11. Significatur eſſe pater leunculorum. *Prou.* 30.30. *Leo fortiſſimus* ליש (*Laiſc*) *beſtiarum.*

λῖς

Græcis dicitur λῖς, ab Hebræo. Vidi, qui inter *Lais & Arieh* mediam quandam ætatem insereret, cui nomen לביא Labi; volunt hunc adultiorem eſſe *Arieh*, & hanc ætatis, ſtationem nuncupari χάρων.

χάρων.

Hi rentur *Lais* decrepitum eſſe & ἐσχατογέροντα. quo igitur pacto Salomon *Lais* vocat fortiſſimum. Crediderim *Labi* eſſe idem quod *Arieh*; hoc tamen diſcrimine, quod *Labi* propriè cum ætate ſexum denotet, nempe leonem maſculum ſtatæ ætatis, catulorum parentem; cui cor perfectum & integrum, deducto nomine à *Leb*, quod cor ſignificat: nomen exſtat Iob. 4. 6. fœmininum eſt *Lebia*, & in plurali לבות *Lebaoth Ezechiel* 19. 2. *Nahum.* 2. 12. ſignificat leænam robuſtam, adultam, & iam matrem. Quod verò *Iohel.* 2. 6. D. Hieronymus vertit *catulum leonis*; puto, catulum non ætatis reſpectu, ſed pro filio vſurpauit: vt etiam Chaldæus *Bar*

Arieuan.

Arieuan. Restat vocabulum שחל *Scachal*, de quo mihi non liquet, leænam an leonem, an quod aliud animal significet: Immo & *Lais* noster aliquando *tigridem*, aliquando *aspidem* vertit; de quare lege nostrum Pinedam *ad d.cap.4.Iob.v.6.*

AD PRÆDAM] Hodiè habemus Hebraicè מטרף *Mitereph*, quod recentiores vertunt *à præda*. LXX. etiam ἐκ, vt Symmachus & Aquila: sed noster, sensum attendens, indicare voluit efficacissimè, quod prophetia insinuabat, iugem quandam victoriarum continuationem, hoc sensu: *de præda in prædam*, à discerptione in discerptionem. Dauid figura CHRISTI gradatim ascendit ab vrsi & leonis laceratione, ad opima de Goliath spolia. 1.*Reg.*17.*v.*34.*&* 54. inde ad ducatum militiæ, & ad prædam centum præputiorum. 1.*Reg.*18.*v.*13.*&* 27. mox è terrâ Philistim de incircumcisis vicinis quotidie prædas egit. 1. *Reg.* 27.8. postea tribum Iudâ quasi diuulsit à Saulis regno. 2. *Reg.* 2.*v.*7. cui cùm adiunxisset tribus ceteras, maximas de Ammonitis, Moabitis, Philistæis, & Syris prædas abduxit. 2. *Reg.c.*8. *&* 10. *&* 12. *&* 1. *Paralip.* 18. *cum sequentibus.* Sed quid significat *Tereph* sex punctorum? Æquila vertit *spolia & captiuitates*, Symmachus *venationes* (apud Procopium) significat violentam discerptionem, seu lacerationem, quam noster honestâ voce prædam cur ergo LXX. ἐκ βλαςοῦ. *ex germine?* Leo Castrius *in Apolog.lib.* 3. vult duplicem olim in Hebræo lectionem fuisse, vnam qua significaretur *germen*, alteram quâ præda. hæc est mera cōiectura. Idcirco præstat dicere LXX. vt prophetas voluisse ostendere, sensu præcipuè à Spiritusancto intento (licet mystico) hæc de CHRISTO Domino accipienda, qui surculus virgæ Iesseæ, hoc est Deiparæ MARIÆ, fuit. *ita Origen. & Gennad. hic Hilarius in psal.* 131. *Ambrosius lib. de benedict. Patrirrch. cap.*4. *& Augustinus lib.*12. *contra Faustum cap.*4.2.

32. Dauidis prædationes, & victoriæ gradus.

LXX. defensi.

33. CHRISTVS germen virgæ Iesseæ.

34. Conciliatæ versiones.

REQVIESCENS ACCVBVISTI] Aqu. *incuruans accubuisti.* Symmachus *claudicans consedisti.* LXX. *dormiuisti*, omnia eodem recidunt. Sententia est: quemadmodum prædâ potitus Leo, cernuat se in terram, & quasi piger ac claudus recumbit, vt eam deuoret; comedentem verò, nemo audet interpellare: ita tu, post (in Dauide) vindicatas sceptro tuo tribus omnes, regnumque stabilitum, securus te paci & quieti tradidisti, finibus tuis contentus, quamdiu per alienas iniurias tibi licuit tranquillâ pace frui: & sicuit leæna catulos suos lactans, dormienti similis in strato tuo te collocasti, bonus pastor populum tuum pascens fouensque.

QVASI LEÆNA] LXX. *sicut σκύμνος*, alij *sicut leo maior.* nimirum isti legerunt *Labi* cum cames & chirik לבִיא, noster *Lebia* addito sceua לבִיא Sicut Ezechiel. 19. 2. Chaldæus pro nobis est, *Leitha* ליתא, *leæna.*

Iterum.

QVIS SVSCITABIT EVM] scilicet impunè. Nulla Dauidi regno firmato bella, nisi lacessito: nullus lacessiuit, quem non, clade accepta, pæniteret. ALLEGORIA. Quam hæc belle CHRISTO quadrant! qui *Leo de tribu Iuda*; qui *catulus leonis*, quia Dei verus filius & Deus.

35. CHRISTVS Leo, &c.

Ad prædam ascendit cuius nomen, *Accelera, spolia detrahere, festina prædari.* (vide ad Isaiam) *Requiescens accubuit*, post passionem in sepulchro. Nemo eum potuit suscitare à mortuis, nisi Deus, ipse seipsum. De mortuis catulis à Leone patre rugitu viuificatis Origen. *hom.* 17. Epiphan. *in Physiologo* & Eucherius *lib.* 3. *hîc c.* 38. fides sit penes illos.

VERS. 10. NON AVFERETVR] scilicet penitus, & non restituendum.

36. *Virga dominationis, seu sceptrũ.* SCEPTRVM] LXX. *Princeps*, & Chald. *habens Principatum*, explicantes metonymiam; quam noster secutus Aquilam retinuit. שבט *Sceuet* significat virgam, non tribulationis, sed dominationis: sicut exponunt Chaldæus & Iarrius Num. 24. 17. *consurget virga de Israël, & percutiet*, &c. & sic accipiunt LXX. & Chaldæus ps. 44. 7. *virga directionis, virga regni tui.*

Iuda pro toto populo Iudæorum. DE IVDA] quam hoc diuersimodè veteres & recentiores interpretentur, malo ex aliorum scriptis peti, *Francisc. Soares in* 3. *p. disp.* 1. *sect.* 1. *Bened. Perer. hîc disp.* 1. *&* 2. *Sebastia. Baradij lib.* 3. *concord. Euang. ca.* 2. Breuiter, sententia quam plerique hodie amplectuntur, Iudam poni pro solâ tribu (quæ fuit etiam eodem quo faciunt modo explicata olim à Procopio) mihi non placet: verùm accipio de tota Iudæorum gente hoc sensu, Regnum Iudæorum ex quo semel ex tribû Iuda Reges habere cæperit, numquam decidet in potestatem Regum, qui non sint Iudæi, sed alienigenæ, quousque promissus Messias adueniet. Hæc mihi expositio arridet, quia est Patrum communior, & aduersariorum argumenta facilè & plenè dissoluit. Græci illam tenent, *D. Iustinus Apolog.* 2. *& Dialogo cum Triphone, Origines hîc, Eusebius lib.* 3. *demonstrat. c.* 2. *& lib.* 8. *demonst.* 1. *Epiphanius lib.* 1. *contra Herodianos. Athanasius lib. de incarnat. verbi circa fin. Chrysost. hic hom.* 67. *Theodoretus q. vlt. Nicephorus lib.* 1. *histor. Eccl. cap.* 6. *&* 9. tenent eandem Latini, *vt Ambros. de benedict. patriarch. cap.* 4. *Augustin. lib.* 18. *de ciuitat. Dei cap.* 45. *& præfat. in psal.* 75. *Rupertus hic lib.* 9. *cap.* 29. *& lib.* 3. *de victoria Dei cap.* 9. idque fatentur aduersarij sibi veteres minùs fauere. Cur ergo recedunt? quæ alicuius momenti adferunt, iis respondebo.

38. **Soluuntur obiectiones** 1. Primò obiiciunt, Iam ante natiuitatem CHRISTI à Iudæis sceptrũ ad Herodem defecerat. ergo ex hac prophetiâ non colligitur aduentus Messiæ. Respondeo, nec ipsos quidem hoc telum euadere, si foret validum: sed non est. quia tam paruum interuallum, pro nihilo

Donec non restringitur ad certum annum vel mensem. reputandum. Non enim oportet istud *donec* capere, pro eadem horâ, die, mense, anno; sed pro circa illud tempus. Nam circa tempus aduentûs CHRISTI Herodes, cui pater Ascalonita, mater quoque alienigena, sceptrum Iudææ occupauit, nequæ in hanc diem id Iudæi recuperarunt. Nisi hanc interpretationem admittas, & de anno contendas capi: quæram cur non de mense, &c? *Donec* enim non magis

2\.
39\. ad annum, quam ad horam vel momentum restringit. Obiiciunt

Captiuitatis tempore Iudæi sceptrum retinuerunt. † Secundò etiam tempore captiuitatis Babylonicæ videntur Rege caruisse Iudæi, & ita ante Messiam sceptrum Iudæis ablatum foret. Respondeo captiuitatis tempore, numquam illis penitùs sceptrum (hoc est imperium) ablatum fuisse: quia tum partim Reges, partim Du

tim Reges, partim Duces habuerunt. Nam Manasses etiam in compedibus Rex legitimus remansit. 4. *Reg.* 21. *&* 2. *paralip.* 33. sicut Franciscus primus Galliæ Rex, Madriti captiuus, Rex permansit. Ioachim quoque Regem Iudâ ad solium regni ipse Euilmerodach captiuum sublimauit 4. *Reg. vlt. &* 2. *paralip. vlt.* statim quoque à captiuitate Zorobabel, & alij duces populo præfuerunt, vsque ad Machabæos. Igitur his temporibus regnum non defecit penitùs; sed aliquando decreuit, aliquando refloruit: sicut anni vnius dies quidam sunt innubes, alij nubilosi. Obiiciunt tertiò, præcedentiâ verba in v. 9. 3.
& sequentia in v. 11. de ipsâ tribu Iudâ sunt ad litteram capienda. ergo etiã hæc intermediâ in v. 10. respondeo antecedens non esse verum de vers. 11. vt statim docebo. Item gratis nunc permisso antecedente, non rectè colligi quòd infertur. Nam prophetico sermoni proprium est, 40
trãsire de personâ ad personam, de re ad rem, de tempore ad tempus. Sic hoc loqui de Iudâ & eius tribu versu nono, & subitò vlterius trãsilire ad omnes tribus totumque populum Iudæorum (quod facit isto v. decimo) & inde ad expectatum Iudæis Saluatorem (quod facit v. vndecimo.) Est autem transitus iste non abruptus, sed accommodatissim⁹ ipsi prophetiæ. Etenim Iacobo Deus reuelarat ex tribu Iudâ Messiã nasciturum. ideo à principio orditur à tribu Iudâ, velut termino à quo. Sed promissio seminis benedicti facta fuerat Abrahamo, *Genes.* 17. in cuius lumbis tum Iacob erat, omnium tribuum parens, futurus quoque Messias (qui solet ideo *semen Abrahæ* vocari, venturus non ad solius tribus Iudâ redemptionem & gloriam, sed totius Israelis *Luc.* 2. 38. Eapropter secundo loco à tribu Iuda progreditur ad totam Iudæorum gentem; & denique velut in termino ad quem definit in ipso Messiâ. Agit autem priùs de Iudæis quàm 41.
de Messiâ. quia Messias futurus erat *lapis angularis*, *Matth.* 21. 42. *Act.* 4. 11. 1. *Petr.* 2. 7. *qui faceret vtraque vnum*, hoc est vnam Ecclesiam ex Iudæis & Gentilibus. Quare ostensurus Messiam etiam futurum Saluatorem gentium, medium collocat (vt verum mediatorem.) Quartò denique loco de gentibus agit, cùm dicit *fore gentium expectationem*. Gentibus Iudæi præponuntur, quia ex Iudæis salus, & ad eos primò & præcipuè Messias missus. *Isai* 49. 6. *Matth.* 10. 5. *&* 15. 24. *Actor.* 3. 43. Quæ singula, vt videtis, Sacris litteris clarè prodita, luculenter seriem huius prophetiæ demonstrant.

Transitiones à persona ad personam, à re ad rem, à tempore ad tempus crebræ in prophetis

Ordo & series huius prophetiæ de Iudâ.

Vltimò dicunt hanc interpretationem esse violentam. quia nulla 4.
sit idonea causa, *Iudam* capiendi pro cunctis Iudæis. Equidem possum 42.
multas & graues adferre. Prima est, quia contra sententium expositio (quæ vt dixi) est Procopij, & à nostris illis copiosè explicatur, malè explicat illud DVX DE FEMORE EIVS, & cùm id tantùm explicet κατὰ μεταφορὰν multum deterit & detrahit certitudini prophetiæ de CHRISTO. Deinde quia sceptrum Iudææ penes tribum Iudâ diutissimè, vt potè circiter quingentos & viginti annos, gloriâ, diuitiis & robore viguit. Tertiò, quia reuera post captiuitatem sola

Iuda cur pro omnibus Iudæis.

tribus Iuda tota rediit in patriam, & eorum comparatione qui ex hac tribu redierunt, non multi ſe illi ex Leuitis & Beniamitis adiunxerunt. Vnde factum, vt poſt hunc reditum, non iam communiter vt ante Iſrael, vel Hebræi, vel Iacob tantùm; ſed etiam & frequentiùs Iudæi, populus Iudaicus, gens & regnum Iudæorum dicerentur: vt notat Ioſephus *li.11.Antiqu.c.5.* Atque ita ſumitur *Iudas* pro omnibus Iudæis in tota Iudæa habitantibus Malach.3.v.4. *placebit Domino ſacrificium Iudâ* & lib.1.Machab. c. 1. 5. & paſſim. cùm itaque de tempore poſt reditum ex Babylone prædicat ſceptri amiſſioné, par eſt vt iuxta temporis illius ſignificationem voce *Iuda* vſus Iacob cenſeatur. Atque ita ratum manet ſceptrum Iudaicum non defeciſſe de Iudâ ad peregrinos, vſque ad Herodem Aſcalonitam.

Et dvx] Hebraicè מחקק *Mechoqek*, quod exponunt *legiſlator.* egomalim accipere vt noſter pro dominatore ſeu duce ac principe, ad quem pertinet latis legibus populum regere. Ideo noſter pſ.49.9. transfert, *Iuda rex meus*, Chaldæus; tribus Iuda mihi regem ſuppeditabit. & Iſaiæ 33. noſter vertit legiſlatorem, *Dominus legifer noſter.* Pro iiſdem ergo hæc capit: & fraudulenter Rabbini, *Scribam* exponunt. Eodem enim, quo nos, modo ſumpſit Ezechiel, hanc regni tranſla-

43. Locus Ezechiel.21.26. tionem prædicens *cap.21.v.26.* loquens de extorſione ſceptri ex manu Sedechiæ, inquit *Prophane, impie dux Iſrael, cuius venit dies &c.* Quamquam occurrebat mihi alia explicatio meo iudicio ſimplicior & commodior; nempe vt per ſceptrum hîc capiamus Reges propriè dictos, per *ducem* verò illos qui ſine regiâ dignitate & nomine principes populi exſtiterunt, népe titulo *Ducum* ornati, vt Zorobabel; aut titulo *Pontificum*, vt Machabæi. Sic dicto loco videtur Ezechiel *coronam* pro ſceptro ponere, & *cidarim* pro Pontificatu, & prædicere hæc illis non auferenda donec veniat Meſſias. Quo ſenſu hîc in Geneſi *ſceptrum & dux* ambo ſimul ſunt accipienda, ſicut *corona & cidaris* apud Ezechielem. Nempe vt non Reges tantùm, ſed & duces & Pontifices gentis ſuæ circa aduentum Meſſiæ dicantur amiſſuri, Reges qui ſimul Pontifices Maximi de genere Machabæorum paullo ante Christi natiuitatem, cum Herodes Rex factus: Pontifices verò alios, qui non ſimul Principes, poſt Christvm occiſum quando à Tito & Veſpaſiano Hieroſolyma capta. ſic prophetię veritas egregiè eluceſcit.

44. De inter pedes Hebraiſ. De femoribvs] nimis ſuſpicax eſt Leo Caſtrius *li.3.Apolog.* tradens hunc locum à Iudæis corruptũ. Nam ſenſus idem eſt; *de inter pedes eius.* Vtrouis modo dicas valdè incommodè illa explicant, qui de ſolâ tribu Iudâ fuerunt interpretati. Hebraiſmus eſt מבין רגליו

Femur. *Mibben Rahlau*, ſignificans de ſemine eius, ſic ambo Thargumæi Ionathas & Onkelos, & LXX. qui ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, vt noſter.

pedes. aqua pedũ. Nam & *femur* partes genitales ſignificat, quas Hebræ nuncupant *pedes*: vnde lotium illis dictum *aqua pedum* de quo aliàs.

45. Donec veniat qvi mittendvs est] Magna hîc

hic varietas versionum. Chaldæum, & Hierosolymitanum Thargum disertè ponunt Messiæ nomē *Messicha: donec veniat Messias cuius est regnum*, nempe illud præcipuum, quod verè regnum κατ᾽ ἐξοχὴν. Dubium est primò quomodo verterint LXX. an, *donec veniant quæ reposita sunt ei.* ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, vt legerunt Clemens Alexandrin. Cyprianus, Eusebius, Cyrillus Alex. Chrysosto. & Augustinus; an verò, *donec veniat cui repositum est.* ᾧ ἀπόκειται, vt legerunt Irenæus, Ignatius, Nouatianus, Ambrosius, Hieronymus, & Leo magnus? vtramque lectionem agnoscunt Iustinus martyr, & Theodoretus; & vtrique lectioni fauet, quod notatum fuit ab Angelo Caninio; אשר לו *Ascerlo* significare eum qui habet omnia, seu cuius sunt omnia, & hoc per abbreuiationem dici solere שלו *Scello*; vnde Arabicum nomen Dei *Alla*, seu vt Poeni pronunciant ILLE. & LXX. legisse *Scello* colligit ex eorū interpretatione, τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, subaud. omnia quæ reposita sunt. vel si legas ᾧ ἀπόκειται, subaud. omne quod repositum est: & ideo Thargumæos exponere *cuius est regnum.* denique hos omnes sumere He pro vaf, sicut & postea עירה pro עירו, & סותה pro סותו, & Deutero. 34. לחה pro לחו. Verùm hæ deductiones analogicæ Caninij minus aliis probantur, nec mihi satisfaciunt. Leo Castrius *libro tertio Apolog.* recipit se in solitum asylum duplicis lectionis. vult enim aliter & aliter in codicibus Hebræis scriptum & lectum fuisse. Vnam lectionem ait, diuisim, שי לה *Sai lah donum seu promissum ei* & sic vertisse LXX. quasi dic. donec veniat, promissum munus illi sceptro seu virgæ; hoc est donec veniat, qui ex illâ virgâ surrecturus imperare gentibus. vult itaq; Iudæos illud *Sai Lah* primò in vnam dictionē contraxisse, vt esset *Silah* & eo non contentos mutasse punctum syllabæ secundæ ex *Lah* in *Loh*, vt sic obscurarent prophetiam. tertio falsum quid fingere, nempe *Scil* significare filium, & hæc omnia commentos, vt possent interpretari *filium eius.* Alteram lectionem fuisse, שלח *Sciloche* mutato He in Chet, & hâc sequi D. Hieronymum, qui vertit, *qui mittendus est.* Non arbitror Iudæorum vllam hîc in lectione deprauandâ fraudem interuenisse, licet idem crimen illis Eugubinus & Honchala obiiciant. potuit sine vlla eorum fraude ה in ח aut è contra mutari. deinde hæc deprauatio nihil illos iuuaret, quos Ionathani & Onkeli auctoritas premit. Sed vnde deducitur vox *Sciloh*? Kimchi à *Scil* quod ait significare filium: vt *Sciloh* sit, *filius eius.* sed quia vox *Scil* in sacra script. non inuenitur, suspectum id & auctori manet probandum, & adhuc cogitur dicere He positum pro vaf, sicut Caninius, quod non est dicendum. Galatinus, Porchetus, & Hamerus censent *sciloh* idem esse quod *Scelo qui eius*: & quia in fine adiungitur feminina demonstratio, ideo intelligendum de muliere matre, atque ita CHRISTVM indicari filium mulieris, quia sine patre genitus, & videri huc respexisse D. Paullum, Gala. 4. 4. *vbi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum factum ex muliere.* quasi dicat, venit Siloh ille, quem venturū Iacob prædixit. verùm qui sic deducunt, in Grammaticas leges peccare Ioannes Mercerus

[Margin notes:] CHRISTI nomen qui mittendus, &; cui repositum. *Scilch* שילה An locus corruptus. — Angeli Caninij sententia. — Leonis Castri sententia. — 46. Vnde deducitur שילה. non à Schil. — non idem quod Schelo. — Locus Gala. 44.

An à Scalah? meritò contendit. Nam ה hoc loco non affixum eſt, ſed thematis litteta.
37 Fran. Vatablus & Oleaſter deducunt à Verbo שלה *Scalah*; quod ſignificat eſſe & reddere quietum, pacificum, ſecurum, ſalute & bonis omnibus refertum, vnde שילה *Sciloh* quaſi per methateſim quaſi שליה *Scaliach*, auctor pacis, trãquillator. Seruator quæ CHRISTI nomina propria.

Conciliatæ ſententiæ & verſiones in vno Ieſu ſeruatore.

Tutiſſimum puto non eſſe nimis ſollicitum de vocis origine, quam Spiritus ſ. videtur noluiſſe curioſius inquiri, cum interpretibus auctor fuit, ſingulis ſingulas interpretationes ponendi; quæ tamen omnes vni IESV CHRISTO conuenirent. Imprimis illa Caninij, quia CHRISTO cuncta ſunt à patre tradita, & quæcumque repoſita ab æterno *Matth. vlt.* 18. Deinde & illa Kimchi, quia CHRISTVS eſt *ille filius eius* nempe vnigenitus patris æterni; cui dictum *Filius meus es tu, ego hodie genui te. hic eſt filius meus dilectus in quo mihi benè cõplacui.* Tertiò CHRISTVS vt ex Apoſtolo docui eſt filius virginis mulieris, conceptus ſine viri operâ. Quartò eſt etiam princeps pacis (vt illum vocat Iſaias *c. 9. 6.*) & ipſe beatus, aliis beatitudinem largitur. Quintò ſoli Chriſto repoſitum ius ſaluandi Iſraelẽ, & conſummatio repromiſſionũ Abrahamo & Dauidi factarum: ipſe theſaurus erat in quo omnis gratia iuſtificationis, hoc eſt, in quo fons gratiæ & gloriæ aſſeruabatur: ipſi quoque à patre omne iudicium datum vt ſit index viuorum & mortuorum. *Ioan.* 5. 22.

Explicata & probata noſtra verſio.

Denique quoad noſtram interpretationem, videtur interpres ſecutus eos, qui *Sciloh* deducunt à *Scalach* inſerto tamen Iod, & *Cheth* mutato in H. quæ ſententia multorum eſt recentiorum, & (quidquid ſit de Grammaticorum ſcitis) habet irrefragabile ſuffragium B. Ioannis Euangeliſtę, qui cap. 9. 7. *νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ σιλωάμ, ὃ ἑρμηνεύεται ἀπεσταλμένος. vade, laua in natatoria Siloe quod interpretatur Miſſus.*

Locus Ioan. 9. 7.

cùm tamen idem nomen Iſaiæ 8. 6. *abiecit populus iſte aquas* Siloe, *quæ vadant cum ſilentio*, ſcriptũ ſit cum cheth, vt & Syriacè apud Ioan. d. verſ. 7. & Lucam 13. 4. *Sciloucho.* vt appareat etiam B. Ioannem *Cheth* pro He accepiſſe; neque cenſuiſſe diſcrimen harum litterarum, quæ ſolitæ commeare, ſignificationi propheticæ obſtaculum præbere. Ad hoc nomen iure cenſetur Moyſes reſpicere, cùm ait, *obſecro Domine, mitte quem miſſurus es.* Exodi 4. 13. שלח-נא ביד-תשלח *Scelach-na Beiad-Tiſclach.* Nec poſſunt hoſtes CHRISTI Iudæi nobis hanc litteræ commutationem obiicere: cùm Princeps Grammaticorũ inter eos Dauid Kimchi & alij, velint He poſitũ pro vaf, cur nõ licuit Euangeliſtæ accipere potiùs vt poſitum pro *Cheth*, cui ſimilius eſt? Equidem duas rationes inuenio cur hoc B. Ioãnes potuit cẽſuiſſe. Prima eſt myſterij plena, & Ioannis inſtituto valde congrua, vt notetur diuinitas Chriſti. Nã in nomine ineffabili יהוה bis hæc littera poſita ad vtramq; naturam indicandam, vt aliàs docebo ex *Gale Raſeia* & ideo ad ſignificandum hoc nomen *Sciloh* eſſe nomen veri mediatoris in hac Iacobi prophetiâ, hoc eſt verbi incarnandi & mittẽdi; pro cheth quę erat in radice, legit & pronũciauit He litteram quæ erat in nomine à propheta indicato, deſumpta ex nomine in

ne ineffabili. Secūda causa, vt hac litteræ mutatione doceamur vtriusque radicis significationē aptissimā esse CHRISTO. nam si deducas à *Scelah* nonne CHRISTVS missus, vt pacem inter Deum & genus humanum conciliaret, & vt pacem relinqueret & pacem suam daret? Si deducas à *Scalach*, audis *missum*, vt per illum nobis pax hoc est omne bonum contingat. ista etimologia causam & originem; illa effectum nobis declarat: & sic mutuò sibi seruiunt.

ET IPSE] qui mittendus, *Sciloh*: non Dauid. Nam sceptrum per Dauidem in tribum Iuda illatum; nec ipso veniente à Iudæis ablatum. Dauid etiam nec spes, nec exspectatio gentium fuit; nec ad eum gētes omnes confluxerunt, qui paucis gentibus vicinis imperauit: sed hæc omnia in IESV CHRISTO impleta, vt docent Iustinus *dialo. contra Triphon.* Orig. *hic*, Theodoretus *lib.* 10. *de Græcor. affection.* & alij patres, inter quos optimè singula accommodat D. Augusti. *lib.* 12. *contra Faustum cap.* 42. Quid erit? ERIT EXSPECTATIO GENTIVM] siue יקהת *ikehath* deducas à radice *Iakah obediuit*, & vertas *obedientia gentium* cū Kimchio, vel *ipsi obedient* cum Onkelo, aut *seruient vniuersa regna terræ* cum Ionathano: siue ab eadē radice, secundùm aliam significationem deducas, & cum R. Iarrio vertas, *congregationem*, ad ipsum confluent vel congregabuntur gentes: siue malis radicem esse קוה *Chauah expectauit*, seu desiderauit, vt vertas desiderium, spem *exspectationem*, cum LXX. Aqu. Symm. Theodot & S. Hieronymo: palam est omnia CHRISTO conuenire, & in eo consentire. Sermo hic est de primo eius aduentu: in *quo populus, quem non cognouit, seruiuit & in auditu auris obediuit ei* (ps. 17. 49.) *adorauerunt eum omnes Reges terræ, omnes gentes seruierunt ei*, ps. 17. 12. Ad eius suaue iugum, & Ecclesiā omnes cōfluxerunt, vt docent Miche. 4. 2. & Isaias. 2. 3. In CHRISTO omnes gentes sperarunt, quod hoc loco prædictum; iuxta versionem nostram, & LXX. cum Isaia ca. 11. 10. *& in eo gentes sperabunt*. Pro *gentiū* solus Aquila perfidè hic vertit, *populorū*; quem postea Iudæi perfidi secuti: ne de Gentium conuersione locus accipiatur. sed mētita est iniquitas sibi. Nam LXX. עמים *Ghamim* intellexerunt positū pro גוים *Goim*; & ideo non λαῶν, sed ἐθνῶν verterunt, vt & Symm. & Theodotion. Leo Castrius *dicto lib.* 3. contendit olim fuisse scriptum *Goim* & Iudæos post Aquilam deprauasse, & eosdem paullo ante pro הוא *Hu*, hoc est *ipse*, reposuisse לו hoc est *ei*. quia cum LXX. Aqu. Theodot. & Symm. verterint, *ipse* argumentum euidens putat eos *Hu* legisse. Sed quicquid de hoc sit: DE CHRISTO hæc capienda. Ait Iacob *futurum gentium exspectationem* actu quidem & propriè loquendo, postquam natum agnouerint esse suum redemptorem; virtute tamen ac decentia etiam ante quam nouerint. Quod vt intelligas, obserua † sacram Scripturam solere vti tropo quodam, quo aliqua dicit esse quæ nondum sunt, sed forent nisi aliqua illis circumstantia deesset. Sic enim tribuit inanimatis, quæ sunt animatorum, sicuti cùm dicit *terram* promissionis *de cælo pluuias exspectare*, Deutero. 11. 14. quia si foret animata; inde exspectaret: atque ita pluuia

[Marginal notes: 48. Dauidi hæc non congruere. — 49. Conciliatæ versiones de CHRISTO. — 50. CHISTVS quo pacto Gentium spes. — 51. Canō sacræ Scripturæ ijs quæ non dum sunt, vel inanimatis, eorū quæ animata sūt affectiones tribuere.]

exſpectatio eſt terræ. Sic ignorantibus tribuit affectus, quos haberent ſi ignorantes non eſſent. ita hoc loco Meſſiam vocat *exſpectationem gentium*, & eundem Agg. 2. 8. *deſideratum cunctis gẽtibus*; eò quòd vi naturali res incitato impetu feruntur ad appetendũ ea, quibus maximè indigent. gentes autem ſummopere aduentu Meſſiæ indiguerunt: idcircò ſi naſcentem puerum ſciuiſſent eſſe Meſſiam illum, auidè naſcentem exciperent, & priùs vt naſceretur omnibus votis & precibus contendiſſent, & non minus quàm Abraham diem eius videre deſideraſſent.

VERS. 11. & 12.

52. Iuda ſortis fertilitas.

Vatablus, Lipomanus, & Oleaſter, qui hos duos verſus ſine vllo tropo accipiunt, cenſent ſortem, quæ obuentura tribui Iuda in terra promiſſionis, laudari à lactis & vini copiâ. vites eius adeò magnas & robuſtas fore, vt ad vnam poſſit iumentum allegari; & adeò viles ac frequentes, vt paſſim tales obuiæ; adeò etiam botris graues, vt vnius vitis fructu iumentum queat onerari; & vini expreſſi tantam copiam, vt, præter vſum neceſſarium, poſſint albo velut aqua abuti ad abluendas ſtolas, & rubro, ſicut ſanguine muricis, ad pallia fucanda, & largo etiam & aſſiduo vini potu oculos eorum rubedine ſuffundendos. Denique lactis eam abundantiam futuram, vt illius eſu ac potu dentes inalbeſcant. Ego qui Metaphoram in his agnoſco, hunc commentarium pro vocum explicatione, ſeu Grammatica expoſitione admitterem: niſi quædam illi obſtarent. Primùm, cùm immediatè de Meſſia præcedat; idē deberet intelligi eſſe is qui ligaturus, loturus &c. 2. merâ coniectura adducunt illud de vitis magnitudine, & aſinâ onerandâ. 3. non tantus fuit exceſſus, quo ad fertilitatem, ſortis Iudâ, præ ceteris, vt debeat digna cenſeri huius prophetiæ elogio. quinetiã ſortes quædã aliæ montanis Iuda longè fuerunt fæcundiores. pecoribus Bazan melior, Aſer frumento, omnigenis fructibus Iſachar. Nec illud aptũ vino veſtes tingi, vina enim rubra vix vlla idonea lanæ fucandæ. Oculorum etiam rubedo de potu nata, vitio non laudi aſcribenda: nec lactis vſu dentes vnquam inalbeſcunt, ſed corrumpuntur potiùs & atreſcunt. Onkelos paullò altiùs aſſurgit & *vineam* putat dici Ieruſalem; *vitem*, templum; *pullum* factores legis, *aſinam*, iuſtos; *vinum album & rubrum*, ſerica veſtimenta variis coloribus tincta; *oculos*, montes vinetis & vino purpurantes: *dentes*, ouium gregibus & frumẽto agros candicantes. Ionathas auctor Thargum Ieroſolymitani, partim hoc tenuit partim CHRISTO accommodauit, his verbis ex Genebrardi verſione; Quàm pulcher eſt Rex (CHRISTVS) qui ſurre- „
cturus eſt de domo Iudâ! ligabit lũbos ſuos, & exibit in prẹliũ aduer- „
ſus hoſtes ſuos, occidẽturque Reges cũ Principibus. Rube faciet flu- „
uios ſanguine, & de[illegible] colles ſuos pinguedine fortiũ illorũ. veſti- „
mẽta eius imbuẽtu[illegible] ipſe autẽ ſimilis erit formæ botrorum. „
Quã pulchri ſunt ocu[illegible]egis (CHRISTI) ad cernendum præ vino de- „
fæcatiſſimo, ne illis ſpectet incæſtus concubitus. cædeſque innocen- „
tium! Dentes eius exercitati ſunt in lege, ne illis commanducet ini- „
quitates & rapinas. Rubeſcent montes eius vineis, & torcularibus

vini.

vini. candeſcet colles eius copiâ tritici, & gregum ouium.] Benè ambo quod Metaphoricè iſta acceperunt: malè Onkelos quod ad Ieruſalem & templum confugit: benè Ionathas quod ad CHRISTVM ſi modò de ſpirituali & non temporali Meſſiæ regno intellexit, quod vix puto. Sunt ex noſtris, qui de CHRISTO tantùm ſenſu allegorico † admittunt: ego verò cū Toſtado, Burgenſi, Carthuſiano, & Honchala contendo eſſe ſenſum verè Hiſtoricum, quod (vno fortaſſis Diodoro excepto) cuncti olim Patres tenuerunt: *mihi nunc, vt omittam ad hunc locum ex profeſſo ſcribentes: Procop. Chryſ. Theodore. Alcuin. & alios occurrunt D D. Iuſtinus ſup. Irenæus lib. 4. c. 23. & Origenes hom. 17. Tertullianus l. 4. contra Marcion. c. 11. 55. Ciprianus epiſt. 63. ad Cæcilium, Ambroſius de benedict. Patriarch. cap. 4. Hieronymus in c. 15. Marci & hic Auguſtin. d. cap. 42. & Anaſtaſius Nicenus q. 104. & 105. Clemens Alexandrin. lib. 1. pædago. cap. 5. Chryſoſt. in c. 2. Iſaiæ.* in quos more ſuo ſuperciliosè hoc loco Caluinus ſtomachatur. hoc magis probo, quod ille improbat, qui nonniſi improba probare, nil niſi proba ſolitus improbare. Igitur ait. 53 De CHRISTO ſenſus hiſtoricus.

LIGANS] non tribus Iudâ, ſed ipſe CHRISTVS, iuxta Patres laudatos: ligauit prædicatione Euangelica, vt benè Clemens. 54. Vinea, populus Iudeorum.

VINEAM] Hebraicè גפן *Gephen* ſex punctorum, tam vitem quàm vineam ſignificat. Per *vineam* accipio populum Iudæorum, (vt vocat Iſaias, & ipſe CHRISTVS in Euangelio) non pertinacem, ſed conuerſum ad fidem, primitias illas Eccleſiæ.

PVLLVM SVVM] gentium populum qui iugum legis nondum tulerat (*ita Iuſtinus*) quem Iudæas primitijs illis coniunxit in vnam Eccleſiam. *pullus* populus gentiū.

AD VITEM] ſic etiam Ciprianus & Ambroſius verterunt. *vitem* accipio ipſum CHRISTVM, q. d. & ad ſeipſum qui eſt vitis vera & electa, optimos ferens fructus, *Ioan.* 15. 1. *vitis* CHRISTVS.

O FILI MI] ô Iuda.

ASINVM SVVM] populum Iudæorum colla iugo legis attritum, vt benè Chryſoſt. hom. 67. Ambros. ſup. & Hieron. hic dicitur *aſinam ligaſſe ad ſe* quia per ſeipſum populo Iudæorum prædicauit: *pullum* verò alligaſſe *vineæ*, quia gentes per Apoſtolos, qui Iudæi, in Eccleſiam congregauit. pro *vite* Hebraicè habes שרק *Sorek*, ſignificans palmitem optimum & electum, vnde Symmach. Iſai. 2. 5. ἐκλεκτὴν, alij καλλικάρπον *fructum ſpecioſum.* Generoſiſſimæ vitis genus eſſe docent Cirillus & Chryſoſtomus, & fatentur Rabbini. apud Iſaiam LXX. ἄμπελον σώρηχ *palmitem Sorech*, hic verò τῇ ἕλικι, quod Ciprianus vertit *ad Helicen*, vt ex Irenæo reponit Feuardentius, cùm legeretur *ad ilicen*; D. Hieron. hîc in tradition. vertit, *funiculo*: Auguſtinus ſupra, *ad cilicium*; & refert ad pœnitentiæ prædicationem: puto ſignificari, ipſos palmitum inuolulos cincinnatos. *Aſina*, Iudæi. Soreck quid. LXX. verſio.

LAVABIT] idem CHRISTVS IN VINO] flagrantiſſimâ caritate, qua paſſionis calycem impleuit: & qua madidus ſtolam ſuam (quam illi fortis mulier *Prou.* 31. 24. neuerat) hoc eſt carnem ſacratiſſimam intingens, 55. ſtola CHRISTI quo loco ſtola corpus eius.

tingẽs,assumpti corporis infirmitatibus,nẽpe passibilitate & mortalitate,abluit,atque sic lotus pulchrior & gloriosior resurrexit. *Genadius hic.* Tertul.*& D.Ambros.sup*.Lege Isaiæ prophetiã c.64.à prin.Quod sequitur, *& sanguine vuæ*, est repetitio eiusdẽ. Nam huc cõmuni sen-

Pallium CHRISTI Ecclesia. tentiâ D.Hippolytus Martyr in catenâ, Ciprian. & alij Patres citati retulerunt,sed *pallio* Ecclesia significatur, CHRISTVS enim vniuersam Ecclesiam induit,velut poderem,quo filium hominis amictum dilectus discipulus vidit; hanc vestem ipsemet Cypri botrus in crucis

Lauare stolam in vino. expressus torculari,eluit,mundans illam lauacro aquæ in verbo vitæ. *Lauandi* vocabulo abundantia denotatur.vide Adag.sacra §.60.

VERS. 12. PVLCHRIORES] Hebraicè est, *rubicundis oculis præ vino.* radix est חכלל *Chachlal rubescere.* Noster imprimis considerauit positiuum poni pro comparatiuo,Secundo quia rubedo oculorum sonat vitium

56. Rubrum pro pulchro. Prou.23.29.vbi *Chachliluth* vertit *suffusionem*; prudenter vidit *rubrum* colorem hic figuratè poni pro splendido,claro,micante,ardente notum enim *oculorum faces* dici:& purpuerum,seu rubrũ pro pulchro ac pellucido sumi, de quo aliâs.Ideo noster *pulchriores vino.* quod LXX. χαροποιοὶ ἀπὸ οἴνου,ponentes ἀπὸ non pro ἐκ quasi sit causa pulchritudinis; sed pro, quàm vel præ vt sit comparatiuum oculorum cum vino: quemadmodum in sequenti καὶ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα & *den-*

57. CHRISTI oculi. *tes eius quàm lac*,scilicet pulchriores D.Ambrosius,reddidit *hilariores*; vt & Græci multi :horũ aliqui † hoc retulerunt ad IESV humanitatẽ, quia speciosus præ filijs hominum(*ita Chrysost.ad Psal.*44.)aut ad resurgentis splendorem,ac Apostolorum cum iam gloriosum intuentium lætitiam;quia vini proprium cor hominis lætificare. *Sic Diodorus,Cirillus,Theodoret.& Anastasius.*Præfero sententiam Latinorum,

Prophetæ. Apostoli. Locus Zachar.3 9. Vino cur comparati. *DD.Ambrosii,Augustini , Eucherij , & Ruperti* ∓. qui *oculos* exponunt prophetas, qui CHRISTVM venturum præuiderunt; & Apostolos, qui quem præsentem intuiti postea prædicarunt. Zachar.3.9.*super vnum lapidem septem oculi* locantur , hoc est super vnum CHRISTVM septem spiritus Dei in omnem terram missi, vt exponit B. Ioannes *Apocal.*5.6.Vino comparatur ardor eorum & feruor spiritus:quo ad prædicandum & patiendum ferebantur;item vitæ puritas, Euangelicæ lucis splendor, miraculorum gloria : hæc meliora *vino*, hoc est legis veteris asperitate & Zelo,quibus lenitas & clementia deerant.

58. Dentes CHRISTI, qui. Doctores. Concionatores. DENTES]Hippolytus & Cirillus exponunt verba † & doctrinam CHRISTI , quibus nihil candidius.Ego,cùm Latinis Patribus , ipsos Euangelicæ gratiæ, & Christianæ pietatis Doctores ac Concionatores:quorum doctrinam nec Iudaicarum vmbrarum nebulæ, nec hæretici errores,offuscẽt;nec mores bonos vitæ prauæ scabrities illuuie defœdat:sed,sicut candidi & validi dentes, seruiunt verbis rectè pronunciandis & sermoni efformando; & cibum diuidunt comminuũtque ad aptam concoctionem & probum alimentum;eorumque munus est mordere.Sic boni Doctores & cõcionatores vitia reprehendunt & castigant : 2.*Timoth.* 4. 2. panem vitæ paruulis mandunt & frangunt pro cuiusque indigentia. nam vbi nos habemus rectè tra-

ctantem

ctantem 2. *Timo.* 2. 15. Græcè eſt *rectè ſcindentem* ſeu partientem ὀρθοτομοῦντα. docent etiam quid Chriſtianum deceat ſentire ac loqui, verborum pugnas & profana vaniloquia prohibentes. *d.c.2.v.14.* & 16. Sed de hac *dentium* cum concionatoribus comparatione, plura diximus *comment. in Canticum Salom.*

LACTE] legis veteris doctrinâ; quæ fuit † cibus paruulorum, & imperfectorum Synagogæ alumnorum; donec ablactati, & CHRISTI albo inſcripti, perfectiorum ſolidiore cibo pacis cæperunt. Hæc de Iudâ. Lac, lex vetus.

PROPHETIA DE ZABVLON.

Prophetia de Zabulon.

Non ſeruatur ætatis ordo. Nam *Zabulon* ſextus Liæ filius fuit, Iacobi decimus. Ordinis mutati ratio eſt; quia proximè dixerat, de Meſſiæ prædicatione & conuerſatione, cuius conceptio & annunciatio in Nazareth fuit, transfiguratio in Thabor, frequentior habitatio in Capharnaum; quæ loca omnia in Zabulonis ſorte; quàm ſortem nunc dicit fælicem fore prædicatione Euangelij, & gentium vocatione; ac ſitu tam oportuno, vt & terræ & maris copiis abundet. (*ita Apollinaris in Cathenâ:*) quod etiam Moyſes prædixit non minùs luculenter Deuteron. 33. v. 18. *Lætare Zabulon in exitu tuo, & Iſſachar in tabernaculis tuis. Populos vocabunt ad montem: ibi immolabunt victimas iuſtitiæ. Qui inundationem maris, quaſi lac ſugent, & theſauros abſconditos arenarum.*] dicit, *in exitu*, hoc eſt in egreſſione nauium tuarum. *Inundationem maris*, &c. negotiationibus nauticis fiet vt omni maritimarum mercium affluentiâ perfruantur. Nam *inundatione* ſignificatur abundantia. VERS. 13. Locus Deut. 33. 18. 59. Inundatio.

LITORE MARIS] Genezareth & Mediterraneũ à quo non excluditur per tribum Aſer, nec Hebraicè eſt plurale *marium* pro ſingulari.

STATIONE NAVIVM] ſignificat ſecuros portus habituram. neque mirum, ex eius enim ſorte tria ſe flumina vel torrentes in Mediterraneum mare exonerant, Ciſon, Iephtaël, & alius ignobilis, portus habet ad Genezareth, Capharnaum, Bethſaida, Tiberiadem, Tariocheam: ad mediterraneum Caiphas, & Sicaminon. Vocabulum חוף *Choph* ſignificat *litus, ſtationem & portum*, à radice חפף *Chaphaph, protegere* quia ſicut ſtatio portus naues, ſic litus terras interiores protegit. 60. Zabulonis portus & termini.

PERTINGENS VSQVE AD SIDONEM] Hebraicè, *terminus eius ſuper Sidonem.* Certum eſt confinia Zabulonitarum non pertigiſſe vſque ad Sidonem, cùm pars Aſer ſit intermedia; & Ioſue 19. v. 10. vbi diſertè fines Zabulonis aſſignantur, Sidonis nulla mentio: nec iuriſdictionem Sidoniorum ſeu territorium attingit. quid ergo? duo occurrebant non de terminis aut confiniis agi, ſed comparari ſtationes nauium inter ſe, & dici non ceſſurum portuum commoditate Zabulon Sidoni, & id dici propter Capharnaum celebre emporium. Secundò fortè ſimpliciùs eſt, vt dicamus nauigiis (metonymicè *ſta-*

tio pro nauigiis ponitur) pertigiſſe Sidonem vſque Zabulonitas. quod vt verum eſſe poteſt de negociatoribus mercium terrenarum: certius eſt de prædicatione Euangelij (hoc eſt margaritæ illius pretioſæ, quam qui inuenit homo, merito omnibus opibus ſuis emit.) Nam & Dominus ex Capharnaum prædicãdo progreſſus vſque ad Sidoniorum fines peruenit, *Marci* 7. 54. *Luc.* 6. 17. & Apoſtolos ex hac tribu pleroſque oriundos initium Euangelicæ negotiationis auſpicatos inde vſque ad Sidonem, & gentes reliquas, certum eſt, idque his verbis ſignificatum D. Hippolytus *in Cathe.* & S. Ambroſ. ſ. c. 5. tradunt. vide quæ dicam Iſaiæ. 9. v. 1.

Prophetia de tribu Iſſachar.

PROPHETIA ISSACHAR.

VERS. 14. Sors Iſſachar commendatur ab amænitate ſitûs & ſoli fertilitate; quæ, D. Hieronymo maxima viſa; vbi campus Eſdrelon ferè totus, olei, vini, & frumenti copiâ laudatus, de quo agendum Iudith. 1. v. 8. Noſter progreditur à mari quod Zabulonem alluebat, ad regionem mediterraneam propinquam, Iſſachar: quia in bellis hæ duæ tribus ſibi ſolitæ opitulari, vt prælio memorabili contra Siſaram, *Iudic.* 5. *v.* 14. *&* 15. Sane Moyſes Iſſachar & Zabulon, quaſi vnam tribum commiſcuit *Deuter.* 33. 18.

61. *Aſinus, pro agricola.*

ASINVS] promptus ad agriculturæ laborem, & deportanda fructuum optimorum & plurimorum, quos de fertili terrâ percipiebat, onera ad loca maritima, vbi cariùs diſtrahebantur. *Hieronymus.* Noſter legit גמר גרם *Gamor Garem* aſinus oſſeus. LXX. τὸ κάλον ἐπιθύμησε, *pulchrum concupiuit*, fors quia pro ר legerunt ד. *Chamad* חמד. *concupiuit.* Chaldæus exponit, diues in ſubſtantiâ.

Conciliatæ verſiones.

FORTIS] ſiue militiam conſideres; talis fuit, maximè in d. prælio contra Siſaram, & poſt Dauidis æuo. 1. paralip. 17. 2. *Filij Iſſachar, Thola, & Phua, &c. de ſtirpe Thola viri fortiſſimi*: ſiue ſpectes agriculturam & mercimonia, durus & tolerãs laboris. Hebraicè גרם *Garem*, à גרם *Gerem* ſenipunctum, quod ſignificat *os duriſſimum*, ſcilicet dorſi ſpinam. 2. Reg. 9. 13. Hebraicè eſt *ad ſpinam* ſeu *os graduum*, vbi Principes exercitus ſibi Iehu in Regem aſſumunt, & vt ſuggeſtum exſtruant, veſtimenta ſuper inuicem ad modum vertebrarum ſpinæ dorſi accumulant; noſter dicit collocaſſe ſuper tribunal.

ACCVBANS] ſorte ſuâ contentus domi ſe continet, nec per alias tribus vagatur ſeque ab expeditionibus & nauigationibus, quantum pote, abſtinet. ideo Moyſes d. v. 18. dixit; *Lætare Iſſachar in tabernaculis tuis*, non in nauium ſtatione vt Zabulon.

INTER TERMINOS] ſic etiam Chaldæus: Sed LXX. ἀναπαυόμενος ἀναμέσον τῶν κλήρων. *requieſcens in medio ſortium.* Hebraicè eſt *Hãmiſcpethaim*, nota שפמית *Scephattaim* valdè incertæ ſignificationis eſſe, nam LXX. & noſter diuerſimodè transferunt, adeo vt neſcias, quid propriè & primariò denotet. LXX. aliquando vertunt ſortes ſeu cleros & Græcam vocem retinent, vt hîc & pſal. 67. 14. *Si dormiatis inter medios*

ter medios cleros, vbi D. Hieronymus vertit *terminos*, ſicut noſter hîc. aliquando vertit *labia*, de vaſis agens, vt Ezechiel. 40. 43. vbi LXX. κυμάτιον, recentiores pars *vncinos*, pars *cremathras*, Chaldæus *terminos*. Iudic.5.16. noſter *quare habitas inter duos terminos*, vbi idem LXX. & Chaldæus; alij *duos ordines*: nec deſunt, qui *ſarcinas* exponant quibus vtrimque iumenta onerantur: neque qui *ollas* ſeu *cacabos*. Denique mirè ſe torquent omnes eruditi. Aſſentior radicem eſſe שפת *Scaphath*, quæ meo iudicio † ſignificat ponere, & ſtatuere. Ezech.24.3. vbi noſter, *pone ollam*, & Iſai.26.12. vbi noſter, *dare pacem*, pro firmare, ſtabilire. pſal.21.16. vbi noſter *in puluerem mortis deducere*, pro redigere & conſtipare in cinerem. 4. Reg. 38. vbi noſter *ponere ollam*. pro apparare & ſtatuere. Hinc colligo minus rectè ſentire Kimchi, Vatablum, Oleaſtrium & alios, qui volunt noſtrum *Scephatthaim* ſignificare *Sarcinas*; *Alforjas* Hiſp. *Bezaces* Gallis dictas, quas Latini *manticas* vocant. Minùs etiam rectè, qui *vncinos*. ſunt interpretati. De *cacabis* quoque *cremathris* vel *ollis* (quod placebat Genebrardo) ex ſacra Scriptura non ſatis confirmari. Secundò colligo cæteras interpretationes omnes in eundem ſenſum coincidere, ſiue ſortes, aut cleros, ſiue terminos, labia, margines vertas. Nam qui ſortitò regionem aliquam diuidebant; eam funiculis tenſis & diſpoſitis, geometricè partiebantur, in tot areas, quot tribus, familiæ vel capita ſortiebantur: ideo partes iſtæ, non tantùm hereditas, poſſeſſio, portio; ſed etiam ſors, funis, funiculus, terminus in ſacra Scriptura vocabantur. Igitur preſsè *Scephattaim* hîc ſignificant ipſa confinia, ſiue margines regionum, arearúmve, quæ cuique ſortitò obuenerunt: & eſt vox dualis numeri, quia ſolet quod alicubi locatur, intra duos, vt minimùm, limites poni. iſti termini poſſunt vocari etiam *ſortes* ſeu *cleri*, quoniam ſortitò obtigerunt: poſſunt etiam vocari *labra, labia*, *margines*, *extremitates*, quia quaſi pro labro & margine ſunt iis quæ circumſcribunt.

63. Ponere & ſtatuere.

Requieſcere autem inter duos terminos ſeu accubare, nihil eſt aliud, quàm ſuâ ſorte & terminis eſſe contentum. *Habitare inter duos terminos*, eſt ſecurum & (vt ita dicam) inuiolabilem, limitaneis ſortibus ſeu viciniæ degere, *d.v.*16.*Iudic.*5. ſicut *habitare in medio populi*, de quo in Adagiis ſacris. *Dormire inter medios cleros*, pſal.67.14. eſt inter medias quaſi confligentium manus, ſeu inter ipſa hoſtilium limitum confinia, vbi tempore belli maximum vitæ diſcrimen, innoxium verſari, & ἀκινδύνως: nec fuit neceſſe eodem loci ad ſortitionem, quę vrnis fiebat; vel ad fumoſas ollas aut cremathras ſemiuſtas confugere. Ex his liquet Ezechiel. 40. 43. ſolum noſtrum interpretem (vt ſolet) rem acu attigiſſe. illic enim Deus ipſum menſæ limbum ſeu marginem certâ latitudine circumſcripſit. Cubabit ergo Iſſachar intra ſuos terminos, contentus copiis ſuis, nec vicina metuens vel concupiſcens.

64. Accubare inter duos terminos. Habitare inter duos terminos. Dormire inter medios cleros. Locus pſal. 67. 14. Locus Ezechiel. 40.43

Vers. 15.

65. Iſſachariani quieti & Sapientiæ vacarunt.

Vidit reqviem] Sapienter intellexit, longè vtilius eſſe ſibi, domi per agriculturam, & mercium diſtractionem, quàm per maris & viarum pericula diuitias quærere; meliùs etiam pacis artibus flo-

 rere,

rere, quàm bellicis diſcriminibus caput obiicere, aut curis aulícis diſcerpi. Tradunt Hebræi hanc tribum ſtudiis ſapientiæ deditam fuiſſe. 1. Paralip. 12. 32. *De filiis quoque Iſſachar, viri eruditi, qui nouerant ſingula tempora ad præcipiendum, quid facere deberet Iſraël.* Pace florent artes Palladiæ, ſed Mars Muſas fugat: & inter arma ſilent, cum legibus, ſtudia filiarum Mnemoſynes.

Et terram] non habet vim copulæ, ſed cauſæ. nam rationem reddit, cur bonam eſſe requiem iudicarit.

67. Iſſachar tribus fertilis. Qvod optima] LXX. *ὅτι πίων.quod pinguis* Chald. *quia fructifera.* fertiliſſima frugum optimarum. hi ſunt *theſauri abſconditi arenarum,* quos illi tribuit Moyſes *d.c.33. v. 19.* vini, olei, frumenti vbertas.

Svpposvit hvmervm] in iumenti perſiſtit metaphorâ.

Ad portandvm] ad vehendos theſauros illos arenarum ad loca mari vicina, vbi ſolent habitatores mercaturæ diligentiores, agriculturæ indiligentiores eſſe: quare & annona illic aduectitia ferè atque carior.

Tribvtis serviens] milites aulicique multorum veſtigalium immunitate fruuntur; agricolæ munifices omnium, ait hoc onus ſponte ſubituros Iſſacharitas, vt à ſago & cingulo ſe redimant. Eundem ſenſum habet verſio LXX. *factus eſt vir agricola*, *ἀνὴρ γεωργός.* Chaldæus omnino contrarium ſenſum reddidit; non conſentaneum textui Hebræo.

68. Iſſachar hominis religioſi figura. Allegorice per Iſſachar D. Ambroſius *ſup. cap. 6.* intelligit Christvm, D. Hippolytus, Apoſtolos; D. Gregorius *lib. 1. Moralium ſeu in Iob cap. 10.* Gentiles. Potes capere quoſuis iuſtos, maximè eos, qui nomine reque ipſa ſunt religioſi, & cum Dauide coram Domino quaſi iumentum facti. facilè accommodes ad humilitatem, manſuetudinem, ſobrietatis, laboris tolerantiam, quarum in hoc aurito animali notæ multæ ac claræ: hiſce virtutibus quies animi magna & durabilis paratur & ex tellure cordis ſpirituales theſauri ſuo tempore eruuntur.

Prophetia de Dan.

PROPHETIA DE DAN.

Vers. 16.

69. Iudices ex quibus tribubus. Vaticinatur populum virtute Samſonis Danitæ ex Philiſtæorum ſeruitute liberandum: & à Samſone in ſpem venturi Meſſiæ ſubleuatus, ad intuitum ſubſecuturi tandem Antichriſti contremiſcit.

Dan ivdicabit] alluſio דן ידין *Dan Iadin* & præterea confirmatur nomen illi nato, à Rachele inditum *ſup.* 30.6. Sed confirmatur ex alia cauſa, quia tribus præfutura † Iſraëli per Samſonem. *lege Iudicum.*13.

Sicvt et alia] non quod omnes iudicaturæ, ſed quia non minùs quàm quæuis aliarum (Hebr. כאחד *Ceachad*, & LXX. *ὡσεὶ καὶ μία, ſicut vna,* hoc eſt aliqua) tribuum iudicatura. Verius eſt ex Rubé,

Simeon,

Simeon, Gad & Aser nullos iudices fuisse: nam quos quidam adducunt Iephte & Barach, hic ex Nephtalim, ille ex Manasse fuit, vt benè Pererius.

FIAT] pro fiet, ex eo quod *Dan* sit indeclinabile nascitur dubium, an in recto an in datiuo casu sit accipiendum nomen. Eusebius Emesenus & Gennadius *in cathena* explicant in obliquo, *fiat serpens seu coluber ipsi Dano*; vt prædicatur Dalila Samsonem deceptura astu serpentino: verùm tunc tota hæc prophetia esset malorum annuncia huic tribui. Placet Ambrosio & cæteris Patribus credere; qui in recto accipiũt, vt prædicatur ipse Samson similis hisce dolosis animantibus futurus. Sic exposuit Chaldæus, & videntur velle LXX. quia δὰν sine vllo articulo ponunt, quod indicium est recti. Res optimè quadrat. Sicuti enim formidabiles homini sunt serpẽtes, sicuti in viis, vel semitis, sub frondibus aut arenis latitant: sic timendus Philistæis Samson fuit. Sicut serpentes aggressi ex inopinato hominem de medio tollunt: sic filius Manue incircumcisos istos crebrò repentina clade obruit. Sicut serpenti contra mala carmina remedium est, aurem cauda obturare; &, nisi faciat, incantatur: ita sacer iste Hercules, si quis finis sit lutulentæ voluptatis considerasset, insidias Dalilæ euasisset; quod quia neglexit, callida Siren aures cum Vlysse non obturantem cerâ continentiæ, malis blanditiis in pistrinum & mortem pertraxit. Sicut serpentes, maximè Cerastæ, pollent inter reliquos hoc astu, vt cùm equitem nequeant vulnerare calcaneum equi morsu saucient, ita vt vel equus ruat, vel vi doloris efferatus armo sessorem excutiat, denique delapsum insidiator inuadat & occidat: sic Samson non robore tantùm & virtute, sed dolis etiam in hostes grassatus, vera illis malorum Ilias fuit. Scitum quâ technâ segetes exusserit; quo pacto meretriculam bis fefellerit, & lethum ipsi parantes vita priuarit, & ita illusores luserit, vicerit victores, & moriens plures quàm viuus interfecerit. De ceraste, qualis serpens, consuli possunt Lucanus, Plinius, Solinus & Nicander.

VERS. 17.

70. Samson similis cerastæ & colubro.

Serpentum calliditas & artes.

71. Cerastes.

VNGVLAS] Hebraicè עקבי *Shikkebe*. LXX. πτέρναν, *calcaneum*. Meritò noster reprehenderetur à recentioribus, si equorum calcanei vngulis carerent: aut vngulæ priorem magis quàm posteriorem sonipedis plantæ partem significarent: calcaneum, commune quid homini cum equo, vngulam equis propriam scimus hominum adspectu. Ad Latinitatem quoque meliùs & sensum, *vt cadat* quàm *& cadet*.

SALVTARE TVVM] Hebræum לישועתך *Liscughathcha*, potest reddi cum LXX. *salus*, σωτηρία, & cum Chald. *redemptio*. & *saluatio*, & *salutare* eodem sensu: postremum hoc solet noster, quia nomẽ est IESV amplecti. Psal. 94.1. *iubilemus Deo salutari nostro*. Luc 2.30. *viderunt oculi mei salutare tuum*. Luc. 3.6. *videbit omnis caro salutare Dei*.

VERS. 18.

72. Salutare nomen CHRISTI.

EXSPECTABO] Hebræum קוה *Kauah* sperare & exspectare significat: & secundùm varia puncta קִוִּיתִי potest esse præteriti & futuri temporis: nec nouum præteritum pro futuro poni: quod placuit

Conciliātur versiones. cuit nostro interpreti. L X X. in præsenti, *exspectans*, subauditur, non eques, (vt putant nonnulli) sed, sum, eróque. Sed quid causæ cur in hanc vocem tam ex abrupto Iacob erumpat? Meminerat se Saluatorem promisisse nasciturum ex tribu Iuda, qui in perpetuum Israëlem liberaturus; nec illum tantùm, sed totum genus humanum, se quoque loquentem & iustos alios qui in limbo aduentum eius exspectaturi: Samson verò dumtaxat liberaturus erat Israëlem, & ad breue tempus: cùm itaq; de Samsone locutus esset v.16.& 17. (quæ est sententia communior. *Hebræorum Ionathani & Onkeli, Græcorum Emeseni, Gennadij, Procopij, Latinorum Hieronymi, Ruperti & aliorum:*) & ea

De Samsone, Antichristo, & CHRISTO hæc ad litterã capi coniũctim, nõ separatè. dixisset illustratus lumine prophetico, nihil addubitans; vidit illa cuncta posse etiam conuenire filio perditionis Antichristo, qui ex Danitica tribu nasciturus, & moribus planè serpentinis futurus, & omnino talis, vt quæ de Samsone dicta, præclarè quidã ad Antichristum retulerint, *vt Theodoretus hic q.vlt. & D. Gregorius lib.* 31. *in Iob cap.* 18. Animo igitur conturbatus & indolescens ad edendæ per Antichristum cladis adspectum, quam & ipsa tribus Dan, & cæteræ quæ Antichristo adhæsuræ, certò perpetientur, de figura ad figuratum transilit, vt solent Prophetæ; à Samsone ad CHRISTVM; & spem firmam concipiens, profitetur spem fidémque suam, de vero & perfecto mali tanti remedio, quod partim primo, quoad primitias Israël; partim secundo, quoad reliquias & fæces Iacob, Salutare Dei allaturum. Sequor itaque Theodoretum, s. quatenus & de CHRISTO Domino, & de Antichristo hæc capit, non sequor quatenus de

73. Sãson simul figura cõtrariorum an fuerit. Samsone capi negat. Quædam hic dubia incidunt. Primum, an ergo Samson figura simul CHRISTI & Antichristi? Possum duobus modis respondere. Primò diuerso adspectu esse posse. CHRISTI quatenùs iudex & liberator Israëlis: Antichristi, ratione astutiæ & damnorum quæ Philistæis dedit. Secundò (quod meliùs) non adspicere prophetam hoc loco ad Antichristum tanquam figuratum per Samsonem, sed tanquam ad eum, cui hæc quæ de serpente & Ceraste dixit, optimè per metaphoram conueniunt, & qui ex eadem cum Samsone tribu nasciturus. Atque ita negatur Samson figura Antichristi, sed asseritur occasio sola fuisse, cur de Antichristo Iacob animo cogitaret & exhorresceret.

74. Antichristus ex qua tribu. Aliud dubium est, An Antichristus ex tribu Dan nasciturus? ridet Tostadus, & fabulam Oleaster appellat: potuit vterque parciùs & magis sobriè hoc loco. Quid hoc aliud quàm toti antiquitati, ob leuiculas ratiunculas, insultare? Est enim hæc quasi perpetuò recepta quædam traditio; non tantum Sibyllæ Tiburtinæ, sed & grauissimorum sanctissimorúmque Doctorum. *SS. Irenæi lib.* 5. *cap.vlt. Hippolyti Portuensis. sup. Ambros. sup. cap.* 7. *Theod. q.* 109. *Augustini in Iosue q.* 22. *Anastasij Synaitæ lib.* 10. *in Hexam. Prosperi p.vlt. prædiction. cap.* 9. *Gregorij magni sup. Alcuini, Ruperti, Isidori hic, Arethæ, Andreæ Cæsar. Haymonis, Bedæ, Anselmi, Richardi de sancto Victor. in c.* 7. *Apocalyp.* & licet eorum aliqui videantur dubitare, vt de re non prorsùs certa,

aut

aut fide definita, omnes tamen eam tradunt, vt maximè probabilem & firmant nonnullis argumentis, & in primis quod tribus Dan ideò d.c.7. cum cæteris non numeretur; quod ideò refero, quia Primasius vel memoria lapsus, vel vitiosum nactus codicem, cum aliis Danitas *lib.2.in Apocal.* recenseat. & quamuis nulla niterentur probatione: non foret tamen eorum vnanimis consensus in re incerta catholicis aspernandus. Nunc loca S. S. nonnulla proferunt, vnde id probari censent, maximè SS. Irenæus, Gregorius, Anastasius. Esto non conuincant, verisimiles tamen sunt pleræque interpretationes. Quid? quæ contra proferuntur à nuperis scriptoribus, illa conuincunt? nihilo amplius. Messiam, aiunt, Iudæi de tribu Iuda, non de Dan exspectant, & ex eadem Antichristum? Iudæis ergo plus fidei, quàm Sanctis Patribus præstandum? Nonne poterit perfidus ille ex Dan natus, fingere se ex tribu Iuda oriundum? Nouúmne hodie multos se nobilibus familiis inserere, aut insolens huic belluæ mentiri? genealogiarum tum lux nulla, confusa & tenebris omnia, iam sunt inuoluta miseris: cur non prodigiis & præstigiis persuadeat cupidis credere, latuisse quæ proferet testimonia stirpis suæ? Alterum argumentum est, non videri verisimile Iacobum Dano filio suo tantam generis labem annunciasse, & tanto affecisse mœrore. Neque dicimus annunciasse: sed tacitum secum perpendisse: Et si intellexisset Danus, commemoratione salutaris detergeret mœrorem: si nõ detergeret, etiam Rubenum, & Leui, & Simeonem haut absimili, vel maiore affecit mœrore: vaticinatur enim, & non benedicit filiis hoc sermone. Paris momenti & minoris roboris sunt reliquæ obiectiones.

Denique Samson, † quàm apta sit figura CHRISTI docent iidem Patres, præcipuè Hieron. *in cap.12. Iob,* Gregorius *hom.21. in Euang.* Origen. *tractat.vlt.in Matth.* Ambrosius *prologo lib.2.de Spiritu sancto,* & August. *serm.107. de temp.& in Psal.80.* quos vide. 75. Samson Christi figura.

ALLEGORIAM de diabolo benè explicant D.Ambrosius *hic c. 7. & in comment.* Procopius Gazeus.

PROPHETIA DE GAD.

Prophetia de Gad.

GAD ACCINCTVS] Hebraicè, גד גדוד *Gad Gedud:* qua nominis allusione impositionem nominis, de qua *sup.* 30. 11. alia causa confirmat: quæ licet obscuriùs expressa, ex sententia Onkeli, D.Hieronymi, & Procopij, est talis: meritò vocandam tribum eius *Gad*, quia citra Iordanem relictis gregibus, liberis, & vxoribus, armis accincta & expedita, vna cum Ruben, & dimidio Manasse, in Iordanis trãsitu, sit reliquas præcessura tribus, & pugnatura donec singulæ tribus in suam hæreditatem venirent. *Num.32.* Quod & fecerunt Gadditæ, & post annum decimum quartum spoliis onusti, & armis adhuc cincti, per eandem viam domum redierunt. *Iosue.22.& Hieron.hic.* semper autem armis strennui, bellóque clari, multa feliciter cum Ara- VERS. 19. 76. Gad, vnde dictus. 77. Gadditę bellicosi.

 bibus

bibus geſſerunt. 1. *Paralip.* 5. Vnde Moyſes Deuter. 33. 30. non tantùm dicit Gad latiſſimam regionem poſſeſſurum, &, inſtar leonis quieſcentis, cunctis terribilem futurum: Sed in prælijs quoque *verticem & brachium capturum*, de quo ibi. ALLEGORIAM de CHRISTO S. Ambroſius *ſup. cap.* 8. Eucherius & Iſidorus *hic*.

De prophetia Aſer.

PROPHETIA DE ASER.

VERS. 20.

78. Aſer ſors vberrima. Prophetizat ſortem Aſer fertiliſſimam futuram; nec tantùm rebus omnibus ad victum neceſſariis, (*Panem* vocant,) ſed Regum quoque luxu deſiderabilius. Cauſa Ptolemaidis, & Phœnyciæ vicinæ, & negociationum marinarum: item ſoli bonitas, quod, vbi vilius, propè Sareptam, ferri & æris copiam præbet: cætera vber largis frumenti, vini, & olei prouentibus. Teſtes ſunt Procop. Theodore. & ipſe Moyſes: iſte d. cap. 33. 30. *Tingat in oleo pedem ſuum. Ferrum & æs calceamentum eius.* Senſus ſummam oliuitatem fore, trapetis deficiétibus: & tot illi fodinas, vt de metallis huiuſmodi poſſit calceos conficere, & ad vilia obſequia vti: Chaldæus. Terra Aſer optima erit.

PRÆBEBIT DELICIAS REGIBVS] ſic etiam LXX. ſenſus eſt, fructus huius tribus adeò delicatos & ſuaues fore, vt vel Regibus ſint futuri in deliciis: maximè oleum in vnguenta. ALLEGORIA.

79. Euchariſtiæ figura. Aſer eſt CHRISTVS, qui in venerabili Euchariſtia eſt armatura piorum, qui paſſiones edomant; & eorum qui ſibi ipſis imperant, cibus adipatus ac deliciæ meræ: eſt communis S S. Hippolyti & Cyrilli *in cathena*, Ambroſij *ſup. cap.* 9. Ruperti, Eucherij, & Procopij *hic*.

Prophetia de Nephtalim.

PROPHETIA DE NEPHTALIM.

VERS. 21.

80. Explicati LXX. & cõciliati cum noſtro. CERVVS] etiam Hebræus fons ad animal reſpexit אילה *Aialah.* cur ergo LXX. id retulerunt ad vitis germinationem, vertentes στέλεχος ἀνειμένον ἐπιδιδοὺς ἐν τῷ γεννήματι κάλλος: *ſtipes remiſſus porrigens in germine pulcritudinem*? An quod metaphoram acceperint à ſtipitibus vinearum, quibus illæ fulciuntur, quæ in quibuſdam locis in ſummo cornuum ſimilitudinem præferunt, & Virgilio, Tibullóque *cerui* nominantur? an ab amœno aſpectu celeriter creſcentis vitis, & luxuriantis emiſſione capreolorum? poſſet non ineptè ſic conciliari diſſidium. LXX. & noſtræ verſionis. Quam mihi diſtorquere videntur Caluinus, Vatablus, & alij qui exponunt de terræ feracitate, fructibúſque præcoquis & ideò gratioribus: & de incolarum comitate ac ſuauiloquentia. De fertilitate & copia rerum omnium in

81. Nephtali fecacitas. hac ſorte Moyſes d. cap. 33. 22. *Nephtali abundantia perfruetur, & plenus erit benedictionibus Domini.* Sed quid neceſſe ſic omnes has prophetias ad fertilitatem reſtringere, quaſi tot tribubus eadem prædicantur? Iam Iſſachar & Aſeri hæc repromiſerat. Deinde de hac præ-

cocitate

cocitate fructuum & de hac Nephtali Suadâ peculiari, mihi non persuadent. Vnde id acceperunt? Chaldæus nihil ampliùs, quã terram Nephtali pinguem & frugiferam dixerat: illi cùm viderent non sufficere ad *cerui emissi* comparationem explicandam, cætera de suo adiecerunt; quæ rursus licet abiiciant.

D. Hieronymus † ait melius esse cuncta ad doctrinam IESV CHRISTI referre, quo Græcorum quoque versionem diligenter retulerunt S. Ambros. sup. & Procopius *hic*. Melius certè, sed per allegoriam. Ecce: CHRISTVS in tribu Nephtali, vbi Cenereth, à qua mare Genezareth dictum, diu versatus, obtenta de Satana victoria, è deserto in Galilæam (cuius pars est Nephtali) egressus fuit (vt ait D. Lucas 4.14.) *in virtute spiritus*, cuius gratia tarda molimina nescit, & ideò censendus celeriter & alacriter stadium prædicationis suæ decurrisse, vt significat dilecta Cant. 2.8. *Ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles: similis est dilectus meus capreæ, hinnulóque ceruorum.* Nonne tunc *emissus ceruus*, qui per casses, quos diabolus tendebat, perrupit. Quàm *pulchra* eius *eloquia*; cuius in labiis diffusa gratia, & mirabantur omnes in verbis quæ de ore illius procedebant? Dixi sensum esse ALLEGORICVM, non litteralem. Nec enim maior est ratio, cur CHRISTI prædicatio tribuatur Historicè tribui Nephtali, quàm Zabuloni aut Galilææ Gentium: quibus hanc laudem facit communem Isaias *cap. 9. in princ. vbi dicenda plura.* 82. CHRISTVS ceruus emissus, & an de hoc sensus litteralis.

HISTORICVM † sensum puto, quem quidam ex Hebræis tradidere, & placuit Cardinalibus Caietano & Lipomano. Prophetiam horum verborum, complecti præcipuam laudem tribus Nephtali; nempè victoriam Barach & Deboræ de Sisara: viderunt hoc illi acutè, sed nemo illorum exposuit, vt par fuit, accuratè. Conor: & simul, quas nonnulli nubeculas admouent, dispello. Nihil in primis ad rem, in Hebræo haberi *ceruam*. Vt nostro † mos est efferre hoc animal in masculo, sic illis in fœmineo genere: *Cant. 2.8. & vlt. vers. vlt. 2. Reg. 2.34. Psal. 18.34. Abac. 3. vlt.* Græci mira enallage genera duo combinant τὴν ἔλαφον articulum sexus deterioris cum vocabulo meliore, *de quo dixi Comment. in Herc. Furent. v. 222.* Secundò Hebræum שׁלוּחה *Scechulah* à שׁלח *Scalah*, celeritatem in prorumpendo seu emittendo denotat: vnde rectissimè noster, à sagittis arcu excussis sumpta translatione, vocauit *ceruum emissum*. Tertiò Barach † potiùs comparatur ceruo, quàm leoni: quia initio timiditatis aliquid præ se tulit, recusans sine Deborâ proficisci, nec Dei mandatis intrepidè statim obediuit. Nec mihi recusatio illa religioni potiùs pauori videtur adiudicanda. Ob religionis virtutem, numquam illum prophetissa reprehenderet, nec ob eius pietatem Deus victoriæ laudem in alium transtulisset. Id potiùs in eo laudauerim; de priuata gloria non sollicitum cum contribulium dumtaxat decem millibus & prophetide, magna animi promptitudine & impetu aggressum copias hostium numero innumeras, & armis instructissimas; quas vt venit vidit, vt vidit vicit. *Lege Iudic. 4.* 83. Barach & Debora. 84. Ceruus an cerua nihil refert. Emissus quid. Ceruo, cur Barach comparatus.

Alludit itaque more suo Patriarcha ad nomen tribus Nephtali. Nam vt dixi *sup*.30.8. פתחל *Phathal*, significat inuoluere,& ideò vti-

85. tur voce *emisse*. Comparationis hæc est sententia; sicut ceruus è canum dentibus, venatorum indagine, dolosa plagarum inuolutione,& mortis quasi sinu elapsus, insperatam adeptus salutem libertatémque exsilit, & cursu citato, fossas, dumeta, & quicquid obstat transmittens, vbi ad flumen aliquod peruenerit, in illud fidenter insilit: ita Barach Nephtalides promissæ à Deo liberationi fidens, obside prophetissa secum ducta,& sic quasi manu arreptis libertatis habenis,in tyranni cuneos incunctanter feretur. Hanc interpretationem nobis luculenter prælucent ipsimet Barach & Debora his verbis: *Barach vestigia sunt secuti; qui quasi in præceps ac baratrum se discrimini dedit.* Iudi.5.15. Huic interpretationi quædam videntur obstare: cur enim Nephtali soli hæc laus adscribatur, cùm pugnæ Zabulon & Issachar adfuerint? deinde hæc peculiaris laus videtur esse Barachi, & non tribus eius. Leuia hæc sunt. Nam laus ascribitur Nephtali, quia Baruch totius exercitus fuit Imperator: Secundò quia in eadem tribu fuit tabernaculum Iahel, quæ occiso Sisarâ debellauit. Alterum mihi etiam ridiculum videtur. Si quid probaret, etiam probaret contra interpretationem: vers. 17. & 18. de Samsone: ibi tamen de Samsone probant, qui hic de Barach ideò improbant. Sed nihil probant. Nam laus ciuium in patriæ laudem redundat. Scipionis in Romanos, Themistoclis in Athenienses, Barachi in Nephtalimitas.

Cõparatio Barach & cæteri emissi.

86. ELOQVIA PVLCHRITVDINIS] duplex est Hebraismus. אמרי שפר *Imri Scapher, eloquia pulchritudinis*, hoc est eloquia pulchra: & *pulchra*, hoc est famosa seu cunctis decantata laudatáque. Hoc ait propter laudatissimum illud Canticum quo Debora & Barach, post adeptam lauream, Deo gratias egerunt, *d. cap.* 5. *Iudic.* quod certè etiam nunc anus fama loquitur, & canescens loquetur sæclis innumerabilibus.

Eloquia pulcritudinis. Pulchrũ pro laudato. Canticum Barach & Deboræ.

Prophetia de Ioseph.

PROPHETIA DE IOSEPH.

VERS. 22. In hac comprehẽduntur Ioseph ipse,& duæ ex illo tribus Ephraim & Manasses: ideò copiosior hæc prophetia: tum etiam quia, sicut Iudas, sic etiam Ioseph successor fuit Rubeno debitę primogenituræ: tum quia Ioseph luculenta fuit IESV CHRISTI figura. Breuiter percurrit gesta laudésque Iosephi,& tandem ipsi benedicit: ait.

87. FILIVS ACCRESCENS] Kimchi notat, quando בן *Ben* solum ponitur, sine addito relatiuo patris aut matris; non significare filium propriè dictum, sed rem aliquam generis alterius pusillam, & hic poni pro ramusculo arboris. Huic stramineo fundamento nouatores

88. super ædificantes vertunt *ramum crescentem*, & exponunt arbustum iuxta riuos aquarum plantatum. Longè acutius L X X. & noster viderunt tali fortassis arbori Iosephum comparari; sed tamen alludi ad ipsius etymon, ductum à matre dicente, *addat mihi Dominus filium alterum.*

בן quid solũ. Filius benè redditum.

Accrescens, cur dicatur.

alterum. Genes. 30.24. tum etiam euentum posteritatis eius. Nam pater fuit duarum tribuum; quarum vna Manasses duas sortes obtinuit, & sic quasi gemina fuit; altera Ephraim, etsi vna mãsit, cunctis tamen tribubus, ipse quoque Manasse, fuit numerosior, quare non immeritò vocata *Ephraim* quasi fructificans, à themate פרה *Parah* *sup.*41.51. Propter has duas tribus bis repetit, *filius accrescens.* 89. Ephraim vnde dicta.

Decorvs aspectv] decorus super oculum עלי עין *Ghale Ghain*: irriguæ illius arboris comparatione videtur persistere, quæ foliis, flore, fructu oblectat: quam Dauid descripsit Psal. 1. à vers. 3. vbi ostendi, ea Christvm significari, quem Ioseph hic præfigurat. A fœcunditate, transit ad pulchritudinem, quæ tanta in Iosepho vt oculos, animósque spectantium caperet: ideò LXX. *filius desideratus*: & ideò sequitur.

Filiæ discvrrervnt svper mvrvm] puellæ scilicet Ægyptiæ, vt tam formosum iuuenem, cultu Regio augustum, patriæ seruatorem viderent, & ab eo viderentur, edita domorum, & vrbis loca petierunt; vsus noster voce, *discurrendi*, vt sollicitudinem & desiderium indicaret huc illuc tendentium, nec contentarum semel vidisse: quod vagarum, & petulantium, & cupidarum esse docetur. Prou.7.vers.11. & 12. De Putipharis vxore meministis: nec dubito plures alias attentius aspexisse, laudasse, suspirasse. Hebræa conueniunt cum nostro interprete; & sensus D.Hieronymi, quem exposui simplicissimus est. Chaldæus abiit longiùs, cum exponit duas tribus ex Iosepho nascituras, quæ sint singulæ sortem suam consecuturæ. Quo pacto legerint hic LXX. non inuenio traditum, deuiasse à nostra lectione certum est, nec sensum satis assequor. Vertunt enim, *ad me reuertere* πρός με ἀνάστρεψον: hæreo in salebra, fœlicior alius emerget. 90. Versionum diuersitas irreconciliabilis. Allegorice tota hæc prophetia de Ioseph ad Christvm pertinet; de quo notũ illud Præcursoris, eum debere crescere (*Ioan.*3.) qui lapis ille paruus breui temporis spacio totum orbem implens (*Daniel.*2.) qui granum sinapis ex olerum minimo, in arborem grandem augescens in qua volucres nidificent. (*Matth.*13.) speciosus præ filiis hominum; (*Psalm.* 44.) quem vt videret Abraham exultauit, qui fuit desiderium prophetarum, & patriarcharum, quorũ mentes super murum discurrerunt; quando se suprà omnẽ humanæ sapientiæ & intelligentiæ cognitionem alis fidei & spei sustulerunt. 91. Ioseph figura Christi.

Vers. 23. Quantumuis Ioseph decorus & amabilis, tamen eum Exasperavervnt] amaritudine impleuerũt: nec enim poterãt ei fratres præ odio quicquam pacificè loqui. *sup.* 37. 4. Ad fratrum iniurias in eum hæc refero, cum D. Hieronymo, Chrysostomo, Theodoreto, Procopio, Ruperto. 92. Iosephi fratrum iniuriæ in ipsũ.

Ivrgati svnt] dicentes, *numquid Rex noster eris, aut subiiciemur ditioni tuæ?* sup.37.8. item, *ecce somniator venit, venite occidamus. ibid. vers.* 20.

Invidervntqve] quia plus à patre diligebatur, & propter somnia. *Vide d.vers.*8.

93. Domini sagittarum. Iacula pro cõtumeliis.

HABENTES IACVLA] Hebraicè *Domini sagittarum*, hoc est sagittarij: de hoc adagiali Hebraismo lege Adagia sacra, §.63. vocat autem sagittas, metaphoricè mordacia verba & contumelias. Ps.54.22. *Molliti sunt sermones eorum super oleum: & ipsi sunt iacula*. Psalm.56.5. *Filij hominum dentes eorum, arma & sagittæ: & linguæ eorum gladius acutus*. Sed fratres Ioseph verbis non contenti, facta impia adiecerunt, truserunt, nudarunt, in cisternam miserunt, in seruitutem vendiderũt: quot iaculis cor eius confixerunt? ALLEGORIA: Iudæi clamoribus illis, *Tolle, tolle, crucifige*, &c. vt linguæ sagittis IESVM occiderunt. Lege D. Augustinum *in Psal.63.*

VERS. 24. Quod rarissimum, in Iosepho concors erat formæ & virtutum omnium connexio: forma periculum in Ægypto attulit, virtutes fratribus fecerãt odiosum domi: nunc paucis commemorat quo pacto Deus vtroque malo illum eripuerit: confer cum Psal.104. à v.19.

94. Arcus pro robore & præsidio.

ARCVS] omne Iosephi robur & præsidium. Sic sumi solet, sup. 48. vers. vlt. & Iob.29.20. *gloria mea semper innouabitur, & arcus meus in manu mea instaurabitur*. Zachar. 9.13. *Extendi mihi Iudam quasi arcum*.

SEDIT] firmatus est, obnixus fuit aduersariis; non elanguit, nec confractus fuit. Inconcussa mansit eius constantia, quia Deo cõfisus.

95. Fortis nomen Dei.

IN FORTI] epithetum Dei, *fortis*, cui *in fortibus nulli similis*. Exod.15.11. in Deo ergo sperans, velut in turri refugij secura & inexpugnabili conquieuit. Nec Deus illum frustratus fuit ope auxilio suo; quod auxilium graphicè describit Sapientia cap.10. vers.13.& 14. *Hæc venditum iustum non dereliquit, sed à peccatoribus liberauit eum: descenditque cum illo in foueam: & in vinculis non dereliquit illum, donec adferret ei sceptrum regni, & potentiam aduersus eos, qui eum deprimebant: & mendaces ostendit, qui maculauerunt eum, & dedit illi claritatem æternam.*].

DISSOLVTA SVNT VINCVLA] Hebraicè *extenderunt se brachia manuum eius*. Sententia est: sicut qui sagittam tenso arcu parant emittere, brachium extendunt: sic vinculis solutus Ioseph, ad regni gubernacula manum admouit. Vide Oleastrium hic de voce פזר *Phosu*.

96. Potens nomen Dei.

POTENTIS] Hebraicè est אביר *Abbir*, vnum † ex Dei nominibus, idem significans cum *El*, fortem, potentem. Istud Hebræi tradunt esse mysterio plenum: tres enim habere litteras essentiales ALEPH, BETH, & RESCH: nec quartam illis frustrà interseri

97. S. Trinitatis mysterium.

IOD. Tres illas, seruato processionis ordine, tria beatissimæ Trinitatis nomina inchoare, אב בן רוח *Ab, ben, & ruach*, Patrem, filium & Spiritum sanctum; quæ vni commissa nomini, tres vnius essentiæ personas subindicent. Deinde IOD, quod inseritur non primæ, sed secundæ syllabæ, esse primum characterem Saluifici nominis IESV (ישע) qui Deus simul & homo. *Beth*, trium litterarum mediam poni, quoniam ex patre filius, & patre filióque Spiritus sanctus procedit. Denique ipsi BETH coniungitur IOD, quia solus filius

filius factus est homo, vt fieret IESVS, hominum cum Deo reconciliator. Scio de creaturis etiam *Abir* dici; sed participatione quadam, sicut homo bonus dicitur, cùm tamen solus Deus propriè bonus.

INDE] causam non locum significat. Quia Ioseph in *Abir* suo fiduciam omnem collocarat. Et ideo Iacobi potens iste, potenter filium eius euexit. *Chaldæus*.

PASTOR] Ægyptiorum, diræ famis tempore. Etiam Aristoteles docet bono Regi proprium, se populo pastorem præbere: notum Homero vocari *pastores populorum*. 98. Pastor pro rege.

EGRESSVS] eductus de carcere.

LAPIS] gentis firmamen & stabilimentum. Sic explicatur Eccles.49.17. *Neque vt Ioseph, qui natus est homo, princeps fratrum, firmamentum gentis, princeps fratrum, stabilimentum populi.* 99. Lapis gētis.

ISRAEL] mei & filiorum, quos inediæ eripuit. ALLEGORIA. quis non nouit CHRISTVM pastorem bonum, petram ecclesiæ, lapidem angularem? vide Rupertum *sup. cap.* 36.

Nunc annunciat illi læta, faustaque, cælestem influxum, terræ prouentum, animantium & posterorum multitudinem immensam. VERS. 25.

DEVS PATRIS TVI] ob tua & maiorum merita.

CÆLI] hæc moles benignè tibi influat: aërem & cælestes orbes ait.

ABYSSI] sic quæuis vorago & profunditas † vocatur. *sup. cap.* 1.2. & 7.11. hîc ponitur, pro illo globo, quem aqua & terra compingunt, cuius centro nihil altius. 100. Abyssus.

VBERVM & VVLVÆ] feturâ hominum & animantium, & lacte quo nata educentur. Hęc benedictio quasi peculiaris tribui Ephraim, ab ingratis reuocata per Osee.9.11. *Ephraim quasi auolauit, gloria eorum à partu, & ab vtero, & à conceptu. Quod & si enutrierint filios suos, absque liberis eos faciam in hominibus*; & mox: *Da eis vuluam sine liberis, & vbera arentia.* Benedictiones vberum & vuluæ.

ALLEGORIA] CHRISTO data potestas in cælo & in terra. (*Matthæi* 28.) quem in cælis Angeli nascentem laudarunt (*Luc.* 2.) laudarunt sancti in limbi abysso: (*Zachar.* 9.) laudarunt in terris Elizabeth, *Benedictus fructus ventris tui* (*Luc.* 1.) & quæ clamauit, *Beatus venter, qui te portauit & vbera quæ suxisti.* Benedictus vbertate & fæturâ Ecclesiæ (*de qua Isai. c.* 49. & 60.) beatus duorum vberum scaturigine, nempe verbo Dei & vsu sacramentorum. *vide Rupert. c.* 37.

BENEDICTIONES] faustas prædictiones faustis precationibus accumulat. ait: prosint tibi omnes benedictiones maiorum meorum, quas posteris suis impartiti. (*Sic Chaldæus*) insuper prosint tibi meæ prioribus superadditæ. potes his fidere. vim habent ex basi suâ, nempe illis quibus superstruuntur. (Hebraicè עַל *Hhal.* Sicut illæ hactenus effectum sortitæ, ita meæ quoque ratæ futuræ *Rupertus.* VERS. 26.

DONEC VENIRET] vsque dum veniat. Cunctarum promissionum vltima & maxima est aduentus Messiæ: nec iota, nec vnus apex pro-

missionum deficiet, donec veniat ipse.

101. Desiderium colliũ æternorum. DESIDERIVM] Hebraism. pro † re desideratissimâ. ps.20.30. *desiderium cordis eius tribuisti ei.* Sensus loci nostri est: Messias desideratissimus iis qui in ipsum tum venturum,& sibi reuelatum expresse crediderunt, & diem eius videre gestierunt; qui supra cæteros mortales virtute, pietate, sanctitate sic exstarunt, sicut collium vertices inter ima conuallium eminent. (*Rupertus & Eucherius.*) Noster תאות

Conciliatæ versiones. *Taauath* deduxit † à radice אוה *Auah*, quod significat concupiscere desiderare, quod placet Chaldæo & Pagnino. Ceteri deducunt à radice תאה *Taah* & vertunt terminum cum Iarrio & Kimchi. parùm refert. Nam CHRISTVS est vertex in vertice montium seu terminus, & idem est bonorum omnium desiderium; est etiam fons omnium benedictionum. hoc volunt LXX. cum vertunt *benedictiones.*

FIANT] omnes hæ benedictiones affluant in caput eius, & constanter super eo requiescant.

102. Nazaræus. NAZARÆI] est genitiuus. hoc est eius qui verus est Nazaræus. Chaldæus; super virum qui separatus fuit à fratribus suis, vox ducta à נזר *Nazar* separare. Ioseph domi sui moribus & viuendi ratione segrex fuit à fratribus: sed & illi vitabant, quem oderant, & à quo deferebantur. Postea quàm remotus ab illis vixit in Ægypto? Semper illis fuit sanctior, & incontaminatior, & corona fratrum suorum.

LXX explicati. hoc vltimum attenderunt suâ versione LXX. alludentes ad comam Nazaræorum. nam vertunt. *super verticem quibus præfuit fratrum.* ALLEGORICE, CHRISTVS verus Nazaræus. *Rupert. sup. & S. Ambros. cap.* 11.

Prophetia de Beniamin.

PROPHETIA DE BENIAMIN.

VERS. 27. 103. Nõ est sensus litter. de templo. Obscurior est ista, quàm præcedens. Zoharæ liber, Thargum & alij Hebræi de templo Hierosolymitano, quod fuit in sorte Benjamin. illic enim hostiæ innumeræ consumebantur. mane immolabantur, vesperi reliquias Sacerdotes comedebant. Volunt itaque templi altare vocari *lupum rapacem.* Mihi hoc videtur nimis longè petitum. Esto: fuerit templum in sorte Benjamin. ipsis tamen Benjaminæis nulla templi cura incumbebat. Indecenter etiam altare vocatur *lupus rapax:* Nam *lupus* hîc in malum sumitur: indecentiùs etiam votiuæ oblationes, prædæ & spoliorum nomine insignirentur. Denique sacrificia non tantùm manè, sed vesperi quoque offerebantur. docet sacrificium vespertinum. *Num.* 28. *v.* 4. *& psal.* 140. *v.* 2. Quid? quod de matutino sacrificio Sacerdotibus reliquiæ cedebant, non de vespertino quod holocaustum fuit: quare iuxta hanc explicationem dicendum potiùs, manè spolia diuisisse, & manè prædas egisse. Non erat ergo cur Iudaicam hanc explicationem Lipomanus sequeretur.

104 An de B. Paulo. Multi Latinorum Patrum, de B. Paulo interpretantur, † qui ex tribu Benjamin fuit; & ante conuersionem fuit Ecclesiæ *Benoni*, quia *lupus rapax* in CHRISTI ouiculas crudeliter sæuiens, viros & fæminas

raptans

raptans ad carceres, Stephanum manibus aliorum lapidans, cunctorum ſanguinem ſitiens, cædes ſpirans, ſupplicia concinnans: poſt conuerſionem, mutatus ex Saulo in Paulum, noua creatura, CHRISTO iam BENIAMIN, diabolo ſpolia detraxit, & acto de infidelitate triumpho, gentium manipulos horreis Eccleſiæ intulit, & cæleſtium eloquiorum epulas lautè ac largè variis nationibus appoſuit. *Hoc voluerunt præter Bedam, Rupert. Eucher. hîc, D. Hieronymus in Tradition. S. Ambroſ. ſup. cap.* 12. *S. Auguſtin. ſermon.* 2. *in conuerſ. S. Pauli, in Nouis, quos religioſus & diligens vir Vlimmerius edidit fol.*209. *Ruffinus etiam, & alij.* Græcis ego hanc non aſcribo, vt quidam. Solus illam (me conſcio) Procopius cathenæ ſuæ, ſine teſte, inſeruit. Theodoretus ait quoſdam id dixiſſe, Diodorus refellit ſed mendaci argumento, Chryſoſtomus aliàs Apoſtoli magnus encormiaſtes hîc ſilet de illo, quid Apollinarius ſenſerit non liquet; quia qui citant eius verba cum Theodoreti permiſcent. Siue Græcorum ſit etiam, ſiue Latinorum tantùm; torto fune pro torque dignus eſt Gebennenſis ille Patrum maſtyx, qui ſcripſit parum apte hæc ad Paulum Apoſtolum torqueri. Nec enim poteſt negari, ſenſu ſaltem myſtico ad amuſſim D. Paulo quadrare optimè. Et verò, ſi de Samſone, & Barach; in aliorum fratrum vaticiniis actum: cur non potuit etiam ad Apoſtolum Gentium Iacob, prophetica acie penetrare? Dicam quod ſentio, puto pri- 105.
mariò ad Benjamiticæ tribus indolem attendiſſe; & inde vlteriùs ad ſceptrum Saulis; & ab hoc vel ipſa nominis ſimilitudine ductum ad vas electionis gentium Apoſtolum. Sicut in prophetiâ Dan, ordine progreſſus à tribu ad Samſonem, ab hoc ad CHRISTVM & Antichriſtum. Ita tres ſententias grauium ſcriptorum ſimul iungo & amplector. D. B. Paullo ſatis oſtendi; de Saule, me docuit vir eruditus & nobilis Anton. Gueuara *commentar. in Abacuc.* Nam ipſo Regij ſtatûs in Iſraële diluculo, ſubitò ſceptrum Benjaminia tribus rapuit, non vi vel iniuriâ, ſed ſubitò & præter omnium opinionem eò potita: ſed potita vno tantum die (hoc eſt vnius tantùm Regis paucorum annorum ſpacio) vnus Rex Saul integram prædam tenuit: vt nox aduenit, hoc eſt vt Saul interiit, prædam aliis tribubus diuiſit, hoc eſt regnum reliquit diuidendum. Nonne diuiſum, cum ceſſerint Izbozeth eius filio decem tribus, præcipua verò Iuda ceſſerit Dauidi: & quamuis iterum poſtea diuiſum regnum fuerit, numquam tamen ad tribum Benjamin rediit? conuenit ergo prophetia Saulo, conuenit Sauli: ſed & toti tribui. Nam mores eius violenti, ferox indoles, animi bellicoſi fuere; ius in viribus & armis collocantes. Vno ex facto id Patres colligunt qui ſic interpretati, Euſebius, Diodorus, Procopius, & Theodoretus, nempe ex Gabaonitarum facinore in vxorem Leuitæ cogitate decem tribubus oppoſitos ſolos Benjamitas, ſtetiſſe æquâ acie, bis virtute victores, dolo vix tandem victos; penè deletos, non fractos animo, in ſaltus & rupes ferarum ritu ſe recepiſſe: nec pacem poſtulaſſe, ſed oblatam accepiſſe. connubia ſibi mane de Silonitis raptu paraſſe, veſperi domum reduces prædam diuiſiſſe.

Litteralis expoſitio ſimul de tribu, Saule, & Paulo.

quid aliud de Sabinis ille Lupæ lacte nutritus Romulus? *Lege Iudic. cap.19.& 20.* Hæc ergo de Benjamin progenie senex vaticinatur.

106. Lupi quidã matutini, quidam vespertini. MANE] Non loquitur de vespertinis lupis, qui propriè vocantur hyenæ & nocte altâ venantur: sed de lupis, qui propriè tales, qui summo mane vt plurimum vacant prædationi. de quo aliàs.

VERS.28. 107. Tribus quo pacto XII. OMNES III] ab his filijs, Iacob duodecim, omnes, quæ totidem sunt tribus, sunt denominatæ. Notat Rupertus *cap.39.* Semper istas tribus duodecim esse. † Nam si consideres ipsum fontem, qui est Iacob, & ordinem secundùm quem hîc processit, tunc pro Ephraim & Manasse, ponendi Leui & Ioseph; quia tunc Leui & Ioseph considerandi, vt nati ex Iacobo, nec attenditur ad sortitionem. Si verò consideres tribus, respectu sortitionis; tunc non attenditur ad immediatum parentem earum; & ideo annumerandi aliis Ephraim & Manasses, quibus sortes obtigerunt, & reiiciendi à numero Ioseph & Leui, quia hic non sortitus, Iosephi etiam loco sortiti duo filij, & sic semper. XII. erunt tribus. ANAGOG. filios ancillarum cum cæteris hæredes instituit terræ promissionis: quia hæc fuit figura supernæ illius, in qua non est distinctio nobilis & ignobilis, serui & liberi, Græci & Barbari. *Sic Eucherius & Rupertus.*

BENEDIXITQVE] postquam superiora illa locutus fuit, hinc apparet, quæ præmisit, vaticinia fuisse, & non benedictiones, vt dixi.

PROPRIIS] quæ singulis peculiariter quadrabant.

VERS.29. 108. Congregari ad populum suum Penetrare se ad plures. Spelunca duplex. ET PRÆCEPIT] obsecrauit Iosephum, cuius authoritate & liberalitate id potissimùm erat exequendum cæteris nunc imperat, ne qua in vllo sit tergiuersatio. Cur autem de hac re tam sollicitus, vide *sup.37.29.*

CONGREGOR] Hebraismus, pro, *morior.* ita loquuntur. quia qui decedunt ex hac vitâ, iis qui priùs mortui accedunt. Quod veteres Latini dicebant, *se ad plures penetrare*: quia plures sunt mortui viuentibus.

SPELVNCA DVPLICI] de qua sup.23.& 25.

VERS. 31. 109. Lia vbi mortua. LIA CONDITA IACET] Hebrai. *& ibi sepeliui Liam.* Sic etiam Chald. vnde patet † falli Honchalam & alios, qui censent Liam in Ægypto mortuam & postea inde translatum corpus eius cum mariti corpore. Nam in terrâ Chananæâ defunctum ipse Iacob ante descensum in Ægyptum tumulauit. Hebræi tribuunt Liæ annos vitæ quadraginta quatuor.

VERS. 32. 110. Iacobi vltima mandata. FINITISQVE MANDATIS] de sepulturâ, & de vno Deo colendo, eique parendo, & mutuâ pace, vt est verisimile & res postulabat.

COLLEGIT] sedebat super lectulum pedibus dependentibus: nunc, lætus dissolui, placidè pedes attollit, & in lectulo procumbit, calces extendit, exspirat. Sic leni & placidâ morte defecit. nam hoc *obire*: vide sup.35.8.

111. Apponi ad pop suum. APPOSITVSQVE EST AD POPVLVM SVVM] ad iustos degentes † in limbo patrum, qui & Abrahæ sinus. de hac phrasi Paulus

Burgensis

Burgensis *hic annot. vlt.* rectè sensit, & idem voluere Rupertus & Caietan. *sup.cap.25.* 8. Sed dicti sui Burgensis causam minùs efficacem aut veram attulit. Ita enim loquitur sacra Scriptura vt significet hominum animam esse immortalem, & à corpore separatam perdurare; & beatas non agere vitam solitariam aut mæstam, sed communem, socialem, lætamque: malorum verò, licet in communi cum aliis degant receptaculo, tamen agere vitam minimè socialem sed discidiis, odiis, inuidia, luctu & acerbitate pleniorem, quàm si solitaria foret. Nec amici nostri argumenta contra hanc explicationem quidquam virium habent. 112. Anima humana immortalis.

Restat vitæ Iacob summam subdamus ex Pererio nostro. *cap.* 47. *disputat.* 3. 113. Chronographia vitæ Iacob.

Natus est Iacob post diluuium anno quadringetesimo quinquagesimo secundo, anno post mundum conditum millesimo centesimo octauo. Petiit Mesopotamiam agens annum septuagesimum septimum mundi anno millesimo centesimo octogesimo quincto. Post aduentum in Mesopotamiam anno decimo quarto natus fuit ei Ioseph anno ætatis nonagesimo primo, mundi millesimo centesimo nonagesimo nono: postea adhuc sexennio seruiuit Labano: sic in vniuersum fuit in Mesopotamia annis viginti: & nonagesimo septimo ætatis anno rediit in Chananæam cum suis, mundi anno millesimo ducentesimo quincto. Post decem annos accidit cædes Sichimitarum, ætatis eius anno centesimo septimo: quâ peractâ mansit in Chananæa adhuc annis vigintitribus. Nam ætatis anno centesimo trigesimo est ingressus Ægyptum, hoc est mundi millesimo ducentesimo trigesimo octauo. Vixit in Ægypto Iacob annis septemdecim, & mortuus est anno ætatis centesimo quadragesimo septimo *supr.* 47. *vers.* 28. Sic mortuus est anno mundi millesimo centesimo quinquagesimo quincto.

CAPVT QVINQVAGESIMVM.

1. QVOD cernens Ioſeph, ruit ſuper
faciem patris flens & deoſculans
2. eum. * Præcepitq́ue ſeruis ſuis me-
dicis vt aromatibus condirent pa-
3. trem. * Quibus iuſſa explentibus,
tranſierunt quadraginta dies: iſte
quippe mos erat cadauerum conditorum: fleuit-
4. q́ue eum Ægyptus ſeptuaginta diebus. * Et exple-
to planctus tempore, locutus eſt Ioſeph ad fami-
liam Pharaonis: Si inueni gratiam in conſpectu
5. veſtro, loquimini in auribus Pharaonis: * eo quòd
pater meus adiurauerit me, dicens: En morior, in
ſepulchro meo quod fodi mihi in terra Chanaan,
ſepelies me. Aſcendam igitur, & ſepeliam patrem
6. meum, ac reuertar. * Dixitq́ue ei Pharao: Aſcen-
7. de, & ſepeli patrem tuum ſicut adiuratus es.* Quo
aſcendente, iërunt cum eo omnes ſenes domus
Pharaonis, cunctíque maiores natu Terræ Ægy-
8. pti: * domus Ioſeph cum fratribus ſuis, abſque
paruulis & gregibus, atque armentis quæ dereli-
9. querant in Terra Geſſen. * Habuit quoque in co-
mitatu currus & equites: & facta eſt turba non
10. modica. * Veneruntq́ue ad Aream Atad, quæ ſita
eſt trans Iordanem: vbi celebrantes exequias plan-
ctu magno atque vehementi, impleuerunt ſeptem
dies.

diés. * Quod cum vidiſſent habitatores Terræ 11.
Chanaan, dixerunt: Planctus magnus eſt iſte
Ægyptiis. Et idcirco vocatum eſt nomen loci il-
lius, Planctus Ægypti. * Fecerunt ergo filij Iacob 12.
ſicut præceperat eis: * Et portantes eum in Ter- 13.
ram Chanaan, ſepelierunt eum in ſpelunca du-
plici, quam emerat Abram cum agro in poſſeſſio-
nem ſepulchri ab Ephron Hethæo contra faciem
Mambre. * Reuerſuſque eſt Ioſeph in Ægyptum 14.
cum fratribus ſuis, & omni comitatu, ſepulto pa-
tre. * Quo mortuo: timentes fratres eius, & mutuò 15.
colloquentes: Ne fortè memor ſit iniuriæ quam
paſſus eſt, & reddat nobis omne malum quod fe-
cimus, * mandauerunt ei dicentes: Pater tuus 16.
præcepit nobis antequam moreretur, * vt hæc ti- 17.
bi verbis illius diceremus: Obſecro vt obliuiſcaris
ſceleris fratrum tuorum, & peccati atque malitiæ
quam exercuerunt in te: nos quoque oramus vt
ſeruis Dei patris tui dimittas iniquitatem hanc.
Quibus auditis fleuit Ioſeph. * Veneruntq́; ad eum 18.
fratres ſui: & proni adorantes in terram dixerunt:
Serui tui ſumus. * Quibus ille reſpondit: Nolite 19.
timere: num Dei poſſumus reſiſtere voluntati?
* Vos cogitaſtis de me malum: ſed Deus vertit il- 20.
lud in bonum, vt exaltaret me, ſicut in præſen-
tiarum cernitis, & ſaluos faceret multos popu-
los. * Nolite timere: ego paſcam vos & paruulos 21.
veſtros conſolatuſque eſt eos, & blandè ac leniter
eſt locutus. * Et habitauit in Ægypto cum omni 22.
domo patris ſui: vixítque centum decem annis.
Et vidit Ephraim filios vſque ad tertiam genera-
tionem. Filij quoque Machir filij Manaſſe nati

23. ſunt in genibus Ioſeph. *Quibus tranſactis, locu-
tus eſt fratribus ſuis: Poſt mortem meam Deus vi-
ſitabit vos, & aſcendere vos faciet de terra iſta ad
terram quam iurauit Abraham, Iſaac, & Iacob.
24. *Cúmque adiuraſſet eos, atque dixiſſet: Deus vi-
ſitauit vos: aſportate oſſa mea vobiſcum de loco
25. iſto: *mortuus eſt, expletis centum decem
vitæ ſuæ annis. Et conditus aromati-
bus, repoſitus eſt in loculo
in Ægypto.

ARGV

ARGVMENTVM.

Ioseph patrem effert & sepelit in Chananæa: fratribus, quam animo remiserat iniuriam, verbis condonat: vaticinatur & ossa sua in Chananæam iubet transferri, & moritur.

RVIT SVPER FACIEM] hic elucet effectus filialis Vers. 1.
vehementia, sine planctus impotentia. Fecit autem, vt
oculos clauderet mortuo, iuxta Dei promissionem
sup.46. vers.4.

DEOSCVLANS] moris erat recens mortuos in 1.
præteriti amoris signum deosculari. Gentiles etiam expirantem Mortuos
osculabantur, quasi fugientem ore animam excepturi: dixi *Comment.* osculandi
*in Herculem Oetæum vers.*1339. mos.

SERVIS SVIS MEDICIS] medici vox hic laxè sumitur pro pol- Vers. 2.
linctoribus: patet quia LXX. retenta paranomasia vertunt, *funera-* 2.
toribus funerare patrem suum & funerauerunt funeratores Israël. Τοῖς Medicus
ἐνταφιασαῖς, ἐνταφιάζαι τ πατέρα αὐτοῦ, καὶ ἐνεταφίασαν οἱ ἐνταφιασαὶ τὸν pro pollin-
Ἰσραήλ. Sed Hebræa vox רפים *Rophim, medicos* significat. Puto hoc ctore.
munus *pollinctorium* quoad condiendum corpus fuisse medicorum; ἐνεταφίασαν
quoad condendum aliorum libitaniorum: & sic Græca verba expo- differt ab
nit D. Augustinus *in Locutionibus.* Sic vocantur, non qui sepeliunt, ἔταψαν.
id est, terræ mandant corpora mortuorum: quod non est Græcè
ἐνεταφίασαν, sed ἔταψαν illi ἐνταφιασαὶ, id agunt quod exhibetur cor-
poribus humandis, vel condiendo, vel siccando, vel inuoluendo &
alligando; in quo opere maximè Ægyptiorum cura præcellit:] ita
Augustinus.

AROMATIBVS] Arias restringit ad solum balsamum: quod 3.
non placet: interpretor vnguenta ex balsamo, myrrha, cassia & simi- Ægyptij ex-
libus; quæ sunt idonea prohibendæ cadauerum putredini, & bonum celluerũt in
odorem conciliandum. Ægyptiorum in cadaueribus condiendis pe- condiendis
ritiam laudant Plato *in Phædone* & Tullius 1.*Tusculanar.* morem con- corporibus.
ditura proponunt nobis Herodotus *lib.*2. & Diodorus *Siculus lib.*1.
præstantiam testatur hodie post tot sæcula, quæ ex Ægypto præstan-
tissima adfertur *Caromomia*, vt vocant officinæ, de qua Bellonus & Caromomia
Theuetus in suis peregrinationibus.

TRANSIERVNT QVADRAGINTA DIES] dies isti haut dubiè 4.
impendebantur ipsi conditura seu salituræ, vt minimum: nec repu- Conditura
gnat Diodorus, qui dicit vltra triginta dies impendi solitos, quod spacium &
verum etiam de XL. Extendebatur opera nonnumquam vsque ritus, iuxta
septuagesimum diem, vltra non potuit salitio proferri: sed debebat Ægyptios.
cadauer inuolutum linteo odorato, & facie quoad poterat defuncti
dormientis vultum referente, adfinibus reddi. Docet Herodotus
singula distinctè describens; qui ne sacræ Scripturæ repugnet, vide-

 tur,

tur, vt dixi, quoad dierum numerum interpretandus. Quæ verò Scholaſtica Hiſtoria de his habet, non magnæ ſunt auctoritatis, *c.* 114.

FLEVITQVE] luxit.

SEPTVAGINTA DIEBVS] ad dies quadraginta conditura; alios

Breuis iuxta Iudæos. terdecem luctui adiecit. Iudæis conditura & luctus ſimul tantum fuiſſe dies triginta colligit Procopius *ex Num.* 20. *vlt.* de Aaron, & *Deuteron. vlt.* de Moyſe.

VERS. 5. ADIVRAVERIT ME] Sacramento me obſtrinxerit.

5. FODI MIHI] Hebræis כרה *Karah* ſignificat fodere: ſed fodere

Fodere pro emere. non rarò vſurpant pro emere, ſacræ Scripturæ idiotiſmo. Deut. 2. 6. *aquam emptam haurietis, & bibetis.* Hebraicè eſt: *aquas fodietis ab eis argento.* Chaldæus, aquas emetis ab eis argento. Oſe. 3. 2. *fodi eam mihi quindecim argenteis.* rectè LXX. vertunt, *emi.* Eſt metaphorica locutio, quia ſicut qui metallum effodit, vel qui terram ſuam diligenter colit, ille auri, hic annonæ dominus fit; ita emptor pecunia, quaſi ligone, venditoris animo, quam præſtinatus mercem, exſculpit, & ſibi acquirit. Sic noſter ſumit hoc loco, *fodi* pro emi. Nam Iacob eam agri partem emiſſe ſibi docet Hiſtoria Ioſue, *cap. vlt.* 32. *vide* ſ. 23. 22. Sed nonne prior Abraham emerat? duobus modis poteſt reſponderi. Prior ab Abrahamo emptam ſpeluncam duplicem *ſup. cap.* 23. & 49. Sed Iacob emiſſe plus agri circumiacentis. Poſterior, Abrahamum priùs emiſſe, ſed aliquam poſtea iniuſtè controuerſiam ab Hethæis vel Eſau motam Iacobo, de vſu & poſſeſſione agri illius; Iacobum verò pacis amantem pecunia vexationem redemiſſe. Sic Honchala.

VERS. 6. ADSCENDAM] iubeat me aſcendere.

REVERTAR] ne putet me alias ſedes cogitare.

OMNES SENES] honore & dignitate clari, q. d. Senatores.

MAIORES NATV] æuo grandiores ex nobilitate. *Omnes & cuncti,* pro valdè multis.

VERS. 8. PARVVLOS] cum his matres manſerunt, & cum gregibus pecuarij.

VERS. 9. CVRRVS & EQVITES] ſecum duxit manum militum & falcatos currus pompæ futuros præſidio.

VERS. 10. AREAM ATAD] malè quidam legunt *Adad.* Hebraicè אטד. Sic

6. Atad area dicta à ſpinarum multitudine. Procopius: ſitus eſt (ait) locus ille «
tertio lapide ab Hierichunte: diſtat à Iordane duobus lapidibus: «

Bethagla. nunc ei nomen eſt Bethagla. Nominis ſignificatio eſt domus circuli. «

7. Circũeundi vel decurrẽdi circa cadauer ritus. Nam cùm ibi lugerent defunctum, in orbem circumſteterunt, & «
quaſi corona circumdederunt cadauer.] Confirmat hæc omnia D. «
Hieronymus, niſi quod dicat circuiiſſe circum cadauer: qui mos veterum fuit, vt ex Homero, Virgilio, Statióque vel mediocriter Hippocrenæo tinctis liquore notiſſimum eſt.

TRANS IORDANEM] venientibus ex Chananæa, nam venientibus ex Ægypto cis Iordanem erat. Primùm enim iter fecerunt per eremum, fortè hoſtium aliquorum vitandorum cauſa, eadem via

qua

» qua Moyses populum eduxit. Sic paulatim fuerunt prætergressi (*sic*
» *S. Augustin.quæst.*171.) locum in quo mortuus erat sepeliendus, mil-
» lia, sicut perhibent, qui nouerunt, plusquam quinquaginta: & Ior-
» dane traiecto, peruenerunt ad speluncam.] In area Atad luctum facere maluerunt, ne si tam diu hærerent in intimis Chananeæ, periculum aliquod immineret, aut occasio pugnæ oriretur.

SEPTEM DIES] hic numerus approbatur ab Eccles. 22.15. *Luctus mortui, septem dies.* Gentiles nouem diebus legebant, vnde Nouemdial vocatum auctore D. Augustino *quæst.* 172. Vbi dicit † hunc numerum vitandum Christianis, quia tunc temporis periculum erat, ne viderentur ritus Gentilium imitari: hoc periculo cessante Nouenaria sacra passim Ecclesia recepit pro defunctis dicenda. 8. Luctus tempus. Nouemdial. Locus D. Augustini. Nouenaria sacra.

PLANCTVS ÆGYPTI] dictus ABEL MIZRAIM luctus Ægyptiorum. VERS. 11.

EMERAT ABRAHAM] vide sup.cap.23. & hic v.4. VERS. 13.

OSTENDIMVS EI] fecimus: ita Augustinus, & sic sumitur ostendere † Psal.4.6. *Quis ostendit nobis bona.* 2.Tim.4.16. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit.* VERS. 15. 9. Ostendere pro facere.

MANDAVERVNT EI] cùm ipsi verecundarentur, aliquem insontem, forte Benjamin, miserunt. VERS. 16.

PATER] mendacium: potiùs Iacob Iosephomet dixisset.

TVVS] qui te tam tenerè diligebat.

DIMITTAS] rectissimè vertit. Nam Hebræi dicunt, *tollere iniquitatem* pro dimittere. Græcè δέξαι, quod D. Augustinus exponit, *accipe* hoc est aufer. VERS. 17. 10. Tollere iniquitatem Hebr.

FLEVIT] compatiens fratrum anxietati: & dolens quod putarent se ipsis non ex animo reconciliatum.

RESPONDIT] vide Metaphrasim aptam Philonis. VERS. 19.

NVM DEI POSSVMVS RESISTERE VOLVNTATI] Hebraicè, *Num Deus ego sum*? scilicet, vt quæ ille in bonum vestrum disposuit, ego queam in perniciem conuertere?. vt damno afficiam quos ille vult saluos? Nihil hic habet Caluinus, vt sceleris fratrum faciat authorem Deum. Nec enim Deus impulerat illos vt fratrem venderent, vt ipse eo medio ad exaltationem Iosephi vteretur: Sed præuiso, & supposito illorum scelere, Deus eo fuit in bonum visus. Scelus verò ipsum non impediuit, ne libertatem illis arbitrij tolleret: quibus gratiam dederat sufficientem, vt possent scelere, si vellent, se abstinere. Nihil ergo locus iste contra libertatem arbitrij facit, nec vllam peccandi probat necessitatem. Quod ergo dicit: *Nolite timere,* id meræ pietatis est: quod verò addit vos *Cogitastis de me malè*, hoc, est, districtæ veritatis. Hinc vtile cunctis qui præsunt exemplum est sumendum; vt in se peccantibus citò dimittant, & insuper bona pro malo retribuant; sed de Dei iudicio peccatores nimium securos esse non sinat. *Sic Rupert. hic cap.*42. 11. Num Deus ego? Adag. Deus nō author mali. Defenditur lib. arbitriū.

VOS COGITASTIS] sed quia homines nequiuistis perficere.

12. Cogitare Dei est facere. DEVS VERTIT] Hebr. *Deus cogitauit vt verterit in bonum.* Subaudi,& quia Dei velle est efficax, de facto conuertit.
BLANDE & LENITER] *Locutus est ad cor eorum;* Hebraismus quem
VERS. 21. Græci & Chaldæi retinuerunt.
13. Loqui ad cor. VIXIT CENTVM DECEM ANNIS] Septendecim domi cum Patre: † tredecim in seruitute & carcere: reliquos octoginta in
VERS. 22. principatu. *Sic Philo & Procop.* Natus anno mundi millesimo cen-
14. Iosephi ætas & chronographia. tesimo nonagesimo nono, mortuus anno eiusdem millesimo trecentesimo nono. Videtur prior fratribus omnibus decessisse: ex annis vitæ omnium (præter Gad & Nephtalim, quæ illic interciderunt) enumeratis in Zeder olam Zutha,hoc est Chronico Hebræorum minore. ANAGOGICE Hrabanus ait: Et nos studeamus per Decalogi obseruantiam ad æternam beatitudinem, quam centenarius significat, peruenire.]

15. Filij tertij Hebraism. VSQVE AD TERTIAM GENERATIONEM] sensus est vidisse illum pronepotes. Hebraicè, *filios tertios.*
Pluralis pro singulari. FILII QVOQVE MACHIR] pluralis pro singulari, filius Machir: ita S. Augustinus *lib.16.de Ciuit. Dei cap.*40. Quod tenendum eius supputationem de LXXV. animabus sequenti. *Vide sup.cap.* 46. 27.

16. Nasci in genibus. NATI SVNT IN GENIBVS] statim natos adoptauit sibi. Vide sup. 30.3.
VERS. 23. VISITABIT VOS] recordans, recordabitur vestri. *Sic Chaldæ.*
17. Visitare. CVMQVE ADIVRASSET] fecit eos iuramento confirmare,se ab-
VERS. 24 sportaturos ex Ægypto ossa eius, & mox subiunxit prophetiam, eos id facturos,dicens: Quando vos Deus visitabit, tunc verè asportabitis ossa mea: hunc sensum ostendit fons Hebræus & versio LXX. & Chaldæa Paraphrasis, in quibus omnibus loco imperatiuorum, sunt futura indicatiui modi. ANAGOGICE,Incolatum terræ Ægypti detestans,terram repromissionis desiderabat; vt, quamdiu sumus in hac peregrinatione, veram patriam,terram viuentium,iustis promissam desideremus, & in eam transferri post mortem velimus. *Hrabanus.*

VERS. 25. LOCVLO] volunt in sarcophago, seu saxeo repositorio: potiùs
18. Loculi lignei Ægyptiorum. existimem, ex Ægypti more (de quo Herodotus in Euterpe) in arca lignea. Bona est ANAGOGIA eiusdem Hrabani hisce verbis tradita:Fœlix illa anima quæ virtutum aromatibus condita in loculo corporis degens, quotidie proficiendo, perenni vitæ reseruatur,] ad quam nos perducat, cui laus & gloria, & actio gratiarum in sæcula. AMEN.

ADMO

Admonitio ad Lectorem.

SCITO, quiſquis es(ô bone)me hoc opere paulò fuſiorem eſſe coactum,quàm in gloſſis cæteris ſum futurus; non tantùm propter libri dignitatem, & grauitatẽ, ſed ob alias etiam tres cauſas:verſionum LXX. & vulgatæ magnam diſſenſionem,quæ fuit concilianda:Hæreticorum improbitatem, qui certatim commentariis ſuis ad vnguenti huius ſuauitatem perdendam , velut ad mulctra,conuolarunt;hæ muſcæ morientes fuerunt eiiciendæ:quorumdam Catholicorum commentariorum genus ſcribendi ; qui,velut Aeolus, in hoc mari quæſtionum fluctus excitarunt,& non diſpulerunt : ideo Neptunus aliquis deſiderabatur, qui procelloſum pelagus tranquillaret.

Prolixitatis cauſę in hoc opere

1.

2.

3.

4.

VALE.

INDEX LOCORVM
OMNIVM, QVÆ IN HISCE GLOSSIS LITERALIBVS IN
GENESIM VEL CITANTVR, vel etiam explicantur.

EXODVS.

LEVITICVS.

NVMERI.

DEVTERONOMIVM.

III. REGVM.

IV. REGVM.

I. PARALIPOMENON.

II. PARALIPOMENON.

I. ESDRÆ.

II. ESDRÆ.

III. ESDRÆ.

IV. ESDRÆ.

IVDITH.

ESTHER.

IOB.

PSALMI.

PROVERBIA.

ECCLESIASTES.

CANTICA CANTICORVM.

SAPIENTIA.

IEREMIAS.

LIBER THRENORVM.

BARVCH.

EZECHIEL.

DANIEL.

I. IOANNIS.

IVDÆ EPIST.

APOCALYPSIS.

RERVM OMNIVM VERBORVMQVE REPERTORIVM, QVÆ IN HIS COMMENTARIIS IN GENESIM BREVISSIMIS

tractantur & discutiuntur, copiosissimum.

E.

F

Fæ

Matri

N

Q.

R.

T.

Finis Repertorij generalis.